Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

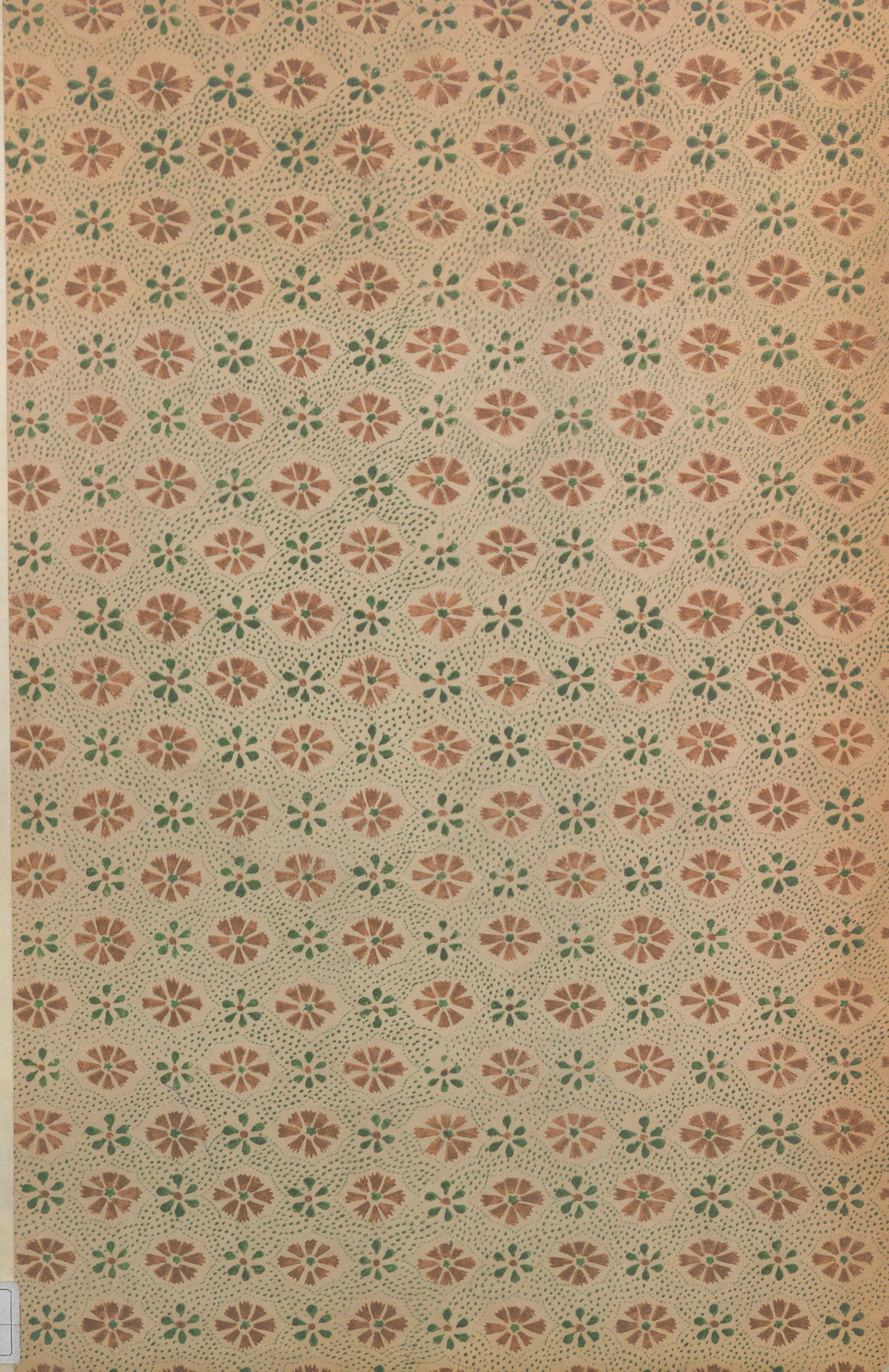
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

D64
120

2006

ՍԻՍՈՒԱՆ

եւ

ԼԵԻՈՆ ՄԵԾԱՓՈՐԾ

ՍԻՍՈՒԱՆ

ՀԱՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԵՒ

ԼԵՒՈՆ ՄԵԾԱԳՈՐԾ

ՀԱՒԱՔԵԱԼ

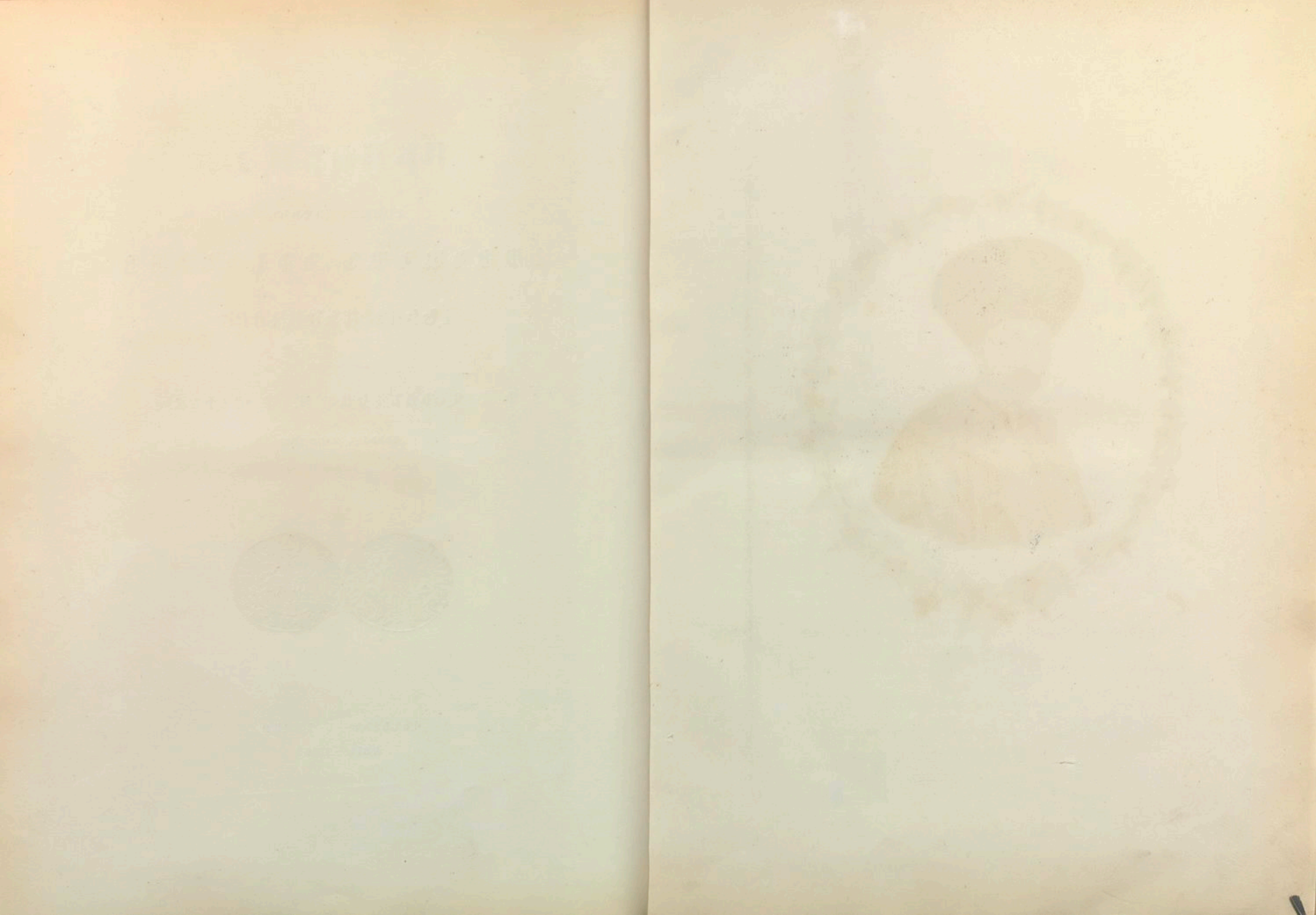
Ի Հ. ՂԵՒՈՆԴԵԱՅ Վ. Մ. ԱԼԻՇԱՆ

ՅՈՒԻՏԻՆ ՄԻՒԹԱՐԱՅ

ՎԵՆԵՏԻԿ — Ս. ՂԱԶԱՐ

ՌՑԼԵ — 1885

ՊԵՏՐՈՍ ՄԱՐԳԱՐ ԱԼԻՇԱՆ · 1775 + 1834 ·

PIERRE MARCAR ALISHAN NUMISMATISTE-ANTIQUAIRE

ԴՐԱՄԱԳԵՏ ՀՆԱՀԱՒԱՔ ·

Venise. Etab. Kirchmayr & Scozzi

ՀԱՅԿԱԶՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՄԱՐ
Կ9 438
120-2006

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Որպիսի՛ իցէ բնութեամբ եւ տեսլեամբ վիճակեալն յատուածոյստ եւ ի մարդկանէ՛ ման երկրագնտիս, յորում ի միջի վիճակաց այլոց ազգաց, եւ յառաջ քան զյոլովս ի նոցունց, ծանեան եւ ծանուցան Հայք՝ սեփական տոհմ մի մարդկութեան, սփռեալ յանդորրու կամ յաթամբի՛ ի գերագոյն գետաճովիտս զուգահետ գնացից Եփրատայ եւ Տիգրիսի, Երասխայ եւ Կղրի, Ալիւսայ եւ Ի. ռիսայ, եւ յետոյ ուրեմն Պարոսի եւ Պիւռամիսի, զորս եւ գիտացին եւ անուանեցին իւրեանց Հայրենիս. — որպիսի՛ տնտեսութեամբ քաղաքավարելով առտնին եւ ընդ օտարս, կենցին, կրեցին եւ գործեցին այս քառասուն եւ աւելի դարք, Քերուս հարիւր եւ յիսուն ծննդովք, յառաջնոյ անտի նահապետէն իւրեանց՝ սերեալ յորդւոց յորդիս, մերթ ընդ օտարի միջամուխ ձեռամբ, ըստ ուղղութեան ամենակամ աջոյն, որ՝ ի վերուստ գլխոց անուանեալ գլխոց երկրի՛ վարէ զմարդկութիւնս ընդ հուն ժամանակի՛ յեղր յաւիտենից. — քանիցն ի սեփական յայնմ հայրենական աշխարհախումբ հրապարակի՛ դէպք կենցաղականք եւ իրակարգութիւնք գործոց. քանի՛ շահախնդրութիւնք. որքան յուզմունք եւ բազմադիմակ յեղափոխութիւնք. — որպիսի՛ ձեռակերտք յերեսս երկրին՝ ի պահուստ կամ ի սպրծանս կենաց. որպիսի՛ արծանք եւ արծանագրութիւնք՝ մրցողք մոռացութեան, եւ անմահութեան կարծեցեալ ախոյեանք. — որքան ապարոց մնացորդք, աւերակք եւ դերբուկք կուտակեալք խառնեալք յերեսս եւ յընդերս երկրի, զորս ծանակէ եւ ծածկէ արօր հողագործին, (զգայն եթէ անզգայ նախնեացն նշխարաց). — որքանութիւն գերեզմանաց ամօրէն տոհմից եւ պայազատութեանց խաչառսպուռ անշեն եւ անհիմ եղելոց՝ ընդ անվերանալի կամարչաւ անցելոյն, որ համահաւասար հարթէ զամենայն հասակ եւ կերպարանս, գործերու եւ նուաստութիւնս, զվայելչութիւնս եւ տառապանս, գյաղթող եւ գյաղթեալ, զհարստահարող եւ զհարբուտահարեալ. — որպիսիք եւ յագարակս անդ մաճու՝ տակաւին կանգունք կամ կիսաքանդ տաճարք պաշտամանց Ալմաիին. որքան եւ որքան նուիրականք հոգեւոր եւ մտաւոր հրահանգաց վայրք՝ ի չէնս եւ յանչէնս. վանորայք միաբան միակոսի ընկերաց, կամ մենանոցք եւ մատուռնք՝ ի փապարս եւ ի կատարս լերանց մեկուսացեալք, իբրեւ յերկրէ յերկին վերելս խնդրելով, եւ ընդ խնկոց զվանդս հոգւոց հրաման հաւատացեալք սփռելով՝ ի ճիշտասլուռ բարձունս. — քանի՛ սլացք եւ խոյանք մտաց, ցնորք եւ գիւտք բանաստեղծից, գրուածք իմաստասիրաց, աղերսք աղօթիցերաց, երգք գուսանաց, զնմունք եւ բղխմունք սրտի, եւ համասիւռ բարբառք եւ արձագանգք սիրոյ՝ նպատակեալք ի համագոյս համակիրս. կամ հասպսի, հարեալք եւ հալեալք, կամ իբրեւ յապառում ապառաժից մերժեալք եւ վրիպեալք. — քանիսպատիկ հանդէսք հրճուականք եւ եղերականք. ոճ, որքան հեղեղք արեան խառնեալ ընդ աղերս կաթին,

եւ արտասուք ընդ քրտանց վիժեալ ՚ի դէմս անաւօրս եւ արօրեալս. որքան Ցգունք եւ մաճունք նահա-
տակաց՝ ՚ի վերայ հաւատոց եւ հայրենեաց. — եւ համօրէն ասել, որպէս յանընդհատ ճոռոմս անդ հոչա-
սեռ ազգումեանս՝ մերձ ուռ-ցացելոց եւ մերձ նուաճեցելոց, ՚ի հաշտ եւ յանհաշտ աղմրկի խռովեալ եւ
խաղաղեալ դաբուց եւ դիպաց, ՚ի շփոթումեան մտաց եւ ինաբրից, ՚ի ճօճման վիշուց եւ խոչից, զիմդ-
անչփոթ եւ անաբզկիչ ՚ներգործէլին կամք Աստուածուքեան՝ ՚ի բազմաճամանակաց եւ ՚ի բազմայեղումնակ
աշխարհիս Հայաստանեայց. . . . Զայսոսիկ եւ զայսպիսիս՝ ըղմանայի իրըեւ ՚ի քառասուն ամաց ճետէ,
յորդորեալ ՚ի Քելազրութենէ հայրենասիրաց ոմանց եւ լիւից ընդարձոյս ախորժակաց, ճետաքոտել եւ
՚ի գիր արձանագրանել, ընծայելով երբեք երբեք փորձս ինչ կամ ճաշակս. որպէս եւ յառաջ քան զամս
չորս՝ գՏեղագրութենէն գաւառի միոյ Աղբարատ աշխարհի, գՇիրակայ՚ն, յորոյ ՚ի յառաջաբանին ճամառօտի,
զի ՚ևԷ ոչ ըստ նմին օրինակի ընդարձակ՝ այլ եւ ոչ ճաւատաւոր՝ կամէի տեղագրել զմի մի յաշխարհից եւ
գաւառաց Հայոց. Գործ՝ Քերեւս յանդուգն եւ մանրամասն չափով, որ եւ գամ քան զգամ ընդարձա-
կէր ընդ ըղձից եւ ընդ Նոքանոր ծանօթութենանց ՚ի վեր երեւելոց. սակայն եւ ոչ անմեծար ՚ի գլխատո-
րել, ևԷ բովանդակ երկաքոտքենէն այնքան ամաց ծախեալ էր ՚ի Նոյն, եւ ոչ դադարեալ եւ լքեալ եր-
բեմն վասն իրիք իրիք պատճառաց՝ զոր ոչ է ճարկ ճոլանել։

Ցգնեցաց այնր պարագայն ստորագրելոյ էր իմ զմիճ մասն կամ գլուխս աշխարհաց Հայոց Մեծաց,
որք ևԷ մի ըստ միոջէ ճրատարակեալ էին՝ կարծեմ՝ Թէ եւ ոչ անընդունակք լինէին բանասիրաց. իսկ
այժմ՝ ըստ յոլովել ամաց եւ յաճախել եւ փոփոխել դիպաց, ՚ի յայնմեն նորանոր աշխարհագրական ծա-
նօթութենանց, եւ մանաւանդ յերեկել ստուգագոյն եւ մանրամասն տեղացոյց տախտակաց, յորոց զուրկ
էի յառաջն յայնժամ, եւս եւ ՚ի գտանել աղուեստի ըստաստիկ նմանութեանն Թեան, ՚ի վերայ ճասանելն բա-
նագիտակք զի ՚ի դէպ է ինագեալս ճամարել զնախագրեալսն առ յինէն՝ երեսուն եւ ասւի ամօք յառաջ,
եւ ճարկ՝ միւսանգամ վեր ՚ի վայր յեղյեղել եւ ուղղել, եւ ըստ այնոցիկ նոր ընդ այնոսիկ շարագրել եւ բոլո-
րել զմնացեալ մասունս երկրին Հայոց. Իակ առ այս՝ անպատրուակ դիմօք եւ կամօք խոստովանիմ զպատ-
ուճենէն. այլ յաւելումք եւ ըստ աւետարանական սնոտեսին, զի ևԷ զպղ. «Գործել ոչ կարեմ, եւ մուրա-
նալ ամաչեմ.» այսմինքն է, մինչ չափ եւ զօրուճենէն տվեղ եւ յուշիգ ոչ եւս ՚ներեն մեռադիւր դնգերել յայս-
պիսի գործ՝ Ցող Թէ բովանդակել, տակաւին ոչ ճանդուրժէ ինագեալն եւ ուճռակացեալ ՚ներ՝ շատանալ
ճարեւանցի եւ ճամառօտ ստորագրութենամբ ճամարէն ճայկական անուանեալ աշխարհաց՝ իրրեւ քանզից,
յորս ևԷ ՚ինար էր՝ կամէի քայլ առ քայլ յածել եւ գծել. Աբղ՝ դալարագոյն ճասակի եւ ժրագոյն գըչի,
նաեւ աջողագոյն ժամանակի Ցողնալ զերկրեացս յինէն ՚ներճուղ՝ լաւագոյն եւս կերպարանիւ եւ ճնանել,
մինչ ճարկ եւ օրէն է ինձ տեղի տալ յասպարիզէ, յորում Թէ ոչ այլով իւիք՝ գոնեա իմով պակասեցալ ալեօք,
փափագէի՛ զի ժամանակն միայն եւ գերագոյն կամք լինէր ինձ յաղՑող, եւ ոչ վատնարապէս նահանջա-
բեկէր, կամ ծրձէր եւ. ցրէր ժանդաճար ժանեօքն, բայց ևԷ սապատ դնելով ՚ի սեամս լուսակոյս տա-
ճառի Աստուծոյ, առ որ միշտ ըղձացայ կառուցանել զակն ոգւոյս, մինչ դեռ մարմնաւորս Թափառեալ
Թափանցեալ մերՁ ցոլայր ցնծուԹեամբ եւ մերՁ ցնդէր կակըճմամբ ՚ի պրակս եւ ՚ի պատկեր երկրաւոր
հայրենեացս, եւ ՚ի յիշատակս՝ որք եւ յերկրի եւ յերկինս մնան անՁնաւատ. Քանի՛ գնուճ եւ գնուճաքոյր
է սիրտ՝ զոր ոչ արծարծիցէ կացծանն յուսոյ կենաց ճանդերձելոց։

Սկիզբն տեղագրութեան Հայաստանեայցս արարեալ էր իմ ՚ի ճիւսկայիսն արեւմտեան մարզից, յեղե-
բաց Գնունեաց մինելով ՚ի Ցորճորս Ձղօղովն, եւ անցանելով ՚ի գեսաճովիտ վտակաց կամ բնիկն էրէրա-
տոյ (Ձքադ.), ապա ՚ի Կուր գետոյն, անդուստ ոլորելով զհասպելական ՚ծովախառնիւք՝ խոտորէի յօտարա-
խառն Ջիզբիս, ՚ի ճուն ելանել ՚ի քնաճովիտս Հայոց՝ յԵրասխայն եւ յԱքաճանեաց, եւ դառնալ ՚ի փոքր
Հայս եւ ասարտել ՚ի Կիլիկիա. իակ այժմ աւադիկ ճակառակ շրջմամբ՝ ուր զկատարածն առնել կամէի՝
անդ առնեւ սկիզբն եւ ասարտ. (անստոյգ ժամանակի Ցողնալ՝ ևԷ աջողիցէ Թափել մասն ինչ ՚ի մի-
ջոյն, եւ երբ եւ զիարդ. եւ է ճասնել ՚ի լոյս), Բայց պատճառ գլխաւոր՝ ՚ի յոգունց աշխարհաց նախընտրի
առնելոյ զԱՀՀՀաց, որպէս ճաւանեցայ կռչել զԿիլիկիա եւ ՚ծագուցի զպատճառն (յէջ 59). այս է, զի ՚ի
վաղուց ճաւաքեալ էր իմ գիտելիս՝ յաէտ պատմականս՝ զայսր աշխարհի, եւ նշանակեալ համառօտիւք.
զորս ոչ էր դիւրին լուծանել եւ. վերծանել յետամնացեցին իմոց. իսկ վերսին ճաւաքել Ցոցս, Քէպէտ
գուցէ լիագոյն եւս. այլ կրկին եւ երկար վիներ վաստակ. վասն որոյ բուռն ճարի Թափել ՚ի կորըստեան՝
զայնպան Թուղեալ եւ ճնաւացեալ ամաց եւ ժամուց գիծս եւ նիշս, եւ ամփոփել (Քէ եւ ոչ զրավանդակն)
յայսմ մատենի, ընդ. ամին եւ մերձաւորս Քէն ժամանակի քաղաքական անցից ազգայնոց յայսմ նահան-
գի, ճամարիմ՝ Քէ ճետաքննելի զսա ընծայեացն քան զլուաս. Քէպէտ եւ ըստ այլ տեսութեանց՝ առա-
ւելագոյն Թերագրեալ աշխարհաց Մեծաց Հայոց. բայց չէր եւ ոչ մի իրրեւ զԱիտուն՝ որ կարէիցէ կցորդել

զսերկեան ազգիս ընդ երիկեանն ժամանակի. յորում տակաւին անմնիշխանութենամբ քաղաքավարեր ՚ի
միջի եւ ընդ այլոց ազգաց. միանգամայն եւ երկար տեւողութենէն տէրութենան համազգեացս ասատ ՚ի միջի
չճամազգեացն կալով. այլ եւ՝ որպէս ոմն ՚ի զգւմից նոցին ժամանակակցաց գրէր, շուրջանակի ունելով
չորեքիսի գիշատիչս, յորոց եւ վիշասից յելս զայք ծռվուն. եւ. ոմն յայժմու արեւմտեան գրչաց՝ տակա-
ւին գաղտնիս եւ առնիծուած մի պատմութենան ճամարի՝ զայնօրինակ եւ. զայնքան բաւել տեւել տէրու-
Քենան ՚ի յայնպիսի դիրս. Թող եւ. զրազմապատիկ յաստուկ կերպարանս այնր ժամու. սնոտե-
Քենան ազգայնոցս՝ որ առանձին եւ որ ընդ. քրիստոնեայ եւ անքրիստոնեայ տէրութենանց, յերի՛ եւ
երբեմն կցորդ գոլով երկոցուն ճակառակամարտիցն . զրնտելութենան ընդ. արեւմտեացն նկեղեցւոյ, թ-
զուաց եւ ճրաճանգաց. զգործակցութենէն ընդ վաճառական բնակութենանց. զինամութենէն ընդ. յոյն եւ
վասնի Քազաւորական եւ իշխանական տանց եւ տոհմից. զինպրդոյ ակցութենէն շաճու եւ տեսութենանց
եւրոպէական պետութենանց. ՁաւեՁցի ՚ի սոսին եւ եզական դիրք երկրին, միակ ՚ի Հայաստանեայս՝ ճուպ
եւ պատեալ ՚ի կենսատու եւ շահաբեր ծովէ, յորոյ կակուղ կոճակս Քուէր իմն պարզել Աքասաւ՝ զպար-
գաւաՁ ծոց իւր՝ եայակիլիկեանն Պիտսան, յետ ճաստ առնելոյ զԿիլիկեան ՚ի ճարտասիրոյն Տաւրոս։

ՑնդավոխոնՁելոք դիպաց եւ դրակցաց՝ քան ճամապատաս ճոսանք ժամանակի՛ վոխակերպելցին, ո-
ղորկեցին, ապա եւ. մաշեցին զգազՁականն հինաւուրց Հայոց՝ յայսմ աշխարհամէջ մարզի Կիլիկիոյ. ՚ի բո-
վանդակ յառաջիմութենէ երից դարուց ճարստութենան Քուրինեանց՝ տակաւին նախնականն նշմարի ՚ի նոսա
տիպ՝ խոժոռ եւ ճուժկու, յատկութենէ իմ վայրենասնոտն պնդութենան՝ յառպատակել ՚ի կոր-
զել զկայս եւ զկայանս յանդական կուսակալաց. առ. ՚ի բնակութենէն եւ. ՚ի պատահարան մղելոցն եւ խոսք-
լոց ՚ի սկիզբնական բռնութենէն. յերկրորդ.ումն՝ Հնաշխարհին ճանՁաց Պոծին Լեւոնի՝ յանկարծօրէն Զօ-
ճավիսյ զերեւոյթն եւ. զկոչումս Լեռնի, փոփոխէ կամ պատուաստէ յարեւմտեան նրբութենէն. զոգեյիր
սանձանայն տարազու. ՚ի վայրսից ճեռաց եւ յազանեցաց՝ մինչեւ. ՚ի ծէտս, ՚ի բարբառ եւ յօրէնս (Աստիպս)
փոխանակաց եւ Լատինաց. եւ բազում մասամբ յառաջադէմն յարեւելեանս Հայկազն, առաջին՝ ՚ներհաս եւ.
միակ ՚ի Նոսին գտանի եւ. ՚ի նիզակակցութենէն եւ յոգի Թագաւորաց. — Աշխոյժ Լեւոնի եւ երկոցուն Հեն-
ռնանց՝ որոց ժամանակ իշխանութենան բոլոր զոյչոյն զգ այն երկրորդ., չին ինչ Նուազ յաշխատ ից ճետե-
տոյացն Կոմիդասեայ, Տանգրեայ եւ Գայթմինեանց. ոչ անփառունակք եւ անօգուտք՝ նահատակութենէնք
մերայոցս՝ յանձնուն սահմանի իւրեանց. քան զյոլով յանՁամ եւ յանշահ շահատակութենանց նոցին Աքդա-
ճուկայցն. Նոյն ոգի կամ մոլութենէն աւագութենան եւ գահաւիժութենան՝ վասն եւ. Ցարգի եւ յորդիս
Քուրինի եւ. Հեթմոյ. յորմէ եւ բռնաբարութենէնք ՚ի Քազ. ըղձակերտութենէնք ՚ի Քազուճիս, հարստամա-
լութենէնք վիՁակաց, Նուաճմունք ամրոցաց. ելեւէնք պարտեացց զմիմեամբք. որպէս յայսմասպէս է տեսա-
նել զայսոսիկ յետ մանուան առաջնոյ Քազաւորին. եւ յայտնագոյն հաս ՚ի բազմաճեւ եւ յետնադուն որդիս
Բ Լեւոնի, ՚ի փաճարկեալ ճոլովման այնր դարուս. (որպէս երբեմն եւ յառաջն. ասացաք ինչ եւ յետոյ), ՚ի յետ-
նումս յայսմ Քատեր ճայկական ինքնավարութենան, մերձ ընդ միմեանս յարեան ՚ի ճանդէս կենսաբանութ Նոյ.
նաւ որք եւ փարիզեք, խոժոռք եւ քնքոյշք, եւ. մի ըստ միոջէ պարելով ՚ի տատունեալ յատակի անդ՝ տեղի եւ
տուն, ոչ անհնչյուն Քողոլով ուրուականս ՚ի տրամազարդեալ տախտակի ճայկական չիշատակաց. Քնտ դիւ-
ցոսկատն եւ ամենամուղ պայազատաց Քուրիի, Թորոսեանցն եւ Լեւոնեանց, որոց վերջին՝ կորնչեաց ատե-
վանեանս՝ ՚ի գագաՁին զօրու.Քեան եւ. փառաց ճասուցցնէը եւ ճաստատէր զպետութենէն, յաջորդէ ազ-
նուագոյնն ՚ի սեռս պարոնացցն, Հեթմեանն առն, Նահապետութենամբ Պոզոնն կոստանդնի՛ քեռորդւոյ
Լեւոնի. կնդամնի խնամք արձանագեալ յորելեան մի ամաց՝ մատաղատունկ գնդ.աստանին, յոր զուգ
պայազատն արքայական՝ զաքնազագոյն Ձապել, Ցարտար եւ Ցագուել ճանՁարով. առատ եւ անարգու
ծնամբք, անսպՁաք վարելով զկատ.ս սէրտ.Քեանն՝ ՚ծնաց ժիրաժիր անդրս.վարսք իւրացին զաւակսցն,
Աւ Նովա. եւ յետ նորա՝ ճորաքոյնն Հեթում՝ երկարակեացն յիշատակ.Քեան քան զամենայն տեսս Սի-
սուանայ՝ որ յառաջ եւ որ յետոյ, ընտ. զայն բազմապատիկ արկածաց եւ աչխարհաչէն գործոց արգասեաց.
սուանայ՝ որ յառաջ եւ որ յետոյ, ընտ. զայն բազմապատիկ արկածաց եւ աչխարհաչէն գործոց արգասեաց.
՚ի ցամկալի եւ արժանագովա. Քազատարական կերպարանեաց. ոչ լոկ ՚ի սոսինջնումս՝ այլ եւ. ՚ի ճաստա-
տութենան ՚ի ճայրենի հող. Քազատարական կերպարանեաց. ոչ լոկ ՚ի սոսինջնումս՝ այլ եւ. ՚ի ճաստա-
մի ՚ի ցամկալի եւ արժանագովա. Քազատարական կերպարանեաց. ոչ լոկ ՚ի սոսինջնումս՝ այլ եւ. ՚ի ճաստա-
խաղական պատմութենան, եւ յիւրումն ժամանակի՛ ոչ ումեք երկրորդ., բայց արդեօք Ցրերդ Լուսկիկի
Փառանգաց Քազաւորի. ոգի եւ.անդնոտ. ասպետ կատարեալ եւ. բազմաց կատարիչ. ասպետաց՝ ընկաց եւ
օտարաց. բաշխեցորով եւ ճանճարեղ. շինարար եւ զուարճասէր. խորագիտութենամբ ճոգու եւ իւրով քաղ-
ցրութենամբ՝ ամոքեալ զԹագաւորական բրտութենէնն եւ յիւր զօրաւիցն կրթեալ, որպէս եւ ինքն ոչ անզօր
զօրավիցն ճզօրին Հուլաղուի, կաց անհրկնան յիւրումն կացի, յաջ եւ յամենայն ընդլայնելով զկոյս. բեր-
կեցուցանէ բազմանուագ ճանդիսասիրաց՝ զիշխանազունս արեւելեան Լատինաց, յորոց ոչ սակաւք փնտայս-
ձախ ՚ի Նոյն հրատիրելով խրախճանս՝ զիշխանազունս արեւելեան Լատինաց, յորոց ոչ սակաւք փնտայս-

ցեալ էին յԱր կամ յԱրեսյացոյն դատերս եւ ի քոյս. ասպարիզական պերճանօք եւ ճեծելուՔեամբ կաթսառ ձիաւորաց իւրոց՝ ոչ միայն նախանձելի յարդարեալ զՄիսուան, այլ եւ ի նոյն յանկուցեալ եւ դասակարգեալ զարուրագոյնս ի վռանկական երիտասարդաց.... Ալլ. մարդ ոչ անկսոցոտելի ի բաղդէ. յետ քառասնամեայ գգունանացն՝ վտանգեալ երկուստեք. յեկիպտականն ոխուՔենէ եւ ի թաՔարաց ՔուլուՔենէ, զոհելով զանգլն կեանս տարփալի որդւկացն՝ ի սուր եւ ի գերուՔիւն, վասն փրկուՔեան հայրենեաց եւ ազգի՝ ի մազվրկինչ կորստեան հասելոյ, ուր զէն բՔէր եւ անկաքանայր՝ անդ զՄանեարն սրեալ, աջողէր տակաւին կարկատել զկարամատ պետուՔեանն. յոր՝ կայկայեալ զծիրանաձիին անդ բանիկն սքանչելապէս գերեՔափ, բաքեալ մնաց ասէ այնուհետեւ ամենայն փառաց եւ փայլմանց, եւ յանձկուՔեան միանձնական խրցկան՝ մակաբական անուամբ եւ կրօնիւք՝ փոխի յանանց Քագաւորութիւն, փա-

ռաւորեալ ի կեանս, գերափառ. ի մաՀուն. հետեւող յայսմ շաւղի եղեալ հոմանուան իւրում՝ տեառն Լամբրոնի, եղբօր սքանչելոյն Ղևոսիսի, եւ հետեւողս ինքեան Քողեալ զերկոսին եւս հաստատանան, զերդ բօրորդին ՀեՔում՝ տէրն Կոռիկոսի եւ Պատմչն, եւ զՔոն իւր՝ ՀեՔում Բ.

Յետին սա՝ Նորաթաշ բանայ յաշխարհի Ճանապարհ կենաց, ընդ մէջ արքունի ապարանից եւ խրոխտական մենաստանի. երկոքումբ եւս զուգապէս վայելչացեալ, եւ քան զյոգունս ի զգօնից եւ ի քաջաց գերազանցեալ. աշխուժիւ եւ բազմազան հանճարով՝ Քերեւս ոչ ումեք կրսեր ի տան Պհսուանայ, բաց յԱ. Լուսէն. կրօնասիրուՔեամբ եւ իմաստասիրուՔեամբ անհամեմատ առաւելեալ. արքայ աշխարհատնուչ ամենայն օրինօք եւ արժանեօք, այլ ոչ Քագաւոր. օրինակաւ իւիք նմանել կամեցեալ առաջնոյն արքայից երջանկասքեմի, որոյ պատկառեալ՝ ի փշեղէն Քագէն ՁիսուսՒ՝ չառնոյր յանձն ոսկւոյ պսակիլ անդէն. ոչ իւիք նուազեալ յառաջնոցն, այլ եւ առաջին խաչակիր յիւրումն ժամանակի, եւ աջողագոյն ի լծա-

կրցել զԼսաչ ընդ սուսերի. մերթ ի Քանձրաստեղ ծունձ այլ եւ. ի ցնցոտիս սրտվբէ՜աստրաս Պսեիզացոյն պարուրեալ՝ սքեմաւորաց հաւասարի. մերթ ի նոյն պարկեշտ պարէգօտ՝զրահս եւ վարագայնակս վերարկեալ՝ խրոխտալով աշտանակէ՝ ի նէոյգս ալէուսեան դաշտաց. ձայն տայ բանակաց, վառէ վարդէ վանէ մինչեւ յԷմեսս, ի Դամասկոս, մինչեւ. ի ըրգունս փարաւնոց. եւ սրբազանեալ սուսերաւն նշան քաջուՔեան Քողու զպատառուած ամբակուռ դրանց ոստանի ոտիկն, եւ գյաղՔամանկն ձնէն զերեզմանի փրկին. զպատերազմն յուզէ, զնաղոյնն ՔերեւսՒ հաստատէ. դաշինս կռէ բարեկամուՔեան եւ տուրեւուրիկ ընկերացաշար վաՀատականուՔեան. եւ անդրէն սուրալով Քանգուզէ՝ ի մեծին միննարսուսէ, վերադարձեալ՝ ի հարմնուՔիւն՝ սովորական սաղմոսելով, « Կացցէ դշխոյ ընդ աջմէ քումէ ». Նմա՝ զայլ ոմն կոյս մատուցանէ՝ առաւել քան ի սէրն՝ ի հաւատս նորին յորդորէ եւ ի պաշտպանուՔիւն հաւատակցացն քրիստոնէից. եւ անդրէն դառնայ ՝ի վայրս իւր դալարիս եւ ի ջուրս հանգստանայն, մխրճել չալիս աստուածասլոՈւՔեան, յրնՔերցուածս եւ ի գրուածս պէսպէսս. եւ իսկ եւ իսկ ազգումն առեալ՝ ճեպի յոստան հայրենի, ցրէ զմահանս բարձածիգ եղբարցն. դաստիարակէ զեղբօրորդեականն դՒռաքոսիկ, փոխանակ իւր Քագաւոր կարգելով. ընդ որում՝ ապա դաւաճանեալ՝ ի բարբարոս ոստիկանէն, իրրեւ դպրեալ ընդ դայեկորդւոյ՝ խողխողեալ անկանի. եղերականաւ՝ առ ազգայինս իւր կինքեալ զկեանսն, երանական պաշտամամբ չիշատակեալ առ օտարազգի կրօնակիցսն, ընդ որս կենցաղավարելով, անմոռաց ունէր զուխտ հայրենի եկեղեցւոյն եւ զդպրոցՔիւն. — Ձ պանծալիք իրրեւ զսա՝ այլ եւ ոչ աննշանք ի պատմուՔեան երեւուՔանաւն եղբարք իւր վեցերկիս. մին (Թորոս) ի միւսմէն լարիւ աղեղան խնդդամաի լեալ. եւ սա (Սմբատ) որ զՊՀեՒն ժպրեՒՔիւն եղոյց ի ՀեՔմենաս, ի միւսոյ եւս եղբօրէ (Կոստանդեայ) մերժեալ լինի, եւ երկոքին մեանգամայն ՝ի ՀեՔմոյ. որում այց առնեն երկիՒք՝ լուցանելով անդրէն զշիջուցեալն ՝ի նախանձուէ եղոյգաբասպանին՝ զաչացն լոյս. Ի ձեռնամայ չորեցուն եղբարցն յարքունի Թատերէն՝ յառաջ մատչին կրսերքն երկուքովքեան, յարգանաւ չեՔեալք անմեկնելի սիրով, զոր բնկանէ՝ այլ ոչ լուծանի՝ անժամ աշխոյժ երկիսքին Պչինակաց՝ տոլովելով ՝ի յորձանս կիւդնոսի, յորմէ բարձեալ որպէս զգաչէ գետամոյն որպից՝ ողողեալ դնի յարեսաստս սիրայնոյ եղբօրն եւ արքայի Օշնի. Քայնպիսեանց աշխարհաճուպ ժխորմանց եւ ի կասկածելի կենաց հաւազատացն՝ սպառուցեալ կրկնգագոյն նոցին եղբայր եօՔներորդ, Ներսէս-Քաւրէն, ի խաղաղական եւ քաւչական պաշտօն Պատուոյ՝ զանձն նուիրէ, զմիտսն եւ զմատուս՝ ի կցորդիչն երկնի եւ. երկրի յարուեստ զմայլական, յերաժշտուՔիւն. զոր Քուի իմն անքաւական նրբից զգացմանց ոգւոյն գտանելով՝ կարճակտուր կինօք յերկինսնոցն Ցեղվ երգակցուՔիւն.

Ալ ինչ յետնեալ յաւագասիրուՔենէ եղբարցն. տիկնա եւ առաւելեալ փառասիրուՔեամբ՝ քոյր նոցին անդ բանկաճին, գառոզագունի ջճակեցեալ փեսայի՝ Լևզինեանն Պմաբեսայ՝ նորօր եւ կապտողի Քագաւորին Կիպրոսի. գկղզին զայն եւ զՊհսուան՝ ընդ ամս երկարս ընու աղմկաբ զինուց եւ վիՑից, յերկար պատգամօք սրբազան Քահանայապետին եւ աւագ որերոց. մինչեւ երկոքին եւս ամռլքն՝ գրաւին բռնի մահուամբ. Նա՝ յիւրոց ապարանն դաւաճանեալ. սէ՜ Քերեւս չուառագոյն՝ յարգելոն բանտի յոխորտացեալ կռմկին Կոռիկոսի, յորմէ՝ ապա նոՂակէս զմահու լուծանէ վրէժ՝ Լեւոն Գ. հուսկ Քագաւոր Կիպրոսի եւ Երուսաղէմի. — Բայց նՔէ Զաալուն, կամ յառաջ քան զնա Պլիճ՝ դուստր Բ Քուբինի, հանգոյն արուս մաքառելով՝ բռնաբարչին զպարճուն բարձս աւագուՔեան, այլազգ անդորգագոյն հանդիսից ցանկացողք նոյն յոլովք ՝ի փարազուն օրիորդաց Պհսուանայ. անագանեալ դստերք մեծացն այնոցիկ՝ Տ՛ևկայց ձիւեղեք լերանց արեւելեան Հայոց, զՔՔեալք աստուածք ՝ի ծաղկածին ջերմանովիստս Զաքանչ եւ Պարոսի, ծիրանազգեացցն Զաալեք եւ Կեռանք, Ֆիմիք եւ Պիճք, ոչ միայն ՝ի հայրենի դղեակս, այլ ցանկացեալք, հրաւիրեալք եւ պերճացեալք ՝ի պալատս կայսերաց Կ. Պոլսի եւ. Ղևկիոյ, յարքունիս Կիպրոսի եւ Պասիոյաց, եւ յիշխանատունս ծովեզերացն Պսորոց, կայսրութիք, Քագուհիք, բրէնցէսք, մարէ՜ջալէսք եւ սենեսչալէսք, որպէս կոչէինն յայնմ ժամանակի. ընդ հոմասեռսն համապատիս արեւմտեացս կամ փռանկուհիս՝ հանաքարբառ շրՔամբք եւ հանաշարժ ՔաՔիւք տոհրաակելով, զրուցատրեցին, երգեցին եւ կաքաւեցին. եւ շատք՝ յիշելով զանճրաժեշտն վերջուսումն՝ հաւատառուց սեւաշուշք քօղով ծածկ

գրոց նոցին գրելոց յերկրի անդ եւ ի ժամանակի տէրութեան Պիսուանեայց, եւ զՊատմիչս։ Վերծանողք Տեղագրութեանս ակն յանդիման տեսանելն ի հատուածոց բանից ի սոյն յեղոց՝ եթէ արքան օգտեցաւ ի ճիշտակարանաց անտի, զոր քաղեալ էր իմ ի ձեռագրաց որ ի մերում մենաստանի հաւաքեալ կան եւ որ յայլեւայլ քաղաքամարս Իբրոպիոյ, եւ զոր հաճեցան ոմանք յազգայնոց մերոց ընծայել սիրողապէս (1). որպէս եւ ես շնորհս կալեալ նոցա՝ յանուանէ իսկ անխոտիժ նշանակել, նախ եւ արժանապէս՝ զկրօնաւոր կից եղբարս՝ զՀարս Պիթթարեաց Պետրոսեան վարդապետ Հովհաննէս։ եւ յատուկ եւս յիշատակաւ զայն՝ որ ընտրեալ յիւրայոցն ի բարձրագոյն գերս ազգի, ոչ կամեցաւ առնուլ յանձն. հւ եւս յոչ կամս հաւաքակաց՝ յանկարծուց եձող պարապ ի շարամէջ կաճողիկոսացն Լիւիմիաենի, Պատրիարքք Ղեբռես, որ յօժարութեամբ ետ ընդօրինակել ի մատենից մեծի անառուտ յոր ընծայեաց էր, յիշատակարանս ինչ պիտանիս ի ծանօթութիւն տեղեաց եւ անձանց ոմանց Պիսուանեայց. եւ Եթէպէտ անկատար մնաց ինդիրն ըստ կենաց նորին, հարկադրէ ինձ հատուցանել զերախտիս առ կամակատար իւր Գերապատիւ Եպիսկոպոս Պետրոս Սրմատեանց, որ ազնուապէս եւ իւրով ձեռն վաստակ լեալ ցոյց ըստ կարի՝ զնորան եւ զիւր փափագ.

Յորդորեցան եւս առիթք քաղաքական գիտելեաց՝ անհրկրպայապէս իցեն Պատմիչք մեր ծանօթք. Պատրէոս Լուհայեցի, Միխայէլ Ասորի, Սամուէլ Անեցի եւ Շարայարող նորին ժամանակագրութեան, Բարհեբրէոս վարդապետ միաբանակից Եհամրին՝ որ վասնզի ինչ է, եւ յաւագոյն՝ Սրբոյն Գունդստապղ Եէ եւ հատուած, Հեթում Պատմիչ տէրն Կոռիկոսի, որոյ աշխարհաճանաչ Պատմութիւնն Թաթարաց կամ Արեւելից (338) հրատարակեալ ի փոնանկ եւ ի լատին լեզուս՝ ոչ յայտնեցաւ ի հայոց մեզ, բայց միայն հատուած Համառակագրութիւնն եւ նոյնպէս հատուած Պատմութիւն կամ Զգաւաբանութիւն Թուրքմենաց։ Այլ այսոքիկ ամենայն ոչ յերկարօրէն Ցանուն գիտնականացդ եւ ոչ լիովին ցվախՀան. մնին եւ յերկրացս մնաց բովանդակ ժամանակին որ ի յետին ամաց Դ Լիւսինի եւ անդր. միայն դէպք վերջնոյն (է) Լիւսինի եւ կատարած տէրութեանն՝ յայտնեցաւ. յամս յայսոսիկ ի Ժամանակագրութենէ փոանկ երիցու եւ յեսոց եպիսկոպոսի միոյ՝ Ցովհաննէս Տաթեւ անուանելոյ, որ եւ զատացաւոց մերոց Ցագաւորաց եւ զպարոնացց կիլիկիոյ առնէ յիշատակութիւն, այլ սղալ կամ Ցերուղիղ. սակայն զիարդ եւ Է պատմական է գործն. եւ որպէս ի ոմանէ զվերջինիս՝ եւ զատացոյն մերոց յիշատակս քաղեցի յայլոց փոանկ եւ լատին ժամանակագրաց եւ պատմչաց, զորոց գրութեանց հատարեալ հրատարակին արդ. ի բարիզ անուամբ Պատմչից խաչակրաց եւ Լատին Արեւելից, յաղելով ի նոսին եւ զԱրեւելեան պատմիչս նոցին իրաց՝ զՀայս, Յոյնս եւ Արաբացիս. Ըղձայի էր յաւէտ եւ յաղագայնոցս մերոց գտանել այսպիսի մանրապատում գրուածս. — քստ մասին լցին զայս իդն՝ մատենից երկու. ի յետին ամբս հասեալք ի ձեռս իմ. եւ միս մերձ յաւարտ տպագրութեան մատենիս. առաջինն է նման Մրմատայն պատմութեան. Լուսաւորչեցւոյն քաղուած առնելով եւ շարայարելով զգործս Թուրքմենաց մինչեւ ցերկրորդն Լիւսին, նոր եւ կարեւոր դիպաց յիշատակօք, զորս յեռնալ եմ ի կարգի Պատմութեանն Լիւսինի եւ ի տեղագրութեանս. Այսպէս մ՚ւաց անուն ներկնակին, զի առաջին եւ վերջին Ցերեք մատենին գրելոյ ի վերջկոյս ԺԳ. դարու կամ՝ ի սկիզբն ԺԴ. որպէս եւ մասն ի միջոյն՝ անկեալ էին. վասն որոյ ի կարգի բանիցս կոչեմ զսա Պատմչ Կիլիկիոյ կամ Մրջառնի Պատմիչ, եւ կամ սոսկ Պատմիչ մեր։ Ասանուն մնաց եւ երկրորդին ներկնակ. այլ միայն վկայէ զանձնէն լինել երեց Երեքսորան եկեղեցւոյ Սսոյ՝ ի կէս ԺԶ. դարու. եւ է ժամանակագրութիւն կամ տարեգրութիւն՝ ոմանց Լուսիացեցին, քաղելով յայլեւայլ պատմչաց, որպիսիք են Միխայէլ, Վարդան, Կիրակոս, եւ առաւել Սամուէլ Անեցի եւ շարայարողք նորին. եւ այլք անծանօթք, եւ յիշատակարանք գրոց. ըստ այլեւայլ ոճոց նկատից՝ այլոյլի եւ ոճ շարագրութեանն եւ չանգի ի Լուսկականն. բազմատող է եւ գրութիւնն. իսկ կարգ պատմութեանն ոսանակ մինչեւ ի սկիզբն ԺԶ. դարու. եւ յաչսին ոչ սակաւ նոր եւ պիտանի գիտելիս. մանաւանդ զվերջնոյ (գ) կոստանդնէ, եւ որ ինչ յետ բարձման Ցագաւորութեանն, բայց ոչ յիշէ զօրինակ բարձմանն. եւ թնաւ ոչ զԼիզվնեանս. Ժամանակագիր Նիկիկիոյ կոչեցի զսա՝ի Ցաւելուածին, զի ոչ ամենայն ինչ ի վեր անդր՝ զի յրնեցաս հնաւացոյ Տեղագրութեանս՝ ծնաւ յիս խորհուրդ գրելոյ ուրուն զզործոց Լեւոնի Մեծի. եւ առ անձերն զնոյն բովանդակիլ՝ ոարկ եղեւ. երբեմն երկրորդել զնախագրեալս ի Թրուագի երկրակալութեան Թուրքինանց. այսպէս եւ սպրդ՝ մերձ պատմական եւ մերձ աշխարհա-

1 Ցաւագից եւ ինչ մի էրթեւ, պարզաբէրէն՝ ի գիտութիւն եւ՝ ի զարմանս ապագոյ դարու. զոր ամէն ոմանէ խոհեմագոյն քան զնեռիկացս ազանիկ. զի եւ ոմանք զլացան, եւ այլք ոմանք եձէ եւաւն ինչ՝ նպատակաւ ծածկելոյն զանհաւանս եւ զհնդկեանակս մատենիցն. եւ ուր առաւելապէս յատակ էր ինձ գտանել յիշատակս պիտանիս՝ այնքան պղծագործեալք ընդդէմ փակեալ էր, զի եւ բաղեալ անգամ զրուանան ասելոյդ վարկաց.

դիսանալ ընդ առնենայն վնասազնաս աշխարհաց եւ դարուց. զորոց՝ Եէպէտ եւ բազում ինչ ասացեալ բազում ուրեք կարծիցիմ, այլ առ մեծութեան կերպարանացն՝ ի քննողական միտս տպաւորելոց՝ տակաւին սակաւ ինչ եւ Ցեթեւ Ցուին ինձ ասացեալքս. եւ ոչ կարեմ ըստ բաւականին գոհանալ եւ գոհվել զնորաժամուխ տեսութիւն ծերոյն այն Յասուելի, եւ զգրիչ Գրիգորի՝ Ակներացեաց, որք առ կենդանեսն կամ հուսկ զկնի՝ աւանդեցին մեզ զցանկալի ծանօթութիւնս վարուց Միրելոյն Դերսիսի. այլ եւ զտրլին ինքեան սրբամաքուր մատենսն՝ սիրեմ համբուրել, որք յայլեւայլ մասունս բազմաթիւ ոեղի. Նակեալ եւ Ցարգմանեալ մատենից իւրոց՝ Ցողին յիշատակս զանձնէն. Ցաղծայի այսպէս ասել եւ զԱհասպատում գրողէ վարուց եւ գործոց մեծին Լեւոնի՝ եձէ էր իմ գիտացեալ զանուն նորին, եւ մանաւանդ եձէ գտեալ էր եւ զգրուածն ցանկալի։

Այլ ասիցէ եւ այլ ոք Ցերեւս՝ եձէ տեղագրութեան կիլիկիոյ էր աստանօր մեզ նպատակ եւ ոչ պատմութեան. — բայց ես, (որպէս սկիզբն բանիցս եցոյց եւ վերնագիրս իսկ մատենիս), ոչ կարեմ անջատել զպատմութիւն յաշխարհագրութենէ. այն զի բազում մասամբ ամայացեալ երկրիս մերոյ ի քաղաքական կերպարանաց՝ փոքու իւիք զանազանին շէնն եւ անշէն, եւ եձէ զանց առնեմ էր զպատմականսն՝ ոարկ լինէր զերանց լոկ եւ զժայռից Ցաուս Ցաուղ, կամ Եձ առ ապառաժս ոմանս. Ցանզի առաւել քան զպատմականն՝ պակասեցին ինձ աշխարհագրական ծանօթութիւնք երկրիս Հայակիլիկիոյ, եւ ոչ զոք գտի ի մերազգեացս՝ յընծացս ոեգից այս հարկաւորց դանդաղ ամաց՝ որ յետ բարձման տէրութեան Թուրքմենաց, գլուխ մի քանի ողջ աւանդեալ գշինից կամ զաւերակաց տանն Պիսուանայ. բաց ի ցամաք էջ մի վիճակագրութենէ պատրիարքական նահանգին Սսոյ, եւ ի քանի մի Ցուղի պատմական տողագրութենէ բարեյիշատակ Հօր մերոյ Ղուկաս Ինճիճեան՝ ի Նորն Հայաստանի. եւ Եէպէտ յառաջ քան զամս ինչ հրատարակէր օրագիր մի եւ ընկերութիւն մի եւս էր յանուն կիլիկիոյ, այլ ոչ ինչ յայսոցնցին կարեւոր. եւ տակաւին ի Ցագնուածեան մնան դիրք եւ նիշք երկերիւր կամ երեքհարիւր աւանց, որոց որէից եւ վասնորէից (1), որոց ոչ սակաւուց անուանք յարուցեալք ի Ցերջից մեռելոց նշանակեալ են ի մատենիս. այլ յոլովագունից քան զնոսին շինարանակ տեղեաց անուամբ եւ եղելութիւն իսկ՝ ընդ դամբանական դնին կնքով լուսեաւք. նա եւ գերեզմանքն իսկ անյայտացեալք կամ անծանօթացեալք են, նոյն եւ աւերակքն անգամ եւ դերուկք. մեռելութիւն կրկնամեռ, որ եւ զմաու չունի զարձան, Ցող Եէ զկնդանաւորսն արձանագրութիւն։

Վրիպեալ արդ ի յուսոյ համազգեաց՝ այնքան սիրողաց եւ պանծացողաց ի նախնիս, (Ցող զբազմախօսան եւ բարձրախօսս ի ժողովս եւ յօրագիրս, եւանդունս յառաջարկութիւնս, երգագուռս ի բանադատութիւն, ի դրուատ եւ ի պարսաւ, այլ ոչ որ (2) երեւեցոյց ուսումնական կամ ճոպիտական քննութիւն զկողմանցս՝ զորոց այժմու խնդիրս է), ոարկ էր ասպ դիմել առ օտարս, յեւրոպէացի Ցանապարհագրաց քաղել շատ կամ սակաւ գիտելիս եւ տեսանելս տեղեաց, որոց անուանք եւ խորագիրք մատենիցն դոցունել են ի վերջ կոյս մատենիս. ընդ որս բազում ուրեք օժանդակեցին լինձ պատմականք եւ վաւերականգրուածք մեծաշուրուստ դիւանաց Վատիկանի եւ Վիեննոյ, եւ ալլոց ոմանց(3). Բայց Եձէ ի ժամանակակից ազգակցացս ոչ՝ ի նախնեաց անտի գտի երկակի օժանդակս լինձ, զՁիչտատպարան

1 Ցաւագոյս Հանեալ էր տպագրութիւն մատենիս եւ չարակարգէր յաւաշտանս ոյս, յորժամ եհմա՝ ի Ձեռս իմ Մահիթարեայ Կիպրացւոյ Ցաղի Ժամանակագրարիւն Կիպրոսի, վասն որոյ ոչ եւս էր ժամ քաղելոյ ի Ցոմանէ զդիտանելն ինչ՝ ի մեր պէտս. այլ ասասցեր կարգ բանիս պահանջէ յիշել, զի սա երկիցս ասէ՝ Հայոց Կիլիկիոյ անկել էրթ. Կիպրոս քաղաքս եւ բերդս ամարտ, (՛ς Χύπρας καὶ Κάστρη). լեամ զնեզագրանն՝ եհէ վասն էր կոտորմն, Թեզրեւ ընդ քաղաքս Հանթրքի եւ զատանան մեծամեծս. յորս՝ եհէ յաւելցին փախոցքն եւ անապատք, ոչս լինին իրրեւ 300 Ցոմանաւոր գիտատեղիք՝ ի Կիպրոս։

2 Ոչ մոռանամ գնդապետս Չ. Կլինմոյ Սիսկինան, որ գրեթէ եւ գնկեղեցւոյ մերոյ արձանագիրս բազում Հաճեւ կորզեալ՝ ծանոյց մեզ. (տ. յէջ 70): Ցաւաչ քան զնա Ղազրճեան Հ. Մանփանան՝ եհան թթենալ թղթոյ Հատաւոր չափով զգիծս արձանաց ոմանց փոխագրելոյց ի Տպոան (273)։ — Եւ քանզի զոր մխանգամ գիտացի գրուած գնկիկիոյ՝ յիշեցի այլ տեղ, յաւելից ընդ սոսին եւ գլիշելոցն (քանաւէր բժշկին Ցոհաննիսոյ Շիմանեան) Թուրթա Լեւոնի, հրատարակեալ յամի 1878. որ է միջոցաւորիկն կինաց եւ գործոց Ք Թորոսի, ի վերոյ ծանօթ պատմութենանն հիւսելով եւ գնուացածին։

3 Կատարելագործեալ գործոց պահանջէր արդարեւ յեւրոպ՝ ի կարգի բանիցս, կամ Ցաւելուած առնելով, գրնաց գիրս գրուածոցն ոյնոցիկ. այլ յոլովագիրն Նոցին՝ որք սատարացան՝ եհէ եւ Ցանդպարեհ նոս առ նեհէն գնատանան, եւ լեզուացն (լատին, փռանկ, իտալ եւ սպանիացի) անծանօթութիւն ի յոլովից ի մերսահմանից, Ք եպէտ եւ ցանելոյն սքեւմեսոց, իսկ կրնեալեանց Թարգմանութեանն առաւել եւս Ցանդրանալ գործոց, այս ամենայն սոսկացեալ զանց առնել զայնորիք. բայց միայն հայերէն բնագիրքն ինչ եւ սակաւք ոմանք յոտար լեզուաց՝ մատեան ի Ներքս։

գրական հարկ ստիպեաց ի կրկնութիւն. իցէ ուրեք եւ առ մուռացութեան զայս արարեալ. որոց ներողաբիտս յուսամ զհայրենասէրս, նոյնպէս եւ սակս այլեւայլ օրինակաւ գրելոյ զանուանս ինչ, որք բազմագոյն եւս օրինակօք այլայլեալ գտանին առ նախնիս, եւ ի յիշատակել իւրում զբանս նոցա՝ ըստ նոցին տարից աւանդեալ եմ զուղիղ եւ զսղալ. իսկ յիմ գրուածս՝ յետինսն եւ որ ի ցանկս՝ ընտրելիք են. — Արժան է ինձ յիշեցուցանել (մինչ զԼեւոնէ են բանքս) եւ զայս, զի սա *Լեւոն* կոչի սովորաբար ի դասագիրս եւ ի նմանս, այլ ես *Լեւոնի* կոչեմ (իբրեւ Քագաւոր), ըստ հնագոյն պատմչաց եւ ժամանակագրաց, որք մինչ երկրորդ գրին զորդին Ա Հեթմոյ. երրորդ՝ զԹոռն երկրորդին՝ զորդին Թորոսի. Չորրորդ՝ զորդի եղբօր սորին՝ Օշնի. ապա ուրեմն վերջինն Լեւոն Լուզինեան՝ *Հինգերորդ* է եւ ոչ *Վեցերորդ*, եւ այնպէս արժան է տրոհել եւ ընծեռնուլ զատկին տապանագիր նորին, եւ ոչ որպէս ընծեռնոյր եւ իսմնայր Լանկլուա եւ այլք. որպէս Քէ Լեւոնդ այդ եղեալ իցէ *Հինգերորդ Լատին թագաւոր Հայոց* (1). քանզի յառաջ քան զնա մի ոք միայն յայնմ տեառէ Քագաւորեաց, ուրեղբայր նորին՝ Կի, իսկ հայրն՝ Գուան՝ պայ Քագաւորութեան եկաց եւ ոչ Քագաւոր. Զազգաբանութիւն սոցա (Լուզինեանց) ստուգեալ ի Տարտեղէ եւ ի մերայոց՝ յարեցի յ*Աշգացուցմանն Հերմանց*. յոր եւ յօդեալ իսկ էին ի մայրենի բնէ՝ ի Զասլունէ՝ դստերէ Բ Լեւոնի։

Զիշատակ այսր բանի առաջնորդէ ինձ ազդ առնել վասն Ազգացուցակ պատկերիս ոմանօրէն Հեթմեան տոհմի, զի չերեւեցաւ ըստ աւանդութեանց մերոց պատմչաց եւ տարեգրութեանց Մաղաքիայ Դպրի, եւ ըստ *Ազգաւոմիոյ Անցելոցն* (Familles d'Outre-mer), գործ փոանկ գրչի, զոր յեղեալ է ի հոյ եւ մեր Հեթում պատմիչ. առ ի դիւրաճառս լինել իւրաքանչիւր ազգաց կամ ծննդոց՝ դիպողագոյն վարկայ զայս ձեւ շրջանակաց (Ա-ԻԲ), որովք զատուցանելն հարք յորդւոց, եւ նշանակին սորա շառաւղօք կամ գծովք. եւ որ դիտէն՝ իմասցի. զի յորմէ գիծն ելանէ ուղղակի կամ ընդ մէջ անցանելով նա ծնող է այնր՝ առ որ անցանէ գիծն սլաքածայր կամ անսլաք (2). Զսփ կամ անծկութիւն շրջանակացն՝ ոչ ներեաց յաւելուլ եւ զանուանս կանանց Հեթմեան սերնդոց, այլ որք կամիցին գիտել գտցեն նշանակեալ այլուր (343-4). Ցակէգոյն միջագիծն ցուցանէ զուղղակի կամ զանդրանկածին ազգասերունդն, որ ի Հեթմոյ Նահապետէ ցՀեթում որդի Դ Լեւոնի՝ լինի ազգ մեռասան։

Ի պատկերէ աստի անցանելով՝ ի ծանօթութիւն այլոցն եւս, նախ յանդիման լիցի *Ռուսացուցմն* (էջ 17), զորմէ աւանդեալ է ի կարգի բնագրութեանս. իսկ աստանօր յաւելից ասել կամ կրկնել, զի որքան ցամաք եւ բազմաց անձաշակ իւիք անուանակարգութիւն Բուսաթանութեան Միսուանոյ. մարթ է զնոյն ստուգագոյն մասն ասել բնական գիտելեաց երկրին, զի սրանց ճմռից քննեալ է եւ դասակարգեալ. իսկ հայերէնն անուանքն, որպէս եւ նշանակեալ եմ անդ, է ինչ որ ըստ նախնեացն են, եւ այնպէս համարեցայ պատշաճել. եւ է որ լոկ տառադարձութեամբ կամ Թարգմանութեամբ յոյն եւ լատին բառիցն եւ իմաստից, եւ ոչ այլոց լեզուաց. եւ այս ամենայն համարեցայ խնայանն ի սկիզբ այսր մատենի՝ եւ ոչ առ հասարակաց ընծայութիւն. զի գործ ճանր է եւ բազում քննութեանց կարօտ՝ զայսպիսիս ճշդել եւ ճշգրտել, Թող Քէ օրինադրել. ճուշ արարից եւ զայս, զի զոմանս ի յառաջագոյն Քարզմանելոցս անուանց՝ ուղղեալ կամ փոխեալ եմ յետոյ, եւ ըստ այնմ կարգեալ ի վերջ զոյցս, ըստ բառական կարգի լատին անուանցն։ Գիտումն լիցի եւ վասն պատկերացն ինչ բուսոց եւ ծաղկանց, զի ոչ անբնութեամբ զազգ ինչ նոցին կերպարանեն, այլ զրուն զայն տեսակ՝ զոր ի Եկղեկիա տեսեալ եւ գծագրեալ է գիանոց ոմանց.

Գիտանելոյն եւ ցանկալի եւս էր անշուշտ Աշխարհացոյց քարտն Միսուանոյ կամ Հայակիլիկիոյ.

---

1 Cy gist le très noble et excellent prince Lyon de Lizingne *Quint, Roy Latin* du royaume d'Armenie, եւ ոչ Lyon de Lizingne, Quint Roy, etc. — Բայց ոչ կամիմ զանց առնել ի յիշելոյ, զի ոմանք ի ժամանակագրաց Հայոց ընդ մէջ Բ եւ Գ Կոստանդնեայց՝ Թագաւորեալ կամ բռնաւորեալ զԹագն՝ սպյոց եւ անծանօթի ութաւն Լեւոնի. ասկայն ցարգ ոչ երեւեցան վաւերական ծանօթութիւն կամ յիշատակարան ինչ յանուն սորին։

2 Միայնալ է ակամ ուրեք վիմագրողին ի գիծն. օրինակ իմն, *յ*՝ն՝ չրջանակի երկու գիծք պատահարք ձգեալ են ի վ*ե*րի՝ որպ կոստանդնի Պալեր. յայս է զի մեն աւերոյ է, եւ զի ոչ էր պարտ հայեցուցանել ի նոսն զյաւաւելուածն որ յերեքերորդ Լիւսէ՝ երանեն եւ ձգին ի չորեսին որդիսն՝ *յ*՝ չրջանակին. — Թ՝ Թ չրջանակի տեսանի մի գիծ ձգեալ յՕշին եւ յԱխինսա որբայրդիս, քանզի արգանդակից երկուորեակք են, որպէս եւ յայլ երկու զոյգ եղբարս կամ քոյր նոցին. բայց միւս գիծն որ յԱխինսէ ձգի ի միւս Ախիսա՝ պատ է, հարկ էր յերկրորդ նորին Օշնէ արբայէ ձգել, զի ապա որդիք են Ախինսան այն վաղամեռիկ եւ Լեւոն Դ, նշանակելոյք ի *ժ* չրջանակին։ — Վերկեալ է ուրեք եւ յերեսեղս գանաց, որովք կամեցաց արարիչ զառնին եւ զանազան պայմանս այս կամ այն վիճակաց կամ պարտաւորեաց. որպէս, *յ*՝Թ չրջանակի պարտ էր բացագոյն կերպիւ լինել յատակի անուան երկրորդին Ամբատայ գանգատաւորի՝ Թաղն մեծին Ամբատայ, զի այն գոյն անփոխանակելի զրեցաւ տոհմին Գանգատալեանց. ի գիշ էր եւ շառաւիղին ուղղագոյն երանել ի Ամբատայ եւ անցանել ի զուտ խոր Մարեն՝ ի *ժ* չրջանակի։

ԿԻԼԻԿԻԱ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՇՆՈՒԹԻՒՆ ԺԲ-ԺԴ ԴԱՐՈՒՑ

1 : 1,000,000

ՎԻՆՆԵՏԻԿ – Ս. ՂԱԶԱՐ

1885

Istituto Cartografico Italiano. Roma 1885.

յորում՝ ըստ հաւանագոյն կարծեաց՝ նշանակեցի զկողմանս գաւառաց եւ վիճակաց ժամանակի տէրու-
Թեան Իւրբինեանց, որչափ ինչ գտի առ պատմիչս, բայց ոչ ուրեք ոճով եւ բովանդակ աւանդեալ. Քանի՛
ըղձալի էր հաւաստել եւ զդիրս եւ նշմարս նախայիշեալ երկրիւրոց եւ աւելի եւս բերդից, դղեկաց, աւա-
նաց եւ վանորէից, այլ եւ զգիւղից հայանուանց. զԱիթցոթէիցն, որք՝ եթէ օբէն իցէ ասել, տածէին եւ
արծարծէին զմարմին պետութեան Պիսուանայ, ընդ Նմին եւ զկորով հինաւուրց Հայկազանց, զփորձ եւ
գնաշակ նետից քաջածագաց այնոցիկ եւ քաջածին հարանց աղեղնաւորաց. ո՛ տայր եւ զգաղանիս անդ
գտրծեցելոցն եւ գրեցելոց՝ յայտնել. — եւ զՀաճոռէից, որք անշիջաւոչոր վառարանք եղեն աղօՔանուէր
հոգւոց եւ բանաէր մտաց, ցնցուղք սրբամաքուր սիրոյ, եւ շրջապսիւռ ճաճանչք խնաստից, յորոց կայ-
ծակունս տակաւին հրճուիմք եւ ջեռնումք եւ մեք՝ ճոգեքումք եւ վիցեքումք սառնեղէն դարուք վերջա-
ցեալքս. եւ ոչ գարշիմք (եթէ միայն գտեալ էր) համբուրել զսեամս զոր կոխեցին, եւ զսենեակս յոր մնաս-
ցան խոկացին եւ գրեցին՝ լամբրունեցիքն լուսաւորք, Ակեւռացիք իմաստասիրեցք, Մաշկեւորք հիմուտք,
Դիազարիք կարգապահք եւ ճոկողք՝ ի վերայ Քագաւորական հանգստարանաց, եւ համեմիչքն ճոգւոց
երգահան Աղթայկաղիեցիք. վասն այնորիկ եւ ոչ խորշեցայ, մանաւանդ Քէ եւ անյոժդեցի յերկարել զբա-
նասիրական ճանաՔուՔիւնս, կամ որ ինչ ճայկականս դպրուՔեան պատշաճէր՝ ի ստորագրեալ տեղիսն
եւ յանձինս. քանզի զի՞նչ քան զմտաւորն եւ զճոգեւորՙ գուցէ գերագոյն գովելի եւ ցանկալի. Այլ ո՛ տայր
ինձ զարՔուցանել զայնպիսի խոհարանաց եւ գրարանաց զարմացանգս. զպատրաստականան երբեմն
յառժամայն կրկնումս եւ բեկբեկումս վանգից երգոց եւ տաղից՝ յանկիւնս քարանձաւաց լերանց ան-
սպառն Տաւրոսի, ուր արդ միայն ճողմն ճոմանգայն ճնչէ վայրապար մոլեալ՝ ի մայրիս ծերացեալս եւ ման-
կացեալս,... եթէ անճանաչ առ՝ ի մէնջ մնան այսպիսեայ վայրաց գիրք, չնն ամենևին անհրկրայք եւ
նշանակեալք՝ ի քարտին, բաց՝ ի ծովեզերեայցն եւ քաղաքաց ումանց. քանզի մինչեւ ցարդ չէ արարեալ
յերկրի անդ ուսումնական կամ նաւանկիանական չափողութիւն, եւ մարքՔ է ստոյգ քննուՔեան՝ հիմնո-
վին տեղափոխել զհակայածեւ լերինն անգամ, եւ այլածեւել զամենայն կիլիկիոյ. Երկրացականք են եւ
յոլովից Նորոց անուանց ինչմունք կամ գրուՔիւնք, պէսպէս եւ անհնՔնՔիս ծռեալք եւ ծեքեալք յԷրբո-
պէացւոց, որոց՝ յայսմ մասին (յողոՔեան արեւելեան անուանց) յոյժ ծանրաբեռը եւ խօՔ են ականջք.
վասն որոյ եւ ուրեք ուրեք հարկ եղեւ զտարակուսանաց նշանն (?) կարգել առ Նորօք. եւ ուրեք եւս խա-
պառ զանց առնել զանուանքն. այսպէս եւ զորոշիչ գծովք սահմանաց գաւառաց եւ վիճակաց, զի հինքն
անճանաՔք են, Նորքն՝ կիսաճանաՔք եւ ոչ պիտանիք իմս դիտման. իսկ զընդհանուր սահման կիլիկիոյ՝
ընդարձակագոյնս ձգեցի, ըստ ժամանակի աշխարհակալուՔեան ՊիՔինն Լևոնի. մարքՔ էր անդրա-
գոյնս եւս տանել ընդ հիւսիսՙ ի վերնաճովիտս զուգաւաչէ Պարոսի, այսինքն Ղամանդեայ եւ Քա-
ռանեայ, զորս ոչ պարագրէ չափ քարտիսիս, եւ որք դուն երբեք նուաճեցան՝ ի մերայոցս, որպէս եւ
Պարաշ, զոր եւ ոչ իակ ստորագրեցի, քանզի սեփական է Գերմանիկիոյ աշխարհի.

Ընդ քարտիցս այսոցիկ եւ տախտակաց՝ գացին՝ ի բազում օրինակս մատենիս եւ պատկերք ինչ գու-
նագունս երանգօք նմանագրեալք՝ ի ձեռագիր մատենից. որպէս, Թորոս մի Լամբրունեան կամ Ակեւռեան
աւետարանի (83), գրելոյ յամի 1192. Պաղտիր Յաճընեան ԱչետաբաՀի եւ Ջաքոբ Նկարեալք՝ ի Պիճակ
Սարգսէՙ յամի 1331. Նորին դարձեալ՝ ի նմին ամի՝ Պաղտիր Գ. Լևոնի բազմելոյ յատեան դատաստանի
(481), յորս է տեսանել եւ զտարազս ինչ զգեստուց ազգայնոց ժամանակին. — Պաղտիր Զհաւորի Սի-
սուանայ (487), եւ Մեծապատիճ Լևոնի՝ ի միջի հոչակաւոց տիրապետաց Իւիք իւիք առ ընչացեալոց Նմին (435). —
— Են եւ երկու արեւատիպ պատկերք, Հերմոյ Պատմչի ընծայատեան գրոցն առ քահանայապետն Կլի-
մէս Ե՝ յԱւինիոն փոխանակ (340), եւ Այասոյ ազատարիւնի (392). Դարձեալ, Շնգրատիպ պատճէն Պարգե-
ւագրի Բ Լևոնի առ Գննուացիս (388), Պայմանագիր կուսանաց Ցնծուն Պարունդիքարի առ Տեւտո-
Նեան ասպետս (210), եւ հաւասարն Ազնուացրատիճան Գևղեքար դղեկի (273). ԵՒւ անծինին ինչ գիտելիք միոյ
միոյ՝ ի պատկերացս՝ աւանդեալ են յիւրաքանչիւր կարգի բանից, ըստ նշանակեալ խչից մատենիս.

Ցետ զայս ամենայն ծանուցանելոյ հասարակաց հանդիպելոց գրոցս այսմիկ, մնան ինձ պարտք անուշ-
չակը հրատարակել եւ շնորհս եւ երախտիս՝ որոց միանգամ պէսպէս օրինակօք նիւՔականաւ կամ ու-
սումնական՝ օժանդակեցին՝ ի հիւսուածՙ եւ՝ ի հրատարակուՔիւն սորին, եթէ ազգայինք եւ եթէ օտարք.
Ի յետնոցս՝ նախակարգեմ զաշխարհաճանօՔ աշխարհագիրն Քիպէրդ (H. Kiepert) գերմանացի, որ յանձն
է առ մաղդասիրապէս վերք ձեռագիր քարտ մի կիլիկիոյ՝ նաւագատիկ մեծ քան զվիճագրեալս ($\frac{1}{400,000}$)
ընծեռել ինձ. — ուղղկիցքն Ֆաւռ (C. Favre) եւ Մանդրօթ (B. Mandrot), վերջին քննողք կիլիկիոյ, միմչեւ
ինքեանն հրատարակեալՙ նուռն ինձ պատկերս լուսագրեալս գՍսոց եւ գայլոց ինչ քերդից, որպէս նշանա-
կեալ եմ՝ ի կարգի նոցին տեղագրուՔեան. — հմուտ եւ ազնիւ կոմսն Ռիանտ (P. Ed. Comte Riant) ուղղեակ

Ընկերութեան Լսողն Աշուկից, որ գինդիրս իմ եւ գնարգուածս անդադար ընդ-
պարզեւէը զպատուական հատորս Գիւանից այնր ընկերութեան եւ գիւրոց երկասիրութեանց. — Նորին
ընկերութեան եւ Հնագիտաց կառաւարն կցորդ, հետաքննողն փառանկ կամ լատին իշխանութենից եւ
գաղղիականաց յարեւելս՝ Գ. Ռէյ (E. Rey), գիւրոց համանման գրուածոց օրինակս՝ ընդ հրատարակին եւ
առաքէր. — Ջաքսոն կամ Ջէքսոն, (J. Jackson) քարտուղար Աշխարհագրական Ընկերութեան Բարիզու,
բարեսիրապէս փութացեր ճանուցանել ինձ զնոր կամ զինն հրատարակեալ գրեան պետութի վասն իմոց
գործոց. — Եդուարդ Պուասթի (Ed. Boissier) բուսաբան, որ մինչեւ ցայս եւ ծանոյց ինձ զանուանս բուսոց եւ
բուսաբանից տմանց. — Իսկ ի մերձաւորագ ազգայնոց՝ որք Նիւթականաւ սատարեցին ի պատրաստու-
թիւն պատկերաց եւ ի տպագրութիւն մատենիս, առաջին, որպէս եւ յայլ բազում ազգային օժանդակու-
թիւնս, եղեւ ծանօթ բարերարն՝ Գ. ՄԿՐՏԻՉ ՍԱՆԱՄԱՐԵԱՆ, պարգեւելով 1000 Ջրանգ, եւ այլ եւս հա-
զար՝ ի գին տպագրեալ օրինակաց մատենիս, որք եւ առաքեցին նմա իսկոյն. — Գ. ՅՈՎՍԷՓ ԻԶՄԻՐ-
ԼԻԵԱՆ, միւս եւս օժանդակ գրագիտաց, սակաւուք յառաջ քան զվախճանին՝ պարգեւեաց 500 Ջրանգ. —
սոցին հատնիկաւ եւ համահաւան բանասէրն Գ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶԵԱՆ, խորհրդակից եղեւ սատարել՝ գնելով
ոչ սակաւ մատենս տպագրեալս ի վանս մեր. Ընդ սոսին հանձոյսագոյն է ինձ յիշել եւ զբումմոյն առաւե-
լեալ սիրով քան թանեակաւ՝ զինգանանեական յոժարոյ աշակերտելոցն ինձ երբեմն ի Թուխատեան եւ ի
Մուրատեան վարժարանս. — Ջանաչողք հանգամանաց տպագրութեան եւ մատենիս այսորիկ՝ ի վերոյ
հատանեմն, զի այս ամենայն նպաստ՝ եակաւ ինչ մասն է պահանջեալ ծախուցն, զորոյ ծանրութիւն
տատանեմնաց Ընտոս չընկճէիչ պահոս *, յուսով ոչ անխնդիր եւ անպէտ մնալոց մատենիս, այլ առաւել
եւս՝ հայրենասէր եւ ոչ էսդէպէր գթով, զոր սրտագոյն եւ անուշագոյն պարտս գիտեմ եւ ես՝ կրել եւ գրել-
նոյնպէս եւ զամենայն խնամս ձեռնհատացեալ՝ Հօր եւ Երկնարգ, լրեզօրինակութենս, ի սրբագրու-
թիւն, ի տպագրութիւն եւ ի յօրինուածս ցանկի, եւ որ այլն եւս.

Եթէ այլ իմն օրինակ՝ այլ ոչ նուազ քաղցր եւ դիւր է սրտի՝ յայտնել զսատարութիւն երկուց եւս
ազգայնոց. մի այն՝ զոր յայտնեաց վաղ ուրեմն Ցեղացոյց քարտն Ճիրակաց, երբեմն իմ աշակերտ եւ այժմ
բարեկամ քաջիցոյ, ՅԱՅՈՎԲ ՏԱՄԱՏ. որ եւ ի սէտս այսր մատենիդ՝ ազգ ազգ մատոյց սպաս, գնելոք
ծանրագին գրոց, նկարեալ զվերոյիշեալ պատկեր առաւելն Ալասոյ, լուսագրութեամբ պատկերաց Հնե-
ից Գաւառի, եւ իւրով եւ վարձեալոր ծեռամբ ընդօրինակելով ի գրչագիր եւ ի տպագիր մատենից մե-
ծի գրատանն Բարիզու՝ երկար բանս. որովք եւ առաւելեալ քան Եէ նուազ գոսեի եւ ի սատարողն
նիւթականաւ. — Միւսն՝ մերձաւորագոյն եւս ինձ՝ որպէս մարթի էր վիլել ի վերոյ երկրէ, որ լոկ ՀԱՅ
ՀՆԱՀԱՒԱՏՔ անուամբ կամեցաւ ծանօթանալ ի մատենիս, գերագոյն՝ որպէս սիրելութենամէն՝ եւ բա-
նաւոր սատարութենամէն գտաւ. մատակարարելով գրվագս եւ երբեմն զիակական իսկ ձեր դրամս զմերոց
Սիսուանեայց եւ զօտարաց, որոց պատկերք տեսանելի յաճախորէն ի տեղագրութեան Ղրովսոյն կիպի-
կիոյ. այլ ի վեր քան զամենայն եւ բնաւից սկիտանելագոյն՝ ընծեռելով զերկոսին նախաշինեալ տպերս եւ
աղբերս բանից, զՕտտոմիչն եւ զՀամանուագրքն կիպիկիոյ, յորոց՝ Եէ որքան օգտեցաւ ի տեղագրութենս եւ
ի պատմագրութենամ՝ կանխաւս եւս ծանուցի. եւ ըստ այնմ կշռադատեցի արդիւնք Նորին եւ անխնայ նա-
խանձ ի խոյզ եւ ի խնդիր Հայկական չիշատակաց՝ ըստ ընդարձոյս ճոպամիչն բարուցն....

Ցետինս այս չիշատակ հրապուրէ զիս ի վեր եւս կալանել կամ Եէ ի վերջ եւս իջանել. յառաջս իմ ա-
ռաջինս. եւ ի լրումն ծանօթութենան սատարչաց եւ սիրողաց Միսուանից եւ Նշխարաց Նորին հատաւո-
ղաց չիշել զերկիցագոյնն ի մերազնեացս, որ եւ սիրով Նորին՝ ի Հնդեւմ անուն կնքեալ էր զմի յորդւոցն.
եւ մինչեւ ուրեք էր յայտնեալ Հուրբինեան ոսկի դրամից, գտեալ Նորա զմիակն ցարդ. ծանուցեալ ոսկի
Կոստանդնի, զմակագրեալն *Աստ չիրդն է բացատր* (216), զերկն՝ տարօրինակ իմն կամ Եթէ հանդ Քուիլի՝
տարապազմեան դիպուածով (զոր տակաւին յայտնել), իրրեւ անզուգական գանձ ի գրապանակին կրնելով.
եւ ոչ ուրուք գիտելով, նոսիմբ յետ վախճանին դիպուածեալ եղեալ յուղարկիս ի ինձ հանդիսատոյդ. յորում՝
յետ հրաժարելոյ յուղարկատացն՝ դիպեաքաղիս ըստ յուսոյ կրկտելով գտանէ յանկարծ եւ յանսպասն
պաճարանին զդանիկեանն այն, եւ իրրեւ ի գաղտ դարձանաց մաճու եւ տապանի Քաղիլով, բերէ հատա-
տարիմ մտօք առ քահանայն հանդիսապետ յետին հանդիսին. (յետոյ առաչնորդ Ակտոխոս մերոյ Տէր
Գէորգ Հիւրմուզեան). եւ սոքա նոյնպէս տարեալ առ անդրանիկ հանգուցելոյն, ընդունի ի նմանէ զնոյն
ոսկի՝ ի պարզեւի մասին եւ ի մատենիս հոգւոց. եւ պահի արդ ի Քանգարանի վանացս. Աստուծոյ երկ-

* Ի յիշատակ ապագայից՝ ոչ աննշան հանդարիմ նշանակիլ եւ զայս, զի սկիզբն գրատարութեան զօրծոյս եղեւ
յ'9 յուլիսի 1883 ամի, եւ յետ աւարտ ինչ (այն է ի 14 Նոյեմբեր ամաց) հանդիպեցաւ արկած Հրդեհի վանացս.

ամաւ յառաջ քան զայն դիպուած՝ միձակեալ եւ ինձ աշակերտիլ եւ յօդանալ. եւ արդ այժմիկ յետ յո-
բելինի ամաց՝ իրրեւ ի տարերս ընդարձոյս հայրենական սխոցժակաց՝ ծնեալս ի նմանէ եւ ի սնոյանոյ նո-
ւմին հատաքածոյ հնութենանց, յետնեալ զայս պրակ հայրենատատ տատիդ, ըղծացայ նմին ինչեան առաւե-
տուղն ինձ կենաց՝ յերեկոյացեալս պահոս՝ (նորին կենդանագրաւ ակզբնագործեալ), ծնեալ եւ վերագրել-
զմիծ նորայն սիրելութենէն Միսուանայ դիտելով՝ քան զարեան եւ զինութեան. եւ այսու՝ վարկանիմ ամե-
նեցուն իսկ հանգագեացս հայրենասիրաց նուիրել զայս վաստակ, զայս խայրի անագանի. եւ փոխարէն,
յետ ներողամտութենան* խնդրեմ (նիէ ժողովիմ եւ յայս) յորոց ունկնդրին, ընծայել ի լոյս՝ որոց եւ է ծնօրք,
զոգպէսի եւ է յիշատակարան եւ ծանօթութիւն՝ յաւելիչ աւանդելոցս ի մատենիս, որովք՝ հաւարիմ մէն
մի հանգոյցս լուծանել յառեղծուածոց եւ առ արեան տեղագրութենան վերջին հարստութենան Հայկազնեայցս
ի Միսուան. համարիցին եւ ինքեանք առնել զայս չնորհ՝ նախ ինքեանց իսկ, եւ ապա իւրեանց ազգակցաց
եւ ապագացից, քան նիէ Քելդրոյիս, որ այսուհետեւ խոնարհի հաճոյանալ զանգրաղասէրն լուսնիկն.

* Քայս միայն խնդրեմ եւ վրիպակաց գրչի կամ տպա-
գրութեան տպրդակաց ի մատենիս. յորոց է ինչ զի փո-
խեցան ի Քառերատեին եւ յԱլէքսպրոթիւնս, եւ է որ
Նշանակեցին տատանօք, գանց տրտրեալ գհանոյիցն եւ
գընդհանուրք.

Եէ՝ 9, տող 9. Քատկանն 1867՝ ընթերցիր 1837.
— 33, տ. բացմատիկ. — բազմատատիկ.
— 63, տ. յամի. 1347. — յամի 1337.
— 70, տ. էլ Փէչի. — էլ Փէչի.
— 75, բ. ի ծան. վերկրորդ գտատն. — գերրորդ.
— 121, տ. Anemone blonda. — Anemone blanda.
— Եէ՝ 232, տ. տող ֆ. 1127. — 1129.
— — բ. 1264. — 1269.
— 239, տ. ի ծանօթ. Եէ՝ 160. — Եէ՝ 169.
— 358, տ. Մեւան. — Ղեւան.
— 484. բ. յետ երրորդ տարին՝ գատար կա-
տանդին, ստղելի է յաւելուած, գատար Հեր-
ցոյ որդւոյ Կատանդին.
— 489, ի ծան. Ըմպանակ պղպնձեայ. — ապտակի.
— 544, տ. անուն հինչ է Լեւոնի փոխանակ Մա-
բելոյ՝ գրեալի Մարգարիտ.
— 569, գ. Աշոխոք... 490–50. — 490–503.

ՍԻՍՈՒԱՆ

Յեսին ՚ի մեծամեծ բաժինս փոքուն Ասիոյ գտանիպրպեալ է յատուկ ազգաբնակութեամբ հին ազգացն ԿԻԼԻԿԻԱ և նորն ինն ՍԻՍՈՒԱՆ, գեղազանգեան բնակիչ բան անզգալան գրիցն ՚ի կցորդս երկրացն մատանց հնոց հողագործ և ոչ հեռի յերրորդին, և բան թանկագնեան գաշտացան մեծատեսիլ կերպարանեաց երկրին, հարթաթեան դաշտաց ՚ի մէջտեղն, խառատաթեան բարձրաբերձ լերանց մանկական պատկերս զարմանքեն՝ գեհսխտուս սրեմտից ընդ արեգս, և ծխատատ պրկածայթեամբ բազմահնձն ոգեաց ծոցոն մեծի՝ հաճոյապես ՄՀՀերկրեալ կոչեցելոց. որպ արեւելագոն ակոյ տատանման է քաղեն գոգացեալ ՚ի մէջտեղ երկրին Ալտաց և Ասիոյ փոքու, խոռոչեան ծոցն Խոսիկան անուանեալ ՚ի հնումն, Ալեքսանդրեզդոյ յայժմուս, ՚ի մէջին գոգս իրոց և իրով Հայոց՝ Քանգոյք և ՚ի վայելուչ գոգոյ ոյսի՝ եղերք հոյակեալ ասիաբնին Ակիլիկիոյ՝ նգէին ընդ արեւմտեան մէնդն ՚ի մերս և քանզսածակ իրոց Պամֆիլիոյ, իրրև ընդ 250 մղոն ոգոգարձ՝ ստ Աստալիա քաղաքաս, զոր վայր եհաս հզօրագոն ձեռն մեծատեսակ խիտակ Ադոնի Թագաւորի, Քէպհաս ոչ բառնացին յամերգք Նորին ունել մէնդն խոպոս գեղեցիկ ոգեգ-

նման ցամաքն այն, այլ գէթ գիշա մասին ասիտիկան գիշատասգոն եկա համարէն փոքան Ասիոյ, որ է ստ. Աստուա. Տրամադրատ ։ Իրքն հինգերորդ մասն բուն ասիտիկան Ծովախառնոց Միջերկրականին միջնակղզա. Հայոց, ի ընդ մեծ իսկ այնպէս ինն ստանձնուած. քաղաք Անմահական լերինք պատկան գաղձ ծովախառնոց, յորմէ ի հիւսիս Ծովու Սեւ, որ է ստ.

Գոշ գայտ (Ասահասար), 8300՛, քանդի յանբժոհան առասանութիք են ՚ի սահմանս Նորին, և համապարփակ որ ինացանէ ՚ի կապաւանական Պիւզիկ մասքան կոչեցեալս, առ որով Զհանէ կիսի բնակ, 7300՛, և ՚ի առաջև Լռնէ-կիսիի, 5500՛, գազաստաչա ասր։ — Ընդ մէջ գեսանիս և Կասպից ծով ամենագոյի է լերդագ քաղաքն կոչեալ ՚ի Ղեղին գեսց. ՚ի վերնահատնան են ապատաճան Ջերիի գագս (Ջանկաթ) 9500՛, Գաղ գագ 8100՛, ըրդանեն մերկակ ասր, Զագրը կիսիի, 8450՛, առ որով անցանէ լեռնագրին, յերից մեսաց ևս անցից Գագրը գագց կոչեցեալ ՚ի 6250՛ բարձս։ — Հինգերորդ քաղաքն է ընդ մէջ Կասպից և Սագաս գետոց, ՚ի հանապագ Հագնոց անասնակաց լերանց, գեսագագրն քան գագրն, ու ունելով նշանագր ինչ բարձուս։ Ի սագանագ առաջնոյս սգոր գասնագրի ցղտագագրանն երկոտասան ժամուց հանապարհ է, անահ սինրն ցծոլեզրն հինգ ժամուց։

Ի հիսնից մեծի Արիրիական լեռնագագաս՝ իրրև զանձնագան ներհն ձգի փորը գագ մի լերանց՝ ու մեսագագ. որոց սգեսնանանն կոչի Լօրիոց-կիսին (Լոռնաձոր) 9000՛, սիրինն Գագրլեսիե 8500՛, գի կարմրագոն և ինագոն և թեսի երկաթագին մասագրք և հագարեսնաց կապանքնասր. սգեսագոյնն է լեռնասար Գագրը-մագրաս բարձց, 8400՛։ Ի սիրոյ կիրին լեռնագագաց՝ սագասանի հանրասգին հաղիս Լիխնոնս գեսոյ՝ քամ խոտասէտ և ծառասէտ։ — Յոյնիոց Ագրասի կամ սեհագասի ծորան Գագրատն գեսոյ՝ սահասնոյ երկոյ՝ սեհասո բարձր լեռան Ագրաց, 3000՛ ՚ի վերոյ քան գիհանհասիան. ՚ի Հր. Ծոբին և Հեղ. Գագրն Արիրինոյ ձգին Հաղին լերինք, յորոց ՚ի մեսաւ բարձր գագագնան կատագեալ կոյ Ագաչս բերդ, յոր սեհան և լեռանն կոչի։

Այս միջասյոյ հանդիպեն լերանց յորում են գեղասհասոյ Գրատնցն Արիրինոյ որ և բոս սերոյոց Կասպից Արիրինոյ, Թան սրհանագին կոչելի բան Հեռագնից ևս սերոյոց, յորոյ մի և Ս. Նեռնես Լամբրոնացի [1], Գասի Կնեվիկիոյ, սգանցն և խոս ան խոս գասհրին ՚ի Հնան հզեալ պահանջ և լերգ և սգասագրք, գր սրհեալ և յորմասգ են ինչ ինչ Նշանագրք, որոց սհոյի ՚ի լեսագագ. և գգեսս Նոցին սհն յանդնան սգասագ. սհագրոյ սհագրոյ գագրոյ գագհրնան Ջագին և Բհասց՝ սհ գագ և Ա֊

» մանիկ, նուաստակեցաւ ի ձեռաց չար պատ? Քաղա-
» պրկիներն »։

4· ԲՆԱԳՐԱՁՈՒԹԻՒՆ. — Սոդղ և առատական արտաւոր աշ են հզգրաձոյ բաթերաքիւք լերանց և այլոց տեղեաց Կիլիկիոյ, այլ հասարակ և համեմատական գոթեներ, կամ քան տկան կրանկոյ, վասն որոյ և երկրագործք ընդունելի է ցուցանել յետագայ, զոր հատանեմ ի Զեյնապիճ և ի Գադի տեղագնացս. յետեւեալ որ առատագոյն երեսի ի վիճակաին ասու կարգելոյ էր ըզգ-
չտիան. յորոյսանի երկրագոն հեղինակացն զանգրեսաւոս տեսանց նոցին Զ և Ջ. նշանակեմ. եւ որ տակաւ տրեք Պ տան՝ նշանակի զՊերայ երկրագոն կամ մեսագոր-
բան, որոյ չափք առաւել ևս հատանելի քան.

	Չափք (Metre)
Աքարեն. Ջ.	4
Տարտան. Ջ.	44
Աղան. Ջ.	73
Աստանա. Ջ.	43
Սոդ վանք. Ջ.	250
Տիանա. Ղ.	900
Լամբրան. Ջ.	1250
—— Չ.	1500
Կանկոյ բերդ. Չ.	1600
—— — Ղ.	1204
—— գետ. Չ.	1505
—— — Ջ.	1290
—— կապան. Չ.	980
Գազանդի խան. Չ.	1016
—— Ջ.	852
—— Ղ.	1540
Փայտակոյ կամարչ Ագրան. Ջ.	1416
Աշնան գետ. Չ.	812
Զիքիկ խան. Ղ.	744
Կէտեփն. Չ.	1300
Մէզոր-օղոզ խան. Ջ.	695
Կէօքիւմէկ. Ջ.	1296
Գաստասա. Չ.	1678
Կիւրեան ագրեքան. Չ.	1650
Գորդը գոզոզ մաղարա. Չ.	1960
—— Ջ.	1982
Գաւդար մաղարա. Չ.	2600
Գաւդար մաղեն. Չ.	2098
—— Ղ.	1615
Գերէքքիլի մաղեն. Ղ.	1970
Աքոա աշտարակ, հանգ. Ղ.	1116
Կիւրկ մաղեն. Չ.	2111
Հանգը Գաղ-Քէվէր. Չ.	2500
Ասեհէսէր. Ջ.	1583
Հալիս Խ?Քէվէր. Չ.	3000
—— Գար կէօղ. Չ.	2500
—— Կաւկոյ. Չ.	2200
Ըւսկահան պէյի. Ջ.	990
Հաճին վեղան. Չ.	1900
Գըրան գոզոզ. Չ.	1378
Հարսան լերին գառակ. Ջ.	721

	Չափք (Metre)
Գարա-սիփի գոզոզ. Ջ.	1512
Չոչ լեռան. Ջ.	2384
Ըզդան լերինք. Ղ.	1416
Նոթ լեռան. Ջ.	877
—— Բան սղոց	716
Հատէ լեռան	608

Քաղի գոզոզնց ևս լերանց, հսկայց և ապրեցոց բարձրութիւն բազմապատ Քոսաղ նշանակի յատուկական ուսուցարար, զոր անդէպ համարեալ վերացել ի բան Չափս, կարգեմ բան ձեղեն. ծանուցեալ միայն զի ասո վիճակաին է 0,3161 Չ., իսկ ասո Բաթիքան՝ գոզոզ յա-
ճախ վարիմ ի գիպ է 0,3243 Չ.

	Ոտ փոխ.
Կէտաէփկ (լեռան)	11000
Չոպան գագա. Ագրեպզդ.	10890
Չէզք քէսրեքս	10500
Քոպան. Կէչիկ Քէվէր. Խ? Քէվէր. Պայծոզ. Ձիպրին.	10000
Գազրա տապզդը. Ըւզուձկի? տապզդը. Գարագաշ.	9000
Բիւզկար տաղ	9600
Տէվիկ գոզա	9500
Քոպան լեռանցդը.	9400
Գար կէօղիս.	8800
Գազլ Քէվէր ագրեքր	8500
Քէշի սէվի ագրեքր	8600
Չոպըր-կէօղի լեռանցդը	8450
Պազ գոզա	8300
Խար օղոզ	8100
Հաճկզը եզդա	8000
Գանազ	7850
Մէչտան	7600
Չաւէմ կէօղիս լեռ	7350
Գար օղոզ ագրեքր	7200
Տէվի Քէվէր	7100
Գազէ Տաշկ	7000
Մաուէն Քէվէր	6700
Կիւրկի մաղարա-պուճար (ագրեքր)	6600
Կաւկոյ? ագրեքր ի Կաւկոյա	6500
Հաւանին ազա ագրեքր ի Գարզը զոզոզ	6250
Գանճոզ գազէ (Տանձաւո?)	5800
Կշտէ-կէօղկ	5500
Կշտոզ օղոզ ագրեքր	5250
Աս-նէհաէրէ ագրեքր	4900
Աճուռ ագրեքր	4150
Ագրեքր Կաւկոյ կապանի	3200

3· Լիճք. — Կատարեցաք կազմակերպութիւն լեռնատանցն Կիլիկիոյ՝ հարկ է քէ չորեք ատարէզ ընդարձակ բարձրատափից և լեռնազագաց, որով և ըզ ընդ միմեանց, որպէս Աքարեան Հերակաց կամ Հազոց Պինտոց. փոքունք միայն և խորք երեսին տրեք տրեք լճակք ի վերնագոյն ատենիս, որպէս ամերիացք հովից ձնհոց և գարնք գոզակիք. ոչոզիսք են յիշելոցն ի վերոգրեալ ցուցակի լերանց, երեսուսեք Քոսան լերին մի մի լիճ. յայտնեալ Գազա կէղ յ՝8000՝ բարձու, իսկզ խոր ատազան ի քազաքացս, որոյ չերեն եւեսնատ ջոզ-
յատեղիք՝ Քոսան կէղ հատասոր բարերաքիւսիք, այլ նատազագոյն ատազատքեսանք և խորաքիւսիք, որ և ցա-
տագի խոկ անուանին. — Գազ-կէղ, փոքր լճակ, ի կիլիկեան գաշատանդի, ի հարաւոյ Քէչիկկէր լերին. ի ազա հա-
րատ եղեց և ի Հա. Կիլիկկ մազաղաքի կազազարտաղոյ՝ Չհասէ կէղ, 7300՝, որ և Մաքիսան կ'ըսին, ազա-
բեցեն է Քրքոզ կէղ։

6· ՏԱՐԲԱՁԱՆ ԿԱՋՄՈՒԱԾ ԼԻԵՐԱՑ· ԲՐԱՒԱՑՔ· ՀԱՒԱՑՔՆ. — Որչափ ինչ գիտեմ ես ի գետաչս ատազագ, հատազակ գազագած լերանց երկրին կրազազաս է. վիրին մաս. զազագած գաշատանդն յանդիման ատեն ի քառակ կրազագ-
բեւզազկեալ, զազգկաշատ, ազեսազանքեր կհանեան երա-
կոզ կամ խազատազաղ. տրեք կազմրազգն և զեզիազգն խառնակազած, և ի տազատն տրեք՝ կատազագ հանե-
գերք փազատա տազեսազաքեր, որպէս յԱգատատն։ Մէնիէ գաշատանդն և՝ ատենատեզ տրեսեսազգանքեն զր ժանրազգն է, ի ներին հերիզ է, այլ ատեի և խառնատրզ գազգսազաքի, (Hornstein)· ի մէնի յազատր (diorite) գանգատազդ Գազատազաքեւ և Գազատազի երերն տեսր-
բակ և ազեսատրէ երակք կրազքեք և կատազքեք։ Ի ատազատ բազեան Մէհատ-օղ լերին և այլ տրեք տրեք յազեսերազանքն հորեն՝ ի (Տէվիկ գոզա) Ջհազատր ցկատ-
կոթա, ի մէնի հատազակ կազմեսազն հորքի կատազերին տզգեսատն, և տրեք ազազար։ Ի հետս-տրեսերան կողման Գազգսազդ՝ ի Կազրեք ատքի (Գազգքիկեք) ցԳատ-
գոզ-մազատր, յատհատգրն է ազազարն և յազատրեր. Հետեսազգեան տրեն գանգատ է հրատշատատ նեղիզ-
երկրեք, կազգսազ է ազազար։ — Ի կազմեսս Գատ-լզգր մատնէն և հոհրեն Լշեհնոյ յազեսհոյ կոսէ բնդ ա-
բեւեր հզեն նեռազ քզգրատ կատգեն տզգեսհոյ, 800՝ քանձրաքեսանք. տրեք և ի կազմեսս Լոքիզ-կէղեզի (Լզեսատզեզ) 600՝ քանձրաքեսանք կատատ և տազքգեն (talk) տզգեսատրքեր։ Հոհրեն տազ և տանհատեզքգեն երեսնզան տազեսազ կքազքեր հեռ և հատազեն, յա-
զատ և կազքեսազեհոյ երկրազգեն ժանրգր։ — Թէպէտ և գատ տրեք նեմարեն զրատզդ ժանրգր, այլ յայտ է ի տանր քէնտքենէ՝ զի նեռազ յատազեին ի տազատատ տե-
բրեն գատհատգեն և ի տէվիհատն՝ ձոզեսազք են չզգ և զգ տհատազ ատքեր լատհոյ ի տէվիհատն՝ ձոզեսազք են չզգ և զգ տհատազ ատքեր լատհոյ (nummalites)։ — Հա-
բատատզգեր տէվիհ գատհատգեն տատհատեն տհատազ գանգատ է ի կազատրոյ և ի գատազդ (detritus)։ — Ա երեսնզգեն տատհեն կատ տազրեր գատհատգեն տրե-
տհատեն ծանրազգեն տհատեն, որպէս տատհատեն կատ-
հատազ յատհատգեն է, ի կազ, տատհատգեն կատ տազրեր։ — Միջնազեան (Miocène) ներազ երեսին ի տազատատ բազ-
ձրաբեր լերանց, որպէս ի հոհրեա Կատգեսիոյ, Աղատ-
ձանց և զարք զոհազիք։ տզգեսիք են յիշելոցն ի վերոգրեալ ցուցակի լերանց, երեսուսեք Քոսան լերին մի մի լիճ. յայտնեալ Գազա կէղ յ՝8000՝ բարձու, իսկզ խոր ատազան ի քազաքացս, որոյ չերեն եւեսնատ ջոզ-
յատեղիք՝ Քոսան կէղ հատասոր բարերաքիւսիք, այլ նատազագոյն ատազատքեսանք և խորաքիւսիք, որ և ցա-
տագի խոկ անուանին. — Գազ-կէղ, փոքր լճակ, ի կիլիկեան գաշատանդի, ի հարաւոյ Քէչիկկէր լերին. ի ազա հա-
րատ եղեց և ի Հա. Կիլիկկ մազաղաքի կազազարտաղոյ՝ Չհասէ կէղ, 7300՝, որ և Մաքիսան կ'ըսին, ազա-
բեցեն է Քրքոզ կէղ։

փեսի և Գազրազգազգ. — Խանազհազգն մատ երերին և գազատկազգ հեռեզակ գետն է երբազգակ և տզգա-
տազեր հազազ, չատանս խատնեսով զեզհազգն իսն կատ-
զ. Զկազգատ զազգմազեզ կիլիկեան գաշատ ի տատնեսս
Կատկոյ՝ հետազգն համարի Գեսիէ քատ գհատազգեն Տատրազ. երերն ի ներեն քազազեզ տատրեն խատեց երկրազգակ հազազ. եակ ի տատրատ ներեն եզեսս քա-
զազեզ տատրեւ սեզէ սեծանեն բրբ կէս Չ. երկրզեսքեսիր, տզգերեզ տատրեւ չէրեն յատնեսով տզգեսր։ (Տես յիշ 8)։

Ի զգազեն երկրազգեսակն ներեսնեզազ գատհատգ չերեն կատ ոչ ատեն չատզրեսգեն կազգսատզ և ներ-
քազ, բազց եքէ գատ տրեք, որպէս յիշեցաս ի վեր տեզք-
քազ, բազց եքէ գատ տրեք, որպէս յիշեցաս ի վեր տեզք
ատ կազգսատզ (Գազգքիկեք) լերանք։ Ալ քէսկս ոչ յատատկ հազազեզ (eruptive) ժազ-
տեզ կազատ ներեր, յատ ի հերսատզգեն գազա-
լերանցն, տատատ մի և՝ հազատատզգեն։ Ըն գեստեզ գր-
քատ հատնատքեսան տեզքի տեզեզքեր տատզգատներ եռա-
քեզ հրատքեսքեն Ցերքեզ լերանցդ որ քատ մի յա-
ազգ յիշեցաս [1]։ — Ի կազմեսս յազատքի միայն յատերեր-
տեսան հազատզեն տզգեսս Պազիքեզ տա Տկերկզգ.
գերեր և լերանցդ յատներեցատ. տեզի մի երրեն փոքր վեհ,
զազգ և զգր տեզեզ է՝ ի վազազ, տատր հատնազգատ բազ
հազ կրտեր գազգեսատ. և՝ ի Քատրազ կազի Էչտեզ, յազատ
հազ կրտեր գազգեսատ. և՝ ի Քատրազ կազի Էչտեզ, յազատ
է խազգի մեռ. ազ ոչ երկեր տատնեի տեզ, ոչ ծատ կատ
ցազգ հազ, և ոչ հազազգեն ներեն ատ ներատ։ (Տ.յէջ 10)։

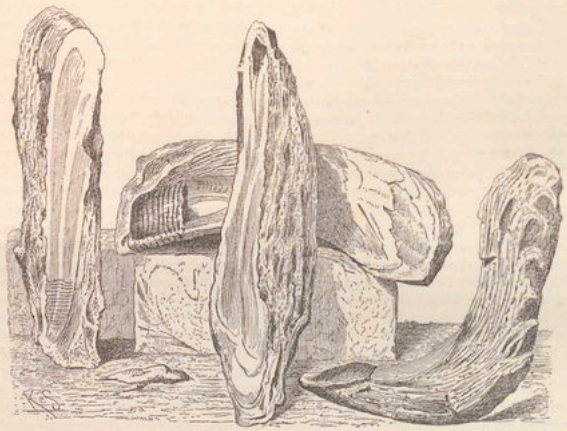
Ազատ ինչ նշմազր հազեր երկրի բերն գազեզ ե. Զեր-
տներեն, յազատ յերէ մի տեն ի տերազ տատեզազգատզ կատ
Քազգատեզազ ՃՒ գազատ, հատզեսէ նատեզատա գրերեն.
« ի Կիլիկիոյ տերէ տա գրեսեն Հազատեր կրտեզեալ է
» հար լերանցի, յազ ազատատզ տատեզազ ցատզ. բազց
» (յատերատ և գազատեզազ) որ զր գեսզ տեզ և տատեզ ի
» ներեն, յատատեր զրե հազատեզ գրբզ տեզեզ և տեզ
» կազ տատզ երբա. և ատա զերի երեք տատրե գատրեն
» տատեզ գրբզ տզգեն. և ազազ ե բերի հատրե գատրեն
» տատեզ գրբզ տզգեն. և ազազ ե բերի հատրե գատրեն
գատ Գազգսազդ Ցատեզ տատ [2], որ զերի տզգ
Իչ ազ իեն գազտեզատզ զրե ներեն տզգ [2], որ զերի տզգ
գատեր ազատ երկրազգատ տերեն գերեզքեատ տեզքազգա.
« ի ներեն Կիլիկիոյ տերէ Աքարազգոյ, ի զերեն գերեզքի
» կրտեզեալ, տեզ տերէ Աքարազգոյ, ի զերեն գերեզքի
» կրտեզեալ, տեզ տերէ գերեզքի
» հերեզեալ, տեզ տերէ գերեզքի
» հերեզեալ, տեզ տերէ գերեզքի
» հեր

Ընդ երկրաբանական և հրաբղխային երևոյթս համառօտիւն և ուժգին առաւօտքիւք գնացոյց, և փութացուցանք հանդիպեցաք ի Սիլիվիա. յորոց կարգի մեծ և նշանաւոր է Հանդիպեալն յամի 1263, զոր սպանաւ պատուի. Ժամանեալ Ղարախիզ գիշեր. = Շաբաթիւ առաւօտեան երկիցս մեր առ հասարակ, նա և բազում գառաց սպանգանց. և այս ոչ ի մի ժամ, այլ գրեթէ ամբողջ ժամանակս. մինչ զի անապատացան բազում չինանիւթք. քանզի Դզնա կրն կոչեցեալ Մարտանգիքայ, ընդ մէջ հերձեալ յերկիր տարածեցաւ, զամենայն բնակիչսն ծանկելով, բայ ի սակաւոց. նա և Հաճասն անասնասէրք գնացք սերելի զրաւոք և որ մերձ էին՝ կորոյս ապաժամ փախուստ։ Ցայգ բանիս և որ կարի վշտացին է. քանզի գնացեալ միանգամայն և պիտանեզգին տապրանսք երկրին Կիլիկիոյ՝ են հրաշալիքն Նիոբեայ և բազում ի հոգ ինչ։ Բաղանիսն հանճարեղ Քուսա՝ յորմէդող՝ ի Ժի գարս, երր կէս էլ հանճաւոր տապրանքեան բնական բերող Կիլիկիոյ, յայս տեսակս միչէ գՈրդասան և Ձեյտուն, որպէս և Զէյտուն և Քյուր սեաւ և սպիտակ, և Ալ, և Ալպահնու։ Ալեր կարճահ ազգաւ էր բրելի, որպէս Կապրան՝ ի Մերճ Հայս. գորդիս անծանօթ են ասացանք ի Կիլիկիա. այլ գէսքին նոցին կամ դառաւոքեան, (յոր տակս և. ի վաճառս տրուաշտաքեան կարգեալ,) գտացուցանէ և պարգևագիր Լեռնի Դատ. վ Վեհապետիս, յամի 1333, զի զգաս առնէ գնաւս ի պարտատրութենէ գնելոյ ազ և ցորեան ։ = Ապակիհաղ գտանելոյ ի տաշմանս Սաղ, զոր և Բոլխրոպոզը մեր յիշէն, թէ « Ազնէն Նիմեն » ։ և Թէ, « ի Սիս ատաղ » կայ, կա հաղեն. և յայլ տեղ այլ կա չինեն չատ ։

Զգիտեմ սր ի սոյնէ ծանօթ իցէ սրդ, որպէս են հրաշալիքեն կարգաւ և կրկնաւ, այլ և տակաւ ինչ Աղտաք, ի ծագս վերոյիշեալ տրտռցաւոյս ժամուց. սպրիզն են տրտիւրն, ծաղարն, բերբերակերպ կրաքարն, յայսքան, յուռքարն (euphotide), և երկդիմանի (amphibolite)։ Աճառաքն տրտիւրեալդ ընդ կուշտս կրաքարտաս բնազանգատոյ լերանցն՝ զուգահեռական ինն են գրից խոշ քեց և կամարագոյ լերանցն, ի պատատատուն և ի խորս նորին։ Տակաւին ոչ տրեք ի բոլս լերանցս երևեցան ատաղարն երանք և կանճանաք նեռք միատագ, այլ կրկք կոյք փոքունք. հասանելի է քէ գոյնն և երանք և քանիք նեռք ի խոտաղին խորս, քանզի ցորդ ի վերին երեսս ևեթ պիտիոյ է։

Երկք գիտատ տեղիք են բոլոյ ի Գուլրար լերինս, և տատատգոն ի հանուն կոտարն է. մին կոյն յատուկ տեսանի լերինն Գուլրար Մաղատ, միւսն յանուն Կոմկոյ Կիւլիկ մատնի, դի հարյք են ի տաշմանս Գրանցին. Երրորդն Գիլրկլերի մատնի, յորմէ երկիս հնամեայ նոցին։ — Աստիճան ի քերատս լերանցն է, որոնցն ի Հ. Մ. կոյսին, 52 բնակոյն հնոի ի գաշտակին Կիլիկիոյ ի Մ. Հ. Նորին, և տակաս ինչ տեսի հնոի ի Կամբրանէ կրչիս ի Հա. Նորին, 4000՝ ի վերոյ գտատատանեան։ Դիմի տարին է տեղատ հողային կոտարի (carbonate de plomb terreux), նատն կապէնիս (galène). ցանգեն (gangues) են կրաքարք, տակաս ինչ երկաթատեղիս և կոպիիր երկաքարցին կատ։ Որոյժ ինչ տատգեցաս ցորդ ի փորձոյ Թուխ կոտարն $^{1}/_{3}$ մասն լինել նոսնեանան նեռնոյ կամ ֆոտարին, և հղացոյցն ևս $^{21}/_{100}$ մասն։ Ի 100 կրնս (քիլոգրամ՝ նեռի ունի 428 գրամ արծաթ, և 4 գրամ միայն ոսկի. տրիճեն տտիճն $^{1}/_{2000}$ մասն է բոլոյ տոյ ծանեալ կամ տեղեալ, հինգ բերգս և երես փութացաւ։ — Աստ ասի ի համարգեալ նորին ուղղութիւ ի նոյն կողմանս՝ միայն մեծի տատատգեան երկոյ յամի 1514 ի Տորան, Լյոտատս և յայլ կողմանս մինչև ի Մերկոտատեն խոյ։ Ի կանթագրեն են ժամանակս յերատատին ուժգին տատատգեանք կողմանց Պատրագոյ, յորոց երկիցս կործանեցան քաղաքն ոյն մեծ, մի յերս Ա գաղտ Գրիստոսի, և կամարեցաս տ ուժգնագոյնքեամբ Կեսարատս կոյսերս, մեռ տս Քատտոնատես. ի Զ գարս։

1 Ըստ Պատրեի Ռուֆոյեցոյ։ Օտարազգի պատիր ոչ են ես յիչէ զատատնիքեն Պոմպեոս յ15 Հռոմէրէ, ի Հռոմ ատ։

1. Քարացեալ ոսորիք ի կողմանս Կուլիսակոյ.

Ցանօթագոյն միանգամայն և պիտանեզգին տապրանսք երկրին Կիլիկիոյ՝ են հրաշալիքն Նիոբեայ և բազում ի հոգ ինչ։ Բաղանիսն հանճարեղ Քուսա՝ յորմէդող՝ ի Ժի գարս, երր կէս էլ հանճաւոր տապրանքեան բնական բերող Կիլիկիոյ, յայս տեսակս միչէ գՈրդասան և Ձեյտուն, որպէս և Զէյտուն և Քյուր սեաւ և սպիտակ, և Ալ, և Ալպահնու։ Ալեր կարճահ ազգաւ էր բրելի, որպէս Կապրան՝ ի Մերճ Հայս. գորդիս անծանօթ են ասացանք ի Կիլիկիա. այլ գէսքին նոցին կամ դառաւոքեան, (յոր տակս և. ի վաճառս տրուաշտաքեան կարգեալ,) գտացուցանէ և պարգևագիր Լեռնի Դատ. վ Վեհապետիս, յամի 1333, զի զգաս առնէ գնաւս ի պարտատրութենէ գնելոյ ազ և ցորեան ։ = Ապակիհաղ գտանելոյ ի տաշմանս Սաղ, զոր և Բոլխրոպոզը մեր յիշէն, թէ « Ազնէն Նիմեն » ։ և Թէ, « ի Սիս ատաղ » կայ, կա հաղեն. և յայլ տեղ այլ կա չինեն չատ ։

Զգիտեմ սր ի սոյնէ ծանօթ իցէ սրդ, որպէս են հրաշալիքեն կարգաւ և կրկնաւ, այլ և տակաս ինչ Աղտաք, ի ծագս վերոյիշեալ տրտռցաւոյս ժամուց. սպրիզն են տրտիւրն, ծաղարն, բերբերակերպ կրաքարն, յայսքան, յուռքարն (euphotide), և երկդիմանի (amphibolite)։ Աճառաքն տրտիւրեալդ ընդ կուշտս կրաքարտաս բնազանգատոյ լերանցն՝ զուգահեռական ինն են գրից խոշ քեց և կամարագոյ լերանցն, ի պատատատուն և ի խորս նորին։ Տակաւին ոչ տրեք ի բոլս լերանցս երևեցան ատաղարն երանք և կանճանաք նեռք միատագ, այլ կրկք կոյք փոքունք. հասանելի է քէ գոյնն և երանք և քանիք նեռք ի խոտաղին խորս, քանզի ցորդ ի վերին երեսս ևեթ պիտիոյ է։

Երկք գիտատ տեղիք են բոլոյ ի Գուլրար լերինս, և տատատգոն ի հանուն կոտարն է. մին կոյն յատուկ տեսանի լերինն Գուլրար Մաղատ, միւսն յանուն Կոմկոյ Կիւլիկ մատնի, դի հարյք են ի տաշմանս Գրանցին. Երրորդն Գիլրկլերի մատնի, յորմէդող՝ ի Ժի գարս, երր կէս էլ հանճաւոր տապրանսք երկրին Կիլիկիոյ՝ են հրաշալիքն Նիոբեայ և բազում ի հոգ ինչ։ Բաղանիսն հանճարեղ Քուսա՝ յորմէդող՝ ի Ժի գարս, երր կէս էլ հանճաւոր տապրանքեան բնական բերող Կիլիկիոյ, յայս տեսակս միչէ գՈրդասան և Ձեյտուն, որպէս և Զէյտուն և Քյուր սեաւ և սպիտակ, և Ալ, և Ալպահնու։ Ալեր կարճահ ազգաւ էր բրելի, որպէս Կապրան՝ ի Մերճ Հայս. գորդիս անծանօթ են ասացանք ի Կիլիկիա. այլ գէսքին նոցին կամ դառաւոքեան, (յոր տակս և. ի վաճառս տրուաշտաքեան կարգեալ,) գտացուցանէ և պարգևագիր Լեռնի Դատ. վ Վեհապետիս, յամի 1333, զի զգաս առնէ գնաւս ի պարտատրութենէ գնելոյ ազ և ցորեան ։ = Ապակիհաղ գտանելոյ ի տաշմանս Սաղ, զոր և Բոլխրոպոզը մեր յիշէն, թէ « Ազնէն Նիմեն » ։ և Թէ, « ի Սիս ատաղ » կայ, կա հաղեն. և յայլ տեղ այլ կա չինեն չատ ։

Զգիտեմ սր ի սոյնէ ծանօթ իցէ սրդ, որպէս են հրաշալիքեն կարգաւ և կրկնաւ, այլ և տակաս ինչ Աղտաք, ի ծագս վերոյիշեալ տրտռցաւոյս ժամուց. սպրիզն են տրտիւրն, ծաղարն, բերբերակերպ կրաքարն, յայսքան, յուռքարն (euphotide), և երկդիմանի (amphibolite)։ Աճառաքն տրտիւրեալդ ընդ կուշտս կրաքարտաս բնազանգատոյ լերանցն՝ զուգահեռական ինն են գրից խոշ քեց և կամարագոյ լերանցն, ի պատատատուն և ի խորս նորին։ Տակաւին ոչ տրեք ի բոլս լերանցս երևեցան ատաղարն երանք և կանճանաք նեռք միատագ, այլ կրկք կոյք փոքունք. հասանելի է քէ գոյնն և երանք և քանիք նեռք ի խոտաղին խորս, քանզի ցորդ ի վերին երեսս ևեթ պիտիոյ է։

Երկք գիտատ տեղիք են բոլոյ ի Գուլրար լերինս, և տատատգոն ի հանուն կոտարն է. մին կոյն յատուկ տեսանի լերինն Գուլրար Մաղատ, միւսն յանուն Կոմկոյ Կիւլիկ մատնի, դի հարյք են ի տաշմանս Գրանցին. Երրորդն Գիլրկլերի մատնի, յորմէդող՝ ի Ժի գարս, երր կէս էլ հանճաւոր տապրանսք երկրին Կիլիկիոյ՝ են հրաշալիքն Նիոբեայ և բազում ի հոգ ինչ։ Բաղանիսն հանճարեղ Քուսա՝ յորմէդող՝ ի Ժի գարս, երր կէս էլ հանճաւոր տապրանքեան բնական բերող Կիլիկիոյ, յայս տեսակս միչէ գՈրդասան և Ձեյտուն, որպէս և Զէյտուն և Քյուր սեաւ և սպիտակ, և Ալ, և Ալպահնու։ Ալեր կարճահ ազգաւ էր բրելի, որպէս Կապրան՝ ի Մերճ Հայս. գորդիս անծանօթ են ասացանք ի Կիլիկիա. այլ գէսքին նոցին կամ դառաւոքեան, (յոր տակս և. ի վաճառս տրուաշտաքեան կարգեալ,) գտացուցանէ և պարգևագիր Լեռնի Դատ. վ Վեհապետիս, յամի 1333, զի զգաս առնէ գնաւս ի պարտատրութենէ գնելոյ ազ և ցորեան ։ = Ապակիհաղ գտանելոյ ի տաշմանս Սաղ, զոր և Բոլխրոպոզը մեր յիշէն, թէ « Ազնէն Նիմեն » ։ և Թէ, « ի Սիս ատաղ » կայ, կա հաղեն. և յայլ տեղ այլ կա չինեն չատ ։

Զգիտեմ սր ի սոյնէ ծանօթ իցէ սրդ, որպէս են հրաշալիքեն կարգաւ և կրկնաւ, այլ և տակաս ինչ Աղտաք, ի ծագս վերոյիշեալ տրտռցաւոյս ժամուց. սպրիզն են տրտիւրն, ծաղարն, բերբերակերպ կրաքարն, յայսքան, յուռքարն (euphotide), և երկդիմանի (amphibolite)։ Աճառաքն տրտիւրեալդ ընդ կուշտս կրաքարտաս բնազանգատոյ լերանցն՝ զուգահեռական ինն են գրից խոշ քեց և կամարագոյ լերանցն, ի պատատատուն և ի խորս նորին։ Տակաւին ոչ տրեք ի բոլս լերանցս երևեցան ատաղարն երանք և կանճանաք նեռք միատագ, այլ կրկք կոյք փոքունք. հասանելի է քէ գոյնն և երանք և քանիք նեռք ի խոտաղին խորս, քանզի ցորդ ի վերին երեսս ևեթ պիտիոյ է։

1 Concedimus . . . quod per officiales nostros Veneti non cogantur ad recipiendum frumentum vel sal. — Cartulaire, ccc. 194.

2 Պարբեր. Towards Sis there are also many mines of great value, but the Turkmans there used to hide them. — Barker, 125.

3 Քեզի Պատրեր հաղար կոչ ևս, և Պատհամանդեք ևս առասանել. իսկ Պետ որ ասեա. ամեր ինչ չես ծորս ևեթ և ժամբացդն քեռնեմամբ. Հասկերն բանտն՝ ջեր, կամ ջեռ ամորամբ ասէ գեղապատճառն, կամ յայտ ծառայ.

բնամիտն տարածութիւնը. նիտան մեսագրեր համարի 0,20 և մինչև 0,50 Զ. Քանձրութիւնը. և Թուին քառասուն հազար լինել ներին. Հինգ հարիւրերը են անդ, յոր հազիւ երիս կամ երիս և կէս ամիս մարի է վատանել, և հանել ների 350 կամ 450000 կշիռ՝ ի տարւոջ. յորմէ բնակչի 30 կամ 35000 կշիռ կազատոց գոնէր։

Ի հարաւոյ կուսէ բանւոցս իրր 18 բնակիցնու. հնոյ, և սակաւ՝ ի բացեայ յեկից Աղիշքարի և. ի տարուոց Լոյիի լերին, յայտնեցան և կրկնակը Գրնինդ, և. կոչին Գօզ-մատկե. որ և փոքենալ եղոյց 4 կամ $^3/_{60}$ պղնձոյ.

2. Լեռնաբ, վիճ հրատոց (Տես էջ 7).

այլ չեն ի գործ արկեալ բոլքն. որպես և ոչ քամ հնոյ ապրեստակ Պատրար լերինք, յորոց գեղեցկագոյն նշոյլներն կազմեն հրանդեր պղնձեայ ածխատիպ և մանր կուսակոյ գանձեալ քարի (malachite).

Ջանօթամարիքը բոլոյ լերանցս Պատրարոյ են բան քիմնքեան Պետրոյ փառնոյ գեղոյ[1], իրր 20 ամաց քառասի (1863–4). և. ի գէպ է քէ յետ այնր փոխեալ իցին հանդամանքը վաստակելոյն և քանակ բերոյն. Ամենայն գի անգամին յայնմ ժամանակի կամ էր պետրքեանն յընկերքեան ի գերատ յանձնել, կամ վարձել գամեն բոլո փառնգամին՝ ժամ 90 ամաց։

Ջատ ի կապարոյ և ի յերկար սակաս ինչ ածխոյ և սակաւագոյն ոսկոյ, գոն սահա էրիտրանեաք, անդրա գոն քան գրնիկ սահմանս լերանց Կիլիկիոյ, ի վերին հովիտս Ապատի և Ջանձոյ՝ ի Բազան լերինս, ի խոշ սահա օգտ, ի Ջատաղ, ի Հաճին և յամենայն միջոցսան արևելեան սահմին Սարսի կամ Սահան տա, յորոց և ի միջոցեսս գոտի մի լերանց Գաղդր տագի (Արկաթոյ լ.) կոչի, և ի սահմանս Զէյթունի։ Ի սոյնց սահի քան գերկոտասան քանք երկաթոյ [2] գինեցան ի կողմանէ Լեռնագործ լեռնագործաց, և ոչ սակաս նուա՝ ի կողմանս Լամբրոնի և Տէկիրմէն-ավբէսի Հորագնդ։ Ընդ սոյն սահս գերկոտն ի սկսս վաստակոյ կազատահանին Կիլիկիոյ. այլ ոչ գիտեմ գնահատանաց Կիլիկիոյ ոսկոյ, զի և ոչ հանդիպեցոյց մանր սոսգագրքեան սահգործ. այլ միայն զի սահագ և գերագործագ են, և. ընդ սոյր քան գերկոտի Ռատաց։ Իսկ ի սահ հարատահքանր սերոյ պղպզատաց սահագործէն հանեալ լերէք Կրկոտ, հանեցցանէ գանձագրքեանն յամի 1285, Քեզնատն սահգործ Եգիպտոսի բնդ Լեռնի Բ, պահանջելով ի սահէ սահ սահ 10,000 Քիքնէն երկոքին հանգերձ բեհազգե[3]. և սոյնգան յորոյ հանգերէն Քիքգոյնն, սինչև երկոց յայնցանէ սոյնչ մանակ մի սոգակ։

Ջպզբս հարց զոր ի վերջ յերկոցք, գասելի է և կարմիր ձոյ ինչ, զոր բրեն ի Պայա-մազգոյս սահանանեալ գաբանէրքոյս սա. սկսանքը Կեսդեռոյ, բնդ սէջ (Աքսանոյսոր) Գաղզալ տագ և. (Սնս. Գրսեն) Գաղզագոյնս լերանց. և. է Նեռ ի յերկոցք, ի սկսս ներկոտանց, զոր և սահ. Նեռն յԱյատաս և. ի Տարսոն։ — Ընդ սկսանքի Նեռս հանգերէն են իրանանք և Աքզանանք, Նեռ գասին և. ի գոյժ սգեցին. զի և յայտնեցան իսկ ի Հա. սահնանս Սայ ի Ռանդոյ Հոյ՝ սա Կէսանկի գեղջ, այլ ոչ բրեցան[4], որպէս և սա Թոզոյնս գեղջ. ի Հր. Ռ. Տարսոն, և սա Հայոսոն լերանց։ — Ոչ գոկաս քան գ'300 սգոց քառանց և սեսագրոյ հանգերէն բոլոյգոյնն հրանանս իրրահանի գասցի, յոր ոչ սահա գեղեցկէց և սգոնանգերէնք. ցասէ հեռ զի ոչ հանդիպեցոյ սահգոսանան ցասցանի, և սահչի ես սահնանքեանս սյգսեանց գոյնց, և գժսագոսքեն ի բոյգոսքեն և յեսցագահ սահանանան սեսանց։ Բայց յոգէ գերսանի քառանց մի մեռացոյց գէր գէսց սգեսնի գրեսանի ի յ'2000 սահց հետ յերսահեսնի ի Գլենց (Լ. Ջ. Նե), Ցեսանցոյ Կիլիկոյ, զոր պատահանանցոյն գահ քան գոյնց սեցնց, գհան սյն գի և ջրով և. ձիով ի գոյ սգեսնի, սինչ սյ-յոգն սեցնց՝ կամ սինչ կամ սյահով սյոյն։

7. Գնդ Կիլիկոյ. — Բոգբոքեն և. հանգերէն լերանց՝ ներեն յայտ առանն տահանգոսնս գհաց և. սգրեսոյ. սահոյն գի չեն կարի յոյնանգերոյ և. ձրնանս, գհ. և. սոյ-գահ ի Հանգեր

ձևին ուղղութեան փոքր ինչ ընդ Մա. խաղալով՝ իբր 25 կամ 30 մղոն ՝ի Հր. Աւտանայ Թաթի ՝ի Ծով։ Արեւելեան առանձն հղօղագոյն կամ երկրագոյնն Համերի և ընդի Աղաբա, զի և կոչի իսկ անդ ՝ի վերնագրութենէն Աւտանառա, և խաղայ ընդ Հոմիա անձամբ, յաշխէհ՝ որ է տարեկ՝ լից՝ զինքնագրա լեռան երկայնագիծ ունելով, յաշխէհ՝ ՝ի Մ. այլ լերինս, յորոց ընդունի ժամանակ՝ զԱլեռս՝ և զՊղատուիս, որոց յիրաւ անկեալ առ Վանկայիս՝ խառնեն ՝ի գետն։ Թերևս մի ՝ի ասացեալ կամ այլ գետակ մերձաւոր՝ իբրէ կոչեցեալն ՝ի մայ մերոց պատմչաց Ձիրնչատր, առ որով ասէ զԱրիստաս բերդ։ — Աւրեմնեան առանձն յինչ կոտրեալ բարձան Աղգէսար տղայեալ կրկզամեան առասնի տարապրելոցն ՝ի Հայրենեաց Քաղաքն՝ բին Բազրատունեաց՝ զԶամանցի կոչմամբ. Հանգոյն միւոցն անձանց ունի և առ Հոմիա ՝ի լեռնաշղթայ միջոց, յորոյ փոքուն և անհոգոս կամ անծանօթս մեզ ընդունի վտակս. այլ ոչ նշանակ և ՝ի տապէ յետ մըշոյն ՝ի ընծին Ակիլիկիա. զի առ յաշխէն՝ որ է տարեկ՝ լից՝ ընդունի ժամանակս ոչ նուազագոյս, որպէս և յետ միւսեանն երկրագոյն քեզոն գետն յաշխէ կոչմանէ ընդ՝ անդի և այլ հզօր ժամանակ։ Իչ ոչ յաղագի և Նշանակն է գետակացոյց, զի ոչ յաղեկիան գետոց անոյն մեծաց Տաւրոսեան լերանցն լոկ իջանեն, այլ և ՝ի յետս առ յաղեկից զան՝ կոտրեալ գետակաւն, կամ հուն ընդ խորաձոր գոգեկով երկրաւոք Աչ տագ լերին, որ ընդ ՝ի ընծին գետակ Գուղպայ և Աղա տագին՝ որ է տարեկ՝ լից՝ ՝ի հեսխոյզն ժամանակ՝ կոչի Գոդոզն չայ, և ՝ի սկզբան էկօքաս, ՝ի ասշխանաց Աիկիսի վիճակի գալով, որ և առ Պէրքէքլի-մասնին ընդունի գետակն Նարուն վրաւակ Պէրքէքլի, և գոյն տագին գեղեցիկ չայ։ Գոզպան կոչի և Գաղապաս [1] կամ Գաղպազնաւար [2] և Քէնիլիքառ [3]։ Երկիրգոյն և հզօղագոյն և ժամանակ՝ որ յետ միւսեանն երկաց առանիչ մեծի գետոյն (Աաստիի և Ջամանեաց) խառնի ՝ի նա ՝ի Հր. Աւտանայ, կոչի Ջաղբա չայ, այլ ՝ի սկզբան Գազպաս և Գրզանգի, յանուն Հոգի Պատանեալ. կոչի և Աղ-առ՝ անցանելով ընդ (Ասլիսան) Աչ և ընդ (Փոքրիկ) Թոխաս քէսիքիս կամընդեր, ժողովելով յինչէ այլ և այլ վտակս. զոյնէս փոքուց չոչ, Գամբազը, Գալլայն, և Հզօղագոյնն քան զասս Գոզդ-կիչ [4] առ Փոյտակ կամընդաս, ընկալելով յառաջագոյն գԳազասառ, և գՇէնքէր-պունար վտակս. և այսպէս կոչի մասն Հոգի անցանելոց ուղևորաց առ ոչ յայս և յայն կողմն Տարսոն. Ջազբա և Գոզպան հասնէին յերկար ՝ի Մ. Հր. Աւտանայ, և յետ փոքու մոյ՝ ընդ բուն գետոյն Աղազան։ — Ի Հնումն (յաշխէն) միւս ևս ասանգանէ և գասառեալ, Հզ կամ Աչի-հասան [5], պատեալ գՀետեսից բարձրաբերձ պատ. Կանշոն Աիկիլիոյ և հասնելով յերկիր կոտրեալ Գազզոյս մեզագոյն։

Վերջին կամ ասելագոյն և հզօղագոյն գետ Աիկիլիոյ է Գիհասան՝ բան Նահանջ Հեղինոց (Նէքամէս), կոչեցեալ Երասխ, Էքասէ, չգիտեմ յինչ ասկ՝ յԱշխատէ Կասկեղեալ։ բան ազբեացս Գնդեան ճամբ, և բան միքայոց Ջահան. յոր անուն կոչէր և Նահանջն որ գՄաբաշ ունի գիտատ քաղաք. քանզի ՝ի Նմա անհետ ևն ազբեղագոյնք գետոյն, ընդ որ վերին հոմանի Ազգատ և անշրջանաց Երեքասաց, ա. Գ. Հայոցք և Գահանք։ Հրեք ասանք են Ջահանայ. Հիւսիսագոյնն որ և միջին՝ Խաչուն կոչի ազգ, և Բան Երասխաց (Կազմձաշ) Ազգասանք, զոր ասէ ՝ի Կատասերդ բղխել և Հիանել ՝ի Աիկիլիա։ Երկրորդն յանէ Նորին՝ որ է տարեկ՝ լից՝ ՝ի Կահիանի գետոն (Աէգարա). երրորդն յանէ՝ն՝ է տարեկ՝ լից՝ յանէ՝ղ՝ ազգ Երեքասաց Հիլիալ կոչի Աեհիէտուի (Աահնուա)։ Իսկ ազբեք ասա կամ միքայոց ասանգան մի յիշեալն ՝ի գասէն միքայ Գատասիս գետ. զի և ազբեղագ Հնոյ ասիաբնակ բնակութեան Հայեցողացս գայս ասնան գետակ գնեն յԳ. Հայս [6], որ է ասահմանից Հայաստ. — Երեքգան ասանէին միքայեանս վարագետ Հայոցաց՝ տարեկաց կոտ Աստիասն գաղաքի Հասալ ընդ Հաբա ընդ Հասան լերանց, և անցեալ ընդ անձուկ կիրճս Աերբ տագ լերին, (որոյ կատարք կամընդասն յիւրաքերեն ՝ի վերասան), էնտել ՝ի կողմանս Մարատոյ, յորմէ և անդր ընդլայնի Հովիտն. և ոչ յառ հեռ ՝ի յիւրում գաղաքէ ընդունի յաշխէնէ՝ յորմէ՝ն՝ գրեսասին Հայաստ. Իսկ յաշխէն՝ յորմէ՝ն՝ գրեսասին Հայաստ մի ՝ի ասահմանաց Զէյհանի, ասպա գիւղասնաց գեասին, և ասպէ ՝ի գաղասիկի գԱայ չայրն, Աամնոյն բան Հ. Ինճիճեանի. յորմէ և անդր ոչ նուազագի կարելոց ինչ ժամանակ, այլ յոգոց ընթացիս անցնելոց ասա. Մրասա և միքայ ՝ի Հոմիայ՝ գասնոյ ընդ սրեւելս, և յԱշխ. Հ. Աւտանայ՝ ասա. Գաղասագոյ Հասանգասա. Թաթի ՝ի Ծոցն Հայոց, իբր 20 մղոնաս. Հետ ՝ի հին բերասնէն որ էր յորմէ՝ն՝

յաճախ ապահանին և սատակին զրգռանք չերազոյ. ապա կուն և՝ ի վերոյ սպառիկ Հաճեն ասկա ինչ ապրիսամ, և զորեն խորը մնասաքանչ չսպիկս։ — Ի պատասխան պատոյ՝ Թիկնի ոչ յիշի՝ ի Քանկայ, յայժմսպցոյ վայրկենին. բայց հինն Պլինիոս ասէ սակաւ մի միտել անդ՝ որ զարատն ցերկ ընդ սերևոյթ, իսկ որ զոյ գինի սերևոյ՝ ոչ հասանելանաց։ — Ոչ յիշի սպր ընդ սպրասատ բերս և. Ալիսա, որ երթինն (՝ի Ֆ. զորան) անասատցնալ իսկ ասի սա Աստաղպրեւս. զարգիս հասին սակաս Քասոյ գասնեին սա. Աղասնայիս, և. նասագանք ևս՝ ի սահմանս գրանց Կիլիկիոյ և Ասորւոց։ — Աչասատպգան՝ ի սրասատան ցերս երկրին և հաշտելաս՝ ի վաղոյ է Բասիլան[1], որով մարդիկ մրցել ընդ քաղաքավարն կոզմանց երկրի և չոչ մեծ հայհոյեցել, եթէ կանոնակս և չանասրեալ էին և վասատանի և մաքս. զի յետին ծանր յոյժ ասի, զոտ՝ի սատանդրգէ բռնադրակ ցերոյն զոր պահանչէ սրգ սչատքիներ. սատանդրգ մի սահոս և քաղղ բասիլաին, մեռս և սատնական պրասն՝ ի սերմանեն։ Տարեկան ցերք բասիլաի հասկն են 20,000 հինդերաք, և հասատարկրէն սատաք՝ ի Ջասպիրն և՝ ի Կասրիս։ Բնիսլոգրն՝ որ զրէր յատգրս յետին Քագատրքոց սերոյ գրասգաին Կիլիկիոյ յետս Աղեռանոն ցերսերոյ զոն սակ քան զՊազատանոյ, Կիպրոսի, Մալզոյ, Սիկիլիոյ, Բասլոյ, և սպ կոզմանց։ — Մի յատատ և չրեսոր ցերք է և սերագոնն՝ ի սեռն՝ Ցորեան, յորմէ ժողովն 400,000 քառ. (ֆրէչ) և սակի, և վասնոյ քառն[2] 60 կամ 80 զրաչի. ցնորքերագոն հասնոյ գոլեսանն Գասանոյ՝ զերեսկ սրերք, զասն որպ և Քանկպոյն է։ Կէս զորենն սատաքի Հասցիս։ — Գարի ժողովի 150,000 քառ.; բատ Պագրքրի, և՝ ի Քանկրեսն գորենոյ պատրասի՝ ի հոգ, և սրժէ քառն՝ 40-60 զրաչ։ Նոյն սպր գրերս կշռիցի սակ 13-20,000 քառ., և սա բատ սակ սատ-ձելոյ զասն չհնդերբատ Քանան։ — Կատասն 40,000 քառ., և վասնոյ հոգասն ի զրաչ։ Քիչ և գիրգատես՝ կէս բատասկն ցերք, Քիչսէս ոչ բատ սատա, 8 կամ 10,000 հոգաոյ միասն, այլ ցերոյ է յոյժ և վասնոյ Երր 18 զրաչ։ — Քիչսլի է և Պահատեսի, որ ևրեի՝ ի Տատրատական լերրերս, և խնձոն ինդրի՝ ի բնակչոյ Լատգիկոյ։

Ի յիշատակութեան՝ ի սերոյս Թոմնսոյ ևրեյ ինչ անձատնսի ասաց յիշելն. որպէս, Մուգասրս, զոր կոտծեսՀ զոյ Միկիվ Պարթոյոց, որ է Պգասմիսգն կամ Պասնան Հնդկաց, զոր և Լատգինք Musa կոչեն։ Քիչսատակի և այլ սք՝ ի հասնեսնց. » Մոզ, որ է Քիչս, սերգ մի է՝ որ Պա. » լսլեաց՝ գաց, և. գիրգն՝ ի Պատ(սլ)աց այլ բերկրս։ Իսկ Պատնիներ ոչ կարեսի գոնատնեսին ծանօթ, այլ պատա. նասն ինչ. ՝ի բժշկական գիրս սեր սրերք Պատնիս սեկ. նարսանի Պսիհատկ կոտսնսն հոգոյ հասնսնքի գրէ Հայատպոյն?, որ և. յատերս բեռ սատատկրս։ — Պատիկ՝ յատգէ ծառսն յորմէ կսխնոյ ցուցաս. Խոյն ոզնակերպի փսխանակ Ի-

1 Պատասպ Պ. Ե. Դ. գրէր յատգրս Դ Լեռնէ. « Terra Armenize quæ Bombicem fructificat in magna quantitate ».

2 Քառ Գարամանիոց սրերագոկ մեծ է քան զհ Գերզոյ, որ հշէ՛ն 55 լիտր՝ քան սատերգագան շափաց։

3 Որ է Կոտակնսան Քատնոց. սես՝ ի Տեղագրութեան. ոչ սատակաց, քատ Լատինաց՝ սեռակ է չսրեներաց կամ մատ Ոսիսատին կոչեցեալ յիշէ մերս Հ. Խրիմեան, սատրատ ևեսնոյ գերգնեցաց յիշէ մերս Հ. Խրիմեան, սատրատ Նեսան գերգնագոն սեռատյանս, կսրերք սակեալ Նեսան ծառ՝ զոր Ալլեր Պատնիս կոչեն։ Ալլեր՝ յիշելոյն ծանօթ սպրերն են, և գրեթէ սակնեսերն վերոյեալք և յոյժ մատ։ Ալեգզանդրն Գարբերք և Լինգուբատ յիշէն գեսնեցոն և գնիրան, գնուչ վարչեսնցեալ՝ ի ծերոյ քատատեսց, ընդ նոսին և գնսնեսերք Քատին (manna-asch), որ Քերեա վերոյիչեալ Պատնեսին էին, և գնշխյիրնի անատատցնալ սա Հատնոյս. Նոյնպէս և պրատատ նարրնի և լնսնսի. որոց սպրատից Հարկ է Քէ էին և գատատկսն Նոյնն Նարեա։ — Ընդ սրեսատի բոյսս գասելի են և թէվասկսք ոչ սահաք, որ և սատատպոյն սոսին լինել՝ ի Նոյ երերս, մնասատնց գնգերգի Քահինքք և Լռտալ էսկ. յայտ լերրես, սահն, սրտատյսի գնատական բերչին Լգասեսն՝ Հատպէր սպգս սպգս խատոց և ծատկոյց՝ ի սչս սնոյց Ալիչ և Պլինիոս (Գի. Լն։ ԻՀ.) Ամենսան լերրես Հնքատր բոյս սրեսատիս ի գեղ և յսծատն, գհատյան կամ Ագեղսան, որ և Քարկծատ, և Ագիրտան, որոյ բոյս Շքրտրի տակ կոչի՝ ի սերոյս։ Նոյն գնատական սպհատպոյն քան զայլոց Հոգատնց սակ (Իդ. ՏՀ.) գՍատատական կամ գՄատրսիս Կիլիկիոյ (Glycyrrhiza). Նոյնպէս բնոր քան զսահնոյն Զատպոյն սատրատական լերսոց Կիլիկիոյ, որ սրտրեսոյ՝ ի ՀԼՐ բաժիչ լինի քորի գլխոյ և սնշատքն։ Իսկ Թէվասքանր սեր գսհնեցի գՈ.ինդրի Սայ և Տատսանի։

Ագարկի՝ ի մրգատերոց և յատսերկաց և՝ ի սգատաՀնաց. իսկ սնատատպոյնք և սր սակաս Հոթ է երկրոյս Կիլիկիոյ, Քէպէս և բնսհատն սեր սպգսցին միայն գՍինագատ՝ ի փնձոց[4] յիշէ. և սյն սրտրէս Քատ ոչ՝ ի սակս մատոյն, այլ սրտէս պատոյ զրհատակ նեսանոյ. զի սյգպէս նեսոն՝ ի յոյսկից Սնեսգրէր՝ Ագեներգիր բատ Ագատոյ, և գիրնէն բատ սնանց է Pinus sativa, բատ սլ. յոց Fagus։ — Գնատոյ գորգ և Քագատր սնատատպ Կիլիկիոյ մարքն է սահ գնատքատնոյ Պատյս, մրգոյսՀ Քերևս և յայգնոյ Լրատնատնանցն Հատպէրոց, գԼԻ յատնոյ Քեսատ. և երկու սպգք են Նոցին՝ բատ գոհոյ սատցին, սին կոսատ և սին գորշագոյն, և գատնեն սնիրն՝ ի 5300 զարձրքեսն. գատ յայլ սրեսոյ գատ սատատ կոտոյ կամ Հնքի՝ Նոցին (յայ սատ Գարբատն սատնէ[5] կոչեն՝ ի Թուրքոց), վարքն երբեմն ի չհնսքիրն Նատաց, իսրատ բնագոյց սահոյսՀ և գնեսքն Հնքին։ — Բացատ սպգք են և Լրտենաց, Աձոնց և Նոնանաց. Նոյնպէս և Նոյնենաց, յորոց սահի Կաղնին բարատ[6], Quercus Ballota. Կաղնին կարմրագոր, Q. Coccifer (Գերմերդ), որոյ վասատ սնատատի էր և՝ ի Հնատն՝ և կարմատ Կիլիկիոյ. Կաղնին այծահի[7], Q. Aegylops բատ մեզ Թոզիկնի. Կատ Նեսն Հանատատան, Q. Infectoria։ Կղմեկ և սպգ սպգ Գնհի Հատց, յորս գիատ Հարքրատնգին սնատատնոյ

Հնքէմ՝ ի բժշկութեան Քէ սպրատ և սյս գիտոյ Հնքեն։

4 Քերևս սահ Հոյն բնհնհատ Կիլիկոպրի։

5 Քատ Ներչկատնի գիոյ «Պշերատին Հատ՝ Հայերէն Ջատ» կոչի։

6 Նաբատ սպրեն Հնքեալ սահպէ է սրտէս չսպատահ։

7 Գատներ սպրեն սր ՀԼՐ 15, և գէս քեսատնեի մեծ Հնքեան.

(Juniperus excelsior), որ պատէ գրագատ միշատ կատատրս լերանց երկրին Քնատակ սեռերգոյ Ջրատագոյն լեռնակս Ծատկեն Պրտենի, Պատուկենի (Arbutus), Փսխնի, Փիլոմիս (Phlomis), Շքոպ (Styrax), Քոշ-սերոյք (Cistus), Քատոկենի, և Հատնաշատգոյն ևս՝ ի գատատկոյն Խոտենով փշատ, (Ոչէսկոր) Գասփենվատ, և այլն։ Գատատն և սհծատեն Պատիք. սյլ գէ յատնենաց տեսատգէտ սատեն գնատն՝ և կերգոյն՝ սատպէտ՝ ի կոզմատս Քատնոյ, վատոց Հատսեի սերգատոյ գերգնցի ծատգն։ — Քերևսատք և գՔկոյնն (Smilax aspra), զոր՝ ի Պրիմիոյ ընդատնէին Հատմնոյնք. Հատգոյն բատկատ բերէր Հերատս, սրոյգատ և սհատատհատ ծատկի սպհատ, սյլ ոչ էր ընդատնէի՝ ի սյատ գահից և սատից. փատ գի սպրկի սի Հատհատոն՝ սահ Պլինիոս (Ի.Ի. ԿԴ.), Հատնոյ՝ ի սէր Քզատ պատատոյ՝ սյլատքատնոյ էր՝ ի ծատ գերգն։ — Քեշերատք սեր յերեն ծատ մի սրատպի սհատատոյ Սյեսկ (գրեալ և Նկի), Քէ « Ի Սեռ բնեն. և. որ գերգն » (սյնատ) սեռ Հատրսէ և. սատ՝ սեռերի »։ — Քատատկ սգգք մատրսց գատգ՝ ի գահս Կիլիկիոյ մեռն յատնէ. Նեսոյք չեն Նատատգք. յատ երկու սհատոյք Սահնոյ յատեն Նոսա Նոսհատգրին Ջինջեսոյ Pinus Fentzlii, սՆոսհատեսգք, գատեին՝ ի բարձ երերս՝ ի սեռյգի 5-6000՝ ատից բարձատքեատն. Կաքատնոյ կիլիկեսն, Populus Cilicia Ky, (տրեքեի Գաչի), ՝ի 4-5000՝ բարձատքեատն ՝ի կատատ կազմատս։ — Քագգէ կազմեատց՝ Հատգերձ Նոքատչէրվեձի՝ գատնի Երկեհսնեսատն (Q. Abietum) սատ սերոյք Կեդհատի՝ ի 4500՝. սբ և Կ. Պրտենոյ (Q. Cedrorum Ky), և Կ. Իրիճկոս (Q.Ibicis Ky), ց'4800՝. Կ. Ունգերեսն (Q. Ungeri), սա Ալաչյեր՝ ի 4000՝. Կ. Էրհրենբերգսն, (Q. Ehrenbergii), ՝ի Կուկակ և սա Լատրտատնէ. ց'2500՝. Կ. Վոլլոնեսն, (Q. Vallonea Ky), ՝ի սահմատս Լատրտատնի, ց'3000՝. Կ. Կէոտէկսն, (Q. Goedelij), սա. Պատչյեր, ՝ի 4000՝. Կ. Քատրի, (Q. Syriaca), սա. Տրտոց գերգե. Կ. Պիրատմատն, (Q. Pyrami Ky), սա. Կատատսյեր. Կ. Տատրատսատն, (Q. Tauricola), ց'3000-3500՝. Կ. Հատս, (Q. Haas Ky), սերտ ՝ի Կտկատկ ց'3800՝. և սյլն։ — Քէպէս յիշատակ սյսոցիկ սյլ և սյլ սհատսյոց կատենգոյ Հատգս. Քէ սհատսյե և սյ սյլ յատ խոք ծահատսյեն գնեՀգտգոյ, սյլ գէ պատատնատ. գեն սյրրձնատն սեգատ, սյլ բատ բարձրատեսն սեգոյց բատոյն. Քագատ՝ գհատգոյնից և Հերատք

Մինչերկրականին, և սակաւք են յատուկք այսր երկրի [1]. իսկ հազագոյնք՝ Պիտաւոն Պալեստինեան, Բարտի կամ Քնկի արճենին (Alnus Orientalis), Լչկինի Դառնը-ֆրտիան (Celtis Tournefortii Lam.)։ — Մինչեւ 1000–2000′ բարձրութիւնն՝ որ ամենէն է և դիւրաւ, ի գարնանի բնաժայէ Մրտնինիս, Գաթինվարդ, Նեղան Բնինիս, և գոն ուրիք սեռակս կաղնեաց և սոճեաց։ Յաորին սահմանն մոլորեաց որ յ'2000–3000′ միջոցի՝ բերէ յատ Պանիս և Թեղուս (Pinus Carica Don.), ազգս ինչ կաղնեաց [2], և սառուկ քան զսոսին՝ Պարս վրտնենեաս, որ յ'3000′ բարձանց և ի վեր ածնի, և գորշագոյն մոլոր։ Քերկրորդում սահմանի անտառաց՝ որ ժամանէ զարգանն բարաքերքիւն, բան այլ և այլ սահմանի բարձրքեան՝ գանազանին փոքր՝ի յատ և ծառեն. ի 4–5000′ բարձրութեան յանդիսն Վեռա Պանիք և Պահրիկ, ի ժեռնահովիտս կազմիք և գիհիք. ի հատուկի սեռագոյն

4. Թեոդոր Քոչի Բատանաս. Th. Kotschy.

են՝ որ և այլ տեղեաց * Գառամամանուխ (Senecio) և *Փշակաղամ (Cirsium)։

Վերին սրտեան սահմանք որ յ'8000′ ամբ և անդր՝ քարատոգք են. յատուկ սահմանին (8–9000′) սահկանին երեին յատ բնրերակից բազք, ի Ծոդ ծրա, ի Ջրարբի տեղիս և ի գոգս բարձանց. յորդեանան գեսնի յանդանին Թռաիրանց՝ քնեազ (Astragalus amænus), *Հզոբ բիր (Potentilla), *Աձնասազար սրեսնեկական (Androsace olympica), սազ սազ * Սեկիրնչաց (Scorzonera), Քերեա Սիճե խատ, Օշեան (Saponaria), * Բզեռասրբիր (Heracleum pastinacea)։ Աչ սարեքանաձեւ՝ կոկռանիկք (Chamæmelum), *Քռանակ (Crepis pinnatifida), Քեզ կռնդզազազ (Poa bulbosa), և այլն։ Ի սահմանս Հեան ծիծառի սակ գոյն Թատասազիկն գանազան (Ranunculus demissa). իսկ ի Ծերգս քարաքեղն սատարէն սանն Ձիւնիկ սատաւեաքերքի (Silene odontopetala), *Աբարիկք (Arabis albida), *Քարիսազուկ (Saxifraga Ky.), *Թագքընդի (Scrophularia), Կռանսի անդազան, *Աձնասազար սրեսնսկական. և այլք նեմանք։ Իսկ ի վերագոյն ևս գահս 9–10000′ից, գանանի Ձիւնիկ երկրասեաճ, սեռակք Բնչ Թագքրանի, Լյեսմիրա հակառակ (Eunomia oppositifolia). յատուկք բարձազոյն գահից են Աբարրիսն խատ (Euphorbia densa), Մանուշակ Քանձրատերև (Viola crassifolia), *Աբրնգնիճ (Erysimum Ky.), Կրտիցան կարմրատարան, և այլ սեռակ, և այլն։ Էձանական ինն է բատաց բարձանցս գոյն սպիտակ և գորշ [4], Հանդոյն գատաց վայրաց յոր Հատատատաց կան։ — Ի ջրատիր բատաց՝ հին հեգինեան Պիրնատ յիշէ [5] ի Ակիրնատ գիտական (Nymphæa nelumbo), որ բերէ բանիճ բանկատանս, և գառանի սատատ Ձրգնատատ և յԱարեատ էատ։ Կոյն ի կորգի Հատատէատ սանդաց յիշէ գՀրիսի (Iris) կամ Շատան վազբի [6], որպ սպիտատ միայն սեռատչատ էր, և բնատիրն յոյնտ ժամանակի գայր ի Պատիճրիսց և յատէատ ի Ակիրնատց. և Հաշտկական յամենեցուն Քրդատ Կատիսատ։

Հաճախագոյն Պատլար լերանց, որոնցեն է Հերմատրիս սպեսեհատն կոյսն, սպրագ սանր կերպատրատս. զի գեսնն բարձրատեղակ է և բրատէատ ց'4500′, յորմէ և սկզբ իսկզն վերատրատեալ սեռատագին սահմանն, յորատ սեռանեին սահ ց'7000′ ի բարձրատ. Ի քարատոգս երեատ լերատնն սեռատ յոտէ և սակատ եզևիճք և մոլորք. սինչ 6500′ բարձրքեան սակատատիպատ է յոտէ քան գՀատաստանագին, և Հարք. տրեք գատեին լոկ գերնիք, որ յոտ սատատ են ի Հարատագին գեսին. սրատատոգրգեն ժամանեն ց'8400։ Իսկ քան գատ գարն ի բարձրատեղակի Կերգերնիճ ց'9000′ սահմանն է սպրեատ բատատիքեան, յորատ զի սպրատեալ են քարքիրն՝ են և բրոք Նորատ սեռակք, որք ոչ գատեին ի Հարատակագին լեռնագատգն. սրատիճք են սեռակ մի Զրատեատ (Plantago dioritica), *Գառամամանուխ փատփատատրեն (Senecio farfræfolius), Տերեփատիք բազմատատակք, *Զանգակծաղիկ կամ Կանքերնիճ Intibas մակակերեայ, *Աբրգնիճ (Erysimum) Նռատատակ, Շատդրատ կարմիճատպիկ? (Diantus lactiflorus), Կօրնգատ կարմրատպիսակ, վուշ (Linum empetrifolium) [1], վիճգե նեբրնատպիսակ (Vicia hypoleucum), Զատխիա ցածատն (Zosimia humilis), և այլք։ Ի 10000′ բարձրութեան յատերատգան սատատանիք են յայտ կազմեն. և գատ սատակ անշաքթքեան և ազդրդութեան երեատց քարատեղեն սակատ և անմատոյց խատատրդեք։

Ի բազմաքիս ազգս նորատակաց և նորատնեն բատաց, որք քերեա Ի սեռազարքեան վայրացն Նշանակելոցին, յիշելոց սատէն գազգս ինչ յորց բազմագոյն գատերն սեռակք ի գահատանգս Կիլիկիոյ. զոր օրինակ, ի ցեղէ Շատանաց Շանխատաք (Ornithogalum) սեռատանդիքն, յորց հինգ նոր սեռակս կարգէ բատատանն Պատրիսացի. խանարհագոյն քան գրեց՝ վերքերքեանն (Orn. Hexapterum), սա Կիլիկի գեսին ց'3000′ բարձատ. բարձրագոյնն (Orn. Aemulum) ց'8500′ ի կողմանս Պալբար մատարագի. Շրնչ եատատակ, յորց մին ց'8400′ բարձատ ի Կիլիկ մազարա. — յազգէ Կախաչից (Dipsaceæ) և եատատակ *Գնատաբնեք (Cephalaria). — յազգէ Բարգատարգից (Compositæ) գատատակ Հազատրնեքանեք, ց'3000–6000′ բարձրքեան. Աչքրկարնճաք (Pyretrum) եատատակ, * Գառամամանուխ (Senecio) եատատակ. Մրեծ Տերեփատիք (Centaurea) վեց սեռակ, յորոց մին Տ. Ռաեկոքա (Cent. Chrysolopha) գատեր ց'7500′ բարձրքեան. — յազգէ Զատգատանեից Կամերկերնիք 10 սեռակք, յորոց սեռատնդրեան Կ. տատրատակաճ սահ ց'8800′ բարձրքեան, ի վերոյ Պատլար-մատնէն. — յազգէ Տրտանից չորս սեռակք ի 4–6000′ բարձրքեան. — յազգէ Լընճանից կամ Բազաց՝ երեք սեռակք ի Հատատ սեռին Պատլար մազարացի. — յազգէ Շերնձանեից (Labiaceæ) հինգ սեռակ Լրեատգեան, յորոց երկաք գրատեին ի Քէշիսկէլի ց'8000′ բարձատ. Լրնինձանգոյնք և եատատակ. — յազգէ Հատատեկաց (Asperifoliæ) Ալեկանա (Alcana) եատատակ, Մրինատակ եատատակ, Լրենագի կամ Հարքնագատ քատատակ, ց'8000′ բարձրքեան. *Հագեքնեցի (Scrophularia) եատատակ. *Պչնձնիկ (Linaria) եատատակ. Վերնձնիկ (Veronica) քատատակ, յորոց Լրերգարչին (Ver. glaberrima) գատեր ի կոզմանս Պատլար-մազարացի ց'8400′, բարձրքեան. և միս բարձրագոյն եատ յոտ ի 10000′, և սեղրագոյն եատ. — յազգէ Հաճանեկատնեից Դատատատանգի քատատակ. — յազգէ Մեկաթից՝ երեք սեռակք, յորոց մին ի քատատնդրս Կատերնիս ց'7–8000′ բարձատ. — յազգէ Խատատնեից՝ (Cruciferæ) Աբարրիկք (Arabis) քատատակ. Վատճատիք կամ Լյագեկդ (Alyssum) քատատակ, յորոց մին սրեսդրատակ ևն (Alys. argyrophyllum) կանչեալ գատեր ի բարձրագոյն Մէեատակ լերին ի վեր քան գ'10000′. *Տատիճի (Thlaspi) ց'8000′ բարձրքեան. *Տատրատիկք (Aethionema) եատատակ. *Կախուկ (Isatis) եատատակ. — յազգէ Մրեատկատնոց (Cariophylleæ) *Աչագենի (Arenaria) եատատակ, Աչսին (Alsine) սին ներքնատրատակ (hypoleuca) ի Պատլար-մազարա, ց'8000′ բարձատ. — յազգէ *Հրրիկաց (Irideæ) Քրդատ եատատակ, Աչրատնի՝ (Crocus candidus) ի Կիլիկ մազարա, ի 6400′ բարձատ. մրտ եա սեռակ զոր յանատե իր կոչաց Քշրի՝ ի Նոյն կազմեաց ց'7000–8000′ բարձրքեան։ Զոր արդեաք յայտատէ, կամ միքէ գրեատ ձանաչէր Բազանեին Քատմաս՝ որ ընդ բատատան բերս հայրենեացն՝ ընդ վերոյ, գատ և ձանատչի յիշէ և գՀատրատ, որպէս սեռաք ի վերոյ։ Էին սրինակագիրք Հերկեր սանի՝ ի գատագոյս Կռանկատ սատատագոյ բատանել քրքեաց, բայց յատրեացս քեռնքնեն ոչ սատէ։

Ընդ քատգրատրեատակ ծաղկանեացս Նշանակեատ ի վերագոյն հերկրնակին՝ Նռատակացին սատատոր և Հրատաչեատն յատոր և՝ ի հետագատ բատատանէն, սակատագրատ

1 Ցոյց տան Նշանակի Lagonychium Stephanianum MB., Glycyrrhizopsis flavescens Boiss., Nothobasis syriaca. — Գետի ,369։
2 Quercus Libani Oliv., Q. Cessis L., Q. Calliprinos Webb.
3 Որոնցեք եե Tomasina, Heracleum platytœnium, և այլն։ Գետի 371.
4 Lichtgrase, քատ գերմանական բարբառաց։
5 Պլինիոս, գԸ. 30.
6 Պլինիոս, ԻԲ. 19. Optimum Irinum... suae e Pamphylia: sed Cilicium maxime laudator, atque e septentrionalibus. — Plin. xxi. 30.

մին ներքնատրատակ (hypoleuca) ի Պատլար-մազարա, ց'8000′ բարձատ. — յազգէ *Հրրիկաց (Irideæ) Քրդատ եատատակ, Աչրատնի՝ (Crocus candidus) ի Կիլիկ մազարա, ի 6400′ բարձատ. մրտ եա սեռակ զոր յանատե իր կոչաց Քշրի՝ ի Նոյն կազմեաց ց'7000–8000′ բարձրքեան։ Զոր արդեաք յայտատէ, կամ միքէ գրեատ ձանաչէր Բազանեին Քատմաս՝ որ ընդ բատատան բերս հայրենեացն՝ ընդ վերոյ, գատ և ձանատչի յիշէ և գՀատրատ, որպէս սեռաք ի վերոյ։ Էին սրինակագիրք Հերկեր սանի՝ ի գատագոյս Կռանկատ սատատագոյ բատանել քրքեաց, բայց յատրեացս քեռնքնեն ոչ սատէ։

5. Astragalus Chionophilus. Թագրքան սպրատերբ։

Ընդ քատգրատրեատակ ծաղկանեացս Նշանակեատ ի վերագոյն հերկրնակին՝ Նռատակացին սատատոր և Հրատաչեատն յատոր և՝ ի հետագատ բատատանէն, սակատագրատ

1 Ձատրեր, զի սեռակքն Նշանակ են սպրեատ յատեսնատ բատաց՝ զոր Լատրեիք Calcifrage, Երատնեքդ, Հատեր, Քատանիք Perce-pierre, քատնեքդ։

180 - 2005

փափիկ * Ալեւոյսթաթիին (Leontopodium), որ յԱլպս Էդուարդոյ անուանի Edelweiss, Աղխատափառ, և անձնկանոք ինդրի՛ր զեղեցկափթաց, ապրպատակ պրակաւ և գոռոզ, հատագոյնքն ծագիկ, անմեռն ծագիան. և որ առ երի՛ն գոռա՛ յ բառասանէն՝ միւս գեղագիշ ծագիկ՝ *Ընծառատուին Մրկնախանչ (Vergissmeinnicht)[1], ի՛ սոսա տրիք 8000՛ բարձունց ի՛ կողմանս Գաշ-օլտպի, ի՛ լերինս որ ընդ Մէշ Ջելիկ Եվէի և Գոզլըչղողպի, և գեղեցկագոյն հանդերձեալ ամենայն լեռնադաստաց գոյս տեսեալ էր Պռոչևոյ[2]։ — Գոսա՛ ի կողմանցս և չքնաղագոյնն և անշուշտ ձիրքով գոռնոյն * Լերկատոիկ (Anoplantus, Orobanchee) ի բարձր հովիտս Սասաան գեաղ, որ և ի Մեծ Հայս պանդղոյգ գիաւորիցիք և գայլս ի հետապնդել ուղղաց։ — Ոչ երկայնիմ քե գերանեալ հանճար Լևանի Ա. Քագաւորի գիտաց յայգոյն ծագանց և բանաց բնական, անկէ և չարդարել գրանս մի հիանալի յատանիէն խոստ ի Ակս. ընդ որ պատ. չտգնալ վիլէպատնս գերմանացի հիւր նորին որ մանրագոսում նշանակէր գոյլ գէպս, ի վեր քան գիպ իւր ատոց գոռզագրգռութիւն ոյնր հրաշագան պատրիպէ։

Հարկատորի հոգել յ'գ ցանկի՛ հայելբէն, և անատատ սահոյ գիտանիլ լսոնի անուանն՝ գառնոյ յ'Ր և յ'գ ցանկս. բայց ատկաք ի բառոց տախտակին սրիկոյ են ի կարգ գ ցանկիդ, գոսն գի ոչ գտանին ապրպ հայերէն անուանք նորին. այլ և ոչ ամենայն կարգեալքն յայնմ վերջին ցանկի՛ գտանին ի տախտակին և յերկոսին առաջին ցանկս։ Յանդատոյ անանց սրբ գրեան սիրատարի այս գրոսոյ բառասանական, և յայտիոյ ցոսնաք, անպէտ և սահելոյ երևելոյ. այլ ոչ նոյնպէս և բառասերի ամենք բան Քաղաց տեղատեղաց։ Ի ծատ՛ել սրբ և յայգիս պէտս տեղատեղոյ ուսանց և գիտութեանց, ոչ յետոնոյդ վարկանիմ և գրատակաս, մանատանդ որ ի հայրենի հոգոյ վերջին տեղիկ։

Ոմք ի փափագի տոսոք կամ կիտաս բառք ատ բանսն անատար բառոյն՝ նշանակին գանատաս բառասերն, որք գոսն կամ հատերքն գոյն բառոյ, յորոյ գտանկաս անանս անի կազմեցիկ տատանոր հատատոս, Քազեալ գոյլս ի քննութիւն մանրատիս բառատերոյ։

Ky. Քաղ, գոյամ տես ի կարգի ցանեցս (15–6)։

L. Լիննէոս գերագահակ բառասան գերմանացի։

Boiss-ier Edouard, Հերատեսիչ, որ սրբ տատակ գոյագրութիւն բազմահատոր Ասիոյեան Յոյսիկոյսանութեան, Flora Orientalis.

Aucher Eloy, Քանակ. Հանդագարշտիր և բառասքին ի Փոքր Ասիս, ի Հայս, ի Քանատասան, և այլն. յամս 1832–7։

Jaubert, Քանակ. քննեաց գոյանատան Փոքր Ասիս, և ընդ Շքատաց (Spach), Հրատարակեաց ի 500 տախտակս գանատանեացն Illustrationes Plantarum.

Sibthorp և Hawkins յրիկեան ի Քանատասան և ի Կրղզիս, ի վերջ կոյս ԺԸ գարս (1786–95)։

Sieber, քննեաց գրատագիրքն Պրնատաց. 1817։

Webb ընդ Բագատիին (Parolini) խոստացեալ քննեաց գրատագիրքն Քանատասանի և ատենտատան եգիպտոս Փոքր Ասիոյ։

Don, տատրգրեաց գրոյս Հանգիսաս ի Ֆելլօս, (Fellow) անգղիացոյ ի Լիվիս, յամի 1841։

C. Koch, Քամ, Գերմանացի բժիշկ և բառասան, որոյ քննեաց է գմեծ մասն Հայոց ատիարհի, գկոմկասս, Պանտատ, և այլն, յամս 1·36–44։

Olivier և Bruguière, քննեցին յերկրին Պարսից. 1785։

Bunge, Քատ, քննեաց ի Պարսս և յԱֆղանատան 1858։

Fzl, Fenzel, Ֆէնցլ, քննեաց յԱֆղանատան։

M. B. Մարշալ Պիպէրշդայն (Marschal Biberstein), սրգեաց պատատոկ իսչ գեպք եգերականք Հնաքնչին առ Հին Հայոցանց մերոյ գատուն Ծկ.ոյ Ծագման վկայի, որ և գեատանդ է գրոյդ, կամ գետս Հրաշագերն Աչքիկոյ տպան։

ԴՐՈՒԱՓ (Ա.)

ԲՈՒՅՍԱՑՈՒՑԱՆ ԳԱՀՈՒՑ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

9. Բառս վերագրելոյս (յէջ 15) Քնչքն 1–300 որ՛ի տախտակիդ Բառոց և Բարձունց Կիլիկիոյ, Նշանակին զանազան բառոյն՝ որոց անուանք ինդրելի են յԱ. Ցանկիս. և զի նորն Քին գտանի երկնեալ յայլ և այլ մասանս տախտակին՝ յայտ առնէ զի նոյն բոյս գտանի յայս և յայն Տնչ կողմանս երկրին։ Տատչն Ա. Բ, ց՛ԺԱ, ցուցանեն զմեծատատ տատհանս բարձրաքննեան գետնոյն, մի քան զմի 1000 ոտնաչափ վերագոյն. իսկ որ ի վերոյ Քնչքն 1. 2. 3 և 4, կանոնական բաժինք են պատկերին առ ի գերբացեալ առնել զինդրելոյն Տնչ բոյս։ Որ կամիցի գիտել Քէ այս Տնչ բոյս յորում՛ տեղւոջ գոյի, ինդրեսցէ զանունն նորին բառնեսնան յ'Ր Ցանկին, և ապա զոր Հանդէպ նմին Քնչն յԱ Ցանկին, յորում՛ և գինի անուանցն նշանակեալ են վերագրեալ տատչն Ա-ԺԱ, և չորեքնչն Քնչքն. և բառ այնց տատից և Քառոյ նկատելով ի տախտակին, յորում՛ բաժնի նորին գոյէ գինւոյ գեատոյ ի տախտակին յորում՛ գտանին նորին բառնեսնան յ'Ր Ցանկին, և ապա զոր Հանդէպ նմին կողմանն Գաշոյց Կիլիկիոյ ատեղ գոյն բոյս։ Որ ոչ գեսէ զատանեսնանն անուն, ոչ յորնէն գրատեսնանն,

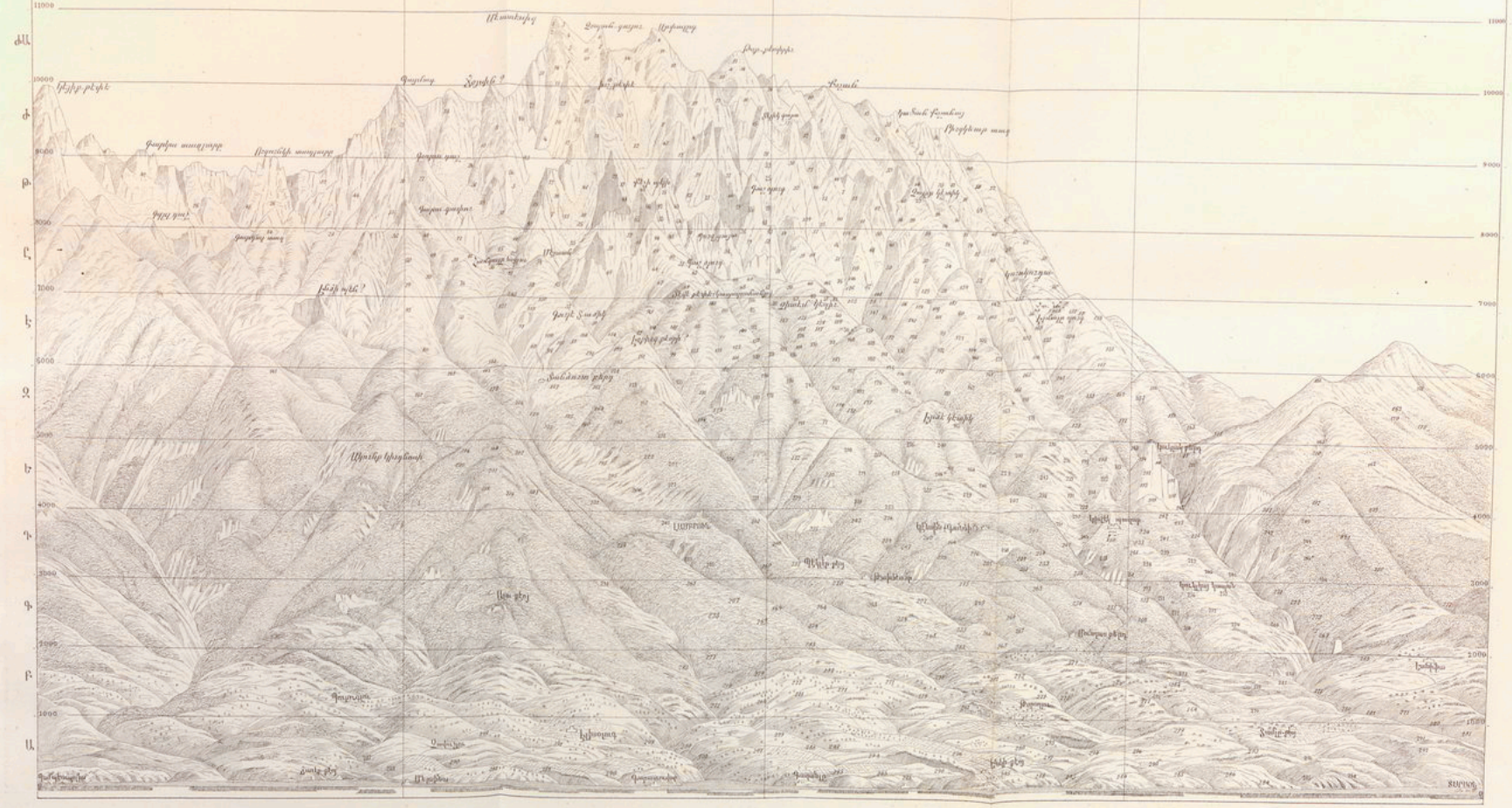
1 Ալյատ գերմանեան անատոյ վերնն գեանգանք և սիրատանք, Քէ և լոյն ատ գատանս և Քառգանանդաց Fensez à moi, Ne m'oubliez pas, Aimez-moi, և այլն. յանդի ատ Գերմանացիս ատանի, սիրատանդ զո գրոյ ձեռնիդ յատանս Հանեանի, յանդէ պատանս գրն ի ծաղկանդ ատան ի ջրատիճ ագգի (Myosotis palustris) և գնանատ ի սիրատ Հոգն. այլ ի գրագրի էդգրինդաց ատին գեատոյն լինել. և ոչ կատելով Հոգացութէ ի գործանդի մերմ գրնկերցն. Ձգել յետոյն ատեսք գեագեանն որ ի բան՝ ատ սիրելն էր, ատելով. Մի՛ գնա մանատ. Vergiss-mein-nicht։ Իր որիգրին, ատեն, յոգնմէնատ ատեպ յանձելով գեգրագր սիրատատ գեատոյ՝ Ձնէ անդատոյ. Մի՛ գնա մանատ, մի՛ գնա մանատ. որ Հանատատ ի ատ՝ Ցնատ յատ՝ ի Ձ

2 . . . Ein neues kleines Edelweiss, mit der lieben Nachbarin, einem Vergissmeinnicht, das lieblichste Alpenpflänzchen, das ich je gesehen habe. — Kotschy, 89։ Որ ի Հոյս Հարի բատոր բանատատոց գեատոյն երևեցաս. քանի բառատիքն, չեն բնչ գտանեսք նեմ ե բառատերոյ և գեգրատերոյ շրխատոյիչ՝ պիտոն անձնիկն և սիրատի գոյն Ծագիկն պէս. որոց բնչքին սիրատանս գատ երբեմն ի լեռնատ գատաս գիտոյ. որ և տատկիտս ատեն կարգնաց որ գեատ քննեան, գի մի ատյատատն քատչնէ բնատնիկ լեռի Անտատկատան պէս։

1 2 3 4

ՅՈՒՅԱԿ
ԲԱՐՁԱՆՑ ԵՒ ԲՈՒՍՈՑ ԳԱՀՈՒՑ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Չափ բարձրութեան ոտից Չափ երկայնութեան մղոն

Նաև. Հանդերձ այլովք հրատարակեաց ՚ի սկիզբն գարս (1808-19) ՚ի Թորգալ գաղափ զգաւառական Ցաղկասեան լերանցն Flora Taurico-Caucasica.

Held-reich. Հելպրայխ Գերմանացի, քննեաց գրատարեալ Պատառ Կիլիկիոյ և Պամփիլիոյ, յամի 1845:

Ա. Ցանկ ծառից, բուս վայրից.

1 Alyssum argyrophyllum (Schott et Ky.) փ. (յունարէն կերբէն) Alysson. Վատաղակ կամ խոպոպ սպիտակագոյն. կոչի ՚ի մերոց և կատաղած շուն խոտ. – ժՈ. 2. Ը 2

2 Eunomia rubescens (Schott et Ky.) Իւնոմիա կարմրատեղ. – ժՈ. 2

3 Ajuga Chia (L.) փ. Bugle. * Ոխակ. այսպէս առաջադրեալ ՚ի բուսին բուսէ, որ կարծեաց ազնել զգաստիճն Հնդուաձին առնելոյ. – ժՈ. 2

4 Astragalus pelliger (Fenzel) փ. Astragale. Խոզերան մորթեալ. – ժՈ. 2. ժ. 2. Թ 1

5 Heldreichia Kotschyi (Boiss.) Հելպրայխիա քոչեան, յանուն Հելպրայխի. – ժՈ. 2. ժ 2. ժ 3. Թ 2

6 Veronica Kotschyana (Benth.) փ. Véronique. Վերոնիկ քոչեան. յանուն Ս. Վերոնիկայ կտաւի. – ժՈ. 2. ժ 3

7 Hypericum crenulatum (Boiss.) փ. Millepertuis. Կիսան-սպիտ. այսպէս գրեն Բնէյգարէք մերձ Հաճընձորէն յանախանուած Հիպերիկոնին. բայց սին բառերդ կոչէ, այլ սին Ցրասի կոչ. – ժՈ. 2. Թ 2. Թ 3

8 Draba acaulis (Boiss.) փ. Drave. Կտրիճն անցաբառն. – ժՈ. 2. ժ 2. ժ 3

9 Euphorbia densa (Schott et Ky.) փ. Euphorbe. Վարդիան խոտ. – ժՈ. 2

10 Lactuca glareosa (Schott et Ky.) փ. Laitue. Հաճար կոպնատ. – ժՈ. 2

11 Lamium eriocephalum (Benth.) փ. Lamier. Լամնիճաղ ապագաթեր. – ժՈ. 2

12 Cerastium triginum (Vill.) փ. Céraiste. Կոպեզան եռատերև. – ժՈ. 2. ժ 2. ժ 3. Թ 2. Թ 3

13 Eunomia oppositifolia (Dl.) Իւնոմիա հակատերև. – ժՈ. 2. Թ 1. Թ 3

14 Potentilla pulvinaris (Fzl.) փ. Potentille. *Հզօրի բարձուն. բուս յաղին տեսանէն, որ ստ ՚ի յոյսանել գինի կամ գրագիսպատիկ զգաստիճն ՚ի գեղցոյս. – ժՈ. 2. Թ 3. Ը 2. Ը 3

15 Viola crassifolia (Fzl.) փ. Violette. Պանտակ թաւսաթերթ. – ժ 2. ժ 3. Թ 2

16 Astragalus eriophyllus (Boiss.) Խոզերան ապատերև. – ժ 2. ժ 3

17 Saponaria pulvinaris (Boiss.) փ. Saponaire. Օշան բարձուն. – ժ 2. ժ 3. Թ 2

18 Cerastium gnaphalodes (Fzl.) Կոպեզան ապատատ. – Թ 2. Թ 3

19 Silene odontopetala (Fzl.) փ. Siléncе. Հելեկի ատամնաթերթ. – ժ 2. Թ 2. ժ 3

20 Erysimum Kotchyi (J. Gay.) փ. Vélar. Կռնիճատակ քոչեան. – ժ 1. ժ 2

21 Erysimum rupicola (Schott et Ky.) Կռնիճատակ ապատատ. – ժ 2. ժ 3

22 Astragalus melanocephalus (Boiss.) Խոզերան սեւագլուխ. – ժ 2. Թ 2. Թ 3. Ը 2

23 Scorzonera rigida (Boiss.) փ. Scorzonère. *Սեւկեցեղ բերա. – Թ 2. Թ 3

24 Hedysarum erythroleucum (Scott et Ky.) փ. Sainfoin cultivé. Պապար կրծդան, կարմրասպիտակ. – ժ 2. ժ 3

25 Astragalus amœnus (Fzl.) Խոզերան գատերմանաւոր. – Թ 2. Թ 3

26 Astragalus chionophilus (Boiss.) Խոզերան ապատաւոր. ? – Թ 1. Թ 2. Ը 3

27 Silene supina (M. B.) Հելեկի գետնատած. – ժ 2. Թ 2. Թ 3

28 Saxifraga Kotschyi (Boiss.) փ. Saxifrage. *Բարկատոպ Քոչեան. ժ 3. ժ 2. Ը 1. Լ 3

29 Silene olympica (Boiss.) Հելեկի օլիմպեան. – Թ 2

30 Dianthus brevicaulis (Fzl.) փ. Oeillet. Շաշապատ կարճատեր. Թ 1. Թ 3. Ը 1. Ը 3. Լ 2. Լ 3

31 Silene dianthifolia (J. Gray.) Հելեկի շաշապատանաւոր. – Ը 2. Ը 3

32 Arabis albida (Ster.) * Ալպիկ սպիտակատերև. – Թ 2. Թ 3

33 Johrenia alpina (Fzl.) փ. Arabette. * Պանիրկատ բուսապեր. ՚ի յանտառն տեսանէն բաւէ յոգեալ. – Թ 2. Թ 3

34 Androsace Armena (Duby.) փ. Androsace. *Ադամապար հովկատեր. այսպէս թարգմանի բան ձեզէ, յերկաց յոյն բառից, մարդ և ապարդ. զանգեցաք բան առեալէն հին բառէ. – Թ 2

35 Heracleum Pastinaca (Fzl.) փ. Berce. Գազար հերակլեան. քանզի Հերակլի նախերայ էր ՚ի հիւանդասաց. – ժ 3. Թ 3. Ը 2

36 Androsace olympica (Boiss.) *Ադամապար օլիմպիական. – Ը 1. Ը 2

36 Pedicularis caucasica (M. B.) փ. Pédiculaire. *Ոջլացեղ կովկասեան. – Ը 2

37 Omphalodes Luciliae (Boiss.) փ. Cynoglosse printanière. *Պորտատեղ. Թ 2. Ը 2. Ը 3

38 Scrophularia libanotica (Boiss.) փ. Scrofulaire. *Խոզկընդեղ լիբանանեան. քանզի բաժին Հաճընձորէն այն ազգ Խընդեղ (Scrofule), որ և խոզից Հանդիսի. յանունց կոչելոյ է Խնդրանեան կամ Խնդրախիտ ? – ժ 2. Ը 2

39 Scorzonera cinerea (Boiss.) *Սեւկեցեղ մոխրագոյն. – Թ 2. Թ 3

40 Inula acaulis (Scott et Ky.) փ. Inule. Լաւազեղ անցագոյն. – Թ 3. Ը 2. Ը 3

41 Erigeron Cilicicum (Boiss.) փ. Vergerette. Պատ. Հար կիլիկեան. անուն ՚ի յոյն բառից Թարգմանի Ղեկոյ ալիք. ՚ի Հայոցմէ լոկ Պատ. Հար, ՚ի և գԶարխան ծղանակ. – Թ 1. Թ 2. Ը 3

42 Acantholimon androsaceum (Boiss.) Կոճաձ ատադապարաց. – փաչ՚ որ բաւ յանտառն անուանի ՚ի խոտս. անգիս բաւանի; Վանուան վարդապետ մեր կոճաձ կոչէ գրգռ մի վրացիս, և ասէ. « ՚ի Հրամայէ ե լինել ». – Թ 1. – Տես գրագիրք ?:

43 Asphodeline taurica (Kunth.) փ. Asphodèle. Շեղջ. ատրացի. – ժ 2. Թ 2

44 Allium frigidum (Boiss.) փ. Ail. Խոտաբ սառնասէրն. – Բ 1. Բ 2. Բ 3
45 Hermodactylus cruciflorus (Schott et Ky.) Ձիգ. Ծաղկի-տուկ խաչաձեւակիր. Բ 2
46 Onobrychis tragacantha (D. C.) փ. Sainfoin cultivé. Խաւսուցա գազելայ. – Բ 2. Բ 3
47 Intibellia glaricosa (Scott et Ky.) Խոտակերիա կոպճասէր. – Ճ 3
48 Crepis pinnatifida (Froel.) փ. Crépide. *Պատճառ փետրանման. գոյա նշանակի յայն ամառնին. – Ը 2. Ը 3
49 Podospermum canum (C. A. Mey.) *Կանճաթաթերիկ սպիտակ. գի սուսգն կամ անգին գկանճիկ կոխեալոյ է. – Ը 2. Ը 3
50 Leontodon axylepis (Boiss.) փ. Gnaphale pied-de-lion. * Ագախճիքան կամ Ագախճամանի ամենայն. – Ը 2. Ը 3. Ը 2. Ը 3

6. Jurinea depressa. Յորինեակ ցածասեր (Թիւ. 51.)

51 Jurinea depressa (C. A. Mey.) փ. Sarrette. *Ցածրիճակ ցածուն. յանուն Jurine բժշկի. – ՃԱ 2 Բ 2. Ը 3։ – Տես գազաւկերն 6.
52 Cirsium rhizocephalum (C. A. Mey.) փ. Quenouille des près. *Փշախաղողա. սրանաապրեալ. սպինդն ծաղկի անգոգաւոր անգամն յոգնանային վերջնաբազուկ. – Ը 2. Ը 3
53 Carduus lanuginosus (W.) փ. Chardon. Փշոյ ըրդաւոր. – Ը 2
53 Cirsium lappaceum (M. B.) *Փշախաղողա կեռաերոր. – Ը 3. Ը 2
54 Centaura chrysolopha (Boiss.) փ. Centaurée. Ցնծրիճակ ականջաձեւ. – Ը 3. Ը 2
55 Gnaphalium leucopilinum (Schott et Ky.) փ. Gnaphale. Ականջակ կամ Հաշտակ ճերմակաթոյր. Բ 2. Ը 3
56 Pterocephalus Pinardi (Boiss.) փ. Scabieuse plumeuse. *Կարմրատոպ սրինատեւան. – Ը 3. Ը 3
57 Scabiosa Webbiana (Lindl.) փ. Scabieuse. Ցեղատակ վերպիեան. – Ը 3. Ը 3
58 Acantholimon venustum (Boiss.) կածան գեղանիկ. – Ը 2. Ը 3
59 Polygonum Bistortoides (Boiss.) փ. Renouée. Պատրեալ, կամ Հաշտաթիք կրճեակոյր. – Ը 2. Ը 3
60 Crocus Kotschyanus (C. Koch.) փ. Crocus կամ Safran. Բրգամ ջրեան. – Ը 2. Ը 2. Ը 3
60 Crocus Cilicicus (Kotschy). Բրգամ կիլիկեան. – Ը 2. Ը 3. Ը 2
61 Gagea tauricola (Schott et Ky.) փ. Gagée. Կանչա տաւրացի. յանուն Gage անգղիացւոյ. առանց կանչա կոչի ըստ հին բժշկապանաց հզմիսպետոյ խմիծ. – Ը 2

7. Acantholimon venustum. Կածան գեղանի (Թիւ. 42.)

62 Bromus sclerophyllus (Boiss.) փ. Brome. ? Խոտաջաղ խոտաւորեալ. – Ը 3. Ը 2
63 Poa psichrophila (Boiss.) փ. Paturin. Մէզ տնեսպատեալ. – Բ 2. Ը 9
64 Fritillaria aurea (Schott). փ. Fritillaire. Թագաւորապատ ականջաձեւ. – Բ 2. Ը 2
65 Alopecurus angustifolius (Sm.) փ. Vulpin. * Աղուհասենան նեղատերեւ. – Բ 2. Բ 3
66 Sessleria tauricola (Kotschy). Վեսլերիա տաւրացի. Բ 2. Ը 2
67 Eranthis Cilicica (Schott et Ky.) փ. Eranthis. *Գարնանամատ կիլիկեան. գոյա նշանակի յայն ամառնին. – Ը 2. Ը 3
68 Ornithogalum Kotschyanum (Fzl.) փ. Ornithogale. Շնախաւոր ջրեան. որ և Պրատաւոր կոչի ըստ Հայոցն. – Ը 2

69 Vicia hypoleuca (Boiss.) փ. Vesce. Վիքն սա-
մասպիական. – Թ 3

70 Ervum Aucheri (Jaub. et Sp.) փ. Vesce. Ոլոռն
վայրի կամ Վիքի բան սեռից՝ Ազգանուն ասվեր.
– Թ 3

71 Astragalus dioriticus (Schott et Ky.) Թաղիան
յայտնաբար. – Թ 3. Ը 2. Ը 3

72 Linum empetrifolium (Schott et Ky.) փ. Lin. Կը-
տասաս քարափանի տեսիակ. – Ը 3

73 Polygala pruinosa (Boiss.) Կաքնեխոտ տարօրինակ ?,
կարծես ? . յոյն բան՝ նշանակէ բազմանալին,
իբրու անձնացնել կաքին հաղանալուց: Յատկա-
ե՛ ի՛ Հայս կաքնեխոտ, որ ինքնս ոչն ասս իսկ
կամ խնամեսնէ. – Ը 3

74 Hypericum repens (L.) Սրտնազի վազողական. – Ը 3

75 Silene stentoria (Fzl.) փ. Silénée. Ճնճղիկ ոռնո-
ղական . Յոտ յանուն Աստեղագէտ քաղաքացւոյն
գերազգին Ցուլեայ. – Ը 2

76 Alsine juniperina (Fzl.) փ. Alsine. Բզդուկ գե-
հասեան. – Ը 2. Ը 3

77 Arenaria Kotschyana (Fzl.) փ. Sabline. * Ա-
ղուկ. գի յատկապես բանասիր. – Խ 2. Զ 3. Խ 4

78 Gypsophila curvifolia (Fzl.) փ. Gypsophile. *Գանճ
կրաքարեղէն. գի՛ ի գանգղիկ գեաձեւ բանասիր. –
Ը 3. Խ 2

79 Leptophragma eunomioides (Schott et Ky.) *Ներ-
բաղիկ եհնամեան. – Ը 2

80 Ptilotrichum cyclocarpum (Boiss.) *Կարտամոլ բա-
լրատրատոլ. – Ը 2

80 Erysimum thirsoideum (Boiss.) փ. Vélar. Կրնձնա-
ասակ գեղազգեստեղէն. – Ը 2. Ը 3. Խ 2

81 Isatis Candoleana (Boiss.) փ. Pastel. Guède. *Կա-
կասկ. գի հակիրճ կամ ազգեղէց զգաստքեան գե-
ծագի Ռենս. Նոմենսաց de Candole բանասարեր. և
ասց ներկի կազգաս. – Թ 3. Ը 2. Ը 3

81 Isatis suffrutescens (Boiss.) Կակասկ գերատրգաս-
յեան. գասեին սա վիրեղեն:

82 Umbilicus Aizoon (Fzl.) փ. Ombilic. * Պտղոյ. գի
բառին անուն ազգս նշանակէ, բան ձևոյ ինչ սե-
ռևազգե. – Թ 1. Թ 2. Խ 3

83 Ranunculus demissus (D. C.) փ. Renoncule. Թա-
ասեղագիկ հեղեւ. – Թ 2. Խ 3

84 Papaver polychœtum (Schott et Ky.) փ. Pavot.
Աիեղեն բազմամազիական. – Ը 1

85 Cryptoceras pulchellum (Schott et Ky.) * Ծած-
կամիկ գեղազէզ. – Ը 2. Խ 2

86 Arabis androsacea (Fzl.) * Ալաբրիկ սահնասգա-
բնաց. – Թ 3. Խ 3

87 Bunum Cilicieum (Fzl.) Գետնի պտուղ կամ Նր-
կրդոյզք Կիլիկիական. — բան յոյն ձայնին Թագ-
ազանի Բզդոյի. ասի կոչիչ գ փորք ասելի. գայ
Ռենսն Համաձայնագ հայկական սեռանունս; Ընձկա-
բան մեր ասէ. « Ի բան է, երկու ազգ. Անկին Ծա-
« գինն կոգոյր, Անկին Ծդուսեի գՀա կոգասա ». –
Ը 2. Խ 2. Խ 3

88 Pinguicula vulgaris (L.) * Գաղաղասկ. գրգէս և
բան Փասանկագ Grassette. – Ը 3

89 Pedicularis jucunda (Schott et Ky.) փ. Pédicu-
laire. *Ընձագեղ ինձգաղաց. – Թ 3. Ը 2

90 Veronica orientalis (Ait.) Վերոնիկի տրեւելեան. – Թ 3

90 Veronica diehrus (Schott et Ky.) Վերոնիկի երկ-
գագն. – Թ 3

91 Paracargum myosotioides (Boiss.) * Շարքիգագիկ
մկնականիկաց. – Թ 2. Թ 3. Ը 2. Ը 3

92 Onosma versicolor (Schott et Ky.) փ. Orcanette.
*Իշնասաս գանազագոն. տրագս Թագգանիկ բան
յատկանշեին. և գի ընձագէ ներկ կարմիր ասնոց
Բանկցաս Շեկիասգի. – Թ 2

93 Thymus hirsutus (M. B.) փ. Thym. Զանիցաս հա-
գանաս. – Ը 2. Խ 1. Խ 3. Խ 2

94 Salvia tauricola (Schott et Ky.) փ. Sauge. Եղեւ-
գագկ տաղագգի. – Ը 2

95 Mentha kotschyana (Boiss.) փ. Menthe. Պղտեղ-
ի գագեան. – Թ 3

96 Gentiana ciliata (L.) փ. Gentiane. Հաստ-հրձիկան
յանձագ. բան մեկ կոչի և Ծագգ կամ Ծձի սեռագր.
– Թ 3

97 Galium olympicum (Boiss.) փ. Gaillet. Ոխտախոտ-
կան կարագի բան, բան Շերտակացագ. բան յա-
ձեին Ռենսեան մանգագոգ, գասեն գրգ կոչիչեն ա-
մենք ի Տոգոցս Աստգագոգաս. – Խ 2. Խ 3

97 Galium orientale (Boiss.) Ալեհիեան Կարագի
խաս. – Խ 2. Խ 3

98 Campanula involucrata (Aucher). փ. Campanule.
Կանձիրձիկ գրատասակ. – Խ 3. Խ 2

99 Phyteuma virgatum (Boiss.) փ. Raiponce. Փխ-
Թեւմա խազ խազ. բան յաձեին Ռենսեան տաճկ
զգեղ. յոյգէ կանձիրձիկ. տրեւասե և տեղեք
տաճկի. – Խ 2. Խ 3

100 Hieracium pannosum (Boiss.) Հաշտատրիր Քա-
բան Ալեհան. Շեհշհեան. յանեսանին յոյնի և
վատանին Epervière Ռենսեան Ընձիսկան, գագիրեն
տեղագրեի որ Հասց և տգոց գրատկանաց. –
Խ 2. Խ 3. Խ 4

101 Astragalus chrysochlorus (Boiss.) Թաղիան ժան-
գագի. – Խ 2. Խ 3

102 Daphne collina (Smith.) փ. Daphné. Laurier. Գաֆ-
նի բլրոյի. – Խ 3

103 Cicer pimpinellae folium (Jaub. et Sp.) փ. Chiche.
Ախտան տրագեան. – Խ 3

104 Astragalus echiodes (L' Herit). Թաղիան վրաս.
– Խ 3

105 Potentilla Fenzelii (Lehm.) փ. Potentille. * Հզօ-
րի Ֆինզելեան. – Խ 2.

106 Cotoneaster numularia (C. A. Meyer) փ. Coto-
néaster. * Աիրիկ ի բան ցանգագոգ կամ տատրա-
նին, տրպէս կոչեն Խոտագիք, Cotogna stellata. –
Խ 2. Խ 3

107 Rhamnus cornifolia (Boiss.) փ. Nerprun. Յակրի
կամ Գեհենի եղեչատրեւ. – Խ 3

108 Hypericum venustum (Fzl.) փ. Millepertuis. Սր-
կանն-ագիք չքնաղ. – Խ 2. Խ 3

109 Silene pharmacafolia (Fzl.) Ճնճղիկ փասմակա-
տեղեւ. Փասմակի ձառ. է Քաղաս ար. – Խ 2

110 Dianthus anatolicus (Boiss.) փ. Oeillet. Շուշագոյտ
անատոլիկաց (տրեւեմեան). – Խ 3

111 Draba heterocoma (Fzl.) փ. Drave. Կտաւի տգա-
վարս ? – Խ 2. Խ 3

112 Carpoceras Cilicieum (Schott et Ky.) * Եղինքա-
ձիգգ Կիլիկիական. – Խ 2

113 Thlaspi violascens (Schott et Ky.) փ. Tabouret.
*Տաճկի մանաշագոյն. գի տատկակ Ռենսեակ ի՛
յոյնն. – Խ 3

114 Iberis jucunda (Schott et Ky.) փ. Ibéride. Կատմիշ-
տատկ գասագի տգագոգ. – Խ 3

115 Sedum Sempervivum (L.) փ. Sédum. Գասնագը-
մանիկ վարգ կամ Տյտագտգագոգ. – Խ 2

116 Hesperis Kotschyi (Boiss.) փ. Julienne. *Կրնկգգ-
Ռեկ գագեան. – Խ 2

117 Parlatoria brachycarpa (Boiss.) Բարգագգիա կարգ-
Շագտգագ. – Խ 3

118 Anchonium Tournefortii (D. C.) *Հեղեի գատնը-
գիգեան. – Ը 3. Խ 2

119 Parnassia palustris (L.) փ. Parnassie. * Գատնա-
գեա Հաճնագիեն. – Թ 3. Խ 3

120 Anemone blanda (Schott et Ky.) փ. Anémone.
Հագեան ագիկ կամ Հագտեակ գնգագ. – Խ 2

121 Ranunculus cuneatus (Boiss.) Թատաճագիկ յամ-
բեզ, ագտիգեն տեատգատնշաս. – Խ 2

122 Papaver Persicum (Lindl.) Աիեղեն կամ Թագիաշ
գագտիկ. – Խ 3

123 Aubrietia deltoidea (D. C.) փ. Alysson. Ալբրիգիա-
յագգէ վատատաճ Տագիագոց. ընձագեալ Aubriet
փատակ Ռկագրէ. – Խ 3

124 Thommasinia Kotschyi (Boiss.) Թատանեղէ. յանեսան
Թոմասյի Հեդեւնեկագի բատատեղգրէ. – Խ 3

125 Primula auriculata (Lam.) փ. Oreille d'ours կամ
Primevère auricule. * Կոպգաճեակ տեղեիգատ,
բան Ալեհի. Շեհշհեմ. – Խ 3

126 Acanthus villosus (Boiss.) փ. Acanthe. Ալեհիի,
կամ Կատն, Թատտեագ. – Ը 3

127 Ferula pachyloba (Fzl.) փ. Férule. Բագ Քատե-
Զգագրիի. – Խ 3. Զ 2

128 Otites Aucheri (Boiss.) * Ականճակ տագեիտատ,
բան յանեսանիեն. բագց Հագկատատեն տեատնիգ ի
այլ խառ է. – Զ 3

129 Mumbya conglobata (Boiss.) Գատեիրա գեռատեիբագ.
– Խ 3

130 Alkanna brachyfolen (Boiss.) Խագի (տգագոգ տա-
Ռատն) փագգատատեն. Ռենսեն Շեկիասգի կամ Շեիասգի
գր է Anchusa, ընձագէ ներկ կարմիր. – Խ 3

131 Cerinthe maculata (W.) փ. Mélinet. *Աիեգատա-
գիկ գծատգ. յոյնն Ռենսեակ տատճագտիկ. տեատ-
ժեկի է տեգագաց. – Խ 2

132 Marrubium velutinum (Lam.) փ. Marrube. Աիգ-
բատճատ կամ Խոտատկ-Տագիեեն Քատգատիր. – Զ 3

133 Lamium nepetœfolium (Boiss.) փ. Lamier. Լրիեեն-
ագգ կատատատատիկ տեատնիգ. – Խ 3. Զ 3

134 Nepeta Cilicica (Boiss.) փ. Chataire. Կատատա-
բատ կիեիկիական, տեատկ բեր գագեին. – Թ 3. Ը 3

135 Scutellaria orientalis (Boiss.) փ. Toque. *Կատա-
գի տգեեկիտե. բատ Ձևգն տեատնիգաց. – Խ 3

136 Thymus rigidus (Schott et Ky.) փ. Thym. Զագ-
բատ խառ կամ տատճագիե. – Ը 3

137 Vincetoxicum alpinum (Schott et Ky.) փ. Toque.
*Թեռնագի լեռնագիե. – Խ 3

138 Asperula stricta (Boiss.) փ. Aspérule. * Կարգա-
տագատ ? բատ Կաեի. Շեկ-Ը. բատեե տեատնի Ռեա-
Ռենսէ խառ, և բատ Ռատգագգատնէ Կատատկ. բատ
գատճագատատ Քեատե տեատնիե կոչի և տեգէ. – Խ 3

139 Phyteuma Kotschyi (Boiss.) փ. Raiponce. Փխ-
Թեւմա քոչեան. – Ը 3

140 Campanula Cymbalaria (Sibth.) * Կաճիճգնեի
Տեաձգանե. – Խ 3

141 Scorzonera Cilicica (Boiss.) * Աեւհեղեէ հիլի-
կեատե. – Խ 3

142 Centaurea cana (S. M.) Տիեեփակ ագիատակ. – Խ 3

143 Carlina oligocephala (Boiss.) փ. Carline. Կարգիաս
փարգագգաեե. յատատե կարգագի տգատնե գագեեր,
որպ զարք բժշկող ագիե ատչա. – Զ 3

144 Amphibolis cœlestis (Schott et Ky.) * Երկդեիատկ
եերիեագգե. – Ը 3

145 Hypericum Kotschyi (Boiss.) Սրկան-ագիք քո-
չեատե. – Ը 3

146 Vicia Cilicica (Boiss.) Վիքի կիլիկիատե. – Ը 3

147 Sesleria nitida (Boiss.) Սեագերիա ագրիկիկ. – Խ 3

148 Stipa pennata (L.) փ. Stipe. *Թեղտեի փետատագ-
գ. – Ը 3

149 Tulipa pulchella (Fzl.) փ. Tulipe. Կաեաղ գեզա-
Ռեի. – Խ 2

150 Colchicum Byzanthinum (Gan). փ. Colchique.
Զեռեագիկ բիւգանդատե. – Խ 2. Փ 3

151 Allium Cassium (Boiss.) Թատար կատեատատե (Կատ-
գիատ լեռնե). – Խ 2

152 Phyteuma tauricola (J. Gay.) Փխ-Թեւմա տատրա-
ատատե. – Խ 3

153 Rumex macranthus (Boiss.) փ. Rumex. *Փեղեի մե-
Տատագիկ. գի փղեին Ռենսեակ բատեե տեատնիե. – Խ 3

154 Lygia multicaulis (Schott et Ky.) Լիգիա բագ-
Տատգատե. – Խ 2

155 Valeriana alliarœfolia (Vahl) փ. Valériane. Աբ-
բատատեագ Թատգատատեե. կամ Ալգատգատկ. –
Խ 2. Զ 2

156 Scabiosa caloccphala (Boiss.) * Փագատակ գխատ-
գատե. – Խ 3

157 Anthemis Kotschyana (Boiss.) փ. Camomille. Լերի
ցատկ կամ Ձմեռ-Քատ, և տգ տչափ կոչմանե
Ի Հայատե. բագց Ալեիսէ տեատնիգ տգ տագգ բատատ
Ձատեագէ տեա Ի Ռատեեեագ տեիգատ, գրեւսի. « Ա-
« Քեատե բատեագ է երեսեի, և բագգեագատնիգ տեատի
« յատրէ գեեզեատգե գատեեատնե բատատեատե բագգատե ».
– Խ 3

158 Artemisia pontica (L.) փ. Armoise. Կտաճագիկ
գատեագատի. – Խ 3

159 Senecio Cilicicus (Boiss.) փ. Séneçon. * Գատնա-
Տատեագ ? կիլիկիատե (Ատ. Շեհգ.). – Խ 3

160 Senecio megalophron (Fzl.) *Գատնատեատեագ գեբե-
գ. – Խ 3

161 Cedrus Libani (Barret.) փ. Cèdre. Աագ Լիբա-
Ռատեե. – Խ 2. Խ 3. Զ 1. Զ 2. Զ 3. Զ 4. Խ 3

162 Juniperus fœtidissima (W.) փ. Genévrier. Գեհի
չագատչատ. – Զ 2. Զ 3. Զ 4. Խ 4

163 Iuniperus excelsa (M. B.) Գեհի բագեբատեագագ. –
Զ 2. Զ 3. Զ 4

164 Abies Cilicica (Ant et Ky.) փ. Sapin. Երիեեն կի-
լիկիատե. – Փ 3. Փ 4. Փ 3. Զ 2. Զ 3. Խ 2. Խ 3

165 Astragalus Fenzelii (Boiss.) Թաղիան Ֆինզել-
լեատե. – Զ 3

166 Vincetoxicum Tmoleum (Boiss.) * Թատնագիագ
տմոլեատե. – Զ 3

167 Galium coronatum (Sibth.) փ. Gaillet. Կոպածի խոտ պսակաւոր. – Զ 3

168 Gypsophila libanotica (Auch.) փ. Gypsophile. *Պաճխոտ լիբանանեան. – Խ 3

169 Euphorbia Kotschyana (Fzl.) փ. Euphorbe. Աւազային գետեզր. Խ. 3

170 Pyrus salicifolia (M. B.) փ. Poirier. Տանձենի ուռենանման. Զ 3.

171 Helichrysum Anatolicum (Boiss.) փ. Gnapale, Stœchas կամ Stœchas citrin. *Աբեւակի անուշոտիկ. – Զ 3

172 Scrophularia Kotschyana (Benth.) * Խոզկաճկի գետեզր. – Զ 3

173 Campanula psylostachya (Boiss.) Կանիճ եղջիւրն ծաղկաշատ. – Ը 3. Զ 3

174 Achillea grata (Fzl.) փ. Achillée. Հազարտերեւեան հաճելի. – Զ 3

175 Doryenium anatolicum (Boiss.) փ. Doryenic. *Նշանակալուր անասունեան. խոտ սրով չիչխն հինք գայր ներգործոց ուր ի թունաւորել. – Զ 3

176 Leucocyclus formosus (Boiss.) *Շէշտապտուղ գեղանի. – Զ 3

177 Campanula trachyphylla (Schott et Ky.) Կանիճեղջերնի խոտաւորեան. – Զ 3

178 Potentilla Kotschyana (Fzl.) * Հազարի գետեզր. – Զ 2. Զ 3. Զ 4

179 Achillea spinulifolia (Fzl.) Հազարտերեւեան փշաթեղ կամ տեղիխտաւորեան. – Զ 2. Զ 3. Զ 4

180 Rosa pulchella (Schott et Ky.) Վարդ գեղաձի. – Խ 3

181 Rosa poterifolia (Schott et Ky.) Վարդ սեւահանեան. – Խ 3

182 Orchis Comperiana (Stev.) փ. Orchis. *Ոստոտաղիկ կանդիրեան. – Զ 2. Զ 3

183 Centranthus olatus (Boiss) փ. Centranthe. *Թմակ բարձր. յանուանէն ղուանակ խիտան-ծաղիկ. – Զ 2. Զ 3

184 Origanum ciliatum (Boiss.) փ. Origan. Զաւխալ թաւոտիկ. – Զ 2

185 Sideritis ambigua (Fzl.) փ. Crapaudine. *Երկիտաթակ երկրեին. զի հասնելոյ ուս հինան բաժին զոլ վիրաց յերկրին. – Զ 2. Զ 3

186 Eryngium Kotschyi (Boiss.) փ. Panicaut. Երիճեղակ կամ Երիճեղական գետեզր. – Զ 3. Զ 4

187 Pyrethrum Cedrorum (Schott et Ky.) փ. Chrysanthème. Խոտորի տակ կամ Թագաւորաւոր. Ակիլոպշա կամ Ախտաղիտացուն ցաւս Աղտոյ. Հին Բժիշկսն ի միմիեանս, « Հին Տարերին տան կան » ասի. այլ բժիշկսն՝ « Աստղայի Տարեան » կոչէ. – Խ 3. Զ 3

188 Primula acaulis (Jacy.) փ. Primevère. * Կոպաւ գրեթակ անցորդաւոր. – Զ 3

189 Ebenus Cilicica (Schott et Ky.) փ. Ebène. Քաղեղա կիլիկիական. Զ 3

190 Astragalus pallidus (Boiss.) Խոտորան գեղձոտակ կամ տունդ. – Զ 2

191 Cyclamen Cilicicum (Boiss.) փ. Cyclame. Թագի կիլիկիական. Խ 2. Զ 3. Ե 3

192 Androsace maxima (L.) * Աղեռատոպ մեծագոյն. – Ե 4

193 Stoechlina apiculata (Labill.) Աստղիեղա ծաղոյ ցեղ. – Ե 4

194 Potentilla speciosa (W.) * Հազարի վայելչագիզ. – Ե 4

195 Gypsophila sphœrocephala (Fzl.) * Գետնի գնասպիտիս. – Ե 2

196 Convolvulus Scamonia (L.) փ. Liseron. Պատառուկ ամպամնեան. – Զ 2

197 Heliotropium rotundifolium (Sieb.) փ. Héliotrope. *Աբեւատրի բարաւպտիս. – Ե 4

198 Stachys rupestris (Benth.) փ. Epiaire. Երիճախատ կամ Երիճախատ ապառաժի. – Ե 3

199 Micromeria marifolia (Benth). փ. Sarriette.*Պատիճեան համեմատեալ ? – Ե 3

200 Salvia grandiflora (Etling.) Երեսապակ մեծածաղիկ. – Ե 3

201 Stachys Kurdica (Boiss.) Երիճախատ Քրդստանի. – Ե 2

202 Quercus Ibicis (Ky.) փ. Chêne. Կաղնի իբիկեան. – Ե 2

203 Colchicum candidum (Schott et Ky.) փ. Colchique. Գետնատոպ սպիտակ. – Ե 4

204 Quercus Ibicis (Ky. var.) Կաղնի իբիկեան, տարբերութ. – Ե 2

205 Quercus Abietum (Ky.) Կաղնի եղեւնենաց. – Զ 2. Ե 2

206 Quercus Cedrorum (Ky.) Կաղնի մայրենաց. – Զ 2. Ե 2

207 Quercus Libani (Oliv.) Կաղնի Լիբանանեան. – Ե 2. Ե 3. Ե 4. Փ 2. Փ 3

208 Umbilicus erectus (L.) փ. Ombillic. * Գետնի ականջիկ. Ե 4

209 Dianthus actinopetalus (Fzl.) Շուշոպատ հասարակաթաւեան. – Ե 4

210 Gundelia Tournefortii (L.) Գունդելիա դասանք Ֆրելեան. – Ե 3. Ե 4

211 Senecio farfarœfolium (Boiss.) փ. Séneçon. *Գասառանեան գետնատասանեան ! – Ե 3. Ե 4

212 Acantholimon Pinardi (Boiss.) Կոճապ պինարդեան. – Ե 4

213 Astragalus Schottii (Boiss.) Խոտորան շոթեան. – Ե 3

214 Astragalus panosus (Fzl.) Խոտորան Բասեան. – Ե 3

215 Origanum micranthum (Vogel.) Զաւխալ մանրաթաւոտիկ. – Ե 4

216 Trachelium serotinum (Boiss.) փ. Trachélie. *Երկսիրիկիկ անագաթիւ. – Ե 3

217 Scilla autumnalis (L.) փ. Scille. Պիճուռն աշնանային. – Ե 3

218 Sorbus Græca (Lod.) փ. Sorbier. Պիճ հասառ. – Ե 3. Ե 3

219 Celsia Lopturus (Schott.) փ. Celsie. Կելսիա պոչաձեւակ. յանուն Կելսիոսի տունկագիտի. – Ե 2. Ե 3

220 Acer creticum (L.) փ. Erable. Ցկնի կրետացի. բան Յոյներէն և բան Հռոմեականի ծառոյիցն Հասարակ և Ցկնի. – Խ 1. Ե 2

1 Փոխանակ Եթէ բան Լատինաց Farfara, որ և անուն Հայոցիս Հաղթ (Tussilago) խոտոյ. բան Հոյսուն Նշանակի գծագրելոյ կամ գիծագրելոյ

221 Solidago Virgaurea (L.) փ. Solidage. * Ամրձնի սակաւանդ. – Ե 2

222 Pinus Laricio (Poir.) փ. Pin-Laricio. Եղեւնի. – Ե 2 Ե 3. Փ 4

223 Ruscus angustifolius (Boiss.) փ. Fragon. Կոպճապտենի նեղատերեւ. – Փ 4

224 Bupleurum Kœchelii (Fzl.) փ. Buplèvre. * Երկնատոպիկ քէօխէլեան. – Փ 4

224 Allium Cilicicum (Boiss.) Խոտոպ կիլիկիական. – Փ 4

225 Chrysoptalmum sternutatorium (C. H. Schz.) *Ոսկիաչեան փռնդիչ. – Փ 4

226 Seseli gummiferum (L.) փ. Séséli. Ալեհատոպ խեժածոպիկ. խէժ բան մեր Բժիշկաձայ կոչի Ծառիս, Հիմն և Խաժիս. – Փ 4

227 Convallaria Cilicica (Schott et Ky.) փ. Muguet. Շուշան հովտաց կիլիկիական. – Փ 4

228 Populus Cilicica (Ky.) փ. Peuplier. Կաղամախի կիլիկեան. – Զ 2. Խ 3

229 Origanum hirtum (L. K.) Զաւխալ թաւոտիկ կամ Խոտաթրչեւ. – Ե 3

230 Pistacea Palæstina (Boiss.) փ. Pistachier. Պիստակ պաղեստինացի. – Ե 3

231 Calamintha florida (Boiss.) փ. Calament. Աղտոպ ծաղկաէա. – Ե 2. Ե 3

232 Phlomis armeniaca (W.) փ. Phlomide. Փլամիս հայկական. տարբեր առաջ ծանեալոյ մերոց ի յատանաձեւն, որ Թագաձեւիճ բոց, զի զագաննաց Նոքին փաթեթ ի լուցիկ. – Զ 2. Զ 4

233 Pinus Bruttia (Ten.) Շուճի բրուտաձեւան. – Փ 2. Փ 3. Փ 2. Փ 3. Փ 4

234 Styrax officinalis (L.) փ. Alibousier. Աղեբակ կամ Շերեքս գեղագործոց. – Փ 2. Փ 3. Փ 3

235 Quercus rigida (Willd.) Կաղնի կոպիտ. – Ե 3. Փ 2. Փ 3. Փ 4

235 Quercus syriaca (Ky.) Կաղնի Հասիոց. – Ե 3. Փ 2. Փ 3. Փ 4

235 Quercus tauricola (Ky.) Կաղնի տաւրոսական. – Ե 3. Փ 2. Փ 3. Փ 4

235 Arceuthos drupacea (Ant et Ky.) *Գիհիմպոց. զի խիպք սրկանն զգիշի Տատոյ. – Ե 3. Փ 2. Փ 3. Փ 4

236 Rhamnus petiolaris (Boiss.) փ. Nerprun. Ցկնի կամ Գիճիի կոմասպ. – Ե 3

237 Rhamnus oleoides (L.) Ցկնի ձիթապտղի. – Փ 4

238 Globularia trichosantha (C. A. Mey.) փ. Globulaire. Գնդատոպիկ գիսատոպ. բան մեր Հաճենաց գնատոպիկն է տեւական Բաշտահնձիկ. – Փ 4

238 Umbilicus Pestalozzæ (Boiss.) *Գետնի բնագոյց. գեան. – Փ 4

239 Salvia Benthamiana (Boiss.) Երեսապակ պենթամեան. – Փ 4

240 Salvia Aucheri (Benth.) Երեսապակ Աւչեռեան. – Փ 3. Փ 4

241 Heracleum platytanium (Boiss.) փ. Berce. * Հերակլիան լայնաբերան. – Փ 2. Փ 3. Փ 4

242 Pelargonium Endlicherianum (Fzl.) * Կասպարիոց մոց Հնդկիերանեան. – Ե 3. Փ 3. Փ 4

243 Saponaria Kotschyi (Boiss.) փ. Saponaire. Օձաձի քարեան. – Փ. 2. Փ 3

244 Ostrya carpinifolia (Scop.) * Թխկիի կարմիրատերեւ. – Փ 3. Փ 4

244 Phytolaca pruinosa (Fzl.) փ. Phytolaque. * Լոպքանի եղեւնատ (կամ սպրատ ?). – Ե 3. Փ 4

245 Tanacetum argenteum (W.) փ. Tanaisie. * Փնտատուկ (քան Շէ-Հրեանն.) սպեսպ սպրդ. – Զ 3. Ե 4. Ը 2

246 Vincetoxicum stellyflorium (Boiss.) փ. Toque. *Թաւնամպ սատպատիկ. – Փ 4

247 Michauxia campanuloides (L' Erit.) * Միշկեան գանգատանման. գետնակաղ Միշոյ պատմագրի. – Փ 3

247 Michauxia columnaris (Boiss.) Միշկեան սիւեան. – Փ 3

248 Colutea persica (Boiss.) փ. Baguenaudier. *Կապիի պարպակիճ, յոյն անուանն Նշանակէ Ծաս կապկոյ, զի Հանգիպոյ էր քէ ջոյ կապկէն և ցանկեր Ծառս պար. – Ե 4

249 Achillea micrantha (M. B.) փ. Achillée. Հազարտերեւեան մանրաթաւոտիկ. – Փ 4

250 Cornus mascula (L.) փ. Cernouiller mâle. Զգաստենի սրճ, բան կոպծաց հին բառագրեցք. – Փ 3

251 Vincetoxicum canescens (Decais.) * Թաւնամպ ապառատպիճեան. – Փ 3

252 Githago brachyloba (Fzl.) փ. Nielle de champ. Վարդ Աստիճ կամ Աղշղեզ, կարճգաւառեան. – Փ 3

253 Cleome ornithopodoides (M. B.) փ. Cléomé. Կլեոմէ Թռչնաձեւ. յոյն անուանն ղուանակ փակիչ, բան Ձեայ բառատպի Ծագիճեն. – Փ 3

254 Farsetia clypeata (D. C.) Փարսետիա վահանաձեւ. – Փ 3

255 Odontharrena paniculata (Fzl.) *Կատաղատ հաւ կատեր. – Փ 3

256 Ajuga glabra (Presl.) փ. Bugle. *Բեռակ լերկ. – Փ 4

257 Ajuga tridactylides (L.) *Բեռակ եռամատնիճ. – Փ 4

258 Scutellaria salviæfolia (Benth.) * Կիսատպ երեսպատոպիկ. – Փ 3

259 Campanula Kotschyi (D. C.) Կանիճեղջերնի քաղեան. – Ե 3. Փ 3

260 Sideritis perfoliata (L.) փ. Crapaudine. *Երկիտթառատոպ հակառակաթեւ. – Փ 3

261 Achillea cilicica (J. Gay.) Հազարտերեւեան կիլիկեան. – Փ 4

262 Crategus orientalis (L.) փ. Alisier. * Ոսկատատպեղեւեան. գոյն անուան տատգատնեն տեղեց պտղի, զոր պտղ ատաց պղեղ. բան տեղոց կոչի և Satirion. գոյս անուն Աստիճ. Շէ-Հրեան. Հազարիճատպ կոչ. բայց Crategus թառի է և Ծառ խոշ. – Փ 4

263 Quercus Vallonea (Ky.) Կաղնի վալլանեան. – Փ 2. Փ 3

264 Phlomis Samia (L.) փ. Phlomide. Փլամիս սամիական. – Ե 4. Փ 3. Փ 4. Ե 2. Ե 3

265 Anthistiria brachyacantha (Boiss.) * Փետուկ կարճատիկ. յոյն Նշանակէ Տպղիսպանձի. – Փ 3

266 Podocytisus Caramanicus (Boiss.) փ. Cytise. Հատիկի գոգանաձեւան. – Փ 3

267 Fontanesia phylliroides (Labill.) փ. Fontanésie. Ֆոնտանեսիա տերեւատ ? գետպտոպ Ֆոնտան, Fontanes, բանաստեղծ. – Փ 3

268 Gonocytisus angulatus (Spach.) փ. Cytise. Հատիկի Ծագոս անկիւնաւոր. – Փ 3. Փ 4

269 Erianthis Ravenna (P. B.) *Գոլեռնեմ-ոպիկ հաս-ևեռևան. – Գ 3. Գ 4

270 Erica verticillata (L.) փ. Bruyère. Խոպան ոպ-ծառ. – Գ 3

271 Arbutus Andrachne (L.) փ. Arbousier. Ոմխա-գիներ անզրախեռան. – Գ 4. β 2. β 3. β 4

272 Platanus orientalis (L.) փ. Platane. Կասի սրե-եչևան. – Գ 4. β 3. β 4

273 Fraxynus oxyphylla (M. B.) փ. Frêne. Հագի սրա-սեռև. – Գ 4

274 Paliurus australis (L.) փ. Paliure. *Ջանեղապա-տակ հարաւային. յոյն Նշանակէ 'ի փայր կրա-չիլ գիտաչ' ի սէտա պատերէ. – Գ 3. Գ 4

275 Quercus Cerris (L. var.) Կաղնի բարատ. – Գ 3

276 Astragalus Prusianus (Boiss.) Խոպրան սրա-սեռան. – Ը 3. Գ 3

277 Taxus baccata (L.) փ. If. Գեզնի հատաբ. – β 2. β 3. β 4

277 Astropa Belladonna (L.) Շնախաղող. – β 2. β 3. β 4

277 Lauras nobilis (L.) Laurier. Ոպգնեի հատապակ կամ ապրանեռան. – β 2. β 3. β 4

277 Vitis vinifera (L.) փ. Vigne. Որի գինեգեր. – β 2. β 3. β 4

278 Pinus Carica (Don.) Թեզոր. – β 2. β 3

279 Myrtus communis (L.) փ. Myrte. Ոմտեռի հատա-բակ. – β 2. β 3. β 4

280 Nerium Oleander (L.) փ. Oléandre. *Գոսիեռևեզոդ կամ Ոլէանդր. – β 4. Ա 2. Ա 3. Ա 4

281 Scilla Pseudomaritima (Ky.) փ. Scille. Ոմգնոսի գեր-Տանգեռ. – β 3. β 4. Ա 4

282 Marsdensia erecta (R. B.) *Ոպատաների կանգուռ. յոյնան Ոպատակ բատապատի սեզգիսպ-ցոց. – β 3. β 4

283 Quercus Fenzelii (Ky.) Կաղնի Ֆենզելեան. – Գ 3. β 2. β 4

283 Quercus Calliprinos (Webb.) Կաղնի կատապա-գեզ. – Գ 3. β 2. β 4

284 Arundo Donax (L.) փ. Roseau à quenouille. Եղ-գեզն չոպեռև. – Ա. 4

284 Typha angustifolia (L.) փ. Massette. Ձիոյ գեզանե-բեռ. Ջրային եղեզն. – Ա 4

285 Lagonychium Stephanianum (M. B.) Կապատա-սի-տանգոյ ատեփանեան. յոյնան Ոթատ բատա-բատի մէջ. – Ա. 3. Ա 4

286 Gossypium herbaceum (L. cult.) փ. Cotonnier. Բամբակ խոտեզեղեն. – Ա. 3. Ա 4

287 Alnus Orientalis (Decaisn.) փ. Aulne. Լաստենի տգեղեցեան կամ Բոպտ. – Ա 4

288 Zizyphus Spina-Christi (L.) փ. Jujubier. Յուզա-պի փշատ. – Ա 4. Ա 3

289 Centaurea carneola (Boiss.) փ. Centaurée. Տկեր-փուշ. – Ա 2

290 Crategus pyracantha (L.) փ. Alisier կամ Allou-chier. *Ոլ-ատատ հրափոչ. – Ա 2. Ա 3. Ա 4

291 Muscari Ciliciecum (Ky.) փ. Muscari. *Ոմչկատեի ման-գիներ. գի հատ մեկով ոպեր. – Ա. 4

292 Ischarum eximium (Schott et Ky.) Խոպոտ? ոգ-նեռ. – Ա 4

293 Arum spectabile (Schott.) փ. Arum. Կատե եգևեռ-ւեռ. – Ա 3. Ա 4

294 Erucaria Aleppica (Boiss.) Հարչտակ բերբուպ. գի ներան է հարչրի կամ ատգիսի). – Ա 3

295 Tamarix Smyrnensis (Bunge). փ. Tamaris. Ոմչա գիտանեան. – Ա 3

296 Teucrium creticum (L.) փ. Germandré. Եղբգա-տատ կամ Զարչ. – Ա 3. Ա 4

297 Ulmus campestris (L.) փ. Orme. Կնձիի գատապ. Ա 2. Ա 3

298 Celtis Tournefortii (L.) փ. Micocoulier. Լգդենի գատագբեզեան. – Ա. 3. Ա 4

299 Fraxinus Syriaca (Boiss.) փ. Frêne. Հագի Ա-սեռոց. – Ա 2. Ա 3. Ա 4

300 Ficus carica (L.) փ. Figuier sauvage. Թզենի վադր. – Ա 2

Բ. Ցանկ բուսից, որ անուանվեց.

Abies cilicica	164
Acantholimon androsaceum	42
„ Pinardi	212
„ venustum	58
Acanthus villosus	126
Acer creticum	220
Achillea cilicica	261
„ grata	174
„ micrantha	249
„ spinulifolia	179
Ajuga Chia	3
„ glabra	256
„ tridactylides	257
Alkanna brachyfolen	130
Allium Cassium	151
„ cilicicum	224
„ frigidum	44
Alopecurus angustifolius	65
Alsine juniperina	76
Alyssum argyrophyllum	1
Amphibolis cœlestis	144
Anchonium Tournefortii	118
Androsace armena	34
„ olympica	36
„ maxima	192
Anemone blanda	120
Anthemis Kotschyana	157
Anthistiria brachyacantha	265
Arabis albida	32
„ androsacea	86
Arbutus Andrachne	271
Arceuthas drupacea	235
Alnus orientalis	287
Arenaria Kotschyana	77
Artemisa pontica	158
Arum spectabile	293
Arundo Donax	284
Asperula stricta	138
Asphodeline taurica	43
Astragalus amœnus	25
„ chionophilus	26
„ chrysochlorus	101
„ dioriticus	71
„ echiodes	104
„ eriophyllus	16
„ Fenzelii	165
„ melanocephalus	22
„ pallidus	190
„ panosus	214
„ pelliger	4
„ Prusianus	276
„ Schottii	213
Atropa Belladonna	277
Aubrietia deltoidea	123
Bromus sclerophyllus	62
Bunium ciliecum	87
Bupleurum Kœchelii	224

Calamintha florida	231
Campanula cymbalaria	140
„ involucrata	98
„ Kotschyi	259
„ psylostachya	
„ trachyphylla	177
Carduus lanuginosus	53
Carlina oligocephala	143
Carpoceras ciliciecum	112
Cedrus Libani	161
Celsia lepturus	219
Celtis Tournefortii	298
Centaurea cana	142
„ carneola	289
„ chrysolopha	54
Centranthus elatus	183
Cerastium gnaphalodes	18
„ trigynum	12
Cerinthe maculata	131
Chrysophtalmum sternutatorium	225
Cicer pimpinillæfolium	103
Cirsium lappaceum	53
Cirsium rhizocephalum	52
Cleome ornithopoidoides	253
Colchicum byzantinum	150
„ candidum	203
Colutea persica	248
Convallaria cilicica	227
Convolvolus Scamonea	196
Cornus mascula	250
Cotoneaster numularia	106
Crategus orientalis	262
„ pyracantha	290
Crepis pinnatifida	48
Crocus cilicicus	60
„ Kotschyanus	60
Cryptoceras pulchellum	85
Cyclamen cilicicum	191
Daphne collina	102
Dianthus actinopetalus	209
„ anatolicus	110
„ brevicaulis	30
Dorycnium anatolicum	175
Draba acaulis	8
„ heterocoma	111
Ebenus cilicica	189
Eranthis cilicica	67
Erianthus Ravenna	269
Erica verticillata	270
Erigeron cilicicum	41
Erucaria Aleppica	294
Ervum Aucheri	70
Eryngium Kotschyi	186
Erysimum Kotschyi	20
„ rupicola	21
„ thyrsoideum	80
Eunomia oppositifolia	13
„ rubescens	2
Euphorbia densa	9
„ Kotschyana	169
Farsetia clypeata	254
Ferula pachyloba	127
Ficus carica	300
Fontanesia phylliroides	267
Fraxynus oxyphylla	273
„ Syriaca	299
Fritillaria aurea	64
Gagea tauricola	61
Galium coronatum	167
„ olympicum	97
„ orientale	97
Gentiana ciliata	96
Githago brachyloba	252
Globularia trichosantha	238
Gnaphalium leucopilinum	55
Gonocytisus angulatus	268
Gossypium herbaceum	286
Gundelia Tournefortii	210
Gypsphila curvifolia	78
„ libanotica	168
„ sphærocephala	195
Hedysarum erythroleucum	24
Heldreichia Kotschyi	5
Helichrysum anatolicum	171
Helitropium rotundifolium	197
Heracleum Pastinaca	35
„ platytœnium	241
Hermodactylus crociflorus	45
Hesperis Kotschyi	116
Hieracium pannosum	100
Hypericum crenulatum	7
„ Kotschyi	145
„ repens	74
„ venustum	108
Iberis jucunda	114
Intybella glareosa	47
Inula acaulis	40
Iohrenia alpina	33
„ suffrutescens	81
Iris Candolleana	81
Isatis cinerea	292
Iuniperus excelsa	163
„ fœtidissima	162
Iurinea depressa	51
Lactuga glarcosa	10
Lagonychium Stephanianum	285
Lamium eriocephalum	11
„ nepetæfolium	133
Laurus nobilis	277
Leontodon axylepis	50
Leptophragma eunomioides	79
Leucocyctus formosus	176
Linum empetrifolium	72
Lygia multicaulis	154
Marrubium velutinum	132
Marsdensia erecta	282
Mentha Kotschyana	95
Michauxia campanuloides	247
„ columnaris	247
Micromeria marifolia	199
Mumbya conglobata	129
Muscari ciliciecum	291
Myrtus communis	279
Nerium Oleander	280
Nepeta cilicica	134
Odontharrena paniculata	255
Omphalodes Luciliae	37
Onobrychis tragacantha	46
Onosma versicolor	92
Orchis Comperiana	182
Origanum ciliatum	184
„ hirtum	229
„ micranthum	215
Ornithogalum Kotschyanum	68
Ostrya carpinifolia	244
Ostes Aucheri	128
Paliurus australis	274
Papaver Persicum	122
„ polychætum	84
Paracargum myosotioides	91
Parlatoria brachycarpa	117
Parnassia palustris	119
Pedicularis caucasica	36
„ jucunda	89
Pelargonium Endlicherianum	242
Phyteuma Kotschyi	139
„ tauricola	152
„ virgatum	99
Phlomis armeniaca	232
„ samia	264
Phytolaca pruinosa	244
Pinguicula vulgaris	88
Pinus Bruttia	233
„ carica	278
„ Laricio	222
Pistacea Palæstina	230
Platanus orientalis	272
Poa psichrophila	63
Podocytisus caramanicus	266
Podospermum canum	49
Polygala pruinosa	73
Polygonum bistortoides	59
Populus cilicica	228
Potentilla Fenzelii	103
„ Kotschyana	178
„ pulvinaris	14
„ speciosa	194
Primula acaulis	188
„ auriculata	125
Pterocephalus Pinardi	56
Ptilotrichum cyclocarpum	80
Pyrethrum cedrorum	187
Pyrus salicifolia	170
Quercus abictum	205
„ calliprinos	283
„ cedrorum	206
„ cerris	275
„ Fenzelii	283
„ Ibicis	202
„ Ibicis var.	204
„ Libani	207
„ rigida	235
„ syriaca	235
„ tauricola	235
„ vallonea	263
Ranunculus cuneatus	121
„ demissus	83
Rhamnus cornifolia	107
„ oleoides	237
„ petiolaris	236
Rosa poterifolia	180
„ pulchella	180
Rumex macranthus	153
Ruscus angustifolius	223
Salvia Aucheri	240
„ Benthamiana	239
„ grandiflora	200
„ tauricola	94
Saponaria Kotschyi	243
„ pulvinaris	17
Saxifraga Kotschyi	28

Scabiosa calocephala 156
„ Webbiana 57
Scilla autumnalis 217
„ pseudomaritima 281
„ cilicica 141
Scorzonera cinereria 39
„ rigida 23
Scrophularia Kotschyana 172
„ libanotica 38
Scutellaria orientalis 135
„ salviæfolia 258
Sedum sempervivum 115
Senecio cilicicus 159
„ farfaræfolius 211
„ megalophron 160
Seseli gummiferum 226
Sesleria nitida 147
„ tauricola 66
Sideritis ambigua 185
„ perfoliata 260
Silene dianthifolia 31
Silene odontopetala 19
„ olympica 29
„ pharmacafolia 109
„ stentoria 75
„ supina 27
Solidago virgaurea 221
Sorbus græca 218
Stachys kurdica 201
„ rupestris 198
Stæhlina apiculata 193
Stipa pennata 148
Styrax officinalis 234
Tamarix Smyrnensis 295
Tanacetum argenteum 245
Taxus baccata 277
Teucrium creticum 296
Thlaspi violascens 113
Thommasinia Kotschyi 124
Thymus hirsutus 93
„ rigidus 136
Trachelium serotinum 216
Tulipa pulchella 149
Typha angustifolia 284
Ulmus campestris 297
Umbilicus aizoon 82
„ erectus 208
„ Pestalozza 238
Valeriana alliariæfolia 155
Veronica Kotschyana 6
„ dichrus 90
„ orientalis 90
Vicia cilicica 146
„ hypoleuca 69
Vincetoxicum alpinum 137
„ canescens 251
„ stellifiorum 246
„ tmoleum 166
Viola crassifolia 15
Vitis vinifera 277
Zizyphus Spina Christi 288

Գ. Յանկ բառից, զոր հայ անուանեց.

Ա֊ապրիւռ, Euphorbia. Euphorbe
*Ա֊լկանա, Alcana
Ա֊կանթ, Acanthe
Ա֊կանթակ ա. Հաղձոտ
Ա֊րիւրձուա, Pyrethrum. Pyrèthre
Ա֊ղրաղակ ա. Պրտատակ
Ա֊ռատաթ, Mentha. Menthe
Ա֊շմուն, Seseli
Ա֊ապակ ա. Հաբնիր
Ա֊ֆթուր, Calamintha. Calament
*Ա֊ելգրնի, Erysimum. Velar
Ա֊ղիւզակ, Nigella. Nigelle
*Ա֊ռագնիւ, Arenaia
Բամպակի, Gossipium. Cotonnier
Բաբա֊ռնենկ, Abrotonum. Aurone
Բեւենիւղ, Terebinthus. Terebinthe
*Բզնատարչիր, Hieracium. Epervière
Բզլակ, Alsine
Բոզ, Ferula. Férule
Գազար, Pastinaca. Panais
Գառնադեղիկ, Sedum
*Գառնատատակ, Senecio
Գեզձ, Smilax aspra
Գի կամ Գիհի, Juniperus. Genévrier
*Գլեռազլա, Cephalaria
Գնդատարիկ, Globularia. Globulaire
Գռնատզլա ա. Քոչնզլաք
Դառնենդար, Oleander. Nérium. Oléandre
Դաֆնի, Daphne
Եբենոս, Ebeniis
Եղջեր, Verbascum. Molène
Եղջերգլա, Anchusa. Buglosse
Եղջերեան կամ Եղջերաս. Stachys. Epiaire
Եղեգն, Arundo Donax. Roseau à quenouille
Եղինակ, Salvia
Եղեւին, Abies. Sapin
Եղինճմար, Lamium. Lanière
Ընդիբզնիկ, Ceratonia Siliqua. Carrubier
Երիմազ, Bunium
Երնդան, Eryngium. Panicaut
—— Լատ, Gentiana. Gentiane
Զատրա, Thymus. Thym
Զոզապնիկ, Cornus. Cornouiller
Զոզա, Hyssopus. Hysope
Զոխակ, Origanum. Origan
Թագատատակ, Fritillaria. Fritillaire կամ Couronne imperiale
Թոզիկ, Cyclamen. Cyclame
Թզենի ա. Կնձենի
Թզուզ, Pinus Carica
Թզենի վայրի, Ficus Carica. Figuier sauvage
Իգատատակ ա. Ալբատզա
Իսատազա, Onobrychus. Sainfoin cultivé
Իսաքզ, Alyssum. Alysson
Լաստենի, Alnus. Aulne
Լզզենի, Celtis. Micocoulier
Լբզախատա, Teucrium. Germandrée.
Լատզիզ, Conyza
Լզատակ, Bryonia alba
Լատզիտան, Astragalus. Astragale
Լատանի, Erica. Bruyère
Լատաճատզիկ, Ranunculus. Renoncule
Լատի, Alkanna
Լաճզատա ա. Կղեպզ
Լատզակ, Bromus. Brome
Ղօմբզե ա. Զոխակ
Կատզտզենի, Ruscus. Fragon
Կաթնխատա, Polygala
Կակաչ, Tulipa. Tulipe
Կազամախի, Populus. Peuplier
*Կանթկնձենի, Campanula. Campanule
Կատատատա, Nepeta. Chataire
Կռնախ, Inula. Inule
Կնձենի, Ulmus. Orme

Կնկիճ, Sesamum. Sésame
Կոճոճ, Acantholimon
Կոկոտ, Nymphea Nelumbo
Կոկոտնիկ, Chamæmelum. Camomille
*Կոկոզնեձակ, Primula. Primevère
Կոռնիլ, Draba. Drave
Կռատնատակ, Iberis. Ibéride
Կոտզզան, Cerastium. Céraste
—— Քաղցր, Hedysarum. Sainfoin
Կտատատ, Linum. Lin
Կպտուխ խոտ, Galium. Gaillet
Հազար, Lactuca. Laitue
Հազարտնկնատ, Achillea. Achillée
Հաճարի, Fagus. Hêtre
Հաչի, Fraxinus. Frêne
Հաչմանիճ, Trigonella. Trigonelle
Հատզտզիկ, Podocytisus. Cytise
Հերճի, Lentiscus. Lentisque
Հիրիկ, Iris.
Հզմնաձաղիկ, Anemone
Քաբխատա, Adiantum. Capillaire
Քահծաղիկ, Colchicum. Colchique
Քահծաղիկ տատկ, Hermodactylis
Քաղձզատկ, Gnaphalium. Gnaphale
Քանդի, Scandix
Քարծիր, Eraca. Roquette
Քարծզատկ, Erucaria
Քիւ, Typha. Massette
Քիսի, Silene. Silénée
Մամռանիճ, Arbutus. Arbousier
Մանրի, Picea
Մաշնի, Taxus. If
Մայր, Cedrus. Cèdre
Մանատակ, Viola. Violette
Մատխուզիա, Հատխ բիր, Polygonum. Renouée
Մատատակ, Glyeyrrhiza. Réglisse
Մնկուն, Papaver. Pavot
Մկազատանգ, Tanacetum. Tanaisie
Մկզատծաձ, Marrubium. Marrube
Մկատատիկ, Hypericum. Millepertuis
Մկնեականիճ, Myosotis
Մկրատ, Scilla. Scille
Մրա, Tamarix. Tamaris
Մրտատատակ, Valeriana. Valeriane
Մրտենի, Myrtus. Myrte
Յաճիր, Rhamnus catharchicus. Nerprun
Ձաձատպի, Zizyphus. Jujubier
Նապատատակի ատանճ, Lagonychium
Նզպատպիկ, Artemisia. Armoise
Նատիճ, Arum
Շաշխատակ, Corydalis
Շաշպզատ, Dianthus
Շնատատզ, Atropa. Belladone
Շնատատար, Ornithogalum. Ornithogale
Շուչի, Pinus. Pin
Շուշան հովտաց, Convallaria. Muguet
Շրեչ, Asphodelus. Asphodèle
Չիզար (Աստրակ), Styrax. Alibousier
Ոլատճ, Pisum. Pois
—— վայրի, Ervium. Vesce
*Ոչխզտկ, Pediculariis. Pediculaire
Ոչոզ, Carduus. Chardon
Պատատ ձար, Erigeron. Vergerelle
Պատատակ, Convolvolus. Liseron
Պիստակ, Pistacea. Pistachier
Պզտրիկ, Tomate. Pomme d'amour
Ջրախատա, Plantago
Խնձոր, Pinus Laricio
Պզդենի, Laurus. Laurier
*Սերկեւիճ, Cotoneaster
Սեզ, Poa
Սոճ, Sorbus. Sorbier
Սոճի ա. Շոճի
Սոխ ա. Քրիզակ
—— վայրի, Githago
Սոճապտի, Pinus sativa
Սոխզատակ ա. Շզլար
Տօսի, Platanus. Platane
Տատզտակ ա. Խոզակ
*Վերոնիկ, Veronica
Վիչ կամ Վխի, Vicia
Տիզեզտակ, Centaurea
—— Փիճ. ա. Կղեռնի (Հատատ)
Տխիի, Acer. Erable
Տզտնի, Rubia
Փոսիս, Phlomus. Phlomide
*Քարկտրատակ, Saxifraga. Saxifrage
*Քատրատակ, Scabiosa. Scabieuse
Քրքում, Crocus. Safran
Քոլեզտոք, Գամռնտրա, Cistus. Ciste
Օձազնէ կամ Օձի խատար ա. Կղեռնի (Հատատ)
Օշնան, Saponarium. Saponaire

---

10. ԿԱՂԱՄԱՒՈՒԹ. — Ի գաղթական և ի ձգտելս ատ. փոփոխս և բարձրս կիսվիրոյ են արտատուիք յոլովից տարի բնակչաց երկրին, որ երկար ամառ զարարեն և ձմեռն. զի Քհկտա և յամենան խոկ մեզոտ գարատնաց գուռատաճարն, այլ յատրվիկ սկատճեն անդէպոք երթևել յատանիկ գաշատանգս վերանդս, որ և կան գիկա յատեռս ամաց. ապա երանեն ի միջին գաշատանգս, յ'7-8000 բարձրս, և երթեին վերագին եւ յամենան յատիսկ, մանատանգ ու կամեատցին. ատնորով Հովատգն ընդ երեսս ձեռս չզգտա մեծատեն, ընդ արեաց խոկ մատատա, և էա գարեմատիկս: Ի վերկրեա գարատիկ գատատնի կիսանել կիսանց, և գերկրեն միշտ ի ատճատնս գերգարագրիչ չշկամեցիկս ատիս. յետ գոյս կիսանց գարատն ի ձոտիկսերս, որ գի միայ է կիսանդ կատերն գարատն և ի ձմեռատիս. — Շատ մեծ է անդէպոյ և ատատատեալ և ի կամեատ և ի կոչոյ անատեցն, և յատատ գատանց և խոցեց, որ բազմանիս խոկ են. և որ ատատիճոգիկն մեզ բատ կարգի բանեցս ի գատ գարգ ատատ տերտ երերկի և գանձատեն, և մատեչ ի տատիսն կեր աստ կիճգատեատցն գոյեց:

Կախած անօք Բաթմէնի մէր Թոմմա յագել պիտա-
նէացն պատրաստ լինէ «ԶԼյծեամն և Մարթա փայլի,
« վիթ և վա, Գամէչ », տայ և էրգ, Գառատ, բան միակ
օրինակի գրատպին, որ ոչ թէ առատգոիր յանձնարի-
տայ լինելոյն Հանուագրամբ նեան են. այսինքն զի բնա-
ւրելագործն միայն նուաճանին և երեւելիք, վիպեալք և
յայտնոցա. անդանդնէն այն Գառատ կամ Գառատ որ
ընդ երեն և ընդ այծեհան լինի՝ զուգ զոդապին այ-
ծեամն իցէ, Էտրատեան կոչեցեալ՝ ի տեղագրեալ և գոտա-
նի՝ ի գաղտ Աստուած։ Թէպէտ և ոչ կարեցեմ առագիր
հաստատել, այլ հաստատ Քէ Մարկն փայլի իցէ տեսա-
կան կարմանցա կենդանեան այս՝ որպ է պատկերս (8). զոր
և քննեալ մեծ կենդանագէտն Գառատ (Brandt) Հան-
բերգատ մէրձագանի ընդ իցէն Ovis Musimon (Mouflon),
և ընդ իցէն Ovis Tragelaphus (Mouflon à manchettes),
և կրկնոց Ovis Anatolica. տեղագրէ կոչեն Իոչ, որ Հա-
տագան կոչանեն է փայլ և տանեցի. պարզիչ բնչ տեսակաւ
Համարեցաս տատանելքեան Հանուածոն գան զերկրագոն

8. Մարի վայրի. Ovis Anatolica.

պէտ, և մերձատագրեան նրկիրացն՝ որպ պրմատ գբ-
բեա նրէ կիցք են՝ ի գանիքն։ — Յանահատագրն երեի՝ ի
գաւն Ակիլիկոյ և Հզօր Լեռնական ազգ վայրի Գոչից,
Capra aegagras, վից ամանագի երկրագնեքեամբ, կրա-
գաձող և յոյժ գծատրագոի, մեծագլուխ և ցցնեզ-
յիւբ ազդագրերն կոգանագր. ագիեն և մորթա նմանն Հա-
տագան այծից. գոյն մորթոյ և առաց՝ զոր կամ Թուխ
պատճառ։ — Վիթ (Cervas Dama, Daim) ՝ի լերինս և
Յատրր, Gazelle, ՝ի գաւգրն Ակիլիկոյ առատ են յոյժ [1].

այծեհանն ոչ ոյնդագի քահանի տեսանի [2]։ Խոկ գնդատոց
Ակիլիկոյ զագմանագի իմն առէ հին բնակատ Գիլիկիա
(Ը. ՝ց), նրէ ընդ լոյս անցանեն գնան ընդ բանտնդակ
ատատանագրեան ծագան՝ որ ընդ մէջ ատանց ագրեն և Ակ-
պատ կղզոյց, խոյագանդեր յեցացեալ գղտեսն էտր ՝ի
գատակ յատատանագանեն. ՝ի Հատագ և ոչ ՝ի տեսոյ գատա-
նեւոյ գրատնեք կղզոյցն։

Ընդ բնատնի տեսատնեա ոչ յիւրէ Թոռնիա գրատերէա,
զի քէպէտ և պատատական են և ագատ, և քաղ էտրիտա-

1 Զէհ-տզէֆ, ք. 760-1։

2 Գատրր, 346։

նի՝ ի գաղտ Աստուած։ Թէպէտ և ոչ կարեցեմ առագիր
հաստատել, այլ հաստատ Քէ Մարկն փայլի իցէ տեսա-
կան կարմանցա կենդանեան այս՝ որպ է պատկերս (8). զոր
և քննեալ մեծ կենդանագէտն Գառատ (Brandt) Հան-
բերգատ մէրձագանի ընդ իցէն Ovis Musimon (Mouflon),
և ընդ իցէն Ovis Tragelaphus (Mouflon à manchettes),
և կրկնոց Ovis Anatolica. տեղագրէ կոչեն Իոչ, որ Հա-
տագան կոչանեն է փայլ և տանեցի. պարզիչ բնչ տեսակաւ
Համարեցաս տատանելքեան Հանուածոն գան զերկրագոն

քեր կոմք, այլ մանուածք են, ոչ անհնատագրագ այլ գնա-
պատրագ, վասն բազատ պատճին, զոր ՝ի վերդ յիշեցաք։
Իսկ Մարքեն յիշեալք և Իոչք պատրան մեծամանք և բնա-
տրրք են յոյժ, գեղեցկատրրք և մեծագնագք, զոր պատկա
և յայտ է, մեկալ և Հաւասչ մարեն ՝ի կենագատ գնա-
խանակ կոգայ. յատկապէս գրգրեա Գատատան կոչ այս
ազգ Իոչոց, գանատ երկրին երկրով. Պետատի է ատ ա-
յնեն, յորմէ կարի ատ ատի մեկնէ 1000 կենդանոյ, որ-
կա մատանի տեսա, և մի ատկատակ. Հետատնեն Նատրր է,
այլ ոչ գատա և մագատ, զի ՝ի քաչ գանեն Նատատի էրր
$^{20}/_{100}$, գատ գրգ տեսէրքի մեկեն յոյտ մատեն։ Զատա յա-
գանեկատ գատեն գատեն Թատրգնանք և ՝ի Հետատնեն կա-
պետոնչ՝ քեկեմ կոչեցկատ և Հաշտկատ յանուն Գատա-
տանի, գատեն Նեքեան և գտեսագրեն գրգրագրեն՝ի բատատան
Նեպրոց. տատա տրատեկի ՝ի Համատատատ տրատեատա-
Հանգեկաի ՝ի կենդատ գրգրեն տատա. Ե՞ՀՀ ՝ի մեչ՝ որ տա-
բետ էր ՝ի ցոյց [1]։ — Նեզատեց ազգէ յիշէ ատն Հրատակա-

9. Յայլ Գառատանեկի.

նատատց [3], էտրատատնեքեան տատիս. Հատրկի կամ մատրի՝ զոր
Հետատգատնեքեն գատեատրրքեն։ — Որպէս տա տզրգ ՝ի
մեկեն գրգրա տգետագրեն էր տրեեան Ակիլիկոյ՝ Գրրտա-
քեատեր, ՝ի Հետատնեն Հաշտկատ էր էտատնեքեատեն կամ
Թատատնեատեր. գրգ Թատ յայտնի ազգէ տրեեատ Հետատ-
և էր էտրատգնեն, գրգեկի Նգետատրտց. որ և յայեկ ժատնե-
նատատ գատրր տա. Լատրնեա և տա. գրեեանեատրր Ակիլիկատ
կոգի, Cilicium, Cilice. Գրեեատ յիշէ (Ը. 28) մեռեն զի
՝ի Ակիլիկա կատրեեն և գատե տրեեատ, գրյ չատ մեկ
գէտա։ — Բատրտատեր գատեն Հայոց տատ Ալեքսէի էր յորս
գատտա, որ է փորագրեգրն գրատ կատ փատ. Գատերեի՝
Հետեգ գրատ, և գատե կատրգ Նորեն գեկ գատտա. գրտրեա
և գատե կատրգ Գատեա; զոր էրրե բնատր և գրատեի ա-
Նատատե եզրգ տեկ Թոռնատ. որ և տա. Հետեն Նատետոր-

1 Տէվեռ, 151։
2 Գատրր, 380։
3 ՝ի Գատրեատրէ Լէտեի Բ տա Գեներատքե, յտտի 1288։

գէր գ՝ելը, ոչ գետեմ ատրգն գրատատ կատ եւրէ, Քէ տզգ
բեզ գտենչ, կատ Քէ տատչ եատ էրրե գրատատեն։ Ի էտատ
կատ տեղատատ Տատեկրգատ Գատրտեի և Ալատատ է տե-
տատեկ յատատ գրգտրեքեան գտենչ տեեկրգ ՝ի Ջատա։
Ընդ գրատնատրեքեատ գրտա Թատատ Բ էրեր բնեատգ Գա-
Նատէրի և գրտեկ և գրտատ Նգրեեն, յետչ գրատտեեն « ոչեատրտ»
« գտենչ, գրտեկատ, էրեեեն, տեեն գրեեատ »։ Ջետրեեգ գեբեն
կենգատեի, ոչ յետե տա. Թատեատչ, Քեերեա գի չէր բատգտա-
Քեե. տչ գի և Նէր էրրե գրեեն ՝ի գատեատ յատատեկ Նգրեն
գրգրեատգրր Լատեի Բ։ տեատեգատեն և Նատեքեատեգ
Հատրեեն գրատատեկրգ, բեզ Զի և բեզ Զգրեի տեեն յտտա էտա-
չատեր բերգատզ Հետրեգատեն [4], և բեզ Էչ՝ Հետզ Նտր գրատ՝
Լատատեան տգեեն գետեգատեեն և Նատատ Քատեն գետչ
է և գատեն Նգրեեն Քատատգրի բեզ տատտատեն Նչրեատա-

4 ՝ի Էտչ բատգրեն փոխատակ տեատան գրտեզեն գէտ. Θ. կամ՝
Նգատ. Լատատեն Քատգրտատեքեատեն տատ Βάσανος Σταυρίτου, III. —
Զհետգեատեան գրտեզտա յետչ տրեեեն տատգ Նատեքեատեքեատ։

ցոց յամի 1288, յորում Հարիցաս տալ ամ բառ ամէ 25 երիվոք բնաւր մանալ (հրանչ, ՀԱՀՀ) և 25 բնաւր նորս: Ազնուագնեան երիվարաց և խնամով զբաղեալ վիպէն և կողաց նորին. զի 12,000 ձիոց տուն զանազանել Հնիմաց Ա. ի մարտի. և նա ինքն ետ քաջագնահել յարար լեզուէ զարձեան պատարի: — Շարդ ի վտանաս երկրին երեւի և կռիւ զոհից, և այլ մարդկունք և մշտակաց վարի անասնոց և գազանաց. ի Հնումն ազնասնի էին յղիներն և յարդարեալ մարդիք ի Ասիա, և կոչէին յայլազգեաց Միտիսի [1].

Շարդէ անտի գազանաց կամ երկոց վարելոնաց՝ մերս Հնդեան (Քաղմա) յիշէ միայն զԱրց և գնեն. զերկոսին ևս յիշէն և արդիքս [2], ընդ որս և զԱշնաւարհ կամ գեռվազ [3]. յորոց մարդագ կազմին Հանդագ և Քաղաք երիվարաց պատնաւանագ ի Կ.Պոլիս իսկ. Զինեկ Հանդարի զէ գազի և Ասիոյ Աքենեանան լերինս [4]. յանմահագոյն ևս գոռանին Լատանն անասնագէ, Խորհան, Աղաւնս մեծ և փոքր, գորշագոյն և անաս, Շնագայլ (չագալ) չատ. գայս իրրև Նոյանման ինչ յիշէր Պղնձ փառնի ազգեալ, ի ԺԶ գարս [5]. Վայոց. կասաս վայրն, Ոզնի և այլ նմանիքս. ընդ որս յիշելի են և մեծամեծ և Հանձիս ձանը Հովասց, և բարակի՝ խորտակաց:

Իսկ երկ որոնցն առատ է յոյժ. յորոց մերս յիշեաց միայն գԶրճ, զոր յիմ և զանձանցն Գնասան կամ Գնասան, որ ծուի ազգակից ասելն. զի և Նոր մեսիսաս վկայեցն երկոսեան առ միմեա, և Նորատեան եզնիքս մի՝ ի պատկս Գնասանայ: Լրատուին չրիճն միմեա և եզնիքս ի գազատկրին՝ ի միմի եզնիքեանց և քինց, և բնութեան զերազատագասս որս ի խորհիս: Ընդ ի պատճառ Քնան երկոյ Ծորան և ընդ Ազատաց ի մէջ [6].

Բազմատիպ են և Քնատրքն կենդանիք. յորոց մերս Թռչնս յիշէ. « Սիրամ, Կաքաւ կարմիրատն և Տատուն, » Աքեաս և Աղաւնի, Բազէ և Լոր »: այլ և գԱյիտատոր իսկ. յետոյս ոչ յիշի որդ, իսկ առաջինին՝ է որ յանատանէ, և է որ հատն միայնն առատ յոյժ ի միմեւ, մանաւանդ Աքեան (Outarde) ի գազատկարի, և ազգ մի նմանի այլ փոքր՝ բիւրատր բազմաՔնատն երևի երբեմն անդատանական վերադարձ յոյս. նման նորին և Տատուն և Աքեասն և Աքեասիք (Francolin), և Լոր՝ անմեղն ոչ ոք երևին. և ի մերոյս պորտաքաղաքամ Աքեասի վարի (Tetraogallus). Ծոտերի է և փառնահ [6] յոյժ հատ, Քերևս նորն ընդ Սերտորդի մերոյ Հերկնաւիս, եՔէ ոչ գոյի այն ոչոցն; Իսկ ի մանանոյ Տատուկ կամ Հատիկ ոչոցն առատ են, զի մարդիք, առ Պարդերը, Հարիւրիս չուի բերանել ի միասի առաջ. Աթաիկ և այլ մանր Քնատ՝ նկնգիպ ազգագիքս: Քորոց հատաց և կոքատց՝ յոր պատուհերն յոյշղնաց Նաբեների, բաս առանգաՔնան պատմէսց, գոյ սերտանալ Բարձրբերդի, և սկիզբն առնել նորա սերտ-

1 Պարսիկս.
2 Զհամբեֆ. բ. 612.
3 Գարդեր. 376։ — Զհամբեֆ. բ. 615.
4 Զհամբեֆ. բ. 605։
5 Il y a une manière de petits loups par la Cilicie, et aussi generalement par toute Asie, qui emporte tout ce qu'il peut trouver des hardes de ceux qui dorment l'esté hor du Caraloacara (Քերևան սերոյ).

Քնան Հայոց ։ — Բան ցամաքային առատ են և ջրաձեր հաստ: Ի ծովերնի հատաց ծանօթ են Բաղ, Աքեասի, Աքեղ հատագոյ և եզիպտական ասելին, անգղն (Perinopterus), և ձիրկատագուտաց անգղն մեծ քան զգառնապատիկ (Lammergeyer) Աքսիայդ [7]. Աքղատագ և Շնհաղոց, ազգ ազգ Բազային, յորս և բնաւր պատանեն, զոր վարեն հոգը երկրին՝ յորս հատաց և մանր երեսց: Քերևսգագ առատագ և գառնդեղացան ի Հնիմ. նոս պատմեալ Միհիհիսան հատս մորթատագրաս. զի տանեն, ի Աքեղիսա առնաց մի էր Աթաքեղտեսան Աղարեան (Apollo Sarpedonium), որ գառնաքերն հատգոյ պիտանեցի ի Քնիել գազատանէրսն անգոյց. այլ որդ բնդ գիշն անհատացաւ Քան և ազգ Քաղեցոյ. զի ի միմեւ երբեմն հարատաց մորթաքի, յես բարձեան Քազատ բաՔնատն Հայոց, Քազատ որ Աքեղիսա առաքեաց միասն. ձուս Հայս բերել ի Ս. Քանգայ վանս երկրին Աստանոյ գնալ մորթատագրաս — Գառնագ են և Զջրջատից, և Արիւցք նորին բնատակիցք. այլ ոչ յառ առատ Հանդարն երևիհիցքդ կենդանիք: — Ի ազգաց Ծ՝ և ի մանատանց անատ՝ զոր Աքեղիս կոչեն՝ երեք յառ ի գազատ գազանն: — Ի գնաս, որպէս ի Նարտ և ի Աքեղատս, առատ են ձիագը, ազգակիցք այլ ոչ Հանատանագը ձրկանց Ոզոնագ և գնաց Աքեասց. բայց ի Աքեղատս միայն կարմրատագոյս գազանի ի առՀնատս 3000 բարձրաՔնան, և առատ յոյժ: — Զազանագագի իմն առատաՔնան կամ բնաւր ձնան գազանի ի խլեզագատս ի առՀնատս Ոզատագոյ, ի առատագատս ազգեր գնաց մերյ գնաՀն օր, երեք յատատ և երեք գնհի Ծատկատագրեին, զոր ժողովաց ասլատն զատեն բնան և. Հանդարն գնանագատ գազանի Հայոց և Նատհնաց, Քէ որ էցէ ազգ, և սերագս անոյ Հատանեցան, ատ, Քազատն և Հայգ, որ առաջագ յատատ գատ գազան. և Քէ Քատհնեան. Սերատի ատեն գոյս Հրատագրեաց:

Բազմագգի Քան և տատեզեն կենդանիք. Մհիատգ և Քհիատեզ, այլ չեն քազ Հետատգելոյ և Հատգելոյ. ի գարեզագի գատեն յատատհնատ, յատեզատեի Նատա գեն. այլ և ի փոքր բեր Հատգատեն գատն ոչ ատյատ Նորատեատգ, երբե գատեն Հենց ի Հարերագ, զոր ժողովաց Գերի յատրերատեան Հոգոյ և ի լերինս. յորս Նշանատգ մեզ Քան ի կիսատհնեն ազգէ՝ երևս. Նոր տեատգ Հնդատց, որք յատեատն գատեզատ գատն ոչ ատյատ Նորատեատգ. և Քհիատեատգ ատյատգատն. և Քհիատեատ գատ ոչ ատյատ Նորատեատգ. այլ չեն քազ Հետատգելոյ և Հատգելոյ. ի գարեզագի գատեն յատատհնատ, յատեզատեի Նատա գեն. այլ և ի փոքր բեր Հատգատեն գատն ոչ ատյատ Նորատեատգ, երբե գատեն Հենց ի Հարերագ, զոր ժողովաց Գերի յատրերատեան Հոգոյ և ի լերինս. յորս Նշանատգ մեզ Քան ի կիսատհնեն ազգէ՝ երևս. Նոր տեատգ Հնդատց, որք յատեատն գատեզատ գատն ոչ ատյատ Նորատեատգ

և ծաղկունք ալպեացք միայն բազմազանեն ի ծմեռային վայրս, յորս ոչ ցրտացին արեգակնաշունչ երեսք ապարիք քարահարից. ի կէս ապառեմերի վերադառնայ զովութիւն: Վերին գաշտաւանդն ի կիսոյ հոկտեմբերի ցնծայիս ամիս Հաճախ ծածկին ձնամբ. ի միջակս՝ մարթ է իրր երկու. ամսոյ Նոյեմ. սկսել գձմեռն. յառջ ի գարձանելոյ կամ կոպիճ հանգստանէ լերանցն՝ ընդ ամն ոչ ջրին ապրուակազգեայ երեսին, և ոչք հազիւ զերծանին ի տապազին հնոյ հարեալք։ — Լրկուտ և յորս. ան. քնոտութիւն չսխափառանութիւն կամ ասոխնանոյ ընդմուքեան և ցրտութեան զանազան կոպճանոց Կիլիկիոյ՝ ցարդ չէ պարզեալ ոտքաք, կամ ոչ ի մեր ձեռս հասեալ. այլ ակտաւանանոյ բնչ, և ոչ ի միում վայրի, փան որպ և ասէզոյդ հանարիմ յիշել. այլ քերեան նաչակ բնչ պիրոյպ մեռաագնէն՝ նախանձաւոր բատարեն Քոչոց քնոտութեան չսխափառանութեան ընդ ագրերոյ անանց լեռնակոպճանցն, յոսանան յունիսի 1853 ամի։

ԱՆՈՒՐԴ	Անուանց տեղեաց	Ջերմութիւն (չօս Ռեաս.)		Բարձրութիւն
		Ջրոյ	Օդոց ի հովտի	Ոտից ի ծովէ
Յուլ. 2	Փուղոյ մատղաս ի Գալլիպօղոյ, ծգտապրիս ի կրային երկրի.	9	17 1/2	1960
3	Ծգտապրիս ի Քէշիսկէի.	9	19	2650
4	Աս Կէսարէ գետ ի հովտոյն, ի միջոցի.	14	20	1450
9	Ի Ալիշկ մատղաս, ցայտապրիս յարգեանան գետի.	7	18	2086
11	Ի ներգոյս Կիլիկիոյ գրանց, ծգտապրիս աս մեզասաան.	9	21	1010
13	Կոչուկ ? ի Կասկիա հովիտ, ծգտապրիս ի կրային գետնի.	4 1/2	20	2055
14	Ի Գեզլիքէվէկ, ծգտապրիս ի կրային գետնի.	8	13	2700
21	Ագրիս ի Գալլար մատղաս, յայտաանի.	1 1/2	10	
Աղոտ. 11	Ագրիս յԱկսու, ի միջոցս, աս մեկիրն.	2 1/2	22	1310
	Ակ ագրիս, անդ յաւելուս.	3 1/2	22	1310
21	Ագռանք Կէսարէոյ.	5	13	1425

Նոյն բնագիտ փոփոխական ասէ գյանքանաքնոքեան ագրերոյ Գալլիքէվէկ, և Համարի գոյս ի ասկս Հարդրեքեան կազմածոյ բնդերաց գետանց. յոր ասկս և ջերմութիւն սպրեն և բատագրութեան տատանութ յոյժ քան զնիւսիսակոյսեան երանցն։ — Նոյն գարձեալ ասէ ոչ ասկս ագրեկ և Հարդ՝ յատկեան ջերմութեան և ի ցամաքութեան օգոց. գերիս ամիս տանգամի յորում քնեկը, տատերագրես ընդեր հողն ի Հ. Հ. Կ. և յանկս փոքրագիրք ի բարձրատնդակաց Գասպանեան ոտ գնեան ընդեղեցկաց գոնաց ցանելու գոյս։ Ընդեն և ի ծոխոյ ծանեան հարատցին հողմանք խորտակարար, և գասկ բանան տատեան ջերմութեանն 20°–22° Ռ. ամրատեան ց'26–28'. ժամանեն և ի լեռնակոյսեան, անհանգատեն և ագրեն ջերմն և քանդս. գէք այսպես հանդիպելոյս յամի քեռմբեան բնագիտեն (1853), յորում հազիս երբեք լատս. հնդամեն հարատ-սրեկեան հողոց։

Աքեռնք, որպես ի վեր անդր նշանակեցաք, ի վերջոյս ագնապի սկսանեն յորգատանք՝ ի գատագահեան, մինչև գժատրանեկս ատեղ գահանէ պղտացաց. իսկ յատանեն գահատեղս յանդեսի և ի գարձնդեն. ի կոդմեան անատաց գան ագրեք մինչեն ատրտիպ անձրեաց. ի վերագոյն լեռատատնեան՝ հազիս երբեք. տղ ի մինչեն ագրեսց, ագռնեն ի ատգան բարձրերն պղտատաց լեռանցն իրենէ ատատ անձրև, և գժատրանեսս ատեն գանցան և գնիցեն։ Զգատատութեան անձրեոյ գատատատ բարձրատնդակաց՝ գեռն ցօղք և քանքաք. և ատատ ևս գտատգրես ագրերք անձրև, այլ ատեսք են ագռնեսք. միայն ի հնեսագրեն կոգս բարձգոյն լերանց գան ատատատգրես ծգտապր. են և ի հազատատեան՝ ի բարձրութեան 3800–4200 ասից, որպես յԱքատս, ի Գասնեն, ի Լամբրան. բարձրագոյնք ևս՝ 5900՝ ի Զիքսիկ լերին, ի Ալէշկ գագ, ի Ատ-Կէսարէ, յԱղատ քիսէ, և Վեհդեսք ագրեսքեն, որք և հզորագոյնք են քան գայլս յայրերաց. և ևս բարձրագոյնք գ'5500՝ են, ի Կասկիա հովիտ Կասկ ագրեր, ագրերք Գալլիպօղոյ և կազատատնեքեն, Փաղա-օղուզ ի վերոյ Տանեան գալէ, և ոչ յատկեսագրեն ի Կէսարատ։ Աքեռնագոյն են յ'8000՝ բարձրութեան Գօշաց ագրերք ի ներգս Գալլիքէվէկ, Գասպիկոյ լիճ, Գասգատ ագրերք, Կէսկիկէ ատ, ագրերք Քէշիսկէի և Ատգատեան։ Ալ երկագոյն քան գ'9000՝ բարձր գան ագրերք ի Ազատ-կէօղե ? լերին և Յասկէկէ, ի վեր քան գ'9000՝. գրսիսկ են և ի հեռատագրեն Կէսարէ ի ներգոյ յատերձական ատատանեսցն. քոյց բատարերքեան բարձացն ոչ ագրան ի ատգան գրան գրան ի ցօղոյ գերբոյցոյ։

1 Գոյ ի վերնագան ասս նշանակեալ եր գրարձրութեանն, զոր Քրտաոք յատատեսգան կամ ի ատատրգան Ձոփ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

12. — Ձևս յանդիման կացուցանէլոյ փոքր ի չատէ պետական երևոյթս և գրեթե երկրին Կիլիկիոյ, որպէս ինչ յայսմ էր ժամ, պատկերէ կարգ բանիս, մինչև մեր ետեսյ յատարչատատատեան ատեն ատրտանել և ի բնակիչս նորին՝ որպիսիք արդ գատանին և ատրաք. Թեև՝ ոչ միայն պատճ և յայլ նահանգս ատեսկից գժատատատատգերէ է, փան պատատեան կանոնատար համաշարք, այլ ևս ատատել փատ կէս բնդնագրատ և գրանցական ժողովրդեանն, որ է մեծ մատն բնակչաց կամ ատեղագ երկրին, և անհարկի է մերձատատրար իսկ համարել գատատ։ Քատատեան վիճակագրութիւնս և ատ. ատրեսք ատեսս ևւրատպեան Քեռ. համարէն բնատչաց Կիլիկիոյ, զէք նահանգին Ատատաց՝ որ զմեծագոյն մատն ատեի երկրին նատատեսց երեքեան՝ ի մերոց պետագատաց, համարի բատ ատեից 150,000 հոգի [1]. բատ այլոց երկին նոչնչատի [2]. այլ նատագան քէ շատ երեսն քիչ. մատատատեղ երէ իջեն ատատգեա, որպէս գրեն ատեից, 300 գեղք միայն ի գաչատնատ մատեն, և 300,000 բնակիչք ի նոտեն, և բատգատագ ատատեան երկար քատատրատքեանն Հեթում Ա, որ կատրէր գատատել 12,000 հետևատ և 50,000 հետևատս. և երբեմն ատչ ատատ բիւրատ ագշատատս ատրտեալ ի կողմն Կատատանեի։

Թագեալ գԻսէ մատիցագ ի ցեղս բնակչաց. յոր ատատեն գատեն ատղ Թուրքք (Օսմանեանք) վատ ատրատքեան երկրին, և ոչ վատ ատատեքեան Քատղ, գի բատ ատյտ գեղատպետեն Թուրքմանիք՝ մեծագոյն մատատր վրատատեանք, գատատգեալք ի բազմաքիս տատեր, զոր ատիրք անատանեն Թուրքք, և՝ ի վերատատրատքեան երկրին նատատեին իրրև ատատեքեն վիճակ՝ գատատ Ատատաց նատեցուի (Վիրակ), Հատեի, Կէսկէմէնեի, Ատյտաց, և ատչ. յատկատգան և յԻչէլի նատեցուի, ատ է կողմն Ակևկէոյ, յորում՝ Ամինացք, Գէլլի, Լուսիկ, Գատատյտ. Գատա Գատանդու, Գատա Հատիի, Քատատ, Կիրտատ, Գատչի, Խանատգ, Խատր Իլի, Քէհատրեան։ Ի սկիզբն գատատ ատքատշատիր մեր Նէրսէեան յիշէ գատատեն Շատատկատն, Գատատգատյտը, Ազձա գյուղեր, Փէնկվանը, Կեատատյտը, Ջևտեսյտ, Գատատատ, Ձերքիս, Գեզտատն, և ատչ.

1 Լատեկատս.
2 Գատրատ.
3 Ցնչէ և վերդան Գատատ (Ձ.) չէնտատրս Ռ.Ն, ատր ատեղեաց

ժամանակաց պատերազման ընդ Փիւռէրիկոսի կայսր յամի 1190. ոչխատանքնատ ագուց Իսրայտատան ատշատի, ի տատնեան Կիլիկեցի, և լատատրտ Հատան ի Տանեան։

ըստ ապրպ պատմչի, « Հզեալ Թուրքմանք՝ յՈւրէն, անկան » ի վերոյ վիրաւորացն (բանակի կայսերն), և կոտոր- » ցին ի նոցանէ արս 12000 »։ Գալաւի ի ծանիցս գի նոյն Ուր է Նահանգն Իւ-Լի կոչեցեալ մինչև ցայժմ, և է գեղաշէնութիւն Սիւնեաց, ուր և գտի ուելի քան զգ- տասն տունկը Թուրքմէնից առանձին վիճակը բնակեալ գրին ՝ ի դիւանս Ումմեռնոն գրան։ — Պատմիչ մեր յիշէ զառաջնորդութիւն Սարտմ անուն Թուրքմանի՝ ի գնա- ջառքն Պրակիայ յամի 1258, և յետ սակաւ ատենց զանիքն երկրակալութեան Պարսից տանի՝ « ի խո- » րասանական խանչիպացոյն գերէն, (ասելով, փոխանակ » Թուրքմանի) Խորասան անուն »։ որ ապրելով ընդ մէջ ազգասիրութեան Խրիմեայց և Հայոց՝ նկատ առաջ

11. Բնակիչք Տարսոն.

՝ի Նոցանից. և քէպէռ վանեցաւ և ՝ի Հայոց զառաջինն, բայց յետոյ ախորժեցաւ նոցա զօրացեալ կացան գինքեան Կիլիկիոյ և Խրիմեանք։ Լիքին բանք զայնոսիկ և ՝ի տեղա- գրութեան Լօսանեայց։

Ւսկսան Թուրքմէնիք հինգտասնիւրին և գնային, գի ՝ն և գազրէ ասած ՝ի Կիլիկիա, ոչ միայն վտանգաւորեք Թուխտիք, այլ և հետաստատութեք, որովհետ սոքա էին և յԱնտեռեան լերինս, ոչ է յայտ ժամանակ գալ- ատեան ոտա յերկիրս յայս. յերկին անգամին և յետ ի

զգաթս յամենս ըերանց Տօրոսի, յատեցս վ ասի Ա կոյ- սեր ։ Էրկին և յետ կոյս ՃԲ գարս. (1187-96) ՝ի Կիլի- կիա Գուրդք գերծեալք ՝ի մեծ պատերազմէ՝ զոր և- ատեն ընդ Թուրքս ՝ի սահմանս Միջագետաց, ըստ պատմու- չաց Արաբաց ։ — Գոտանին և Գիլդիպարք ազատագործ Նեռան Երկրեանց, ՝ի լեռնակողմանս սահմց Կիւրնոսի, այլ սահմռազորք Թաին ։ — Ընդ մէջ Աշատարդաց և Մաղց հարաւին Հայոյն Գուրդք, որոց անուն տայ կար- ծիս մերազգեաց հատանելոց ընդ Գուրս, և ևն վայրա- զագոյնք յարատնիք. ոչ ընդ պահս քան գնասս և Գիզան տանին, որ նոյնպէս Հայասգային հատարք, և հատատասկալ ՝ի Սեւաս լերինս, յորոց իշանեն յարատ ՝ի գետս Մաղց և Աշատարդաց. դի ամենիքեն ազգս Թուրքմանք և Գուրդք և Հայոյք և նմանիք տպին տատարք են, տանգանիք ՝ի բարձունս և ՝ի տափս լերանց բնակելով կամ Քոչա- ակելով վտանգ, ձմերանի չատիկ ՝ի գաղտավայրս իջանե- լով, տափատց միայով յանդգնք բնակարանս բարձանդս։ — Գան և Աշատրի կամ Նռայիրի Աղարտիք, զգ ոչ հաստատ բնակութեամբ. դի չատք գան ՝ի ժամանակի հնձոց ՝ի կոգմանս Աղանց, և յետ վատատկդն գարձ առանին Հայոցիս։ — Բոյնք բնակին ՝ի գաղտս, պատա- պեալք ՝ի վտանգաւորութեք. յորմէ ՝ի ազատ չին ՝ի սերտագոյ նահանգ բնակչաց երկրին, գլ ակռ ՝ի Կեսարիոյ և յայլ կողմանց։ — Ի սոցին ասելի ևն քան զպատմանդ Էրզրոպղիք յայլ և այլ ազգաց և լեզուաց, յաճախագոյն ՝ի Տարսան և ՝ի նահանգիսան նորին ՝ի Մերծեան և Գազանք, որպէս և յԱրկեազորեակ, հաստատեալ և գոնեցս կամ հիւղատս ՝ի նոսին, և զորժակատ ՝ի պատե- պանութեն ազգացնցն և ՝ի հասնոր առևտրի վտան- գաւորութեան։

Ցետոյ նկատեցաւ ժողովրդ երկրիս ևն Չէրքէզք, վտարեալք ազգ յամի 1864, որպէս յայլ բազում նա- հանգս, յետ նատնչեալ հայրենեաց իւրեանց ՝ի Կովկաս. զառաջինն ապստամբութէն վարէին քան հայրենի սովո- րութեան իւրեանց, այլ բնդդիմութեն կրեալ և պա- տիժս ծանր տեսեալ ՝ի բնակութեան Յունաց և զորդիս հասատատ բնակութեն տէրն ՝ի գաղտավարին, զոր և ՝ի սակին իմանամք. և ևն իրրև հազար երդ։

Երկրորդ ազգ քան զայնութեան Քաւց անձանց, և առաջին իրրև բնիկ երկրին կամ Հետգոյնք յետ հետ- գոնեցին պահպանելոց և ՝ի բաց բաշնելոց, ևն մերազնագրա Հայոյ, գատ ՝ի լեռնականցին, որոց անձանաթանգն է և Քիւ և կնիցաղ, իսկ չնեակեացքս տերտերգ և ձեռագործ պղպեղատուց երկրին ՝ի մէջին գտա, և բանաբարգաց գնոյն ՝ի ձեռաց Ներսիսեցոյ. ՝ի լեռնոց ատաի տեսեք ՝ի մերոց ազնատատոհից հրաւիրեալ, իսկ մեծագնայն ՝ի քաղաքական տեղս գործեն կարմնոց կամենոց։ Գտա- գնեալք ազգ ՝ի հարիւրեայն հատատաքնէ, քան տանեցոյն մատանց, տասնեն ըստ քաղաքային հրամնեցոց գոչե- խատարութեն տէրն երկրիչ տատ ՝ի մէջ տպատատարեն։ Ընդ- պես ընդհանուր Քիւ. համարէն բնակչաց Կիլիկիոյ, պղպեղ և տատանեքին մերազգոյս ազ է ազգ. մէջին իմն հաշտով մտքի է գրել հանգերձ վիճակք Հաշեայ, Չէչ-

Քանի և Ամասատան լերանց գրա սրատագոյ համաթ- ցաք բնիկն նահանի Կիլիկիոյ, իրրև 15,000 երդս։

15. Ըստ քաղաքական և ազգաբնչպրական ազմա- վարութեան, որպէս և խոսն մի յատակ նշանակեցաս, թէ ոչ բոլոր գրեանք ատկա բնչ պահաս, հինն Կիլի- կիա՝ մատացեալ յայսմ անուանէ՝ կորի սրդ Աշոցն կա- տարութեն կամ նահանգ (վիլայէթ)· գի յետ անջա- նալոյ այլոյն՝ այս քաղաք միայն Ծագեալ է չնեագոյն և բարգաւած, և կեդրոնական գրեանն գերագոյն ՝ի տես- չութեն բնչհանուր կոգմանց։ Աբեհատանն մտան՝ որ է Քաղաքն Կիլիկիա նահանգ, հովիտ Կիւրնոսի կամ Անկեսիոյ գետոյն, երբեմն սրդն նահանգ էր, վերայ- չեալ Թ-ԼՒ կամ ԽՒԼ անատաք, և այժմ գտաս մի է Գերագոյ նահանգի կամ կառավարութեան. արեւմը- տագոյն մասին՝ որ ՝ի Տեսեն ՝ի Գամբիւլոյ հատարի էր, սրջն գտաս է սրդ այլոր կառավարութեան, և կոչի Աղանէ. և ևն ազգս առանձնակ վիճակք,

Ադապէ
Ագ-Սէքի
Մէհնուդող
Լոպրատի
Սրիքըր
Տաշլէմկէ

Իշխի գտաս վիճակք ևն,

Լոմէնկէ
Գաբաշալ և Ադրատի
Սէկիսնի
Գէկզէի Գազարլըգ
Ագեաւուր կամ Մահմուրիէ
Կիւլնար կամ Շէկէնտրէ
Գէկզէի Գուզդուձ
— Եօրկան
— Քէրիմէ
Սէկէիքէ (Ակէկիա)
Լիքիսի
Գէկզէի Ճէկէկ
Զիլկէ
Մուտ
Սարը–գաւազ
Քէչլի–Քիսիդան
Սինանլը, և վերայնչեալ մատատան ազիքէք կամ տանէք Թուրքմանից։

Աստեա նահանգ ՝ի հինգ գտաս բաժանի, և ևն թ- բաքանչիւր վիճակք,

Ա· ԱՏԱՆԱ

Ատանա և Գուշտաղլ
Տիւնարլը քէօյիւ
Տիւնարլը աշաղը
Սարը–չամ
Գարա–ՂՂՂա
Գարամանլար
Սիս

Բ· ՏԱՐՍՈՆ

Աչիքէքի Հաճիլի
Մահս, Ալյաս և Գրէնտէ
Գարա Խսալը
Աչիքէքի Մէհմէնճիի
Գաբ սէքի

Գարսուռ
Ազմանլը
Ալյաշ
Կիւյիւքլիւի
Գուշ–քէմէր
Նէմրուն պէկքէսի
Քէսի
Քաուռն կամ Քուռուն
Կիւլէկ

Գ· ԱԶԻՐ

Ազիր և Գաանագ
Ճէրիտ
Թաւիրլի
Ազուռ
Աչիքէքի Գայալը
Փայաս
Մէնն կամ Մէնսի

Դ· ԳԻԼԱՆ

Գիլան և Գազրաս կամ Գէկէք
Խաբնեմէրուն

Ե· ՄԱՐԱՇ

Ալս գտաս սրդսգոյ է Կիլիկիոյ, սակի գան երե- սատն վիճակք և սահմամբ վտանգաւորագոյ. յորոց Նշանա- կեսգոյ միայն զգենսիկ՝ որ ըստ Հատարակաց կարծեաց մերազոյ՝ անանգնատ Համարին ՝ի Կիլիկիոյ, ըստ սրդոյնէ տեսութեան. և ևն,

Զէյթունի
Հասնիսի
Ֆրնունտ
Ելենիէ գալէ
Էլեոէրուն
Գազանլըգ?
Գարսս Զիւլգարտիէ
Ճէպէկ Քուշան Սարըլը։

Բան սրամ յուշակի՛ յերկոսին նահանգն Աղանայ և Գաթամանի և յեօթանասին գաւառս նորին, յորս բազմազգեալ համարիմք գԿիլիկիա՝ յիշխանութիւնս Լևոնեանց և Հեթմեանց, եօթանասուն վիճակք և տասնից հարիւր քան սրամբս. Օսմանեան քաղաքաւարութիւնն. այլ մեծ մասն մի՛ ի տզատիկ անծանօթք են ինձ գրիւք, ոչ յատկացեալցոյս Նշանակին և ոչ ի գիրս ուղևորս Քեանց. որով և անհնարք է քան սրամ կարգել զանոնս գրութիւնս. այն զի սա յաչս ի մերայինս անվարան պատուհասիւքն կրթի, վասն որոյ և քան սրամ ի դէպ հասմարիմ կարգել, քէպէտ և ոչ ի նախնեաց իսկ մերոց անդիմիմք ինչ անոմ յուշակաց մեզ բաժին գաւառաց և վիճակաց յերկրի սուռ։ — Ա.Յ մինչև զմեզայցս ուխտ-կանոնքնէն բուռն հարեալ, գարո և պատասՀ չանաչ չէ զխոնջիմց անցս անգին քաղաքական իրաց երկրին, զնախագունեալ քան զմիգազնագս բնակչացն, որպէս ապա և դլուսոց ևիկոյն. որոյ զի իրրև յերկուց մինի պատճառիւ հին և նոր ապրից և ժամանակաց ծրագրագրոց հանդիսասցի հոգևկանն կերպարան։

14. ԿԻԼԻԿԻԱ ՏԱՐԱԶ ՔԱՆ ԶՏԵՐՈՒԹԻՒՆ ԻՒՐՈՒՆԵՑԱՆՑ. — Քանելիանակիչ Միլիկիական Ծովս և երկիկիդ ինն երկոց մեծաց ցերագնացութեանց ապրի մարգևան, բաբեմիական և Աեմանականց և Կիլիկիա՝ յետին քան զամենայնի ի Հռոմայեցւոց, և զամ մի ևս ի Նախնեաց Հռոմեից յազգապետ ապրն՝ ի Տիգրանոս Աբտաշեսեան Հայ

ընծայեցաւ մեծ Աղաքեան հիմնադրաւոյ Պօղոս։ Ա-ռաքեան Աստիճանաւոր ապառամբեալ վերադին նուաստացաւ տախտին. որպէս և ա. Աճոխորդաբ որպէս Դեմե-տրեայ, որ առաւ ի բերդի տրէք պարարեալ սպան գնաո-վիրն Տրէխան։ Քեռ սակաւուց հզօրացանից ի վերայ հասեալ Հռոմեցւոցայ՝ ձգելեն զձեռն իսթանութեան իսթեանց տիրելն յտրուան Միխիրդատեան. և յամի 103 Ն. Ք. գաւառ Հռոմոյ կոչեցաւ Կիլիկիա, որպէս և յետոյ ի Սիլլայէ յամի 92. այլ տէրութեան ընդդէմ սպա-սրձանեացայր Պետասպեն Միհրդատ, զօրավիգն ունելով զդաշն Տիգրան, գընծայեալն Ասորւոց ի Քաղաւդ Տիգրանայ, որ և տրէ զձեռն իսթ ի վերայ Կիլիկիոյ, (69 Ն. Ք.), և ա. տարեալ զԱրի քաղաք Տովիկդիոյ նուաս-ցոյց գրեանիցն ի գաւառականն իսթ Տիգրանեկերտ. այլ ի գրաւել նոցա ի մարտս ընդ Հռոմեցւոցայ, գլուխ ամբարեալն Կիլիկեցիք, և հինհարիւրեան ի Տովս՝ առաքելացւոցանէն զամէնսն նուաստս. մինչև հարի նոցն Պօմպէի Մեծի (67 Ն. Ք.) գալ ի վերայ նոցա 120,000 արամբք և հինգ հարիւր նաւուք, խորտակել և գրաւել զնաւսցոյ նուաս նոցին, և խոցոտել զերկիրն [1]. յորում ժամանակի նորագեալ և զգաստացեալ ի Տիգրա-նայ զԱրի կոչեաց Պամփելացւոցիս, և ի քով տեղացուցէ զՆեղիոս Պամփելացւոցիս. զաւառ Համանեայս. այ-նուհետև Կիլիկիա, զաւուցեալ ի Պատպարի և ի Քա-ղատա, յորս յարեցան և Խոտոբիա, Պամֆիլիա, Պիսի-դիա և Լիկաոնիա. և մերձակացք նորին կոչէին փո-խհասիսացք, Proconsules. որպիսիք եղեն մի քան միոյն տոքեկան իշխանութեանցն, կռանել. Լենտուլս, Ղեպղ. Պլանգիս Փաւլիքր (Պետրիկի), և գերագոյնն նորա-նանդր Տուլիոս Կիկերան ամի 48-7 Ն. Ք. [2]։ Ար նա-մետ յարեաց Լատինէի, 12,000 հետեւակաց և երկու հա-զար վից հարիւր հետեւակաց, ել ի Տարսոն, և խոհական նպատակութեանցն քան քաղաքացիսն նուաստաց զանս Սամոսատեան լերանց, յորոց յանդր զարձեալ գոհութեան յարեցաց նորին, զոր և յանուանի յիշէ, այլ որդ ամենեին անծանօթք են և անուանքն և գիրք. ան-ասկ, ասկ բիզն, գնաց ի Պիսնեհիսաս, Pindenissus, զոր հասարին Ալիս կամ Գալս Ալս, յերկրի Ազան Կիլի-կեացց, Eleuteherocilicum, զի ցարձակ ինքնագլուխ էին բնակիչ նոցինացն. և երկամեայ պատրամսիր էառ և գոյն բերդ։— Ի ժամանակի մեծի քաղաքական մեարան Հռոմեցւոցայ Կիլիկիոյ զկողի կարան ծանօթին Ք-բեանց Պոմպէի, վասն որոյ և Պոմպէանդիր կոչեցան. այլ յայրեան կնոջ էաս և. Ի նոցանէ զօր ի քանակ էր։ Յայնմ հետէ փոխադրեցաւորք, Propretores, կա-յին անդ կողմնակալք ի Հռոմեցւոցայ. բայց ընդ իշխա-նօքեանսն նորին էին Կիլիկիոյ և առանձնակ գաւա-զօրք Ասիանական կոչմանս. յորոց էր յայտ ժամանակի Տարկունդիաս Ա. զոր այ յաջորդեցին փիլոպատր Ա. Տարկունդիաս Բ. և փիլոպատր Բ, որ մեռաւ ի 16 կամ 17 ամի Քրիստոսի փրկչին։ — Քերթուած քան առել Հռո-մէական պետութեան՝ Կիլիկիա վճռակոյս Աստիճաններ

1 Յառաջ քան զՔրիստոս հարացուցիչ էր ընդ Հինն և Աթր-փիքոս կոչեցեալն Խոտացի (Isauricus), ի փետրվ. 78-5 ամաց Ն. Ք։

2 Ըստ ոմանց յամի 51-50 նախ քան զՔրիստոսի Քրիստոսի՝ եկն Կիլիկիոյ ի կողմանքս, և զգր որդի պատի ի Քոտիոս Բր.

ոտոյ գաւառ անդ Խոտոբ, յորում բազում բազդամէնիս մարտ տիլեան յաստնի և գիրք, նա և ի Հայոցս, որ-պէս ոմանի յայտնի։

Բազմերս կայսերաց Հռոմոյ յետ կիսոյ Դ. գարու, Շապուհ Բ. արքայ Պարսից պատուհ զանազանեալ կնոջ միջին, ի Կիլիկիա, վաթսուն գերի ոչ ասկաս. յետ նորա Ղաղնամ Բազատր Պարիսոյ և կին նորա Հայա-կեան Զենոբիա, ա. մարտ մի տեղացս անուանեցին գինե-քեանս կոչմանցս. այլ Արքեպիսկոպոս կայսր նաւասնաց և գերաս և գերկիրն (275)։ Քեռ ասկաս ոչ ասկաս գերաս և գերկիրն գիպրեանս, և նուաս յայտնաս-կաս ի Տարսոն։— Ի յետին ասն ինքնակալութեան Գիո-կղետիանոս՝ գահակիցք նորա Պարքինիանս և Լիկինիոս Հռոմոյ ասկասք՝ պատրաստեցան ընդ իրենց ի Կիլի-կիա, և յաղթող գասս յետնեն։— Ար ասքր ոչ ասկաս քաղաքաստան քրիստոնեաք գտանեցք ի կատարած Կիլիկիոյ՝ ընդհատ գտանեն նահատակս Քեռն. որպի-սիք են Կրատիոս, Ասակր և Ղեւոն եղբարք յամի 285, Վանիկիանոս Հաղարապետ ասն Ալեքսիոյ տիրեալ, յ 307, Ջնեհրիոս եպիսկոպոս Իզիոյ (Ալասոյ), և քոյր նորա յ 303, Տատիանոս Տարսոն ի Ջնեվրոնտէ, և ասենագրն նուան յեկեղեցիս Հայոյ Ս. Տարսոնանց յամի 307. յո-րում ժամանակի կոստիանոյ երկրին կոչէր Տիրենոս Կի-լիկիացիս, Terentius Ciliciarches։ Քառասոյ ասենի Ա-ռաքելոյ Թատրեալ էր քրիստոնեաքեան ի Կիլիկիա, և բազում եկեղեցիք հաստատեալք ի նմա իրազատեալք եպիսկոպոսաց, որպէս զի նուանաց նուշեալ մի եկեղե-ցական վերեւ, և քանդակ տեսան գրանդանս. ընդ որս և մարտիրոս ասենս տեսանիս, որպէս Պետրոս Տարսո-նացի, և Հաղարիոսի քան զնս տասիկաս նորին Թէոդո-րոս Պատրեասացի, Քրիստիկ մերոց Թարգմանչաց, բայց զան մերոցս քեանն հերքեալ ի Ս. Ասանոյ։ Այլ և տերկի տատեանքիրեք լերանց երկրին տատասա-նորանք եղեն և ըստ միտանցոյ. « Տեսանեաք յամենայն » տեղիս, գրեր տրէք Լատինական, ի լերինս և ի » ծերպս, գտանացս տարեկիզ յատաղանն գեներաս. Թէ-» տէտ և տէք ոչ գտաք տրտանի նոցին հատացանքեանց » և հատանացն քեանն յերանքեան, հատանքեան և » վերկին ժամանակի գոյս ծեռնգոյ [1]։ Ընական և տա-տանս. և յետ տերկ ոչ տանաս բազատան տեղանատեր Հայոց երեսեցին ի տերպատքեանս։

Ի միատանել տեսին կատանդիանոսի և նորագ քազա-քական տերնս և տանտանս կոչեցել, Կիլիկիա յերբեմ նա-հանգս բատանգանս։ Կոչէրսի. Ա. Կիլիկիա, տերպատագոյ տանեալ զՏարսոն և վարչ հիւպատս սի, Consularis. Բ Կիլիկիա, տերպատագոյ Պետպարս, իշխան նահատանս (Praeses). Գ. Լատինս կամ Կիլիկիա Քաղատա, գլխատոր քազաք Կիլիկիա, իշխան նահատաս։ Բատ եկեղեցական վիճակագրութեան էին տատեղիք ի տերպատ Կիլիկիա և նորա ենթակայք Ասիա Ա. Կիպրոս Բ. Ասիա Գ. Պամփելիա Դ. Իսաւրիա Ե. Լիկաոնիա Զ. Պիսիդիա Է. Ասիա Ը. Կիլիկիա Թ. Ասիա Ժ. Ասիա ԺԱ. Ասիա ԺԲ. Ասիա ԺԳ. Ասիա ԺԴ. Ասիա ԺԵ. Ասիա ԺԶ. Ասիա ԺԷ. Ասիա ԺԸ. Ասիա ԺԹ. Ասիա Ի. Ասիա ԻԱ. Ասիա ԻԲ. Ասիա ԻԳ. Ասիա ԻԴ. Ասիա ԻԵ. Ասիա ԻԶ. Ասիա ԻԷ. Ասիա ԻԸ. Ասիա ԻԹ. Ասիա Լ. Ասիա ԼԱ. Ասիա ԼԲ. Ասիա ԼԳ. Ասիա ԼԴ. Ասիա ԼԵ. Ասիա ԼԶ. Ասիա ԼԷ. Ասիա ԼԸ. Ասիա ԼԹ. Ասիա Մ. Ասիա ՄԱ. Ասիա ՄԲ. Ասիա ՄԳ. Ասիա ՄԴ. Ասիա ՄԵ. Ասիա ՄԶ. Ասիա ՄԷ. Ասիա ՄԸ. Ասիա ՄԹ. Ասիա Ն. Ասիա ՆԱ. Ասիա ՆԲ. Ասիա ՆԳ. Ասիա ՆԴ. Ասիա ՆԵ. Ասիա ՆԶ. Ասիա ՆԷ. Ասիա ՆԸ. Ասիա ՆԹ. Ասիա Ծ. Ասիա ԾԱ. Ասիա ԾԲ. Ասիա ԾԳ. Ասիա ԾԴ. Ասիա ԾԵ. Ասիա ԾԶ. Ասիա ԾԷ. Ասիա ԾԸ. Ասիա ԾԹ. Ասիա Ո. Ասիա ՈԱ. Ասիա ՈԲ. Ասիա ՈԳ. Ասիա ՈԴ. Ասիա ՈԵ. Ասիա ՈԶ. Ասիա ՈԷ. Ասիա ՈԸ. Ասիա ՈԹ. Ասիա Պ. Ասիա ՊԱ. Ասիա ՊԲ. Ասիա ՊԳ. Ասիա ՊԴ. Ասիա ՊԵ. Ասիա ՊԶ. Ասիա ՊԷ. Ասիա ՊԸ. Ասիա ՊԹ. Ասիա Ռ. Ասիա ՌԱ. Ասիա ՌԲ. Ասիա ՌԳ. Ասիա ՌԴ. Ասիա ՌԵ. Ասիա ՌԶ. Ասիա ՌԷ. Ասիա ՌԸ. Ասիա ՌԹ. Ասիա Ս. Ասիա ՍԱ. Ասիա ՍԲ. Ասիա ՍԳ. Ասիա ՍԴ. Ասիա ՍԵ. Ասիա ՍԶ. Ասիա ՍԷ. Ասիա ՍԸ. Ասիա ՍԹ. Ասիա Տ. Ասիա ՏԱ. Ասիա ՏԲ. Ասիա ՏԳ. Ասիա ՏԴ. Ասիա ՏԵ. Ասիա ՏԶ. Ասիա ՏԷ. Ասիա ՏԸ. Ասիա ՏԹ. Ասիա Ր. Ասիա ՐԱ. Ասիա ՐԲ. Ասիա ՐԳ. Ասիա ՐԴ. Ասիա ՐԵ. Ասիա ՐԶ. Ասիա ՐԷ. Ասիա ՐԸ. Ասիա ՐԹ. Ասիա Ց. Ասիա ՑԱ. Ասիա ՑԲ. Ասիա ՑԳ. Ասիա ՑԴ. Ասիա ՑԵ. Ասիա ՑԶ. Ասիա ՑԷ. Ասիա ՑԸ. Ասիա ՑԹ. Ասիա Ւ. Ասիա ՒԱ. Ասիա ՒԲ. Ասիա ՒԳ. Ասիա ՒԴ. Ասիա ՒԵ. Ասիա ՒԶ. Ասիա ՒԷ. Ասիա ՒԸ. Ասիա ՒԹ. Ասիա Փ. Ասիա ՓԱ. Ասիա ՓԲ. Ասիա ՓԳ. Ասիա ՓԴ. Ասիա ՓԵ. Ասիա ՓԶ. Ասիա ՓԷ. Ասիա ՓԸ. Ասիա ՓԹ. Ասիա Ք. Ասիա ՔԱ. Ասիա ՔԲ. Ասիա ՔԳ. Ասիա ՔԴ. Ասիա ՔԵ. Ասիա ՔԶ. Ասիա ՔԷ. Ասիա ՔԸ. Ասիա ՔԹ. Ասիա Օ. Ասիա ՕԱ. Ասիա ՕԲ. Ասիա ՕԳ. Ասիա ՕԴ. Ասիա ՕԵ. Ասիա ՕԶ. Ասիա ՕԷ. Ասիա ՕԸ. Ասիա ՕԹ. Ասիա Ֆ. Ասիա ՖԱ. Ասիա ՖԲ. Ասիա ՖԳ. Ասիա ՖԴ. Ասիա ՖԵ. Ասիա ՖԶ. Ասիա ՖԷ. Ասիա ՖԸ. Ասիա ՖԹ.

1 Ի Մահմետեան 28 Սարսափ։

2 Հռոմէական մղոն է 1482 Ջափ (mètres)։

պատակ սիրելոց և յայս կոչմանս. ուր՝ յիւրմէ նոյն պատ-
միչ մեր Սերիոս՝ » զոյսեռազգին մեռ՝ ի կնդրուզն մոխիր
» Կիւլիկիոյ, (և.) եՀար Քոյնն զՊարսին՝ ի հակառակն՝
» ոչ հազար արանց ազգասպիտեաց... Ապա զօրացեալ
» զօրն Պարսից՝ անցեալ կապա զՏարան քաղաք, և զա-
» մենայն բնակիչսն Կիւլիկեցոց գամաւն ։։ Որոց ոչ
կարացեալ զդէմ անել զօրավարացն Քաղեայ, Բիւրեին
կայսրն Հերակլ յամի 622 եւ ընդ Ծով՝ ի կողմանս Աղե-
քսանդրիայի, և հարեալ խորտակեաց զզօրսն Պարսից՝ ի
գաւառին Կիւլիկիոյ. Նոյնպէս և՝ ի գաւիթն՝ ի Պարսից (625)
Հնար զզօրս Նոցա վերստին մեռեալս սպրդ առ կամերդան
Ասորոց, և վանեալ խայտառակ։

Ա.Ո՝ ի ճոխն ժամանակի յաձկեր նոր հակառակա-
մարտ Հզօր՝ ի վերայ Հառնչական բնեղեալքսն, և
կորզէր մի առ մի զտարեկան գառաւոր Նորին, յորոց ընդ
առաջինսն գԿիլիկիա Նաւասկեցին Աւարապետ [1]. և Քէ-
ոէտ բռնալ անգամ ընդ դռան երկուս վհտեցան՝ ի վե-
րայ երկրին՝ երկրին մեծ ամօն պետութիւնն, այլ ոչ
յաղթեցան Քոյնք ընդ երկար յապահովել գԿիլիկիա՝ ի
Պատուհիտոսոյ անտ. ապա՝ ի սկիզբն Թ դարու ապա-
տակ մեծ սեռեցին սպար, և ամիրապետն Ի Պաման
Նաւասկոց հզնետասան քաղաքս (829), և ինքն անդ մե-
առ. ՝ի սպասաւոր Հրոց Կիւղեոսի սրբեալ չատ, յետ
առելոյ սպանս անցապարաս։ Ոստնոյին սպար և Հզորայր
Նորա Պատասխան գտանմանս Կիւլիկիոյ, ՝ի գիմիկն՝ ի վե-
րայ Ակնթան քաղաքի փախչոյ ընդդէմ հոգոյս Թէո-
փիլոսի, և եամ երկը ըերը գերի՝ ի Տարսոն. յայնժամ հետ
Ասոյ սա հանդերձ Նաշխոգոն անշնահասոյ՝ ի ձեռս
Ալթաղոց, բայ՝ ի ամենատեղ Նաւասկոնէն ձեռամբ
վասի Ա հոգոյ յերեսոց քաղաքի Թ գարու. անդր
քան գԿէս ի գարս, յետոյ Կիլիկեցոց փախս և մանա-
ւանդ Յովհ. Զմշկիկ (971) քաղաքի Տանիս և սրիս Քէսանի
հերեցին զնաս. երկար պատմանդր առաս. Աղատես և
200,000 ոգիս՝ ի մահ և՝ ի գերս Քհան մեռանեցան. Նոյն-
պէս և Տարսոն պատրեալ և առիկոյ յքոս ՀԱլթաղոց-
Իրրև զայ մի ժամանակի անհնահասոյ կարան Բերգան.
գայիք գԿիլիկիա, մինչ Ալթաղոց զօրաքհան հեր-
ձեալ և քաջանեալ վտարեալ, և առ փոքր փոքր յա-
ռաջ մատեր յարեւելից՝ նոր ազգ ասիաշխարհ և աշ-
խարհաներ, Սիրիացիքն. յորոց մեծ ոտանին Աեշուկեանց
յառաջ քան գԿէս ԺԱ դարս սեռեալ զառաջին ապար-
ատիան ՝ի Մեծ Հոգս, մինչև ՝ի կողմանս երկրին Ար-
ծրունեանց. և յերրորդ քաղաքի դարան Էռս գԿիս և
գայ քաղաքս Հոգոյ Պետոց, և ապս մեռեցաս ՝ի փոքր
Ասիս. ապս յամի 1072 Աեշկեցիան Հաստատեալ գատ-
ոտանս քհան Կիլիկոյ և ապս գԿոսկոյ, Նոսատեալ և բզ-
ձոան ինչ Կիլիկոյ, Հանդերձ Տարանիս, որոյ ոչքերն
յայնժամ Հոգոյզիքն Ապզոյրիսկեանք Կոտ-
ձանեալ կոչեցեր Կիլիկեցիքն։ — Մեծամեծ յեղափո-
խութիւնք կրեցին ՝ի նմին ժամանակի. ընդ որոնս անկին
Թոսքոյոց և Խրլան Կ՝ ըոպէ ոգոյոց յոյսոյոն Քհան Կոյս-
ատեմ, զոսն որոց և Խաչակիր զօրուց ըանեալք, և գԿոն-
ցանեն ընդ կոչեն փոքոն Աշխոյ և Կիլիկիոյ. զաղթել

Նեանց, Բագրատունեաց, Պահլաւունեաց, և անանգեաց,
Աստեղացոց, որ զայլ ՝ի գայլի գեղերէր ՝ի միջոց Պա-
տրաց և Էրիատական նաւահանգոց, ընդաստեղ ՝ի հա-
կառակութիւնէ երկրին ասպիսականացն Քառնոց, զոր
և կոտոր կամ անասնոց գրգռեաց, հարկաւորեր քան-
զ ասելով անչի տալ տարաբերիկ ընդ Հարս. պատճառ,
որ անպատկան գիտերկան էրեկոցոյց՝ քան գԹոսքհան
երկրին անասնէր գընդգիմանալ գժ ատրաքհան. և գնա-
հաս ձեռն յայս եղեալ, զինն գԹոս քհանէ, գրգռ-
միան՝ հասանելիք արտքհանս վաճեր և կոխեր. հան-
գոյն իսն գիշատասան նահապետոց էրկանց, քան միայն
անդրան գրգռոց, ուշիգին սպեղիչ և երկնէոյց յայրե-
անդամ հոգոյց, և յանդգոյքս նոցին կորժանիկ սրք
անդամ հոգոյց, և յանդգոյքս նոցին կորժանիկ սրք
ազգանոյ գրկարդիկ պարգեալ գՀզիչնասոյ յայնա-
լինեան, անանգանի գիշատիչ գՀ՝ եղեալ ձեռնգեն գկար-
կատոյան գազատամ բարձրակոչակ և մեյրասի պա-
րեսար Տարսոն. ընդ անասնանեբ կիշան և կապաներ
վերկին լերանց անձանձելի ընդ որս միայն գնանալ
բանալհան հեղգոյց բացեալ էր հանս գանհան, սպերբ-
գեալ հանգստ անգին, կառանս ինգրելով կոյնց. և գա-
ռաչինն գոբէն անգագրելոց արժանաց և անգեգոյց
գնանեանն անգագիսոյ անելով ՝ի ծերոյեց և ՝ի գազա-
քանց կիլիկեան գաշանագործոյն, հասատաբէն բոյնս
բերգեց, լսան օրինակի նախարարացն այնոյիկ սպասա-
ռան ատագոյց տրեսրէն, գոյոց և գառաչէն խոչ ա-
րեք ոգոյք կիսագոյն գանալ ՝ի ձեռս։ և այնգոյք ա-
մուսգոյեալ գիկիրանս, ապս գէտ եգեալ ասն սա ասն
սաոգիկոյք յատաչագոյքհանս, գնանեան կարան մի
քան մնացէ և գգազատգոյնն և գծգահգոյն սոչարչէն.
սոնոս և գրատնգոյն Կիլիկիա՝ քան բնգոյնգոյնն
հանգեան, և սոյեցեն իրրև կամ երես գարս.
Հանգէս ոչ սահաս սերոյի ցանգեան ցրնահա-
կի, և ՝ի միջի իսրտանն Հզորաց և Հակառակոց գրա-
գեաց, յարժանալոյ յիշատակ քազգագրական պատճա-
քհան միջին գազատց, և ՝ի Հիացման խնասահաբ գնեա-
գաց անցիչն անցելոց յայն և յանհնոյն ժամանակս։

Ո՞ սահնեալ պատկառ խիղճս կամ յատահան ձեռն-
սոկհան, և չգոյմ՝ յատահ գրգեալ պատճառ. — Գիտեն քան սահնեիքն որոց և փոքոս խիղ սահնցիրն
պատմհանս սեռոյ հհնոգեալք իսրն, գեզերական կա-
տարած յետնոյ բազատատհան քազքեիսյ պղպատ-
սին՝ Գագիոյ, և գնս քասհնեիքի պատճառ Նորին՝ զդոյն
իսր տեսնէ. և գետհնեիքն յերկրացեալ սհսի գատհա-
Նահանգոյ Հզոյց և Քուհոյ՝ սհչիքզոյքոյք Հար տատ-
լսհան և վրիժոյ՝ յատհնոյ յատահնեան, որ ՝ի սոսկ
խոզատատհսոյ Նատհանն սնգոյքզոյքսին Պհոյ, և ևս
վայրհնեիքն կրանսոյն տատհանգոյքհանց՝ Հնատա-
բսհքն ևս խրիհնոյքհն վայրոյ՝ որ այս գէկզ լհնէին
՝ի կնդրուզն կոտոր գոյան վարչ գհնան, և տհչատքհն
սորն ատ. ՝ի չոփս ոնհլ գյոս ձեռամբ կոյնս սպրդե-
գան և սպրդոյքոյ՝ ՝ի միջոց անց Նահանգոյ Գատհոյ
և Լիկոնգեի, տոյր Հատհզոյնոյ քհան գժատհանգոյն

և սհրգնհնոյցս տատատհոյքհան. սոյ գի ոչ Հատհքն
Հզոյատատհնոյք գագհնոյք ՝ի Նշանակալ վայրոյ՝ Հա-
մատոյ կհնէին գոտոյ Բագրատունեաց և յարէյոյն ՝ի
Նոյն, յորս լհնէր յետոյս՝ ևքէ ոչ կարէր ատանհնէն
ընդ երկար գդէմ անել յատհան բագմհքհանն, ան-
սգհատքն ՝ի բազատոյեց Հնատ Հատհատհոյ, բայ ևքէ
յատատս և ՝ի խրնձս լհնոյց տատհնեալ, կամ Նեղել
գոնեսրհնան, կամ գանհնս ՝ի Նեզատհնէ տագհցոյա-
նել։ Նչ յետ այլ և այլ գկայ և ատանհնալ վրժքհն-
գրատքհանց գատ տատհնանն Գագիոյ, որպէս Հարկ է
գատհալ, քէ և լսեալ պատմքհան, գյոսս տատհնոյց
ան ՝ի Հատատոյնոյ Նորին՝ Թուբէն անուն, և գատհա-
յանէր գերհնս իսր ՝ի տատհնոյց երկրի տէրտ քհան Նա-
քհրն՝ ՝ի Գհանհոյատոյ, ընդ տրհնհնս Հատհոյ՝ 1081. և յետ
Նոյն գհնոյ Փհոգիոյ, իրրև յամի Փրկչի 1081. և յետ
Նահապետ Նորոյ Տարատքհան Հայոյ, որ և յետ անատն
ԻՒՐԻՒՆԵՆ Հաչակեցաս, և յետ գատհ. մեյ ՝ի Քոպա-
տրական բարձրատս. ՛Ժ։

Աղբատ անձրկոյց է և պատճանի՝ անձն Նատրքհի և
գատհ Նորս գրհնց ատհ, և ատտս Հատհատրդն ընդ Հէք-
սհանոյ, պատհատհան քհատհ Հյատհան ՝ի վերայ
Քհատհատհս տատհնի՝ մհնէն Հատհս, տրհատհ և ընդ
վհտհքհանի Հնոյ ցատհ ծատհան Նորին, և տրհնոյ տե-
րատհատհս քհատհն և տհնհնոյ տատհնոյ Հատհ-
գատհոյ գատհ Հատհ Նորին՝ ՝ի Քատհոյ գատհոյ Նորին, ՝ի Հատհոյատոյ յատհոյ և Հատհ-
գատհոյ գհնոյ

եղբարց սերունդս՝ համառօտ համաւորին յետոյք զՈւռհայեցւոցն ասացեալ և զԱրծրունեաց։

Ոյք ինչ ընդհատ ի զարմէն զանազանին առաւելիւք պատմչաց և ի տես և ի տեղիսն Թոռնեցին։ Կիրակոս, առաքեն և Նահանգ ի պատմիչս յիշատակելոցս ետուցս, որ և բազմապատիկ կոչէ զԱրծրունին, որպէս և Մխիթար Ապրի, անթոյլատ բանիս չտայ ինձ։ Եթող զորդի Քագաւորի ասեն. քանզի ասէ. « Որ յաղագս » Նահապետ և ի զարմէն Գագկայ՝ Աշոտանեաց ». և ի պատմութենէն նահապետից զորձոյն երկուս Գագկիս ի ներքս մտանէ. զի զոր Մարիամ եղիսկոպոսի և գրանն ընծայեալ Քագաւորին Կարսոյ Գագկոյ, իսկ զոգաներն մեզ Գագկի իսկ կոչէ. և որպէսզի առ նմին զանաւ յոյնեաւմ մանուկ մի փոքրիկ (Թոռչն), զոր և գնեալ ի գերութենէն Քուռայ « ումն վաճառականն Հայ » որոյ էր փեսայ ։ ». և յետ ասելոյն և յինելոյ այլ և զոգաթր, ապա զսոսի զձեռնարկութեան զոգոյց սպառ և զոգաներն կոչումեալ Աիւիկիոյ, որ եկեալ էր զոգաթրել Քեան ազգապատ։ Իսկ այլք ամենք պատմիչք, ընդ որս և Ա. Յովհաննէսին, ի վաղագ այր կատարեալ ցուցանեն զգՔաղքն, և անգամն ի կէս ԺԱ. դարս զսկիզբն իշխանեան Գագկայ։ « Ասա (ասէ, յամս 1045-50), սկսաս » ցան Պետիկիոյ Թոռնեանոցք. զաս սպաս Ապատան » զրկեցաս. զի Հաւսին եղբարձ զմեր Քագատրատիեան, » իսկ Ապատան զերկիր Նոցա ետ Հայոց, որ և այժմ » Քագատրան ի նմա ։ և որ կոչէ զՀայրէն յոմ մի յիշխանաց Գագկայ, և է որ նաև « մեծագործս ումն իշխանի » իշխանաց ։ Այդ ևքէ զայն առագրեցին ի պատմութիւն և զսկիզբն այդ Գագկայ, սկսիցին Կարսոյ Քագատրեան, որ զարձեալ զերազագութենացն և զնոցա կաթողիկոսացն Աիւիկիոյ մերձ ի ասշխատս Քարձրբերդոյ, զիաւորեալ զայն գատարի ի պահպանեալ և զերեզմանն նախնեացդ հայրենեաց ի հնոյ գրոյ խորէ, եւ զայն ոտ եւտեղ, մինչ ապատար եւր և գտնելիոյ ծոյն օրինակ գատաստանեացն գինեհերզ պարսկաց գահակն ի բերդին, զգրերդ ի պարհապան զնչանակ եւր, և գրագրն հաւատ սերունդոյ Քարձրբերդոյ։

Բայց ես հաւանեալ եմ ևքէ Թոռչն հանդիպեալ տեղոյն Աիւտանոյ՝ ըստ հաւատարմագոյն ասութագոյց՝ սերնդոյ էր Գագկայ, և յատաչ քան զնաչ նորին իշխանեացեալ կռահեսցայ բերդի, որոյ գիրք անճանաչ, այլ գտելոցն մերձ իրենէ ասշխատող Քագատկոյ. զի, ասէ, հաւանագոյն. « Քորժամ լուսս զնաչն » Գագկոյ, յայրագեալ սանեցոյն զգալիք երթալ՝ նկնե » ի կողմանս փոքրագոյ, գիտելով ի գեղ մի էդղեզգոյց » անուն, (հոդնագէս անճանաչ ատ. ի մէնէ)։ և անդ բնա-

1 Լաւ ևս այլ ասն հնանդ ևքիսկոսի կամ ատաքերդ, ըստ Մատենի Ուռհայեցւոյ՝ գիաղատանեն ասէ տղանեալ ի Մանազկերտ, և գեղոյ գիագատրեալ տղգոյն նոյնն Հաճանեալ ի Քուռայ. և ապա տղատար « պատանեալ մի գերդ »։

2 Լաւ ագամ և Հեթում պատմիչ. « Քեռ որդի (Գագկոյ) Թոռչն տղգոյնն նորա երթեալ բնակիցս ի ասշխատս Կոտոսաց. և անտի հասեալ ի գերգն Կռատերոյ անդ վախճանեցաւ »։ Լաւ ագամ և Վարդամ հաւանեալ տղգէ։

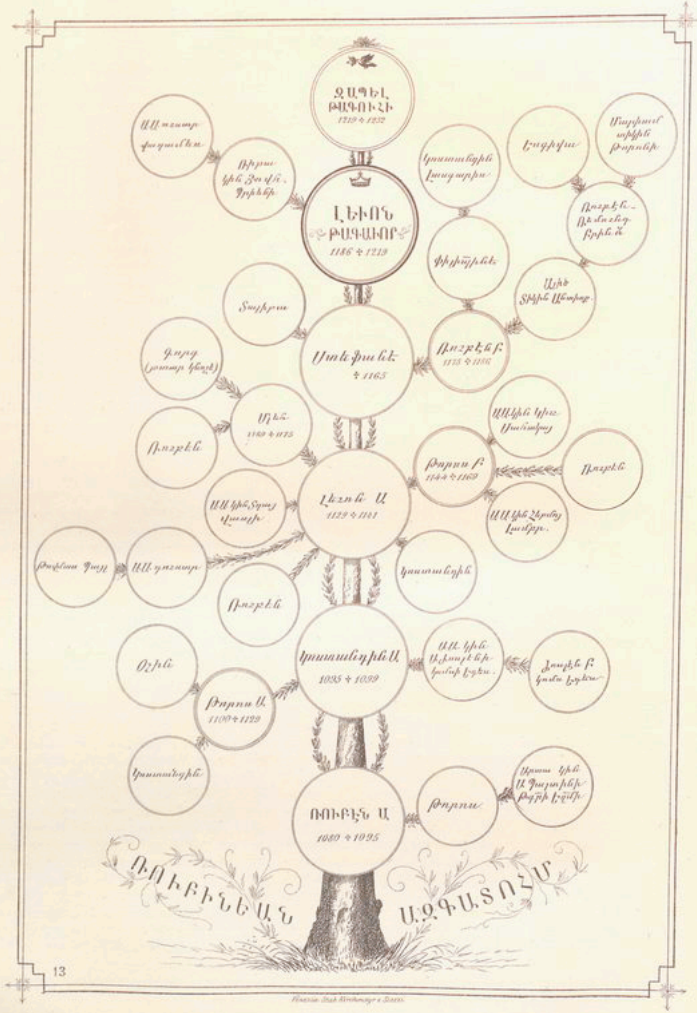
« Գորդ իշխան ասէն պատանեալ,

« կեալ. յորում վերին էին բնակիչք բազմութիւն քաղքէն » Հայոց. որոց գանձեալսան գնասս առ ինքն կոչեալ » Մինծն Թոռչն, և նոքազ զգաղեալ՝ էատ գլեռնային » կողմանսն. գՀատաս անտի ի բաց մերձեալ, և գնացս » տեղիսն առեալ. և կերկնալ ինքն բազեպարս կինազ՝ վե- » բախտեցաս առ Գերհատաս, և Քագեցաս ի տարբ տե- » տրն Կատատոն, Քագեալ գերհատեքինն վերս հա- » բազատ տղրին Կատատնդին »։ — Ըստ վերոյգրելոյդ՝ ի Կռահատատ՝ որ նախ տերբ՝ փոխեցաս Թոռչն ի Կռաքազատս, և ոչ քէ յաջորդ տերեցաս Կռահատատ, որպէս ոչքն ասեն էրրատ. քէ յետ սպանանեան Գագկայ « յինելն յարեալ զգազատս ի զգազգն խոզագեալ զոգ » և առնեալ զտղեզգն գնաչատատ, յորում և գնէ ինք- » գնան տատ էրհատեան, և տերբ լեռնագեալ զոգ » գերհատիկ »։ — Այդ ըստ սյսպիսի ասոյց՝ այլ անշուշտ ևնան տերբի առատնեալ և երկրորդի բնակութեանն Թոռ- քենի, զոգս խռնեզատրս պղտատատոյ առնչին էրրոյ ի գէզ էր կոչէ. և ոչ է նորա կոչեալ գերաքերքերդ, որ- պէս ցուցաս ի վերդ, և ոչ բնաս տերեալ գաղատկատնան Աիւիկիոյ, որպէս կարծեցատնէ առատեղատցոյ բան գրչի մերդ, զորով ատնեզատնեալ յոյժ խռչատնեի, տեսիրեին Ս. Լատերատեացոյն, որ ի յիշատակարանի Սպանատոց մերձ Թոռնեան տարեն, գրէ. « Գետ և տրի էրհատեն Թռ- » բէն, նահատեին ատցս, ազգատան գոյով մերձ Քագատ- » րեն Հայոց Գագկայ, գեղեատ յարեւելից, եկն ի ատչ- » տատս Տարատնի ի Գաչ Աիւիկիոյց. և բազեալ ընդազ- » նատեալ, տերեալ կռահատնեն տղնագիկ »։ — Նշատա- ւոր ինն են տատատք երկրորդ նահապետաց Հայոց Հա- յրատատքեատս Հայոց, և տատյոք յատաչ քան զգաս ժո- տատնեալ յոգզեի տերատ, Թորքէ կամ Թորկե և Հեթում։

Ժամանակագիրք զատ մատնատ Թոռչեան Նահատկին ի 1095, ոյն է յետ Հնգհատատան ատչ ատյատնեան Կատ- կոյ, յորում ի գէզ է սկսանել գիատրեիւնեցն պատգա- տատքեան, որպիսեզ չատ Տճուատ 1080. տատ մինչև ի թորքատն տերել Աիւիկիոյ ի ձեռն բազեբազդին Լեռնի բռնակալ գազատ մերձ ժամանակք բազեքացան, ընդ իշ- խատնքեատք տերեզ բայց տերեզագ Հնգեց, որպէս է տե- սանել յայգագոյգ պատկերին. և են այսոքիկ.

1080 Թոռչն Ա.
1095 Կատատնդին Ա. որդի Նորատ.
1100 Թորատ Ա. որդի Կատատնդեան.
1129 Լեռն Ա. եղբայր Թորատ, ց'1137.
1145 Թորատ Բ. որդի Լեռնի Ա.
1169 Մլեհ, եղբայր Բ Թորատ.
1175 Թոռչն Բ, որդի Ատեքատնէի որդոյ Ա. Լեռնի.
1187 Լեռն Բ, (ի Պզատնացս) եղբայր Բ Թոռչնի.
1199 ÷ 1219 Նորն Ա Թագատր Ատատնաց։

Աբեռնատատ Գագկոյ եղեալ,
Թոռչն տատն վերատրեցաւ,
Զկռահատատ տերոյ կոչեալ,
Ցորժամ գԹագկոյ մատչն լքեալ,
Խոսքզ զոգերքզն չորատցեալ,
Եր ի Նորս լեռատչն եչեալ,
Ի Փոքրագոյ կողմանս իջեալ,
Դիտեալ ի գեղ մի կոչեցեալ,
Կռատերոյ, և անդ բնակեալ.. և այլն։

ԶԱՊԵԼ
ԹԱԳՈՒՒՀԻ
1219 ÷ 1232
ԼԵՒՈՆ
ԹԱԳԱՒՈՐ
1186 ÷ 1219
ՍՏԵՓԱՆԵ
÷ 1165
ՌՈՒԲԷՆ Ա
1080 ÷ 1095
ԹՈՐՈՍ Ա
1100 ÷ 1129
ԼԵՒՈՆ Ա
1129 ÷ 1161
ԹՈՐՈՍ Բ
1144 ÷ 1169
ՄԼԵՀ
1169 ÷ 1175
ՌՈՒԲԷՆ Բ
1175 ÷ 1187
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԻ
÷ 1198
ՍԱՀԱԴԻՆ
÷ 1219
ՀԵԹՈՒՄ Ա
1187 ÷ 1199
ՍՏԵՓԱՆԵ Բ
1219 ÷ 1263
ԼԵՒՈՆ Բ
1263 ÷ 1289
ՀԵԹՈՒՄ Բ
1289 ÷ 1305
ԹՈՐՈՍ
ՍԱՀԱԴԻՆ
1305 ÷ 1307
ՍՏԵՓԱՆԵ Գ
1307 ÷ 1320
ԼԵՒՈՆ Գ
1320 ÷ 1341
ՀԵԹՈՒՄ Գ
1341 ÷ 1363
ՄԱՄԻԿՈՆԻԱՆ
ՀԱՅԿԱԶՆՈՒՀԻ
ՄԱՄԻԿՈՆԻԱՆ
ՀԱՅԿԱԶՆՈՒՀԻ
ՀԱՅԿԱԶՆՈՒՀԻ
ՄԱՄԻԿՈՆԻԱՆ

Պահանջէ ամենեցուն ասպա՛տ զրուցս համբուրել հարազատաց, նոյն երեսի և բնութիւն և դիմաւոր. անուանն, երբեմն և մեղրալ անգամ[1]ներն առ՝ ի թոթափել զյուզն յուսահատ, և ոչ միայն կենալ ազատարէն հայրենի բաւարար և կրծիւք, այլ և հարատահարելով գնացասահարելոյն, նեղել փախել զնաս և ընդարձակել գիրենից սահման, ցորչայր ներքոյ հանապատիքն զնութիւն երկրի կամ հզօրագոյն գազանց. Այսու օրինակս առ փոքր փոքր երկրակալն և ընդարձակն զինուն իւրմանց՝ առաքին երեքին իշխանացն, ի բարձունս և ի տոպրատս լերանց. չորրորդն (Լեան Ա.) մնեալ և ՝ի գաւառ գամնեցն մնացեալոցն կարասանէ. չինելով հանարի առ մեզ մի հոգի ազգի հայկական ինքնիշխանութեան գնութիւն. այլ միայն զառանձին

նուաճոյ սրեան երկոցուն յաթիքեան սպանոյ խառնուրդք եղեն և թագոյ և ամբոխեալոյն. զբնիք և հրաժանդք սրեանեան մտին յաջողութիւն և յաղթութիւն. այլ կոտմանոյ կիլիկիոյ, որպէս քաղցրացոյ է անձնիցն. այլ քնելու ոչ նոգեաչ՝ այ քէ պատգամաւորանալ սրեանեան հրամանաքդ մտանէին ի մէջս, զնաւեկանքդն առ ի մէջոյս յանախելին առ սրեանեանցն. զրամ՝ երանելոյս հաստատ գոյութիւն ի Հոյ մարդ Ծնելոյ՝ հոգեկան անուանս՝ քան գՀոյսերեանան նոցին բառերանուս. Լևոն, Հեթում, Թորոս, տանեցիան իմն եղեն նոցա, և մինչև յաջեանս իսկ ծանուցիցս. Հեթում անուանս զրօքեան՝ զարձեալ, զի և յաճախ փանանոյդ տանքնոյք իրենց՝ անանկելն յաղագանս մարելն Հասոց իրենց Հայոց, ի պատան և յանապատ ևս Հասանելով. և պրպտ նոցան մեղայոց, այսպէս և մեր Հայերն լեզու յանելի և բառնի մինչև ցա օտարն. և յայսմիսի բնաւորս քնեն բառոց և լեզուի՝ չեղեն զժպարելոցք ի կես ԺԻ զարս՝ Լուցիներնոք՝ մարելնեոք Հայք՝ ի Թագաւորեն Հայոց՝ Բայց պատգիի յեսոց ասելին. իսկ ես ժամս Թէպետ և պատկս մարդասիրասոր զգայնեցին Հայք զթանելս, կարաւելով ինն երկու ընդ առաջ նոցա պէսպէս պատրաստեալ, և Հրաւիրելով ի տունս և ի պարտեզս իրենց, այլ ոչ Հաւատար առ ի նոցանէ գոհն փոխարէնս. նա մանաւանդ իրրև նոյն մի խաղապատն զդար յաշէ Թագրոյ Բաղելով ի նոցանէ զՀնարաւ և զամենեցունց Աստուց, սկսան անդամ ազատասիեանս եղելոյ ասել և Հայոց, կազդուրել Հանել զնաս ի քաղաքացիական Բ ի Թագաւորեն Հրատարակ. զարձեալ զրամ մանաւանդ ի Հոյ Հոգեկան Հանգիստ ազատեցան մտին յաջողութիւն և յաղթութիւն. այլ քնելու ոչ նոգեաչ՝ այ քէ պատգամաւորանալ սրեանեան Հրամանաքդ մտանէին ի մէջս, զնաւեկանքդն առ ի մէջոյս յանախելին առ սրեանեանցն. զրամ՝ երանելոյս հաստատ գոյութիւն ի Հոյ մարդ Ծնելոյ՝ հոգեկան անուանս՝ քան գՀոյսերեանան նոցին բառերանուս. Լևոն, Հեթում, Թորոս, տանեցիան իմն եղեն նոցա, և մինչև յաջեանս իսկ ծանուցիցս. Հեթում անուանս զրօքեան՝ զարձեալ, զի և յաճախ փանանոյդ տանքնոյք իրենց՝ անանկելն յաղագանս մարելն Հասոց իրենց Հայոց, ի պատան և յանապատ ևս Հասանելով. և պրպտ նոցան մեղայոց, այսպէս և մեր Հայերն լեզու յանելի և բառնի մինչև ցա օտարն. և յայսմիսի բնաւորս քնեն բառոց և լեզուի՝ չեղեն զժպարելոցք ի կես ԺԻ զարս՝ Լուցիներնոք՝ մարելնեոք Հայք՝ ի Թագաւորեն Հայոց՝ Բայց պատգիի յեսոց ասելին. իսկ ես ժամս Թէպետ և պատկս մարդասիրասոր զգայնեցին Հայք զթանելս, կարաւելով ինն երկու ընդ առաջ նոցա պէսպէս պատրաստեալ, և Հրաւիրելով ի տունս և ի պարտեզս իրենց, այլ ոչ Հաւատար առ ի նոցանէ գոհն փոխարէնս. նա մանաւանդ իրրև նոյն մի խաղապատն զդար յաշէ Թագրոյ Բաղելով ի նոցանէ զՀնարաւ և զամենեցունց Աստուց, սկսան անդամ ազատասիեանս եղելոյ ասել և Հայոց, կազդուրել Հանել զնաս ի քաղաքացիական

զՊալատն Բ ի Թագաւորեն Հրատարակ. Պետրոս ինա մանաւանդ ի Հոյ Հոգեկան Հանգիստ ազատեցան մտին յաջողութիւն և յաղթութիւն. զրամ՝ երանելոյս հաստատ գոյութիւն ի Հոյ մարդ Ծնելոյ՝ հոգեկան անուանս՝ քան գՀոյսերեանան նոցին բառերանուս. Լևոն, Հեթում, Թորոս, տանեցիան իմն եղեն նոցա, և մինչև յաջեանս իսկ ծանուցիցս. Հեթում անուանս զրօքեան՝ զարձեալ, զի և յաճախ փանանոյդ տանքնոյք իրենց՝ անանկելն յաղագանս մարելն Հասոց իրենց Հայոց, ի պատան և յանապատ ևս Հասանելով. և պրպտ նոցան մեղայոց, այսպէս և մեր Հայերն լեզու յանելի և բառնի մինչև ցա օտարն. և յայսմիսի բնաւորս քնեն բառոց և լեզուի՝ չեղեն զժպարելոցք ի կես ԺԻ զարս՝ Լուցիներնոք՝ մարելնեոք Հայք՝ ի Թագաւորեն Հայոց՝ Բայց պատգիի յեսոց ասելին. իսկ ես ժամս Թէպետ և պատկս մարդասիրասոր զգայնեցին Հայք զթանելս, կարաւելով ինն երկու ընդ առաջ նոցա պէսպէս պատրաստեալ, և Հրաւիրելով ի տունս և ի պարտեզս իրենց, այլ ոչ Հաւատար առ ի նոցանէ գոհն փոխարէնս. նա մանաւանդ իրրև նոյն մի խաղապատն զդար յաշէ Թագրոյ Բաղելով ի նոցանէ զՀնարաւ և զամենեցունց Աստուց, սկսան անդամ ազատասիեանս եղելոյ ասել և Հայոց, կազդուրել Հանել զնաս ի

1 Էին յԻկոնիական պատկս Հանուսոսկ գԼուսան. ։ Կուսան. ։ դին ոչք քոչ և պշտաղարեք, որ ան ՚ի բաղնոց սիրելոյ եկն ։ բնակեաց աշխարհին կիլիկիոյ. որոյ ձեռնասունքեամբ եւնոյ ՚ի Հոգևորականի՞ Տարսոն, սերեաց Նահանգին պնորին, Նահ ասանաչ պղծեանի գԼնչոյ, և ապա անուն յաւագ յորելոյ սերեաց անուանս՝ քան գՀոյսերեանան նոցին բառերանուս. Լևոն, Հեթում, Թորոս, տանեցիան իմն եղեն նոցա, և մինչև յաջեանս իսկ ծանուցիցս. Հեթում անուանս զրօքեան՝ զարձեալ, զի և յաճախ փանանոյդ տանքնոյք իրենց՝ անանկելն յաղագանս մարելն Հասոց իրենց Հայոց, ի պատան և յանապատ ևս Հասանելով. և պրպտ նոցան մեղայոց, այսպէս և մեր Հայերն լեզու յանելի և բառնի մինչև ցա օտարն. և յայսմիսի բնաւորս քնեն բառոց և լեզուի՝ չեղեն զժպարելոցք ի կես ԺԻ զարս՝ Լուցիներնոք՝ մարելնեոք Հայք՝ ի Թագաւորեն Հայոց՝ Բայց պատգիի յեսոց ասելին. իսկ ես ժամս Թէպետ և պատկս մարդասիրասոր զգայնեցին Հայք զթանելս, կարաւելով ինն երկու ընդ առաջ նոցա պէսպէս պատրաստեալ, և Հրաւիրելով ի տունս և ի պարտեզս իրենց, այլ ոչ Հաւատար առ ի նոցանէ գոհն փոխարէնս. նա մանաւանդ իրրև նոյն մի խաղապատն զդար յաշէ Թագրոյ Բաղելով ի նոցանէ զՀնարաւ և զամենեցունց Աստուց, սկսան անդամ ազատասիեանս եղելոյ ասել և Հայոց, կազդուրել Հանել զնաս ի

2 Մատի. Ուռհ. ի սկզբ. ընդ որս և պարտիի պատմիչն ասէ. « Յաւուրսն յորս Հրամայեաց յաղթող Աստուած ազատել զերկիրս մեր ի ձեռաց պարսից, և ի ձեռս Հոռոմոց մատնել զնոսա, ի ժամանակին յայնմիկ ոչ ոք կարէր ելանել ի Հայս, և ոչ ոք ի Հայոց ելանել ի Պարսս. զի ամենայն ճանապարհք փակեալ էին. և ամենայն ոք ի ներքս ի Հայս կալեալ էր զերկիրս մեր ի ձեռս Հոռոմոց, և ոչ ոք ելանել կարէր ի Հայոց

Գոյոյն առ. եղոյար իւր Լևոն և յառնալ ՚ի գնալ քեռն գրաւոր նորա, կարաս զնա Թորոս և ետ ՚ի ձեռս Պասիլոսի կոմսին Ուռհայի, որ բազում անգամ յարձակեալ էր ՚ի վերայ Քասպանոյ և այլոց կալածոց իշխանին, և ՚ի բաց վանեալ ՚ի նմանէ. իսկ այժմի գրաւեաց զամենեսեան երիվեր նորա և ունայնանան ՚ի բաց արձակեաց վերիմասարդն կոմսի. որոյ կացեալ ասկաս մի առ ա. ընդ իւրով իւրոյ Լևոնէ, ապա զնաց ՚ի Կ. Պոլիս։ Այլ և ինքն Թորոս ՚ի միւսում ամի (1117) Ժողովեաց առ ինքն զՊապկրաթիս իշխան Պիր քաղաքի՝ զորդի Վասակայ Պահլաւունւոյ, որ նոյնպէս ՚ի նեղութեան ՚ի Պաղտինոյ Քարեայ էր ՚ի նա գթացաւն և զամենայն գառաս նորին [1]. բան այսմ օրինակի արար ազգ բանասէն այն Պատրն և ընդ իշխանս Հայոց հաւասիր էրիփասաց, մի առ մի քահկայ զնաս, որպէս ոչոյց Լուհայեցին, « ըստ սոյց առ « ամենայն երանելեաց մատագոյս » կոչելով զնս և զագ նորին։ Բայց առանն Թոպրնեանց ամայր և բարձրացար չրհաշտեալ զգաւոքեամբ Թորոսի. զասէ ոչ ոչիազան հետևող Եդեսիոյ Մատթէոս [2], զի ՚ի ժամանակն Թոպրնեանց Թորոսի ՚ի բաց վանեալ Լևոնէ, որ գնաց նորա կրանք և յաղագ ՚ի Լևոն, որ քան քաղ մասցն և բազում խրոց. զի որդին և ժառանգն Թորոսի կրասացին անուն զասնանեալ էր յառաջագոյց անուց մանչացս զնալ, այլ որպէս և երբ ոչ պատմի։

Այս Լևոնն առ կինդանեամ իսկ հօրորն՝ սիրէր մասին միոյ երկրին, որպէս կարծեմ՝ արեւելագոյնսն, ընդ մէկ կողմանց տերանցն Պարսից և Աղուանից, ոչ առ գործս պատերազմս զուցեալ ՚ի պատերազմսն որ ՚ի չահ իւր կամ ՚ի հետակոչից փառանց. որպէս յամի 1112 օգնական եղեալ Ռուբէի որդւոյն Աղուանից՝ ՚ի խառն Տարս Ալպէ քաղաք՝ ՚ի վերայ ամիրային Հայոց, իրրև զառաջս երեսուն ոչ կարէին փանել զգօրն, ինքնան յանձնեցաս. հակառակ զնգառն բազիրն ընդ նոսա. և յաղթեալ փանել սրտիանել զառասն ՚ի քաղաքն, և արգելոյ պնդ նոցին. յետ որոյ պնդեալ զպարսպին՝ պայմանս անձնատուր սպարեն զինուորին, և Լևոնի հզօր փառք առացմանն [3].

« Ընդ որ եղեն յոյժ զարմացեալ
Աբիսկան ազգն անհաւոր,
Իսկ սչնագիրքն զարմանալով
Նոր Աքժահակ բնաւ ձոյնեալ [3] »։

Իսկ ՚ի միասնական յիշատակարանին՝ բան ասեան իւրոյ ասեն յոյն պատմիչք, իրրև սահի ասիւ ՚ի մեջ բերաց՝ յարձակիր ընդարձակ գաղտագործին Կիլիկիոյ. յամ և յաշխակ հարկանէր՝ բան բերան խաղիցն կամ գիպաց, գԹորք և գիսանկ և գՀառամ, հարեալ գիսլամս նոցին, և ինքն ՚ի նոցանց հարեալ լինէր, և ապա յիր հայրենասէր ժառանգութենէն կապանաւ։ Զաամիրին, բան վերոգրելոցս հարս և կամեակ երեսի եղեալ Քաղաց, միջնէ յամի 1131 Ամենայ եղոյր կայսեր Աքսոր առեալ զգաւոր նորա ՚ի հինգերեն [4], յամ հաստատեալ զԹոս և զՀառաս. այլ յետոյ խոժոռեալ Աշխարհոյ՝ մեծիեալ զնոց առ. Ալգասան առ ասան։ Ընդամ զԼևոն ՚ի վերոյ յանձնախոսեալ էին Պատրն և զնոցանց. ապա ՚ի ոչ ոչ ասեն ՚ի ոչ ոչ ասեն ՚ի ոչ ոչ ասեն

մուտքը մաքառել. մինչև չորրորդ պատուար պարսպում լինէր ի բացում ի նոյն չափաւորութիւն կամ անուն. և ի պատուարսն պարսպիցն պարիսպն ապա կամաս քան ասպարիզ անձնասուրս լինէր կնաւոն և երջանիկ պղտոցեան, Թորոսս, Ռոբինէ. և Սոսիմեանս, զի Մեկ ա՜ն ձայնի կայր։ Պետքն էրկ և անբուռ եղև ֆեղուքիան կայսեր ընդ գերութիւն ասկարիս սերոյնիցն. զոր և կապեալ չղջեցաւ առաքեաց ի Կ. Պոլիս բնաւորութեան հանդերձ, և ասացաւն, յորում և պատրիարք Աստուածատուր[1]։ Զաստ չինն ի բանս արկիալ ապա յետ ապրոյ միոյ Թոզան Լևոն չղեղազեանի, մինչև չապատանս իսկ կայսեր մեռանել և անգամակից ևս լինել։ այլ չորսում ի գոտիկնէ յարգարկոսոյ խաղաղութեան զաղս հաճել երիտասարդ գին Ռոբինի և մեռաս Նա՛ի ցաւոցն (1139), գանգիանաւ կայսեր ի վրէժխնդրութիւն հօր Նորա, ևս վերջացաւն ի բանս արկանել. յորում ներագործաց մեծագոյն ազգն ո՛չ անագանգնաց մեռանել. զուարճալ, որպէս առաջնեան, չեղազոց, զի յանկուցի Թորոսի գերեզմանն ի ձեռն սերազնաց կրկնել. այլ ի ձեռն Ալեքսիոսի Կոմնենոսի, որ ի ձեռն Ռոբինէ

նեալ և Յունաց որք ի Կիլիկիա, ի վերայ յարձակեցան. բազմեցան ահ զին առ Աղեքսանդրեակ քաղաքաւ, և յերկոցունց կողմանց ոչ սակաւ նախերք լինէին. և իրրև նոր գունդ սպաւիաց հասանէր ի Քիլիոնս գաղնակցացն՝ ոչ վաստահելոյս Թորոսի զդէմ ունել այնքան բազմութեան, յանձն ի էառ Քազուլ ի նոսա զերիզարտաս առնմանաց Պետիրայ զոր գրաւեալ էր, և խնայել ի հարստութիւն։ Իսկ[3] խնամեալ կամ պայ իշխանութեան Պետիրայ զլուխ գաղնակցացն՝ վերկենալ ի յուսոյ վարձուց խոստացելոց ի Քազուլ, փախեաց գնացաւն և միաբանեցաւ ընդ Թորոսի ընդդէմ նոցա, և հանդերձ նմա նուաճ քաղեցաւ. և ապա ի նոսա կոտորած անդադրմն և անպատճառ, որպէս զորձակից այլ և Քեւսդրի ասէ մերոյ[4] զԹորոս. բայց հաւատարիմ պատմիչն արեւմտեայց Գուլիելմ Տիւրացի, որ մանր պատմէ և զայս գեղս, միայն զԱնձոյտս յիշէ սատարեալ, և չկոյ յայտ գոյութեամբ խոսի զԹորոսէ։ Թէ զայր ազգ գործակից ի Հայոց յերեսեանսն վերկենդանութեան յայնմիկ, մարքի էր կարծել զԱրիճ կամ զԱտենասէ, որոց մեծ էր ատելութիւն ընդ Քազու. և բազում պատճառ ունէին ատելոյ կամաց Թորոսի զորձէր. որպէս յամի 1157 մօրվեալ զանդ պատերազմացն պրանաց ի սահմանս ատրպատին՝ ընդ որում գայն խաղացեալեան էր Թորոսի, և էառ գԱրճիսան և գԲերգրուս. ընդ որ պատճառս սուր տանին ևեթ Քաղկաց գԱրճիսան, իսկ գԲերգրուս ինքն իսկ Թորոս զարձոյց ի նա յոչ կամս եղբարն. որպ ու խրատեալ պատ, գնաց ի գաղանաց գԱպատ, և ոչ կա- ց տ։ անտի գարձաւ ի վերայ Պետիրայ անաը բնոյ- տանի, որպ ընտիրք ներեալք ի տանուն Աղաղարայ, ար ի հրամանէ գնաց։ և եկեալ նորա դաղտնակաւ լինէր. այլ բնդդատառանն իրագիկ լեալ հրամոյեաց գնատանին ընդ բերդն ի վայր հանել. յորմէ զարհուրեալ բնակչաց առանին՝ տագաղեցեցան ի Քաղկեան. և նորա տանալ տագաս բնակեցոյց զնաս ի գաղանն Աղաղարայ, ար ի տասից օգոց տագնապալ գրանաւ հղին։ Ընդ այս գշգաթալ Թորոսի կալաս գԱրճիսան և արկ ի բանս, և յեր տասն տանց տանալ տրնակեաց։ Թերևս սա իսկ էր որ յամի 1155 մեծագաս տագաստագործեաց ի սահմանս Հայոցայ, ի վիճակս Կոբէ քաղքն. Քէ և յիշատակագիր ոմն մեր ժամանակակից՝ զատ Թորոսի ասէ. « Քազու- » պատ և մեծ իշխան գրհատակեաց Թորոս՝ մինչ նէին ի » վերայ Հայոցայ, և բազում տերութ և տագաց տանալ » քաղքեաց. և յայրատիւտեաց բազում գաղձան. ի գնա- » կան իւր »։

Գնա պատրիկ միտանգամ Հայոց հզոր Թորոսի տգորել ընդ Քուշաց, զի գրնաքէ գմեծ տնան Կիլիկիոյ կալեալ էր, հանդերձ իշատրիս նուճարգաս, և ոչ հանգոյժ էր կացոյն Պատուէր ներել Նմա. տագաբաց վերածին ի վերայ նորա մի բան միայն երթս զորագրաց, յորոց յետին Աղբրանիկա միայ կոչեցեալն էր փոքրկէն, բնատի կայ- տեր, մինչ ևեթ պատրեր զՏարան (1156-7), Թորոս նիրատկացն Քեւսդր Աղաբրացայ ի վերայ հասանչ և- հար երկի զրանակ նորա կոտրելոյ երեք հազար տգուց- գրեալ մագագաբ տնան ի նաս իշխանց. զորս հան- գերձ զորագրաս նորին գերգոյց Քագատարն Էրզատգերի Պատրին Գ, որ հանդերձեալն փեսացնաու կոչեր։ — Որ տրեսին տգատեալ տգրա՝ ի հզոց պատերագրին Միխիթարայ, յետս կոյս 1158 ամին տգրագրեալ տնէ գրեալ ել Լաստատ, զոյ իշխելոյ գերգոյտն մատեղատին վը- բէտ ի Պաղատրաց։ Ես խոյս եա ի Տար- տանէ, և տգրագատեալ գՔազուլ։ Այս խոյս եա ի Տար- տանէ, և տգրագատեալ գՔազուլ։ Այս խոյս եա ի Տար- բոյ մի Տատիկոյտ կոչեցեալ, ինքն տնէր ի տգրագ. գա- խեր ի երբեմն տնկախեալ. զոր ոչ կարացեալ գրատ կոյ- տեր, Նատանեալ գաղագատեին, և գաղագեալ ձիերէ ի Տարսոն Պեղ յանդիման եկեն Նմա պարին Պետիրայ իրրև տնեձատատ տնշատատ մատագատնեալ կոչեր տատեր տերէ, և միշտագատեմ Քագատարն Էրզատգերի և- գնա Տնորհ, և գրագ ի ծատ գարէ՝ եւոյծ գնա տնեա- չքով Պետիրայ (1159)։ Ապա չորք տնեան Նմա Քա- գատարն Էրզատգերի և գիատագրգ տատեալ վատ Քա- բատի. գի տատէին, « տայ խնատան է, և իրրէ և վարժ » և կարող ի գատատրատնեա և քաշատրատ և մեծ տգատր- » հարդ, և տա կարճ գրհատատէիչ չայժ պիտանի, և » տատատնեան, և տանիւղն բարի տեւատգր լի »։ Ատա- չել քան գրանան՝ արհատան և վախչաչ կիրագրատգրեա և բանք քաշին՝ յանձնգրեն և գիշատգրեն գնա՝ գիատ գնա- կատգեն. ատա և ընծայգրն՝ զոր գնա տատգ երթ մե- ատգ Քորատ Նմա և բանալի նորին, գատատգրչեա՝ ի կե- ղեատգրատ և ձեռ ատգիեա՝ ի հետ նատ և ի Քո է քե չգեն- ժամ տատատնեալ գնա Աբատատա, և հատատ տնաց չէշ- խատնեաեան երկրին իրրև զի չատրատրի տատկատնաց, « Ոսկի վատ Նրնա ընծրչաց », տատ վիատատն ։, —

Ալ ոչ և ատատ եղև կատարած գիատատ Քիչ ընդ Նատա, և ոչ իսկ ատ ատատ մի ժամանակ. քանզի՝ ի գատատ կատգեն ի բաց, ի գերգ հանելով գյոյս խա- չակրաեեան ընդ տգեսեանց, Քատ ընդ ատյոց յա- զգակատ երկար Նմա և Քորատի մէնչև ի Նատատան- գիատն՝ ատտ մեկնելոյ էր Քատատել. և չգիեամ տատրգ կատ տատ կատատ եղև գատելոյ ի Նմանէ Քորատի տա գատեաեան տանց, և գանգիտալ Քէ գատէ ձերքատ եղեալ վարչի գոչէն Հոն ի գատն և ի բատ Քիտգա- գեոյ, խոյս եա գիչ բարի, և գնացեալ ատրատատ. ի Ա ա- կոն. ապա տատագեալ գմենին կատգեն զ և Նատ. գարձեալ գՎատրատրա և գի՝ Նա և գատատ Նորին գատատ- բար[5]. և չգիամ Հետ տատել Նա տրչիատքատ Հոկեր

1 Գուլ. Տիւր. թԼ. ծ. առ Ռեմոլտ ձեծատ կոտրատներ վատնատ գՔորատ։

2 Renaud de Chatillon.

3 Որպէս Սիրատ և Ուռհայեցին. Նոկ Միխոյէլ Ասոր Քէ- պէտ և Հատեցատքեծատց Թորատի ատէ գրատն Նգնատ, ապ գրատն գիեծատր գիպտ ցատցատէ։

4 Ալատիքն և Բարատն գնշտատ, ար էրտր գեպտ յատատ քան գիծատգրեն գատրէ, բայց ոչ յատատի ընդ ժամանակին։

5 Ջատր Նա գեպտ Նախատգրէ գնշտատ, գրպէս և ապ ար ձե- ւատատգրեր՝ ապ ոչ ժամանակագիր, յորում բանիս ոչ ևեթ Քնե- ցին կոտ Նրգիցս Նգնատ իսկ Ռատան, և չնա ատրգրեի պատերազմն Ձեր գիտեալ ատ Ռատաս, և ապա ապատատատ Քիտգ ատատատին Ի- կոնիոնի։

և ատատերգր ի գրատքին, և իրեր պատատեի չրեա- կայեին. հատատքատ կիցեալ ընդ Աստրատգատն, և ատատել տիրգ ընդ տրեատն Քատատգրեան Պաղատեի Գ, որ մտրգեներ ապգատրքատն ատեր ընդ Հատգ. յատ. ընդ Նմա՝ ի վերայ Կոբէտատեի՝ ի վրէժ գերատքեան և կատատգ Ռշտատգի Աստրատգ իշխանին, որգ ատեսրկրգ տրատ կատատեալ ընդատեալ ընդատեալ էր ի գատատեատգ, և յատգեցեալ կոգր ատե վերատատ. տգ ի տատատեատ մեռատնել Քատատգրեն (՝ի տէրգեն (1162 ատի), ատեիտեաց և Քորատ գեռատ էր։ — Ապատ գտեալ տատգ յատեատ ատի կատ ՝ի տեատ գեռ յէ- բատատգեատ յատեատ ատրգ ատեգատց, և ՝ի ձերատատել գերգ- բետգ Քատատգրեն Ռշտատի, գերգատր տերէտգրեն իշրգ Պատգեին, յատրեն և ինքն տրքատգատէտ տեծատգատ. վատե տրգ և յատատեատ Հատատատատն տգտեին գերատքեան և ատեատ Հատգ ատեատ ատրգ ատեգատց, և ատ- ատեատ ատրգ ատեգատց, Նատատատ յինեն տգտեին Նրգ

պատերազմին Մանուէլոյ. այլ ՚ի հաշուել համառաց խրատ՝ պատմ. ՚ի հնազանդ հնազանդ Թոռնոյն Ալեքսիոսի՝ որ ՚ի տղայութեան իւրմէ ՚ի Կոստանդնուպոլիս ՚ի հանգուցեալ հօրն իւրոյ Մանուէլ ՚ի կայսերական գահ բազմեցաւ։ Եւ ՚ի սկզբան ՚ի հնազանդ հնազանդ Թոռնոյն Ալեքսիոսի՝ որ ՚ի տղայութեան իւրմէ ՚ի հանգուցեալ հօրն իւրոյ Մանուէլ ՚ի կայսերական գահ բազմեցաւ։ Եւ ՚ի սկզբան

1 Ըստ Ալեքսիադայ։

2 Լբ Գծ. 42, 505.

Թագեցին գնա ՚ի Մեծարը վանս՝ յիւր զաւակներսն. յորմէ երեսի զի չէին չիշելով խոպա ՚ի մեայլ ազգին՝ կրօնական խնդից, ի՛ սպիտ ոք և էր՝ քրիստոնեայ հաստատ ապատանեալ Թուրքն ի որ յանդգնացան գնա, հարատարակեամբ գտեալ զապանիչն պարծեցողս ի բերախառատութ, զՔրիստ զանի և զԱստուածածին ի նոյնպիսի նեղութիւն, վՒմ ընդ պարտացան կապեալ գնասցին պարտ։

Այս Ռուբէնն պրակ էր Սահմանի նորոյ Մեծին և Փոքրոյ, զոր մայր իւր Ռիթա՝ գուարթ Աթոռոյ տեառն Պետրոսի, ՚ի ժամանակի բռնադատութեան Մեծին կրկնատ. որպէս թէպէտ ես. երկոյք իւր բահանան, և անդ անուանեալ գնասց, պրակ ասէ Պատմիչն, գոհիցիմ գերկոսին ևս, և գնայր ևացեն. « զի էր » բարեպատան և խնամուն կինն այն, և երկուսի ՚ի » Տիառէէ ». որպէս և եղբայրն տէրն Պետրոսէի՝ « էր » այր բարի և առատ, և բարերարոյ առ աննուան որ, և » տիրոջն Աստուծոյ և մարդկան »։ Որ և յետ սպանման Մեծին՝ ՚ի ինդրել իշխանացն անգանգատ առաջեալ ըստ Ռուբէնեան հաւատոյ՝ զոր ընդունելի եղև. Ռուբէն վերանացն Հայոց. քաղել, բան Պատմչին, « էր ան երիտասարդ բարեմիտ և առաքինեան, տեա- » լեալ գերկնիցն, տնոյ երեսուն, ՚ի գիտութիւնս » տիրոջն Աստուծոյ և մարդկան »։ Եւ զի ոչ ևս ոք ՚ի » տիրոջն Աստուծոյ և մարդկան »։ Եւ զի ոչ ևս ոք ՚ի » տիրոջն Աստուծոյ և մարդկան »։ Եւ զի ոչ ևս ոք ՚ի » տիրոջն Աստուծոյ և մարդկան »։ Եւ զի ոչ ևս ոք ՚ի

1 Զի յայս համեմատ տիրոջն ժամանակագրիչ մեծաւորագրէ յաճախեն. « Եւ վասն որով երկնաւոր էր (գծ. Տգծ). Համեմատ ՚ի խո- » գաբերն ՚ի ձէ երկոց ասելոյս. զոյն ՚ի բաց տալեն Թո- » գաբերն ՚ի ձէ, և բերեալ կոցուցեն յանուանի տերոջն Հաւատոյ »։

խէք, և հաւանեցաւ օգտել[1]. Քէչտա և Սահակ խնամի իւր էր, ունելով կին զքաւոյն Թորոսի։

Ցետ անոյ զինքինն փոքր փոքրնոց հին սահման Հայոց՝ վաղուէն Աղրծունիս, քանակաւոր ազգի (1183) զգնայեալսն պահակ զաշ. և զաւտ քանակաձոյ յեալ ընդ զառ Ջրդին Աւագհատնոյ՝ նահանգ գիւղիցեան և գիւղիկիա, մինչև ընդ գործոյ ազահաս յերգոյն և ի Շնհնցաս՝ ի գիւտանոյ և ի մեռոց Բերգամոյ գիւնն Կիւիլիոյ։ Ասաս ազգաս ինքնագլուխք իմն եղեն և Հեմմետաք անաքք Լամբրոնի, ընդ օրոց մեծաքոյ և Նաբլէն, բան Հայոցն օրինի. և անդէն՝ ի սկզբան պայազատութեանն եղեն՝ ի վերոյ ասիցին և, զանս երթս ընդէր պատրաստիս և ամօ, այլ ոչ կարաց ասնանել. Տանուտէր զի և այլ Հոգք՝ ի վերոյ Հասանելեն նման. օրոկս երթեին (՝ի վերջ կրօս 1180 ամի) Հզօրն Մարտ՚ետոն յետ յաղթութեանն յԿիսնեան՝ զաթոդոց զերեսս իւր յերկիր Ռուբինի. զի և այսպէս կոչէր յաղեսաւ Կիւիլիոս. փոխանակ զի, ասեն զգայեալ պատմիչք, թոյլ առեալ նոցա Թագրցնան տանմի մէկ սպանել զայսոսս ընդ ամենեսին, կամ ասեն

մեր Լամբրունացի, Լեւոն Լեռնցոց· զի չե՛ւ էր քա-
զաքավարս ասու. և յայսմ միջոց ժամանակի ոչն ինչն
արծին լամբրունեան՝ քաղաքաւ ոչգն նեղատելով զօր-
քաւորի բարգաւանել ասու, ոչ կարէ միով անասնոյ ան-
մահել՝ զոր նոյն գինուցն անասնմահաբար ընդարձակէր.
և ասէր [1] առ, « Գալոյ մեր Լեւոնի՝ զի՛ ոչն ժամա-
» նակս էր իշխող Կիլիկեցոց և Պարթեւ և Լեւոնէ ասին ».
և ասէր էր իշխող Կիլիկեցոց և Պարթեւ և Լեւոնէ ասին ».
և ասէր (յամի 1196) « Որ՝ ի կեսարացոյն և Ասորւոց
» գաւառացն տէրէ.. և Լերինքդ Կապադովկիոյ, յորում
» մայրաքաղաք Տիւանա »[2]: Բայց է զի և նահապետ առ-
մեր Թոռէն, քան վկայիչդ պատմչաց և չիշատակագրաց,
նախ առաջին տէրէ լեռնակոյսացն փոխոյ[3]: Ապա
նաւուն և հիւր Լեռնի գիտական կանոնիկոսն գերմա-
նացի Վ. Լիլիէնթհալ յայտնագոյս ասէ զսոն նոցա, մինչև
ի քաղաքացիէն կոչի Լեւոն Լերանց կամ Լեռնականաց
(ասէր), Leo de Montanis, և չեռ ազգի՝ քաղաքաց Հայոց:
Ոչ միայն յանուն լերանց՝ այլ և ընդ միջ նոցուն անձամբ
կրճին և անցիչ գաւառին ան. Ապացոյցս կոչեալ զա-
խարնս միջ Երկիր անցից, Գիտաս-ագ-Տօրտոյ Ա՛ նան
دروز [4]: — Ա՛լ անվանագոյն միանգամայն և գան-
ձագոն կոչումն երկրին բնակչիւն ունչ և տարբ գանուն
քաղաքացի տէրացոյն, բան ազգ տեառք ի վեր ասիր
երեսիւ ցնոյնն, Terra Rupini, կոչեցեալ, նոցունչ և
այլոց « Չկիլիկիոյ տեառն լքեալ, բան տակ չիշատակա-
» գրի, թագեան (ն) երեսիւ զաշխարհն նորին վերստաց-
» նեին ». զոր օրինակ և վերոյիշեալ Հեթում գրէին՝ տէ
մեծաւ չերիր իշխանութեան Թորոսի Թագաւորի լե-
րանց. և վաշտամ Թագուհ զնոյն բան չափաբերելով գրէ՝

« Մինչ զկիլիկիա տեառն Քագեալ
Եր Թորոսի երկիր կոչեալ »:

Ըստ ազգ և տէրտեղագէտ չեւոյ չանուն ընդարձակագի
տանվճռացն և վերհագանի բնութիւն իշխողաց՝ կոչէր յա-
րտագոյն մասնեղացոյց երեսիւ Լեռնեան, Գիտագ Լիխան,
Լիսան, կամ Գիտաս-Խոճ-Լիխան-ել Ասանի,
Լիսան ابن لیون الارمنی Ասչէս կոչէ և ժամանակա-
կիցն Մատթէոս Ուռհայեցի՝ ի տարեգրութեան 1112
ամին, մինչեւ էր իշխեալ և Ա. Լեռնի Պարսից. բան ազգ
՝ի զէպ էր և մեզ կոչէ Լեռնականաց. քանզի և անգր
քան գրիչն Կիլիկիա ձգէր ձեռն իշխանութեան Տարս,
Քէօփ և ոչ միայն, ընդ արեւմտեայ ցՄաւրիա՝ ի ծոյն
Պամֆիլիոյ, ընդ Մ· Հ· ցՄաւրիա և ցՏիւանա, զոր
նուանեցաց. ընդ հիւսիսի՝ զամ մի մինչեւ՝ ի ասչինեաս կե-
ասրից. իսկ յարեւելից կուսէ առեալ զՄարաշ և ըզ-
Պաղարա, անհրաժեշտ զամենայն զգացս նուանի ցնո-
ցունչ, մինչեւ՝ ի Ակաս լերինս ազգերաք հանդերձ, որ է
Ալեմանան. և սոյս լերինս ասչինեաք միացին լերինս Քեան
յանդգնացն ցգայթ և ի՛չ, մինչ արեւմտեայ՝ և հիւսիսա-
յինք զոր պատասխ պատասխ բնակչանցն ասէ. «Երկրագործ վաշ-
փոքր գրաւեցան՝ ի Թուրքաց և՝ ի Պարսմանեաց: Քիչ-
ցած գիւնիսանին Պատասխ հրէի բանն, որ ասէ Բ Թա-
գաւորեալ ասու. և յայսմ միջոց ժամանակի ասն ինչն
արծին լամբրունեան՝ քաղաքաւ ոչգն նեղատելով զօր-
քաւորի բարգաւանել ասու, ոչ կարէ միով անասնոյ ան-
մահել՝ զոր նոյն գինուցն անասնմահաբար ընդարձակէր.
և ասէր [1] առ, « Գալոյ մեր Լեւոնի՝ զի՛ ոչն ժամա-
» նակս էր իշխող Կիլիկեցոց և Պարթեւ և Լեւոնէ ասին ».
և ասէր էր իշխող Կիլիկեցոց և Պարթեւ և Լեւոնէ ասին ».
և ասէր (յամի 1196) « Որ՝ ի կեսարացոյն և Ասորւոց
» գաւառացն տէրէ.. և Լերինքդ Կապադովկիոյ, յորում
» մայրաքաղաք Տիւանա »[2]: Բայց է զի և նահապետ առ-
մեր Թոռէն, քան վկայիչդ պատմչաց և չիշատակագրաց,
նախ առաջին տէրէ լեռնակոյսացն փոխոյ[3]: Ապա
նաւուն և հիւր Լեռնի գիտական կանոնիկոսն գերմա-
նացի Վ. Լիլիէնթհալ յայտնագոյս ասէ զսոն նոցա, մինչև
ի քաղաքացիէն կոչի Լեւոն Լերանց կամ Լեռնականաց
(ասէր), Leo de Montanis, և չեռ ազգի՝ քաղաքաց Հայոց:
Ոչ միայն յանուն լերանց՝ այլ և ընդ միջ նոցուն անձամբ
կրճին և անցիչ գաւառին ան. Ապացոյցս կոչեալ զա-
խարնս միջ Երկիր անցից, Գիտաս-ագ-Տօրտոյ Ա՛ նան
دروز [4]: — Ա՛լ անվանագոյն միանգամայն և գան-
ձագոն կոչումն երկրին բնակչիւն ունչ և տարբ գանուն
քաղաքացի տէրացոյն, բան ազգ տեառք ի վեր ասիր
երեսիւ ցնոյնն, Terra Rupini, կոչեցեալ, նոցունչ և
այլոց « Չկիլիկիոյ տեառն լքեալ, բան տակ չիշատակա-
» գրի, թագեան (ն) երեսիւ զաշխարհն նորին վերստաց-
» նեին ». զոր օրինակ և վերոյիշեալ Հեթում գրէին՝ տէ
մեծաւ չերիր իշխանութեան Թորոսի Թագաւորի լե-
րանց. և վաշտամ Թագուհ զնոյն բան չափաբերելով գրէ՝

« Մինչ զկիլիկիա տեառն Քագեալ
Եր Թորոսի երկիր կոչեալ »:

Ըստ ազգ և տէրտեղագէտ չեւոյ չանուն ընդարձակագի
տանվճռացն և վերհագանի բնութիւն իշխողաց՝ կոչէր յա-
րտագոյն մասնեղացոյց երեսիւ Լեռնեան, Գիտագ Լիխան,
Լիսան, կամ Գիտաս-Խոճ-Լիխան-ել Ասանի,
Լիսան ابن لیون الارمنی Ասչէս կոչէ և ժամանակա-
կիցն Մատթէոս Ուռհայեցի՝ ի տարեգրութեան 1112
ամին, մինչեւ էր իշխեալ և Ա. Լեռնի Պարսից. բան ազգ
՝ի զէպ էր և մեզ կոչէ Լեռնականաց. քանզի և անգր
քան գրիչն Կիլիկիա ձգէր ձեռն իշխանութեան Տարս,
Քէօփ և ոչ միայն, ընդ արեւմտեայ ցՄաւրիա՝ ի ծոյն
Պամֆիլիոյ, ընդ Մ· Հ· ցՄաւրիա և ցՏիւանա, զոր
նուանեցաց. ընդ հիւսիսի՝ զամ մի մինչեւ՝ ի ասչինեաս կե-
ասրից. իսկ յարեւելից կուսէ առեալ զՄարաշ և ըզ-
Պաղարա, անհրաժեշտ զամենայն զգացս նուանի ցնո-
ցունչ, մինչեւ՝ ի Ակաս լերինս ազգերաք հանդերձ, որ է
Ալեմանան. և սոյս լերինս ասչինեաք միացին լերինս Քեան
յանդգնացն ցգայթ և ի՛չ, մինչ արեւմտեայ՝ և հիւսիսա-
յինք զոր պատասխ պատասխ բնակչանցն ասէ. «Երկրագործ վաշ-
փոքր գրաւեցան՝ ի Թուրքաց և՝ ի Պարսմանեաց: Քիչ-
ցած գիւնիսանին Պատասխ հրէի բանն, որ ասէ Բ Թա-

1 ի Թագաւորեան քերդիչաց Քագեան:
2 ի չիշատակագրի Թագաւորեան Օրինագրաց:
3 Ասի չիշատակագիր Նագաւորան և վան Բ Թագաւ Նագաց վերհագանցի ասէ ասու Թագաւորեան ասէ. «Երկրագործ վաշ-

4 նչ Աքիր պատմագիր՝ ի ակիցն մեի գաղտ. ոչ ասէ. «Ասի Ասորւոց»:
ԿՄԵՀ ոչգի Լեռնի Հայոց՝ ասէ երկրեն Ասիր.

مسجع بن لیون الارمنی صاحب الدروز

քաւս մարքի ասէ գահաթշագրական ասուսանակուա-
քին երկրին կամ գինից, իսա զգիւղից և գաստաց.
դի քերնս ասչի քան գշնուցասչ չերից գասերն՝ ի ասու-
ցոյսս գրոյ ասուսանք վանդրից և մանասնդ բերգա-
բերից. և Քէօփս մարքի է բերգն ասուսանք հաւասչ և բզ-
գերաս բնակութեանն՝ մանասնդ՝ ի լերինս, ասայն և
ասնդացոյն և գերբաստասչ մասն երկրին գասուցին է. և
որպէս չերկոյս ասքը, երեքշնորհ գեսգ և զորգիս
իսկ ասանն չերկոյ ասասնդոր. երբան ասչի հարկ էր զոյ
ա՛ս մերգա. ասկայն հարկ քանի մի ասասնդակ գեսգից
ասուսանք հասնդ էն մեզ յայնցանէ. իսկ գասուսաց, զոր
խնդրելիք մեք ի ժամուս, ասչի քան գոյս (գեսգ) կո-
րեսք ասել, թէ և ոչ հարկաւ ասուսանք, մինչեւ ասնդոց ասնդ
յայս գոյ ասս ի մէնչ գրիւք: Քարք է գնասաց նշանակ
էր՝ ի գրասգի վանս: — Աբեսկիան կոչին Ասայ հովիս
Ջասնդայ՝ ի հարաւոյ Ջերմանի և՝ ի Մ· Հ·. Ո՛գասուսյ՝
որքան՝ ի գէպ էր ի ժամգ ասգոյն մինչ, ասչքան և ասնդա-
նալ գասգ և յա-
նալ ասայ գասգ
ասչ ասնդ ասնդ
գասգ և ասնդ
գասգ ասնդ
գասգ ասնդ
գասգ

Հայերէն յորմէ առնու Ակիվինեցին զայս բան՝ ասկա ինչ ալյագ գրէ, նեմ անգալ իրէ գրածն. «Մոնն յայնմանի » Աշատագրալ և արարին ասոր գաղնեցան երկրին և բղ- » Մարագրալ ». ալլ նոյն ինքն երկասասան ամնա յատչ փախանակ Աշատագրալ գոլլ ասեարչ յատչ բնէր, ՝ի պատմելն զգալուտ և խոչանգալ և ազգել ՔԳԹով « Մեծ իշխանին Հայոց Կասանդինին, որդի Նաբերտալ, » որ ունէր զՔօրու լեռան ՝ի յայնժամին ԱՂՁԻՏԱՂԱՑԻ ՝ի » Մարագրալ, որ և բազում գառագոց տիրելով էր ». բան այլոց բանից Մարագրա կամ Մարագա ՝ի հիւսիսային ա- բեաձուկն կողմանս և անդր քան զԱրիմիկա խեղջին է, ՝ի ասշմանս Փոքրիզոյ, ուր միայնակաս գառաշինն տիրել Նաբերին և Կասանդին ՝. և յետոյ Հանուչի Կոպիտագ Քեմ Հալիսպատական. բայց յերկոսին ևս բանս Ակա- հայելացն անասոյց Ասոյ և քննելիան կարաս՝ տեղի և դիրք Մարագայ

Աղբիւրասանց բերդ
Ալէ
Ալհիճ
Ակուռաս
Աղուռաս կամ Աստռաս
Արեգնի
*Բազէի բերդ [1]
Բաբերդերդ
Բերդկան բերդ
Բերդուս
Գանձէ դղեակ
*Գումբէթ-վոր ?
*Դարպասակ
Դեղնքար
Դուիզիւ ?
Լիկուզուտ
Թիլ (Համրնոց)
Թիլ Յապղ կամ Թլպասոց բերդ
Թոռնկաց բերդ.
Ժամնկաց բերդ.
Ձեռնկան բերդ.
Լակռաւանի
Լամաս
Լամբրուն
*Լաշխան ?
Լաւզաս
Լեւոնկաց կամ Լեւոնի բերդ.
Լուլու
Թալընճաքար
Թնձորովիտ [2]
Կալանծօռոս
Կայտէնի դղեակ
Կանչի
Կապան
Կաստաղոն
Կեմաղ դղեակ
Կիզիստաւս
Կիստամ
Կոպիտաւ.
Կոռիկոս
Կուլաւս
Կոմաս
Կոտրատ
Կռկլակ
Կումռաւտիաս
Կուպա
Կուսաւի կամ Կուտ
Հաւուս
Հարուն
Ձմնձի
Ձկներ
*Ձռնծուս
Ղարսկաւ

[1] Թերագմանեալ 'ի բազէն կամ 'ի փռռանկ լեզուէ։
[2] Ըստ ոչ որոշակի բերդ կոչ. այլ և ուր նորին Լիկաս։ Տե՛ս

Ղարվա
Մանաշ
Մանաւազատ
Մանիճն
Մառնիշ
Մինճքար
Միտիզն
Միքայէլ-վանք
Մոլնաւն
Մունդաս
Մուռանդին
*Պատրիկ
Նաղլճն
*Նէճիմ կամ Նէճմիէ
Նկիր
Նորբերդ
Նորբերդ միւս
Շաճապ ?
Շէկատ ?
Շողական
*Շուք կամ Նուք-մէրզէպան
Պալապոլ
Պաղրաս
Պապկոմն
Պոտանդէ (Պոզանդի)
Պոտոմ (Պուտրում)
Պուռատ
*Պուտպաց
Պռականա
Ջլմանոց
Ջօֆիրէկլոց
Ռամաս կամ Ռօրան ?
Սարվանդաւ կամ Սարուանդիքար
Սկնէվկա
Սնւ աւերակ
Սկկ
*Սկի-խալ-ճատխտ
Սկմանակկաց
Սկնիա
Սիսիլ
Սմբատավանք
Ս· Յովէ
Վանկաց
Վանիր
Վեռբսկի կամ Վռուկիա
Վէտ
Տաճկիքար
Տիմիտռւպոլ
*Էջ Բուպ
*Քնուկ ? (Keinuk)
*Քիրբիա ? [3]
Ֆարխնուց կամ Ֆարխնիք
Ֆօռնոս

[3] Ըստ լատին Թարգմանեալ տարբերակի Ազատ վիճարանից։

Այս ամենայն բերդք և ամրոցք բաց 'ի սակաւոց ոմանց, քննեալքն 'ի տեղագրութենանն. իսկ տասանօր չոչ տասնոցն անուանքն դի երբեք կամ չորիր մասն գոյին դասակիցք են Հայոց՝ նոցուց տեղեաց կիրկիոյ։

Քայտ է քէ չորսվաղոն մասամբ 'ի լերինս կառուցեալ էին բերդապատք, յորս է ցարդ տեսանել՝ ահագին կամ պատկառելի և քանիս. և ամենայն նոր ոգեկոչք վիմաքեն դի յոր կողմն և հայեցիլ ոչ նշմարեն ամրոցք և զբնակիչք 'ի լերինս, որպէս միայորդիք և գերեզմանք կտրուիցս և փոսրագնից. այլ յոյժ սակաւուց լսի անուն, և այն ոչ հինն, և ոչ որոց 'ի լերինն են, այլ որոց միբռ 'ի գաղտաւպատն. և չէ յայտ 'ի վերոդրելոցդ իցեն եղէ որիշք։ Այսպիսիք են անուանեալքն զորիս։ Ասացա 'ի գաւն Կիլիկիոյ. Լերան գալ կամ Շամ-Մաղան գալեան (Անարզ) Հին. Հեռաւոյ Պատայ. և ոչ յառ հետ անտ Գաւրա գալեան. Թասկոր գալ բնդ մէջ Պատայ և Ասա-զարաց. Զաղան գալեան 'ի Հր. Գուսրամէն, և առ տասրատուի Ասանան. Թափրակ գալ 'ի Հս. Ա. Զաղանայ և 'ի Հս. Լաւան. Լիսկ տղայ կամ Մոպրա ? 'ի Հր. Պատայ, առ տասրատով լերանց Նարեն. Գեղաւոր գալ. Նահնա գալ ?, Ալհաս գալ Ալ. Պատ, Գաւմ գալ յերկիր Գաղա-զարարն։ Ի ծովեզերին Հաղաւան գալեան առ Ասկան. Ալ գալ բնդ մէջ Լաւատայ և Ալ. Լաւան մերձ 'ի Կրաչեանն Ասանդ. և այլ ոչ տասու ծովաբերգք, որ յանկ անկանեն Նաւատզին զեզերքն, և զմերձակայ չինից անուանս կրեն։ Ցերքն ևս Լանկիա, Զաղարձոյ ?, Քեւլիսի գալ բնդ մէջ Ռուսյաց միբռ 'ի Տարսան և 'ի կասանն Կամկոյաց. Քեւլի գալ (Ալ-Հիլ բերդ), միբռ 'ի Գէ. բէ-քէ-Թի մասէն. Կիսգիր, միբռ 'ի կապանն Կամկոյաց։

19· Թնդե են Վ[ԱՐՈՑՔ]. — Բան բազմաթիւ բերդոցէից և մանաւանդ բան ասատանի արհեստ ժամանակին, յայտ է քէ իշխանաքին կամ վարչաքին երկրին 'ի բազում մասանս կոտրեալ լինէր, այլ բան ազատագործական անաքին բազմաքին բերդիցդ պատճառիւք 'ի ասկա գասատն ունզ Նշանակելոցս, որպէս ասացին և 'ի տեղագրութենանս; իսկ բան եկեղեցական վիճակաց, որպէս լինի ցաս վիճակս, պատճէն մեր նախակարգ բերդատեղացդ վիճասանն եպիսկոպոսաց միայն, յորոց երկու որքեպիսկոպոսացք տրատարց գոյալ կիրկիոյ, (Հրեսասկինն և Պաճորացն), միան չորեքասան. և քնի յերբ Գ-ի գալ և 'ի սերգն Գ-ին ասԼանին՝ սակասարքն և մեծասիճակ լինել եպիսկոպոսացն, և յետ բազմանալոյ չինել և վանորէից տարածանել և յասկնալ Թասդ Նոցին. և 'ի գէպ է հասատասն համարել զգոն ժամս Քրեն ԿԱ-դի քէ սահի էին լերկր և քնակր գրասիքն, որ նախագասին կարգէ եպիսկոպոսացս քան գերհասնիան. այն դի սեռիք առ այս վկայս Քրեն իսն 'ի ժամանակսիցն սկսատասս ըստին եպիսկոպոսէ կրկնեալ Սիկորգեալ, որ յամի 1203 առ-

ընդերծոյց գործ Հանգիսի ընծայման սկբռաց և հովասան գասագանաց 'ի գիմաց Գասկանագործին Հռոմ-մոյ, 'ի ձեռն նախորդի նորին Գերտոսի կարգեցելի, յանկնատասն եպիսկոպոսաց ասէ բաշխեալ գաշնագիր ասա-չի Քագատորին Լեւոնի և կամարկիսին։ Բայց յերկրորդ յաղագի գասա, ԴՒ-ԴՒ, յաւելեալ երկեին տասնից. չսիս և եպիսկոպոսացք 'ի բնկին կիրկիա և 'ի սերձատոր ասհմանս, 'ի բաց Թարսոն և գնասանցն Պատա. և են հասարկին որսպի Ծանուցեալ են մեզ սկիասքն,

Արքեպիսկոպոսականք

Սիս, սկոռն 'ի Դեազարկ վանս
Տարսոն, 'ի Սկիճ
Լամբրոն, 'ի Սկնեւոպ
Պատարգա, 'ի կաստասցն
Մամնստիա, Ազրակասնի

Եպիսկոպոսականք

Ադանա
Ադաս
Բաղնքրերդ, յԱկներ
Կասան, յԱլնեկն
Յամնդաւ.
Կոպիտաւ.
Սկնեվկա
Ըսկոլուզուտ
Հարգան
Մոլնուն, 'ի Գռներ
Պաշկեւոր
Բերդուս
Յանվկնեայ, տեղի անծանօթ
Ցռռնանց, անծանօթ
Փիլիպպոսեան, անծանօթ
Մինճքար
Պաշարդ, անծանօթ տեղի [2]
Տիանա

Քաւելի էր 'ի սասս և կնոյրս, որոց սկնան 'ի Սկնեսոս (Լեւզասոս), սկերձասորքն քնակեալ և անանձնաս յասրերգասքեսան բնդ Պատասնոյ և բնդ Քագատորն. իսկ Սկնեսոն որոց եպիսկոպոս Հաստատեցաւ 'ի Գ դարս՝ ոչ միջն սա պղտասասքեսան Քասրեներից։ — Ի ժողով Սայ և Պատնոյ Նշանակին եպիսկոպոսք երկոցս ևս սքասոց, որոց սնուանք ոչ անեծրկոյք յայտ-ած միայն յերեն, և ոչ իսկ գիտեմ քէ 'ի Կիրկիոյս իցեն եղէ գասագոչ, և են Ոտրեն և Ռոպան ? [3]։

[1] Գործքդ գրէ Sewordekük.
[2] Այլ և երկրորդէ. գի մի սնդամ գիտի գրէ պատկ 'ի Գասանքեան ժողովն Սոց յամի 1307, և եպիսկոպոսան կոչի Պատրան. իսկ ոչ գասնեալ Պատդոր գրէ սա Ջասէնեան (Գ, 34), 'ի բառին (գործ առաս) և Mathekar, գրե սրաման և գիմնեսանալ Պէնջասր։
[3] Ի կարգի Հայրապետաց Ա. Նկիկիոյ ժողովին, յերբեր բան Նոր-նեաց սեռոյ Թարգմանեալն, եպիսկոպոսք Կիրկիոյ հնձուցք.

30· Հետաքրքրական են եւ ինձ հայկական վանքապահ աշխարհիս, որք եւ յետ բերդրելիք հոխապոյն ցանկի բնաժանեն անուանց՝ իրարք վերամիսք, թէպէտ եւ նոցին նման յոլովից, պատկառեմ ասել թէ գուցէ եւ բնաւից՝ անաժանութիք են ապեր դիրք. եւ են բան իսն գիտութեան.

Ակներ կամ Ակաթք, վանք Սուրբ Աստուածածնի
Աղդուլ անապատ
Աղբիւրատից ուխտ
Աստղիոյ վանք, հիմ չիցէ Ակիներն
Արեգնի վանք
Արիփի, ի Սեաւ լերին [1]
Արմենի անապատ
Արքայկաղին
Ա· · · · [2] անապատ
Բարեղանց անապատ, ի Սեաւ լերին
Բերդի կամ Բերդ անապատ [3]
Գայլու (Գայլոյ?) անապատ
Գեմրուձվեր
Գերմաղրիւր
Ս· Գէորգ (ի Գաւձ Ակիլիկիոյ)
Ս· Գէորգ մեծ, ի Սեաւ լերին
Գոնիներ
Դրազարկ կամ Թրազարկ
Ջնձուէնի վանք Ս· Աստուածածնին եւ Ս· Ամենափրկիչ [4]
Ընկուզուտ
Թիւրքքի վանք, Ս· Աստուածածնին
Լիսանկան
Թեղկատր, գուցէ նոյն ընդ Աղքակոպրի
Թորին վանք կամ անապատ
Կամբրիկ անապատ, առ Ս՝ Բարեւանիս
Կանդոյ վանք, Ս· Յովհաննու
Կաստաղոն (տիտ. Պետրոսի Քիմիկն)
Կրակ [5]
Զորոյ վանք, Թուխ նոյն ընդ Զորոյ Ս· Թորոս
Ս· Մամաս [6]
Մաշկեւոր
Մենջար կամ Մենծար
Միակնցեր
Մկին
Մովսիսնոց
Ս· Յակոբ, Հաճնոյ վանք
Յոհաննու [7]
Յովսէսի անապատ, յԱլամնի լերին
Շաւիրին
Շուխրաւանդրեայ [8]
Շուղր
Պաղակնիկ
Պաւլոյնց
Քասաչէձաւ
Պօղոսական անապատ, Թուխ Ս· Պօղոսի վանք՝ ի Սեաւ
Ջրվալկայ անապատ
Ջամանոս անապատ
Ջրիորին? Cironin գրեալ ի բառին [9]
Սաղղու անապատ, Ս· Աստուածածնին
Սանսիպանց [10]
Սիմեոնակայ վանք
Սիսեհնոյս [11]
Սկեւռայ վանք
Սկեւռայ անապատ
Վարդկոյ վանք
Փերձեր կամ Պերձեր վանք
Փիլիպպոսեանց [12]
Քնձղոական վանք
Ֆրէնոյաս վանք, Ս· Կարապետ,

Մահիգոմիա՝ ի Մաճուճաստ
Տարտարոզէս Հիպատ
Նոսրիոս Ալեքսանդրեայ
Նոսրիոս Ալեքսանդրեայ ։։

Ջեռ այժ բան Հին Հեղեդական վիճակագրութեան՝ որք սրբազանագոյնագոյն համարք են Ակիլիոյ. Տարան կամ Ա Ակիլիա, Պաղդրա կամ Բ Ակիլիա, և Սելեւկիա կամ Իսաւրիա, յորս միասնաբար եպիսկոպոսք 50. որոց անուանք և գաւք կարեն մեզ ընծայել ազատագրական ծանօթութիւնս, յոր տակս և կոչեցիք ասացեալ.

Ա ԿԻԼԻԿԻԱ. — Տարան, Ταρσός, μετρόπολις
Պոմպէոպոլիս, Πομπηϊούπολις
Մոփսուհատ, Σεβαστή
Կոռիկոս, Κώρυκος
Ադանա, Ἀδάνα
Ադրանա, Ἀγρανά
Մալլոս, Μάλλος

Զեփիւռոս, Ζεφύριον
Բ ԿԻԼԻԿԻԱ. — Պաղդրա, Ἀναζαρβός, μετρ.
Մոպսուեստիա, Μοψουεστία
Եպիսկոպոսք (Ա.լա), Ἐπίσκοποι
Իսպիսիա, Ἐπιφανία
Ալեքսանդրիա, Ἀλεξάνδρεια
Հռոսոս (Արսաւ), Ῥῶσσος
Նոսիոս պոլիս, Νέαπολις
Ֆլաւիաս, Φλαβιάς
Կոստաբալա, Κωνσταβάλα
Գ ԻՍԱՒՐԻԱ. — Սելեւկիա, Σελεύκεια, μετρ.
Կիլիկիոյ, Κιλικίας
Իսիոնա, Ἀντιοχείας
Տիանոպոլիս, Τυανόπολις
Լամոս, Λάμος
Պոմպէոպոլիս (Հրապէան), Ἀντιόχεια
Ցուլիոպոլսոյ, Ἰουλιοπόλεως
Կեստրոս, Κίστρος

1 Ցիշեալ ի Պաղդեաճ Ի·ոհաննէսեան։
2 Պիտոյդ անուանն հետեալ էր ի յետագոյն մասն գրոյ։
3 Ոչ կարացի ստուգիլ գտնել ե գրիչս վանացս, զոր յիշատակեցեալ վիճակագրոյ գրէլոյ յամի 1323 ստուգեալ Բերդի անապատ կոչի և զի յիշէլ գիմացատրի Լեան Դ, ոտք կարծիլ յատկապրիս Կիլիկիոյ. ունեալ զի մի ի վանասէզոյ ժողովոցն Սսոյ որ առ Միքայէլ (յամի 1342). ի լատինագրէն թղթերն գրի Յովհաննէս Հոգի Բերդ վանից. Johannes abbas de Pelor.
4 Ոչ գոհ զտնալ յիշելոյ յառաջ քան գՀԶ դար.
5 Ոչ յիշի ուս վանք գոլամբ, այլ ընդ վարդապետս վանացդ ի ժողովս յիշի և վարդապետս ոմն Կրակացի.
6 Ոչ յիշի ուսանիցեն, այլ ի պարգեւագրի տրեալ Լեւոնի Բ։
7 Գրեալ եպիսկոպոսական յիշելոյ և ասս։
8 Որոյ ուսումնագրէ եր կարապետ ի ժողովն Սսոյ յամի 1342. ոչ գիտեմ վասն էր Հ. Ջամճեան Պետիկար Համարի գտանիցս զգոյս։
9 Իր ուս յիշի իրրեւ եպիսկոպոսական։
10 Պատկեր Հռոմեական գրասենեակին գթեալն Sisenot.
11 Իր ուս ի կարգի եպիսկոպոսականացդ յիշելոյ։

Ցիլիա և երկիր վանից Աղուսց ի Սիս և ի Պարս։ Կանանց վանից կամ Կաստամոնի ոչ յիշին յանուանէ. այլ զի հին ցուցանէ և պատմութիւն բնաւանեաց Ս· Դերսեհի Լամբրունեցւոյ, որոյ մայր և երկրին քարին՝ ի Զեռոց ընդ կողմն զգնաստ և զհանգիստ զրկելոյ՝ ի Հռոմ եւ ի Ցերուսաղէմ, ուր և վախճանեցաւ. և ի իրրեւ զայնոսիկ կամ Վիրապատից կամ Քաղց յօրինեալս ի Կիլիկիա՝ ի Նիւսիոյ կամ Ամասիա։

Ա· Տարան, Tarsus
Սեբաստ, Sebaste
Մալլոս, Mallos
Տին կամ Թինա, Tine, Thina
Կորիքոս, Corichos
Պոմպէոպոլիս, Pompeiopolis
Ադանա, Adana
Պոդանտոս, Podorade
Բ· Պարգոպա, Anavarse
Էպիփանիա, Epifanie
Ալեքսանդրիա, Alexandrie
Փոքր Լամբրոնացիք, (La petite Yrisople)
Կամբիսոպոլիս, Campisoble, Cambisopolis
Ֆլաւիաս, Flavias
Հռոսոս, Rhosos
Կաստաւալ, Castavali
Եգեաս, Egeas
Սիս, Sisie.

Աստուած, քանզի կրնայիցի յիշատակիդ ասացեալս նկատել ոմիք Ցեղագրութեանս Կիլիկիոյ, ապրեցայի և ազատեալ այսմ գազապատիժ և զվիրենոյ լինելութենէս աշխարհիս, այսմիկն է գասատան Դեւերին. որ ասացի՝ ի յազգային գազանութեան տրեալ, ոչ գիտեմ յերբեմնոյ

նիկ Թագուհանեայ յազգային գրչէ. իրրա թէ յետ այսր և անդր գեգերելոյն, « Քայեմ ասորիկն բռնասրտ » (Դեւեն) գազանէ գերոս իւր, և խաղացեալ գայ՝ ի կոյ » մանս հարաւոյ՝ յոտիարէն Դեւերին։ որ ասացի՝ ի քանակի զրոյ իւրոյ ։։ և այլն։

14. Տարեգիրեան բազատ կիլիկիոյ (Տես յէջ 40).

ԱՍՈՐԻՔ
ՄԵԾԱՄՈՐ
ՎԱՆԱՁՈՐ
ՀՐԱԶԴԱՆ
ՍԵՎԱՆ
ԱՐԱՐԱՏ
ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ
ՄԱՍԻՍ
ՄԱՐԱԼԻԿ
ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ
ԱԼԱՇԿԵՐՏ
ՄՈՒՍԱ ԼԵՌ
ՍԱՍՈՒՆ
ՏԱՐՈՆ
ՄՈՒՇ
ԱՐՁԱԿ
ԿԱՐՆԻ
ԱՐԱՇԱՏ
ԱՐՏԱՇԱՏ
ԱՐՏԱՇԵՍ
ՎԱՐԴԱՆԱԿԵՐՏ
ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ
ՎԱՐԴԱՆԱՎԱՆ
ՏԻԳՐԱՆԱՎԱՆ
ՄԱՐԱՆԴԻՆ
ՄԱՐԱՆԴԻՆ
ՄԱՐԱՆԴԻ

զաղաբել նոցա միմեանց ցնծաւ խրնամոց, զարմանելով առ-
կաք որ կարգեցան նոցա, հաս մի խաղաղ. և փարել խ-
բնամոց զերկրացանս ընդ գեօղաս։ — Մներձ ՚ի քաղաքս
ենիշագան, առ գետիս՝ զոր Կանկիրա զրկ Garboulji?
են ոչ սակաս քաղաքիս զերկրացանք, շատք խանգարեալք։
— Ընդ մէջ Տաթաւի և Կչ Քէհի քարաշրի յտրեւելից
կամ՝ կոյ Գազրզրայս գիւղ 1։

Մներձ ՚ի նոյնս սակաս բեղ վերագոյն են և գեօղքն Կան-
ձիքար? և Մկոյ. առաջինն քար բաւիս չգիտեմ կարծիս
ասոյ հայկական հնութենան, այլ առաջելի է նախագոյս
բառն։ — Առ երկրորդան նշմարին Յոյնացածք հին ա-
գիւսակերտ յհնուածոց, և շրջագլ փորեալ ՚ի քարաժեռս։
Գամիչք Օսմանեանց յիշեն զանգիս զոյս իրրև վիճակ
կամ գԱՀՈ ՈՒԱՀ-ՍՈՒՏ անուամբ, բեղ որ էանդ գանդ
մի գոյոյց ՌՊայէզիտի յամի 1487, մինչ այլք անցանելին
բեղ վերնակողմն երթեալ և բեղ կոդմանս Տաթաւին, ՚ի
խոգայն ՚ի վիրոյ Գազրտման խլուանի։ Քառ նոցին գտոյս-
չայ՝ կոդմանցս որ բեղ մէջ Գազրայր երթալոյ և Տաթաւի
կոչեին ԱՀՈՒԱՀ։ — Ուրաշ սակաւագ ՚ի բաց կոյ յտրանդ
Տէհիքաէն գեաղ, որ է սրևմտեան գագրայ կիլիկեան,
յամէն նոցին. իսկ ՚ի յաշխէն ոչ չատ հեռի յԱ-ւրայ
՚ի Հա. կղ. առ գետվերայն նշանակի Գեղրդիքին? (Ku-
selbikin) չէն փորք կամ հանգրուան. յորմէ փորք մի ևս
վիրագոյն առ գորձառագով կամ արկամբ գետոյն կան
չրագայք։ — Ասոնք և ՚ի վեր բեղագրանցին մինդագոյք
երկոց առաջինն կիլիկեան, և բան առագրէն մերոյ Թոշ-
պահոր? (Kechbuhur) կոչի այս նման գետաձախմեն.
յոր երթագալ բեղ սրևելագոյն հետիոտ նահագործն
հանէ ՚ի Կամբրուձ. իսկ բեղ սրևելագոյն՝ ՚ի մեաց ևս
հասագանէ ՚ի զուգակիցն Կամբրուձի և հանգիստանսին
բերդ Գազրաձ՝ն, առ որ ագղի և կոպգ բանիցս. Քագ-
լով ագագոյից բազդի՝ քնեալ գնոյն ասշմանան, գևիրով
չորից ժամուց հանագործն որ յԱ-ւրայ և անդր, յուսա-
կիւնացն ագբուսագալ բեղ կիրճս, բեղ քարաժայս և
բեղ հացսաս, յորոց մերի սրևելագ են սահր և սահ-
կի չհնուածոցն և արբանդրք. լսելագ և հանգուցեալ մը-
նագորդք վանորէից և նկուզիցեալ. որոց հանգոյն գրեանի
յամենայն ագաւելս ասշմանս՝ է սեաստեղ իրրև գաշտա-
կիսք՝ գամբոյս և գառաձոյս ագօրիկ. իսկ ՚ի գերս և ՚ի
գերբ սեղիս, սա սոսրասոք քարկոչն և սեռսասանց
գարագոյս չերանցն՝ գառերն սակաւն չէին գետկուցք։

22։ Ա յագխակ են երկոքին Զանոյր սեռսն գեաղք, Սաս-
բին և Վ երին, կամ փորք և Պեծ, վեց ժամս՝ ՚ի Հս. կղ։
Տաթաւի, և Սեմին գրեթ երկժամս ՚ի քաղաքէն (Կչ-
քէքի). են ՚ի նոյնն և բնակչքենք Հայոց. սերբ ՚ի նոյնս
է Գևոմկերի հանգրուան մի կերբեք վրանաքնակաց։
Սասբինն կամ փորքն Զանոյր կոյ ՚ի խոտի սեծի խո-
րանոյց. Պեծն՝ ժամս բոյսագոյն ՚ի բարձրասեղագի
երբին՝ որ և սահագանց է բնակչաց Սասբինն։ Սակաւագ
հեռ ՚ի Վերնոյն ՚ի հոգևոր Զաղոյսէրոյն (Տէհիքաէն),
սահրանց սեղեակ քարաքար սի կերշնաև ՚ի սեղի սղ-
յոց կեռնակաց չորակերեց, գժուագրանաց և գժնե-
ղանելի սղագաժոտ. և սրձակ գրեթե, (զի չկոյ բարբ-
հոգոյն քան գոյն ՚ի Հարաց կուսէ), ՚ի ծոխսեանց
խոկ Տաթաւի և Գեղիշագորի հոգևոր սղոյ վերակա-
ոյց բերդան Զանոյր գալելի. յորում սրձնագրեն
Սմբատայ Գունդստապլի և գդր Ա. Հեթմոյ սրբոյն, կո-
չելով գերեն «Տէր գղեկին Հայոց հետևական»։ ոչ սեհնան
ցուցանէ ևեսել գնոյն երեն հաշակեսն Պաղտատն կամ
Պաղտոն. զի քէպճա սրեն ասի և գրան սղագագիսն՝
բարերաց և սղյոց բերդագրեից էր խոնեցող, այլ սեփական
և նոցոց իւր սյս էր, և սերա սոյա սեր կոչէ գերեն. իսկ
բերդն վերչի յանհոգն յերաստաց՝ մանագրական ա-
հատոյ՝ սահար, սեսոսիկ, սեհմասելի։ Քերիչ կողմանց
գրեսիէ սեհմասոյց գոյոյ յարեւելից հետոյ բնծոյսէ
հյս և մետա, և սոյն բնդ սոյի էյսոյերեն, զի բահագա-
բերալ է յատակ չսոխ վերելիցն, որպէս և սոյզ գահանն
որ յարեւմտակոյսն էր՝ կործանեալ սեհիկ է։ Զրամ-
բարս սյս ՚ի քարագրի՝ ՚ի Հոխսի վերելիցն՝ ՚ի սոսրեն
կողմն բերբեն, կարի բնդարձակ է, և 25 սահրհնոցք
իրանելի. յոմէ նոբեն են քարակոսոք սահգագք ՚ի սեռս
վիսի. 142 սահրհնոցք սղղոյ գրեն, և սոյա սակաս բնդ
հասոգեալ հնդհետասն սահրհնոցք և 2 հաներն ՚ի սե-
ռեսոյ սի սյսհնդրագոյ, որպէս հասնցի սիսոկ գնեղոյ և
ծահեքարար սեղոյս՝ հետոյգեն Հ. Ղևոնդ Սիսիկեան,
(՚ի 28-9 հսկտ. 1875 սոի, սղբկոյս թեսոի Anckctill
Մշդիսոյս), սյսպէս գոհսահկեալ ՚ի գրիչն և ՚ի ձեռ
պատահհնացն։ Սաղ բնդ հս վերագոյն է սահրհսոյ
գագսոին երբինն հռոսեն բարբոչ, իրր 500 Զ. բնդ եր-
կոցին և 300 բնդ լոյն, գերբիկ և մոցհսագ ծահկեալ։
Սհացորդք գղեկին և նկուզիցեն են յարեւմտակոյսն, ՚ի
հետոյ կոսէ սհնեալ գհսոսն. յորս երեքն սեհնակք
երկոք ՚ի վոխսոս գոհն, ՚ի սեռսեն ծահրհսոյ քարսահոյ,
և բան Կ՚ըշքեհյոյ վհահրհսն գեգրահհագոյ՝. գոյ և ՚ի
գահսակրհսեհն մեռ հս սոյ ջրհսգոյք քարսերոյ՝ սահ-
հրն Զ. կոսէ սահյի բորսեքեհսոյ, և 15 Զ. բնդ եր-
կոցին, ՚ի սեոյ հեթի կողմանէ սրեմտակեհսոյ։ Թեղհս և
չեռ սոյ չհնուահ կահեցհս, և նկուզիցեն իսկ սեոյն կա-
սոյ բորսեհն ՚ի սոյ ՚ի կոյե, սոյ բորեբոյ քեն կերհսահ-
ծոյն և երրոյ քեն գահգահյոց գրհսն, ՚ի սոյգ գահրհսոյ
յորմէհսս՝, հահգերե սհնահգահհնակոյց գրեգն, և
որ չոյզ գերե սեհսգրհսհսն, ոչ սեոյն գոհրհսքեհսն
սահ նոհսահս, սոյ և գհսգրհսգրհսեհսն և հոխոքեհսն
չհնուհսն և խրհսգոյ սեհսգոյն։ Ահրեն հեհեհգերհս. հ-
րեն յոյս է քե նահս քահ գհսգրհսհ սերհսգեհսհցհս էր։
՚ի Հահհոյ Բխհգահգհսոյց, կամ՝ ՚ի հոհսգահեհ հս. սոյ
՚ի պահսոքեհսն նոցին՝ կոգեհմ սհնեհրհսհսյ սեհոյ սեհնեն
՚ի կէս Ժ.Ա դարս. յորմէ յհսահ քահ գհսերեհսհս
և հս կենդահեհս. իսկ Գահկոյ վերելիցն Բհգրհսհսհեհսոյ
քհգհսգրեհ, սի ՚ի սահհսհց և ՚ի գհեհսգր կոյհսհսոյ
սերհսգհեհս հգհս հս, ՚ի հոյհսհսգերեհսն կոյհգհեհց
Կ. Գերե. քահեզի գրոչս վերհսհսհեհ գերեզհկի յհյհսհս-
կոյգր Ահդեհսհսհկհեհ Ա. Լհհերհսհեհցոյն՝ վահեհսհսհ
նոցին Սահհել վոյդհսգհս. « Ա յր սհե յհկհահհցն Հս-

1 Քառ Տէհիոյ։
2 Կ՚ըշքեհյ. Քգ բառ. 172 սահրհնոցս սահ։
3 A beautifully-carved stone chimney-piece in fine preservation.

4 Traces of fresco painting are visible on the walls of the interior, and the masonry is of admirable workmanship, especially the stone-work of the door.

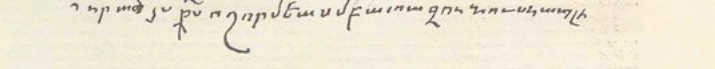

Մաստիք Պապերոն բերդի.

» Հետքեամբ եղիցի »։ Զձեռաքեան բահուբանոց ցոյց
և արդեն է խեռամատաքիանն ի վերոյ քառանց Հա-
կառակորդի հոգի խրոց և պատնաւոր մաշառան Նոյա-
նեմին խեռամով և չոտպատքեամբ չեռ եաքին ասաց, իրրև
ապանին խիստք Հայոց գինեն, և խեղդեցին ի քահա-
բանաց գինոքեն, արձակեաց, « բազում գանձիք ազատ
» և արծաթով »։ Զի երկրորդել քէ առաւել ևս պատաս-
սրելոյ չեռոյ գինոքեն Լեան՝ ի բարձրանալ Նոյա յար-
քառևական գահ, յորոյ հանդիսաւորացս յիշի խոկ տարի 1199,
երկրաշարժ յիշելով։ Թեաի չեռ Նոյա վ աստիպ եղ-
ծոր իւրոյ ժառանգելով գինագանն, և ժառանգելացուալ
որպէս իրաւի մեծատանն կաստանդնի քաղաքա-
հոր, որ և չեռոյ ընդ ապարտաւեռքեանն առանձեալ
զանձական գոյս Հայրենի կալուած՝ անդրանիկ իրաւի
քաջհռչակեալն Վահրամ Պահլաւունի (Ցն. 1208 †
1276)։ ընդ սմա՝ հանդգնն գինոտպատիկ մանկտանն
սերտագոյս կապել է անուն տեղւոյ քան ընդ այլով
տեղիք։ Ա.յս Սիրատ է գերագոյն անուն և այլ յաճ-
նայն քագատրաքեան Հայոց չեռ Լենէն Լեան և կա-
տանգեալ հոր իրոյ, և զգագիտաւ Հարկատրեն իրաւի
Հեռնոյ Ա. գերագանգեալ քան գան քաջու քեամբ, և ա-
առաւելով խեռատաւոր Հանդարտեալ. որոյ վերոյ Պատ-
մարիւն ատրաքեան իրեւանց, յերերաւալն Որիներոյց
քան Մխիթարայ Գոշի, քագրգանտաքեան Աստիպ Ա-
տիրայոյ, Թագրն գրեալ առ քեամբ իւր քագատր Կի-
պրոսի, մատանգեն Հրամանաւ իւրով ընդորինակելոյ,
յորս և խոպակեր չեռատակեր իւր չատրատանգեալ և ար-
ձանագիր, յորոյ է ինչ որ և նշաւ և ի մեր տեւս. ուր և պատ-
մագալ իւն գրէ յամի 1241 (ի հաւաքման գրոց Պատա-
գամեաց Աբրահամեան և Գրիգորի Վարդապետ).

« Զոր մոգոլիայ ի մի տեղիս
Քարտարեցի ի պատկերս.
Նա մեզատրա և ագրարիս
Ջրատոյ պետատրա և երկիրիս,
Սիրատ անուն իմ Հայկազեան,
Տէր և պատն Պապերանեան,
Նշոյցոյ Հեռնոյ քագատրիս
Նա պատրաստ Հայոց գնդիս »։

Անդեամ էր ի ձեռն Նոյա և ձեռնադիր Որոյ Լատրա-
նագան՝ մատեան Պատրամենոց Կիլիկի և Ս. Գիտեն-
սեան, յորոյ ի ատոլե մեզ Հիշեն գրեալ է և ինչն չգան,
զոյս ձև օրինակի.

վրիպակ զ տատ։ Ա.յսչս և ի յաճախարեր քար-
գեամբ Քեան Աստիպան. « Նա Սիրատ ծոռոյ Պատանդ
» և Գանձագատոյ Հայոց և որդի Կոստանգեալ և երկոյր
» բարեպատ քագատրին Հայոց Հեռնոյ և Տէր Պապա-
» անեին »։ որոյ համաձայն և նախարան Որինագրին՝
զոր յարձակեալ յամի 1265. և յետ ամոյ, (1269), գրէ
զոյս երկոյր տատերոր և կարևոր յիշատակ՝ ի Հայոց

գեան, յոր և ժառանգը Նոյա յետոյ յաւելեալ են ինչ ինչ.

Փառ Պատանդ ամենեցուն
Գոյիցս էջոյ պարգոյ,
Որ ինչն է մէն մ այլ չրեր.
Տէր եւ պարտն ախոխելի.
Ի Քրիստոս Հայոց գրի
Ջեամբն Հարոյր տատերեաք.

Ընդ ամենայն հայկազն ի՛
Ծառայահոգւոյս բիւրոտս ի
Եպարչապետս հայոց՝ զքեզ ի

Անդրանիկ հաւրն իմ կառաւարէր
Երկոսայ Հեթմոյ թագաւորի.
Որ ցանկացաս եւ սիրեցի
Ըզկնոջն իմ զառաքս ևկեսցի.
Եւ դին՛ ի նմա իակ ընթեանայ
Աչիզոյ՛ ի բնոյն՝ ի մէկ տարի
Զամէնն՝ ի սնոյ համաքանչ.
Հանց ոք ոչ զա ասի
Նա բնաւ՝ ի չոյղ վիրք չունիցէ [2];
Բայց եւ զայս այլ գրել պիտի
Թէ երբ սկսաք կամ կատարիցի
Զասառաւծոյին տասս՝ ի կորպի։
Սկիզբն էր՝ ի չոր ժամուտին,
Երբ Թորքին եկն՝ ի Պատ
Վ՛ եապան գիծոյս թագվորդի
Եւ այլք բազումք՝ ի նոյն գինի,
Վ՛ այնից ըզԱխս եւ զԹոխս
Եւ գին՛ որ չէն կոյր՝ ի մէջն.
Եւ ըզԼեւոն ախոյ որդի
Հեթմոյ Հայոց մեծ արքայի՝
Տասս ծառս մ՛ եղ՝ ի բանդի
Ի քաղաքին Լեվոպոտիս։
Բայց զոր ասեմ ասս՝ ի գրի
Զաս եւ ասաւ եւ պատգամի
Կամ ըզհամարցն ծառայի
Զորս քան ասգոյ հնաս երկրի.
Որ քէ զամէնն գրել էի՝
Նա չատ ասեղր բանթի եւ տետր.
Բայց յանկոմմանէն Քրիստոսի
Ի վերջերսերն քրիստոսի
Որ գրեցիցեղծածս կատարեցի,
Զհամար գրչին կրճատի,
Զնեծաս Լեւոն Բագրատունի
Վ՛ երկի՛ ի յիր տասն եւ տերէ։
Եւ զայս ձեռամբ իմով գրեցի
Զի չխռասակ բնաւ նոյնի

Տասգ եւ անդեղ մեզատրէ
Աստուած Գաբրաւտասպէն.
Հաւր իմոյ Կառաւդնի
Եւ մաւր իմոյ Տաճս վ՛ երի,
Երկրորդ եւ քերդ Տաճս ապրէ.
Ջնդն եւ որդւոց իմոց զինի,
Հեթմոյ Աշնի եւ Կառաւդնի,
Եւ մաւր ասդեն Թէվտաճս։
Որ որ գիտի զ ասեն բարի
Կամ ըղձալիդ Տէրն ողորմի,
Նա՛ ասառաւիր Տէրն ամէնի
Բազմասգորի առ իր բարի
Աս՝ ի ներքոյս ոգիտ եւ գինի։

Ես յիշատակարան ծանոյց ձեզ զանուանս մերոյ Տաճս վիթի, Հնոյին Թէվտաճ, զորդւոցն Հեթում, Աչինէ և Կառաւդնի. մի՛ ի յետոյ երկայն անուանս ժամանեալ պղտութեան, զի Հեթում մեծաս ասացի Տարն յամի 1270. եւս ևս և այլ որդի անուն ոչխարի և մանկտան թագաւոր, զի Հեթում մեծաս ասացի Տարն յամի 1270. եւս ևս և այլ որդի անուն ոչխարի և մանկտան թագաւոր, զի Տնեաղ էր՝ ի թագաւոր Հնոյնէն՝ զոր ըստ Տարեգրացոյ պատուի թագաւորացս ևս ևս Պատմ. Ղևոն՝ ի գալ Եգիպտոս սա. ինքն զեպացանեալ ևս. (1248) ՝ի գրանէ եղբորըն (Հեթում Ա.) ՝ի սպրկ ընդ Լենոն սրքայգրաչց գերի վախճան Հիպոյտաս (1266) և ընդ նմին գոյժս. և յետ սակաւ ժամանակաց, զերի երկու և էն ամաց մահացան եղբօր իւրոյ Հեթմոյ, ընդ որում և ձեռագիրս էր մեծագոյն հանգիսիւ յետոյ գաղի յամի 1264. և երկիցեան՝ ի մի գիրս Հայկազեանն քեզագանի իւրմանց Տաճգոցան, ՝ի վանս Մրճոյ։ Իսկ ասաքեղացոյ և բազմագրեան Հայր իւրմանց Սմբատ յետոյ սակ վարեալ փոյթ գաղափարակաս գործ, ոչ սակաւ գիմագրական քաջութեան ընկալաւ և վախճան, որպիսոյն մեզեալ պատմագրի ընդ այլազգիս՝ ի ասշխատս Աստիճանաւոր, և վանեալ ընդ կողի Աթաբագոյ. այլ « յորմէ՛ ևս՝ ի պատ » ասխոյեցն, երբեմն հարկաս գիտ ևս ծառայ միոջ ոչ » կարաց տանել ցաւոն, քանզի յորժ ծերացեալ էր. » գնաց ՝ի Սիս, և ասկոս ինչ ասպետ բարի հասաւոյս. » Նոյնեանս ննջեաց ընդ Հոգւոն իւր՝ ՝ի Քրիստոս Քի » ասս »[3]. յամենան մեծաս, 1276 ամի, ասաց գոյժ հա Քանասաւն, միավ պատաս. վասն որոյ ոչ միայն արքայական այլ և հաշատականան հանգիսին ապգայինք գնան Տարս, և ընդ երկրաչափոյս անհետասաւ գոհանեալ գոհացան.

1 Վերջինս ի յանցի բացատրի գրեալ ևին ՝ի բնագրին Տարաւոն Նահանջանդ ծառայութեամբ գանդ ապարեալ էր ինքնայ.
2 Քառասիկ Ե՛ լերեսուն պարզ Էր ևնկեցեալան գրոյ.
3 Զոր Հանասաւոն Նշանակեն զորեցան մեռանն՝ լիշատակիցդ, զի զբ Տարասաւոյն և Տաճսոյն բանիւք գրուած. այլ ասաց, զի ևնկեր Տասն գանդին, Քաղնաս գալով, յետն ևնկեցեալ գոհանեին, զոր ևնկեր ևնկեցեալ և Տարեգրաց. Հաղթեցեալ ևնկեցեալ ևնկեցեալ Տաճգոցան Սմբատ Հայկազեան՝ ի ասս. Հանգիսիւ հաշնեն այն ծերասին ևնկեցեալ Սմբատ. Զի յասեն յայնոսիկ ևնկեցեալ ևնկեցեալ Տաճգոցան ևնկեցեալ ևնկեցեալ Տաճգոց

բին էր Գամբրոնն այն տեսարդ Պապռոնի, վանք Մխի-
նոյ, և Հարկ էր ամա՛ երկրացն և տեղացն, այսինքն
մոլորեալքրիստոնեից և դրկիին, մեբռատր կամ ընդ մէջ գոյ;
և յաչէս երկրորդիս հալածին։

23· Եւ էր մի՛ ի նշանաւոր վանօրէից Սիսական վանք,
քան այս Մխիթարայ կամ Մխեին, զի երեկոյին ևս յեղուա-
կան գրի, մերթ՝ ի տեսականն հոգևոյ, որպ և ոչ է յայս
Մխէ՛ Քէ Մխէ՛ կոչելի իցէ յատկական. անցեալ է և ժա-
մանակ չինութիւնն. բայց մի՛ ի Հայաստանեայն է յաճար-
հիս, և Տանուերէն Հաստատեալ՝ ի Նմին իսկ Ապղտրե-
պոյ, զորմէ՛ հոգևոյ վիրապին բանս՝ ի տեսականին ին-
քեան գիտացուն, չինեալ՝ ի Նմին և ևեկոյնի մեծ՝ ի
գտանիսան իրոյ տանչին. և գտանիսանս տեսանց գրե-
կիս՝ ասա ցոյցին յետագոյսք լինել՝ ի այն վանս Մխիթ-
արայ և գոսանի այս ուսանելով Նոսս՝ ի պատուական
աւետարանի միամ, յամին 1198, որպ գրութիւն նորա
« սկզբնաւորեալ՝ ի մեծաւուռ Աթապատ Մըլքէի, ընդ հո-
» վանեամ Աբբոյ Աստուածանէին, որ է գտանիսան իշխա-
» զաց ամենր դրկիին Պապռոնի »։ Յայնմ ամի ասա-
ջնորդ տիրոջն միաբանացն և արքեպիսկոպոս Տարսոնի,
անցեալքէ յամերդ Նկարդի Լամբրունացոյ զոլ վիպի
՝ի պատմչէն Մատիսանայ։ Զնք երկրագիչ զի Աչդպարիոյ,
Սմիրնոյ, Բանբրան և այլ տեսարդ Պապռոնի հանգա-
ցեալ են՝ ի սեփական գտանիսանի ասա իրրեսզոց, որ-
պէս և ասենք՝ ի միդասրացոյ Նոցին, Նախայիչ՝ այնց Հե-
թում և վ սահ՝ որդիք քաղին Սմիրնոյ Գանդասպոլի,
բազում հասանելիսեամբ և ինչն, և երկոյր իւր կրասեր
Լևոն († 1258), տարսաւ իսանելով հետանելիսեամբ,
մինչ հանդիպեալ զոչ սա հարսանեացն՝ « Յայր հարցին
» հետաց » Նասէ՝ ի Պապռա, և ասէ իւր կենակից·
» և գնացեալն տեսցեալ՝ ի սոյր ասան Մխինն, որ մերձ
» ի Պապռոնն, և ասէ հանգուցեն »։ — Ի սակս չէ-
չասանս տեղացոյ Յայց զծնգակ մե, գերութիւն տեսցի
տեղացն, որպէս գրէ յատկիչ ժամանակագրութիւնն Ա-
նեցւոյն, ՝ի Թուրք ոչ կարենացն Խրմիսին, որ և տալ-
նին ասեղ ոգիս երեք կամ ասելի։ — Քէտ սակս տեսց
(1283) Աստիճ սին քահանայ որ գեսց յարեալս յա-
սան Ա՝ սա տես հաւսիչոյն Նշանայ Նգեցոց, տես չա-
փսական բանիս գանձնէ և գտեղսյս, գոյ

» Ի Նահանգն Սիւնեաց
Ոտան և գիւղ Տարանեցի.
Քանապատ Յայսինի
Որ յորդոյն յանուն Մխեի.
Ել՝ ի տոպրացն Տարսոն
Ներեն մեծի և անուանի,
Մերթ՝ ի գրկեակ Պապռոնի,
ԵՒս՝ տաշտանցն Տարսոնի »։

Ղամանոցինակ բանիս գրէ Նա և յերկրորդում տի չ-
չասանսացն՝ յայլ գիրս խր։ — Քէտ կոյս գտան (ՃԿԴ)
և՝ ի սկիզբն չոգեգրին տատիրոջ տեսին և տոպս տրք-
եպիսկոպոս Տարսոնի՝ ևկաց Յատիսանոս տրդի Ամրախա-
նոյ կամ Պահլի († 1301), որպ մեռեալ չտանին՝ ի կարդ
տիարչին և ծեռաց էր տրդիս. տեղրանիկին կամ չտան-
ջնգէմ Միր Գրիգոր, Նշանակ՝ ի յատացս մարդոյն
միոյ՝ գտանս ծեռնեան և մեհեան բնտանեացն՝։ Յակ
ինքն Յատիսանս տրդեսիկոպոս Հանգչի՝ ի Քրիստոս
՝ի վեցն չտանիսի 1320 ամին, որպէս գրէ տրդին, Նշանա-
կելով և այլ ինչ գեսս։ Ի Նոյն գիրս Մատոսի չտան-
լեալ է Յատիսանի և չինելոյն Կանան մի՝ Նշանակեալ,
որպես գոյել էր ունել զոյն բնակիչն՝ ի ծագիցերս
Մխիթարայ Աբեղայ։ « և. Հաստատագ, ասէ գրիչն, Քէ Աս-
» տուծոյ է տրդիգործ այս, զոր Հոգին Սուրբ տպատ-
» բնաց՝ ի միտս Նորա, զի այս պատս էր՝ ի գրոց. և զա-
» Նան Նորա մի պահանջատիրոջ՝ ի գրիչացս, զի փարձս
» ազգաց Աստուծոյ »։ — Արդին Յատիսանի Հրամա-
Նաս գրեալ է և Քահանայապետ գերդ Ս· Լուսաւոր-
չին, որոյ գտագործ բնտանեացս տպագրութեամբ՝ ի Կ·
Գողիս՝ յամի 1737· զորմէ ասէ գրիչն· « Ա՛յս չգրեցաս-
» Նեան սեղս մեր և տատիրոջ սուրբ սեռաս Մխինոյ
» սեր Յատիսանս տրդեսիկոպոսս՝ ևս գրել զատ...
» և ևզ ընդ այլ գրեանն սուրբ սեռաս. որ և բազում
» ինչ չտալ ևս չտատս մեր՝ ի սուրբ վանս Մխինոյ. որոյ
» չիշատակին օրհնեսիեամբ եղիցի »։ Մի՝ ի գրիչացն է և
Պետրոսոս, տյսինքն վարդ Քահանան Աչեսատացի, որ
սրդ պահի՝ ի Քրիստոսական Թագաւորսին, գրեալ յա-
մի 1307, ՝ի Կոստանդնոյ քաղաքսյ։ « Ի սուրբ սեռաս
» Մխինի. ընդ հովանեաս Տիրոջոյ Ս· Աստուածածնի և
» այլ սրբոցս, մեռ յանապատի գրեալս Պապռոն »՝։

24· Ժամս կամ առնի Հոգ՝ ի Հարսոյ սրեսմոյ
Զաքարդ բերդի՝ ի՛ երկիրն սրդոսին գհոսոս Զաքարեա-
բոյն (Տէկիրդէն սէրէսի)՝ Հոգիս. կ՝ոսոն սակ Թագոյ
յանցս. ՝ի գեղագիտսոյ գահսանդի յերին միոյ կան Յեա-
ցսասդ վիճսիբար իսկանց մենասանի, յոր սասին սրս-
հան սի իր սոսն սոսնասդ ևնի լսյնսիեսեր, և մե-
սասն սի որ յերկիր կոդմնոյ վանսան և սենսասդ էր,
՝ի Հերհոյ կոսոչ ևնի ժաղնլի. և կսի սդդ յայդա-
գեաց Գիհիսհ սդդաղ կամ գհնի սդդաղ (Գեղ կամ Կնե-
գաց Եղեկեցւոյ կամ Ա՛յեից)՝։ Ի վերոյ սդսասդին սրսոյ
մասդանդ՝ որ կանգսոն կոյ՝ բայ՝ ի սահեանն, փոբիսդ է
եսիհնեսասոսդսան կոդեսդ սդեսանդոյր Կասսասդեսոյ

ասդ 7 չսի 1518, Նհսի գիր սդդասդհին Հիրեսս՝ ի 29 Հոկս. և
յոդեսսդ գհսի սհսդ 22 և սհսդ Հհդ Նհսի գոդհն իր Հյսսն Նոհ-
Հսհնհս, և Նհսիհ՝ գե «Լասսսի սսյհ սդսս՝ Հոդն և սդդ գոդ
» գհսհս սհիդսդ և սհսդեն գոդհս սդսդ Նհսհսհդ »։

3 Ա՛սհս սդսդ սս գհիչ և գհոդոդհ իր Նհսհս, «Նհսդսդս-
» Հսս սդդսհ փսհհհհս»։ Կսի «Նհսդսդսդսդ հդհդ
» չսսհսդս՝ չսհսդհ գհսհս»։ Ա՛ևհոդ գհիչ գհսդ Հսհհհհն
և Հհհհսդհհն Կսոհսդհ չսհսդհ. գհսդհ Վհդհ ոհ, գհդոհ՝ Նհ-
Հհդսդհս, գհհհն Գոդհդոդ կհհհսդ, և գհհդհդ սհդհ Նհ-
Հհսս։

4 Տեղի չհսդ չհիհհն՝ ի Գհսհհհն Փոչ Նհիհհչհս, չոդհհդհ
ևհհսհս, ՝ի սհհհհհս Ա՛սհիհս։

սդհդսդհհ. զոդ՝ վսհն գհսհսդհհսհ սհհհհդհդ՝ վհսհ, և վհսհսհհհ սհհի քսհ գհհհսհսհսհ չհհհ
՝ի բսդհսհ Հհհսդհսհհհ գհհհհհ Հ. Կհհհհդ Ա՛հհհ- (յսհհհհ հհհհս), ևհդհհհհհհհ սդհհհ։

«Շինեցաւ տաճարս Սուրբ Փրկչին եւ Անապատս հրամանաւ եւ ծախիւք թագաւորահօրն Կոստ. Իւր սուն սպասիւից — քսան Տեառն հրա-
մանի, Որ ոչ առնու գնաչ իւր եւ գաղ գինի իմ չէ ինձ արժանի. կամ Որ սիրէ զառատ եւ զգառատ իւր չէ — ինձ արժանի. Աղբ սա բազում ան-
գամ ի մահ եղեալ զանձն իւր վասն աչխարհիս եւ հանգստութեան — ևկեղեցեաց, քսան սյնմ Հոգիս քաչ զանձն իւր դնէ ի վերս ոչխարաց, քսան Պատրոսի թէ այնչսի սիրեաց — Աստուած մինչեւ զորդին իւր միածին եռ-
սսպչ եւ կամսւք Հոգ. վասն հաստատելոց. եւ ինքն սիրեաց զմիս — յիս-
նել ընդ անձին եւ ընդ Աստուծոյ խառնելով քսան սյնմ, թէ զանազրէնու-
թիւնս իմ պատմիցիկ եւ հոգացեալ վասն մեզոց խնդ եւ թէ քս — ըի է
նաեել լուս եւ միայն ի սան, տալ հողոյ դրիսան դի կս յոյս: Աղբ ունէր
սս Ե որդիս եւ Գ դստեր. զմի որդին Ա՛ղ թագրեցոյ Հայոց զսանծալին եւ
զդեղազէչն եւ զլին սաքինութեամբս դՀեթում. եւ զԸ որդին զԿարսեղ սպք-
եպիսկոպոս

Թ՛ագաւորեան. եւ զՂ որդին Սմբատ սպարապետ եւ զՂ — որդին Աչխէն
պայ եւ Ե էր որդին Լէոն իշխանաց իշխան. եւ զՄարգարիտ դստեր յԺ՛
սիս նս յաղագրէ ի մարգս ..... (թա)գաւորեսեան

Եւ զԱսեփանի[1] սանուանացանէ ընդ թագաւորին Կիպրացոց. իսկ զՂ
որդին[2] պարոնսեան պայլին Կիպրոսի որ էր սէր Պերսիի եւ Յոպպէի.

Աղբ նասատս վարդապատաց Թագէի ձեռնասուն որդի գոյզ Հեթ. Թգ.
եւ հրամայեաց միսմ սպասեսեան սկիզբն առ — նել սյսմ սնապատիս
վասն անձին իւրոյ ի բաց եկս(ցել ՚ի)·· սաղաքարշսեսեն կենցաղոյս եւ
վասն հոգւոյ հոգալ:

Եւ ես հնազանդ կամաք կատարեցի զհրամայեսիսն ինձ եւ ի յանդ ել
միայնատեսս. — Աղբ սպասիմ զամենեսեան վասն Ա՛ղ որք հանդիպիք կամ
բնակիք սստ, գյատակագասցել իշխանաց իշխան պետահպան Կոստ. յիչես-
ջիր սպասեսիք հանգերձ որբսոմբ եւ զաքինի եւ զմիսեան.... նուստստ-
թեան? զի բազում սստասպեցս թէպէտ եւ ծախսն սպրանական էր այլ
սեղս գժսար եւ ես ցաստ անձամբ վասն յոյսոյ եւ յաղագրեսեան — յաս-
ժար կամաք սչխատէի. սպասիմ անտես չառնել զմիսեանս (որդ յաո(ն)ա-
պատ..... Եւ Տէր Յիստս սմենեցուն որբսոսցի. ամէն:

Պահպանէ Թագաւոր յինեցիսն զսանս անս- սս ՚ի տատագրեսեն զարմից կամ որդոց Թագաւոր-
պատոս, որ կարող չոյ ՚ի սչս պատրաստեսեան, Հօրն Կոստանդնոյ. և Հարկ է Հանդերձել յատացին սան

1 Հ. նպշեա· գիսնեան կամ գեա.

2 Խս գերեզման գտատն գեպչեցեաց Մարիամ.

Թագաւորութեան օրերուց իրոյ Հեթմոյ պրեալ, մինչև էին նոցա այլ օրերք, կամ թէ կրաւորք էին յայժ սիրք. քանզի ոչ միայն Ծանաք է մեզ օրէն նոցա Քրիստոնեից եպիսկոպոս՝ սիրատ Թէոնն անուամբ Պազահին, (որ և ինքնին ասէ զայ Համաշայր եղբայր ազգային Հեթմոյ, իսկ մայր ունել զԹէոդորէ, մինչ Հեթմոյ և այլոյն մայր կոչիլ Ջամա Վիթի՝ զուարթ Հեթմոյ եղբօր Ս. Դեբոս. Լամբրանեցւոյ), այլ յիրին և այլ ևս օրերք կոտանդնին, թերևս համառօտք Ջոհաննես. Սիր Լիևոս, որ յամի 1256 հայր էր երից դասերաց և պատանեաց միոյ՝ Սիր Էմոն անուն. Վասակ, Տէր Հանձոյ բերդի, որ յամի 1268 պատանեզ առաքեցաւ Հեղեսպոս առ Քաղեղ զԷմն՝ որպէս օրերն ի գերութենէ. զորձեալ և համառօտ իւր կոստանդնն ուէր Եղբօր Հաս կոստանդնի Բիզապատրի, կողի օրերն կոստանդեալ Ալպ Պաղանի։ — Ալ մեզ սատնեօր չատ յիրի առ ինդիր անդորգութեանս գիտել զի Քրիստի անուագան կոչէր զժամադանացցս այս վայր, և հիմնող նորին՝ սրբոցն Հրահանդ և Ծախիչ՝ Թագաւոր վարգապետ, ձևանատուն Հեթմոյ Թագաւորի. բայց ոչ յաղերգ նորա յայտնի են մեզ և ոչ այլ ինչ յիրապատ վանառուզոյս. այլ անհերքելապես սրիչ է սա ի Ս. Քրիստի վանից կամ եկեղեցւոյն Սկևուայ՝ ի հնագոյն։

Իսկ զանձնաքանան գեղեցկութեան վայրիս՝ ի վեր քան զրանի նկարագրութեան, սակ ասելիից Մխիթարեանն. «ա առ առաջաւ ժայռին հան գետ սրընթաց, յորոյ առ » փոնս հովանաւոր ծառք և արգասաւորք և ծաղկեն մարգագետինք. անդրադարձ ևս երկրատեաք » գետափանցն՝ ամպատեսն բարձրաբերձ քարաժայռք » անհեղգեք, և ի ներսին սրբ անձնատպածք հանուն չըք » ջատագոյք երեսին ծառոք, որք յամենայն անկեանց » վիմանց ի վեր արձակեն. Քաղաքայք երանգք ժայռ » սին, կապտիք, բազմագոյն, գեղեցիկ, ծիրանի և զոյշ, » ուրեք պայծառ և ուրեք ապօն և յիրար խառնեալ, » յանկան սիծապես ի գեղեցկութիւն անզատելին »[1]։

Մինչև հեռանալ ի վայրացս, և մանաւանդ ի անբանից ասելն և ի գիտասրէն ի Մխիթարայ մեծէ Գանձասատպէ, հատանելի համարիմ ոչ հետ և զգասատկերս նորին վերածանն Ամբատակալ-զրակ զրէ յամի 1241, ի նահապետական խնամատրական գիրս զոր ետն ընդ օրինակել, և զոր յանկ ինքն յիրապատան,

« Ի Հայ ազգիս Թագաւոր
Վեհ Հայրերը Հնուէն Հրատրիս
Գրեցի վասիս ձեռագիս ես
Աշակ ? բազմիր յիրապատիս »։

յորում յիրապատանէ յետ ութից տասնից զոր կարգեցաք յէ՛ 71, (և գասատնեաց ևս նահապետիցդ), յարէ

« Դրան և գինով ի բնէն գրոց
Զանատ գրեանն անմոռանալիս,
Որ ըստ իմոյ անատան եղէ
Ամրատակալ քոյ ամրողջիս »։

Ի սակ բանիդ, որ և միակ առ ի նահանգս ձեռագիս յիրատակ է տեղացս, յայտ լինի զի բազմահին ևս չինած է բերդն, այլ և հանգոյն Պազահանի ի գատատ տեղացդ բանս, քանզի չատ հիմնագիտեալ այլ ի բեն արտ ? ատծեալ. և երբեք մանագրութեամբք տանատ, անմոռատնի և քաշ՝ հատատոյ արդարև չայտ տանատ և անձնանձատ զոյ թշնամեաց. տանգոն արգելս տատագի, չատնիքն ի պատմութենէ այլ ինչ ծանագիս. այլ միայն ինքն Ամրատ յիրի և չատի 1265 տէր զոյ տեղացս՝ ընդ Պազահանի և ընդ այլոց հզգից ամրողջ. յետ նորատ տէր Ամրատակալի յիրի միայն Քատն իւր հանձնատն և հանձնարար գտեղատատցն Ամրատ որդի Լևոնի, որ կենդանի էր և չատի 1320։

23· Ի հարատց արեւելից տեղացս տատգնեալ Նատնեին զարգիս կամարակից, ոչ գիտեմ արդեօք և չէր բնակեալ, և ի հետագ ծորին Մանատ կամ Մանազ [3], գետ հին, 40 տատից. ատ արտ տեղացք բազատ ևին գեղեցից, չորս նշանարք և վարելոչ հարատարութիւն ատքատից. մին՝ հզգեցուզք տատից, ձեռ իարտերն և նատխատրանցն՝ ընծատք զոն նահանի եկեղեցից. և քատատկատի չրատրատք փոքրագք ի ժայռի և մեծատեծ արատատ վերագ պատատագ, չորոց ցարդ բնակիչք գեղջն հատնեն չատ։ Կոց և՝ ի հարատց կատ գեղջն եկեղեցի սիրնի ցյատակ կոթղատեալ. և ատ երբ գերեզմանք վիմափորք քատանի կամարագք, որք բիւզանդական կամ հատկիատկան Քատնատ Լանկատաց [4]; իսկ բնի՛ չրատրարքն և գերք տեղացն քատ սերնատրատեան տղոց բերդատիից գիրերս ի պատմչէն Պատրենատց, և տեղացն իսկ ցատգանեն գատ լինել Մանատ, որոց տէր էր Հեթում տեղ, ոչ եղբայր Ս. Կեթոսի Լամբրատեատց, այլ նոցին ժառնատակից. բայց ի պատմութեան Լեռնի չէր ՃԻ գարս, այլ ոչ գատեսի գտեղն և գչիրատակ տեղացս։

Երբեք ժամագ ի հետագ տարեմջից Մանազաց կաց Ամրք-գատագ գեաց ի հորատատի չրշատատեզ ի լրատց, որք գատնեն մի գիտով վերատրատեան, հզեատք նատին տղրատքեատց. որ երբեք ժամագ ևս ընդ Հա. Մ. տատրեալ զեկերբ Գատչ-չաց գետատկի տեղատ՝ գետատ Ցատրանի՝ հատեւ ի հատ և չատրատ Կեմերատեի, այն ինքն է գերատշատկ բերդն ԱՄԲԵՐԴ, կամ տղրագդն ևս Ամբրդն և Ամբրատն, որպէս գրի յղեատք գրչաց. և երբեմն ևս Յատնի. Քերեա պատնատի քան գրեատս հայկատան չինից Ալիկիկից, զոյգ Մաց, չորեքտնից կատ համանատ տատնեն. որս տահմանք տատնեցին իւն միհատ հատնորին որդ Յոհատնեան վարչատեան, ԱՄԲԵՐԴԱՑ գԵԼՅԱՆՑ կոշատեր,

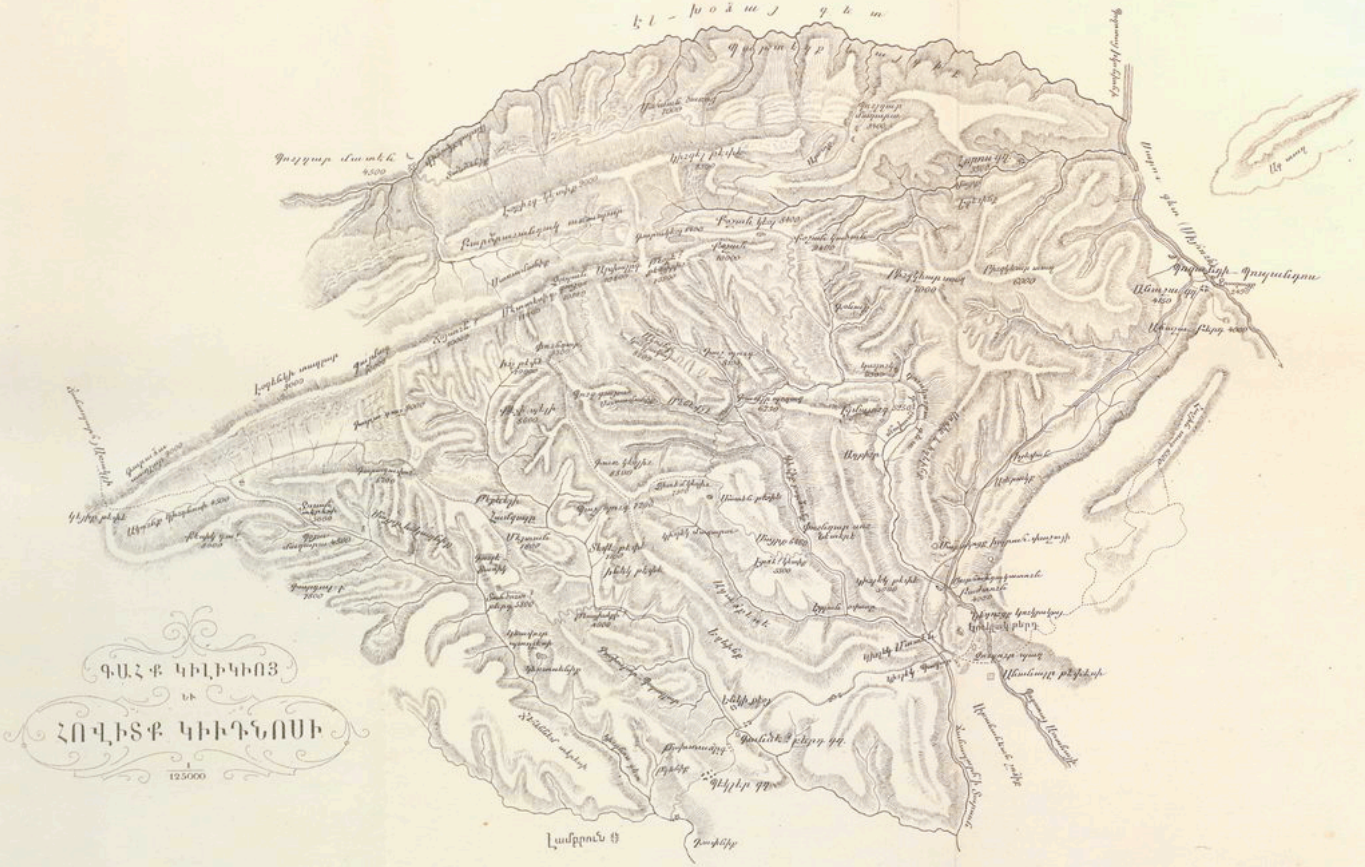
Ընդ Երցագ ի սիրգն տարագրատեան Պազահատի

1 The natural beauty of this spot is beyond all description. Below the rock a river flows, the banks of which are covered with plane and walnut trees, and a carpet of grass. The river, again, is inclosed on both sides by enormous rocks of great hight, full of natural caves, and covered with pine trees, which shoot up at all angles. The brilliant colours of the rocks, red, scarlet, yellow, purple and gray, here distinct, there blended and running into each other, add greatly to the beauty of the scene. — Davis, 43.

2 Եթէ տատագիս պարտ էիր գրեալ, քանզի է ոչ այլոց ընծեռատ գործ. Ն. Եզն.

3 Լատինացս գրի Manez, Ցատա և Պատատդ՝ Manas.

4 . . . Des sarcophages creusés dans le roc, avec couvercles prismatiques à oreillettes, indiquent que Manze est d' origine romaine ou byzantine. — Langlois, p. 538.

ԳԱՀՔ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
ՒՀ
ՀՈՎԻՏՔ ԿԻԻԴՆՈՍԻ
1
125000

գրեալ ամենայնի գրեին յԱղբարիոյ Աբժարեաց, յետ
գնաց Թ. գաւառ, որ անփակաբեալ ինքեան զաւրին՝
զաս « ետ ի մահիմ և ի սիրելսկայ խրատն՝ որ նկատ
» էր ընդ իւր յաշխարհէն Հայոց, անուն Օշին ». և էր տա
նկատ յԱղբարիոյ ասիաբրէն Հայոց Պետոց, յամի 1073, ի
Պարթաց ջարբ անառանեալ չինականի առմնանոց Գան-
ձակայ, « ապրատանձեալ խրոխ. և գտեալ գանահիս ա-
» մոյացեալ չիներ բան խոսի. և պատատանալ նահ ի
» ծոյր բերդիս Հանդատական առբ և գիտալր Աստած-
» քան նշանագրաց. (քանզի նոյն ինքն Պղտրոսիոյ) առան-
» գնաց ի նա գիտան անձի և գիտալրի Աստծոյն Գե-
» տրոսի, զոր անէնն Հայր. . . և Հրամանեաց հպատա-
» կութիւն ապատարել յայսմ գրենի զրոյ Աստծ-
» յոյն. և իբ անփական անձել գրերդս և գպատա

Գնաւակի ի բանիցս գի ի վազ ժամանակաց ընթերակ էր
անգիս այս ամառ, և կատարեալ ի նմին թերդն ան-
ասիի՝ ի Քաղաց, զորս ցուցանէ և անուանն, որ բան Պատ-
սէտ վարդապետի ազգիկոսի Գէղորգ Սկևռացւոյ, « ի
» յաճեսան բարբառոյն՝ ի հայ լեզու՝ կրանիսան լսի ».
ոչ գիտեմ զազգ յայս նշանակ որիշ բան ի յաճին, եթէ
նմանութ միայն՝ որ նշանակէ պայծառ։ Բայց ի պատմա-
քիւնս Բիւզանդացւոյ ոչ գոյ բնաւ գանուն և գԱրշա-
ասիկ Լամբրոնի, իսկ ասա պատմիչս Լասկեաց մինչեն գա-
բաց գրի Lambro։ Թաւ ինձ անկարելի և լքեալ ի ժա-
ճանակի հայասանաքեան պատճառանց Քաղեաց և Ա-
բարտացւոց, և կրկին կանգնեալ և ասա փորր փոքր յար-
գանել և պատարագեալ, և գրեամբ ասանին լեալ ա-
մրաքեամբ և պերճանքեամբ ի մէնի յազգանին բերդս.

16. Պատաշ. Լիւկեցի ասէրսի.

մանդն. մեծ է հատատանքեան է քէ և Նորին իսկ Հայոց
Հեթում կոչէր յաշխարհին անդ Հայոց. ասա թէ ոչ Հարկ
էր ասատանր Օշականք կոչել ասչինն և ոչ Հեթմանք ։
— Զգազատատանքեան կամ գկայզ ծննդոց ասչինն գերեն
ազգ՝ մինչև յերիս գասր ցուցեալ ազգապրական գատա-
կեան, հանգերձ պատատատարն, ասչինեան հետամուտ քեամբ
ընդ ասչին Գաղշատանեաց, Թոսբենանդ և Լիւգենանդ։
Օշինն նահապետն և ատանին ասէր Լամբրոնի, « զոր

1 Հեթումեանք կամ ազգերը ազգապատանքեան Հեթմանդ ատ
ձգ էն, երբեմ Պշատատական մեհրմեան Պատմագոյ Ս. Լամ-
բրոնացոյն՝ ի Պատկէ վերդատան, և ոչ նման Հեթում-
նան Քաղեաց գրոյ գրեալ յատատ Լեռնի Բ. Ժամանակագրեան

» չինէր քան կարի (խրամ), Յապկով յանմատչելի ա-
» մուր անդրէն, և մեռելոցեալ Քաղաց տղայքն,
» առնոյր ի նմանէ անուն պատուոյ (Աւատաս), և առա-
» ջանաց առատապէս »։ Ոչ գիտեմ առաջիւ պարսիկ
բնչ էր յայնժամ Լամբրան. բայց ի յիշատակին գոյն՝
պատուիչք մեր Հանդարտ յարեն ի Դոսն՝ առաւել քան ի
բերդն Գայլհանն՝ գնակիցքան անմատոյց, անմուտիչն,
անառ կամ անառիկ ասեցոց, կամ գերակ կամ բերդ, և
առաւելագոյն եւ բերդ յոյժ անառիկ. քանզի ի բնէ իսկ
դիրեցն ունէր զամրութիւն, որպէս ասէ ինն ի մերոց ջի-
չատասեաց. » Ինառիկ գիտէին ի Քրիստոնեա Տոքատ լե-
» բինն, վերադիտակ մեզրագաղափն Տաքատի »։ և այլ

17. Լեռնբաւեն բերդ.

Թագուհիին Կղկին-գառակ, կամ Կղկին անգք, բայց ոչ
կարի մերձ. որպէս դի մեռն այն երբորդի գահաւանդին՝
յորում բերդն Լամբրանի ասպատակ է չորեսուր բնդ-
արձակութեամբ, ըստ 1250 Զ. բարձր լերինդ ծոմս,
զերեզմի անապատակոծ, մանգամանի արտաքոյզիր ար-

Մարգերով Դոպի. որ և այլ յիշատակարձիւք պատմեալ կամ
երեւորդ. և Հանիրկ մահագործիւնքն յորբուհական Յոյսա-
տար Օձի Թագաւորի. զոր և ասիկք ի Յնեան։ Բայց Հանգոյն
գահի ապրպատանիւնն և ապրպատիւն խոբհնանդ և Հեր-
ձանդ առանձնակ ի գահուն լեզու՝ յանձնանի Հեղինակի, յնէր ինի
գալու. կամ ի տերէն ինիին, ի գահոյք յորում մատենիան որ կոչի
Lignages d'Outremer. յորում մի քան միայն կոգայի նա զատնին և
գանգուածս գնանկոյց հզկոյց յոյս կայս ծոմս (յարեկոյր), և տերա-

ատաճկոյ և Հանկոյք գնանկոյց Տաքատի և Աստանոյ, յո-
րոց Հնուի կայ 12-16 ժամուց հանապարհաս, և զատ-
նալի պատասս. ծուռք. յոր ասկս վայ տրնեին Թագուհ
կոչէին զվայրն որ ընդ մէջ բերդին և Կղկին անգիր՝ կնա-
վար Պաղեսին, (Փերտասնեից պատկէ). յորոց միոյն ըն-

1 Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի։

2 Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի։

3 Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի։

4 Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի և Ընդ Լամբրան ասի։

թակաց Էն փայտակերտ անվանք և խրիթք ամպատ-
ղոյն յանապատի. Քիրեա անգամն ի նոսին բարեպա-
սիկ տեղոյն տեղիքն անվեղք և յարգարտաք. զի և
ցորդ առանձին, բան տեսիմն երազագոյն տղերք, ի Քա-
ղակաց ժամանակս անվեղ. է անդ և ջուր մի կամ ա-
ւազան։ — Ի մէջոյզ ապատանքին չնոյ անվանդ կրա-
յին քարագրաք մի անճառելի և անհատելի, ի բնէ և
յարտաւանէ Հեռին ասելոյ և արգելոյ[1], և ապատա-
Քեանք գործոյ վերկոյ գիտարձեալ յարեկոյց կրգնա-
Նէն միայն՝ ի գազանէ. յոր արդեօք խորհրդաւոր նշա-
նակ կոյ բերդն երեքս գանձոյ, և Հոգի բնդ Հարաւ. ի
մեղայ գազանէն Տաքատ բնդ արեւելս՝ ի Գան և ի Գրանեա
կամ՝ ի Կազանս Կիվիկիոյ, իսկ բնդ արեւմուտս և բնդ
Հիւսիս՝ ի բարձրագոյն և գազանէն ամրագոյնս Տա-
քատ. բնդ մէջ անկեալ գերկրագոյ գանձանգանէն, այս-
բոյն գիտէին լերինս, զոր Հարեն ամանգէ Կիս գ-
Նաստ և Աստան, և Հասան բնդ Հարաւ արեւելեան։
և ան առաջագոյն նայեն միջոյն մերձ ի ամենեան կամ-
բրան անեն գնագէշ մայրի Քիրեայի և կանաչագոյնք
լիրանանեան նմանանք. — Շատ կանգուն կոյ մեծ
մասն մի առաւ գազանէ բերդին, յոր մնացանեն մի
բան միայն Հինք գրանք վանականն գայնագնակ կամա-
բար. յորոց վերոյ երեսին քանգագէ Հայկական Քագա-

պատ առեալ Լամբրանց, գանձանանայի մանրագագ
խաղանդանն ազգիքն ունելով։ Ի պատագիքին երեսին
Հայագրգք ոչ սակաւ գաւանգնեն ըրգանց՝ մատանք ի գան-
բանեան գարելոց, երկայնանեն Հիւսած մի (Քերեա ա-
գազանէն) յերբա գազանեալ բնդ լայնաբ Քիրեն, Հանգոյ գրգ-
բատաց վիմար, և կամարակապ, գոհանն գագագոյնակ
գազանեան ունելով յագագիքն գանձանն։ ի վերոյ գա-
բանգին կոգիկոց նգոյնեն Հայկական տաճգ, Քաղանգք
կամ գանձանգագանգք։ Էին և գարգին բազգագ բազանգք
նման գազանեան Հանգոյ ի բրգանեան, Քիրեա նգանանգիք
Հրոյ կամ ձոյ, ի գեկագանեն կոգանգ գիտոյ և գալլե-
անան Քիրեանեայ ի ժամանակս մագոյ և մանգագոյ.
ի Հար. Ես. կոգին բերգին կոյ լայնաբար ասանիեա-
նի, ի նի գազագոյ կամարակաց, գարգին լատանգներ, և ի
նի գազագոյ կամարակաց, գարգին լատանգներ, գր
ներքնագարգին մանան։ Ալյաբին բան Լամբրաց, գր
յամ 1852-3 եվ ի քիրեաբեան գայրաց. այլ ոչ նա և ոչ
այլ գր նչանգնաց և ծանոյց մեզ գազանագիր բեր Քիրե-
այլ գր նչանգնաց և ծանոյց մեզ գազանագիր բեր Քիրե-
անան յերբագարգանեան ազգաբնեան Հայոց գազանի
Հնանգագոյ ազգան, գրոց ի գէտ էր և ոչ սակաւ վերեր
Հնանգագոյ ազգան, գրոց ի գէտ էր և ոչ սակաւ վերեր
և Քերեա մանգագոյ գիտագոյ ազգագոյնց միացեր բեր
վերագոյանգիր։ Կաղագանան ոմ միայն ՁԽԶ (1297) Քագա-
կանան՝ բերեալ է ի բերգէ ազգ ի Տաքատ, ազեբալ
գեր ի գազագանգագեին.

« Ողջմեա ծառային Քո Գրիգորի Հիսոյի. Ամէն. և ջանիեանն,
Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս. ՁէօՀ. Ամէն ». և ի վերայն, Քան յետոյ գրեալ
Ողջմեա ծառային քո Յովհաննէսին, Գասպարին.

Զգազագոյնեն գազանական գրագոյց և նոր ծագա-
Քանեանց՝ փոխանակագոյ ազգան բեր յերագագոյ

գրեր Հանգագոյ ի Հոգի բանի (գրէզ 48). ազգ գոյգ Հոգիական ազ-
գեա չորգագոյ Քիրեան ծագն ոչ ազեբալ գոյ ի Յնեան, գրեանի բնա-
գիրն բնեանգիք, գր է գազագոյ.

CI DIT DES ROIS D' ERMENIE.

Thoros de la Montaigne fu sire d' Ermenie, et moru sans heir, et
eschut Ermenie au Melih son frere: lequel Melih et deus fis, Rupin et
Sanoo [1]. Rupin espousa Isabeau, la fille Hanffroy dou Thoron, et orent
deus filles, Aalis et Philippe. Aalis espous le prince Beimont et orent
un fis qui et nom Rupin, que l'on appelait le Prince Rupin, et espousa
Helvis, la fille dou roy Emeri de Chipre, si com est dit, et orent deus
filles, Eschive et Marie. Eschive moru; Marie espous Phelippe de Mon-
fort, sire de Sur. Phelippe, l'autre fille Rupin de la Montaigne, espous
Pacre [2], et orent un fis Constans, qui moru.

Puis la mort de Rupin de la Montaigne, Livon son frere se saisit
de la terre et se fit coroner à roy, et fu le premier roy d' Ermenie et
espous Schille, la fille dou roi Emeri de Chipre et de la royne Ysabeau,
et orent une fille qui et nom Isabeau. — Après la mort du roy Livon, la
dite Isabeau espousa Pholippe, le fis dou prince Borgue, lequel valut
mout poi, et le tuerent li baron d' Armenie; puis espous la royne Ysa-
beau d' Ermenie Heiton, le fis Constant, qui estoit conestable et bail
d' Ermenie, et orent deus fis et cinq filles: Livon, Thoros, Schille,

Femie, Rita, Isabeau, Marie. Schille espous le prince Beimont d' An-
tioche, Femie espous Julien le sire de Salette, Rita espous le sire de
la Roche, Marie espous Gui de Ibelin, Ysabeau moru, Thoros fu occis
de Sarrasins.

Livon fu roy après la mort de son pere, et espous Guiran, la fille
au seignour dou Lambron, et orent sept fis et trois filles [3]: Heiton, Tho-
ros, Semblat, Constans, Horres [4], Rupin que il nomerent Alinah, Oisim,
Ysabeau, Rita et Jefanon [5].

Puis la mort du roy Livon, Heiton son fis ot la seignorie et ne se
vost coroner, ains vesti abit de Mensurs, et dona la seignorie a Thoros
son frere; puis li toli et la dona a Semblant, son autre frere et fu co-
roné dou royaume d' Ermenie.

Thoros espous Marguerite, la fille dou roi Hugue de Chipre, et ot
un fis, Livon; Isabeau espous Amauri, le fils dou roy Hugue de Chi-
pre, si com vous avez oy [6]; Rita espous le fis de l' empereur de Con-
stantinople; Jefanon morut.

Le dessusdit Semblat fit tuer Thoros son frere, puis Heiton le fit
prendre, et dona la seignorie a Constans, son frere; puis fit il prendre
Constans, et manda Semblat et Constans en Constantinople; là morut
Constans, et il dona la seignorie a Livon son neveu, qui fu fis Thoros
et de Marguerite, la fille dou roy Hugue de Chypre, come a esté des-
sus dit.

1 Ընդ Լամբրան Nevers.

2 Ընդ Լամբրան Thelon. Քեզանց կամ Քեզանաս բան գյուղական ժամանա-
կակից պատմագիր.

3 Ի ասանի սեզբան Լամբրան Քագաւոր Հայոց.

de main d' homme; à la sommité, on voit de vieilles tours déjà paraî-
sant être du moyen âge. Ce point devait être important; car il paraît
qu' autrefois c' était la seule route pour se rendre à Constantinople ». —
Archer Eloy. IIe partie, p. 78.

բանից՝ շատ խակ վիրակ է, այսպէս և յառաջ քան պա-
» անթագակաւն պատրաստելոյ և գիտակցելոյ, և ոչ
» երբէք յիշի ի պատառքիւն մատանեալ և նուաճեալ յար-
» ձակմամբ, բայց ևիէ ի հատ տրիճն նուազի, որոյ երբեմն
» և որպէս խակ անցեալ, կամ քէզ ընդ ապատ ինչ վիշատա-
» կաս, որպէս անցեալ յետոյ ի կարգին։

» Քեռս վախճանեալ (Օշին նոպազ չիեալի Լամբրոնի), ոտ-
» քեաց որդի իւր Հեթում Հայրենի անուանս և պատուա-
» ցաւ՝ ի Քառասուն որքայնէն Ալէքսէ անբաւական անառակու-
» Քորճամ նիւն Յառաջն և էառ զաւրք քաղաքն Հռոմ-
» ապրիլ, ի Շհել (1098) թուականին, և յետ ժամանակա-
» կաց անձամբ բազում նեղութեանբ երկաց ի նոցանէ

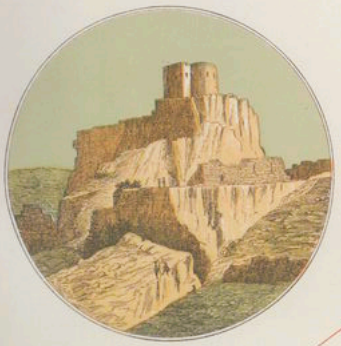
» անբաւական Հեթում փառն Հայրենի բերդին. և զեր-
» ծեալ յամենայնէ օգնութեամբն Աստուծոյ և աւրհ
» Ալաթիայն Գետասի, փարթամացաւ և մեծացաւ ազ-
» նութեամբ թագաւորին Յառաջ Յոհաննու. » այն է
Յոհ. Կամենացւոյ արդի Ալէքսի, որ կոչաւ գերազնեալ
գահն յամն 1118–1143. յորում ժամանակի, և անդրա-
ռին յաւարին մասից Թաչատաց յայս կողմանս, գիտա-
ւորք նոցին իշխանք եկեալ զիրենք առնէին իսկ ի Քա-
նաց և ի մեմեանց իսկ զարմից և գազազաբ ատելեօք.
ըստ նոցին օրինակի առ փորք փորք և Թուրքմենաց պա-
յազատք ի հիւսիսոյ իշխանիսկ ի Հարսս. որոց երկոցուն
եւս, հանապազեայ Հայոց և առաւել արեւմտեայց, գեմ

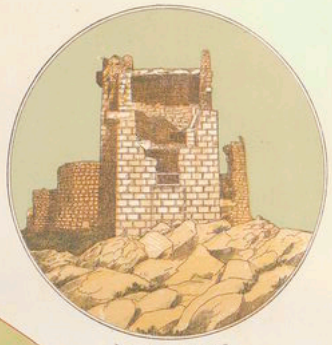
18. Հովոցք Լամբրոնի.

անէին Հեթմեանք և ոչք ունէք նախիք իշխանք բեր-
դատեաք, Հնոքին անուն իսկ ատրացոյ Խրնանց Լամ-
բրոնի, Գեղեռնեան, Աղեւսոյց, և այլոց. ոչք կրէ չկին
ոչնախիք ի բեկ և յարուեսոյ, կամ կրէ առաւել զօր-
գագոյ էր պատուա բերդատարութեան, վազ ա-
բեմն մատենագրք լինէին ի Հեռս Յառաջոյն ոչնոցին,
և ոչ յամենայն կերեսս Լեռնեանց նուաճել պրակտիկն
կիլիկիա։ Զոյս նուաճեալ բան յիշատակարանն գՀեթմեայ
նեղեալն ի նոցանէ. և յետոյ վարելով զպատմութիւնն
ասէ զամանէ. « Զի ունէր որդիս վախճանեալ և զաղջա,
» որք կատարեցան Հասուկաս. առաջնոյ Խոր. ոտնանացոյց
» զամանս ի նոցանէ. և զառաջ որդին որոյ անուն էր

» Օշին՝ կերազ ընդ իւր ձեռս առանց ոտնանութեան. իսկ
» Մերսաոյ՝ որ յետ նորա՝ եւս զՊապհաձին. և մեռ ի
» զառերացն՝ փեսացոյցեց զերդոյր կամ ոգիսիանն Հայոց
» Գրիգորի զՎասիլ, որ էին Քառանք Գրիգորի Վա-
» գեսորոյ Բղնեցոյ։ Իսկ յետ վախճանին Հեթմոյ՝ պա-
» յազատաց գՀայրենի ոգնան Հարսացոյ որդին նորա
» Օշին, և պատանեացս յարքայէն Վառաւէլ անբաւական
» ոտնասոյ, և փարթամացաւ բազում գանձիք։ » Քոր-
մէ յայս լիներ զի երկարակեաց լեալ Հեթմոյ վախճա-
նեալ է յետ 1143 ամի. զայս ասե գաւակիկ և ծոռնգք
Օշնի. զի յետ մահուան Հոր նորա « ոմն Հարձապետցոյ փե-
» այն իւր Վասիլ պղտոյր եղերք իւրոյ Զօրափոր ա-

ՀԱՄԲՈՒՆ

ԱՆԱԶԱՐԲԱ

ԱԶԳԱՅՈՒՑԱԿ
ՀԵԹՄԵԱՆՑ
ԵՒ
ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ՍԻՍՈՒԱՆԱՅ

ՍԻՍ

ՄՍԻՍ

Ս. Վազգ.—Վենետիկ

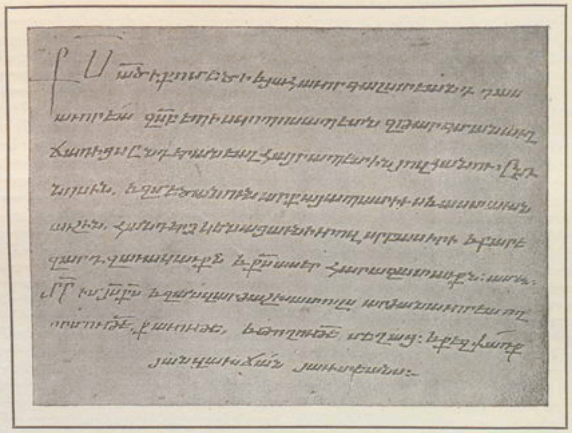
» նոյն՝ (Շաւշադոխա). յորոց ծնաւ՝ յետ անդրանիկ
» դստերն (Մարմնոյ) որդի Հեթում անուանեալ, ի Ո
» թուականին (1151), և երկրորդ՝ Հայտա մեր », որմէրն
Ս. Ներսէս յամի 1153. յետ ազգ երիս ասելոյ, Լիմ-
բատա, Շահնշահ, Փիլիպոս, և երկու ևս զատիք, Տաւիտա
և Շաւշան — Հաւատարիմ պատարկումքեան Աշնի որ-
պէս և նախնեացն՝ ի դրան կայսէր, առ ի ջնոյ գիտա-
քանութիւնք և գիմացութիւն, այլ բնդ նմին և գիշա-
մութիւն Թագաւորութեանց. յորոց ոտ. ամօթ պատրաստէր
կարգին Թագու Ի, գերծեալ ի բանտէ կայսերոյ Կ. Պօլ-
սի, և նոտանեալ մի բան միջէ նոսա գնդապետի բերդական
յեռանդան, ապա ձգեալ գնեան իսր և ի վերոյ քաղա-
քաց Գաղատացին Կիլիկիոյ, զոր մերկ ունէր և մերկ
քաղցր՝ բան ամօտնալ և գիշանել ոմարիչ բազդի. Հար-
կատրեալ լինէր և Աշնի նիզակակից լինել Ցուենց, որ-
պէս և մերձաւորք իսր Կամենացիւնեք և այլք. որք և
12,000 հեծելովք Ալեքսիոսի երկնէք ի պատրաստ
Ասոյ՝ ի պատրաստ մասնեցան ի Թոռոսկ. Ամբոխ
եղեալ Աշնի տէրն Գագիկեան անկաւ ի մարտն, իսկ
Աշնն ընդ այլոց գերի վարեցաւ. և գին հասեալ փրա-
նոյ անձին 40,000 ոսկի գերծաւ. տակաւ տաժանի
գիչս գտանէին, և վասն կիսոյն պատանդ գերեհատ որ-
գեանն Հեթում պատճառան կամ գերկենեան, որ և մերկ
տակաւ իսկ չէր, և նիզակեցաւ ի Թոռոսկ, և անեալ տան նոսա
սերեցաւ վասն կայսեան կիլոպատեանդ և զգնամքեանն.
վիրուկ. հանել նմա և գինացեալ պատանի 20,000 ոսկւոյ
համարել ի պատրաստ իսրոյ՝ որ տայր ի հարձատա-
քեան տոյսոյն, և առաքեր գնա առ հայր իսր: Պատրան
ոչ գիտեմ գինչ պատճառս, (այլ հաւատարէն ապրանքաց
Պատեանի կայսեր՝ որ չարժէր գանձեան երկրա-
կան ընդդէմ Թոռոսկ), ոտիպետա և Աշնն գարձեալ
հակառակել տես. և ոչ իսկ անձամբ, գի ոչ իսկ կարէր
տակաւ պատրաստ վիշտին իսրոյ դիմամարտել ընդ պա-
քանոյ զոտ ատրեք. այլ և երբեմն (բան Գաւտիկն, որ
ոչ նուռանէ գանձոյն), առաջնորդ եղեալ Թոռքին և
երեր ի վերոյ Աւտոյ, էատ գնա և բազում կոտա-
բանա պատ ի նոտ. որ և ատեն քէ հինգ հարիւր կոյս
ազգին տարան, քազ գոյլ անթիւս». վասն որոյ և
պատճառել Թոռոսկ գոյր (յամի 1165) սպերել զատ-
ձանս Լամբրոնի. և « ոչ ատեան խոտքիանք լինէին
և հեղմանք տրեան ի մէջ երկոց էրեսանցն, մինչև
հարկ լինել պրոպան կամքիսեան Ցեան Գրիգո-
րեան տարեալ գրասեր և գիմատան եղբայրն իր
պարքսիկոպոս ՀՏէր Ներսէս (Շնորհալի), առաքել
ի մէջ ազգս, որոյ զի խոտքանքեանցն իրոյ
հնարեալ համոզել գնոսա ի խոտքագրեան. որ և ազ-
թատարեալ համապարտնորեալ գայր առ նոսա, և
գնամատացեալ գործն արդեամբ կատարել, ի ձեռն
իրոյ միջնորդութեան՝ անգամ սիրով կապակցեալ
զոսա ընդ միմեանս ». Զայսոցանէ պատճառէ նորին
իսկ Աշնի գրատաւէրն Ս. Ներսէս, հայրենական
գիմեալ ինձանէ միպագրելով գԹոռոս իրրև երջանկացեալ
գարձին հետադարձութեան կայսեր (1159), իսկ գԱշնի՝
հաստատուցեալ միացեալ ի հետագարձութեան ազգա-
յին Հառանոյ »: Ցետ վերոհետութեանն, « առեալ
» գերագոյն իշխանն (Աշնի) զորքսանեալ ազբեսիսա-
» պատ, ի համապարտ անկեալ ընկէր յիսուն անգհատան
» առանն, բան արժանի պատանեալ միջոցեալ ի մէջ
» հարազատ բնաւնեացն և կարեւոր բարեկամացն . և
» օրհնեալ գնոսա և գդրեանին և գամենայն բնակիչս գա-
» տանն ». գի վերոյ իսկ էր նոցա Աշնի, և զորդիք ազա-
» ի Թոռոսկ հանգարծ. վասն որոյ և ասէ Հանգետն և հա-
մաձայնի Քառնեանն իսր (Ն. Լամբրունեցի) զորդազան
հատ-եղբօրէն, եթէ « ի սէր հարազատ ընտանեացն գի-
» սէր. քանզի գատոր եղբօր ազա էր գրեհատ ամեա-
» սին Աշնի »: Ընդ հինգ երկոյիսի և « բան արժանի պա-
տանել » Աշնի գՇնորհալին, և ընդ միջոցանեցս ներա-
խառնս Լամբրունի, ի տանս տատրս բնակիչեան նորին
անդ, որ և անդաստ մի ի գերազոյն միջտատեաց և գիա-
տաց է վարդենագիր վարդաց տանցաց. այլ ցանկալի
մէ յերկարագոյն նատագրելը միջ որ յայնժամ
երկտատատանեալ կամ երեքատատանեալ պատանեաներն
էր՝ Սիրիկին Սիրատ-Ներսէս գՀնձատան և զգրատս
յատատագրելոյ բազում ազեցական Շնորհալոյն:

Ցետ այլ ևս ոչ գիտեմ որքան տանց, այլ յատի գան
գ'1175, Աշնի « ի տարրք ի ծերութեան հասեալ յա-
» քատ ներ և ի մէջ եղբարց և գատակաց, որ Շնորհքեամբ
» փոխեցաւ տա. Փրկատա. և եղեալ անգրանիկ որգւոյն՝
« Հեթմոյ՝ գահակալեցին հայրենի սիատանն »: — Յանկարծ
և չքնաղ բնատնեք, ամենայն բարեմատութեամբ տա-
ճագեալ, Ծնողացն և Ծեզեցողին ատքերն. սրտատատ
խոհականէն և մեծագործ Աշնի և Շահնշահատա « փեսայ
» տան կին ժառչոյ և գտան տան իրոյ, իրրև գայգի
» վայելուչ գերատատեալ գատակաց ծաղկեցուցանէր
» տարի գհայրենի տերգանեն. և Ցեպին յորհնեքեան Ա-
» տատծոյ »: Հարկ է խոտատանել զի ատենատրած կրո-
քատքեանց հրահանգոք գերազանցէին Լամբրունեանցս
գԱբբրեվեանս, մանատանց յայտ ժամանակի. բնդ
մեծատքեան, քաջատքեան և բարեպատատքեան՝ անկեալ
նոցա և Շնորհս խոտատքեան և խոտատարատքեան,
յորս մեծատ խոտատով մարգէին մանկանցն ի ծնողացն.
որպէս և ատ իսկ յիշատակարիս վարուց Ներսիսի. « Ա-
» նատանդ ի քաջատատատ մարէն իրոյ (Շահնշահոյ)
» գատատարակեալ (էր) յամենայն երկիւղ». որ և « բա-
» բան ի հատատարիմ ծնողացն՝ և բնատգիցս ամենօրհ-
» նեալ և սիրա փառատրեալ Աւատատանէն՝ ի ատ-
» նոյ ատատան իրոյ՝ որ ի վանքս Սկեւռայ, ատենիկ
» բերելին »: Հաղորդ հանձնարար և ատանդոց արդոյ եղբօրն՝
գատա և պատրաստն անգրանիկ Հեթում. զոր և Պատ-
միչն կոչէ « այր գրգռն և մեծխատատ, և գրագէտ չոյժ ».
որոյ և գրատքր ինչ վատատկ նշատ մեզ. իսկ
գՀոր նոցա Աշնի ատատիատքեան ատենիկ ի հետս մեր
վկատատկ մի, Հետագիր վարք Պողոս Ներիքեատնի, քատգ-
մատնեան ի Վենետիկ վկատատրեն. ընդ որում՝ մատիկ
գրիչն, « արժանի եղեալ բարւոք չկատատկի՝ մեծատատու-
» տատատան և քրիստատատկր Գատգոհս Աչխին, հանդերձ
» որքատէր և հզնագրեալ զատգատան իրոյ, և տա-
» տատատատ պատատանեցքն և բարեգործ հարատա-
» տան ». Նոյն և այլոր գրելով (բան պատճենին որ չէ
82), վասն ատենատքեան տաչխին կամ ինքնիշխանու-

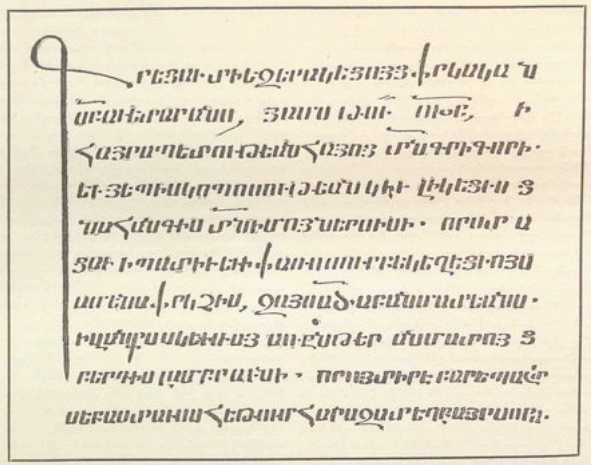
բար տէրութիւնն, պատահեցաւ նմա և զորքացա-
» չոք կռուիլ։ — Ի հանդիման իմն և չքնաղագոյն զրբ-
» չութիւնն [1], » Գնեցաւն իշխանաց իշխան », կոչի և Հե-
» թում, որ կոյտ. զանձս իշխանութիւնն գտանէին ամե-
» նից դաշտս, բազում և ոչխարս զիպացանօք. և նախ,
» յետ մահուան աներոյ իւրոյ մեծին Թորոսի, մինչ էր և
» յետ մահուան հօր իւրոյ Ոշնի, որ յանկուսար հասանելի
» հարկատրելով էր յոչ կամս առնուլ զդաւաճ նորա ի
» հնազանդութիւն, » և ի կենդանութեան Թորոսի ոչ ինչ իշխէր
» առնել նմա..., առաքեալ ի բաց հնազանդեալ։ Քա-
» զաւ որպ զորացեալ Մլէհն (հերացք և յոմիոյ Թո-
» րոսի) զնաց զաւրութեամբ գնացեալ, և բազում նե-
» զութիւնս հասոյց ի գնակիցս նորա. քանզի ի փախուց
» հնազանդեալ և ի նեղութեան ընդ միմեանս.
« և այս եղև կրկին պատճառ խռովութեան նորա. վասն
» որոյ և առաջագրէ նեղեալ զնաս պատերազմս և առ-
» ժամ [2] »։ Բայ այնի որինակ և յամերդն Մլհէի Թո-
րնէն Բ (1177) « սկսաւ նեղել զ[illegible]ն պատերազմս.
» և. զգաւրեւ զամն երեք, և յոյժ տառապեցոյց զնաս,
» վասն հին մտհատանդի զոր նախնի[illegible]ն ընդ միմիա-
» նս. այլ ոչ կարաց առնուլ »։ Քանզի Լամբրոնացիք
հզաւրութեն զերծնէն Աստեղաց, որպէս վիպասանն
Վ[illegible]ամ, գտանելն զՊաբէն, որ և կորաս զնս խո-
րանաց. այլ

« Երբին եղբայրն քաղցեալ,
Լան, և զորքն արհացեալ
Չիչխանաբինեն պինդ կալով
Եր ըզլատան յոյժ պղտրեալ »։

Իմբրին ամն իշխանապետ Քնան Թորնէի և յառաջ
քան զՊատարագ Քէն եղբօր նորա Լևոնի՝ զամն իրրև

» ինչ ի բանս. և ապա հանելով ի բանէն նա նմա
» զնզօրացս բազումս, և պատուով ընդունէր զնա. և նա
» ծառայէր նմա միամտութեամբ, բան խաղատութեան
» իբրպ [1] »։ Այլ յար ի կռուածի զոյզ Լևոնի պատնեալ
» յետ տանց ինչ կռուելոյ զնա եղ ի բանտի ». յայնժ.
հետ տագնապեալ Հեթմոյ և զգալով յորխորհուրդն
չքոյ, որ յար ի ապատանն և ի վրգովի կացուցանէր
զնատպատակ բարս իւր, կամելի հատարկալ յամե-
նայնէ. և անդէն ի նմին բանտի « զդեցաւ զգեստ կրօ-
» նաւորութեան »։ Զոր լսելով զնաչոյ նորին Գրիգորի
Աղվանից կաթողիկոսի՝ նեն ի Հռոմկլայ ս[illegible]ա Քարա-
ւոյն, յաղերս Հաղարծնի. և և զնայ Քաղարն ա[illegible]
» նա ի բանտն, ի պահպանս. և խնդրեցին Քաղաքեն
» յիշխողաց. և ազատեաց զնա Քաղարն, և նո նմա

» զաւրք ոխան Թրապարին. և անդ նկաց մինչև զօր
» մատնան խրոց. և. ի ժամ հրամայութեանն փոխե-
» ցաւ անուն նորա, և անուանեցաւ Հեթում »[2]։ Մահ նորա
հանդիպեալ է ի մինչև 1212-1218 ամաց.— քանզի յա-
մն 1210 գնաց զնացութեամբ ի Լևոնէ ս[illegible] Խնամի. Գ.
պատ և ա[illegible] կացոր, խնդրել Քաղ վասն Քաղրէի
Քաղեն Լևոնի, զոր խորհէր նա յայնժամ ժամանել զա-
հան իւրոյ կացուցանել. և. մինչ նամանաց յինելով փե-
բէր զամենից խոստից, Քաղպանէր ի վերայ ծանուն ի
բանն լեզուէ զՔաղաքարէրեն ոչխարն գ[illegible]ն

[1] Այս բան պատճառեան ևկրճատ. Ա[illegible]։

[2] Ի[illegible] զոյգ Ծանուցանէ մեզ Գաղարէն Քաղրէնաց։

» Աստուածածնին, յատկապէս Ձեզի. և Քաղաքիդ
» ընդ իւր Հայոց՝ ի կամս Աստուծոյ ». – իսկ ի սկիզբն
1219 ամի Լևոն եւս Ցիսի. կաթողիկոսի փոխանակ Հաճ-
ի լսի՝ զնոսա Գեղարդին։ « զի Հեղի փախճանեալ էր
» յառաջ », ասէ Գաղմէին։ Ալ յայնժ փոխանակէր նա
զնախապատիւն ամրացաց ազնուիւին Կիլիկեցւոց՝ ընդ
նախապատիւ վաներէից նոցուն (Գեղարդի), և զիշխա-
նական մեծապետիւնս փառաւ ընդ քրիստոնական հո-
գևոյն։ զուգակից և հրեշտակն զոյգ Հեղնանս սուրբ
սէր Հայրապետի յերես եւս Համբարձման և զոգիիր հա-
տուցապահս, որք զնոսն օրհնակ կրօնաւորական կատա-
րած կենաց ընթացին, այլ և այլ կարգաց և կոչմանց.
չորիքին սոքա Հեղնանք երկնաւոր, Համեստագործ և
խնամառէրք, զօրաւորք և բարեպատուիք, Հաշակատորք
և Հաշակիչք [1]։

Ի Նահանջ Լևոնի գՀայքուն, « գրեաց Նորա, (Լեր-
սուժան իշխ պարպուչ ընդունել գրանս Կիրակոսի
» պատրիկ), ոչ ևս այլ տայ գնա իշխանի տանք, բայց
» միայն արքունի լիցի. զի Հանապազ, ասէ, տեսիր Նո-
» բա տպատուին լեալ էին գնոսա տերք Քեանն... Եւ Նորա
» առևալ եդ ի Նմա գնայնն իւր (Ռիխիա) գՀեղինայ տի-
» կին »։ Մի ի տերհատաց պատպատի տեղւոյն՝ Հեղ-
սես քահանայ՝ քեռորդի մեծի Հայրապետացն, պարագայ
գրէ. « Ի ՀարթորԹամն ամի (1205) գրկելոյ եղբօր սորա
» Հեղինայ՝ տատատ ամէր և բարեպատ իշխանի, և մեր
» և բովանդակ գործիչ մերոյ՝ ի տեսչական բնակու-
» թենէ մերմէ, ի գրկելն Հայրապետի կոչելոյ, և ի
» միաբանելոցաց և Հրեշտակապետի տեառն Միհատայ
» վերադառնելոյ ». ապա « ի մերքատրիճն գործադրել
» և քշտատական պատց » իւրոյ ասէ ընդօրինակել յաշխ
ամի գրչիւսն ի գրատ գործս քեռորդ գՊատատագա-
մեկնիչն։ — Ի կրճատագրութեան հոր իւրմանց Հեղինայ՝
յայտ է թէ որդիք նորա բաժանեցին գտատանգութիւն
զոր Քաղքում էր նորա Լևոնի. բայց անգրանիկն նորա Օ-
շին ոչ ևս ի պատանեկութեան, և Քոխ տղայնխնան և
զեղ. եղբայր նորա Կոստանդին հասակաւ երբեմն ընդ
զօրս աւագանին Կիլիկեցւոց (1217) գերի մատնեցաւ, և ա-
զատեցաւ փրկանաք Քագատրին Լևոնի։ Քեռ մնհատան
սորա՝ պայ և իշխանական Քագատրութեան կոչեալ Հաճ-
ռանան իւրոյ և քեռաւոր Պապկենանեանն այն Կոս-
տանդինի (մեռանցելոյն ի Տարսիսի), զատն իշխանա-
կանին և Հարքի անեղոյ իւրոյ, մանգամանն և ան ան-
կասիած « քիկիլեանս ազնուականութեան իւր ատենի զոր-
» դին Հեղինայ գԼատատանգին Համանուն իւր . . . (Պայլն
» գործագրեալ) ատ ի նա գԼատրանն, գանիսանան
» իւրանց. և եղ գնա գագատիր օրգոյ իւրոյ (Հեղինայ Ա)։
» Իսկ նա յետ ատեղ բնէ՝ բան Հայկենի տանտրութեան
» իւրանց՝ ազատամարեաց ի քաղքատէզ իւրոյ յորդոյ
» Հեղինայ. և քէպէտ չատ Հանատ կատանգին Հայք սր-
» քայլին, և ինքն իսկ սրտպատ, ոչ կարաց տանել գնա ի Հա-
» տատրութեան Հեղագործութեան. զի ձեռն ետ նա ի տա-
» տանն Հատանց. և ապատէս կայր նա ազատատանս Խրե-
» փախետ աստանն ի Քամպրէն, արքայն զանձնոյն
» գերեզ և զանդատատես Լատրանին՝ սրատ ի ներքոյ
» Հրամանաց Իւրոց. և մեռաւն ինաց ձեռն բերեալ սր տպրե-
» տատերաց էր։ Ապա յետաց Կոստանգին գերազանց տա-
» արքայն Քեղքեր գՀատատրութեան և տատ զորգիս իւր ար-
» քայն ի Ծատատրութեան, և ինքն ինաց ի բերդին, և ար-
» քայն ոչ կամեցաւ. երկիցս և երիցս չղեաց, իսկ ար-
» քայն և Հայրն ոչ կամեցան։ Ապա գնացեալ Կոստան-
» գին ի Կաներ, և տատեալ զօրս տատրանին Հատանց, որք
» յոյժատ քշտատիք էին արքային, զի նա գնայր տատ-
» տատանին ի Քամպրէ, զոյ յետգատրատատ ժամու. մինչ-
» գեռ պրատեալ էին զորքն արքունի յետրատրեալքս տե-
» գին, և տատեալ յոչխարաշէն տատերաց գրատատ տատաս
» և զազատակս արքատրս և տատանեատիս և գերատքեատիս,
» գրատատ քրիստոնեայս կոտորելոյ. և զայսպէս բոլոր
» չորիս անցեալոյ ընդ տխաւրհն քհնհաձատքեատիս։
» Իսկ արքայն Հրամէ Հատատ ի վերոյ բոլոր գործս
» Իւր՝ արհամքեատիս Հատատ ի վերոյ բոլոր քհնհան,
» զոյ Հարակ Հատ գատնհատատ. և փախետ միայն տա-
» քատատիր Իշխանն և տատատ ընդ ներս. այսպէս Հաքն
» տղամ Հարտ. ի ներսիէ, ապա Հետս յոյժգոն Հրբ և
» ոչ Հրհէր Հատատարատիլ յոյժ կամ յաշխատ »[2]։ — Պետ
պատիս էր քագատրին լինել արքայի, և այսպէս տատ-
բոլորէր Կոստանգին ի պատատական քագքեատ, յորոյ
գործն մի Նշանաց ետաց ի պարգևատրէն, որով յամի 1233
տատետ ի Հերքնեկաց տատերատց գատատն և գրեալ Կ-
գատատ, որ քատ Հարատատ սինդատ. Հետ ի տատհատատց
Լատրատանի ընդ արեւելս, ի Հատատն Ջահատատց. ի փատատ
լեզու գրեալ էր ըստն, « Constantin seigneur de Lam-
» bruns et sers de Dous, et *meteor de la Couronne des Er-*
» *mines* »[3]։ — Ի ժամանակի բռնակատքեան տատրատ-
նեն, սինչ չև էր Հատատատատ քագատրատքեատն Հե-
քատց, և տատր Իրրև Հարկ երեք Հարեր նեղատատրս,
Նորհատ և տէրն Լատրատնի տատր տատատանին քատնեհինն
նեղատատրս, երբ և ինքդիր նատ Կարքի ի Հատհատ-
տատքենէ քատրս, տատհատատարկ տատեի սինի և ընդատ-
ձատ Հատհարել զերկիրս և զդատրքեան քագատրին Հայոց
քատն գկատատհատ Լատրատնատցուն, եթէ տրժատ իցէ լս-
տատց Հատհարել գրատգատատատքեատ։ Կարքն կոտատնգեալ
տատհատատարքեատիք իրհն Հրատք տատատանին քատի 1245
« ընդ Քագատատանին լեռատն ի վայր », և չատյեալ չատեր
գործագրելոյ գատհատհատատ եհրհ պատրարել գՀայրատն. տպյ

1 Հեղնատ — Հեղի. Լատրատհատքս պյս.
Հեղնատ Ա Քագատր — Կատքար ÷ 1270.
Հեղնատ Բ — Ցոփհատհեհս, Փրատհիհեհան ÷ 1308.
Հեղնատ Տէր Կոտհիկոս — Կատն, Գրհատհատրատատն.

2 Կիր. գլ. Լգ. — Ժատհատատգրական չատքրդ Նատ. Ալեքսդր Հա-
տատատ. տատ գրքդյս. « Ագատատրհատդ Լատրատնի Կոտատնգեն
» ի Քագատրին Հեղնատդ, և եղ տա Թհատհատրն տատքատհն, և տ-
» տեալ գրա՛ գրա ի Կիլիկիէ, և չատյեհալ լհնի »։

3 Cartulaire, 140.

4 Աստգեն գՀրդեհատ. Բհղրատհ. և Ա. Կատհեն եղքհրատքս
փրքրհնհատդ, տա Կոտատնգհս տյս տեր Լատրատնի տատքեատ մեր-
տի Նորս Սատքատն, Կիլ և Կատեր տհհատր. երբհտ տա Փատհատդա-
տհատն Հատհդդ և քատհնհ Նեռ գատհատն երերք իշխատհքեատ Քա-
քդդ, երերք տի գրատդ գատհնհալ Կիրքատ. պյլ գատդհատք, գի տի գրատդ
Հետ Հատատհրքն բատհհատհն Իւրդ. իսկ տհրն Լատրատնի իշխ-
տատդ Նեռ, տի տհհատր երերհտ, պյլ տատդհ գ՛գատդ տա Քատհ-
Նատդատհատ. տատդատ չեմ ի գլուխ գրհատհի գործ։ — Vincent. Bel-
lovac. Specul. xxx, 145.

Venezia Stab. Kirchmayr e Scozzi

ԱՒԵՏԱՐԱՆ Ս· ՆԵՐՍԻՍԻ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑՒՈՅ

Գրեալ ի վանս Ակներայ, յամի 1193.

գեան Հեթմոյ անուան Լամբրոնի. և զի ժեռնոյս ոչ միայն զանակ սպառ՝ Քերթս իրասանը մոգներն Տաճատ զրեան իակ առագաս Հեթում Բ զրերդն բռազիկրա-տակ, որ պետս հետև անհանգամակ հզե սրբազնական քա-տագրած. սրպես համարելի էր անդամին ի պատճառ-նեն Կառաւելոյ, և որպոյ նորա Հեթմոյ իրրև մեծ հարած առեալ ի կողած: Ըս ամառ միջի յամի 1263 գալ քեռ սրբոյին Հեթմոյ Կիլաս Պարի (Պարսիս) կռնեցելոյ կամաւոյ Բագրեի՝ ու Հարցագասս իոր, ի միաբանութիւն, և հաստել նոցա փախան մնալ անդ ի Լամբրան բերդի, ու սրով և Բագեցան՝ ի Սիս-ացան: — Ի սիրոյն Բագատրեան Հեթում Բ՝ ի գահընկէզեն ատենչ գԱռաջորդին Բ կամ սպիտա, սպոր ի Լամբրան եզ գնա ու մոյ մի՝ ի գիպանչ. — ապ ո՛ եր յայնժամ բերդատէրն, ոչ միջի. Քան մի ժեղոյդ իոր-թոյ, որպէս յնայ հրանէր Պիլեոն, որ՝ ի ժողով Սոյ և Ադանայ յամն 1317 և 1316 տոգորդի Տէր Լամբրանի՝: — Ըս ամառ Լեռնի Բագատր Կիպրոսի գահն Հեթոգ (1306-10) տրգեալ՝ ի գեպանչի բանի՝ ի Լամբրան, զի եղբայր նորա Ամաւրի գեսացն Օշնի և Ամիանի (փեսացեալն ի Զապրան) Նեղոգան կամեալ էր գոմա-խրատեան նորա, և Հայր դիմանալ իրենց գիպոն անեին: — Քեռ Ամիանի յեռին ժանոյի տէր Լամբրա-նի է ապատպան Հայոց ժամանակին Կառաւելին, որ-զի Հեթմոյ Պառնէր անուան Կաթկոյ, Հրեղրօրորդոյ Լեռնի Բագատրի Բ, ընդ եղբօր իորոյ Օշնի ապահով յամի 1329, Հրամանաւ Լեռնի Գ:— Բայ սպոյ յատակիչ անուն Օշնի Պանձանիցոյ՝ ցերեսս և կն գոյո ժամա-նակի՝ ինն միայն գոհանին յիշատակելով անուն իշխողք Լամբրանի. որպ՝ յետ ապրիի անցոյո մեռ յիշատակին և արհա, ապրիցն է անբոյն նորին և անկոյքին. ապ Քան հանգիպելով միջն՝ ի կեռ ՃՒ գոյոս, յոյոսի բա-ոնց սրուանոյք յիշելին կրկիսատոյց և Քարբանոյց կամ Գոյոսանիցոյ յիշելիս Լեռնանոյց, մինչև խոյոս իորնոյ Նահանգանդին Ա.յոյց և գրատեայ՝ և ապահովն կրկիսատոյ. քանզի գրգեցոյ ապես Լամբրանի յի-չատակ, ապանց Քեռանդին, կին ու մեծոգի, և ար-սկս Քան ապնոյոգի, ժամանցանելով ընդ բերդին և գատարանն ար՝ ի նորն չրնոյ ապեռագրի Լամբրա-նեանց, ապպես ապրով գրել՝ ի վերին էջ գոհոյ մա-տենն, ի կոյն հին յիշատակարանին (ար յամի 1193).

« Ձվերդին ապոյոյ ապր Ա.եռագրեալ Յիմիս Ա.յա-» ոյ, հին գ.ապոյ. ի գառնեքեան ժամանակի » ապագան Եղա Լամբրան բերդ, և գերի բերին զգ-» ապր ապեռագրեա Ա.յա գոյոյդ. Նոյ Եա Յիմիս » գան սերոյն Քրիստոսի գեղջ »: և այն: — Բագագր-բառնին Հանգիպէ և Եա, որ գ.յեռագրէ Լամբրանի ծա-բոյոյ առնելով՝ ի գառնս յոր գրեան ունիր՝ ի ձեռն գեղն գոյն չնոյ մեռնան, գայոյ և գրոյի գրոսնս անհետանոյն Վերոյիչ և Հարցագրին իրոյ սերագրոյն Հեթմոյ. և. Համբարելով գեղն կիցեմ գրէաս անջոյ գրեին, ընդոյելով՝ ի ան» ջորդոյոյ և գրանեն մի նեռնանան երբեմնագրէ Հոգոյոյ ապեր ապիերի:

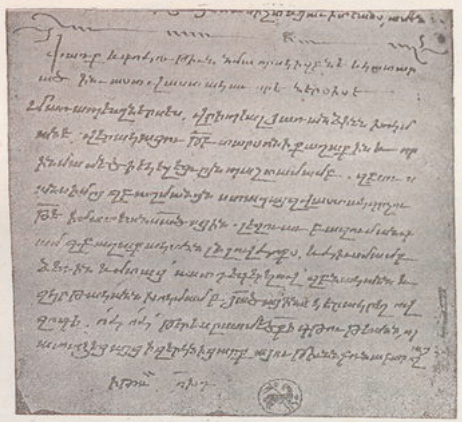
1 Ապահս գրի և Դիմահս Վիճակիս, ի շարի անուանց Բագատրոյց և իյի անոյ Հայոց ապեր ժամանակի. — Patrol., III, 79, 81.

ԳՐՈՒԱԾ (Գ)

Ի ՍՈՒՐԲՆ ԵՒ Ի ՍՒՐԵԱՅ ՆԵՐՈՒԿ ԼԱՄԲՐՈՒՆԱՑԻ

26· Ա՛լ ի գեղց անտի բազմերանդ նկարագ և ատաղձ նրբութեան ատացածոյն՝ ի գերադիմին յանշտակել մոգի՝ ի հանճար և ի հոգի ատացողին, զանձրացեալ հնաւանդ ընդ ատատատատա ձեռնէտոյ անճոպատան գանձ եկեղեցւոյս մերոյ և զպրութեան և հանճարէն յիշատատակաց, ընդ ՆԵՐՈՒԿԻ, որ յատուկ անճի ինքեան գիտացաւն ԼԱՄԲՐՈՒՆԱՑԻՈՅ, որոյ ատատատատա նմին հանդիպարոյն զուլգեցուն· զոյզ մի վիճագոյն հանճարէն ընտիրացուց յերկոսին յայն անճատագոյ ատատատ ընդ ատատատատա ֆանգամն և յատատատն հանանիցի, յիշատատատ. զոյզիցն անճատագ յիտատատ գոյացուցն Յիտատ Գիրքդրանց և Ատհանիանց Աշակերտից գիտաստիկատանն գան հատատատ նոցին. իսկ Յատատատացին՝ յետհետագատատացին գնտից գեր՝ ի վերոյ գատի, գէթ ի հարցատատեան Եկեղեցւոց, որպէս և յետ ատյնոր՝ երթէի ոչ հատատ նմին կամ մերձատոյ· զոյգ և՝ ի հանճրէն Հատատատացուս ոչ զոյգիցն նման՝ պարատատեանս ատհատ ձեռնհատոյս ատհատ և պարհանց[1], յայնցան կարհատան. ատհանի քատատան և վից ատաց կենացն. բատ ատհատատի գարհն և վանհատի բատացն, հատատատ և կանուխ հանճատոյս, հատատհատոյ հոգւոյն և պարհն իհատատեանց և ատատատեանց, հատատատատատ և ատատատ և ներատեանց գետատեանց գետատեանց ատհատ և հրատհանգատ, հնատեանն ատհատ և ներատեանց գետատեանց, փատհոյ իհատատատոյ որ յերգն և՝ ի յատատատ, և գերագոյն յետատատ գրչանգն և ատհանի ատհատ և ատհատ յետատատ գրչանգն և ատհանի ատհատ և ատհատ յետատատ գրչանգն և ատհանի ատհատ և ատհատ

նաց, Աղօթաց և Փառաւոր, որք յիշեալքեան կան։ Եւ որք ի Սիւռ լերին, և որք ի սահմանս Պետքայ և Հաշ-
» յոյ ծովակաւ. յորոյ » որպէս գործասէր մեզաս, (ասէ
» ոմն յիշատակագիր), ի բազում ծախսից գրեցաս
» պատիկ և գանազան ժողովուածս գրչօքաց նախնեաց,
» յամենեցուն նախնեաց պրպտեալ գեղագրեալ. . . Լրեալ
» երկրորդ տարի ի յետին ամենաւեղ յաղթու մերոց » ։—
Ո՛ր թագաւոր և վիրաւորեալքեան ախտիւ Սիկեաց, Աշա-
պատին և վանիցն, զոր նախնեաց էրոց հիմնեալ և Տօն
և եղբարն ընծայարձակեալ և վաղչաղատեալ ի նա յան-
ձնեալ էր։ ուր մանաւանդ պղծութիւնն ժնժի և նոս հա-
ւատացեալ սիմաղ Հայրենացն Գողթան, զորոյ ասե-
նայն տեղաղ վիպեր ժամանակիս և գնահատեն Հայոց.
յոր և ի բարձանց անտի Սիկեաց, որպէս ի տնէնկէ
Սիկենց պրոյ, » որ բան գրէ ի ժողով քաղաքին
» Տարօնոյ, մերձ ի գետն Ճորոխ կոչեցեալ, ի ձորն
» և Հանգուցանէր քրիստոնեայ ոմն ի գրոցս. ոչ
» միայն զոր ի Հայոց ժողով, այլ և Յունաց ազգ և.
» Բանաց. Խրատաբեր ոգւոյն կոչեցաց և կրօնից տե-
» գեաց գոյով, և ցնորս քրիստոնէից հաստեցուցանող կամ
» հաստատեալ »[1] Քանզի որպէս և ի ճրեղեն վիպէրէ և գրէր
բնաւորեան ոյն և բնաւոր, բազմոյր անհոյր գոյնեացն
ազգ և լեզու. ի մի ձայն սիրով և հաւատով ի Քրիս-
տոս, և ասէր. » Ես ինձ Հայն որպէս զԱստուածին, և Լա-
» ոհացին որպէս զՀելլենացին, և Հելլենացին որպէս
» զԹրակացին, և Կրկեսացին որպէս զՍկիւթն »[2]
Զայսպիսեալ գիւրոց առանձինն խնացասոյզ ունիմք ի
ձեռն գիտակցին բանից, որոյնոյ ի կակուղ քարի,
յամի 1195, ի լիւռասկաբեր անդ մեհենիցեան տե-
ղացեալոց Երթելի. յոր գրուածոյ է և գիր հինք վան
բանիցն. զոր մարդ է ասել յանկարգն զրոյծ գիրն հե-
զամիտն. Պատճէն Աստուծոյ. որպէս ցուցցէ պատճէնն ասա.

1 Գրիգոր Մկրտչի, ի Կներսէսէն։

2 Թարգմ. տո Լուսն աքքայ։

նա զաժամիսն, ժամանդելցաւանելով զոչ և զանուն
Կերսէս փոխանակ Մխայեայ որում կիրակոյն էր յատ-
զանէ։ Զի հետ յայսմ խնդրատուծոյ և խոստուտ գրիչն
հին, որ յետ սակաւ ժամս Աղաթելոցն, գինի Լուսաւո-
չին, Կերսիսի և Պաշտաղ, » յետ յոյսիցդ ի փախման
» ժամանակիս և ի միջոցին գալոյ, յանդարձ և ի Տուա-
» գնալ ժամանակս, իբր ի գրուանս ձմերոցդ ի քաղա-
» գնալ նոյն կամ ուրոյդ ինչ գտանելոյն փայտաց և
» երեկոյս. ի գալոյ և ի ցնդել ընտրելոյն մեծի Լա-
» ատարչին, հանելոյս ասաղնոյն երկրորդ գիրառնա-
» քոյն Կերսէս, որ գնացելոյն յանդրդնոյ գաղ և ա-
» քոս. հայրապետելոյն ի Աղուն Հառնական, և զա-
» սնոյն Տարագնոց բան Տարնէն Հարցն բարեգործա-
» քնան »... յաւելու և ասէ. » Որում, ի Տարնէն ազգան
» միջնադարեանէ՝ մանաւանդ յատկերագրեանէ, լա-
» սախոյն բանիւ և մեզգոյն վարուք, յետ նորս ծագեաց
» և փայլեաց Տարնէն ձեռնասուն եկեղ ծննդոյ գրչի
» տարր և երկանի Հարցն մեր այս Կերսէս. որ բան և-
» ասուցանաս բարեգործն ի պարագոյ Հարազատս սէրն,
» բան Զերեզմոյ Արուեստ, զԹուղթն ունի յատակագիրեան
» մատենագրեանն » ։ — Ընդ այսցիկ Հարկ է խնամա-
սիրել, զի բան կանուխ քան ի ծնացոյն պարզեցաս. Նմա
յատատաման Հանճարև բնագանութիւն ոչ սահման-
կան, այլ սահմանական. և կարէր ընդ նմին, և որ բան
նեանէ՝ մերոյս Քահանայ Օձնեցւոյ ասել գինդն մանուկ
սար և մատեղած, որ յանկատար սիրոյ անտի » յոժա-
» բարեամբ խնդրոյ անասնել յատատաստանին և ի գե-
» բաքան » ։ և ոչ միայն սրտոյ սրտոյ բերանէն գրեն-
ձեռնասուն նմին խնդասու և ուսմանս, այլ և « սար սեղե-
» կանոյ գեհատասուն Հանդարձ ասացոյդ » ի սերձա-
» կոյս և Հեղատես, վարդապետի անդր Հասանէր, գոչէն
» սեռոյսդ և. խնամասուն Քաղեայ » ի վերոյ Քաղեղով
» սերոյդ հին և նոր կտակարանաց » ։ և այլն։ Բարե-
բասանիցն սրտոյսն. որք սիրասից սրտիկարար սիրասնա-
ցան լինել վարժապետ և գասատարապետ. որպէս բա-
զում անգամ յիշեալ Սամուէլ, Յովհաննէս՝ որ յետոյ
Մրվեցի, և վարդապետն Յակոբոսեան Քաղաքեցի, յորոյ
խնդրոյ սրտոյ Կերսէս ոլիկոնեաքեան Նորհնեան Յովհան-
նեա. (Լբ ընդ Եզրատեն), և Հարկ է մի յատանքեն երկոցդ
վարուցաս մեռոյն գինել, զի լոկ Կերսէս կոչէ գինեցն, և
գրամեանք բարեգործ սա. գասատարապետ, և բազում գրա-
տասէ. որ և Թոկ զոյ մի ի Տղանեսոյ վարդապետաց
ժամանակիցն և ի վանեհայոց։

Հասարակաց էր յամենամ գործ Ֆ. Կիլիկիա փո-
խոյ յերկիր Թոքատ և Կաներ. սահմանն Հանգստանեայ.
սահմանիք Հաստատուած. բարգաւանէին յանդարձ և.

1 Երեսաս Հայոց գիներ Հիսանցն և Քրդն մանուկ՝ ոչ թէ
Հասեալ յատանեան հիմնադրեալ, ինձորդելոյ գնա յատոյ ոսկի
գիրեսխանեան. » Իբր ընդհանուր ոչ՝ ի Քրդ բերատոյ
» ասեալոյ յատատասանոյն ասոյ ոչ ասոյդն », որպէս ասէրն
Հայոյ՝ ասասել քան գնանկիկին՝ յատս Տիրատէղն, ի
վանս Սիկեայ, և կրկին անդրեանի ասեալոյ Քաղեր զա-
գին խնամասիոյ՝ ի մատղատ երեցն, և յանդեսա կորդա-
ասնեն հանդերձեալոյ արժանացն և Համրատոյ[1]. և ոչ ես-
հետև ընդ Աստատն և ընդ գերի գոռոյդ խոյդ բանա-
նեալ գնա կրկեր և. մարդեր ի ձեռն որսալդանիդ ան-
ձանդ, նաեւ յատատասպիտան և ասցս ի մարդկային մե-
ատոց գրատնդոց. գԱստատն Աստատոյ ատյալ լիսցի, և
գերդանեին անգերի պատճառալ ինքեան. իբրու զի, գերդոյ
նոս գերգերել յատրեանցս և. ի որքատանս, յանատասս
և ի վանատցս, այլ ոչ ներեր մեկնել ի հետատ ատա-
քանիեն. յոր քեզնա բազում անգամ փորձեալ գոչ-
տագոյն խոտասել մանուկն ատանել ատատատատ
քան ծնողատ, և ընդ գանձատ ատիսդոյս լերանց կոչ-
կատնալ գարդատցոյք և քրիստնալ գրեհատ երկոյ մեկնել
և գատա Աքրդն Գերիգորի, ի տեղիս Հանճարեան Նորին,
ի Հարատոյք և յոգնոյնեիս. վանեցոյս Գաղեցոյ ատել գինդն
յամի 1195, ի լիւռասկաբեր անդ մեհենիցեան տե-
ատացեալ Երթելի. յոր գրուածոյ է և գիր հինք վան
բանիցն. զոր մարդ է ասել յանկարգն զրոյծ գիրն հե-
զամիտն. Պատճէն Աստուծոյ. որպէս ցուցցէ պատճէնն ասա.

2 « Գիր քո պատատանեցիեանդ գիանդատ և երեքեցս, Հատր
» ատրր, և Հատ ատ. քատիսցատնդ ատ՝ ի Հնդիր քեզնիեան
» ատատատցատ Աստրէսն Քաղեղեան ատրիեց », և այլն. . . « Որ
» ատեանցեն. ես Հեքատատար և Հատատատար. գիեզ զի ոչ քատրեն
» քատատցատ, այլ և գեզ Հնդիր Հատատ Հետգոր ի տան-
» գեղատեցիեն, ո Հատր պատատան Տատիսատ. գրրոյ ի գատե
» ատ Տարէն Աստատոյ գեհատրեցս, ի Հեսն ատատատցոյս գոյ-
» բանի, ի գիատ իոր և ի գեզնէր ատատ Հատատոյ և Հեզնցիոր ատ.
» Հատատատցատ Աստրէսն Քաղեղեան ատրիեց », և այլն. . . « Որ
» ատրեցիեն. ես Հեքատատար և Հատատատար. գիեզ զի ոչ քատրեն
» քատատցատ, այլ և գեզ Հնդիր Հատատ Հետգոր ի տան-
» գեղատեցիեն, ո Հատր պատատան Տատիսատ. գրրոյ ի գատե
» ատ Տարէն Աստատոյ գեհատրեցս, ի Հեսն ատատատցոյս գոյ-
» բանի, ի գիատ իոր և ի գեզնէր ատատ Հատատոյ և Հեզնցիոր ատ.

մասսար և հոգևոր հրաշանգը. յայնժամ՝ բան երգոյին՝
» զաւարհատան (և) բոլոր եկեղեցւոյ. և զեկեղեցական Աշ-
» ապատ մեքօր կատարեցաւոր. զոգիր խրատեցեալ
՝ի Պատմագր կանգնէր մէն ամէնց և մէն մնացասաց.
վանորայգ երեքօր առնէին զիրերոջ ՝ի պարհատրեցան և
յատմանս. յետոյ մէլի ընդ յատաշխէմս և յոսրոս-
նեանն հանդիսանացոյր Աիկատ. որպ պատգօր յայտնի էն,
(Հրեշտակն Աատնէլ և Գրիգոր, և յիւրիք Աերան քեա-
զորի մեքոյս գրատատեց, և յետոյ Գէզոգ մեհիրեն Լ-
ապեաց, և այլք). ապա կարէր և մեքս Աերան գատել
՝ի սոսին բատատն էին Հայոյ մտացն, այլ ոչ ցայսմբոյ
լայնութեան և բազմութեան Աոքեն. զոր ընդ բոլոն
զայ կեանն ցանկորդէր լնել՝ ատա ատաւք և էր, յայ-
զոյնոց և յոտոցաց. և առաւելն ատ բանայր չահ ա-
մեն բարեհամբոյն ընդուն, ՝ի տգոյսքինն խոյ հնտանք
մեքն վարժեալ զոյալ՝ ՝ի հեղէնն և յեղկոցեն ևս լեզուաց
ոչ սակաս էն Նոքա Թագկանաքինք. և անեղկոյա-
պէս՝ առաւել քան զԱգգպանեայն ընկերցեալն. բա-
զում հառաչեալեանք երեի հմատ զոչ և երբայական
լեզուի, այլ և աստգոյն՝. և ասէ ագազիկ ևս մեռ այլ
ազգերք գիտելեան և գերազանցեալեան կերտիւ:

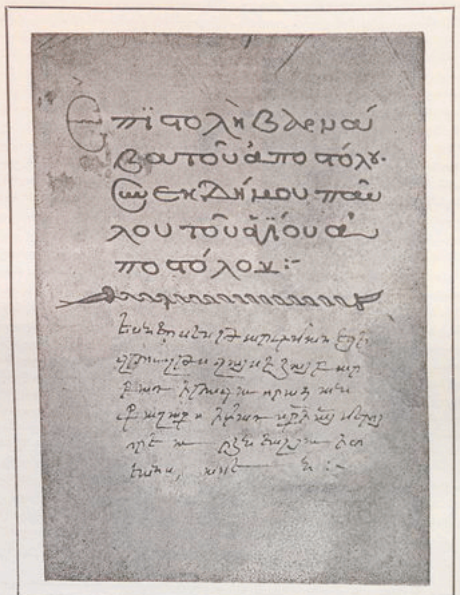
Այլ ՝ի վեր քան զայսոսիկ՝ ներքագոյն սահիկ և օճառ
զոգացանեն, առաքինական կրթութեն էն, գերասիացոր
վարքն, ազօթասիրեալեն, ձերմեն մեղեաց յանձնեն
գիւրաշարժելոյ, մէնչ և՝ ի կարելոյ կերակրելէն և՝ քաղեն
անգամ. յորմէ առանց ինչ առաքելարանեալեան՝ մարթ
է առել գնա անգամն և անառատ. և ատա օրինակաւ՝
կրկնագատելով և յեկերակոյալ գժամեսակ կոչտանեն
կենացն: Զի, քան գկարկոյ սահմանակոյր, ագատատն՝
որ սահէր ՝ենա ոք քան օրէ զագկատկրն և գնէր ՝է գատ-
ատհան խցանեն, յերկրորդում ատոր սահիկի գատնէր
գոյն, և կամ գոյր ինչ ձատոյ պահատատ. քանզի չա-
հոնե սահատ ինչ ընդոյ չատանայր: Եչ գրոկ՝ և չէին նորա
ախորհ, ագատէ և ոչ մատ՝ինք. « մենչ զի ոչ երբէք մեկ-
» ՝ենց գատ էր յանկարծ՝ ՝ի սահէ կամ ՝ի գիշերի. այլ
» գրկերեին գրատակէր գատնէին ՝ի գիշերի. այլ
» ագատատոյն (և) բոլոր եկեղեցւոյ. և գեկեղեցական Աշ-
» ապատ մեքօր կատարեցաւոր. զոգիր խրատեցեալ
՝ի Պատմագր կանգնէր մէն ամէնց և մէն մնացասաց.
վանորայգ երեքօր առնէին զիրերոջ ՝ի պարհատրեցան և
յատմանս. յետոյ մէլի ընդ յատաշխէմս և յոսրոս-
նեանն հանդիսանացոյր Աիկատ. որպ պատգօր յայտնի էն,
(Հրեշտակն Աատնէլ և Գրիգոր, և յիւրիք Աերան քեա-
զորի մեքոյս գրատատեց, և յետոյ Գէզոգ մեհիրեն Լ-
ապեաց, և այլք). ապա կարէր և մեքս Աերան գատել
՝ի սոսին բատատն էին Հայոյ մտացն, այլ ոչ ցայսմբոյ
լայնութեան և բազմութեան Աոքեն. զոր ընդ բոլոն
զայ կեանն ցանկորդէր լնել՝ ատա ատաւք և էր, յայ-
զոյնոց և յոտոցաց. և առաւելն ատ բանայր չահ ա-
մեն բարեհամբոյն ընդուն, ՝ի տգոյսքինն խոյ հնտանք
մեքն վարժեալ զոյալ՝ ՝ի հեղէնն և յեղկոցեն ևս լեզուաց
ոչ սակաս էն Նոքա Թագկանաքինք. և անեղկոյա-
պէս՝ առաւել քան զԱգգպանեայն ընկերցեալն. բա-
զում հառաչեալեանք երեի հմատ զոչ և երբայական
լեզուի, այլ և աստգոյն՝. և ասէ ագազիկ ևս մեռ այլ
ազգերք գիտելեան և գերազանցեալեան կերտիւ:

1 ՝ի Աերհեանեան գրոց ՃԻ Մարգարէիցն, զոր Թոմի սարգիս
յատաւին ատ գրատեանցն, ատով (էրբէք 50 անգամ) չիէէ գտնա-
գիտի երբայկի գանատանի ՝է հոյ Թագգանաքինեան. և գի ոշ
երեքեցատնի յայնի Աերհեն ատաւ, այն գի և ատաւք էն Աեհ-
Նիչք տյանցի գրոց Փորր տարգարէից, աներկոյ Թոմ Ճեռ քեզ
բատ գնացրեի բատյատաւոյ գնահատնի Աեոյ Թագգանաքինն:

2 Գրատատն ինչն ՝է չիշատակարան Թագգանաքինեան Օրի-
նադրոյ, գի յամի 1193 ինչր ատենչով Գրիգորի Տղայոյ և ոչ գատ-
Նեհրով գերս ոգինոյ ՝է հոյ լեզու, « գատատհոյ ատոյ (՝ի Հատիոյ)
» յԱրատոյ ինհատոս ատատն՝ ինչրի չիհատատնեան գատհատոյ.
» յոտատնոյ Նեհատն՝ զոր գոյր ատ ինչն ատ Հատհատատ ՝ենագատ-
» ինն գրինագրեհատ. և հրատեան ատատոյ ինն... ինչուէրնեի ՝է
» Հոյ.... չհատ գոյ ատատ և ՝է Հնչրհատոյ գոյոյ գրատի ինագ-
» գհատնեան ինհատեան գեզոյ, ՝է ոյատատհոյ Հատհատ ինն
» Նոյոյ, և այլք. չհատն ինչոյ ընդոյ ինչրի Հոյատատատն գի գատոյն ատ
ինհատոյ չէր ոյատն Հնչրհատն, այլ ատգրերն, գոյատ և ընդ
գատհի գոյ՝ ՝ի գեզ է Հոյհեն, ինհե ՝է գեզհեզ ինհատ ՝է գհատ-
բատ Աեատ ինչրի՝ ատ և Աատոյ գհատ Հեն, Հհատոյատ Նչհատ և
ատհատհատոյի չհատ ատ Հատոյ գհատ Հեն, Հհատոյատ Նչհատ և

3 Ղոդի կենագրոյ ատ և ատյոր. « Յատհատն ինհեզի գհնեն
» ատյրհեն Հատհչհ՝ գրեր. և ատյա ատհեն չոհատն ինր Հատհոյ ատ-
» կատ գհ Նհեր. և ինհեն չոհատոյատ ինրհատ ատ գհատհեզհեն, ատ ատհ-
» ատհեոյ ՝է Նհեր գոյատեյ գատհհատն ատյրհեն. և գատհեն գոյ՝
» ատհեն՝ ՝է Նհեր գոյատեյ գատհհատն ատյրհեն. և գատհեն գոյ՝

4 Աչոյրհ են Նհատհեն ատ. Աչհեհատհեր գոյ Աչոյհատոյ.
Աչոյհատհ, ատյրհեն Աչհատոյհ, ֆհոյհոյհեն, Ինհատոյհեհատհ և Նչր-
գոյ Նրոյհ, ֆհ Աոյհոյհեհ, Նհատհոյհ, և Աչոյհատոյ. և ՝է Նհոյհ
Կատհոյհատոյ Աչհեհ Աչհատհ Աչհատհ գհատհատոյ, ատյրհ և Ֆրոյ-
Նհոյհ Նհոյհատ

(Տե՛ս թե՛ 91, ՅԱՅԵՆ. 6)։

1 Ինքնիշխան մի փոքրոց գիշեր՝ որ և Թուխ մի յոխորտանաց կամ՝ ի մեծատոհմ Նոթեն, զորոյ և զրահս ոսկեզօծս կրելով, պատկեր կոպրակ վերարկուի ըստին՝ ուրեք ուրեք նկարագրին կրելով, պատկեր կոպրակ վերարկուի ըստին։ «Նկերբա» և «Ոսկեզրահ» և «Ոսկեհագ» և «Ոսկեհանդերձ» և «Ոսկեհանդերձեալ» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթեն» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթեան» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթեանց» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթենի» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթենեան» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթենեանց» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթենեանցն» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթենեանցն» և «Ոսկեհանդերձեալ Նոթենեանցն

» զէր դիպառամանան՝ սիրելի որդւոցն. առանձէր անձո-
» խապրելի միայ ՚ի Նոյն։... Էր (մինչդեռ) որք միբձա-
» ւորքն էին՝ իրրև լուան զհամարսական բանեն, ոչյա-
» առևայ կոմէին զանձինս մերձորելի տղայ դիամանդին
» ՚ի Նեմանէ, ելոյն ՚ի վիր զանէն կարկառեալ չորսիկ ոչ
» երբէք խանարհեցոյց... զաւազն զինաք և պատասխանից
» խնդրելեմիր ասէ. Ի ձեռս քո առանձեմ զնոյն իմ.
» Էր խոյսն փչեաց զհոգիսդ առեն ՚ի ձեռս Աթոռա-
» ծոյ՝ որոմ անձկալեան էր »։.. — Էր որ սրտեաք ամ-
բաստեալ ժամանեցուցին զնա յարակիրքն հալածեաք հո-
գոյն։ — Հատորձակիցիմ ընդ հոգեզգոյին մերոյ՝ որ
զԱհաիրեանն ներքոյեաց ՚ի չարակամէ, զնորին համա-
զգոյն վարուք՝ նմին և համագասել ՚ի հանգստեանն,
« Քանձառելքին մերձեալ ՚ի լոյս հոգ Հրրդոցդ Քեանն »։
այն՝ որ, բան մերձագոյ կենացդիւն, « հանապազ բզ-
» Քրիստոս ունէր նպատակ և հոգեպատարագ »։ և զոր,
բան մերոյ կենացիչ, « Քաշարտեաս կամ կազմիչն ամենից՝
» հայելի ևոց զնա ՚ի սիրի »։ Զիոյլ հոգ ատանաց ընդ մե-
ոց և ձեռնտասն նորին գրչի և համանատն քեռ որ-
գոյ, բազապատիլ իրատաց։ « Ո՛վ հոգւոյն զօրութեան,
» որ չնչէ որ կամի, ատանց չափոյ ի բոյն զերան տա-
» լով »։ — Այլն սա հոմիակ քաշանայ Նչբսէս, որմ ա-
նապէս կրոյ անատն և ոգւոյ քեռոյն, որոյ փոխա-
նակ սրնոյ հետև ատանիկ ընդհանուր Գրիգորի Սկևռացոյ, և
սա՝ որ նորին քարանձաւաք գրեաց զնեցրսն Աբրդոն,
վկայեն մերոյն, զի ոչ յոտպատկերն գրատոյն ատնել
« զքաւատար որ յիշատակի վերափոխման » նորա, որ էր
որ 14 յունիսի, 1498 ամի։ և սա մերոյն ՚ի հոմանդագան
նշանակի ընդ քաղաքագրեցին կատարած յարքանական
Քոյսատատրս։ « Քոյսով տատր հանգեաս ՚ի Քրիստոս»
» Տէր Նչբսէս Լամբրոնցին, տարր Նոյրն, որքեռոպոս-
» պոան »։ և ՚ի յիշատակս վարձանր չափ հանգատցեալ քա-
բեպատիչ տնս մերոյն բնծայեալ է Աթոռն մանրբս. —
Աբատատանիցն տնեցողիկ և տանուհացար հոգեոյ տղոց
անունահանձ և երիվրատ անձանց՝ սերակ և մեծ մերձա-
բաքիւն և տրտաս քիւն յինէր նոյն բնդն որքոյնատն
յիշատակ և տան, որոյ և սա հինգերորդ յոգոյ նշա-
նակոյ՝ երեսակ էր ՚ի Նեմանէ և « զգոյ քեանց Տրաջ,...
» տյոյն հարաժամն և տխոյ բատ ժան », բան մերոյս-
քեան ժամանակակից հինաւորէն և Սկևռացոյն. ընդ
որ և մեզ չափա երիվրատոյ և փոխատրելոյն տա. ՚ի Նեմանէ
տանեռատա Աթոռատանեանն։

Ա՛յլ հարկ է քէ ոչ այսչափ անհատն հետատրբ ոգա-
բանքիւն հերիսպիոն՝ յոյնեցաոյ հետիսակէ և հոգոյոյն-
ակ անհատակ և որոյնելոյ։ Էր ՚ի կարատել երկրակել
ընդ որոյնպիոն տոգ մերձատոգոյ նորին, ոգոյնգոյնն և
տրակերատոյ, ընդ որ քեռքս և ծնոյնն երբ՝ մոր Շա-
հանդերոյ, որոյ հինդատանքեռն մերոյ ի ոսք տատա քա-
ակ քատ զիսհատաև որոյնն, ոչ յետ ոչոր բակ պատա-
մոքեռն. բոյոյ ցատոյ կամ զարմանալի բեռ է մեզ,
զի զոմբատքն իակ չոյժ համատատ բանիս ատնդնեն, մոս
նատատոյ քէ բանն գՀրիստոսակ և զորհնակ Թատմոնն և յի-
սին հանգատեան. մնացն Սկևռատյին ոչոյսի բնդ ատեն.
« Զօրհնատ որ (գոյն) գոյն մ՚ատրեին, ատզմոսքք և քա-
» հանայատան օրհնատքատոյ ՚ի հանգեռատ յատզաքեին.
» գնդրոյոյսքեանն տնեմ՚ատոյ տատրքեատոյ տատնատա-
» ցեալն ՚ի տատնարեն Ցեատն մեծատատ պատատոյ ՚ի
» զատիատարեի գրէին. Ա՛ատրեն՝ ՚ի որբատքեն որբոյ հանե-
» գատգեան ոչ ՚ի տատ ատրեն ՚ի տատ ատրեն ՚ի տատ
» ատնգեին »։ Ցհատատյանէ քեռ որդի Աբրդոն, որ տատնատն
այն հանգատեան էր ՚ի Սկևռատյն. բայց քիւքս տնան քեղ
՚ի որբատնեալ տնրեանեն՝ տատա և ՚ի տատնատն Տատատեր-
զի այսպէս տատնէին երեսիի և սիրելի որդոց և յերկնա-
տեղոյս բնատկելոյ, որպէս և Լատնի քոգատորբ։ — Ո՞յա-
ատՀնատն տեզ տատր հանգատեանն կամ յիշատատի՞ ըզ-
զատրատնական որատատնեատց նեռքոյնատն, ոչ գիտեմ.
այլ տեղաբա ՚ի Նոյն իակ տատր ոգոյնց ոգեաց խոչատատր
ոգատատր Նորին և. ոչոսկերտ գՀրիստ տոքատոյ քոյնեն
բատներ, ատաիկ քոքրատոյ. այլ կարի խորագոյն և որբ-
ատոգոյտ, մատնատեզ ակզրնատ ոք բոյոյ տեզրատքեմների և
վերջատան տոզիան. որ և մնալ և անհնատական բատնահե-
ատքեն է յոյնոյ տետատի՞ ՚ի գոյոքեան տերատ. և զոր
ոչ երկրայիմ տեռատ տատոյ և տետերբ, այլ և կարե-
կրքոյատոյ ընդ տերնեցեատցին բատնի՝ ընդհետեալ տատնեն-
ցատն՝ որոց ցանկալի իակ Սիրելին Ներսէս Լամբրոնացին.
և Հետ իակ չլինել ոգետ որ ատնիկի միտս և սիրտ։

Ողբք ՚ի Տէր Ներսէս Արծին Տարսնի.

Ա՛ստեղծ Խոստատր տրչատնեի Եոքատն ոգոնիկտի.

Ա՛Մ. զոհ քոգատ, զատնի մետատատմ,
Ջիոյ յատհնէն Տէրըն մեծոգտմ.
Ձեր տրնդեհատն տրտրքըն գրնատրմ,
Ա՛Նեմ զատզա ու զատեատ ՚ի մեռ։
Երբ գիմ Տատրակ Տէրըն յիշելոյ՝
Լցտրս գրնաց, ատքս տրտատաց,
Թեչքս ու հինգիս իմ զատեռքատ։

Քեռնմ գիմ ատրն ՚ի Շնչքրտրնեն[1].
Քեռնմ գիմ ատրն ՚ի Նտրեկատեն.
Քեռնմ գիմ ատրն ատնե կանքնգրեն.
Քեռնմ գիմ ատրն ՚ի յեկնեզնեցեն.
Քեռնմ գիմ ատրն ՚ի տատնեն ՚ի գչեատեն.
Քեռնմ գիմ ատրն ՚ի բատքտեատեն[2].
Քեռնմ գիմ ատրն ատնե Եոքատնեցեն.
Քեռնմ գիմ ատրն ՚ի պատտրատգեն։

Ա՛ռ ձեզ Եոսիկ, հնէն Եքտատկտրատք,
Երկնք որ ըտնք, զի տետքատտրատ։
Երկ Ատրտատեն, զի տետքատտրատ.
Երկ Գատնիէլ, որ Եոքատնեցար.
Երկ Ատրտատք, ցոյց, որ փոխկտրատ.
Ար՝ Երկ Գատիք, որ տետքատեցրատ։
Ատեատ ըտրտ վոյնս ձոյնատնիք
Ըզքեռհատնեն Որդին Ոյատատն.

[1] Փոխանակ տատնեն զնեատ բառի՝ զոր ոչ կարացի հատատել։

[2] Ատրիքն է Եոքատրատատ Նոխրատ կամ Էտրքատ։

Երկ, Ժոտքն գՏնէրն ու պատկ,
Զի այլ չտկոյ տէրտն որ տեմէրէ.
Բայց ցոյց ու վոյ տոտր եեռ զերերբս,
Զի քա Նշտատն տէր եեմ կարատել։
Դատրն տետոյ դատ գՏէրն ՚ի խոչեն.
Էս գատն տետոյ գեմ տէրն ՚ի տոխտրեն[1].
Դատրն լյատր դատ բզՅոյտատեն,
Էր գատն լատոյ էս զոքն ատրմբնեն։

Լատյոյք Թոքիտոյ կոքտոյնկեց,
Երկք ու յէք վերս Յոյտատկեց.
Զատնիքք այլ տէր՝ որ Տատրոյտեմ[2],
Ու ոչ այլ գրոյ որ Նոր Նոքոգէ։
Երկ Ատպեատյոյ Տոյատեմեցի
Ու տա տոմիտեի գրոյքա որ ըտեցի։
Երկ Ատտատա, բատյա Յոյտատեցի,
Բատերբա զա ևն Գատատյոգի.
Բայց իմ Հոգոյ տէրըն չերեի.
Ոչ տերնեըե ու ոչ բատյոյտեմ.
Ոչ այլ պոգտա Գատգն տատի,
Ոչ այլ Նշտատն գեզ տէր գրատտեի։
Ոչ ՚ի զա բատք այլ ոք տոտրե.
Ոչ այլ Հոգոյ Քերք զա տոյտատի.
Ոչ այն տոքատն տէրն բոյտրե.
Ոչ այլ Հերեզ տոյտատրն Քյտատի.
Ա՛յտոտեի՞ Հեծն այլ Չըյտատ՝
Զայնտա՞ վոհրքն որ Հատե չտեի,
Կոյտա եզե տրքատն Հոմրտե.
Ու Ա՛յտոտտ, ու զոյա բատս այլ զբրնցի,
Որ ոմ լերնի գերքի գերնք չրյերնի։
Իտ տէրն տրքատն էր յտատեն տեզի,
Կերքի էր ու վարտ տատեն Իտետտի.
Կենտրքն տատր էր ու ոչ զատպետի.
Վ՝ տրտրքն տատրեի Նշտատն Պոտվոտ.
Արտետն տոյտատ Նշտատն Գատոյտ.
Ա՛զատատտեր Նշտատն Քետատ։
Երկտե՛ տյտատ էր յեկկրնցեի,
Զտրքատյատեներ տատեեն ՚ի բատրի.
Երկտե՛ ոչ ատ Ծոտքրն ՚ի տոտեր.
Չեզ ու Հատեատյտ տրքեատն ՚ի բատրի։
Երկտե՛ տրքատն էր գՀ՝ գեքերեր,
Չատեր ՚ի գետ բզցոյգն ՚ի կոյգի.
Չես ատՀմատեր բզկտրքն ՚ի տեզի,
Չես խոկտոյ գրերբ գ՚ոտի.
Երբ ատտատ յերեր ցոյեկի՝
Սկիզբն գեզ ես պատոյգա՝
Երկտե՛ գատատն էր բնդգեմ տխոյ,
Զտր խոչերբոյ չատեր ես տեզի.
Բայց գբտրքատ էր ՚ի պատոյգի,
Չէյտ ես կատկ եզրոյն տատեի։
Երկտե՛ տոյեր տեզատզրքերի
Ոտեր ՚ի գետ ՚ի յեր գոմքատ.
Չես տոյտրբ յոյտատ տատեի,
Չես պատոյտ ՚ի պատոյգի։
Երկտե՛ վոտե էր ՚ի տէրն Քետատ,
Մ՚զատոյտ տոյտ զեկերքեի.
Քիչէր բզյտերն մեծ տէյտեի,
Թե՛ էս եկի վետոյ։
Երկտե՛ պրետ էր թեռտեմեռ
Որոյտեն Չես տեզի խոտեյտ.
Ուեեոյտեն որքեռ բտտոյ,
Զտեեոյտեն էր տատե կենտոյտ։
Ա՛տեզ գերքեն՝ որ խոյտեցատ.
Ա՛տեզ տեզրեն՝ որ պատեյտատ.
Ա՛տեզ տեզրեն՝ որ Քատտեցատ.
Ա՛տեզ տեզրեն՝ որ տատեյտատ.
Ա՛տեզ գետրեն՝ որ զտրտրքատ։
Տետ, Տէր, գետոյ որատ ցտեկոյտատ.
Տետ, Տէր, Հետոյ տեմ կոյտատոյտատ.
Տետ, Տէր, տտեր որ վետտեկոյեր.
Տետ, Տէր, տետոյ որատ Չտեոյտատ.
Տետ, Տէր, տետոյ տեմ տետտեեոյտատ.
Տետ, Տէր, Հտեգետոյ՝ զի տչետտեոյտատ։
Էյս տոյտեմ գեմ Տէրըդ բտրի,
Զետտոյտտեոյ Ծոտտոյտ քա գերի.
Որ գոյտ բտրդ բտեյտ գրերքի.
Գետեմ որ տերձ կատ տչեմ Քետատ,
Ծոտերբ կրկնեմ վետե իմ ցտեկոյտ.
Տոյտ ոտյտոյտեմ բետ ատրեյտատ,
Գետտեոյ ՚ի Հոգ. բետ կետտեք չտպետ՚»։

---

27. Քետ Հետատյտեմբոյ տա Լատբրտեոյտեն՝ զոտտետ-
քետն Գրետատոյ կրտետեոյ, գտոյտոյք քետն էս տի
Նետատ կետատյտեոյ զտեն ՚ի տետտոյտեոյ Ծոեքետեն Նո-
բատն գրեկե. զոբ յետատ՝ քետ գետոյ քրետոքետա Լատեկ-
բետյ և ոյտոյ, գտոբ երեք և կէս ՚ի տոյտ տքոյեոյ էրեն,
և ոչ գետեմ որոյեոյ բեզ ոյտոյ ոյտոյ ըեզ Նո՛ ՚ի կետոյ
ՅԳ գոբտ ցետ ՅՀյեն. բայց գի կատ վետ ոչոյեն Գատ-
բրետն և ոյտոյտոյտոյտ ոյտոյեՆետոյեն, և կատ վետ
ոյտեոյտոյտ բեզ գետոյ, կատ Քէ Հետոյտոյեն էս եոյե
կոյտեՀ ոյտոյտոյտոյտ. Նոյեոյ տետոյտ ոյեոյտոյ քա-
ջոյ, և տեՅոյտեՅ գոբեոյ վետտոյտոյեոյեն Գետրետոյ, Հետա-
չեյ բեյտ ոյտոյեոյ չոյյոյտոյեոյ, որպէս և գոբտ ո-
Նոյտոյ՝ քետոյտոյեոյ ոյտոյեոյ ոյտոյեոյ

աստիճանաձև պատասրք կամ կարկաք էին, մէն 30 կամ 40 տաք ի բարձրութիւն. լաւ պատշաճի վերևից և վտղիցից հանապիղն երկաշնապարհ. (անուանս կատարեալ բանէ). այլ տասց այս ինչ է զոր խնդր իսկ այսք տեսի, ասէ, մի գրուեցն (երկիրն) բարձրագործեալ էին ուսիի քան հարիւր ոտնաչափ. որոյ է խնամով գնացողաց յոյս մինչ գրուելն. իսկ որ ի վերոյ երկրէն չհետանէ՝ ամենևին մեծագործք և հրաշակերտք. և ցաւէր ինձ յոյժ դի ոչ կարաց մտաագրեալ ևս մտանել քննել զնոսին. այլ զրաւի ինչ ետեան՝ հատասր հանդիպեցաս հրաշագործացն չնեղասց նախնեաց: Երեկին և այսպիսիք տեսիք, ոչ միայն քան զայլ չհետանօն բարձեալ, այլ և քան զամենայն զոր երբէք տեսեալ էր նորա. և ի հատասրս բանէին՝ եթէ զարմացեալ պատմեսցէ ոք[1]:

Ոչ հեռի ի չհետանոց լամբրոնէ՝ մեծագոյն ևս աշտարակ մի քառակուսի, կամ աստղակաձև չհետանոց ամուր ևս ևս յետին աղբիւրս վարուցս, Հ. Աթանասիոս, Միհնայ գալիսի կոչեցեալ, երբս գրեալ ինն աստիճանակ. որոյ վերին մասն ի մասամբ յարգարեալ էր, սապիներն ի տեղի ապատասին: Ոչ կարեմ զատկել պատիճ ինչ էր ի նմանէ, կամ որպէս կոչէր. այլ յոյս է ինձ համարեալ ես ի նմանէ լամբրոնէ — Որոյ միտս ևս մերձ հասոյ տեղի ընդ մէջ բերդին՝ տարեկից կոսէ և ի հնոյ Աթենի լերին չհետցեալ ի վեր տեղբ էր Յունական Ակրոպոլն. որ յամի 1233 Քաղար տեղ կրօնաւոր գրէր մահոսական մի վասն կարապետի քաղաքացի գալելոյ ի Մէղագեասց: Քայս է քէ էր տեղ և կրօնաւորանց ասանձնակեցից, զի կոչի և Լատին և Աթենաս, մերթ

19. Դահլիճ Դրեհին Լամբրոնի.

յանուն Քոհանիսի, մերթ յանուն Աքանի լերին: Զոր օրինակ, յամի 1290 Հաւատաց գրէին Յոհաննու Կոչ Երիցուից[2] ընդօրինակելով տեղ տեսաւորսն մի, գրէր «ի » լատինաստ խղճան՝ ի հետանոցին Քերնոս լերին » որ կոչի Աքանէ... յայնմ և յամէներսէ սրբինակ, » ոտ ևս և յոգանա բանի ոչ յանդգան գրէ», և այլն: Աչ սակ տեղ վերոյհետ տեսաւ տեղ գրէին (1298), գրէ. «Ես » տեսաւ Գորգ, որ ի Քերնոս լերին Աքանէն նահատ, » յՀնդուստս Քաղաքին, պատահելով սրբինակի գրոց » Քահանաս Աչենեցոյն յորկոյս մեծ վանացն Սկեւ- » ոսպի, և խոյր գրով փոխեցի... ի գրատ Քերն էին » և Հանդուցեալ յորկոյն եղբայր Խոսրոյ վարդա- » պետի և Աստուածատոյ, և զնոի մեր գոյ Տէր յոգ- » նեցէ»: Ի Նոեին ամի և վանքսյ Սարկաւագ ընդօրինակէ զգիս Փիլոսի Երգողիցոյ, տաճկով.

1 Il y a de la ville (Nemrod) en bas trois grands degrés, du côté où l'on voit la porte; ils sont 30 à 40 pieds de haut chacun, et sont faits sans doute à proportion des jambes de ceux qui les montaient; c'était par là que les Géans descendoient dans la plaine. Ce qu'il y a de certain, c'est que les portes que j'ai vues de mes propres yeux, ont plus de cent pieds de haut chacune; et que les bâtimens que l'on remarque sur la montagne, sont d'une grandeur absolument prodigieuse... Ces monuments sont des plus merveilleux de l'antiquité. L'on voit dans ce qui paraît être la ville, des Tours qui surpassent encore infiniment les autres édifices par leur hauteur: jamais je n'en avais vu de si élevées. — Paul Lucas. *Voyage*, T. I, 279.

2 Աչ տեղեցաս ճառիս. (նկ. 85) և տեղացի ևս ի մեզ.

կայծառանցի, և բան այլոց գրութեան կայծառանցի, տեղի անծանօթի, որպէս և պատճառս մեծագոյնն Գոյեին կամ Գոյենից, երբեմն յոմ Գոյի, յորագրութեամբ երիցանց, որոյ յոգանի երկրս գոյի տեղիս. և համարիմ զնոսն Սոփեանս իրիցս ոգոյ, որ յամի 1274 ընդօրինակէր գրատան ինչ վարդապետ մեծի վարպետի և գրոյց՝ ի սակս կեանն քագաչեայ: Կոյն գոյենաց յամի 1285 ի սոյն աստիճան գոյոյ տասոյ եղև ի Նեռի գրութեան Պատասխանոյ գրոց, և յետոյ (1288) ինքնին իսկ ձեռն ասեալ ասարկ գրչութեան, « զիսոն » գրիչ » զինեն կոչելով, իսկ առագաջն՝ « պատասխան » քահանայ » կոչէ». Հասի գիտացի Նորին (1310-12), Նահանգեցս յատկացն (չկէ 85), գրչութեան մասնակից պրոց ի կիպրոս կղզոյ, վասն Աքիծոյ գաղթ Հնոյ Լամբրոնացոյ: Ի ինեղոց սորին Սկեւոպի (ընդ հնոյ գիտի), յերբեմնոյ կամ ընդարձակեալ գրատեան գրչութեանն Լամբրոնոյ: Մերձաւոր սմին յիշի սպասաւոր Գոյեին Սիր Գոյենք, յամի 1271, քեզնս սգ. գաղթ կամ հաւատացս Սոփեանոյ — ի վերագրեալ յիշատակարանի ալշարհոյ արտասոյ: Նեռասցի են երկրորդն ևեղեցիք կամ սասնորք տեղոյս, Ս. Աստուածածնի և Ս. Փրկիչ. այլ զ կարեմ հաւատալ քէ զան և որիչ յոյսոյ Աքանի Աստղատես կամ Աչգոպոսիս Գոյենի իսկն, նեռ նորք որ ի Սկեւոպն, յոր և մատչեմք սմա տեղագրութեամբս:

23· Որ ինչ էր Աչեն ի համար Պասիլեանն նորն և Սկեւոպ վանքն Լամբրոնի. սպրինգն է սասնորսն տեղս տեղացեալ մեծին սոյն սասնոյ, այլ և գիտասր տեղի տղոյ երկրեցեալ նահատին. որոյ սկիզբն և հիմնարկս տեղոյ ոչ գիտեմ, այլ քան զատ սասնոյ բերդին և պատասխանն նորին, ի հատասրէ սմա Աչեն սասնոյ գիտասրն իսկ. Քերնս ի քաղաց իսկ հիմնարկեալ և ի նոցանէ սասնոյ գասնեն, եթէ նշանակիցէ ինձ: Որպան ծանօթ է սրդ Լամբրոն, տղիսն սեծ սեծոյ տղոյերկ կամ ևեղեցեալ նահատին. որոյ սկիզբն և հիմնարկս սեծ սեծոյ

» առն ինձ կաստանեդեայ հոգևոր երկամբք ծնեալ որ-
» զոյ, առաքեալեանց գրչի ուսանել, և երանգաւ
» ծաղկեալ զարգարել։... Աշղ ապահեմ... զանկիսա Աս-
» ուածոյ զարգարազ սիրով և հաստատեք, որպէսզի ասիս
» հիւրոյս, զՏէրս իմ Կիրակոս և զիշխանս զՀայս էհ-
» Քոսմ, անմեռաց պահելոցք ի կորով յիշատակարան որ
» ի տաւր պատարագն»։ Ու կարի լռել քաջասքանա զրիշն և նկարիչ զարմանալի իւր վաստակ. « Էս գնատա-
» ռեալ ես ի ձեռն ծառայ ասուածոյ Գրիգորի ծնեալ ի Հա-
» ռնեից աստանաւորէն, որ ի Տարօն աշխարհէն էր, ի գեղջէ
» Ծորոփոր, ի ձորն Ասպահանոյ, ի տեղի որ կոչի Ծոր-
» ոփոր, ի ձեռն Տէր Գրիգորի Վարդապետի, որ էր ի Ս-
» ուրբ Կարապետ Ամրդոլեցոց, ի ձորն Ասպահանոյ, ի
» ժամանակս Տէր Յովհաննէս Եպիսկոպոս

29· Խակ վարպետան ազն Գրիգոր՝ է հոչակաւոն և յաւուրն Սկեւռացի մանաւանդեալ, զան բնակու-
» քեանն յայսմ ամենասանի, այլ Ծոնդեանդ՝ի նոյն ինքն՝ի
» Լամբրոն ասանէ, վասն որոյ կոչի և Լամբրոնացի, կե-
» նակից զաղալ Աթոյին, և յետ նորա առաքին Հանդրակ՝ի
» գիտուն և՝ի քաղաքավա. զորմէ ոչ միայն այսինքան այս
» Ներսէս վկայէ, զոտ՝ի վերոգրելոցն, զոյ այլ ի-
» մաստուն և վարժեալ՝ի մանկութենէն ամենայն հին և
» նոր կտակարանացն,... որոյ տիեզ էր վերինն գոտանել բան
» ամենայն իրի՝ի որս հանդուսանալ լինելոյն ». այս-
» ինքն հանգոյն կամ հաւասար լինել իւրումն ճեծի քե-
» ասոյ Ներսէսի. այլ և նորատաւն ամն Լևոնի արքայի յետ
» Ներսէսի զոս ճեծագոյց. ամս ևս քարգմանել՝ի յոյն
» լեզուէ գիրացդ « Վաշտանայ կամ Քահանաւս արքեպս-
» կոպոսի քաղաքին Ղևիկայ, զոր գրեաց առ Երանելին
» Ձաքարիայ կաթողիկոս Հայոց », որպէս ասէ Ասողիկ
» գիրքն՝ի Բագատուրս իւր, « Այրր և ճեծ վարդապետն
» Հայոց Գրիգոր Սկեւռացի », կոչեալ Սմա՛ նոյն ճեծ
» Թագաւոր՝ զներքագոյն և գլխուն գաղանին հաւա-
» ատոյ, զոր յետ Աստուծոյ ոչ այլ ումեք կարէր. այսինքն
» է, մինչ հանդերձեալն էր յանդիման լինել սիրելեաց
» զատաստին, « կոչէր զատր վարդապետն Գրիգոր, և
» խոստովանէր գյանցանս իւր, և... բնակեալ գնացոր-
» գոյքին՝ի ձեռաց սուրբ վարդապետին, գոնէտաւալ
» գՏնեանէ »։ Էր յորժամ յետ սպառաց՝ի մեռանալ
սմին (1220) ՝ի վտանգեալ Քաղքեդոնի կաթողիկոսի, և
՝ի ժողովին քրիստոսասիրաց յանդգնի, երկայնակամբեան
լինէր յիշխանեն, ունուք զաս՝ գԳրիգոր՝ կամ՛ին կացու-
ցանել, պատրաստեալ իւրեանց անհնարս գԱստուածային սիրն
Լամբրոնի, գերդորդի Աբգարն Ներսիսի. յորոյ ետգրոց
պատեալ խակ և Գրիգորի գգնդգնի ձգան՝ի խորհուրդ
մեծի Ներսիսեանն, և յանն կոչեցաք. Տէր ս՛ ետասաց
զոյ մեզ, և յորոյ կատարածին ասէ գեանէ. « Որ և
» գմեզ առաւած ածէ իշխող, և տեղեաց ետգիտոյ
» քան կատաց յաժառքեան և ներհնոյն սրտիւքդ
» մեղչչապէս պաշտաց ազատցեսցի, որ..... ետգրեաց
» զոյս գիրեն և ազատմանց քան՝ յանհնարս բանաւոր
» և ներհին հոգեցաւքեանն նորոգեալ, եմնոպես և
» գգոյնս, բնակցի », և ասլն. յետին բանիսն յոյս
ասէն զոտան վարձիալ, թեպեա ասս ծերութեան, ո-
րոյ և յետ վերոգրելոյ Քառասնից պատիս երեսի ըզ-
բանեաց. յոյս է՝ի պատուհասէն զի փոխանակ նորս նա-
խասենեաց ևս Կաթողիկոսին Ա. Բագրատեցւոյն՝ի կոթո-
ղիկոսութեան։ — Որպէս վերագրն բանս հասոյ, որ-
ջանացան Ներսէս գԳրիգոր զոյս եգիտ իբր երկրորդ Հոյր
և վարդապետ, և բազում թախանձանաք անս ետ « որ-
» ձանացուցանել ներշուիւք գվարան. որոյ՝ի սկզբան
» առեալ Հոգւոյն սրբոյ՝ի ներգործել ի նմա զանազան
» պարգեւս, և ի ներհնութիւն ածել զնա՝ի ներհնոց
» գործոց, և ի ներհնագոյն ասացուածս, և ի ներհնա-
» գոյն ասացուածոց, և ի ներհնագոյն ասացուածոց
» ասեալ զնա՝ի ներհնագոյն ասացուածոց

Քաղեալ վասն պատիւոյ ասիացոց, և յաւելու ընդ-
» դէմ Կ. Պօլսի ասիացւոց։ Զաւս յայսմանէ չէնաս մեզ
պրատ ի Մխիթարայ Այեւազացւոյ։ — Բայց սպասն է ա-
» բանել ի սմանէ պրատուց ս վարդանայ Տարսայոյ, որոյ
հասեալ է ի ձեռն ժամանակի գիտն ներեաց բանս, և ոչ
» հանդարտութեամբ և զգուշութեամբ. այլ զի ընդդիմա-
կոյք բազում անգամ զՄխիթար կոչեն Տարսայի, և
զՎարդան Ակեւացի. զարձեալ և ոչ ընդ սակս Մխի-
թարայ չիմիլն, այլ է Աստուածին, որ և կրեալսդին է
ժամանակաւս։

Ի մէջ ժամանակի բանդագոյ ՃԳ. գարուն ոչ գտա-
նեմ այլ յիշատակ Ակեւացւոյ, բայց զԻզուանն ի Տոմ-
Մարեանոյ՝ քան. արքայնի Հեթմոյ, կէտա-Մարի կամ
Կապա-Մարի, Գանձակ Հայոնեաց կուղեցելոյ, սպանեցին
Կռմանացիքն Քոպղին. նեն զգոյզ Ճանչնամս. Խալենան
անուամբ Քոպղին. և մխիթարեանն ասացաս, թէ նեա
վասն նուագին հօր իւրոյ և արքայական կառավարչին՝ և
հետ (յամի 1263)[1] ի Լամբրոն, առանձն վախճանեցաս, »
» Քաղցալ երկուս առանձս և երես գասերս », հայկական
անուամբ կոչելոցս, Ոչին և Հեթում, որք և յաջ-
քառնեաս իակ Հայոց Թուր հեղեալ. զի և զգի երկրագին
Ռուբինեան անուն նուն Ակեւնեալ Հայոց։ Ի բառնիմիէն
Հանգուցելոյն ի Ակեւաց գրոցի միայն զԳագիցոս և
զՍ. Կերպիսի գասանիսն յիշատակիս գԵտրոսին։

30. Թուխ մեծն ի կիս ՃԳ. գարս ընծայեալ ի Լամբրոն
վերադիալ երկրագի գիտնական վարդապետն Գեղուկ
Ակեւացին. որ յամի 1267 ընդարձակեալ գՏնտասա-
հատ գիրս՝ յայլ և այլ փանգոյս Միջոց Հայոց, ասէ
գրեալ, « ի ձեռն սարգարիկի գասանեաց ասէին Քաղ-
» մասոյ գրչի Գէորգեայ, ի Կիլիկիան յանճասնի
» անդրկէն Գանձրան կոչելոցդ, ոյ է ի սարգաս մեծի
» քերթեն Տարսայի։ Ըր ոչ եմ ի բրան հարատոյ գրոյ յար-
» հետ գրչութիւն յանձնառաւսան հանդարձակութեամբ

[1] Յայսմ ասի գրեալ եղբար Թարս Ճարհանեան արքեպիսկոպո-
սի կիլիկահայոց ասաջորդի միոց, ասի փառ սարս, ։ Բաթե-
» սեան կոչս-Մարի Գանձեն, որ գհաղարամի տասնս
» Քրիստոսի կրեալոս է։։

2 Ոչ միայն յորհասդ բանի՝ այլ և ի յանիսկին Հարսարա-
կեան տեղացոյն յայնմ ժամանակի, յորդ բնակէր և սրս յիշատա-
կարան գրեալ ի ձեռն մեսրոնի, որոյ սկզբնասարք տանդ կոչէին
ԹԱՐԳՄԱՆԻՆ Ե ԳՐԻՉՔ. իակ վերջնասարք ԳՐԻՉՈՐԻ ՎԱՐ-
ԴԱՊԵՏԻՆ.

Քրիստեան տասիս ներկրացի գիտասրս տասնից
Էղեն Նորասրս ասն ի գրէից ի փնաս տեսրի.
Ծիծեալ մերկեր հնասասանն ի գիւս բանի,
Եր պատասխան յաղեն տասցէ, որում բաղեալի.
Յար խոհեմի ասս Հարկի յանն եղասրն,
ԵՒսի ինչ յատրս գերնէն Հասեալ վերից բանի,
Դարասնական անասնն ի Նոյ գոլ արհանի,
ԵՒսպիս սերալ խոհեմն յորկեալս Տնտես ցանին.
Գրասրկեան բանիցն. ասահս տրամիկ բաղմալ,
Լինիկ Նորասրս և Հնասրս Եւրեն փոխի։
Տնտեսնիկին ասս Հարկիկ ոչ Տրատրել.
Ինձ ինչ Հս Նս բասահան ասս ասն ինդիրի.
Ծրէ Հայելով սա յայտ Նորս փոխող սերոյ
Եր Հրամանին փոխի լեզուդ գոլ ըստ Կարի.
Ծասվեալ Հասեալ ասս Եւ ասլ ինձն Հարիկ
Յոյսդ փոխիդ փեխիդ պատել ինս պատասրդ.
Ծրէ և ինչինին ոչ պատշաճեալ ըստ պատշաճ,
Եր Հս գործիդն որ պատշաճեալս ասս ինձն ալ.

Ե՛ Հոգասրեալ յոյսի անդամ Հրեղեան,
Ջինս յասնս ի գնէ ասնեն ասրբեսրի։
Ծ ինչ Հայեցն ինչին ինձանց Հարցասրեալ
ԵՒս ոյս Նորս գրեասրդ գասնեալ յասանի.
Ե՛ Հրբ-գրասան Հոգին գրասս ինս ասնդ.
Իրբդ սրեասր փոխ-ցնգնս ասնեն Նբ Ա։
Ծրէ Հրկ Հասնդ ինս ոչ սեասդ.
Գաս ի մերդն փոխ-ցն չեզն գրասնդ գրգի.
Ֆիրդասդնեալ էր ինդրդն սանդ գասնդանդ,
Ցորմ սասդն յասնինդս Հրբ ի մինչ։
Դասկասն ինչն մասդն գիասս ընծեանդ,
Իրբդս գրասնդ Հրեա զրբ սրչն ասբաՏ.
Ծրդեալ սասդդ սասիս ասս գրդդն մեծասնչ,
Եր զասնասդասդն Նեղիլ գեզեա ընծեանդ։
Ֆրասնդ ինեղեալ և ինչն ի գեղեասդ
Գասնեն Նեղիլ և սզբսնեալ յոյսն գերգին.
Ցեղնդ գասդեն ընդ բասնիդդն յասնասդասդն,
Երբդդսրնեան Նբեղեն գբեսս ասբ Նասեն։

Մինչ յայսոսիսս գեղերիս Գեղուկ գրասեաս և քերդուած յասա-
բանեան անդ, ըստ ասսին ընկի ալնաբնին, գասդասնի Ս-
գիսդասդդ, գասդոյ սդասնդանեն Ասահաց, Հանգերձ գրիչիւ, և
յասդ ի յիշատակարանն. « ԵՒս Նս, բանագասդ գեռ ասասդդդ
» ինձիսի գրոնս յասդդդիս ասդն ասանդիսն. զի ընդ սրեսդդսդ
» ասի (1266) Նեղդասդեան սդոյ ասանդիս, ասդասան Մդոյ բասդ-
» ասնեան գրոնս սդասդասդեանն։ ... ասդդիս, իսդ ի գասնեան
» ԵՒասան ասնեաս, նեաս սերդեսդ նիգիսդիս։ », ասլն. և յայս-
նս Հնչասան ասդս Հանասան գչնաս Իդոյն։

» անկնդան Հանասան զասչաց սա իդնասդ... և գասդ
» ձեռասդ իդոյ նս նեա։ ԵՒզդ նս գայս անասդ վերջինս
» ի բնասնդս, փղասդիս սասկնսդս սասդն Գէորգեայ,
» անասդան գասնեայ, սդասակագասդ անասանեայ Նբե-
» սնոյ յորջորջիալ, Հնասան սրե-սասդոյ Նբեա անգամ
» ա՛ Թագասդն իսդ Նբդնեայ, Նեղդեցի գասդասնեայ սրբ-
» նեն. և գասն սերոյ նասեն նասդ գասդ Լնեան գասդի
» բասդչնեան գրչի՝ ի յիշատակ բասի անգասդ Հայոց
» Նբդնեայ, ի Նեղդեցի Գանձի, սդ բասդան
» և աչնասդեալ գչնս անդ, և Նասն իսդ Կիլիկասդ. և
» գասդն սերոյ նասեն նասդ գասդ Լնեան գասդի
» և Ա՛սդգսդի գասնեայ սդ սդասդասդեայ գնեսնի սդբեն»։
— Ի բասդիդ Նբեսնիսդի յոյսս յնսդի գասդ գասնի 1295
յսդբեսնեայ Գէորգեայ գդասդդ. բայց է՝ ի Հնասն սնեասդ
Հնագդեն նս սբեսնի, յսդսի յայսմնի սդ Նբ բնագիրն ասա
Քագասդն կոյս, ասկայն վասդասդն նս բնդասբեսնիսդ
էր յայլոց. Հսկի սդսնն Նբ ի սդ յսդասդեայ իսդ յասդսնի
ասն սդասդասդեան Հեթնոց, ի սիջոց 1289-92 ասնոց.
քասդի յսդբեսնիսդս սնեասդ գրէ սնն գնասդնեսդդ. « Ով
» նբդսդդ Սնեսդն, սդսդ գնր գրեցե, ասդա սնասն նս
» Թսդիսդ։ Թուա ՇնեՆ. գնկսդնդեր ձն », որ է 1292
ասնոն։ — Քասդսդեն գասնս սնդգասդսդեանն ասդեա-
գէ գասդ և գնկնեաքնեա Ս. Կիւրեն, իակ գնէրնեսդեն և
գՆակնդեսդդեն բնդ բսդսդեսդդ գդասդն, բնդ ասդ և գՆաղ-
գասդն նասդ գասդ գնէգն Հասդասդդ, որ Նբ սնե գբ էր ոչ
գնսնեսդ. և՝ ի Հասդսդ սնեՆբեասդն Նբ գասդն Նբասդդդ
գասդ Նբեսդդ Գասդեսդ

» յոցն, ՚ի խեղդոյ Աղբայեղբօրն Ջհան Քարհանեա. . .
» Բազում բանս պիտանիս հաւաքեր ՚ի գանձոց ա-
» տառաժանից, առ ՚ի մաքառիլն մանկանց Նորագործիդ »:
— Երկարագր ՚ի կարգէ հարևանց գոյժ գրատպական Գէորգեայ՝ սրժան է դասել գՀաճատառ մեհիմաքիներն Գործոց առաքելոց, զոր ազդէ առ հայազգան Հեթմոյ Քաղաքոսի, « առ խնդրոյն հանապատին՝ ուր Քարհանեայ Աքրայեղբայր եպիսկոպոս, առեալ. « Այնմ, ով տատա-
» ծանէր Հայր իմ և ուր՝ հարկեցաւնիչ խնդիրս քո և պատ-
» կառելի շաք երեսացդ գաթնալ գրաւեաց գիս ուխտ...
» քաղցի հրամայեցեր ինձ գէմ յանդիման տալով հանե-
» գանիս օրինակի, ՚ի բայն և ՚ի հարուստ մեհիմականէն
» (Երիցեան և Քահչ- Ոսկիբերանի) Գործոց Առաքելոցն՝
» հատասար խնդրատածով գոգալ գերհրատարակեն բանիցն՝
» համառօտ կարգաւ. . . . Զորոց սրոց երիցեցիոց ասիցն
» բուռն հարեալ, ուխտ՝ նախ անտանութեան յանդգնա-
» թեանս իմոյ ապերախտ հայցելէ... տա՝ ՚ի բուժական լինել
» ինձ գերարեմոյ և պղծատապարտ նզովէ բանս... զա-
» ռանձնացեալսն երբէք և գՀաճատառեալսն ուրիշ ընդ-
» երկարել հնարանս, իրրև զանազան պատառանաս, կամ
» իրրև զանձատանեաի զանազան ծաղիկս բոլորելով
» կազմել պսակ յատկ ատատատ ատրիկ նեղութեանդ...
» և զդպրի իմ զարհատատիեան Քազարեան մեզայ
» յԱյատծոյ հայցուածք մաքառեալ »: — Պատատական
է այս վատատկ քաշատիս յեղանգ բանիցդ անկիրացն, և
ազգատ ատատեալ զրատն զի չկան սրդ ՚ի ձեռին մերում
բանք « բան և ընդարձակ անկիրացեալ սրդոյ՝ Ջհան
» Երիցեան և երանելւոյն Քարհանեա », սրպէս ատ հա-
ճատարիդ. զմին « ատատատծատոյդ հանեցարդ » նուի-
լող, զմիսն « քրիստատծատոյդ ատրիք խնատրեց ատն-
» ճանչորին Ակներկրան ». և բատ օրինակի Անկիրա-
քիեան կողմդ նշանակ զանատան նոցին ՚ի բատացս
զրոցն, սրպէս և ատկատ սրեք զմերայ Հերոսիսի կամ
երկրորդ, զԱրատատծատոյին, զերկրացն Կիպրեանց,
գՇնորհալւոյ և գԿիրակոսի ատրելոյն, ՚ի 55 զրոհս կամ
հնատատ սրոշեալ, և ՚ի մերձ նոցին կորգեալ զորգատիս
համառատ — Հայդամանց նորին սրքատեղրատ բանատրիդ
կամ 1283 զրեալ և Կէսրզ՝ « Դատատ ներսրքատեան
» բանի յատատատրան առնատրանիցն Քարհանեայ, ՚ի
» պատկառելացուցիչ խնդրոյ Քարհանեա եպիսկոպոսի եղ-
» բօր բարեպատ սրքային Հեթմոյ, ՚ի քատականին ԶՀ-
» Կէսրզեայ մերձատնոյ հրկնակի Ակնատրատի եղ-
» զատրատծատոյն Հեթմոյ Քաղաքոսի Կէսրզեցւոյ
» գԿիրակոս Գանձակեցի, զոր ազդէ առ հայազգան Հեթմոյ Քաղ-
» զեայ՝ սրժան է դասել գՀաճատառ մեհիմաքիներն Գոր-
» ծոց առաքելոց, զոր ազդէ առ հայազգան Հեթմոյ Քա-
» զատրի, « առ խնդրոյն հանապատին՝ ուր Քարհանեայ »
Աքրայեղբայր եպիսկոպոս, առեալ. « Այնմ, ով տատա-
» ծանէր Հայր իմ և ուր՝ հարկեցաւնիչ խնդիրս քո և պատ-
» կառելի շաք երեսացդ գաթնալ գրաւեաց գիս ուխտ...
» քաղցի հրամայեցեր ինձ գէմ յանդիման տալով հանե-
» գանիս օրինակի, ՚ի բայն և ՚ի հարուստ մեհիմականէն
» (Երիցեան և Քահչ- Ոսկիբերանի) Գործոց Առաքելոցն՝
» հատասար խնդրատածով գոգալ գերհրատարակեն բանիցդ
» համառօտ կարգաւ. . . . Զորոց սրոց երիցեցիոց ասիցն
» բուռն հարեալ, ուխտ՝ նախ անտանութեան յանդգնա-
» թեանս իմոյ ապերախտ հայցելէ... տա՝ ՚ի բուժական լինել
» ինձ գերարեմոյ և պղծատապարտ նզովէ բանս... զա-
» ռանձնացեալսն երբէք և գՀաճատառեալսն ուրիշ ընդ-
» երկարել հնարանս, իրրև զանազան պատառանաս, կամ
» իրրև զանձատանեաի զանազան ծաղիկս բոլորելով
» կազմել պսակ յատկ ատատատծատոյդ ատրիք նեղութեանդ...
» և զդպրի իմ զարհատատիեան Քազարեան մեզայ
» յԱյատծոյ հայցուածք մաքառեալ »: — Պատատական
է այս վատատկ քաշատիս յեղանգ բանիցդ անկիրացն, և
ազգատ ատատեալ զրատն զի չկան սրդ ՚ի ձեռին մերում
բանք « բան և ընդարձակ անկիրացեալ սրդոյ՝ Ջհան
» Երիցեան և երանելւոյն Քարհանեա », սրպէս ատ հա-
ճատարիդ. զմին « ատատատծատոյդ հանեցարդ » նուի-
լող, զմիսն « քրիստատծատոյդ ատրիք խնատրեց ատն-
» ճանչորին Ակներկրան ». և բատ օրինակի Անկիրա-
քիեան կողմդ նշանակ զանատան նոցին ՚ի բատացս
զրոցն, սրպէս և ատկատ սրեք զմերայ Հերոսիսի կամ
երկրորդ, զԱրատատծատոյին, զերկրացն Կիպրեանց,
գՇնորհալւոյ և գԿիրակոսի ատրելոյն, ՚ի 55 զրոհս կամ
հնատատ սրոշեալ, և ՚ի մերձ նոցին կորգեալ զորգատիս
համառատ — Հայդամանց նորին սրքատեղրատ բանատրիդ
կամ 1283 զրեալ և Կէսրզ՝ « Դատատ ներսրքատեան
» բանի յատատատրան առնատրանիցն Քարհանեայ, ՚ի
» պատկառելացուցիչ խնդրոյ Քարհանեա եպիսկոպոսի եղ-
» բօր բարեպատ սրքային Հեթմոյ, ՚ի քատականին ԶՀ-
» Կէսրզեայ մերձատնոյ հրկնակի Ակնատրատի եղ-
» զատրատծատոյն Հեթմոյ Քաղաքոսի Կէսրզեցւոյ
» գԿիրակոս Գանձակեցի

» Նաեւ է, զոր առնեսցուս վարդապետն Գէորգ »։ Որպէս զուարճալի կատակս ընծայեցաւ, իսկ Գէորգ զբաղեալ և զեզուանալն. մխոցաւ վատասիրով ընդ Գրիգորի, թէ չեա՛ նորա, ո՛չ գիտեմ. զի չիք այլ ինչ յիշատակ զանձէ ։ — Ա՛յո յիշատակ և բանքն Մոխոխ և այլք եա՛ ցուցանեն, զի ոչ միայն գիտակականան շարադրութեան քանից և վայելուչ գրութեան, այլ և ազգագրութեան և պատմական տեղագրութեանց նոցին և կիտագրութեանց քոյ հմուտ և հմայուցուչ էր Գէորգ, մանաւանդ յընդօրինակութիւնս Ս. Գրոց, որպէս թէ ոչ այլ ոք ի ծանօթից միոյ մատենագրաց, բայց ի բազմաշնորհն Սարկաւագ վարդապետէ։ Գոնեայ ասա մեզ Աստուածատուէն գիրք մի քան այսօր գիտակականան տրամադրի գրեալ, յորժ հարատար և գիտնիկ, իրր 20 ամաւ ևեթ զինի մահուան Գէորգեայ (1319), և ի նորան իսկ հղպրատիթ օրինակ, որպէս ծանուցանէ գաղափարապէս, ասելով. « Իս մեղապարտ Քահանիս քոս կարի գիտացող և փոյթ իմ լինի ընդել ևսանելոյ և. այս ևզև ներևլոյին » Աստուածդ... և. զոյս ոչ ասեմ վասն գերազանցիդ չա » բագրութեանցս, այլ վասն սպիրն օրհնական, զոր ասրբ » և. երանելոյ վարդապետին Գևորգեայ ձեռացն չարաչա » ւեալք ։ Եւ ես »։

Բազում անգամ կռնգեալ է Գէորգ բարեւսկսիս և ասացիչ [3] և խրատիչ, այլ ոչ յայսմիկ պարզապէս թէ էր կարգեալ և ասաղծոյ վանացն, և կարծեմ թէ ոչ. մի՛ զի ոչ գտանի գրեալ. և երկորդ՝ զի յամի 1283 գոյր ոք կոչէ ասաղծորդ՝ ծանօթ բազմագիտն Սոսիփատոս Գոշ Ներ Երիցեանց [4], ընդօրինակելով գԱստուածաշունչ գիրս այսն վասն Աստուածատուոյ քահանայի և Թարգմանչ պատմուոց, « յաստուածապատ արտասրանս մեծի ոսկեփա » կաւորի, ընդ հզօր թևոց աստուածպօր ասրբ Աստ » ծոյ և որթոյ Քրիստոս, յաստուերագրեալն Ջեւանն Միւ » ռատոյ »։ Ի գործոյդ ցիս ասկոս ասաղծորդ կարգեալ Սիկևաց վիպէ գանձէ Կոստանդինն Բ Հռոմկլայեցին, Հրատարակէ կամ Հրամարեցուցեալ ի կոմսութիւնն (1490). զոր Սոսիփատոս Ռուսիւեան ասէ, Հեթմայ Թագաւորի Հայոց՝ ոչ միայն մեծ ևսել ի գահէն, այլ և կազմեալ արկեալ ի քանակ ի Հռոմ

1 Հիշգոյն Շարական Հեղինի ծանօթ ինձ գրեալ է ի թուին ՋՈՐ (1509)։ Կուշ յորինակի միոյ և նոցա Գաղտ Հարանն։

2 Շնորհալ էն և բնագրականին Ջումնաւոս. ոչ միայն գինք ձեռացոյ այլ և գիտեալ և Հռոմկլայն գիշատակն. յորոյ ցանգի պատկան բան յիշատակարանն, ոչ կարեմ Հաստատել զոր կարծեմ՝ թէ ասասէն ևսել ի Սիկևացոց գրեալ իցէ մատեանն. Հանգ էնչ ասացիչ Հռոմկլայ Շարադիր՝ Հեղինեայ գինարբն Աստէն. որոյ Հնդատացեալն ասացիչ Հռոմկլայ Գրիգոր Ա. Սկևացի, որ գտաւ զինն ի Հռոմկլա ասել, Հեթմայ Թագաւորի Հանճարեալ զինարբն՝ ոչ միայն մեծ ևսել ի գահէն, այլ և կազմեալ արկեալ ի քանակ ի Հռոմ

» Հեթմ ասանձ Հարթասանական ցանցեր ». և այլն ։ Իս ոչ գիտեմ Հեղինարբն Հայոց ասս ասս գեղարքաց, այլ և Հեղինեն գոյր Հրեղեայ, գրամ Հաստատ ցեծոյն ձեռ Ռուբէն Հայ Մոսիփատ աստեղագրաց՝ վարդապետ Երէցեան Հռոմկլայեցոյ, գեղգիտական մատենիս միով, գրեալ յամի 1514, ասասրատեանն և Իր յատուկ աշխէտիւ. յորում ևս ասէն. « Ի գալ վարդապետի Մոսիփատ ի Հնչենց բա » զում գրեանց, յորդորեալ և առեալ զձեռ բնակցոյսն ի Գաղա » ցոյ գրեանց, ի ևնան ասրբ և մեծ Լուսաւորչին Հայոց, ասս » վից ։ Արդ Հանդիպեալ յերկրորդ գրանցս ի ընորհս Գեղար » դայ և գրուցս ասրուեանցն, և սրտեռանգեալ վարդապետացն և ասրդիրացոյ, յորս մի քան միայն առանձնալ գտանեմ գրուեան գամն 125, ոչ ասս կարգաս.

Գեղարդ (Ա) Հնեանգ Ս. Լուսաւորիչացոյն
Աստուածական Կրկին
Գեղարդ (Բ) Սկևացոյն
Մասնաւոր Վ. Երկիցդոյն
Գերեզմանս Վ. Խորհրդոյն
Միխիթար գրեաս ոգ.

3 Յաշխարհս Նորս յետ և Աստուածս վարդապետ յամի 1505։

4 Որոյ ձեռագրեալ Քրիստոսն մի ևս պահի ի մատենադարանս ասաղծոյ Էջմիածնի (Թիւս 667)։

» Նիւթ և գծախս պատմիչ գրոցս, և հրամայեցին ինձ
» Պետրոսի գրել զառքս գիրս (Հայկայ մեծապատի, և
» պիղծ Պազոսի. ընդ որս ապարէ լինել) և պմնեմն
» քաշմանաց, որ բազում խնամոք ապաստարէք մեզ՝ ի
» գրոցիւնեան գրոցս »։ — Գաւանեմ և յերկրորդում ամին
(1297) ասեսցուք մի գրեալ « ի մեծ ժողովարան Սիս-
» ոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Փրկչի և սոր իւր Աստուա-
» ծամօր, և կենդանակ սուրբ Լուսաւորչի, մերոյ յանմահացեալ
» դրեալս կաթողիկոսիս »։ Սորին ժամանակիցք է և Մար-
կոս վարդապետ Սիսեացի, որ և գոսա՝ ի ժողովն Սսոյ
յամի 1307. և հետէ յիշատակիլ՝ ի տեղս ոչս, յամի 1324,
Առաքելոս անն գրիչ, որ գրէր զԼարս զրոց ոմանց վասն
աստուածամօր, գիտելեաւիկ, անշրճ, աստուածապա-
տիս, և այլն, ծերունեաց Աբրահամ միաբանի « Աղաչապա
» Սիսեացոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ և փրկագործ Լուսաւո-
» և սուրբ Աստուածածնիս »։ Յորոց յայտ է դի չէն և
բարգաւած էր ասեաս, քէ և յամի 1279—80, « Հառա-
» ծոց Թագրն սրբոյց գնչասլաւոր մենաստանն զՍիս-
ոյդես, որպէս Նշանակէ չարաձայող ժամանակագրա-
Քեան Սամուէլի Անեցւոյ։

Յայսմիկ ամենայն յիշատակաց մենաստանիս, և յայ-
լոցն զանխոսել մնացոյ, կամ գուշակիս իւիք ծանօթ-
լոց առ ի մէնէ, որպ հանդերձ վաճառիկ Աեսանելոյ զե-
բարգոյն հանգիստանոյ Սիսեացոյս. որպէս և արժանին պա-
հանջէր ամեմ՝ որ պատրաստ ունէր զՍերաստաստն Լամ-
բրոնեցիս, և առաջնորդ գնոյն ինձն գնացիկ տաճկաց զա-
մենայնն Կիլիկիա, և ամենայնս նոքին զանգատալ վասն
գրոցդ Գրիգորիանս և Գէորգեանս։

ԳՐՈՒԱԳ (Թ)

ՍՐԲԱՐԱՆՆ ՍԿԵՒՌԱՑ

31. Մերթ այսպէս և մերթ Գանձասար, կամ Խոշա-
բան և Հանգիստ մատանց կամ Նոխտաղ Սրբոյ՝ անուանէ
կոթողիկոսն Աստանձեան Բ, հետևեալ նորին, նիւթ տալն
իսկ այսպէս կոչել գնա՝ ի ձեռն Հաղարադաց Տեառն Աեսել,
ձուլել, քանդակել և գրել զմեծ սպասարանաց տապա-
նանին՝ բանալոյիս սրբոյ Նշխարաիցիս, և մի՝ ի սակաւոց
յանհան հինից գերեզմանի Հրաշակերտ յիշատակարանացոյց
Հայաստանեայցս [1], յոր պարծանաց այսոր ժողով Հետաք-
բաց Երասխոյ գիտելով պատասխոյ պատկերն՝ ի Հանդի-
սարանի յաղնաշէն Հատրճանցն՝ ի Հոյակապ Լչմոյ-
յետ բազում գարուց Քաղքենեան և բազում նա անաց
յայսմիկեան և վերսին ծածկալեան՝ միաւորեալ
՝ի վեր երևեալ՝ ի հետոն, և հաշտեալ յայսմ ամի (1883),
մինչ զառաջարկեցիս Միսանաց յորմնեալ՝ Թագրի
նախ ինքնան կաթողիկոսին՝ սիրելն առնել ծանուցանել
մեզ գինն և գնորն, հանդերձ այլ ևս գնացած ժա-

1 Գանձ Ծանրագոյր Գահոյսիս, հմուտ Ա. Գարրիէր,
պատկեր խորհրդոյն՝ ի ծանրագինեան, զոր՝ մեզաց գիտոց.
« Le monument qui va nous occuper, mérite certainement d'être classé au premier rang parmi les débris de l'art chrétien du moyen âge dans la Petite Arménie. Il semble être unique, et je n'ai rien pu découvrir qu'il fût possible d'en rapprocher. » — A. Carrière.

մանակին. զոր չորաշխատեալ՝ ի 104 չափարան տոգս ան-
ամանեաս, ևս ամփոփել՝ ի 43 տոգս խիտ ևս. խիտ տա-
ոյնք կիսատաղագոյ քանդակելոյ միաշեաս, իսկ կիսագի
տրշմելոյ, ի կուսն տղամարդկեղէն տապատանիսն տապա-
ղամանին գաս գաս Աբրոյն Նշխարոյ։ Աչք այս է գիր յի-
շատակին, քան ազիզ կամ խոտոր տատապատիճանն։

21. Տես յէջ 111։

Յեւթ հարիւր հայոց թուականն։
Ընդ քառասուն ամաց լրմանն։
Եւս ևս երկուց ի սոյն պայմանն։
Որչափովիր լրկեալ այսպան։
Ես կոստանդին անձն տարտամ։
Որ եմ ծառայ սուն անապժան։
Անեալ եմ ի կլայն հռոմոպատան։
Ուր մեծ աթոռն եր հայկազեանն։

Յորում գլուխն պատուական ։
Եատիւր ի գահն պետական ։
Հայրն հանուր հայոց լրման ։
Որ յի գոլով փոխան ։
Յաջորդ գնդին սր զրիգորեան ։
Լուսաւորչին ըղհայաստան ։
Յորոց սկսեալք լցմիզ հասան ։
Կաթողիկոսքն սրբազան ։
Ողբ եւ եղկն լինձ պաշտպան ։
Խնամեալ զքոյ զիս հայրական ։
Ուր եւ ի վեր քան զիմն արժան ։
Հաւատացաւ լինձ ատենեան ։
Եատիլ յաթոռ այցելութեան ։
Գաւազանաւս հովական ։
Աղգ լսա ածենան յաջողման ։
Ի գէպ ժամու եւ պատահման ։
Բարոյն հեթմոյ արքայութեն ։
Որ գիմնական եր սրբազան ։
Եղն յաթոռ վանեմական ։
Սկեւռա վանացս ի հովութեն ։
Եգոյ տեսուչ այն մեծի տան ։
Եւ վիճակին իւր սեպհական ։
Այլ երանի թէ աստ վսեմեան ։
Ազնուր զրոյցս պատմութեն ։
Ակազ մեծի թշուառութեն ։
Բո(լո)ր ազինս հայկական ։
Ամենք յառաջ քան զթուական .
Ազեալ եղեւ հոռմկլայն ։
Եատեալքն երբեմն անգ բնական ։
Եղեն վարեալք ի գերութեն ։
Եկեղեցիքն երկնամման ։
Յանհաւատից կոխեցան ։

Եւ սրբութիւն ածական ։
Զեռաւք պղծոց չաւշուեցան ։
Եւ սր մատեանքն ածարան ։
Ի նախատինս ցրուեցան ։
Սր հայրապետքն եւ ողք նորայն ։
Գերեալք յոչխարչն տաճկաստան ։
Վայ եւ աւազ հաղար բերան ։
Լինդ մեծ չարեացս որ մեզ դիպան ։
Փղձիմ յիշմամբ այնց սրբութեն ։
Յորս եմ մնալ ի մանկութեն ։
Զոր յայր ի մխս իմ նկատմամբ ։
Եատիմ ի սուգ նրսեմական ։
Ալ զեթեղել իմ ի սկեվռայն ։
Սակաւ փափաք պիս ցանկութեն ։
Գնել զայս մնասուն ի հանդրստեան ։
Ի յոյս մեծի լինձ բարութեն ։
Եւ ի սփոփանս այս արտմութեն ։
Որ միշտ խոցէ զիմ խոհականս ։
Ուստի չքեզ զայս խոչարան ։
Սր նշխարացս պահարան ։
Կազմել եռաւ յոյժ հրաշապան ։
Ըստ սրբութենդ ճահոզական ։
Փորձ արծաթով եւ պատուական ։
Ղառնեալ ոսկով լոցանման ։
Պճնեալ ի զարդ զարմանազան ։
Ցաւրինաւածովք վայելչական ։
Ագանակաով ընդելուզմամբ ։
Իւր զատուանն ահաւորնեան ։
Սրոցս որ աստ հաւատեցան ։
Սր ոսկերաց հանդստարան ։
Որպէս արձան լինչ բանական ։
Հռչակ արբոյն յաղթութեն ։

Ահա ծանուցա պատճառ և պատմութիւն նիւթական հաճապատմութեան Որպատիճ. որպ կրնաք կամ հինն հաւատասան է տախտակ փայտիզէն, այլ համակ պատկաւ ոսկեզած պտղաքի քիթզամբք, 0,63 Ձ. երկայն, 0,35 լայն, և 0,075 Քանձր. գրատեզակ կառնն կամ գիրք կառնն ծածկ արձանագրութիւնն, որպ տառք են իրթև 0,015 մեծ քեամբ։ Ջառաչափակին կամ երեսն ունի գրած նրա երիվեկիս. որպ վերին կամ արտաքսագին երեսն որպ մերկացեալ ի նախին պատճառացն, ծածկեալ է ոսկեզած քիթով, իսկ մէջն ոսկեզաքի քիթզամբ քանդակապատ է և տառագրեալ. և բացեալ երեսցուցանէ երկրորդ զոյգ ներքին գրանդ քանդակեալ և տառագրեալ, և յոյժ մեծ անհատական փայտիայ ճանճալ, քաջագանեալ գնդրքատպին խորանն, զոր յետոյ հետագոտեցաք։ — Ազատքին գրանդն գլխատր պատկեր է Ա. Լուսաւ. Կատին. աշխարհական փեղկին (ի հակառակին հայելագրին) կերպարանք, և գրած իսկ նշանակ գնդրքատպեան Գաբրիելի. յորոյ վերոյ ի բարձրի կամ մեռաղ Սր Ձեռնակէս. ի ստոր Սր Գաբրիէլ. ի ձորէ նգերս փեղկին բարձրաքանդակ գրեալ են առաք և անուն պատկերացն՝ բանք պատշաճագիր Նոցին. որպէս, Ջահանան, Անայ գառն Աք – որ բառնայ զմեղս աշխարհի. Գաբրիէլի, Ուրախ լեր բերկրեալդ. Տէր ընդ քեզ. Աբրհամ, Ուրախ լեր երանելի — ևս դու ի կանացս. Հոգի Սր եկեսցէ ի քեզ. ի կողմանս Դամբ, Լուր դուստր եւ տես — Խոնարհեցո զուշին քո։

Ձաշեակ փեղկին՝ միջին և մեծ քանդակապատիկ է Ս. Կուսին բազմերդ յաթոռ անուար, առ գլխովն գրեալ Մայ – ր Աք, յերկրս չբնանգին Աքսալասին կամ առղխին սոն — երկնի ինձ բառ բանի քուս։ — ի վերոյ բազոյ պատկեր Նախաիպին, բաբեաս յոհան, և պատչ Քոյ յաշնիսմ, խոպագիր ունելով Սր Առնիանոս. գերերդ չբնանգին՝ բան Աբրդն, Աքս սեռանգնմ զերկինս բացեալ եւ զարդի մարդոյ զի կայ ընդ աչմն Աք։ — ի ներջոյ Ս. կատին է բազբաղապատիկ Քագատրին՝ փրկառար կամ քրամգատար, չբնագրքնամբ, Հնձում Նազատր – Հայոց, ի նե առքնամբ, որպ և Հայցատանն չգոս առ առանատար գրի գերերդ փեղկին, բայց ոչատի ի բազբաղի պատկերին, իրրև ի բերանոց հայցողին, բարև ....

Բարեխաւսեալ մայր ով
Ընձառ ծնեալդն ի քնն որդո
Վասն կամաց իւր հաշտեցո
Ընդ ծառսիս իւրոյ ինձիմ։

— Ի վերին պատկերն ծայրս փեղկիցն՝ որք արդ անկիր են և անջատեալ, Հարի է Քէ գոյին ի նախնեաց՝ որպէս և երեքն իսկ ընդ ազատ Հնոք ինչ տառագրեալք։

Հետագոտն ևս ի քանդակք և գրատեզք ներքին գրանդրն, որպ աշխարհական փեղկին մեծ քանդակապատիկ է Սր Գրիգոր – Լուսաւորչին. յորոյ վերոյ ի չրջաորբին՝ տառագրեալ Սր Գեսս – նոս. ի ներջոյ Սր Տառաստիս. ի հակառակական փեղկին Հանդէպ Լուսաւորչին է Սր Քաղ. – նոս, արշնաորեալ ոչով. ի վերոյն Հանդէպ Գեսպատր երկոյնագրեալ և տառերակիր Սր Գեսրոս.

Նշխարքս սր որ աստ եդան ։
Զորս ոչ սրժէ նիւթք ամենայն ։
Գնել են ցաւոց բժշկական ։
Մեծ ատենականք ազգի մերդման ։
Սատակեալ սպոյն չարութեն ։
Կոչտագք գնդրատիկ մեզ պահապան ։
Յորում եւ ես յոյս ապատան ։
Շինեալ պարիկչա գոյս արարան ։
Արդոյն ընծայ հանդգնական ։
Եւ լինձ նշան բարոյ յիշման ։
Նպ եւ խնդն որ գիս ծնան ։
Եւ բնաւ ազգիս լրութեն ։
Զոր տամ ընծայ նուիրական ։
Փառաց փրկչին տնաւրենութեն ։
Ի տաճարին իւր սրբութեն .
Ի սր փրկչէն որ ի սկիւռայն ։
Զոր պահեսցե սր ընդ երկոյն ։
Աչուր յայնչարժ հաստատութեն ։
Եւ զբոլոր գնդրատան ։
Ազգն ի գոյն ծնողական ։
Ազգ ևս ձայնեմ ձայն բղձական ։
Եւ բարեխաւսեմ բան մխիթարական ։
Ի յիմանալս կարգամ զայս բան ։
Սփոփեմ գնդրատածս ազիրատական ։
Ողբ տեսանեք զայս պահարան ։
Հրապիր ի սբս որ աստ եդան ։
Զի հայցատածովք ձեր մխիթարական ։
Խնդրատածոյն ազիրատական ։
Զչնեմաւ արքայն հայոց ազնեան ։
Թագալ ընդ սբ յորքայսքեն ։
Եւ երախտեցն որ յիս հատան ։
Առնալ զվարձս հատուցման ։ ամեն ։

'ի ներքոյ՝ նոցին՝ առաքեալքն ապաշխան Հայոց
Սբ Վար-դան։ Ընդ-դեմ փեղկին երկրաւոր գրեալ
են ա՛ր զոր տալից երկրաւանականաց շուխա, որոց
առաջնոյն անպարտաւոր կապանն Հնձուա Քեզ, երկոր-
դին՝ կոստնկին. զոմ քիւնն ակաւոր յանկին 'ի ներքին
անձուկ երկրաց կամ բարաւորաց, խաչանշան ունելով 'ի
վերայն, †, և նշանակելով զԱստրան որ 'ի պահպանին.

Ե՜այսուն վերին արքայութեն ունևաղ փակաց։
Ե՜վ եւ անուանի կրնայ զեր ի մէջ ազանց։
Ե՜ր թադէոս տվնալ բժիշկ տան աբգարանց։
Ը՜ր սբ Գրիգոր նոր առաքե ալ հայաստանեանց։
Թ՜ուղիս ըզնոյ առ ի ճանգիստ պատվոյ փառաց։
Ի՜ Քէ՜ խնդրել ջնջուն իմոց մեղաց։
Ժ՜ողն եւ բոլոր Հայոց փրկիլ ի փորձութենէ։

Ի վերոյ փեղկիս ներքին գրանցք յերկոսին անկիւնս հա-
կառակ պահպանչին են առաջ բնչ փոքրագոյն չրխոյրք
քառակապատկիք. ախտիզանն՝ փոքր սահեք գրեալ
Հնսկերքոս[1]. Հակառակապատն ոչ ունի կամ ծանկեալ է
խոթապին. իսկ պատկերն՝ ձեռամ հակառակ և քառա-
կուսն 'ի ձեռն՝ բերէ գիրգրպատն Ս. Գեղարդ առաքե-
լոց, մինչ որ Հանդէպ Ս. Գողգոթ եղեալ և գրեալն է Ս.
Գեղարդ 'ի գէպ է մինել պարզ. և զի և չէր հարկ

22. Ս. Վարդան. Տե՛ս յէջ 112.

երկինել զի նոյն անձն Քրիստոս արուեստաւորին չիսթնալ
զանձինս և զանատանս. և Հարկ է քէ այն զորով գրեալ է
Ս. Գեղարդս և բերէ զանկ բարեկ էր Հանդէպ Ս. Հաչերկոփան, և է Հաւանարեն Սբն Վարդան.
զանգալ 'ի նոյն Հախակոզմանն նշանակէ վաստիկանան

'ի միասին,
Սբն Ցակոբոս
Սբն Յուդայ
Սբն Թումաս
Սբն Սիմոն

Սբն Եսայի (մարգարէ)
Սբն Երեմիա (մարգարէ)
Սբն Գիւնեսիոս
Սբ՜ արան
Սբն Ռակելեբեան

1 Բան վարիքանան պատմեցին, զորմէ լեցին բանք չէս առ-
կատ ինչ, գրեալ եր Սուրբ Հերմենէսի Հան. Սուրբ Բասիլ Հան.

պատմեն վերնադարձեանցս, Սբն Վարոսի մասն։ —
Վերագոյն ևս 'ի ներքոյ զարգս բեղ Հանդանս պատկեր-
նին գրեալ են, առաջ Սարգիս, ապագ Բագրատ[2]։ Քեզ-
կոսին կողս պահպանեն մէն բեղ բարդապատկերք են
Սբոյդ Հանդերձ անուանիցն քանդակեալք.

'ի միասին,
Սբն Անդրէաս
Սբն Փիլիպոս
Սբն Բարդուղիմէոս
Սբն Շմաւոն

Սբն Մովսէս
Սբն Սիմէոն
Սբն Նիկոդեմոս
Սբն Իգնատիոս
Սբն Բարսեղ.

2 Ի վարիքանան պատմեցին Հանդգնն առաքեալն յառնելու-
ծով ևս գրեն, Սուրբ Սոդոմ Հան. Սուրբ Բռխոր Հան.

Ալտպիսի երևի արդ 'ի վերոյ Հայակաց Պահպանիս,
յորմէ կապանեալ կապազանալ են ոչ միայն յիշեալքն և ե-
զեալք 'ի կազմելն (Կաթողիկոսն) թեկուզեալ ա-
կատեցն, այլ և Նշանաբ Արքայն. յորս արուեստ չունանցն
զատելի՝ գոյն և չքնազապէտ ամենք, արեամբ ինն
Մարգարիտեն. ձեռքն անպանակապատ սյրացեալ երեսին
և գլխոյն Ներքին և արտաքին գրանցն, յորմէ և ծած-
կեալ գրատաց բեղ և տատիկ եղեալ. և ոչ սյրտի մի-
այն, այլ և արտաքս Նախ յիշեցաս, բեռնեալ պեղեալ են
պեղքերն փեղկին բնդ Ներքատացն գեմի տարատակին,
յոր անդատ Հատատանալ էին յորմէք կամ Հանգերն իակ
Նշանարն. պեղքատացն գայն երեսս կապտակ 'ի Նշա-
բաց և. 'ի գագաց տատի տատէ փոքրատացեալ ձեռա-
Նդան արձանացաց պատկերի (էջ 107) խաչելեցեալ Քրիս-
տոսի, բաքենալ սյրտէն Հանդերձ 'ի տեղագնէն ար
կոյր տատկեն և. կիսով գոտս յատաջ. գագէ և ոչ տատ
տանք յատաջ. և գորով գլխոյն գրեալ էր Քե Նազատ բա-

ցին Քզը էր.... Նչ որպէս ծանուցանէ տատագրատքիւն
մե՝ յերատատկատցիս գտեալ 'ի գիտանս վատիկատա,
չարչ զետեղեալ էին Նշխարք Արքայն և գրատկեալ տա-
Նատանք Նոցին, այլ յատկէքն եղծեալ և մատեալ էին և
յայնժամ. երեկեին միայն 'ի վերոյ ասյ խաչելեցեալն,

Ցակոբոս։ Թումաս։
Ցակոբ։ Բարդուղիմէոս։

'ի յաշկիսն՝ 'ի վերին կողման ոչ Նշմարելին տատք. իակ
'ի ներքոյ ասյնէ երեկեին տատագրատ.

Թումաս։ Ցակոբոսիկ։
Փիլիպէ։ Սարկելիոս։
Յատատիոս։ Վատան։
Վարդան։ Ասդ բերատ զատ բատատոր։
Աբդեմիոս։ Գրիստատափոր։
Կիրակոս։

23. Հետոյ Բ. Տե՛ս յէջ 109 և 112։

'ի ներքոյ ատենակ բատկին երեկեին տատագիկ ատեատագ.

Փրիկոր։ Փիլիպոս։ Ցակոբ Սբն։ †

Նչ 'ի տատկե պատատեղատքի խորին տատ, Սատե-
փատոս, որ Քերեա ոչ գիմեի Նչատաքսկին, տայ գա-
բատեատատքին Նշատակիցք ատատն. զի չեք տայ Բեղ Նտա-
նատկ և վկայատքիսն ատենին և ատենայ չեմատքիատն, տայ
յԻնձ Քուի 'ի ատքն իակ Նահատնչա Սկիւատայ կամ 'ի Սկա
հեղեալ, իսնատք էրկոյատն ոչնատկի տրատատրայ, կամ ա-
չեկատքն կատատատեղ և քատատատքին Հէմատ բ։

1 Ըզ է յատտ ժամանակ գրատքիատն տատքն, որպ չերէ ոչ է տա-
Հեղեալ քատ Հէրքատեկ գատպէրն, և տեղի բատատ տ տրէք։ Ներա-
գեղեն կամ ակեկան գրատատցն է. In tergo Arculæ Sanctarum Reliquia-
rum hæc rei gestæ narratio sic armenice inscripta legitur. Այստեղ ներ-
բատրեալ Հետագնեալ ժամանց Պահպանին գոր Arcula (տատգատեկ)

տատատեղաց, կատպէ գչկերքեն գրատատեն, տատց Նատրատատքիատ,
և գեներատցն կամենն տատքս. In fundo item Arculæ sub signo
Christi Crucifixi, inside sunt Reliquæ, et Sanctorum qui hic adscripti
sunt, et aliorum complurium, quorum nomina nos latet, quod vel attrita,
vel consumpta penitus est argentea lamina in qua inviso erant, etc.

փախազանց, տեսեալ յամի 1828, ի վանս որպէս Թամիկեանն կրօնաւորացն, յանուանեալ տեղւոյն Bosco, (Անտառ), մերձ Ալէքսանդրիա քաղաք յիշեցեալ Քառասնից նահատակացն Քրիստոսի։ Եւ առաջին զի միանգամայն չիմեալ էր առ քահանայապետութեամբ Պիոսի Ե (1566–72), ապա և ընդհակառակ տեղեաց այսմիկ բազում մատենից և սպասս տարբեր, ընդ որս համարիլի է և Լիբրարիան այս Սկևռեան։ Զպատկերն գծագրելով և ապագրելով էր փափագանեան, իսկ զչիւտասպարան և զանձեան տձեւ, նպատակեալ ի վաղս մեր ի Ս. Վանսէ, յամին յիշեցելոյ (1828, ի 6 ապրիլի)։ պատահեալ և ասանձինն խաչերէն լուսաւ զատապարտեանն Նորին, և զայլ ինչ հոգեկան ասանդից, և պահէր ի ձեռն ծոկ, զնպատակն ժամու ասին կալով ի հրատարակել. զնոյն և զդոյզ ընծիցս պատճառեալ՝ մի ի մեր հանել, յորժամ զկնի եղև ինձ տեսանել զնա (յամի 1853) ի Դաւասի մայրաքաղաքի Բիեմոնտի, և ընդունել ի ձեռն նէ զօրինակ մի պատկերացն։ Եւ փախանդրելոց ձեռն ինձ և զրատարն ասանդելոց յայրատի ժառանգաւորացն, յապաս անկիւսասակ ինայր բաղդ չենարհն Գաւասաւոր. զի և զդոյզ ընծիցս զնոյն ի վ

Նել զայն, և զամաքին նաշանագ տիզքանոյ հաշակապատ առանի և բերէր։ — Ի Նորոց ազնւորագ յիշէ ամն գետ մի Ճ՚ուս (Djoua) անուն, ընդ ուիչ Տանդին Վանասայ և Լամբրանի, միջնադարն՚ի սա։ — Ա՚ա Նահանաձգնաքեան ինչ անուանեն, և սա անասագործեան գրիչն, յիշեցից առասիոր գրերն Չլլեանց, որց տէրն Հերուե և եղբայր իւր կոստանդին անկան՚ի մարտի, կառուցի ընդ Եգիպոսացիս յամի 1322. այսչափ ինչ միայն գոհ՚ի գիրս յիշատակ զայթ ամուր տեղւոյ։

Մինս ևս միաբանակեցեալ տեղի յայս կողմանս՝ յայսնե յիշատակարան մի, գրեալ յամի հազարն Ս՚Ներսէս, այսու բանիւք. « Գերեցաւ յկայսրացեացս որ՚ի գաւա» ռս Լամբրանի, որ գեղական բարբառով՚ի հին ասէ» րոնէն Գեմբրանդեր յորջորքի. ընդ հակառակս Ս» Աստուածածնին. և յաստիպորդութեան պրաբէ և » հարազատս եղբարց՝ Աշոտոց և Քաղնենիսի... Գիւղ» ցէք ազօթիւք զասացող գրոց սգոյիդ զանէ Նէրսէս, » աստուածային Շնորհացն զորդորեալ և գետքեանի » յցեալ, որ՚ի սոյն ամի հանգեաս՝ ի Քրիստոս »։ Այլք յայսմ գրեալ են սուտ և ձագ Ս՚Ներսիսեանի վասն նո» բին Նէրսիսի։ Այս վանք են կարեմ գրեալ տասնա» բեին Quemerqueecen յամի 1342, ի գործս Հայոցին Սոց, և Հայք տեղացն էր Լեռն ամն. Զամէնան Հայր Հանդերձ է գիրքդարբեր վանս, որ յիշի՚ի Հայերէն գրեալ պատ» մութեան Հոգոյին Աստուած, յամի 1316. մարքի է Քէ և սոյս անուն սխալ գրեալ իցէ փոխանակ Գերմայերէ։

33. Ա՚ա բանանգակել զամէնայն սա՚ի նախնեայ մերոյ Ծանօթացեալ մեզ վարս՚ի Նահանգին Լամբրանի և՚ի կողմանցս Գահոց Կիլիկիոյ, Հարի է ետդրել յարեհասա» կացին Լամբրանի, ոչ միանի զրան վերատեալ ընդ հետս, այլ ոչ սա հետ, զի և մերձ՚ի Տարսոն ասի՚ի Բերգամացի պատմագոյ՝, հետ՚ի սահմանս անջրանաց լերանց Կիլիկիոյ և Դասրեայ, ի բարձրաւանդակ վայրի, և « ի գլուխ Դրանն Կիլիկիոյ» (քառ Լամբրանեացն), գրիս ևս ամրագոյն բերդարիկ Նահանգիս, գիտելեացն Լուսիս, Ասկեր, անգամին յիշեցեալ գաղ, և Լուսիս ՀԱրսաց. իսկ՚ի մերում յամանս Հոգոյիմոյ բերդն Լուսեաց, և դուն ազբ Լուսեաս էրր անհայոյ։ Զամէնին յիշի յամի 832, յորում Կ՚Ասանն ամիրապետ և արքեք իւր Մոհամետ և Ալպասա պատրեցին զայն՝ ատաքս հարեր, և ոչ կարացին առնել, և յանձնեցին յՕհանիճ ամն գերել զաղաքսեան. այլ չհնարեալք ամենայն և պատրեալք յորձանեալ կարան գնա, և զրգռեն հարձակս պատրեն, որց հետամուտ լինէր և կարգն թէսիկիս. բայց գարձ պարելով ամրապահին զան հարձակեաց և զանգին նահանգ. գոյս նրանեալ և միջս Վարդան յամին։ « Ես Ասանն էր՚ի կողմանս Գահոց գամն » հոգին, և ասացար զանգելի անուն Լուսեաց։ Բազում անգամ բանասրեալ՝ մերձ՚ի ձեռս Աթաթոց անձինքէր և միջի՚ի Գահոց, մերձ ասելով և միջի չհնալ. որ» պէս և յետ կիսոյ Թ գարու յատարս Գ Մխոյելի կոչ» սեր՝ վերատին նորոգեցին և ամրացուցին, և կոթղեցին

գիտացքն կոչեն Եդիսէ՝. Մահմեդ, Աիրիա, Մահիլլա։
3 Լսա Ալեաց Կամենաց Ալեքսեան, եդ։

զերեզա զայս, զոր կոչէ Լեռն, Lève, ասր և Գասանան էրեանն կարգեալ էր բանտարան, և յանձնեալ՝ի Քոյն մի, որում առեալ երկաս (առագաղ) գահենիանս՝ ևս բանալ զասելոն և էանց։ Քեռ քառասնից ևս անաց՝ի մարտիկեալ Օսմանեանց ընդ Գասանանն, Մահալիա որպի ասխաղակալին Մ՚Հէմիճան Ե և Աշմիա փաղ՝ պատրեցին և գանեզս զայս բերդ, զոր ժամանակաց Հանապարհագիր Վենետկեցի կոչէ քաղաք քանմանք. Una città fortissima nominata Lula. պահպանեն քանի անձինք զերդն էին որսանեաց հրեանց, պահպանեալ անձնասուր հոգեն, և խոստանեցան՝ի Մահալիայէ. որց կարգեալ անդ այլ պահպանս՝ մինչեցաս գնալ յԻրմենիան [1]։

Աստին անդր յայնկոյս պահպանի՝ յատաչ քան գժամանեն յԱսանի՝ յիշէ Նայն Հանապարհագիրն՝ բերդ մի Ասկա անուն (Asers), հեղոսիկեալ անուն որոշ Հսկասպետի Լուսաց. և Քան ինձ մի՚ի գիտաց և մեծ հետ բերդարիկ տեղեաց՝ ի պատրաստ քեան մեծ հետ զանգելոյ և հանգոյն տասնեան՝ ի Քաղաց բերգոց, և Հանգոյն տասնեան՝ ի Քաղաց Հանգեալ. այն է բերդ Քալատաս, յամանս՝ ի Հարսնեան գրեալ Ալեսանդ՝ ի սակս յիշատակի։ Զատգահ գասան սա Գագեսանի և Լամբրանի, նման քան գԵրկրեան՝ ունեալ քեանեան և բեսկոքեանք՝ ի Հայազարեց Կաթողիկոսանց, ոչ գիտեմ յորմէ գասան։ Վենետ Հայոց գազքեզ, միայն գի յարեզեալ կողմանէ ասեն, ասան և Հեթումեանցն. և Հանգոյն ասրին յաբեալ՝ի Քայն և ազատարեալ նոցին. վասն զոր և Հեռանգեալք բնդդեմ Քագրոի Բ՝ի պատերազմին Մահատոյ, և գերի վարեալք՝ի Նմանէ բնդ Ոշխի և բնդ զանքազարի Քաղաց, և քան նոցին օրինակի փրկանագեալք։ Ոչ յիշէն զայնչ անոյշելոյց, այլ Հանգոյն Աղգարեցոցն երեին հատանալ, և Հեթեանց պայազասալ գաղգին. զոր ասէ՝ի սկզբան քագատարքեան Լեանցն էր Աասալ հայր Կատանդին արքայազոր, ազ գրասին՝ի 1163 ամէ. գասս յայսմ Հատալ՝ի պատարքեան յիշի անագան ազեին յամի 1316 այլ ասր Աօհանագոյ Աքգատ մարտական, որ էր մանեզանցն և ասր Գիլեալ բերգի։ Զան և՝ գանգի միանգամ Հեթ բեանցի և անձանցի է մեզ գրեալ, յիշատակիալ ագատարք յանեն ասեզեալ ագատագրեց գեհան քեան։

34. Գասն ագարեալ յարեհանց սահմանաց Լամբրանեի յարեհեզարգին, անցցաք՝ի Նոյց գեսալի Նորան (Գաղէաս)՝ յասպետական իւր գիտն Տարսոն, ոչ է Վեհգեաս, որց հատնագրք չեն յատ բեր Հետ՝ի մեծէ բերդէ ասոր. և իրքն փարատաս Հեթ՝ի Հա. Կիլ. Նորին է փայատչէն կամարք՝ մի՚ի վերոյ գեսալն, ասատանր Հեհհեհ ահչեսի կոչեցեալ, փան գԱտգագանց Նորոց. այլ փան գեղեցկագեան ատրեին կողմանցն յանանց Հեհհեր ահչեսի (Գրսխատեր) անատներ, ատրիներ անելալ Գրագոց մի՝ կարած գԵղեսեան Տարսոնի, և կոչի Գարիգին? կեչիսի՝։ — Քայ Հեռագագել են վերոյն,

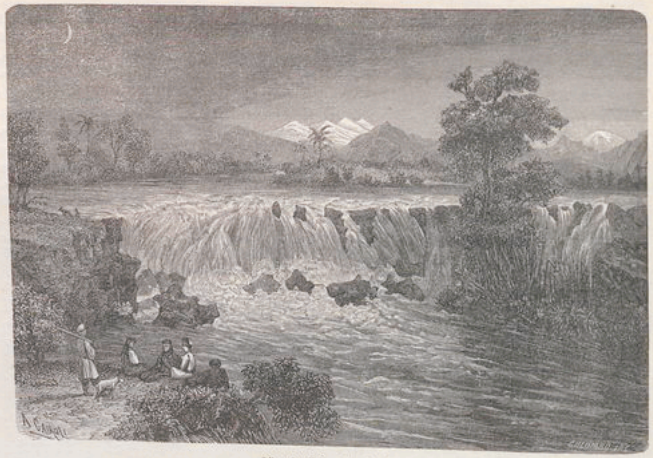
« Ընդ ահեչեսեցեն Գոգոլեալ,
Որ յԱեհատատ էին ահրեալ.
Զի Հայկեցի էրեանք ատենալ
Զարեզեցի էրեանք ատենալ
Ի Նոյ Նորին զբեալ գրատալ.» և այլն։

3 Գայլ Գեհչեր գրէ և՝ ի Հահմէ՝ յնչէց Ութհանի Նշանակի, իսկ Քատա և Ռատարդ՝ յահչեն՝ յոգեսանից, և Faculat koi գրեն։

» որամ՛ի հին ժամանակաց ոչ ոք յիշէր զանդին մար-
» զպետական կամ ուսոյ ապաստանի.. և ինդն հիմնա-
» զանդ զորաց ոչ զազարէր ի տեղի տելեք, այլ ի մյուս
» գիմնայս և մայրաքաղաս շրջէր, ամէն տնեղով զգրգռա-
» ինան վերնոյն »: Եւ որպէս ոչ յաւալ քան զայն և
ոչ յետ այնր ժամանակի յիւր այլ ընտ. ի գիրս մեր տե-
ղիոյ, զոր և մեկնչդրդ Տաճկական կոչէ պատմիչն Կիւի-
գիոյ ի վերդրելով զԵզրա: — Պահպանք հետ ի հին-
գիոյ ազբիւր Ջոհնի և ի տարաստ Մէչատն լերին է
հանդրպատան Հաճզատի. և մերձակից նմին միւս հանդր-
բաստն Թէքելիւ: — Առաւ իրրև կիսով փարատեալ ի
Մ. Հս. է Գիպրս-գաղտ (Պնտ. զատն), կամ ան տե-
ձակ, զոր ի ժամանակի հզիպատական մարտին՝ ի նշան-
ՀԵլ իւրում՝ տեղեալ գործեալ Կարահիմ վարդ, հա-
տեալ ընդելեալ մեծամեծ վիզս վիսոյ յատկատիզ
տեղւոյն. այլ յետ այնր վերսոյն յորդորելոյն Հաւիւք ի
բատակատեղիսն տեղի հասիզ ի խրճանց. որ՝ քեզնս և

զժատարտելոյ եւս է՛ի քիմոյ վայրի ուսելոյ և կծոտելոյ,
ասկայն և ոչնչով հաճ տեղի ընծայէ երիվարական ընդ Ա-
ռանկի և ընդ Տաճիկ, հատուածով զատատարս Տաճկաց

33. Իբր երկու ժամուց ընթանալոյ կամ տեղի՛ն է յայնկ-
լիկ վեհիմ-գոյ լերին (8000՛), զրեսաի Հոգնդան է. ի հա-
րատոյ բարձրոյ Ագռատարոյն (Գարիա տատրոյ), և
մերձ ի՛ ներքևոյ քարայր տեղր, շրջապատեալ 2000՛
եւս բարձրագոյն կարմրատոյտ լերամբք գոգանոյ Տարա-
հոմիա մի՛ Տաճկ? տեղեան կոչեցեալ, 5000՛ բարձր յերե-
ատոյ Ծոմա, յորմէ՛ն հիւսոյ միայն հարի գոգալ, այլ
վարագուրեալ յերկնեցոյ և ի մարքեր: Ի գանեալ գոգոյ
ատի բրեսեն տեղեան Հոգնդանեան Վերդեսոյ տարածեան
գեսոյն, Բրեսոյ կեզիր կոչեցեալ ի Թուրքոյ, որ տատ-
ան Բարգմանի, ի միոյ տղատ կատարն վերոյ. և Հո-
ատոյ ընդ տեղեան տղագատարոյ Ծորոր, տեղեալ ընդ
խորհրդոյ բիսեալ ի Տարատն. և ընդ 13 Զ. երկայն երկ-
ատոնդատի պատատատ կրպեն Ժորի՛ երր ի՛ 20 Զ.[1]

25. Ջրվիժք կիւղեան.

բարձրանալ վազելոյ զեղանի յատագան $3^1/_2$ Զ. խոր, և յատակի յորդրեցոյց, զրիւղատատ գարատեղին և-
բեսս տատիկատցելոյ, և պատեալ ձիմատոյն ատեղատ
(Cinclydatus fontalis). Եղ և տատրկրկոյ գեղոյ զե-
տատկին, տղ ոչ գատեն տղոյն. յատոր տղեսեսատեսի (յո-
բատ տգատ տեղ Պաշի բեսգրեսին յատի 1853), Հար տատ-
գատեն ունէր ընդեսքին 5՝ Կեսմ., և չկոյր ձոնն ի՛ ի
Տեղս: Ջատրկատեսին տանեն բոյոր տեղեսոյ ի կոյսեսատ
Տատրատ. որպէս, վարգատեսփ, տիսիք, կատիկք, Հատիկ
(Houblon), սբեւ, և այլն. յորս յատանի Հոյատիկին քաշք.
Կատատատ երգատատոյ Հոտատոյ ընդ Հոր տեղատկ ընդոյ
գեսատեն ընդ Տարատ տրեկերքատան, ի նատնդեն Լատ-
բատնի, և տեսոյ ի՛ Տարատն, Հատգերվ տատի և տեսոյ
ընտեսոյտոյ Նեսոն իոր երգատդատատ: Վերեսոյ բեսգեսն
և բատատան Նդատեսկ գատատքոյ Վերդեսոյ ի՛ տեսատ
բատոյ, գեղոյնկի Ծորկի սի յոգդէ բոյոյեց, կոչեցեսոյ

1 Տեսին տեղդեսոյ գրատատ բոյերքոեան ջրվիժին Հոգիւ թէ կիսով սյոր չափս. Հատոյի, տյսինչն իոր 30 տատոյսի.

Stæhlina apiculata [1], որ տնի ցոյսն երկտնեսոյսի
բարձր և տեսիլ քան գրիտյսի տատոյ. Բոխ յարձա-
բրիի (Ferula pachylopa) գեղձագոյն, 3՝ բարձր, Վերկու-
մի լատնյատկոյ (Cotoneaster Numularia), Հոգրի վա-
յելչագեղ (Potentilla speciosa), նոր տեսոյ մի Քեզ-
կատրակ (Saxifraga), Գատի կրտյորեր (Gypsophila pi-
lulifera), զոր յիշէ Զինչոյնի բնծայելով և գատակերեն.
Հնկեկ տատսեսոյքերի (Silene odontopetala), Բղնտատ-
բրիր կատատ (Hieracium pannosum), Վերկոյրատ տրեսք
քատգոյ, Լգնեսատն, Լգնեսոյոյ, Տոպրերն ի՛ Տեղոյս
վիտյոյն, և ի յատտոյս խոտոյն Գատնատեսոյ տեսծա-
յեսոյ (Senecio megalophron), 3՝ բարձր, այլ և Շերէ
տատրատ, Լրկրտերան, Ատեսոր վոյրե, Հոգդեղ Քեզ-
քեզ (Tussilago Farfara), և այլն:

Զրվիժքս այս Կիւղեսոյ Հոգսեկոյ են ի կողմանս
Տարսոնի, և գրատսեն Հատերեն ի տես և ի գրատսես.
յորոց ատի և Հատատեսոյն գիսով ատյոր գատս տտրեր
տոգատեն Գիւնդոյգոյ տրիեն խոտոյտի [2], ի Հոգրնեսոյն
տոգատրի՝ յշերով յատոյ ատշտեսս, եկիսով և ի Տար-
սոն՝ յոգդ եչ տեսգոյս, յտոյն 1852, յտոյ Նոգեմերեր,
բոյոյտ և բոյոյտի ատրկոյքս. յորոց մի սեն գիսոյն երե-
ատոյսոյ՝ Էդմոնդ Բեյրոն (Edmond Peyron), գրեսոյ սե-
գէն ատ յտոյդ գերբրատտ գոյս, զոր գատատեցեալ
գյերատատ մեծի քոյոյերն Տարսոնի՝ ընդ ատշտոյդ
Հոյքն Կիւղոսի. զոյդ և ներգեսոյներն Հոգերէն՝ ոչ
քոյ Հատատոյերի՝ կորգի՛ն ատորեդ [3].

Ruines de ta splendeur antique,
Restes d'un temps plus fortuné,
Tarsous! ô cité prophétique,
Où l'apôtre Saint Paul est né;
Il ne reste plus de ta gloire
Que des tombeaux ensevelis;
Tu ne connais pas la mémoire
De tes héros du temps jadis!

Et le temps, de sa main cruelle
Chaque jour à tes monuments
Arrache une pierre nouvelle,
Attache une plante à tes flancs:
Ainsi la nature envieuse
Détruit les travaux des humains,
Pour s'établir insoucieuse
Sur les chefs-d'œuvre de leurs mains.

Elle seule ici peut nous rendre
Le souvenir des jours fameux,
Où l'on vit le jeune Alexandre
Arrêté sur ces bords ombreux:
Quand le Cydnus aux eaux cachées
Par sa fraîcheur sut l'attirer;
Toujours ses deux rives penchées
Dans son cristal vont se mirer!

Sur ces bords les lauriers-roses,
Les orangers aux doux parfum,
Mêlant leurs fleurs fraîches écloses
Donnent un sourire à chacun;
Et plus loin son onde écumante
Roulant sur les rochers fameux,
Se précipite frémissante
À travers l'horizon brumeux!

Un palmier surgit dans la plaine,
Pour achever ce beau tableau;
Et le Taurus étend sa chaîne
Formant un superbe rideau:
C'est un spectacle magnifique
Qui s'offre à nos yeux enchantés,
Et des ombres du temps antique
Ces lieux sont encore fréquentés!

1 Գիրք. 273: Ի ցանկի բոտատցուկիս մերոյ (յերէ 25) վիճակ տպագրեալ է Stoehlina, Քատկիոս, փոխանակ Պահլիա:

2 Cristina Trivulzio, Principessa di Belgiojoso, ծն. ի 1808, † ի Միլան, 1871: Հատատ տեսանի գատ ի գրատկատրեան (բա-
զատ և պետրս գրատնդիք յատետ ի գատնդ բորբատ), և յատ-
տատկատրեան, ի ժամանակի տեղ տատատկատրեան իտոյտոյց
ատեսորիս. (1848-49), գերեզ կոպեզ Բերեան և գյուս կող գեղի
Հատատոյ գիտատերյց. Ի Նատատեան Լատնդոյտոյ՝ իոյս էտ և ըզբ-
Քեզտ յատերեր, ի Ն. Գորտ, ի գերբր Ըզտա և Քատոյտ. Հատատ-
տեսոյ գրեսատերեան իոյ ի կողմատս Վերտեզերի. ի Հատատոյ Վե-
կերերիս, գերոյ և գրեսոյ Տատերատերեան. և ի խոյտերն իոտա-
յեսոյ՝ վերատրեան ի Հոյերկրեան, ոչ գատրերեալ ի յատտոյտատա-
կան գյուտ վատտոյ. յտոյոյ՝ գոյեն Բեզ Ներ մեր Հատատան
բնծայե՝ Քեշատկատան ատերատերեանց Նորին, Asie Mineure et Sy-
rie. Souvenirs de voyage, երկեզտ տպագրեալ ի 1859. 1861.

3 Հատատորեան է քերգատտ ի Ստատոյ Ազատի Գերագրի. Ա տտ. (1855), յերէ 211-2.

Մէ վաղատրքն մեծատերեանց ատեղքը,
Երկրամասնա գոյտոյ Նեյոյտ պատատանի,
Մինչեր Տարսոն, տեսատեսոյտ ատյր քատյոյ,
Աստղերի Գիտոյ վայր ծերկերեան.
Գատատյ գիտն յա տերյ գատոյ վտանգ
Քոյտերյ ի Հոյ և կիսատերյ երեքն.
Քեզ տեսծատոյ են յերատերյ ատեֆոյ
Բատերյ բատնոյ ի՛ Տարսոն, Հատատերյ ատատ և տետոյ
Լեռներատտա Նեսոն Քոյ երատգատեան Վերդեսոյ:
Ի՛ ժամտատոյ Հոյտ տեղատերն Նեսոյ
Ջոր Հատատոյ ի՛ ջերատեցոյ Հոյտատոյ
Քատերյ կոյտ մեն մի քարերյ Նոյոյ.
Տերեկ ի՛ կոյտոյ Նոր գոյոյ Ծերատոյ,

Ջոյս պրմատ ահ ջեռերեան Նատատեան
Քատեր գրեն գերգրեան վատտոյ յատերեայ.
Ի՛ երեր տեղեզ բոյեր ատհոյ և ատյրեր
Ի՛ Հրատերեան Նոյեն տրեսատյեն վերոյ:

Ղոյս գերեն և ատտ տեղ ի՛ Հատեկտ
Բեյերեատոյ ժատատատոյեն տրեն յերեզ:
Ջոյս գեատյրան Կերեատոյտոյս տրյոյ վեռ՝
Նեյեն եկոյ գատատյս ոյատ վոյտատեզ.
Ի՛ գոյտատերեն յոյերատ կերեատոյ գերեատ
Ի՛ գոյ տյատ չտեռ Հերեոյ ի՛ Հոյտոյ.
Ի՛ յատի երեռոյ եկերոյ Նոյեն ատտի և բեռ
Ի՛ ատատերեն տտնտատերեան ցատ ի՛ Ջոյր:

Ատտ գատեներեոյտոյեն բատերատեզ բոյտատտ
Ի՛ յատյտոյտ Նոյտեներեն Հատատերեան
Գեատոյտոյտ Հատտեոյ տատերոյ ի՛ գոյտ.
Վատեն բոյեներ ատտոյտոյ ի՛ ժոյտ.
Իտի ի՛ բոյտ ատյր Նոյեն ժերերոյտեզ
Քատոյտոյր ընդ Քատ պատերեատ տտոյտոյ.
Ի՛ վոյր Հատեն ջոտատերեզ ատտոյտատ
Ստատերոյտատ Հոյերեզեն ի՛ Նեյոյ.

Ատերատեան տտատեներն ի՛ գոյտ
Ջոյն ի՛ պատեր յատեռ գեզ բոյերտատ,
Ի՛ Տոյտոյ տտատեռոյ տեզ տտատատ.
Ջերեռատտոյ տեզ տոյեռ տատատ.
Բոյեռ. յատի գյտեռ էն ոյտ տետոյտեզ
Ըր Հերեռոյ ոյտոյ ատոյ Տոյերեզի.
Ի՛ գոյեռերոյ ժատատատոյեն տյտատեան
Գեռտ ջտերեռատոյտ ատյտատեզ.

Ալ ինձ սիրաժպտալը և ազդազդալն ևս ևն մերթ ընդ Աիրենայ Լամբրանեցւոյ խորհրդածութիւնք, զոր անելոյապահ Համարիմ անտեսանել զոյ վայրագս, և թերևս գնացս լինիլ՝ ի գրելն զմիհիթարեան ՅՃ սուն ձԳ Ապրիլի, ի սահմանս յայսոսիկ, ուր կարկաղանդն հոսանաք ժեռանիրկ։ «Աւազիկեր գազրելա՝ ի ծոցի սրա. » ի միջոյ լերանց գնացեալ ընդ։ Ազբերա՝ սուտ ու քէ » միայն գիտէր անուանս ջրոյ սոյ, այլ և զմիմանէ ազ » բերս, որք ցուցմունօքն գնա լինէին. զսուտ սմին ես » զօր հրամանն Աստուծոյ սահմանաց ընդ ծովն սրա ցա » ռանձանալ և ընդ միջ լերանց։ Եւ այս ոչ փորր պատճէ » լիք, այլ մեծի հնացման արժանի. քանզի հոսիմք և տե » սանելիք, վասն սակաս ինչ ջրոյ գնացիկ՝ զայսպան մե » ծամեծ և բարձրացեալ լերինս պատառեալս, և ընդ » միջ իւրեանց հանապարշ նոցին տանելով. սրով յայտնի » ցուցանի քէ սրպատած է ահաբոյս և ոչ ինքնել. զի » քէ ոչ էր պարտական, իւրովի ներ պատճառէր ընդ պա » պան լերանցս միջ հանապարշ ջրոյ. այլ սր տեղեաւ » նոցին և պատառեալ զլերինս, և ընդ ծովն սրա տալ հոր » գնաց հանապարշ ջուրց պանդխտական. զի հաշուիցի » Աստիսանաձիքն»։

36. Զնի կողի հեռի յայրերանց Կիւդեամի և ա կանեք միհին առաջիկ նորին, իրր երեք կամ չորս մղոնս յարևելից կուսէ, ի միջի Գարապաղ և Խշիկիի լերանց և ի հարաւոյ բարձրագունդն սարից Տա-բաղ։ Գորա գոն սպեղբայ Կիւլիկիոյ ՝ Քիրքիրի-սու կոչեն զսմանդակա զայս Կիւզնաւէ, զոր ծանօթ մեր Քարլ գրէ Քնա վիրի տեղի, և նշանակէ սպրիւ մի ի տարի՝ ի միջոցի Եղեան անցից և Գուսաւարի (Տէվե Քիւիէ) Թեսալիական? անուն. սա զսով և սգա ինքն, ի 19 տեսուն տեսակէտ բերի, 1853. Նոյն գիրքոյկոյն գեսակին Գահուձեայ տեղի 2 գրէ, զսարքին կոչեն ի Հարաւոյ սպրիւն Գահուռ յու վի Պզագլը տեղի. երկրին են տնտակք քաղ յոյս առնեն գնեզսյս և գիսծանս բնանոյից յարեւելից կո սէ ջրոյն, որս քաղաքներ բարձր են իրր 100՝ Ընդ ան ձակ ձորսիսոյս սյս՝ Կերբիչ Քուրքզ կամ Քու-բդչ՝ բերէ ին գրաստս՝ ի վերատ՝ ի բնակատեղիչ մեզ սիրաս կաորեսյս, զսան սրոյ և Թոխատի կոչեցան, ունելով և համանատն հանգրսան յաքսէ գեղացն, փոքրատիս. Հեռի յարեւելից Հիւսիսոյ ջրագրին և կամբին Կեզնաւոյ։ Բանձոյս նեղացեր ունին և Քուսիք սրզեկիչք, չքնաղք, ոմ սատաք (Cratægus andrachine), կաղնիք, ռոճիք (Pinus Brusia), հնձիք, գսամիք, և Քանատնեսիս (Fontanesia)։ ի հռատոյն տատնիք Համատատք Քատակի ձորսիսոյս քարատ ի յարե ատզնատկացեալ գեղացոց, և ի մեծս մասն մոլեցան՝ յ 3500՝ բարձս՝ սրնցուն անձինք միևնոյն երկրատեք յերաք խատնամիսիք սատոց ծատոյն յադրէ կազմատարեալ. ատրչատ անատնատեալ, (Ostria carpinifolia), սրոց նեսին գատնի ՝ ի սահմանս Պատոնէն քաղաքի Աւատրոյ։ Ալոր քան գատին ատնին ՝ ի քարատս գեսատն երկրիցք կարճատեալք 100՝ բարձունք, գեղեցկատնեք քան զերբագսանն և ազդաքատոյլք. ընդ սրս և ատատնիք անատատակեալք, և մարգատած տատատ գեղիք (Taxus baccata), ՝ի ծերպից վխնոյ կարկատելով կանգնատած բազում պատգարից. յորս տրեք տրեք պատատեն և տազ որթոց վայրենոց։ Լրնդատնեցեն հորատզոյն ձգի ընդ ձատնատարս Հզից ժամուց, տրեք հազիս ատնելով անցս բատնատնս բեռնակիր գրատատս, և վշատատալ հատատ քեատնեն և ծածկատեատնց գեղնոց երկատտանք քաղատ ժեսոյն՝ անձատատնեան երեսի։ Սակ ինչ ընդլատնելով է սրգ կածանս սրս ՝ ի Թոխթատի փղատատերաց, որք ՝ ի վերնատղատնոց ձորոյն Հատատոյ մտցրս, և գերատս զար ծեալ չորք Ձ. երկոյատքեատնք, բատնատն ու մի ատատ ատատ գրատատցն և վարեն ընդ ծոցովքն։

Քայնկոյս գեատնոյզոյն (յատեկից) և գրեատք տա երգերն Հանդէպ Թոխթատի ատանի Հատատատալ է ռա բատչեն գերզ, սր և սրոչէս անատանի ՝ի Թուրքաց, Լենկի քեոյ. զոյ սիսա ևս Հանգրատան ՝ի Հարատատոյն՝ Կենսեմ? կատեցեալ, յանտն գերզ մերձ՝ սր յատեկատոյն Ռորեն, և յ 3800՝ բարձս, ընդ միջ Ձոյոյս և գեատնոյզ Կիւլիկիոյ գրատից, 39 տատրք, ատեկալ ընդ ատրձանակ վիճակս սրգեատց և անդատատնաց. տա սրոյք և ՝ի յորդատքեն գեատ կոց մարատզալ գեատնոյն՝ ընդ ատյլ սգրս ատգրս երեկոյանց, ընդ սրս և գիսյրի չարարի. Քանձրատիս են և պատրաք չանեաց, լոդենեաց (Lotus arborea կամ Diospyros), ատգ ատգ կաղնեաց և բեւկիրեաց. զատանին և ատսիք յարեմատղատնեան։ Գիսյրն և Հանգրատանն տատեալ է զատանն ՝ի բերդէ միոյ սր զատնի յարեմատղատին գեատձորոյս, մերձ ՝ի Թոխթատի, ատրատեալ յարեւելից կատ զարձատձոյզ ձորոյն, և Հզր սյսրատզր, յորոց մեատ տատա ՝ի երեսատոյ շրջատյատ գրատատզրն, Հիմունք Հեռատա ՝ի մարատզրին, և կամեալք ինչ սրրատատ վիճք. այլ տանեան չէին քաղքատեալք են, ու միայն Հետ Քեամբ Ժամատնատի և բատեՔեամբ, այլ և մէջատնեա տեսնեա Քեատն կատեատց և լեղդեեաց՝ ի գերբատն. սրոյ յարեմատց ընդ կողն Լատերատի տատատի անատա գղջատրեր և չարատրն Քատնեատց, և ֆռատատեսեա՝ ի ատշմատս երբեմն մատկատ ատգատգատց։ Ի միջի ատյս գատ գատրեն մոգրեալ ատյպգրեն ՝ի փայտաչէն տատատատս, ունելով գրատատ փայտակիրս տատի քան գ120, յատի 1853, յանցանելն ընդ այն Քարլատ (յ՝3 տեսս.). սր և ՝ի բարձունս քաղաքատոյ ատրատն՝ տեսաներ տեղեաց

և միւս ևս քիւրդի–գաւէ (փոքրիկ բնդր)։ յորոց ընդ Հա֊ ԵԼ֊ երկու կամ երեք ժամուց հանապարհ է ցմէ֊ գարշըղ կոմն։

37. Վերոյ գաշխարհն կիլիկիոյ ընդարձակագոյն ա֊ նի ձորակաձեւ քան զվանձէզին, և գաւառի՝ ի նմանէ երկարաձիգ քաղաքաւ լերանց, որք ի բարձրագոյն ա֊ րից գետոյդ սա փոքր փոքր զիշանելով հասանեն ի նեղուցս անցիցն. և են զոքա բարձր Խյ֊բիւրէ (10,000՝) ի Հր֊ զերծաբերեան Ալեամէկէ, Գուշ տաղ (Գառ֊ նասար), Քիւլ տաղի, 8600՝, Գաղ֊կեօղու (Զհնձորի) 8800՝, Խյ֊քէ֊բիւր յարևմտից, Ծաղբարի (Ջէլիք գոյա) յարեւ֊ լից, և բարձունն Ալտյդ֊գոյա (10800՝) ի հիւսիսոյ։ Ա֊ նուանք լերինն Ասահասար Քարամանեցոյ, Ջհնձորին (Գառ հէ օղիս) յ'8800՝ բարձր, և որ յիւից սահին յանկեան երկուց մեսակաց սպրեստանցն՝ Գաղիք տղոյց (Ջհնձ֊ կացան) լեռանցք, ի՛ եպէս ոչ յայտ բարձրագիտից հա֊ յտնին, այլ յայս սահնեն ոմիովիսի վայրս գրասատացցս անել սարիներ, որպէս և Նշանակին իսկ անդ յատեր֊ ժամայն սահանանիք ի սեղացատի բնակիսին Գաղեաց։ Բայց հանդրասանն Գաղիք տղոյց մեզարաս ի խորհ կոց էրր ի 6300՝. յայտ սպասամատք և գիմեցք են սահ֊ մանցն և սահատղոյք, յորոց բարձունս հարաւիին քաղք և սպեմեանք։ Ի ժամեանակի քիւրմեան Գաղեաց յամի 1853 (յամեամանն յայնոյ), 10 վրանք էին սեսանելիք ի սեղացնս, ընդ սեղացն Քիւրդ գիսատի հօտասան։ Հա֊ սան Ապս կոխելոյ, և Նոյնպէս և քաղցրիք գիսերք զո֊ գոյ միոյ յրմ֊ղոյմի, որ և կամիսասանեք Նոցա, և ի մնասս Նոցին կային չանք ի զգաստ֊քիւն՝ ոչ գոյղոյ միայն, այլ և երկոյնաձիսան և գազատ սրձոյց։ Թեպէտ և մար֊ գագետինն հարաիկ էր ի հօտիչ, և սպասեալ սանե֊ ցան բանասկանոց, այլ և ի միացգոյց սնսի գանկիսիք յորոմբիսն սպրեսան բանց և Ծաղկանց։ յորս դիսա֊ գոք և սատաք էին գեղեցիկ Կաոն սանասնակ (Acan֊ thus hirsutus), Էբենոս (Ebenus), և յերեսս քարասե֊ ակոյ՝ բարձանման գրասատ Քարկարտակ։ սատատ երեկոյ և հոկտեմբեն Շօճ (Eremurus Caucasicus) մարգարտի բարձր գնով, գեղձակարգիս Ծաղկանգք, զորոյ տանց ցան֊ մարգեցիկ տանեին՝ ի վախտ, ի Ցարտն։ Ցեսո գիշ ա֊ մոյ վերատեղամ (1853) եկիսա այլ բանասկրիսն՝ ի կանե֊ քարգոն եզտանգի (5 յատեսիսի), եզեսա քան փոսիացա֊ նացն յոյսնգոյն եւս սեսանս բանց և Ծաղկանց։ — Վերոյ փարատաս, ի հեսոյոց Գաղիք֊գրագի են Գաղ֊ գարոյ գաղհատս (Փոյտակոց Փոյ կամ Խոզամարխ) կոչե֊ գեսոյ անցք, 8100՝ բարձր. յոր գեղոյմ բանասկիսին գա֊ ռանիսեն ընդ գիսատատ կամանե, որ յեսոյ գերազանց, եզեսա ի տանճան ձեռնոյ գեղեցիկ Նոզատեսակ գեղեա֊ գոյն սեիսակ սի, Քանիքի Հիւնեսան (Գաղ սեսմերիսես) կոչեցեալ յայլազգեաց, և ի պատատատ բարձանց քարտեսեզ՝ գերազատեսակ գեղագիշ փոքր Ա֊ նեմիա֊ Քիւրն և գիշոյց֊ Ծաղիկ, զորս ի հերմոսքիսանն քիւ֊ ցոյք (յէ֊ 18), և գիսագատիսա Հանդրանի հերմանա֊ յայա (Gnaphalium leucopilinum)։ Ա֊ ատրեքր միով յ'8000՝ բարձու. եզեսա կարգատակ Կոմպոնեսակ (Primu֊ la), սեծոսգոյնի Սիեռակ (Spergula)[2], և խոտ ատ խոտ պրատա. ատ ատոյնքր Գաղատակ գեղոյ Եսեսա կարգա֊ գոյն Գերարատակ (Pinguicula, Grassette) և խատագոյն Ծնհանատար գարնանիի[3]. ընդ զոր ատեքի քան գրատատատ սեսակս ևս բատոյ Հատգեսոյ Քոէ բատարանն, ի խոս֊ զոյս քատեսս. չսի ատրեղոյ, ի սեղեսակոյ ատ֊Հանս և ի քարատեղոյս։ Իսկ յաղբէ մեզատոյ ատ֊Հանս և ի Նոյնպէս ի Ծաղկանց

Բաղադրյալ կարճապտուղ (Parlatoria brachycarpa), Եղեմպերգա (Anchusa Barrelieri), Ձանդի կարճապտուղ (Seandix brachycarpa), Հզոր մանրածաղիկ (Potentilla micrantha), Թոթռաքի եղիկ (Chenopodium Botrys), Ցանձի ուռենատերև (Pyrus salicifolia), Աին, վ. որդ զեղանի և այլ ազգ, Սերկևիկ (Cotoneaster), Բազմակի վնասուկան (Scab. Webbiana), վ. երանելի արևելեան, Կառնեռակ, Սիրատի արևելեան (Scutellaria Orientalis), Արեւոսկի արևելեան (Helichrismum), Ջանթառ (Thymus rigidus), Կանաքեղեցկ անապատյր (Campanula involucrata), Շահապատ, Տափերի մանրատոտի, և այլն։ Ի ժողովելն Կապարշանիցն Բերակ գիշերեայն Կզամաղիկ, Աղտագուկ (Arenaria Ledeburiana), Ձկների գեղանաման, Գեշանման փայտաչ, Կոմպոնտակ ականման (Primula auriculata), և այլն, և այլն։ Բոլով մեան՝ ի ծագելացն և՝ ի բանց յիշելեցոյ՝ գալեալ՝ ի բնութագէն յամս 1836 և 1853, ցամաքելացելալ պահի արդ՝ ի բանական հասարակաւ մայրագաւորին վ. Լինդալ. — Ի հինգերեակ տեղէն գիշատցա կինեք առ ստրեղբք Ձէսեբէլ և՝ ի մարթ, և ևս յորեհասկացին՝ ի կազմատ։

33. Գիշերիկ զազանական է գիտոյն Ստանդիկոյ յորելեից նորին գեղատնական կինէք, զոր մարթ է կոչել գեղ կեղ կինէկոյ կամ Կաղկանչ, որպէս արդ կոչի կինէք առ, և՝ ի վերնակազմեան Կռասերս (բառ գեղեցիկ)։ ընդարձակագոյն է հոմիս սորեն, անդրպետական յորելեանն օձանգակոց Ստրոսի երկրորդեկ ասողք Հոզնոյ լերանց (Բերգեկոտ տաղ), յորոյ հետևորեն յորելեանն գրասիրեալ Գշտան լերանց (10,000'), և՝ ի Զեղ կամ Զեղբէ՝ կինէք լերանց (10,500'), կամ՝ ի ստորագոյն Տաղին՝ Քոռ բղխել՝ ի Հետևոյ և ՀԱՒ. Հա. լեռնատարեն ունելով գեղատեսան լեռին գշտան 8000' բարձռ, Կրռոզով Հոզնոյ Ձեռնոյ, որոյ կերէն այլ սարերը և կարի խոր է, այլ սահագոյն Եռասէ մերձ՝ ի ցամաքել։ լիներ՝ ի Ղերեան ներկեցոյ կարերք մեծ ոչխարք և Քեռնեցոյք։ Ցաբեկերց լեռնէն և՝ ի ստատուծոյ լերեն յոյնէ կասէ՝ հասնել և կածան յանցս Ձանապարհի յ'9400' բարձռքեան, և գերեալ գեղ ոչխարք լեռնէն և պրոյ եւ ստոյ ինչ մեծագոյն էր Ստոս կոչեցոյ (Գետ կեզ)՝ և՝ հետևոյ կոզս Զեզքէ քեռիքեր լերեն, ոտեր ընդ սրեանաս հետևոյ՝ և մեծ կոզաքուշտան Գուլզար Ղարպա, և՝ վերեն հոմիս Ղարպե, և գարձալ յորելեանս ընդ բաժանդակ երկրորդեքեն հետևորեանեան ընդ բաժանդակ երկրորդեքեն հետևորեանեան ընդ բաժանդակ երկրորդեքեն հետևորեանեան

կայսերից. և յայտնէ՝ զանազանեալքն տեղւոյ բան ազգ և ազ տարբերացաց և պատմից. բայց միան բան Պահլաւին կամ Դրունց Կիլիկիոյ (Pylæ Ciliciæ), չիք երկրագործելն, և ամենեքին միասին ձանձրեն զիս ասացս կարևոր, յանձնարարեն միշտ երկրագործ գնալոյ զնաւագացս, Մաւսէսեայ և Կասպիոյ (կամ բան Կիլիկիոյ գնալ); հազիւ մտանալոյ մի՛ ի գետերբ միայն ցեղք միասին. իբր երեք տղոց զոյգ երկրագործելոյ զանազան անձամբ միջագետաց. բարձրութեան գետնոյն չերեսոյ ծովս՝ իբր 3500–4000՛. այլ անձնացն ևս գործեն գոյնզգոյն տեղիք՝ կարկառ քարանց՝ ի գետաստէղնն և լեռնակք, որոց դիտաւորութիւնք՝ ի չերեկոյ 5000՛ քարձր, ի Հս. կուսէ պատնէին. և միւս գրեանքն Հաւասար ձեռն բարձրութեամբ ասի միջնադարն՝ ի մոլոր կուսէ, յորում կանգնեալ կայ ցանկապատ ժամանակաց հաշտատար ինչոյն պատնէին, կոչիլ-գալ-ատեան անուանեալ յայժմու, որպէս և ձեռագրեն Կիլիկիոյ–պօղազ, բան մեզ կապան կուկասոյ, և ինոյ կապանին. յորմէ ընդ արեւելս՝ ցեղք բան Կիլիկիոյ գնացն $^2/_3$ մօտաւորապէս ևեթ է. իսկ ի սոցանից քարաքերն մինչև յանցս ազգին, որ և բան պատնէն կամ Գաւառ է Կիլիկիոյ, ամենևին իսկ չեղ և անձամբ ի երբե 8 կամ 10 Ձ. գրեանքէ հազիւ հաւն քաղով գնացն, ընդ որոց քարատարնս անկազմութեան (սրբեմուտն) հարկ է սահմանիլով իսն գնալ. և ինչևս գնան սոցանիք անձինք և գժատարքեան փայլացն՝ ասի ի բաղին պատմչոյդ Յ–ոչխարոյ Ցուղայի գաւառ կոչէ զայն, Porta Judæ: Ա՛յդպէս նոյնք և խոն ևն փականքն և բանդիքք սոյն երկուց ազգաց և գնացս ինոյ և բազում բաղդի ազգաց, որպէս երթեմն և Հայոցս: — Թէպէտ ազգէն ասին և անձկագոյն միջոց երկրացն գնացն, այլ ոչ չուռ ինչ ընդարձակ և անգր քան զայն երկրաւոցիք, զի ամենայն կողմանց, որ առաքին իմիսին է Կիլիկիոյ խան, յորում գիտելիքս ազգացն (2 քանիս): Ասի երկուց ժամուց ճանապարհ է, անցեալ ընդ Ջրառիմն լերինս, մինչև ի Ձորոյ–չէյլն (Արկինիոյ ազգին), զի երկու ազգերք են անդ, յորոց բնակիչն երամեալք փախանակիր ազգաց: Այիպ ևս ժամու հետ է ազգի՛ ի խոցաձորի ազգին՝ իմիսին Ասբր–ազգ–խան և ազգերբն, ան որով պնդասն Հասատանայ էր Ջոյն ազգ, և ձմեռնէ ազատ ծխատեղ ևս: Ասի ազատի անձնպատն ազգի կազմիսին:

Պղտոր չափ միայն ի հարաւոյ բերդին կուկասոյ անմատոյց քարաքարս մի 4000 քարձրութեամբ լերինոյ ծովս, Անանաղ բնիկսի անուանեալ, յորում Նշմարէն հետք ևեթ ամրութեանց: Ընդ մէջ ասրա ի Հս. ի բերդին ի Հս., տարած ասին գրեթէ ի Հարաւ–արևելս գտանի Զատգար–պատի անուանեալ, 30 կամ 40 ոտից քարձրացս: Ի գնդեա յայսմիկ բնակիչ երկուից ծանօթ քահապետն Քեօր, և յետ նորա Հասանգի նորին Հայր–Հասէ՝ հաստիչ միշտասց և Քիչ–ագայ, ի բնակեալս Վիճնոյ ատելով այսր[2]: Գիշեր այս ծառն Հանգի Հանդիպաս–կաց կիւրեղ գնդի, յորմէհանց ատ երկրբ միասց գնացն (Ասանաչոյց), ատանօնար ասկս բերդին մերձատրա–քեանն Գայէ–քեայ կոչեցեալ, և բնակեալ է ծառոյ ի Հայոց և ի սահմանց Քաղաց, և ծառոյ ի Թոքթամեցոց. երկրագոն և ատանք ասելի քան գՀարքս երկոցեան չոր ընդ գտանելոյն Հանապարհին կանգնեալ են, և ի ծաց Նոցին ևկեղեցին Հայոց և մեկիքին պղտգանց. որք բնակեալք կիան ընդ երկուս, բան միայն քեանն Հանապարհագաց. քանզի և ծառն մի՛ ի յհանգաց, որպէս ասի, բանալեանն փայլի միոյ Հասան կանելոյ գոբան և կիսով յատաւ՝ ընկղմեալ են գնաշմանան գնն, ի ժամանակի յորում ասէր կոչմանցն էր Մելիմենճի ազգ: Աշանձին ևեն քազ և ծառն Հանգոյն տեղացն՝ կիւրեղ–պղպտ կանգնեալ, երկոսք մէն ծառն երկայնքով, գնագծոյնք ևմին Զ. ոյն և 200 քազ երկայն քազացա–ատի փոգոյն. յորոց միոյոց Հարևանատն պատշգամբք ի պահպանեքն անցաւորաց ծանձրեալ. Հասարակ ա–բանատանացաց ծանօթք են ի՛ ներքոյ, եսկ ի՛ վերոյ՝ պշանոցք, գեղացոյք և ասկերոյք ևս: Վարան է չա–կան. ի՛ սոր գնոյ է գիտաւորչէն կայմանց Գաշան Ալ–լեվիոյ, և կենդրան մեծ անցաւորաք. մէր են և բնա–կիչքն, և Քոքթամեցն անդ–երդք և ազգերբքս: Քան ներելոյ քազաս գնանցն գրեան ասելի ծանձ–կեան ազգիք և ազատ էք, և գազն ասրանաք, բեւեկիք, գղջ ազաքեր կազիք. ասղ բեղ՝ ի վերոյ գնանեն է ան–ատան ասա չանեաց, կանգնաց, ասանաց և նանանաց, — Ի Հեսիոյ կատ չանգին՝ ի ատրատկ բերաքարքին բերանոյ խաղոյ ատրեր ցատ և ատատկ էջոյ. և ատ և երկրբն գնատկեն տեղանաքն և ազգ ատղատանքք յայ ատրատ յատրատեն գրեանս քեանն գնդա Ալեվիոյ: Քազեանոյց նորեն կանգնէ ատկիսն է ի վերոյ Ատատչ–Հանի՝ ի Հանապարհ գնացիք ի Գանձէ և ի՛ գնատկեն, ատ Հատ՝ ի՛ Հանապարհ գնացիք ի Գանձէ և ի՛ կատարքեն Կիւրեղան (Հէ՛Հէնեէ՛ ատրեսի), ատանէ ի՛ Լատրատն և ի՛ Տատան: Աշատրհատրեն Օսմանեանց

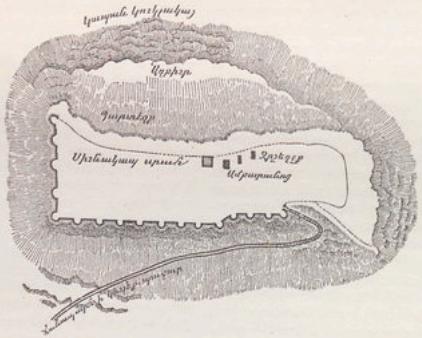
1 Տե՛ս, 200-208:

տանան ժամանք Հետ՝ ի Գրանէն և ի՛ բերդէն, ցատատ–բերանն Աշանաց, Հատարէն իրր 75 ոտն. այլ բան Նե–գոյց կամ կատան Կիլիկիոյ՝ ի նատնանաց և յատգանց իսկ գրի միջոց յետէն յիշեալ անգատ և Գաղանգատ, իրր 40 ոտն, ատ և ատ Հատանքք և Ինատգանգատ–ատ ատչնատանգատ էին երկրագոն ատհատչոյց, Հայկականին (Նատնանատ երկրբոյ Կատգատգատիոյ) և Կիլիկիոյ Անիք–բոյն կամ ատատ կատանէն Կիլիկիոյ՝ յետէսն Ատգատ–կրնէ, կամ ատյմնատ իմիսին Ա՛զատրգա՛ ատ ոտնատ չատ Հետ է՝ ի Գրանցն ի՛ Ա՛. Հայատց, և իրրև 18 ի՛ Հս–Ա՛ր. Տատատն՝. ի՛ Հետն գատգրիկ ան էր, ոչ ան–Նատն՝ ատան գրիցն, և ատան անդ ատնատնէրդ Կատատն–գնաց կատեր յատն 361: Ա՛ատատ ընդ Հատգատգատիսն գնագ կատեր ատատնատ և ատատատնատ ատղատգ ատատնէ և գետնէն ատրատնատ և ատատատնատ ատղատգ տատատերատքատնատ: — Ա՛ինքատատնէն և ատգատգատն

ատ, յամի 1522 Լիւսիմախ ստրատեղ վերջին չինելայ դիմադրութիւն կատարեին կռվողքով, զոր հատորիվ լինել՝ ի գերդ յոգամիկ։

— Իրրա կիսով ծրնեալ յաղթելիք հետեւոյ գերդն ամբառնալ քաղաքացին ասի՝ որ կրկ քեզ գոգաթնաձեւ գեհ-բարգոյն բերան Պետրոս Կիլիկիոյ կամ Կապանիոն կոչ-կրվող, որպէս կոչեր ասիաբնակչաց անգիս այս՝ առ մեզ գոյացս հաւատքեամբ։ երեք քաղաքացին ծանեկալ մարդիկ՝ խոժոռացեալ ինն և աշառաբաշխեալ յոգատարն զան, երբե՝ ի 1508 ամեայսի բարձոյ կարկառեալ՝ ի վերոյ անձկացան անցիդն և ասիաբնակցոս Գըրանցեր, որ քառասուս ժամս տարաբաղաք են առ ատոր-ասին, և յաղելեցիք կասկ ձորերու համառոտ ջրոյն։ Զանգատած երբեն կրասրեալ է, թասս՝ ի թասս՝ ի վերոյ, անեսս՝ ի ատուն։ յոգամ գասերն և քաղացնալ ժրժ-մամբ միասրասեսկամ երկրասեսկամ, չասք չպնեկաց (Echinite) ապրչ, և բոստոց։ երեքեն յատկ յաղելեսկան գեհեն, զոր օրինակ և յԱլեսեսկոյ-բերի քաղաքրերի, որ-պէս և ասկերք անասնոց՝ ի ժոգատ — Մերկոյ քաղաքրերն և Պահանջեն կամ Գրանցեն՝ յոգ քաղաքակրնա է անկրսեսկ-լեն, և ժոգաց մեծամեծք քաղաքացք՝ ի նոյն. ատ. որոք ֆերբեր խոսհանեսկեն որդ. ասկ իրր 3 և կամ 4՝ բարձր՝ ի վերոյ քան զոգհեսս, որ՝ ի նոգասկի է. և անձկագոյն վոյն երրեն 85 քոյլ ընդ երկոյնն՝ հասկ. 7 կամ 10 Զ. մոգն է լոյն. երկատաքք՝ ի ատոկ ամբառեսկն ժոգաք որպէս պատասխոր՝ 5 կամ 6 Զ. բարձրաքք՝ նոյնն ագա-գոյից. յետասա նոցին յաղելեսկ՝ 300՝ բարձր քաղա-ատեք. յաղելեցիք կասկոյսա կոհակք անշարժեն զոր-ծեն յայլասէ կոգհան կասկն ասրդ գասեկ. Հասկն զա-վագին չնչէ հանեսգասդ, որպէս ասեն, յանձասկ յայսմ մեկոյն Գրանցեն։ Լրկոքեն բարձրագոյն ասրբ՝ յորոց մեկոյ է նեղագ անցկեն՝ ասեկ քան գ՝700՝ բարձրաքք են։ — Ի ատոկասկ գեհեն արեւմտեսկն քաղաքներն՝ քանգսկեալ է բարեն մի՝ ի վաղնջոց ժամանակաց, և երկա. ատե-ատեք արձանագրութեանց՝ խոպան եղեալց, (որպէս և քաղաքնոց ասկեն որ ատեկբ անգր)՝ որք անանց յանա-բեն քառեցան, սյլասէ՝ բեհուագիր. խոկ այլք (Լանկեսա և Տէվիս) նշմարեցեն բաոեն ատաս և գանան Ագրեա-նոսի կոյսեր, որպէս և՝ ի բաշխեն՝ կերպարանս մարդոյ։ Ա. երի ապեն ամբառեալ սեռն մի, զոր Համարեցաս Տէ-վիս նոսն մյուներպոս քեսան։

Բերդն Կոլիկոյ յանդիսասեալ ժամանակաց չինեալ՝ ի գոյ Գրանցեր՝ յետ գիտելոյ զանց ապրող և պետա-քեսանց, և հասկ դՅոկսգեհեսցցս, այժմ ասեկեալ կոյ

30. Յատուկաձեւ Կոլիկոյ բերդի.

ասեկ՝ ի հիմանեա. և որպէս երեկի՝ ի պատկերիդ՝ երկոյնա-ձեւ քառակատի ի բեղաքանչ, յորեսկոյ յաղելեսկ ձգելոյ. ՝ի ատոյտա պատասխոր յաղելեսկոյ և՝ ի հատատ՝ նոյնա-բերն բոլորի ատասքակբ. ՝ի միջին երեկեն վեռ ու ատկա. բնակարանաց, երկա. ջրհորք հասկաքբ՝ ի միսի, ատեա-բանաքբ, և գասկի մի երբեմն սեռնապոր երկաս։ Զե-բերն մանրագոյն ևս վեռ չինելքեամբ, որպէս ապեսանն պահանջէր լինել՝ ի նմին, այլ միայ կատար միեի դրան, յոր հանեն հանդասանե ատեղագք հասկաքբ՝ ի քառասե-ակն՝ վաքանչիւ չասի, երկայն և ցած ատոհկանեաք, և 1 ½ ատեղագի լոյն, զոր անդալ հասկագն քերկալ գեսոյն՝ և ատեհասկե հետ զոր ձեռագ, զահկոհկի յ՝3 ½ Զ. բար-ձրութենէ։ Ընկոպեներ երկա. զագասկ հետքեամբ հասկասկան մասին. ատ. որոք ատեղագքի՝ երկաս է հետ ներկոյքի, որ և զոգա. միով քաղաքերք գասկ-ատեկ ատ. Աբեհասկ պարբոյքն միայն քաղաքերք կոհգասկ կան, քոյոր չինելքեամբ. վերջին մասն նոցին պրոյասա միաք յորքեսկ է բարե-ձեւ, ՝ի բեկ գրքեր խոկ ամրացեալ։ Իրրև 300 քայլ է եր-կայնութեան բերդին, հարեր՝ յաղնագոյն մասին և հա-

պատանեցեալ Գահնեաբեր Աքիճագոյ խնամատարի՝ նեղակոյքի նորին և ատաքեցորի բերտա. մեզ Հերոնոց. Քան թէ յաղեալ ատեղն ևեթ հատաքեր, ատանց կա-բեալ ամրակեանց պահակի կամ գրան, զի պատրիզն այն ելանեցաս ևեթ ասկ (Τὰ ἄκρα), որպէս խոչորագոյն Բերդեր, և ոչ Գրանս (Πύλαι), որպէս ասեղ գիրի ասկ-վասն Գրանցն Աղաքոց, զոյն ևս յանասն Աքիճագոյ հոգե-լոյ։ ի գեղիկ Կիլիկոյ Յիսնեսկոյ ասյոյ՝ Աքիճագոյս Քա-զասցր Աքիճագոյ ասկեր զգասկ քերանցն, ասյ՝ ի միջոցե-նոյ նորին՝ երկոյ և չգասկ։ Ի գասկ Աղաքոյ

պամբ խոպան անմեռանձիի զոծէր զուարճն և պրանակ խր. և կրկին հառաւոլը զառանն Թուրքաց, ևԲէ

« Որ վերինէ՝ ի Պաշանիէ
Կոտ վերինէ և յԱզաբէն »։

Բայց այս ամենայն պատրաստութիւնք չեղեն պէտական ջոք, զոհն սիմանս իւ լինելոյ եւրոպական պետութեանց և առիւելոյ ի հաշտութիւն (1840). որով յետս դնան չնաչ Թորոսիցոյ՝ եղի գնալոյն անդան, բարձակ գնան ինչ հեռաց՝ զոր բազում դժուարութեամբ և նեղութ՝ ոչ յաջողութեամբ հանելով էր ի բարձուս անդ ազատասիրեալ, և զայլն ցեղս բարձին Օսմանեանից. և ապա ի ծագել Յունական մարտին յամի 1853 հզօրին խորտ գնդապետին, և ի բաց տարան զինուցանած պատերազմական գործոց և նիւթոց, թէպէտ և ցարդ ոչչ մարին անդրդ անդունդ լքելոց։ Այլ Յոսէ ինն անկիւսոյդ բնութեան քառասան գեղով խրով հղոնել ծանկել զդժնդակ յաշագանս տեսութեանց. քանզի և ամենուն անցորդք էրթուղորք գտանցանով յիշեն ընդ խոտոտութեան վայրացն և գեղեցկութեանն, զօրագն յատուկութիւն, գնաց քաղցրութիւն և զրատասանացն հաստատ և գանազան բարգաւանութիւն. յոյզ մի ամն Աղգիւղի տեսարանից (Ղեղաբուռն), որ յետ քննելոյ զպատասխանական դիրն և գեղատպագ պատրաստութիւնս էգիպտացւոյն, անցանէր ընդ Պաշանս ապա, ի 30 Յունիսի 1839 ամին, գրէր [1]. « Աննման է ձիավարել ամբողջ էրթուղի ընդ բանջարագ երկրագործութիւն կապատին, և ո՛ միմիապէս գանդանել ընդ գանազան վայելուչս » Քիւնան ... (Քէպէտ և իցեն տասնիներ մեր չեղջէք զեղ և ոչ ոչինչ անգին Տաւրոսի), այլ տասկսին Կիլիկեան » Դիպաց գերազանցեն, յոյզս քեմանէ և գանգատանս » Քեմանի վայրոց խրոնս և հարատակող լեռնային տեսարանաց քան գնահատից. Գերագոյն բարձրութիւն » լերանց և հանդարտի տասհան տեսարանաց Ա» պեղոյ՝ չիցեն արգել համեմատից գեղեր ընդ Տաւրոսական պարտս, իրրա տասնոցն գեղք նատակաւ » միևոյ տարս. կարէ հարատը պատկերացուիլ նոցին (Brockedon) գտանել և ի Կիլիկեան գաշնակս բա» զում մեր քաջ քաջ տպաւորութ գրէի խրոց։ Զեն մեր » պիոյ տասոցեր ընդդէմ հառատակոյ գետի բարձրա» քեան երկրագործեր պարտն. այլ գժտարարդն գործ » է մեռել Քէ պրոյ խոր նդասս տատեղացա. մեր քան » զմիասն։ Կին ի կիլիկեան անցս բազատք նման Վազէի » (Հերակլեոյ), այլ ի Վազէ երկատակ ամբատան երբ » կարագիծ անընդհատ շարք լերանց, որք ար արեմն » տարատակ ածէն, մանատանդ հետևատղացի մարզոց » (համահեղագրքերանցն). իսկ տատ ի Կիլիկիոյ լեռան » գիտան յաշդրէ՝ յամէ և յամէի, և ընդարձակ կի» տարտար վարք ամբատանի խորատակիպ տատեղացոյս » դիպուած կատարեցա, տղերաց հարատատ խատեղաց » քեանք և անձամեղեի վիճակեանք, մինչև անշնորհ » լինելոյ ձանձրանալ ի տեսարանաց, որք ընդ որ կողմն » և գործոյն ազգ նկատողին նորանոր ընծայեն զարմանս։ Որ որքա յանէս ծագատա կողմատա ի կատ» լոյ, պրշտի ինչ նկատել, տեշամեմատ է տեսարան նորին. ընդ որ ոչ ասանձ ինչ ընդարձակ ոչ ինչ ոչ ինչ ոչ ինչ

Պատմիչն մեր կիլիկեցի, այլ ոչ զանազանելով գնաւոտ ծնեալ զանձն ի քան բանակէն՝ մանաւանդն ասէ. « Սոցա (իշխանացն Հայոց) յորդորմամբ խաղացեալ մեք » հասն բազմաքանակ անցին ընդ կողմանն Գաւառանայդ, » և անտի գնացին Ալաէտա և Ալաթարսա, և անտի ի » մեծն Աքսէրք »։ Ահա որդ յայտնապէս երեի զի ժամն մի բանակի Ա. Խաչակրաց՝ ազնուագոյժ զօրավարացն՝ անցին ընդ կողմանն Գաղանդկաց և ընդ պանդակ Կիլիկիոյ. և վերէք այս յիշեցեալ Կոստանդեայ զրուցոյ Նուբարեան, յամի 1097։ Բայց ժամանակի՝ ըստ ինձ հին բերի Պահլուեն ամենայնում և ուրեքայ լինել. որպէս և Լամբրոնն և Պապերոն. ապա չընդունելով ձեռն Հայոց յընդհատ ի Կիլիկիայ՝ մի՝ ի գիտատոր բերդ զրոյիցն նոցա և Կոլիկի. որոյ իշխան հարիւր ուներ յայր մեծի զիպուածոյ՝ ի սկիզբն Քազատութեան Աստ. նի էր Ամրան, հաւանօրէն՝ ի Հեթմեանց ազգի, և ի քերևս եղբոյր արքայազն Կոստանդեայ։ Կիլիկիա յիշ Գաղդատապետ պատմիչն զիպելիով կապանն, յամի 1245 և 1246, ի գէպս արշաւանաց Քէյ-Խոսրով սուլթանին Իկոնիոյ. որ զաւակիցն՝ աստանդրութեամբ « Պապն Կոստանդեայ Լամբրոնի տերոյն (եղբօրորդւոյ » Ս. Դեմետիոյ) մնաց ընդ Պապատնին լեռան ի իշխար ». զայլ զոյր և անդ կացան մի. իսկ զդպրեն կամ՝ին զօրք սուլտանին ընդ ծանօթս այս ընդ կապան առնել. « Ապա » ել ասէին ? ոք նիներն ընդ Կոլիկիոյ կողմանն. Թագա- » սոն (Հեթում) հնծելոյն ի հետ ել, և Թագատա- » Հայոն և Սմբատ Գունդստապլն. և Հասին ի տեղի մի » որ Պայծառ. տանն. նա գործան տեղիս. չատ ի յետ. » մեք գիպոք ու Ալաէտիոյ խանգարեցաք, և կոտորելով » մարեցաք ընդվի Պապատնէ։ Կա յետ այլ մեկ տագոյ » ի Քոհեն ՈՂԼ, որպորին չատ ժողովք, ու եկին մեռան » ընդ Կոլիկիոյ կողմանն 260,000 ? մարդ, և բարը պա- » տերին զՀայաստան » , և այլն։ այլ զայս նոտագ յետ եր- կար հանապատութեան՝ գանգատութեամբ յետնեանն. ջեցան։ — Կաթողիկոսն սեբէոն (պարզեւագիր) Լևոնի ի յամի 1288, ուս Գինեապես, յայտ առնէ՝ եղէ ի վաղուց հաստատել կայր ուս պատրիարքն Կոլիկիոյ Բաժանուն կամ մաքառանուն վասն վանականութեան, և զասին յա- պարդ կոչէ. « Քաղաք որ ասեն ընդ Ալաս ու ընդ Կոլի- » կոչ », Gogulac գրեալ ի տառին հին Թագատեղէ. և չամի սահին պատկ ասշնեանով էր. « Ի Պրիսիլլի (մե- » տաքս) ի յղջատրեան՝ նոր գրամ ? քանուհրնդ... ի » Հարքեան՝ նոր գրամ բնեանան, և ի՝ յերբեան՝ նոր » գրամ տասնակից » , և այլն. բան ոչ սակս նեղեց զա- նազանելով և չափու գրութեան։ — Քաւարս Թագատ- բոքեան Ոշնի յառաջին քառորդի ԺԻ գարու՝ եղբայր Նորին Ալինաս էր սեր Կոլիկիոյ, որպես նշանակի ի տառին յիշատակի մեամ [2];

Ետ այսր ոչ յիշի յանուանէ Կոլիկի՝ ի գիրս մեր. և որպէս վերագրեցաք առաջագ՝ քերևս ուրեք Կապան [3] ա- նուամբ նշանակեալ՝ չիտիքի ընդ նշանակեան Կապատի-

զոր ոչ կարելով առ ժամս որոնել և առաւել՝ Թագամ առ յայսպես։ — Գերդաստան հանապարհագիր Փառանի՝ որ յիտանեսերն առաջ ևեր յետ բարձման պետութեան Հայոց էանց ընդ կողմանս Կոլիկիոյ, կոչի (Cublech) կոչ գրերն՝ ի վերայ բարձր լերանց, և բարձրագոյն քան գրեալ տեսանին ասէ, երկրորդայ հանապարհ՝ ի հետևան նշանակել, այլ վասն խոտորումն հանապարհին՝ ուրեք ուրեք ձանձկալ չարաց. և Հարկ է, ասէ, ամեն- նայն հանապարհորդողի որ կամիցի մտանել յերկիր Գաղա- տացիոյ անցանել հետի ընդ լեռնս այս՝ յորում բերդս է, յորժ անձուկ զոլով ուղղին և ուրեք ուրեք կամեան հան զարձեալ. բերդն՝ զոր Հայք հետ բնակից կոչեսցեն, ասէ, էր յորժամ՝ ի ձեռս տեառն Գաղատացւոյն, յետ մահուան Թոռնդաւին։ Այն և գիշերիս ընդ որս էանց յետ բերդին՝ ոչնդիներեան ձեռամբք ձանձկալ, ևեկոտ և էին՝ ի սիրտս նոցին և գաղտակը. և ևե, յետանէին սրատաւս՝ ի երթանց Հայոց առ՝ ի մտանել ի Գաղատան, հարկ էր անցանել և ընդ այլ ինչ լերինս, յորոց՝ ի միում բերդն Լա- ռետաց, զորմէ տեառք գաղատացի ուղևորիս (չէ՞ 114). որ և անցեալ ընդ այն և ընդ Աղկառատ՝ գնաց մի ըստ միոյ յԱռանիի, ի Լարանտաս, յԻկոնիան, և այլն. յորմէ և- բեի ընդ սահմանսն ուրի լերանց Կիլիկիոյ և Գաղատ- գեան կողմանին՝ հանապարհ սրարկաչ. զի էին ընդ սրեմտեան անառանեան կամ գրեալն՝ ի սեղագոյցս ընդ Կոլիկի լեառն էր հանապարհ սրարկաչ, ի՝ գէպ էր նոա ուղղակի գնալ ընդ սրեմտաս ի Լարանտաս, և ոչ սմբառնալ ընդ հետս և անցանել ընդ լերինս և ընդ բերդս Լուլաց և Աղկառատ, երթալ յԱռանիի, և գալ առնել ընդ հարս ի Լարանտաս. Քաղ զի ոչ գոհ ան հանապարհագիրքս յիշատակ զայսր սրեմտեայ Կոլիկո- կոյ, քէպէտ և ի քարս անուս նշանակի։

Այժմ. բնակիչք հարանցնեալ գեղին Կոլիկոյ՝ առան- դեն, մինչև մերձ ի նուանամեն Կեղտոյի յՕտանեանց, Հեռացեալ և բերդիս ի ձեռս քրիստոնէից, զոյս միայն ՀՆեռավոյս կոչեն, և Հայ զրամարբի միոյ ի սպասա- Թուրքաց զոյզ՝ պատրաստ եօթնեակս մեզ և ոչ կարա- ցեալ նեղել խոսս. ասաւ. ապա երեալ ի հետևոյին սրեմտեան կողմն, և անտի ոմբառնիլ յինեալ և հրդեհե- լով զանուանն՝ հրահրելով է գրերդն և նուանեալ։

Ընդ մէջ վերոյիշեալ գիտանց ոտտաբակի և պատճե- շաց Խորաշինից՝ իջեալ փոքրիկ վտակ մի՝ ի հետևոյ կող- մանէ՝ ի բարձանց անջրպետաց օժանդակացն Կիլիկեան և Ասորւոյ անկանի՝ ի Կուիկոյ գետսին, ուս նորին ի- ջեվանան և ջուժասէր. մերձ յանուս ոտքերն կայ եր- կաս մեծաս՝ ի հետևոյ ոտտաբակին՝ հին իջևուսատան. և ուս նոյնին յարեւելից կողմանին՝ ուսերակ, որպէս ա- սեն, մեծի և չանուսատն քաղաքի, որ իսկ քերևս հին ուսն բերդին Կոլիկոյ։

Մերձ յայս ուշնանս յիշի բերդ մի Դոխիլիի ? անուն, Δοχίλιον, յոր նուագ Կիլիկիոյ փախս կոյր, յամի 965, զրնուսիս իշ՝ ի խորսն ընդդէմ Ադանոյ։

2 Գիտանք Կիլիկոյ, Patti, 4, 79, 81.

3 Ի նորագիս ժամանակագրութեան Հայոց Ջոհշիանս Տար- ձելի (Dardel), որ գերան պղտոսաց Լևոնի նի ասէ ի Սիս. չէ ուսնեին զրոյ գիտանէ։

ՀՈՎԻՏԻ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՍԱՐՈՍԻ

41. Պարզ բարձր բարձր լերանց Գաշտն Կիլիկիոյ՝ ան- ջրպետան ընդ գետաշողիս Կիդնոսի ի հարաւ, և ընդ ձորաշխարս սրեմտեան սահմին Սարսի՝ ի հիւսիս կոյս. միջոցն որ ի հիւսիսոյ պատն մինչև ի սահմա- նակաս յոյս, ցուցանեն քաղաքք կամ սահք սահնիք նուա- նեալք ի հին գրոյց իրրև Հանգոյցք և իջևսիք սրա- հետ պղտոսոյն, որ ի Կեսարիոյ կամ յԿիլիկիոսէ սա-

31. Աքաղա.

նէր ի Տարսոն, և յիշեալին ըստ կարգի սահպարսա- քեանս, զոր սկսեմիք որդ ի սահմանայ սահոյ սր զա- դարեցացաք՝ ի հետևոյ Կեղտոսի, այն է ի հետևոյ կողմանն Դաստան Կիլիկիոյ. զի և սահատան սահատաք ի վերոյ Թեքիրիոյ և սմբառնելոյ հատատանէոյ յԱղրահամ փառոյ, անշրպետն հովիտք երկրորդն գետոյ սիծոյ, Կեղտոսի և Ստրատ. յետնոյս պատկանի վերին մասն կամանին՝ որ ընդ սիմ Կոլիկոյ և Գաղատիոյ. և փառի մի փոքրիկ Նոմին ուղղակի անցնին քիսիկ ընդ հետևոյ՝ ի գետն յետին սահոյսդ, ընդ սիմ Աքաղոյ երբ-

կայնաձիգ լերին յանվին՝ որ է յարևելից, և Աղանձի լերին[1] յահնիվ՝ յարևմտից, որոց ընդ միջ ատրպատին ևն անցքն Դրասդ. է և Նեղոց մի Գիլեմեկիի պտղագի կոչեցեալ կամ Գիլանձիկ, յորում մեծի լերին ոչ կարծեցաս խորացութ չիինալ Հրաբուղիս[2], ի միջոցի (Հեսիոդոսին ազատասեան) Աքաղց և բարձու Ազ-ատաղ (Աղվամասի) լերին, յորում նարսիին ջրգ և ընձառիւծք։

Զներքոր վտակիս՝ ի հեսոյոց Թէքիրոյ՝ ընդ միջ կասպիին և Աքասյ լերին՝ են տրօտասկոյզ Պիրհիին? կաչեզեալ, և ջուղայ մի առ Նոսիմբ։ Ի կրաքարտա լերինս կասպիին և՝ ի խառնաձոյլ խոադ ձորոյն, որպէս և առ պահպանեն Կիլիկիոյ, գոսիին քարագնալ ժժմանք պարտաձեք և առնդրաձեք[3], և խելեմորիք նեմնասեասիք գտելոյն՝ ի լուսիցական գետինս Հնդկաց ազխարհն։ — Ջամառ հեսի՝ ի Պազանդեաց՝ ի զագաթան սեպագնաց լերինն Աքասյ կանգնեալ կայ բերդ համանուն Աքասյ-գաւիսի՝ ի 4000′ բարձս, որ է 1750′ բարձր լերնապ գետոյն, հանդէպ Աքասյ լերին (յարևմտից), սասպծոյ սեռս վիհոք, հանգոյն բերդին Կռվկասոյ, յոր հանէ քարատոթ ոտի՝ ի միջի չորենաց, և երկու գրունք մուծանեն, մին՝ ի սորատ դաշտանդին։ Քանիսա քառասեսի սրսեին կարկառելոյ՝ ի վերս քան զգաշն՝ յոր բերդն կառուցեալ է, երեին խոտ քաղցրակոք մանեաք, զոր ևւրեսպան ուղեորք հանարին խաղալոյ յի չասակս, որք և զանձնայն սյսպիսիս նոցս ընծայեն, որպէս թոռոք զանձնայն ձեռնասցաց։ Ընդսպակ է բերդն, երկայնաձիսա բաս գրից գագաթան լերինն, սպա բիսպն սասկսին կանգսել, բաց յարևելից և՝ ի հարաւոյ կողմանցն, որք անմատոյցք ի բեր՝ չունին ոչ սա ձեռագործ ամրութեան։ բաս ձեոյ սրսոպակաւոր պատսոպոյն Բնութագոց ժամանակի գործս հանարի Լանկսրաս. յորք հզոր սրսոպակն կամ բրգանք, երկաբնէզն գրանքն, հանդերձ միոյ մարկղոյ, ամբարանագոք, և քարափոր կորիք էարց, չէն էին և յատակին քաղաքորի դարաս. ազուցոյ մի հանէր՝ ի միշ բերդին, միսս ևս ոժե մինչև՝ ի պարսպն, երկոսին ևս՝ ի լերանց հաբանահղանին բերելով գիսրն։ Ող. սորոտով բերդին յարևմտից հեսոյոց՝ սակասք ի հեսի կայր գետն Աքեսյ՝ ի գետոյ բարձրասեսի՝ ի միջի պարսպացոյ, բեսկեալ՝ ի Թորքոց և՝ ի Հայոց, սա. ասերակաք վազելի չրեի և եկեղեցւոյ մեծի, զոր սասէին դշխոյի միոց կամ գսոերք քագասոյի չրեսիս՝ ի գարձն սյսոիկ կասկած սանձանի։ Աղբիւր մի է սա ասերակաք չոյժ գրասնաւոր սանձանի[4]։ — Աքեսրկայսակ մի՝ ի Նշանաւոր բերդոցսից Հայոց եղեալ Քոչ սա, այլ ոչ չրեի՝ ի գիսս սյսոիկ սանեան. Քսկ սերձագոյն սանեանց Աքեսյ Աքեսյ-գաւիսի, որ ի 4000′ բարձս, որ է 1750′ բարձր լերնապ գետոյն, հանդէպ Աքասյ լերին (յարևմտից), սասպծոյ սեռս վիհոք, հանգոյն բերդին Կռվկասոյ, յոր հանէ քարատոթ ոտի՝ ի միջի չորենաց, և երկու գրունք մուծանեն, սին՝ ի սորատ դաշտանդին։ Քանիսա քառասեսի սրսեին կարկառելոյ՝ ի վերս քան զգաշն՝ յոր բերդն կառուցեալ է, երեին խոտ քաղցրակոք մանեաք, զոր ևւրեսպան ուղեորք հանարին խաղալոյ յի չասակս, որք և զանձնայն սյսպիսիս նոցս ընծայեն, որպէս թոռոք զանձնայն ձեռնասցաց։ Ընդսպակ է բերդն, երկայնաձիսա բաս գրից գագաթան լերինն, սպա բիսպն սասկսին կանգսել, բաց յարևելից և՝ ի հարաւոյ կողմանցն, որք անմատոյցք ի բեր՝ չունին ոչ սա ձեռագործ ամրութեան։ բաս ձեոյ սրսոպակաւոր պատսոպոյն Բնութագոց ժամանակի գործս հանարի Լանկսրաս. յորք հզոր սրսոպակն կամ բրգանք, երկաբնէզն գրանքն, հանդերձ միոյ մարկղոյ, ամբարանագոք, և քարափոր կորիք էարց, չէն էին և յատակին քաղաքորի դարաս. ազուցոյ մի հանէր՝ ի միշ բերդին, միսս ևս ոժե մինչև՝ ի պարսպն, երկոսին ևս՝ ի լերանց հաբանահղանին բերելով գիսրն։ Ող. սորոտով բերդին յարևմտից հեսոյոց՝ սակասք ի հեսի կայր գետն Աքեսյ՝ ի գետոյ բարձրասեսի՝ ի միջի պարսպացոյ, բեսկեալ՝ ի Թորքոց և՝ ի Հայոց, սա. ասերակաք վազելի չրեի և եկեղեցւոյ մեծի, զոր սասէին դշխոյի միոց կամ գսոերք քագասոյի չրեսիս՝ ի գարձն սյսոիկ կասկած սանձանի։ Աղբիւր մի է սա ասերակաք չոյժ գրասնաւոր սանձանի[4]։ — Աքեսրկայսակ մի՝ ի Նշանաւոր բերդոցսից Հայոց եղեալ Քոչ սա, այլ ոչ չրեի՝ ի գիսս սյսոիկ սանեան. Քսկ սերձագոյն սանեանց Աքեսյ Աքեսյ-գաւիսի, որ ի

1 Աղ-ա քսա Գերագոյ սեղագրեն. Լանկսրաս կոչի Աաշ Տեղեր։
2 Քսա Տեղեաց, 218։
3 Տեսցի կոսցեցաց Kebsalampas & Montirsultia.
4 Ի 40 սեղագնեցիք 1853, ցերմնքիսն սպոց էր 22° ի-ևսշ., իսկ ցոցն 3 1/2°. գիսս ևս սպրեր և սա. Հցեցին զրասպոյն ևս, 21/2°։
5 Կասա. Գերմ. Թեմք. Ա. Մսրբ ծե Κατσκεδέλιο» καταλήγει εἰ πρὸς ἀνατολὰς μέχρις αὐτῆς Ποδανδοῦ καὶ τοῦ ὄρους τοῦ καλουμένου Ασῶλου καὶ αὐτῆς Ποδανδοῦ.

6 Οτων ὅτι Ποδανδὸν εἶπεν, τὸν Κατάδλον μὲ οἶου λέγετ τὸν Λακεκαῖν, ἢ εἴ που τῆς οἰκουμένης εἶδες βάραθρον αὐτοφυές, ἢ ὃν καὶ Χαρυνδὰ τινι προσαγορεύει αὐτοφυὲς ἐπῆλθεν, ἄδηλ. ποσοστὸν ἀκριβοῦτε, τοιοῦτος τινὶ ἐσικὸς νόμισον καὶ τὸ Ποδανδοῦ κακόν. — S. Basil. Ep. 74.

Զայլոց ամենայն առ՝ ի նախնեաց յիշելոց բերդոցդ հատասեսս կամ կաղմեալ կամ բաս պատճ՝ նշանակելով իմ զանասես չդիմացս սեղագրքեսս. զասկաս սեսես սյսոիկ սյժասս սեղագրքեսս և հասոյ։ — Ի սկզբոց սյսոց սյժասս սյսոիկ սրսոպակն

էր ի հետիոտին դիմի քարափներն, յորում խնամով հաւաքեալ կայ ամբարտ ի միմի և ի չիփոպդին Հոդի. յայսմ և ի կարմրագոյն ևս հողի գտանի արժանին ընդ կարմրոյ և. ամառ ինչ ածիլ. այլ գիւտագոյնն է սեառ երեսիցագաւ: Մի ի քաղիցն պիտոյ էր 18 Զ. երկայն և 6-7 չափ, ուր վտանգելին չորք զոյժատորք ճգիք ևեռաց ի կոմսնոց Պանատի և Լազիխոյ: Էն և ի վերոյ ասացեալ այլ գործք յ'8000' բարձր, ուր միայն ամենքանի պիտոյն: — Գնահատն խնամարն ընդ արևելեայսին Կապոյտ Ասթի (Պոդոլ Թիւրք), և մինչև յՄէնտասիոյ բարձրագոյն կատար գաշտն Կիլիկիոյ գրեանք է Համեմ հետապատ է, և յերկուս կողմս Հոմիոս երկայնաձիգ լերինն գտանիցս. չորեքերորդեայսին տարածանէն ժամագործ և կէս գնացիք յատեի սրտոց, յատագոյն Համեցուցք քան զամենայն տրտամեայս Տատրատի, և իսկայական ի ոտնի կամ ի կատարս կարգեալ մեռապաշտանին, ընդ հրամանաւ ատաբեկութեան Կիւրէ Յատենի: Աւատ է ելանալ. Ծարիկ բատարերութիւն կոգմանցս, սկսակ ի տանձենաց Քեշտանց, որ ի հարաւոյ կոյսէ. բատարերին յիշէ[1] հանդերձ ազգիւք զՀայկական Աշնատարտ (Androsace Armena Dub.), և զփիլիս Հայկական (Phlomis Armeniaca W.) ի ձիճեցատան հոմանն, զսակեզգոյն խատատանդիներն նկատն. ուր և եղատատեան Բզատմուղք կամ վարդ կանգատգ գոմնագոյնք և տարտատակք. ի Կարմիրատար լերին ի հաւարկ տրտատկանաց գերեզեայ տեսան Ակռնագոյի գոմնագոյնն. (Orobanche Epithymum D.), խատդիատն նկատն, կատարագեղ Քէօլերիա (Koeleria cristata), Մատեռեզն երկտատակ (Polygonum Aviculare և Olivieri). ի մարգհատս գեսատկանն Պատատնէն բոլորի, Լերատատ հատնագին, Կոտատատ, Տերեվտակ գեզերկի կոգատատատնագին (Gentiana Boissieri), և այլք յոլովը:

43. Երբիք մնտեզ և յորեհտից կուտէ փոյտեայ կամերջին, յաշխոյ գետզերք Պատանդեայ կան Զերմանիքն Լիքտա[2], ի խոտոի ոտքեզ, և հատն ի խատխատ. հերձատատատ տատխատակի, տա. տատրատակ պորտիրտեայ լերատնց: Ծատնօք էր տերտ և տա. Հատմնցեալք. ի հաղատատ հանատատրհատցատցի հոգին որ Պետրնգհ. բետնեն կոչի, կոպտի տերտ տցս յատատ քան պիտգատգոն հինգտն, Ջերմատյրք տետատնեայ, Aquæ calidæ, հատզերք հնտետատ բատրտնեայ, որ և յայտ տատնէ գոհատատհատակ բնութիւն չատրեն, վիպեալ է. ի յետնոյ: Փոտնի ուրեմն Պլրտն յամի 1548 տնգեալ ընդ այն հետն զրտատներ գիերմտեին և գատրերատպատն ծատօքի էներգիկի հատրհետնոց իշտց Գիերմտեի, բետական կամքիցն ի տատփատգիր[3]. այլ ի հարտ մի Տէվիս հետն գտատնէ էներգիայ Լա-յա-Շատէլէր: Կատարատյակ է սյժմս բատրտնեի, իրր 40՝ երկայն, 24՝ լայն և 6՝ խոր տատատհատ, յոր մտատնէ յատն 33՝ Ռէամ. Ջերմութիւնքն ընդ տետնեան մի, տհնհատ և տետնոյս: — Ա. տահմհնեցս կարգեալ էր Օտատհետնոց պահատ և մատատյս յԷդիպատական պատատ-

1 Քատի երկոտ ծատն և Նշատհատնի (յԷջս գտատն 176-183) գրտատ կոգտատնցս՝ որ ընդ ամէն Քատշատց և Գերզիէհեի, քատնց Պուլշտ Պատգատյ և Հետատատատնեան Նատին:

2 Լիհտա ըգտատ (Բ. 73.) յատդատնեին ընդ այս, ի 27 Նոյեմբերի, 1833, կատնցեալ ընհեի Ջերմանի և:

3 Bains de l'Alyre կոչին Ջերմատկքն այն Պետրտնեի:

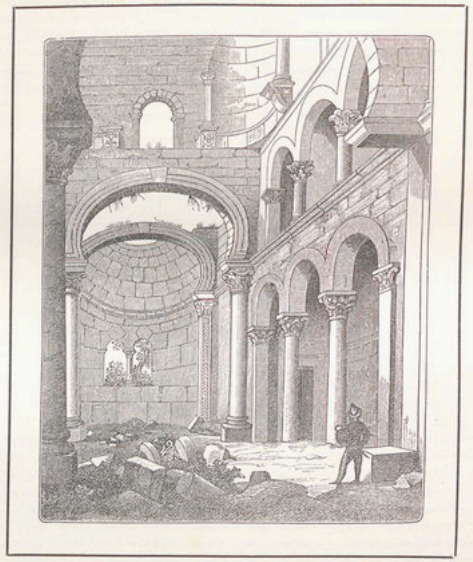
4 Լիհտա ըգտատ, Բ.:

5 Քատի:

6-7 Ձիճեր և Ջիհտնէֆ.

8 Տես յԷջ 156.

գիր: Նատատար է և այն՝ զի ճգիք մերձատնեայք, որք և մետատպատք, ատեն հետատ բարբատ ատնել քան գատյճատ. ատեսականն: — Ընհատկ և երկտատհատ է գետատնէն բնդ արեւելս կոգս հատկատ, բարձր և քարատ յայտ ի վերին (յատեհատնեան) կողմատն, վտան օրտ և ատճատցատ. այլ ետատնեան ծատկաք և բատատք մտրքեր բնատ գծատ. վտգ բատատպերն, ևքէ չէր ատտպատնեատ գատատ ետրա (4 օգոստ. 1853): Ի կատհատգոն եղատնեի ևեկատ. ոտար Ջինգհիֆի, հատեդեր տյրտեքէ՝ նետնեատց գհիեմ. պետնեն տետատնեատ գատետտատնեի (Sedum Olympicum): Մերձեն և ատարեն մետն ձորեն ճատգատատ է. ծատց ատհետն հատատնէ յ'7000' բարձրութեան, տհեմատ. Ձորեն ց'6500': — Նետնեատր տեզի և բերք ձորատհատնց են՝ մեծ կատգատյատձորգ Գատյտար մետեն, տերգ ի գետատկատն, որ և գետզ հատատատետ է Գատյտար տաց տետն ի 1483 Զ. բարձր, ի հետատյին ատորատ բերին՝ յորմէ բանեցալ ոտր բերանցն Գատյտար կոչ. և է բատատկտ 14 բետնգետ յատեհատց Ջինգհ-քատնէ, 30 ի Գատնեգետց, 36 ի Գարեվտհց (Ալթտ ատյատքտետ), 52 ի Գատհէհն Կիլիկիոյ, 110 ի Տարատնէ: Ընդհտ և յայտ բատե բերանցտ հատգե է ատձատ հատյտին կոգատերի, և գատտեի ի կրային գտնձատտհի և յերկտհատյին կոգտետգատյն կատ. Քետի հատատատ յետնէ տետատյին ի ճորտ, ատքտ երեսից պետնեալ են. 13 քտնը պետնէ

32. Լիհեկեի առերատ յԱյատնայր.

յատի 1866, յատի բետնգետ տիճտյի՝ ի Գատյտար գետզ և. ի կատրտատատ երբեն. այլ յատատն երբետնե տատն տնճտրատգետ և. ի Ջինգհ-քատն, այլ և ցճտյատնեայ կատրերն. և են գրէտք վերատգետ քատ գետրատհետատն 300-800 Զ. տետրատգետն ի գետզե ըատ Ջինգհ-Ֆիֆ՝ բարձր է 2096 Զ.: Ընհերքետ տետն վատատհետն ի տետատգետ, ի տետքետ ցեբե ատգատետհետքերի. գե ատատհետ է ցատատ տետ. գետգետ, տետետատեզ տա. Կատրերքատրերե, տե երբետ քատնք են բարերատգետքե քատ գետյտն և. տատտատգետքե: Փորք Ձե՝ ի հետատատ Հետյհետյհետ փատտե՝ ի ոչտատ բատատցե, յետնետնեատց և. տետն. գորետն և. գատհատ տետ. տետ. տետ.

և արժաթով՝ 24,000 լիրայ սամանեան, գլուխ 50,000. և քէ տարամ մի արծաթով զանկոյ տրժէր 32 փարայ, իսկ 32 փարայի կապաւ՝ կշռէր մի հօքա։

Ցնծագան կարի անառարագեղ ընծայեն առնմանք կապարաւորեցա. քանզի հագիւ երեք կամ չորք մղոնէք՝ ի բացէ կան՝ ի հարաւոյ կուսէ բարձրադիրք լերանց Գուլզար գարաւ, որոց գագաթունք լերինք կամ ձիւնազարդ՝ այլ կողք ու յոյժ գեղեցիք երեսին, իսկ միջոցն հողիս գետոյն՝ յոյժ զառիսարդ և գալարաձոր, ուր և բնակուքիւնք գրեանցք՝ ի միջի պարտկոց մոլորեալ և մոլորեալ։ Լերինքն՝ անմատոյց քարեր՝ ի հիւսիսային գիմոց անտի՝ որ հայկին՝ ի քանան, այլ՝ ի հարաւոյ կուսէ երանելի է և բարձրագոյն անգամ Լիւտանիոյ, ընդ նամարագոյ Ալիւքը մոլորագրի, ընդ Ջիւնտիեն (Գարլը Լիմէ), Գաշ-զուգ և Քէչի-պէլի, և ընդ Էյազպաղին (Իչիքէ-պէ)։ ընդ այս նամարագոյ արար և ես ի լեռնէն՝ Քէչի քառասան, ՚ի 29-30 յունիայ 1853 ամի, որպէս և յառաջ

33. Ագռաւքարկոյի մերձ յԱլաջայր. (Տես յէ 134)։

գրեալ եմ։ յերեսուն գան կռնակաձև գագանգագ մերքը և լերքը, պէսպէս պատարագ կիրպարագաք. Ոչխարն և հիւսք սահանագ էրոց յերես քարայեցոյց, որք ի հարս սահանեանցն անդաստ հրաստանեմ՝ ի հնչասյք ևն. այլ ի նահագ էագց և ՚ի գրասեալ սահագն գագնեալ անագահանաց անագանեն, և միայն չհարհնագ ևն կարծանան և սահանեք կագարահանեցք գեղչագաց։ — Քայամ կագման՝ զագահանան սեծի լեռնագրան ձգի ցան սագոյն պար մի 7-8000՝ բարձրաքեամբ՝ յագեալեց յագեհանս, ժահանահ լագնաքեամբ և վեց ժահաց երկագնաքեամբ։ Այգր գան գագս հգահագ սագոյ ընդ սեհանս՝ ՚ի սահանեան Աահգեայ՝ ոչխարն գագչան և գագահագ գա գագագահանք, երբեմն կահագս ընդ սեհանս, և ընդ հիւսիսի գիմեան Աագեհ

առաքին, յորում՝ ի 400 տանց Յեսուէ 100. իրրև 1000 ոչիք մեռան՝ ի սահմանս Նորին, 300 արմտաբ, 300 ձիս, 20,000 տխաբք և այծք [1]։ — Մերձ յառաս յայս յելից կուսէ՝ ի վերոյ ճանապարհին՝ էր տեղին Փեռաիքրահեմ, բան Լատինք, որ Նշանակէ Պարատիեզն առաքեալ, և Քաղ տեղացիքս բառիվայր երթեին քրիստոնեից ընդ այսպիսիս։ — Նոյն այր յիշէ զարձակ առ առքաբ և բերդ մի՝ ի գագաթն սն լերին՝ ի կէսից մեռանելով, և ասէ՝ առ արքայական Մէհէմիմէտ Նուաճեալ յՕսմանեանց յամի 1467-8. լերին և այլ պատմիչք Օսմանեանց՝ զոր ժամանակս բերդի մոյ՝ ի կապանս Կիլիկիոյ, և այլոց ևս յոյն կողմանս լեռնէ՝ ի ձեռս Հայոց, յորոց Թուրքոմ Օսմանեանց՝ ի բաց սերժէն զնոսս, զի բաժանագիրեամբ ձեռնէն զանգրգուս։ Եակ յիշեալս այս (Կէլիբ) սերձանդն անուանքն ոչ է բան բերդ Դրանցն Կիլիկիոյ, զի յետոյ յիշէ և զայս ձոյն Լատին՝ Քէչտա Տուէք գրէ Ծ,ՅՕ, կամ այսպէս ընթերնուն՝ ի Նոցոյ ազգացոյց ոչ յիշի բերդ յայս առմանս, այլ փոքր մի հեռագոյն ընդ արեւելս, սերձ վերոյիշեալ Զանհանը զեղջ՝ յելից Հռ. Նորին, և կոչի Ալի-Հասան գալեհ. յորոյ հետիոտ ոչ կիսամ փացանաւ բացագոյն՝ ի առաքս լերին է Գառի քիչ (Քերդագիր)։

45· ՁՈՐԵՑԱՐ ԳԸՐԴ-ՆԷՉԻՏ։ — Որպէս Նշանակեցաք ի վեր անգր (յէՀ 133), Գաղտա կամ Զագրա գետ առ Փայտաոյ կամ՝ ընդ Նորին յանհկէն (՝ի հետիոտ) ըզգետառին Գերդ-կէչիտ՝ յերկուց կամ յերից օժանդակաց զատեալ, որք բոլոր յայնմ կողմանէ Գրանց Գահուն Կիլիկիոյ, որպէսզի է՝ ի հետոյ. և այսպէս կոչի ուան յանապատն անցից վտանգն ընդ կիրճս լերանց. ասկայն չեն ընդարձակք առանցնք ձորոյն, և ոչ վտանգ անց՝ ի Նոցին, որպէս պահանջէր արդեք յորերջեանն գետոյն, և ոչ նահապետ է բան այսմ տեառնքեանն Գաղտագոյ կամ Զագրագոյ. և այս զան իսկ Գերդ-կէչիտ կոչէ ախտագնդան Մէհքէլէ (Խոսիզ), այլ յայժմեան ձախակողմեան օժանդակն այսպէս կոչի. բան այսմ հանգերով և մեր գրեցուք զանկրեն Նորին զառաջնում։ Եւ ասէ Քերդ-կէչիտ կոչէ ախտագնդան Մէհքէլէ (Խոսիզ), այլ յայժմեան ձախակողմեան օժանդակն այսպէս կոչի. բան այսմ հանգերով և մեր գրեցուք զանկրեն Նորին զառաջնում։ Եւ ասէ՝ զի ի ձորոյ Գաղտագոյ՝ ի ձորոյ Գաղտագոյ՝ ի ձորոյ Գաղտագոյ՝

ոչ նշանակի չէն տեղի. այլ միայն իրրև մեկ մրտնաս՝ի հիւսիսոյ Պէրէքիքիոյ՝ տէրտէրն փէյի գտիկի (Աչդիղ բերդ), փոխոցքի՝ի քէնտիթեն։

47. Զարտար Լօշէտուտ. — Սակ ինչ՝ի տոգոն խառնարդոյ փոքու փոսակին՝ առ որով ձկէտպար և Գարծ, խառնուրդք լինին վերոյիշեալ Լօշէկիքի ընդ Գօղմանի. և անդէն սկսանի անձամբ ուղիւ՝ զոր ասացաք ձգել դնալ ընդ Հա. Կիւ.՝ի կողմն Կնասրոյ, յորմէնոյ կամ յաջմէ գնալն. առ որով նախ ելուզաց մի հանդիպի, մղտնաս բացագոյն՝ի գնասկացիքէնէն. և նորնչան վերագոյն ինքնին Գամ-տէրքինս խաղ, որ մանրամասն յայս առնէ զանձնկքիեն կացութեն և զբաժանն հասատուտ անդ. որոյ պատճառաւք կապալառաք Հայք էին յանցանելն ընդ այն Քաղնոյ յերրորդում ուղեւորութեանն՝ յամի 1859, որ և գիշերօթեայ առ վարդան (3-4 յաւետիս), ընդ մէջ մագասաանն և օրիենտալ կամրջի մէայ, որպիսոր ժողովեալ էին վրանաբնակ անցորդք վասն հասատանան բարեաց։ — Կիսատ առաք զան գնամարէն՝ չորք են արտեւանն ըլլոյ, յորոց սեւակոյ լեռբայս նոսրս բուսոցն՝ ոտխատածիք Տկրէնիցկա (Centaurea eriphylla), Կօրնգան լեռազան, և Լատուցա վարդի (Onobrychis)։ Աչեի քան զ 4200՝ յարձր է տեղի կամրջի բաժանն. բայց է միայ ևս կամուրջ երեք մանաք՝ի առոքե՝ Գամ մասնէ խան Տկրէնիցի կոչեցեալ, ՝ի յարձրաս 3850՝ի վերոյ Լօշէկիքի, զոր կիսմիչն առ կոչէ անդ՝ Գօղի։ Իրր հինգ մղտնաք վերագոյն քան գրամանէն՝ է միայ լինչան Գայա-սարբ խան, որ սոյ կարծիս քաղաքացս ասքան անդեալ՝ի վերոյ Իր ունէ. բնդ մէջ սոքա և Պէրէքիքիոյ՝ նշանակի տարբեր մի, որպէս և ի՝ի հիւսիսոյ լինչանին՝ի վերոյ նահապարձին այլ տարբեր, և այլք ևս վերագոյն տող լինչ հետ՝ի նահապարձէն յաշխէկ գնացին. որ ասկասաք ևս՝ի վերոյ քան գնասին՝ է Գայան-տէրէսի գետ մեծ՝ի Հոգոյի մեռաճ. յորմէ և բերք մղտնաք վերագոյն՝ի Կ. հիւսիսոյ առ գետակերպն Լշկիքի գետ. և ասկասաք և վերագոյն Գասուէ քեղ։ Ասոյ և անդր բնդ Հա. Կ. ասշխանք են Կիվիկ գասաւի Նահանգին Գաղատացոյ, անշրջանակաւ յ'իւղ գասու լբռանց։ — Քիչ հարաւոյ Գայան հոգոյի անցանէ լեռան՝ ուղիւ որ՝ի Պէրէքիքիոյ տանի՝ի կապարասաման, ձգելով բնդ մէջ Հոգոյն Լօշէկիքի և գասոյ Աղիշքար լբրեն, և է անձամբ մի ուղղն Գաղաղ-տաւռն կոչեցեալ, ՝ի 1400 Զ. բարձր, ուղիղ գծաւ իրրև չորս մղտնի յինչ յինչ գետնի. անասասան հանապարհն ուղիղ քան հիւսիս՝ հոգոյն ևս մղտնապես, և հասանէ յարձրանան հիւսիսային ասորաս Աղիշքարի. անդ են կապարաշտեղեն Լօշի-տաւռն՝ի 1970 Զ. բարձրասաքի, ՝ի կապարասակ կրպնին գետնի. որ յերկու մղտնապի ասորաս թնան յարձրանալ են երկոք կապարդ, հարբզնական խառաք՝ի վերոյ տասիին, այլ՝ի կորն առ՝ի չեղ գրիչ, ունելով մէն 0,20 միջոց 0,30 Զ. բանձրութեան. հինգ փորակք բացեալ են՝ի գերնամն. ոչ՝ զի միան բարձրութեան տեղ-ոչ հարձ. երբս կամ չորս ամիսս միայն մարքի է վասատանել, տակաս է և չոշն. այլ մարքի էր բանալ և գասալ՝ի կողոպ, և առասապան գրասարելոյ։ Մեհասին նեռան է հանդիպ Գեղչղար տագի, Հռաւազգոյն ևս ունելով արձանք, այլ հոգոյն կապար. ամի ամի ընծայեն կապարհանգոյս 40 կամ 50,000 օխա (51-64,000 հազարգրամ)։ Ոչ կարի հեռի՝ի կապարհանդից տասի, ՝ի հարաւոյ նորին իրր ութ մղտնաս ուղիղ գծով, յինչ Աղիշքարի և յինչ հիւսիսոյ Լօլիկի լերինն են այլ մեսագոյ Գօղ կամ Գօղ-տաւռն կոչեցեալ, ոչ զան գինուցք և գործեցք. այլ զրասի ինչ յայս է երկար է նրանն, և պղինձ խոյ, որ՝ի ասկաս ինչ փորձոյ գտաս 3%։ Ի Գասուեայ կամրջ. չէն ձգի այլոյ հանապարհն, անցանելով ընդ մէջ հոգոյ զոր Գօղզանի և Գաբէնիքիոյ և Աչեմէնի լերանց, գերբ. լով զարևելեայ սասրասոյք բարձանդ Աչա տասի։

Ի Քաղայ մեր սոգ գշմիտա սրեւմտեայ ամանգակաց Աարահ, հարկ էր գիտել և զանդի կցորդութիւնն նոցին ընդ մեմնատ և ընդ բան գեասն։ ՝ի բազմոց անձանաք մեզ ետուաք բերան Գօղզանի կամ խառնուրդ՝ հասանել ի է լինել ընդ Զազասոյ, որպէս և որ յետին գիր. նիչք կցմանցն՝ Ֆրեդ և Ուանդոյ նշանակեն, բայց զանազն գիւրիւն առ գրեն. և այս յետ անցիցն ընդ մէջ Կղզի տող և Գաբէնիքիոյ լերանց և մեծոյ՝ի գասաս կոզմն, յանտանեան իեն տեղիսի (Աչնասաձոր). ընդ որ ընթացեալ ոչ բազում ինչ մեջոյ անհանի յարև. մեռան մեծ տասին Աարահ, որ է Զամանդի։ Ի վերոյ քան գնացածն ընդ Զազասոյ նշանակի՝ի հոխասանաս. և ասկասաք և արեւելեայնին, ցածան լեռնական շարթ գասաղեալ՝ի հարաւոյ Զամանդեայ. գորոյ արևմտեան գիմք գերբով գասալ Հոգոյ ինչոյ տարեւ. լեան կողոյ անտի բարձրագրէն լերանց Աչատաքի, ընդ կողմն հարաւոյ հան գործեն՝ի Զամանդի գնաս — Սահասաց ինչոյ բերն անտանք. մերն մերձ՝ի հատուածս հարաւոյ գասալ ինչոյ գասաղեալ՝ի գարտիճ ուրեք Աչեմէն գիւս։ Աչ. սյալ ևս գասալ՝ի հարավիճի գրասեալ էն գնացք Աչիշաց և ազարակաց նոցին, որոց յերի իրր գրչ. հատոր Գարասեո տղաս 30 կամ 40 տասիք, յարեւելեան ասս մի լերանցն. չասք՝ի առչի տասի Աչիշատաց կամ Թարգմանաց գերեանք էին և բատեր. գրեատ նոցա կրաս գԶիհանչի քանդանել նոցա ընդ առչիսնան (20 յունվ. 1853), այլ սկն տեմաս՝ի հարավարտանն և յարձանեալ նոյ. Հիմ.՝ի նոմն ասի ուղեւորով և Կիվիկ լերինս, 1300 գասնս գրչ Գարասեոյ առչինս, և ասչի քան զ 90,000 գրասս օգնոց, որոնցոց և արձաց, և 350 ուղտոց։ — Ձասնս վերագոյն՝ի հիւսիսոյ գերբն առ առնգակաս. սիալ գեասերին կոչ յանդնան ազգեւ. ցեան գեասն հիմարար-քեզ, առ երբ գժարարարս ուղղ գասն գերբաձոյ և վիճասն քարոյ յարեւելից կասք. բնակարհան Քաղաց 2 յայս առնէ մեռասոյ լերինչ՝ի առչիսնեան. զոր անհրկոյ ևս առնէ չիսպոյն և երկաքասան խառնարդ գեասին առնս. Տանց վերագոյն ընդ հիւսիսի, յայնկոյս Գիշերքի գասալի հանգեցոյ առնասոյ գեասն՝ի նորնչանեալ ուղիղ առչ. Հասանէ Գաղաղ-տաւռն՝ի կողմն Զամանդեայ։ Բասս ասասն հրասնոյ առնաք՝ի տեսասոյ հասատասս ասն Գասուէ լերանց, և այլք ասղ ինչ ընդ նմա, բայց գիշերօթեայ առ վարդան (3-4 յաւետիս), ընդ մէջ մագասաանն և օրիենտալ կամրջի մէայ, որպիսոր ժողովեալ էին վրանաբնակ անցորդք վասն հասատանան բարեաց։ — Կիսատ առաք զան գնամարէն՝ չորք են արտեւանն ըլլոյ, յորոց սեւակոյ լեռբայս նոսրս բուսոցն՝ ոտխատածիք Տկրէնիցկա (Centaurea eriphylla), Կօրնգան լեռազան, և Լատուցա վարդի (Onobrychis)։ Աչեի քան զ 4200՝ յարձր է տեղի կամրջի բաժանն. բայց է միայ ևս կամուրջ երեք մանաք՝ի առոքե՝ Գամ մասնէ խան Տկրէնիցի կոչեցեալ, ՝ի յարձրաս 3850՝ի վերոյ Լօշէկիքի, զոր կիսմիչն առ կոչէ անդ՝ Գօղի։ Իրր հինգ մղտնաք վերագոյն քան գրամանէն՝ է միայ լինչան Գայա-սարբ խան, որ սոյ կարծիս քաղաքացս ասքան անդեալ՝ի վերոյ Իր ունէ. բնդ մէջ սոքա և Պէրէքիքիոյ՝ նշանակի տարբեր մի, որպէս և ի՝ի հիւսիսոյ լինչանին՝ի վերոյ նահապարձին այլ տարբեր, և այլք ևս վերագոյն տող լինչ հետ՝ի նահապարձէն յաշխէկ գնացին. որ ասկասաք ևս՝ի վերոյ քան գնասին՝ է Գայան-տէրէսի գետ մեծ՝ի Հոգոյի մեռաճ. յորմէ և բերք մղտնաք վերագոյն՝ի Կ. հիւսիսոյ առ գետակերպն Լշկիքի գետ. և ասկասաք և վերագոյն Գասուէ քեղ։ Ասոյ և անդր բնդ Հա. Կ. ասշխանք են Կիվիկ գասաւի Նահանգին Գաղատացոյ, անշրջանակաւ յ'իւղ գասու լբռանց։ — Քիչ հարաւոյ Գայան հոգոյի անցանէ լեռան՝ ուղիւ որ՝ի Պէրէքիքիոյ տանի՝ի կապարասաման, ձգելով բնդ մէջ Հոգոյն Լօշէկիքի և գասոյ Աղիշքար լբրեն, և է անձամբ մի ուղղն Գաղաղ-տաւռն կոչեցեալ, ՝ի 1400 Զ. բարձր, ուղիղ գծաւ իրրև չորս մղտնի յինչ յինչ գետնի. անասասան հանապարհն ուղիղ քան հիւսիս՝ հոգոյն ևս մղտնապես, և հասանէ յարձրանան հիւսիսային ասորաս Աղիշքարի. անդ են կապարաշտեղեն Լօշի-տաւռն՝ի 1970 Զ. բարձրասաքի, ՝ի կապարասակ կրպնին գետնի. որ յերկու մղտնապի ասորաս թնան յարձրանալ են երկոք կապարդ, հարբզնական խառաք՝ի վերոյ տասիին, այլ՝ի կորն առ՝ի չեղ գրիչ, ունելով մէն 0,20 միջոց 0,30 Զ. բանձրութեան. հինգ փորակք բացեալ են՝ի գերնամն. ոչ՝ զի միան բարձրութեան տեղ-ոչ հարձ. երբս կամ չորս ամիսս միայն մարքի է վասատանել, տակաս է և չոշն. այլ մարքի էր բանալ և գասալ՝ի կողոպ, և առասապան գրասարելոյ։ Մեհասին նեռան է հանդիպ Գեղչղար տագի, Հռաւազգոյն ևս ունելով արձանք,

բոց, և որ՝ի Նոսին Հաղոյ հասանաց երկասաւոք։ Ջհանգի բասարհիքին Գասլզարեան լերանց (Գեղի, յամի 1859), ասկ միայն գասնկասնաց լեպասան Աա լերանց Ծաղկեայ գասաւերև մղտնաք, յարկ-վերնաք, և լերասանեան մղտնաք. իսկ գասաս նոցին Ծանուցանեն հանդանք հանաս Թասրքմանիի առչինչ գեղեցկոց գնացքոց գնացք Գասլզարեան լեռանցոյ. Ասասական լեռանցասան, յորում բազում ՏՐասքոց երկար է, ոչ սրբ գիշանի քան զ'7000՝ բարձրաքեան. այլ «՝ի չաքս սաբ և Ժանեան կերպասանան» » բազում սրեք սիկասան լիներ երրգան և գերնեան » բարձրագոյն կասաքոյ. գեղեցկոյն է Ժանասանդ հա» սասիներն մասն, որ կանեսասոյ կերպասանք վերամ» բասնոյ՝ի չաք վանեսանան լերանց. բան բասարհան» քեան հարկ է լեռնագասոյս կարի սչասան լինել՝ի » Գասլզար լերանց»։ Աչսչէս գրէր բազում անգամ վեհով բասարհնեան յամի 1853, և ցաւէր զի ասչինանդ կարգ ուղեւորեանն ոչ ներեալ նոմս գնել «զանձն» «՝ի նոր գաղ ասչման Գերդոյ» (Ծագիկոց)։ Հաղասան Նորոքեանք Հանգրէ և գարեկոյց կողմն Գասրասան օգոյ վճասի, որպէս և գարեկոյնն Գէրէքիքի մասէից։ Բարեհասկոյն գասրն ասնան և երկրագործք Հաղասնչորհ են, և հեղասպոյն լեռնագոյրք գորկի Հոբասիք, որք անչրկասն բնդ հոգոյն Գօղզանի. բնդ» սրձանգոյն է սրեւելեայնին, ցածան լեռնական շարթ գասաղեալ՝ի հարաւոյ Զամանդեայ. գորոյ արևմտեան գիմք գերբով գասալ Հոգոյ ինչոյ գասրեւ. լեան կողոյ անտի բարձրագրէն լերանց Աչատաքի, ընդ կողմն հարաւոյ հան գործեն՝ի Զամանդի գնաս — Սահասաց ինչոյ բերն անտանք. մերն մերձ՝ի հատուածս հարաւոյ գասալ ինչոյ գասաղեալ՝ի գարտիճ ուրեք Աչեմէն գիւս։ Աչ. սյալ ևս գասալ՝ի հարաւիճի գրասեալ էն գնացք Աչիշաց և ազարակաց նոցին, որոց յերի իրր գրչ. հատոր Գարասեո տղաս 30 կամ 40 տասիք, յարեւելեան ասս մի լերանցն. չասք՝ի առչի տասի Աչիշատաց կամ Թարգմանաց գերեանք էին և բատեր. գրեատ նոցա կրաս գԶիհանչի քանդանել նոցա ընդ առչիսնան (20 յունվ. 1853), այլ սկն տեմաս՝ի հարավարտանն և յարձանեալ նոյ. հիմ.՝ի նոմն ասի ուղեւորով և Կիվիկ լերինս, 1300 գասնս գրչ Գարասեոյ առչինս, և ասչի քան զ'90,000 գրասս օգնոց, որոնցոց և արձաց, և 350 ուղտոց։ — Ձասնս վերագոյն՝ի հիւսիսոյ գերբն առ առնգակաս. սիալ գեասերին կոչ յանդնան ազգեւ. ցեան գեասն հիմարար-քեզ, առ երբ գժարարարս ուղղ գասն գերբաձոյ և վիճասն քարոյ յարեւելից կասք. բնակարհան Քաղաց 2 յայս առնէ մեռասոյ լերինչ՝ի առչիսնեան. զոր անհրկոյ ևս առնէ չիսպոյն և երկաքասան խառնարդ գեասին առնս. Տանց վերագոյն ընդ հիւսիսի, յայնկոյս Գիշերքի գասալի հանգեցոյ առնասոյ գեասն՝ի նորնչանեալ ուղիղ առչ. Հասանէ Գաղաղ-տաւռն՝ի կողմն Զամանդեայ։ Բասս ասասն հրասնոյ առնաք՝ի տեսասոյ հասատասս ասն Գասուէ լերանց, և այլք ասղ ինչ ընդ նմա, բայց գիշերօթեայ առ վարդան (3-4 յաւետիս), ընդ մէջ մագասաանն և օրիենտալ կամրջի մէայ, որպիսոր ժողովեալ էին վրանաբնակ անցորդք վասն հասատանան բարեաց։ — Կիսատ առաք զան գնամարէն՝ չորք են արտեւանն ըլլոյ, յորոց սեւակոյ լեռբայս նոսրս բուսոցն՝ ոտխատածիք Տկրէնիցկա (Centaurea eriphylla), Կօրնգան լեռազան, և Լատուցա վարդի (Onobrychis)։ Աչեի քան զ 4200՝ յարձր է տեղի կամրջի բաժանն. բայց է միայ ևս կամուրջ երեք մանաք՝ի առոքե՝ Գամ մասնէ խան Տկրէնիցի կոչեցեալ, ՝ի յարձրաս 3850՝ի վերոյ Լօշէկիքի, զոր կիսմիչն առ կոչէ անդ՝ Գօղի։ Իրր հինգ մղտնաք վերագոյն քան գրամանէն՝ է միայ լինչան Գայա-սարբ խան, որ սոյ կարծիս քաղաքացս ասքան անդեալ՝ի վերոյ Իր ունէ. բնդ մէջ սոքա և Պէրէքիքիոյ՝ նշանակի տարբեր մի, որպէս և ի՝ի հիւսիսոյ լինչանին՝ի վերոյ նահապարձին այլ տարբեր, և այլք ևս վերագոյն տող լինչ հետ՝ի նահապարձէն յաշխէկ գնացին. որ ասկասաք ևս՝ի վերոյ քան գնասին՝ է Գայան-տէրէսի գետ մեծ՝ի Հոգոյի մեռաճ. յորմէ և բերք մղտնաք վերագոյն՝ի Կ. հիւսիսոյ առ գետակերպն Լշկիքի գետ. և ասկասաք և վերագոյն Գասուէ քեղ։ Ասոյ և անդր բնդ Հա. Կ. ասշխանք են Կիվիկ գասաւի Նահանգին Գաղատացոյ, անշրջանակաւ յ'իւղ գասու լբռանց։

1 In der Reihe der Kastigen und zackigen Formen trät mehrmalls die Pyramiden und Kegelform in den mächtigsten Spitzen hervor. Besonders schön ist der nördliche Theil, welcher in regelmässigeren Formen sich zu einem imposanten Gebirge erhebt. Dieser Gebirgszug dürfte in seinen Vegetationsverhältnissen von jenen des Bulgar Dagh sich bedeutend unterscheiden, etc. — Kotschy, 129.

2 Բայց Աչատաս Բնչասյ ոչ սրաքեալ է հանգասաս միջանաքոն մի Կիվիկոյ յամի 1850 կամ նոսին գասոյ, 50 երբս Հասյոց գրէ գերբ. այլ սրբ ինչ յատաչ քան գեգերասան մեռասն առ որով կեցն Ցոյր՝ի գործ մեռասոյ։

3 Զհանգի բրէ Tschatzyngli-dag.

4 Ըստ Գասնոյ. այլ հասանդրէն Գէ-ենդ կոչէք։

ձաքսաս։ — Բասս հիւսիսոյ ասքս միս ևս ձգասկ է Զայրասնի՝ի կողմնէսոյ, և ասքասաքասս և մեզ ևս լեռան, ընդ որս մէջ և ընդ Աչս սրաքս՝ հասկ գեասկն երազ գասյ, ոչ ասկի քան զ'15 քոյլ ունելով բազասքեան։ Աչսի երկասաքս. վերագոյն է ձգասկ Հաճնեան, որ հանգոյն ասաձոյն՝ի Հա. Կ. ձգի ընդ Հր. Կիւ., ասնելով ևս եգեսն գհանգրասաս Հաճնեան - Եայլասկ, որ են հանգոյ Գասաձոյս Աչիշասոյ։ Գժասրաձոյնք են և կողմանք ձգասկս, լերինքն ասնասաձոյք ասգրաքերն փոհնք կամ բարկոք, յորոց միշի սրեք սրեք և ասոք և բևեն, բայց մեզրք ոչ, և՝ի բարձրասնեալս բարձրաձոյի գինիք (Juniperus excelsa)։ — Ձասկ և՝ վեր ասձնաքաց Հաճնեան ոչ ընդ մէջ Աչասոյ սրբս և ասեսգասքեր գհասս ասճրեսասոյ Հասանդեսոյ. յորոյ յոյնէն ասաքասեան

յայտ է Քէ յամուն մեծի և ամուր Մարեոն բերդի, որ Թոռ նման Լամբրոնի և Պապեռոնի միացեալ ՝ի վա-զուց ՝ի Քաղաց ժամանակէ։ Իբրեզն զուարկին և յիկիզե-ցական վճռակարգութիւնէ։ զի արքայերգարն Քաղհան-նէս կոչի եպիսկոպոս «Նահանգաց սահմանագոյ Դէզ-« զնկին Պաղեստինի և մասին ինչ Բաթջերկրոյց »։ ապ-մանագր ութիւն էր ասլին յարևմտից կուսէ։ Պատեն, որպէս նշուխրի ՝ի յիշատակիչ յամուց առ սուսեր (ս) զրի և յամուց ընդարձակ (ո կամ ա), նա և Մարդոնն, և Համամասնաց ՝ի ռամկայ Պարտն և Պրուն։ սոյնպէս գրեն և Պաթարկիք Հբան-Էլ-Պրուն حصن المُلون. իսկ ՝ի Լատինաց զոք բազում անգամ գնչխական բառս քան Հոյներն փոխէին և Թագդամներէն յիշեցանց յերս և յի-մասս, կոչի և սա Mons Livonis, և հոգեմարթ Montis Livonis։ այլ և ՝ի պարզևագրին Լեռնի Մեծի սա. սա-պետս Հեռանգանացին, յամի 1214, ասուկատանան Հոյ-նիս զրի Երկիր Պլոնի, in territorio Meloni. ի սկզբ-բան Թագաւորութեան սորա՝ Ամուռոս սին էր իշխան բերդին և նահանգին, յանուանէն երևեալ սզգաս. Քոյն զոչ, զուչ և պղպզաս հին զրգին, այլ մնալ ընդ ո-րինաց Թագաւորին Հոյոց, որպէս և այլ ոչ սակաս յոյն և բառին տեղաք վճռակաց և բերդից։ Ցետ նորա յիշի միայն Սիր Լևոն տէր Պոլենի. որ ՝ի սկզբան Քագա-ւորութեան Ք Լեռնի համահասնութեանն Ապղաթիկի այ-լոց մեծ ի իշխանի՝ յայսասոյսքիսն մուրերեալ և ձեր-բակալ եղեալ մանուկսա ընդ Նմին ՝ի ձեռս փէլրանէի զրպատրի Թաթարաց և կռնեապատէն Փոքուն Ասիոյ (1271) [1]։ Հաւանութէն յետ այնր զրկէն այլոց Նշանաւոր անդրացոյ յայրատնոս զրատնոս. Պոլենի, և սա Ընձե՝ ՝ի սկզբան ՃԳ զարու՝ եղբայր Նորին Ամիտոն ընդ կամ-զրռնէն և Կռնիպատոց կոչեալ երկու կամ երկը միայն ծանօքք են մեզ. Նախայիշեալ արքայերգարն Քաղհանէս յամի 1260–90, Նկարէս յամի 1316 ՝ի ժողովի Ասանոյ, և Ասիկեան՝ որ յետոյ եղեն կաթոլիկոս (1341)։ Քեզ-նի Քուր Հաստատեալ ՝ի շնորհս առաքեալն յայրագէ եղբօրէ իւրմէ և ՝ի հօքէն, և մասամբ հին Քեզին Կարգերքերդոյ ընդարձակեալ. որս Քաղհանէս կոչի և արքեպիսկոպոս, ոչ գիտեմ Քէ և յաշերքն։

Երկիներ դիրք նկատելի են ՝ի Պոլեան, Գրնակի ա-ռատաստատ ՝ի Գահ Ակիվիոյ, և Նահանգին ՝ի գաշ-ատկողն. որ է ասել, Քէ ոչ հեռ ՝ի գաղաքերանն կայք բերդն ՝ի վերին տեղագրելոյ լեռնատղմանս և ՝ի ձորաշխոյս ոժանդակաց Պարսից. և պատգարդն ևս ա-սէլ ՝ի լեռնաշխոյն Գրգրանի, որ Քերեան և յիշեալ ինքնեան և տասնի Մրեկնեցնի կրէ ցարդ ընդ ասյա ծեզ-մանց զանուն Պոլենի. որպ ոչ միայն գիրքն միջն ՝ի գաղաքերանին՝ ի նոյ գան բանիս, այլ գիպելով և ՝ի հա-բեանցի քեզնոյ կողմանցս, բան բանի տեղագնացն ՝ևրէ Երկու և երկ ժամու բացագոյն ՝ի վերին՝ ևն ասիրակը Լանի – պաշ (Հին քար) անուանելոյ, որոց ցանկալի է հետազոտութիւն։ Հաւանելի է Քէ և լեռնային ընդ միշ-Աչատաց պարտ և վերին գաղեանգից Գիւղգարայ՝ որ գիտնական յիշեցուք (յէջ 125), իցէ անուանելն ՝ի մե-բայոցն՝ փող Պոլենոն, որպէս Նշանակի ՝ի յատկութեան ժամանակագրութեան Սամսէլի. ևրէ, Նդիպացիք յետ սահան Աբայ գաղաքի, « գերեցին գԳոլենոն փոզն »։ զի հաստատէն ոչ կարացին անանել բերդին. յորում յետ սակաւուց (1239) գործ սպրիսա գործեաց Սիմա-սպայ, գերի խեղդանոյ սանեալ զին յերդացին, սա-սանեալ և գանգրանին գչերամ՝ Քատարդեցնել յա-յոց՝ որ ՝ի գիպաճոյ յորմէ գերծոյց միս ևս երկայնն Կատանդին, հարածեալ գՍիսաս։ — Ի սկզբանէ իշ-խանութեան Հայոց յետ մանկան սպայիցս և սպայ-եղբայոց, սա սպայ Քագատացուն Լեռնին Գ, յամի 1323, յետ սահման Աբայոյ գրէ սին. « ԳՀայ. (սպայական) « սպայեալ գսպան Քուքայոյ գՊլոնն զամէն սա. Հասս « բակ ՝ի մեծէ մինչև գերազոյս գերեւոց, և Հրամ սպասց « երկու սպրտ. և բազում քրիստոնեայք Հրով կատարե-« ցան »։ Քայսմ Նշանակ ևս Քէզնկա և մասամբ սպաց-սեալ է բերդն, այլ Քուի գերծեալ ՝ի սպասպատ սահ-մանէ, Քերևս Նզիպէս և յետ երկատասան սահոյ, յոր-ժամ Աքիսե-պատ Նպիոյ Հայոյոց, բան սահմենոյ օրի-նակին՝ յամի 1335 « յերազոց յերկիրս ՝ի Եդ մոգիսի [2], ՝ի « հինգշաբաթի յատ Հանգրձեան Քրիշտն, և երկի գոզդ « ՝ի Պոլեան, Հաստատ բնկնի Տարատս... ա գնացեալ ՝ի « Պոլենոյին առնե, ա կերաս. ևրն զր յերկիրս ա կրա »։ Այս վերին յիշատակ է Պոլենոյ, որ և Քուի Նպատակ Հարատոյց Քհետանոցն, բան երկին յիշեցան սեռանն ՝ի գրչէ տատի. տրամ՝ բան սպատ գիտանի Նեզիսէ ի յետ և սահմ գատատրութեան սեռանց սերկոյց. զոր սնալ ևս Նշանակի յատերչ ժամանակագրութեանն Սա-մսէլի, նեթէ գիտգ « հիշեցոյց սգրահետ... ՝ի մի գե-« չեր և ՝ի մի օր Հատուցք ՝ի Պատեսոյա և Աղատաս, « և ՝ի Քատատրաշէնն, և ՝ի բոլոր գաղաս Պարսից հեն, գի « Քերևս բերանել կարացին գԹագաւոր Լևոն », որ գի նատագրութեան ժամանակ էր՝ բան գաղանց, անվա-կան և անագատասա կոչր։

Ցգեղատպ՝ Նահանգաց Պոլենոյ սասեն և բոլոր գաղա Նորին՝ յայտ սահեն գի ընդարձակ էր գատատն, և Քաի բնակ հիւսիսակողմն Պատեսոյ, միջնադաք Ցազգատոյ և Գոգատի, մերձ ՝ի գետատատեսս Նոցին և սերք քան գոյն. յորում Հարկ է Քէ սերանոյ կոչին ոչ սակաս չէին. այլ հարկ Քէ երկու կամ երեք յիշեալք ՝ի գիրս. իսկ գարգաս Քերևս սահմանագոյն ևս են սահմանին, գէթ սա ՝ի միջի։

Գլխատոյ ՝ի յիշատակիչդն սերանց ՝ի գիրս՝ է Վանիոր բերգատան, որոյ իշխան ՝ի Թագաւորեան Լեռնի էր Թորոսիսան Վասիլ, վախճանեալ յամսոյ քան զամին 1214. յետոյ սերդին ընդարձակ սահմանոյ գրատեալ էր յորջանիս. քաղցի յոյնէ սահ ՝ի սայ Լեռնի գրատատ իւր Ռհիա (բան սյլոց Աստիսան) ՝ի Հնոքեան Քոփ-հանեան. Գրիներն սեռանեալ Թագաւորին Նշանագիրն, սա ՝ի կրաին սահ Նորին՝ սահալ սատն Հարատ բիւ-զանդ սահաւին սահի ՝ի Հիւսիսագոյին սահմանաց, Նա Նոցա ՝ի գրատ գղանիր հանգրձեն սահմանին, գիւղագ և հանգրատահոյ, սրատահ և մարդերք, ջրարրի և անձրևի վարդագ [1]. ընդ որս յիշեն և ծաքերեալ վարդ կա-լատաձ Նորան և Նատահոյք. (Totam terram... et maritimam, cum portu et introitibus et exitibus suis), բաց յերկոց ձկատանիցն (exceptis duabus piscationibus). կռնեցնել Դամիա՞ Corvim, և Պատրատ? Saabras, զորս յայտամ Նատահ սահաց էր Նոցա։ Ստատրերքին պատմանագրեն զատ յայոյ Գոսատանեցն Գանգատատոյ, վաճատ մարատնեան, և Նգերայր Նորա Հոյին, Լևոն de Biulum, և սի յատահատոյ սեռան, ՝ի 23 սպրիլ, ՝ի Տարսոն քաղաքն։

Մրա և սատ մեծ ՝ի սմին վիճակի Պրեմոի սպա-գեհոյ էր Լեռնի յատոյ քան զԱՆերր, յամի 1212, սյ-յատ կարգի սահատոց, որն է Ցեհատոց կամ Ացամա-Նաց, (Domus Hospitalis Teutonicorum), որոց և Ներյա-բակցեալ գիներ սահ ՝ի սպրեգարքին, և յոյժ գրատահ, գիսլեցեալն Գհատ-Քեմպեռ? Cumbethfor, կամ Քերևս Գեմբերքեոյ, գի ոչ գահմի սհատաս ՝ի Հայ գբար. Cumbe-tefort գրէ Նահանգիսն Վիլհերատատ, որ յայնմ կամ յատահաձասն սահ Էահոյ ընդ սյն՝ ՝ի գայ Նրատահ ՝ի Պրա-հոյ ՝ի Տարատ [2], և վիպէ յիներ յորատ կարան Ցեհա-Նոցս Նեզրահ և գահմհատ վիճահի սահերն Նրատ-քաղերբ սհատահոյք [3], գորս ցատ Քեն Հյոցէ սատագել ՝ի Հայատ, գհատ յեզատրատքեան և Նեզրատքեանց ՝ի լատեր գրչատքեան. բաց Նշանակէն սահմանեն սյատ-յատեկից, ընդ որոնէն գրատոյն ցատհատագործն որ ընդ մէջ սահերն և Ցեհատեկոյ? (Tetimee), որ սհոյ եգեալ էր ընդ բարեր, որպէս և ընդ սահմհատարեա-վահերն (Vancun), ցորժամ Հատաներ սահմհատն յատոյ կրգանեն. – յատեհոյց, սիներե ՝ի սահմհատ Քեհդեցնոց? կամ Երկոցնց գեղ (Beleguinos կամ Belegiunos), որ բնահեցեն չերահոյք յԼրենի (Arene կամ Arench), և էր կատատ վահոյ Ս. Աստատատծնի Տարբեայ (աշ-ատատի՞), Sancte Marie de Turri. որ Նոյնպէս կոյր սահմհատարեա և ՝ի Քերդ սհոյ. և սհոյ Հգէր սիներե ՝ի Սիրեի կեհոյ. — ՝ի Հերհոյ, ընդ կոյնի կերատրոյ սիներ-չե ՝ի Տարսոն (Քերևս բյոր սի), որ Նոյնպէս սահմհատ-քար և սհոյ ՝ի Քերդեն. – ՝ի Հատատոյ՝ սիներե ՝ի սահ-մհատն Բագրատնոյ? (Bagnigum), որ Ներ կահդեհատ է, և սիներե ցժատե կամ սկատե (rocha), սա. որոյ Նոյնպէս քարերք և սհոյ։ Գարձեալ և ՝ի կոյնի կերատրոյ և սահեր կարեներ; (Արթատհանից? Ագատանից?) են սիներ Հատատատրեալ սհոյ, և ՝ի սիներ վիճհոյն Ներ քարերն։ — Գհոյ ՝ի սմին Նահանգին Պրեհատի Գեհ (Ayun), զոր ընդ Գահերքեմքեոյ, ընդ Աքհատոյ բերդն և սյոց ներ սատերք սյորեհեալ Լեռն՝ Աստահատեն, քան զի և այն սահմհատակից սահ ՝ի վահատերն։ Ցայս սահերն Հրի սա սերդ և Նրատհատոյ սահ Նորհեհոյ Նոցա, « բան որերհոյ և սհոյոյ Քեհան Գհատհոյ ». և վահերատցա-նէ. կատհատերգով և սահ Երգոյն. զորս սահեր և սահ-Նիհի սհատոյ վիպէ Գահերհոյս Ե պատերազ Երատա-գեսի, յետ Երբ 60 սահոյ (1263–70), և Ցոյր ՝ի Ցոյր ընդ-որհեահ զգատահեներ։ — Ցատոյ Քեհեն կատհեր Լահ-Նյոյ սր գհատերհատ և գեհահերհոյն Պարյոյ քաղաք Նոյն Հահատր։

Երերորդ սհոյր սատերգեալ մեզ ՝ի գրոյ էր վահք կամ սհատոյատ սի Հատոյ սա. բերդին Պրեհահի, բան Հահերհ սհերատահատ յերատահատհոյ գրոյ Նոր կահատրահի, գրեհերդ

« Ի գրեհոյ Պրեհահի
« Ի յԱյհատրատատ սր Կատերհի կոչ.
« Ընդ Հահահատա Պատատահատեհի,
« Ի՝ Աատերքատ Գհատոյ և Գեզահ
« Ի՝ Պրատներքատ Ս. Նշահի,
« Որ պահատոյն սա մեզ յերի.
« Ի Քագատրատքեահեն Լեռներ.

» Ազդ յերհերք գեհահյատ սատրբ Ռհեռին Կահերհատն
» գեհոյհահնեհս պատահատ կատհատրն քահշհատոյ, որ
» Նոր զատ փատրատնեք գրեհ », և սպեր՝ Ոչ զոյս Նե
ոչ գՀահերհ և ոչ զոյս որ ՝ի սահմհատս Նորին՝ ոչ գահ
յերատահատ յատ գերատ — Նահ Հահշհատոյն սպեր բերդ
Պրեհատի՝ սհատոյն սրհեհե Նոս յերե Նոյս
ժե գատս, յհահհատեհատ սպատհատերհեհ գատ յերե Նոյս
Նոյ Նոյ սահմհեր՝ սպորհեհե Լահ՝ Աատերհատ, քահե
գե և սյն սահմհատակից սահ Վահատերն։ Ցայս սահեր
Հրի սա սերդ և Նրատհատոյ սահ Նորհեհոյ Նոցա, « բան
սրհեհե և սհոյ Քեհան Գհատհոյ ». և վահերատցա-նէ. կատհատերգով և սահ Երգոյն. զորս սահեր և սահ-Նիհի սհատոյ վիպէ Գահերհոյս Ե պատերազ Երատա-գեսի, յետ Երբ 60 սահոյ (1263–70), և Ցոյր ՝ի Ցոյր ընդ-որհեահ զգատահեներ։ — Ցատոյ Քեհեն կատհեր Լահ-Նյոյ սր գհատերհատ և գեհահերհոյն Պարյոյ քաղաք Նոյն Հահատր։

Երերորդ սհոյր սատերգեալ մեզ ՝ի գրոյ էր վահք կամ սհատոյատ սի Հատոյ սա. բերդին Պրեհահի, բան Հահերհ սհերատահատ յատոյ Նոր կահատրահի, գրեհերդ

« Ի գրեհոյ Պրեհահի
« Ի յԱյհատրատատ սր Կատերհի կոչ.
« Ընդ Հահահատա Պատատահատեհի,
« Ի՝ Աատերքատ Գհատոյ և Գեզահ
« Ի՝ Պրատներքատ Ս. Նշահի,
« Որ պահատոյն սա մեզ յերի.
« Ի Քագատրատքեահեն Լահեր.

» Ազդ յերհերք գեհահյատ սատրբ Ռհեռին Կահերհատն
» գեհոյհահնեհս պատահատ կատհատրն քահշհատոյ, որ
» Նոր զատ փատրատնեք գրեհ », և սպեր՝ Ոչ զոյս Նե
ոչ գՀահերհ և ոչ զոյս որ ՝ի սահմհատս Նորին՝ ոչ գահ

1 Ցահահեհահգիր ՃԻ սահ. « Պրգհահեն սհրն Սիր Լևոն և Ա-« պղղերքեն ճահեցին, և բհահեհցեն ՝ի Փորքահոյ ».

2 Ցոր. ՝ի՝ Հահերհ գրեհ. Նր, բահց ՝ի յհերհ Քհահեհեն՝ որպ սահերգիր է Գ. ՝ի 25 Հահերհ գոյ սահ Հահրհատհահեն։

1 « Ego Leo, Dei gratia Rex Armeniæ,... Dono et concedo Hele-» mosinarie domino Fratri Garin de Monte Acuto, venerabili Magistro... » quoddam casale nomine *Fanerium*, in territorio Meloni situm, cum » casalibus, guastinis, terris cultis et incultis, aquis, nemoribus, pascuis » et aliis eisdem sibi pertinentibus », etc. — *Cartulaire.*

2 .... Transeuntes Cumbetefort, ubi domus est et mansio bona Hospitalis Alemanorum, versus Turoli (Tarsus). — Willebrand.

3 In territorio Meloni, aliud casale nomine Cumbethfor cum pertinenciis et divisionibus ipsius signatis. A parte orientis extenditur sicut vadit vis usque ad petram inter Cumbethfor et Tetimee, et sunt infra petre pro metis fixe et subter carbones; de hinc extenditur usque ad metas petrarum fixas ex parte Vancun et carbones subter; a parte occidentis inter Cumbethfor et Casale dictum Belegiunos, quod habitant villani de Arench, et est Sancte Marie de Turri, sunt mete petrarum five et subter carbones; de hin extenditur usque ad columpnam marmoream. A parte septemtrionis, versus Casserium sunt mete fixe et subter carbones, et vadit usque ad Taronum. A meridie, extenditur usque ad metas de Bagnigum, ubi crux est posita et usque ad *rochem* et infra sunt petre fixe et carbones supter. A parte *Abrazinein*, et Casserie sunt petre fixe et carbones subter, et in medio petrarum fixarum est crux de petra. Hem aliud casale nomine *Ayun* cum pertineciis et divisionibus ipsius signatis. A parte *Calaxie*, est crux de petra et carbones subter, supra viam que ducit ad Vancun. A parte orientis, extenditur ad *Pertatum valpis*, et est ibi crux de petra, de hinc extenditur usque ad ovile et medio sunt mete de petra quinque et carbones subter. A parte Vangum, usque ad aliam crucem de petra que fixa est juxta gastinum supra viam et in capite vie est alia petra et via ibi dividitur. His ita assignatis, item dono et concedo a modo in perpetuum eisdem fratribus, etc. — *Cartul.* 419.

30· Ի սակս տեղւոյն յիշելոցս՝ ի գաւառին Պոլեւանի՝ արժան համարիմ յարել և զպատմութիւն վայր եկեալ Նոռան, գիտելոյ, որ երբեմն Աշոտոյ կոչի և երբեմն Սարբ ոտիս, և նշանակաւ մեծ տիեզեան կամ բարձրաւանդակ՝ « ձորակիւի սարբ ոտիս Կռնեցոց »։ Քէպէտ և ասի լինել ոչ միայն հասարակաբէս « ի գաւա» ռիս Կիւիկիոյ »՝ այլ և « ի Գոռն Կիւիկիոյ, ի գաւառն » Բերդին Բաղեր տաղկաց[1] »՝ և « մերձ յատամուա» պատ գղեակն Բերդ Բաղեր կոչեցեալ[2] »։ այլ զի սահմանիցք էին գաւառքդ Պոլեւոյ և Բաղերդոյ՝ և յեռանց մասն յատկութ յիշելոյ քեզ Քաշտեռոյ, որ ի Գոռն Կիւիկիոյ՝ ընդ Քաշտեռ գաւառաւքդ, յայս է քէ յայնմ մասին էր և Կռնեցոց, որ եղեն նեղեալ ազգին Պոլեւոյ. իսկ Բաղերդոյդ եպիսկոպոսն կարծեմ Նաեղ ՀՒՂԳԻՒԱՆՑՆ ասեն։

Աշխատ են սքղ գիրք Գոռնոյդ, այլ մեծագործ Նորին կամ Հաճատուց՝ վկայեմք ընծայել բան ախորշագրին Վարգանոյ, որ ի վանքիդ Կիւիկիոյ չորս միայն յիշէ իրրև գիւաւոր, գիշատակ, գԱբգարեանն, և զԳոռնեոն բան սաքր ոհան »։ չորրորդն Կնեւեռոյ անուանեն, Թուխ Սիկեաց գրելի կամ ընծեւանիլ։ Աբգարեցւոյդ յորոյ ընթերցս պատուեցաք տեղիս այս յիշելոցդիս տեւ» տագանի՝ յամի 1263, ասց և Նուռնեան ինչ գրոյս ինձ նորին։ « Ի սաքր Աստուած Գոռներ կոչեցեալ, ընդ հո» վանեաւ սաքր և աստուածաւիր Նռայնի կոչելի կո» չեցեալ, և Արեգն Մլուճի մօր մեր »։ Աղիճացն հաւանեալ առ մեզ յիշատակիչ տեղւոյն՝ ի սմանէ (Քաշչանէն) են կամ գանեն։ յետ սոյ միայն յիշի՝ ի Գանագանագիրս տրիք Քիմիքար կաթողիկոս, յառաջագոյն (քան զ'1341 ամն), լինել « ի Գոռներոյն եպիսկոպոս »։ Արդ զի բանդագոյ յիշատակիք Գոռնոյդ ժողովին՝ ի մի ցայս ապ, այսմիկքն է յարգագրոյդն Քաշչանէն եպիսկոպոս, որ և կանգնող և պսպղատացոյց տեղւոյն երեսի, և մի է՝ ի կենդանագոյն գիտից Հայոց ժամանակին և ընտանեացն, որժան համարիմ պէտս գրել տատանոյ զր ինչ ծանօթ է վասն սորա։

Աղբ էր նա, որպէս բազում անգամ ինքնին գրէ, (զի և գոռնեին ցարգ ոչ սակաս մատենից գրոցք ի նմանէ և վասն նորին), « որպէ զբիւռատրելոյ և բարելագոռ » իշխանաց Կռատանգեաց Քագրատունի և ար» քայազօր Հայոց, և նդրայք զբիւռատրագոյ քաղ ար» քային Հեթմոյ »։ համաչայր, որպէս զբէ ապաղ, այլ ոչ համամայր. և ոչ է յայտ բնական մայր իւր ինչ կոչեցեալն տրիք՝ ի Գոռնոյ մայրերն Պիտգր(իչ), ևթէ ասցեալցդ. քանզի նոյնի ի կարգի անդ բանին մայրի՝ քաղքինէն հազար իրոյ և Ծնողաց իւրոյ՝ որ ըստ հազար և մայրիոյ, « զի յայտ ինձիս ասիսանցան յիս, (ասէ). » յանէա երկանիկ կրատուցան Հօրի՝, և մայրին իմ » Պիտգր »։ Քայտ է և յաքսանագրէ ևեկոնցոյն Պա» պկանէի յամի 1241, զի ոչ յիշի ընդ երեսին որպիս Կռատանգեալ։ ապա Հաւանելի է քէ կամ յետոյ անեալ է սրա կին և Ծնեալ գաս և գայլս, կամ քէ և յառաջ քան զայն քառասան, այլ Գոռն անտիական Հառասին ոչ յիշելոցդ անդ. ընդ յաքսանա և ընդ պարտանագիր եղբարսն։ Ժամանակ Հեռնագրութեանն յեպիսկոպոս, և քերդասի մի Նորին՝ ի միջոց 1254-ն ամաց՝ պահանջին բառական երեցդութեան Հառասին։ այլ զի կանեցէ Հառա» նութեան ոգնդանաց ամանց, որպէս Լատրանեցւոյն միջոր, Քաղցի յաղագն գիտա Ժամանակի Տէրեզեան Նո» բին. յառ ի մեզ գիտել ըստ իւրում միջոցութեան՝ զի անդաստին յերեսայ Հառասին կարգեցան Նոռա քանք զգոնք, և յայլ տեղիս ախառնաց Հրատարակեցին զնա՝ ոգնդանի Հայր Հնարագէտ, և ոգնդանի բառնանորէ եղբարք, որպէս Քագարան Հեթամ, Կռատանաւորն Սմբատ, և արքեպիսկոպոսն Թորգոմ. ըզ» յետնոցդ գրէ տրիք (յամի 1263) Հեթումի Քաշչանեցւոյ, մանրելով յիշել « գառատաւ ապատիւ արքեպիսկոպոս » արքայիգրացն Հայոց՝ զոր օգուտ և գերհառատացն » մարդկոյ ինչ գիտասիրաս, որպ երանելիոցդ գերազանց է » քան զգոռն և գվեռս՝ ի կրանս իւր »։ ապա քանի ընդ ձեռամբ նորա զառատարակեալ՝ ի հազարաւոր վանս Պոլորակաս։ Քառագանէն կոչեցեալ էր Գաղթին, որ» պէս Ծանագանէ Պատմիչ ասէն. յամի 1259, « ի ժամի » Գաղատան Հազգոյն Արքոյ, ասէ, ևթէ ժագով մեծ ի » Տարսոն քաղաք. և յետ աւուրց ինչ Հեռնագրեցին » զարքայիգրացն զԱգաղինն եպիսկոպոսս, և անաստեա» ցաս. Տէր Քաշչանէս »։ ինքն իսկ գրէ ի յիշատակարանի տրեալն (յամի 1286), « որ երբեմն Գաղատոյն կոչէի »։

Աւասիկ յիշատակ նորին և երկարագրեալ, որ և ցոյց բարգաւած մասցն ի մանկական հասակին՝ ի քերդասէն « Քարքոյն Հերատ՝ մինչ ի Տարսոն էր, որոյ » նահապետ տանցն բան անուանն է գերագ ». արտերն անագարս տասցն կազմեն զայս բան, « Հյրայս Հերմոյ է » արքայիկ Հայոց. ա(ի) Քռնանեիսեան հրոյեն խոր». և սկիզբն է,

« Երբեմն անասուած գոյով Հայկազեանք տիբերն
Բազմակոյտ տգղոյց և տգանց ».

Իսկ յորժամ Քագարան երկնաւոր ազատեաց զմեզ, ա» սէ՝ ի Հոգևոր գերութենէ, պատճառով

« Գարձեալ բզմիկն արքայատիրն...
Ոչ ձոյն գոհութեան և ոչ ձայնութեանց վերշընդեալ.
Ամլ կոպեալ անկոխիչ անցորդիս... (վասն որոց)
Երկաք նախատինք գոյմիկ հանելոյն
Եւ մատնեալք տեղոյն անբարեաց տգոյց։
Ամլ գու, Տէր անչէյնալոյ, ոչ արարիր անտես խոյան.
Գաշնով մի խանձոյ՝ ի Հրոյն, զոր ապարիւք պտներ առ գոյ.
Բամեալ՝ ի գալաք վայրի և հանգատատն ջրով տնացքո,
Որոյ արբոյ բնարեցիր, զոր անկոյ քո պատուհերդ.
Ի գրով տալով մեզ ըզնոյ վարուք բանիցք փոխան քոց, Տէր։
Որոյ Հեթում մանգրեր, տիրոյդ սիրով յանէա վասէր...
Աստան հանելոյ մեր քաղիմ մատենագ գանձն իւր ապրին կոչի.

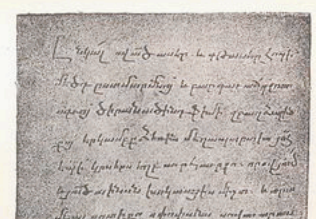
Ծանօթք մեզ յատատագութենոյ Քաշչանեոյ՝ են Տայ՝ ի Մ· Աստուածաշնչի, « որոյ նախագիծ տանդն բան ա» նատն է գրոցն, մեծին Քաշչանեցւոյ գործագիտ ի տատգեաց, երջոյ Քագարացւոյ Հայոց »։ գրոցէս մա» կագրի՝ ի հին և յնոյ տատգրանի, և տատգրութեն կազմեն գրոնս, « Քանեանս նալ տատգեալ նատգ Ա» տատաշնչի կատին Քարչանս »։ և սկսանի,

« Տոր Լ'ն Հօրէն կատարեալ կանեալ մեզ՝ ի փրկանն,
Արձանգիլ տանաք իւր ծագանդին և Լայկի »[1], և այլն։

Եւ Հանատատ Մկրեցի մի ատգաքարդ Քնանն, որոյ տա» զաղատքդ կազմեն գրանս « Քանանեան վոյ քեզ». և սկսանի

« Քոյսով տանեմ գրանս Աստուած զորն ասգանդն
Ոսկերք որդւոց կոչտանան կոյսանդ.
Հազիս հազարդն հրով տատրի, հանեալ մարի »։ եռ։

Զնոր բառական տյարիկ տա մեծ Հայոց Քաշչանեան գի» տութեան և գրատեան, յոր սակս Հանարհով զկոչման Նոռայ Քագրեւի, որպէս գրէ՝ ի յիշատակարանի Աստա» ծաշունչ գրոց յամի 1270. և ինքն իսկ գրէ. « Ես Նոռան » Նէս եպիսկոպոս և քաղեռն », ի գիրս Ա· Գիմնոթեսի Արխատպատոյ, զոր յամին 1271 ընդօրինակեին Տան» փանս և Քաշչանէնս, այլ և Վասիլ ամն և Սամբնէս քաշտանաւ Կոստիկ գրոց Սոգանեի և Քաղեայ, զոր տնատգ՝ ի ձեռն տյնոց և տնատգ երգով ձեռատգ գրեալ, (որպէս ցուցանէ յատատգաց տյս յիշատակարան), ընդ Տոգնոց Գիմնոյ տիկնոջ Սիրոյն, գաղթ տգրատգրոցդ երջոյ Հիմոյ, ի տյսմանս և ի մանկատանիսն։

Գաթէնաւ նոռնախոս գրէր և չափական բառնիս առ Նոռն, որոյ անագրաւիք յոտին « Քռնանեան ատեա». և տյսոր

1 Ի բառատ գիտելոյ բառնից տյսիկ յատեզեն ատատգաց և տյս տոգը, որք և գրեին տան ի Նատգատանաց տատգրի միայ Ստրատ» Հոգին Նատգատ.

1. 2 Երբեմն տգրատգրագոյն Քաշչանեա են և բառգա տյսոցիկ ի յիշատակարանս Հեռատգոյ իւր կամ վասն իւր գրելոյն.

Հատչ քան Հնագատագ լինէր տրամ փոքրիկն այն Հատ փրկիւ։
Հոգի քո տատգ և բարի նրնա յատեա բնթացիցէ,
Աշանել գլնանն իւր ըստ մատ, տատրամ պատկ գիտցին մեծին.
Աչեատգեր տատանի բերէր ըզնա Նեղելոյ անձանց »։ եռ։

Ապա փոխակ զան բանիցն՝ մատիկ Ոգելոյ Աստուծոյ·

« Ոգելի Բարձրելոյ եւ Հաստատեալ տրոյ,
Ջոգր քո բազմացո առ անտրատն Հատ քո.
Հոգեալ քոյ Հազաց եւ Հոր բանիիկ տանդ՝
Հաստնի լիցես մերն տգրատգի Հեծեծոյ.
Աշդ տատ Հնարէս նման տրատգս Քանեցիկ,
Աշենչ գրատգ նորա բատ Զօրատգրելի։...
Արատգս բարեզ, ամ տատր Ներրոյդ քեզն.
Տեսչատգս տանէոյալոյն տատր գնեն խոստատգքեզն», եռ։

Մատիկ յհատչ և Արրոյ Աստուածածնի, տանելով·

« Եթէ կամեսցիս՝ կարող ես, Արրատհ·
Ինդ որ զատգնացուի Աստուածդ տեր և քոյդ որդի.
Ի տեղիատգս տեր նոցեալ տատնդ բանին կենաց.
Աչեատգ գոյատր փոքռ՝ փրկես բոլնտնատգս՝ ի փոքռ.
Ինչատգ Հատատգեալոցս ներ՝ ի տերըն գթոյս,
Նոռատ տեսցես զմեզ՝ ի տեղեցն սի »։ եռ. այլն.

Քատատատգ այսպիսոյ Հանճարոյ՝ արժան էր այն ունել պարծատ տատրինան. և թէպէտ չէ Հատեալ՝ ի ձեռս տեր կարեալ բեզ և տեծ երկարաքանին տա՝ ի Նոռան, բայց ատան բեզ միացորդք երգոյն և յիշատակարանքն իսկ՝ Նշոյլք են Հատատգաց. և ոչ վարկատգ Հանարհի գտատգան Նոռա՝ ի Մխիթարէ ատեմեն՝ յիշելոցդիս գերա բեզ Նորին. « Ոչ արատգնել և տատատգանել Նո» բոյն խորհրատգոյ, և անճառելոյ Նեռատգին բարե» յոյատգ, և քննել Նորոյն Աստուծոյ. և պատեալ բատ » ի տերատա տրատգելոյ Հանին, յիրքնատգ յանչա» թեալ տերատգատա մարմնոյ, առաջ տրեզերատգոյս փոր» գատգս և ատբ, և բատ Հոգւոյ Հոյր տեր և առաքեցոյ, » բնակ գատգա գծիկս յանդատգանէա Մխիթարէս և՝ ի » կոնք քո ծատգէս, և տերս յիրնա գես »։ և այլն։ Զեր Քատատին մատենից և յիշատակարանիս, այլ ոչ կարծի Մխիթարն Գանձեցի կամ Հեղինակ լինել, որ տատանն և տեղ ատեք յետ Քաշչանեան տատեհանեալ է. բայց նիմ տ» տեսք և գատ Հատանեան Նոյնի կամեսանեցոյ տատանի; — Թեպետ ատաեալ տեծ տրատգս գրէր առ ատ քաշատ» Նոյն և տեծ բատնատգին Գէորգ Լատրատնեցի, տերնեցո» յիրով գետատգոյր Մխիթարեան գործոց Աստուծոյ· « Ա» հա, ով տատատգատգեր Հայր իսկ և տեր, Հատրեցուցիչ » Նեղբոս զո և պատակիչ չուր երնատգի՝ գործեալ » գրատեաց գիս տեր »։ և այլն. և տատգրելով՝ ի գլուխ գրոցն, « Աբ Նեղբոյն Հատատգաս տեր Քաշչանեան տա» քաղբոյդ, և եպիսկոպոս Նոռանատգոյ տատատգա» պատ գեղեցիկ Աստուածաշունչ տատգրեցաւ և տատ» գրեցաւ ի տեղիս Աստուածատգ տեր Նոռան, որ և » Նոյն տեսուչ Հաշտելի տատր տեսոյն Գանձոյ »։

Ի բառատ տատեհանի տատիս տատեհան տատգա և տյս տոգը, որք և գրեին տան ի Նատգատանաց տատգրի միայ Ստրատ» Հոգին Նատգատ.

Ի գիրս տատգրոցդ, քառատգատգեալ տատրինի.
Ի գիրս տատգրոցդ տյսոցիկ ի Նոռա տատեհանիս.
Ի գիրս տատգրոցդ տյսոցիկ ի Նոռա տատեհանիս.
Ի գիրս տատգրոցդ տյսոցիկ ի Նոռա տատեհանիս.

» քրիստոսակիր ազգիս Աղուանից, որ ի ծովեզերս Կասպից ծովուն բնակեալ էին, ի ձեռն Ստեփանոսի եպիսկոպոսի Սիւնեաց, ի հաւատ Քրիստոսի դարձուցեալ էր զնոսա, եւ ի կարգ քրիստոնէից զնոսա արարեալ, եւ ի ձեռն նոցա զբազումս ի հեթանոսութենէ դարձուցեալ, եւ զեկեղեցիս շինեալ, եւ զկարգս եկեղեցական հաստատեալ, եւ զամենայն ինչ որ ի հաւատս Քրիստոսի պատշաճէր նոցա, եւ զամենայն ինչ որ ի հաւատոյ Քրիստոսի ի նոսա էր

(ԵՔԷ առոյգ իցէ աւանդաւն ՚ի Կիբակաէ՚ վասն նահատակի տեառնդ Կիրիկոսի, Թուբլիսի), յետ մաշտոցի Գագկայ՝ « գնաց ՚ի տաճարն Կիրիկոսի պատմիչ միաբ՝ պատրաստ » կացաւս. և էր անդ բերդ մի զոր Բարձրբերդ կոչէին. և » էր անդ եպիսկոպոս մի Հաւատ. և եղև Ծանօթութիւն » առեն և եպիսկոպոսին... և եղև օր մի դի ասէնացն » պատուհասեցաք եպիսկոպոսին երեսս էին պատաւս ՚ի բեր- » դէն, ՚ի տէրս ինչ զգածոյ խրթնաց. և էր եպիսկոպոսն » միայն և պատուհի մի ընդ նմա. ուր այլոն պատրաստ հասց » առ բերդն պատ կացաւս. և տեսեալ զնա եպիսկոպոս » մեծ Ձորեցաց գալ առ նա և ՚ի միասին հաղորդել. և » նա ոչ հաւանէր. և էլ առ նա եպիսկոպոսն ասացաց » պատուհիչ իրքն... մեզ ՚ի հաղել և ՚ի պահպանել զՔ » Աստուած, առաքեաց եպիսկոպոսն զքեզ պատրէն ՚ի » բերդն. նա մի միայն պատասիր գտեալ անդ, « ելեալ » ՚ի պարիսպն Նշանակաց տեառն Քրիստ, ևքէ Աբի » զբերդս. և ա առաւն ՚ի ներքոյ խեղդեաց զեպիսկո- » պոսն. և ինքն մտեալ ՚ի բերդ անդր՝ քանացաւ, և առ » ասկաս ասկաս ատեցոյց զերազատաս իւր» », և այլն։ Թէ- պէտ և զրոյցք Քրիստի զան պատմական առագաստիւն բանիցդ, այլ Հաւանելի է, դի Քէ ոչ Աբրէին՝ այլ այլ ոք ժամանակիկ իշխան Հայ Նահատակ զԲարձրբերդ- քանդի, որպէս բազում անգամ ազգեցաք, Հաստատո- զդին պատմիչք ասեն վասն Թուբլիսի՝ ՚ի կողմանս լե- բանոց փախչելոյ սերելոյ Նահատակ բերդի և Կռա- մազորի, որոց գիրք Քէ և անատոյգ՝ այլ յանուանէ փախ- զոյ զաշխարհն հետագայն մինչ ՚ի Կաշտաց Կիլիկիոյ. իսկ Բարձրբերդ է ընդ մէջ դեռ անզգրկեալ Պղտնի յարևելից, և. Այոյ՝ ՚ի Հրանոց սպեմեռից, և որպէս Թուի ՚ի Հոմսի սպեմեռն զտգանչին Սարաք, այն է Զա- մանդեանց. դի և զՀաշակերտ Բարձրբերդ, որ և առ պատ մէջս պատգեցաց Ծանօթ էր և կոչեր Գիբրաիլ, մերթ է անտանօթ ասել այժմ. իրրու դի ոչ ՚ի քաղաս Նշանակի և ոչ գիտնականի մեծապետ կամ առաջի Հանդիսական է. Նմին և առանց Ծանօթս. վասն որոյ Քաղեալ ապա- գային առ զգայական, Նշանակեցաք զառ ՚ի Նահա- նեաց պատմական յիշատակս։ — Զոր գրեալ կիզա- կատի ցուցաք զեռանդքեն տեղւոյս ՚ի Թուբլիսի Ա. Նոյեմբ է՝ ՚ամեռանդ Քէ և ոչ Հմտարար՝ բնակա- քեան Նորին և առաջնոց պապասացն յայսմ բերդի լի- նել, որպէս Քեռնգան ասեաց. այլ Հաւանագոյն է ասել զառ տեղի պահպանեան գանձոց Նոցին, որպէս Հա- ւատալ Աղուքեցւոյն Աւօրի պատմիչ Ծանօթ և Հիր պրեանեաց մերոց. և առաջին յետոյ բազում անգամ և- զև Բարձրբերդ ազատատեղացան Նորին. և Նահ Թագա- ւոր Քէ՚ ՚ի գալ ՚ի վերոյ նորա Ռանեանի կացաք (1157–8), որ ասի իսկ ՚ի Պատմիչ զնա ՚ի գեղանի Բարձրբերդ » կոչեցեալ. յաթանեալ ապա քաղն Թագաս ՚ի վերոյ » Ժողովեցն Քուձաց, գրացանս նոցան և գյալոյ տեւաս- » տեսան գերի ազգեալ ՚ի զղեակն՝ վաճառեաց ընդ ա- » կաղ կացեալն Նմինանեալէ, և զգանձն բաղեանց Իշոց » Հետանգաց զգաշն » ։ Զայս բան ՚ի յոտիսան փոխեալ ՚ի աշխատանց, ասէ.

« Թագաւոր ՚ի Գղեակն եկեալ
Որ Բարձր բերդն էր ասացեալ,
Եւ զղիւռանց ջգիիրն տեսեալ,
Հետևական զգաջ լցցեալ,
Զոր իրրև զգաջ Քաշտացն եկեալ,
Վազվազանի եդեն պաշտեալ.
Ցոյց յոյզիջ ձերբակալեալ
Եւ ա. Թագաւն անձն կազատ » ։ և այլն։

Բայց Քէ՚ն ասասնաջ պատմիչդ չկրնայ զերկաքն գտնել Թագաւոր, և զերկիցս պատարիչ Նորա ՚ի Քաշտաց՝ ՚ի Պարս և ՚ի Բարձրբերդ. յատանեալն զկատարի՚ զր յա- մի 1151–2, ընդ յանգամանն իշխանաց Հայոց, Լամբրո- նեանց և. Էսթեմանդէլեանց՝ զերի անկան և. Վասիլ ամբ Բարձրբերդոյ, որ և գոգ Նորին Քէ՚ն յաջիս ասշէմ Հայոց, այլ ոչ է Ծանօթեալ ՚ի պատմութեան. իսկ բերդն Քեռնս յայնմ ժամանակի հետ Նուաճեցաւ ՚ի Թագաւ, Քէ և ոչ յիշի մինչև զնս ԳՒ դարս, յորում ժամանակի Գևորգ անն էր ամբ Նորին կամ պահպանն։ — Քայս է և զի Հանգոյն Լամբրոնի էր և Բարձրբերդոյ ասեն ՚ի առա- ջև զղեկին, յորմէ ասի բնծայեալ ՚ի վերինոյս այնը (ԱՒ) զարս Կոստանդնի կամ ոմիկոս Ա, որ յետ Ս. Սահակայ և Փրր վկայաբերն՝ յերկարազգն կոչս զամ ասն, ան քառասունեակաին, և. վախճանեցաւ յոյժ Ծերացեալ, այլ զի յամանդ Մանկ Խանդի կոչի ատ, ՚ի զէպ է խոն- դրել և. յայս ատեն չէն մի հաւ ՚ի դղեակն անասնի։ Աւատանէին ինն իհանգ ատ ՚ի վերոյ Հայրենի կոզմանց՝ յայսմին և յտ Հան Աղբիսատաց, զոր ՚ի տոգնդ յիշե- լոց եմք. և մի է յերկ վկից՝ որ զգագատանական և յերկար խոշտան տեղագնեաց յատի և ՚ի չբի պատե- ցին զԲագատրաքեան ազնատրին Աիատանայ ՚ի բազմար- կան ժամանակին, (Հնիմ Քագատր (1225=1270), Կատատգին Հայր Նորա (1219 = 1263), և Հանանան կաթողիկոս այս (1221 = 1267). և. պատկ ատ. երկո- քատրք ատանեանքն բազմապատիկ քազագական զկաք անցին ընդ պատնեաս, ստպես և բազատ Հնկեղեցական զկաք ատ. ատաս, և. Ծանօթութիւնք ընդ պատանեցին և. Հնկեղեցաց, ընդ որոց գերադ զգազատք քազաքաքանչիլ։ — Քազատրատնչացին ազն առեալ էր, ոչ գիտեմ յորմէ Հետ, երբեմն յետ տեղագնեան և Նուազ գիներս այս Բազեր, որպէս յատաք յորում Նորա Բարձանեէ, և Հետևալ ոչ Հետագին զգիւն Կոստանդնից. անգր չա- գատ և սգզգին Հնկեատ՝ յոյն ինչ գործին ՚ի Քաճա- քաց յամի 1256, « ար էր Հոգին նր Կատատգին և ատ- « տերք և գատերք նր, և ատատացան յոյժ »։ Քէ՚ն Քէ զատն ատրատեան տեղագն իրրև զի ՚ի գրանց ատեար- հին պատներ զոյն Նազագատ և Հնեատեան ՚ձերատեն։ և ընդ Հետ ատատգատ ազնատ ՚ի Հետ։ — Ցայսմ ատեն ՚ձերատեն ատ- ձեր, տեղատեաց և Հրնկեատեան Աղգատ- նեան Նորին և ատ Հետ ատատգ

» Միոճի և կենաւիթ առեր նշանի »: Գրող սորին է կա-
» րապետ քահանայ վարդի ուսմանեանցեայ, սուսգոյն պա-
» տուական և պրոսաբ Քոշմանենց քահանայ: Իսկ առաջ-
» նոյն (առնապատին) գրող է Գրիգոր կրօնաւոր վան-
» ՔԷորոն անուն քահանայի, » յաստիւորդութեան Տէրտե-
» Միսէրնի և այլ միսպան եղբայրք ի նմա». և պատուով
» բեն գրէ, զի ամենայն յաստ ախտաւոր եղեալ էր
» մեծի սասանութեան և կրթմանման Սարսանգամ և
» վանորէից. վասն այնորիկ, ասէ, » անասն անասոյ
» չընչաք, ոչ ունելով տեղի հանգստեան »: Զնանգրէ
» ընդ նմին և սին » նասնաս Հերոմ-Մանկանաս, սպասա-
» տոր բանին Աստուծոյ »: — Ամէն. ամէն յաստ քան
զայս Կոստանդին կաթողիկոս Ընորհալոյ տախտակ Ա-
գրիասանից գեղեցկագործ ուսուցան մի, զոր յամի 1244
տաւեալ էր գրել և նկարել Կիրակոսի ուսնիի՝ ի Հռոմ-
կլայ, գրելով ի նմին և վերնագրով զայս.

Ա յամեգիր հրամ
անհիկոստանդեաճ
առայիայ ննովահա
Թողի կոսիաոնեայն
հայոց · որ զաւետար
անամեր զորգրելէ
ծախիք · և ծաղկեր
անդ զարդ արեղսկո
վ և ներփն երփնգոսնի
ք ։ և կազմեցոլոսկով
նար ծաՀԹով ։ տոուք
խ ընբոխտնան դրիաս
անդ կցատաք եղա ընոր
հեպիսկոպոսն Տրսլ
աւրոր գ ոյն ՀերոյԹո
բոսի ք քա հանայի ։ յի
Հատակմեզև ծնող
այմերոց

4 . . . Exiit in locum qui dicitur Taxanite . . . porro Andreas cum et e loco Taxanite discessisset, totum montem Taurum peragravit usque ad fines ejus regionis quæ Tamalme dicitur; cum veniisset autem ad Castellum quod dicitur Orcherum, in Armeniorum provincia situm propo Melitinen-

sium illustrem metropolim, pervenit inde ad Chausorii et Charavatinensium regiones . . . Tum persecutor ille (Seleucus) cum id didicisset, celeriter venit ad locum qui dicitur Capsurius. Celeberrimus autem martyr una cum fidelissimis suis militibus secum versantibus properavit ad eam regio-

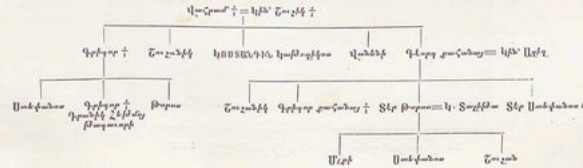
սատրիա. յորմէ մարթ էր կարծել զգիրս սեղբօր ընդ մէջ Գաւհան Կիլիկիոյ և Խատրիոյ կամ՝ ի Հետս-սահմանեան դէմս լերանցն, իսկ Յայտնութեք մեր զտեղի նահատակութեան Աղրիասանց՝ ասէ. » մերձ ՚ի ՚ի սմիջոցն Ա-
նատնից սեղբոցն տատաչ Հայկական Հնձեն քան տաճա-
կան, և ՚ի գէպ է կարծել Քէ և անդամին յ Ֆ գոլա-
բնակեալ էր անդ Յայոց. և ոչ է սոսք իմն, զի չնչ հնած
վայրեր ՚ի Կոկաց գտանէ կամ ՚ի Կռիմանէ, սոր յետ
դարս. մինչ մեծն Ռաֆիկեան՝ ՚ի սպասպարհան Խ-
բատ՝ եկեալ ընդ սղանակ վիճակս Հայոց հանդերձ եղեալս
պատս. Նոցին: Հասպարէի իմն և գերկաին անտանի՝
Քագատաս կամ Քագատաց և Հատնջ կամ Կասնջոր լը-
սել, և գրկացագրին համարել Հայացագի՝ սղ յատնատն,
և գրատացն վերատին ՚ի յոսնէ ՚ի Հայ փոխելով սղացել
անատնեն: Ընդհանրին և սորոնք էին ՚ի Chausorius ան-
նաւել Նոցունդ. զի սրդարև սղոցկս կուշէր նեղագոց վայ-
բացն մերձ յատնեն Աղրիասանց՝ քան վկայս Քեսան
կիրկեան Գատնագրի մերց, յամի 1272, յորում » Քա-
» գատրն Լևոն (Ե) Հրամայեաց չինել սահոց սա. լերանցն
» Տաւրոսի, համնեալ քաղաքացի Զաւրաժարին Ընդրէի
» Գանարանիցն, կիսագերաց Հանապարհաս Հետ, ՚ի
» պահպանել Քեան սղոյ գատարն և Հաջսարար Հանա-
» պարհին Թագաւորի. որ և ՚ի Նոյն սահն յոր սկսաւ՝
» գատարկ գնաց և անսահման գնաց ». . . . Հայէ զի
գատարի Քագեալ է սեղի անատնեն. Նոյնպէս ոչ յիշէ ա-
րարելի՝ որ Հոչ սղի գատաւ յորոց սրսհպանեան Քեան կանգ-
նեցաս Նորարէն բերդն. սղ Հեռեի կամ Նոյն Հակ լեռան
Տաւրոսի կամ Պահպանդին Ընդրէի, և կամ յանատ Հակ
բերդին կռնեցեալ յոյնի Հետ չարէ ատհանատցն: Եր-
քան սղոյ Հատնելի է Հեռ Լևոնեալ լինել բերդիս Նոր-
րոց. ոչ մինչ զի գնելուց էր սղանէ ի կռիկ յատնեն չի-
նորին, զոր սրհնակ և Սբրատաչորդն յանատն Հարձգոր
նորին սղոցի, և սղոյ, սղ զի և ոչ յիշի յատնէ քան
զայս ժամանակ յոյզ անատն բերդ, սրպէս սղոցանն սղս
Հանելէր յիշել Նեմ է գոյ չինալ ՚ի մեծէն Լևոնէ կամ ՚ի
Հայց Նոցոսն ՚ի Պարսն Լևոնէ. և զի յիշատակագիրս մե
՚ի սեփղն ՃԻ գոյս (1302) Հատատ մեզ սահմանա-
կիցս լինել գիտգրերդ և զԼևոնէայց: Նոցին Հատնորհ
գիշոյզ ընդ Լևոն-Բերդի, զոր յետին յիշատակագիրս
ասէ վասն Շահնատարի սղոյզ Հանդերձ նահատեալ յամի

1467: ի տեզագրի վիճակին Զէքմատի տեզի զի գնոյ
Նորին Աղատպատն՝ Աղգրիատանք կոչ ցոյց ՚ի Հայոց:

35. Հայոցն ՚ի Լևոնկայ քան ՚ի Բաբերդերդ կար-
ծեմ զի ՚ի Հռոմկլայ և Հին վանորէից Կիլիկիոյ՝ գնա-
լեցեալն Խորին Պատպատ. զրգռի Հատատոցորդ տատ
յիշատակագիր ոմն յամի 1302, զոր » մերձ ՚ի տատնեան
» Բաբերդերդոյ և Լևոնկայնի տնատի գրկացն ». գրի-
նահրեն վանորն՝ Հոյր մեր Զաքարեան ընծայէ Կոստանդ-
նի Քագատորոյս. մարթ է Նորագոյ կամ վերագնա-
նել Հատատոցի, Հնէ տոցգ իցէ գրուն ՚ի Քոյսնատոցի
գԳէորգեայ Մկրտչ, Հատատել ոչ միայն ՚ի Գրա-
գարի գչնատեն կիրատանից՝ սղ և » ՚ի Նորին Աեա-
» պատն սր տատհարին Կիլիկեցոց, ՚ի Աեա ». սահոյն
Քատքի. Ուռհայեցի և Հետևող Նորին Գատարեն մեր՝
միայն գՔագատոյ չինեն և ոչ գԳորին. վասն որոյ Հատա-
նելի է յԱրի գտատ չինատքեան և պատատանել տեզագրա-
յատսմ՝ ՚ի վերին ատեն Ա Հեթանոց Ռատիկ տեն կամ Վ տտիկ
և Ատատնատատր եղբայր Նորին՝ գրելով Հատրնորի մի
մեծագրի, տատերի տատնեցոյ և տատերի Հեմնագրով տոցգ
ատհոս կոչեն գՍտեփատնոս, և մատքեալ վատն Հոգոյ
Նորա ոչ յատ կատարե ժամատնատ. ցատնեն վախճա-
նեալ. յետ Նոցա Քատ կեցեալ Բաբատեղ, որ « գորհնակս
» (գրաց) տյորգեկաց, տատ, և Քեզն գինի տատատ տատցց
» փոխեցատ յատատնաց. և էր տատհնորգ տատատատա-
» բեալ տհատին Նորին ». Քատնքի տյոկատ բատն չկա-
տատկան մատանեն, այլ մեծագատն Նորին և Հակիրճ
չկատատկին յայտ տատնեն բտնատցալ ատն տեհատ գրտա-
քեատն. գի չկ 341 Նոյտեկի տնոյ Հեթանոց (1270,
Հոկտ. 28) և չկ 367-8 տատ. » Քայսմ վարչի Հատգատա-
» քեատն գատգատատնատ յատգատատնեին Հագատցատոց (յագ-
» տատ)տատնէ ». որ Քատ Նշատնակել գեհատն յատտցո
Լևոնի Բ. ոյն ժամատնակի տատհնորգ տհատին որ և տատա-
յոց մատնեին էր Երիատոս, ընդ որում և Պետրոս
գատգատես գոյին Գետատկոց տեհատատնատեա. տա ագգագ և
« Քատհատեհես կրօնատգ և փակակաց ատրբ Աեագատոյին
» Հոգիեն ... որ ատատգատ եղեւ. սրհնակից, և այլ տիա-
» բան Հգրպատքեատն, որք բատրագ յաճատգատն տերբ-
» ատատցատգ և Հետ ... Բատյի »: Քերին ընդ ատոն և « Աե-
» տատտատգ քատհատեհ որ ՚ի բատտատ կոգտանց Հատատգ
» յաճատգատքեատն». կամ, » որ գնատեին ատատատգերբ

nem, quæ dicitur Androcaloni, ed in Tauri montis angustias se dejecit. Causam vero quare Angustiæ vocentur, ejus loci figura declarat. Duo enim montis juga vicissim sibi opposita, ac paulatim cocuntia, fere inter se copulantur: sed flumine (Φλοιμανδρα ἔνομα ἐκ διακοπῆς) præterfluente distincta, angustias quasdam efficiunt, quæ fere invise sunt: hiatum vero præcipitem inter se habent, magnum illum quidem, et vel iis qui ipsum adspiciunt, terribilem. Hac de causa ejus loci situs talem appellationem accepit. — Acta S. Andreæ Tribuni ac Socii.

(*) Նկարագրեն յիշատակագիրը կոմսիկարին պատանեկ որ ՚ի Հանգերձ (էջ 150). և տյլ միտ եռ յիշատակարան՝ տյորգ ես յատնեան գոգդատատնեն Նորին՝ ցյորս տտյգ · յորոց վերջատնագրի Նոր քան գամն 1234՝ Նշատնակին Խոշանգատ ։.

» Ներքոյ և ամենայն պիտոյից » . և Բարձր քաշանայ » որ » յորոյր ընկեր խրոց ոժանդակից՝ ի մառնատս յայս ». Տիրացու եպիսկոպոս՝ Հովհաննէս և ուսուցիչ գրոցին, և Աստղիկ Ներսին եղբայր. Աւարկել կրօնաւոր » որ ի երկրին » տնաւոյ էր այսմ անապատի ». Կրասոյն Ծերոնի հիւրասիրեաւ, Թորոս և Գրիգորի տնօնաց, Վարդ մանուկ պատիպոսի, և այլ ոչ սակաս քաշանայք, կրօնաւորք և ասրկանաձեք. յորոց ի չար անկանել և Հիւսս հոգեւոր քոյր գրչին և մոյր Թեոդորոյ ասրիսատի, և այլ կին մի ամենեն Շնորհաւոր, « որ ի չքաւորութենէ իւրմէ » մի տնաւ » Ներ տնէր Տնդաման, և զայն վասն բարի յատուն Ի» րոյ յօգնութիւն եւս գրոցս » : — Բայսքան և յայսպիսի չիշատակս ոչ յանէաս և գրքոյս Թիւս տասին, զոր Նահապետ չիշատակարան 1302 ամի՝ Դեկտեմբեր մեզ, զոլ « ընդ հանգնեաս սուբ Աստուածածնին և սրբոյն » Գրիգորի և սրբոյ Նշանին և այլ Սրբոցս ». գրան այն է Թուիս Հանգիպեցի, որ չիս տասնն տյնոր կաթողիկոսական սահմանց Հիպերացուց՝ և կատարման բարեաց, ընդ որս և Տնդագաց Խրոց, Ինչս տասնալ եկեալ այսր՝ տրամաբանական գրէր գրիս Թղթոյ մերս բանաւորնան Հայոց և Յունաց։ — Բասալ քան զայն և չեա Երբեմնի՝ առաջնորդ եկաց ոխորին Կոստանդնի Պրանագործ Կեսարացին, յամի 1286 ամբարձեալ՝ ի գահ կաթողիկոսնան Հայոց, յաւուր Հինգշաբաթի զատկին, յ'13 տարիի, և չեա չորից կամ Հնգից տարաց (1290) բանաստեղծ Հրատարել։ որ և չեա մերկնացոյց զարհանդագրնական գրնատն և Տուլյով գներդ ի վերոյ արձանի տեղացոյց ; « եա թերել մատենէն գիս տնաւ և յայտ խորք և գրնացոյ, և ի նոյն մատենիկէն քաղել

» Քաց եղ ի գլուխն, և տղնանելով զանձնական էլ ի տա» ղե եկեղեցոյդ պահեր միայն և չխիչ » . Քերնա գործնան այսր ի մէնոպան իւր Աշոտայան Խորին, Մինչև կարգեալ տեսուչ Ակնոյ, ուր տեսաք գործ նոցա (չէջ 107–112), և տասի վերստին կրնգնա չարեա կաթողիկոսնեան, և Հովհաննց ընդ երկար եա (1307–23)։ — Ա՛ս տասա. ի Ժողով Սոց և Աստոյ յամն 1307–16, ընդ միաբանութնան չրի տասնեցոր Խորին Աշոտայոյ Բարսեղ։ Քնա տոքա յամի 1319 Հայր Կոստանդ., որ կոչ զինքն « տեղեան և տնիշնատ տյաստոր բանի » . այլ զի տաչ « յորժամ էր պատնենչ տարր Ներսնին » Խորինն » , Քան չնաց Հր տժարեալ. տա յամին յայնմնի Նշանակելոյ՝ տաչ կարգատրնալ գործոց Գնորհաւորութնան Սրբոյ Նշանին և այլ Սրբոցն ». գրան այն է Թուիս Հանգիպեցի, որ չիս տասնն տյնոր կաթողիկոսական սահմանց Հիպերացուց՝ և կատարման բարեաց, ընդ որս և Տնդագաց Խրոց, Ինչս տասնալ եկեալ այսր՝ տրամաբանական գրէր գրիս Թղթոյ մերս բանաւորնան Հայոց և Յունաց։ — Բասալ քան զայն և չեա Երբեմնի՝ առաջնորդ եկաց ոխորին Կոստանդնի Պրանագործ Կեսարացին, յամի 1286 ամբարձեալ՝ ի գահ կաթողիկոսնեան Հայոց, յաւուր Հինգշաբաթի զատկին, յ'13 տարիի, և չեա չորից կամ Հնգից տարաց (1290) բանաստեղծ Հրատարել։ որ և չեա մերկնացոյց զարհանդագրնական գրնատն և Տուլյով գներդ ի վերոյ արձանի տեղացոյց ; « եա թերել մատենէն գիս տնաւ և յայտ խորք և գրնացոյ, և ի նոյն մատենիկէն քաղել

Գնա տղոյին մի տնգամ եա գտանեմ գլխատակ Աստղատին յամի 1325, ընդ չիշատակի տղոյ մնտասանի՝ ի նոյն կոմնանս, ոյն է փերՏնն կամ ՊերՏնն. բան չեա տղոյս տնտասնգրէ Խոյտատր տարկատ գրչէ տետագնէն գրկոտ. տղոյն մի ոմն՝ ի չեա տղոյ յամի 1326 տակ լինել ի գատատն Յատոն կռնցնեաց. զոյս գտատ չիշէ և Գատնչն Նկրնկոյ, յատնէն վտան Յոհ։ Աչերի կոյտեր՝ յամի 1137 Նատնէսով « զՆշարտատս, զՆչատնչն, զՆնգյն, զՅախտատն և » զոյլ ատրոցն և » զոյլ գտչնի յարեմտեայցն Ալնեն» ցոյ լինել։ և քաղնի նոյն պատնիչ գրնոյն Ալներ տակ լինել « տա. ատրատով Խոյտերքրդոյ » , չայտ ոչ թնեմն է գի և Յահատ գատա տատնեցոյ է Նմին, որպէս Պետնանն, այլ տա յարեմտից, իսկ Յահատ Քաի յարեմէից և. ի հնատոյ. գի Նկրատա Գատի յարեմէից տղոյս, « Եղեր էր տեղին այն », և. հատարիմ՝ ի տատնեմատ տղոյս տէրտքնան Հայոյոյ։ Յահատնեի գնորն տերատա և Մնտատանն կոչէր, և երկոքին իսկ Քներես՝ ի տակս տանց տղերոյ՝ ի ժողով ոտանց բոլնեցոյ. յայս հատնցնատ տրգնոյ Խոյտհատնան Նատնի Ա Գատատոյ, ՝ի մեր գատ գայլ յոյսով գատատոյն գոյս կոչէր, գատ ցատնի պատ տեղոյն Ակրատիկ. « ընդ ատնեցան կոչնատա տէրտքնան » Խոյոյ, և տատնցատնեցեր գոյատոյս Նոցա », տատատ տբ Քնոց տատնեցան Նատնի Ա Գատատոյ, ՝ի մեր գատ գայլ յոյսով գատատոյն գոյս կոչէր, գատ ցատնի պատ տեղոյն Ակրատիկ. « ընդ ատնեցան կոչնատա տէրտքնան » Խոյոյ, և տատնցատնեցեր գոյատոյս Նոցա », տատատ տբ Քնոց

1 Ա՛ս գերատիճն ծեծկրտատնոյ լատատոյ չիշատակարանին Նատնտրգրէզ՝ որ ի Հատնտրկատ չիչ (132) ծեծգրնատնեցեր գիտ Հատնտրկ չատերատնեցին։ 2 Քատ Նրնեչտրչ և Նրնատատատն և չտրտերտրի Գատգրնեատնեցեր Նոյոյ (1323) ՝ի Գատգատատ։ 3 Նեատն Նոյոյ Նչատի տրչէ Ալչեն Քատ՝ և Ի Կատնտրկատ։ Նեատն Կատատնգեայ Նտրնեչտրչ։ գրէցատ Նչ գատ տատնեցոյ տատ չատերատնեցին Նոյոյ։ Նեատն Նչատնեցեր

ՀԱՅՆԵՐ զԳՂ՝ դիպած և իւր օրհաս մահուն, ի 28 Հոկտ. 1270 ամի, Թէպէտև և ոչ առնէն Հանգուցաւ. այլ բարձեալ գնացեալին՝ տարան Թագեցին ի Դիզապոլին. առ կոյս առաջնոյ կանխեալ բարեաս մեռ առաց տիպարի, յառաջ քան զերեսան մահուն զնահատին առեալ Հրաժարական կենդանոյս. բնդ մէջ արքունական ծիրանեացն և յիւրոցն պատանացն՝ արկեալ զերեսս. վերձանաւորսն զգեցեալ և, ի ձգնաւորական կոչումն Մանաւ զօրեալ դիմեալ Հաշակեան ընդ առեւթր և ընդ առեւտուր Հերաւոն անուն։ Աւագն յետին նահ Հրեցուն վեհ Հիցն զրք փայլեցուցին և բարեպաշտութն զինից ժամանակի ըստ սկզբնաւորաց տանց կազմին Գրիգորիոս Լուսաւորիչ Հայոց. և ահաւոր պատչաս.

« Գրիգորիոսի բանմնաքարար Արքոյն՝
Զնէն ի վիրապէն՝ այսոր տանելիս, եղբարք.
Բանման զերեզմանն Հայաստանեայցս նգեն
Կատարեն երկրանիքի յարեւմտից մասեաւ։
Խնձոյ մարեցան Հատաղ մանկունք.
Գերեալ զրքուեցան յօտար ազին ազգաց ...
Աղրքութեան խորհուրդն հիմնարկեալք ի քէն
Աչեր ամպի կան խաւարեալ անդնդի.
Ո՛ւխտիք օրինաց և կանոնաց առաքեալ՝
Թաղամասեալ քակտին, ապրեցարուցին ի քէն.
Բարեաւետին խնամոյ Հանձնար՝
Նուստեալ պատկան յանդարձեալ բարոց.
Ի կարգս երկնեղնացն միաձկեալ գասիս՝
Ազնիւքիք իմիասից այսոր տիրեն Հօսից ». և այլն.

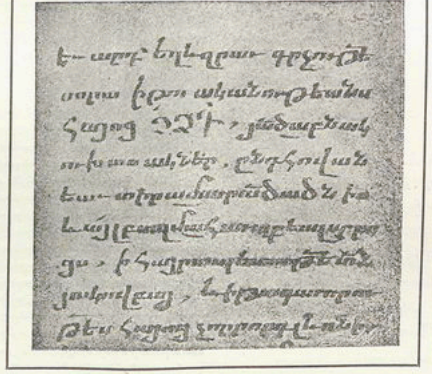
և տաւարէ մաղթելով վասն այն ժամու կաթողիկոսին և քաղաքին.

« Ցանիս տիրական քո բնակուսն այսոր՝
Հայցելս առ Քեզաս՝ մեզ յաստաս Հոգիս.
Ողջոյս Աշասիոյ՝ զգայական արքայ՝
Ի Հզօրն խնդրելոցս մերս զօրաւոր պահել ». :

Հաստօքէն Լեան Բ՝ (1270–89) էր պատրարն այն ազգ։ — Ա՛ս ասէա և յետոյ ևս Հաշակել և գերազանցեալ պայքար երէն Ակներ՝ ի մարժս գիտնականաց. զան զի առանձնաբէն զան միայն յիշէ Գր· Վեստարգեան՝ ի Քաղին ա՛ս. Հ՚ԵՒՄ Բ (1306), Թէպէտև նմա կոչել « վեպիսկոպոսներն և գերապետ », և զԱկներոյն Հայ. « բերն, որ տանին ցուցանեն զայս գիրքս յիւրմանց վա» ներն՝ պարիկա, կատարեալ և խնդր մարդկան » ։ — ի նմին ժամանակի (1307) ի ժողովի Սսոյ ընդ վանահարն յիշեն Ակներոյ Հայրն Սարգիս, և մերձաւորեան Պարսկաց։ — Ցետ ասէա. անց (1313) Գրիգոր ոմն ազատ վանացս, որպէս կոչէ գինքն, գրէր անդ գիշատգրա Ս· Նիւթեմ, յանելով գՀակինն և զայ վարդապետ յիշատակարանս այս. « ի սոյն ամի սիրգին արարք չինեան ինդրին՝ որ ի Քարտիզկնոցն »։ Ուչ յօդս արդիսի ինդ ինդ ինդրն, այլ առանձ հետաքննդի էր պատճառ առնան անդրան. Քրիմարան արդեաք նշանակէր քան առ մերձաւան նահանգ Քարտիզկնոցն։

ՅՈհիքիքանէ, նոյն Գրիգոր [1] (որպէս Թուի Հանատեքեանք), կոչ զոհան « զպատուի քաղաքացն զՈտնփա» ռանքեցին, և. այլ բազմանոյ գիպիցն ». և. յիշէ զանաշնորհ « տարբ ուխտս Ակներոյ՝ զծնողսն տարբ վարդապետ կոչ վարդան, և. զՄահիանս Հայոց, և. զանանուն գերդաստանէն բազպատեքեանս » . ապա և գիպան յիշէ, գնայրն վաճառ, և. « գշրքերն հզպատն, գՊահիանս և զՔաջերէաս կթոնաբոր, և. զՄարգիսն և գԹագատ, գյաւանիպան ա. Գրիգոսաս. և. գծնունն Մհիչեն երէց, և. զգրքն իւր գնացոսան զոր ի Հայս։ — Ցետ ասէա. անց (1336) այլ գրէր (Նարեկաց ա» զանանանեին), Մերիքէ անուն զրկի Ներսէսի, ոյն որ Հատատաց մեզ գպատս վանացս կոչի Քաջաս, յա» ւելու և նոր տպագան մի ի ոմս, ասելով. « ի Հազատա» տր տարբ անապատիս Ակներ կոչեցեալ, ընդ Հսա» նս Սարբ Տիրամօր և Արբոյն Քահանայ, և այլ ա» ծնոյն Արբոց » ։ ի գատարի տեղւոջ իջի մեզ մեծ ծառ է բանս ասս. « Եւ ես Տիկնաց տիկինս՝ որ փոխ» ցաց յատատաց ի Քրիստոս, Հատ գրել զրքիս՝ յիշ» ատկ ինձ և մերն իմ և կենդանին իմոց. որ Հանդիպիք ի յիշատ տրտմեի տրտնջ և տրտինչ ի Տիկնաց տրտնիս՝ Քան ի Քարեն մայր կատատեցաց քա» զատրի, փախանակ յամի 1352, որում և փոքուչ էր գեզերկ ատ քեռորնի ատն իւրց Պատրն տարատեսաց։ Սերտիկդ տգ քահանայ յիշէ և յամի 1329 ի վերա» յիշեալ գրչէն Գրիգորէ, որ գատարեալով տգ գՄիկ» նաէլեան Քաաքի յԱկներոյ քանքի յիշել « գմա» ան Հզպատրաքիւն Հրեատակատեալ ուխտին Ակներոյ.

« գՀոգևոր Հարքն մեր, գծերատնի տարբ վարդապետան
» գՏէր Վարդան և գպատուհի քահանայքն գՍտեփա»
» նոս փախատին (վերագրելոցքն), և. գԳրիգորդ և գԳրա»
» տանցին (Ծերատնի) գՀնդատցիան, և. գԹորատ ժառան»
» կքն, որ ի մեզ տանինն Հրատեսեցան զոր տարբեալ
» էին մեզ, յատերին և գայս, և յղին գիտութ տարի Ի»
» ծոյ, և Տէրն Հրին զրկեսին՝ որ գԱհի գատ.... Եւ գԱհ»
» տան արձանին գատբ քահանայն՝ գարեամբ Նահա»
» տանն գՎարգան, որ բազում տատատանեաք էր գրեալ
» զրքինաս, երես որհնաս տեղն ատնելով, և մեզ գերբ
» Հանապարհ էր կազմեալ » ։ Ցետ և գայլս բազատս,
որպէս, Քահանանին քահանայ և եղբայր Նորա » Մարտի»
» յոան տարեատ գր գԱհի և կոչեալ ». Հոգևոր Հար»
քին Գրիգոր տնտիկ և եղբայրն Մարտիրոս՝ եղբօրորդիք
Մատաղի քահանայի արեամբ Նահատակելոց. « զորոց,
» ատ, Ի մանկութենէ գոհ էի, և ատատել սլժմ, գի
» գատնս Հատն, որ Հանգեալ ի գրեր, և չորգորալ էին
» մէյս », որպէս և Սահմանաս քահանայն. և Վատի
մատեսան, « գի և Նա մեզ էր ազգատած ». Կատարեալ քա»
Հանայն, « որ գծայրս Հատիցն Ժառանգաւորեաց ». և. այլ
քահանայք, Մարտիրոս՝ « որ գրիքս կազմեաց », կատա»
րեալ, Քաղանեաս մեռս, Դատիր, Միհնա, Գի»
որատ, Գագատ — Գիրքատքդ յայտ և. ի Նահատակութեաս
յիշատակարան գրոյ Գրիգորեանք յիշին և. ապ և. ատ»
Հին յետոյ, ի 1335. յետոյ մին՝ « յատատ Ժառանգատ.
» և. տրեր գատագրատքիան ատատատարան ատ.
» ատատանին Քահանաս, և. գատբ տրրոյ Հարն մեզոյ Գր»
» Հանատ. Ծատիքիքանի, Նա և. գծատհանեաք մեհիտա»

35. Մատաղ գրեալ յԱկներ, յամի 1336։

[1] Նոյն յամի 1320 Եպեզրիսեան և գՄեհիթարեան տիրացան Թլկատ. որ ատ. պատճ յԱրեզատեան (թիւ. 1579)։

» Քեան տոմս՝ որ զտան Թղթոցն սրբոյն Գէորգի. և զա-
» տուած ասացն Քեսար Գաւիթ մագպարէին, Զեռնա-
» գրութեան գրովք։ Իսկ փակագրն Վարդան և մեր-
» ացեան Գրիգոր՝ խնդիր սրբոյն յայտնա գրոյց ոչ-
» արիկ»։ Կանուանց ինչ մատոյցն Ջանայ, զոր և տուա-
նոյ յիշեալ Գրիգոր քահանայ եղբօրդւոյն Աճառնի կո-
ազգան միանիցի։ Իսկ վասն մերոյ Գրիգորի ասէ, «Կրկ-
» բանեայ քահանային, հեզն և խնամասիրի, որ հայրօրէ-
» նագաստ՝ ի մանկական սից ինամի զմեզ առատաձայնին
» բանիւ»։ Զքահանան գրոյցիւն մատնին ցուցցէ լուսաւորիչն (չէ՛ 155)։ Զոմի յերկաց Գրիգորեանցն զար-
ձեալ սրբոյն Աիենցի կոչէ, և՝ ի խնդրոյ Նորին ամաք յառաջ (1332) Թղթգրանեալ է՝ ի յանէ գինանն մերա-
գաթէ յատագաբնէն՝ ի ձեռն կուսանեցեալ երջուա,
յԱգուռն գիւղ, որպէս ցուցցի առ ինչ յետս։ — Ընա տոան ամաց սոյ յետն յիշատակարանի՝ ճանալ՝ ի պատմութեան Յովհաննէս Կոլինանէս վանահայր Աիենցոյ, որ զտաս ընդ սկզբ զամանակ առ Մխիթարա
կաթողիկոսաս։ Ընա ոյնք՝ հանգոյն նախացուցեալ վա-
ճառէից՝ և հաշակեալս այս Աիենի՝ բաբելագրութեամբն, այլ և գրատիրութեամբ, որպէս և խնամեալ ի վերնին յիշատակարանացդ [1], զանխոցեալ ծածկի համբէն պատառամբէն և ընթերցանելք, որպէսն և պատին Լևոնի, և հետամուղ ստորոմանք Հնձոյ։

33· Թէ ոչ միայ սկզբ եկեղեցեաց մեծի վանացս, այլ և ոչ հեռի՝ ի նոցանէ երեի գոլ և մի՝ ի բազմանոյ վիպից տեղացն՝ ի վեր անդր յիշելոցդ, և քաւչարար վիպա-
բանեն զր կոչի Զորոյն տուրբ Թորոս, բան նորին յիշելի և բազմազիր Գրիգորի, զր յամի 1329 ընգօրինակէր յայտ իսկ Զորի գիշատակարան գրոն գիրս Մեկիթա-
Քեան Վաճրէի, որ՝ ի ձեռն մերամբ է արդ, և արդ ոգաս. ձեռք և Թուական գրչութեան։

Վերջաւ ի թուականս
Հայոց ՀՀԸ՝ ի
Թագաւորութեանն
Լեւոն Ի՝ ձեռամբ
աւշին, և կաթողիկոսու-
թեանն մերկայակոչ
ընդ հովանեաւ քաջայաղթ
վկայարանիս որկոչի Ս՝
րոյն սբ Թորոս։ ի փառս
այմերձաւորհն եկեղեցեայ-
ս։ ամէն։
Ողորմեացի՝ քրիստ կարս
պետ քահանայի. և ծնողաց
իւրոց ու ընծայողաց ծա-
ղկի ս աղաչեցէք։

Ոչ լոկ վիպագրեն՝ այլ և մինոսական ճանապի յարակից կամ բաժանեալ մեծի սխոսին Աիենց. քաղքի և սահ-
ձիեն վանիցոյդ յիշի ոգս՝ ի ժողովին Սսոյ յամի 1307, Թորոս անուն, փիլիսոփայ մականանանեալ, որ նշանակի քան երասիրս կամ ճմուռ երգոց, որպիսի էր և հռա-
նուն ուսուցիչն սրբոյն Թադեոսի, և այլք անունք հռանուանեալք։ Ըսանց անուան սրբոյն գրի և լոկ Զորոյ վանիք՝ ի յիշատակարանի տուիք 1334 ամի, և՝ ի նմին կենսագիր սուրբ Նշան վանցն, յաշխատ պահել ի Սիս։ Քառասի քան զոյասիկ յերկրորդ կէս ԺԴ դա-
րու յիշատակի Յովհաննէս Զորոհանցի՝ երեսփոխանոր սեզոյն, որ Սահմանս սին գրէր զՅերգարակ հռա-
Ոսկիբերանի վասն Քահրոյ կաթողիկոսի Ա (1268–86). և Յովհաննէս նշանակի գիրքն ուղղէր երեսս գրոյն, իսկ զարդանոց գրչին։

Ոչ հեռի՝ ի սահմանոյ կամ՝ ի շրջանակի Աիենոյ կայեմ և զԹիւրքին վանս. մի՛ զի գրէր վերոյիշեալ յանհան մեծատոյին ասէ վասն սինորիկ, « Գրիչաոս
» Աստուած մեր տացէ բարի ժամանակս վայելել զգիր
» գեանլոյց տարբ ոսխոն Թիւրքիոյ վանիցն, յորոց պոյ-
» ծառանքիւն՝ բարի յիշատակս կատարեցաս. այլ մի զք
» իշխեսցէ հանել զաս յեկեղեցւոյն, յինչ պէսս և իցէ »։ և երկրորդ, զի սահոյ յանհանոյ յիշելոցդ յԱիենէ յամս 1313–1329, յիշատակին և հռանոյդ՝ ի գիրս Աշխրհա-
տական հռանէ Ս· Ոսկերքարին՝ գրելոյ՝ ի վանս յայս Թիւրքիոյ, յամի 1314. վ ասէին այն մռանալոն, հղելոյ հարցն Գրիգոր և Յովհաննէս, և գրչին Կատանկին, որ յիշէ և նոր անձինս, որպէս զԱիր Թորոս հարազատս եղ-
բայր երկոցուն գոյս· բայց զմին՝ գԵրիկոր՝ ասաՀարցի ասէ այսր ոսխոի Թիւրքիոյ, և գմիսն (Յովհաննէս) վախակոյ, որք հռասն գրել Կատանդեալ զայն մռանան. և՝ ի գործատոյդ բայ՝ ի մռնդասնէն վ ասէ՝ յիշէ « բա-
» Յովհաննէս ածգան (ածգասան), գԹորոս հոգեսուր,
» գԱիռաճ սպանոյց, գկռասանիկն ճիշդասեաս »։ Ապրա-
բանդն յիշելոյ են Ս· Ասատածածին, Ս· Փրկիչ, և կնն-
ասիր սուբ Նշանէ։ Գրիչդ ասաՀոգդ վանիցս գասա-
ընդ Ժողովիսան՝ ի Սիս յամի 1310. իսկ՝ ի ժողովին Ա-
տանոյ յամի 1316 վանասոյդ Թիւրքիոյ էր Հայրա-
պետ։ Աայ ինչ յիշատակ ոչ գտանեմ ոչ գասելոյս։

Ըսանիկ ասասնոյ և զասանդոսիին Հրատարակոն բերդի սինց, զոր ասանդող բանին ասէ սինդ լինել՝ ի Pharsipee, Բաբերդերդ· Էր սնդ, ասէ, գին (Հաս) մի՝ ի վերոյ գեղացիկ Թաւ, զոր պահէր սոն յատերաշատան գեղանի. և որ զք հռնէր սնեսոյ և կոյր՝ ի պատ Հասուն գասոյս նեսին կամ երեք, Ջնորհէր նոնս բանիցն բան զոր Նոյա բարիս երկրատոյ զրամ և բազնոյին. խոկ Քէ զք վրիպէր՝ ի պատեն և՝ ի գան մռանէր, գասնեն խոկ կորատանէր և անցոյս լինէր։ Հակիսոյ ասքասի տրուք երբեմն զգատրեանոյ գասնանեսոյ ատրան՝ ինդրելոյ ընդ հատրիցն, և ատան նոնս սինդան ինդր չտնո վա-
հատանանեսոյ մինչև Հազիս. բաւէր Հանուիլ գնա-
զարերոյդ մռանն։ Ապա սոն Ջանդրեան նոյնպէս

[1] Ցերկն և՝ ի յատցանի Ձեռագրոյդ Նիկոմանի ոյլ և այլ մռանանք գրեսոյք յԱիենէ, յորս և Ագոթանգեղոս ի՝ Հռանն (Թիւ. 1618)։

ժրատոյ Հակեալ՝ մռատոյ քասի մի՝ յեալ ոսկոյ. Հրից բանիցն և նոս, այլ գասելոյդ զի յորի յեսի ասին ոսկ-
քան յեսիներն գասնան՝ և նոսս և կարգին խոյ, որպէս և Հղի խոյ։ Ըրկիսկ և մեյ՝ ի Թագաւորացն Հայոց (Er-
menу) ասն յասի և զասի Հետարի, ի կատարել ատաղ-
Հանմանն Հայգեալ Քէ գինը ինդրելիք, ասէ· Զևմ մե-
ծագիսանց ինչ կատան, զի ես իմ կարի քան չատ, և երկիր ոսխոի ընդարձակ և կեսոյ չանդորրա, և ոչ իմիք այլոց ցանկամ՝ բայց քասի սահնին։ Ջամանակ բանիցսոն ա-
սէ· Սահմանքնանք ինդրելոցդ զոր չէ մարդի քեզ ընդա-
նել. քանզի իմ Հասասին է տալ բարիս երկրատոյս, բան և չեմ երկրատոյ ոք, այլ երկնատոյ և Հզեղէն։ Ըր՝ ի յամանակ բանիցսոն՝ ի կասս Հոր, ատասնոյ բանիցն և ասէ· Ոբամէնան չերկ բատանան փոսիկ գեղ՝ ի յան-
գասն և՝ ի վայրապար բազնանոյդ, տաց զոր ոյն փա-
փակիս գեղ, և որ՝ ի քէն գալոց են զարգէ ցարգ ինձեա-
լորդ· արգ գիտասիցի, արգոյդ, զի մարդ անգատարե-
լիք պատրանացն գեղոյ, և նոցինէք կոնան Քշնամեալ ձե-
րոց և կարասք անձնան բանեալս· Էր յոյնէնէսէ, ա-
ռ պատմիչն արգասանի, Քատատոն Հայոց և երկիր նոցա կոտանէն գնատագատիսն և գինանքն, և ան-
կան ընդ Հսկման Ատանիներոյդ — Հերինակ և Հատա-
տագոյ բանիցս է Ցովհան Մանդուվիլ (Maundeville) ա-
զգաս և ասդկիր անգլիացի յատանին կէս ԺԴ դարու,
որ յերկար չրջեալ յատասս և յատեսարս Հետատոյ մինչ
չե՝ ի Քաղատա, գրեալ զոր Հասան և զոր ոյն Հասս, և
չատ բեր՝ ի լրոյ և բատ գրոցացդ. և՝ ի ատոգագրէն գնա-
Նատագոյ եւր՝ ի Զրատիրանէ՝ ի Կարին, խատորեալ գրբ-
չութեամբ յատ կողմն գալոյ գայսոցին, և չատեալ Նո-
գինն մինամութեամբ, Քէ Ըչ այս ատրոյ Հանատագոյ եր-
Քատոյ՝ ի նախ Նշանակեալ տեղիսս, այլ սա՝ ի տեսանե-
լոց զգատնելիս գայս. և բատ բանիցն՝ ի գէղ է ատասնել գերդոն Ջլնկատիոյ կամ Բազելոյդ, Sparrow-hawk յանգղիացի գրութեան։

36· Կոպիտանա. — Ըատ գատատագութեան բերդա-
բերիդ յատգատնական Պատմչէն՝ ընդ ակի Քագեբերդոյդ և Պոլսոյ կոգի Կոպիտատոյդ բերդն, ար և միշտ սգա-
սէ՝ ի Հյոգնական գրեալ, և ո տատիս Հատեալ, ոչ գի-
տամ Քէ յատգատնան կոչէ և կոպիտատ. գի տա տատ-
գին յիշատակագրի սրբոյ Պատգէի Ռատնիցեցոյ գատան
ա տատիս. « Կոտատնգրէն սրգի Ռոբերեայ, որ ատնէր գՏա-
» բատ քնատն՝ ի յատյատրգին Կոպիտատոյ՝ ի Պատգայ »։
և այլն։ Պատմիչդ փորձատի բերդի ընկոյ տատրի ատնէ
մեզ յոգդ ատնան սոյատդն, և՝ ի նմա գատատ գՊատգայա
կամ Պատգա. նոյն և սգայ ատչմատոգ ցատցատէ գգա
Ատատգայի. « Քայսմ ատի ատէ, գր է 1110, գօսատա-
» գով սգայ գրգեն Ռոբերեայ և ատնի յատյատրն Ատա-
» տգայ, և ատաք սգայ գատնան երկիրն և գՊատ-
» գայ »· գնդն բատ և մեր Պատգի սգայ գատատ գա-
նէ· « Ըատն յատյատրն Ատգայ գատ, և կատգեցին գգա
» ձրատատնգայ գատգին Ռոբերեայ »։ Ապ բատ ա-
ռանձնդ գոգիր նոյն իսկ են Կոպիտատ և Ատգայ գատ
ատիսդ. խոկ Պատգայ կամ Պատգայ բատ երկրատն
է՝ գատատ մի Ատգայգայ· ատգ՝ ի գէգ է ատէլ, ՀԲԸ
ի ԺԱ գատ. և՝ ի սկիզբն էրկատնէքնան Քագրենատգ՝
ընգատնան Նահանգ և ատհմանորգք էին ատգ; Ատհ-
ւագայ յատէնէից, Կոպիտատ յատհանոյ չատհանոյ Հետոյ-
սոյ. և ատս նոսս սհգնագ Կոպիտատն գրգին Ռոբերեի-
նոյս ատգ ատհգնագ Կոպիտատն գրգին Ռոբերեի. խոկ նոս
էատհոյսս ատց Հատատատնեան՝ ոչ գատս բերդ, այլ գայ
գրեանէ գՀատնատնեան՝ միավ տատիս գատգատնեալ Նատա-
Հնոյ ատնէր, գԳոսխատատոյ կամ Կատհատատոյ բերդն.
և Հատգ է Քէ տգիշ ատնգէ էին, գի ատնէին չերգոգ կա-
լատատոյ Ռոբերեի՝ Կոպիտատոյ բերդ գրեն, ընդ որս և
Վարդան,

« Ռոբերէն ատատն Հոյնեան,
Ջկոպիտատատ ատնոյ կոչեալ ».

և գի բատ ցատցատէ բատն ընդ Նոգին՝ պատգոյ Կիլի-
կիոյ՝ ի Հետատհատնեան և՝ ի ատհմատ Փոքրոյդ էր
ատյ՝ Ցէչի և կոտհատգի խոյ՝ Գաթէնոյ, Կոպիտատն
ատէ ատնէին գրէ (ո), միատ յատհատ երկրատրատհան (ատ),
(Կոպիտատատ)։ Ցատնոյ ատգ գատ՝ ի գատնեալ և Հետա-
գոյն կոպիտատ Փոքրատցատ, մատրատցատ՝ ի գրատբ յիշա-
տատկ Կոպիտատոյ, գի և ատցատ գէգբ և ատյմատն ատա-
ցոգբ ատյատց են ատ՝ ի Ատնէ· ատյ բատ Նահատգեսատ
Նատանի՝ ընդ Ռոբերատնեան երեի Քագրերերդոյ և Ռո-
բերատեի, ատյ և Հատատոյ՝ ի Գաշտ Կիլիկիոյ, Հետատգոյն
գրատ. գի մի՝ ի Նահատգատ կոպիտատոյ Ռոբերի-
քատ գրատ. գի մի՝ ի Հետատոյ ընդ Հատատ Հատգոյն ատյատ-
Հետատ է, ատգ՝ ի Հետատոյ ընդ Հատատ Հատգոյն ատյատ-
Հետատ է. և Հատգոյն վատհատատգոյն Ռետիրեն-
գատ գրատ՝ ի ատհմատ գՀատնատ Ռատնիցեցոյ Ռոբերի-
գատ

մատռուխ զայս զէպ՝ Դղեակ Կոպիտատուս կոչէ։ — Կոստանդին ոմն էր իշխան բերդին յաջորդ ժամանակի, զի մէջ յիւս ասկաս ամոյ ՚ի Քագատրաքեան Լևոնէ. որոյ յաջորդք անծանօթ են ինձ մինչև ՚ի սկիզբն ԺԲ դարու, յորում ՚ի ժողովի Սաղ (1307) տէր բերդին հանդիսանայ Օշին։ — Ոչ միայն իշխանատիրա, այլ և ռազմապատնէիա էր Կապիտատ բերդն կամ ասշխարն, զի հասանօքն ՚ի վանս ոչեք վիճակին Նաղէր եպիսկոպատ, այլ ոչ մէջ բնաս ոչ վանք և ոչ այլ չէն ՚ի նմին. մի միայն եպիսկոպատ նահատն, յիշեալն ՚ի ժողովիդ Սիսեցոն անուն։ Իսկ բերդին յիշատակ անցանէ այսր ևս քան զվէս ԺԸ դարս. զի յաւելել Շահնամպաց գԱխտ յամի 1467, մի ոմն ՚ի բնակչաց գրէ, « Եւ մեք եկաք ՚ի Կապիտատ բերդն »։ — Ընդ երկրագրեալսդ յիշեցից առանձինս բան պարզապէս որ յամսն Լևոնի Գ յամի 1307, ՚ի կորչի քաղաքաց Կիլիկիոյ յետ Սաց, Մատ, Աստանց և Տարանէ հասել կարգեալ և գնացս պնսուրան, Capestran, բան խոսչական հին պատմչին. և զի յայս անուն քաղաք կամ ասզի ոչ յիշի այլ ուրեք, զոյշ կացիստա է ասացողիս, որ և ՚ի մերոյ իսկ ազգացոյց գտանի ուրեք երեսք Կոնիտատոյ բերդ։

ՄԻՋԱԴԵՏՔ ՍԱՐՈՍԻ

ՁԱՐԱՀՈՎԻՏՔ ԶԱՄԱՆԴԱՆԱՑ ԵՒ ՍԱՀԱՆԻ

37. Մինչեն մեռն հետախուզման Կիլիկիոյ, կամ որ ինչ յարեկոյս հետոյ է դնս ևս տեղագրելոյ գաւառն Խաչբերդոյ, և յարևմտեան նահանգին Ջահանայ, մինչև այն հետոյացդն Տարսոն (Աքս-սայ լերանց) և Աստիսոտոն, մի ազգն Ասոյ և ՚ի պատմական և յաշխարհագրական ծանօթութիւնս. զի չէ յայտ ցոյր մեզ ձեզէր ձեռն խնամոյ Աստուածոյ յայս կողմանս, և յորմէ մեռին լերանցն էին առաջին կարևաւոր նահանգ Խաչբերդոյ, մեռնաւոր նորին ևս քան Թարմեն. քաղքի հասնորիմ առասպօր գիտի նահանգսն ՚ի նմա. նէ գիտեհաս և գիտացոզ կամ կարդացոյս. յորոյ յաւան անցեալ Կասատեղն որդի Ռուբինի նէն ՚ի վանս կոյ ՚ի ծանօթին վոյր, ՚ի մերմին հետախուզին ծագս Կիլիկիոյ. զոր և հանդերձ պատմիչք մեր ասիքն խրհատա Քեան Հայոց յաշխարհս Սիսուանոյ։ — Արդ Քաղաս առ յաղագն գիտելոց Քաղոց նահապետ կիլիկեան պայազատացոյ Հայոց, նշանակելացուք գասական ինչ ծանօթութիւնս գաւհանացս յիշելոցդ. այն է՝ Հարա. տոյնն մեռն զուգահեռ առասիոյ Սարա (Աքհան) գետոց. որք ՚ի հնումն ՚ի ազգս հետախուզութեանց կոպարզագոյ կիլիկ յիշեալն զազատեալսն քեն ընդ ասիս բացատկութեամբ յիրերաց, (առ առաւելն գասն մեռն, և բազում ասիք հնդկասացան կամ նուագ ևս), անդորր պետեալք ՚ի պարոց լերանց, այլ ոչ անդնդհան յարա. կրոցաց, որք և սիրգրն են Աստուածեան մեծի լեռնաշղթայիս։ Զանազան անուանիք են լերանցն ՚ի հարաւոյ կուսէ ընդ հետիս ձգելոց, ասոր ևս ընդ արևելս խառնելով. հարաւագոյն լեռնանն կոչի Կիտիսմ պիլի?, իսկ զըլխատոր և սիրգեն մասն յանուն հզօր ասշխին Թոպրակ կամ Աքչապազ՝ գետան, գետզան և կամ Գետզան տագ, և և Խոզան, որով ասնիք համարեն ասգ կոչել գրասնագան հնին Աստուածոյս. բայց մեծ Քե մի լերանց գերեզման կոչեմսդ, յորում կառապք 10,000՝ բազմագք, ընդ սիրգիլով գերկոյնաձև պարն ձգի ընդ արևելս ՚ի հարաւ Չահնանոյ։ Ի հետոյ գետանոյ սի բան միջնէ խառնձորոք գասուցելոք ձգելոյ կան՝ Սան տագ, Գիչ տագ, Գրդլ տագ. — երկոցուն յետնոցս Քեամ անցին 1808 Զ. բարձր է, բան Զինչիճի, որ յանցանելն ընդ այն ՚ի 12 յունիսի (1848 ամի) ձիանցելով տեսանէր գհատասցին կառաք լերինն, յորում եգիս և գրասոյ ժեմանս. — Քեսրի? տագ, Տնուկ տագ, Գաղտագնաց սիլի, Յաղան տագ, և այլք, որք ձգին ընդ արևելս կոյս կէսարիոյ։ Ի սիրգագոյնն պարն Քե մի ևս գազանական ձգի Գարբասն տագ անուանելոյ, և յերկոցն սիրգի տեսանէ ձորաշխեհ է Աքևտ գետակի՝ օժանդակի արևելեան ասանիկ գետոց։ Քեծագոյն ևս պարզ գազանական ասցին ձգի յարևելից կուսէ, այն է յահնիկ արևելեան ասանիկն կամ բեսիկ Ասրա գետոց, յորում երկոյնանիսցն Գիսկոյս կամ Գիսնպաղա լեռան, ՚ի հարաւոյ մերձ անելով գՊատիճ տագ, իրրև ընդ երևասնեհիշեալ մեռն ընդ երկրագրեալ Քեան. և երկրին ևս պարզն մեռնգատացն զորձեն գԱշխատութեան՝ տարածեալ գրեանիկ ցՄիսս գետ, ընդ մէջ ասիքարշաց Ք և Գ Հայոց։

Արևմտեան ասանիկ Ասրասի կարձագոյն քան զարևելեանն կոչի Ջահանցի (Ցրասնգատ), և բղխէ ՚ի Գալ տագ լեռնէ ՚ի Հ. Կ. Կեսարիոյ, ՚ի հարաւն Քեզրան կամ Գազանս օվասի, իրրև չ'2,000 Զ. բարձրէ. և ընդ Քազեայ ընդ հարաւոյս չոյժ երկոցասոյ, ընդ Հ. Հ. Մ., ժամնեհալ ՚ի Ծայր Աքս-սայ լերանց առ Ցասաղ առասնս, և չասալ անցեալ ընդունի գրնասական բիևայս ՚ի Նոցանց, որոց գլխատոյք նահապետքն Գորդուն և Զագրա. և ապա գարձեալ չարելոյ մեռնէ ՚ի գաշտ, և ընդ մէջ ասչմանոյ Սայ և Աշտանոյ հասնի ընդ արևելեան ասանիկն։ Աբևելեանս այս գլխատոյ ասանիկ Սարա. սի Ցասան առ կամ Սարիս կոչի, և երկարացգն է. գի ՚ի Հ. Կ. Ջահանգեալ բղխէ ՚ի ասորտոհ խանգիր տագ լերին, իրր քան մղտնս ՚ի հարաւոյ խառնիլ Աքհասոյ, ՚ի Զորայրգ ասուանեալ ասչոսէ, և հասնալ ընդ ասձակ սիրգ երկոցուն Քեաց Աստիսոտեան լերանց, խառ. գալ ընդ Հ. Հ. Մ., կարճ գասս Քհրեկ լերին, և հան բանալ ընդ հարաւոյսդն Հասնոյ, ընդունելով ասդանդար յաշխէն գՊքհան գետոյն կամ Քհրեկի առ, օժանդակս նորին Ռառնիոյ գետս, և այլոք ևս, որոց ձորանք կոչին Խճ-Տերեսի, և Ձիտարքայր? (Dschimarkoure). ասս ՚ի հետոյ ասչին ընդունի գՀասնոյ ընդ Զարայ-կիոզ, և մտնալ ՚ի գաշտ կոչի ասնս. Հետև. Սիհնան. ասդանդ ոչ չատ Հետ յարեկոյ Սոյ, և ապա խառնելոյ ընդ Ջահանգեալ՝ նոքին ասդանդեան ընթացից, Հ. Հ. Մ., կարճ գասնդակ գասն Հիմնդ. Ասդանդ ոչ չատ Հետ յարեկոյ Սոյ, և ասպ խառնելոյ ընդ Ջահանգեալ՝ նոքին ասդանդեան ընթացից, Հ. Հ. Մ., կարճ գասնդակ գասն Հիմնդ.

կիոյ, և ասկասոք ՚ի բացեայ յերկոյ կուսէ գեասգերանց Կիւդեամ Քասի ՚ի Ծով. երկոցասոյն գոզով քան զանձնայն գեասս Կիլիկիոյ, իրր երկու հարիւր երեսուն մղտնասդ առասնի կէսն սպասոյ է սարին։

Մինչև ցայս վայր Հոյոց գազգին և գեասց Սպասոյ բանգանգակիր Հիսնամեհեան Քասքենեանց, և սրամ գասա. սի սեմական կին վայրս, ոչ գետմ. կարծեմ Բարձրերդոյ, գէթ Հարասատացմանցն։ Աստէս բան կարծ հետացելով մեռնէ ցՀասնին ձգել գասնմանն ընդ Հետոսն, որ է բան այժմ ասխարհագրական գարուց ընդ 38° լայնասքեամբ, ձևասեասցոք ասդն գերկոցասոյ գեասգասնիցն հաստա, ընդունելով Հասիա. (քասնդ և Յասնանեան վիճակագրեամբ՝ սի ՚ի տասնից գհնից ընդ ԱշխէհՔի-Աշխար). Կիւրեղ? — սէրսի, Վ երբն և Սասրին Գիչնասի (գազգ Գագգր), առ գետ վայրակ կասուրջ. Գոգաս քեզ միաս. առ սոմս ոչ միայն գետասերնս, և յամբս (Rhamnus petiolaris), այլ և սպրիս խոզագոյ նոտս Գիհաչէֆ (26 յունիս, 1853). ասբ և գլխատրն Սպրգասոյ Աշխատ

36. Շահղրատ փոխիսուն. Dianthus mutabilis. (Տես յԷՋ 160)։

հետ ևս ասգս. ասս, (25 սեպ. 1848, և 23 յուլ. 1853)։ Աղդրտեսոլոքեանդ յայս ասձնէ լինել անդ մեսագիչ, և բաց երկոքեանցն. Բոյնքդ Ջասասեսի կոչեն գասասն կամ գիհչեասս (Փօքասէոս), այլ ՚ի գերս նոցին կոչ Ջունասս (տե Փօքասէս), իրրև յանուն ևեկեզեցոյ երեսնից՝ նահատակելոյ ՚ի Պասրա, ՚ի սկզբան հարաձասդոյ Շապհոյ (՚ի 24 կամ ՚ի 29 դեկտ. 327 ամի), որոց ասն կատարի ՚ի 29 մարտ. ընդ սոսս նահատակեցան և այլ

ինն վիճաք, և երկուք ի նոցանէ կորին ի ներսիս և Արմաւա. զվայրագանալիսն գրեալ է ականատես և ա-կանջնալոյս Եղիսէ սրբի Աթոռոյ Ամենայնի-կեան Վաչեհոց. անոյշա մասն ինչ նշխարաց Պրոցոն փոխա-դրեալ է սորա, այլ զգայեալն ոչ գիտեմ։ Կաղանաւ ինն է Հռեմացոց պատուհասագործութիւն առ սորովի Աստրա, և ի դէպ է համարիլ զդասս եկեալս յետ փոխադրութեան սորա նշխարաց սրբոյ վկային։ Քէպէտ և Ֆաստասպիզդ (Ֆաստասիզդ) որք յառաջագոյն խորին զհնչեղական վի-զդան զան գՀաստատակաց ազգականանն, սակաւ ապրանդս լինել Ցառնոց Պետրոսեանցդ։ և սպասաւանեալք ի զբ-Տաւրս լեցանցս ի մէնի սպասաւնոց անհատն պահէին զասանդարձութիւն և զպաշտօն հրեշտից. այլ սրդ ի Նահա-ձել կարծանցս ընդ սահմանան վարչութեամբ խափան-ցան և նոցա ի բնակութենէն իբրեւցս։ — Մերձ ի Ֆա-ռաւ և յետր գետոյն յոյսասած քարարերի կայ տեղի կրր-հնապարիսպ. և հանդէպ նմին յայրամ ապառաժի տե-սանելի Ջիրամբր ի քարայրի տրեսին, յոր փայտակ առնդգոյ հրամեն, և լուսարերս ի նմին։ Ի սմիգրն գո-բաւս նշանակիչն և այլ տեսասդիք ի մերձաւոր առ-մանս, որք ինչու և զորդ պատահին ի Ֆաստասպ-յոյդ. յորոց երկուսս հետ առ կամրնա մով մատուան է Ցառն։ Ոսիիրեցանի, և առ երկ սորբոր յորդ քարայրայ, այլ երկոյց կամ երից ատաղց ընդհատութեամբ հասելով։ Ֆասնս ևս վերագոյն յորհանկից գետոյն որ է յաշխէհն, այլ տեսասդիք մնացասան Ըշծոյնան Մ. Ղազարեանց-ծին, որք յետ բառնսմասնանակից ատեղանդն սանն նորագնալ յամի 1774։ — Ի մորրի բառաց կոչմանցս Ֆա-ռաւայ և Հաձնոյ ընծայէ Զէնոֆոնէի զդասոնիքս տեսակի Փոխրեակ տեսուտեակ Շահզադաի, (Dianthus mutabilis. տպէչս տեսակի յԷ։ 159)։

38· Երկրորդ և գլխաւոր առաջք Աթոռոյ, զոր և բուն գեղոյն ի գէղ է ասել, Սասան կամ Աթորան, առնուել ի ծախ գանդեղ ի Աթորան երկոյնասիրան լեռնէ, որ յե-լից հարաւոյ կոյ կիսարիականն Թամպզայ, և ի Հարա-ւոյ ոտի գՔէկասղ լեռան, ընդ մէջ նոցին և Քամքան լերին իջնալ Աքեան կամ Աքան գեղոյն՝ ժամանակի գՍպաս յորմէն ի տորս Հաձնոյ։ Զկերդ սյդ գեղա-կի նշանակին գեղդ Ձէմենի, որ հակկական իմն կրկ ա-նան, Էրայլաձոյ ի 1400 Ջ. բարձր, և սպին։ — Ցառաջ քան գհասանդրդն ի Աթոռ՝ ընդունի Աձեան գիտարն Ոյտոյոյ կամ Բարմոյ, յանան գեղ մոյ, որ յոյսնեն գերբեանն գեսակս Ցառնոյ. բայց յետոյն ապիրաշա-Հասնար Ումանենանդ նշանակի ի սմս 255 Հայագրեալ և 937 մաշմիմակսնս[1]։ Ցասանդր բանակեցաս առ. մոյր մի խոնարհ փարոյ յամին 1865 ի գան յոգնութեան Տէր-մէր փարոյի ընդդէմ Ցազանենանդ։ — Վանակ մի փորր ևս Նշանակի ի Աթ. Հարաւոյ խառնդարոյ Աձեան, և ի Հարաւոյ Ցազան լերանդ Լինալ և Թոմիսալ ի Աթոռ յոյնէն, սա. Ցիէլրեն? գեօղաստեան և Էշխն տաղ լերանդ. չէնն Թաի գլխաւոր գոլ վհնակի մերդ, որոյ որպէսն ոչ է ծանօթ, այլ գի մերձ Նմին կոյ և գեօղ մի Ո։ռատ-ևա-

1 Նշմարելս և Զէնոֆոնէի յանշանակն ընդ որ յամին 1849, գործ գմեռագրեալս յերեր ի Նմին։

2 Ըստ Ռատաց սպիտրհոյացի.
3 Ըստ Ֆիէլերի.

ձեխսի[2] անուն, ըստ որոց Խոսոսկի կամ Կէօրխիսկէ[3]. որ և ըստ անուանն ցուցանելեանն բնակութեան է Ցա-նոց երկաթագործից տանց յինանց (1859), ի 4100՝ բար-ձրս լեռնասոյն, ի պատարբ և մոյրեսր սահմանի, սերձ ի յորդասրդիս սորերբ մի՝ որ հասէ ի մերի սրբատաղ-նեաց, և յերի Գոպա-Ալեհրի 4800՝ բարձր լերին։ Գա-յի ի գիմնելն գեղացրս (՝ի 11-18 մայիսի, 1853), եռասս գասնանացին ծաղիկ փայլեցուսոյ, մանաւանդ մանա-չակաս, յանկնկաս և հարսրս, ի հովտացն մերձ ի գին-ձեան. առանձինն նշանակէ գրասրասոյդ Աբեծապի (Orobanche), և գԱնրկոծաղիկն (Anaplanthus Biberst.), գնդասուեակ գիսաձև (Orobus variabilis), և գսպիտա-ծաղիկն կամելիաձև (Camelina albiflora). բանիսդակ մի-նոյն որ ի գեղջս ցՁիէլէն սղագնա և Քիմքի ծածկեալ էր։ Մերձ ի գեօղն երեսին և հետ ատելաս վանաց, զո-րոյ ոչ գիտէին բնակչն գանաս. մոտոցեալք և գմոյրների լեզու խրնանց՝ Քառքարէն փորէին, Նոյեսկս և ի գղես-սրս, բաց ի կաղաս փակեղէն. մոտերս Քեամբ կենա-կցելով ընդ Հայագրի բնակիչս Աիսրակ[2] գեղջ (Achart-sche), որ ժամաս հետ կոյ յորհանոյ կաոսկ, և ընդ Պաղչհիկեաս։ — Ի հետոյ կոսկ գեօղիս յա-րեմնոյ յորհանրս կոյս ձգի երկոյնանեսս լեռան Ջոյ ա-նաս (Tschoseh) 7500՝ բարձր, յորում ծառոյ առնսի ժամանակ 9600՝ ի հարաւոյդիսն. ի գաղեանդան ա-ձեն փիմք և գիմք և մոյրք. ի գազաթանն եղեսս բա-սրագոյն տեսակս Շահզադաի, Մարմ-ծադան, Ռա-ասծադիկ սիսաձեսրեն (Ranunculus napellifolius), Գամձագմանիկ սիսեձեան, Երկիճամոյր, Աձրկարչս, Եչեռմոս նման կոսմեսոսի (Euonomia iberidea), և մեր-սասասրդի Գազգծիլ (Haplophyllum)։ Գասն առ. նո-քաք և գեղագիչ Շաշանն (Iris iberica), կախաքը երկին-երանդք և Ջամբղ-ծաղկի կամ Հօրաս (Hyacintha orientalis)։ — Ի հետս-արեւելեան ընդս լերինն են հո-վտք և սրասք Կէօրխսէկէ. ի հետոյ լերինն սմրսա-նոյ Գազգր ժոան (Երկրաձաձոնեց). իսկ յորեսկոյդ հե-սոյդ կոյ փորրկի գեօղն Սահամ-ոսկի։

Ի գլսի մ'լոյնկոյ փոքս վասկին կոյ գիմքոկ գեօղ-սասն, իրրև ասան մոյնաս հետ ի Մ. Հր. Հաձնոյ. և սերձ Նմին յառասրս երկրի՝ ի գաշտն քարասեսի ե մի ի քարանձառ փսոսրկից Ցառնոյ, զորս մեռսրաս (բա-ձնոցս) կոչեն, կամ մեղկորաս (բաշնորս), բարձրագոյնս նշանակեալ. և մեղ՝ի գէզ Ցառնաս Գարասեսս կոչե-չէսն Նոցաս մեսրք և երք յոյսոնեք, այլ պատանեսս կա-խեալ կոսոյ՝ իշխանսն և՝ի մեր ձգեն գանկասանան և գանկասանեսլի սղբեսաս, բաս իրրեւցս Քեան առ-սորս իրրեն կինոջ և առասրասրոջ կիսան մանանոյն ասա-սորս։ Ցառաջ քան իրրև ութեասան սա՝ փառնի սրե (Drée) ասդեղ երեալ՝ ի գիմն սրասիսի քարասանից՝ ընդ-ասրդ գանսել սորին որ՝ի Գէբրկ-ոյ — Մերձ է՝ի սա և մեռս յանդասնի գեղ Պաչկիսի որ և Կիսարար քեոյ, վասկաշրջիս և ասասէս, ի 1690 Ջ. բարձս։ Ցառնեկից սորին ընդ կողմն Աձեասայ են և գեօղքն Կիւղիւղ, Գիւո-

1 Պարսիկ ցանկանան.
2 Տ. Գեղասի Գասանսեքեան Հաձնոյ. էջ 17։
3 Աձեարհոցոյդ Ռատաց։

բիւն ատ. գեսեգերքն. որ յամի 1865 սպանաս Լատասքի-մի՝ ի գլխատոյց Գազանենանդ, զի Նահատեալ և գարե-ձեալ սպասասրելոյ էր։ և յետ սմոյց Հանեալ զասկերսն Քաղեցիկ ատ. մմկիկ գեղջե։ Գեհնէն սահասրհասեսաս Ծա-մանենոյ սահի քան գ500 բնակիչս մահմեսականս գրէ գեղջս, և 23 միայն Հայս։ — Ընդ մէջ սորին և Նահա-գրեալ գերդից Նշանակի Կաղդիկ գեղ. ի Հարաւոյ սորին ե ոչ հեռի յամին Սպասրէ Ջոհանմ ի 1923 Ջ. Հայրենս բարձս, բնակեալ Ալձիպատոյ երբ 15 տանց, զորս և

յետս սմեսան յաւրեսի՝ օգնեսնոք սնդեսալս եսեսս Ջհա-չէնի, ատ. գրասքեան օգոյս։ — Քերկոյ սորին ատ. Սարա-սեի է սյգեսէս գեօղն Էրբեսպասի՝ ի 1210 Ջ. բարձս, որ բնակաս. գՋհնէնի յամի 1853 (28 յուլ.) ասճարես. գեղապես Գազանեսն Ալձիպատոյ՝ Զաղբրսի Մհնհմհս պէսի, և. ես Նմս պասհասանս գնեսաս տասնել մերձ ի Հասին. 80 տան Հայոց Հասնարէր լինել անդ սմն ի մե-բայոց, յամի 1863[1], — Ընդ մէջ երկոցսն յետոն յի-չեալ գեղջ սահասնոյ գաղալեսան, կրկնով ի գազա-

37. Գիսասմանք Ցառնոյ ի գիմրկ լերինս. (էջ 160)։

Քան բերդ՝ պատգաղ և սյասասրակք։ Ալյոյ բերդի Նշան տայ և Գասէ սեղեսի (Բնկղսնոր) գեօղ ի ցամաքոյդ Ձո-րսկի, յորում 40 տուն Հայոց Նշանակէր Նոյն մեռսրգի յամի 1863. — Սրեռ յանկիսն Հասրերգոց Ալեհատ ի Սարս, լերկոցսն ևս յանկին գեսեգեսոյ է յերի Փայ-սեսոյ կասրկին Գեկիճ գեօղ, երր 30 տասրք (յամի 1853), սա գիմրոյն էին յիսնոյ գեղագասեն Ալձիպատոյ. իսկ ա-ռանձին իշխող սեսոյն՝ ի քարձր գղեկի գեղին էր Ալի պէկ, յետոյ որդի Նորա Խասէր սպա, և սպա որդի Ա-մէս սպայ, որք սանձնասոյ եղեն ի Էջրմիս փարոյ Օ-մանենոյդ, յամի 1863[2]։ Փոսի ոչ սանձան սեղի մինել գեղջս, մանաւանդ նրե սահասրհասի և կանիչն կամ Կասանիչն կոչսմեն, որպէս Նշանակի յանկասրհասրհոյ մրքս, զորմ ընդ Գեկիճ սահասրհասրհոյ Հայք, և մերձ գորգ բնակին ի Նմին. քան-զի սահասրհասրհոյ և յհրասակոյդ մեր վիրահն գի սանձնայն պատճրկ կամմնաւ յամի 1097 կոս-յատալ քան զոյլ սանձոյն կամմնաւ յամի 1097 կոս-

39· Ցառնատր ևս սեղի է յանհակ անձնան Ալեհատի և յանկամ Աթոռոյ, ի հետոյնրեն սրասատան բարձրատան-գրանի 1190 Ջ. բարձս, և ի տորս անձնան քարաքերեն, Վանկիս, Ցառզ քան Ցառնոյ, Գիկիճ կամ Վարդ քան սյլ-սղբեսաց, սանր ի բնել և յարտեսնսե ի. Քառն բնա-կութեանն Աձիպատոյ և տասանկ Հայոց, որոց տուեսս 100 գրեր Մարտս Բերդեսոյ յամին 1840, իսկ Պարսիպատ-նեսնն՝ 200, յամի 1863. Զհնհմհ որ Էանց բնդ Վահ-կա յամի 1853, սսկ 150 տուն բնդ Հայ և բնդ Աձիպատ-բայց զարգաս քան ծանօթութեանց Կիլիկեան բնակերա-ւորաց։ Էր է սա մի՝ ի սահասոց Քեանն՝ 300 տանեք են Հայո

տանդեի որդւոյ Յոյրիկի «Նախ առեալ գրերդն վահ-
» կայ, և ապա անտի յառաջ յոլովից տիրեալ »։ և զսո
վահրամայ՝

« Հաշտասէր գոնիկին տիրեալ,
Աշխատ որ վաչիայն էր կռնչեալ.
Քարամբ և առուն ինքեան եղեալ,
Եւ տէրութիւն անդ հաստատեալ »[1]։

Իրքան զարմանազանդ իմն յիշեն ամենայն պատմիչք մեր զնաչ սորին Կոստանդնի՛ ի գղեկին վաչկայ, ըստ դիպոյս ինչ, որպէս գրէ և Գամոիկն կիլիկեան. « Յա-
» ռաջ քան զերանելին Նոսա՛ ի կենդանւոյն եղեալ Նուան
» զարմանալի. զի ցոլացեալ Հայր ի Նմանութիւն կոչ-
» ՏԱՒՒ՛ ի Դիւահի վանիցեն, և հարեալ զանձանդ ար-
» ծաթի՛ տապա ՚ի միւս այլ կողմ տանեն, ՚ի ներքոյ
» նոքին (այլ) ախտերին. և առէին գազանական ճանճանան
» կառուածեալ. և ՚ի Նոյն ամ միւսան բարի խոստով-
» նութիւնսն ՚ի Քրիստոս, և Քաղեցաւ ՚ի սուրբ ավտն
» կառապան »[2]։ — Ժամանդ Նոսա և յաջորդ Թորոս Ա յաւել ՚ի վաչկայութիւն տէրութն զառաջն Աշոտեան իշխանացս Քաղեաց, ՚ի Նուանէնէն գնաս և գրնդ Նոցին՝ որ զՎաչկին արքայ Բագրատունի սպանեալ էին։

Իրիտ և բուռն պատրաստութիւն ժողովելոյ ՚ի վաչկա առ եզերայր սորա Լևոնէ՝ յարշաւանս Քաղիշնեան Կամենիացս (1137). Քէպէա և բազում անգամ հրեղանս առաքեաց առ անձնասէր քրիստ՝ զի մի ՚ի մահ մատնիցին վիրհատութեամբ զորոց իւրոց, այլ Հայոց վասնչա-
ցեալ յամրաքին տէրութն ծագր առնէին զրանիբ Նոր-
քա. մանաւանդ Կոստանդնի ամե յատկացն, այր ժծկ և հակաց Հասակաց, քՀամանեաս եւս կամ՚ոպիս գնէր կոչ-
տիր յուսարէն լեզուաս, և յոխորտութեաբ հրատ կար-
գադր քաղաց ՚ի մՀնամեայս։ Գամիրեալ Քուհոյ ընծան-
ցին գնաւառսիս ամե սրբ այր, ՚ի մակնդեսական գնդէն. որ և Նոսիանեալ ՚ի կոչնէլ մատեան յաս
քարարքրին և Նոյն եւս Կոստանդեաց. Նոյ աս՝
» փայլակն յանկոյս ասուածկոյ, ասէ՝ Աւետեսաս, կամ՚
» քաղ վայրի ՚ի պարագաղ, զայր պատրի գնեսաս ասս …
» առեալ ասպար ասրեսսի Հաստատակամին Նուանս. Նոս
» չի ՚ի կերեին, սասեր յաՀասի, յաՀ և յաՀնակ ասեալ
» ՚ի վաՀան կշտասասնոյ՝ անՀետարին բարկութեանցն
» կրկներ կոսէր, և Համարեր պրասել ՚ի կենաց. մինչև
» անկոյս գնեսկ կոսպեր ՚ի փրկութենէ Նոցին, այլ և ասել
» յանՀոգասրերի մնաՀ մատենաս։ Ապանի զորքն Քէպէա
» և առասանէին գնշտասաս ասեղաբ մրեալ ՚ի Կոստան-
» գնոյ, Նոսանոյս կոսրադին՝ Հարկանել վիրատրել զո-
» սորն. քաղցի ասՀոյ ասքրատացր Նոս զրագրին և ասՀ-
» փոփբ ասաղոյ Հարկանելոյ, ՚ի զարձանս ասՀնեցուսն,
» որպէս Քէ յանեբեցքի Հին զօրս Քնեսէ ընկասցէի բազ-
» գին կամ ասծաթեսի վնեսաս։ Ապա ասքրատեալ վե-ասա-

[1] Ձայնս գրի և ծեղոտեալ ժամանակագրութեան Անձևոյն. « Ըր և տիրեալ Տէղեսաց զերդին որ վաչկոյ կոչի. յորում գան-
» քառիներն իբր Հատուածագ. և Նոյնս Հատ գրացեալ տեսչ »։ Իսկ զորինակ Նուանեան բերդին, ոչ Հս յիշեմ՝ որ պատիչ, ասէ Հա-
բեսթեամբ կինել, ՚ի մեծի ասՀի և ասՀասկանաի տեղւոյն ասագէ

Կոստանդնի ապա Նոպանոյս բերդն վաճառական, որք ՚ի Հատն Հրա-
պարակին մերկանալով դիմեան Թագաւորաց դիմեն ՚ի Ներքո ՚ի բերդն
և ՚ի բուռն ասՀասն։

[2] Ձասրես Հասկոր և Տիւրքին, և Հասկոյնակի բնիկնասուլ Կոպ-
նեցի բերդ, որպես Քէ կոպասոց բերդ։

» կոյր, (որպէս և ՚ի զէպ իսկ էր լինել, ասան չէ եւս ՚ի Նոս-
» զարն բնդ հարսս կոյս արկանելոյ գնեան Նուանեցին Նոյն
» Քաղեցոյ ՚ի Նոմին), զարմանայ Քէ յեսոյ սՀասե-
» լինել եկեղեցասցոյն Քաղարցոյ, որ ոչ ասկսե փար-
» ասեալ հնոր է ՚ի վաչկոյէ. զրասկին ասՀասկն Նոս
» սյս Քաղարցոյ և ասՀնեցոյ կասուածկին »։ Քէ-
» պէս ոչ այլ ոք զրասէս յիշի յեսո Նոցա, բայց միայն Յա-
կովը եկեղեցասց կասուածկի ՚ի կէս ԺԲ զարս, յորոյ յաջորդասին՝ վերնագրէ. Մեկեսաց Սկեսացի սրաքեալ զրանին վասն զարբրաքեսական սՀասաց։ Ընչ կարեսի ասաս-
գել Քէ սրդասե Հեսասեալս այս գասասակի էր սՀաս-
կաս կարասած Աքասարեցւոց, եՀե այլ սեռի Համա-
նասն սերձ ՚ի քաղցն. քանզի և էին խոկ ՚ի Հնասին երկ-
կս Կասդ սբսեսս (Kաշեβձաձ), քաղաքք, սերն ՚ի սեռ-
կս երկրացս կիլիկիոյ և ՔեսՀ սեռասրասրեսն Քնաքարրոյ, որ յասնինայն ՔեսՀոյ Նոցին Նոյնասին, և Նոսնի զրանին վասն զասասակի էր սՀասկաս

(1865), մինչ եկեալ էր ապաստանելոցանել զգիւ զա-
կանան, և զաղջամ ի նոցանէ։ — Քիչից ասյս և գնացն
եա՛ է Հառ կամ փառս գիշ, որ գազգաբեր ցեղագրեա
Գաբանեալը Աքիբացոյ՝ Սամուբ կամ Սամսոս ոչխ,
ձմերոց ունելով գիչէլեն, ամի 1836, ի գալ ի քիւնա-
Քիւն կղզմանցս Լառակիչբ երկրագիտ ապրլի (11 օ-
գոստ.)։ յայց եկ Նոմս և Գնսիէ տեղագիր՝ ի նմին ամի
ապատաք յառաջ (22 յունիսի), մերձ ի այն ասչմանս-
զրոս և յոյժ գեղեցիկս ասկ և բարգաւանս՝ պէտպէս ծա-
ռովք մորենաց և ասենաց, և ի էրբիսն քաղաքիսս խո-
յիս։ Էանց և ընդ անձուկ ձորակ մի յոյոց պատգամա-
Քիւն կանգնեալ էր բերդ ի բարձու, ապիժ ասլեալ,
բայց տակաւին Յետին կամարքն և այլ մասունք չհոսա-
ծոց։ Ալլ ձորագոյն ևս է գետին կողմանցս կրաքարատա,
օձագարատ և արգելատն, ի Հառայ մերկն ի ասչմանս
վիճակին Սոց, երկրատեաք գետոյն, մեսոպոտայ բերդիք,
այն է երկաթով, զան որով և Պագրր սխալ Կրկի (Հր-
կամաճասվիոս), զոր ի վաղուց Հետ երբէն և Հանէբեն բրե-
նակիչք կողմանցն. և բան գուշակելոյ մեծի ասխապնա-
գրին Թիդդէրի, անդամին յառաջ Հայկական հարատա-
Քեան, ի Հանից ասոր Հարկելով ատ Լեգիսլացիս (բան
գանձագրութեանն Պիսպասոյ և Լեռնի Բ, 1282), ասի
ասի՝ 1000 ասխասակս երկաթեայս, բեւեռս, և այլն։ Ի
վերոյ Նշանակեալ տագաչ՝ ի կէս օգոստս ամենան Ա-
սարեսոյն երկրագործն Կէնոպէսի և Պրասկ տասնեար-
գութեամբ Նատկէրի քեզնեցին զննատրն, և գտին տա
Գաղղիի գիւղս. մերձ ի Հատ յԼ-Էր., որ և հին ատ-
բակը էեն, ևս և տա Վ ասչխատս, տա Պէչէրես, տա Խնկը-
բեկիսի (Հովսաթ) գիւղս մերձ ի Ֆէչիրն տատն, տա
Լուտաէ-Նասկիսի, և տա Պասրան գիւղս. այլ և ի հա-
բատ Յատաղ՝ տա Թիսի-սէրէսի գիւղս. էն և յաջ-
սէն (սրևմտեսկոյսն) Ջամանդեաց, ընդ սէջ Նորին և
տոգոսոյ Պրա-տաղ պատս, որ և Պագրր տագ լեռն.
գոն պրակիսի մետագը և յանտանելով Հորան Ֆո-ա-
բէսի և Կիսիսը-սէրէսի. էն և ի հարատ տագին ի գլուխ
վիճակին և գնացն Սոց՝ հարատա երկրաքանչիր տա
Գաղգաղ-Քիսի գիւղս, և տատել ևս ի Գաղատաղը-
սէրէ Հորանի։

Ոչ հեռի ի կողմանցս որ տանոր վարդի էին Գարձերն
Լևոնի, Նահապետին Քահատ և Վահրա ս տղայ, հա-
մարիսի և գլխովն ի պատչէն Համեհատգ Նորին գհայր-
մին լեռանն [1]. Քերեա կռեցեալ տզդ յոյդզդեաց Գը-
զրլ տաղ, զոր ի մեր ասգր լիշեցաք (չէլ 158) և տղայ
(139), զատ ի Գագրլ Քեսիկ տեառնեղբն (էլ 4). Հեռ մի
ի ագանէ և հեռ տղ՝ կարմիրս ագս Լևոնի Ծնողի
Նահեռնաց միջոց, ոչ լոկ անչէն վայր էր բնակման, տղ և
տեւոց տեղի տղաբեռի. և գտորրիչոյ յոյսիսի անդրդի
տեղիս՝ տակոր էեն և տեսդ տեղեացն և յոսկանչն ի
Նոտին՝ հետաստել և կոյտես տգոբեկ և բնդեկդմտեց,
ինդրելի էեն և տատ վանք ի Նոյն տեղիս։ Ջոյս
հատատել մեզ բան մի Սաեի. Լուսլիեան՝ ի Քրիստ
ատ Գրիգոր Պետատրզեցի կամբրիսս, ոյսպէս գրելով.
« Ցորժամ էր մեր Նոտատոքիեան ատ ձեր փատատ-
» ցութիւնդ, որ և վանականք կոչեան Կոստիս էրիսեն
» գտկանցն մեր իսա ատ իսա տատկատցուցին (Հատա-
» տեր տատկով գիշխողը). որ և յոյսսիսի բատրատնաց
» փատտ տատեալ տատատնատալ Քատատրեն (Լեռնի
» Բ) և գնատեն ժողովոյն ոչ տծին գտնատրեալ ի Հռ-
» գտոց» (տատի 1286), յետ ատճատան Քահատայ կամ տգի-
կոսի։ Քհչպէս յոյսսի կողմին երկրիս, և. Քհչէս սեր-
ձատցն յՊետատրզ՝ ի Քհնե Գրիգորի էր վատատեղի
կոստիս էրբին, մեզ Հարկ էր յիշել սեսոդատ, և տատա-
գոյից Քոյսլ գնտեսքիեան և գտատգութեան։

61. Զատգիս գիետոր չէն Հատրէն սեմագետատց Սա-
բոտի, և տատանեն սեմատի սեզ Պատյ գատատ՝ Նա-
Հանգին Լատտոց՝ է Հաձին, յորմէ երկատն Հատատացին
տոգոտս կոտ՝ ի Քհկոտս Զատցոյ էրբին, էրբսն՝ ի 1400
Զ. բատրս, յերբ Զատցոյ-սկօդ տատսի, որ և յանոն քա-
զգատանեն կոչէ Հատճոյ էտր, իրևս յ'Օդոտիս Հոգատի։
Սկչ քաղգբին տատատգ է գժտոգատիս, տգ գեղեցիկ
է տեսեին, քատերատն գետեղեալ ի սյատսկ էրբէին, և
բատգոտատ բատատքեատքեատց գատցատցեալ, ոչ միայն
վայրենի Ծատոց, տգ և տգդեզք և քհնեզք, ընդ որս
յերբէն և Հբհնեզք։ Քատգտ Ծատկատնց գայրի Նշտեատկ և
տետատկ սի չատգոտսի (Dianthus oculatus), որ յատէտ
երեսի ի կողմն ատճմատոց կոտիսատ. գորոյ փատկ և-
բատգտ տետնգսի է, ատէ ատգետ ոսն փատսկ, տետգտատ
պատճէ, Շնդեալ ի Քրքէ, բատ տոկոտքեատն Ծատկա-
քատկ բատատտատնքց, քատգի Հատգտն փտչոց Քհոց Քե-
Քատտոց ի բատց Շնչին։ Նետծատգի են բեռ Ծատգատն և յե-
չատտակք տեղոյս, որոց տյսպէսի տետն ոչ յերի ի գերա.
և. ոչ գետեսէ որսյ Ծատոգքեատքեատ պատտճոյտ սեր
Զատհետն Նգն Հատգոտ գատ և գՀատգատն, որց երբա-
եոխատգոտ միայն յերի ի սեկրտն ԺԻ գոտա, Ար-
գրէատս յատի 1307, Յատեիատոս ի 1311, տյլ ոչ Նշա-
Նատկի քատգոտ կատ վանք լինել Հատրգատոյց։ Ի գետա-
Քհէն թատգտրեատց կատ սեգեձատգատց տեղոյն Քոգատկ
գոյս և գեոգատգտն Ծատոգքեատքեատ. գի բնդեկդոտ քատ
գ,ոյտսկ պատՀնոց տտ չատհատր իսի տգատատքհէն տգդա-
յեն. և Քհչպէս ընդ Նատատգոյն բատքհէատց կոտր Քհ-
գատն տգրատ տատՀէն, տյլ Քոյտատրէր և Ի տատէ, տտ տչի
կատևատր Նատատքհատն Հատճեդեատց ընդ Ծատճեատն
պետատքհատն և Հատգատկեկոյ Ինքատե. և բատ բատրի
Ժատճեատգոյ՝ սեզի բատնտոյին երբատ գրատյիսն, Հձեզի-
լով Ի չէտս գատգտրէն և կեդեզեկով գտգատս Նոգին, և
սեզի Ինքատգք իսկ ատն ատչէին Ի կոտրի գատգտա-
ցնատն տերատտատքհատն ընդ տյյոց տտչմէց. և տյսպէս
ընդ բատյտգատրի տեզտս տեզեալ, տերտ գատատեին Ի-
բատց տետգտքհատն Ինքատե. և գատ գատրի Ժատճեատգոյ՝ տ

մին կոչի Ս. Գևորգ, միւսն՝ Ս. Աստուածածին, բան տան-
դրձնեան՝ չինելով յորջորջուն Թոռակ, գուցէ և յիշո-
ցգոյն համանուն Պարանէն։ — Ի հիւսիսոյ կուսէ քա-
ղաքին է վանքն Ս. Քառևր, հզօր պարսպաւ պատեալ,
նորոգեալ յամի 1554 ՚ի Յովսէստուրս եպիսկոպոսէ. սա
առաջին ծանօթ ինձ եպիսկոպոսն է Հաճենոյ. յետ նորա
գտանեմ ՚ի հիներս չիւսակապանի տոմարագիրս յամի
1607, «ես Պռոխոս եպիսկոպոս Հալենցի», և համարիմ
այսպէս կոչեցեալ ոչ միան Հայրենեացն այլ սեռացն.
որպէս կոչեր և հարիւր տեսակ յետ (1706) Հաճենցին
Յովհաննէս, որ և նոյն կաթուղիկոս Պաղ (1719–26)։ Ի
սիրելի դարձս եպիսկոպոս էր Պետրոս (1806), յետ
նորա Սարգիս (1820?), ապա Գօղոս. յատուկ վերջին
անցից Պօղոսեայ Նաւասեանն ծանօթացա. նախորդեալն
Պետրոս եպիսկոպոս (1853–66)։ — Ի հին գրչագրի ա-
րիք եգեալ է սմա գիր յիշատակ այսպէս, յամի 1718.

« Զեռամս Սարգիս բանասիրի...
» Որ եմ յերկրէն Կիլիկիոյ,
» Գիւղացւոյ ազգի Հաճէն ասեն »։

— Երիք նախարքեանք գոյացք հաստատեալ են ՚ի Հաճէն, խնամք Միացեալ Ընկերութեան, ՚ի նոր ժա-
մանակս. բայց և յամի 1865 յանցանեին ընդ այն փառակ
ուշերն յիչէ զդպրոցն և գերհատարգ սմն փորձա-
պետ լեզուագէտ Կարապետ անուն, որ և խօսէր ընդ
Նմա ՚ի փառակ բարբառ և ցուցանէր զառաջիք մատենիկ
ինչ ՚ի Նոյն լեզուս *։

Երիք կամ չորիք ժամուք ՚ի հիւսիսոյ արեւելից Հաճ-
նոյ ՚է Վառնէ լեառն, յարտակից կամ քիւ մի Պիտպուռ
լերանց, ՚ի Հր. Մ. Նոցին, յորում էին Լիժտարաձոք,
պերճագոյք ՚ի Թոռքմանոյ ոչիր կողմն, յաւուր քան
գնատեամեին Քազանեանց։ — Հանդէս Նորին յարեւմտեան
կողմերն Ջէհան տաղ, առ որս առաքում ՚է Հոմի Կամէ-
լա մասնի՝ յանձինն՝ Գաղղիայ գիտոց, ի ուսերակք ՚ի
վերոյ պատկեր համառօտագրին որ ասեի ՚է Կնատիա. և
երկուսեան Նոցն համագործն ասկատուկ հետ՝ գնացք,
յամենն՝ Կիւզելիսիմ, Գոյամարդը ՚է Հր. Մ. ՚ի սոսրատ
Պիտպուռա լերին. և ՚է Հարատոյ Նոյնն ՚էր պատ ատ
համանուն վտակս, յորում էին 400 տուիք Հայք. բան
Օսմանեան վիճակագրեանն, 875 մանչ տատկանք և
460 Նորատարի Գերգէզք։ — Ես տակաւ բանակեցաք զա-
ռաջինն Իոանկիլ փարս ՚է գոն ՚է Ներատոյ ընդդէմ
Քազանեանց, յամարան 1865 ամի, և առաի տեզատե-
խաւոյ ՚է Քառևր, որ ՚է վերոյ համեպարգին և ՚է Նոյն-
ևէ համանուն վտակին (յարեւելից)։ — Զիհաղէթ, զոտ ՚է
վերոյ գրեալոյ ՚է Հոմի Քառևրոյ, չիչէ և այլ գեղս,
որպէս Քամանցիք և այլն. և առ լինել ՚է Տալար վիճակի,
որ երբեմն ՚է Մարաշոյ գաւառին Հաճոյ էր, իսկ այժ-
մեան վիճակագրութիւն Օսմանեանց՝ Հաճոյ տեզափոխէ
ընդ Նահանգիստան Մարաշոյ, Քէօթիսի, Թոփսանի և
Քաւսինոյ՝ որ և Քարժ ՚է և գեղ Հասնեան վիճակին
Տաղար, կէս տասերկերիայ տանբք, որ ՚է Հնձրացի մի-
այն բնակին. բան բնակարանացն անչարք են և տանձ-
անբեր և անպտղատոյց։ Այլ գեղք կողմանց, Հայտա-
սան, 20 Հայ և 600 այլազգի բնակչաք. Հիւրիկ, 7 Հայ և
816 այլազգիաք. Քանքր 120 Հայ և 570 այլազգիաք ։
Զատ յայցատեղ յիչէ և Զատրան գեղ մերձաւորն ՚է Հա-
հճեն եկեղեցանս, որպէս Քուչ սա Պարսախ. և ՚է Նմին
կեղեցանս, սա որով գնչախլէ՝ գազատացն կաստ-
ցին ՚է Քանքրդ և գտատատարտանցն ՚է մաշ որդի Նորա
հրացանաձգանչ եղան։ — Քերէն ՚է մերձաւոյ ՚է վիճակի
Հաճենոյ և Նոր բնդր գեղ 30 տուն ազգացնդրք, և Ա-
ձեմ տուս 20 տանիք։ — Թուրքիանք տանէին հեզեռատան
կամ ոսքեռատան մեծաստ ՚է Հր. Մ. Տարատոյ սա Պա-
զարա Ջոլ լինել գՀնդ կամ Զէրդ գալեսի, բնդաջանչ
տեղի ուերակաց բերդիչ, տարատանչ և եկեղեցեաց.
զոր Պեսիէ կարծեաք սակը լինել տեզի Կամենոյ քաղա-
քի *։ — Ես գեսեմ ՚է սմեն կողմն Քէ տարը էջէ Շար-
ատիսի Նորաշէն գեղ Հայոց 150 տանց, որ առաքը հա-
Նատարհա հեսի սոի ՚է Հաճենոյ ՚է Հնձրոյ կուսէ.
Ի սոն կողմանս կարծեմ և գՀին քաղաք մի Լչանդ ա-
Նուն, Ազանիչ, որ 18 հասիսական մղոնաս ՚է Հարաւոյ
Կամենոյ սոի եղեալ, ՚է վերոյ պողոտային որ տանէր
ընդ Տարսս երբեմն Ադանայոյ *։

62. Բազում անգամ յիչեալ ՚է վիճակիս Հաճենոյ ըս-
Քազան սահմ Թուրքմանոյ ՚է գէպ համարիմ յատկալ,
զի ՚է վաղուց հետէ կենդանի մինչդեռ սոյնս Նորան ըհա-
Նատասանեն Հասատատութեամբ կսկիծ էր յոյնսն սահմէ,
մինչև համարել սատանեանին իսն վիճակ ՚է գատատն Պա-
բատոյ Հեսիէ-Քատզան-Ատրըն կոչեմբ. Քէպէտ և
սնատատ չատ գրեալ էր ՚է գետատ Օսմանեան պետա-
Քատն. ոչ միայն սատատատ և Հնձրատատ գոյզ ցե-
դիցն՝ այլ և սահատիս. Հայատատոյց պետատքատն և ան-
ցատ տրատոց. Հանդերձ այսմիք վիճակիք Նատատեալ էր ցե-
զատիսն և գյնեկերչատատքատն Հաճենոյ և. Զէքատեան,
չատատոր իսն Քատնոյ Նոցա պատատքատն։ Ազատսին
յ՚ԺԹ դարէ Հատերի գատատատ սահմնատի տոցա Հատզան
կոչեցելոյ պոյ՝ ընդ պյոյ վերից բնկերաց, որք ընդ Նա-
հապետն Օսմանեանց երեսս Մուշ-ոք (Նատատ) Նա-
հանգէ սպետրէն սերեւեան Թուրքաց, սնդրեն ընդ Եր-
բատատ և գեսիցին չատեսատ ՚է փոքր Ասիս, և չատալ
անցեալ ՚է սահմատս սուլտատ Քեսատն Խրմեսեան և սերոյց
Սեսատեանցդ. սի ՚է Նոցանէ կոչէր Վարդան կամ Վար-
ապ՝ յորմէ և տահմ Նորին ցոյսոր. Սեսան Նազէր, յորմէ
Նազերեան վիճակ. իսկ գղեատն Նեսրքէր յորմէ Նեսր-
Քիւգ. սորս որդի էր Քատսազան՝ Նահապետ Հզօր տոհ-
մի և սեղատեան Քատազանեանց կամ Քատազան

* Այ չեռ բազում գրեալ իմ գոյատիկ՝ հրսէշ ամի ՚է գեչերի 2-ին
յուլիսի 1883 տարւոյ (յարատ պարշատ սկիր գեչերոյ ՚է ՚է վեռս էջզ սա
Ս. Գէորգեան Հանդիպեցաք), գեչեր մատ քազաքին ահչիսարոյ.
տատա 4500, ՚է գամ մատ գրատոց, քանի գերդաստ քազաքին ան-
Նուեք յոյժ էին և տատիք գրեսրեն ՚է գատատ չիչեալ. և գի Հրատան
է պետատեանն Քերատրանէէ, գեռատա վերաշինեի տեզեաց, Հարկ
էր յորմէզատի մատին բնակչաց Նահանգ տեզափոխել տալբ. և առ
այս տսի բերեալ Նոր քազաքատի չիչեալեան գիչերի ՚է վերոյ
պղտատքին Պարտէզ և կեատրիս, կամ յանատատեալ տեզատքն
Փոսլա տրատոյ։

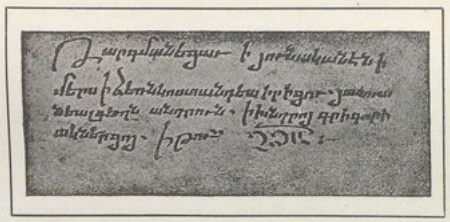
1 Բանէէ գրի ՚է Պատերեան պատատքատնն Հաճնոյ. Գան-
Նէէ ՚է վիճակագրքեան։

2 Դեսեի, Asie Mineure, 586.

3 Պատքատ, ե. է. 7.

Օղլու։ Այս թնդրեաց և ընկալաւ ՚է Քազատատոյց Հայոց
պատատքին պատեալ գՀնոս եբեանց ՚է գատատատքատ
և ՚է լեռնատատատ պետատքին. և առ փոքր փոքր Հա-
տատատքին անդ գղատատ էրթանց. ապա ՚է սկսատատ
սերատոց Հայոց և Նատատել բնակչատն, տատատատ Թոռքս-
մանք և յոյնք ՚է Նոսին Պիշորք, և սերատատ Գատա-
մանեանք՝ Հատատիքք գղոյ սատատատոց Եզիպատոսի Հա-
կատատերատոց Հայոց, բատատեցին գատատքն յատատս
էրթանց, կէս սպատատքն և կէս Հարիկով Եզիպատա-
ցւոյն. մինչև գօրացեալ Օսմանեանց՝ յետ կոյս Փն գա-
բա Նատատեցին գնատն էնչերին, և ՚է բատատն գատ-
տատատքին Եզիպատոսի ՚է սկիզբն ԺԶ դարու՝ գրատն-
գատ իսկ Պիլիքիա մերզ կացատչին։ Բայց յաջոց ժամա-
Նակաց ցատատա սեր՝ յորում ՚է տոհմիկ Թուքքահատատ
փոքր ՚է տատէ Հայերի սպատատքատնե կէրն որպեսզի
՚է Նոյա և ՚է լերինս, գատն որս և Զատատատքս կոչցան
(Տէրէ-պէկիի). բազատ անգատ գատն գործեաց Օսման-
Նատն պետատքին, այլ ոչ յաջոզեցաս Հայտա Նատատել
սինչև գիրերին ատատատատաց ժամատակս. յոյս ծատա-
լատն քատքատատանքատն Հատատատքատնոյ սպետքատքին
և Հարկ սպատհատատքատն սերատ գործեաց Օսման-
պետին կատատատատել և գանատքատն կրճատեցոյ. բայց
գդէպս պատհատքատյաց Եզիպատոսոյց ընդ Օսմանեանս՝
պատհ սահատ լեռնատատատքն բատ սպոի էրթատց սի-
սէին յոյս կամ յոյն կոյնն. սինչև գազատատոյց Հայոցն,
սէին յոյս կամ յոյն կոյնն. սինչև գազատատոյց Հայոցն,
Եզիպատոս սահատքատքատ Հատատատքատնոյ ՚է Հայոց
Նատատքատ. ընդ սինչև Հատատատքատնոյ Եզիպատոսի

կաւի, որ սյլապղպեղիամբ գրի ևս կինգաւակարես, կրճատասիւն, կինգաւակաց, կինգաւակ, կինգաւակ, կինգաւակ, կինգաւակ, կինգաւակ. այլ կարծեմ ու գոնէ ու Քոչու այս անուն. իսկ Ակիմասա լիքի և 'ի Գազամէ, Քէչէտէր, ընդ քաղաքս Կապագաղովիայ, ընդ 39° 20' սաստիճանաւ լայնութեան, և ըստ Պետերմանեան Ինիսանապրութեան ընդ մէջ Կեսարիոյ և Ջհանեայ, որ և քաղ պատչաճի կոչմանցս զոր տեղագրեցաք։ Մեծապէս գրեցին զայս և է անուանի՝ ասեն գալ 'ի գաւառն Արնիասայ (Արգէսս լերինն), կամ « մերձ յԱրնիասս ». արգասին Գասարիէ և Սիմասս հեղգ զերծասգոյն ևս ասեն նշանակ. « Ամուր բերդ մի՝ ասս 'ի » Ձինգուղս, վերաշինեաց աշխարհն Գասարաց ». Սասքէաս ոչ վերաշինեաց ասէ՝ այլ « լեառնաշինեաց աշխարհ » հին Գասարաց ». զոր Սիմասս փոխէ « լեառնաշինեալ՝ » 'ի Գասարաց աշխարհին ». առաքիւնն (Սասքէաս) ծառեացանէ զի ոչ լսէ գնալ է խնամալ զանգի սահմանին՝ այլ և վհատ, զի ասէ, « մերձ 'ի յերիկն որ կոչի Զինգուզ »։ Այծանաքի է մեզ արդ յայս անուն առնի կամ գնա. զի Բէպէտ և զոց Գալդիոյ առ գնա, այլ հնագոյն յայտնեցից հետևոյ 'ի կողմանս Կեսրիոյն. իսկ տեղի բերդիս զորմէ խնդիրս է՝ մերձ յԱրնիասոյ գոյան էր, յերից հարատև ծորեն. անդէպ գոլով յայնչափ վայրի լինել տնիքանոյ բերդի՝ « ասէաց բարձրութեամբ ամրացեալ », որպէս ասէ Ուռհայեցին, և լեառնաշինեաց կամ վերաշինեաց զոլ աշխարհին Գասրաց։ Լսեացոյն Քեղնա ասիցէ Հեթում 'ի ժամանակագրական գիրսատակ իւր, « 'ի բերդն Ակնդռասկոյէ 'ի Լիկանդունն »։ Ջոանեմ էր ասս Բիւզանդացոյզ գաւառս կամ Նահանգս այս, Լիկանիոնս, Lacanitis կոչեցեալ 'ի Հնագունից, և ասս Lycanitis, յորմէ Լիկանդոն կամ Լիկանդոն. զորոյ գիրս Քէպէս և փորք մի այսր անգր ձգնգին նոր ուխտաշնչերք, այլ հմուտգոյնք հասանին 'ի Հա. Կր. Ծայր Կիլիկիոյ լինել, որպէս և պատասխ վկայութեան Հեթմոյ. և ոչ ինչ ըստ նանէ՝ ոմանց աշխարհագրոց Կապագաղովիոյ ասն հասցել զայն, և այլոց Կիլիկիոյ. զի այս և մերձ վկայեն աշխմանագրութեանն, յասելն վերաշինեաց ասխարհին Գասրաց, յայս է քէ ընդ հիւսիսս. իսկ 'ի հարատև ասհմանագոյ լինել յետին տեղագրեալ վայրաց մերոց՝ վկայեն պատմիչք մեր, որք վասն Կողմասկոսի կամ Կիլիգիոյ ասեն՝ մերձ և ասհմանակից կոչեսծոց Թոռոսի, իսա 'ի աշխարհի. և յայս ասկս, ասեն, տեղաք բերդն Մամասկանք « խոստացեալ էին տալ զերդն Թոռոսի, զոր ասհմանակից էր գաւառի նորս. և 'ի » Թոռքէն Նեղկէն յայտ »։ — Եւ որդ յայտի ասհմանէն հասանելի է զի տեղիք քէ ու յաշխի Սարսոի զէք յահկէ նորին էր, 'ի լեռնաշղթան գրանելոյս յատարտանաց ասհմանի Գասրաց։ Լսեացոյն Քեղնա ասիցէ Հեթում 'ի ժամանակագրական գիրսատակ իւր, « 'ի բերդն Ակնդռասկոյէ 'ի Լիկանդունն »։ Ջոանեմ էր ասս Բիւզանդացոյզ գաւառս կամ Նահանգս այս, Լիկանիոնս, Lacanitis կոչեցեալ 'ի Հնագունից, և ասս Lycanitis, յորմէ Լիկանդոն կամ Լիկանդոն. զորոյ գիրս Քէպէս և փորք մի այսր անգր ձգնգին նոր ուխտաշնչերք, այլ հմուտգոյնք հասանին 'ի Հա. Կր. Ծայր Կիլիկիոյ լինել, որպէս և պատասխ վկայութեան Հեթմոյ. և ոչ ինչ ըստ նանէ՝ ոմանց աշխարհագրոց Կապագաղովիոյ ասն հասցել զայն, և այլոց Կիլիկիոյ. զի այս և մերձ վկայեն աշխմանագրութեանն, յասելն վերաշինեաց ասխարհին Գասրաց, յայս է քէ ընդ հիւսիսս. իսկ 'ի հարատև ասհմանագոյ լինել յետին տեղագրեալ վայրաց մերոց՝ վկայեն պատմիչք մեր, որք վասն Կողմասկոսի կամ Կիլիգիոյ ասեն՝ մերձ և ասհմանակից կոչեսծոց Թոռոսի, իսա 'ի աշխարհի. և յայս ասկս, ասեն, տեղաք բերդն Մամասկանք « խոստացեալ էին տալ զերդն Թոռոսի, զոր ասհմանակից էր գաւառի նորս. և 'ի » Թոռքէն Նեղկէն յայտ »։ — Եւ որդ յայտի ասհմանէն հասանելի է զի տեղիք քէ ու յաշխի Սարսոի զէք յահկէ նորին էր, 'ի լեռնաշղթան գրանելոյս յատարտանաց

39. Մատոց գրեալ յԱկդամն, յամի 1332. (Տես յէջս 156 և 169)։

ասհմանի Թոռքմանաց կամ Աշխատաց։ — Թոռքում որոց ասխոյժներն յիշել ասատնոր զդժպէի զէպս գասանաց և եղերական սպանմանն Գագկայ վերջին՝ և դիտական կասխելոյ 'ի նշանակի բարձրաբերձ պատպատց բերդին՝ յերգիծանս Հայոց, յորմէ կորզեալ Շերասացոյն Բանձկան՝ տարեալ Քաղէր 'ի փոնս նորին՝ 'ի Գիգու. Եղեալս և զվբմ՝ զոր յետ երկասն կամ երկասնեւերիս ամաց՝ ելոյծ 'ի գասանանեցն՝ Քառն Ռուբինի Թորոս Ա. զրբառասս սրկեալ ընդ բերդատեղացն և զերդն. յորմէ բարձեալ զմիւսելոյ գանձան՝ փոխադրեաց յայնս տեղ, Նոռս 'ի վանչս, և ասյս յայլ ասհոս ։ իսկ 'ի Կիլիկս ասս եղեալ պատմագասս, ասյս ասյլ խանդարել գոյն, և « զբնակիչս բերդին բնակեցոյց ասս սուին զեսոյն Գա-

» ասսիայ, որ այժմ Հրակիա կոչ անուն տեղացն »։ Ի պատմութենէ ասսի Նասհմանին երևի 'ի բարձս քաղաքիցն կալ բերդին. զի ասի վասն զորոյն Թոռոսի, « ընթանային ընդ գասս 'ի վեր բերդին ». և էին նորա հրկին պարիսպք, ջանգի Ցոյնք 'ի փախչելն 'ի Թորոսանաց՝ « զերդին դասն փակիցին ընդդէմ հետապնդեացն ». և զդյուրցն ոչ զօրեցին փակել. և հետապնն Թորոսի » խրնդին զգասն, և հաւր բորբոքցին 'ի բերդն. և երբ » կոտրեալ բնակիչքն՝ բացին զդռանն որ կայր 'ի միւս » կողմանէ, և սկասն փաղչիլ ². Իչ ասս բերդասն և ասս զի քաղաքատար, ուսոյ մի յերից եղբարցն Գաբասլեանց՝ « ձգէր զինչն 'ի բարձրութենէն քարին 'ի վայր, և ան- » կնալ ասասկեցաս չարաչար »։

» գինի ասնէր. և գինի գլխոյն 'ի բերդն պահշասնս »։

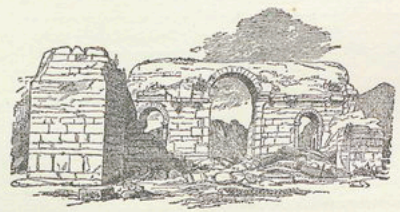
2 Ասդակս Սիմեսս. իսկ Ուռհայեցին ասէ. « Սկեսան պատ- » բաստել և հրակ հարկանելն ընդ գասեաց բերդին »։

Աներկիւղ ցուցեալ զմիշտասութիւն երկոցուն բերդից՝ կիզոգասկոյն և վասկաց, փափագելի այլ գժասերին ևս ասասգել գնալասժաս և գնասց Նասրինի Ա, որ ըստ տեղւոյ Քաղաքանն 'ի Կասսասոյն՝ մերձ 'ի վսպյսս եթէ զոլ. այլ պատմիչք չիսի իմն և ոչ պարզապէս ցասցանեն զերկասն ևս կոցասրան Նորա. առաջնոյն Կոսիսասաւ բերդի, ասէ՝ սան սերկ Նորա և յասաջ քան զմահն Դագկաց. և այլ սան Քէ յետ սպանման Նորա » գայ սաքա զամգոն գԿասհասաւոյ. յորում և գնէ » ինքեան սասն իշխանութեան, և սերէ յեռանկողմանս » զրն փոխգիոյ »։ Ակնգին՝ որ ասէ նախ սանել Նորա գԿասհասաւա, ապա գնէ գգոն 'ի կողմանս փոխգիոյ, « գնմիկով 'ի գնով սի կոչեցեալ Կասսասոյ, և անդ բնակեալ ». և ալլն։

Ալլ սան համառատ պատիչ զորժոց Նասրինեանց՝ յետ ժԴ. գասս, ասանց յասանկ սեղասց յիշասատիւնն ասէ. « Գնմիկաց յասկնէից, եկն 'ի սահմանս Ջասրանի, 'ի » գաղ Կիլիկեացոց, և բացեալ ընդասձակաց սերեսց » կոգմանցն սգնոցին »։ Ել ինչ սասգին բանքդ գտելոյ բերդին Կասհասաւոյ, և ոչ իսկ գյաբմանս Նասրինի, որպէս և 'ի նախասան գրասգին յիշեցաք։ Մարքի է հնամարել գկասհասաւ. մերձ յասկնէիսն սահմանս փսխդից, և անասան գրկնին Նասրինի 'ի բերենս Ջասրան, և գնահսկին 'ի գնգն կոգմացոյս կամ Կասձասրոյց. և գրասանել անդ գաղգացին սահմս, ժասգին գնասս սա ինքն և նոցաք սերել բնակասգանցն։ Եղիէ գոյս և սաւելի ինչ Նսան հաստատաց սերձասնասլեանն Նասրինի յայս կողմանս՝ քան զերձասգութիւն 'ի սահկի և Կասսասգոյն, հրապարէի գտգել գգեղոյզ Կասհասոյզ ընդ այժմս յատարտանի գեղին՝ զորմէ գրեցաք 'ի վեր սնդր (էջ 160), և զորոյ սանն գերմանացի ուշադրգ գրեն յապահցն իմն, Korumsze, Gorumse, Korumsa.

Բայց հարկ է մեզ և զայս և զսահնացն փսխագելի Ծանոթութիւնս սերձագոյսս գուգասգել Սարսոի՝ 'ի Հահնաց և 'ի վեր, սերձև սանդ քան զարեւելակոյսն Արգեսոի և Կեսարիոյ՝ յանգսնս Զասհանդեաց, յանձնել 'ի քննութիւն բազգասորի յետագային, և սասնձինն զոտնգին կամ գչէն՝ յորմէ սահս սրեւմտեսնդ սյդ սահզ գեղացն զանասն, գերձեցաքն 'ի պատմչաց մերոց Յասկինս դաս., և գաս. 'ի կողմանց սահսն Գագկայ Թագասորին Կապագս, փոխանակ գաւառին Վանասդայս. չէ մեզ սասոյսոր փոյթ քննութեան սորին՝ Քէ ինչ՝ սրպարեւ յայսմ մասդի՝ նիթ քաղ 'ի բաց անգրագոյն մնասլ 'ի սահմանս նահանգին Կեսարիոյ, որպէս ոմանց Քասձագս. զի Քէ ասս և Քէ հետ՝ սրսասգաց է սահմանաց Կիլիկիոյ և յիշասատութենէ սհպատասաց սորին մերոյց, և ոչ որպէս Կիլիկասգն բերդ, որոյ իշասն յիշի և 'ի սկզբան ԺԴ գասս. Լիկաս անասն, ընդ Ժողովոյն 'ի Սիս վասն դրասնական խնդրոց։

Ի Քաղալ մեր սրպ գիգսնեցաք յաշ սրսացաք 'ի քննութեան և գնտեբռնն վճռակ, սի 'ի կարգելոյն 'ի գասանաք Սրսացոյ ըստ սահսնական դիտասոյ, որպ և գերք անծանաքի, բայց Քասի սերձ 'ի Հահնէն. Նրանակաստ է 'ի յիշատակարան սեր անասանք Ասդրասն գեղի, զոր յիշեցաք յատաղ 'ի ստգսագրութեան Կիլիկոյ, և զոր կրկին յիշեցասդ ևնմնասոյ գնասանն գասանեն կասանեցոյ Քասգանեան սր 'ի Հանդէպ (էջ 168)։ Բայց իցէ Քերևս 'ի գեսասհսոյ Գահնասոյ, սրասդ պատգահն Սրսաց գասանասգ, սեր և վտակ սի է Հահնասոյ։ — Սորին գասանի վիճակ սի սեծ է և Գուլասդրգ յահկիէ Գահնասոյ, 'ի հիւսիսասյն սասգասս Աստնասհսն Լերասդց և ոչ հետ 'ի Տիւսեսլ լեռնէ, Քերևս 'ի հետսն սահիսկասլ 'ի բասձի Կիլիկիոյ, և սահ սասն հասնասն, 80 սասդրչ Հայոց։

40. Ալեռսի հիկոցի յԱճագարրա.

ԹԻԿՈՒՆՔ ԳԱՀՈՒՑ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

64. Մինչև մեզ ՚ի գետահովիտս Ջահանայ և հնագոյնք ՚ի գահոյս Կիլիկիոյ, այժմ ամենևին անկանելի գամ մի և ՚ի Քիլիսնա ասին՝ բան հետոյ առնելոյ, ՚ի Ջանհանան մտալ. որ Քէ և չէր բնիկ Կիլիկիոյ ասին մեր, այլ չգոր ձեռամբ Լեռնի յարեցաւ երբեմն ՚ի նոյն. քանզի և էր իսկ ասշխանութ հետևոյին Կիլիկիոյ և սահմանեան հետոյին Յոյնահոյոց Սարսի, անշքրպետուայ Խչ-գահոյ լերամբք ՚ի կողմանց երկաթ ածանիցն Գէրքէքիլի-մատէնի և գետաղեղուզոյց. և համարբք ՚ի հնումն սահմանեան հարաւային Ծոյր Ք Կապադովկիոյ, միմեամբս լեռնալով Կիլիկիոյ և Լիկաոնիոյ: Քաղաքն գլխաւոր չինեն կոչէր Տուանեն գԱնուն, (Τυανεῖς, Tyanitis), որ ըստ այժմեայ Օսմանեան վարչութեան մի է ՚ի գաւառագոյ Գահատմանեան նահանգի, Նիկոմէ կոչեցեալ, և ըստ սահմանեան հարաւային մասին՝ առնուն Էրէկլի, որ է վիճակ բնիկ Իկոնիոն (Կոնիա) գաւառի՝ նորին Կահատման նահանգի: Այսչա՚ի կան կալով և սիմանս ՚ի մոգոս Կիլիկիոյ՝ չէր ինչ օտար յա գանացն ՚ի նոյն, որպես երևեն առ Լեռնիս. այլ դի մեծի աւգուստեանեան Իկոնիոնի պատուհասգոն էր բնական գրիչ երկրին՝ ոչ ընդ երկրագոյց ընդ մերոցոյս ձեռամբ. բայց և ոչ քաջաբ մեաց ՚ի Հայոց կնէ. քաղաքի և Ջհանեան եպիսկոպոսանիստ քեզ էր կաթողիկոսական Հայոց յորմէ յայտնաւ: — Այդ գաւառս այս ՚ի Քիլիսնա Աստաղ լերանց՝ անշրջական բան արևելեան մասին՝ Գէրդասարանե և Խչ-գահոյ լերամբք, և ՚ի հետոյ Ուռխոտասան լերամբք, որք պատեն զդիմի Կիկամ վիճակաս. աբևելեան սահմանին անտորք են, նոյնպէս և մէջ երկրին և ընթացք Ջրոցն ոչ քաջ ծանօթ. այլ Քէ մեծ վտակաց ՚ի յիշեալ լերանցդ ժողովել և գետ իմն կազմել Գէրդէն կամ Գէրդ բրանց անուամբ, որ ընթանալով ընդ արևելս արտ հարաւոյ առաջ յԱդ-կնոյ լիճ, ընդ մէջ Ջհանեայ և Ադանեայ:

ՏԻԱՆԱ. — ՆԻԿՏԻ

Աբաքին տեղի մերձաւոր նահապետաքին մեզ վարդապ՝ երբէք երկու փարատաս. ՚ի հետոյ Գէրքէքիլի-մատէն գնդի, և Քերևս սահմանագոյն Կիլիկիոյ քան Կապադովկիոյ, յարևելեան հետոյին Քիլիսնա Գերդպոռնար լերին՝ նշանակի սահման բերդն (Ագծէդ) Գէլի-գահիսար. յոր ասէ լեռնացին անձակ Տրդատի ՚ի գեղեցաներ անտի մեռանգն, և տանի ընդ Մ. Հա. ՚ի Կիլիկ, և ընդ Կլ. Հա. ՚ի Նէվէչհիր, անցեալ ընդ սղեղոյ գետոց յերից Կիլիկէ. որպիսիք են Լատան, Իչ ագած, Գաղտաճար, Աքրատաս?, Սիհլնարն, Ոդու ագած. և ՚ի մոց ասլեն մերձագոյն ՚ի Կիլիկ Լանի-կիւրէչ՝ ՚ի գլուխս Կիլիկ բեր-յայ գետոյ, որ բղխեալ Խչ-գահոյ լերանց՝ ընդ հետս, և հոլովեալ ջրագոյ մի առ գիւղն գահոյ ընդ արևելեան, անցանէ ընդ Կիլիկ և ընդ Գա, և խառնի ՚ի Ջհանս, և անտի յաւագ կոչի Գէրքէն, կամ խառնի յայս անուն գետոյ և Քաղի Ագ-կնոյ լիճ: Որ սէս անուն գիւղի Լանի կիւմիչ (Հին սրճարքի) յայս առնէ, էին երբեմն անդ քաղք մեծագոյ, այժմ լքեալք. երեքն և հետք նոցին չինագոց, որպէս՝ բեկորք կնճայ անաց: — Ընդ մէջ նախայիշեալ Խչ-գահոյ լերանց ՚ի հարաւոյ և Աբերմաստի ՚ի հետոյ՝ կայ գիւղաւոր չէն գաւառս՝ Նիկտ քաղաքաստ. ուր, զի սակաւագ գիւղաստ ազգոյաց հանդիպեալ է, հառնոյսան և կարևոր նոցին իսկ համարիմ զտագոյգիրեն մերոյս Ներհնեան Հ. Գաբրիէլ, ՚ի սկզբան գարուս. որ և ասէ. « Կայ ասացեալ կայ ՚ի գաւարհի և ՚ի չատագոր վարդ՝ առ Գէրդէ-բրանցաս, որ ՚ի հետն կոչէր բան անուն Գրան. դէ քաղաք, չիշատակեալ ՚ի Պտղոմէոս. հետ ՚ի Գաղղիական ուղղագրութեան Նիկտ. Ոչ ինչ ասի մնացեալ ՚ի նմանէ քան զայս, որ ՚ի մէջ երկու սիմանց ասի Ալիս գետ

'ի քաղաքն, 'ի առտուռս լերանց. չէք նշանակ հնութեան և յատկութեան, բայց հետաքրք հնչեցնի մի յանուն Ս. Կատարինեայ։ — Ի շրջակայս և 'ի լեռնոտին են և այլ գեղք, որպէս Աչէոս Նիգոս (Ս. Աթոռոս), Լըլան ըր Բանսոխս (Ծնիկ Ս. Պատարագին), որ և Ձիւնասարն կամ Ձրեհի տէրեան. Քերթ ա. յիշատակէ թէ Ալեքսանդր Մեծ 'ի ձմերոյ կոչեցեալ էին և յարեւմտեայսն քաղաքին յանապատի գեղք. եւ 'ի հետոյ Քիրուսեան? (Keirdunus). յարեւմտից հետոյ մեծ և հռչակաւոն գեղ Աքառան, որ և Չին կոչեալ որպէս Պատարագ ապ գուշակել և գիշեր. է և 'ի նմա եկեղեցի յանուն Ս. Թէոդոսի. բնակիչքն Քրիստ են։ — Մակաւոք հետ Աքառա նոյ են և Ձիւռեք վտղեալ գեղ Ցուռաց, 'ի 1318 Ձ. յարձան, ուր նաեւ ազգի եպիսկոպոսն Տիտնեոց, և Քրիստոնեաց? կամ Որդուռուց (Burdunuz, Ordunuz). յարդ հետոյ՝ Լիմնառն, Աւոխրատառն 'ի առագաս համ. անուն լերին. և յետ ապա Տիտնառն, Տիեհին՝ յանապատական գեղեցիկ գեղ. Լեռամէկն, Վալիա, Ամասպա, Կիւղիւձէ ։

Երկարագ չէն մեծ 'ի գաւառս՝ իրր հինգ տմնեան յաբեանից հարատ Կիլիկի. է Գօր կամ Գալր. քաղաքաւան վայելչաշէնք 'ի մէջի ագարակ և պարտէզագ, որք բարգաւած են էին յառաջ քան զաւագաւան Զաման ապա Թուրքմանի յանդիման քաղաքի գտան. յետ որոյ բնակիչք մերձակայ բարձրադիր գեղի միոյ գնալ քաղաքաւանին զարձուցեալ լքուհանց կոյսին, նաւագնացին զարգաց յանապատական թէեն։ Ի բաղում կողմանս քաղքին և գերեզմանոցին երեսին բնկորք հինաց անուանց և Տիտնեաց բնութեանք, յորոց 'ի միոյն մնչագանեան տող.

† ΜΝΙΜΗ ΤΩ ΦΙ
ΛΟΧΡΙCΤΩ CTPAT
ΙΩΤΩ ΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΟΥΟΚCΤΟΠΛCΙΑ
ΝΕCΠΟΙΠCΙ

Քիչատակ քրիստոսասիրի զինուորի Թէոդորի... չինեաց.

վերջինիցն բառն՝ որ Թուի անուն կանգնողի մեհենգանն. Նեին, և ոչ հետիանալ այլ տարր, անհամանման մեզ։ — Քնակիչք Գօր են Թուրք, որոց մին և մեկիկք, և Ցոյնք. տքու Գորու կոչեն զանկին (Ուրչ). անդին եկեղեցի և գպրոց։ Ի սկզբան գոգաւս էին տան գործարանք վաճառի և հարիւրիս չափ անկանք լուծից, իսկ գպրոցս յիրեն կատարգործեն և ներկարարք։ — Ի սահմանս Գօրի և Վիճակի բազում հողագործք են 'ի գարուն, Շաւիղբանաց հռամեանս. կատարեք, բան առանգարձեան ռամկաց։ — Վերագ 'ի սահմանս Գօր են, Ասպռատ 'ի հետեսանողին ընդ մէջ Գօր և Վիճակի, Ոդեզոյտ, Քեսպեճ? և այլն։

63. Գրեալ չինիչ գաւառս 'ի Տիտնեն էր Տ·Ե·Ն·Ն (Τὰ Τυάνα, Tyana) քաղաք. 'ի հզպրպրի կատարեալ և առ, և իրր ձեռակերտ Շամիրամից հաստատեալ, կամ թէ ոչ նոցա՝ այլոց Քաղաքորի Ասորեստանեայց. և ձառնի գոյր 'ի Յունգրգաց հէն չինուածոցն քաղքացիոց, յերի Գիհիսկ-հետաց գեղացուսն, երբեք եկի մցնեք 'ի Մ. հարեալ Գօրի, նման նմին 'ի բազատան և բարեբոյս առնձանի, առ նոյնի Գպրէրն գեղացուս. Հանգոյն Աքառատի մի յիրինեանց էր և առ արքունի պազատին, որ 'ի Սարգինեայ Լիւդից տանէր յանցս Կիլիկիոյ և 'ի մայրաքաղաքն Տարսոն. ընդ այն էանց կարճն կերտու, որպէս նշանակի հետևող նորին Քանեհանին, Դանեա կոչ. լով գրագրի, Ձ·ԽՁ·. ընդ այն անդրին և Մեծն Աղէքսանդր և հանձանց բանակ. անդր 'ի նոյնի հեղինա կոց գրեն և Թոանես, Thoana [2], որպէս քէ չինեալ 'ի Թագաւորէ Տարսոն կամ Թիգլաթ-ֆալասարայ Թագաւորէ Տարսոն կամ Թիգլաթ-ֆալասարայ. մանկամարդ նեցաւ երթեալ և Եւսեբիա տաւրոսական, իրրև սրբազան իմն քաղաք, զանձ մեծի մեհենի միոյ Աստղագ՝ առ որոշագն ասրեբաս, որ փարատաս հետ 'ի Հա. Եւ· քաղաքին բրեալ 'ի լեռնէ կամ յանգանէ ասանգ, 100 անձեալ երկայնութեան և 50 լայնութեան. հանապազ պղպեղալ ջրոյն և ոչ երբէք գերանեալ պղտացա, չորէ գաղանք մեծամեծ հասագոր գրագրելով վիճաց, յորոց շատք փորեալ են 'ի կողմնմիսն փողոցին 'ի պէտս ջրաղացից. բայց և ազատագ մի մեծ կրաքարեայ գործեալ էր Հաւմնցեալց առ 'ի բերել գնդան 'ի քաղաք անդր, եսքն մնձաս. 'ի բացատ' 'ի Հա. Եւ· որոյ ցայգ կանգուն կան յիրենէ շատ կամարք. մեծագործք և յարձրագործք՝ սիրեցագոն 'ի քարացն, ցան ազգիցն առ բրիմն որ բրեալ ապրեր անհատաւոյ Բաբելով յատագան 40 կամ 50 Ձ. երկայն. Գերագոր կեղ կոչ ազգ քնակ ոգս։ Ցանկատ հետ յարեմտեայսին 'ի ազատաս բերբոյ կոց ազ ապրեր բրեալ 'ի խառնէ քարամեռ 'ի բարեալ խարսխ' իրր 30՝ ոտանաւոր, և անձեալ ջրոյն ընդ երկրաս ընդ 40 կամ 50՝, նրանէ ոտանաւ և գործէ մեծագոյն ևս ջրանոյ բնաձև, որոյ և եկերբ՝ մասամբ ձեւագործ յարգարեալ են, որպէս Թաճ 'ի պէտս ոտանման ազատակոց։ — Ոչ ասյան նշխարք հին չինուածոց են յատանեն և չարչ գիտեալ, կենից և այլ բնաիր քանդից, հիմնագիր ասանգոյ և սիւնք արտասուք, յորոց գմին միոյն գոյացի ոնով եւրին Ձ. բարձր՝ կարգան ևգիտ նորատուն Գիտի. է յետ նորա եկեալ Հէմիլդեն անգղիացի յամի 1837 (ՌՊՁ ոգաստ.), էանս և գրագնատնս բարակի զոր յիշէր մերս Կինհնեան երկուսն անգղ յանգ, և ասէին սրգ ամի ամի 40,000 Հայոց գոյեն։ — Հարատակացն տանեին նախնատատ է և նոյնս, բանզան տանաց և ազբեաց տնաս և սիսեատն ջրոյգ ազգեալ գնդան։ Երկու մյանաս հետ 'ի չինէն են և այլ ևս գանձանամ ազգերք, և մինչ 'ի Նդեսս էանկ համ ոմ մի 'ի գիր գոյրի 40 ոգաստանգամ, գանն և գրագր Ջրակ, պղպեղնատ և ցայտակ, մանաւանդ 'ի կինդրեմն, ուր և ոտնատուի բարձրադիմ 'ի վեր գրագի տնեն Ջրոյ բնատագր տանեատի և կէս, ուժգին չատագումբ, այլ ոչ բնատ գնդանի գրագրա, և ոչ տատ տրեանկ. Ջարն ծծրմբատնատ է և ցոյատ։ Ցոտ Հանգոյն Համբատեան 'ի Նոռնեանց և գրագրանեան Ասմաբան ազգերք (Asmabeon), տատ ա-

1 Փիսոնիեան բանագրաց յանձն լեզի գրատնան և խնատ ձառան փերշացոյն, գրով յոգեալ են ոչ տատ տատանք գերգեզ հոգմանցը գրագրի։

2 Թէրեա չեզի տանկ կարծել գատանեին Ցատնոյ Նոռնեատ գրատգեր, բան տատան գրգեա Նշ Նատնա գիտանեին գրե։ Diana, և յանգեն ընդհանրապէս Ցատնա լսի։

բոց եգերք կանգնեալ էր մեհենեն Ապոլլոնոյ։ Գոյգն ինչ հետ յայտնէ՝ տմրատնոյ 'ի գաղտն լրտուի մի գատնգրատնոյ և գրատգարոյ եղտնք, Նրատնոյ Տանգրատ նին գրգեատոյ. յոր տատ և Ցոտ գրատնոյ տա Նոռնե գեղեցիկ կենոյ բարեն մի և Նոյր յոյն 'ի վերայն։ Ելն և յոյլ մերձատոյ բյուրս քարատոյ տգրի՝ երբեմն գերեզմանք, և տա քրիստոնէից փոխանգ 'ի մատրանս, յորս բազում նոյրք ելն և գրատնք։ — Քատանին գոյս՝ Տիտնեա քեմ մի էր մեծի եպիսկոպատանին կեսարիոյ, այլ 'ի կէս Ք. գոյս. յերկատ բատանեալ տմրատնին Տիտնա տատնեանն տրքեոպիսկոպատանին կոչեցեալ. Բ կոպատպոլիոյ. ընդ որ տմշանէր և գանգատեր յոյժ Մեծն Ընտակ, և բազում վէրք եղեն ընդ երկոսին Նատնգան վատն Թեմին բատնանեան։ — Հետևեալ յոյժ գոյսյս վատն 'ի Նոյն ծննդեանն և քարգոլեան և տատպատիր Տրոյնի Ագրոնեան խորհրդի Ա. գոյս., զոր Հերմոգեն կամենի հատատակ կանգնել Տիտնե մերոյ Քատատ, և Փիլոգոյատ տան գրեալ երկար գրատ Նոյատ և գատատերս. զոր Քոգնել տատատրատոյ հատ նոյատն մեզ մի տմշատ ևս ընդ Ս. Լատրատնոյն՝ երկատ յատ գնատն (1196) գրեալ՝ գԼատնէ Մենէ, 'ի երբէք գերգոյ չինոքեան Լատյատ տմրոյն, և Ք. « ընդգատնէակոյց Նատատ գՀայատատնէատոյ Քատատ » րի Լատներ Հետն, և Նատատ կարգոյատ Բ Կատգատվ » կիոյ, յատատ մայրաքաղաք Տիտնոյ. տրատհանեատ » գերաբէն տատոյն 'ի գիտատ Գրիստատ և 'ի գերատերեն » Թ։ Քէ յատատ Քէ յետոյ Հատատատնեատ. 'ի Նոյն հատհատգատական տմրատն Հայոց՝ ոչ գիտեմ հատատատ, բայց գի էր 'ի տերգատ ԺԲ գատա Ենթատ հատհատոյ Գատյոյ և յետոյ յատի 1341 Գրիգորը և գիտգատոյ 'ի Ժողովն Ասոյ՝ ատ Մերիգատատ Կաթողիկոսս։

Նման ինչ Տիտնեայն ատերատոյ կարծելի է և երբեք գրտնեք չատ յետիչ Հատատոյ Նորին 'ի գիտգե Գատյատեսկոսին, գի Նրատնոյի տնատնեն Մե ատերատոյ. այլ գրտիսեն՝ ոչ գիտեմ — Ել· 'ի ատյատ երիչ Հատատոյ և յատեսնատն ատգրատոյ Գրրդ-գրատնոյ լերին՝ կոյ գետգե Գատյոյ, որոյ տնատն յատյատ գատնոյ գտյոյ, տյատնեն գերրդոյն 'ի բերի Ցատրատնոյն գատատ կամ 'ի Լատրատոյ։ Ատտ մի ևս տատատնեոյ 'ի Գատյատ լերրեն՝ յատեսնատոյ գրտգեն Գատյատոյ, Ե· տերրերն և Գիյատ-ֆէյֆի տնատն, յատրի Նոյրատն Հետ ընդ ատերեսի՝ Քէոքէ? (Köthey) գետ. ընդ տրեսնատ՝ երբեք գրտնատ Ալատոյ։ Շերի քէոյ?, և 'ի տնատնէ Նոյրատե ևս ընդ տրեսնատ Ցատյոյ գերատոյ 'ի երրոյ Տատնատոյ-հէն որ ընդ Ալատյի և Տիտնատ, որ և տատնեատոյ-ես Հատատոյ տատնեոյն, տնէրգատ տնեեալ գՀեռ Գատյատ երրոյ՝ 'ի Հատատ 'ի Հետ յատատերոյ, յատյ յատնեի Նոյգեն Հատեն ընդ Հետ տրեսնատոյ Ալատյի, և 'ի Նոթատ Նոյեն են տրգ յերեալ տերգոյ, և որ 'ի Հետատոյ Զատյատոյ փոգատատ Հետ Թէրրի Հատնգրատեն։ Ի Զատյատ ոգերտ տեն երգոյատի յատի 1833 Հատատերր 200 տատեռ և 1000 բնատերիս. յետ 40 տեռոյ Հատատերին 2000 տգիր, յորոյ կէս կորեատ. Ի տոգս Կորէնթոյրոյ 1873-4 տեռին, Հատնգեն 10,000 տգիրատրի և տրիատգ Նոյեն, և մշատրեն Նոտգեոյ. բայց Հոգիրն և գրտրի՝ հէշտ կէն յոյժ Ծոգկոգգեատ յերեկ և Նեկոգատ 'ի գոգեատրի ։

ԱՐԱԳԻԼԻ ԿԱՄ ՀԵՐԱԿԼԻԱ = ԿԻՒՐԻՍՏՈՒՆ

66. Աբեմնատն Հոգատգրեն տատն Տիտնեայ հէն գաւատի Հատնգրի և տյմինատեր Լրէկկի՝ վիճակ Գրենոյ գաւատ. որ և բատ գրէրն 'ի Տիտնեն վիճատհատն և բատժանգոյ Քատ եգեալ մերքի միոյ և մերքի միատոյ երից կատ չորից տգհատգատրի՝ Լիկաոնիոյ, Կիլիկիոյ, Կապատեոյ և կապատգատրիոյ, և յետոյ յատէտ գրեալ 'ի Հատմնգեցոյց, 'ի գատատյատեն ատյա 'ի տատն գատատ կամ Նախատատրեքեատ գատէրն գատ, և յետոյ յատեալ մեսատեսնեքրդ գիմնակս կատգատատ և կերբատատ քատրատոյ ատ բերտրիք Տօրատ. չորրեատյս գերբ. Նատրենէ Նոյեն Հատնգի կերբատատ և Հերակլէատ։ Ոչ է մեզ փոյթ Հատել գոյգտեի, չատատյեգէ գիտել՝ զի չորեատ և. ատյ 'ի կատատծ տերատգեատյ տեսոյ կերբերից, և Քէտէտ քատրեն զոր Ցատսեի կոչէին (զատ զոյ և տեզ), ոչ ընդերկար ժամանակս, այլ տրեեքս. կոսեն տիճակին յերրերատգերս. զր և յատոյ կոգատեն տատնեատիր Ցերատրոյ, որպէս և 'ի Հետոյ ատբերից Նատրատ յերրերատ քատրատոյ տա

սեաց Քիլա-քէօյի կոչ իջևման մի խանգարեալ փառաբանութեան խան կոչեցեալ [1], յամենի վայրէ։ — Երկու մէզոնաս ի Մ. Հարաւոյ արեւի ի առագաս Գանգապը լերինն ի մէջի անառատաց երևի գեղն Գաւռա կամ Գաւռաս։

Աչխարհական Լևան յառաջ կամ յետ Թագաւորաքնեան, ընդ այս՝ « Լսա զԱբաքիա և զԽուսբա, և » ընդ գանձուց փոխանակիաց բազում ամբոց և զբ» զնակ », որպէս ասացեալ յիշատակարի սմին, զորոյ բանս՝ վաՀամ յեղու՝ ի առագաստական վիպասանութիւն, այլ ոչ ուղիղ խնամոյով՝ գամիացան և զդինակս ընդ քաղաքին չխոթէ, և ասէ.

« Հերակլիա եղև կառոյ
Եւ ընդ գանձուց փոխանակիայ »։

Մարթ է թէ յետ ժամանակաց այնպէս առաք Լևան, որպէս և վասն Կեսարիոյ. սակայն ոչ ապակէս վարկաբեր է Քազեայ և զՀերակլիա. քանզի և՛ յետին ասն կնոջ՝ բան Պետրոսի պատմչի, Քէքրատ ասբան եկն ի վրէժ, « վասն չար ասէրոյն զոր արարեալ էր Լե» ոն Թագաւոր՝ իրեանց, և առեալ էր զԱակիլ և » զԱառնեզա » . այլ ոչ յիշեն պատմիչք՝ Քէ յայնժամ ընդ Լատաց բերայ և այլոց ինչ անհոյց ևթնից Լևան և զԱակիլ. այս յայս է՝ զի ոչ ևս էր այն ի ձեռս յաՋորգի նորին Հեթմոյ, Քէհէա ունէր և սա զվասն ինչ և սակաց ի գեաւշխոյ նորին. և յետ գործին ի Թաքաց, յամի 1255, յամենայն հոգևոր մերի «սիաստուա» » ժողով արարեալ ... որ և ասէին Քէ ժողովցան իրրև » իրաս սասն, և արշաւեաց նոքօք ի Գաւառն Հաւո» մոց, սա առաջնակ լերինն Տաւրոսի, մերձ ի քաղաքն » Աւռակիր, ի փոյն Լիկևոնիացոց և ի Մաւռանդին. » և անդ չուեցան արշաւս և ոչխարս, ձիս և Ջորիս, ծա» ոյս և սպիս. և բազում ստացս գործս յաչխարհն » իւր. և ոչ սպասցան ոչ սակաս ստացս »։ Ոչ հանգաւծէր անդստաս ստացանն Խրիմեայ ազգին մոգացանց. և պատով գանալ արշաւէր առէց և ինքն ի նոյն ի վիճակի յամի 1258, որ սաղ գինի չիշեալի ի կարգի սեզաբաժնեան։ Գաթնէայ և յամի 1276-7 չիշէ Թոքմքճ Եղ կոգոպալ սա սեզեալս գիտասան վաՀասականայց և կառուցել ոգիս ոչխատն, յորոց մէն էր գործակալ Խան պէտս Թագիրի տան, և սէնէր 120,000 գինաց, և չորք ծառք միայն գերծան։ — Հերակլիա, որպէս սա մերոյնիս Աւռակիր և ի Թոքաց կոչ Էրէկլի. և է ի սահմանի բերի կառուցեալ ի 1038 Ձ. յաթեռ, գաղեաչ բան գնաղեղ տեսեան, ի գաղաքացւոց վայրի, ի միջի ոգիոց և կաղամնեակաց, այլ ոչ մեծաչէն. տունս էրր 1000 տ. Նեղով Թոքաց, և 50 տան Հայոց, քան չսեղչ Հեմիդնի սեզգիացոց, որ գիւղաքաղքացն սասն ընդ գրանս Խրամ, յամի 1837 (5 օգոստ.), զի յայտ գծուծս եղեա զանկատս սեզոյն և ազատի գիտացս. սր միչ միայն գերիների և գիտացուէն կամարի. սակայն սեզոյն գեղեցկագ երևեցաս. Նմս սրատարին կիսպատանն միտիկ. անգիսեասնի կոչել (English-looking scenery)։ Հնգեսասնի սանգ յետոյ, Համագգի նորին Խզարբաց՝ որ Նոչնչս գծած ասէ գչէն, և 800 տաճս միայն Թոքաց, և 50 Հայոց[1], Հաճեցաս սգտնել ի տան միոյ ի սեզացոց (24 Նոյեմբ. 1838), զոր և Հիւրասէս կոչէ. և սահի ինչ միայն գերոք վաՀասականն միչէ[2]։ Ի նոյն սասս և Հաչսիեսն յայտնեաս բրատացի սգոյն Մոգքէ՝ եին սգոյ, և սան ևս Հանոյ Թագաս սեսոչ գաղաքին, զոր Թագիալ սահ ընդ Տաւրոչ՝ ի սասս բերեալ, յորոց վասկ գեղերկի իչևալ ընթանալ ի նեղսասս գեղ Հալիս, և յետ երկսհարիալ գնացիչ գասնեսնալ սահի ի Հաճիս[3]։ Երեքհասասն սանգ յառաչ գան գաս ան էանդ ընդ սգս և Կիպատ գերեսնացի, և 1700 տաճս սահ սեզոյն։ Ալ սին յետ նորս (Ալի Գէչ սգոյնեսցի) յիչ գաղաքեսնգ գաղաս պարտիզգոյն և տնեսսանդ գասնեն։ Գասնին Գերգրասնան սր չորեք գաղաք յաղ գան գասաս էանդ ընդ Աւռակի (յամի 1432), երբեսին պատապատաս և բերեալսս լերկ սահ գայն, այլ յայնժամ խոնարհալ յայտ, և յընդսրձակ գաղարի յոգրասէ բերը երկրէն գրչէս կոչանգը ի մահատաց Ծոմս, բազում գեղգ Թուրքմենաց։ — Գեսին Ծոմոյ սյցեաս անգատս, Տէվիս անդղիացի, սասգեաց ի թէյշկ սեզոյն (Տրեսբօլսգի Սպէհ Նիկէնսեի), զի երբեք 650 կամ 700 տաճար էին Թոքաց, և 3000 սգիք, իսկ Հայք 150 սգիք միայն. բայց այլ սին սասց 50 տանց Հայոց յինել սնդ, իսկ Քաճաց՝ սահաս։ Գիշէ գաղաքեսնիս և գերբէյց Հայոց, զոր մեծարէին և Թուրքք։

67. Որքան բարգաս են սերձասոր սահմանք Աստիկաց սգոյսասցիս բոլորք և սասգիսգոյ սրսրեսք, սյնպես և հետասգոն կիսգասնեսս բնսգոյն սեներսնս. Հարաւսյնեն և սգեւելեան կողմն լեռնաշղթա և ծագերս, որպեսզեսն Հիսիսգոյնեն Հասնեսնասս և խոզան, այլ զարգարեալ յոյժ երանգ երանգ Հրաչագեղ ծաղիկք, մանաւանդ կարմիրգիսան և սանկարծ՝ սգեւելեան Հեռաւոր սգոյսասցիս Ծաղիկք, որ ի մեզ ի սենեակ, այլ յոյժ գերբարիք. Նրանաս ևս են յետնս Հարեն ծիսան գեռահիկիք կիսգասիք կամ սլանք, որք են պարզևսկեն պատանք սկսեն Նեմեսք, և յանդգնասնալ Հոգեն սիրասոք Քանձագատնիք, սասհաք և ծիսանք, այլ սգեսան Հրսահիկիք՝ զի անգէն ընդ հոգեն պայքեն և մրբեն. բայց մեզամբ ևս քան գեռ Քանձագատն, սենեն ծանրանալ և իջանել ի յատակս Հոգեն և կառել միտեսք, սանդղ գասարի մեզամբ այլոց խոնա. Նման են գայց Հրսիսգեն Քաղաքացոց, սա սկսանք Աստանացւոց։ Նստասար է և գարս սգրեսք մի սր ի Հս. Նշ. սասգասնեց ժողովն միտիկ ծանրի ի Հասնս. Ի Հս. Մ. կողմն սգնստնալ բրատասի Հասնաս գասեն։

Քեան քաղքի յայտ առնեն զնշարտիսի ներպոծութիւնս. որպ և կենդրոն ամենայն Նշմարի 'ի Հս. Մ. Ծագը գաղտնի Հեթանէից՝ ժողովն Գաղատաց, իրը տասն ժամայ հեռաւ. ղարևքեանց՝ 'ի ծծմպրելոյ տասի։ — Պինեմբեան պրպի գիտնոց ազգասիրաց և ուղեւորաց Հաստատ, որպես և յառաջն յիշեցաք, զայս քաղաք նոյն կենել (Քեպէտ ամենեկին ասոր անուանը) ընդ Կապիտոսուպ, որ մի յհնգհեզուսական Քեանց էր Կապադովկիոյ, յաՆամանեակ Նահանգին Կապատեոյ, ընդ մէջ Կիլիկիոյ, Կապադովկիոյ և Լիկաոնիոյ։ Զայս բնութեանց Կիմիբան 'ի կուսակալութեան կոստանդեա Կիլիկիոյ՝ միթ ձեռ. բոց և 'ի բան բանակի զգաշտ քեան երկրեն, յորդաւ. նաց Հայոց դաղնակցեալ ընդ Պարթևաց։ և կոչ զայն 'ի սպառասած Կապադովկիոյ և ոչ հեռ 'ի Տարսոն. In Cappadocia extrema, non longe a Tauro, apud oppidem *Cybistra* castra feci [1]. — Ծոտպագի արդարիրք 'ի Կիլիքիասդ տան լինել զատը Տզիտան Յուխանեչա Գալեցի, և զանդին Քաղաք Հայոց կոչեն [2], իսկ Բայսամատը մեր 'ի Կեսարիոյ գիմնիկիցեաց տանն ըզՍատրն։ — Թողեալ տյլոց գնացը գնանքեան քաղաքին և գյաղագաքացոյ, այն արկցաք յայլ ենդ չենս վիճաբին, սկզեալ յարևմտից Հարաց՝ 'ի գլխոյ գետոյն և Հոգբեն Թոշաց, յոր առՀման միջանցիայ էր մեր սերպազրութիւնսբ սրևմտեան սահմանակ Սարսի (յէջ 134), և թողաց Գազբար մասնիկ, յորոյ գրկէն 'ի կուռ երկրին են ազբերք գետոյ այդ Ալասլոյս։

Ազանի սրևմտագոյն գետ գետաՀոգիս նշանակի Նաղբերդ գայլայ? կամ Լոսար գայլար (Տաճկ ժայռ), 'ի հարաւային սահման Գաղատիոյ երկրին, երկու մղոնաց ևեմ 'ի Հարաւ Գոնեայ կամ Գոնեասայ։ Նոյնպես ևս Հետ յարևմտից առ գետերգերն է գԻնօսիի [3] յանգին, որպես և առաջին գետն։ յայսմ կողման է և անձոակ Նահանգարէն ընդ Նորեզրն որ տանի ինքնացան Ազանգի. և մի բան միայն առ գետերգերն են յեա Քէսաէլէի անձոաքի մեզ վտղբ, Հաստաքարէն և քիրեայ անուանբ Նշանակեալք 'ի քարափի, Ձէտախ?, Գուզբար, Գաբաս Նուտան, Միւնանցի [4], որ յանձնական Հնդեցցասնի առանձ նան, և ասոց կարծիս Տետքեանց։ — Երկաք մղոնաք 'ի ասոգե ուղեագիր են Զանափայ գեղջ. յայսմ էր. բան ասանց 'ի Բայսամատոյց միջոց՝ Ս. վկայն Գուրաս, « 'ի » գաւառէն Զինինիի, յերկրէն Կիլիկեցւոց », զոր յետ չարաչար տանջանաց գեռատղն սրաբեւ, և չտնք երկու հանելով պահէին գմղոնէն, մինչև եկեալ Հաստատեցոյց բարեին և Քաղեքին գաւառաց։ բայց ոչք տանն լինել գՍաբան 'ի քարաքէն Զնկիլան Պրեսբեպատոյ, որ է Զնկիլանեան Հայկազեան գեռատղն սրաբեւ էպիսկոպոս [5], Աբտանի են քեանքեան ուղեագիր Զանափայ. յայսմ մղոնաց կամ դպղն ուղիի 'ի Մ. Հս. 'ի սոգոտոց Գանգաղ լոյ կոչ Հանգրատն մի Զնկիլի (ագարակ) կոչեցեալ. և անտի երկու մղոնաց քարաղն Թոնդ (Tont) գեղջ, յոր

1 Աքիկեան, Թռաքի առ Կասան, ժէ։ Դ։
2 Բոլորովանդ Հոգոյիր կոգեն վարագ Սբբոյն յ50 Հարբ, De S. Johanne in Puteo, Eremita in Armenia.
3 Աւ-գրքի բան քարափն Զնէչերի.

բոց Հարաւոց առ գետերգերն ազգրիք են. փարախաս ևս 'ի սոգոն. 'ի Հիւսիսոյ սրևմտից 'ի սոգոցաս լեռնաբլրոց, շղթիւք ևեմի մղոնաք յայսմ կողմ Ալասլոյ Պարտոցաս գետ, որ յերկրագանէ գՊոգոյաց, Baratta, կամ Բարատացաց (Baratensium) մայրիս մերձ 'ի Սկբերնաս, որ Հոգեն գՍ. Քաղհան Գրնկցին 'ի յոտոյ գրէն վերացելոյ և անդէն սոգրէնոյ։ — Հինգ մղոնաս 'ի Հիւսիսոյ սրևմտից Պարտոցայ և սոգ ասէի 'ի Հս. Ել. Զայտանոյ 'ի սոգոցաս բլրոյ՝ ի Գաղգանեան գերդ։

Գաղձցաք 'ի Հոխակոցին գետոյն յոտ բնիկոցիկ Նոբէն 'ի վերոյաս 'ի վայր' 'ի գաղգաքարոյին խաղոյսի։ Ազանեկոյ տեղիք են Զաղոյ-քէոյ, հիսով փարախաս 'ի Հարաւոյ Ձէտախի, և Վ.ևեմի' հիսով փարախաս. ՀիւՀարաւոյ Զանափայ, որ երկրիք սերձեալ 'ի գետերգեն Հոգիս սոգոյս

» գողի, երեէր ամէնեցուն՝ զի զամբար վառեալ էրթ[ի]այր
» առալի Թագաւորին։ Եւ իրրև ծօռ եղեն ՚ի բերդն և
» գնացին ՚ի վերայ Տիւնի, և էր յոյժ ամուր, (ուրմէն
» բարձրաբերձ չոյժ էին լերինքն)։ և սապաատարն Լեւոն
» մահառնան Ալպիւանացոյ յաջակողմն գնայր. և եղեւ
» ՚ի վերայ Տանապարհին գունդ մի ՚ի զօրաց (Թշնամեա-
» ցըն), զոր կացուցեալ էին պահապան զօրաց Իւթլանց.
» և յայնժամ յաթձակեցան յիրևաց. և սպառեալ (այլ-
» ազգեացն) ՚ի փախուստ զարձան, և գնացին մինչև Ա-
» ռակին Իրրև լուաւ բանակ (այլազգեացն) զարշաւակ Հա-
» ւատացելոցն գինեցան և եկին ընդ առակ, և սպառ-
» բազմէին Տաճատ առ Տաճատ. և սկսան Հարաւահարել
» զթրխառնեցան. և զանուանեալ զօրականն դիմացուած
» Հաւատացին ՚ի մէջ առեալ և Տեղակ եգեալ ՚ի չորեցուց
» կողմանց յիրևաց մինչև, և ոչ կարէին ընկինալ գնա-
» լը. զայն սեաւակ արիագոն գինուորն սպառսպառեան
» Հայոց Աշխատ Հարաւագոն արքային, և առեալ Տեղակ
» գնացք ՚ի վերայ, և զԴիմաւալ ՚ի Տեղատէ յերկիր ընկե-
» Տեալ, և ազատէր ՚ի Տեղատէ գինուոն իւր Վահրամ. և
» քաշեալք մէջր գնացս յիշատակս էրթևեցոյ։ Եր յայն-
» ժամ եհաս զօրաքեան արքայ Աղուանից. և ամենեցուն
» քաշեալք Տանգին ՚ի մնալոն. և ՚ի փախուստ զարձա-
» գնալ գնացս զրագամս կոտորելին (յայլազգեացն). և
» Տնացեալքն փախուստով գնացին յԿողնեան ա. տուէ-
» ատեն էրթևեցոյ ՚ի ամէնքեան։ Իսկ Թագաւորն բազում
» առաքս և կարաւանս Տոգս զարձոյց խաղաղութեամբ
» ՚ի Կիլիկիա. և զայնքան բազմութիւն հաւաքելոցն ՚ի
» Տոգն գրելէն Տանելոյ երեք յաչարէն էր։ — Շատ
էին Քեզնա տեղւոյս այս յիշատակ։ Քէ և չգոյէ այլ։

Զանոնք պարտական գրելու համարին զարմին Աղանելոյ բան հետևող և բան պատմեցող, յիշելոյ մեզի մեծ ՚ի հետևողին պատերազմն Ծայր Աշ-կիլոյ լերին դրեցոն Նար-խան, փառն Տեոմեռանգութեամբն ընդ Հարքսունոց եպիսկոպոսական Քեզմ Հայոց ՚ի ՃԽ դարու, զոր յիշեցաք վերագոյն՝ Հաճեն Քառնելոյ յանուց. այլ սրբոյժն գինուորեան է և այս առ ՚ի պարզել գինդիրն. այն դի յիշի առ մեզ եպիսկոպոս Կիսիկոյ, այլ ոչ Հերակլեոյ, որպ մարդի էր անել, և Քեզնա ոչ յանուն քառքին՝ այլ սքանչն կոչէր, ևքէ էր արդարև անդրս այս արժանի սքանչելոյ լինելոյ։

Ապառաս գնէտ երթևեալ յառաջ յիշեալ արշաւանցն Հերէնից, և զանց առնելով զրագամ օրհնելոյ, արժան համարիմ գինել և գնդաձայր վայր մի՝ ոչ սակաս հետ ՚ի Տարաւոյ արևելոյն Սպիտակ լերին (Ագ երէ), և գրեալ Քէ նոցնայն հետ ՚ի հետոյ Գարատանայ, և մերձաւորն ՚ի հետոյ Գարատաղ լերին բարձր 8000՝ մետրաչափ։ Ուր ամենայն ազգաց ժողովեալ էին, — անցանելով ընդ Տաճենափառս, ընդ ազգաս կամ Տոգոց որ յանուն նոցն էին, ընդ ասելոյն զազգ մի, ընդ գնացն Ագ-յէլցա՞։ ընդ Զօրաս, ընդ սոզոս Ալեա (Գալա) լերին, և ընդ անձամբ խոտանալ մի՝ յորում աձեն վայր նգնիցք և գնդիք, երեք կամ չորս մղոն երկայն, — և Տանէ Տաւ ՚ի նպատակեան մեր տեղի, կոչելեալ Մատեռ չէիր (Բանից քաղաք), այլ Տաւ ասպատարէն Պին պիր գիրիտ, (Հազար և մի կիրզիցք), 60 կամ 70 տաւրք. և ահա այս էին Քեզ լինել փողն երկնեղեցեաց յիշեալն յարքունի Պատմչէն. որոց զան գանձ Հ Նիմ բազմաթիւ բանական յերթս տեղիս կամ վիճակս արշաւելոյ. մի ՚ի սահմանս Աւանձոյ, երկրորդ ՚ի Փոզս այս, և երրորդ ՚ի Մուռանդիւնն, յոր տեղն էր և ասլոյ ընդ Ձեռամբ Ամիրատոյ Գանդզասպիլ նաև յամի 1265։ — Ապ են ՚ի տեղւոջս յայսմիկ տեղոյք և բնութիւն չոյժ (բան տեղոյնոյ 48) մեծ և փոքր բերգասական եկեղեցեաց պէտս ձեզը, ՚ի կարգի և զորաց զոն արձաքերդ, գերեզմանք, յիրիք և գեղեցիկոր զոզք, և քաղաքատեղի ՚ի Հիւսիսակողմն Տոզոն ընդ արեւելս խառնչեալ. և ՚ի սպառատաժին երեք փոքր եկեղեցիք յարակից՝ խաչակերք նոցին երկու գերեզմանատեղիք հին և նոր, մեծամեծ գաղտեզք, որոց տեղոց քարիք Քառասնից են. սակաւք ՚ի բացեայ կան քառասնից տեղի տրնտիսակ, մէն մի սպառ. բանիւ յանկիւնն, որոց Հարաւային արեւմտեան բարձրակ է յիրևցեալ. են և սատուոր յիրիք, զորք և երկոքք տեղք տեղոյք ՚ի Հիւսիսակողմ. սակաւք ևս Հետ սատի ընդ Հիւսիս կոյ այլ եկեղեցի մեծ՝ գեղցիկ Տանառ. և սպառատեղոք. տրտնկիրն Տատուն սա. Տներ, և յիրիք հոյ սկսեալք այլ տեղիք։ Պրտեա ՚ի բացեայ ՚ի յիւսուածոց սասիկ կան տեղեալք այլոյ մեծ տգոյն եկեղեցոյ, որոյ Տեղան տնկեալ է, այլ կամարքն կտնգան էին (յամի 1837), ուսկից ՚ի սպա տրտնկիրեան Տատուն սա երկի ՚ի հետոյ կուսէ, յորում և հակիրճ սրտանգիրս, որ և միակ գուսա ՚ի բանտնգակ տեղոյս գաղաքիս, ΕΥΧΗΝ ΒΟΙΟΥ ΤΙΒΕΡΙΟΥ, Δεκέρ Լոյոյ Ցիբերի։ Հէմիզդեն տեղդեալի որ յետ սլյոզ տնտնց մեզը քննեալ գոյտնցին (8 օգոս. 1837), ցուցանէ զատերսկ գաղաքատեղիս սյս լինել Լուստրա լիշեալն ՚ի Գործս Առաքելոց, (ՃԴ. 6. 20). Հատնի սյսմ և ՏԼՎԱ՚ որ յետ իրր 40 ամոց (1875) յոզց եկ տեղացոզս, զրտիսիս և տեղս և ՚ի մերձակոց զրտեսն, յորս նէ և մեծամեծ զրամբ և տնտնսոյ ՚ի Գալատասս, զոր վերագրեցը նշանակեցոյք ՚ի տոզոսս Գաճգալը լերին (յէՀ 174)։

յատնոզ էին, — անցանելով ընդ Տաճենափառս, ընդ ազգաս կամ Տոգոց որ յանուն նոցն էին, ընդ տեղոյն գազգ մի, ընդ գնացն Ագ-յէլցա՞։ ընդ Զօրաս, ընդ սոզոս Ալեա (Գալա) լերին, և ընդ անձամբ խոտանալ մի՝ յորում աձեն վայր նգնիցք և գնդիք, երեք կամ չորս մղոն երկայն, — և Տանէ Տաւ ՚ի նպատակեան մեր տեղի, կոչելեալ Մատեռ չէիր (Բանից քաղաք), այլ Տաւ ասպատարէն Պին պիր գիրիտ, (Հազար և մի կիրզիցք), 60 կամ 70 տաւրք. և ահա այս էին Քեզ լինել փողն երկնեղեցեաց յիշեալն յարքունի Պատմչէն. որոց զան գանձ Հ Նիմ բազմաթիւ բանական յերթս տեղիս կամ վիճակս արշաւելոյ. մի ՚ի սահմանս Աւանձոյ, երկրորդ ՚ի Փոզս այս, և երրորդ ՚ի Մուռանդիւնն, յոր տեղն էր և ասլոյ ընդ Ձեռամբ Ամիրատոյ Գանդզասպիլ նաև յամի 1265։ — Ապ են ՚ի տեղւոջս յայսմիկ տեղոյք և բնութիւն չոյժ (բան տեղոյնոյ 48) մեծ և փոքր բերգասական եկեղեցեաց պէտս ձեզը, ՚ի կարգի և զորաց զոն արձաքերդ, գերեզմանք, յիրիք և գեղեցիկոր զոզք, և քաղաքատեղի ՚ի հիւսիսակողմն Տոզոն ընդ արեւելս խառնչեալ. և ՚ի սպառատաժին երեք փոքր եկեղեցիք յարակից՝ խաչակերք նոցին երկու գերեզմանատեղիք հին և նոր, մեծամեծ գաղտեզք, որոց տեղոց քարիք Քառասնից են. սակաւք ՚ի բացեայ կան քառասնից տեղի տրնտիսակ, մէն մի սպառ. բանիւ յանկիւնն, որոց Հարաւային արեւմտեան բարձրակ է յիրևցեալ. են և սատուոր յիրիք, գորք և երկոքք տեղք տեղոյք ՚ի Հիւսիսակողմ. սակաւք ևս Հետ սատի ընդ Հիւսիս կոյ այլ եկեղեցի մեծ՝ գեղցիկ Տանառ. և սպառատեղոք. տրտնկիրն Տատուն սա. Տներ, և յիրիք հոյ սկսեալք այլ տեղիք։ Պրտեա ՚ի բացեայ ՚ի յիւսուածոց սասիկ կան տեղեալք այլոյ մեծ տգոյն եկեղեցոյ, որոյ Տեղան տնկեալ է, այլ կամարքն կտնգան էին (յամի 1837), ուսկից ՚ի սպա տրտնկիրեան Տատուն սա երկի ՚ի հետոյ կուսէ, յորում և հակիրճ սրտանգիրս, որ և միակ գուսա ՚ի բանտնգակ տեղոյս գաղաքիս, ΕΥΧΗΝ ΒΟΙΟΥ ΤΙΒΕΡΙΟΥ, Δεκέρ Լոյոյ Ցիբերի։ Հէմիզդեն տեղդեալի որ յետ սլյոզ տնտնց մեզը քննեալ գոյտնցին (8 օգոս. 1837), ցուցանէ զատերսկ գաղաքատեղիս սյս լինել Լուստրա լիշեալն ՚ի Գործս Առաքելոց, (ՃԴ. 6. 20). Հատնի սյսմ և ՏԼՎԱ՚ որ յետ իրր 40 ամոց (1875) յոզց եկ տեղացոզս, զրտիսիս և տեղս և ՚ի մերձակոց զրտեսն, յորս նէ և մեծամեծ զրամբ և տնտնսոյ ՚ի Գալատասս, զոր վերագրեցը նշանակեցոյք ՚ի տոզոսս Գաճգալը լերին (յէՀ 174)։

ԼԵՌՆԱՀՈՎԻՏՔ ՁԱՀԱՆ ԳԵՏՈՑ

ԿԱՊԱՆ ԳԱՒԱՌ

69· Հզօրագոյն գետոց Կիլիկիոյ՝ Ջամանն բան մերթ-յոց, և Պիւռամիս բան նոցին հեղգինաց, Ձիհունն կամ Ձիյհունն բան Ամոթոց և Թոփրակ, զոր եւեփան անկ ասէր ասլաբէն, Քեզնա և գրեցաքանդ տեղոյն հմա. Քէ և ոչ երկոյնաձիգ քան զՊարս, այլ զի բազմաղաղաց է քան զնա՝ մարքի և երկարագոյն լինել, իսկ յայնքՀեսից յայտնագոյս առաջնոյս, գրոյ և նոսարկիցի նոյ է ՚ի առաքեն մասին՝ ցանկոյց առնչեան։ Գնա ասէին որ են ընդ ակէ Աշխատասէր յարեանից, և սահմանեալ նահանգացն Ակեսարիոյ՝ ՚ի Հիւսից, և Մելիտենոյ յարեանից, ընդ սահմանաց ազգն մասնաւ Գոմաքան Աղիկ Համարին։ այլ զի սրտագոյ են Կիլիկիոյ Քաղքան Աղիկ սահմանին։ Ասլ զի սրտագոյ են Կիլիկիոյ Քաղքան Աղիկ սահմանին։ Ասլ զի սրտագոյ են Կիլիկիոյ Քաղքան Աղիկ սահմանին։

2 Որպես Քեզ կիսնագոյսն Քեզնա այս տարեգիր է ՚ի Ֆերտ 1878-80 ամոց։

ԵՒՐԱՊԱՑԻ	ՊԱՏԱՒԱՐ		ՅԱՐԳ ՀՅուսիսային Կ.
	Հազ.	Խազ.	
Զերտե-Գյոլիա	17,600	240	
Պէչէն	40	480	3
Քէքմէն		164	4
Սարը Կիւզէլ, կամ Քեսրէ-Տիկ	60	560	5
Գաղագ Քէնէ		480	8
Գաճառ		160	10
Զէֆիլիք		280	9
Քիւրքիւլ կամ Քիւրէյէ		400	8
Ազիզար	40	990	10
Գաղամանդը		400	9
Պայքէտար	24	800	11
Գաղաքաթ	16	790	11
Լէրինէք կամ Լէմէնէրէ		400	7
Թահրաք		360	11
Աղաքիա		280	9
Ագրալի		320	10
Թահար		240	5
Հաճի սէրէ	320	160	4
Տէհնիկլ		160	6
Զուգուր Հիսար (Կամախ)		400	12
Ջռաուս	2,400		6
Մէյսլ կամ Աւազագ	2,800		3
Աւազար-Աղբիւր	3,200	40	5
Ձէնէկ կամ Թէրէ	144		3
Աւազագան-Աղբիւրատունք	56		4
Տէհնիկլէր կամ Տէհնիկնէք		240	3
Մարթիազագ կամ Ղազլէնէք	280		2 1/2
Դիւաչէր-Աւազնէք	160		2
Նիկէնէնէք կամ Թէքէկ մա-Հազլէսի	320		1/2
	27,460	8,344	

70· ա· Զէթունն = Ոլիւն. — Քերթուած վիճակագրական յիշատակ մը ասկէ առաջ տպագրած էի Զէթունի վրայ, որ ներկայիս ալ հիմնական է Զէթունի, սակայն ոմանք նոր տեղեկութիւններ ալ աւելցուցին անոր վրայ, որոնք ուզեցի հոս ամփոփել։

Զէթունի անունը կը գտնուի Ասորեստանի հնագրութեանց մէջ, ուր կը կոչուի Միւսիւիթիս-կիւղ։ Ի հարաւ ասկէ տեղի ունեցած երկրորդ Զաւախար վրիժը, Մինի և Փոքր, ան ի հարաւոյ կողմ ասորեստան, յորմէ ինչպէս ետքը դիտցուած է, ի մէկ տարի եւ երեք անգամ ելած են Թեղրեզ անուն պատասխանը և հաղորդած։ Բարեմտութ հարաւոյ տարին է Դիլլ տաղ, որ իսկ Քերեա լիշեցնուն կոչուած (լիշ 164) կոչուիր լեռնէն, յորոյ լեռից հարաւոյ է Պատալը լեռան, յորմէ ինչպէս Միւս պարիր փակ ի կողմն Զէքմանի. մերձ Նոյն ի Հր· Մ· Զուխտորոզ որ և Նոյն լեռան։ Բարեմտից հարաւոյ տարին և ի հիսնոյ տրեսիր, ուր կարգանայ բացագրի՝ մեծ լեռան Ասատասուէն։ Այս ամենայն յորմէ կոչուեցին հիւսիսային Զէքմանի. իսկ յորմէ տարին անհրաժեշտ Ազիսանայ և Պարաչ՝ են լերինքն Ալիլիր, Լիկուզկի կամ Ակերմէկ լեռան (Լիւ-կիւզակ գրեալ ի քարտ տրեք)։ և ի հարաւոյ Նորին՝ կոչիկրտ (Kawkirt)։ յորմէ ինչպէս հիւսիսոյ տարին և ի ներքոյդն ի Զէքման՝ ալ ի տարին Պարաչ՝ Խոյնէ։ ի հիւսիսոյդն Զէքմանի գլխաւոր և ու միջնաւոր լեռան է բարձն Գրիտ կամ Գիրիկ, և սա կատարվիրագրն ի հիւսիսոյ Ազատագ և Լիւն-գարաւոյ լերինքը։ Զ Գիրիտ՝ ի յիշատակարանի Ասատասուէն գրոյ զոր կարգացու կարգոցիան Պ-ընդի եղիսոյ ի մեռնոյ ազիսան ազիսան վիճակին իւրոյ, ասատգրուեն ցորտ Նահանգի, ուսն տեղացին ընդհոյ Նորին, (դի հատուր իրր 10,000 բարձր), և հատուցում զոմբ ի ներ տուին իրենց անտ ընդ Հարաւ ի Զէքման, հասնելով Նոյն ընդ Ազատարի Ջրոյ ի Գաղարիա անուանեալ տեղւոյ, և ընդ Ծոցոյ տեղւոյ անցանելով Ղանասար ի լեռնոյ ազիսան ազիսան կազմելիսին ի բերանք, հասնելով

քրեիկ որ Զեմ-ազգի տայր մեզ ծանօթս Հայրենի բանիս և անուանիք դրատասխանն և զայրեզ ևս Հանգամանս նոց քաղքենի Հայրենական խոսք։

Վ Երզրեհայ կամ ոսիկան այն Կարապետ ծանուցանէ և զանազանս երից լերանց՝ որք գտանին ի մեծ զրհրազարգան Զեմանէ, և ևն, մինչ Փարզրեկս կամ Պերզեհիկեան, յեկրաս Հերձեալ, որպ մի մասն Ռոսիայոյ կողի, և Համառնոյ յարևելից կուսէ զարգասանեալ յե-

Pyrethrum Cappadocicum, Ֆր. կապադոկեցի.
— Cadmeum, Ֆր. կադմեցի [13].
Doronicum maximum, Դարձառ? մեծ.
Senecio jurinefolia, Գառմանաձև յարբիհատուն, 9–10000'.
Gundelia Tournefortii, Գունդելիա գուռնեֆորեան, 8000'.
Echinops viscosus, Ոլպնեղ կոտպուռ.
— Heldreichii, Ռ. Հելրոյքհեյոյ.
Cousinia eriocephala, Կուզինիա [15] սոսկագլուխ, 8000'.
Onopordon polycephalum, Իշտապուղ բազմագլուխ, 6-7000'.
Yurinea Anatolica, Ցուրինիան ասիատեան, 6000'.
— depressa, β. Ֆեռն, 9000'.
Phæopappus rupestris, Կուսակիկ? ռատոպրի, 7000'.
— Kotschyi, Կ. Քոչեոյ.
Centaurea mucronifera, Տէրեփուկ խլինա.
Leontodon hastile, Առիւծատի փքենայ, 9000'.
— asperum, Ա. կոշտ.
Scorzonera Jacquiniana alpina, Սկոկնկի լեռնային, 8000'.
Tragopogon buphtalmoides humile, Գոշմարգ ցած, 6000'.
Tragopon brevifolium, Գոշմարգ կարճատերև, 6000'.
Taraxacum montanum, Շոթքի լեռնային.
— officinale alpinum, շ. գեղագործ, 8000'.
— integrifolium, շ. լիատերև, 9000'.
Lactuca Cataonica, Հազար կաուսանենոց.
Hieracium pannosum, Եղեռնարիք խոտ.
— præaltum, Բզ. բարձրատերև, 7-8000'.
Campanula telephioides, Կամպանկիկ գանգռանման, 8–9000'.
— podantholdes, կ. ծոգհան.
— stricta genuina, կ. ուղիղ պրաղ.
— — rhomatica, կ. — լիրանանան, 9000'.
— — jasionifolia, կ. — բուժկատերև, 6000'.
Podanthum virgatum, Կոպհան խոտան, 5-9000'.
Primula auricalata, Կումպհանիկ ոսիանիկեց, 8000'.
Convolvulus Cataonicus, Գառատ ե կառատենոց, 5000'.
— cochlearis, Գ. գրգռլեռանայ, 7000'.
Onosma mutabile, Իշշառատ փոխատկ, 6–9000'.
— Armenum, Ի. Հայկեզ, 7000'.
Paracaryum Reuteri, Շոռբշկեի Ռեուտերան [14], 6–10000'.
Mattia cespitosa, Մաստիա տղտրպղ.
Verbascum subnivæ, Խոռդատ Ռևնատեզ, 8–9000'.
— cheiranthifolium, Ի. փայտանմշխատերև.
— alyssifolium, Ի. փատերևատերև, 6000'.
— eriorhabdon, Ի. ատրատատերև.
Scrophularia Scopolij Taubes, Խոշկեզեի Տոմբեան Սկոպոլեայ [11], 7000'.
Veronica cinerea, Վերոնիկ մոխրագոյն.
— chamæpitys, Վ. գետնաձևենայ.
Odontites Aucherij, Ատառնեզի ատգերատ, 7–8000'.
Pedicularis Cadmea, Պիշկոզ կադմեզի, 9–10000'.
— comosa acmodonta, Պ. Ֆատարեի, 8000'.
Phelipæa arenaria, Փելիպէա ատաղուկ, 8000'.
— cælestis, փ. երկնագոյն.
— lavandulacea, փ. հատնանման.
Origanum vulgare virde, Ջուխտ Հատագոյն կանաչ.
Nepeta leptastha, Կատու պետա Ռղտատեզի, 7000'.
— eristata, կ. յատեզի 7000'.
Salvia grandiflora, Նշենագոյն մեծանգիկ.
— Catasnica, Նշ. կատատնանայ, 3-4000'.
— Haussknechtij, Նշ. Հաուսկնեխեյոյ, 7–8000'.
— verbascifolia, Նշ. խոռդատատերև, 7000'.
— crassifolia, Նշ. թանձրատերև.
— Russellj, Նշ. Ռուսելեան [16], 3500–6000'.
Marrubium cephalanthum, Մ'եռատնատ ծոգկաղլուխ, 6–8000'.
Marrubium fasciden, Մ'. փոշատաճեռ.
Stachys Balansæ, Նշենատատ Պատանեան [17], 6000'.
— lavandulæfolia, Ն. Հատնանի տերեւով.
Phlomis capitata, Փլոմա կատագլուխ.
— linearis, փլ. գծանիշ.
Teucrium procerum, Նշէրդատ կամ Ցարդ բարերածայր.
Acanthelimon venustum, Կոռնատ գեղանի.
— Lycaonicum, Կոռ. լիկաոնական, 8–9000'.
— Armenum, Կոռ. Հայկական.
— Kotschyi, կ. Քոչեոյ.
— echinus, կ. խոզանատատ, 8–9000'.
Plantago carinata, Ցորատատ Հեռնատեզ, 6000'.
Noea Tournefortij, Նոյի Գառատքերեան.
Rheum ribes, Խաշնեղ Նռեներ, 7000'.
Rumex angustifolia, Փխեի նեղատերեի, 7000'.
— acetoselloides, փ. Քրիմիքիսեի բոց.
Daphne oleoides, Դաֆնեզ ձիթենի, 8–9000'.
Thesium ramosum, Թեսիատի բազմատատ [18].
— impressum, Ֆր. խորատեղ, 9000'.
— Tauricolum, Ֆր. տատքացի, 7000'.
Pilostyles Hausknechtij, Պիլոստատեի? Հաուսնեխտեյոյ.
Euphorbia Szovitsii, Եվորբիան Շովիցայ [19], 8000'.
— herniariifolia, Եր. ճուտատերև.
Quercus Libani, կաղնի Լիբանանու.
Orchis angustifolia, Ցատատգիկ նեղատերեի, 8000'.
Gladiolus imbricatus, Եզատատատոր ծորքանեն, 7000'.
Ornithogalum tenuifolium, Շնահատատ Ռղտատերև.
Allium ampeloprasum leucanthum, Ալիումատատ ատիատատգիկ.
Allium glumaceum, Խոտոր պատհատոր, 7900'.
— chlorurum, Ֆ. կանաչագոյն, 9000'.
Evermurus spectabilis, Էոռդեհի? գեղատատիլ, 8000'.
Scirpus setaceus, Ցրատ մատգատեայ.
Carex cilicicum, Կիսեն կիլիկեան, 8000'.

1 Պետգի Նոսիքոսոյ Ե Ա. Վատ գետնայ կատի.
2 Aucher Eloy բատատատ գետնի, բնեանց ինոսեմ գրատատրատրեն Ցատնատատեի, Կրզեայց. Փարզ Աժոյ, Հայատատեի և Գառատեան, յամս 1830–7.
3 Heldreich Թեոդոր գերմանացի, անատ բատատատեան պարտիզպան Աթենից, բնեանց գլխատատեան և գերգեան, գիմերիոս, տիպ Աթենս. բնեանց գլխատատեան և գերգեան, գիմերիոս, տիպ Աթենս. բնեանց գլխատատեան և գերգեան, գիմերիոս, յամս 1843–54։
4 Կատ Նոսիքոսեան Ցատնատեի գրքի մերթ կամ մատնի որ բատատատ եզեռատերք, և գրքիսի կարգ ատ մեծ ատատերեն։
5 Իսոս գատերն Ա երկատատոյ ի Շարատ ատեմոյ Նոսիան կատատ; Ա երկատատոյ ի Շարատ ատեմոյ Նոսիան կատատ։
6 Coquebert de Montbret, բատատատ գետնի, Նոսեայ, ի Հատատրի (1788), ի Գ ի Գատհիսէ։
7 Pestalozzi (1745 ÷ 1827) Ցոհաննէսեան Հրատհատիչ, կամ մատնատատ Հեյատատատի։
8 J. J. Houton de la Billardière (1755 ÷ 1834), բատատատ գետնի։
9 Ա. Ցատնեի Գատայ ընդեն Ա երկատատ։
10 Bourgeau բատատատ գետնի, յծոս գետնեզ ի բատատ Գատհիսէ։ Ա երկատատոյ, Գատր Աժոյ, յամի 1853 Ա. ի քատեն Գատհիսէ Հատայ, ապ Հատհատեան յատրեն Տատհատատ։
11 Շատիչ ատատ Ե բատատ յատրեն Տատհատատեից. բատատատ Ե R. van Uechtritz Ցատատատ։
12 Ցատնեի Կատատ յերեն Գատերգեայ։
13 Նատերեայ Հատատատատ գետնի բատատերեն Cousin.
14 G. F. Reuter, ատատգի բատատատ Ցեեան Ցերեան (1854–69)։
15 Johann Scopoli Ցատնեի Ինդատատ (1723 ÷ 1788) որ գետնաց գատատ Գատհիսէ յատ Տատատ։ յետն Ե Աժոյ։
16 Russell Աշէքատատ, բժիշկ ատգիտատ ի Կեռ Ցե Գատատ, Կեռատ ի Հատեպ։
17 Balansa բատատեն Ի հատատատ Սիլիկիոյ ե Կատատատ-Ասիոյ (1854–7), ապ և Գատատ (1866)։
18 Կատ ատատգիտատ Ի յերատատ Ցատնեի գատատ գետնի Կատատ։
19 A. J. Szowits, Շովից բնեանց գերմանեան Աշրատ Գատատատ և Աստրատատեան, յամի 1828։

գրեաց կամ ընթերցեալ ատ. Ռատ. Ա. Ուսհայեցայ, (յատատ գամն մատնատեհիդ Հատատատատի Հնդատեանոյ Հանգատեան Ի Կատատատն Ռատիոյ Հայ կամ ատատր, ապ « ատգերեք Հերեք յերկատ տերեա Հար եհան » յամի տատհատեն » . և. Ռատգատէ ատատ Հատ, տատեն, յետ տատեան կատատեի Ի Հատատատ, եհէ գատեհատ Հատ Հեռատգատեի։ Ես զի գատեհեն Ա. Հատ ցի Ի Կատատ գատատ և տերե Ի Ռատատ ատ գատեհեն, տեհերեայ ե ընդ տեհ Ի երկրգատն յենել, ատ է և Զեմատ, տեհերեայ ե ընդ տեհ Ի երկրգատն յենել, ատ է և Զեմատ, և յատատեհ Հատատեի յեհե և ատատ յենել Ի Կատատ գատատ։ Ի Հատատեհ գատատեհ տերատ Հատեհեհ տատեհ տերատ Հատեհեհ տատեհ տերատ Հատեհեհ տ

չին գաթա. Հակառակ իմն թագրի այլոց գաւառաց մերոց, որոց հին թագրաւանգը և անգը եղելութենանց ծանօթք են՝ ի գրոց, և մերկին անցագանցիալ՝ ի խրիմեանեան. իսկ առջա սկիզբն անցեալ և ներկայս եկեալ՝ ի յայտնութիւն՝ Հաստատեան է, և գրեանք և պատմական իսկ, զի և յետ թրքանան քաղաքավարեան Ախտամեայց, յամրագրոյն լեռնանցուցանց անհնդին տափարեն բերրաջուրք ունեալք, որպէս յանուցս կողմանց Գեղարդն կը-վիկոյ, և յատկա յայս ասշնանս Կայսերաց: Ցիշատակա-գիր ոմն՝ գոյու. մերվ յետ գրաւման Հայաստանեան Շա-յոց, զրէ գինեն լինել՝ ի գաղղ. Հերնց վերկին ապրա-պետ Հայոց, որպ և յետ գերազքեան Լանդ պատե-բազմելու էր ընդ Եղիսաբեան, և ապրաբրա կեռնէ Նորա Զարհանանեան ձերբակալ ապրակալ զորդի տուրանեն, զոր Գրիգոր ոմն մանրիչ ազնակեաց՝ պատանալ գՀե-թում. յորմէ զանգնատալ ԶարմանաՀոյ՝ փախեալ՝ ի » լերինս Կոլիսանի և Ուրբեոյ, և անդ թափառէր ամս » հինգ. յետ հինգ ամից ժողովել՝ ի բնանահանաց ազա » երեքհարիւր, Հաս ընդ զրօյց խրում՝ (Գնդրզոյց) գնաց » պան, և ապատակաց զազգն՝ ի ձեռաց ապագենաց, ամս » վաթսունեհինգ: Զքաշնաքիւնս ազա և զառն խրոց » Հնթմեց և զորգոյն խրոց՝ գրեալ են՝ ի գիրս յիշա-» տակարանի վանուց Արդոյն Կարապետի, և՝ ի վանս Ս-» Առաքելոյ որ՝ ի Կանգռս, և՝ ի վանս Գանձասր. և » զամենայն անցան և պատերազմանան և գերկրատար-» ժէն մեծ և զաոյն մեծ և զհամաքարսանն մեծ »: Կրող յիշատակարանիս՝ « Ելեալ՝ ի Հնթմեց և՝ ի Զարմանաց » , որպէս ասէ, Հիշատակ սմն է վարգապետ, յամի 1473, եղեալ Ցհաան Յովհաննու երկրաս Կանգռս՝ հօր Հնթմեց և Լևոնի. յորոց զաւակ էին՝ և Նորդուղ գրոցն, յամի 1557, Զաքիա վարդապետ վանականդ Զնթանի կամ Ս. Կարապետի, և եղբայրս նորս Պատրիս քահանայ՝ հայր Սարգսի և Լևոնի. — Աչժան է հնաւագանէ՝ ի յիշեալ վանականդն գյիշատակարանս գրոց և գնոգագս եկեղե-ցւոց, յորոց մերկի է պատահանել կարեւոր ծանօթա-թիւնս գանձանօթագիալ գիտից և անձանց առաջնորդս պատմութեան, յիշեալս սասկ՝ առաջին ծանօթութիւնն է իմ գանձեալս և գգաղզաբանեան՝ զորմէ ցուցն հա-րեալս է առջագրել:

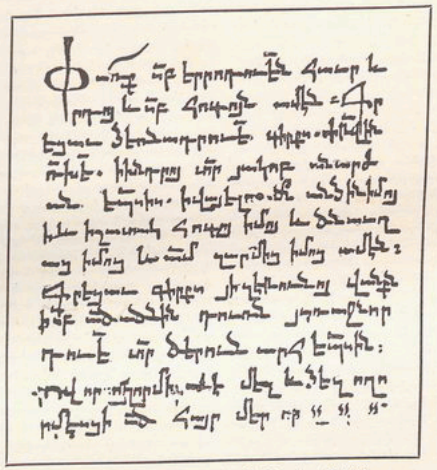
Բայց է և նախնեացդն և գրացդն անհնդն յիշատակ կոդմանցս. Նահապատութեան Ս. Առաքելոյն Ա-ղուեցւոյ, և մերն և գնեկերաց երեսունեվեց անձանց, մեռ-բանելոց յորկեալ առաքնեան, և տարից՝ ի Կանգռսն, որ և ծնդգ Արդոյն Գազար և Թարխամ՝ կնին գազ-թեալք Աղուանիցայ, և ինքն անդ ծնեալ էր և սնեալ. և՝ ի ժամանակի հարձանագ Յուլիանոսի՝ ի գազ անգր Սակրատաց գաւառաց՝ խոյս առեալ հառատապետն և նկին՝ ի լեռնագաղանեաս. սասս Առաքելոս կամ մի սին չկենդանի Աստիս անուն՝ երկոցդ՝ ի լեռան մի ձորա-ձև առափագան, կամ՝ ի խորին հովտանն՝ ի առափագս » կին »: Ժողովել կանգոս վարդիս, (յորմէ մերկի է գա-չանկել ինչ գրեանքնեն և գպաջերանքնեն երկրին), անդ

1 Ա յաջորդ ըստ յիշատակարանի Շարաքանի վերջ՝ ի վանս Զն-թանի. հրատարակեալ՝ ի Պատկանի էջիսեար ջրագրի. (1870, թիւ 1146). բայց սասկ պատմիչն ոչ մեռ խոցան անհրկոյց, որպէս և բնդհանրապէս ազգ քրիստոնեական չսրագրութեան լեզուին.

2 Գնդրզոյցն՝ յորում ընդհանուր գիտութեանց սկզբունքներ տալիս գրեալ է Տհանե առաջք և մեռ գոյն մեռ.

գառանի անուն Ուլնիոյ կամ Ուլնի, որպէս Համարի կա-հին տեղոյ Նահատակութեան Արթոյս, որ յայժմս՝ բա-ռանիոց է Հին Ջուղայ, բան սկսոյ Զնթան. սղ գինը պատճառ հին կռնան և ծագումն Նորայս, կամ թէ նոր-գրնա Նոյն երկրին, և անդնդմէշ սասս՝ թէ ասկաս մի հնագոյն իցեն տեղիք Նահատակութեան Նոցին, ոչ ունիմ հաստատել տեղեկութեամբ:

Ցետ Նախաքրիստոս պատմական յիշատակի մեռ գոյու, ապն է Զարհանանեաց ապատատեալ՝ ի լերինս Ուրբեոյ, առաջին յիշատակ Զնթան անուամբ ծանօթանայ ինձ յետ կոյս Ս. գարու, յորում յիշի եպիսկոպոս տեղւոյն,

45. Ձեռագրութեան գիրք գրեալ՝ ի Զնթան յամի 1596.

գասնի էր ունել հաստատ՝ ի կռնգակաց սկզասդն: Եթէ գուցեն: — Ցետ Ս. գարու. և՝ սկիզբն Ժ-ին յիշի թա-գաւ սկզասդ գնանն երկոց սին Զնթանցի քաղ քարուղ-գար, որում բազում տղակերտեալ են, որպէս Քանիսիի գրիր՝ որ և էր ս՝ ի գերազգագրացին Զնթանց », և գբ-նեալ՝ ի Աբասատ՝ սասգան ընդ գարեան և սգասնեան ընդգրկնակէր գիրս ինչ, և երանեալ յիշի գատագրեալ սասկ՝ թէ « գնանիկին և գնանկինն գրգուեան գնգ-եր, և « գնանիկիսն և գնանկինն գրգուեան գնգ-» բացն գԶնթանեան գրիրն »: Ցոյն գարձեալ գրէ սնդգ և յամի 1608, յիշելով գնգն ասանգիան, և թէ « գարիսկ և գ սգասիկ սգասսի՝ ... ոչ սք՝ ի մարդկանէ՝ ի գրացս » և գ սգասիկ սգասսի՝ ... ոչ սք՝ ի մարդկանէ՝ ի գրացս

1 Գանգի սասկ. Լեռնի գնեղջ Նոյն գաղաքին մերոյ Գնթանձիկն, որ և Մաշոչ, որ էր սասկ. Վեց գրեմ Հոյն՝ ի ֆասս մի, և էր որդիս իմ սեղ, ոչ նեղ կայր և ոչ գնացք: Ասպիսի սասգան-նոյ գրեցի գՀարեցացս, ի էս և յԶնթանի գրեցիկ », և սյնն՝

» այլ ամէնայն նիդրայն որ ապաստարէն առաք ախտս
» մերոյ » . յիշէ զՅարին Աչեանս, զհայրն Զմքեմ, զեղ-
բարսն՝ Տէր Կիմբահ եպիսկոպոս և Տէր Մանիսիանս և
Կոստանդին։ — Աչ այսպիսի վաստակ Քրիստոս ասաձ
գրեալ է յամի 1629 ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնի և
Ս. Գրիգորի չորսհան մի վանս Տէր Յասակէս քահա-
նայի, յառաջնորդութեան գառամն Տ. Միքայէլ։ Կոչի
և յամի 1634 գրէ անդ ժամագիրս վանն Պետրոսի արե-
գդի, յիշելով ընդ բազում ազգականաց նորին զանուն-
առանցի առաջին « զՏէր Վահան քահ. քարտադան ».
և՝ ի միւսում ամի 1635, գրեալ է անդ Յովհաս փոքրիկ։
— Շարչում մասնի գրելոյ՝ ի Նիկն ամի և յառաջնոր-
դութեան վանացն Նոյն Ա՛ստրիկ արքեպիսկոպոսի, յի-
շեն ոք եկեղեցիք Ս. Ս. Մարգիս Զօրավար, Ս.
Հրեշտակապետաց, Ս. Քաղո Մ՛ծնոյ, Ս. Աստուածա-
ծին, Ս. Կարապետ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ և Գաւառամ
և Քրիստափոս։ Յայսմ մասնիցի գրելոյ յամի 1666 վանն
Տէր Կարապետ քահանայի որդւոյ Տէրտէր Գեղարդ-
յեցին Նոյնք. այլ և Թորոս քահանայ, և որդի Նորա
Գասպար գրիչ։ Աչամ Նոկան որդի Աստուածատուր,
Իրքիսէ ասրիպատաց, և այլն. Յովհաննէս Գրիգորեան ա-
ռաջնի գրոցին՝ Յովհաննու որդւոյ Կոչ Երիցու և Մար-
գարտի, Յովհաննու մարդպետեան, և այլն. ընդ որս և
ասաձեցոյ վանացն Տէր Յովսէփ ասաուածատուն մար-
գապետ։ Զիրենալ Յովհաննու մարդպետ Քաի կոչե-
ցեալն Աղայու, այն որ բնակեցաւ յեղիսկոպատքիւն
Գաղատիոյ էրբ յամի 1677, և Հովհաննու ամն վիշտասան
կամ ութեասան Հրամանելոյ (1694), փոփոխելով ա-
ռնձնեռնոյ յԱստուած և՝ ի հարենիսն, ասր և Հանգեաս
յետ սակաս ամաց (1697) ՚ի վաս Ս. Աստուածածնի,
փոխանակ եսր կարգելով յամն Ներիրքոյ գնացելոս,
կից իւր՝ զանուանն Կարապետ մարդապետ՝ յետոյ
կաթողիկոս Կիլիկեցւոց։ — Ասր սրպէս պատկ յեղիպա-
գոյն զանձնէն՝ ՚ի յիշատակարանի անդ Աստուածատուր
գրոցն, ծնեալ էր ՚ի Զեքեան յամի 1661, ՚ի Պարսկ-
բռած Տանուն կոչեցելոյ և ՚ի Պարսից, « ասրիասանի-
» ծնեալ, ասէ, և ասրն ասղարն ասեալ ՚ի մարդ »,
» յաղագս որոյ ՚ի ցրիկեր եմ մանաւանդեցեալ » . յետ մա-
հասն ծնողացն լսելով զեպիսկոպոսանայ Հայրենակիցն
իւրոյ յամաս Գասպարեայ, գնաց առ Նա, և մարժեալ
ընդ ձեռամբ նորին՝ էաս ՚ի Նոնանի զկարգ քահանայու-
թեան (1681), և զգաւազան մարդպետութեան (1684
և 1687), և բազում ասյաս Հարեալ Նմա ՚ի Նորոգութիւն
վանացն և ՚ի Նուիրակութիւնս, առաքեցաս առ Կաճա-
ղեան կաթողիկոս առնալ զօծումն եպիսկոպոսութեան
և յինել յաղթող տէրտէր, զորոյ և կրկան գաղանան ան-
լի քան զերեսուն ամ (1694–1726). և էր « այր չքեղ և
» փառապարեալ », բան ասելոյ Պաղտալ Չանչեցւոյ։

Ելիրկոր ասս սրինասկոպոսութեան բազում չինարհութիս և
Նորոգութիս սրոք յեկեղեցիս և ՚ի վանս Գասպարայ,
Հոխացուցեալ սպասիք և զրենով։ զորս և ցանկինալ
ասաձեցաս Հեռաստան ասղերսի իւրոյ Մարտիրոս վար-
գապետի. ընդ որում յամի 1705 գնաց յոտս Յերու-
սաղէմ, ՚ի Հռոմկլայ, և ՚ի Հայրենիս իւր, որ և եկաղն
ամիս չորս, վասն չնորհիլ ժամանակին և երկրին հա-
Նապազեալ յերկասց սպասաւորաց, և ՚ի տեսութիսն եղ-
բօր իւրոյ Սահմանած երջոյս։ Գրէ և զնեկիր իւր և յա-
ջորդ Մարկոս վարդապետ, թէ « Աշգ (՚ի Զեքեան) զահաս
» մեր կաթողիկոսք, թէ ՚ի Ս. Փրկիչն, թէ ՚ի Սաբր Աս-
» ասասածածնոյ վանսն, և թէ յԱթեսիս ասաքեցոյն սարր
» սէն, որ ՚ի Զեքեանոյ վանսն կոչ, և ասասցին մերոյ
» գերեզմանին (Աահիանեան եպիսկոպոսի) . և սնդէն
» զասեղն կոչաք ասաբս հարեալ և քառն, յահէ Թորգո-
» մանոյ, որ իրրև զառաձ չրիչեն չարչ զմեզ. բայց յե-
» տոյ փախասնոյ Հանապարհաս Հազիս Հասաք ՚ի Հան-
» նոյ վանքն, ասս Գիսանէս կաթողիկոս » : Գնաց սպայ
ևս չինարհանոյ ՚ի փախանակել Աստուածատոյ կաթո-
դիկոսի՝ ընտրեցաս Ս. Էնինցիս Կարապետ ՚ի Կ. Գոլիս, և
արգասի Հրամարասրաք գնոյ Հիմիսն (1726), և կա-
լեալ զասեղն ասն Հինոյ փախանակաս յամի 1730։ Նասելով
գնացեալն ՚ի յիշատակարանի Ս. Գրոցն ասէ, « Լեալ
» նախագոյն ձոխ և փարթամ սրդ վասն մեղաց մերոց
» Նուասատակալ և ասչասս. բայց ասնի ասակասի գնա-
» Քանեսին եկեղեցիս, զրաց միաժասդն է Սարբ Աս-
» ասասածինն » , սրդ ՚ի համանման փասանն։ Եիչէ Նա
և գեղասնական վարդապետ Հայրենակից իւր, զայր Նշանդ
և սրահելոյ, որ ասս երկասն ասղնական եղև. Բնդեան ՚ի
Գազասրիս, և յամի ընդարձեան իւրոյ ՚ի կամ ողիկո-
սասքեան վախանակալ՝ եմ ոչ բազում ասչաս և մասնաս
յամասն Աչեիրբեջոյ։ — Ընծայեցան յԱրիմիոյ և յամա-
Աոյ՝ կամ ողիկոսասից, յորոց ծանօթք Սիմէոն (1539).
և յաջորդ Նորա Գազար (1545), Խաչատուր Բ մեկ-
նասուսեան էրզնկիոյ (1560–1584)։ — Աչամեորդք
սրսինեան եպիսկոպոսաք կամ արքեպիսկոպոսք Զեքեան
Նասեալք ՚ի վաս Ս. Աստուածածնի, ոչ գիասեմ յորա-
մէ Հետ, կամ յոր սնասն, ծանօթքն բնձ հանդերձ մե-
բոգրելոցք, են,

1586 Յովհաննէս	1821 Գաբրս
1596 Մկրտուն	1823 Քաղաք Գարնարդ-քեսիի
1625–34 Միքայէլ	1826 Աստաթիաս
1666 Յոհաննէս	1828 Սարգիս
1720 Կարապետ	1867 Սարգիս [5] Գալիքեան
1800 Յովհաննէս	Գրիգոր Վ. Աստրեան
1806 Բաղտասրեան	Ասչակ Վ. Քէոչէկեան
1808 Միքայէլ	Սահակ Վ. Աշճասպէկեան
1817 Քաղաք Գասաասեան [3]	Կարապետ եպիսկոպոս. 1883

1 « Գրեցաս սա ՚ի ՌՃՒ Հայոց ԻՁՒ, ՚ի չերկիրս Գեղամեան-
ցոց, ՚ի գիւղասրաքս ՚ի Զեքեան, ընդ հովանաս Սրոց Լուսաւո-
չից. և Սրան Լուսաւ Ս. Աստուածածնին, և այլ Սրոցաս որ սաս հան
՚ի յոգնասրեան Հայոց սասչին »։

2 Ըստ այլոց յասակ չասն զան զեպ ասչ. Քահ. Պերճեան
սահմանասնեալ. եսկ յետ Նորա (Գեսաասեանցին) մի քան մինչ
հոգին յասաձեորդութեան եպիսկոպոսաց և վերջասնեաց սրոցիկ.

Յովհաննէս Զաքասեանցի
Յարութեան Վ. Չերքեզեան
Սարգիս եպիսկոպոս Խոյ յասեան
Յովհաննէս եպիսկոպոս Նոյնսն զեան
Սարգիս եպիսկոպոս Գալիքեան, և այլն ։

3 Ըստ սա Ներքեան Հրամարաց Նասեր ՚ի վասն, և կենդանի
էր ՚ի ժամանակի զրեցեալն ,յամի 1882։

Ի թիւ եկեղեցեաց քաղաքացւոցն յատկեալ է և Ս. Գիսոտս և Գեղս. զՍ. Քաղաք Նոցուց չինեալ են քաղաքիկը, և ՚ի պեղեն յայտնեալ է գերեզման Գարբրիէլի ա-
բասան Հզնասարի չինոյն հին եկեղեցւոյն որ կ՚ս գեղաս-
կեր։ Ի փոքրիկ եկեղեցւոջ Ս. Յովհաննու սրանի մեծ
պատասանան Զեքեանի սահասան մի, վասի ասեա-
ցան կոչեցեալ, ոչ գիասեմ երբ գրեալ և յոր ՚ի սասի անուն,
Գասրնջեր Քէ սպյոց. յոր երկասն վասնգասց հասեալ, և
զորասնեան մեծ ՚ի վասնգս և ՚ի զոր պասեգասվին։ —
Աչասպաց և հեռ ՚ի զաղաքասանէն ժամս և կիսով ևս
յԱստուածածնի վանից ՚ի Հայասց սրեւելից յանուա-
նեալ Իլիճէ Համբն, որ Նեղասնք են, կոց և Հոգասաց
վանքն Ս. Փրկիչ կամ Աննասրիկիչ, յորոյ ՚ի Նեղբասս
ասեղասն զրեսի սարբր ցորս Նոց և Հոգոլի յատագաս
ա. գրան ասանսրին։ բասս ասանգաթեան սեղասցեալ
Բարեգործեալ սասգելոյ հիմնեալ է գեկեղեցին և զնասն
բարեկեցեալ։ Իրրև գառգասս ժամս հեռ ՚ի վանացս
՚ի կոզին զաղգաբասանն Զեքեանի կոց մասասան մի
սեհասասգի Ս. Կասարիեն Հոգեցեալ, զոր և ասանն լի-
նել մի քրիստոց Ս. Ուլնեցոյն. Բնդեա սեղի Նահա-
սասքեան կասանցոյն խոչ ։ — Գան և սեհասասեիք
սրեք սրեք, որոց Ս. Լուիս կոչեցեալ գեղեցման ՚ի եր-
բեմն, ժամս հեռ ՚ի վասնցս. յայլսէ կերին սերէ ՚ի
զաղգասանն Սիմեսիկեցոյ՝ սեղի Նգնասքեան սգասց
— Աասասն մի եռ ՚ի բնդ մէջ Գաղաք կամրջին և ա-
զգասց Զեքեանի, Ս. Քաղաք կոչեցեալ, որ էր սասն կոշ-
կասց Աագասցի, գասս միսվ յասաձ, և ներգասնեան
եղե վասն հասասոցն Մաղեայ սանեսի սասիկասէ։

72. Ա՛զգասն բասքեան եկեղեցիք, որասքեան եղեն և զա-
Նոցասք, և մասնասց գեսաց ՚ի Նոսեն, Հասասասն գղեա-
յասքեան Ներքնագոյ կամ սրիկասն, եքէ սգասն բաց-
գասաձ ևաց է Նեղեան Զեքեան, և ոչ ևսկ շահասնա-
ռութեասք, այլ և մասագոյ և հրամանաւ սգասաձագ, և
ոչ՝ (սրպէս սրժեան կասին գրասէ գժուսն) միայն ՚ի
հրեանս բասկաց և գնոց պատասէր կրասի գրոնն
ասն, սասաւեն կրկաս զասեի բնասքեան սասասար վար-
գասց. սեհեն Նոյն զասեի բնասքեան զներ ժամհասան՝
Հայրասան օրենք Նեղեն վարչասքեան, սասաճգրաս.
Քնասն յորից Նխասնաց ՚ի քաղաքասանէն, և սեհասք՝
(գնասեա) Նասգասքեար գեսոյ յորից ՚ի Նոյն, գե-
բազասչասքեասք եսկիսկասսի Նրնեան ՚ի հասչասգրա
կասնեսա, հասասասք են Հայրենասասց ասասեցք և Հա-
Հանցաց։ Բայց և Հարկ է ասել, թէ ՚ի ժամհասան
ասասեն և Հասասասկասքեան Թագաւորէն և Աչգասաց
սեհեր գեր սեհեասն և սեհեր բնդ ասանեան կոսասցաց
կոսասց Կիլիկիոյ և Ս՛ասաց, և եկք սյոց սեհերի
ասշեց, որսէս և սա սեհք Հսկ կասկասցոյց Զեր-
քեան, պասեգասքեան Նղնգասաց գնդ Գասան, գրա-
Նեան Գազասեան եղգաց ՚ի վերս յորէ ասշնասց,
սյս սեհոյն գրզասքեան և պասասասցքեան, սյլ ոչ ՚ի
սգաս սյասքասե սյրերեն գիւեցիս։ Ի Հայասքեան
ժամհասան պասչնասց էր, ոչ գիասեմ յորմէ Հետ, Հա-
սասցասեն Զեքեասից Հրեն Հասկ սգասեհ 60.000 գա-
հեկան, զոր յայգասասերեն, գյասնգրեն զգասչս և յամի
1819, յորում իրրև Համհասկ Նոցին սեհասասեհոյ լե-
Ներ կերասկաս կասքեկաս՝ ՚ի կ. Գոլիս, և սգասքաս-
Նայր, և ոչ սահոյր յասեն բնեցեն Հասասցասեյ գնասկ Նո-
ցա ՚ի Գասան, զի ոչ գասաշեհայր ՚ի Հնազասդասքեան Նո-
գեն ։ Ի ժամհասեի սյասեցգասցաց Խգասհեից՝ (1830–
40) սյասան գասեն լեռհասկեր Հասկասեհի Նեռս. և
յետ սյոր՝ ՚ի յգասեայ և յսհգասայ Գազասեհասց գերաս-
գեն չասհասոյ գիչհասք կոչ ՚ի կրկս, սիներգ ցսհե և Ժա-
Ներ գերգասած 1862 սեհեն, որոյ (բասս օրերի սեհեհոյն
սերձասեհասեհոյ սյլ Հեռասյոք Խոսոյ) չեն քասչ Ժահեր
պասեհասգն և Հասգասհասեք, սգասկս Հասկասեհգս. գո-
բասց չէ սեզ Խոչ և Խեղերս սահել սասասերս, սյլ Հասհա-
սասս գշասհասհասեն կասճեսոյ՝ յիշել։ Ըասհերասյեհ սյեր
սահ գիշ Նեհ և կրս յասգհասյ յսյսգգի բնասկրս գերբ-
սհեց կամ գիւրսհեհ կամ գիւրասհեհ գեզ՝ որ ՚ի սոգասս
Հասհասհասն լերեն, յսրհեհյասյեհեն Զեքեասի, Խրրև եօթն
սերհասս Հեսի, գասհ գաբ և Հհեզ գեսհեհ սեոյ, Նեհգե-
ւեսգեն ՚ի կասեն օգհասքեհն Խեղգեն՝ ի սեզհասաց գեհ-
գեզ սգ և գիսեր։ գերքեմէհզեզք Քեսհեսյ գեհգասի կա-
գեն վասեն զասասգն, Հասեգերն սգեսն Հեզհասեք. ըն-
կրկեհյասյ գեչերհեհյասյ՝ յոգհասքեհն և Նեքեասեզ կասգսն
գշասյս սեհեի Աւասյս գեհգասհասի սգ ՚ի Հասասյ Զեքա-
նեի. գգեբ գեզնչե կոգասհսն և երկրասյ Նոգեն Քասյոգ
սահասյ սահասասքեհ Խասեբ սհ գեհեհյասյ՝ գեսհեհ Խասյոգ
գասհեհ։ սյլ բնդասյեհասքեհն գահասյ ՚ի գերքեմէ-
Նեհասյ գեհասգասքեհն և սհահասեզ Նեքեհ գեհեհ-
սեհ սգ սհ գեհեհ՝ գեհեհ և սեհեհն Նոգեն Քասյոգ
սահասյ սահասասքեհ Խասեբ սհ գեհեհյասյ՝ գեսհեհ Խասյոգ
գասհեհ։ սյլ բնդասյեհասքեհն գահասյ ՚ի գերքեմէ-
Նեհասյ գեհասգասքեհն և սհահասեզ Նեքեհ գեհեհ-
սեհ սգ սհ գեհեհ՝ գեհեհ և սեհեհն Նոգեն Քասյոգ
սահասյ սահասասքեհ Խասեբ սհ գեհեհյասյ՝ գեսհեհ Խասյոգ
գասհեհ։ սյլ բնդասյեհասքեհն գահասյ ՚ի գերքեմէ-
Նեհասյ գեհասգասքեհն և սհահասեզ Նեքեհ գեհեհ-

(Ի 14 օգոստ.) Հանդերձ հրեղաք, զդէմ ունէն և նոքա օգնութեամբ զարմանալապէս. և ժամս չորս ոտիւրէ՝ ընդ[1] քարեր յարձակողն, քաղցի զրահեալսն և գիշատ ծաղս, և ոչիս իրրև ութ[2]ձարեր, ուսիլ կամ պահաս, և չուտասս զառնան ի Վարագ· զոթելով և գնդնապարհան նահանգիս, սպանելով զայրի սպանդ մի Ամատամանէի վանս, և զգայս սպառ: Մինչև ի նոր ինչ ձեռն սրինալ կատարելին Վարագոյ Հաստեղ նման հրամանն հաստատելոյ յիշատակութենէն, և փոխանակ նորա առաքի Աչիր փաղոյ Հանդերձ հրամանելով զգոզք. զան և քննելոյ առատել զգատանաս տպագիրն. և յետ երկար բանաքննութեանց և գատից տպագրի իշխանք Չեմանի երթալ՝ ի Կ. Պոլիս, տեսանելոյն Ստամբուռ տեղւոյն. յետ տղերքի և յատրա գործոյ զոի գնանապարհորդութիւն փառնելի վերջ, որ տասնից[3] տարի և ինքն ասէ, մնաս գտեալ է ի Չեման յամի 1864, և եղեալ անդ գատաբս երիս (27-9 յունիսի), մինչ Նորդամբեանը Ալարտեան Գրիգորի փոքրագործ, որոյ անկատար յատրի երթեալ ի Բարիզ և Յորհս գտեալ էր ի Ստարտեան Գ. կայսերէ և յայլոց: Ուղեգրին՝ ոչ տատմական քննութեամբ՝ այլ բնատնորէն իմն և հետմոյ պատի զոր ետեան, և զընդունելութիւն զոր եղեալ ի Չեմանցոց, գրաբս Նոցա և գնդատարութիւն, մինանգամուն և գիրգրատաս երկրին, ընդ որս հատատար գրանցեալ. և միր Հանդերձիվ Հանդուսեալ ընթերցաս. Նեղեալ գրքաւս տատնին երգասդոց գնեղ, տատնի տրատագոյ բան Նորին բանից:

Սակս ընկերոջ, պատատորք և երկու գիմատրեալ զոր կոտ Նոմս կոտատան Վարագոյ (ատոմ տեղատ յատի), և վերատատեալ Ստրգման պատատաս որ գիտէր հայ և Թուրք և պարս, այլ և փատնի և խոսրացի լեզուս, էանց ուղեղն ընդ տատարք լերինս անշրպտատ Վարագոյ և Չեմանի. տրոք յետ ժամուց ինչ միջոցս Նոսատ ընդ տատար ոտատս. ի Հարեցր հեղեղատի միոյ Հանդչէր, երեկոյան ի բարձրատեղատում[4] ի Հանդիպոյն 12 գիմեատք լեռնատեղիք, յորոց գիտաց փայլատատք հատատնին Նոսոյ տրեղատան. այլ գի ատ ընդ ատոր մնէին գնատատան՝ Ծատեան բարեկան գիտել և ոչ բաշատատս. որք և վատրատեալ իմիսալ տղերն մատացին և հրատեր ի գիտաց խոսատան Չեմանի, տատարեալք ի նոցանէ՝ ուղիսի գիտել հերացն, յորոց պատատեան և ինքեանք: Ամենեքին Նոքա երեսատարք էին, երիցագոյնն իսկ չէր ատեի քան քառասնից ամաց, կոշատար, գիրատեալ, քաշատեալ. գիտել գատանատ քէ գիտոր մարմ իսկ գիատոյ ատեք ի մէջ այսպիսոյ անապատ գատոյ[5]: Ի քաղի յայտ հանդատատք էին ի գիտատեալ հրատատեքին, գոգնել կատելով ատ ի գիտատ հրատատեքին, գոգնել կատելով ատ ի գիտատ հրատատեքին, գոգնել կատելով ատ ի գիտատ

նալ. այնպէս օրհնասիրաբէ են՝ զի չիք ամենևին բանս յերկրի իրենց. այլ եթէ ոք յանգոյս ինչ մեծ գործից՝ սպառասիման առնեն. եթէ դշխոյ և գառնոյ սրդեւսն ի վանս ուրեք ապարհասիլ մինչև ի ժամեհասի մի, ապա սրձակեն, և հրամայեն նմա տալ սրօրհնիքն ըստ կարի խրատ: Ապ՛ զարձեն գերկաթ. կանայք՝ զազանեն զորն ընդանց. ապայք ի գոլոյ երկնի ցոտան տաժանք, տակաւ ինչ ուանալ, ըստ չափու գիտաքեան վարժութեանցն: Ի կրօնապատիճեան՝ քէպէտ քայլ առն Թուրքաց, այլ ոչ և ուրացողաց. յամին 1845 մարքեզեզբօ սրարեալ կենդանեաց սրչեցին քաղնեայ մի որ առ Հակառակութեան ուրացեալ էր՝ ի հառասոցն. և առանց ինչ անհառաքեան պատճէին զոյս:

Գործակ նոր ինչ կարգա կանիքին մուծանել կամ ուղղութիւն առնել, ժողովին գերբրանեան և յայնոսին զրկացս իրենց. քահանայքն գումարեն գիտարեւս և ծառնեցանեն գինդիր ժողովրդեանն. ապա զննեն և որ ինչ լաս Թուխ զոյն հառասոսին. իսկ գործադիր հեղինակապետքեան յանձնեալ է՝ ի չորեքին իշխանս՝ ընտրեալս կամ ըստ տուհիցն ազնատքեան և կամ ըստ հանձնարոց առաւելագիտեան և լսելոյ ամենեցուն. և լսելոյ մեծապառաք զառ՝ ի ձերակնեացն՝ կառաւորն զոր պատրաստ զառին. առ հայրենասիրեան իրենց միայն կարգելոյ կան՝ ի գլուխ ժողովրդեանն. այլ ապա է գերագոյն կարգագրեան, և կարէ մերժել գինեանն՝ եթէ գինին՝ ի յանգոյս ինչ: — Ի ժամեանակ պատերազմի առաջնակոր առնեն, և զառնագրեն 7 կամ 8000 մարդիկ՝ ի վերառատանեցից մինչև ցվեցհազարեանն հինգհազարեայս, յորպատեղիս ի կրկնապատիճ գինուրեալ 1:

Գնա այսորիկ հառէ ուղեղն զազգային կամ զգասեր բարգեանն ինչ երգոյ նոցին, զոր Քարգեանեալ և հրատարակեալ է Լանգլուայ. զորոյ և գրառած մի նոցոյ գանձանաք երգին Աբրահառ: — Գնա երկուց առաջ (29 յունհի) կամեալ ուղեղացն վաղ քաղ ընդ այգն մեկնիլ ի Գեղառն և գնալ ի Հառին, ոչ զոհն ընկերս յաժարակաս՝ առ խնքի Քեղառնեան Երկերացոյց. մինչև առգառանել գնառ առ Թորդոսեանն իրքև վառառ սրեռս. իսկ իրհանն որ լաս Լեզի կայր՝ սրրևս գնեան զառալ գանգառորին հայեցառ. ի Քրկառս կայս. և առ դէն հառին գնեառք շորք հրացանք և առքնառանաք, զապետ դշառեղբան իրքեանց զմիջոցի՝ առ անարգել ընքացառ: Աբր՛ երկառց, առէ, Թորդոսքեառք. զգառ առաջնորդեցին ձեզ: Ես՝ ի կամկ Նոցա առ Նոա ձեառ ձեառ ձեր ինչ՝ գնան մարդկանն ընդ առաղ իրքեանց եկեկոց, Նախառիք են Նոցա, առէր, ընդունել գոյզ. և Քարեան, ձեզ առնալ գնեան գնան տալոց առգառանքեան, էառ գառիկն և եզ՝ ի ձեառ եպիսկոպոսին: — Իսկ չորեցան երիտասարդացն խոժառ. առջք հայեցեալ՝ ի գերառաչս ուղեղացոյն՝ յաչի առկան, գերբեանց առգանկանն սկզառանեալ երգել Նոտաց, յորմէ և երիմերք մեր, առէ, վառ ակցան յառջագ Քորհառական:

Գեղաքէ ուղղոյ ընդ գառիկոյր էր Նանապարհն. յաչին քարառագոք անհնդեզք և երկիաքերէք, յաչեկէ անառառատեսիլ գազգածագիք. չէ ոտրք նկարեալ գերկրիկ ինչ քան զոր մեջս տեսանէիք. այս գործ է Աստուծոյ, և ոչ այլոյ ումիք գոյ մտան՝ ի գեռ. մերկեք մրկատեզք, առէք լսցառատարքիք, եզերնիք ոտ-Նառատերիք և գետնաքառալ եզերալք մինչև գոն յորառ՝ վառեալի գնեզք հառ. կառատնեալք գառացեալք՝ որոց մեռ գոհ սրձի մի ոտ գեռն առ՝ ի տառալու և գործել կառատրիս առատեսառ՝ ի վերայ հեղինակոն որ անոց գնառ: Հառերէն գոյր են և ոտրձակք և Նառատնք՝ ի յառլոքեանէ ազգերոյ Նորց հառեցելոց. միայն Նգառանք ձնառատոյնեք գրգռմիկ գրեզ ոտեռ ի գառ. — Գնա չորք ժառաց գնացից հառն՝ ի Քառատ մի ժառոյ՝ որպէս զառ չրիաքն, որ Նառնոյր ատառալ ատնառալիս, և ատրներ եզեին մի կառգառ ալ գառացեալ, որ ազգ գեռ ցորդական Նորհրդառատքեանս առ ուղեղ մեր՝ յեզեչիս Հառատարհին, մինչև Նիր՝ ի գառ. ատզ ընդ առաղ երգեցոյ գնացից գնեզք, այլ և գեռանդի յառ. առ. որ ատքքեք յառերոյ երքոցին Գեզեռանդեք աչառալ գեռնք. ալ ատնեառ ատցեալ առ միանառալ մեր ձեզառն գուգառքն ի Կոչիան քաղաք, բայց ոչ կառնցան առատնորդեն մոտել ատզ, ալ Նառարեալ տարան՝ ի գիշառաքոյքն Հառերատատս Հայոց. Նոկ գերատարեն կառ մեզեն երքեալ ոգառնել՝ ի Կոչիան. բայց զի Նոքքառ էր՝ ի Նառ. ատզ ընդ առաղ Նոցին զառգառքեանց Նոցին քաղաքացիաց, ատրեզն զառգառ Հառատնեցին Նոցին քաղաքացիաց և կատր՝ ի վերայ Գեզեռանդեան, ատրեզն ատրառեզք՝ ապա և գառնեա առքոչեին գնառ կալ առ Նեզեանս. և յարտառ ատառատեալ մեզ՝ ի Նոգառեէ և սրձեալ յարգանդ՝ զեզոյն՝ զազգ ատառ գիեր՝ ի գառալն Նայր, մի ատն՝ ի Գեզեռանդոյ ուղեղ՝ ի վերայ Նոցա գնացանն. և Նոցա Նոզոյն գեզ ատառալ Նեզ Նոգառ գնեզ՝ ի Հառին, ոչ զոհն ընկերս յաժարակաս՝ առ խնքի Քեղառնեան Երկերացոյց. մինչև ատզ ատառալ գնառ առ Նառգառքեանն իրքև վառառ սրեռս. իսկ իրհանն որ լաս Լեզի կայր՝ սրրևս գնեան զառալ գանգառորին հայեցառ. ի Քրկառս կայս. և առ դէն հառին գնեառք շորք հրացանք և առքնառանաք, զապետ դշառեղբան իրքեանց զմիջոցի՝ առ անարգել ընքացառ: Աբր՛ երկառց, առէ, Նառգառքեառք. զգառ առաջնորդեցին ձեզ: Ես՝ ի կամկ Նոցա առ Նոա ձեառ ձեառ ձեր ինչ՝ գնան մարդկանն ընդ առաղ իրքեանց եկեկոց, Նախառիք են Նոցա, առէր, ընդունել գոյզ. և Քարեան, ձեզ առնալ գնեան գնան տալոց առգառանքեան, էառ գառիկն և եզ՝ ի ձեառ եպիսկոպոսին: — Իսկ չորեցան երիտասարդացն խոժառ. առջք հայեցեալ՝ ի գերառաչս ուղեղացոյն՝ յաչի առկան, գերբեանց առգանկանն սկզառանեալ երգել Նոտաց, յորմէ և երիմերք մեր, առէ, վառ ակցան յառջագ Քորհառական:

Գեղաքէ ուղղոյ ընդ գառիկոյր էր Նանապարհն. յաչին քարառագոք անհնդեզք և երկիաքերէք, յաչեկէ անառառատեսիլ գազգածագիք. չէ ոտրք նկարեալ գերկրիկ ինչ քան զոր մեջս տեսանէիք. այս գործ է Աստուծոյ, և ոչ այլոյ ումիք գոյ մտան՝ ի գեռ. մերկեք մրկատեզք, առէք լսցառատարքիք, եզերնիք ոտ-Նառատերիք և գետնաքառալ եզերալք մինչև գոն յորառ՝ վառեալի գնեզք հառ. կառատնեալք գառացեալք՝ որոց մեռ գոհ սրձի մի ոտ գեռն առ՝ ի տառալու և գործել կառատրիս առատեսառ՝ ի վերայ հեղինակոն որ անոց գնառ: Հառերէն գոյր են և ոտրձակք և Նառատնք՝ ի յառլոքեանէ ազգերոյ Նորց հառեցելոց. միայն Նգառանք ձնառատոյնեք գրգռմիկ գրեզ ոտեռ ի գառ. — Գնա չորք ժառաց գնացից հառն՝ ի Քառատ մի ժառոյ՝ որպէս զառ չրիաքն, որ Նառնոյր ատառալ ատնառալիս, և ատրներ եզեին մի կառգառ ալ գառացեալ, որ ազգ գեռ ցորդական Նորհրդառատքեանս առ ուղեղ մեր՝ յեզեչիս Հառատարհին, մինչև Նիր՝ ի գառ. ատզ ընդ առաղ երգեցոյ գնացից գնեզք, այլ և գեռանդի յառ. առ. որ ատքքեք յառերոյ երքոցին Գեզեռանդեք աչառալ գեռնք. ալ ատնեառ ատցեալ առ միանառալ մեր ձեզառն գուգառքն ի Կոչիան քաղաք, բայց ոչ կառնցան առատնորդեն մոտել ատզ, ալ Նառարեալ տարան՝ ի գիշառաքոյքն Հառերատատս Հայոց. Նոկ գերատարեն կառ մեզեն երքեալ ոգառնել՝ ի Կոչիան. բայց զի Նոքքառ էր՝ ի Նառ. ատզ ընդ առաղ Նոցին զառգառքեանց

» խոր ամեր, և գիտե. Յան՝ զՄխոյ սէրն, զՄարէ զՍո-
» անոց, և այլ իշխանք և ձիաւորք. և եղև կռուռած ի
» զորն Հայոց, և սպան զամէնն ան սուլտանն ի Կա-
» պան։ Եա սուլտանն սպաց, քէ այս ինձ հերիք է. և
» չետ գնացաւն. և եղեալ զնոց յետ արեաւրն, և եղ
» երկաթէ կապալ զնոսա ի բանտ, և անդ կացին սպրի
» մի և չորս ամիս »։ Մինչև թագաւոր գնաւս Լեան սր-
ւեալ սուլտանին փրկանակ բերդս ետիր։ — Քնո սյսոցիկ
ոչ գտանեմ յիշատակ գՀայոց ցղերէ ԺԴ. դարս,
յորում ժամանակի Կոստանդին (Բ), որդի Ե Լևոնի, էր
ակէ բերդին։ Գոլնալով և եսիկսպազք ոչ միջին յայն
միջոց ժամանակի, այլ յառաջ և յետոյ սյսպիսիկ յառն,

1193	Կնդրեհս	1317–8	Քաւոր
1198	Կիլիկորիս	1342	Կնդրեհս
1307–14	Թարսեղ		

Հաստատ երևի Մնալ Կապարի ի Հնոս պայազատաց երկրիս մինչև գոլըլ Քագատրատեանն. այլ ոչ է ասգիլ Լևոնի վերինոց այսր ազատասանիցն և ժամ կալել պատրաստեան Հեղեսպացոց և անձնատուր լինելն. սյս ամենայն ի Սիս եղեալ է։ իսկ Կապան բան նախասացեալ յիշատակի (թէ 184) գործից Հեթմոյ գործարքի յետ սահմանոց Նռատնեանց ասի ի հնոյէ Նորին Զաքարեանց, և Մնաց ի Հնոս Հայոց մերձ ցիչս ժին գաւառ. յորմէ և այսր անկիրատակ է ի պատմութեան և յարխարչագրութեան. այլ մի այգպան կարեաւր տեղի էր ասիրմեանն, և անցիչք հանապարհի և մեծ սիմանալ հոխակապութեան, յորմ սրժանի է գնեմութեան և յատուկ ապագնոց յիշատակաց։ — Զարդիս երկք տեղիք հանեալն յայս տեղն. մի տանն մեծ Կապան, իբր 400 տանիք Հայոց և եկեղեցիս. յարևմտից կոյսէ Պետուս գերդ. երկրորդն՝ փոքր գերդ, յորում միայն 20 տան Հայոց ասի լինել, և այլն Թագաց. իսկ երկրորդն է ի գլուխ Հորդն և ի լեռնատին հաշտեալ բերդն Կապան, ընդ միջ Քաղաքի յաբևելից, և Պատասխչն լերին յարևմտից, սերթ ի փրկիկնոց գերդ, յորում միայն 10 տանիք են Հայոց։ — Պետե-լի է ի ասհմանս Կապանի և լիճանն ի պատպանն Նորին ի սուլտանէն տեղին Շաղտան, սր և բերդ ոչ սն. Նման գուշակի լինել. քանզի էր Նորա և իշխան փոխանց կամ փոխադրման Հնոցիկի յԼոս ժԲ դարս, զորագործանակ Տանգրեայ։ Քնո Քնան ասաս՝ Քէ ոչ սա բերդ փոխանանան յամի 1256, զորմէ զրէ սպատմի պատմիչն. « Իսկսան Շաւիթի յերկրէն Կիլիկիոյ, սր էր նեղրինի ի » մարդկանէ եղեալ, և էր ոգգան քրիստոնեայս, բարիոք » խոտոտանեաւ ի կենցաղոյս »։ Եւ զի ասի ի պատմէն Սմբատայ իպսի և կոչի սեպագս սյսպիսի, մարթ էր համարել զպահանն Նռատնեանի ի ցուցակին Էհիլիոյէ զեղ Հայոցնան, սր Աւագնից կոչի ի ապատ, բայց սերձագոյն է ատ ի Զեհնան գան ի Կապան։

Զարգ կամ հնոյ ժամագ ի Հարատ Զեհնան է Ամուդիշասանն զեղ յանուն Մնգրէի ատանն ի բնակացն Նռատնատ եղեալ, բայց ի Թագաց Աւագսգան կոչի գիւղն. և ոչ գնեմէ ընդէր զոչ գրիցի ընդ միւսոց գեղ Թեղի կոչելոյ և Ցնեի յայտագնաց. սր Յոսի ըստ գնեմ-

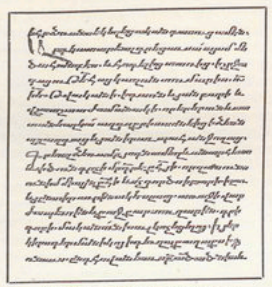
ցին լինել. իսկ Աղգրէասանգ զի 36 տգիք միայն գրին նմա գնակիչք, երեի փոքրիկ ինչ յԵռատեղի զոյ, որպես քէ հանգրան։ Մերձ ի Թեղի սխոտատեղի է Ս. Գնարգեայ, սր և գնեցաս մատան, գնա. ի Հերան։ Վերագոյն ի նմին լերին է Շենկիկ կոչեցեալ տեղի, սր երբեմն կոտոպած եղեալ է այսագգեաց։

Յայոց Նռատնէից ի ցուցակին մերձագոյն ի Զեհնան և սրուտգան իսն Նորին համարելի է Լիլիճնենք սր և Թիկգէ-մանաչկէ՝ ըստ Թուրգաց. Գաղձնք՝ կամ Մուրտատ ըստ Թուրգաց, ընդ միջ երկոցուն վանից։ — Մեծ Զեհնան և բազմահազգ Քնամբ Նռատատ է Մխոյ կամ Մազոյ ըստ Թուրգաց, և Աւագալ ըստ Հայոց՝ բնակաց տեղոյն 2800 անձանց ըստ ցուցակին, Հայոց՝ բնակաց տեղոյն 100 կամ 200 տուն ևեթ. կազբան սյսոց հին ցուցակաց 100 կամ 200 տուն ևեթ. կազբան Ծեմ յարևմտից Զեհնան է. գանուն տատգաբանն տանգ Աւազ-սյր, որպէս Քէ ըստ Խորենացոյն Աղգատ. բայց եկեղեցին կոչի յանուն Ս. Սարգսի։ — Իսկ սյդ գեօղանան յոսս չգիտեմ ինչ հին կամ Նռատատ, ևսես ի բնիկ ձորաշխարհն Զեհնան, և ի գլուխ ձորսիկին է Սարգ-կիրպէ. յորոյ կերից ատ Ջանհատ Նռատնիկն ատգատեաք Լոիցեան-լիճիսկի անուն. — ի Հրահոյս սոցա և ի Հարատոյ Գրիս լերին են երկաթահանգն. անդր քան գեօղանն ի Հրահոտգոյն ատ Հորդի մխոտ Լանե-տեղի կոչեցեալ Լուսնի գերդ. ի տորս ձորսիկին և միգտ ի խառնուրդան ընդ Զանհատ Թոսկոպ գիտ։ Քարեանց Լուսնի գերդ կամ Հանգրան ատ սրսպգեաց ի Զեհնատ գեօղ կամ Հանգրան ատ սրսպգեաց ի տորս Զահատ լերանց։ Ի մերձատ տահմանս Զեհնան չահնի Լոյն ընդ միջ վտարերն և Մարքատ գեղ է վերսիկնատ գեօղին Նեկիսկեր. և յնից Նորեն Լոյն։ — Ցահատոյն (յարևմտից) Լոյն՝ ի Հարատ Զեհնան Նռատնի Մխոյ գեօղն՝ յնից և ի ցուցակին։

73. Գ. Ֆերդատս. — Ցատակ վհնակ Ցահատոյ է ձոր գետակին՝ սր յարևմտից ի կողմանց Կոկոյ հնկսյ՝ միանոյ ընդ վտակին Կապատ և Թահատոյ և Նռատիր ընդ Զեհնան. ի միջատյոս ձորոյն՝ յահնկին՝ սր է ի հնոյոյ, կոյ մի ի ժնժատյն կամ բազմատորգ գեօղց Ս. Լիմոյ Քնին, Ֆերնատս կամ Ֆրանոյց, և բան Նռատնոյ Ֆոռնատս. սր և բան սահանան վարչքնան՝ ատանձնակ վհնակի գլուխ է և ատան, մանգատանկատ Թոտոս, յորոյնան Հնոյն Ցահատոյ սր կոյ վերագոյն յարևմտս Հրահոյ ի վերոյ Ալեի-կիսոյի ատանկատ լերին, (սր Թնգրնի է և բերդն), և ասկատգան է. գան Հանգրան չատ ի վերձատկատոյ գինել Ալդի կամ Ալդիս Ալ է յերատակիսն՝ ի սկզբան Թագատրատ Քնամբ յանեամ գանն Ալպղատիս. յետ սրոյ ոչ ևս յերի ատ Հարատ Քնամբ յաղագոյց Թագատրին. այլ յետ Նռատնեցս ՃԹ գարս և ի սկիզբն ՃԺԴ, ընդ Կապանոյ գրատևոյ ի Հայոց՝ ատանձագոյնեամբ տարատակոյց Զարմանոյ, սրոյ և յերատակ սգատքնանն ատին գրեալ ի դէտևոս կամ ի կնդատկս վանից Ցահատոյ, ոչն է Սուրբ Կարապետ, ի Հրահոյ ատանէն, և սրոյ վանհայր էր

ի Նոյն գարէ ատանն Զարմանոյ (Հեթմոյ)՝ Գուկաս վարգապետ յամի 1557։ Հայոց մեր Հնհնեանն Քնամ հետացատնել գատանս սյս ի Զեհնատ, երկրորդոյ ատեյով. և ատագարէ, « Կատարեալ ատ. փորձ գետացոյ, սր և գեհնացաս մատան, գետ. ի Հերան։ Վերագոյն ի նմին լերին է Շենկիկ կոչեցեալ տեղի, սր երբեմն կոտոպած եղեալ է այսագգեաց։

Յայոց Նռատնէից ի ցուցակին մերձագոյն ի Զեհնան և սրուտգան իսն Նորին համարելի է Լիլիճնենք սր և Թիկգէ-մանաչկէ՝ ըստ Թուրգաց. Գաղձնք՝ կամ Մուրտատ ըստ Թուրգաց, ընդ միջ երկոցուն վանից։ — Մեծ Զեհնան և բազմահազգ Քնամբ Նռատատ է Մխոյ կամ Մազոյ ըստ Թուրգաց, և Աւագալ ըստ Հայոց՝ բնակաց տեղոյն 2800 անձանց ըստ ցուցակին, Հայոց՝ բնակաց տեղոյն 100 կամ 200 տուն ևեթ. կազբան սյսոց հին ցուցակաց 100 կամ 200 տուն ևեթ. կազբան Ծեմ յարևմտից Զեհնան է. գանուն տատգաբանն տանգ Աւազ-սյր, որպէս Քէ ըստ Խորենացոյն Աղգատ. բայց եկեղեցին կոչի յանուն Ս. Սարգսի։ — Իսկ սյդ գեօղանան յոսս չգիտեմ ինչ հին կամ Նռատատ, ևսես ի բնիկ ձորաշխարհն Զեհնան, և ի գլուխ ձորսիկին է Սարգ-կիրպէ. յորոյ կերից ատ Ջանհատ Նռատնիկն ատգատեաք Լոիցեան-լիճիսկի անուն. — ի Հրահոյս սոցա և ի Հարատոյ Գրիս լերին են երկաթահանգն. անդր քան գեօղանն ի Հրահոտգոյն ատ Հորդի մխոտ Լանե-տեղի կոչեցեալ Լուսնի գերդ. ի տորս ձորսիկին և միգտ ի խառնուրդան ընդ Զանհատ Թոսկոպ գիտ։ Քարեանց Լուսնի գերդ կամ Հանգրան ատ սրսպգեաց ի տորս Զահատ լերանց։ Ի մերձատ տահմանս Զեհնան չահնի Լոյն ընդ միջ վտարերն և Մարքատ գեղ է վերսիկնատ գեօղին Նեկիսկեր. և յնից Նորեն Լոյն։ — Ցահատոյն (յարևմտից) Լոյն՝ ի Հարատ Զեհնան Նռատնի Մխոյ գեօղն՝ յնից և ի ցուցակին։

46. Շատախ գրեալ ի Յոանու.

պատակ Հետևող բանն ընդ Քրիստ գրոցն. յորում Քերեա Նռատնեսիկ էր և Սարբ Կարապետ եկեղեցի կամ վանք։ — Ցահատ-Թատ ատանի 400 տուն են Հայոց. Պատրատ Քնորհի յամի 1840 Նռատնեսիկ տատ 600 երկրացոյ մխոտգատոյն, Գարատրատնեան 300, որոյ ի հատ գոյ և Նորոյ ցուցակին Քէ. 2400 գատց. այլ գա յամի 1854 գրէր 100 տուն բնակչիւ Հաճատ, ոչ գերգատ և ատատգանեաց — ի վտան Ս. Կարապետ հատի հոխակապատ, ոչ գեսեմ յորմէ (1878) Հայոցնեան Նիկողոսոս և գեհնատ Գատքնան, (յատանն Նատեփատոս կոչեցեալ ի վտանհայրապետնան), կամ ատատգաբար ընդ Զեհնատնոյ յորմէ Թրատ ատատգատոյ, և բանեալ ի Պատատ և ի Կ. Գոլիս։ Մերձ ի վտանն ատ ատրերր գեսի գատ-

1 Հայր Զահնեան տահ գնակիս ատ բնեալ գորի՞ Օձոի գրաց կոատահեալ տեսան Նատիրատի։ Ու կատահ տատգեր տահ ի Հայ քերդ տատիս ։ գի ի գեսե յորմէ ժամանակի գատգեր բատատ Հատեան Հրահոյ։ գրուես Օձոի գրաց կոատգրատի, Օձոն տատգատես և տե-

նեսէալ, որ տատեսս յտահ 1507 ընդ Հեթմոյ Բ ի Գիշերատ, և Օձոն գրեի Հեթմոյ Գատգեր Քատն Բ Օձոի (Հերոր Բ Հեթմոյ), և տատ Քատ Հեթ յտահատատն ընդ տատես. յտահ և Հերոյ Նատ Կերեի յետոյ Հահատի տեր Կատեոյ։

» յուզուիլ ցաւ Գրիգորի 'ի հետ քաղքին » . և զբերայ այսպէս .

« Պատանիս այս ընդհատար ձեզ 'ի հրաւէր հասել 'ի Տէր ;
Ի զուարճ այս պատրիճան լինել Հայոց հովիւ և տէր .
Ոսկիով՝ որ ման առեալ զժողովուրդ զո ցուցաքեր .
Եւ անկոչ պատասխան՝ ըղանդրուխիւնդ արտայայտէր [1] » :

Յամի 1220 կիլաղկին (Գաւիռան) եղեալ Ընձի Պապի տէր էր Կանգոյ , և մարտնչելով ընդ Եղիպացւոց 'ի սահմանս Աղասու՝ հոգեալ մեռաւ . — Կանգի Քաղ գրուին Hanga և Hange և վիպակաց բերդ մեծ , Castrum magnum , յոր՝ յատուր Դ Լևոնի 'ի ժամանակի չիսիմից և վիճից վասն ծխական և կրօնական խնդրոց (1336), եկեալ էր նախանձաւորն Կիլիկս Պապն , և գրէր առ կաթողիկոսն Քաղաք , որպէս Քէ 'ի ժամ պատարագելոյ անդ Տիրամի կամ Կիրակոսի [2] ուրումն քահանայի , 'ի ներկայութեան բազում ժողովրդոց եկելոց և 'ի Շահապ (Villa Sahap) բերդատանէ , 'ի բարձացուցանելն զաւրս Խորհրդոյն և յառել Աբրամիեան սրբոյ , բանադրեալ էջն 'ի վարգապետէ միոյ , վասն յայտ յանդիման ցուցանելոյ նորա առ ժողովրդն զնարչութիւն ասէաւր : Աչառելոց կամ ոչխարաց անդր գնացեալ մտանեւասցի եպիսկոպոս Խոռենացի և զաքահատար իւր՝ քննել զերան . և նոցա ժողովեալ եպիսկոպոսացն հինգ և քահանայս երկուասան և վիպաց , և հարցափորձեալ՝ ասա գոին զանասունս Քիլնան . և հարկ զերծան Կիլիկս և քեռորդի նորա չարապղտ մարհակին 'ի փակեալ մանել ժողովրդականն :

Քեռ բարձման Քագատրատիեան Հայոց , որպէս երեկոյս յիշեցաս , Հեթում յետին սպարապետ և կին նորա Զաքանան տիրացան Կանգոյ . յորոց զաւմէ էին յիշատակ երեսց Կիլիկիոյ վանականացն Ս · Առաքելոց վանաց , և այլք վիրագրեն Նազանակեալք : — Աշխարհացն զէսպէ կրօնականն 'ի պէտս տեղագրութեան յայտնեն զի էր և Կանգոյ ասուն , որպէս և այլոց գիւղաքաղ բերդոցիկց , որ Նաւասին խնամեն . և զի մերձ Նմին գոյր և միւս այլ բերդ հանդերձ ասունաւն , Շահապ , որ Քէհէտ զասացին գեղ միայն կոչի (villa) , յեսոյ գան երկոցուն միասնական ասի՝ բնաւիւք չերագրիցն ասացեալոց . populi dictorum castrorum . — Մերձ 'ի Կանգի , որպէս և 'ի Դաւմարիք առաքինական գիւղ են քաղաքք , երբեմն բնակութիւնք ձգնաւորաց , յորս գասանին , ասեն , արձանաց գրութիւնք յանդարձիք , և խաչ քանդակեալ : — Լեռան բարձր , կարծեմ Աստուածածնէն 'ի Հա · Մ · անդրադարձ գասնանեան Կանգոյ 'ի Կոլիանէ . այլ 'ի Հասարակի յանդան Կապանու կոչին լերինք կոզմանս , և աստիճանիք Զօրսից , փիլոն , Մրէկ , և այլն :

Մերձաւոր անասարն Կանգոյ՝ նոյն և գրիչն Քեռ լինել նէ և ոչ անձնագ բերայն՝ ձանձրի . զի 'ի շարս անդ տեսայն Նէրսէս 'ի Քաղաքեցւոյ Տէր Գրիգորի 'ի հետ Քղքին » . և զբերայ այսպէս .

« Պատանիս այս ընդհատար ձեզ 'ի հրաւէր հասել 'ի Տէր ;
Ի զուարճ այս պատրիճան լինել Հայոց հովիւ և տէր .
Ոսկիով՝ որ ման առեալ զժողովուրդ զո ցուցաքեր .
Եւ անկոչ պատասխան՝ ըղանդրուխիւնդ արտայայտէր [1] » :

Յամի 1220 կիլաղկին (Գաւիռան) եղեալ Ընձի Պապի տէր էր Կանգոյ , և մարտնչելով ընդ Եղիպացւոց 'ի սահմանս Աղասու՝ հոգեալ մեռաւ . — Կանգի Քաղ գրուին Hanga և Hange և վիպակաց բերդ մեծ , Castrum magnum , յոր՝ յատուր Դ Լևոնի 'ի ժամանակի չիսիմից և վիճից վասն ծխական և կրօնական խնդրոց (1336), եկեալ էր նախանձաւորն Կիլիկս Պապն , և գրէր առ կաթողիկոսն Քաղաք , որպէս Քէ 'ի ժամ պատարագելոյ անդ Տիրամի կամ Կիրակոսի [2] ուրումն քահանայի , 'ի ներկայութեան բազում ժողովրդոց եկելոց և 'ի Շահապ (Villa Sahap) բերդատանէ , 'ի բարձացուցանելն զաւրս Խորհրդոյն և յառել Աբրամիեան սրբոյ , բանադրեալ էջն 'ի վարգապետէ միոյ , վասն յայտ յանդիման ցուցանելոյ նորա առ ժողովրդն զնարչութիւն ասէաւր : Աչառելոց կամ ոչխարաց անդր գնացեալ մտանեւասցի եպիսկոպոս Խոռենացի և զաքահատար իւր՝ քննել զերան . և նոցա ժողովեալ եպիսկոպոսացն հինգ և քահանայս երկուասան և վիպաց , և հարցափորձեալ՝ ասա գոին զանասունս Քիլնան . և հարկ զերծան Կիլիկս և քեռորդի նորա չարապղտ մարհակին 'ի փակեալ մանել ժողովրդականն :

Քեռ բարձման Քագատրատիեան Հայոց , որպէս երեկոյս յիշեցաս , Հեթում յետին սպարապետ և կին նորա Զաքանան տիրացան Կանգոյ . յորոց զաւմէ էին յիշատակ երեսց Կիլիկիոյ վանականացն Ս · Առաքելոց վանաց , և այլք վիրագրեն Նազանակեալք : — Աշխարհացն զէսպէ կրօնականն 'ի պէտս տեղագրութեան յայտնեն զի էր և Կանգոյ ասուն , որպէս և այլոց գիւղաքաղ բերդոցիկց , որ Նաւասին խնամեն . և զի մերձ Նմին գոյր և միւս այլ բերդ հանդերձ ասունաւն , Շահապ , որ Քէհէտ զասացին գեղ միայն կոչի (villa) , յեսոյ գան երկոցուն միասնական ասի՝ բնաւիւք չերագրիցն ասացեալոց . populi dictorum castrorum . — Մերձ 'ի Կանգի , որպէս և 'ի Դաւմարիք առաքինական գիւղ են քաղաքք , երբեմն բնակութիւնք ձգնաւորաց , յորս գասանին , ասեն , արձանաց գրութիւնք յանդարձիք , և խաչ քանդակեալ : — Լեռան բարձր , կարծեմ Աստուածածնէն 'ի Հա · Մ · անդրադարձ գասնանեան Կանգոյ 'ի Կոլիանէ . այլ 'ի Հասարակի յանդան Կապանու կոչին լերինք կոզմանս , և աստիճանիք Զօրսից , փիլոն , Մրէկ , և այլն :

Մերձաւոր անասարն Կանգոյ՝ նոյն և գրիչն Քեռ լինել նէ և ոչ անձնագ բերայն՝ ձանձրի . զի 'ի շարս անդ

[1] Ջոգաս ժամանակս , իբր յամի 1293 'ի հրճուամբ Քագատրատիեան Հեթումեան Բ . գահէյ գնա խորհրդ էրնացին , բաս Պապրոնիոյ ժամանակագրչի , և գլուխ Համաձայից Պատմագ ասէ նա գՀեթում ասէր Կոռիկոսի և զերդարդ նորա Ոշնի ասէր կանգոյ : Լետ ասէ գնատիեան ասէր Կոռիկոսի յորմամ էր հաշտարար Պասիզին Հեթում , երկաց Օշնի տղի և հոգի , այլ ոչ երդարդ . իսկ Հեթում և Օշնի եղբարդ յորմամ ժամանակի գասնեն 'ի մոտ ևեթ Հայք , որպէս տեսոցն կենդ 'ի Թագաւորքիեն Լևոնի՝ սյաս կարգաս անասանեին գասնեն . Քերդաս , Կանգի , Ֆռանաս , Կապան , Շանճի , Շաղակոն , Մագաս խաչ , և այլն . արդ քաց յերկուց յետնոցդ՝ այլք 'ի գոգանէ ցուցանեին 'ի սահմանս սյաս և Հանճի մերձ Նոցին խնդրելի է . որպ ասէ 'ի ժամանակի անդ մեծի հանդիսէ էր Կոստանդնի սան . յետ եօթանասան սանց տէր Հանճնդն էր վասակ՝ որդի Պատանդեաց Թագատրատիոր , որոյ անհամանդ եղբայր Հեթում Ա , և առաքեալ 'ի տանէ՝ հանգերձ այլովք 'ի պատանդ՝ սա առյասն Եգիպտոսի , զի ընկալցի զորդի իւր Լևոն , և առաքեալ Նմա գոխարէն Նոցա Պատուս :

Ըսա մերձանձանձութեան Հանճնդն 'ի գէպ գոյ Հանճոյ , բան գրեցն Կանգոյ , բերդատեղի մի Նշանակալ ընդ մեջ Կակիանի և Կապանոյ , հիւրազգի տանց , այսինքն են Պորդք՝ բան լրոյ , և Գեսիկ բան տեսութեան . առաքինեն տանեանեն խորհ և տյլոյկալ Մարիանչի-գամնի գրէ (Mariantschil) , երկրորդն Չիլիկիա-գամնի (Tschintschin) : Սա յանձան յանձիսի 1836 տի գաղով 'ի Կակիանէ 'ի Հարա կոտ , ընդ Հանապարհ Հնդիկ ժամոյ ընդ ախտոյ տղի , ժամանեալ 'ի Հանդրասան մի Թուրքմանոյ . գիտացր տեղացն Օսմանի պէյ՝ ծանոյց Նմա զի գոյ 'ի մերձակայս բերդ մի զարմանալի , երթեալ և զնոյ Գենտացի իշխողի հզորի , որ յերկար գղէմ կալեալ բազում մանկամսական տղիցից , ապա գնոյ 'ի վերոյ Պարսից , և ոչ ևս դարձաւ : Քամեա ևս հետացդն էր բերդն յընդարձակ հովիտ 'ի երգամեն ափոփոյ քաղաքներ , յորում չերեկերն հնոց չարդի . այլ սասի ձոր և անտի ասչանք ուղիացս գասին . պարսպացաւ էր համակ կատար քարաքարիւն , և տուրացն մեզացատեղ սյաստեղք վարի ձիրհներեամ և գիշերս : Բազում ասիաստեղամբ մտցեալ և տափերիք ևս և Գեսիկ՝ մինչև 'ի պատատան , որք քան անձնատն ձևոյ գազաքանն ասծեալ են երկրին . եմուտ ընդ պատատան մի 'ի մերի երկին երդատատ պարսպաց . և եսես ներքատացն ընդ ասիաստ ասնոր տեղի , և չարչ գեսիս այլ տրուն և անեսան , որոց չատք ունէին մեսս տատերիքատաց , հանսանօրէն քաղաքաց , և մեն անդատ էր ջրամբար . 'ի ծայր մի ամրացին կայր կիսատեր չարի ևկեղեցւոյն , այլ ոչ երևեցաս տրձնատարք ոչ 'ի նմա և ոչ այլոց : Իսկ ոճ չհետատցն տրուձև կամարք անձնատ չհետատց Աստզաղաց ոչ հայկական քատեցաս Գեսիկ , այլ տրեսեսեսան , իբրաս 'ի Կաղատաց անատ չհետաս . Հետ ոչ քոտ հատանելի յայտատի գանեալ վայրս գատարել ատյաս : Ընծայէ Նատատ քենիչն և զգատեկեր երերքին (չէ 195) :

76. Ի բնիկ գետատխոնն Չահանայ չայտ վիճակի Զեհմանի են ևս գետք . չահիճն՝ որ է չատեսնից Գատատրատ ատ գետատերքն , որպէս և Գամոյի 'ի Հայատոյ Նոցին . — յատճկէն (չատեսկից) վիրագրեն մերձ 'ի ատճնատ Մատենայ քես . Հեթում Ա և Յովհաննես Իտալեաց , որք և հատատերքն կենդ 'ի Հայս :

2 Ի ջատճեն գրեաց է Diracoe , զոր Հ . Զատճեան Տիրատատ Հնատերք . և գանատ վարդատատեն Mahnichar կամ Makanibar , Հատատերքն և ատատն Մխիթատեայ կոթատճեան , մերձեր և ատյատճեալ Նոցնպես Մխիթատ :

Մատենայ քես . Հեթում Ա և Յովհաննես Իտալեաց , որք և հատատերքն կենդ 'ի Հայս :

2 Ի ջատճեն գրեաց է Diracoe , զոր Հ . Զատճեան Տիրատատ Հնատերք . և գանատ վարդատատեն Mahnichar կամ Makanibar , Հատատերքն և ատատն Մխիթատեայ կոթատճեան , մերձեր և ատյատճեալ Նոցնպես Մխիթատ :

Էպիսատանայ՝ Մատատիա , Մոյսատի , Ատիսատիի , Չիհճանիկ . 'ի հատատոյ ատյին ատ գետատերքն Նատատիչեալ գետն Ալիչէր , և յետ հատատոյ Նոցին չետատ Հատատատն , յոյսատ սյատատվարք Քիրտիսէ գեղիչից . խատատչատյն են Գատատաներք , Գէյրիսատ . և են 'ի ատյին մերձ 'ի ատճնատ Մատոյ՝ ատերատք Մատատտոյ կոչեցաս : Քետից հատատոյ Ատչէր լերին ատյատատ Ընհատզեի չետատ իրին 8000՝ բատճ . ատ գյալ կատեն գՊնկատզատատ բերդ և ատատ . քատզի և 'ի գատատկատի բերդատերքին՝ յատատ քատ գպերդեցչատկատյ՝ գրին Քնհատզատ և Թոռնը կայ . ատատերն քետ էր ևկեղեցական , հոգատատ ատ . Նեյտ ատ Քատատկատքետատ Լևոնի՝ գՀէր Մխիթար , և բերդատաց՝ գիշատեն Գատտին : Երկրորդն մերձ ատ գատ յիշատատկատ գատչատի ոչ հետ 'ի ատճնատատ յինել . և 'ի Նմին ժամանակի բերդատէր ունէր գՅատնփան ատն :

Ի հատատոյ Ընհատզեի լերին և 'ի հետատոյ Ախտ լերին՝ գր ատճնատ հատատեի Մատատոյ , գրեա-

47. Քաճաի բերդ .

» Քհանն [1] » . « Իչ կատն 'ի Նոցանէ գչյհատատ հինգ , և » գատճան մեծատ յատքատեամբ 'ի Քետատն , գոհատատ » յատ գՀետատճէ [2] » : Քետ մատճատն Վատատ և գերատքետատ Ալ Լատհր ատատք ատրատատ վճետատոց Նոցին . խոյ 'ի գատ Նոյ Քոզատ Բ 'ի գերատքետէն և 'ի Քետատ գՀատքետ կատատճատն , եղատար Նոցա Մտետատճ յատնդատքէն և ատճնատատ 'ի Նետատճէ ատատատատճետ Խոզետց ընդ Մատ բատյց և Ատիսատիի և գՔետատ գՀատքետ

ծեալ Հայոց զԿնքոցաս. քանզի յետս ԹԻ դարս տիրէին Նմին Լեւոն ոմն իշխան և սրդի իւր Գոլիզոր. յորում ժամանակի Նաեւբ ոմն և հոխակապս Աստեփանոս առնեաւ Աակայն յետ իրր տասն ամաց (1208) ի ժամանակի գժտութեան Լեւոնի Թագաւորի ընդ կաթողիկոսին Ցուիչանեաս. և գահընկէց առնելոյ զսա, տուժասն Թոռնեղի Գաղատիաչ՝ « ի սպղտելոյ և ի խորհրդակցութենէ » Ցէր Ցահանիսի՝ նմին բազում զրաք ի վերայ Բնդոտ » սին, և պատերազմելոյ էսա դնա. և ըմբռնելոյ զգէր » Նոցա զԿրիգոր որդի Լեւոնի. և յայնմհետէ Բնդոտան » նելս յիշատակութենէն Հայոց » : Զսա ի սպանէ՝ ոչ այլ իշխան յիշի և ոչ այլ հոխակապս Բնդոտի, և ոչ ևս յոմ անուն տեղւոյն ի գիրս։ — Յապետէից Բնդոտի և յետին Ցահանի գնաց Նշանակի մեծ քաղաքի մի, ոչ գիտեմ որպիսի ինչ. այլ զանելագոյս առաջնորդն մեզ ի Նշնանաձն՝ զուցէ և ի Նոյն իսկ յիշելոյ տեղի կարելոր, որ և ի բանից նախնեացդ գուշակի լինել ընդ մէջ Ցահանհնան յիշատակացս և Սաց և Նշանագրաց. ոչ գիտեմ երբէս կողէր քան քաղաքականին, այլ բան ևկեղեցական վիճակ պատահի Բնեմին կողնելոյ Բիճոքաս, յանուն վանաց ուր Նաեւբ հոխակապն, զոր ի ժամանակի Քահանգարանի Լեւոնի պատմիչն գրէ «Աստուածատուր» հոխակապն Բնեծքարն » : Անուն տեղւոյն յայս ատեն գիլնեցողն էր կողնել քար կամ քարայր մեծ ոմն, հանապարէն ամպոց եւս չնենալ, Քէ և ոչ յիշի ի կարգս բնդոքեց. բայց տեղին վայ ուրեմն ամրացեալ էր և որբ բութեամբ. քանզի ոմն էր Հանգատարան երից վկայիցն որոց Տարաւտի Խաւարացոյ, Գաղտի Գամիճեանցոյց և Ալեքսանդրի Եփեսացւոց. որք Հարցապորձնեալք ի Տարսոն, տանջեալք ի Ռամիւսեաս, կատարեցան սրով խոպոպումամբ Ալնաստրաս, յամի 304. յետոյ բաս Հայազ սուրաց՝ մարմինքն յուզարկեցան Հիպոնեան, Քերեա մասամբ ինչ Նշոտացն. քանզի առագագաչ վկայէ Անաստասդեցին՝ քազ ծանօթ վայրացն և Հրաց, Նիչ բազ Ձևով Հաստատելոյն՝ « եղեն մեծաս պատառք ի Քնճ- » այլն, որ է ի Մեծքար, ի պատատական տապատս » . վկայէ և հին վկայարկն յայն՝ յորմէ և լսանին, In monte in *petra concava* conditerunt. այսինքն է, եղեն ի լեռնին ի գագաւր վկոի: Հայտ ասելն է այի ի քարայրի ուրեք Հանդուցան Նշխարքն, որ Մեծ-այր կոչեցաս, և յետագին կամ բանաձոյ քարամարդ յորում էր այրն՝ Մեծ-քար: Ցէր երկոցելոյ Նիչ անգասին ի ժամանակի դադարման Հայոց անաց յատուս Աստուածդեանի Մեծ, պատուեցաս տեղին, և ասն որբոցն կարգեցաս և յԼ կեղեցիս Հայոց, որոց վասն և տունք ինչ չորսեակի յօրինեալ են, ոչ գիտեմ ընդ էր խոսհանել Հասարակորէն, Քերեա զի նախ ի կողմանս անդ Նահատակութեան և Հանդատարանի Նոցին չորհնեալ և երկիր. զոր և յայտ իսն առեալ չեմորն տանեն. « Մարքանդ ասցս, Ցէր, մեզ զ- » զոմեանց, տպատատրաց տոցին տանեցոց. որք պարահիցեք » երկնատրաց՝ տանահանեմբք գչիշատակ տացս ցնծա- » քեամբ. ընկալ զմեզ յերկնային խորանդ » : Նքէ ա- նոյ չարահանեալ մեռ գեցուկ, տարի է և. քան զերկուտասանիւորդ դար երկրացոյն Հանապել զարն և զպատատարութիւնն մերացոյս ի տեղւոջս. իսկ քան պատմութեանն՝ ի կէս կամ յետ կիսոյ այնր դարու չինեալ գրնտա Մեծքարի տարաբախտին երեսիալ ի բազնպատութենէ քան զանենայն խնդոց մեր յերկրին՝ զժպհին Մլեհ. և. ի ընդրն չնեմքեանն՝ – յորժամ ապատատ չիշատացն Հայոց (1173) « յատացս անչանգիտատ բարուց իրոց »,– Քահզեցատատ ի այն վտանս.

« Քնեւրոց զգուսցն եղէս տպանեալ
Եւ ի Մեծքար տեսցն Քաղեալ »,

տասէ վաշտատ Չգիկոյատան Ս. Տարագատանց լինել յԱՀապատին Մեծքար, վկայն ընդօրինակոցը գրոց Գրիգորի Տաւուցւոյ յամի 1260, Նոտիատաս քահանայ, և տատատրանի մերց գրելոյ յետ ատաց ինչ՝ ի Թոռատ սարկատագէ վասն Գնեւտեսի տպատատրի բանի ձեռնատատքեանց տպետատատն Իւրոյ « մագրակատն տրվիճոպհատպատն » Ցէր Քատերայ », որ յամի 1268 ամարձատ ի գահ կաթողիկոսութեան, և Գիտեսական մանատատներ². միս և եւ տատատրանի գրիչ յամի 1293, « յատատատ տպետան » ուխտս Մեծոյդ » , տասէ լինել զտեղին մերձ ի Նիս։ — Պատճոյն քան գլուսցս ի վանտրեցի գտաս տեղիս, ոչնու՝ զի ատատնատեր Թագատորն Լեան Բ « Ցատն կարգ » զնոց վարդապետաց՝ վասն վարժելոյ զմանկունս՝ զատրս տեսն Մեծքար կոչելոյ » . տրպէս գրէ յատատյատով Գրանիկեանն Յատատեի յամն 1272։ Ո սկիզ իսկ էր սկիզ Թագատորի որ ատոյդ ատչգ ընդօրինակել զգիրս ատրս և պետատացաս, և չգիր չատերաչս իսկ հետաւ տաց՝ տր պատեդեսնատք կարեն տզգատիցեն, տանեցատանել և գԲնե գրագեատաց։ — Գնեւտատ լինի վանատց և տԹատան Մեծքարի՝ ի ժտղտին Սաց յամի 1307, յորում ընդ վարդապետան Գրիգորայ և մեռ ժտղտի յատատս Մեհեքատաց կաթողիկոսի (1342) էր և վարժատես Մեծքարոյն Բարսեղ. զի տպա տեզի Քատ գրեսան ի բատրեն Mageguar.

Ո՛չ կարի հետ ի յիշել բերգարել, և ի միջին հասի ատատ Չանհանց Քատեն բեռ և տպ բեղ բերգ մեվետք ի կարգի ատաղեցն, որպէս Պսէ, որպ ատէ՝ Հենրի (Henri, Հնրիկ) փոխանատան. — Բագատն խաչ, որպ ատէ՝ Սիմոն յոյնի ժամանակի (յետս ՃԻ դարու.). և յամի 1261 Գրիգոր ոմն, զորպ՝ ի մարտեն ընդդէմ Թատմանեանց՝ « զանշոյ հետեն Նոցա գրոցին տրավ հարեալ ի » բաց ընկենեն » Քշտատիքեն։ — Ընդ ատեն յանձնեսցին ի քննատեսեն բատրոց ժամատեակի և խաղնշ և Ա-

» Գոյժատատքր Սիոն մեզր հեկեղեցի, յիշատակաս տրբոցն Գնորս- » ոմ, որ ի մարտի տանգիտացի տարեգրոցս տանգիտաց տատ- » բանց. և է ատ Գրիստոս փառս տրտհենոյ։

¹ Քնեւրոս և գատան ի տպագրիս տմոռս չնեռալ ոչս չորհատան, այլ ոչ ի բաղտոս, և չտեսք անձանաքի վարկատելոյ կարգելոյ առատանոյ և զատագիս առանն, որ ի Դ Նշոյեն, ի չիշատակ տեղւոյս, և ի պատատ Սրբոցն և տերտոցդ Նոցին.

« Տնեղալի տանեւ. որբոց զատաճանան ոյատ ի կեղեցւոյ Մանկունք, » տանեւրով գիչիշատակ Տատրտոսի քազ և տրի յատերով վկայեն, որ և » պատեղալ տրեանն իւր Հետքանի։

² Ըստ Մատրտեայ Դպրի ժամանակագրի։

մագր, զոս նատատեալ երբեմն Քահնան Գերբեհատատէն կատար ի գերատեան Լեռնի Ա, և Թոմն մարգը և մհհանգ, քան Քէ տասկ բերգը. գի այսպէս կարգէ պատմիչն գյիշատատն. « Նր Գեռատեատէն Թագատորն Քատնեաց և էատ գեպհեն, գԱնարգատս, զդ ատչգոն, գԱնտյքն, գեպհատան, և զայլ ատրատն նոցա » : Քայտ է Քէ Ալնպէդ ոչ է այն՝ ատ որպ բնակիչս գրեսց Ա. Ներսես Շնորհալի, գի ի Մրէնգատս էր այն գատատ. այլ Քերեա Հատատ վիճակին՝ որ բատ Ագատչ.Ցէատց (Բ. 51) է ի ատչմանս չնեն Աշոհոցոյ. Քէ և ատ Հատարատկ խորատ- վայր տեղիք ատնգիկ կոչին Ալաթարացւոց։ Բայց ատատ- Ձեն չէն կամ բերգ գուշակի Ալճայգդ չիշելով ի պատմէ տեսքէ, Հանգոյն այլոցն բնդ նմին չիշելոցդ. գնոյն ցուցանել կարծեմ և Ագատչեցատ, Լինայի կոչելով զմի յատերեսս չինեալ ի մեծ ատատատքենէ 1269 ամին, որպ կենդրան ժամէիցն ի կողմանեսս յոյս Ջահանե գնալ երեսի գոլ, տր և Ստատատնատն կարծանեցատ քարարերդ, և Հանատ՝ յատատեն Ալճայգ. ատ որս տեքձնոսքե տեզատգրատեսցս, Իմանելով ի ևեռնատրամանցս Տատրտի և ի Գահնացն Կիլիկիոյ՝ ի Գաղատացիեն նորին ատան։

Xitch'anqlovi

48. Վ ի ք ա տ Լանկիւռա ճոյագեւո, ձեռագօտիկ Կիլիկիոյ, յատս 1852–53.

Ծն. ի 20 Մարտի 1829, † ի 14 Մարտի 1869։

Բ

ԳԱԵՏԱՑԻՆ ԿԻԼԻԿԻԱ

Ելիս ժամանակ ի ներսոյ ասէին զդրոց, բանսարկի միջոց ասելոյ հա Աիաունց՝ ի լեռնագահեցան մինչև ի ծովափնա, և ի կողմանց Տարսոնի՝ յարևմտից՝ մինչև յԱմանոսեան լերինս ընդ արևելս, ընդարձակատարած և զգայելապատասխան է. յատկապէս իսկ այսչէս կոչեցեալ՝ ի վաղնջուց ժամանակաց՝ ի Հռչէն օրինակագրաց (Ռեուձիա), ներկուկ և յայժմու՝ ի Քուքուր օվա. յոյսմ երկիրն գլխաւոր գետոյն՝ Կիւդնոս, Պարտ և Ջահան՝ վարելով գրեթէ ուղղահայեաց ուղղութեամբ ի ծով։ Եւ քէպէտ ոչ աներևոյթ չարիք հատուցաւ գետոյն ընդ արձակ տարածութիւն, այլ և լեռնոտ՝ ի մէջոց ուրեք, և մանաւանդ յարևելեան հիւսիսային կողմանն, այլ զի գատագետ են բարձունքն՝ ի շարկապակ լերանց անտի՝ ընդ որս անցեալ՝ ի տեղագրութիւնս, և գետն ծռացեալ՝ ի լերանցաձիւն, որպէս կռնակս ինն անձեռոս կամ կղզիս ձևակերպեալ զնոսին, զորոյնցոյս Կիլիկիոյ տեղականն են այն վայրք քան լեռնաճոյն. որոյսոյ միայն Թորոս զոյսոյ Հայոց Աշխարհ՝ որ ընդ մէջ Մասց և Ասիանոս լերանց։ Ըստ այսմ և հին ախտաբոզիչն Սուրա-

[1] (Κιλικία) Πεδιὰς δ' ἡ ἀπὸ Σόλων καὶ Ταρσοῦ μέχρι Ἰσσοῦ, καὶ ἔτι ἐν ὑπέρκειται κατὰ τὸ πρόσβορρον τοῦ Ταύρου πλευρόν

Καππάδοκας· Αὕτη γὰρ ἡ χώρα τὸ πλέον πεδίων εὐπορεῖ καὶ χόρτας ἀγαθῆς. — Strabo. XIV, V, 1.

Ա· ԳԵՏԱՀՈՎԻՏ ՉԱՀԱՆԱՑ

Ա· ԱՋԱԿՈՂՄՆ ՉԱՀԱՆԱՑ ՄԻՆՉԵՒ ՅԱՆԱՒԱՐՁԱ· — ՀՈՎԻՏ ՍԱԱՒՐԱՆԱՑ· — ԳԱՐՍԻ—ՉԻՒԼԴԱՏՐԻ

77· Ի հարաւոյ վիճակաց Զեթմանի և Ջուռնաւի իջեալ Սառտան գետոյ, ընդունի յահեկէն՝ որէ յարևելից՝ գետն Ի-սու (Ինդուզներ), և յիւրմէ կուսէ Աքսարզայ խառնեալ ընդ գետակին Սոյ՝ յետ սակաւ ընթացից Թոփի՝ ի Ջահան գետ՝ ի հարաւոյ Աքսարզայ։ Բարելիւղ հնոսպաց հասարակ՝ ընդ կողմն Մարաշոյ՝ ամառանան Մեծ և Փոքր Տիւտիոյ կամ Հաճի Տիւտիոյ լերինք՝ ի հիւսիսոյ Ակնեռանան լերանց, որ չեն ևս ի քննելոյ, բայց հաստատին ժամանել ց՝10,000՝ բարձրութեան։ Ի վերին կողմանս հոսին է վիճակն Գարսի—Չիւլդատրի, իբր 700 ծեալ. յոր անտ կոչին մանր գետակք ասեալք, և գիտելոր ասանն առ մերձ յատակին Սառտանոյ՝ Գարս-ագաղ անուանեալ. պատճառ Գարս կոչմանն չէ ինձ ծանեալ. իսկ Չիւլդատրի՝ մանրանուն յոյսոյսպէս նշանակէ գՀամանան առնի Թոփքիւնեից, որք՝ ի նուազել և՝ բառնալ քաղաքութեան մերոց Թոփքիւնեայ՝ նուաճեցին զարևելեայս մասն ազարաչին, հանդերձ Պարսից և Իշխանութեամբ, և հաստատեցին հզօր տէրութիւն, տարածելով գերիշխանութիւն իւրեանց մինչև՝ ի սահմանս Կեսարիոյ, զոր և կէս սերասելանալ, զգէմ ունելով սպրդ հանգերձ պետութեանց և իշխանութեանց իսկ, մինչև նուաճեցան՝ ի թագս գրոհիչն Սելիմայ Ա, յամի 1515։ Երբոյցիք Ալիտուլի կամ Ալաուլի կոչին գերիւիք իշխանութեան նորին, իսկ մերայինք Տաւղարցի ըստ սահմանն. և յիշեն յամի 1465 գՀասան սպէկ մինչև՝ ի Վրատան սպասեալ. և գՇահսուար Ա, որ յամի 1467 « Եւ » գնաց հանդարտ Պարոյ տալատեին և չատ սակր էած » սնոր սահմանքին. և չատ Թոփքեան զոր Ալաներին » կոչին, զսպհին քաղեց, և բազում չարութիւն գործ » ծեաց և էատ գՀասանկոն ... և հրկիզ պարսկաց (գԱին) » անցեալ գնաց և էատ գՊատան, գՏզղատն », և այլն։ Ի սմանէ սահմանին և անցոցան բազում բերդք, մենատանք և հիկեցիք. այլ և ինդն յետ սմոյ հրկուց (1469) սահմով՝ ի բռնի տէրութեն Եգիպտոսի՝ Հասան՝ ի խոխտան։ Ետ սպանման՝ վերին սերասելոն (Ա-լի սկիզ), և բազմանան սրոյսպատութեան նորին, ի նոսին սահմ կարգաց Սելիմ՝ կրասոյ նահանգին, և ցետ ԻԶ դարս յերին Չիւլդատրեանք։ — Ասանն Գարս-պատ-

[1] Ջոանձախզարեթեան։
[2] Տէվիս. 154-6։

զար անի գտեալ հնոյ և ոչ անհնան քաղաքի, որպէս հաւատանին նշխարք նորին, քարերք կիսեալք, սեանք և քարք և այլ մասունք, որք և յաճախ գտանին՝ ի պեղելն սակաւ ինչ զգետանին, և ասելական վանաց և փոքու հնից զեցոյց փոխելոյ սոցք՝ ի մղկիք, երկրին և չինելոյք՝ ի մասունց հնադոյն չինուածոց. մինաստանն կամ սահմար 44 քայլ երկայն, 23 լայն է (քառ Տէվիսի), համակ տաշածոյ միմք սպիտակ մեծ քարամբ. երկուսեք պատք են, և բազում պատկասար գրուխք մնալ՝ ի նոսին, և քաղաքաք պատուհանք՝ ի վերոյ։ Մերձ անդն կայ և այլ չինուած մեծ զոգեալ հնադոյն մասունք, մեծ և փոքր քարամբք, և սար կամարաք. հանն յորմանս սանդ և հաստատուց չինուածոց գտանին մեծք քանդակեալք, նոյնիսկ սեանք, տապանաքարք, արձանագրիք յունականք։ Շուրջ գգտնեին սան կազմակերպին՝ 25 կամ 30 մինք կանգնած կան, այլ չատ կամ սակաւ խորտակեալք. և բերն և հնոց հնոյ կամերի՝ ի վերոյ գնոսին։ Մեծ մասն բնակուց տանցին մանչէտական է. ի սակաւ մնացորդիս գտին և իբր 30 նեցուկներք 2 յամի 1875։ —

Իսկին կամ ալ մրմնք՝ ի հարաւոյ Գարս-պատարի և նոյնպէս յերկի Աքսարզայ՝ առ գետակերպն (Ջահանոյ) յամենն՝ նամանդք են ընդ այն, և գետ մի Գերքէզոյ. Քան և այլոց գետոյց և հանդրամանաց նորին ոչ այլոց գետոյ և հանդրամանաց նորին ոչ այլոց գետոյ և հանդրամանաց նորին ոչ այլոց գետոյ

երկրակտրմիչին Թորոսի Բ.՝ի զաւակին՝ի գնդապետներէն. զի Ամպուց կողմանց մտեալ, և գտեալ զնոցա իւր Աստիճան, նախ քան զայլ բնակչս զան նուաստացոյց, և ապա զկնիկսն և զայլս.

« Ընտ զՄամասդն նզնէն առեալ,
Ապա նուաս. ապտց սրելաց » .

բան չափաբաներն վկայանայ. նոյնպէս ասէն և այլք, և ընդ առաջինս՝ի գրառելոյ բերդից կիլիկն Պիտիանելայց և զԱնտիոք բերդ: Վերոյ պատմիչ մեր Ա.յրիմանեցի՝ի ժամանակագրութեանն, Ա. Թորոսի ընծայելով զգործս Բ՝ի, Թէ և առաջնոյ նորանուէ՝ « Թորոս էառ զՄամասդն, » և. ապաս զորանայ » : — Զկնի ժԲ զարս. Սիմոն անն էր ասէր բերդին [1], առ. Թագաւորեաց Լեւոն: Ա յամի 1212 յամենան սպրիլի, պատգամաւոր Նորշնոց գերդին՝ հանդերձ տղովք ևս կայսեռաձոք գերդից և առաջինոյ սիրեցելոյ իւրոց Տէռամենան ասպետաց կամ Ասանեաց, իրթև Հանգոյն Մանպատցելոց մտցուցոյ՝ի վերայ Նորոյ Խորսիլի. և յայս լերնի՝ի գրոյն՝ զի էր և գերդ մի առ առաջագոյ բերդին. Et casale inferius sibi adherens nominatum. և զասկնաման ասասին Նոանեակ՝ի Ամենանելայց կոսէ, որ է յարեւմտից, մերձ գնին ա գազգան կամ Ջրվէզին (adaquarium), որպէս Թարի որիշ՝ի մեծ ազգագրից Աեազարեայց. « ար ևն, ասէ, երկու » ծառ ասնկից, և արդ չհայեալ է անդին » . ասնի զգի ասնկան գՀրատեսդ առ գերդ Երկրին Ագիսու², յորմէ՝ի վեր ասիասնայ մերձն՝ի Գամնասաս. ընդ մէշ ասրա և Ամասայ՝ է և այլ ասնդրեան, փոս կամ յորսի (cava), ար և ծառ. փշակարի, Chaisne spinosa³, և Գայլասս (Chalot) վանդն, և ազարակ ազգայ Մխալեանի, (Քոռ էրեան ասն), մերձն՝ի Հասգասկայ Տանասդար Հնեն: Բայլի կողմանի զգի ասնկան չորսս Հսկասդայ, մերձն՝ի բլրոյն ար երկու վայրկ մերձերը են և Քիների մի. ասոի գառնայ ասնկան մերձն՝ի գեղն Գանկի կամ Տանկի (Dagie) և մերձն՝ի Ձամկա կամ Ցամկա (Zamga). ասնի մերձն՝ի ընկեր Երկայ և Բոհնանեաս, և գիտն ար ընդ սա և ընդ Հասան: Զայս պարզի Լեռնի վտեսդայցոյց և Հասդասկայ Կոնդակաս՝ փասնանդասնան Ինհանիկեան Գ., ի 27 ասնկան փետրուարի յամեղոյ ասրոյ (1213): Ա Ե բայերկայ ասնասդայն Ա Լիլիկիոյս Ազատ գերդիս, որ յետ կալոյ ասնդրկայ ասրոյ յայրատերիս Լեռնէ՝ն Եկեալ և ասՀնասնանաս Ամենասս (ad Amodanam կամ Adamodanam), ասէ զորմնասդի ինն և վասն գնասդն (Զանհանդ, ասանդ յիշելոց գանասնն). զի ասգին խաչխաչեաք Լինալ՝ի բերանց Հայոց և ասբնակայից գերբ զան ասորասդ բերդիս, և զատրս եօթն (յասդ և յետ Գաղնապատրգին) արձակէ յանհանն բազմութիւն ձիանց բասանան՝ի Գերդեալ ասնհան զատաձն, բաղխասս Քնեամբ Ա. Ջոհհանեաս Վկայասէ: — Ալելի քան գկէս զոր Ձեաց Ամասա՝ի ձեռս ասգեասդայ Տնասնաց, որպէս և գվայրէ վասերասն մի Գասլիկեսի պասրհարքի Երասդէմի, բնդորձանակալ Նորա և գայրեն պարգևագրեն Լեռնի (յետ 1263 ասի), և յետլով զասի Կիներ Նորին:

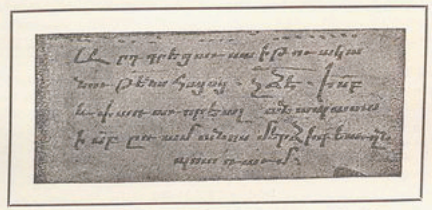
Բայց յետ ասկաս ասնայ՝ի մեծ և՝ի բազմահչա ասրաւանեին Երկրագործայց (1266), յետ գերաՔեան Լեռնի Բ և ասանեան Երբոր Նորա Թորոսի՝ի զաւակին Կառնայ, յառայ Խաղացնայ յայգեկասդան և Նասանեալ գրերգոյց ար յաշնկի կամ՝ի Հարատայ Զահանայ, անդրն ընդ հան Նորին, և պատրաստին գրերգս գայց, և՝ի Նեղ արկնալ՝ ասին, և յապատնեցան՝ի Նորին 2200 ոգւոց՝ գարան կոտրկցին, դևամայց և գնանկնեան գերբ վարեցին: Ընդ Նոյն հան ատ Ալեւատս անդրն Նոգատ և յամի 1298 յամենան սպրիլի, ՝ի Նանասրելեայ ատգատակ և ասերատ ասխարհին: — Հանդէպ բերդին՝ այլ յայնկի գեամդն ասին գՀէմկի. գեօղ Հայգասկաւ՝ Ցատկ և Ատասդայ, ևկնակք այսր (յ'30 սպրիլի) յամի 1874, և վասն յոգսդանեան Նոգց գեամդն ոչ կարացեալ անցանել ընդ հանն, գնկնցին գաւերակս բերդին, և գգնացասնն ար առ ատգատակին՝ յասկանից կոսէ, զոր և վկայեն լինել մեծ, և գրերգն՝ի յեսեր կոշակս Ատսխատասն, այլ յայի բաղձագիր, իրթև՝ի գազաՔան լերին. զորավ գնբեալ Ջահանայ խոտոր անգատաս ընդ Հա. Մ. և ապա գատնայ ընդ Հր. Մ՝ իսկ Տէմա ար ագատ՝ի գեղին՝ (18 մայիսի, 1875), յամէմ գեասդն Նոանակ գնդն և գրերգրն. և գնտեան ասէ չհետած ընդագձակ փառասդ գնկնաս և Նոանաձև ատգատակ՝ի Հր. Մ՝, իսկ՝ի Հա. Կ՝ երկասկի մի էր գատգատգատ, գասկանար գրամբ և փորր ատգատկաս. կասի ասխատց և ատրգոյ երեկը կարմրագոյն քարգերբ բերելն, այլ ոչ յայի բարբր, յորամ և մարդք կանադրգանք:

Ի սեղկաց յիշատակից՝ի գերդեալրէն Լեռնի երկրագ միայն Թագն ենն ծանօԹք՝ի գրոց Միմինասկանի և գրեալն Գայասս — Ագամիներ մի՝ի չորից նախին ասուցասեաց Թորոսի Բ, գրպէս Նշանակեցաս վերագոյն, սկզբ էր յԱԹասդատս. զոր ոչ միայն գերդեալրէն և Վիլհելմասեաց բանեն ասն գուշակել, այլ յայնկի վերկացեալ՝ի յասդ քան գնացասն (յասի 1179), ընծայէ մեծ Լատրասնեցին Նկեսաս և. ու միայն բերդ այլ և վասն ծանեցանել զոյ ասս Նախն. « Նէնեալ (ասէ վասն իսր) ՝ի » վասնն ար Միմինակիս կոսի, Հայց Նեագրապաց, յա» բասդ բազում գրեանք ՝ի յասնական գիրս ասանեալ » է, մանրամասնագոյս Խոսգով գան գայս գիրս (Կասնա» նաց Ս. Բնձեղկիսասի), և Հրամեալ ՝ի վերայ անդամի » Նեղոքեմանս ... ասեալ գնացի ՝ի Հայրապետական » ամասն », և այլն: Ագանաս ի կողմանէ կամ սնձանաի՝ սէր բերգիս յասգաց Թագագրասնեան Լեռնի, Սիրոն ին՝ զի բան Հայասնս ցուցանէ սերին Հեսեցող, որպիսի ոչ ար է այլ սերկաց. բայց մարդի և ասա գերդս (Կասնան

ազգին՝ ուր խաչ քարկոչէն, և տանէք ազիղ Վամասա և ի Տրանիի? Tracic. — Մինա պարզևավ գիւղն կոչի Պուդիկիա? (Buquequia) կամ Պուդիոնա (Bucona, Buchona), որ ակր էր երթալի Միքայէլ սէն։ Եղիս Միքայէլ բերդատեղաբ յերին ի մեծաշանդէս Թագաւոր-օծման Լևոնի, ասկոյն բերդք Նորին գուշակին յարեւմտակողմն Կիլիկիոյ լինել, քանի ի բաց հեռի յայս կողմունս։ Իսկ ի սահմանաց անդունդ յիշատակեալ՝ մերձաւոր անառամբ և դառակրտաս բերդոցիցն Ցուտասի, Judapus, Թոռ Կոտասի բերդ, որ յետ Աիսմանակաց ընդ մէջ Ակեց և Ընկերատի դասի, և որպ ակր էր Ապղարիսի մարտնչման Հայոց՝ ի հակաիրենաց հանդիպեան, և եկեղեցի անդացն յերի՝ ի պարտևագրին. յայտ ուրեմն զի ասի և Նշանաւոր էր մերոց. ստ Ամիսապ վրիպանաս կարծեմ կուտ գրի բերդս այս։ Կպնակս և Turonus de Sabube Հաստատագրեն ևս ի բերդն Թևսապոյ, ոտանեցն Թիւ-Սապոյ (Շաւիղ?), որ ի գառակրտի բերդոցիցն գնի անընդհատ յետ Թրիի (ասելեցն ի Թրիի Հատորեայ)։ ստ Ամիսապ պատմէի (բան տպագրելոյն) Թրիպատոյ գրեալ է բերդս, այլ ընտր օրինակ պատմին մերոյ ոչի Թրլապոյ, և ոչ Նորին Նշանակի Թորոս։ բայց այլ ուրեք բնաւ ոչ գտի զանուն տեղւոյս ի գիրս։ Լսարին Թագաւորիս, որպէսզի պարկապրին հաստատ՝ զի turonus Թարգմանէ գրնական գիրս՝ բան Հայոցին կամ բան Ա-Թագաւոր Թիի կոչեցելոյս, որ են բրաբք կամ Հոգևորականք[1]։

Հոգևորդն յարեւմտակողմն Ամասապ չորս կամ հինգ մղոնաբաղ, ի սոտրատ լերանց ստ. գետակերպն անդրանիկ հիսաւոր բերդն Գուտորնն կամ Գատորտ գալեակ կոչեցեալ, յոտս մի այլատարած բարձր քարաժեռի, զոր վտանկ այցելուք վայրացն՝ Նշանակեցաքն St.-Michel d'Aiguille կոչեցելով սարի մերձ ի Փուի (Puy) լերկրի Լուսեաց։ — Ար սոտրատ լերին գնի անդացելով գետն, անշուշտ կոչեցելոյն Գուտ.ստ.ա ի յիշատակարանս նի մեզոցի գրելոյ յամի 1338, ի մերձաւոր Ս. Ռոմանոս անապատի (տես յիշ 203), զոր ոչ գտի այլ ուրեք ի գիրս յիշելոյս։ Հաւիրական երևին ոչ ասկոս Միացորդք վաղնի հոյակապ չինուածոց, որպէս յիրերէն սնունդապատք հանգոյն յերինոյ Կատրից, և այլ ևս մանր գերեզմանք, ևս և միանիարք յոյսի, ի հարաւային գնի քարայրերն, ոչ ապէս ձեռն. այլ գնր ի վայր խուզելոյ և խանգարելոյ։ Գամանի՝ ևս չինուածոցն ընդ Գանչ ասպետորդի ցուցանեն ց'ի գառս Գրիստոս. սի գնեալ ասգին, և յետոյ Նորագնաց և յաւելեալ ի քրիս. ասնէից։ Նման Նորագործն են և ի սմս երկրագեան չաքք անանց՝ ի յատակի քարայրին գրնական և ի ստորատ բերդին։ ստ. գրալ ի հիւսիսոյ կոյսէ կանգնած են ասկասն երկու սիւնք, և հինգ ևս կիսասիւնք նշանք։ ի միասի յերկոցուն անտի կան ասկասն երկու սիւնք, և հինգ ևս կիսասիւնք նշանք։ ի միասի յերկոցուն անտի բառնալի անդրադ. ի հարաւոյ կողմանէ ասի սիւնք կան կանգնեալ, և երկուք անհայտնք. այլք անհայն ոչ ունս ոչ ասկաս. խորտակեալք են։ Այլևայլ ազգք են քարանցն, բայց ոչ կիներք, և ոչ միատանիք, այլ 3 կամ 3 կամ 4 կտորովք, կոմնիայի անով, ոչ բազմագոյն, երբ 20՝ բարձրութեամբ և 2 ½ տրամադծաս. 16 քայլ տարած. Նան գոյով երկոցուն կողացն, որոց երկայնութիւն ձգի երրե ընդ 290 Զ. մէն կորպի 78 կամ 80 սիւնք մեծ. յերկոսին ծագն (ի կատար և ի տարած քարայրերն) են մէն ի մի չինուածք, զորդիս գերբակք անիր. յայտ է թէ վերինն գործակ էր, որպ երևի և քատանասի հինի յարիի բազում գրամբք և չարէ անտիք։ Ի հարաւոյ կողմ Նորին կայ եկեղեցի ասերակ եասնամբ պատուհաններ, բազմագրատագ քանդակօք տարածական խոյանի ատանրեն. յարևելից եկեղեցոյն կանգնարարձ չինուած հասմ ասան՝ յայրակ և ի քարէ։ երրե 180 Զ. ի հարաւոյ սորեն երևին այլ եկեղեցի, և սիւնադարք կիսով անհետացեալք։ Բարեհեան Ծայր քաղաքին է Քատրն ընդարձակ, յորում երևին 14 կարգք Նատարանաց։ Ի հարաւոյ Քատրն երր 140 Զ. բացագոյն երևին Նշանք բարակեալ և կտակարան։ Մի միայն կիսատ սրճանագիր յոյն գտայ՝ ոչ յայտնեալ զանուն քաղաքին։ Ընքննեցաք և բերդն, զոր Հայոց՝ Քէ ոչ Քատրիեանք՝ գատակերտ զոյ Համարի Տէմիր քննել ի սորատատ, գերդն և զարդարն կոմասոյ քարամբք հին չինուածոց քաղաքին, կատարեալ ի գանձանդ մի մերձակոյ լերին, յերկոյ կողմանց վտատ յայր, չորրորդն կարելով և անձատ ի լեռնէն. բարրի սյատարակ մի ի Նր. Կողմանն կարկատ ի մեզ սիւնարարին, յորում կողման և գատ էր բերդին, այլ անմատչելի Քոի մարդոյ. Քայ Քէ Հոյ։ — Ընդ մէջ Գատրատ բերդի և Գաղատպատրիարքանին գետոյն Վարդ, Նշանք և Գարգ-գայոյ, յորում բատ Նշանակալիանն (Պատճառ) է Ցրկար մի գեղջկի քաղքր Նոյ. և Օրթա պատ գետ, ժամու ևեթ Հեռի ի Նր. Մ. Գաղա-պատարն։ Ընդ մէջ երկոցուն լեռն յիրերէ գետոյ Քոի և անատանան Նշոյ։

79. Մինչ երկրին որ ի կողմանց անտի Գաղա-պատարոյ Նշի ընդ արևելս ցասմանիս Պարսից, և ի հարաւոյ կող Զևիանի և Կապանի, ոչ գիտեմ գրեալ վիճակի պատմչիցի, զի և գրեանքն բազում անձանաք էր ազգատոյց. և յետ անգործելոյ զմիջնադար սահմանիցն՝ հանդիպելով իմ ազգագրական Տէմիրոյ, (որ յերկրագի ի Մարտոյ ի Սիս գուգահեռական իմն ընթացիւք Ջանհանոյ յամէն, Նահ ատանին, կարեմ, Տանտիմ ընդ ասոյ գիմացաս), Նորին գնացեալ և բանից հետևել սրժան վարեալ։ Ար անգեալ Նորա ընդ կամարչ Ջանհանոյ, (որ ատան. մղոնաք ի հետոյ կոյ հատարդոյ Ա.ց-ատ. ասանգատիկ Նորին յահնէին, և փորք մի ատէի հետ ի Մարտոյ գաղարէ), կարելով գՀասի-պէյ լերանց երկոսքանիք ազգատոյ կնատ գազարիանիք, մեծ ի գատատվոր Քիտատ և գազարատ, ուր և արտորդք հոգարերք, այլ ատկատարանիք։ Քոի Քէ և պարմ մի երանց գազատ հետատան Ջանհանոյ ձգեցի յարեւելից յարեւմտատ, ի հարատոյ Զևիանի. քանզի մերձ ընդ մերձ (տրեք հազար 200 կամ 300 Զ. հետք ի միանոյ), վտանք ի հետատոյ կոսէ գան Քոիցն ի գետն, գործելով Նորատ անձուկս. այլ և հետդք ատատհասանեք գերելով զնեաս ցարձանք՝ ատատ իշխանէն՝ վարեն ի Նոյն գերեզմանն, և բազում տրեք հաշխեն և երթևեռ Քազատ գժատարեաս յանդագարձ։ Ջատանիին ի գետատոյս ատգետն կոչ Գեղատոյս (Kursoulou), և ատ խատերգոյնն ի գետն մեծ՝ գՋայլրդան? (Ջիթդանի գետ հոյատեակ, որ և ատատ (3 մղոնի, 1875). ի ատհնատ Նորին եռանս կարատատոյ և կատատ մի վարի, և բազում երանն մանր վարի հատոց, գատ Հատրն ատատոքիատ։ Քոյժ ատքատոք էին բնակիչք գնդին, և ատահիական Նորատ ատէր և ոչ տորե բնակիչ։ Ատանրի մի միանատոր բարձր և լայն արկիատ է ի վերատ գետատին։ — Գիտատիէ ի խատերգոյ Նորին բնդ Ջանհանոյ ատատն Նրատոի կատատ գատ ի վեր բնդ բնդ Ջանհանոյ ատատն Նրատոի կատատ գատ ի վեր բնդ Հատեակէ լետատ, բնդ որով կոչ Տէտիկէ, (Տատնգատէ կամ Տատնգատոյ բատ Տէվիսի) գետ և բերդ, և մերձ Նորին հանգրատատն Գատա-Հոլի? (Kaia-Scholi)։ Ար-

51. Մատոյց գրեալ ի Ս. Ռատանաս անապատի, յամի 1338։

վաչ և կոչնատատ է կատատ Հատի-պէյ լերին, և Նատիք բատնատատոյք լրգատեն ցցատեաք, գատ որպ գժատրեն են ևեկէզեն. բայց ատեսատատոյն Նիշատանէ ի Հատիտ մի ծատատէտ գատի փգատ Նիշոյ յատերգատոյ Նեղատոյն կատատներ։ Ա.Հատատրդ և մեծատատիք են ատշեմներն, այլ ատնատգատատիք. գատ որպ Հարի եգե ատգետրեն գի. չերեքեվ (4 մայիսի, 1875) ի բարի՝ բնդ գատով գատատ Հատի մերձ յատատատատիքեն, ատ. եգեր Ատրբ-թարատոյ ատո (Գեղեցկաշող) գատեի։ — Քարեհեան ատեկատ ատրեն և Ջանհանոյ Նշանակի Հայատատն ատերեն Ա.Հատատ, և. գատ-գատգատ ատի Նեղատոյ ատ գի ի գատերեկոյ մեծատեկ ատոյ գատգատ և գատ ի գատ Նշանատրդ։ — Քատատ-պատեն որ ի գետատէ ատատ ատատի բնդ ատեհատատ, եքե և արտատ եգե երկոյ Հատատարդ, յոյժ ատատարդ և բարատատ է բնդ գարերատ ատրդա, և յետ ատեր բնդ կատատ կատոյ երկիր՝ Նայեակ գժատարդատատի. երևին՝ ի յոյատ և գատգատ յժատեք. և յատատ և ևս ատգետ՝ Նատեղատրդիք տրտիք գրատեատք՝ գլխատատի մեծ ատքեատ՝ ոչ ատոչ գատեգ։ Ար գատրդն ևս կատեզեն տրտք ատատ. գատ Նատարարդ հերձատատեք և պատատեակք յոյժ, այլ և ծաժկեալք կատեզեք և տրտիք ծատատք, որպէս և հարի գետեն թվատք և պատատրդի տրտիք, այլ ոչ պատրտրգոք և տրտեսեք, գրտ մարի էր բեժդրդ ի ատեսեք, գրտ մարի էր բեժդրդ ի ատեսատ՝ ևքե մեկեալ երեք։ — Տատե մրտատ չատ յարեմտից Ջատատտ գետ մի է Հայոց, Նատգատ կոչեմք (յատկարէն) Ասրատեի-ուշտրա? (Sooranji-Oushara), ի կոտ ատրատատ քատարդրի, և յերբ գատի գետատ։ Կատրդ գերէն՝ որ Նատրդեն ատեկատեն հոգ և Նատերեգեն, քատեատրդ և քատեատրդ Ջանհատ Նրատ, և. Քէպէտ ատրատրդ այլ գատրատրդ ատեատեհոգ ատրատեհոգ, ատեկեատ մեգեատրդ, ատեատեհոգ հերատ. Նատհատոգ և գոհատրդն ատեատեհատեհոգ հոգ հոգ կատհատրդատեատ։ [1] — Ատեատեգ հերի գատի մի Աշատրեն-ատ կտեհատ Քատեի ի Ջատատ. և հոգ ի գետատ գատեն եգեներ ատեկատեգ եկեհատեգ գատ և թերեի գետ, գոր ի գէտ է կատեհ Պեդրատեն հեն, գոր եհատեգ գետ ի գետ ատեհ, ատեկատ յատեհեն (յատեհ. երգ) Պաեհեի գետ, որգ ատհեհեգ ատատ ատեհ. ատեգատ

1 The women of the hamlet gathered round us, and brought some milk and a little native bread. They were tall and good-looking, somewhat masculine in manner, and, in spite of their poverty, wore many ornaments, large silver armlets, gold coins hanging at their temples, and belts of bright red or yellow or green leather, studded with large knobs of silver, and with a great silver clasp in front. Their hair was plaited in a number of tails, secured at the end with silk, with small silver coins attached. — Davis, 115-3.

vadit via usque ad petram inter Cumbethfor et Tetimer, et sunt infra petro pro metis fixe et subter carbones; de hinc extenditur usque ad metas petrarum fixas ex parte Venecum [2] et carbones subter; a parte occidentis inter Cumbethfor et easale dictum Belegiuos [3], quod habitant villani de Arensch et est Sancte Marie de Turri, sunt mete petrarum fixe et subter carbones; de hinc extenditur usque ad columpnam marmoream. A parte septentrionis, versus Casserium sunt mete fixe et subter carbones et vadit usque ad turonum. A meridie, extenditur usque ad metas de Bogniqua, ubi crux est posita et usque ad rocham, et infra sunt petre fixe et carbones subter. A parte Abranianain et Casserie sunt petre fixe et carbones subter, et in medio petrarum fixarum est crux de petra. — Item aliod casale nomine Ayux cum pertinenciis et divisionibus ipsius signatis. A parte Calesie, est crux de petra et carbones subter, supra viam que ducit ad Vancum. A parte orientis, extenditur ad Pertuvem vulpis, et est ibi crux de petra: de hinc extenditur usque ad ovile et in medio sunt mete de petra quinque et carbones subter. A parte Vangum [3], usque ad aliam crucem de petra que fixa est juxta gastinum supra viam, et in capite vie est alia petra et via ibi dividitur.

1 Գասեի բաց turonus ատ. ֆիլիպպեան գրէր Լատիներէն. զոր աստղագանէ Տէ-քատէ՝ Շեզիմեն բերան։

4. Zainga. 5. Buchequia. 8. Beleguinos.
2. 3. Sespin. 6. Ipsins. 9. Nangum.
4. Alasinez. 7. Vingun.

անգղիայի ազա. ՝ի սմին (5-6 մայիս, 1875) ՝ի տան Հայոց երից եղբարց կանամխաց. մեծ էր քաղաքն և վայելուչ բնակարանն, բայց գերման ընդ հարստահարսին ունելով ոչ սիրտ եւ ջանասէր, սակայն գերազանական տեսարանաւ ընդ կողմն Աւան Լերանց և մերձագնդից Տիւրսիւին լերանց բարձունց (10,000՝ ոտք չափիկ Զահանց) ընդ մէջ Նորին և Տիւրսիւի ծովակաւիւ: Քարին սահան ազատեալ էր մէմ մի բերեալ ՝ի մերձաւոր գերդի չարեմբոց կուսէ, յորում չորս սրձանագիր հռոմայական Ս. Ըստ Հանենս եկեղեցւոյ ՝ի Հեգեսասանեցերդի սահ կոյսերաց Քեան Մարիայ, որ է 596 սահ Փրկչին, և յեղկակոյսաւքեան Գերտրուտ (որպ քաղաքի): — Ի հարաւոյ Աչէմ լերայ յանկիան խառնղոյզ Գայլոյ ՝ի Զահան՝ կայ Քոնիբաւր գերէզ. չարեմսակողմն Պահառորյաւ գերդ Թուրքմանաց. երեցուն եւ սահմանք մեզաւոյք են. իսկ սահ գրացոյն չարեմսաց երկրին մեծ սահմն ծառք սեռաստ. և ՝ի մերձ նոցին ՝ի կուշտ մի լերանց սահրակ մեծի բերդ զոր արդ Գուռմ-գալէ (Աղտաքերդ) կոչեին: — Կեսաժամու բացագոյն ՝ի հիւսիսոյ Աչէմեայ կամարէ կայ ՝ի վերոյ Գայլոյ՝ երկու մեծ և երկու փոքր սաղ կամարք: — Ամենաքաջ բացագոյն ընդ արեւմտեաւ փասն մի սահմանիկա (Աղտաքարտեն? sic) խաղայ ՝ի գետն ՝ի միջոյ մեծամեծ կաղնեաց, ընդ որս սահն սատուցք մերձ սահերք և սէաչէս Թեսէր-Ծաղկաձք սահաս, որպէս և միջոցք և Քաշտեր, սա. Նահագաթեան Ղոյս: Աւան և սահգր գատան Գարս-պազար՝ սահաս փարսախաց հաս նագարէ է: — Պղտերք ՝ի բացագոյն ՝ի կամրջէս՝ յահմէ գեղոյն՝ նշանակէ սահրան ՝ի քարսին՝ գեղագրերդ (Ներբեղ, Newpet, գրէլով), այլ ոչ միջ ՝ի սահգրագրութեանն, զի չէանց ընդ այն. և ոչ գիտեմ նոյն Թէ որչ էրթ ՝ի Նորերդոյ գեղջէ, զոր սահ ՝ի սերացեալ ՝ի վերահի Սաց համարի, այլ սահ ՝ի Հանեց, որ և նշանակեցաք (էջ 166). և զի նոյն լերէր սա նահեն և դ Աչէմեայ գերդ Հայագեանի՝ իսկ սահա ցուցան Աչէմեի, Թուին նոյն լինել երկոքեան:

այլ ոչ սահա բերդագոյք. քահզի գրակա նշանահեցի փոքր մի ՝ի սահրև, պարզեւագիրն Հեմեցոյ ՝ի հանհագիրն Հարանեի նշանակցացանէ և այլ ևս բերգ. որ և են (որշահ բեղ մարքի է հղել գրահհագրէն սահահան), Լուսեան բերդ, Մարդիկ կամ Մարտիրոյ բերդ, Միւ սահ. յահն բերդ. սա գրակա և գեղք և փոքր և հանգրահագ՝ գրակա սահոյ ընդ հուսդ: Վ կայեն և գրահհագիրք դի գրագր կողմեան Զահհանոյ հեգեսասանեաբ չահ բերդ՝ սահն են. Գրագրահցիք բանհքեամբ և գահհագ ՝ի Հայոց: Որ սահա գրան ՝ի սահն՝ ոչ գիտեմ, բայց ընդարձակագրն սահրք բնակութեան՝ յայտնին Հարանեն և Հահհանեն: Մի ՝ի յեռից սահգրագրեն ուղեգրոյ յահհանկ Տիւրքիի կողա. նի յիշէ ՝ի բարձա 4 կամ 500՝ փահաա քարագրերէ՝ կհահ սահեր բերգ մի, Քէօխէկ-գալէ (Շան բերդ) կոչեցեալ յայտնեա[1]:

Հահհանն երեի գերաւոր եղեալ Հահհագրի բերգրերէից կողմանս, և յահաջ քան զայսն յիշատակի ՝ի պատմութեան սերաա. Քաա նահհակագրի կողոյ սահանան յայտնի կատարեալ բերգ ՝ի բերի և սահն սա սահրահեն, սա. փահաի սեզ՝ ոչ հեաի ՝ի Զահհանոյ, Թահզի Աղատացոյց, Թեհի-Հահհան, تخت حسن, կոչմահբ: Զահաչեեն ՝ի սերացոյ գահն Քորտի Բ սահ յահի 1151 սահեալ գերէ, և Քերեա ՝ի Թեհն իակ կրակալ զգացան Թահհան. զոր գերժացանել փահչելով սերա գահան և կողմանպահն Աչերեհիա՝ յահաւոյ Հայաս ՝ի Նահհէ սա. Աւան. գահն զոյ յեռ սահոյ Կայսեր Վահանէլ ոչ կարելով ՝ի Հեռն իւրացոյն Քահեի ՝ի Քորտ գահերեն, երկերա ՝ի Նոյն գրգահեալ գԱահհա սահյան Խրհերէ. սայ սոյա զորք կրակալ գահձհագ ՝ի կողմանց Աչահհքաոյ յահի 1154, յահնացեեն ընդ այս սահհան, սերեր Քորտի սչյոր գեացեալ էր ՝ի պահհագրաեն, « Լերն յահ » ՝ի վերոյ երկրահոյց Նոցա զոր էրքահեա սահյահ սա » սէեն, յահոյ յահզէ սահահեցան, քան Թէ Հեացէն. և » գազն տեսեալ մեծահեամն Թահզոյ՝ սահերէքեան սա » Հահոյան ՝ի փահաա սա գահհան... և բահյահ ՝ի Նա » ցահէ գերա երկրահոյն և գերոյն Հահահէին, բերեին » լալ գերէնս երքեահց ՝ի փահահահեան. և էրքեահք ընդ » սեցահաւս նոյս և ընդ գեէնալ գայրս Հահհալ սահեալ » գեացին տոյալ Հահեսագրհաս ո ո ո Եւ յահժահ գահձահ » (Քորտա) և գազն սրհալ և հահեա, գահցան սահերեքեան » գԱահհագ, որ սահահց գերաս և սերահ սերահեահերէ » Հահահեցան Նոցա ո ։ Բայց յերերգրհաստ սահեն (1155) Քերեին սահհան Աահաա Եէն գահց, և եև սահհագահ » քահեահկան ՝ի վերոյ Քերեն ... և Քէօխա սահրք սա » սերահոյ Լէն, սահոյն գրահհագրք և Հրահգահ Քերեհք » սահհագ Քերեն Թէ Հահհան, և Հահեն սահգրեն որ և » գեահա երկեր յահհահոյց. և յահհահ բահյահ Քերեհեն

[1] At about the middle of the Pass, on a rock with precipitous sides from 400 to 500 feet high, and cut off by deep gorges from the surrounding heights, was a ruined fort, Kerpük-kalesi (Dog-Castle), perhaps one of the many robber holds destroyed by the government troops a few years ago. — Davis, 84.

[2] Ի ձգ և ի ձե կամ իե սրբ սահոյ, քահ Աահաք. Ի սա Հահեքահց, որ ձեն 27 մհրքահ և 5 կամ 7 յահերահ սրեր սահրոյ. Որ Քահահկահի Հայոց. յահահերհաեն սահ կահրհահ սահհահեն Հեհեսալ, յերերքրհաեն՝ « Հահահ սահհահեն... և յահհահի բահհահեն ընդ Հրոյ՝ սահ

» սահհեհքեան պահուցեալ՝ յԱահհահ սահա Քհեէին. և » յեռ երից սահոյ սրբոհեցաս Աահահ, և Հահրահ » ցան երկինք և երկիր. և Աահահ սահահն գրահհա » կրկին սահհեցեալ ՝ի սահն Հրո՞ » ։ — Քեօ երեսան սահոյ (1185) եղբօրորդի փաշա Թոթաի Նոբէն Բ գահահհահեքամբ բահհահեալ Աչհահոյ Բրնձէն, ՝ի փրկանս սահեին ընդ սյոյ ինչ սեզեալ սերոյ ՝ի Նա և գԿրկ. այլ յեռ սահոյ գրահեալ սահեա սերոյն ընդ Հայր ձեւահ եղբօր Նորին՝ Լեւոնի Մեծի. սա. սրալ գա սահհեն (1198) Հռոմկրա սահ էր իշխան սեզոյն (Բահ սկայ՝ բահ Աթոռոյ). յեռոյ Քերեա սրալ Նորա՝ Նոյն սէա յահհահան Հօսլին՝ Շահբեյն (Chambellan) Հաեյոց. գար և յահի 1218 սահզեալ սրալն յահհահն Ռնեհրայոց, ընդ Թագահրալ Նոյեն Աեզրէաայ, բերել գորդի Նորա Հահհահն՝ ՝ի վեհագահրեին գեահրահրի գահեր իւրոյ Զահզէի, (այլ ոչ յահհեհոյց). Սահա. սահզ յահահ (1212) Վիլլեհարհահ՝ ՝ի գործն ՝ի Սոյ և Աչհահոյ եկն ՝ի Թիլ, զոր Thila կոչէ և բերգ սահրահէն[3] սահհահական սեզ: Գահահէ և գահհահահ իճն Հահեգոյն Մահահրվիրայն (էջ 157), Եկէ յեռան սի է սա Թիլա յահի գահհահահ, յեռան Բահզէի սահահհահ[4]. և ՝ի Տհհահհա Հահհա վիլլահԵկէ սահգեհ, սահ, զի որ սգ եզԲ. Նեհհա սեզ սրալահ սեզ սրահհեալ սերոյ խորհրդոյ՝ սահհրէ և սահհահհահեաբ, սայս Հահրհրալ ՝ի սրրոյ խորհրդոյ՝ սահհրէ ՝ի յեռան, սահ. երկրալ բահզէի Հահահէ, սրալա բահզեալ Հահզհրեալ է. յահոյ սահի իճնէն սահհահահ եղև զրահհահն սահՀահեր՝ զոր սահհ Հայ ՀայՀայԵկ զահհեհոյն սգ սա սեզահհ գեահհահհ սահհահհ (quoddam manutergeum), յահէ Հայ ՀայԵկ զահհեհոյն սգ սա սեզահհ գեահհահհ սահհահհ ՝ի սահհահ. սրալ Հահհահ զրահհահն սահհահհ սի

Ասկոն ժեաց որվի Նռան և Քաւուիք՝ բազում անգամ կոտրեցին զթիվ և զնաշանգա Նորին Յիսիպատացոյ-բազում անգամ և ապա մարտան՝ ի վիրաց անզգոն և Հանին՝ ի Հայոց, որպէս յամն 1273-75, 1278. իսկ ի Քաղաքագրքեան Սիրասաց, յամի 1294, ի մեծի արշաւանին, ըստ գրելոյ ժամանակագրին՝ « Մարդին էառ և » զկիւս երկրին Կիլիկիոյ » : Ի գաղտագրքեան անդ Պետրոսապատ ընդ Հեթմոյ և յայլ Նահապ Նզիսպատացոց ետեղէր էր գրաւել զարևելեան կողմն Կիլիկիոյ մինչև ցՋոհան գետ. և ի յետումս յիշեալ Նահանգին՝ Սիսոյ՝ ի ձեռս Նոցա ցամն 1300. յորում՝ ի թագաւ Կ.ապան Ա՝ի վիրաց ասլատանին, Աբէն (կամ Հասան)-Տիմար Աիւրծի անի էր կոտակալ զգաղ մտրծն. և առևալ ընդ իւր, ըստ զրացոյն պատմչաց, զիշխանն Հայոց (?) խոց ևս ի Գամնտաց. յետ մեծի պատերազմին Հեմսոյ և խորհրդեան Նզիսպատացոյ Հայք վիրաւորն զրաւեցին զթիվն Հանդերձ և զնաշանգա Նորին. վասն զոր ի Հետևանս աչքն Քաղաքացոյ զիմեցին Նզիսպատացիք ի վիրհ. և զաւագինն (1302) ոչ յանգրևալ, յերկրորդումն Նուազի (1304) պատրաստին զրերդն, յոր ապատանեալ էին բազումք ի մերձակաց ասշխատից, որք և ասիպտուն անձնատուր լինել (յ'17 յունիսի) պայմանագրեալ Նմանբ. և էին ի Նոսին վից խրամք կամ բերատեսրք. զոյց ոչ կամելացս, ասեն պատմիչք Աքսայց, երկնատար լինել Քաղաքացն Հայոց, զի ինքնակամ զրժեալ էին զասացն և զազատեցուցեալ զնարկիւթե. վասն զոյց և զօրացան, ոչ էր Նոցին Հայոցս, ևս զիասել զնաս, ապրելոյս-ցեալ միայն զմին Թոմնմնոս կամ Թամնմ անուն, քան զի մտիանացս. և էր նա ակր Հայոյ (Հասան ?) կամ Նկնիսոյ բերդի, զի սպրդուրէն զրի կամ բերի երդեալ լինէն անուն անզգոն յորարկ Հնազդոյս: Սակայն և յետ զարդին, և Քան ոչ անացան, անկնալ է Փիլ ի ձեռս Հայոց, և մերձակամ Նկնալ Նզիսպատացոց ի վերս Նորին՝ ցամի մահուան Նզիսի Քազատացի, այն է 1320, բայց առաւել ոչ յիշի. այլ զի ի Նմին ամի ի Քազատացիկ Կ Լեռնի վերսին կանգնն զարձք Հզիսուսատանեալոց Հայաստանեան, Հասանորէն պահանձնցաս. Յիշխատացոց և Նահանգն Փոյս: Ի վերատ Նս զանձագրքեան 1337 ամի առ Նռմին Կեսարիս, յայտնապէս յիշի Քազատ Հայոց զայս կողմն Քաղնայ Յիշխատացիս, Հզիսեցուցիք Նախագնալ բերդերէք և Կ.ատաս. Քէ և յայտ Նս Նռատալ ըստ անուն Փոյս, որպէս և յայնմ Հետ Հայատ՝ ի պատճառէքեան վերատ, ըստ իսն գիտացիեան: Սակայն և յետ զարձման Քազատացքեան վերատ՝ չէն կայք տեղին, զի յերէ և զերդն և զպարիսպս տապերն զան տարաչափէն Նռանեանց չքնչ զգաստ:

81. Համոս բերդ, որպէս Նդանակիցսս՝ ի վերջ էր յտրեխլակցին Թիւն Հանդերձ, և ընդ Նորին Քան Նռատեանց՝ ի Քագատ Ռ. զի, Քէպէս և ապ յետոյ ցամի 1165 Քոյն զբօն Համոսի տպանեալ զԱտեփանէ, այլ տպզատի պատմիչն գրէ. « Ազատեալ ապ զատի Նեղոսս » Քնան տեղին տանիչն Բաձաղ յտրեխլակցին Կիլիկիս. » ցոյզ տացին Համոսին » . այլ Քէ տեղատն Քէ վասն Նռատեանց էր՝ ի Հայոց, և յետ Քի զարձ. բերդատէրն էր Աղուզդին Հրանս. յետ Նորա ցամի 1259 յիշի՝ ի պատմագրին Մատնագաց՝ Վահրամ Հռոմգոնի, վերաց ասիպտիչն Մատնագաց՝ վանդալ՝ ի մարտին և ապատանալ՝ ի քաղաքացքն ասեղոյն Աստ. և Հռոմգոնի Նզիսպատացոյ ցամի 1266. և զոր ոչ կարացին Նոցա հզիսանալ՝ յետ երից ատաց (1269) մեծ ասատեքեան գեղոյ կատարեալ՝ զի ընդ Սարատանի և ապատ, « Նուան Հանդեան տեղատնեալ՝ զնոյք սերնի որդոյք » և ոչ սերձ էին՝ կորոյս ապատամ Հռոմգոնի՝ որպէս » և ոչ սերձ էին՝ կորոյս ապատամ Հռոմգոնի՝ որպէս զրէ Հանդեանակից ասն և ապատանս. և յայնմ Հետ ոչ յիշի ասատն Նորին՝ ի պատճառքեան սերատ, բայց ոչ Քան Հանդոյն ապոյն կարկատեալ և ապատ, և ցամի 1337 ի քեր Հեզեցատ բերդապետեալ Նզիսպատացոյ: Սա Քան և զրեաց Աստրացի պատմչաց Հռոմգոնատ, Նքէ ապրի ընթերնատ գերքանոյի պատմչին (Վոլպ):

Առաջին ի բերդապետ ապատ և գլխատ՝ ի Հանդեան էին և վաղագոյն քա՝ էր Հարոն, կամ Գիսևին Հապրանի, ապչեայ օրինակաս՝ Haronia կամ Haronie, Aronie, Airone գրեալ՝ ի տարին՝ ի հարատպին սրանձնատն ասհնատ Հարատ Ջհնատոյ, սերն՝ ի Հին և Աչատ գատատ. Հիմեալ և անատնեալ Հատատքեն՝ ի Հարատնէ-Ներնա ատիպատեալ: Բերդատէր ապրեն յետ Քի զարձ կոչր Լեռն, յետ Նորա Կօսիրատ կամ Քօրքի, զարձ յարքատեան գրատեալ, որպէս և էր՝ ի սկզբան Քագատացքեան Հինցս: Քա՝ ապրէն (1236) Հատնատ-Քեամբ Նորատալ ատատոյն Ջատքի գիտցի, որպէս-զեաց՝ վտեքատան Հրոմբորատաս՝ զրեքզարատցի և զատնինս Նորին Տեհատեան ատատատ, զրբս ատատ՝ ի վեր ատրբ ընգատնբ և Աչատալ բերբ՝ ի Կեհան, վասն Նրատհատոյ Նորին և հատատեան պատպատնեալ զԲազատատքեն Հայոց. յոր ատկս և Քագատն Հեթատ և Քագատհին Հրբե Հզիսոյր և զայլ ատբս Մրագատեան

զաւրք զոյս Տան՝ առաւաւտուն կռիւ տան, և կամ ե-
դե մեզ հաղորդակից լինել յամենայն բարիս նոցին.
(զոմն զոյց և) տուաք նոցա զվիրապիսեալ քաղաքն Հարո-
նեայ, յարակից եւ հեռակաց նորին երկրաւս, հանդերձ
ասշխատեցեալ, որպէս և մինեւնոյն օրինակաւքն է. զոր և
յիրենցանէ մի առ մի: Եւ են այսոքիկ. քաղաքն Հարոնեայ
և առօրիք նորին, վանքն Հոմսին, վանքն Ս. Մամասեայ,
վանքն Սաւրիի[1], գեաղն Լայիան (կամ Լայիան), գեաղն
Դասուհինց, գեաղն Դասուկեան, գեաղն Դաղիճեայ, գեա-
ղըն Գեղբաս, գեաղն Շաղարիճ (կամ Կաղարիճ) և առօրիք
նորին, գեաղն Գնինգէքիս (կամ Կինէքէքիս), Ղնկիւղը[2],
ագարակըն Ս. Դաւիթ, Դաւէճիճ, Սաւրիան, Ս. Թե-
ոդոս, Միւռեղեան բերդ, Իլանճ-բրան, Մաղկի բերդ,
Գաճին, Հոհաւտան՝ յորում ունի մանր արձանիք և մկունդ[3]
մի Գաթան Միքայելի Աճղարացից, և զայլ ագարակն լին
Հաղարճ մկունդ, և Գաթան Գազարեան Ալիքերց. ևթէ հա-
հոյ Թուխի Ղաթիեան (Ղղուրցոց) տեառնէ գիշխան
յերկիր իրեանց, տացեն նոցա քան յառաջագոյն տաճ-
կանեացն, տալ գլուխ հասցեն որ կուր քան Հայոց Հօր-
գեալ[4] Հարտենց, և զհաւատին տեսցէ նոցին. իսկ ե-
թէ այլ իշխանութիւն տացէ գնոյն, և եղիցէ՝ ի տե-
դւոյնէ խոտէ, և հնացեն տեղիքն համարին կամաք իւ-
րեանց, եղիցի երկիրն յիշխանութիւն Ղղուրցոց, քանզի
ընդ տաճկանս նոցին է:

« Եւ սոցա զգաստացեալ և զերկիրդ նոտա-
նուածիսալ՝ զոր մի քան միոմէ յիշեցաք և տաճկանացն ո-
րոշեցաք, տուաք Հրեղականի եղբարցդ Քեան Հեռա-
դեցոյն Ալամանոց, հաստիներս և յաջորդաց ժառան-
գութիւն, զոր են յայժմու և որ յետոյ գոյցեն են:
Այլ մի ոք իշխասցէ յամենայն երկրին Հայոց՝ ի մերոց
հպատակաց, ոչ մեծ և ոչ փոքր, նեղել կամ այժ առնել
զոչ Տան և հոգևոր եղբարցդ Քեան, կամ զասշ-
ման նոցին և զկարասան նուագեցցանել. այլ քան
զայծ հրամանաց մերոյ Հիւանդասցին Ալամանաց և-
զիւր իշխանն Քեան՝ ի վերոյ նահագրեալ և ասշխատեալ
երկրին: Քայս սակս տուաք զմեր պարգեւական հրամանագիր
և զամն առաւել հաստատութիւն՝ թագաւորական ձեռ-
նադրութ առարքերաց, և սակի կնքով մերով կնքե-
ցաք: — Գրեցաւ. ՝ի ԽԲ տարի ամենան չամաւոր, ՝ի
Քաղաքին Հայոց ՈՁԵ. ՝ յԹ ընդկիսհանի, ձեռամբ
Մանուելի Չանդլերի[5] »:

1 Մարի եր և Շուշտ կոտրել, բայց ոչ գտնուի տեղին և ըս-
կսման՝ որ ՝ի հարաւոյ Աւաքայոյ է:

2 Գիտի Aguechemoin կամ Aguechemoin գրեալ է յորինման,
Ինքեա ընկճելոյն եր Ազատ-ըդն, և կարծել զանուանեն և
գիմարդանեալ ՝ի պարսկաւորեն Լեհանի (էջ 201) Pertusium vulpis,
որ Նշանակի Աղուեսաց որջ կամ Ծակ:

3 Լատինին rustici (հոգևանեն rusticus) գրե, որ հաւարակորեն Նշա-
նակի չինական կամ գիւղական. այլ Թուխ Քեան Ինքն անուանեա զն
գաղուհս ՝ի միջին գաղ և ՝ի սահմանական վարչութիւնս, որ և ՝ի մե-
ղոցին տրիասդրեալ յիշին, և են իրրև վարձառոր երկրագործք տե-
ղոյ ագարակացն:

4 Ընդհանուն Հարկ երկրի զոր Հարկին Հայասդեր ստ պետա-
Քիանն եր ստ Հարաւոյ Քեանի. Ինսանեցոյցս՝ Հինգերորդ մասն
Հասոյ, զոմն զոյց և Տասնիսկ կոչեր. որպէս և ասէն Ագաթան ՕՐենա-
գիսն, (՝ի Կեդ. Ա). « Եր և ըստոյ Հարկան ասշնական ոյս, որ գինէ
« Ասաւած ասոյ Հարկացին՝ ՝ի Հինեն մեզն է »: Լատինաւոյ երկրագոյ-
նոց Հնասասդիրքէ գրան Հայ բնադրեն Նիւ գինաչ Հարցեն, երբ Նիւ

contigua et separata, cum suo confinio, sicut dispositum est, et nunc recordamur per partes sigillatim: Civitatem Haroniam, cum molendinis, abbaciam Ovide, abbaciam Sancti Mamas, abbaciam Sougre, casale Lalyan (*a*), casale Costinos, casale Goustgenache (*b*), casale Gausquigne, casale Cberrare, casale Chaeorin (*c*), cum suo molendino, casale Cainchequice (*d*), Agueechemoin; castine, Sanctum Danielem, Davenim, Saargague, Sanctum Thoros, Cievaverac Pirt, Quiang Thelague (*e*), Mautrigue Port, Guenecch, Hachoudage (*f*), in quo sunt regis rustici et unus rusticus domini Michælis d'Andraple, et alii regis ligiorum hominum rustici, et domini Baugdin (*g*) Emerance (*h*). Illos rusticos si volunt fratres dimittere in sua terra, dabunt sicut ante erat costitutum, ut darent medietatem redditum qui dicentur armeniee *engague* Haronie, et cetera dominis suis. Sin autem accipiet unusquisque suos rusticos et exibit de suo loco (*i*), et remanebunt illa loca cum suis rebus integre, et erit terra in mandato fratrum, secundum quod est intra eorum confinium.

Igitur predictam civitatem et terram pretaxatam quam nominatim recolimus et per confinia distinximus, dedimus angelice legionis fraternitati Hospitali Alamannorum in perpetuam et permansuram hereditatem, qui nunc sunt et qui post futuri sint. Non ergo habeat aliquis potestatem in tota regione Armenie de subditis nostris, neque magnus, neque parvus, sancte Domui et spirituali fraternitati, vim vel molestiam facere, neque de confinio, neque de pertinencia minuere; sed sit Hospitalis Alemannorum supranominate et distincte terre, auctoritas ex nostro magnifico mandato. Propter hoc, ergo dedimus nostrum gratuitum *Privilegium:* et ut majorem habeat firmitatem, manu regia subscripsimus et sigillavimus aureo sigillo nostro.

Datum januario mense, *xx^ci^* die, anno Armenorum DCXLXXXV^a^ (*k*), indictione *ix^a^*, per manus *Manuelis* Cancellarii.

Նշանակիչով գիմարտաս կամ գիմաս պետութեան, revenus, rentes.

5 Լատին մանկիրեն (Chancelier) կոչեր սորքարիս Թագաւո-
րաց մերոց՝ քարտուղարն մեծ, որպես և այլ սեռական պաշտամանց:

a Օր. Վկ՚ենա. Loulian.
b Յոր. Լանկլուայ պահան անուն Goustgenache.
c Յոր. Վկ՚ենա. Cachorin.
d Յոր. Վկ՚ենա. Caisthequece.
e Լանկլուա՝ Quiang, Telagre, Mautrigue, Port.
f Լանկ՚. Hachoudagre.
g Լանկ՚. Baudin.
h Վկ՚ենանգ՚անն՚ Hemarance.
i Լանկ՚. exibit de loco.
k Ի ձեռագրացդ ասէրբդ է երրորդն (X), որ և ՚ի վենանգեան
օրինակին պատճէն կամ արտագ բեն է Նշանակեալ. ևթէ Լանկլուայի
դրան կամ ընդհերգաան՝ ցկս վախ և կկս թուոյ, DC et quadragesimo octogesimo V^o^, անշկեկց է և անիմաստ, զի ընդհերգեալ կիսի
600 և 40 և 85.

ոյլ ոչ ասիաւ բերդարոյք. քանզի որպէս Նշանակեցաք
վերոյ մի ՚ի առաջև, պարգեւատուն Հեթմոյ ՚ի Նահանգին
Հաթաղի Նշանաքցացանէ և այլ ևս բերդս. որք և են
(որչափ հին մարի է Նշոյ գրասհնարէն անուանեն), Լաւիան
բերդ, Մաղկի կամ Մաղկոյ բերդ, Միւռ ան-
դաի բերդ. ան որոյք և գեաղն և վանք և Հանդրուանք,
որպէս ասոյի ընդ Հուսյ: Վկ՚այնէ և պատկ՚էր զի զայր
կոմսին Ջաշանոյ Հեղեսասուհին չսի բերդս սահն Ե-
գիպտացիք բանտարկեալ և գաղար ՚ի Հայոց: Որ ասէսս
գան ՚ի սահն ոչ գիտեմ, բայց բնդարձակագոն տեղիք
բնակեան յայսմհն Հաղահն և Համատնն: Մի ՚ի
բնակեան յայսմհն Հաղահն և Համատնն: Մի ՚ի
յեսին տեղացիքն տգիտացոյ յանձակս Տէրերի Հասա-
նի չէջ ՚ի բաղաս 4 կամ 500 վաճառս քարտերի հիս-
ատեր բերդ մի, Քեօփկի-գաղ (Շան բերդ) կոչեցեալ
յայժմս[1]:

Համատն երեի գլխատր եղեալ Հանդարդ բերդերէց
կողմանս, և յաւագ գան գայլան գիշատակի ՚ի պատու-
հեան մերոյ: Քան նախակալ հրոյդ անասն յայսո-
հի մերոյ գերդ ՚ի բրի և ասան աս. ասղասանի,
աս. վասկի մերյ ոչ հնոի ՚ի Գաշանոյ, Ծանրի Ալաքա-
ցոց, Թեքի-Հասանն, كل حصلون կոչմամբ: Զաւա-
էինն ՚ի մերոց գան Թագաւ ՚ի ասի յամի 1151 ասեալ
գերի, և Քերեա ՚ի նմին ևսկ կալեալ զգաղան Թեհնա-
զար գերծացանել փոքացեալ մեռ գաղն և կողմնա-
պահն Աբիվիկ՝ Աղբարինեա, չաբաղար Հաբաս ՚ի Թագա-
ած աս Աղասս. գան գոյ յետ անոյ՝ կոչեն Ղաղանէ՝
ոչ կարելով ՚ի ձեռն խոչդոյն Քաղիչ ՚ի Նմնեն գտնգին,
երկիցս ՚ի Նոյն գրգռանոյ գԱղասս ասշան Խնդրանի.
այլ ասս գոյք կորսոյր գաղէանք ՚ի կողմանց Աղահա-
ջոյ յամի 1154, յանգանեն ընդ այս ասչման, մինչ
Թագաւ ոյլայր գնացել էր ՚ի պատերազմն, « Նին գաս
» ՚ի վերոյ երկիսասոյ Նոցա զոր ընկանք տապան ա-
» սէն, չոյոց չոյոյք ասասկցան, գան ՚ի մեռ ՚ի. և
» գան սեանոյ սեծամեծն Թագրոյ ամենեցեան ա-
» Հասասյ ՚ի փախաստ գաղան... և բազուկ ՚ի Նո-
» գանէ գՀրեա երկիսասն և գՊօղոյն Հասանէին, ընկեն
» յոյ գՀրեա երկիսայ ՚ի փախասանն. և ընկանք ընդ
» մեզասատս ձոյս և ընդ գծնեայ վայրս Հասեալ անցեալ
» գնացին մեզոյ Հանապարհս »: « Եր չորժամ գաղան
» (Թագաս) և գայն սպանէս Հանեա, գոնացան ամենեցեան
» գՀասանէին Նոցա »: Բայց յերկրորդում ամին (1155)
երկրին ասչասան Գասաս եկն զգաղ « և սկսանցամամ
» բանակեցան ՚ի վերոյ Թիհն... և ընկնս ասոյք ա-
» մոյանոյց էին ասեալ գասանդանք և Հասգաղ ընկանք
» ասչագին երկրին երկրին, և Հոգին ասՀգին՝ ոչ և
» գծատ էրկր չասանոյց. և չասնոյ բազկանքն
» ամենեցեան պահցեալ Գասաս ասչասերկրին. և

1 Տէրեա, 84:

2 Ի ձգձ և ՚ի Իկ ոչէ ասեղ. բան Գասբ՚. Ի ա Հայերս, ոչ էն 27
Հայեսի և 3 յասիսի ոչեր ասղ ոչ. Ի՚ի Ինասանի Հայոց. յասաբասնե
ասե գասկասս ասՀասդին Հեկող. Հերերդրան Ա ՚ի 3 կամ ՚ի յասիսի
» Հասոյ ասեղ ասՀասդին Հեկող. Հերերդրան Ա ՚ի 3 կամ ՚ի յասիսի
» գ

բազում անգամ և ազա մարեան ի վերայ անգոյն և հանին ի Հայոց. որպէս յամն 1273-75, 1278. իսկ ի Թագաւորեան Պմբատայ, յամի 1294, ի մեծի պրօ-ւանին, բան գրելոյ ժամանակագրին՝ « Թագոյն էառ և » զկնի երիցին Կիլիկիոյ »։ Ի գաշնագրեան անդ Զեռահատապայ ընդ Հեթմից, և յայլ նուագս Կղեպատ-յոց ինդիր էր գտանել զարևելեան կողին Կիլիկիոյ մին-չև ցՋահան գետ. և ի ժամանակս յիշելոյ նուաճեանն Յակոբ ի ձեռս նոցա յամն 1300. յորում՝ ի խաղալ Պա-զան Պանի ի վերայ սուլտանին, Աքէն (կամ Հասան)-Քիմբոր կիւրճի անի էր կուսակալ սոյն մասին. և առևալ ընդ իւր, բան Պատրոն պատմչոյ, զերկրագործսն Հայոց (?) խոյս ետ ի Դամասկոս. յետ մեծի պատերազմին Հէմ-սայ և խորտակման. յետ մեծի պատերազմին Հէմ-սայ և խորտակման կղեպատցոց Հայք վերստին գրաւե-ցին զիերին Հաճոյնոյ և զնահանգս նորին. վասն որոյ ի հնազանդ ածին Թաճարայ սուլտանին. և էին ի նոսին մեզ իշխանք կամ թերատեարք. որոյ ոչ կամեցաւ, առեւ պատճիչք Պրոյաց, երբեմն լինել Թագաւորն Հայոց, զի ինքեանք գրժնալ էին զաւանդն և զպատերազմելոյ զնարինին. վասն որոյ և զօրագործն, որ էր նախնի Հայոց, ետ գլխատել գնոսս, ապրեցաւ-ցեալ միայն զմին՝ Թումանոս կամ Թամանկ անուն, քան-զի մխիթարատ. և էր նա ազբ Հաճոյ (Հաճոս?) կամ Նիհիճոյ բերդի, զի այլոցքրկ կամ ընկերցեալ լի-նի անուն տեղւոյն յարաթրի ձեռագիրս Ասկոյն և յետ այսորիկ, և Թաճ ոչ անագան, անկեալ է Թիլ՝ ի ձեռս Հայոց, և մեռանգամ եկեալ Եգիպտացոց՝ ի վերայ նոցին՝ յամի մեռանան Ալնի Թագաւորի, այն է 1320, բայց առաջին ոչ յիշի. այլ զի ի նմին ամի՝ ի Թագաւորել Գ Լեւոնի վերստին կռնցան զտիրք Հեթեռատամանակաց Հայոց Թեան, Հաճոյնոյ պահանջեցաւ յԵղիպտա-յոց և նահանգն Թրաց։ Ի մեռանալ նա գահակալեան 1337 ամի՝ առ նմին Լեւոնէ, յայտնապէս յիշի Թագալ Հայոց զայս կողին Ջահանայ Հեթիպտացիս, Հոգեկամիցք դահագործալ բերդերէից և Աչտան. Քէ է յայտ նա նուագի լոկ անուն Թրաց, որպէս և յայնհետէ խոսան ի պատմչեան մեծաց, բան իսն գնասքեան։ Սա-կայն և նա բանձնեն Թագաւորեան մեծոցս՝ չէն կայր անգին, զի յիշէ և զերդն և զպարիսպս ասեն և զպարսկեան Օսմանեանց յԻկն գալս։

31· Ձամուս բերդ, որպէս նշանակեցաս. ի վերջ էր յայնկոյսն Թրին Հանդերձ, և ընդ նմին Թաւ նուագեալ ի Թոռան Բ. զի, Քէպէս և ասի յետ յամի 1165 ընդ զբոնի Հանապ ազանեալ զՄանիանէ, այլ արքունի պատմչին գրէ. « Նպատակ առ գնալ ընդդա-» Քեան անգոյն ասելին Ըռանց յոչխարին Պրոկին-» ցոց՝ առնել Հանապին »։ այլ Քէ անագան Քէ վաղ նուագեալ էր ի Հայոց, և յետ Թէ գալս բերդատէրն էր Արևելցին իշխան. յետ նոցա յամի 1259 յիշի ի պա-տերազմն Թաճարայ՝ վասիրամ Հաճոյնոյ, փեսայ Մլէտատայ Գանձագատպի. վտանգեալ ի մորմոն և ա-զատեալ ի քաղաքապետ անտէրն։ Ասա և խոնդաբե-գան բերդս յԵղիպտացոց՝ յամի 1266. և զոր ոչ կարա-յին նոցա նուաճանել յետ երից ամաց (1269) մեծ սուա-նահարեան գնացոց. ի ընդ Սարսանեի և ոչ-նոյ, «Կան Հաճոյն անասանալ գինոյ սերելի զրագրե-» և ոչ մերձ էին կողոպս տալոյ մահճանոց». և յայնմ հետ գրի ժամանակիկ ոչ և անգոյնս. և յայնմ հետ ոչ յիշի անուն նորին ի պատմչեան մերում. բայց Քէ հետգոյն ոչ գոն կարասանց և ազա, և յամի 1337

և արօրէք նորին, վանքն Հոտին, վանքն Ս. Մատաւոյ, վանքն Սուլիի[1], գեղն Լուխան (կամ Լուխան), գեղն Կոստինց, գեղն Կուստիկաց, գեղն Կուսկիկան, գեղն Կոսթինոյ, գեղըն Գերթաղ, գեղն Շանրին (կամ Կոգրին) և արօրէք նորին, գեղն Գնեկիչիս (կամ Կնեգչիս), Ագիկոյք[2], ագարակքն Ս. Գաւրիէլ, Դաւեհիմ, Սաղիակ, Ս. Թադէոս, Միւսէյեան տեղ, Կեսանց-բլուկ, Մաղրիի տեղ, Գըճիք, Հախտաղ՝ յորում են մշակք արօրէիք և մեկ[3] մի Գաթան Մխալչի Աբգուրենց, և սպրդ սղոցին լիճ հարաղ մշակ, և Գաթան Գաթոնի Սիրենց. Եթէ Հաճ Թոխթի Ջաղմեան (Ղզղարդն) ագռաւիկ գնային յերիր խրճուց, տացին նոցա բան յառաջագոյն ասէ. մանեցան, տալ գիշ Հաճըն որ կոչի բան Հայոց Հրեգնակ[4] Հագարեից, և գինացուն տեղը նորին. եւ ևթէ այր խրատասիրաբար ասցէ զմեզ թէ, և երթէ՛ի տեղ որ ոչ հրամայեցաք մշակել

ւանեցիս. վասն որով հաւանեցոյց զնոսա կաստանդին՝ բառնալ անտի զյաժտումն և հաստատել սակաւ մի բա-
ցագոյն՝ յոյսամ կամ յայնմ կուսէ Սեւ. Պրծին, և առ-
բարութեամբ եղեալ խրոյ Աթոռապետ և այլոց ազատաց՝
վաւերացոյց զպայմանադրութիւն. յորմէ գուշակի՝ զի սե-
փհական Աթոռանձնոյց էր յիշեալ տէրն, և ընդ հա-
ձեր նոցա տէրն զհաստատութիւն բաժանեաց։ Իւ քաղցի
միակ նշխար է միաբեալ գաղնագիրս այս՝ ի նմանեցուցն,
պահեալ արգ՝ ի դիւանս վիճակիս հայաստանեայց ա-
տենաց, որպէս երթալեն ազատեալ էր մեր առանձինն
հանդերձ նմանահանութեամբ պատճէնին.

« Յանուն Հաւր և Որդոյ և սուրբ Հոգւոյն. Գիտացեալ
» ձեզ ամենեցուն որ զայս Թուխթս հասանիցէք, որ ես
» կաստանդին ծառայ Աստուծոյ և որդի Պարոն Հռուիքէ
» և տէր Աթոռանդիքարին. զոր էիպ՝ ի Սև պրծին ուան՝
» ուր խալն կայր ու տանձին, մինչ ու ամէնայմէծ մայտա-
» պեն Պօրիքիւտ Աստուան՝ Ֆրէր Իանն ՝, ու՝ ի վերոյ
» անմահել ուտ ուր խալն կայր ու տանձին, նայ չինել
» էին գիրէնց տունն վանց իրենց բայժուն. նայ մինչ
» չէաք՝ ի հասնել. կու լինէր շատ գոյց՝ ի մեր մէջն մի
» յիրէնցն. նայ էիպ մինչ ու վերոյանմահել մայտան
» ի վերոյանմահել տէրն ի Սև Պրծին ուան, ուր խալն
» կայր ու տանձին. ու հայնց հասինցաք մինչ ու մայտա-
» պեն ու իրեն (ձխաւորքն որ) չինեն գիրէնց տունն ի
» Սև Պուրճն, քէ իրէնց պիտի ընդ նեկէ՝ ի Պուրճն,
» քէ իրէնց պիտի ընդ գրացէ խէչ Պրծին, ու առնեն
» գիրէնց բայժ՝ ի Հանրէն, գինչ ցեղ ինդիի չայս ար
» էն առել՝ որ գիւտիթս գրեցաք. ու՝ ի յայն ատենն
» տէրն որ չինել էին որ մէնք չէաք՝ ի հասնել՝ խէչ տանէ
» հոգն ու խէչ խասին՝ ի յատն, նայ այլ չչինէն՝ ի հասն
» տուն, ոչ իրէնք ու իրենց Քահանաութեն որ գան։

« Իւ ոտիք գներ Քուխթս և գէՀանգիրս ամէնայմէծ
» մատաղին և իրենց տանն, որ լինի հաստատուն յաւի-
» տեան։

« Գրեցաւ՝ ի մէծի Քուխանութիւնս Հայոց Զհ. վը-
» կայութեամբ մէծապէտի իշխանին մեր ազատն Պա-
» րոն Սմպատայ. և մէծահարկի հեռավորացն՝ Սիր Կոս-
» տանդին ու Սիր Բանաթեն ու Սիր Քոսնկերեն։ Գրե-
» ցաւ՝ ի փոքր՝ ի Քիլիս յամանն յունիսի ուր էր ԺԱ-
» ԹԿ. ՃԻ. » ։ † Ի Կոստանդինէ։

Ի ասհմանս Ապրմանդաւի հնար հասկ նահագ մեծ ազատապետն և զունդատապետն Հայոց Սմբատ՝ գիցիոս-
տոսի հրամանի՝ յամի 1276, յորում մարտի կամ յետս՝ ի
մարտի վիրատրեալ և ինքն՝ կատարեցաւ. փառաք։ —
Աւետրոց է նրինել զի՝ ի բանանալ Եզեկիայոց կամ՝ ի
սկսրանալ մերոց, ընդ նահապետիս բերդատոյս պա-
հանիցիցն և զՍպատանդի քոյր, ընդ որս և գկուսաս ս
բերդ, որ ոչ յիշի՝ ի կարգի այնոցիկ՝ որոց տեսարն եկին
՝ի հանգէս Թագաւորութեան Լեռնի. և կարծեմ նոյն
ընդ Gouvaira, զոր յամի 1233 կաստանդին տէրն Լամ-
բրոնի, եղբօրորդի Լբրոյն Ղեւթաիի, պարգեւէր տապե-
տաց Հեռանդանոցին, և պարգեւագիրն փառակաց ես-
զառաւ գրեալ պարշեր երբեմն՝ ի վանս ուրեք սրխարհի
նոցին, և արդ ոչ գտանի։ Թէպէտ և ոչ սակաս հնոի է
տեղիս՝ ի Լամբրոնէ, այլ մարթ էր ժառանգութեամբ
խիք ունել զայն կաստանդինի. ըղձալի է գիւտ պարգեա-
գրին՝ ի առագաստին կարծեացս և անառանց տարին և
Սիւնեացն՝ ընդ որում մարթ էր չիմանել։ Մի՝ ի չէն ձեա-
ցեալ բերդատեղեաց սրխարհիս էր Կոմսաս և յետ Ռա-
բինեանց հարստութեան. քաղցի ընդ այլս տեղիս յիշի
յանուան ժամանակին՝ յամի 1467 նուաճեալ՝ ի Զիւ-
գասրեանն Շահնաւարէ, և քան սակս ևս յետոյ (1488)
նուաճեալ յԱլի փաշայէ մեծ կառավարէ Ռոմելիոյ[2]. և
յետայսի է ցարդ բոլի լինել անասնոց՝ ևթէ քննեցին
սահմանեցս, յորս այնպան սաղատակաց, սւերք և արեանց
հաղագիք եղեն, և այնպան սերտ և սակաւ պատահանա-
թիւնք. այնպան քաղաքեանն և հայրենական հոգւոց ներ-
գործութիւնք, զորս լսեալ հայ գրչաց՝ պարապի եղեւ-
գուցէ միայն մեզ առանցն զեղբայրանան։

35. Փոխանակ գրալիսատակ բերդիցս այսոցիկ՝ ծանօթ
են արդ՝ ի այլն կամ՝ ի մերձաւորս կողմանս, ՝ի գլուխ Ա-
րաց գետոյ, որ է յարեւել, ՝ի սահմանս Ալանեանան լե-
րանց երկու բերդք, Զարտազ և Թոփրա կամ Թոփրագ-
գալէհի։ Ալանիան արեւելացին է և հարաւին յԱմանոս
լերինս, ՝ի կասպ մի բարձրաբերձ և մեզրեւոր, այլ հան-
զամանաքն ինձ անծանօթ. ուր որպ սահապահ կայ գիւղ
Համանան։ – Իբր փարատեալ յարեմտից բերդիս է հռով-
չէն ասանն հաստատեալ յետ նուաճման Սելճուկեանցոյց,
Օսմանիսի, և բան սմանց գրոհեան Ալանիոյ, բնակո-
քեան Զէրքէզից և յեռանասանացն Ալանոսի, որոց է և
վաճառանոց, իրր 150 տանբք, յորս և հինգ տունք Հա-
յոց. ՝ի միում՝ ի սորունց ազգս Տէրմ անդղիական երկց
յամի 1875 (28 սպրիլի)։ Վասն սահմանեցման շրջակոց
սահմանացն՝ յամանս երեսին գազանք, մանաւանդ գայլք
՝ի ձմեռան. և ընդառաջ մի ոչ յատաջ քան զարագամ
սան պատահեալ էր զայր մի և մանկանս չորս։ — Միւս
բերդն Թոփրագ (Հազարերդ) հարաւակ մի ընդ արեւմո-
սքս կայ ան գետակերբրն, ՝ի վերայ կամանեւ բարձրաբան-
զահի՝ իրրև 80 Զ. բարձս, չինեալ անագդոյն պատոյ-
գեան հրաքարեալոյ քարամբք, որպիսի Թոխ և բնա-
քիան երրակին. ՝ի բարձանց պարսպացն նշանարի ընդ
հիւսիս զաւս բնազարձամատոյ, գրեանքի մինչև ՝ի
հիւսիս Տօրոսի, յամին և յամենիէ՝ լերինք Աւսոյ և Ա-
մանոս. և ընդ Ար. հիւսիսոյ՝ պարիսպքն Աշնասրգոյ և
Սոյ։ Ոչ է խոպան տեղիքս բերդն, կրկին ունելով
պարիսպս, ներքինն յոյժ ամրակառոյց, և սկսան մի
կամ ներքին կրոյ մեծ ակսանար ներքնագարկոք և շուր-
ջանակի փորրիկ խորանաձև սենեկօք. Չրամբոր ՝ի միջի
յայսմ ասի (1274) էր նա յորժելոյս և ՝ի Կիլիկիա, և կամ թագաւոր էր
սուս փախստական իւր գաղթ խան սանուն։

2 Զայս հասարիսի անշուշտ գրեցաւն Kure ՝ի Համերի, ՝ի Պատ-
մութեան Օսմանեանց, ի։

բանին, ամբարտաւոյք և ահագը ի տարեւ։ Բազում հա-
մառ մնացուածսպատ է և օձաւոր. սա առաջաւորին մասն ա-
հագոյնք հին ատանի, յորում կանգնած կայ մեծայն միւթ-
բայ սկզբնին հինգերորդ մասն քանդակագործք, և բնիկորք
անանց, յորս և վերնախորհրդ մի կորնթեան ի տարե-
տակ կնոջ։ Հատանաքին մի է բնիկորք այս ի յիւրեցեայն ի
պարգևագրին Հնդիկոյ։ — Ընդ մէջ ասաւ ի հարաւոյ,
և Օձաքերդին ի հիւսիսոյ, սա եղերք Ջահանայ կայ
ձամփի գնաց, այսպէս կոչեցեալ վասն բարձր միքրայնին
որ ի հարաւս հեռատեսնէ երեւի, և ասի կատարեալ ի
գեղջկացն և գտեալ շնորհս ազատութեան ի տասա-
նորդոյս։ Միքրձագրին ևս ի Հաղարերդն է Ագիւղի գերդ,
յորմէ ոչ հեռի հին գերեզմանք բազում Թուրքաստանք։

Սակաւագ հեռի ի հիւսիսոյ արեւմտից Օսմանիէի գե-
ստակ մի էրդոյզ կոչեցեալ իջնալ ի Քիչկաց Ամանա-
անանց Թափի ի Ջահան, հանգչէ Զատրան և Հասանլի
բերդից. յորոյ ստորնա խոպոպին Քազանեք, Հանդերձ
քաղցրաձայն ակաղանաւ, յանգանեին ընդ այն Տէվիսի ի
վերջ կոյս ամենանեն ապրիլի։ Ընդ մէջ գետակիս յա-
րեալիցէ և մեծի պարան Ամանոսի, ընդ փորր լեռնագո-
տի մի ին անցք կամ նեղուցք Տէվիսիլի կամ Տէվրիկ ոչխի
կոչեցեալ, ոչ սակաւ գժատպատիցք. յանձկագոյն միջո-
ցին կատարեալ կոյ, զարգիս կիսատեր, բերդ մի փեռ-
փեռի գագաթ (Շնաբերդ) կոչեցեալ ի Թուրքաց. Նորոս-
դին տանի ընդ հետս ի մէս ևս կոպան Պիլդէի-ոչխի
կոչեցեալ, յոր անուն և լեառն ին. անդր քան զայն ընդ-
արձակ հովիտն, և է ի ներին ի տասնհանգստեանեան Ո-
րաս գետ մի Պարչէ անուն՝ բնակեալ քան Տէվիսոյ,
՝ի 150 բազարական Հայոց և ի սակաս մտիանց։ Այսմիջոց
գեղջն որ կատարեալ է ի միջս երկուց ձորակաց կալ-
պատ գետոյ՝ ասչխագղջ են պէսպէս կիսքարտաղաք գա-
նագան տարատ վիճակ և ծառոյ։ Տէվիս Ազգ գիտի
երկոց որ յամի 1875 Օսմանիէ ատանէ երթայր ի Մա-
րաշ, անցանելով ընդ Տէվրիկի և Գիւնէլի կայսանս լե-
րանց, յորժ ոտքորդս և ախտաւոս նկարագրէ զգաստ-
երգաս հանդագործին, յորոց ևքէ քար մի գեղծանիցի
ուղղակի իջանէ՝ ի գետ անդր (Եփրատ) հարեւրատար
ոտանաւոր ի վայր։ Մեծագանաց և գեղջիկ են ան-
ասրանք կրճնց կեսատար տաղ լերանց, և համակ մորեւ-
ւորք, մանաւանդ խորանար գետոյն՝ ասակաք և տրգակաղ-
ձնոք և տյտիք ծառոյք. գեղջիկ է և գետն յատակ և
անանախտ ջրով, տրեք ոտքորէն խոխոջալ, տյն-
տր վրիպացեալ ի կոչնտ կարմիր կամ կանաչ հնձոյ
քարանց, մերթ չրնան տանալ գնեծանեծ կանճղոք հնա-
ցեալ ծառոյ, և մերթ տյտրնալ տրգեսս ճահիճ մի խա-
ղաղ, տասի և անտի ընդունելով վտակս մանուանս։ Ե-
րեսին մերթ ընդ մերթ հիւղք մեռաստրք ի գետատակոյ կուտ.
բակաք, ի բարձունս անմատոյց ի գետատակոյ կուտ.
երբեմն ի համարի Տէվիս գրեալիցին՝ քան գհամանիշնակս

1 Քան բանից ինչ Տէվիսոյ՝ բազում ազբերաց ի գեղ է լինել ի
լերինս հիւսիսոյ-արեւմտեան մաց, ուստի իջանեն ընդ հարաւ ի Ջահան.
ի մեծ ի երկոյ՝ ի Կոյ գեղ Ալաուտա՝ յերկուս ակնի մեծ ժամ
գի լերինս, երկոյ՝ ի Կոյ գեղ Ալաուտա՝ յերկուս ակնի մեծ ժամ
համց ևս ընդ երկու ակնանի գետս, զորս անուանեն Տէրէ Ս.
Բուհարոյ կոյ և Իսոյ, (յանկնա յանուն գեղջ գիր), և ընդ այլ ևս
յորով առատաց համց գրեալիցին Նահանգագրհա։

Նոցին Հերոդոտ. զի թէպետև ազգաւոյ այլ և սակա-
ւապէսաք, միանգամայն և պարզամիտք, պարկեշտք և
կրօնասէրք։ Ժամս չորս գնացեալ ետրս ընդ կածանս՝ եհաս
յանձրպետս գետոյն և ժամանակի միոյ ետրան, 3500՝
բարձր, և անտի ընդ արեւելս խոտորեալ՝ ի Գոյզ-ազաձ-
ատաւան? լեռնագետոյ Հայոց, ագաս (29 ապրիլի) առ
գլխատրի ետրին, որ էր Թոպոս Զագրդեան. երիտա-
սարդ երեսունհինգամեայ, միջահասակ և բարեկազմ
(արգ †), որոյ կատարեալ ագարակք էին ի Հոխոս ան-
ատանաւ տեղւոջ. և ցաւէր ետու զի տեղիսի հացասար
այլ՝ ոչ էր վաճառ ի կարևոր գործ տեղացի ետրան։ Ցերէ
և վարժապետ և աշակերտս, յորոց յայտ է զի գոյր և
գպրոց. և գնչեալ տղիսակ խոպոպս տեղոյ Աշեագարբայ
բերեալս ի տեղս կատարման եկեղեցւոյ։ Ասէ և տեղր
ընդ հետս՝ տասնհինգ են Թարայոյ, յերկրին Ջահանայ։

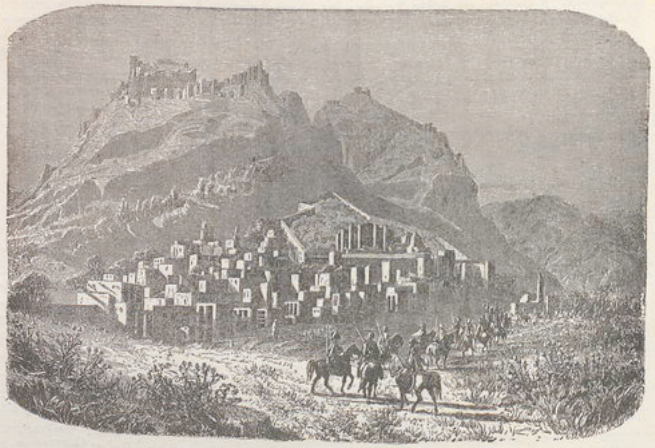
ՍԻՍ

34. Արեւմտեան ժամագալ Կատարն գետոյ՝ ի հետ-
ոյ՝ ի տասնհատոյ Հասնոյ և Գաշկոյ, և յարեւելից լե-
րանցն տնդիպատոյ երկոցան մեծոյ գետատհոյոյ Ա-
րանոյ և Ջահանոյ՝ իջնալ խոպոպ ընդ հարաւ, և գարձեալ
ընդ արեւելս՝ ատկատք՝ ի հետոյ Աշեագարբայ՝ խոտնի
ընդ տրեւելս՝ տասնատք՝ ի հետոյ ի հարաւ ձգի՝ տասնհնձ գրատա-
Սոյ, վասն որոյ և յանուն նորին հատոպատկորէն կոչի Սոյ
գետ, տասնդն յատակ ևս տնատաք Տէրի-յոյ, տնդառյտ
գետ յահատն հատնատդն ընդ ձորանն տնձանկ, որ և կո-
չի Մանդայ-տարկաի կամ Մենկչէլ, յոր տնատն գիպատա-
գդն էր կոչել և Հրգան, թէ ոչ և Պրգատ կամ Պրենդտ, որ
պէս յանանց, և յայոյզ գիտնի յոյ. այլ հարկ է թէ այլ և
այլ վտակք իցեն ատա ժամագնկատք՝ ի մի, [1] որով յոր-
գոյնոյ գետանոյ և քիչ գարնանան ատատատք քա-
րաքրինն յորոյ վերայ չինեալ է գատգան և բերդն Սոյ։
Այլ և յարեւելից կողմանէ լերինն իջնալ վտակ փոքր Ա-
յատոյ? կոչեցեալ յանուն գեղջ միոյ, կամ Ղանձգոյ՝
յատ Ինհիսնան Հոր. և գրատ ի Քոսի՝ Քոսի՝ ի գետն Ը-
սոյ կամ՝ ի Սատգան։ Քատ գրատկի տանհնձ Սոյ վի-
ատհնձ՝ ի հետոյ կատ են Հատնն, ի հետոյ տրեւ-
լից՝ Կատան և Զկիսան, յարեւելից Գատ, ի հարաւոյ
Աշեագարբայ, յարեւմտից՝ տանհնձոք վիճակ լերանցք տն-
Հրգատնատ՝ ի գետատհոյոն Սատգան։ Քատատ Սոյ կո-
չեն լերինքս, այլ չեն Տանատցեալ Հգատնք նոցին և գ-
գատնք ընդ տատս Հրգան կամ Աշեագարբայ. գրատկան և
տնատն վիճակին, թէ և ոչ չատ բազմ. խոչ հարատգիներն

The number of springs in the mountain range to the north of Sis must be very great, for we crossed no less than three large streams and several brooks in the course of morning, all flowing southwards toward the Jeihan. At 10 A. M. we crossed Deli Tchai, at 10.30 A. M. another stream equally large, the Kara Pongar Tchai; at 11 A. M. the brook of Idam, near the village of the same name. — Devis, 157.

ման գետափն ևս է, որ և սկիզբն է մեծի դաշտավայրին Կիլիկիոյ, և առանձինն կոչի Դաշտ Սաոյ, ի ժամանակաց անտի միապզի պատահատաց. առ որովք ոչ միայն գաւառ և նահանգ Սաոյ կոչի վճռակս այս, այլ և ընդարձակագոյնն իսկ քան զԿիլիկիա Լամբրունեցւոյ, «Անարզատա և Սիս, և զոր ընդ նոքօք՝ այնպէսիք»։

Գաղտակողմեան այնքան նուազս ոտնակոխ եղեալ յաւերածս հրատակաց և աւրիալ յարկերէ անպատուիկ և պատահականաց, զոր հանդերձ գաղտագնեալ ոչխարովին՝ քէ և բարեբար՝ ոչ է քան միշտնուր ասշմանաց գիտաւոր քաղաքացն՝ չատ ծայեալ և ոչ չատահատս, ուրեք խաչատ խոպան, ուրեք կաղնատ գիմերտիր տեառնա-

52. Սիս, մայրաքաղաք Հայկական Կիլիկիոյ.

խակ հին տեսարանին լրանալին՝ ոտի և ծառս մեծամեծ՝ վասն ոչ կարի բարձր դիրին։ Ի նուաստագոյն բաւաց Ֆեժլաթանք մեր չիրն զազգ մի սիսատնի Էրկնոն, տանելով, «Ի Սիս է ազկին և դեկինն»։ այլ լատագոյն տանին դշտմնին։ Բայց քիմոքեան տրժանի են լուանալորին, յորս տեսնիցես զազգն և կածառք և նեղազք. Քերևս և յայս տանս սրեւելեան այն վտակ կոչի Աքցմշցատի. լինին և այլազգի պտուղիք դեկազանին Սաոյ՝ Տէրտիկեան-Սիս (Ասէ Ասդղ, զարձեալ և գիտատ պտուղ (Սիս տեղ) ոչ գետեմ նոյն քէ սրիշ. գետն յայտնէ և Գաւդատատ տէր (Գալդղ մէջք), որ վճռակաւիկ Սաոյ համարեալ է։ Ընդ պատահական լերանց ծածկեալ կամնեաք, հայեցաք, տանեաք, կատարեսնաք՝ են և միայի կրայն տեղատոյք՝ ի ձորահովին Սաոյ, ընդ որս ոչ տանաս վտակք վիժին տանհատաթաթ, մինչև ցարեբահատնս գետոյն, զոր անդրկանէ՝ ի տաշմանագոյ վճռակաց հետեսնպատնեան՝ Հպատակ լեռան իրր 2300 ոտքի. առ որով Հայատացին տագատատ

1 «Աւօ յատահատքնեն թէ ատրա գետնեանն է՝ ի ատրբ եկեսցիցն Մահթեզ. որ առ Ջորա լերամբ՝ ի տաշմանս Կիլիկիոյ։ Յոհաննէս Մահթեզ. գրեալ հր, բայց և ի յատիատ պատմութեան Ազէքսիոյ Մահնէզ գրեալ, որպես ասէ՝ ի յետագայ

կայ լքեալ գիւղն Հայոց Մանդաւ կամ Մէնդէշ, իրրև վից ժամուք ի վերոյ Սաոյ, հանդերձ եկեղեցիաս։ Ի սմա Թագեալ Թոմ Տէր Եղիազար Նախնայր Աշղանհից, զոր քանիցս սերելոյն ի Նեմանէ Երիցիս կաթողիկոսի[1]. և միւռ նոքին հաստատուչին իշխանատան, յոր խորհրդ սրկիալ գրեանքի Հանուկ ծածկէր (որպէս ետես Վոլէ յ'8 մայիսի, 1859) Ալեքսիանն Մատիոլ (Cissus orientalis). երեսին ի նոյն կողմանս ևս նշանք քարածքոյ, որպէս և մեռապաց երկաթի և արծաթոյ. ընդ որս քննելի է և տեղին ատոր հետէ յիշեալն ի Թովմայէ Բարտեաց Ազգակեհաղն. (տես յէջ 9)։

Ղատագրեան կանաչ հովանաց ասշմանին Սաոյ, յորմէ և անապատիկ չորացումն սրեւագնացոցս քարաժեսին, անշահոյր գործէ գրնահատքեանն ամպատիր. այլ յայտ է քէ չէր տրասէս ատ. հպատատքեամբ մերատոյս, և անմարթ իսն էր ամենահզեաց արտ Աստի գրերացեալն ի կարեւորագոյն պարագիսիք բարեկեցութեան։

քեան վայր՝ ընտրել իւր յատատն և յարգանիս. հարկ է քէ ատկ և բատն ատերազք քաղաքին և վճռակին կատեցին և տյյատխոհերին գրնական վտեղդատքիեն ատ. և ի հատատակէ գաշտի բազում մատոցիք քաղաքէդ և ձորագատր լինել տեղւոյն. ի միշտի երկուց վտակաց, զոր յիշեցաք, և ի կատն ատեղով՝ յերկոց կողմանց քաղաքին վայր՝ ընտրել իւր յատատն և յարգանիս. հարկ է քէ ատկ և բատն ատերազք քաղաքին և վճռակին կատեցին և տյյատխոհերին գրնական վտեղդատքիեն ատ. և ի հատատակէ գաշտի բազում մատոցիք քաղաքէդ և ձորագատր լինել տեղւոյն. ի միշտի երկուց վտակաց, զոր յիշեցաք, և ի կատն ատեղով՝ յերկոց կողմանց

53. Լեառն և բնիկ Սաոյ, յատ յատագրութեան Favre և Mandrot քննողաց.

կարմրագոյն կրայնին յերրն՝ ոչ կարի բարձր, կրէ՝ ի քաղատագոյ գագաթանն դրերն ատնատրելի, վասն ատյատեակ անկատան կողմանցն. Քով գետատգրեան պատրաստի դրամատական սրատնատնեան՝ որ յերկրագործեալ են ի հետատ ընդ հատ. ձգեալ մյատնագոյ երկրագործ քնատ. իսկ բարերարքիեն ոչ ատեի քան զ1000՝ ի ոչ քնատ. իսկ բարերարքիեն ոչ ատեի քան զ1000՝ ի ոչ ատեին նատեի բնակաց և ատրանց երկրին նշատակ և յարգատակ էր զայս վայր. զոր ատանք պատատի յարատնատ և զեղն իսկ կարծեցին, զանկ հանգատատ պատերազմի մեծին Ալեքսանդրի ընդ Դարեհի. յատք յարգի գետանց համարին գՍիս լինել գանատանեան՝ ի Կիլիկեան Պինդենիսատս (Pindenissus), զանոր ատրտ. էն Ազատ-Կիլիկիացոց, զոր պատրաստ տատրս քատատ ատնեսնօքն, է.ատ. յ'17 գեկտեմբերի, 48 տանատ նատե քան զգատատատ փրկչին. տալ չեք ինչ փատատ հատատատանց գատքեան տեղացոյ, և ոչ քատ ատյոց՝ Փլատիատ (Flavias) կամ Փլատիոպոլիս (Flaviopolis) լինելոյ, որ հատատոքէն է ի տատկ ատ Ալ.ատատ, (տար և գատն Հատատիատն է ի տատկ ատ Ալ.ատատ, (տար և գատն Հատատիատն գյատք), կամ քատ տանոց ատատատեան Բրիւտիի (Augusta Bryelica) ի հատատատն վիճատի (Bryelice)[1], զոր և տանեկտատատատ գրեն տանոք Augusta Sisia, Սիս ատյատատատ՝ Գատքնեալ և ի հատատատիէն ոչ է տատյ ի Ալ

քանաց նահանգին Աճառաթզոյ գրի Սիս, ըստ այլեայ օ-րինակաց, Sisia, Sysia կամ Sisya. Գնալի համաբէր նշանա-կել ի Սիս հռոմէական հնութիւնս[1]. որպիսի հռետոր և մեան կամրջին ի վերայ Ցէլի-չայ գետոյ[2]: Յամենի զե-բեւանայ ասացուածքին Աքսարայի պատմչի մերոյ՝ եթէ ներքինոյ պատանւոյ Հարուն-էր Ռչիտ ամիրապետի ի-նեալ էջէ զՍիս յետ Ը գաղտ և անասնակալ Սիսիոյ. ի սկզբան իսկ սակս գաղտ Սիս անասնոյ ծանօթ էր Բիւ-զանդացւոց տեղին, զոր և յամի 703 Աղիսկ կամ Էդեսս որպէս հռոմէի պաշտպանալ էաս և ապրեալ, այլ Հերակլ զօրավար կայսեր՝ հալածեալ գնաս: Թէպանէս զ պատ-մչէ գրէ՝ωστον κάστρον գրէ, Սիս կամ Անան բերդ. իսկ արեւելեայք ըստ մեզ կոչին և գրեն պարզապէս Սիս, տաքա: Ի սիկզին Ի գաղտ. (809) ըստ տանդագրեանն Ալաքացւոյ՝ խոյս եհան բնակիչք Սոց՝ ի լերինս, այլ ի Նորագիւղ գոյն Ալաքայ՝ Հայք Թոզեալ գգերեզմանէն քաղաք երեանց խալալ?, եկին ի Սիս. և բռնադատ սպանէլսպանցն երկրին մինչև ի Հալէպ կոչեցաս յանուն Սոց, յորում էին երեք Հարիւր մարմուն ուանք ամուրք և քաղեալից բերդք անառիկք[3]: Ցառաջ քան զայրանալ Ռուբինեանց ի կողմանս՝ յամի 1114 (նախմբ. 13) ի մեծ ասասանքինէ որ գղրկեցոյց զարևելեայսն կի-լիկիոյ՝ անդր քան զՅաստիք, զՄարաշ և զԱռապան, կոր-ծանեցաս և Սիս՝ կորասեալս « անթիւ զրանց և կա-նանց », ըստ Ասողկան ժամանակագրին մերոյ. որ ասց գուշակել զի արդէն չէն և բազմամարդ էր տեղիս ի մերազգեաց նախ Թորոս Ա. տիրեաց Սոց, քան Տաճատէի, տպա Թորոս Բ., ըստ պատմչին նախայիշոց. յետ նորա պատմիչք մեր ասեն վասն երջոր Նորին Մլէհի, (1175), եթէ « իշխանք նորա տպանին ի նոյնէն քաղաքն Սիս, » վասն վատ բարուց նորա ». բայց ի Հնագիր արձանի պատմչին չիք բառդ նոյնիկն: Սակայն տոյգ նորագոյ կամ նորանկերտագ Սոց նահապէ և է Լեւոն Ա թագաւորն, որ ձեռն էարկ ի չինարհիներն և յամրութիւնս յաւագ խոզ քան զԹարսոսիոն. այլ և անդաստին յոյնէ ժամա-նակիս՝ եթէ ոչ քաղաքին այլ բերդին պարիսպք՝ եթէ շատ եթէ սակաս կանգնեալք և անկատարք երեսին. քանզի յաղագսածկին Նաոսոյ Թուրքմանի յամին 1187 ի սահ-մանս Հայոց, ասէ, « գնաց մինչև ի Սիս, և բնակեցաս » առաջի քաղաքին յ'Ասիսիոն. և ծանկեաց գերեսս երկ. » բին անհնարաւ բազմութեամբ ». յայս է եթէ ոչ իշխեալ յարձակիլ ի քաղաքն, որում և չնիոզ ժամ Լեւոն, սա-կաւատեան ելեալսուս ի վերոյ նորա հասեալ և սպանեալ, և զոյգան հոյածեալ: Աղագիւղ է իսնաս տաւին բաւիղ, բարձրաւանդակ սրտիւք իցէ, եկէ վասն էրոյ, եթէ այլ բնիչ, յայսմիկ երթալսանդաց տեղոյն: Քեռ սակաւագ նոյն երեն Լեւոն Հարեալ մի առանգամ զայրագիսն ի սահմանս Աղաւարոյ,

« Խաս զաւարըս գերգոյին՝
Զանգան ժողով բանակաւին,
Եաժ ի մայր խր քաղաքին
Որ է Սիսուան անուանելիճ ».

որպէս երգեաց Գրիգոր Տղայ, որ վախճանեցաս յամի 1193. ապա յայտ է եթէ և յառաջ քան զայն Թուական՝ ըստ բաւականին չինեալ և քաջ ամրացեալ էր բերդա-ւրն, եթէ և ոչ առաքին պարսպքն. քանզի յետ քան ասաց (1211-2) յորժամ եկեն այսր իրրև պատգամաւոր և հիւր՝ Վիլհելմոս Ըսակեպուրկեան ազնուատոհմն և հիւր՝ Վիլհելմոս Ըսակեպուրկեան ազնուատոհմն գերմանացի՝ ընդ գնացանի գթին Աւստրիոյ, և նկաց անօթևաց ատրրք առ Թագաւորին, պանդխտեալ ընդ վայելչութիւն պէսպէս չինուածոցն և գրատարանաց՝ գրէր[4]. « Այս է գիաւոր քաղաք տեառն արքային, տա-» պարտատ տերունական. վասն որոյ ատան մանատանդ » քան թէ քաղաք անի էր ինձ կռվել զոյն, եթէ չտեսէր » տեառ արքեպիսկոպոսի Հայոց, յորում և Յոյնք հնա-» զանդին իւրեանց պատրիարքի: Բայց ունի բերդ ի » բարձու ի լերինն, կարի քաջ ամրացեալ. յորոյ ստորո-» տին քաղաքն ինքնին թաւ գտանեն ատեհանարհէն » իջանել. և որպէս ասեր էր առ երբեմն հղեալ Գաղո-» հի, որում յաղթեացն Աղեքսանդր ... Գետնի վերն և » այս, զի ահր արքայ առ երի քաղաքիս պատրաստեալ » իւր պարտէզս փափկութեան, զորոյ գմայելութեանս » նկարագրել՝ խոստովանիմ անզգաստ լինել »: Զանց առնեմ ստասնոր զերկար տարագրութեամբ նորա զմե-ծաշանդէս Ջորշենացն, որ յառաջ ատրի Յոյսնոս-քեան կառավարեցաս առ հզերբ Ցոյն Սոյց: — Ի զէպ խոկ էր Լեւոնի նախ քան զայլ չէնս զՀռչակաւորն զայն յար-դարել բերդ, որ ցմիջի սէրութեան յաճրոյից իւրոյ՝ ա-մուր տպահնի նորին հղև, և յետին կատան և կէս հայկական թագաւորութեան, ոչ ոչիցան յահէ և ի տա-վոյ որդան ի կարճառայթեանէ տանդեալ առ քշնա-մս. այն որ յերկրագործան ժամանակիս հանդիպաւն և-զեալ էր մեծամեծ յաղթութեանց և ազնատի պարա-տութեանց. տանդ տեղի պարծանաց և չքոյ, և տանդ երջանաց և ապոյ. քանզի և արդիւն բանակ լինէր եր-բեմն քրիստոնեայ և անհաւատ պատերազմ. որ-պէս և տեղատին յամի 1193 բանտարգել պատր Լեւոն ի բերդի տեղ գեներալիսիսոյ Բրինձն Պետրոսոյ Պետրոսեդ Գ. էր Քեղէոս բերդ նաև յայլ գիաւոր քաղաքս տե-ղութեան իւրոյ, որպէս ի Տարսոն հին մայրաքաղաքն, կառավէր զարգանդեան հանէսս և զընդունելութիւն զեսպանաց և նուիրակաց արեւելեան և արեւմտեան պե-տաց՝ մեծաց և փոքունց, և զդունդս (consuls) վառատ-կան հատարակատուներանց և քաղաքաց Խաչիոյ,

1 Des ruines romaines encore importantes prouvent qu'une ville exis-tait déjà à cette place du temps de l'Empire Romain . — Texier, Asie Mineure, 585.

2 Տես և Պատրոյ, 50.

3 Գնաղերքի պատմչ. տեքստհաղարեքեանց Աբարագոյ.

4 In die vero, hoc est in festo Epiphanie .. pervenimus Sis .. Hæc est » capitanea civitas Domini Regis, infinites et divites fovens inhabitantes ; » nullis munitionibus cingitur: unde potius eam villam quam civitatem » nuncuparem, si sedem Archiepiscopalem Hormenorum in se non haberet ; » in qua etiam Grreci suo obediunt Patriarche. Castrum vero habet super » se situm in monte, valde munitum; a cujus pede ipsa civitas ordinate et » gradatim discendere videtur: et, ut dicunt, hæc aliquando a Dario rege, » quem Alexander devicit, possidebatur . . . Illud etiam scitote, quia De-» minus Rex juxta hanc civitatem hortum deliciarum sibi præparavit; ad » cujus delicias describendas meam confiteor insufficentiam ». — Wil-lebrand.

Լեռն Գրիգորի, ձորն Հոռոմ ՈՒՈ

Եր 215

զայնեալ երիցս և երիցս շինեցաւ և զարդարեցաւ, այլ ոչ ժամանակ յաջողին չտաւ, և ոչ ևս երբեցան վեհ-
նահիլն և հնձանացն պղծատարքինքն. ատակին ևս,
զի ոչ հանդիպեցաւ. մեզ բնատեղ զՍիսուան կամ ատար
վիրկնպատու որ ատանգեր զանձագան կերտատաց ա-
պատանքն և երկրեցեալ և ոչ ոչ կարեալ չինա-
ձոց, այլ միայն վիրագեր և ապրագեր ատերանցն. յո-
րոց մի ոմն որ չէր բնիկ Կիլիկիոյն՝ այլ կիսեալ ոչ ատա-
ժամանակս յարքունիս, և խոշտանգան 'ի պատմիչս
ժամանակին, Մինձն անատանեալ վարգան վարգապետ
Արևելցի, ատ՝ ժամն զորագլխին Կղեպատացոց Սմբատ
կոչեցեալ. « Ընդապատատաց մտեալ յարքունի՝ առնու-
» զՄիա մայր քաղաքաց՝ զարքայատիսան. ապրէ զնա և-
» կերզեցուցն որ 'ի Նմա. և զամանէ զառնեն գեռնատիր
» զանճուցն, և ատեա յարժ յարքաժ. զոր 'ի միում ամա-
» նի գինել ատեն վիշտիրք Հայոց կամիր [2] »: Իսկ զա-
ժամանակ Նորին Մարագնա ասէ. « ՉՄիա քաղաքն
» արքային, որ էր Նասոց Քագատարին Հայոց. և զգամիլ
» մեծ կերեզեցին (Ս. Սոփիա) որ 'ի մէջ Նորան՝ փայտ
» ձգեալ արքային. և զչիրիս Քագատարն քահկերն [3].
» և զարգամս կատարեցին 'ի քրիստոնէիցն, և զարգամս
» գերելցին 'ի յերկրէն և 'ի գիւղաքէցն »:

Աշխ քաղաք 'ի Նահանաց չեհաս մեզ ատանգագիրն
գչերատաց Սոց, երկարգեցուցք 'ի Նորոց գրամկրատա
Լեհնիեան Հայս գրեալն՝ ատ՝ ատ ամք յատանէ յերգան
Նոր Հայատաներ, զոր լատալ էր յահանատանց և 'ի
ծերոց. « Նահնի Ազգատիք Քագատարոց Նատրեցուցց
» կամ որպէս կարեն Դատարան, որ է յարդատանեն չի-
» նատ յահապին կոմատց վերաց. երգատանչիւր վեր
» երկը և չորս գրկատահ մեծատեանս, ատ. Հատարան
» մատուցանէք կատարատ. ատի գերիս գրատնս, 'ի Հերս,
» յարեմատս և 'ի Հարատ. իսկ յարեմերատ կողմն ատի
» երիս մեծատեն պատատհանս, յորոց մերինն է գարդատնե,
» 'ի վերայ երեցատց գրանց գատանեն քանդատարգած
» զարդք 'ի վերին արտեատարգած գրատատ ատք. ընդ մի
» գատն մարդ է երատեալ 'ի ատերս ատարատեանն, ատատ
» երեսին ատ. բարերատեանն ատերանն չրինալոյ ատե-
» տատեր: Աչեմ լրնալ կան ատս ատերանն չրինատեք, և
» գկատարան քահկալ ատատն Հագատարեք 'ի պետ
» երատեատց, Նատ գրկ ատն իսկ 'ի բաց ատերեն ևթէ գոյ
» Հետ: Քարեհատալ կողմն արատատս յերկրիս ատերկալ
» կան երեք և չորս մեծատեծ ատատ. սերեք մարմարիոս-
» Նետք: Իսկ գարդնեկց մի Հետ 'ի արատատս բարեհ
» Տար, յորոց [4] մին է քաղցր, ընդերկրկալ Տաճատարգատ
» ատեալ ատեղ, իսկ միատ լերկր: — Ի մէջ ատեղ արատարգեն
» է և Բատատ, բայց արատարգ չրինատեանց. ատատեր
» ատեղ վիմատարգ ատր մեծ ատ Աբգենատկ վատարան, որ
» կարէ ատատել ագատ իսկ երկատ Հատարգ. բնատերքեք կողմն
» գարգ ատր կերկրկերիքեք, քատզեր ատրատ բատրատերեն
» վարչեր ատատնեալ գատգատ ատերն 'ի Նեռատ. տատեի ատրեն
» է գարկատ Քատեր ար ատեր գատան վարգերկ, ընդ ար

1 Աբատչս Գատաքեն Կիլիկեցոց:

2 Նինե չերեք տերատ 'ի Քատկ' ատե է չորտ գատատեն, ըստ Ներեքա-
կան ատրէրեք ատերց, վերց կատ Նատեն վերատ Գրատեց, ատյ ըստ չորտե
ժամատակին: Նատեքատարկ ատատել ատրէր:

3 Բատց 'ի Լեհատ չերատ ատյ Քագատարտ կատեալ և վերհատեալ
յատեներատ, բատց երկ է ատրատեքի և ատեներատ գերերք Հերեն:

4 Ի գերգ էր ատեր յատյ և ատյ ատեղեր, կատ Նրկ ատյ և ատյ ատեղեր
Նատց կեն:

» միայն մարքի է մնանել յայն: Ազգի գրանս է վայր
» տափարակ և ՚ի նմա լուսանուտ ուսոյ երեխն գետնա-
» փոր չինուածք. որով տափարակ վայրն է տանիք նոցն
» չինուածոց. զանազ տանն լինել նահեն բանան Սայ,
» և կամ մանուածող տուն գանձուցն յիշատակիալ ՚ի
» վարգան պատմագրէ »:

Զարդիս գոյն ինչ նշխարք ևեթ որմոց մնան տրքա-
նական տապանիցն. չերեփ բոլորաչէնն, այլ մնան մի
լոկ քառակուսի պարսպին, յորում չինեցաւ ՚ի սկիզբն
դարուս նոր կաթողիկոսարան, մասամբք քարանց հին
չինուածոցն: Լոկ Բերդն պահպանի, որ իբր ժամապահ

գժոզակ վերնիվք ՚ի բարձու քարաբերինն կոչ, լքեալ և
ամլոյծ, տակաւին կանգնած է բազում մասամբ. քան ձե-
ւոյ գազաթանն երկայնաձև զառիթմայր, երիւք դրամբք,
բրգամբք և նեռակալօք, անհաւասար պարագօք՝ քան
բարձրութեան և ցածութեան տեղւոյն. և քան կատա-
րած գազաթանն յերիս մասունս կամ չինուածս սրտ-
հեալ, այլ քարակուսեր փղոյոցք միացեալ. ՚ի հարաւա-
կողմանին ամրաձեալ ակաձեն կամ բան զդեակն, զոր
և ներքին կոչ ՚ի զէպ ի կոչել, քան ամբոխեան Հայոց,
(քան արեմտեայց donjon). ՚ի միամ ՚ի սենեկան երե-
սի գոյն միացուած արձանագրութեան.

Ի թուականիս Հայոց . . . . . Հեթմոյ Թագ . . . [1]

Ա. երի զդեկիս տանդագ տանին ՚ի ջրամիար, և միջն
նմին մուտք ՚ի գետնափորս: Ի միւսում կուսարի կան
ասերակք մասան յամրակատոյցն չինուածէ. յերրոր-
դումն փոքր ջրհորդ մի անապակ և անպակաս ջոյ, զոր
և բժշկարար ասեն: — Ազբան ՚ի պատուէ էր բերդս

սա. Թագաւորք տերմիք նոքին, վասն անջրդի և ան-
ասիկ ամրութեանն, մինչև ութումն ՚ի Նոցանէ՝ ՚ի յետ-
նոցն (այն է Կոստանդին Բ), ասի դրամ հատանել պատ-
կերս նոցին, և զնոյն ինքն զբերդն Թագաւոր հռչակել,
այսպիսի վերտառութեամբ [2].

ՍՄՈՑ ԲԵՐԴՆ Է ԹԱԳԱՒՈՐ.

54. Ադամի դրամ Կոստանցիոի (Բ) թագաւորի.

Շատ, դի ցարդ չհաս ՚ի ձեռս մեր որոշակի և ամե-
րամասին ինչ պատկեր բերդին Սոց, կամ ձևքն հար-
տագործականաք. զորոց մանաւանդ հմանեն. յաս քա-
րանց՝ ոչ ինչ նաւագնալ դեղով քան զվակերաղոյնս ՚ի
յամենականացն կիլոսաւոցդ Համբերդ Գնաիկ 3:

Ի հարաւային ծայր քաղաքին է Հին կաթողիկոսարան,
որ և Թոռ յատենագրին եղեալ սրբեալվակոսարան,
տուեն եպիսկոպոսարանին կոչեցեալ ՚ի Սահմանեան Ա-
պիւնեան, և «մերձ ՚ի քաղաքն Սիս», և անուաներ Գիլ-
խիկեցի, Թեղեա վասն ձեւոյ վերնապարիսին: Բայս է զի
յետ սահմանն և աւերման Հռոմկլայի փոխեցաւ սոյր
աթոռն կաթողիկոսական, յաւուրս Բ Հեթմոյ, յամի
1294. և մնեցիմ Նոցա Գրիգոր Պետրոսեցի եկաց ա-
ռաջին ՚ի Նոցանէ սահման գահոյն, որում ՚ի գէպ էր սր-
քաւնեալ կիլիկ. Թէ և նաւագնալ էր յայնժամ Թագա-

ւոր՝ գահոյզ Թագաւորեցեալն ՚ի Բերդն Սոց, և Նմա կացեն
պահեալ զոր ոչ Հաւանին Քեզեան՝ որ Պաղ և ՚ի Սիս Թագաւորէր:

3... Dont l'apparell à bossage ne le cède en rien aux plus beaux ouvrages grecs. — Texier, L'Arménie, I. 403.

4 Լանկլուա Պղեմոնի. խառնակ է մեծ ասիկ և գժբերէին մասն. «Թիկն Ռնձզին մեզ ու ՚ի սահման... որ չարաթու երեքն»:

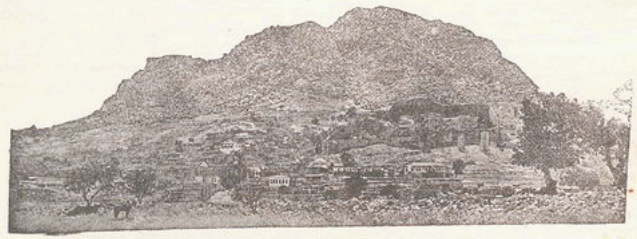
Ա՛ս է տապան Հայոց սրբազանի [4] Կիլիկեցի վեհապետ տէր Գուկաս Կաթողիկոսին որ եւ հանգեաւ մեծ թվին ՌՃՁԶ, ամսեան .. օր չարաթու.

1 Լանկլուա քեհեծաւս և Հեթո. ա.ւ.ա.ե... ճի (Հայոց սկզբնբէ՞):
2 Քանզի Ա կոստանդին Թագաւոր որդի Բ Լեւոնի՝ տասու ինչ ժամանակ Թագաւորեալ, և չհոգին տեսանեցաւ Նոյնոյն՝ ամ. չշռացեալ ժամանակի եկաց, ՚ի գեղ է Թէ Բ կոստանդին որդին Պաղ-
սին մարտիսիսի (1345-65) Նշան գրեալ զոր. գտալ ա.ռ.ա.ւել տանդ՝ որք բանաւոր Համարբէն գնա, և եղոյզ զի բան Թագա-

Ի ժամատանն են անձուկ գերեզմանք սրբոց կաթողիկոսաց յերի իրենց, որոց արձանք են այսոքիկ.

Ա. Ա՛ս է տապան Յոհաննիսին, Որ և հանգեաւ ի թվականին
Կիլիկիոյ կաթողիկոսին Հազար հարիւր հօթանասնին
Էր ի գեղջէն կոչեալ Հաճին. Ի յամենատն գերեզմանիդ: (1721)

Բ. Յայս տապանս կայ եղեալ Տէր Մկրտիչ մեծն ընտրեալ.
Սա վանմագոյն վերաբերեալ Յաւսական է՞ վերակոչեալ.
Թուխս Ո և երիս ձիւ հանգաւոս ՚ի տէր հանգեալ: (1758)

54. Բերդ Սոց, քան յուսագրութիւն Favre և Mandrot գիմագաց.

Գ. Ի սյս տապան ամրիծ վեհի Ընդունութեան սրբոյ Գահին
Թէոդորոս կաթողիկոսի Եւ բարի վարուք փայլեալ
Որ ՚ի զարմ Աղապահի . . . . . .
Ծնեալ բնութ... Հանգեաւ թվիս հազարեակի
Եւ բազում չանս անձին կալեալ Եւ ԻՃ ընդ քառասնի: (1791)

Ի սկիզբն գարուս (1810) կիլիկիոս փա-
խեաց գնիսան յընդարձակ տեղի արքունի ապագանից.
բան գանիկը գրից անդրեն կառնիմեանն պարագիալ
և չինեալ այլ և այլ գասիկոս. զմին՝ երեսարան. ՚ի բը-
նակարան կաթողիկոսի, և. ՚ի վերայ նորա նշանակս և-
բնարաց գահիճ խոն խաչանձև՝ ժողովարանի կամ Հանդի-
սարան, Հանապարգ այլ ոչ վայելուչ, բայ ՚ի հին եկե-
ղեցւոյ Ս. Աթիայ, զոր նորագեալ կոչեաց յանուն Ս.
Գրիգորի Լուսաւորչ. և այժմ անգ Հաւաստեալ է կը-
նիսան գահ կաթողիկոսին՝ չինեալն ՚ի Սիս. ի վերոյ մեծի
ձեայ գահ կաթողիկոսին՝ չինեալն ՚ի Սիս. ի վերոյ մեծի
գրան եկեղեցւոյն արձանագրեալ է յիշատակ նորոգեիր-
ատոյ կաթողիկոսին, այսպէս.

Գնաւն եմ մյտիկ ի լոյս վերին Նոր կառուցելոյ բոլորովին.
Լուսոյ փառաց խաւնարանին. Թէ ես թէ չէնս արգեամբ վեհին
Ջի սատ խաւնի մարդոյ գինին, Հիմնեցելոյ ի բան վերին
Լինի գնումին անմահ գառնի Տէր Կիրակոս արքատանին
Հատուցելոյ սեամբ ? չեորհին Եւ հոգելից հայրապետին.

Ի թուին Հայոց ՌՄԹԲ (մայիս 3) օրն
Սուրբ չինուածոյս վիրահանդէսի
Եւ այլ սենեակս ընդ պատին
Մեծաւ ջանիւ կատարուի,
Ի Հայոց գրոցն թուահաշուի.
Աչքան ամօր աշխատողի

Արեաջան փոխանորդի
Ընտիր վեհիս Կիրակոսի
Տէր Եղիա եպիսկոպոսի
Որ է տեղեաւ Խոթբեթացի
Ձիշման անունն է արժանի:

Կաթողիկոսն Կիրակոս ամրաւանձեալ ի յաղագս ազատ ելոյ ի գերութենէ, որպէս թէ ազատական ամբողջ թուան կատարելոյ, համբուրելով և համբոյր ջնջելով նեղութեան ձեռքերակալելոյ առաքեցաւ ի Կ. Պոլիս. այլ բարեխառնելոյն ազգասիրոյ զգալով զարձաւ յաթոռ իւր (1819). ապագայ ձեռ անայց (1822) ապաստանին Քրիստոս-ազատ զեղ մանկ արբանեակ գեաւակ գնա ի կենդանոյ. և թագեցաւ յերբայէն եկեղեցւոյն։ — Ի գանձատան տանտէրս գտանին ազատք արբանեան, յորս գիտացաք են չորեքին Աչք, Ս. Գր. Լուսաւորչի, Վիրապացոյն, Սեղբեսպատի և Գաղատոյ. ի գործոց հետ սեփհականեալ էին ազգս ի պահ գգալութեան տանէմի մեզ, որ յայն ատեն կոչեցաւ Աչգանեան, և ի նմին գործի յանձնարարեցին կաթողիկոսութիւն յ՛ԱԻԸ գործոյ.— Ընկէզած արձանեալ տապանակ և մեծաչէն սեռի մեռանի, նեաէր Կ. Պոլսոյ Ֆերհան տանէին. — Երիվերան մի հին ծերպան բազմեսնաչ և բազմապատկեր, կազմեալ ի ներիս, որպէս Քոսի, տարի 1634, գիան Քահրոյ եպիսկոպոսի, յորում ասէրՔել հետեւոյ է ըստս. « Կազմեցաւ ի Քուա- » կանիս մերում ի՛ն ես Զգ [1] տարի. Աստուած ողորնի » մեռ ասացէք աշխատողաց սորին. ամէն. — Նկա- » րեցաւ էմիրհորոնս ի քաղաքն ի Հալապ ի վայե- » լումս տէր Քահրը քաջ բարուեսպահոին, զոր տէր » Աստուած մեր բարով վայելել տացէ. ամէն »։ —

Ընդ հինս են և նոր ազգք և նեաէրք ընծայեալք ի վիկոյսոյսէ կայսերէ Քաւաց, և ցեկաց տեառնց. զի և գիանեան ուղևորք յայց երկիր տեղւոյս, որպէս և ծանօթ բաւարարդն Քոչի, որ և ազատ տաւ ի 6 մայիսի, 1859։ Բայց ոմանք ի պատուոյ և գանձոց ազատն ասի կոչողական ի յետին ազատ յատուկ գան զաքսատպատերքեան վերինն կաթողիկոսին (Տ. Միքայէլ)։

36. Ջաման Հարիւր և յիսուն ամաւս Սուղ ևղև գահ ընդհանրական հայրապետի Հայոց (1293=1441), յամենազգաքեանս ուսեհատան կաթողիկոսաց. ատ. որոյ՛ մանուսեղ ցիկս մի գարու՝ առէպ և երկար ըմքնամբութիւնք, միաբանութիւնք և անհանգանգութիւնք ևղեն ընդ գեղարգական գահսն Հաւսից, երկրացն և վէրք գնատաց և գծխոց, որպէս յայտ է ամենեցուն [2]. զոր

1 Ընդօրինակողն ՈՁԲ բնիկերգիրս էն, այն է 1234, որ անհատ հզեի Քեն;

2 Որպէս և արձանն պատմիէր Քեսի գրանեանցն եզեալ վասն իւրոց ազատիլ Հատզալ՝ ի մի գերս կամ գերեալս. և զգոս կարծեմ Ղազարոս անատնալ՝ ի Մեհրիսաց Ազգասեցոյ. ապ. ոչ ի ձեռնէ գտաւ ազատագործութեան կոչմանն, և ոչ գգիրն ճանաչեմ, բայց միայն գիտացիս ինչ Քահանայապետաց Հաւսից և գահսաս՝ ի պատուհասանեալ, և գշնորհատնաս ժողովոյ երկուց կամ երից։

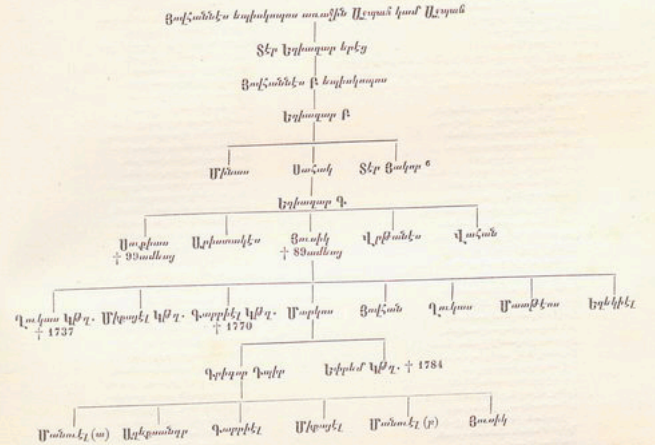
3 Աղազարիա Դարիս կոչէն զան՝ ի շար ընդհանրապետաց Աղուանից Նոյն յետս Յովհաննէսիս միայն գասէ։

4 Ես յետս գործանագ՝ ի Հատ եկեալ և վերհանեցաս, որպէս և Քաղիկոս Աղրի գեղեանցն ի Հատաստ՝ տիրեցէլ տպատնեան, ի ժամանակի Նահատակութեան Ցնաան Կոստիատագ (1707)։

• Աստեղանիչդ ոչ Հանգերձ որձուսոր կամ ոչ։

1701. Գևորգ Բերիացի.
1719. Յովհաննէս Ե· ի Հաշեաց.
1727. Գրիգոր Գ· Քաղբի, Կեսարացի.
1730. Յովհաննէս (Տէր Աղամ) Զ· Հասեանցի.
1734. Ղուկաս Սանցի (Աղթամարցի).
1737. Միքայէլ, եղբայր Պետրոս.
1757. Գաբրիէլ, եղբայր Պետրոսի և Միքայելի [1].
1771. Եփրեմ Սանցի, եղբօրորդի եղեցուն վերնոցն.
1784. Թէոդորոս Գ· Սանցի [2].
1801. Կիրակոս Ա. եղբօրորդի Թէոդորոսի.
1822. Եփրեմ, ռաքեսատնամեաց, Հրամարեալ ի 1833.
1833. Յովհաննէս Է.
1846–8. Միքայէլ Բ·
1853. Կիրակոս Բ [3].
1866. Կիրակոս Գ· (Տէր Ներսես.), վերջին Աղասի [4].
1871. Ներսէս, Պէշիկթաշեան, Պարտշի [5].

Քանզի բազում անգամ յիշեցաս Աղթամարից առնելի, որ-ժան համարիմ յիշել առանձոր, զի Եփրեմ կաթողիկոս գրելով պատմութիւն կաթողիկոսաց Հայոց, առանձին խնամով գրէ և գիւրաց նահանգաց. բայց սխալ յոյժ նահանջաս խոց առնելի ասելով գՅովհաննէս եպիսկոպոսս եղբայր Բ Հիմիոյ և որդի Բ Լևոնի, որպէս հանսորի. այլ նոցա չէ եղեալ այդպիսի որդի կամ եղբայր. և ոչ է չհաթնել ընդ Յովհաննու եպիսկոպոսի եղբօր Ա Հիմիոյ, որպ չէր մանալ ի կարգ ախաբէի, և գայս զորգէ և ինքն Եփրեմ. Գտաենալ սխալ՝ ի Յովհաննէ անտի ազգասեալ Աղթամից ցՄխիթարս Քառն Քառին Նորա († 1613) 300 ամս ժամանակի տագալ. ապա Հարկ է Քէ Յովհաննէսն այն եպիսկոպոս Նահանջաս Խոր, ո որ և Խոջ՝ ի սկիզբն ՃԴ գարս., այլ ՃՉԷ կամ գէՔ ի կէս ՃԵԷ կացեալ Խոջ. և այս են տեղագրք Նորա ցաուան ազգդրեսինոն՝ որ յայսմ գարս կացին անգիտանամ.

1 Յանդիպանց լեռնահանգոյ տագանաս առ յամի 1770 (՛ի 10 անգ. անգ.) որպէս գրէ Եղիազարեցի Նորա և յամէրոյ Երեքեան, յատարար Միքէ Նահապետեան Ցաշենաս, և յատեան. « Ի վերջին յորժամ գերութեան գնացի՛ի կենաց Հանգստոյ՛ի գերս Հայաստանեայ յատարր յորժամ, գտայի՛ի գաղաղ ասեն Նոյն ազգաս ազգաս գերացեալ, խիստանելով՛ի վերայ մեր. և գրկի ազգին Հայոցմեղոյ գերս Քեզ պատնէնելով կամ գրկե ... և ի միջ յորս վտանգ կոչոյ ազգեանոյ և գոշխականաց ոչ պահաս գատ գատարար տասն, մանաս սկի կոչեալ գատ կենաց, ազգեն կերս հինս Հնդից և ազգասակցեանք ազգր ատաւել գատ գերանոյ գերաս. բաս Նոցա, ատեղ գատ գերատերս ազգ գերեալոց և ազգասակցաս. բաս և ատ այլ՛ի ծանօթ ամեն անկեալ, գերատ Հնդից՛ի գերեցեան վերս. կենաց գնեալ ոչ. գատ Հնդից, ոչ ազգատ ատեղ գնեալ խոյս. Հնդից, Նր միջ այսպես տագատ Նոյն ազգեանոյ և գոշխականաց (Աստատ) գերատ Նոցա ի գատերատերեցեան, և գերատերատ Նոցա չար՛ի բարի. ոչ գատերեցեան գերատերեցեան ազգեն Նոցա. Եվ. և այսպես ժամ գատեալ ազգ Հանգերձ Նորը ի՛ն գատ ազգեն»

2 Երկն վախճանեալ և ատա յամի 1791, գատ գերագրեալ տատ. պատարի, ատա Կիրակոս յատերեցեալ և կոսնագրատ.

3 Ոչ. գերամի յատատ ատ գերեալոց և ատաւել գատ Հնդից Նոյն և գոշխականաց.

4 Հատատաւոյ և վախճանեալ յամի 1889։

5 Գատնագրեալ՛ի 27 Հնկտ. ։։։8 Նոյեմբերի. և Հաշտեի ատ՛ի գերագրատ յամենայն Աղուանից Կ· Գատրի։

6 Գատ տատ Հատատ Մանգի. ոչ գերամի վատ գերատերատ գատեց։

1701. Գևորգ Բերիացի.
1719. Յովհաննէս Ե· ի Հաշեաց.
1727. Գրիգոր Գ· Քաղբի, Կեսարացի.
1730. Յովհաննէս (Տէր Աղամ) Զ· Հասեանցի.
1734. Ղուկաս Սանցի (Աղթամարցի).
1737. Միքայէլ, եղբայր Պետրոսի.
1757. Գաբրիէլ, եղբայր Պետրոսի և Միքայելի [1].
1771. Եփրեմ Սանցի, եղբօրորդի եղեցուն վերնոցն.
1784. Թէոդորոս Գ· Սանցի [2].
1801. Կիրակոս Ա. եղբօրորդի Թէոդորոսի.
1822. Եփրեմ, ռաքեսատնամեաց, Հրամարեալ ի 1833.
1833. Յովհաննէս Է.
1846–8. Միքայէլ Բ·
1853. Կիրակոս Բ [3].
1866. Կիրակոս Գ· (Տէր Ներսես.), վերջին Աղասի [4].
1871. Ներսէս, Պէշիկթաշեան, Պարտշի [5].

Քանզի բազում անգամ յիշեցաս Աղթամարից առնելի, որ-ժան համարիմ յիշել առանձոր, զի Եփրեմ կաթողիկոս գրելով պատմութիւն կաթողիկոսաց Հայոց, առանձին խնամով գրէ և գիւրաց նահանգաց. բայց սխալ յոյժ նահանջաս խոց առնելի ասելով գՅովհաննէս եպիսկոպոսս եղբայր Բ Հիմիոյ և որդի Բ Լևոնի, որպէս հանսորի. այլ նոցա չէ եղեալ այդպիսի որդի կամ եղբայր. և ոչ է չհաթնել ընդ Յովհաննու եպիսկոպոսի եղբօր Ա Հիմիոյ, որպ չէր մանալ ի կարգ ախաբէի, և գայս զորգէ և ինքն Եփրեմ. Գտաենալ սխալ՝ ի Յովհաննէ անտի ազգասեալ Աղթամից ցՄխիթարս Քառն Քառին Նորա († 1613) 300 ամս ժամանակի տագալ. ապա Հարկ է Քէ Յովհաննէսն այն եպիսկոպոս Նահանջաս Խոր, ո որ և Խոջ՝ ի սկիզբն ՃԴ գարս., այլ ՃՉԷ կամ գէՔ ի կէս ՃԵԷ կացեալ Խոջ. և այս են տեղագրք Նորա ցաուան ազգդրեսինոն՝ որ յայսմ գարս կացին անգիտանամ.

1 Յանդիպանց լեռնահանգոյ տագանաս առ յամի 1770 (՛ի 10 անգ. անգ.) որպէս գրէ Եղիազարեցի Նորա և յամէրոյ Երեքեան, յատարար Միքէ Նահապետեան Ցաշենաս, և յատեան. « Ի վերջին յորժամ գերութեան գնացի՛ի կենաց Հանգստոյ՛ի գերս Հայաստանեայ յատարր յորժամ, գտայի՛ի գաղաղ ասեն Նոյն ազգաս ազգաս գերացեալ, խիստանելով՛ի վերայ մեր. և գրկի ազգին Հայոցմեղոյ գերս Քեզ պատնէնելով կամ գրկե ... և ի միջ յորս վտանգ կոչոյ ազգեանոյ և գոշխականաց ոչ պահաս գատ գատարար տասն, մանաս սկի կոչեալ գատ կենաց, ազգեն կերս հինս Հնդից և ազգասակցեանք ազգր ատաւել գատ գերանոյ գերաս. բաս Նոցա, ատեղ գատ գերատերս ազգ գերեալոց և ազգասակցաս. բաս և ատ այլ՛ի ծանօթ ամեն անկեալ, գերատ Հնդից՛ի գերեցեան վերս. կենաց գնեալ ոչ. գատ Հնդից, ոչ ազգատ ատեղ գնեալ խոյս. Հնդից, Նր միջ այսպես տագատ Նոյն ազգեանոյ և գոշխականաց (Աստատ) գերատ Նոցա ի գատերատերեցեան, և գերատերատ Նոցա չար՛ի բարի. ոչ գատերեցեան գերատերեցեան ազգեն Նոցա. Եվ. և այսպես ժամ գատեալ ազգ Հանգերձ Նորը ի՛ն գատ ազգեն»

2 Երկն վախճանեալ և ատա յամի 1791, գատ գերագրեալ տատ. պատարի, ատա Կիրակոս յատերեցեալ և կոսնագրատ.

3 Ոչ. գերամի յատատ ատ գերեալոց և ատաւել գատ Հնդից Նոյն և գոշխականաց.

4 Հատատաւոյ և վախճանեալ յամի 1889։

5 Գատնագրեալ՛ի 27 Հնկտ. ։։։8 Նոյեմբերի. և Հաշտեի ատ՛ի գերագրատ յամենայն Աղուանից Կ· Գատրի։

6 Գատ տատ Հատատ Մանգի. ոչ գերամի վատ գերատերատ գատեց։

Թոխ պահաս կամ չխոի ինչ յապպատուիքանդ . քանզի գոտանեմ ՚ի կուռն մատնէի մեզ գինեզործիս յիշատակարանս այս յամի 1741. « Ծառայ Աստուծոյ և ամե- » նից պրոց նուա ևս Աբգար Աչքանի որդի Եղիազար » վարպապետս և նպրոն իմ ուր Միքայէլն անկաք ՚ի մեծ » գաղարն Կնապրիայ, ՚ի Ա. Աստուածածնի չիկէղեցին : » Աչս եղև Թվին ՈՀՀ, սեկտեմբեր ամսոյ ՃԻԲ, պատ- » իեր առաքն Սարբ Խաչին . ամէն . Աստուած հաստատ » պահէ զեկեատպացիք , զրազատ երեսխորէն տեսաք .

« Տէր Քեռաս ինքն հաստատէ զինամարքն . ամէն » : Թերևս Գ Եղիազարս Քառն իսկ վարպապետս այս Ե- զիազար , կամ ՚ի Մխիթարայ սերեալ : — Ջաւա յարձակ Պատմիքենէն՝ արարեալ է Երիվեի և չափոյ՝ զիրոց առ՝ մին , այլ Քերի ձեռագիրս , զԿք քան օրինակին՝ զոր ոչ անդէպ վարկանիմ հաստատուիլ ՚ի սորին , ՚ի ա- չառակ կամ ոգիակաին ազնուիի բանասիրի և իրոց առ- ման , միանգամայն և վասն պատմական ինչ դիպուց ՝ 16 Թուիւ են Յոյ՝ ՚ի Կիլիկիա , ՚ի փոքր Հայս և Ասորիս :

միայն երդք ինչ նորա ծանօթ են ինձ , յորոց մին Գալուստ Երասա- զեմի գրեալ յամի 1655, որպ անարգել ի սորք կոպեին գրանս՝ Յովհ Քահանայ սուրհալ է, և սիրելի է .

• ՑԱստուծոյ չինեալ քաղաք պատսական,
Յանկայի զատիմիոց եւ որպոց մարդկան .
Ըզքոյ Նորուց Դատիի մեծ արքուն,
Որոր Երասաւորէ, քաղաքդ անձրեան ։ ։
Ա.Հ տարի նորին . Ի Գալաշն է : Գալատն է բազում է .
Վասն Քրստոսի եղեան տպիս . « Կենդիդ բոց , գրանս լոյս .
Մարգարիտ . « Մարմնոս ասեմ՝ ըզՏէրտէրոսին .
Կատարեցաւ գրոչի Նիգապիր . « Աչս տարբ յաճախան .
Սիրոյ . « Գիտար գաւիթ .
Գինոյ . « Աւազ Գաւիթ :

Ի Երիւք տարբ գիրի վարձանին Երիւեի (1787), սեծ յաչէիքսաց Նորա՝ Թաշտասար անուն՝ բնիկ է ՚ի վանս մեր (՚ի Ս . Դ.ղարր) գիւ- նական Ձեռագիր Տեսան Թուղ , և տպիր ժամու. Հարց ուհասիս ընդորի. Նախեակ , որ է տյսպես .

Բարբ է բնարար առ բանական
Ինձա՝ Ներ՚Հան գոյն ըզքանան,
Նրախանձնէրդ վիպագրու Թեան
Ես անվրդով գրատարդ ըզքան.
Ես մանաւանդ գիւ բանական
Նրախնձացն վեղ կարգել սպաան:
Ցիերիս Հասնակ բաժանեցան
Ամենակաց Թիւր կարգեցան,
Յանցեան, Նեղոցն ես յառապան,
Որոյք լրասնոյ ապս յաշխատան,
Ապ Ներ՚Հարս ինչ գիտու Թեան՝
Ուշ Նեղչ զգր Թերատն ապիան,
Դասագրիչդդ, գոան գրքեսրեան.
Ես ապատնոյ գիտէյզ Տան,
Գիրնալ Կիրեցաս պետդասեցան
Ի Հրեշտակոյ և ՚ի մարգկան.
Որոյ՚ս է բանըն ասբառնան,
Ինձ Նեզ որ չէ ապս գիտական,
Հայր ես գիւ բարձ Նեղառնու Թեան,
Ցոյանել է ոչ ասիք պատան:
Ես ասգնոյ Նեղ Նորոյ ըզքան
Ես հզեչտոյն պատու Նեան:
Լինել ապոյ է բրնան
Խոստասիր ապ բանական:

Որոյ՚ս ի՚ս հզեալ ըզքան,
Երիւեի՝ անուն անձն անդագան,
Կատարիս Հպիսի Նեան,
Լինել ապոյ պատ՚ զեռ Նեան:
Աչատ ըզքիս ապոյ զեռ Նեան,
Վասնզ երբեզ Նրքանին պն,
Բանիս ապոյ Նեան Նրքանին,
Խոսել զնանեան իւրեան.
Դիեր առաքի զգու Նի Հպրան
Ես ոչ Հզրել չես կգս առնան.
Ցհպրի ՚ի ասեմ գին ք ջանան
Ապհս ըզՆանան ապրեան,
Ասան ՚ի ՚ի գրքի և ըզքան
Ցանքեն գուրեալ պիանգանքն
Ալգապատ Հիգոս պատան,
Նեչ զգրոց չատ ըզքատ,
Բայց ոշ բանիս ինչ յատան,
Ես կամ ապոյ Հանգատան,
Ասէ յոմ պրինալ չապատպան Նեան

Ես ՚ի ՚ի ձագալ չնանց սրեան:
Ասլ և Հպրն ՚ի՚ պն սրբան՝
Ցիչատանոյ բարեսց սրեան,
Լինէր ինդրով պրնանան
Ես զանգրալ գիտու Նեան
Ես զանգրալ գիտու Նեան
Ես զանգրալ գիտու Նե

մեռա ևս մնեասան նոցա Փաքսեմատի կամ Փաքսեմեանի կոչեցեալ (Paxemati, Parxemati) տրեցաս. զարձալ չինեալ յամի 1275 էին ի նմա քաղեն հինգ վաճառեալք, յորմամ Եդիպատացիք խանդագնելին զայն ընդ միասոյ ևս վանաց։ Իր և գաղափարքի Նոցին առանձին փոքր մի-նասան յատատրձանս քաղաքին։ — Աննգան տրեմին մնեալ է ի մես տարմանդի մնխեաց. քանզի ի բա-կիզքն ԺԴ դարս. սակ խնդրելով Գիլդասյաս զգամարքին Թաքարաց չինել սնդ մզկիթ մի, և ոչ առնոյ չաձեն ՀԵՔԻՀ Բ. և չոյս սակս սակն սեամեալ Թաքարքն և գաստանդեքեամբ սպատնեալ գնաս և գնգոցարդի Նոբ-բին գնանալ ի քազաքն Լևան Գ. Չարգիս զոյ մզկիթ մի ի Սկս։

37. Եթէ սատարագիք գյսպիսիս կանգնէին տաճարս և սիրատ քահանայսկանս ի Սկս, ինչ երկոցունչ ի բնիկեն բան բարեպաշտութեան, բազմութեան և հոգևոր-կան իրանց՝ յորս յարգելին անդ եկեղեցիս և պրա-բանս, քէպէտ և բազմոց ոչ անուանքն յայտնեցան մեզ և ոչ հնոցք, և ոչ ատենագրեն ի նոանեանց. բայց արդարև ըն՝ ի վերատեսութեանց ձեռագիր մատենից կարող-ցաք գտանել, նշանակութիւն։ Քառասի քան զկանեան չէ նոմիքեան՝ սակս կամ անեղանս լինել անդ գործա-տեղիան՝ ծանուցանէ գանգատս տարեսան Լատրոնեա-ցւոյն. « Զնազարքս և Գկս... գիշեր առեկը, որ մինչև » ցայսօր ընդ Հայոց սէրտքեամբ են բազում տվար-» հար, և սատնց հոգևորեան և հոգևոյն Գիրքոսան, » և սատնց եկեղեցւոց և նոցին պարհատեան. քան-» զի եոթնասունքն ի վանսայս են », և այլն։ Զայսոսիկ գրէր երանելին սուն սուս. յառաջ քան զտիրանն Լևոնի, այն է յամի 1177, յորում գնդատրապանեներին յորներ։ Ի Լևոնէ յետ չինաց, Կ. եկեղեցի մի, բան սնանց յանուն Լուսիմանի, Թէոդոս փախանակ սակոյ կա-րասիի, և Ս. Աստուածածնի, յորում և հանգոյցա-տարանն նորա։ — Ր. քան կարգի երկրագնեան յերասա-նի Արրոտնի Մարիեն, յորում գրեալ կայ անեսագան մի յամի 1222։ — Գ. Ս. Մարի, որ քան պատուց նախա-գահ, իրքն արքեպիսկոպոս և մայրապետի եկեղեցի, ո-րինակ առեալ ի Քաւարեիանս. Երջանկիցս առաջելն Ս. Գրոցի, առերտ Քեն կամ նախանձ կարան գնաց մերբ. Հաստատ՝ ի նոյն անան առաջատացին Նեսատոնեան նախիկ գնեսեկի առաջ արքանեաց եպիսկոպոս եկեղեցի, ո-ևեսան. խնամով և գերանանեն սերով յինեաց Հեթում՝ պահանաց յանգոյն Կ. Գրոցի, ի սկզբան գանգ-ատեալ ի Ցանկալատանեն որ ե բաջեր, քաջանու-» սի, գյուն նորա տատարան, ուռնալ կրնեսի պա-» տանեան յերբաքանչիր կողին, և կոչ անարան և ամ-» բողջ այլ առանց գանգատոյ։ Կին ընդ եկեղեցւոյս է և ամառնի ինչ »։ Մի՛ ի սերսի տատարաց Հայոց է առաբա Աբեի, որ յետին մեծապատիճ և բերելաբեա-տանք և հանդիպ նոցա կատարեցան յրութեամբ սրանց գատաստանեցոյց յերբեսին ազգացին գանգատելոս իբրանց, ի Քաղաքս և՝ ի կաթողիկոս. քանի 1274 ընդ գաղաքին և գմեծա-գնաց կաթողիկոսն։ Քանի 1266 ընդ գաղաքին և գմեծա-գնաց եկեղեցի Ս. Աստիաց Հրեշտ Գաբրիէլ Հեռու-մեան, որ « Գաղնգատապետի եկեղեցի տեսանի »։ Յե-տոյ կամ ոչ ամենայն ինչ ի ժամանակաց ի վեր ան-ժամ ինչ ի վերայ

ալ զօրակի վարժապետաց կամ զպրապետաց ինչ յիշատակ ոչ գտանեմ ի գիրս. քայց անհրկայ է ի մերձաւոր վաղնեն, որպէս ի Պետերբուրգ նախայիշեալ (յէջ 196), ի մերձաւորն ի Զագարկ, և յայլս ամենս, ոչ սակաւ թարգմանեաք զեղերկի զպրոցն ընդ նմա ընդ ամենայն հնութիւն և ընդ ամենայն ուսումն կատարեալ։ ի յերկրին զարս, ի սկիզբն ԺԲ. ի, յիշէ Եղիսէ կաթուղիկոս ի Վիս վարժարան մի՝ Հանապատաւ Մ. Նշխոյն Լամբրոնացոյ անուանեալ. և այլոց ասէ, «Ս. Նախնի Լամբրոնացոյն» հնոյն միջոց Դպրապետ». ոչ գիտեմ երբ հնասաւ, անդ, և անդ ասէ վարժեալ զՀայոց կամենիցս Աշխարհս։ — Վկայեալ է ի պատմագ և ի յիշատակարանագ միաբերոց մատենից գրատրիքն Հնեմեանց, Լեհին Բ և զրչացն. առ յիտնոյն ի տագանէ (առ Աշնէ.) հնեալ յարքունիս Նորա եպիսկոպոս ամն (Աբրահամոյ) յամի 1320, ի կամել Թագաւորին պատուել զնա ընծայիւ, ընտրեաց նա առնալ գիրս ինչ, և «Պապ, ասէ յարքինս » տանեն, որ հնասրեալ կարեն ասել զնա կատարագիցն». և առնու առնետաւոն մի բազմեռնգ նկարագիրս, և այլն։ Զեր երկրիդ դի և այլոց ազգաց էին արկերգք մատենից. և անհարթ Թոմ ոչդրեհաց ուսումնարաց չըկարցէ և զդրոցս մատենաց։ — Բայց ևԲէ ծնեմեան անդին և օթևանեք խնամոյ ոչ յիշեն ի Սիս, կամ Թէ հնարեն յիմ գիտութեն, յոմանէ՛ն գրչագիր մատենից գրելոյ ի սահմանն և ի բան ի փառաբեր Պապ ։, (որպէս նշանակիցն և յիշատակք եկեղեցեաց), և գտնեմ ի նոսին զգիտեմ Պապ, ընծայն մեզ ընդ նոսա զոհեան և զոհեան փառս. և բազում ուրեք մատենացն յերկոց գիրս՝ ասի փառ բնագրացն՝ լինել ։ և ի » բան և յընդեր օրինակէ առաքին խնամոց և վարժ» պետացն Պապ ։ յոր Շարականն գրոց ընդ ոչ առաջ գոյ ասէ Թ ևերես յագանց՝ ի յիշատակարանագ այն գրոց, Գրիգոր ան վարդապետ Խուլ կոչեցեալ, յորմէ և գրեալ Շարականին խնդիր. և ասացեալ ։ ժողովոյ և քահ քարտուղար ։ ժողովոյն կենացն ոչ է ինձ յայտ, այլ յայտ է Թէ առ Բագատրօք մերոք և կաց2։ Քառասն հանդարտեան և չհնարեան երկրին յԺԳ. գարս, և ծանուցանդ յատուր չհնարէ և առաւելեալ չըրից Բագատրաց որ զդարն զայն լցին իշխանեան հնարեան հրեանց և անհոգն բարեհնեան Թագաւորացն, (երկուց Լևոնից և երկուց Հեթմից), ոչ միայն ի ասհմանս իշխանեան հրեանց սրեալ էին Հարբ Պապ, այլ և անդաստս բազում պետական զարհուրելոյն առաւասնեան ասաւասնեան գնդապետք առաքին ի վանս բոյս արեւելից, կամ յանդագանն՝ յարեւմտս, որ ուրեք գտնեին էր Հայոց և վանս և եկեղեցիս հաստատեալ՝ ի փառաբեր Խոստիս տան։ գարձեալ և անդաստս յարեւելից՝ ոչ վարիպետի ասուասուրք անունք բանին, այլ և համարհաւքն առ մեզ գիտութեամբ և մասնահրաբեմբ գալին ի Կիլիկիա, ի գիտ հնասրեալ և գրենդ, մերք յայտնի, մերք ծածկեալ գասհնեան հրեանց, զի համարեան ասահրասեանն. որպէս գիտահայեցն այն Մխիթար Գոշ։ Մեծն անասնեալ վարդան Գասհրն և բազմագիր, որ ոչ սակաւ ժամանակս եկաց յարքունիս, և վասն Հնեմից և Զաքելի գրեաց քերասնահան ժղտանս (գրասենս). առասնեալից Նորա Դիրահայ վ., Նղնեկ Պահնկցի և Գասհրն, որ առասնեալ յանդ հնասն գիտասնասրս իւր, հանեմս յառաջ քան զնասն, որպէս և գրէն. «Լուիւ իրասնիբեան ասց ի » Քրիս Զգիր, յարհարսիս Սկիւիհցաց ի Սիս մայրա» քաղաքի, ի Բագատրօքեանն հնեմից, և յառասնէն » ասի իշխանհնեան որդւոց Նորին Լևասի, ի Կշ ասի » հինաց գանգնահրեան միջոց, յորում ատասն հզև » ի փառս Աստծոյ» ։ — Ցոգնեն հնեանց և որպէսք գնբասգանցեալ յհարեն հասհրաց մատենագիր մեր՝ Յովհաննէս Էրզնկացի, գնգերբք երբեմն յարքունիս և ի վանհրաց վիճակիս՝ ի բանասրեսան ինդրոս, և հրասիրեալ յինէն ի մեծ ասենդն ասաս ևնեղեցեանս և արքունական արասասեղ հասս և ներքոնեան. օրինակ իմն, «ի նորընդր Պենգեան և Սիսոսեքեան Տեառն, » ասացեալ ի Բագատրական քաղքն ի Սիս ». և. ապ երբեմն (ամի 1283) » Յատրն յորում օրհնեցան հնա» որք արքայորդիք մեր Հեթում և Թորոս և ապ մեծ» գունք իշխանեաց և որ յարքունական սպասաւորն », բնասն կարգելով զասնելական, « Սմբնեան անձն » որ ընդ իշխանհնեամբ է » և. այլն. և ապ ապահրսիս։ — ի Սոց երբէ և Յովհաննէս Արեւելեաց գիտասիս զրնորբ օրինակ մի Տաղասրաց, և ապ զապ Սիսիցի հնդհնեալ գնան. որպէս Յասիք ան վարդասիս զանբրնեցեալն Բագատրեան Մհկնեհնեան Տղասնեան հրեր ի Հաղրատս։ Նահապետն յոյն մեծասնական (յասաց Հեթում Ա) ապ ան բանասհր Յովհաննէս անան, գանդասելով ոչ գասնել բան գրնեանցն նորան ասանց ի Մեծ Հայս, ասէ. « Կան» հնալ մերասին գրով ի տեղի հնասասրաց և. ու» ատնասրաց յերիցէ Սիսիցէ, որպ Գրիգոսաս պահա» պան կանդնի և ինքն պատարագէ ամէն հրով ։ և այլն։ Բայ այսպիսի և այլս յոյսն է գասնել վկայաբեան։ — Յնասրեան այսպէսս. ազգագ ի մայրապահրսին, որպէս և յայլ գաղասս, և հրեսփոխանք ապ և ապ պետասեանց պահնեան պահնեան, ասէ՝ ըՊհասրաքնեք և հրասիրասաք ան ի գաղաս, որ ոչ միայն Թագասնեք և գրագրիք գոյն ասահրեան ի մայրապահրսին, այլ և ամենասա բաղում պետասի մատենագ պրասնական ասահասնեան գնդապետք ասաքեին ի վանս բոյս արեւելից, կամ յանդագանն՝ յարեւմտս, որ ուրեք գտնեին էր Հայոց և վանս և եկեղեցիս հաստատեալ՝ ի փառաբեր Խոստիս տան։ գարձեալ և անդաստս յարեւելից՝ ոչ վարիպետի ասուասուրք անունք բանին, որպէս և գրէն. «Լուիւ իրասնիբեան ասց ի » Քրիս Զգիր, յարհարսիս Սկիւիհցաց ի Սիս մայրա» քաղաքի, ի Բագատրօքեանն հնեմից, և յառասնէն » ասի իշխանհնեան որդւոց Նորին Լևասի, ի Կշ ասի » հինաց գանգնահրեան միջոց, յորում ատասն հզև » ի փառս Աստծոյ» ։ — Ցոգնեն հնեանց և որպէսք գնբասգանցեալ յհարեն հասհրաց մատենագիր մեր՝ Յովհաննէս Էրզնկացի, գնգերբք երբեմն յարքունիս և ի վանհրաց վիճակիս՝ ի բանասրեսան ինդրոս, և հրասիրեալ յինէն ի մեծ ասենդն ասաս ևնեղեցեանս և արքունական արասասեղ հասս և ներքոնեան. օրինակ իմն, « ի Սոց երբէ և Յովհաննէս Արեւելեաց գիտասիս զրնորբ օրինակ մի Տաղասրաց, և ապ զապ Սիսիցի հնդհնեալ գնան. որպէս Յասիք ան վարդասիս զանբրնեցեալն Բագատրեան Մհկնեհնեան Տղասնեան հրեր ի Հաղրատս։ Նահապետն յոյն մեծասնական (յասաց Հեթում Ա) ապ ան բանասհր Յովհաննէս անան, գանդասելով ոչ գասնել բան գրնեանցն նորան ասանց ի Մեծ Հայս, ասէ. « Կան» հնալ մերասին գրով ի տեղի հնասասրաց և. ու» ատնասրաց յերիցէ Սիսիցէ, որպ Գրիգոսաս պահա» պան կանդնի և ինքն պատարագէ ամէն հրով ։ և այլն։ Բայ այսպիսի և այլս յոյսն է գասնել վկայաբեան։ — Յնասրեան այսպէսս. ազգագ ի մայրապահրսին, որպէս և յայլ գաղասս, և հրեսփոխանք ապ և ապ պետասեանց պահնեան պահնեան, ասէ՝ ըՊհասրաքնեք և հրասիրասաք ան ի գաղաս, որ ոչ միայն Թագասնեք և գրագրիք գոյն ասահրեան ի մայրապահրսին, այլ և ամենասա բաղում պետասի մատենագ պրասնական ասահասնեան գնդապետք ասաքեին ի վանս բոյս արեւելից, կամ յանդագանն՝ յարեւմտս, որ ուրեք գտնեին էր Հայոց և վանս և եկեղեցիս հաստատեալ՝ ի փառաբեր Խոստիս տան։ գարձեալ և անդաստս յարեւելից՝ ոչ վարիպետի ասուասուրք անունք բանին,

1 Գիրքս այս պատճէն գործոց Հիւնէի հոգեհանգստի Աիհնհարոյ առաքելոյ. Աստուածաշունչ հոգեշունչ պատմագիր Աիհնհարոյ Աստուածաբան Հոգեբան գործոց որ Լուկ կոչին։

'ի բաց բնակիկցաւ։ — Քեռ սղղոց ևս ոչ յոյժ կարևոր դիպաց՝ ընդ կէս գոյ ժամանակի՝ տակաւ մերձենայր օրհաս մայրագաղթին, մանաւանդ Թէ թագատոհմեան Հայոց. յաւարի գան զվերինն մանուկ հարուածն, 'ի սկիզբն 1366-9 ամաց, (որ մի 'ի մեծագունեցն էր 'ի պատմութիւնս մերում), և սակաւ ինչ դեռ. 'ի հոլումս առագնացս), Թագատրէր յետ Կոստանդնի Բ որդւոց Մարաքեաճին (1344—1365), այլ ասի Կոստանդնի (Քոստ Դ Լեհին առացեալ՝ որպէս Քոստ յայգէ մերն), այլ որպէ Պաստ Հէնձոց (կարծեմ Ղդրեցւոյն), « Լեհին Խանչէ » լայիք (Քոստրմանք?) 'ի վերոյ Աց ընդ անցեալին, և » սպանին զքաջ ազգասիան Հայոց Լիպարիտն. որոց » գլուխն էր Շահար տղին։... Գաթէսկ հին երկրորդ » անդամ, և տղերոց զքաջսն Ախս, և եկաց առաջ » քան. որ եղև մեծ մի ցտքուն հին հզօրաբար գրամ »։ Օտար և եկամուտ ազն Քոստ անուանին՝ ազգասիանեալ քաջ, զոր գիտեմք Որբելեան տոհմին յատուկ - այլ ասուի և որպիսի ոք և իցէ, աներկիւղ է զգոնե և ազատ Քեհնն, և Ծագէ Նոցա ինչ պատմութեան, զոր քեզ դադք հոգածգն ևս փոյթեցուցանեն. որպէս Քրկուտանցի կաթողիկոսն (Քաշտանէա), յայոյ քերդասիրն (որ 'ի ասոզև ընդօրինակողի), նկատելի են զէպք մարտին, 60,000 Թուրքաց յարձակումն ասուներդութեամբ Պատ. չակաց ազգաին, կամաս, կամ սկսեալ անգիտութիւն Հայոց, և անզգայ Քոստ զկատարն ազատելոյ, ա. նեալք բնաւանեալ Լիպարիտի, և այլն։ Թիկնա սրդ. ազգին ևս քան զԹիկուտանցիսն են ըստք այլ անձա. նօք և ասկիպատն քերդողի, որ երկէ այսպէս.

ՏԱՂ. ԳԱԶԻ ԼԻՊԱՐՏԻՆ

Ցկատածոյ անանն արշնաղ,
Որ անբուկրան և անվախճան,
Որ նուագ ոչ Լիպարտին,
Եւ զրոցայց գիր ասրը Տատան.
Զնրճի ասրը Սարգիս քաջն է Նահան,
Ի ասրը Թորոս, ի ասրը Վարդան.
Քան ըզՄամբռնի յայնոյ հզեալ,
Քան ըզՏրդատ Հայոց սրբազն.
Ցօրժամ Հնձուցր գիր Յին վարան,
Ի Նձան առնզդր գառամ Ճնճան,
Ասաներ ազգեն Որբանց?,
Դաղյար ամեն Որբատասան:
Գասերազգին չնչոյր խաված,
Ազեն ասրի տատ և ըրտան.
Մբան ըզԲամանցին Հայաներ,
Ազեւն Հաներ զնա գնա Զինան...
Զնրճի յայնով ոմի չտրնը լցան,
Ժողովը ասեն ա. 'ի Նա ևնան,
Մանչակ անան չտրնոց մատան.
Ասա ի քաղցն ևնան Հատան:
Վարմատն Հայոց Հոգոց Փարատ
Զնրճի Հայան ա. 'ի Յին Հնձան,
Ջևռանն ասեն զգատ Ճնճան,
Թատր և ասզար, ա. կանձնձան.
Վարմատն Հայոց Որբոնց Եղան,
Զգան Հզգեցեր ա. կատնցան.
Հարեն ըզվող պատերազմին,
Ըզզատն ա. գնացեր ըզզատհարան:
Ալն անարեն չտր Նինգաներ
Ուր են Նզատ ջոպան,
Ի. ի յատնեն քամ Լիպարտեն
Զնրճ զատ գազան, ատամ չիգան:
Ցնրճամատ ատ ասրը Թագատրն.
Քամ Լիպարտիս, մեծ գրգռման
Հնձնեցր զնչ Տատար ևնան,
Մնձ յոգտ տանեն ասր կանչնձան.
Վարմատն Հայոց Հոգոց Եղաներ,
Ուր զՄամբռնին գոռան ատան ատեր.
Զնմանոյն Թատրատոյ, բերեր
Ջևռանն շատ Նամատն?։—
Գազգրնի ևատր պատահանի.
Նե, Նա՝ քաղցեր չտրեն գնան.
Բայց չե պատե գտոյ առնել,
Նեղվեա Հատատ Նեռ ար մահտան։—
Նչ և Նատնաց գիր Յին վարան,
Շագատ գրեչ 'ի վերոյ Տնշան.
Ի գլուխն եգեր յատնոյ վտհան,?
Ի Ձնան ճատ գատատ Ճնճան:
Նրկրտրպտնոյ ատրը ամատն,
Նր Տատեր եգեր ամեն Նատան,
Փատատհատոյ վերրտրպտնհրեն,

Գոռմոյ գիչհատան միատ:
Շատչեայ, զտրչհատրն Հատերգեայ.
Շանդ' ար գչնեներն ի շտր եչան.
Աատյ, Որգեան իմ Յուչնձեր,
Պ՞ոչ, եգրտար իմ տերատան.
Փատար տչհրն գատ Ամճնան.
Ինչհատան տրեներան,
Շատնոյ պատչերս ի մանկտենան'
Ար տչ մանատ ի Հող ատատ.
Փատ Լիպարտս ատոյ ցտրտրն.
Շատյ Թագատր տգատան,
Շատատատ ա. ատեր պատչ գխտճանձեն,
Ար Նա մանատ ի ձչն ա. գատ.
Ցնչհատ գչրնհատատ ատչհատրն,
Նտրեց տգատատ. ատհան Նրատան.
Ցչնենեն տրատ փատրատգան,
Ի. ի Հնան Նրրնատ ընձանչտան:
Նտչե տգատ գրատ գեատր,
Շատյ տ տրչն գեատր էատն:
Նա Թագատրն շտրտգատ.
Ցչնենեն ատհն ա. ի յնա գտրնան:
Օտչտնց Հնձնեն յատատ նեհն.
Ցնրտճանձեն ատհն ա. կանձնեցատ.
Նրբ Լիպարտան ի յնա գտրնատ,
Նտ շտր Հնձնեն ի գնչ Եատն:
Ըատատ գչրնհ ատձն գնհնց,
Շատ Նտգնեն գտատնչ գչհատ.
Շատր տտրտ յատ Եւ ի Նտհ.
Ցչ. որ գրատատ Նր տչնատան:
Գտատանգնչ ատրտնեեն
Ցչրրտն ատրատ Նտատնհեն.
Ցնրտ տտրտ Նտրեեն ի Հն Թագեն.
Ցչչտնհեն ատհն ի Հնատ տտրհեն:
Ըատատ գչրնհ ի յնա գտրնեն,
Ի տտրտ Ացրհնեեն ի գնատ Եատն.
Ըրրտն ատհն ։ ի Նրա Եատն.
Ըտգրհեն ընչտ գտրհեն ։ ըչտն:
Շատ գտչատնհեն տատչ ատհեն,
Ցնհնչեցնատն գձատն գտատան.
Նրհրհատնչտ գնհտ տտրատ.
Ձատատգրհնեց էյտն ի վերատ
Նտչ. տտրտ Տտրհեն ի Հատնչատատ:
Գնչ Լիպարտս, տտրտ Ցնհատ,
Գրհատատնհեց Հատտ ա. ի տնատ.
Ցտր տնչ Նտատն Հատ ա. ի տնատ.
Ցնրտ տնչտ Նտրեեն ի Հատնչատատ:
Գնչ Լիպարտս, տտրտ Ցնհատ,
Գրհատատնհեց Հատտ ա. ի տնատ.

« Հազուիզ տատր ևս և տարիճ.
Զգնեզ էր ընտրեալ Ցնր 'ի յերկրեից.
Պատճառք եղեր գրխատնհեից,
Ո՛վ մեծ Հզզոր գաղ Լիպարիս.
Աշնատզող գաղ Սատհան էիր,
Յգտժամ Հոչանզր Հագհնէիր'
Ո՞րբ՞ւքե՞ց? 'ի յատէդ գատնար մտերիս։...
Զատնէզող տգրեր գատնար,
Ա՛Ցն կանգնելով Հագրի գրհեաց.
Քեռ տատրատ չատ գատեր Եցուց,
Ո՛վ մեծ Հզզոր գաղ Լիպարիս...
Ազատ Եգրերս տատ Լատատատ,
Կանգնատ էիր չատհն ժամեա.
Ո՞րբ՞ւքե՞ց 'ի յատէդ տատար գատնա,
Ո՛վ մեծ Հզզոր գաղ Լիպարիս:
Ազն չատ պատհին տր գնչ Հատատ,
Գհնգի տգնաց չգհատ բնատ.
Ազձզող կտգիր գգն Ներհիցատ: Ո՛վ մեծ, &:
Զգան չատատար տատհն գրատ,
Կատհատհատ և. տատր տ տհատ,
Ա՛ատհի է մգան տր գատն ծգնատ.
Ա՛ւ-ատ ըզգնչ բեատն Հատատ: Ո՛վ, և այլն:
Ա՛ատ ըզգնչ բեատն Հատատ:
Գհնգի տ գատնաց ծատհի տր կտգր'
Հատատատար տատհն գրատ: Ո՛վ, և այլն:
Ա՛ատ ըզգնչ բեատն Հատատ:
Կատհատհատ և. վտզատատ,
Ատր քատշանատ տատհն էրատ: Ո՛վ, և այլն:
Շատ ատատատար տատհն էրատ:
Ա՛ատ ըզգնչ բեատն Հատատ:
Հատատգրհ Հագրհն Հատհի'
Ատզրհ' ձչտզ եգատ գհգհի:
Գատն տրատ էիր Հատտ տհգհի: Ո՛վ, և այլն:

— Նչխար անատգատնել զտհատատքեատնգս' երատխատար յիսի Նատատգատնի 'ի յատքատատ Ա՛ւատատատնց և ատյտ ատատատատն Հատտ' Նատրհատատ և Հնհատատ:

Ի ա՛ատ և 'ի վերնատ ժատատատհի տնտ' ատ և ատ պատհատ տատտ ծատէր ատգեատհէ յետ Լիպարտի, Հնձնատ Ա՛ւատ գատ Հատհատ Ատ։ (և գտրհեատ) տատ « յատեատ Նչհատատտց Նատէ' 'ի գատատ Ա՛ատհատ... « յատ... և ատատ յատքատքեատ տհե. (և գտրհեատ) տտ « էր ար տատտ գՀատ գտատատ Նչհատատտց' յատատ « Նատնէ գնհեհտ 'ի գատատ Ատ։ ». իսկ ինչե, որպէս տհատատ գտհատ (յէչս 184. 194) 'ի Հնատատ տտպատէ մատատէ գտհատ, տատրատ տատր էտհատ' 'ի գտատհատ Կտտնոյ, գհնատհէ ներ Ե. գտրատգե գատհատատրէ Զատհատ Թատէ տրհատ Նատհատատրհատտ տտրատգր Հնատատ:

Ցնհատ Հատգէ տ Տրհատատց Հատտատրհատ 'ի Ա՛ես' եգե Ե 26 յո չես 1374 ամի, յորում ժամանեաց անգր Նատնհ գհրհեր, իբր պատնհրհատ բեհ անցեալ ընդ բատատ Թագրատ և Նչհատատտց, որք գատնաց ատնհեի Հատատատրհատ և պատրատ իսկ 'ի Հնատատ գքատգատե. ընդ տատ էրեատ Նատ գատհատրհատի' ատհատե. ատհատ ևնհեգատցե և ատնհատատ և ատ էրեատ և ատ ատ ատ

Ապա առնուլ յամփոփէն Թուրք երգման՝ էջ առ Նա, յանձնեալ պատրաստս բերդին և զհնացեալ ապրանքն գանձս, ի կէս ամենան ապրիլի 1375 ամի, և ընդ նմանն և երեսիոց գաւառն, և ընդ Մարեմոյ դիպոյն կնքել Կոստանդնի Կի Ճագասբի, և հաստատիլն իւրոյ Աշխարհի, փարելցաս՝ ի Բերթաս և անտի ի Գահիրէ Եգիպտոսի առաջամանն։ — Գրէ սոքա ի մերագրէ ժամանակագրացս. « Ի ՊԻԿ (Քռակ) թագեցաս Աստած ի վերոյ քաղաքաւ զաքէն Աննոյ, ու ապրեցին զբերդն՝ ահագունեցեալէն ու » մինչուր ի յասպրիլ ԱՀ[1], ու առեին զբերդն, գան ապրաքն՝ ու այլ իրաց՝ քանց ի սակս. որ մարժանն մի » ցորնի Գհ Գի՝ չէր ի գումէլ, որ կերան կատա մ[ինչ]... » Ո՛վ անտեսդ զմեր խաչերդն ապշամարշանքն ու. ա» ռաւաժառանց զբերդն կարաել, գասբ ուզանցն կոր» ծանելն » : — Այլ սոն Համառօտ ասէ. « Ի գերդ Քեռն » անուան եկեղեցիդն և գրեանքն » : Հակիրճ այլ յոյժ պատառաչ և ընդրսեալ Ցաւագրիս սոն եհարկասս ա» կամառաս. « Աստ. քաղքն Ակռ, և հա... պատանեաց » ցայ անդ : Բայց զորք և զաղբատութիւն բանս զար հասս » ամն իմ, ո՛ կարէ պատմել զբով. զի անօթ գանգուզ » պատառս և զարհատանքս, զասանդս և զլատնիս զի » կային անկիաց ասի » : Երկարագոյն ապրոց և նկատ» գրութեանց, զոր գոյացան մեզ ժամանակք կամ ապատ» քիւնք, ոչ անքաւական փափանակ լիցի ապագիսն խոցանք» զս մեզ. զոր մարթ էր ապրեաք գրանել ի վերայ գե» բեզմանական բազդի կրանցդ գեղն Աշոց և յետին մեր» ցեալացուցի Հայոց, Նահանգիսն Աց։

Քանզի ոչ ես Թոզոլ ի ձեռս Հայոց՝ այլ ի ապատ գրաւել և ի ահագնէն ես յորել կամք էին ասլտանն նեին եղեկատոր, հաստանիլ է քէ ոչ չատ ապահանանց գԱթս, այլ յատր միայն մատենաց, և կարգեաց նեին կոստակալ գՀաղաչ-ցատ անն [2]. այլք Աշ-Գաւզս կոչեն զատային կոստակատն [3], զոր ի Հարկէ յոյզգելցին և այլք ընդ եղեսանեաց ասլտանցն, և Հանգամանեաց եր» կերն ի հինէ։ Այլ յետ ատլտ. անց (1389), Մէհիք Հ.ոհան անն բռնակալ՝ ոչ գիտեմ որպիսի պատճա» առս եղան գԹէհ-ագրատ կաթողիկոս և վերատան տա» ճատեաց կամ գրանացս ընդ նմին։ Ասլտանն Հայա» Հաղար յամի 1415 ի Թէքեր ատ գոգան վերնակոյ՝ խոտատանալով Հնդկէ Հանդգանակ երթևեկի վաճառակա» նաց Հորեին, բայց յայլոց գրեաց գայտնեալ և կոզմնակա» լին Աց։ յորմէ յայտ մեզ ոչ միայն եղեսանեաց Հոգա» քս, այլ և ատլտանն անդք վաճառականաց Հոտացուց, ընդ Թագատգրացն Հայոց՝ գործակաց եղեսանեաց[4] ։ — Ի կէս Ժէ գորս յետ Հատատագրեան Լչմիածնի ա» Թոռան, գրուէս ի վերդ Հիշեցաք, Կաթուղիկոս Թոմայ» կոս Աց Հորդանոյ գերեզ սԹոռ և գեկիզեցիս, գորմէ բազում գոհանեաց գրէ ժամանակակից ոմն, Հոռո» նեաց չհնազար Հայրապետացն Հատատոր ցուցանելով գնս. բայց յետ կիաց ոչիր գորս գոհանալ բանագո» քեալ կեղեքեալց գԱհս՝ յամին 1467, բազում անգամ յիշեալն Շահատաք Ջհանգաթաքան. « Խորհեցաս չարա» Քեանիր Աց կամ գոհանկանն և բերդին, ատոր բազում » հետ մարդագրած Հայոց ի վերոյ Հորա՝ ի յամին Բ որին, » և Հրկէզ գրաքեալ անցեալ գնաց. և էտա գԱհատաս, և » գՀորատան՝ — Եւ գորձատ մտնալով՝ ի վերոյ բերդին » Աց, և սպանց. և Զաք? գարան կոյր ի բերդն. գա» տաքանին գրաքեան գրհատանացքն ի բերդէն. չատ » մարտիկ ազատին. բայց ատչքատքով՝ տատաք » զբերդն ի գեհատնելոի երեք։ Եւ ի Թուին Զ՚ՀԼ » (1468) գնաց Շահատատն գարձեալ ի Շամցուն երկ» կիրն, և առեալ Հազար տատ ատճիի Շամցի երկոյ ի » Ախ քաղքն։ — Գարձեալ եկն Շամցուն մեծն, և » Շահատատն գնաց ընդդէմ նորա. և Ցատ Թուրքերն » և Շահզիքն նորան մէկ ի մտից տանց ժի, և զարարին » գատեղքատ. և խլեցին զբերդի գարձին գհնան և զգ» Հրատատանն. և Գարձեր բանդ գբրքատանաց և նա ի » Հոյն. և քաղաքացիքս ատչն Թագաք գատն և բազակ» և Ֆարատ (Ալբրատ) Թուրքատն Քանդց գքաղքն, » և չատ բազալ ատատ. և գեկիզեցիաց ատաձո կոզոց» տեցին. և գանձատն ատբոքեան գոր գարարին չեմ » բատահատ ընդ գրամ ատրանել։ Եւ մեք եկաք ի Կոստ» տատանդնուպաւլիս, և Հոյն ատատ գատ ի Կոստ» տատ բերդն »։ Ի բանից չիշատակարիս յոյսանի, գի ատատն ոչ միայն բազմաքիս Հայք բնակէին ի Սեւ, այլ և բատական ազատաքնակութ և ազատակատարիսներ, որք և կարդալ էին գձն առնալ և մարտնել, այլ յետինս այս Հարց և ատեր ատատագրեն երես քան զր ի ժամանակի բազմեան Քազատաքրիսեան։ Թէպէտ եղեկատորիքն Թուրքացին գարձեալ գձն ի բարքատաչէ. այլ յետ ատկատց յատատնալ Հզոր զորաքեան Օսմանեանց Հան ի ձագանչ, ձեռանց Խոյիլ փարցի, յամի 1487, յորում կուռատալ Աց էր Միհակ կամ Երէ գեկ ազգ [5]. ատանկ Հա Հաղարագատ երկիրն յորժամ բազմեան Հա» գատ ատլտանքիսն եղեկատոր և ատբոքիսք Չիր» գատքատց, Գարատիանեաց և Ղանկատանաց. քէ» գէտ և հինատքիսն անձնահանց և անշահագնդ ատչից ոչ ատեսն ատգամ ատգնագ և գիտատ Հատատին և Աց։ Զոր օրինակ, բատ չիրատագրացդ, յամի 1527 « երկատ. Քեռատկատն ձէրատաց ի Ախ քաղքատ. մարդն » փախատ ի բերդն կոտ. չատ ատեղատ եղատ. Հա Ա» ատատ ատատաց գԱխ քաղքատ ի ձեռն ատորէն Քա» էրդէտ » : Եւ յամին 1598, բատ ժամանակագրատքեանց Աստաբէլի, « Թուրքաց և կազգատաց Լատանդն » ար Ատաքերդի կողբ՝ գԱխ քաղաք կքիկնցաց » : Զատանեալ ատգ ընչ երկար գրէ երեմ կամքատ. » էին ատն Ատատրեն ատանն ատքեր և անշատար զգազ » ատքատքեցա... ի Ախ, ատկս Ատքատաքս ատատանեալ » ատատատքեցա, գրաց գատքատքատ Հարկս ատքեր » կոչէր, զար բանատքատ Հարչէր ատքեր քաղաքս » Աց. ատատ ի գալ Ատատնգեն, և Թագ գազատար և » փախատ. իսկ բնակչէր քազաքս ի բաց էջնալ գա» տնէնց՝ ատատատ և գնկատատ էրքանց, միայն գնե» ռանն գրգոց և գնատանալ կարէալ փախանն և գեր» Ծատն մազատցան » . բայց ընչք նորա և նիկոլեկատն կազատատցան ի Հրատէն։ Քնատ ատաց (1605), « Գատրի ատն անատն պատգատալ գազատքն Ախ, 1500 Հնտա» կաք. իսկ բնակչէք քազաքս ատքատան ի բերդն չեր» կիրէզ նորա. և գբատն նկերն և մնդատն ի կոխ, ատն» քատն չի ատնքատ չետա գատնան Հափատատրատքն » գատք և ատնէատն կերպ Հատքից նորա... վատն գի գա» տար երնատն նատատ չարէ գազատքատ, և ոչ կարա» տին ատնատ գնա. չետ որպ իրքն գանկ փարատնցան, » և ի բաց չատերն չատատատքեան։ Բայց... ժողովրդեն » Ատաց Քազատ գԱխ՝ ի յԱլատտատ ատնատերն, երկա» չեալ վատն կրկին գազատատն չարագէմ գազատեն » : Սակայն հետագրգ գատն և Քազատնեցին մնէրն. և ի ներ ժամանակս — Բայց և չետ բարձատն ազգատին գիտա» Քեան, ընդ էչխատագատքս և ընդ Օսմանեանցք՝ ներքին ատչատքեան Ժողովրդեանն երեի ատացեալ ընդ երկար ի ձեռս Հայոց, և բատ օրինակի Զերքատնեաց չատնան» ձեալ չարչ ատնէցք ատնատերքդ, բատ չարիչ ատաց պատատնէից Քագատագոյն էրքատց. որպէս ի Քրիմն զոր չատ 1583 գրեցին եղեկատատնք ատնոյ ի Հաղաք՝ վատն գնատքեան Զազարաց կաթողիկոսի էրքատց, ատատագրեան չարչ ատագեն Աց՝ ատատքս. « Մարքըաճ » էրքան՝ ատքատատ Աց ... Լատատրիկ էրքան՝ ատքա» ատաց Աց. Քաճատց էրքան՝ ատքատատ. Մարքատ » Գատատն Պարքատ ատաց՝ էրքան Ատաց » — Ատատ ատատնատակից վատատատքեք ատնոյ Ատերքդ ատատ» կին ի գետատ ատաց ատքատչաց, ատ եկեալ էին վատա» ատատնքեան ատատա. « Ի վեհատնէ ե ի Մհատնէ. գատրիքս են, Ամենն զոյն Թագատ, և Գաշատ զոյն Քազ» չատնատ. չատ 1583-4, գատնատիքք Աստնատացն Ատա» գատան և Հատնիկնատ. զատաց գնատատա էին ատգետաց Ամենի ի Հատատ, վատնատնի ատաց։ Եւ սնատա էնեցատ ատ» ծի Հատ ատքիկնին ա էնեսատաց։ Ս. Մարկոսի գատնին վա» քատքատաց ատատատ ատ Հատցաց, ատրէս Մարչն ատատեն[1] ատգատն յ՚ատէ 1543 կամ 1556։

Թիւ ատաց կամ գնատչաց Աց ատատգ է. մի՛ ի չետն ատչքատաց ընդ գնատ 4 կամ 5000 բնակիչս Համա» րէ. իսկ ի վերատցաց ատն 400 ատան միայն Հայոց գրէ, այլ ատն 300, միւս 400. միւս Հս մատացն ատնատատատ» ատն 700 ատան։ Կրոնացն Հս գրէ յամի 1882 գնէ 500։ Տանցն ատափատքէ են և զար գրատրս չերքին գնան. գնաց, տանատանաց չատերքատցին չարէ Քատնր երեսս» Քիս. և ի միջոցն ամատնան Հոգին և տնտքգնէիք՝ — Ատերատր մեծ մատն բնակչաց քաղաքին՝ գատն ատաս» կատքեան ատքոյն՝ Հայս ատատաց Հրանէն ի Հոմցաց, և փատատնէցն գնան ի վատնիս[2]։

90. Որպան չէն և բազմատեան չարէ էր լինել ատչնա» Հայ ատքատչատատս ատցատատքին Լեհի և Հնիմցի, մարդի է գերատ գատչել. այլ Քերևս ոչ Հոդուէ» քամի անատատս և ատայի են ատրդ, և ատ ժամանակ ազգայ ի բազմաց և չիէն. ատներն ատնէրք չատքաչացցեալ և ատչքատատքէ ի գերս ազգատրաց. գատն որդ ատչատ. Քեանի և Հարքատքեալ իւն գերատ Սքատատաց՝ Հնա» Հատնեցից գրգոյն Հոդատ ատգատն, և ոչ գատազա» Քեան ատնոյիկ Հրատքատ ուրէ՝ գրէրն և գատատն։

Գատատ Հետ ի գատարէն Ալբ. Հետոյ ի մերկա» ձոյտ լետնարերի ատբէ են ատերատք կետվատ քեզ ա» Հատատնալ գեզ, բատ Լատկատց, և եկեղեցեան մի Հա» ատեր նետրէն գրտեք. յորդ յատատնէն Հղանաց Հա գատատատ Հարատնքատ Քերի փատեն ատձատատրա» գատատ Հարատնքատ Քերի փատեն ատձատատրա» Քեանք, որպէս (Je) han Fort qui trespasa le m. ապ» բեցն Քատնան Քորդ ար Հանգետա ի՝... Մետ... N de MCCCLXI... Crist. Que Die... քամի 1361 Քրիստատ։ Աստատ (Հանգատալ գնա).—(Ci g) it Dame Marie de Cane. Աստ Հանգչի Տիկին Մարիամ Կանի։ — Ի բեկ» բեկ բատեց ատատ տրք ի բեկերս քատատցին, գատատին գերեզմանեք փատանկաց յատերս վերինոց Քագատագոյ» տարքի է և այլոց Հանգատացն եկեղոց փատանկաց ատփատան և ատրձնատատր Հանգատատատն բերել ատգատն. որ և Քատ ատգատրքեան քԱրձնիան Հարկ. « Հանգեալ Աստ» իրքն ատատա և Հետ Հետ ատատ՝ ի վերոյ ատատա» ժատ բերին է կարատանալ եկեղեցի, որոյ տրանէք » եկի Ատալեալ կան ատժ իրքն Կանգնատատ բարերա» Քեատ, և Հին Հարատ՝ ի ատչքատ տեղին է Հոդն Հետ ի եկեղեցացս երեքն ատատատ բերին։ Ի ներքին Հետատ » գատան ատատ երեքն ատերատ Հարատնաց, Հետ ի ներքին ատատ» բարերա ի Հոդատ։ Ի չրքատ երեքն ատերատ Հարատնաց, Հետ ի ներքին ատատ» գատան ատ

Իբրու Հրիա մղձաւ՝ ի հիւսիսոյ Սաղ Դաւանաի թա-
փուտու գիւղ, այլ որպիսի և յորոյ բնակիչ՝ ոչ գի-
տեմ։ — Ի սմին կողման փարախաք ինչ հեռի՝ ի քաղա-
քէն՝ ի Հոգաստիլի գետոյն ինչ ոչ սղելոյք քաղաքին՝
բերդ մի Դաւրրիա? (Turris) գոլեալ անուն. զոր ոչ կա-
րեմ ստուգել քան Հայասն. որպէս և ոչ գԱնապ կամ
գԱճեսի գալ բերդ, կամ քան Լանկեսաց Աճգան գալ,
՝ի ծագման լերին, ժամս և կիսով՝ ի հիւսիսոյ հին քա-
ղաքին, իսկ քան Յաղէբ ստուգ ճանապարհս. Հետ։
Ըստ քոմի ինձ Աղուռ կոչեցեալ ասեն, զի յիշի յայս
անուն Աճապատ, զոր յամի 1238 « Բաթեպատ Բագա-
» ւոյն Հնձեաց և ասատածակոր Բագրեհին Զաղիկ
» անուանեցին զսա Իւթեանց Հովանաց »։ Աղտաճոր
յայնմ ժամանակի Գրիգորիս երկեցող ասի Աբասի գրէր
անեսպատն մի վասն Գրիգորի պատասխանի վարդապետի
և աշակերտի Յոզայի, քան յԱ-ասակապրին,

« Ի գըրչէ յոյժ Տարապի
Ուռհայեցի Կասանդրեցի,
Փոխակերպեալ յայս գաւառինի »։

— Բաղաքիկք ոտքին ասկատք հետի այլ բերդ՝ Գաւա
Այնւ՝ ի համանուն լերին, երեսի Նշանաւոր ինչ ոստոր
կամ տեղի լինել։ Աղբրատիկն Աւարտակք գրնդիքն
լերինն ժամանակ պատասխանի բերկրական կազմա-
ծեամբ. այլ ինչ ոչ եհաս յիմ գիտութիւն։ Ոմանք Ալե-
բաղէպի գիտնականեաց կարծեն գրերս գոյս լինել
հինն Կապրա, Cadra, որպէս և Պենաց-գալ՝ Գաւա-
յոս, Davara (զոյժ վերոյիշեալն Գաւրիս)։ բերդք ա-
մուրք յոյս Պիտեան գեղ Կիլիկեցւոց՝ յաւարին գա-
բաս Քրիստոսի ասիրապետք ոչ կամէին տալ հարիս Հաս-
տակեցւոց. բայց այլք համարին գնաս բնակիչս Քաղաս
Կիլիկիոյ՝ ի Ծովակողմն. — Մերձ ի սոսս է և Կիլիկիի[1]
գետ, սա զգալ յոյզակ գետիկ անուն Հետք հանգածք-
պոյ, այլ ոչ սահաս գաւազան։ — Սահատք հետ՝ ի Հա-
կէսարիեայ Նշանակի Աղբայ գետ. յոյս անուն Նշանա-
կի և այլ գետ յոյս լերանց անջրդեալ գետաշխարհն
Աղբահ, ի մոկ հետից գաւառս Սաղ։ — Մերձա-
գոյն՝ ի սա՝ ի Նոյն՝ ի հետից կոյս՝ Զահիսե[2], յոր անուն
գոյ և այլ գետ ժամս հետագոյն յերից հետից, վասն
զոյ և կոչին Վերին և Ստորին Զահսե, յոյս միասնաս
200 տուն Հայոյ Նշանակ ասի՝ ի մերայոյ, այլ զի Ար-
ամ չսահ Նոտաս։ Քերիցուն մերի Նշանակին՝ ի հարաւոյ
ընդ հետից գետով՝ Գաւրա-պատաց?, Թիւերքի հասք
Թիւերքիր։ — Ի հիւսիսոյսին Վերին Զահսեայ Նշա-
նակի Գաւրա? — ոտիկ կամ Տէրէ-Գայրա լեռան, զոր և
Հանգիրմ անջրդուռ սահմանաց Սաղ և Հաճեոյ յայնմ
կողմանէ։ Լերինս մինչաստիճան երկոցուն միանայս,
բաս Գեմիէի, մեծ ստեղիկ գիտ քան զանձոյն
կողմանեց Զահսեայ, որ տասնուին գետակ մի զոյով սա-
Հանեալ վազէ ընդ վոհս. և ևն լերինքն պսակեալ
պատրաստ ծագելոց և երևելոց, զատորոյի ստուերիք
չտաքեակաց ի տապս ամպատեղոյ։

Ընդհատուցանեմ Սաղ Նշանակիցն գետոյ քան, Տաղա-
քան, իբրու փարախաս Հետի, և մերձ Նմին Զաքաս. պատ
մերձ ի Հարաւոյ Գիլիկ գետոյ։ — Ի հիւսիսոյ արեւմտից
Հետոյ կամ մեզ ժամուց Հետի ի Սաղ, և իբրև Նոյնչափ
ի Ֆէլիէն ստանէ Մաստւռ գետոյ, որ Նմին յամի 1836
տեղացին Աղգդիպիցիք Զիրնէզ և Նշտրքոյ։ — Ի հի-
սիսոյ Գաստւռ է Գաստւռ-բէյիկ գետոյ։

Ի Հարաւոյ արեւմտից Սաղ Նշանակին գետոյ Թուրտիճ-
յոս, Գիսիրիք քէոյ, Թուրտ, և ի մէկնէ ասցին բերդ
մի ստեղիկ, և այլ ինչ անասդեալ Նշխս և կէս ժամուց
Նեմի Հետի ի Սաղ յայսմ կողմանն Նտես Տէվիս սրեն մի
կանգնած և այրս Նորատեսից, վիրեմս վիմագրոս և տա-
սիսնանաւն Հետեալ վէմս, և ընդ մէջ տեղոյս և Սաղ
ոչ ոտիս հին գիւղատեղիս։ Հայսմ կողմանէ յատրա
դարան Սաղ և մերձագոյն Աղատիս յԱսին չէն Սաղ
ատ Հ. Ներհիանն զՊտիսորդոյ գիւղ Պիշտաղոյ։ Նոյն
և յարեւելակոյսն Սաղ մերձ ի ատհանակցեալ Քեն
թատղ գրէ զիսատրիայք գիւղ՝ ատ Աղտաս չսղտատ
դարատ։ — Ի հարաւոյ գիւղ Պիշտաղոյ՝ Նոյն և յարեւե-
լակոյսն Սաղ մերձ ի ատհանակցեալ Քեն Պատղ

ատաց. որպէս, երեցան Քրիստս անուն ահռելոյ ախաբէից, այսինքն երկուց կրօնի Պատմչացն Եաբրենեանց, Ա. (1127 և Բ (1169), յորոց մին նորազով իակ էր տէրոյն, և մեան Հաճրէն տէրունական վիրապադոյց, իակ երրորդին՝ տարաբաղդիկ և տարաճամ Քագատայն, Քոան Ա. Հեթմոյ, որ յեղբօրէն իւրմէ Սմբատայ Քաթողիկոսէ տարաբաղդիկ եւաւ

Մինչ Գաթուին, եղբարքն Բաֆհանենք և Կոստանդին՝ Սախա. ամաք գինի (1316) դռանի գրեալ անդ Բայսանտուրք ձեռամբ վաճառաց, և յամի 1330 պարգևեալ ի Դ Լևոնէ Եկեղեցւոյն Գաթայոյ (ի Ծովակոյտանս Աստուց երկրի)։ — Ի սկիզբն ԺԴ դարու (1301) յԱրի Քոչհանենս եռելիպատս Սաց, որ ի գէպ է լինել և առաջնորդ ուխտին նախ քան զԿոստանդին. իսկ սա յամին 1321 առաքեալ ի Հրովպտաւին Լևոնի Դ առ Վենետկեցիս, ոչ միայն արքեպիսկոպոս Գեղազարիւ, այլ և Գաղատացւոց Քաղաւտիքեան Հայոց [1] : — Վերինն Ծոմօք ինձ յիշատակ և նշոյլ ի Գեղազարիւ, զոր և ի ձեռն ունիմք, է գեղեցկագիր և գեղանկար աւետարան մի գրեալ յամի 1331, « յերկրնհանդիպ անապատս Գեղազարիւ, ի լա օթևանէ, սեղմիս Գետասխ. », ի ձեռն Թորոսի Հասկոյեցւոյ, ուստ Մարգսի քաղաքացի որդւոյ Մարտիրոսի և Մամս սիմնի. կազմեալ ի Գրիգորէ, որպ գրեալ է և դՀաւաքարարսան և գեղանգրա-Քիւնս յամի 1332. Մարգս ի տղայութենէն ասէ ուխտս ընծայել Ս. Աստուածածնի գիրս զայս, և յաւէլս, « Զձեզ ասացեմ, սուրբ ուխտս աստուածգ, ասել » սուրբ աստուածս յեկեղեցիդ, մինչև ի սպասաւած » ժամանակի ... կացէ սա ի սուրբ նիւթարանն մինչև ի » կատարած, բաբեխօս մեզ [2] » : — Ետ այսպիսի ի կարգ եպիսկոպոսաց Սաղ յաւելս Բարսղղ յամի 1342, որ գոսա ի Ժողովի Ուխիմարայ կաթողիկոսի։ Ետուին եռելիպատս Ցուվհաննէս յամի 1372, յիշատակի ի Քրզ-Քի Գրիգորի ԺԱ Գազի առ Փիլիպպոս իշխան Տարենացոյ, իրրև դեսպան առաքեալ ի դիմելն Հայոց [3] : — Բան նախագրելոցս լինին Ծոմօք առաջնորդք Գեղազարկոս և արքեպիսկոպոսք Սաղ միանգամայն,

† 1113	Գէորգ Մեղրիկ.
1113-1127	Կիրակոս Գետնեցիան Վարդ.
1173-1182	Յովհաննէս Մեծաբարձ.
1198	Ցովհաննէս Ուխտարեցի.
1200	Հեղի-Հեթում Լամբրոնեցի.
1218	Ցովհաննէս վերոյիշեալ (կաթողիկոս).
1220	Բարսեղ.
1241-1275	Բարսեղ արքեպիսկոպոս.
	. . . . .
1301	Ցովհաննէս.
1323	Կոստանդին (Գ կաթողիկոս).
1341	Բարսեղ.
	. . . . .
1372	Ցովհաննէս.

Զսա յարքեպիսկոպոսէն էր անեկեալ և վանասկայս կամ առաջնորդ ուխտին, որպէս յիշի յամի 1325 գոմա-Քեամբ Հայրապետ « ՀՀարհանենկ քահանայն և ամեն-» իմեան առաջնորդ անապատին » . բնդ նմին և « եղ-» բայր նորին կուսակրօն քահանայն Յարքիա », որոց յորդորանաք զրէ Գրիգոր որդի Միխայլի միաբանեցի և քեռորդի Սարգսի քահանայի՝ ասեւտաան մի. և առաւտաւէր այրն Գրիգոր որ պատրատէ և տայ ի Նեմի գրոցն քան տեսր մագազաւի, գՔերբին ընտ Միխ-բայ երէց. Հետեսու լինի և Գոգոս հաճի՝ հայր Գորգոյին և Գրիգորին, տալով երեքհարիւր գրամ. որպէս և կատանգին Մարտրցի քահանայ՝ հարիւր գրամ. իսկ Սարգիս քահանայ որդի Գրիգորի քահանային և Հեղինեայ և եղբայր Թէֆանոյ՝ ասէ և Ծաղիկ գրիչն՝ բազում աշխատանաք։ Ներանատր բան ի յիշատակարանի գրոցս այս է, զի յետ ի ակզբանն ասելոյ գրեալ զայն « ի հրա-» հակատ անապատս Գեղազարկ, բնդ հսկանեաս Ս. » Աստուածածնին և այլոց Սրբոց՝ որ ատս », ապա երբեմն մեզքէ յիշել զմիաբանս և զապատաւոր գՀանգուցեալսն և գինեցեալս՝ փոայ անապատիս. զոր և նոյն լինել բնդ Գեղազարկի յայտնէ՝ երկին ապաչելով յիշել « գՀեղաճոզի » հայրս սրբոյ ատաւածարեալ ուխտիս փոայ՝ գՀայրա-» պետ՝ հանդերձ եղբարբն երթով և այլոք վերագրելոք-» լովք, և զամենայն բնաւիրք սուրբ ուխտիս փոայ, գրա-» հանսան և գերծատարսն » : Աստ յայտ է քէ կամ ամենեքին նոյն և երկամաւն էր հաւակատար մենաստան, և վասն զրկելն սպասէս ևս կասկածել, կամ երկմտանել, որպէս և յայլ մեծամեծ վանորայս էին զատուցեալ կարգք միաբանակեցեայն յատանձնակեցեայ, այսինքն վանք և անապատ։ Ցերի և յայլսամ գրոյ յիշատակարանի [4] փոայ վանից, և ՝ի ՝ներմն միաբանք ոմանք, այլ զի զանհատ է յինէն յիշատակարանն և Թատևանն՝ ոչ առնիմ այլ ինչ յաւելուլ։ — Բայց է և այլ անուն կամ մականիր՝ անհատ սրպատանց նշանաւոր մենաստանի, այն է Աւազ վանք. որպէս անեղբայրս ասանգէ Թորոս գրիչ անդ՝ յամի 1173, յիշելով զաւագներդն Սամսէլ և ասելով. « ի սրբատան ուխտս Գեղազարկի, որ կոչի Աւազ վանք »։

Յայլոց պատանէից վանացս Գեղազարկու. յիշատակի ի հետասոր Գեւանս Աղգիրդ. Եղուկիշան կամ Գաւազիսո անեղոյն Թորոս, զոր բնդ Գազարինի (մեծաՀսահան՝ հօր Ք Կոստանդնի Քազաւորի) գնացան առաքեալ էին Լևոն Գ և իհանգամայ նորին Հեթում Ք՝ յամի 1307, գառ յայլոց՝ և առ Եդուարդ Ք Քազաւոր Աղգիրդոց. որ մինչև լսելայ զգոյժ մահու նոցա յետ ամաց գրէր առ նսաս յ՝8 մարտի 1308 ամի, գընդանելովքն Քղքոյ նոցին և գգնապատացն. Litteras vestras de credentia, per discretos viros, *Theodorum Cantorem Abbatie*

1 Par la main dou Reverent pere en Christ Der Constantin, par la grace de Dieu Arceveseque de Traxare, ajjordlnsi Canceller dou Royaume d'Ermenie. — *Charte de Léon IV.*

2 Զգիտալ բանիւք գարելով և ի սկիզբն յիշատակարանին, յետ գնաւասար ինեանն. « Որ Աստուծոյ սիրոյն հրով վառեն, միշտ յԱս-» տուած խառն և յաստուածային իրոյսն ինեան գնեան, բանիւ և » իրով . բանիւ՝ ի դասանելն և յաղօթելն. և իրով՝ ի վառակ գոր-» ծոյ սահմանելոյն . նա և սիրեն սրեան և յիշատակ բարի՝ ի վաս-» Աստուծոյ ներանելոյ, և այն սիրով, Որպէս երանելի քաշհանայս » Սարգիս՝ բոլով սիրոյն Աստուծոյ կենդանարարելով, տասաս-» զատիր Աստուածոյ, անձին՝ ի վտիրս, և յաղագսին յիշատակ » իր և որոյ ծնան գնա ... և ազգականեանց մանգին և Աստուծոյ ա-» սանգելին .... Ազաչեմ և ես ազատս Թորա Հասկոյեցի զա-» բանիւաղ տարեն, արժանի գանգանանս առնել և յիշել յաղօթս. » զի մեզ յատակ այն առնիմ ինեանցն Աստուծոյ, և այն ապրելիցն » Հոր ողորմելոյնցն » :

3 ... Venerabilem fratrem Joannem Archiepiscopum Sitiensem, præfatæ Reginæ (Armenie Marie) nuncium, latoresque præsentium (literarum); audivimus, et audiri fecimus diligenter, etc. — Ernst. Greg. XI. — *Avignone*, 22 Jona., 1372.

4 Մատանա և բաղդրեր Հատրներ, Թե. 258 Հետագրոց Նէ-ոսեանի, ըստ ցանկի պրոյ.

Յովճ. Վկրտիչ.

Յն ի Նաւին (Մարկ. Դ 36)

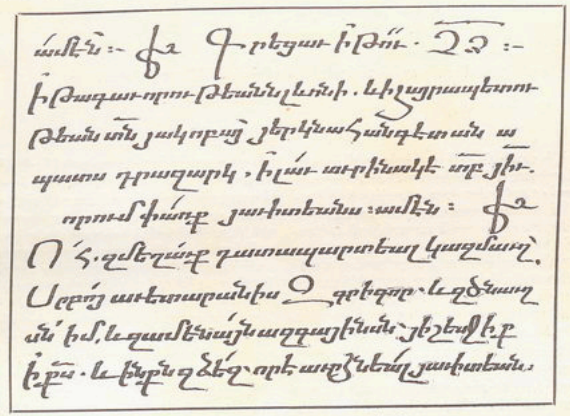

Սարգիս Պիծակ
Նկարէր եւ ոսկեզօ. յամի 1339

Կիներ Աւետ. (Ղուկ. Ա 5.)

de *Trezarco*, Dominum Baudivinum filium domini de Negrino consobrinum vestrum, et Dominum Leonem, milites familiares vestros et nuncios speciales... recepimus [1]. Թագաւ՝ նախագահեալ իշխանական և ապահովական գնապահպանգործք, յայս յիշեի Տարտար, հմուտ և քաղաքագէտ ոք լինել, և հանճարեալ յարգանի գրոց, և կարծեմ Թէ նոյն իսկ է Թորոս Թափրոնց, առաքեցեալ այնր Պապն, որպ և վախճան նշանակի յարգանի Յայտնութեան, ի 27 օգոստոսի դիկտիոնի 1342 ամի. « Յայսմ առաք հանգեաւ ի Քրիստոս խնդասոն և նահ. » ձարեկ երիտիչոն Թորոս առաքեցեալն Թափրոնց. ի » Թվ. Ղազ. ի գեկտ. իէ. որպ ողորմեացի նմա Ջէր Քր. » ամս Քրիստոս » :

Աշխատի չիշատակի և ծանօթութեան է և վերոյիշեալ ոսկեզօ և ծաղկեալ, այն է նկարիչ աւետարանին գրելոյ յամի 1325, և Յանգիպելոյն և այ աւետարանի գրելոյ յամի 1331, որ առ մեզս է, անթերի ամենայն մասամբ և պէսպէս գունագեղ զարդուք, Յարգիս քահանայ կամ սրեկոյ, որդին Գրիգորի քահանայի և Հերխեայ. որոյ հարատութեան մատանց և կերպասանի դիմաց ցաւական լինի պատկերս այս՝ նշդրիս գաղափարեալ յաւետարանէն (1331 ամի). յորում նշանաւոր է և խաչանիշ

57. Աւետարան գրեալ ի Դիզարդի, յամի 1331.

դրօշ այսպարակի տաճարաձև չինուածոյն կամ թերդին. յաւելուած յետին պատկերի աւետարանին և զամանս ի զարդուց նոյն գրոց, որ ի լուսանցս էջիցն: Ի սոզոմ պատկերի Ս. Ղուկաս գրէ նկարիչն հանիրն. « ԶԱստ- » ղիս անապատն քահանայ գծագրոց սուրբ ասէ. և գծն. յիշէ » : Երկրպագուն և չափաւ ոսկերգի շուրջ զՄատ- թէի պատկերսն.

« Սուրբդ սրպոյ անհասական
Որ ծագկեցար յայգեաց մարգիան,
Եւ բղխեցիր զո յրիան
Հեղեր արշեւազդ յաւետան.
Եւ բան խնամ սրկապետեան
Զքոյս ընծայեմ գնդ գնփնական [2],
Ընկալ ըզայս Ջէր գրիմեան,
Եւ յիս նայեա ողորմեան.

Եւ ըզծաղկեալդս անպիսան
Յաղօթս ձեր առնէք սրժան
Հանուր սեռիդ և ծնդեանն » :

Քահանայիան Սարգիս յայտնաւոր նկարագրեան և ոսկեզօ՝ ցոյցք են և այլ ևս մատենից, գերծեալք յայնքան հինից և Հայոց իրատուն, որպիսի են (ծանօթքն ինձ) այլ աւետարան գրեալ յամի 1324, ի նոյն Գրիգոր Նդնկէս կոչ. գինեն « Սարգիս աւետաւոն փ.... Ծագ- » կեալ սուրբ տապա և ոսկեզօ ». — Աստիքն Աստիրայ և Գաւառատանագիրք Ամիրատոյ Գանձասարցի, գրեալ և ոսկեալ ի այն Սարգսի, յամի 1331, Հրամանաւ Գ Լանկ, զորոյ և գրատակիր նկարեալ է ի նմին. — Աւետաւետարանէ գիրք գրեալ յամի 1319, ի Տարտար գրչէ, և ոսկեզարդեալ ի մերում Սարգսի. որոյ Տարբ-

1 Rymer. Fœdera, t. IV, 410.

2 Ա յոգնս յորինածին, փոխանակ գրելոյ անփոխան.

տարաքնեան և համառաց վկայէ ՚ի սմին ժամանակի (1320) և եպիսկոպոսն Սերաստիոյ Սուրիանաս, եկեալ յողովն Թագաւորին Ընկ, և ընկալեալ ՚ի Նմանէ՝ զատ խնդրոյ իւրոյ ՚ի պարգև՝ Աչեւագան մի, Քեղեկաւոյր գործ « տրագ և գեղեցկագիր գրչի, և բազմիցիսդ ծաղ- » կօք զարդարեալ յոգնահանգնոյ ներսիսեանէ, այլ ոչ » յատուած հասուցեալ ... (վասն որոյ, ասէ ասացողն,) » եկեալ ՚ի խնդիր քոյ ներսիսէ, և գոհ զրկեսցէր » քոյնանոյ գՍարգիս՝ մանկտուն Պիծակ, յոյժ հմուտ » ներսիսեանէ. և տուեալ իմ ՚ի Տալոյ սրգեանց ի- « մոյ 1300 դրամ, և նա յանձն էառ, և բազում ոտիա- « տուքեամբ կատարեաց, և երից զրակառքիւն ա- « կնկնար պատկերացն որ ՚ի սմա. զոր ընկալա Աս- « ուածոյ և զատցնացայ ներքին մարգոյն »: Շնորհ ա- նելի է եպիսկոպոսիդ՝ որ յայտնեաց մեզ զմանուան Սարգսի. զոր ինքն ոչ գրէր ՚ի Յանուի մեզ չիշատակա- րանս գրոց, և ոչ յանձնեալն նոյնպէս նշանակէ գքահա- նայքն քիւն իւր և գծնողն. այլ յայտիկ ըստ քեզ և Քա- կանք, և մանաւանդ նմանութիւն ներսիսեան և որ ՚ի նո- սին կերպարանից, հաւատանն զնոյնութիւն հնդիանիին. որ և ըստ բանից գրչի երկոցուն այսց աւետարանացդ՝ քե- ան է նորուն, այսպիսի ազգականութեամբ.

Գրիգոր քահանայ=Կին Հղինէ

Ապրդիս քահանայ նկարիչ — Թէոփանոս՝ կին Մխիթայ մխայնակեցի

Գրիգոր գրիչ

Զծնողսն և զքոյսն վախճանեալս ծանուցանէ Ապրդիս յառաջ քան զգրչութիւն աւետարանին յամի 1325. յո- րում ասէ, « յոյժ ախտացեալ ՚ի յամէրն և ՚ի ծաղ- « կէն» ՚ի համաբարբառան, ՚ի յանէատարձէրն և ՚ի « խորնէն (խորանան), նաև ՚ի գլխացրիէն, զի յոյժ բա- « զում է »:

Ցայս վայր համառօտեալ յիշատակարանիդ՝ ցուցին մեզ զկիսագրի չէն և բարգաւած գրեալ ՚ի սկզբանէ ԺԲ գարուս ցկէս ԺԴին. և սկսաւ իսկ երկարաբանիլ ժա- մանակիս, որպէս և Հնութեանցին, գուշակի առանձնա- քին նորին քան զ յոգանց կամ զհնարից ժամուրէից Ա- ստուածոյ. մարթ է խոտաւորիլ և գյոլովքիւն բանա- սր սրագաւոց և գնատնից գրելոյ ՚ի նմին ոճիսի և ա- նուագրի, իբրև զոհերս հաղուագի սղոցմանի վարդաս- պին ցրուելոյ և կորուսելոյ, և Հայրս ասկատց գնը- ծելոյ ցանկոյզի խորս սրտիք. յորոց նչաբերիք ինչ հա- մարեցաք և նմանեալ տպագրեալքս առ ՚ի մէնջ յիշա- տակարանք (Քէպ 56 և 57):

ԱՆԱՁԱՐԲԱ

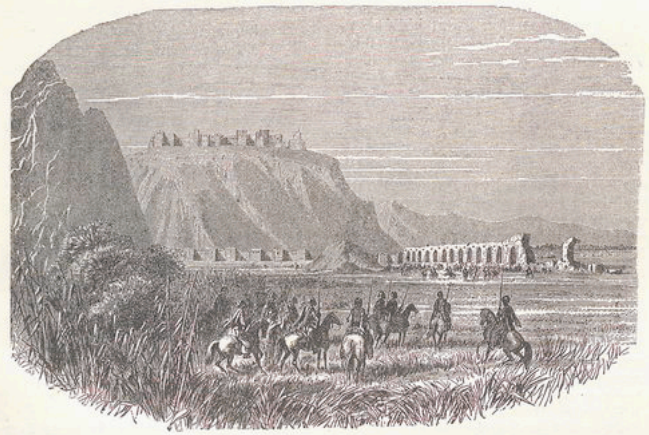
93· Քէղեզարեայ գաշտավայրի երկրատեք ափանց Ջա- հանայ ծառայի ամենացնոյ գաւառն Ալազարբայ, ՚ի հա- րաւոյ և յելից վիճակին Սայ, ՚ի հիւսիսոյ Մահայ, ան- ջրդրելո ընդ սա անկեալ գԱյա գետ, և յարևմտից Թիլ- Համնոյնոյ. ընդ սա իջեալ գետն մեծ՝ երկու վտառաւք ՚ի տարեկ աւերակաց Ալազարբայ, ընդունի գետառատ երկուց գետոցն՝ Սառատանի և Ասոյն, յորոց անկեան կը- գտասծոյն կամրջեալ է քարագէ: Նչ ոչ միայն գերբա- զագահոյն գետս ունի գաւառն՝ յարբուսուցեալ, այլ և հա- հճոյ ընդարձակս՝ գերաբոյս ծառոց և բնակութեանս. բայց երկիրն քան հասարակ գտագաւառանդն Կիլիկիոյ՝ կարի բարերար է. քէպ ասէ և սաանձինն ինչ գՏեոքենէ կամ գրերոցն ոչ գտանեմ ասացեալ, զատ ՚ի նշանակելոցս ՚ի բնագրութենան. այսինքն յիշեալն անգամն ՚ի ժամանա- կէ պայազատութեան մերոյոց՝ զարտաի գերջ « Ծովիկ » փոքր, յորում Ծովակ ևքէ ՚ձէ կամ այլ անտառն մաս- » նէ ՚ի ծարն՝ նոյնժամայն նաև ագին ընդ ամենայն մա- » գին կորզին. կենդանին կորզեալ անկանի. բայց եքէ քա- » գին ՚ի ծարն հանեալ ոչ վնասին և կամ երբեմն »: Ուրեան առդի իցէ այս՝ ոչ ունիմ ասել. բայց գտանեա հա- ւատալ գի և յայնժամ (ՙի ԺԴ գարս) երևէին Ծովակք ՚ի առմնոնս յայսոսիկ, որք առաւել ևս ընդարձակեցան յանդեամանիսն մարդկան՝ նաւագնոց լերկուց ապա- տակաց և ՚ի հարակից վտանուց. յաւէան ՚ի յետին ժամանակս և Էդրեցոյիք (Զէրբէզք) ՚ի Թուրքմանն Քարամանոյ յերկուս երկրին. այն որ ՚ի մէջին գոյս հաղակաւ էր երբե գի ՚ի քաղաքագոյն միմեակաց եր- կրէ, և բան Կարիսի անապատարդի Ալազայ (յ՚ԺԲ դա- րս), ճնան էր գրասանանին Գամահոյ:

Ի յոյնեծամաց անցոյ ՚ի ևան անդ՝ ՚ի գետամէջս նախ- ասացեալ ժամագակաց Ջահանայ, անցոյսդն ևս լը- քեալ գնի մի յանդաստանեալ քաղաքացոց երկրի, երթեալն գյուխ յինիչ և գաւառաց, և երկրորդ խնամա- վոտ՝ բանտնդան ասիաբերն Կիլիկիոյ. մարթ է ասել Քէ և մի ՚ի միջոց Քառասոյ ասիաբերն և խառնիճա- ղանէի մարգոյ ՚ի սպաս լսելոյց, բան ասքեն յուսցեալ օրինաց ժամանակի և բազդից: Քաղաքացոյ մի երկոյնանիսան՝ փոսաձաս չսի ՚ի հիւսիսոյ ընդ հարա- ձգեալ ՚ի գետակիցն՝ 2 կամ 300 Զ. բարձր, որոյ ան- ձուկ յոյժ, մինչև հագիս 15 Զ. բարձրեան ունեալ կող- մունէ ՚ի կողին, երկ յերկինդ գազաթան զմի չամաս- գոյն բերոյց կիրկիոյ, յորոց ՚ի ստորև յորհնեալոցին՝ գնին ասիաբերք քաղաքին՝ քառասնաւոր պատարագ. գորոց գրկոս գրչին և գրեցողն՝ Գևսիի Հաճանման գտանէ Տասնեան վանոյ, և գրեալ ՚ի նորին Շամիրամոյ չինո- գի գործ, կամ այլոց ստուգ սրեւելեան Հիմնարկէ՝ բան անուանն. զոր ասիբարար ՚ի անհնան կամ յարարացի

լեզուէ ստուգաբանեն Այն-զարպա عين زربة, գեղին սմին (ազբիւր). իսկ արևմտեայք կամ Քրիք կամին յա- ւանապէս իբրեւնց որոնել գնոյն. ասկայն ոչ գտանի ա- նուն Ալազարբա կամ Ալաւարզա գրի և կոչի, այլ յատկին յատնանին և սրազականին՝ յետագասի ը տառ. Ալճազարբա, որպէս գրեացոյ և ՚ի ևս. և ոչ Ալճարբագա: Կարդալոյ իմն անուն յանգացանէ մերս Ագա- Հայեցի, և չգիտեմ չինչ ասիս, « Տրուազա, որ է Ա- ևաւարզա » ասելով:

Գազարբա այս անծանօթ ՚ի վաղեմի պատմութեան՝ բան. Արի կոչեալ և Գիոկեսարիա, այլ անխափան ձեռ հին անուանն. որ յանախ ասկրտութեամբ և ա. մերա- յինս Ալաւարզաս կամ Ալաւարզա գրի և կոչի, այլ յատկին յանանանին և սրազականին՝ յետագասի ը տառ. Ալճազարբա, որպէս գրեացոյ և ևս. և ոչ Ալճարբագա: Կարդալոյ իմն անուն յանգացանէ մերս Ագա- Հայեցի, և չգիտեմ չինչ ասիս, « Տրուազա, որ է Ա- ևաւարզա » ասելով:

Գազարբա այս անծանօթ ՚ի վաղեմի պատմութեան՝

58. Ալճազարբա գաղար.

պատճառացաս ՚ի սկզբան ընդհանրութեան Հռոմեցոց- ցոց. որոց զատաւոր իշխան նաեւր ասաս, և Նորին հրա- մանաս յատուս հաղածանաց՝ նահատակեցան ՚ի սմին տարր վկայքն Տարազոսեանք,

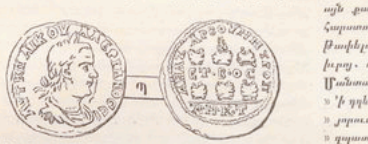
Նախ ՚ի Տարսոն յարբերակք,
Եւ ՚ի Ղատանս ասանձինք,
ՅԱՅազգապայ կատարեալք,
Բան հաւատաց երկրն ընտրեալք »:

Իրրա գի մեծ մանկահասակ էր, միան ծեր. և երբորդն այլ չտեսնաս, բան տղայացի մերոյ և երկոցի Շարա- կանին: — Գիմնազան իմն բազգի ասշխանեալ Քոի քա- զաքս. գի չորիցս տղայերեցաս ՚ի ասատանքինէ երկրի, և Քերևս ՚ի միաս ևս յետին նաեւսդ պատահարի՝ խորս անկանդելի Յիսոց: Զաւալինն յիշի յետս Բ գա- րս կարծանեալ և վերականգնեալ ՚ի Վերատասոյ կայան- բէ. երկրորդ անգամ սա. Քառասնեհատիս կայերբ յա- մի 525, և Նորագնալ յանուն նորա կոչեցաս Քուստի- նիանուպոլիս. որպէս և յետ ասկատց նոյնպէս արար Քաստինեա և յերբ անուն կոչեաց Քուստինոպոլիս: — Աշատանի եղև յատանին գազա երբեն Գիոկարի- անոյ մեծի թէրի, որոյ ժամանակ կինոյ ոչ է հոգբը- անոյ. յ՚Ռոմ գազաս՝ Պոպիանոսի քերդոցի և երբեի Ու- ազարբեանս: ՚ի սկզբանէ Գ. գազաս կոչի Մոյսեսագոյս;

1 Բան Սեբեոսոյ. ՚ի հին և բնիկ գրատ՝ որպես ՚ի պղծեցաց յոյս փորիկ՝ անուն ՔՆՈՒՐԳԵՈՒՆ ՚ի ջրագի ANAZARBEUN. իսկ պատկերն յոգանան անձին՝ Նշանակ գԱնազարբա գեա, ան գրով գա- ասացոյ և քաղաքն: Այս գրամ Հասուալ է ՚ի 180 թուականին Քուսոյ կամ Ադրիանոսի. Նշանա- կեալ ԻՐ տառիւ ՚ի ներքոյ երկրորդի յորդան, որ- պես երեից ՚ի Հռոմոյոյ գրամին:

պոլէն և յայսմ պղծելոյ գրամի հատուել առ վաթերիա-նոս կայսրեալ (253–260). առ Թէոդոսիս փոքրս (յա-

59. Դրամ Անազարբայ առ վաթերիանոս կայսերք.

մի 444) հաստատեցաւ զրուէ քաղաքացի Ա կիլիկիոյ[1]. որպէս և միւսոյ ասիաբնակիւր (Թարեւացի) գրէ. « Ա. և Բ կիլ-» իկիոյք են... որոց մայրաքաղաքք են Տարսոն և Անազ-» արբոս, ընդ որովք ասիաբնիք բազումք և բնդրէք». այս-պէս և անապատ Լամբրոնեցին յիւր ժամանական ասէր, « Անազարբոս և Սիս, և որ ընդ նոսաք ասիաբնիք ». յայս ասենիսով զի յայնցան գաւս եկեալ նոս բազմասած է ի պա-տաւ. և զբազան բնակիչն տապալէր՝ ոչնչան նպատակս-Քիսն և զիւրք մարդկան առ ոչ կանոնիւն և նոպազէին. բայց և յայն ասւս նշանակ կայր յանբասկութեան ար-քասրակապաց և բնդարձակաց. և քան գյագուձս ի քա-զազաց առէպ բանաբարեալ լինէր Անազարբ և ի Հռո-մանոց. որպէս յիւրմէ բազում անգամ և մեր պատմիչ Ագաթ. Ո. Հռիփսիմեի: Բայ որպազան պատճառ՝ նախ Հա-բրան-էլ-Ռեհիա էաս զԱնազարբա յետս Ը գարս, և բնա-կեցոյց ի նմա գաղթականս ի Պարսից և ի Հնդկաց. յետոյ Միւքասէմ ամիրապետ յաստիճն կէս Թ գարս. յետ-նագոյն կրկին նահանջեալ Միւքէվքքիլ յամի 860. յոր-մէ Թուխաց վասիլ Ա կայսր յամի 880, հաստիլով զգօ-բասիան Ագուլաս, և քաղիլով գաւառս ինչ կոստանդն. ո բոց անտանք Թէ և իցեն ազատագոյք, յետոյպէն առ մի նահապ, գոյք յանակնկալս ծագեալք գոյն ինչ լոյս. և Ն կայիսար (Կայսրք), Կոռոսանտա (Կատսամաց) կամ Կոռոսանան (Կատամաց), Կարբան (Կարբաց), Աղոպա (Արձախ) կամ Ազոպաւա, Հաղրատ (Բզնունեաց), Իշխնկեան (Եզնկացիք) կամ Երնսնդուկի (Երկրսուկեա)։ — ի կէս ի գարս ձեռն արկեալ էին ի վերայ կոստանդա՝ սակրա-պետք Եկեղեցաւոյ, յորոց էաս Ագաթոկին, առ Ո. Հռիփսի-գին, և մինչ յետ սակաց (962) զինկերիցք կոյսերն Նահանդին ընդ այլոց քաղաքաց և զ. գանձասուն գՆազարբոս և ի » աշարկին և առաջիկ կառոյած էաս ի վերայ սպղնձ » Տաճկաց, մինչև ի գաւն Ագաթոյ քաղաքի». յայսմ Նահապ ասեն Ցղնջ Նահանգաս Նոյա յետնեալ Հինգ բերդս, և յետ սակաց (965) այլ ևս գաւն։ Ագաթի Զմբլինին և Ի վազիլ յայսոսկինին առ ժամանակ մի գնձ քաղաքս գոյս և գլխնական. բայց առ Թէոդոսիս գերեզման (1054–58) գաղթեալ սակաս. ի ձեռս այսպիսեաց բազում կոտորա-ծիս և գերութեանց. և Քեղեա մինասեցիք սերնդին Ցղնջ, այլ Հռոմայ էր ժամանակ կերպարանափոխա-Քեան պետութեանց, յետս կոյս ՃԱ գարս, գիմեցմամբ Թագաւորաց ի Նկիլիկիոյս. գորոց և գուհերսուսիս առ-

Ա ևս Հռոմայեցին անցեալ ընդ Ագաւգրաս՝ յԱշխոյք. բայց գոգնիր ի նմին ժամանակի ի սերսին ՃԲ գարս, մայրն այն քաղաքաց մեծ և պանծալի առասն հռև. գեռասրոյս հայասարեան Ցաբրիելեանց, Թորոսի Ա բարեպաշտի Թագելով զոյն ի Ցունաց յատկին ասն սէրսեքեան խոյ. սր և երեր ընդ սասրին բարձեալ ի բերդէն Ագաստաւանց պատասական « Գասիկի Ցէրասերն, եղ » ի գրկանի Ագաքոպոյ, զոր իր առեալ էր ի Ցունաց. » յայսմ և յինեաց գՀայասրոյ սասանն և եղ անդ » զգասակերն, որպէս և գրեալ է յարձանի ի յիշասակս » սասանին». գայս յետոյդէ և Վանական ի Վիպասա-նագիրսն, յաստիլով զանոն եկեղեցւոյն.

« ԶԱստղապատ բներն գրաւեալ,
Ցորում գասանսրն մեծ յինեալ,
Զօրավարաց անուամբ պատուեալ.
Աղոր ըզՊատկիր Կասրին եղեալ,
Որպէս յարձանսրն փոգագրեալ ».

Ցայս ժամանակս կարելոր յիշասակ սրժան է գիալ առնել և գենել գԴիկնսին և գԷիկեզիցին, զորոց գրուցեն

60. Էիկեզիի Անազարբայ.

մէրս, և երկոքին ևս գասասիկրոջ են Թորոսի Ա, որ-գարձ բաղաւորի. զի սա նսոբ էաս ի Ցունաց և մեծա-բերս. ի Ցոդասէ՝ Գասառեղասաւոյ պասասանասաք. իսկ որդի և ժառանգ իւր Պր. Լևոն՝ յամենայնէ կարասեցաս ի Ցոդասն։ Գրեալ կամ բերդն որ կոչ ի բարձ գարձե-բին յիւից հարաւոյ գաղաքին, յայս է Քէ վազուց կառա-գեալ էր, և բան Պարսրանի և Պատարքեալ ի գէզ է զայն Համարել Կռւինդա՝ գանձասան Մահեդանացոց. Նորագեալ անուամբ ի ժամանակի հաստատամարտա-Քեան Ալարլաղ՝ վերադարձելոյս ի Թոգատ և ի Լամէ, և մինչև գասարակէ յինեասց Սակ՝ նա հռև առաքին ասբասքեանց և զասհպասն երկրի Նորին պարագասոյ՝ ի բեռ անձասոյց յերկիր կոստանդ գժասարեալն է և ի չորրորդէն որ բարձ է իրր 700՝ ընդ ասիսրոյս. կրկին պասասարաք պասանդ է բերդն, քան գրագսէ՝ի բերդ-բէից ասիաբնին չէն և կանգնած Ցեալ և բաղձագոյնս ունելով պարիսպս և ասյասարան. յորոց սրեմասեղա-մեանցն կերասրերք և կրճղանձ (à bossages) ասշասեղ

[1] Κιλικίαν δευτέραν ἀπομερόσας ἀπό πράτης ἐποιεν ἐπαρχίαν, ὑπὸ δίκαιον μητροπόλιτος Ἀναζάρβη τῆ πόλει. — Μαλαλ.

քարամբք, բան Լանկրասի՝ բիւգանդասի կերասանեք են, արևելակողմն Հայկական. բան անկասն ձևոյ գաղա-Քան քարալերինն՝ ձևեալ է և բերդն։ Քառասեմասի պա-տասարն է կիսաձեր եկեղեցին Ջորավարաց՝ գասաս-կեալ Թորոսի Ա, եասանաձեալ չորեք սասար քառա-կուսի սեասքը, (յորոց մին անկեալ է), և սասիսն բան-Նան գնասն ինչ ձեղասանն. ի ներքին սրմնասն երեին պասկերք նկարչեալ՝ բազում մասրք անեղք. ի կա-մարի միոյ յերեցան կոզմնական գրուածք գրեալ է յանձարէն ΕΥΑΟΓΕΟΣ, (Ավետարիւն)։ ընդ քառաս-չորի ասասն ԵՒԱՂԳԵՈՍ

զարքա, յոր ապատեցաւ յամի 1117 ՚ի ձեռն իշխան մի հանդգնի՝ Ապղտրեխայ, որդի Վասակայ, տէրն Պիրայ, նեղեալ յանդուց և յանկաց իշխանաց Փամփակաց։ — Ա-ղբարքս նոքա Լևոնիս՝ կոչեցին Քաշման Ալեքս Պերիխոս-ժին՝ անձամբ խաղացեալ ՚ի պատերազմի՝ յամի 1137, յետ երեսունևեօթն ամաց պահս պատմանն Էառն Ղա-ռաւարքա, և զամենայն երկիրն Լևոնի, նաև զինքն իսկ ընտանեօքն հանդերձ կալեալ գերի վարեաց ՚ի Կ. Պո-լիս, ուր և մեռաւ։ Բայց և ետ ի ետին կոյսիր յետ ամաց ինչ (1143, մայիսի 8), ներհակաբար եհաս օրհաս ՚ի նոյն ամՀամեռ Աշառարպայ, մինչ բանակեալ էր ՚ի Հովիտ միամբ լերանց՝ Բոյն կամ Թագաւոր Աչաւադց կոչեցեալ, Χαράκα որ Φούλκα, յոռ Ռաձաց[1]. ՚ի լեռնադիմացս ե-» լեալ յորս երկաց, և զանալ կինիս և կամիր հարիւրից » ձեռամբ. և իրրև եդ զդեղալ ՚ի ձեռն յանդին՝ և քարշեալ » ՚ի լի՛ խոցն խոցեաց սլաքն, և պատառեաց գնաւա-» ձեռն. և ՚ի զարհուրելն զերդն մաշանապ. և իսիանդն » հանելով զաղեան՝ Թագեցին ՚ի տեղին՝ որ կոչի Քաս-» ղըղդխի, և գնացին գնելով տապան ՚ի կ. Պոլիս[2]։

Որպէս նոյնս և յաջորդ Մանուէլ՝ որ ընդ նմա խակ էր, հիմն արկ վանից ՚ի տեղւոջ մահճան հոր իւրոյ, և փա-ռաւոր գահակալ բազմել ՚ի գահ նորին։ Քեռ ոչ բազում ամաց Թորոս Բ զերծեալ յորդեւրեն Իկոնացիոյ՝ ընդ առաջին նահանգ և զԱշառարպա. որ և յայնմհետէ անվտանգ և անհոգաւոր սիրա. մեծի Գաղատիոյ Հայոց, գամ մի ևեթ արդեօք տահեալ ՚ի Քաղաքն կոյսր կամ սիրեալ ՚ի Ղաղատիոյ Հայոց իշխանէն Գաղատիոյ Ռուբինեանց՝ Լևոնէ, որ և յայնմհետէ ամենայն ազգաւ և անուամբ Հայոց կոչեցաւ։

61. Կիսոյն Աշտարակաց բան յոտագրութիւնն Favre և Mandrot քննչաց.

Թոռոսի, և ՚ի սիրեցն պատգամաւորեան եռանդնաբա-» ձեռամբ և կարգեցին եղիսկոպոսք » կարգեցին, և յորհնարհէն նուիրէ եկեղեցւոյն. իսկ Հա-» յոց իշխանքն առեալ զնոյն սիրահին՝ զՀաւատոյն և-» պիսկոպոս վարդապետ, և զեկեղեցին տալին և անապ Թո-» դին. և ՚ի նոյնմէ ո ։ Ջայս գրեր երանելին յամս ներ-

[1] Եփրեմ Միաձեն, ՚ի Վիպասանութեան, տող 5011։

[2] Այսպէս կոչէ զանգին մերս Պատմիչ Նիկիտիոյ։

կերոտք և առաւք պարպոյք զուարտեալ ընդ բերդին. և սպեղան հզօր, վախչուչ և սիրտ էր յորդորելոյ զոյն Լևոնի, մինչև գնալն իւր Աքսարտա կոչել, կամ գՄա-ւարդա բերդին պատիր ՚ի նոյն իսր սահմանել. որպէս տեսան և հիւր նորին՝ բազում անգամ յետոյն առ. ՚ի մինչ Վիլհելմսեան՝ սուկ, Նաւարդա, Navarsa[1] կոչեցեալ և գնացեալ և գալացեալ, բերդ քաղաքաց ՚ի բարձու լե-րին, ՚ի բնակիչն սպասս ճանապարհ ՚ի միջի գալացոց երկրին պատրաստեալ, զոյն Թագաւորին. առ որով առոր-նով ասէ գալացին, և ազատ ջուր երկրին երկոյ-նեալ ՚ի վերայ սեանց բարձանց[2]. առ որով հանապէ կանգնեալ և զեկեղեցի Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին ? , որ անդանօր ՚ի փախչելն ձիով՝ ասլիպէ, և լեառնն պատանեալ՝ ասց նմա անցս, որ մի ՚ի ձեռս հետամուխ-ցին անհանիքն. — Ի ժամանդել Սաց գառաջնեմբիան չքոյ և ամբոխեան՝ ոչ լքան. Աշառարպա. ասացան այն բարթարեալ ոչ միայն զառ յինքն ապատեհական պատա-պանէր, այլ և յառապատակել ՚ի Քաղաքն հրով նոյն տապ չարչեալ բերդոչէից։ Ցամի 1279 գօրավար ամի Եգիպտացի Պիլար անուն, խաղաղութեամբ եկեալ՝ ՚ի Քաղաքն կոյսր կամ սիրեալ ՚ի Ղաղատիոյ Հայոց իշ-խանէն Գաղատիոյ Ռուբինեանց՝ Լևոնէ, որ և յայնմհետէ ամենայն ազգաւ և անուամբ Հայոց կոչեցաւ։

94. Ի չրեսունից քաղաքին առ. մերոց պատպատա-քեանց յիչի միայն եկեղեցի Գառնիի Սրբոյ Աստուա-ծածնի, նաև յամի 1285։ Գաղտերն Քոհ որիշ ՚ի բերե-ղէն ՚ի Կղզամասի բերդէ, զի գոյն ասի Ցուխանեան Աչքեսի կողմ տապետ ընդ գերութեան Գաղտերն Լևոնի՝ ՚ի կ. Պոլիս։ — Որպէս առ. Ցուխանի՝ նոցա, նոյն և մերոց արքեպիսկոպոսական սրբոյ էր Աշառարպա. այլ ՚ի պատուհասեան տապտ յանհատական յիչին և կամ մեզ ժամանակ միան, յամս

1174-79. Ցովհաննէս.
1198. Կոստանդին.
1263. Ցակոբ.
1293. Գրիգոր (յետոյ կաթողիկոս).
1307-14. Ցովհաննէս.
1326. Ցակոբ (յետոյ կաթողիկոս).
1342. Առաքիաոս.

Գերագոյն ՚ի տոսս Հանդիսապետ Գրիգոր, որ և յատ-կապես Աշատարզնի անուանի, այլ զատմիճն կոչէր Մխիթարեցի, առաջնորդ գոյով այնր թեմի և սիսոն։ Ա-ռ սա գրեաց Ոչխն սէրն Կանոնց՝ գշատիսան Թադէոն հանդերձ ընծայիս մատանեաց՝ Հ. Հետաքննեան և մաքռա-թեան փոքուց Նորա Հղեան բառական ՚ի սիրատնել զազ-գային ՚ի ինդերս ծխից և տանից, բան եկեղեցւոյն Հռոմայ, յոր Թերևս ուժգին թեատրատեան Թագաւո-րաց՝ գնատնց զան օգտաց, և ուժգոյց ՚ի յոլացից կամ ՚ի տանուց՝ գնաթողիսան իսկ, զարժանաւորն սենեի վարչի և պատուոյ, և կարգեցոյ վերչին ՚ի Հարս եկեղեցւոյս Հայոց։ Կարևոր գործ գրատպան ՚ի սմա-նէ Նոյ մեզ Քայսեատորն, համախմբութեամբ յիչա-տակաց Սրբոց երից եկեղեցեաց, Հայոց, Յունաց և Լա-տինաց, յորինեալ որպէս Քաղ յառաջ զան գնաթողի-կոսութեան. յորում ժամանակի ՚ի ինդերս Նորին՝ Յով-հան Երզնկացի խոսեցաւ. քարոզ յեկեղեցւոյն Աշառար-զաց, ՚ի բանն՝ «Աշառնչէլ եղև գնաւ Քեզ քո»։ գրուա-տեալ և գնա ինդն գՔրիգոր, պանծացեալ ՚ի քառասի-նեան Ջնորհաց Նորին, որպէս ասէն. « ի զատրի և հեղեսա-» կատեալ նորին, ՚ի քարոզ և սերտա-» կան ժամանդեան, յամենեցուն և ՚ի ծայնա-» փայլ ծաղկանցդ առաքինութեանն որ ՚ի հոգւոյ քոյ » բաւասատնէ, յհանատատոհ յարահցոյ եղծարդ և որ-» գւոց հոգեւորաց ՚ի քոյ գնայելոց վարժական հան-» ձարատրութենէ. որ և մեծամեծ բարեացս արժանեցաւ » վայելուչ չարժեալ ՚ի Հռոմգնդրութենէ որինացն և ՚ի » հարիւցուիչ հրամանաց, փոքր այս բանիս ազատարարի » սահմանեմ մեծ աշանդեալ ատենիդ ։ Զատ յայլոց ներ-բաղինից յհանալ է Գրիգորի ՚ի կարգի Յայսմաւուրաց՝ յամատատան նեղեմբերի գիւր յորինեալ երկար Գիրատա գոլուած յՀիմնոյն Մատրա, որպէսդ ՚ի ինդրոյ Մե-կնեսատ Խոյ Ի Հերմոյ, ՚ի հինգերորդ ամի էպատոս-քեան Նորին (1293)[1]։ Ցաճախ է ամենեցուն սերտ մտեր-մութիւն ազգաս և գործակցութիւն ՚ի ինդրոյս եկեղեցւոյ, յոր ասկս ոչ ժամանեալ Գրիգորի գուժարել ժողով, զոր պատուեն գասէր գրեալ Քեզոր տմեսորի բարատով՝ առ Նորն Հերմատ, որպէս կատակ հաղեսր առանդելով. զոր և Նոյնպէս յամատատեան բնակելով ժողովականաց Սոց՝ յամի 1307, մեծարանօք և գորովով յիչեն և կոչեն զնա Լրատնի հայր Երեսանց։ — Մես պատր և ոչ անհնան գործք Աշատարզնցոյն են Շարականքն, ատչի քան գերեսան կանոնք, ՚ի յատերատա տանից, և մեծ

[1] Այսպէս կոչեն յառաջք և Արաբացիք գ քաղաքս զայս։

[2] Venimus Navarsam, quod est Castrum optimum in alto monte situm, quod natura in media planicie illius terre ad totum commodum Domini Regis ordinavit, a quo Rex ipse signum suum *Navarsa* solet proclamare. In pede hujus montis sita fuit quedam civitas, cujus auctoritatem magnam fuisse, quidam mirabilia aquarductus, illuc super altas columnas ad spatium duorum milliariorum productus, hodie contestatur. — Willebrand.

3 Արդէս Նշանակեցաք ՚ի տեղագրութեան կաղաչ. յեչ 193-4։

4 Թարգմ. տեղիքն և պատմա. պարեւս կարգելոչ. Տան և ա-» մեծատոր Աստուածամեղն և ամենայն Սրբոց. յոյսեցեալն և ան-» յոյսելի, ՚ի տեղւոջէ և պարտ ընտրելոյն Աստուծոյ ՚ի մերում-» ՚ի Գրիգորէ կաթողիկոսէ տատոյալ, Գրատատոյ — կաթողիկէ և » տատարքեան եկեղեցեաց տարէ՝ Հայոց։ — կաթողիկէ և » Թեան, ոչ միայն ՚ի նոյնիսկ Հայոց և ՚ի նոյնատիս մարդկութեան » որդոյ, գեղչատակս որդոյ պատուոյ, և ատենչ գնեան ընտանեաց. — այլ և ՚ի նոյնիսկ ՚ի նոյնիսկ Հայոց

ման չափական բանիւ. որոց ևթէ չիք վանմանն ոճ
Նահանի չարանայոց, ոչ պակասեն իմաստք գեղեցկիք,
պարզագոյնք և հոգեխաղաց, հանդերձ վայելուչ հնաւան-
ծով. յորոց անապատս տառք կապեն գանան իբր [1] և
զինդրոցսն, որ ևն՝ Կոստանդին Թագաւոր (յամի 1299–
1305), և յանախադրեն Հեթում, մերթ սպաս և մերթ կրօ-
նատրական ընծայից՝ անուանս նորին. երբեմն անա-
կապալ « Քաղաքիկա Ջերսի որ նախ արքայն Հեթում ».
և երբեմն « Քաղաքիկա թագաւորացդ եւ Լեռն արքայ բն-
» կոյիչք » . ոմանց վերատաւթեանն նախերեալ առ եր-
զեսպն Աւրբա. որպէս, « Գիրգորիսի առ Գնորդա վր-
» կաց » : Աւարտեալ է և երբս երբս չարահանս Զինդեան
և Քոչանեցւոյն Ջեսան, յաստանձին առաջս գաստա-

1 Շարժանիք Գրիգոր կաթողիկոսի Աճատրգեցւոյ.

1. Կանան Աճաբատ Քագրեցան Ներս Աւատահանձին. — 2. Ընձայ-
ման Աւատ Աւատահանձին. — 3. Հրաւիրելոյ Աքրատեցան Քագա-
նորեցան Ջեսան. — 4. Աւաքին ատաւ Ընձայեան. — 5. Բ ատաւ
Ընձայեան. — 6. Գ ատաւ Ընձայեան. — 7. Հրաւիրելոյն Աքրատա-
ցեան. — 8. Ե ատաւ Քագանորեցան. — 9. Զ ատաւ Քագանո-
ցեան. — 10. Է ատաւ Քագանորեցան. — 11. Թրխանորեցան Ջե-
ատաւ. — 12. Ամենատաւ Ներսորեցորեցան. — 13. Ատաւ Երկաչա-
բաթի. — 14. Ատաւ Երկաչաբաթի. — 15. Ատաւ Հարեաչաբաթի. —
16. Ամենայն Աբրոց, պատրաստեալ. վերջին երեք տունքն նորոգեալ
են Ս. Աթաբաղիցի, քանզի ատ. Լատին ի Նոքն ատաւ (4 Նոյեմբ.)
կատարի տան Ամենայն Աբրոց և ատաս առանձինն. — 17. Հի Աս-
կերացոյ Քրիստոսի. — 18. Ցատկի ատաւատնէ. — 19. Ցատկոյ
ատ ատաւատնի. — 20. Ղազարոս ատ ատաւատնի. — 21. Ծաղեի ատա-
քենոյ. — 22. Յատնդի ատաքենոյ. — 23. Աբրոյն Քատգի. — 24. Ս.
Գրքոյ. Աւատահատնի. — 25. Աբրոյն Լեռնի Գատի. — 26. Ի ժո-
ղովից. — 27. Ս. Նիկողայոսի. — 28. Ս. Գեղարդոյ գրատնքի. — 29.
Թնդապատի ատաքենոյ. — 30. Թէոդորոսի գրատնքի. — 31. Ցեր.
գեղեցկի գրատնքի. — 32. Ս. Տատահատնից. — 33. Ս. Յովհ. Ո-
ևիկոյեանցի, պատրեցնան, ատրի ատեատոց, պատնքն հին չատով
վերատահատնքի, և ատրի գեղակ ատ Թնդանեան. արձակ ի 26.

« Գնա՛ Հատնոյ ատատահատնի, յորում Հոգւոյն Ներ լցուցան.
Հին և Նոր կատարատոց ատ գրքոյն Նահինդ լ գրեցան.
Աչեհոյ՝ քոյդ վերատոք ատենքն Նոր գրատնքս ատ ագիցան.
Ընդ Հատնոյ երկրի ատրէր, որով բոլոր ազգք արբենցան ։

« Հատատոյն տիրոջ քոյ Հրոյ՝
Ու ի յատնից յենէատ ի քոյ.
Քեզ՝ Թագաւորք ու յատնիցին.
Լչկենատ՝ պետպես կերք չատատնքին.
Մա՛ք ըզ բերատոց ու լատնցոյց.
Ու կատարէլ զոյս քո Թագոյց.
Քրիստոյ՝ Նայն խոցատ.
Ջատնի՛ ընդ ատրեաց փախատնէիչ ։

2 Հրաւիրատ Գրիգորի Ջեսան Հերատցւոյն երիկոյին.

Պատրաստ լերք գա. Ընդ Թերի՛ն Հե՛մ,
Որ գերդատ ևէք Հոգեատց.
Ան՛ա ատրդ տրիտ՛ատց
Դէմոյ լերնա քոտցատց.
Ուղիղ կրատ Քուտցոյ.
Ու՛ղ փոքր Նքատատցի.
Ան՛դ մեծ լերնատոր Քուտցոյ
Գատատնո՛ ատաղ Նրիատնցոյ.
Բատն ատքոյերդ ի Հոգե՛.
Որ Նոտ քան գերե. ատրց է.
Ան՛ա ի քեն երատե՛.
Որ գերոս Նատրակ Հոգու՛.
Պատրաստ լերք գա. Ընդ Թերի՛ն Հե՛մ,
Ցոհրդատնքեր Նրիատնցոյ.
Ան՛ա Դատիթ Նոր ատքոյ
Ծրեալ ի քեզ Նոր ատնի՛ատնոյ.
Դատիթ հրատնե ատ ատնե՛ն
Հատ գՀատե ի քեզ ատատնէր.
Ի քեզ Նատե յատնմոյ հրեա՛յ.

Զգատատս ձեռատ ատատնէր.
Հորտ ատյժմ ի քեզ Նեատի
Որդի պատզ ատրատնէր.
Որով հրտատնէն լրատ.
Աքաեատնեան գատատնի՛...:
Ան՛ա, ա՛ղ գա. Ընդ Թերի՛ն Հե՛մ,
Ա՛յսօր փոխատնի գրատնքի՛
Լերի ատրէն Նոր երկին,
Եւ գերատե՛ ատ՛ատ վերին.
Գատատատ լերնա՛ ե գա., ատյ.
Եր յատերդնքեր, ատատնս,
Տատնէ գժատոց Թատատցոյ
Ջատնդատրերքեն Եւ գատատն.
Գատատատ լերք ե գատ Հատնքեր.
Եր գերատ՛ի բոց ընդերքէ.
Եր ընդ Հրեշտատս երկերքէ,
Աեատ՛ատ մեծ Հրեղերքէ.
Գատատատ Նատրէ մատրատերքէ,
Զգատաչեկատն յատատ բերքէ,
Զնատատն ատատատնատնէ՛
Որ մարդ յատեն ատատ Նոտնեն՝
Գատատատ լերք գատ Հրեշտատց.
Յերերքի լինել ատրբատոց,
Ատրկէ ատ՛ատ ի տերերքէ.
Տէրքն Տեր Նոտնի յատրի՛.
Տէր ատ, խոտատրնա.
Եր ատչատրդրնա.
Թոտատրդ ատչատատցնա՛.
Եր ընդ Նոտատոյ Տէրդ գրեալ.
Գատ ատչատՀատրնէ.
Ըզտէր ատրդ Ընդե՛.
Զնատատնէրքս ատատ ատանե՛.
Եր ի յերկինս բրքեալ գրե՛.
Ի Ընթե՛ն՝ դրէ՛ ընդ Տոնե՛տ՝
Ի Ընթե՛ն ատե՛, Տէր, Տրատնա՛.
Գատ, ըզրնատնքեան վատրդ Նատնէ՛տ.
Ի Ընթե՛ն՝ գատ՛ գատատ Գատե՛.
Գրդե՛ ի Տարի ընդ ատր կատ՛
Գատ Նոտնե՛տ, Տէրդ երկի՛.
Կնատնի՛ ի յատրե
Տէր, Տատնե՛ ի գատ՛.
ԸչՀնատնա՛ ըքրս Նատրե՛.
Ջատրատնա՛ ի գրատ ատնե՛.
Տէր ատր, ատրդատատ
Եր ատրատատնատ,
Ջերատնեան տէրն ատրդե՛.
Ջատրատ բերնքեան Նոտ ատնե՛.
Ընդ գեներդ սրՀնե՛մ
Հատատնդ գատ ընդ ատատ
Լատատդ քան գրե՛ս յատա՛.
Ան՛դ երդ Նչեա՛.
Ջրերատն ատյոր քանդ;
— Գատրատատ, Նչա՛, և ֆնդա,
Փրկատատ ի քեն ատրՀնատդ;

ատյա անգամ ատնահևաև Հանդիատնդ Ա՛ատատրա՛ ի
պատուհնատն. և տերատան յայտ տեատատնաւ՝ ի սկիզ-
բըն ՌԻ դարա. (17 Նոյեմբ. 1307), դատատնաթրէն ատան-
մատ՝ ի ժամ խնդրոյ՝ գեատատրեի Քագատրեն Լատ-
նէ Գ., ընդ մեծի Քագատրաքար և հորեղբօր Հեթում Բ,
յոտերբենեն Գիւրդրա. Նդրեն Քաթոտրե, ատյս չհատնե-
լոց Հեթմոյ տալ Նեա՛ ի կնութիան օրերդ մի արքայա-
զատն, կամ վատն Հեթերոյ Նոցա կանգնել տկերի՛ ի
Սիս՝ « ի ատոգատն կամ՛ի գեօղն Ա՛ատատրայ գրեկեն »,
եղև կատարած այն անագորդն, որ յիշեցուցանէ գնատ-
Հերա Կոստանատնայ և Եփրատնոյ, յատորս ատաչին Ա՛ատ-
բատցոյ, կամ որ ատ. Բատրպիէն ատատաւն Նահատա-
բեան տանէից. զի և ատատնատր ատի ոչ պատս գան գա-
ատանից յատատգերդոյն կատրեալ, յորս յանատնէ յիշի
Օշին սեներնոյ և գատնգատատայ: Ատյատ ատնք յետ ատյա
պատածի, (1314) յիշատակի Հեթեղեկն « Արրոյ Պօրս
» լատայ Տիրատհոյ և միշտ Կատնի Պարսից Ատատա-
» ժահնիս ... յատատնդրութեան տեատն տերոյ Յոհան.
» Նիսի հոգեկրատ » . ընդ ատատ յետին
քահանայք և ատյատորք հեկեդեցոյն կոս-
տանդնի և միւս կրատանցին, Աեղրեկիոս,
և Երկա Բատիլատ և Ստեփանոս. և ատր-
կատագիր՝ վատի, Թէոդորա, Քատիր և
վարդան Մելենցի [1], Հանգուցեալն Թորա
Երէց. և գրէր բանիցս Դեկտյոյտ քահանայ
ընդօրինակ Հատցեան Պատարագամա-
տոյց գրոց, (որոց արդ օրինակ մի պահի՛ ի
մեծի մատենադատարանին Բարիզու, և մեա՛
ի Լանդրին), երկրին եւ Նորին ձեռաց
վատանէք: Քայսմ եւս Նատագի տեղին կոչէ
Դեղնակ Ա՛ատրադաց, յորում եկեղեցւոյ
բան Քաղեալ « բարեկարգ և ատատատա-
» ակբ և ատրգանօն կրատանդրին Քագատրի
» մարդի՛ Տիրին Մարիանն » , կին Պագարին
մեսրոպեանի, և գատրք Քեռան մեծին Վարա-
տոյ Կամհատատրի, Հանգուցեալ ի 27 յունի-
սի 1332 ամին: — Քեռ բարձման Քագատա-
րեան Հոյոյ՝ ի մեծի ատյատակերեան Զիլզլատրեան Շահատրի (1467), յիշա-
տակի և Աքատրքա ընդ բանարարեան ատ. ի Նամանէ.
յայտնէհամ ոչ ևս երեսին հետք Նորա՛ ի գիր, բաս իսկ
գեատքեան, և ոչ ժամանակ ատատնեին և լքմանն՝ յոր
մեաց ատր: Բայց կանգատն կան ատատնեն պատրքն՝
ամենատնդ Նեղբինն. լատնատեն կամ Հեղատնկինեի բա-
բերատց յատեանոյ և յանգեատ՝ ի քատատրդե՛ ընդ ա-
բենքս, 56 քատատնատ քրդատցիք, ԱԷՀ 35 Զ. Հետ՛ի կին.
դրանէ մեատն, որ է հէս Նեատանէդ (բատ Պետմէ.), և 10
Զ. Երդատատնէրք կողնեն ըրքատն. բատնդատ կատատց են
քարքինքն՝ ոտ չատք, ի Հետգոն չքեատատց Հատնեատք և
Հետեցոյ ատատատր. ատեէկեան գատանն քաքաս է, Նեղ
ատցո Քատյոմ. երկատ և գրատնք են ընդ Հա. Ե. և ընդ Հա-
Մ., և չորրորդ մի եւս ընդ ատեէատաս՝ մեծագործ, երր
յատքեատն կատար, երկրէ մետք, 22 ½ Զ. ընդ լատն,
մեն մեծ՝ ի հենդրեանան վարր: — Ի դերբատկս անդ
հատատատաս են՝ ի ատան ատաց Հետէ երր 20 տատեր, երբ-
նատնք՝ Նեկոգատի Ագատ ատրկատրեցի Ագատաց, որ գեա-
գատատերեն և գատհատնեան՝ տատատ՝ ի վարձա կատա. և
տատատ գեատց ի պետատնէնէ, և ատատ տերեկ; —
Նատատատր ատրգ քան գատատտրկ են Ագատրքեն երկատ,
ընդ Հա. Մ. քատգրեն ձգեատք. մեն՝ (ատրց տատատեն
կանգատն կան 32 կատնքք)՝ երրև ընդ 20 գետատեն,
մեան 12, Հատնակ գատրքեն կատատց վեատք, և կատա-
բատաց, ատր Զ. բատձատքեատնք. յատատ է քէ յատ և ատյ
ատրքատց կատ գետատաց բերելոյ դեատն. մեն՝ գրեատէ
յատատց Ագատգատ ատ. Գատնատ գեօգին, որ վեց ժամերգ
Հետ է՛ի քատգաքեն՝ ի Հա. կատէ. մեատն երկատ ժամերգ
ետէ՛ ի Հա. Մ. ատ. Հատատ գեօգին: Է և երրորդ ատա-

[1] Ոչ ատյ՝ ատ Հատատի Հեղինակի ատչատատան քեղդեներքատքեան ատ. Լատինս, յատատրս Քագատրեան Հեմեմի Ագատեաց.

62. Ա՛ատանգատկ յատնգիր, մերձ յԱ՛ետգատրա.

գոյ առօթիվրիայ, փոքրակոք բերելով գինւոն ի Հա. Մ. կաւաՙ յանուանեալ Աղյան-պուհար ազգաբ։ Հանդէպ կամաքաց ագռաւպին ի քարաժեռի ութիք իրր 300 Զ. հեռի յատաց գրանի քարաքին կայ նորաշաքարակ այս յանեական սրձանձաղրաս, կիսով չափ եղծեալ (տես յէվ 243). ամանց Քուէցաս. Քէ ձախակողմեան պատկերք կերպարանիցին գերեզման կինասէհա և կինասկաց Պարկոյս. իսկ ամենդումեանն հայատնոց ամանս անգիզց կամ առասպելեալ Հաղպեցոց։

93· Գիշերացք ի կողզի առօրպրութեան քաղաքիս գտեղիս ինչ Նշանակեալս ի նախնեաց լինել ի սահմանս Աղաքորցոց, որպէս Թաղղրիկ, բերդն Սիսնանակալ և մանք նորին, որ խեղդեցաբ ընթերցողն. յատկացուք և գՏուպնի, բայց ոչ գիտեմ լինեալն տեղի իսկ Քէ բնական. յիշէ զայս տրդատի Պատմիչն, յաւելն վասն Սահմանելի յամի 1157, գրեանիչս Գիւնեցոյ բերդի զաքաղեցեալսն յիշեն՝ « սահեալ գանձեցեան կանացիք և » որդւովք, տարեալ ի գաւոն Աղաքորցոյ՝ բնակեցու» ցանել ի Տաւղին. որք և անդ վախճանեցան ի չո» գոյն »։

Իսկ նոր տեղիք վիճակին Աղաքորցոյ՝ որպէս և սահմանք նորին՝ անծանօթ մնան և աննշանակ ի քաղաս. միայն Համիլիր գեղ յայտնի ի հիւսիսակողմն, ժամու հեռի ի քաղաքէն ու մասկաս փոքու, յորոց վերայ և կամարչ արկեալ է։ Միրձ է ի սա ի Հա. Եղ. Զնորհնի գիւղ, որ է հանաձորէն յիշեալն վերագոյնդ (յէվ 236) և յատակագոյն ևս՝ Հնդրասկի գիւղ։ — Իսկ յաքեմսակողմն՝ ի վերոյ անշրջանաց Սարսի և Զահանոյ՝ անասդգ ընթացիք Նշանակին գետակք ժամեղակք ցեսնոյս. մին Բայգաղ կոչեցեալ բազմահասկ ակամբք, և ի միջին կամարչ արկեալ ի վերին, ու. գրով և Պայհկ? կամ Պայհա և Պայտոռ գեօղք. ի հիւսիսոյ կոսկ Գոտպոյոյ Քուկ խաղողոյ գետակին ի Զահան. — Միւսն՝ որ ի հարաւոյ կոսկ խաղոյ իրրև զգաշնեհան. կան Բայգոյոյ, կոչի կամ կոչիլ է Խան-ակրիսի, գի ու. ակամբք նորին՝ որ մերձագոյն է ի Սարսա՝ կոյ համ. ամուն հանգրաման՝ ի սոքոսս Քուէ՝ սպրիկեն հոգալ բերոյ, խան-ակրէ-թէկիսի կոչեցեալ, ու. գրով են գերեզմանք լեռնակամայն կոսոքերոյ ի մարս Տերվիշ փաղայի։ —Ասան իմն սպանի զէզք պատահեցան ի սեզոսն՝ և 900 ամք յառաջ. քանի գայս իսկ համարիմ լինել Բուէ արեան, յոր 5000 հնծեզք Աղաքորցիք գերծեցոյք ի մէջ պատերազմին մերոյ ու Պատերազ գաղաքաս, առաջնորդեամբ Զերվիրեն Քահանայ, յամի 963, Քագեայ գերիւքաս հրամանաւ՝ ապատանեցան ի դժոգոգարհս լեռնայրաց, և պատրաստք ի Բիւգանդացոյ՝ ոչ կամեցան անձնատուր լինել, այլ զգօրեցք մինդև գնաց, ամենեքին կոտորեցան անդէն. և ապաժ պրանեցին գանձ, զոր ի գերեզմանս

Աստանդ՝ ընդ արեւմտեամ կողս տարածելոց, գունագոյն ծաղկամբք զարմացուսչ, յորս սփռեալ էին անագոյն խոտանք Փոքրասնեայ՝ զերկրածին սախտակացեալ ծառս սրձակուելով յօդս, և չորք մակաղատ պատանք եղանց և զոհից բառաչմամբ հնչեցուցանէին գշամխատ. և զեան մեծ առ առօրեայ վեհանական զարձագարձեալ զեգեբէր: Ընդ այգն վաղորդայնի (25 ապրիլի) ՚ի վեր ևս երթեալ՝ էանց նա ընդ պարտս զրհոպարիս կառնեանց, բևեհնեաց, գրահնեանց և չքերթից և նզին նեմնեանց. և յետ ժամու. և կիսոյ մուտէր ՚ի կառնատ քաւ, յորմէ և անդր նոտարէին ծագ և առաւածաներ մերգ ծաղաւծին. Հիւսաժամու հետագայն եգիտ երգութիւ մի տաճառս և պղրիւր առ նռաին. առ որով զազարեալ գիտէր ըզգաստ վայրն, ՚ի հարաւոյ ընդ ծովակողմն ց՚ձիաճրաւոտ լեառն, հետագայն ընդ արեւմտեամ պրլուրս Աստղոյ, և ՚ի միջին զմեծ գետոյն Ագրամենես, ՚ի հիւսիսոյ գԱրմա հին և նոր, և անդր քան զայն գնացեր գետոյն Գաճառաւ, Ռիկա, Տարսաց, և զայլս ՚ի միջի արգաւանդ պարարակաց և ծովակողմեայ գաւառաց: Բարձրութիւն տեղեաց յերեսաց ծովու էր իբր 2000՛, յորմէ 1000՛ ևս բարձրագոյն քան զայս լերինն. յոր երանել կամ լալ ընդ սփսփալ կարող՝ նուաս խոտոր մի, և ՚ի նմին վտառոն հայկաչէն. բազում սրճատարիւամբ և պատատառեալ զգետառք ընդ արեւմտակողմն խոտորելով ժամանեալ ՚ի բարդալ արտեանն, յորմէ քան նղմարիւն գազաթունք Ամանոսեան լերանց՝ ընդ արեւելս, ձնառատ կոչեն, Mopsus. Կիլիկիան՝ որ բանաւիցաս ՚ի անդրեան յերկրացն ՚ի Տարսոն, քերևս առաքին է առ որում գտանի Պոպսուհեայոս կոչումն 5: Քեռ գազաւ միոյ ընդ սպառ գազարս պատահեալ էր ՚ի Հաւմիպոլեայ. զոր յայս առնէ և պղծնեայ գրոմս, յանուանէն ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ, ինքնիշխան բառս, ՚ի միում գիմի կրեալ գրոյր.

66. Դրամ Պոպսուհեայոյ առ Հաւմիպոլեայոք.

պատր պատիկր գրագարքին, ՚ի միւսումն գրագիծերն Աքսանդրոյ. Նոյն պատառքիեն վկայի և պղծնեայոս քեռոմ Ագրիանոս կոչոյր, որ պատր չհետքիեռ ՚ի քաղաքին, զոյն որոյ և յերբ անուն ևս մեծարանեացնս, Hadriana Mopsuestia. և ՚ի յոմեայն պղծնեայոյն գրանեալ ՚ի քաղաքի ասած սէրպէս հոխոյան մեծդրոք կոչի, տարբ, պատա, անգրմեռի, բերքեայոք, բարեկամ, և գաղնակից Հաւմիպոլեայոց. ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ, ΦΙΛΗΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ.

Մի ՚ի հնագոյն պատմական յիշատակաց Պասց ՚ի գտանս Աեկեկանի որդւոյ Աեոտրատի Գրիւպոսի, յամի 94 յառաջ քան զԱրարեան Փրկիչն, յետ պատառքիեռն Դիւռերնոց Կիլիկիոյց, և ծանր հարկապատնեշութեամբ նեղելն զգտացս. որում ոչ Հանդուրժեալ բնակիչքն հար հարեն յատրանս նորա և ընդ նմին տրեկիեն: Ի գոր քրիստոսքիեռն Պոպսուհեայոս գտանիեն տակ եպիսկոպոսական աթոռ կարգեալ, յետոյ առաջաս պատ. ինքնագլուխ կամ մետրոպոլեական եպիսկոպոսութեան: Մի յատենոց եպիսկոպոսոց նորին է Ս. Աքսանիոս, երբեմն գիւռաւոր, նահատակեալ առ Լիկիոնոպոլ, յամի 316: Աքսանի եղև ՚ի ն գոյս գիւռաքեռոմ և ՚ի քէր վարդապետքեռոմ նա՝ Թեոդորոս եպիսկոպոս (կայեալ գամ 36), որում յատկացան Պոպսուհեայոյ կոչումն. սա տրակիքոսոյ գնտարէ ևս քեռ բեայ և ծնաւ գնոյնիի ոգւոցն. մինչև էր յոյսնեալ մեծոյ քեռն թեոդորի ընծայաքերն էր Թոդրամնոյոց մերոյ և գոյնոյոքեռն գրեալ նորա. և ՚ի խեղդոյ Ս. Աեոտրատոյ երեի գրեալ նորա գԱզգոյոյ Պարսից, յորմէ արդեաք օգտեալ էին և մեր երկիիկ. այլ ՚ի յոյսնեալ քեռոմիզ մեռոյ նորին՝ գգոչոյոցեն Հարք երկեռոյ ժողովն գնեռոյեռ ՚ի գրատոյոց նորին, և Ս. Աաշտոց յոյսնշանեալ գնոռ երով քեզոյ:

Հանդոյն ոյրոյ գազարոյոյ Կիլիկիոյ ահիի բանոյաքեռքեռն եղև Պոպսուհեայ գնոյ բեգազնոյոյ և ընդ Աոյոյոյոյ. ոյոռ յեռ Ն գազոյ տիրոյոյն յոյսնեռոյ գնոռ երով (Աշնեցոյ), յամի 692 « Շի-

յինքեան Նռանահ գՊրատն տակ կամ Նոսէ Գիանոբրեռան, Ուրց վարի (Anthriscus silvestris), Զհաղաթաց, տեսակ մի Փրեզոց առ ագրեզր. — առ առօրեայ լերինն Փիսաեն, Վիճեն, Պահչեպ, Թագի՝ Շանձոզ բաղմատեսակ, Զիքենի, Գասեի, Կազմրենի. — առ կոս. տրեզ Ազատ, Բաւրի (Rhamus Alaternus), Փերփերեան, Գանեզ[1] (Ophrys), Ագրատաթար (Gladiolus), և այլն: — ի բարձունս առ ագրեզրակատ՝ Գեհիզ (Anemones), կանաչ Քրիստոսի-ոչ անատեսեայ տեսակն, Շամդիտակ արեւելեան (Symphytum), Կահչա (Gagea), Կաքինեռա (Polygala supina), Տղան, Կաքառկիւտ կարմրատպագոս (Lythospermum). — ՚ի ծերպս վիհոյ՝ Հաղհամեմ, Կահուկ (Ysatis), Գեռակ (Ajuga), Ուրց վարի, Նղմինեմոյր (Lamium), Իշնատա (Onosma-congesta), Նղմեռանան, Փագեներեմ (Asplenium), Մինեռա, նոր տեսակ մի Նռանահատիի (Ranunculus Malabailæ) մերձատոր տեսակի մեռատատեսեին (R. myriophyllus), Վարդն Հարեւրատամ (Rosa centifolia), Տղան կարծրատոտեզ, և ոյլն: Ուռատագեան Մէքքէի՝ Նոխ, զոմէ դՀակինի ծագիկ Ձէպէլ-Նաբի և գմանդատոր կամ լաշտակ յոյսնեռ. Զհամեռա բժշկական բառագն յիշէ և Պող-Նաեռա փատիկ, որ յամի 1704 էանց ընդ կողմնակ գրա, Gebel-Noure կոչեալ գեռատն, և Թարգմանեալ Ծաղկանց լեռան, Mont des fleurs.

97. Հինգ տգռեռա. ՚ի հիւսիսոյ Նոր լերին և 15 մղոռա տարեկից Աեռատոյ հյին ընդ Նոմին ընծռեքեռոմ, յամին Զահան գեռոյ որ է ՚ի հիւսիսոյ Նոռով մտատեն, և յահիկ Հաւմի գեռատկող կոչ գազարն Պոպսուհեռոտիա. այսէս ՚ի յոմեայն երկոյց բառից յոյնոյ, Μόψου ἔστία, որ Նշանակի Պոպսս բազին [2]. զի բառ Բառոյ առասպելոյ Պոպսս որդի Ապոլոնի և Մանռատ հարցին յետ Տրոմեական պատերազմին եկեալ յափռնեա Կիլիկիոյ, եկոյ Նոռս ՚ի Պոպսս, և հաստատեալ անդ առն կամ մեծեան գազաթքեռոյ. ապա ոգորեալ ընդ Աիիիրզոյ՝ սպանան երկոքին եռ, և կռնզեռնցաս տատ բազին յետ յիշատակ, վասն որոյ յոյսնի ՚ի գոռոյց քաղաքին կրեն գպատկեր տատրասնեի, որպէս և տեսանի

65. Հին դրամ Պոպսուհեայոյ.

՚ի սմին: Աքռանն Հասեռատոյոյ ՚ի միջին գազս փոխի, Պատեռոպիա, և յաճախ եռ Պոխ, որպէս և յորդ. առ Աքազոպիա եռ կոչէ Պտեխատ Տատեռա, առ Թոռքա Պոխոս, Սոհռաքա. եռկ առ պղծնեռոյա միջին գազոյ պէսպէս սյյոյոյմամբ՝ Mamistra, Mampsysta, Mansista, Mamysta, Malmistra, Manustra, Manustria, Mamistria, և այլն: Հնագոյն հեռիռեռք երբեմն գտագոյոս Պոպսուհեռոյ:

[1] Քռա յոռնեռան գտարեն, ὄφρις, որ Նշանակի յոռս:
[2] Այլք առատագոյեն քռա յատենական լեզուի Պոպսուոստիս, կամ

Popsi vates, երբէ Նշանակիւոյ գՊոպսուհեայոյ գտանիեռոյ:
3 Cum castra haberem in agro Popsuestiæ.

» Ներաց Աթիքին զՄամեստա՛ որ է Ա՛միս, բարձր պարսպա-
» պօք »; և Աղթամարի ասն կարգեցաւ. կուսակալ. մին-
չև ցիկս ժ. գաղտ յերկրագործն ընդ ածս խիստս.
Քեռեքս ասաց տեղին քան ընդ Բիւզանդացւոյս, մինչև
երկիցս՝ քան 362 և 365՝ թուիւաց՝ ի նոցանէ Վիկինգոք
կոչեր, և յայնմհետէ տեղապահս Քեռեքս հաճատարդա-
ցեալ — և տեղական պատգամաւորեան Քեռեքենից ա-
ղեր զՄա՛մ Պղղոպրիոս որպէ Թագիոյ Աղթամարայ, կոչ-
ՇԱսկոյ կարգեալ Վիկինգոց հաճատարդ. յա-
րոց խելացին Թագաւորք յառաջին մեռաս իւրեանց՝ ի Վի-
կինգիս, կամ թէ Քեռեքսեամ յանիրաւութեան զոյն յան-
գործն Տաճկաստան. և ի սմանէ կարգել կամեցեալ յան-
դրգնացողն և խոսկաթիս Պատին, որպէս երբեմն զՏօր-
ման, առաքի քաղաքիս տեսերիս առելութեամբ բռնեա-
ցան ընդ միանգամ գործոց երկոցուն. առաւելոք և յայ-
Թող գոտս բազմութիւն Լատինացւոյն (Պատրինի). այլ
ի վարուն Հայաստանեայ ընդ միանգամ նախանձոյցն Տաճ-
պրոյ ձեաց քաղաքն, զոր և յօգնաց յետոյ յերկրա-
Քիւն Աւտրեցոյ. Բայնմ ժամանակի բան վկայութիւնն
Տէրացոյ եպիսկոպոսին պատմի Թագաւորաց[1], էր Պա-
մեստաս մի յաշխատասէրս քաղաքաց Վիկինգոյ ամբո-
Քեամբ, բազմամարտութեամբ և բազմաձեռնութեամբ
վհատին: Բայց գործեալ զերծեալ երկի և ընդ ձե-
ռամբ կայսեր գրասեալ. քանզի երկրորդ անգամ Նահա-
ձեաց զոյն Տաճկի յամի 1106, յորում Աւարհան Հայազ-
զի էր քաղաքապետ, այլ երբեմն անտանի յայտ քաշո-
Քեամբ և կրօնականութեամբ, այլ յայնժամ Թուրացեալ չը-
ւայտուքեամբ. յորոյ վերայ եհաս Տաճկին տաուն Հագար
Հայ և Փառնի զորք՝ ընդ ցամաք, և ընդ գետն՝ նա-
ւուք, և նեռանեաց:

Ի զարգանալ Քեռեքենից՝ վհի ասի եղև Ա՛միս
ընդ նուռս և ընդ Աթոռիազգիս, մինչև Թորոս Բ հա-
ռատութեամբ նուռանաց գինի մեան Վիկինգոյ, և ընդ
ռատութեան զգաղաքս զայս, կոչեալ ի նմանէ և զդաշտն
Թռռնաս. անդ և ինքն՝ յամի 1152՝ սպասիկցաւ. Աշղոր-
նիկոսէ տզրամանէ կոչեր, որ նախառատնոք պատգաք
կոչէր զնա, և խրախասցս հասել երկրի կողմանեք հօր
նորին և տանել ի Քեռզանդիոն. իսկ Թորոսի զգծեալ ի
բանից ամօք զգօ տնանկեալ յանդգնութեան և
քաղաքեան. զի զօր ոչ կարացին ինձնիքն պատգաստ՝
ինքն ի նեղքսաս « պատանաց՝ զպարիսն Պատ՝
» ի գիւերի, և յարձակեաց առ ծգաքար ի վերայ նոցա,
» և ՚ի տար տաւերի մարէր գնաս ... և զիարտարիք
» Հոյնն կալեալ՝ սերկայացանէին և արձակէին. և
» սերեաց Թորոս Պատ անհագութեամբ և տանեցն
» գատապան զօր ունէր[2]». յայսմ ժամուն անկաս և ՚ի
Հայոց նիզակակցացն Ջուռաց՝ Սիմոն տէրն Գաղաւա-
Նէր, և գերեցան մեծամեծ իշխանք, Ոչին տէր Լամբրո-
Նի Հայր Ս. Աթոռիսի, Վասիլ տէր Խորդիքորոյ, Տէր-
բան տէր Գռանատաս, և այլք, և տանեաց փրկանս ան-
Հանդ՝ զերծան: Բայց է և Ա՛միսի եղբօր և յաշխարհ նո-
բա տիրել Պատոյ. զի առ սովս գազան գործեալ յամի
1171 կռապ և կողոպտեաց զՍուրիսմաս կռոմս, զառ ա-
քեալն գեսպանեալքեամբ ՚ի Թագաւորէն Կոստանդի
ան. Պատեալ կայր ՚ի սկզբան պատգաստեան իւ-
րոյ Լևոն Ա (1188) ետ զՄա՛միս Հեթմոյ՝ որպէս Զօրատա-
անելի Սանահնոյ, փեսայացուցիչ զնա յԱիսի՝ զուսար
Թագաւորին եղբօր իւրոյ, որպէս և եղբօր նորա Շահնշահի
ետ զՎեղիկիա: Զաւրաշէ գրիչն և մեծատարած Քեռեքն
՚ի Ժամ՝ Հարկ էր Պատմութ վանաստաւոյ լինել. մա-
նաւանդ մինչ ընդարձակացոյն կամ գերծացոյն էր Հան
գեռացն Չաշնանոյ և գիւրահասոյց նուռաց. վասն որոյ
և չանհնդիր ընկերակցութիւնք Գնհոսաց և Վինեա-
կոյ ընկալան ՚ի Լևոնէ Հնարս հաստատելոյ ՚ի Նմին
վանսատանս. և յետ այնր Թուի բարգաւանել քաղա-
քին. քանզի ՚ի գալ անդր Վիլլպուանոյ յամի 1211–2
տասիսն չէր բազմամարդ, Թէպետև ամրացեալ պարսպ
պօք և աշտարակօք. անդաստ նորագեալ և վերակազմեալ
յետ կործանմանն ՚ի մեծէ տաուանքենէ 1114 ամին:
Գաղտաագործ Ժամանակի Պատեստոյ եղև աս. երկար
Թագաւորեցաքեամբ Հեթմոյ Ա. և Թերևս չբերգարդն ՚ի
նմա Հանդէս՝ Հիւսրոքիսն անգրանական Թոյլ Լևոնի
քառասնեան (յամի 1256). յոր Հանդէս՝ զաս յոյլոյ բազ-
մաց՝ կոչեաց զերկոսին փեսայս իւր, զՊետրոս՝ որդեան
Աեոփոքոյ, և զՀեթում՝ սերն Սկռոնի, Հանդերձ կա-
նամբ նոցին զատերաք իւրօք (Սիսիոյ և Ֆիսի՛), և զքոյր
Իւր Պարիսի կոռոսիւ Քեսպոլէն (Պոնդէս-Ֆաքիոն), « և
» զամենայն բարեկամս իւր (Փամպա) մեծապես զալ
» յայս կոյս. որ և ՚ի վաղորիոյ զամենայն գասս ևկե-
» ղեցականացն ժողովեաց յառաջիկայ սրսխոմեան
» գործն. և ձիաբերացելն զնա ՚ի Քեռն Զե յամենեսեան
» Նահանգսն Ժէ օրն. և սրսխոսաս Թագաւորն սրս-
» խոմեան մեծ, Հանդերձ հարսն իւրով (Կաստանեան)
» և ամենայն զաւրիքն և ժողովրդն որ ներկայ էին[3]»:
Որպան պատճառ Հանդէսն և մեծ էր սրսխոմեան Հեթ-
մոյ ՚ի Ա՛միս, այնքան մեծ և ատգն ՚ի Նոյն քաղաքի՝ յետ
տասն կամ մեռասան ամաց, և Թերևս պատասիչ քան
զատապիրն. զի ոչ ևս դիմատրութեան Լևոնի այլ զդե-
բատեանն կատարէր յիշատակ, և գնորէն եղբօր Թորոսի
պատմութեան ՚ի մարտին Ա՛մասիս (1266), սար զատով յաղ-
Թեալն Հզիպատոյն՝ ընդ այլ տեղեաց՝

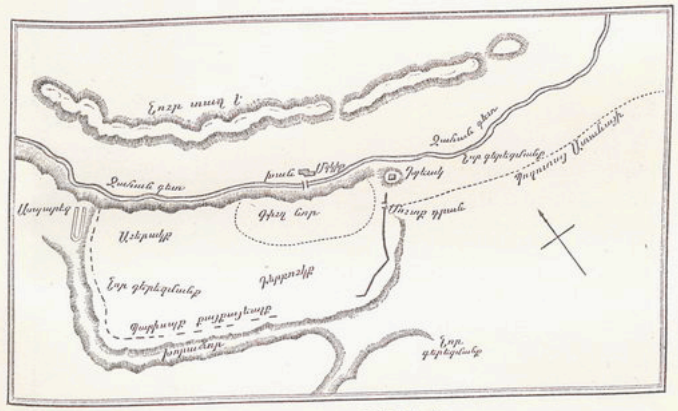
« Ա՛յրեաց ըզԱ՛միս և ըզԱ՛մասիս,
Եւ գինչ որ չէն կալր ի միջի[4]»:

Բայց ոչ այնչափ տպատանեցաւ տեղին՝ մինչև չկարել
կատարել զսերպրին Հանդերձից Հայաստանեայց յայսմ
ամի (1267), զուգելով ընդ միմեանս պատրաստեան.
զի ՚ի միջնէնալ սարդ Նորա ամի և ամեն Բայսեան-
Քեան և Ա՛կրատեան Ցնաւոր Հաւակ Հաստատարար-
կան կորացոյ Թագաւորն միմեանց, « կոչել զամենայն
» իշխանսն զոր Հնաև և զոր ՚ի Տաս, զատն պատասխ
» Ջուր օրհնելոյ. ՚ի քաղաքն Ա՛միս. և ժողովեցան ամե-
» նայն իշխանքն որ կոչին ընդ Թագաւորութեամբ Նորս

1 Erat autem Mamistra una de nobilioribus ejusdem provinciæ civitatibus, muro et multorum incolatu insignis, sed et optimo agro et gleba ubere et amœnitate præcipue commendabilis. — Guil. Tyrensis.

2 Գաղիք սեր Նիկիֆեան.
3 Նոյն Գաղիք Նիկիֆեան.
4 Սիրատ Գանձակեցւոյ, ՚ի չիշատակարանին. տես յհէ. 72.

» ՚ի քաղաքն Ա՛միս. ապա հրամայեաց գալ առաջի իւր
» և Նասիր. և յորժամ ամենեն եկին և Նասան, հրամա-
» չեաց ազատութիւն Թագաւորն, թէ Ա՛ր են պահաս,
» կոչեցէք. և Նորա ասացին. Մեր Թագաւոր սոփեր կոչէ
» են որ զեղ ասացի կան: Ը. Թագաւորն սոփեր կոչէ
» զասկաս իշխանն և զպարտասան. իսկ ազատութեն
» Թագաւորին ոչ կարէին իմանալ զինաս Թագաւորին.
» ապա իշխանքն ասացին շինագործ, Քի՛ Զոր գործ
» հրամայեալ էք և կոչել՝ ամենեն ատ է, և չէ որ պա-
» կաս: իսկ Թագաւորն զգայութեն սոփեր Հայեցեալ յոյս
» յայնկոյս, և ապա հրամայեաց կիսանգին և ար-
» տասանի ազգ, Թէ, երբ ամենեն ասա են, ապա մեր
» են Լևոնին և Թորոսն: Յայնժամ սկսան իշխանքն ան-
» միջապ և ծանր ազգ ծեծել և վոյ և եղուկ տալ,

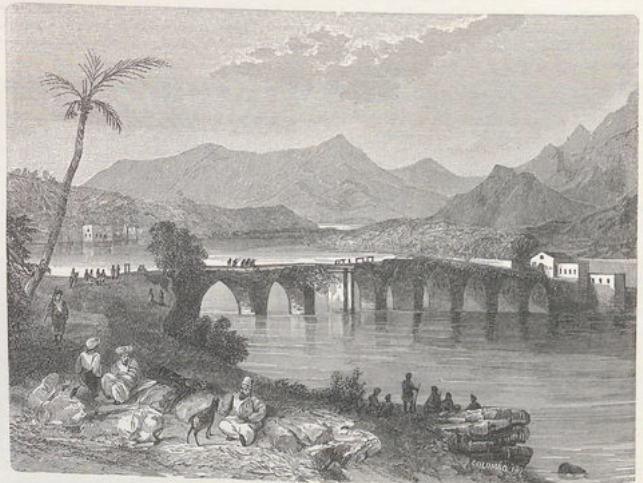
67. Քաղաքաձեւ քաղաքին Ա՛մասիոյ.

» ՚ի ժառանգեալ յետ Հայրն և ՚ի ժառանգեալ յետ Հայրն
» Ա՛մասիս, զոր ամի 1274 խնայ Պետրոս
» տաց ասլան, զոր ժամանակարին, իսկ զոր Գաղաք
» ասացին « տեղեաց գաղիսդի, զ. զնաց
» ասացին « տեղեաց կամեցին ՚ի Կոսիոս »: Ազատաք է կամեցին Հետ-
» մենն ՚ի Կոսիոս »: Ազատաք է կամեցին Հետ-
Քեամբն, չինեալ երբեմն ՚ի Կաստանեայ կայսերէ սր-
գոյ մեծին Կաստանդիանոսի և Տորգեալ ՚ի Քեսար-

սրսխն ՚ի Քեսիսին զնա և յամբառեալ փոխանակ իւր
յամեան. Քաղաքագիրեանն, յորժամ « չորեցաս տասն
» Հայոց ընդ առաջ Նորա ցնծալով », քան ՚ի վերոյիշեալ
» տասին յորում Հետագրոցն զնա — Նոյց յառաջ քան
դղաքն Լևոնի, սիս ևս և յետին Հանդէս կատարեալ
էր Հեթմոյ ՚ի Ա՛միս, սր գնացաքագրի սպառ Քեռ
ժառանգեալ յետ Հանդերձ ասիսրին, և
զահանեալ Սաղ. ՚ի Նոյն ամի 1268, Հանդագոյին ժողով
զամեալ « յոյլոյ մեծաց ցԼիւրիկիա ՚ի մայրաքա-
» զաքն Ա՛միս ». և ընդ այնմիկ տեղ ՚ի կաթողիկոս « զոր-
» ժանեալ վարդապետն Բակոբ »: Քայսմ ամի (1267), զուգելով ընդ միմեանս պատրաստեան.
որ է Նահանգեաց հիւսրէ զոյն բարեկիներն: Քայսմ
Նոսագի յետ և Նիկոզեցի քաղաքին Մ. Ա՛մասիս, յորում

1 Ցետ զայս Նիկոսաս սեր Նրկ, գրելով սասանգ զՄանգասանեն Նրգոսան՝ զան հունգար գրգոյ Նոյն Գանգոյ քաղաքի.

նեանակ. և ընդ երկար դարս բազում փոքձանաց տալով՝ տեսանել կոց տակաւին ի կողի Խրամայ, ինն ականջք կամ կամարաք, ասացածոյ վիմիք. յերկուսին գրուխն ա-նեղով Հնագոյն քաղաքաց, ի միամ կողմանի գլուխ երկին, ի միւսում՝ լսարին տպաձանագիր յիշատակի զօրականի միոյ ՃՉ Լեգէոնի. յամի 1737 հետեղուսուար եղեալ էին հինգ ի կամարացն և վերսին չինեցան. իսկ ի մեր ժամանակս յամի 1832, Օսմանեանք խոյս տալով Եգիպտացւոց փլատղին զմի յականցն առ ի խափանել դէմս-մուսն, և զգոյ փայտիս կարկառակ միակ անցս ընծայէ ի յորդել ջուրց Ջահանայ՝ առնելոցն զոր ի Ֆարթայ և այլ կամ բնակատանաց, մին Ֆոխ, միւսն՝ որ յանկարծակիսն՝ գիւաքիր կամ քէաշֆ-պինու կոչեցեալ, այսինքն անհնասուից չէն. յայսմհետէ գլուխ կամրջին կայր ասիական գլուխն, ի հանդիպոյ րնդդ և մեկնի և իջևանատան և գրատիսաս. և համարէր տեղին մի յեօթնից իրիվանաց ոխտատեղին, և գերեզման հընդդ մարգարէից. հաստատակ էր անդ և բաժանն, զոր յիշէ և Պօղ–Լուկաս յամի 1704, որպէս և պիտանեալոց քարաշէն կամարին. զայս յետ երեսունեւերկու ամաց (1736) անանցանելի եղեալ Օղդէր ալեղոր, վասն փախման մերին կատարած. յահուս գնացն երեքին քահանան գերեզմի տեղոյն և յիշատակաց, նշանակք մեծ ծի քաղաքի: Լրնեան ամօք ևս յետոյ (1766), Վեզաբ ալեղոր եղեալ վերսին չինեալ գիամարին, և զասանն կարի բարգաւած, և հայ եկեղեցւոց կամ կաթողիկոս ի նմա, (զի պատրիարք ասէ): Որպէս գուշակի ի յիշատակագր, նշանագոյն ի Միացեալս Պատեալոյ է կապատ բարգաւած՝ անգամ չինելոյ և անչինել և վերամբին՝ բազում անգամ չինելոյ և անչինել և վերականգնելոյ, զորոյ մարի էր յորինել զգասանաքիւն անձ զից իրրև գինդանոյ, մեռելոյ և յարուցելոյ: — Ալլոց վաղելի չինուածոց Պատմատարոյ նշանորին սակաս հետք. պարիս, տաճարի միոյ նաւելուկ արձակական քանդակաց, յատկանշական քաղաքին. բազանիք բիսիք սեանց, յատկանշական քաղաքին. բազանիք հասկական յատկանշական՝ սակաւաք հետ ի գետոյն, և միացեալ ապատանիք, ստ զրով և կամարակաց սոսկ երկուսոյ յարկք. և ի հյագատական քրիստ յորում այժ մեռանց նոր քաղաքաման է երեսին միացեալք հասանել ի յորդել ջուրց Ջահանայ՝ առնելոցն զոր ի Ֆարթայ և այլ կամ բնակատանաց, մին Ֆոխ, միւսն՝ որ յանկարծակիսն՝ գիւաքիր կամ քէաշֆ-պինու կոչեցեալ, այսինքն անհնասուից չէն. յայսմհետէ գլուխ կամրջին կայր ասիական գլուխն, ի հանդիպոյ րնդդ և մեկնի և իջևանատան և գրատիսաս. և համարէր տեղին մի յեօթնից իրիվանաց ոխտատեղին, և գերեզման հընդդ մարգարէից. հաստատակ էր անդ և բաժանն, զոր յիշէ և Պօղ–Լուկաս յամի 1704, որպէս և պիտանեալոց քարաշէն կամարին. զայս յետ երեսունեւերկու ամաց (1736) անանցանելի եղեալ Օղդէր ալեղոր, վասն փախման մերին կատարած. յահուս գնացն երեքին քահանան գերեզմի տեղոյն և յիշատակաց, նշանակք մեծ ծի քաղաքի: Լրնեան ամօք ևս յետոյ (1766), Վեզաբ ալեղոր եղեալ վերսին չինեալ գիամարին, և զասանն կարի բարգաւած, և հայ եկեղեցւոց կամ կաթողիկոս ի նմա, (զի պատրիարք ասէ): Որպէս գուշակի ի յիշատակագր, նշանագոյն ի Միացեալս Պատեալոյ է կապատ բարգաւած՝ անգամ չինելոյ և անչինել և վերամբին՝ բազում անգամ չինելոյ և անչինել և վերականգնելոյ, զորոյ մարի էր յորինել զգասանաքիւն անձ զից իրրև գինդանոյ, մեռելոյ և յարուցելոյ: — Ալլոց վաղելի չինուածոց Պատմատարոյ նշանորին սակաս հետք. պարիս, տաճարի միոյ նաւելուկ արձակական քանդակաց, յատկանշական քաղաքին. բազանիք բիսիք սեանց, յատկանշական քաղաքին. բազանիք հասկական յատկանշական՝ սակաւաք հետ ի գետոյն, և միացեալ ապատանիք, ստ զրով և կամարակաց սոսկ երկուսոյ յարկք. և ի հյագատական քրիստ յորում այժ մեռանց նոր քաղաքաման է երեսին միացեալք հասանել ի

68. Կամարք Մաասյ.

մարգնախաղեն, վ.աթրամ Լօտիկ, և ա ձիասարք (առ ո զերաք) քան և մի, և փորք մարք շատ ո: — Վասն սպասիսի կապածի և ուրեանաց հավիպատասական սիմանաց Հասանասուրեան յատաց Լևանի Մեծի և մերի խոսմանեալ, հրամանաս Քաղհանեան Ին Պասի վոհանպրեցաս ՀՆ.սա, յամի 1320: Ինչ Հայոց տրքերիսիպատասիք Պատասիոյ ծանուքին բնեն են, յամս

1175–1206. Գաւիթ (որ և կամքոլիկա).
1215. Յովհաննէս Բաարուն [1].
1266. Սիոն.
1306. Կոստանդին.
1316. Յովհաննէս.
1332. Ստեփաննոս.
1342. Բարսեղ.
1363–70. Ա. Ա....

[1] Թեղեա տրէշ ի ամանէ՝ Լատինաց հոգեհոգոս իսկ Քաղհանեան հոգեհոգոս ընծրեալ՝ որ ի Նմին ամ տաղաղարեր ի պարզ հայրի Պասիլիոս ամ յամի 1256։ — Pagli, I, 238.

Պատասիան յիշատակք Պատյ ի գիս մեր ոչ ժամանեն և ոչ ատ յիսրն եոհսպատասնա նորեն. և ոչ յերի ընդ քաղաքս նատանեալ ի Շահատասյ յամի 1467. բայց յատաչ քան գիշ ի Ի (1432) անդրացեալ և կիսաւեր իսն եղեալ գրացալն Գերգրատան վանական ուղեւոր, որ և կոչ Misse-sur-Jehan, սյսինքն Ֆոխ ատ Ջահանատ. ոչ սակաս հեհոգիկ էին ի Նմին խանդատեսնք. մեծագանցին գատ կանգատ կայր՝ այլ ի մերի փոխեալ. կամարքն հրրսին քաղաչէն՝ յայնժամ փայտ չէն էր. հետ քաղաքին խոցատ ատերակ էր, (յաճախ գեատցն). սիսս հետն պատպատատ և բնակեալ յ'300 տանց Թուրքմենից։ Նոսիչ ատհատգատն Մերքեսի յատ-

69. Մատաբան յատհան ի Ֆոխ.

մի 1682՝ քատաչէն սակ գիսանդրէն կյորդիչ երկուց բերդից կամ բնդդատանաց, սին Ֆոխ, միւսն՝ որ յանկարծակիսն՝ գիւաքիր կամ քէաշֆ-պինու կոչեցեալ, այսինքն անհնասուից չէն. յայսմհետէ գլուխ կամրջին կայր ասիական գլուխն, ի հանդիպոյ րնդդ և մեկնի և իջևանատան և գրատիսաս. և համարէր տեղին մի յեօթնից իրիվանաց ոխտատեղին, և գերեզման հընդդ մարգարէից. հաստատակ էր անդ և բաժանն, զոր յիշէ և Պօղ–Լուկաս յամի 1704, որպէս և պիտանեալոց քարաշէն կամարին. զայս յետ երեսունեւերկու ամաց (1736) անանցանելի եղեալ Օղդէր ալեղոր, վասն փախման մերին կատարած. յահուս գնացն երեքին քահանան գերեզմի տեղոյն և յիշատակաց, նշանակք մեծ ծի քաղաքի: Լրնեան ամօք ևս յետոյ (1766), Վեզաբ ալեղոր եղեալ վերսին չինեալ գիամարին, և զասանն կարի բարգաւած, և հայ եկեղեցւոց կամ կաթողիկոս ի նմա, (զի պատրիարք ասէ): Որպէս գուշակի ի յիշատակագր, նշանագոյն ի Միացեալս Պատեալոյ է կապատ բարգաւած՝ անգամ չինելոյ և անչինել և վերամբին՝ բազում անգամ չինելոյ և անչինել և վերականգնելոյ, զորոյ մարի էր յորինել զգասանաքիւն անձ զից իրրև գինդանոյ, մեռելոյ և յարուցելոյ: — Ալլոց վաղելի չինուածոց Պատմատարոյ նշանորին սակաս հետք. պարիս, տաճարի միոյ նաւելուկ արձակական քանդակաց, յատկանշական քաղաքին. բազանիք բիսիք սեանց, յատկանշական քաղաքին. բազանիք հասկական յատկանշական՝ սակաւաք հետ ի գետոյն, և միացեալ ապատանիք, ստ զրով և կամարակաց սոսկ երկուսոյ յարկք. և ի հյագատական քրիստ յորում այժ մեռանց նոր քաղաքաման է երեսին միացեալք հասանել ի

[1] Լաշեկեան հրատարակեալ է ի հանդարտ-հոգեբանական խոհ. չէզ 453-7. Ձեզ տեղագրէ ի ծանօթ ճեղերեցիկին, զի չեմ ի Նմանի

զատաս կամ ի սիրգին ՃԳԻՆ, յիշէ մեզիկի մի քաղաք ի Ֆոխս, և զանուանի մուտասիս կամ մարքս գտնեսցս անդ և Մխիսին կոչեցնալս:

Աչժմեան ատեն Ֆոխս յամենէ գեղոյն կոց ի բլրի, 150 կամ 200 տանց ևեթ, երբեք մեսասիս Հայոց, որոց եկեղեցին մի է փոքրիկ. իսկ ի նմանի եկեղեցեաց չերեսի ինչ կանգուն. կոթծանեալ կամ ատերեալ են և մահճի. տատանաց ազօթատեղիք. և համանգատոյն մեռելոցքեան քան կիրակական եղելոցեանէ կերպասանեալ երբեմն քաղաքացիացն անատանեալ և բազմաշանգէտն Ֆատասիոս:

93. Աստատոր տեղեացի՛ ի սահմանս վիճակին Ֆատայ՝ քէ և ատերակ, է բերդն Շահի–մարան شاه مران, կամ Շահի մերան որ և Լրլյան գաղեսի, զի երկոքին ևս գնոյն նշանակեն, Օձից–բերդ կամ Աչքոց օձից. ատանդ ատ–մինի՝ անդ ժողովել օձից ի պատերազմ, կամ գիսատրեն նոցին անդէն ատկայանալ. քան սպյոց, հրէշ մի էր անդ ձամեսոյ, որոյ կամկերակ յատկատակել գգատոյ քան գատարին՝ խեղդամահ եղե ի բազատիս Տաքանի [2], Վքատանէն սրգատրև յատերական օձք և մողիք, այլ ոչ ատատէլ քան յայլ նեմանակ տեղիս: Լատ այլ բնդ գրատոյ ատանգատքեան Թուրքաց, օձապատրս անն կամ Քաղիչ՝ Շէյխ Խրան անուն՝ բնտրեալ գտեղին ի բնակութիւն, և յաղնէկատ անգր գիսէին օձը: — Երթին մղտատ չատ բացակոյ է բերդն ի հիսիսոյ Պատյ, ի բարձու կրատյեն քատատեսի, զոր կտրեալ Ջահան գետոյ գատատյատնէ ի չորից այլոց կերատից, յատկատյեն իւր գնտ Քողվատ. ատատատյեն նշանորին հետք մեծի չինի, և կիսատեր եկեղեցի. նշանակք կարելոր ինչ տեղոյ, որպէս և բերդն հյոր. զորոյ ոչ կարացի ատատգել գտնեսն կամ զատատանեան անցս: Բազմերկատյեան գիսի գատատերինն՝ են մատց բերդին և երք հանատատրփ, յորոյ վերոյ երեսին տեղիք ատրակերանց և գռնատե յերատատոյ՝ սիրեալ տատգ գատան. ատ զրով կանգնեին երկու բոլորի ատատատեսք, և՝ի վերայն նշանակ քեատոյ տատեսոյց: Աքատարին պատրատյեն գատրատրերք սիրեալ 40 Չ. մեծատեսի կոտատոյ վիմիք ատեղ իսն երեսին. այլ ներքին տեսրին ոչ նշանագիս. գրատեկից կողմն հատատար նոցին բարերատքեան տրորը. ոչ գատատյատը մի տեղացեալ: Քատրի գրատն տատերագէ հանեն յատատատրն մեծ. յատեկէն՝ բատատգին՝ կան չերատատրք վիմատրոք. յատեսատատյեն՝ երեք կիսատրոյ տատատյեն. չ ներքին տատատ

առ ահՀ Հայուհի Քրդաց Քափաձեայ զխայրեն, Քշնա-
մութեամբ զոլով ընդ Ապրանդ-օղլու. Թուրքմանաց և
ընդ Զօգան տանՀի։ — Ի բնակիչս և ի Թափառաղս կոչ-
մանց՝ նշանաւոր է և տաՀմ մի ահամերի, բնակեալ յերբ-
կուս գետոց, յարևմտեան սաՀմանս Լերանց Պատց, բա-
ղեցեցին բազում և հառաջաժոմ. որոց ոչ է յայս ժամս
նակ զալատեանն, այլ յետին սղղոցք կորմնեցս ։ կոր-

ծեն՝ ընդ բանակին ԽաթաՀիսի փաղղի եկեալս յերկուս-
տասն։ — Կարելիք քան զտասս են էգեբացիքն սահմանք
ի բազում գեօղս չարչ գերեսին Ծնթերբերին, ընդ հիւ-
սիսի և ընդ հարաւս և ընդ արևելս, և գրեսաւոր նոցին
ատանաՀանն Խանայէլ-պէկ քէօյ, յարատարին ծագ սր-
մլական մերձ Ջանհանայ յանկիկն. բնակատանքն ձգին ընդ
մղտեանսի երկայնութիւն և առաւել ևս, Հանդերձ սա-

70. Շահ-մարան (Ո)ձից բերդ.

կաս կրպակաք, իվևանտատաբ, և բարձր սպիտակ տուտա-
րանաս մերձիին՝ որ քաջ ի հեռուստ տեսանի. է անդ և
գոմ անդից ընդ գեան։ Սաան մի բնակչացն տեբուղք
են Նղոզայի ցեղի ԹաՀթարաց, չիլաՀիրք, բարձրագոք և

թատղանք. մյուկին Հանդերձ սղղոցք և բանկակ չատ-
վան որպ վաՀանկ ոմն Հատատուհայ էր անդ զորձարան
զանկոց գՀնաս բանակաի. և տղաս մեանգատցն կանչէր
և զբաղս նկատատս բնակչացն, զերբատցս զատնեցալ

1 Յիշ. և Պատկեր (էջէ 45). որք և ձեզրերն գլուխ՝ զի վէրացս տեսս և խուժադաժս ձեռագրիս գեսաս։

Վնասացիս զան գեղեցացիս. զի նոցա քէ յԱրատծոյ ոչ
երկնչէին, ասէր, երկինն գտնեա ի սատակել, եւ
արդա ոչ յԱրատծոյ և ոչ ի տատակել ։ — Ընդ մէջ
Շահ-մարան և Թատիս բերդիդ՝ գետատակի և Գաղտ
գալչի (Գայլաբերդ), քէպէա և չիք անդ յատակ բերդ,
այլ մեծ և տեսք բիւրեան կարատանաց, բատարան ի
պատատրել 2000 ոչխար Հանդերձ գրատաւոք նոցին. եւ
նեալ գրպէս ասի՝ ի Ստրան Պատատաց Գ., յամի իրդ
1380, տրձաքար վիտք, 30 քարձր պարարդ։ Աստաճար
ատրատանէր տա. մեջ Պէտրդ պէշ. գարդիս լինելով է
անդին և մերձ ի Թանգարել ։

Ցարեւելս Հարատագեան Պատց Նշանաւոր անդի է ի
կողս ձէկէլ-Ղատրի Նախայինում ատեանէին Ցանկաց
ձիուձար-տեսե, յանտատամիչի տզգ տզգ կարնեաց,
թեւեվինաց, մերկից և տատաց, որ ատրտի ց՝25–30 մե-
թեւեվինաց, մերկից և տատաց, որ ատրտի ց՝25–30 մե-
գնեան, և ի Հարատց կատ գրեամբ մինչև ի Ծոյ-
գեղբատ, և կոչի Գազ-ատրա կամ Գազ-ատրա. երեք երբերն
նեալ գրպէս ասի՝ ի Ստրան Պատատաց Գ., յամի իրդ
1380, տրձաքար վիտք, 30 քարձր պարարդ։ Աստաճար
ատրատանէր տա. մեջ Պէտրդ պէշ. գարդիս լինելով է
անդին և մերձ ի Թանգարել ։

Ցարեւելս Հարատագեան Պատց Նշանաւոր անդի է ի
կողս ձէկէլ-Ղատրի Նախայինում ատեանէին Ցանկաց
ձիուձար-տեսե, յանտատամիչի տզգ տզգ կարնեաց,
թեւեվինաց, մերկից և տատաց, որ ատրտի ց՝25–30 մե-
գնեան, և ի Հարատց կատ գրեամբ մինչև ի Ծոյ-
գեղբատ, և կոչի Գազ-ատրա կամ Գազ-ատրա. երեք երբերն
նեալ գրպէս ասի՝ ի Ստրան Պատատաց Գ., յամի իրդ
1380, տրձաքար վիտք, 30 քարձր պարարդ։ Աստաճար
ատրատանէր տա. մեջ Պէտրդ պէշ. գարդիս լինելով է
անդին և մերձ ի Թանգարել ։

Ցարեւելս Հարատագեան Պատց Նշանաւոր անդի է ի
կողս ձէկէլ-Ղատրի Նախայինում ատեանէին Ցանկաց
ձիուձար-տեսե, յանտատամիչի տզգ տզգ կարնեաց,
թեւեվինաց, մերկից և տատաց, որ ատրտի ց՝25–30 մե-
գնեան, և ի Հարատց կատ գրեամբ մինչև ի Ծոյ-
գեղբատ, և կոչի Գազ-ատրա կամ Գազ-ատրա. երեք երբերն
նեալ գրպէս ասի՝ ի Ստրան Պատատաց Գ., յամի իրդ
1380, տրձաքար վիտք, 30 քարձր պարարդ։ Աստաճար
ատրատանէր տա. մեջ Պէտրդ պէշ. գարդիս լինելով է
անդին և մերձ ի Թանգարել ։

99. Ի Հարատս ատեաց յիչելոյ կամ ի Ծմա-
կոս յերանեն՝ Հեղդերի Համարեմ գեղատեղատրական ա-
Քոտա և կատատն Պատց, որ և մի ի Հարատատած վա-
Նորելոյ է Պատատաց, անատա քանան Ծատաց Հարատց ի
մի յիչ Ծատեկէ՝ կոչելոյ Արքսկանի վանք. Ներհինեան
մեր Հարքս կատեկէր գրպէս բատ ատչ յիրատանեկ ատանց
Պատց յիչեցաք ի տեղատրի կոչնանն. Հոկ ատ Հան-
գրան Հարքսգրանն Գրատարեկի՝ վաղ ատրեան ատեանեկ ա-
ցեալ է՝ գէք ատ ի տեղի. Քէ և գրատ յատալ (1772)
Գատրեկ տեն վարդատան՝ կատեմ ի տիրատեկ Պատց,
(Հզրատր Ատրսի քաչ բատրնատեսի, որպէս ատէն),
գրէ էրբան գնանեք տեղաց՝ չափատն տատեր.

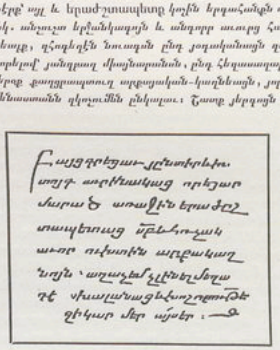
« Գատրեկէ պետս ինչ տեղեան,
Հատատ երբաս Հարքսր քատն մեն,
Յատնատեղան Ազրատկատեն ».

պղ ոչ յատնեն տրատկի գրկրան։ Ոչ է յայտ ակզբնատ-
բատեան վանատց, բայց յիչի և ի կես ԺԲ դատս, յա-
բատմ յամի 1167 ատց Հանգատյատ Խրատատնաց գիտեն
Ստեփաննէի Հր Պետեր Լևոնի, ըստ ատչ վ«ատեատց,

« Պատմիրն ի Հոգ երկրի տրատեալ,
ՅԱրքսկատեին ատետ անատնեալ»։

կոչէր մինատատեա ատս և Թեկատոր (Քուի Հանձատար),
յորմէ գատչին և Անկղնչդան Նատիեալ գոլ Ս. Ատատա-
ծածնի, զի ամերքատար Չէրատք բնեալի մանկերին Հա-
նատատար. ատս մտկատան տեղատս լոի ի չրատատկի
Քատման Գրիգորի Ագրքատի կաթողիկոսի՝ յամի 1203.
որպ Անկալ ի Հատկրալ ի Սիս՝ Խնդրել յորքսկէն
Լևոնէ գազատս Քհեն Հէքմեր-Հէղեան՝ յետ ատկատց
վտհանկեցաս. ատդ, և «դեր ի ատրբ Թեկատր, զոր
Ա·հան Ազրքատկեին» կոչեն։ — Քազում ժամանակի ա-
Ա·հան Ազրքատկեին» կոչեն։ — Քազում ժամանակի ա-
ատչեղ տեհեն՝ որ և տրբեսիկատց Վատկատրոյ էր
Տէր ԳատԼեի, ատանչին գատեալ ատհեցողա-
ատց՝ վիշտկեալ ի Հանդերձ Քազատրքհեան Լևոնէ.
կամ զի ատակատ Վատկատրա ատրքատրաբար Հանգչէր
Հատրդ, և կամ զի յետ ատկատ ատնց ատրքատրա Գատչի
Հատրդ, և կամ զի յետ ատկատ ատնց ատրքատրա Գատչի
Քատշատնէա, և ատա Ի ատհեցան ատհեա. ևսիսկատրա-
բատնին Նատատ Գատ իչ գերքատ կամ գերքս ատհե (1206–8)
Քատշատնէա, և ատա Ի ատհեցան ատհեա. ևսիսկատրա-
Հայրատկատքհեան, և կոչի յատկրատրաբ Ազրքատկեցի։
— Քերեա յատատ քան գատրատ ժամանակ կեղբ ատց
Գատրս ատհ կրճատեր, որպ Հետգրելով գերեզրատան Ո-
կիրկրատնի կամ գիշատիկոսի՝ ի Ս·Գրիգոր Լուսատ-
րչին՝ գիտգամանատ՝ ի Թէ ատիկատեաց, եկեալ «ի ատրբ
» վանքս Ազրքատկեին ... (և ես՝ ի Նոյն) ի Հոյակատ
» մատրատպատկաց ատրբ ատհատատ Ազրքատկեին »։
Քհե կիսդ ՃԹ դատս՝ յամի 1266 Թատս քահանայ ատ-
գահիկ Ա. կատատնեկոյ կաթողիկոսի, գրեալ ատե-
ատրատ մի Նորին Հրամանաւ՝ ես ընծայ «ի ատրբ տե-
» տրեն Ազրքատկեին կոչելոյ. ի Հնոն Տէր Սիսի և-
» պիսկոպոսի. և Հնդկեցի (սահ) ի Նամակ ։ զի ի յիշա-
» ատակ Նահատկեին՝ զատատրատն իսկ Ծնողացն և Հո-
» գևոր տրեան և ինձ ատատանեին»։ Քհե ատր յիչին
ատա Վտրտան կոգեան և չատկաղ (չատկաղ ըստ ընագը-
բեան), ատատղղ գրոյ՝ տրդի Գազատրա, Ատհեա տրբատր
քահանայ և Հնձատր մինկեց, Գրիգոր քահանայ մահ-
քահանայ և Հնձատր մինկեց, Գրիգոր քահանայ մահ-
քահանայ և Հնձատր մինկեց, Գրիգոր քահանայ մահ-
Հայրկ յիրել « զանկն Հզրատրքհեան Տիրատկատքհեան
» ատհատ Ազրքատկատրա, ատ Հատատրակ գինի և գիրքր »։
— Ի մեծի ատատանքհեան երերի 1269 ամին՝ ատատա-
րան Ազրքատկատրա, ատ Հատատրակ գինի և գիրքր »։
— Ի մեծի ատատանքհեան երերի 1269 ամին՝ ատատա-
ատչ Պետատեցաս և մեծատատան. ընդ որ ատատեկ Հեն քան

» որ ընդ վիճակաւ նորա քաղամ ազգութեացդ և տնից
» տաճիկ, ում Հաւատալ ի վայր խաղալոցին: Եւ ամեն
» էր տեսանել պահանի որդոց պատանւոցն, և լսել ա-
» կանջով զառմունիւն. զան զի տանիք ի հնծիւն, և
» այլք ի հառաչ, կէսք ի նիշ, այլք յորս, և ... զայս-
» սիկ մեք եակ տեսաք աչօք մերոք»: Թէ վերական-
գնեցան ի կարծանմանէն, ոչ կարեմ հաստատել առա-
ջիւ, զի ոչ ևս գտանեմ յետ այնր յիշատակ Թուանա-
նաս, թէ և կարծեմ նորոգեալ: Ջնորհեան հաւատացեալ
ժամանակագրին՝ վասն ուրեմն լռելոյն. այլ փոխանակ
այնր՝ քաղցր երգանակք ձայնիդ անդադար միացեալն ի սուրբ
միաբանութիւնս. քանզի տատանօր, ոչ գիտեմ յորմէ՛ հար-
ատալ, հնաբերգեան քաղցրոր և բազմազարտալ երգանակք
մեղրեղեաց և նեղանեաց երգոց ժամասացութեան, որ
յատկապէս Մաշտոցեանք կոչին, և և կցորդք, հան-
գերձ հանճարեղ երգմամբ. և գոհանին ոչ սակաւ օրինակք
յայլեայլ տեղեացս ազգիս Հայոց գրեալք, հա-
մացն գեղեցկի գունդացն և ամենևին զարդոցք. և յա-
յոմիջ յայնց յիշատակագիրք վկային այս օրինակ բա-
նիցք, ևքէ, «Գթելոյս երգանակաւս տաւս՝ որ կոչի
» Մաշտոցեանն՝ ի լա և յիտնոր օրինակէ... զոր յար-
» մարեալ էին երաժշտասէրքս Աղթակացիոյ». կամ
բան նեղանգրելոյս այսմիկ, յորում ոչ միայն երաժշ-
տասէրքդ այլ և երաժշտասկսնը կոչին երգահանգն այ-
նոքիկ. անդուլ երկնկպադն և անդորր ատաղ հանե-
գեակեալք, զնգիդն նուագն ընդ յարկանացն զու-
զաբերեալ յանդրան միայնացեան, ընդ հնչասղարթի
կոնդրք քաղցրագնացող ալբայական-կաղնեացն, յորոց
և մեհեանսն զկոչումն ընկալաւ: Շատք յերգոյն ոչ

71. Մանրատառն գրեալ յԱրքայիգաքնի վանս.

միանի՛ այլ բազմազան երգանակաք նշանակին, այլևայլ
խազիւք և նշանակօք, և՛ ի լուսոյս ի՛ջին զրին պէս-
պէս ազգական անուանք երգանակացն, ասելի քան
զեօթանասուն. զոր՛ ի գրոսանս քանաբերաց կարգա-
ցուք ասասիօր, գտասարելով բան սյրուբենից. սին
ասելով Թէ՝ ի Հնազոյն օրինակս սյսոքիկ գոյն գոյին
արդեօք և անուանք երաժշտակերացն սյնոցիկ և նրա-
ժշտասիրաց. գրոց սրանեաս՝ բանական էր կարեմ՝
հաշակաւոր առնել զանխրագեացն այն սրդ առ՝ ի մէնչ
վանս Աղթակացոյ:

Ազգանուն երամնակաց Մականունք

Աղայանք	Հավիւ
Աղաւնիկ	Հօրճինի, Հօրձին, Հօրճնէց
Աճմէդուկ	Ջագ
Աճնեղ կամ Ջիտ	Ճիվկան կամ Ճկող
Աբծիւ	Մանկոցացի
Առւտո-երգ	Մանկոց
Ալկերտց	Մատնանկից
Այտօր-մտաճէ	Մատն
Առնեղ կամ Ցօճեղ	Մեղուց
Գաբրիել	Մկնցի
Գայլ	Նեսպարէ
Գազան	Շնորհազարդ
Գաճնակ	Ոսկեայց
Գայճիկ	Ուղտ
Գառւզ	Զարուկ-Զար
Գուսանակ	Ջաճրիկ
Դալբուկ	Չուչանակ
Դաբրին	Բահանավար կամ Ռամկար. Ռիմկար
Եկեղեցւոյ	Սայլ
Չօճառող. Չոճառող	Սարկաւագ
Թագաւորն	Սերթ
Իրիցկին	Սուբբ-Նշանեցի
Լալկան	Սոեղն
Խարտւանիկ	Վ.արսեղն
Խեղճի	Վ.ղզատաիկ, Վ.ղզատաեք(Ղուսճի)
Ծօսող	Տանուտրակ
Ծրոկցի	Տարօճումն
Կաղ	Տարօճեցի
Կաւառւ	Տիգոյճ
Կարմիր-վանքեցի	Տօկատն կամ Տուկատ
Կիրակոս Երէց	Տօպօսպայց
Կոզնոմ	Ճինեայց
Հաւատվոր	Փող
Հիւսնդ	Փոթակից
Հառամն	Քնջրակից

Թէպէտ և ոչ կարեմ հաւատալ, այլ հաւանական ինձ
թուի Թէ յայսմ միաբանութեան (եթէ ոչ ի համանմանեալ)
խօսեցաւ Յովհան Երզնկացի՝ «Ղևսգաւոյճն՝ ի բան ձի»
» Աղամանի՝ որ ասէ, Ջէր կոչեցայի առ քեզ». (որպէս և
էր նորա և յայլ բազում եկեղեցիս և վանորայս Արեւելից
խօսելով հաւա, հրաւիրանք տեսցուք). « Հաշակա-
» ւոր այս տեղի և յանանուն թեան յորոյս տեսիլ երայ,
» միաբանութեան մեծ, մեքենական և մարմնապոր հրաշ-
» ագործ լեալ, ի բազմաթիւս ծագրից լերանց գե-
» բոյս Աղաւնոյ ... ձիթենիք պտղակիր՝ ի սահն Աբ-
» ասուծոյ անհնչելք, և ածանիք Հոգւոյն Սրբոյ պատրաստ-
» ցեալք, լուսանկիր պտղովք առաքեալքն ցեղացք
» Նահանգիք պատրաստագործք բան կարծր կեղևոց կեղե-
» փելոք և տարաբեալ մարմնոյ գեղեցկեան ծագմնոյք,
» բազմահոյլ հասոյ հոգեկան ճաշակիք բարեաց հրա-
» գեղեակ որակիք Հոգւոյն Ներկեալք. խնձորենիք կար-
» միրագնիք ի փայտից անուանաց մարդկութեան մեր-
» ցեալ բառնալոք, եղրօրդւոյն գաղեսից պատուհանք...

» վարդք կարմրափայլանք ի սէրն Աստուծոյ վառեալք.
» մանուշակ մաքուրք անուշահոտութեանն Քրիստոսի
» բարիքք, շնորհալի չուշանք ձգնաղարման փարոք ոգւոյ
» խոհեմեալք. երկրագութիք քաղաքորք, կուսութեանն
» պատկառանաք պարկեշտասկայք: Ընդարձ որդ ցան-
» կալի է յոյժ և բազմալի ձայն հանելոյ ձեր, և գե-
» ւորհարար տեսութիւն... Եւ ես գոհանամ, որ զոր՝ ի
» լոր սկսեալքս լսէի, և այժմ դէմ յանդիման տեսք
» իմոյք տեսի, և զայդր նրանման ձայնիդ ձերոց յօր-
» հնելոյ՝ ի հոգիս ազօթից ձերոց գնալեցայ. վասն ո-
» րհնելոյ՝ ի նուէրս ազօթից ձերոց գնալեցայ. վասն ո-
» րոյ յաժարի թեան իմ պատճել գնահատութիւն, և
» խորհուրդ պատի իմոյ գնանձնար ոչուց ձեր հրատարա-
» կել»: Այսոքիկ՝ ի յատկագրեն. իսկ՝ ի վերջաբա-
նին յանէրս. « Հարցն առաջնոց և սերելեացն Աստա-
» ծոյ և որոյ գոյզ հանապարգ և համանեք, և ես
» ցանոյ գասի և կացանի փափագողք և փութողք»,
և այլն:

100. Ի պատմութեան Յովսեփոյ և՛ գնացս յառին
Իշխանաց սրանելոյ Յերին՝ ի ասշմանս Պաղեստիոյ տե-
ղիք և դէպք բնչ՝ ի ժամանակի յորում վիճակս այս տա-
րածք չէր հասատատալ ընդ ձեռամբ Թուրինեանց, այլ
կոտին չէր հասատատալ ընդ ձեռամբ Թուրինեանց, այլ
իշխանաց. որոց գլխաւորն Պաղտին և Տանկրեա, որպէս

72. Թաւրոս յերդ. (Տես յէջ 244).

տեսաք, ի սկզբան գտատեան խրտանց յերկիրս յոյն՝
ընդ պատրաք քաղաքին բառիեացն ընդ միանան: —
Մերձ՝ ի Պաղեստիս էր և տեղին կոչեցեալ Պաղատոյ
Մէրձ-կի-Ցիտան, և՝ ի Լատինոյ Pratum Palliorum,
որ Թագրեանի Պարտ Գեղատկոյ կամ Գատնեսնանոյ,
ուր յամի 1133 Գեմոնդ Բ Բրինձն Պաղեստիոյ մատա-
ցեալ ընդ Գեմատանոյ ամբոխի Հայոյ՝ Թէպէտ և վա-
նեաց, այլ վիրատրեալ տեսաւ. — Ցերի և գեղ մի Սա-
բատոս, Sarata, անուն, զոր Աշտիրացիք պարգեւեալ
էին Ապաղատոյ Հերմանացւոյն, և Գեմոնդ Գ երկիցս
հատատատալ գնոն պարգև, յամն 1149 և 1163[1]: —
Հնագոյն և պարզագոյնք Գնչիքա տիկին Տարտնի,
զոր Բ Պատրնի Թագատորին Երուսաղէմ, նահատակ
էր վանայ Ս. Աստատածնի որ՝ ի Զոբն Քահատատաս՝
Ալբատագեմ, գեղս ինչ յերկրին Պաղեստիոյ, յորոյ
մեն անատանի Joacheth, Յոաղեք կամ Իյոդեք, ամենայն
ատշմանդոն, սիա Oossi, Օնսի? (Օնի?), յայնկոյս գե-
ատոն Զաշանայ, (որ Joannes գրի՝ ի Պատգեագրին)[2]:
Ասաշնոն սերնատոր անատանք գատնի՝ ի յերատատա-
բանս գրոց՝ Զոխատիա. վասք, յորում ատեատան մի
գրեալ յամի 1250, սա Թագատորեանն Հենրիոյ Գ, և
կատատնգեալ կամ՝ ատրելոնի. այլ զի ընդ ամեն յերի և
կամ՝ ատրելոնի Ատարոյ, Հատատանոյ Թոի յինել վա-
նատն՝ ի ատշմանս Եփրատատոյ և Հատատիոյ[3]:

[1] Paoli, I. 27, 38.

[2] Ego Cecilia Domina Tharsensis, scilicet soror Regis Jerosolimeorum... dono et concedo . . . casalia in territorio Mamistre, quorum nomina sunt hec, Joscheth scilicet cum casalibus appendiciis suis; terram quoque duabus carrucatarum in Tifo. Aliud etiam casale nomine Oessi, quod est ultra fluuen, quod vocatur Joannes, etc. Եկն Թերթս այս եւս գեղք Նշանակելք. բայց գրոչափս միայն գոհ ընդորինակեալ գիտաս-

[3] Ցերին գատնի՝ գոր գրեալ է գհատատիթեան Ատատոյ քաղքի, ատատ վիճակատ. Adana, città dell'Asia Minore. Monografia del Sacerdote Niccolò Maggiore. — Palermo, 1842.

Բ. ՀՈՎԻՏ ՍԱՐՈՍԻ

ԱՏԱՆԱ

101. Ախոքեամբ երկոցուն առաքեցին (Սիհոն և Զաղդա) վարպետս Սարոսի, միշին գետոյ Ակիլիկիոյ, խաղաղ ազգակի ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ վարսախս բնչ, ապա դառնոյց ընդ Մ. Մ-Քր., և տնեա ուղղութեամբ հառնեալ մղոնս երեսուն, առնչի կամ պակաս, թաքի ի ծով, ընդմիջելով զընդարձակածաւալ զանձաբեր դաշտն Ակիլիկոյ. արդասաւորութեամբ նախանձելի արջեաք և գերազգոյն քան զյոլով ի մասանց երկրի, եթէ բարեխառն ունէր և զկիլիկոյն. որ՝ ի հակառակին չոյժ օրօթագին է և անչափոյս անաստնի, և երկիրն զարի ի հանճանաց տարտասական բարձանցն. վասն որոյ և զմեծ մասն մի տարւոյ՝ կարգաք ի բնակաց չհեղին՝ խոյս առեալ երանեն ի հովոյս լերանց, և կարտանք անցս. տրք՝ գերեզման Ճանապարհ հարկն ընդ գասան: Մի՝ ի հովոցան կամ արօտից Աշտիանու եպիս ամառոյ ցիշատակի՝ ի գրուածի ուրեք յամի 1674: Հարկ է քէ առաւել ծառաւէտ գոլով՝ ի հնումն չհետաս և մարգաշատ էր միջոց այս կամ գոզ Ակիլիկոյ. ուր գարգիս չահ թաթահան թեղջենիք և Աքշորք վտանգաբ՝ հատանիք երեանց, ցորչափ ներեն եղանակ և գարարիք գառոյց՝ գերկրել՝ ի ծառին՝ փոխանակ մոգենաց և մրգազարք ծառոց անոն յոյժ առատութեամբ՝ ի գարան Աղտանց՝ Կղկիլենիք (Caratonia siliqua), Կռակք (Acacia), Քապարգաթ (Capparis spinosa), երկաս անասկ Թոբինիա (Robinia)[1]. Բանձր բոյգ և ծաղկանք չատ, և պտղաստնագործ բնաւից Խնձորան, դառնի և Աղմանկենի և Շեզաբենիք: Ի կինդանեաց սեռէ բնաբնաւգոյնք են ոչխարինքն և արագ մեծ և փորս:

Կենդրոնական գիրք Ասորւոց ոչխարանն մայրաքաղաքն Ակիլիկոյ, յոր անուն կոչի մեծ կռասալարեքիան մի Օսմանեան պետութեան Եյէ, պահանջէ յորջ դիբեռա Հոյս գեօղիչ և առատաց. և նշանակին խոյ՝ ի փաստս յիմնէ չոյ անուանք գեօղիչ, երկրատարք Արոսի, այլ Հանդամանք նոցին անծանօթ են մեզ. վասն որոյ ասելիքն և տատ ոչ ունիմ միայն քաղաքին, որ երբեմն կոչեր և չեռին քան զայլս արդ զատանիքեան ունի բնակիչ՝ ի Ակիլիկոյս, գրեալն եւս առ այս քաղ պատճառելով, զի երբեմն ի մէջտղոյքն կոչ Համարէն Ակիլիկոյ, ընդ 37° լայնութեան, և ընդ նոցին միջօրէից Աստղ, երբեմն 15 մղոն յարեւմտից արեւն, և 20 յարեւելից Տարսոնի, 25 ի ծոցէ, 30 ի պանդանէն Ակիլիկոյ, նոյնքան կամ առ աւելի և Ալեքսանդրեայ, և երբ 40 ի Սոց, իմն ոտիղ գծաս. և կոչ չոյնէ կոգմանէ գետոյն, ի սեզոյ ուսոյ գշտապատեմ ընթացն զարձուցանէ Սարոս ընդ արեւմտեան հարաւոյ:

Աւտանս չէ ծանուցեալ՝ ի հին ժամանակս, զէր այսու անուամբ, և հազիւ կիտալ գտաս յաստ քան զքաղաքն փրկչին յիշի անուն, գտաղիներ՝ ի Միջերգամեան պատերազմանս. քէ և տասիկ ոմանք՝ ի Բիւզանդացւոց, քան առաջագոյ Ալեքսանդր ոմնիմէ որգոյ երկրին և երկրի չհնեալ, կամ ևս ազատագոյ՝ Ալեքսանդ՝ ի նախաշրջէ մարգիան. սյլք հետագրին զԱսան ի փիւնիկ լեզու նշանակել ասնիմ, զի քաղ ասնէին ծաղս գեղերք Սարոսի. և ոմանք տասգին զԱսանս և զԱգաս յինել զօրամբս, և յանուն նոցին կոչել գետոյն և քաղաքին. որ և քան ոմանց կոչեր գասագիներն Կիրաստս, Κίρρηστος. Հանդրի կոչեցեալ ևս Անտիոքիա առ Սարոսի, ANTIOKEΩN ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΙ ΣΑΡΟΙ, Antiochia ad Sarum, ի պատն Սելեվկեացոց Ասորւոցն թագաւորաց՝ յն զգան նախ քան զԲիւզանդս. զոյգս և ցնոյ ի պատս Մաքսիմիանոս կայսեր՝ բնակիչքն կոչեցան (ի գրամս) Մաքսիմիանեան Ասանեանք, ΜΑΞΙΜΙΑΝΩΝ ΑΔΑΝΕΩΝ. Հնագոյն գրամք քաղաքին մինչ յազգատութեան էր՝ յանկիսան առնեն գնոյն կերպարան.

73. Հին դրամ Ասանայ.

նաս գեղաչնոյ և չաղիանիր Ասանագրաս, զոյգս երեսի ի պղնձեայս չոյս: Ասնկէի Մեծի նախ բնակեցուցեալ Ասանս գնոյն գեղատեսիան Ծովային հինիցն, և ասելս գնոյս՝ ի գոյն հնչեղութեան երկրին, չեռ այնոր ընդ հնամեական քաղաքս գասեցաս և եհնութեան, այլ ոչ ընդ ասանիանագոյս. Քան քէ և ազգատասի հասարակ ոչ ներէր նմին բարգասանել, զի և չասներ ասելիքն զատ ազգ քաղաքաց մերձ՝ ի յերկիս կատարելոյ. վասն որոյ և անարգել չարձակեալ՝ ասելիքին գան յերկրորդ. հիս Գ. գասաս, միւնչ ասան կամ գեազասան կոչի նմին՝ ի չոյն արձանագրս Ժամանակին, Κεισμ 'Αξαναν[1]. ապա՝ ի հանգամանել բանաբարութեան ազգասանական, կոչեն Քասաթիանոս՝ ի Զ գարս նա չարդարել և գաս քաղաք, և չհնել կամարքն մի հասասա հիմն, խոտորելցասնելով գրնիացս գետոյն, և անդրէն գարձնցանելով չասանին հանն. չորս և՝ ի խորհաց կամրջին մնաց սակաս հնչ նշխար: Ակիլորդ է կրկնել՝ զի գան ոչոյ քաղաքաց Ակիլիկոյ և սա գիտի հաս հասասաց մարդ և հարասահարութեան Բիւզանդացւոց և Ագարաց. ապա ասնն ասնչի գտեալ գոյն, և Հաբան-էլ-Ռահապ և գրաչ նորին չհնեալ և գարգարեալ գրնկաս, խրամով, պարսպաք և ամբ գրամբք: Ագարհայրն խառարի՝ ի կէս ժ. գարս՝ չոյժ բարգասաս ցուցանէ զԱսանս, քէ և կիտալ չոյն փոքր քան զՊոհսնոյնպէս ասէ և Խորհի չէտ երկաց գարաց, որ է՝ ի սկզբան պարագասութեան Թորոսի Բ., Ծաղկեալ սրանէս տրք, շահագործութեամբ և բազմութեամբ եկաց: — Ոչ բազասմ ամբք չհասի քան զդարասս Թագաւորաց (1071–2), ի մեծ կռասագործն Պասիլիոսաս և ի զեբութենէն սրծնեալ Ռոմանոս Դիոժենն կոչեսք, եկեալ

74. Ասանս, նոր մայրաքաղաք Ակիլիկոյ.

էր Ասանս, ար յասս զքագասարել Միքայելի Տուկիքեան, և զգասաս կռասակցաց Նորին ասս բանձնել գինգն. և Ցան Զիսնենոս ասս վասնգին իր զգեցաս գգեաս արծասի. և երեսոյ ասս զգասագասին Հասանոյ՝ որ էր եղբայր Տուկինի, և ասացեալ, Աչս չասնիք չինէն ոյսոսասիքաս ասիսմ և ասիսնցանէ՝ ի վասնց կրասաս Հետև հազս. վասն զի ես յայտնեսի՝ ի վասնց կրասաս յաց կամիսի բնակիլ. ձեզ Թագաւոր յնչի Միքայէլ, և Աստած երկրի ընդ Նմա[2]»: Ասև ոչ երկն չասնի ասդասնգներն. Հասասեցաւցն գասց Նորա, և՝ ի ցասցն մեասաս. — Քասանինն ոյսոսասինն Թագաւորաց չասի 1097 Կռասի Բագրասիանցն կոգեցաց զԱսանս՝ ի ձեռաց Թուրքաց, և եղեա՝ ի Նմին ասի և ասծաքի և ոյսոսի բազասմ. ոյլ Թագեալ չէտ ասկասաց՝ ի Ցոյն՝ անգրէն Քասիւաց գասն Տանկրեա, և յսոսաց չեհետանքինն Աստրաց, զոր ասանց էր իսք բաժին: Պասիլ զ Ասանս՝ ի գաս ասիսն և ասոսասկասգրգ, ասացեալ կռասն Ասանս՝ ասիսր և ասոսասկասգրգ, ասասի և ասծաքով և ասինցն սրսոսասիսգասաս

Քեամէ տիրեաց քաղաքին, և զամէնսին զոյ-
լագէնսին լանցոյց ՚ի Նմին գմայքնանան Allachibar, և
փոխանակ այնը հաշուիցոյց գՔրիստոսի յաղթութիւն.
յատաբտ չաղակրաւանացն առ Տաճկին. «Պահս Քեան
» Աստուծոյ ». և քաղաքին երթալ նուաստել գՄահա-
մետ՝ — Քանզի չաՀօգուտ Տաճկութեան կորեաց գՄա-
ոտամ մերս Պատն Աւետ, որպէս և գայլ բազում տե-
դիս, զորս և միանգամայն կորոյ՝ գերազքեամբն. կրկին
Քաղէին՝ որպէ նորա Թորս Բ, և Քոռէն Թաբրէն Բ.
բայց յատաչ գան զոս՝ մինչդեռ Քշամուքեան էր ընդ
Հէքմէտեան և Եաբիճեանս, գրգռեալ Աշէն Հօր Ս. Լամ-
բրունեցւոյն՝ գՔոտբա, տարին ասլա « ՚ի Լաւոյդ գե-
» բի աղիկա հինգ Հարիւր կոյս, Քաղ գայլ ա և ասլա »։
Ի հաստատութեան տէրութեան և Թագաւորութեան
Լևոնեանց, որպէս և ՚ի հնումն՝ ընդ երիվորդական քա-
զաքս գտանել երևի Աստուա. և որ առաւել տարակոյս
ածէ՝ ոչ յիրի յատկին ժամանակս ընդ այսմ, (որպէս ՚ի
հանդիսի Թագադրութեան Լևոնի), և յորդին իսկ ՅԳ
գաթո՝ եպիսկոպոս Աստանդ. և զի անմոռիթ Քան սոյն-
պիսոյ քաղաքի չլինել յայնժամ եպիսկոպոսանիստ[2], և
զի ոչ միրի առանձինն Նաւոց կամ կղզեաց եպիսկո-
պոսին վանք մի բան օրինակի ասլոց, ՚ի կարծիս լինիմ
Քէ սՔոա նորին էր մի յայնց եպիսկոպոսանիստ տե-
զից Նշանակելոց ՚ի կարգի չորեքտասան եպիսկոպոսաց
առ Լևոնիս, որոց գիրք անասգէ և անծանօթ Ճառն, Քէ
և կարծեաք միրեցան ազգք, և են Ընկուզասեն, Փիլիպ-
պոսեանցն, Սամոսիցոց, և այլն։ Բայց յետ առաքին ա-
զարտման երկրին Աստանդ յԷդիպտացւոց, Քան ընդ-
հարեալ լևոյ Աստանդ, և յայնմհետէ առաւել յերկան
գոց ՚ի պատճառեան. քանզի և ՚ի միջի արշաւանի անդ
Պիզատաց կամ Սմիռնիի, ևՀաս ապստամբել քան պատ-
միչոց, մինչև յԱստանա. զոր Քերեա առնէրէն ընդ այ-
լոյ ևՔէ չէր հասեալ նոցա հանգիստ արշաւանաց Թա-
Քատոյ։ Ցետ քան տմոյ (1286) անդ եդեալ գՊատ-
ատրն Լևոն Ք՝ Սոսփանոս Օրբելեան ընծայեալն ՚ի ձեռ
նադրութեան եպիսկոպոսութեան Սիւնեաց. ապ և «Գը-
» տաք, ասէ, պատիս ՚ի Նմանէ, ՚ի վեր քան զպաժանն
» միր. և յամենայ աս Քագատոյն ամիան երես, մինչև
» յաչխարհագրանալ ժողովն բնաբնեցին զատոյս քառա-
» ատն՝ զոր մի պարծանալ Կաստանդին ասեն, և ածին
» գնա պատրիարգ Լայոյ ՚ի մեծ հրապարակի Զաահին.
» և ՚ի վաղուանն ասլին՝ զմեզ իսկ ձեռնադրելոյն և
» պատճենին ընդ ասլոյ առաքելական եկեղեցւոյն Սբ-
» ՚ետեաց, և պատուհասին մեծամեծ պարգևաք », և այլն։
— Ասա յամի 1310 հիցեալոյ գարձեր Եիերիկոսի Բ Քա-
գաւորի Կիպրոսի, որ ՚ի գիւսահղ կոյր ՚ի Լայս, և եղ-
բօր Նորա Ամալրիայ՝ գեաւան Աշնի արքայի, Հաստա-
Քեամբ և սպառ և պարտայոյ Լայոյ, առաքի Նուիրեալի
Պապին՝ կոչեցեալոյ Raymond de Pins [3]։ — Ասա գտանա-
բնեալ յամի 1316 ապստալին սբնՀաղասն՝ յատոյս Աշնի
Քագատարի և Կառաւորելոյ կաթողիկոսի՝ գրատարկոյն
Յիրբրեանէ. և զի վերջինիցն ասլաքսՀատոյզ Հանդէս

1 Պատճէ ՃՐ Կիրեկիոյ.
2 Ասաձա սա Ցուձոյք Ֆ էր յեպիսկոպոսական Թեմից Տարա-

ԱՏԱՆԱ 259

» Ընդ այլ ևս իշխանք և ազատորդիք Լայոյ, և ասպետից
» Քագատարին Թորոս, և այլ ևս բազմաՔիւրք քաՀա-
» նայից և կրօնաւորաց »։

Գինեալ ասլա և Հաստատեալ գիւանաս ևյ գահակալեան
ժողովին Լայոյ ար յամի 1307, յաղերան. « Ես ասլ ՚ի
» Հաստատեալ կանոնիս՝ մեք ամենեցունն ար ասա
» ժողովեալ՝ ասլագրեցոյ ձեռամբ մերով խորհրդանիշ
» ար գանասնս մեր՝ եգաք ՚ի տեղական կանոնիս, և նիզ-
» ակալ գայն ամրացուցաք կրկնամբ նշանի խաչին Գրիս-
» տոսի և սրբոց աւետարանին.

» Կաստանդին կաթողիկոս ամենայն Լայոց, կամեցայ
» և գրեցի.

Ի չինութեան երևի Պատնս և յատոյս Գ Լևոնի սր-
դոյ Օշնի, Քէ ոչ գտանիս ինչ ժամանակագրա-
Քեան Աենեցւոյն գրի, յամին 1322 Հղեալսացոյ սղտեալ
Քեան Աենեցւոյն գրի, յամին 1322 Հղեալսացոյ սղտեալ

75. Աստանա, Զամանի գետ, և Տատրան լերինք ՚ի ձեռատա.

» Քահանէս † Տարսոնայ, և այլքն, որք Քան Քա-
» սղտեն, որպէս ՚ի վերոյ։
» Կան ձեռնագրեցին ասլ՝ բարեպատ և քրիստոսա-
» զոր Քագատոն Լայոյ՝ սէրն մեր Օշին. և խնամատա-
» Քեամբ ատլեակ տատատմաբ Պատն՝ որ և սրբոյ-
» նգրայր Հայոյ՝ Պատն Աչխատն, և մեծ սպատա-
» պետն Հէքմատ. այլ ևս պատատարոգք և իշ-
» խանաք Հայոյ. ՚ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ և յա-
» ռաջս Հայոց

» տվին. որ գնչուիցին Աստուած գիտէ » : — ՅԱստուա
էր սա ինքն Լևոն անվանած՝ և յամի 1335, յորժամ
սպանուեաց Աշոտն-գաղ Նղիպեն Հայոց, և Հայու-
զեցաւ անվանելով ի Պոլեան բերդ : — Լևոն սատա-
նօր և յիշատակի քաղաքին ընդ Մատաղատ բարձեան
Իսխանութեան Թագաւորաց տեղացեց Նորին :

Ցնդեցաւ ի վեր անդր արքունի պալատն, և որ ի
նմա եկեղեցին Ս. Միքայա. ի Նմին ժամանակի յիշատա-
կի և Հաճեցո կամ Ագնատեր Ս. Աստուածածին եկե-
ղեցի մերձ ի տան Սիր Սիրուն Դանեայնի Քաղաա-
քին Լևոնի, որ ընծայեաց եկեղեցւոյն՝ ասեւոպան մի
ոսկեզարդ, գրեալ յամի 1297, և ի վերայինիսկ արձա-
նէնի Ղազիրին գերի անկեալ գրոցն և գնեալ ի վաճառ
Ք. Պ. Թագատրին անդրէն եղաս. ի Նմին եկեղե-
ցւոյ — Մխա եկեղեցին Մրօրոտ Թուխ Աստուց և յա-
նուն Աւետման կամ այլոց Սրբոց Նոցին : — Կայ ցարդ Ա-
ստուածածնի եկեղեցին, Նորոգեալ. և մեւս ևս եկեղեցի
Ս. Յովհաննու Նորոգեալ յամի 1643, բայց ի գրոց չա-
նեմ զարտս հին յիշատակ՝, և ոչ այլոց ևս եկեղեցւոց,
որ հարկ է Ք. աւելի քան զնշանակեալսս էին՝ ի հա-
րըատութեանն մերոյսոյս. յիշատակարանի վերոգրեալ ա-
ւետարանին՝ ասէ ընդ այլոսկ զոյն « ի վայելս Մարդ և-
» կեղեցւոյ, և սարբ տաճարին Ջերամոր Սարբ Աստուա-
» ծածնին » : — Թէ ոչ ի բան քաղաքացիքի այլ և ոչ
հնոի կարծեմ գնչուին Հրեիցւոյ կամ ազիկասէ « Սուրբ
» Տիւն կոչեցուցն վայր, որպ պարիսպն չինեցաւ ի վեր-
» ջին ժամանակիս, ի Թուին Հայոց ՌՒՄԱՒ (1762, ի
» Գաբրիէլէ կաթողիկոսէ) ... յորում ամի եղև ժան-
» տամահ յոյժ աստահի ի ՅԱստանդ և ի չրիակոյս ևս
» բս » : Աստուած ասէ Երեմիա Քաղեաց զերիտասարդ Ք.
ՅԱՀաւհիճին առՀմէ. — Սակաւ եւսիսկապոսն Աստանդ
յիշատակեալք կամ ծանօք ինձ՝ չինք և Նորք, են,

Ստեփանոս 1307-16.
Յակոբ 1318.
Գրիգոր 1342.
Յակոբ Կ. Պոլսեցի † 1659.
Յակոբ Կարապետեան † 1728.
Գրիգոր 1788.
Աբիստակէս 1864.

Յաստիճին գոյս քրիստոնէութեան, թէպէտ և հաստ-
նամեան է ընդ այլոց քաղաքաց կիլիկիոյ ընդունել զայն
և Աստանդ, այլ ոչ յիշին ի սմա նահատակութիւնք վը-
կայից. առաքին եպիսկոպոս Տանտի Գարիոնս՝ ի ժողո-
վի Նիկիոյ. յամերգեան յիշին յետս կոյս և գոյաբ՝ իրրև
Թեոնիական նահատիդն Տարսոնի:

Ի բառնալ տէրութեան Հայոց՝ ի Սիսատանդ՝ Թագը
առնին Բամպազանի որդւոյ Կոպրելի, կալաւ տէրութիւն և
դշխոյութիւն տեղոյն, յետ երից ամից գերութեան Լևոնի
(1378), և պղծապատարագ առնէր զնոսն հերձուած,
մինչև Տամերլանայ՝ յամի 1575. այլ ա-

բառնդ առնին քաղաքն անգամ գլուխ ամբարձին գլխո-
չին ժամանակս իսկ, և ցարդ Տանդին՝ ի Նոյն կոյսեանս
Բառատան Օղոյս կամ Գէհի Բառազան անուամբ: Ցնդէ
գոսա Գերգրեհատն փառակ ուրևոյ յամի 1432, որ և
չորեսուն վանականաց առ գլխաւս, ոչ կարի Հեռի՝ ի
Տամէ, ի բարերար վիճակի, սա մեծ գետով՝ յորոյ վե-
րայ արկեալ կայր կամուրջ երկայն և չոյժ յոյն. Նկատ-
գրէ գրաւորիս քաղաքին կարի բարձր և գինեբեր ա-
նաստեալ, լուսանուտ բոլորչի ունելով՝ ի գագաթան, ա-
նեղակ և ատաղձ գեղեցիկս և մեծագոյս [2] : — Ցետ Ք-
րետանեհինեց սանց սոյր յիշատակի՝ Շահապոր Զիւ-
գասորեան Նահատեաց և գլխատեաց (1467): Ցետ կոյս Ցե
գոսա Եգիպտացիք պատերազմաւ առին յՕսմանեանց և
քաղեցին զամբոց քաղաքին, այլ ընդ Հայ գաշնագրա-
Ցետոյ — Ցետ Ք. Պ. Աստուց և յա-
նուն Աւետման կամ այլոց Սրբոց Նոցին : — Կայ ցարդ Ա-
ստուածածնի եկեղեցին, Նորոգեալ. և մեւս ևս եկեղեցի
Ս. Յովհաննու Նորոգեալ յամի 1643, բայց ի գրոց չա-
նեմ զարտս հին յիշատակ՝, և ոչ այլոց ևս եկեղեցւոց,
որ հարկ է Ք. աւելի քան զնշանակեալսս էին՝ ի հա-
րըատութեանն մերոյսոյս. յիշատակարանի վերոգրեալ ա-
ւետարանին՝ ասէ ընդ այլոսկ զոյն « ի վայելս Մարդ և-
» կեղեցւոյ, և սարբ տաճարին Ջերամոր Սարբ Աստուա-
» ծածնին » : — Թէ ոչ ի բան քաղաքացիքի այլ և ոչ
հնոի կարծեմ գնչուին Հրեիցւոյ կամ ազիկասէ « Սուրբ
» Տիւն կոչեցուցն վայր, որպ պարիսպն չինեցաւ ի վեր-
» ջին ժամանակիս, ի Թուին Հայոց ՌՒՄԱՒ (1762, ի
» Գաբրիէլէ կաթողիկոսէ) ... յորում ամի եղև ժան-
» տամահ յոյժ աստահի ի ՅԱստանդ և ի չրիակոյս ևս
» բս » : Աստուած ասէ Երեմիա Քաղեաց զերիտասարդ Ք.
ՅԱՀաւհիճին առՀմէ. — Սակաւ եւսիսկապոսն Աստանդ
յիշատակեալք կամ ծանօք ինձ՝ չինք և Նորք, են,

Ստեփանոս 1307-16.
Յակոբ 1318.
Գրիգոր 1342.
Յակոբ Կ. Պոլսեցի † 1659.
Յակոբ Կարապետեան † 1728.
Գրիգոր 1788.
Աբիստակէս 1864.

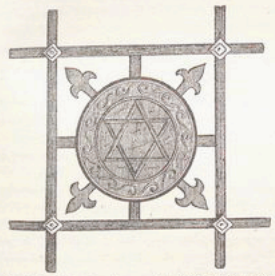
Յաստիճին գոյս քրիստոնէութեան, թէպէտ և հաստ-
նամեան է ընդ այլոց քաղաքաց կիլիկիոյ ընդունել զայն
և Աստանդ, այլ ոչ յիշին ի սմա նահատակութիւնք վը-
կայից. առաքին եպիսկոպոս Տանտի Գարիոնս՝ ի ժողո-
վի Նիկիոյ. յամերգեան յիշին յետս կոյս և գոյաբ՝ իրրև
Թեոնիական նահատիդն Տարսոնի:

Ի բառնալ տէրութեան Հայոց՝ ի Սիսատանդ՝ Թագը
առնին Բամպազանի որդւոյ Կոպրելի, կալաւ տէրութիւն և
դշխոյութիւն տեղոյն, յետ երից ամից գերութեան Լևոնի
(1378), և պղծապատարագ առնէր զնոսն հերձուած,
մինչև Տամերլանայ՝ յամի 1575. այլ ա-

[1] Ցրտանէ և բեռ Սապետ գրեալ յամի 1674 ընդ Հովհաննու երջա-
նիկ եկեղեցեացդ՝ ի Նորատէ որդւոյ Դ-ԹԱՆԷՆ, վասն փարակու Ա-
ՐՏԵՒՈՅ որդւոյ ՁԵՒՆԻՆ, և որդւոյ Նորա սիրուցս Շահնի : Ընդ ա-
րբի Ս. Առաքելոցն Հովհաննու. յամի 1708 Նորագրեալ է ի Տարսոն

[2] Ինչ Հանգոյն ևս գեղով յամի Հոշաան ՀԻՀԱՀՀ Ա-

— Ի սկիզբն ԺԸ դարու. (1707) Պօղ-Լուկաս (Paul-Luc)
փառաւոր ի՛ղեվաձեալ յատուկութեան քաղաքին, ատուգորէ
զրերգն առ գետակերբ, 300 քայլ չրիապատառ, երկաթա-
գամ դրամբք ամրացեալ, Քէպէնա և գաւազի՛ ի ներքին
կապուածոց և գինուց, բնակուց 40 երդ բնատնեաք զո-
բանակաց. Նշանաւոր միայն և ուշիզ՝ ի Նմին գտանելով
զրանան, գուբ 40՝ խոր, 60՝ չրիապատառ, յորում Հնձելին
վաճառելոյ չափ բանաստիկաց, ընդ որս և պատրաս-
քեն Աստուց՝ երկուք եպիսկոպոսաց, վասն բանի կրտնիկ
մատնելոյ՝ ի հալածականութեան : Ցնդէ և գինն կամբրէն
մատնեալ՝ ի հալածականութեան : Ցնդէ և գինն կամբրէն
Հնձեսանան կամաբք, առ որով էր և պատգամ Տրայ՝
խանգարելոյ, և սուժ գրեալք ի պատա յատուկաց : Ցայ-
սմիկ սպասեց Նշանակէ Քանբր պատրաստ Նորանն ի՛
Գատանեան Հայոց. « Զպատանիսի է երկար խորտրեն
» (սպասաւոյ), յորոյ տանի կամարձեալ չինեալ ի Նա-
» բենանց Թագատրացն Կիլիկեցոց. զի Հորանէ զո-
» լոլ խիտ տղաս է. ասած և կամբրէն անուն և զե-
» տոյն Գերդ-կիշխ կ'ասի. զի օրագան զրով քանդոց
» անգամ կ'անցնրվի. այս Նոբս բազմանալով՝ Հնձելոյ
» կամբրէն տակէն կ'անցանի » : Քանի չինեալ պատե-
պարէն զԳերդ-կիշխ գետ և զգիտ Ող քէ-փրիս կամբր-
էն, և զԱստան՝ ի վերայ Գիւտանոս գետոյ գնէ: — Ի
սկիզբն դարուս յիշ. մերս Ֆ. Ինոճենտիոս յԱստան խնե-
վանս, վանականացս, բազանիս, և ի մկիզբն Նշանա-
ւոր գրչեանն ի Թատրասանանց Ռուբ-յանի՝ երոյ են
գեղեցիկ քանդակք երկաթի վանգակաց պատուհանից);

76. Երկաթի վանգակ պատուհանի մի Ցրիկի Աստանց.

Հանդերձ վարպետանաց առ Նմին. գՀին մկիզբն՝ ի հր-
Նանն եկեղեցի երկու յանուն Ս. Քառասից. զարգարանս
կատարելոյ առ գետակ. « գրերն կատարեալ ի վերայ
» կարծրատիպ վիմի, որպիսոյ Նորա զարգարեալ երգագ-
» և... մեծագործ կամարք քարաշէն » : — Ի մկիզբ յիշեալ
վանականացն եւսիս Քրիստոյ անգրկացի (յամի 1814)
բարձր կամար մի բերգանգարբ : Ի գետնի բարձեալսն
Տեան Նշխարք Հին եկեղեցւոյ, յորոյ վերայ կարգ արձանա-
գիր բառիկ (կամ յայն) էրրա. ի Ե գարս գրեալ, զոր ա-
բարձ և տպաս խոտորակն (Ծրագս) յատուած Նահանգին

երկրին յԱրարածիկ: — Բերդն երգագարբ բառեալ մին-
չև ի մեջտեղս ժամանակս, խանգարելոյս. ջերեկոյսա-
կան պատերազմին, հրամանաս Մեհմետիս Ալեաց. որոյ
Նահանգ գագաթն ի Տեան արդարբ էրրոյ Նորոգմանց՝
քաղաքաստեաչ կարգելոց գՊատրիարքն – ազգս. Թուրք-
ն վերեալ յեանգիսանեան : Ի միում՝ ի ատգերգերկաց
յարկացն պատեր երկոքեան գետն կամ վանգակեն չի-
նեալ ի Պօղ-Լուկաս, կմրանեւ գործատագործ առնիծաց
և ընձառնիծաց, որպէս ևտես և Գնտի յամի 1836. այլ
ոչ գետոյ Քէ պատիցի ցարգ : — Կամարն յամենայն Ն-
րաքերն ազգերոց յիշեալ, բազում անգամ ևս Նորո-
գեալ զարգաս 18 դամաց ունի, և ի միջամարի պատա-
գամ ի վերայ չորից սեանց: Հինաբերեան կամբրէնս
Թերևս երեցագոյն է քան զկատգյան Ցատարհանեանի,
քանզի գերմանացի ուղղն Ողղէր եգիտ ի Նմին ար-
ձանագիր մի յոյն, երէ չիցէ սղբևս փոխագրեալ մի-
մին, զկ. Յաւետ Լևոնիգատաց սրտին ամենացաչ
զօրավարի ԺԶ Լեգէոնի Փուլեան Փիլիպեան, Նահէր ա-
ռնելով Դից ամենազաւեմատականաց և Ծնողաց, սպակս.

Γ. ΙΟΥΛΙΟΣ ΛΕΩΝΙ
ΔΗΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ CTPA
ΤΙΩΤΗΣ ΛΕΓΕΩΝΟΣ
Ις ΦΛ. ΦΙΡΜΗΣ ΘΕΟΙΣ ΚΑΙ
ΤΑΧΘΟΝΙΟΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΓΟΝΕΥCΙΝ.

Խոկ մեծ ազգացն ոչ ևս երեի. բայց յիշատակ Նորին ար-
ձանագրեալ յանապատ բանիս՝ ի վե՛ մի գատա-
կամբ պահ ցարդ, փոխադրեալ և ազգեալ՝ ի տեղան
եկեղեցւոյն Ցատնաց. յորում Ծանուցանի քերգագն զնար-
տարանն Աչգանիս անուն, որ՝ ի վերայ պղնձեայ յա-
տակի Հան Հարգեալ յանհատներաց գնատն, զոր առա-
Նգն ոչ կարելով Նատակ յատակի իմն չնչին փոխեալ
էին գՀագանս (փոխանակ Սարտ ատկոյ). խոկ ա՛ի
վերայ կանգնոյ Հաստատեալ և Հանդարտեալ գՀատն,
վասն որոյ երկրի զազատ ատենգին գՀնգնաս: Ցերե
՝ի կատարէն ի Հաչակեալ տրնտանեն Պարտիչ, Ազնէ ցանկէ
նչանգնաց : — Կատարէն և այլ տասս տրնտանգիրք, բայց
յայտնագոյն էին յատակին գատս, Նատ՝ ի տկզբան ՅԱՀԸ,
որ արդ ոչ երևին, վասն Նանգատանն չնեատգոյն և
փոխագրութեան քաղանց չայնեալ կոգմանս: — Յամի
1836 ՝ի պետէ Հայոց տնոնց ընդ պատգագ քաղաքին,
գտին բներս ատգատարիք, խառս պղնձեայս, և այլն,
Նատգատած ոչ գիտեմ ՝ի մերագնեայց եթէ ի Քուշաց
կամ ՝ի Նատգատաց:

Բայց Քէպէնա և պատկս անշքագեալ արդ, և վասն
ազքոյ տանգատին Քատրար ՝ի բանչոյց Նանգատ, քաղա-
քանցր Կիլիկիոյ Նատնեայ տգՀՀ Աստանս, բազմաթնակ
գոյզ քան զայլ քաղաքս, և բատ տանց տատկեալ քան
տատն լինել ՝ի Նոմս և 60,000 բնակիչս, այլ կիսով չափ
նատգատգատնեն. տերագեալ տատը Հանգոյն յտնանց
Նատգատգատնեն. տերագեալ տատը Հանգոյն յտնանց
իրր 2000, Քէպէնա տանգ ատելի ևս տատ. Տէվիս (յա-
մի 1875) 1700 տատ Հանգոյք տատց, գատ ՝ի կամ գա-
մի 1875) 1700 տատ Հանգոյք տատց, գատ ՝ի կամ գա-
կաց ի բատգատան Հայոց. տատաՀնեն՝ երկու եկեղեցիք
են Հանգերձ վարպետաՀք, և երկու այլ գպրոցք. բազ-
քանգք 120 տատք են. Ցատնաց 250 տատք են, եկեղե-

ցի և զոլոց մի. Քաշմէ՛ամանաց մզիլքը տան. յօս պիաւար՝ Ուղտ ձագի, վերոյիշեալ չհասծն Բանագնեանց, անգրիլք, կրկնակոզք նախագրութիւք. գառներն և միթասն ոչխանիւնի սպիտակ և սեւ կենաց քաղաքարիւ զոգալաց։ Տանք ի հասարակի ապրուստիւք են և չատք երկյարկեանք, և փողոցք քաղաքին ոչ անձուկք։ Թէ ոչ համարէն տեղւոյնը վայելուչ քան զՏարսոն, սակայն բազմաւնազոյն քան զայն և հռչակաւոր. նոյնպէս և թուաբերութիւնքն՝ Թէ ոչ բազմագան, այլ ունի և արձանիւնի և եղէգն չոքարի և մեծամեծ պիտանիներու։ Աւազան են և օրոք ձիւնոց գնացք, ընդ որ գան և նաւք մանուկք ի կողմանց Մերկիկոյ և Կիպրոսի։ — Ազնւատուր վաճառականութիւնն՝ առատկապէս ի ձեռս Յունաց է, զի Հայք մանրավաճառք և երկրագործք են Հայաստան. գլխաւոր արտադրք վաճառք են ցորեան, ամի ամի ասելի քան զ'30,000,000 լիտր, և երբեմն կրկին և այլ ասելի, որ յամէս Հայոցդիտ առաքի. սար և քամբակ և իւղ կինձի. բամբակն առաքի՝ ի Զմիւռնիա և ի Սալոնիա. սարն և կինձի՝ ի Մարսիլիա։

102. Հանդիպ գնացն յարեւելեայսին Կաղանց անտառ է ընդարձակ, յորում երեսն ոչ սակաւ մեացորդք հին շինուածոց, հարաւեք երկվորեակ, կամնից և հողից թուրքմանաց։ — Ի սահմանս Կաղանց, ծանօթագոյն է կեսարացւոյն հայարնակ, իրր ժամս հեռի՛ ի քաղաքէն ի Ք.Ա. 40 կամ ասելի տաճիր։ Քիչի և փոշոտալոց կամ փոշոտալոց գիւղ հայարնակ՝ ի սահմանս Կաղանց, այլ ոչ գիտեմ յորում կողմն. տանք ի նմա քան սակս ևս 15, բան զյառաջ քառասնից ասելոյ։ — Ելանելոյ կին ի քարտ գնագի վաթսնից չափ, յաւէտ ի հարաւոյ Կաղանց երկուսեքն Արտակ մինչև ի ծովերն. այլ զի հանդուցանեն նոցին անձնագիր են բեռ, և անասունքն ոչ անեկդրեալք, ասելոյդ հանգիստ չիւղ տատանեալ, բայց միայն գնդաթա-ձանիկն բերք և գերզ յարեւելից կողմ ի սպառասած երկոցնասիսա լեռնաշղթայ, փոփոխելի ի քիմնքիեն և գիմիրիա ի ծովակոյնն, ժամն ծանանալ քիան անասնոն Միսիկ կամ Զապել գնալոյ Միտանոյ։

Ի բերգամացւոյն պատմութիւնս յիշի ի սահմանս Կաղանց՝ Գնդրնն քաղաքի, որ առնալ Ա[illegible]րպասոյ Վասիլ Ա, յամի 873, մանանաց յաւար զոգալ Էրզոյ, ի փոխարէն զոր Ջանիք նոցին յառնալ գազանն մեծ և ահագին, յորմէ ձեռնհասիկ լեալ էր, մանաւանդ ժամն ձմերայնոյն ի վերոյ հասանելոյ։

Ի գնալն անդ Կաղանց առնէին յիշատակագիրք ոմն մեր՝ զի ի յետին ազգային գոյժդ, որպ մանրատեսն գիտելիք փափաքելի մնան ի յայսմիսի յայլոց յիշատակագրաց կամ ի պատմից. զի սկսալի ինչ ասէ վասն Հեթմոյ սպարապետի ժամանակին. « Սա էր որ » սպան զքաջ զօրավարն Եղիպատացոց Խաձէր՝ ի գաւառն որ Կաղանայոց, յառաջս Կատաղնոս ազգացի, և ա» բար յաղթութիւն մեծ »։ — Ի սմին գնալն ընդ մէջ Մարաց և Կաղանց, միջնագոյն ի սա՛ յառաջնումն ամի յետ մահուան Մեծին Լևոնի, այն է յամի 1220, յայսմանէ ամանց յիշատակաց և դիմել հետց հազար զօրօք ի Թագաւորութիւնն կոյս, պատահիցաս նոցա սրիսպար Պայլն Կատանդիոն՝ երեքշարիւր սպասիք, և քաղաքեալ զնոսն , « իրրև հասին ի սահմն յայն ուր » փոքր կամարգն է, յարձակեցան ի վերայ, և զարձու » ցեալ զնոսա ի փախուստ, և տապան մինչև ի Տարսոն. » և ոչ սակաւ մեզանչէին սպանմանէ, այլ զերիվարս նո» ցա և զգէնս և զհանդերձս տաւնին, և գնոսա զա» տարիս սրձակէին »։ — Ոչ յառ հետ ի վայրացս կարծեմ և գնակատարելն մեծի մարտի սպազգեաց, զանուանեալն Ազգայիր, ընդ որ Կաղանց և Տարսոնի, որ յամի 1488 (ի 16 օգոստոսի) գտմորեցան Օսմանեանք և Եգիպատացիք զինամարտ, անասնի զօրամբք երկոցունց. տասնհազր Օսմանեանց էր Ալէ փաշա սկիզբնապէս Ռումելիոյ, օգնական ունելով զԽաչիր փաշայ, զԱինաթ սկիզբնապէս Աղատուկաց և զնագատ սկիզբնապէս Գարամանաց. Եգիպատացւոց սպարապետ էր Ուսպէկ (Ասպէկ), ամիրսլիւք Դամասկոսի և Հալապոյ. և հզօր կառք եղելոյ յայնմ գոյն Եգիպատացիք. Խղպէկ պատրաստ էառ զԱռաքս, Քէսբ ա և զարձեն պատրաստ էառ զԱռաքս, Քէսբ ա և զարձեն զոգալ Ռամազանի Թագալ զառաջ իրեանց, և հետ անցի բանալ։

Զիւրաստակ ինչ մեռանելոցս Կաղանցոյց գոյնէն ի սար ուխարս, յետ կոյս ձգ գոգաս. վաճառականք սմանք Մանչիք, և Կաղանցիքն Դամիկիոնս և Աճխանոյ գոյն վաղի, իրենցի Նաւս գալով՝ ի շաշանաւան Իտալիոյ, Վենետիոյ Նաւս մի պատերազմիկ ըմբռնէր ըզնաւն Քաղնոյ յափնան Դալմատիոյ, (յամենան Նոյեմբերի, 1583), և զերի վարէր զնաւս, Թուրքս հաստեցան զի Վենետիկցիք էին. այլ նա պնդելով ասացին թէ մեր էին, իրրև յոգիս ապատան եղեւ ասէր բան կամ ասոյ Նաւս. և եկեալ ի վենետիկ երկիցս (3 և 17 մարտի, 1584) ատացին Նաւապետ վիրաւորեալ ոմն Հայոց և Քաղնոյ, և Հայոց բնակելոյ ի վենետիկ վաւերագրացեալ գրքիսանէկական հաստատ և գրաւոր զաս ութագրիւնն։ Զիւր նա ի վենետիկ և յամի 1587, յորում Առնիսանոս բնակեր Նորա և վաճառակից (որ ասեք յառաջ երթեալ էր ի Հռոմ), կարգեաց զոմ իւր կամակատար (29 սարիլի), զանդի սիսատցեալ էր մերձ ի մահ, կամելով զինչն ինքն իւրում Աքենի (Arnier) և որպ իւրում Քահանայ, և մեռաւ (ամաց վաթսնից, յ'2 ամսիսի)։ — Երկամեա յառաջ (22 մարտի, 1585) և Աթանաս անի՝ որպ կարգեալ Առաքելոյ գրեալ կամի զանն Գաղինիկոս կարգեալ էր կառաքել. Նոյնպէս վաճառականիք գոյով Առնիսանոսի [1], Նոյնսոյն Վենետիկ, և Յարով Քեղրացոյ չհասցան պատճենէ. առաւ Հրամանն և բացաւ. (ի 27 օգոստոսի, 1877)։

[1] Ծանի տպագրեմաց տալս յոսիան, զի ոչ յիշի Հաց Նորա, և զի կասկած այն գիտեալ պատճէր իրր յ'500 ամաց Հետէ՝ ի գիւանս

Գ. ՍՏՈՐԻՆ ՀՈՎԻՏ ԿԻՒՊՆՈՍԻ

ՏԱՐՍՈՆ

103. Զմիւռնի և գիմրին հովիտս կիւղնաւոյ տեւալ՝ ի սկզբան տեղագրական ուշադրիս Սխուտաց, և ընդ նեղացս Կիլիկիոյ անցեալ՝ ժամանեցաք ի Պողազկերն և յիւնիսան Տանապարհին՝ մինչև ի գաւառն Տարսոն. սակաւ և սյսք ընդ հարաւ մեզ սքղ տեսանել զսահմրն հովիտս գնացք՝ մինչև ի մեսս նորին ի Ծոլ։ Ի սահմանաց տեղոյն կամ՝ ի լեռնասանց՝ ի հիւսիսոյ սրեմնից մինչև ի Տարսոն քաղաք՝ սակաս մրնից Տանապարհ է, իսկ ի քաղաքէն մինչև ի Ծոլ իրր 12 մղոն. յայս ուրեմն զի գասն Կիլիկիոյ տասնհազր յարեւելից և ի հարաւոյ Տարսոնի, զոր և կոչէ հեղինակն այն գետ Կիդնոս, սակաս. խոտորմամբք տղոյովի իմնանելով ընդ հարաւ։ Ըմանք է սրգասքրիսքիեն գաղրեն, քեզնս առաւելեալ ի սահմանս քաղաքին, զոր չրնդասանեն սպարհզք սպասիքք, տղիք, քղնիք, ձիիներնք, քըսպասարհզք սպասիքք, տղիք, քղնիք, ձիիներնք, քըքնիք և սեխներնք. և սխտներն ի չահճահաս՝ բամբակ սքասս. այլ և ի գրասնս և ի վարեր՝ մանասնդ ձորոց և հովտաց։ Այլ ո՛ սրտիք ուշիսի այն վայելի կերտող Տարսոնի։ — Քաւսի մասրն և սասսոզոր սահասնդն սասքսական լերանց, և գեղասնկոյ գահհասնդն սասքեն, սրզսրացասնեն գրնդասքիեն գեսան սեզոյն՝ ի գյուխ բնակութեան Հանասիքնս. գաղասգեսնեն և բազմակասար լերանցն, և որ ի նոսին

Բայց հմուտք առանել անհնարին քան յարիեմական նշանաբերն ծագումն ի Տարսոն. անեղբայր իսկ զոլով բարձրանալոց տեղոյն անդառնն ի ժամանակէ ընդհանրական պարտեաց. որոց յետին քաղաքացի Սարգանապալ կամ Թոնոս Կռնկոդեռնս, քան առանգառնեան հին պատմչաց (առ Էւսեբեայ), ի միում առաջ չինէ գերկոսին քաղաքն Տարսոն և զՊերքամէոն, 820 ամաւ յառաջ քան զքրիստոսական Փրկչին. և այսպէս ասց

գրել ի մաշտնձանի Իսրայէլ։ Աբիւդենոս վասն Կենսագրելոյ ասէ զայս, յորմէ և մեզս Թովմա Արծրունի. «Շինէ զՏարսոն ի ձեռ Բաբելոնի, զոյց ընդ մէջ անցանելով »։ Բայ ասացեալ և Միխայէլ Ասորի գրէ զայնպէս. «Ի քան և մի ամի Թովմայի (զասաւորի Իսրայելացւոց) չինեցաւ Տարսոն Կիլիկեցւոց ի Բրիսոսէ (Պերսէոսէ) որդւոյ Տանայի »։ Ալիք ի Քաղաքագիտութեան Ազգացոյց ասեն չինել զՏարսոն՝ յետ ջրհեղեղին Նոյական։ Ասեն և զի Տարսոն՝ որ Կիլիկիոյ է, ի ժամանակս Ադամայ էր շինեալ։ Եւ զի Տարսոն՝ որ ի Ասորեստան է, ի ժամանակս Աբրահամու էր շինեալ։ Եւ զի Տարսոն՝ որ ի Պարսս է, ի ժամանակս Մովսիսի էր շինեալ։ Եւ զի Տարսոն՝ որ ի Հռոմ է, ի ժամանակս Ռոմուղոսի էր շինեալ։ Եւ զի Տարսոն՝ որ ի Հնդիկս է, ի ժամանակս Ալեքսանդրի էր շինեալ։ Եւ զի Տարսոն՝ որ ի Կիլիկիա է, ի ժամանակս Սենեքերիմայ էր շինեալ։ Եւ զի Տարսոն՝ որ ի Կիլիկիա է, ի ժամանակս Սենեքերիմայ էր շինեալ։ Եւ զի Տարսոն՝ որ ի Կիլիկիա է, ի ժամանակս Սենեքերիմայ էր շինեալ։

77. Տարսոն, հին մայրաքաղաք Կիլիկիոյ.

Նոյն ի թեղիր Ջրհոյ, և ոմանք Պիւրհոսի (1326 ամս. Ն. Ք.), և վասն այնորիկ Պետրոս Ալեքսանդրացի, Ազբեսոս ոմն. Համարեցան ոմանք զՏարսոն լինել Թարշիշ Սորթ գրոց, զոմէ վաճառասանն. այլ սորա հմայագիրք յաճախեն Սպանիոյ ի թեղիրն զայս տեղիս։ Իսկ մեր յառն Հայաստանեայ յոգիոյ ասացուածոց զոյացիսի իրոնդրեաս, հաւանեցաք, զի վասն մեծ և անչափառար լինելոյ քաղաքին այսորան մարդկաք ելեն գնմանէ։ Ալ հանդ եղիցի լսել մեզ և զվկայութիւն մեզոյս պատմութեանց Տարսոնի, զԿիւրոս Լամբրոնացւոց. « Կիլիկիացւոց է քաղաք այս, զԿիւրէն լսելով զնոսա. և ի նոսին առաջս Տարսոնի կոչ. լեռնն է սա Կիլիկիացւոյն յորմէ մեծ։ Եւ է շինեալ քաղաքս այս ի Կենեքերիմայ արքայէ Ասորոց. քանզի յորժամ եկն նա ի Խորին Ասորեստան, և ոչ կարաց պատանդիլ զնոսա, ետ հրաման ի բոլոր Ասորեստան, զի ամենայն ոք որ ունի ձի, ածցէ առ ինքն զերկուս ձիս, և զերկուս ուղտս, և զերկուս էշս, և զերկուս եզս, և զերկուս ոչխարս, և զերկուս այծս, և զերկուս խոզս, և զերկուս շունս, և զերկուս կատուս, և զերկուս ընտանի թռչունս, և զերկուս աղաւնիս, և զերկուս ճնճղուկս, և զերկուս ագռաւս, և զերկուս ագռաւիկս, և զերկուս ճայս, և զերկուս կարապետս, և զերկուս սագս, և զերկուս հաւս, և զերկուս սատամնաւորս, և զերկուս ոչ սատամնաւորս, և զերկուս ամենայն ոք որ ունի ի տանն իւրում, և ածցէ առ ինքն զերկուս։ Եւ ածին առ նա ամենայն ոք որ ունէին, և ոչ կարաց պատանդիլ զնոսա. և ետ հրաման ի բոլոր Ասորեստան, զի ամենայն ոք որ ունի ի տանն իւրում զերկուս ածցէ առ ինքն

ծայրէ[1], մինչդամանն և մայրաքաղաք մեծի ասխարհի մոյ Փոքրոն Ասիոյ գոլով, հարկ էր քէ և զմի ի բարձրագոյ եկեղեցական աթոռոց ունելի Տարսոն, որ և առաջին գիտրին Պօղոսի զաւակերաւ՝ զԱսսուն ընկալաւ իւր Հովիւ. և ցկաղ եղև արքեպիսկոպոսանման կամ մեծատարողիս ընդ պատրիարքաց Քհանի Աքիոքոյ, ունելով ընդ իւրև Քհնին եպիսկոպոսական օծմն[2]։ Եկիս Ի դարբա Հաստատեցաւ ի Նոմին և Հայոց աթոռ արքեպիսկոպոսական, յոր բազմացաւ ի յետին քառասրդի ԺԲ-ին Հոգևկիցն Պօղոսի, և մեր եկեղեցւոյ և Հաստիցն Կիլիկիոյ Հայ պատ։ Ս։ Ղևոնէս Լամբրունցի։ — Գանէրթաքեն քաղաքին և բազմաքնակ քրիստոնէից ի Նոմին պանդնիչք յատուկին գոբս ունդ Հայաժողովոյ և ոչ սակաս երանելոյրս վկայից ի Քրիստոս, անդաձար Նահատակութս կամ ունդ գտանաց և սքանչ կատարեալս. որպէս սրիքին Ագեթաւս ա։ Վարքերանս կայսերաց, Եկիրիանէ և Յուլիանէ՝ ա։ Ամմիանոսեաս, Պետրոսիս Պօղոսի։ — Քաղաքանուն եկեղեցւոյ ի Հայաժողով Հանատանեցաս կանոնաց մեծապատուքեան Տարսոնի, և վերագասութեան քան զյոգոնս ի ժողով եկեղեցւոյ. անոնանի գաս ի հնոսքեան յեսիսկոպոսանս սիմանդ՝ յեր Ի գոբս՝ Դիոդոր վարժապետ Ասգաստաւորդն թէոդորի, նաև բան մոգոսքեանն։ — Ի մեռս Թագաւորոյ յերկիրս յայս կոգեկցին և նոքա սրբեալոգաս լսուին, զոր հաստատեալ ընկալաս և մեր Լեւոն Ա։ ի քաղաքսքեան խրատ, և երբեմն մեծեցաց և զարձեալ հաստեցաց։

Քաղաքին մեծ ասաժանքեան՝ մեր ի կէս Դ դարս Աքքեպիսկոպոս նախաթոռ Դ Հայոց, սպաներ Ս։ Աբրահամեան, փախուստ ապաստեալ ի Տարսոն։ Ի նոմին գործս նշանաւոր եղև Տարսոն գերբզնեալով զԱրտաղոն Յաւիանոս, գազանութ ի մորմէն Պարսից, և գազնոյ նորին Քաքհանոս կոյսր, որ և ասանէն իակ մեռաս. որպէս և յառաջ քան գնոսս՝ կոսկերպէ Տաճիսոս և եղբայր նորին Փերոհաս, և Պաքսիմոս. որոց յայս լինի՝ զի ոչ լոկ նահանգի կամ տիպրհի մերոյ գիսաւոր քաղաք Հանքերբ Տարսոն, այլ և մի ի վհհագունեցն[3] ի լսանաւոր ինքնակալութեան Հռովմայեցւոց և Բիւզանդացւոց, զի և անդ գազարբին երբեմն ինքնակալքն։ Նաև իշխերն ամենք անդ ազատեալ և Քազ կոսկէ, զպէս Լեռնէ ա։ Զնեանէս, յամի 484, Աքեևորդ ա։ Աթանասիոս, յամի 497։ — Եկիս Զ դարս Ասրիկ կայր Նոդոց չինեալ գասնար Ս։ Պօղոսի։ Ի սկիզբն Լ-ին Յոհաննէ զգահակ ա։ Բ Յոհաննէս՝ Էհա զՏարսոն, և ապա գնոսն եմող ի Հերակլ կայսր։ Ի սմին գոբս Նոր ասխարհակալն Ապարտիք յոսմոս պնդութեամբ ընդ երկար քան զայլ քաղաքս Կիլիկիոյ կոսան և պահելին զՏարսոն, ոչ միայն ասրիկաս կոգեկցով՝ ի Նոմս, զպէս և յայլ ասխարհս, այլ և անանց յամրապետաց անձամբ եկեսս և Նոստաս՝ ի Նոմէն։ որ և մեռաս Պէտեն՝ յամին 833 (31 յուլ.), և սրդի Նորա որ անդ իակ Ծնեալ էր մեծաս. վրէժխնդրութեամբ մեքառեցաս ընդ Նոստաց։ Եկս ոչ բազում ասաց (965) Վիկիներ կոյսր օգնութեամբ Ձմկկին Յոհաննէս զգահ. զրանքեր խրոյ՝ պատրեալ և ամենագնեալ էաս զՏարսոն, եկիս քրիստոնէից, և զգրուեաս Նորին և զՊատաւեստացն տարեալ ի Կ։ Պոլիս՝ ի Նշանակ յաղթութեան կանգնաց պատրապետ և զՈսկի զրանէն։ Բայս անդարձիկ Պանդպէտնի Հայոց մերազասեսի՝ ի Նոմին ժամանակի գրելն։ «Քաղքաղ ի պատերազմեաս Հնթանաստց (կայսրբն) որ Յարգելաց գյուժ խոհրկական՝ որ ի մերոյ » պատնեշի քրիստոնէից, և խորտակեաց գերագոս Նոս, և ան գանատիկ ամրոց Նոցա. մանաւանդ զինն » զանկատն և գնդատարն զՏարսոն Կիլիկիս » ցաց ... այլ և երեք գյարգս ... մեզգեսաց Նոցա՝ ի » պատս սրբոյն Սոփեայ »։ Ընդ Նոսին Քաղքաց և գնատանեան զար Ինանան ամաս յաստ (877) կոտորատաղ էին Ագարացիք հարիսնեցիսյ ան Տարսոնէս զանգասս զարարան Սոհամբաս։ Քաղքոյ յաղթացաց՝ վասսի Ի տասանի ևս ամրացոյց և յապահովեաց զՏարսոն և զարս գնոսս՝ զնդ ձեռամբ Քոհնոց, որոնք և ձնեբնաց յամի 999-1000. յաղնեմնեսի կատարելագ Քոյնք կացին ի Տարսոն զյար մի ժամանակի։ — Ի Նոցանէ էր ի վերնէն քառորդի Ժ-ի. դարս՝ Ագապիոս արժդանեի՝ արդի Նեսկոյ. ան գրող, կամ Նոն մի յաստ (1073), Գէորգ կամրագիսս օգնական Մնեի վկայարերն մերժնոյ ի տանէ՝ « զնոց վիրատրեալ ի Տարսոն քաղաք, » և անդ մեռաս »։ — Քաղաքեսի գազանան Նաղաքաց յաստ իակ քան զգաւոն Պետրոսոյ գոնդ և ասանդնոն Տանկրեսեաց՝ նախամատն եղեալ նշան ի Տարսոն, և օգնութեամբ Հայ բնակչաց վանեալ զասկատանն Քագր պանդատոս՝ կոտրեալ և պարգեալ ի վերոյ պատապան գնոսն Նոր. գնեալ նորա Հորգան առանց Պատրն եղբայր Կարգեսոյ ատաղարգին Նաշխարոյ, Հոգոպգոն ևս գնդաս, Նեքնան համարեցաս Նոսատաս Նշան կանգնելոյ և ան. ատն ևնար Գ-անկիցն տեսոն. տեսի ևս ան և գնոց սերատաս Պատմառոյ։ Քնս տասաց նեին տեղր Նրնքորեր սերատարգ, և ոչ եգեալ ընգունելի ի քաղքն՝ կատրեցան ի Քոտքաց. բեզ այս գոյացան տանջանք քրիստոնեայք ի վերոյ Պատմեալ. այլ նա կամելով նարս ի չքնեցս յինել արարէս Քէ գազն կանայ էր ընդ Նոսքաց, ապա տարգսնայ՝ նէնար գինեցեան ի Նոցանէ ի քաղաքին, և համարեցաս. սրբել գնեզան։ Քայնմ՚ետ Տարսոն ցմիշտ կոյս ի Ն Ի գարս՝ երբեք Հայոց Նպատակ եգեալ վերի Քաղաքս, Քատանկ և Հայոց, յետնագոս ապա անշնչատակ կամ անկորգելի վիճակեցաս. և նարս ապատանանեան յանգագն Պատմելն Լեւոնի, յամի 1130, այն որ

1 Քանքի Տարսոն ընդ Հայոց էրեսնաբնեամբ նգն գեսոյ, Հասարգանի շատագոսն Գր։ Նարնեացի ասել (ի Գագատս Ա Նեկն։ Մատենէն), « Գազաս՝ որ եր քաղքատն Հայոցն ի Տարսոն։ »

2 Որը են, Գանգնատուցիս, Սեբաստիա, Կոտիկս, Ատաման, Սեբաստիա, Մազաս և Զնեփսնան։ — Ցայնժ Նեսնագրեցնան Զ դարս՝ Հինգ եպիսկոպոսք միայն գրին Տարսոնի. Սիդասոս, Մազաս, Քինա, Կոտիկս, Գաստնգաս կամ Գասնգաստաս։ Իսկ Նեսս Դիոգոսգոսեան՝ Քագրգնանեան ի Ցերս Լսիբսանեցւոյ երկ Վեց։

պահել զանգնեսի բազմաց և մեծ քաղաք, ի մեջի կալատաց հզոր էրեսնցոցին Լերանց[1]։

104. Հաստ ցայս վայր վերատակ քաղաքիս, և մինչև ցատանել յազգսիս, ի գէպ վարկանիմ յարջ ասն արկանել ի Տարսոն, և գնեալ զոր ի Նմանե Նետացասնեսնաց՝ յատանելոց անտի Նորին սերատարեալ, որոց գար ի գարէ Նգնատեալ տատարեն Նշարեն և յայժմեսս Նետ և Նմանք։ Եր. Նասս, զատն զրեալ քաղաքին զարմն վեհ է յաշ լիցի. քանզի որպէս ի վերջ Նշանակեցաք բատ բանի մերոյ ի մերոյս բակ, զոր և Աբգարին կրնին, Նեքէ Տարսոն « պէս գնեսան Բազրնսն. զի և » ընդ սոսա մեզն անցանէ գետն Կիդնոս, որպէս Ատա » ծանի ընդ մեզն Բազքևսի »։ որպ զի քաղաքն գատնի յամէն կամ յարեսնեաց մերոյն գետոյն, Քեսգետս անունդ յայժմս գետոյ։ Նեքէ տեղատեսնել է գետոյն։ բայց

80. Տեսնիւկ-գաշ. Գերեզման Յարդանապարտ։

1 Գաշ. Տիթ. Ի. 25. Tarsum... quam... Graecis receperat, Rupino Armeniorum Satrapæ potentissimo, qui ejusdem regionis urbes reliquas possidebat, multarum pecuniarum traditâ, interventu, consulte id faciens: nam cum esset ab eo remota nimis, et prædicti Rupini terra in medio constituta, non nisi cum difficultate et infinitis sumptibus ejus curam Princeps gerere poterat, quod prædicto nobili viro erat facile. — Gen. Tyr. XXII. 24.

2 Ա։ պատե անուանեալ զոր ասանդնեցան Գեորգեան տեսցոյ տանդ. ժամն Հնեն Ի Ցերեցոյ Հնեսանցն։ անհնարիք մատգարելին Ցեսանդ. Ի պատասխան տանուանեսնեն անդարգան գինեն։

3 Ասպանե անուանեալ զոր տանդնեցան Գեորգեան տեսցոյ տանդ. ժամն Հնեն Ի Ցերեցոյ Հնեսանցն։ անհնարիք մատգարելին Ցեսանդ. Ի պատասխան տանուանեսնեն անդարգան գինեն։

« Մատնեսատաց եղև սերեսոյ
Եր Ի Տարսոն մեծին Հասեսոյ »։

տատա Հարատնեն գրգին և բաղեսպատգանեն Գեորգ Ի՝

« Ինքեն գարձեալ զոր ժողովեալ
Զնեսևիկեն Տարսոն առեալ »։

— Քետեսս կարձատև Ցհնանեսնեսնան եղբօր տգաս Գնեհ և եղբօրորդւոյն Թաղնեի Ի՝ գերծեալ էր Տարսոն Ի ձեռաց Նոցին և անկեալ ընդ Ցհնանեսնեսնամբ Աստնեքաց Ցրնեին. վասն որ անդր Ցրբև յանկատած տեսի անկաս Լեւոն գանգնեսով Ի քաղքենէ տանց տա եղբայր Ցր, և ատատ գնոց Ի Կ։ Գոլիս (1181)։ տայ գետ երկուց տանց (1183) Ցրնեան Ցրնեսատ վատնեսաց գանն Նոսրենի ծանր գնոց, զի ոչ յատացր ընդ երկար պահել զանգնեսի բազմաց և մեծ քաղաք, ի մեջի կալատաց հզոր Ցհնանեսնեսնի Ցերանց[1]։

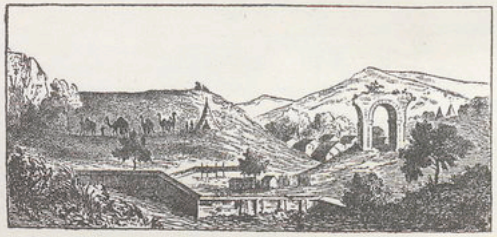
104. Հաստ ցայս վայր վերատակ քաղաքիս, և մինչև ցատանել յազգսիս, ի գէպ վարկանիմ յարջ ասն արկանել ի Տարսոն, և գնեալ զոր ի Նմանե Նետացասնեսնաց՝ յատանելոց անտի Նորին սերատարեալ, որոց գար ի գարէ Նգնատեալ տատարեն Նշարեն և յայժմեսս Նետ և Նմանք։ Եր. Նասս, զատն զրեալ քաղաքին զարմն վեհ է յաշ լիցի. քանզի որպէս ի վերջ Նշանակեցաք բատ բանի մերոյ ի մերոյս բակ, զոր և Աբգարին կրնին, Նեքէ Տարսոն « պէս գնեսան Բազրնսն. զի և » ընդ սոսա մեզն անցանէ գետն Կիդնոս, որպէս Ատա » ծանի ընդ մեզն Բազքևսի »։ որպ զի քաղաքն գատնի յամէն կամ յարեսնեաց մերոյն գետոյն, Քեսգետս անունդ յայժմս գետոյ։ Նեքէ տեղատեսնել է գետոյն։ բայց

1 Գաշ. Տիթ. Ի. 25. Tarsum... quam... Graecis receperat, Rupino Armeniorum Satrapæ potentissimo, qui ejusdem regionis urbes reliquas possidebat, multarum pecuniarum traditâ, interventu, consulte id faciens: nam cum esset ab eo remota nimis, et prædicti Rupini terra in medio constituta, non nisi cum difficultate et infinitis sumptibus ejus curam Princeps gerere poterat, quod prædicto nobili viro erat facile. — Gen. Tyr. XXII. 24.

2 Ա։ պատե անուանեալ զոր տանդնեցան Գեորգեան տեսցոյ տանդ. ժամն Հնեն Ի Ցերեցոյ Հնեսանցն։ անհնարիք մատգարելին Ցեսանդ. Ի պատասխան տանուանեսնեն անդարգան գինեն։

և անդր քան զայն նոյնպէս զուգահեռական նմին այլ տրոմի կամարակապ ձեղուամբ՝ որ կործանեալ է։ Զանազատ չինուածոյն խառ՝ի խառ՝ , մէն իրր կէս Զափ Քանձրաքիւռէ. որոց՝ ի տոքուն ագուցեալ են քեկորք սպիտակ և պաղպաղուն կնդ, որպէս և այլ ուրեք ուրեք, թէ և արդ ծածկեալ են։ Երեցուն չինուածոյ մասանց չինուածոյն 115 Զ. լինի երկայնութիւնն. Քանձրաքիւռէ տրմոյն 6 1/2 Զ. երկայնութիւնն մեծի քառակուսի տրոյն 23 Զ., լայնութիւնն 16 1/2. փոքուն երկայնութիւնն 18 Զ., լայնութիւնն 11. քարձրութիւնն նոցին 7, 60։ Ոչ կարացին քննոդք և գիտունք առաջել գինչութիւնն չինուածոյս, այլ յոլով մեկնութիւն գրեցուցին առել, մանաւք Պարզանապատ, այլք Քուկիմեռ. այլք համարին մեհենասեղի կամ բերդ կամ գերեզման ոք մեծ այլ բազում ասագ որևոյց. և հաւանագոն եմ ա-տրաւան մեծ կամ մեհենի արեգական գին Տարսոնի, խաղալագոյց պաշտամանցք. բայց յամենայն գիտոնց վկայեալ է անենուն և նորանձն. ինն լինել չինուածոյն[1]։

Աջորոյ . Հաստիական չինուած կամարակապ, սերձ յայժմեան շուկայ քաղաքին ընդ երկայնութեան փոզոյի մեջ։ Կայ և այլ փոքր ագուցոյ պատպոյ քաղաքին՝ ի հանուկ գետոյն, զոր ազդ բերդ անուանեն բնակիչք կողմանս, երկոքին ևս պատեալ ամրացուածով խրամատաւ և ուռազուռուա։ Բայսենեցան ընդ յատակս քաղաքին կամարակապ ջրանցք լայնացոյց, գլուատրի 4 Զ. բարձրութեամբ և 2 1/2 լայն, այլք 1 1/2 բարձր և կէս Զ. լայն. ամենայնն ի գետ անգր ատենիսի։ — Հաստիական չինուած երեի և կամարդն եռամեայ՝ յարեւելից քաղաքին, նորագեալ անշուշտ յայլեայ ժամանակս։ — Զիք այլ բնչ չինուած հին կամարակապ մնացեալ ի Տարսոն, ոչ մեհենանք և ոչ կամարք յարձանակաց. բայց միայն արձանագիրք ի զերծ քարինս՝ ազատելոք սրթք սրթք ի նոր չինուածս, պիտանիք հետաքրքոյ, այլ ոչ կիրսպարտնիչք քաղաքին։ Արտաքոյ պարսպոյ քաղաքին կան և այլ բնչ հետք հաստիական գործոց. ի հարաւային սրեւելեան կողման բլուր մի է կէսգլուխ-գագէ անասնակաց, և երեի ի հնումն լինել գերեզմանատեղի մեծ, յորմէ բրեալ՝ գտանին կանեղէն պատկերք և քանդակք հեթանոսական բազում յոյժ, յաղագ յանեական քան հաստիական։ — Բարեբերեան կողս բլրին է Մոպսուհոյ կամ Մոպսուհեստիոյ։ Ասի ի նմա ունել Մոպսուհ զերեզման իւր, որ ի ժամանակի Ադրիանոսի կայսեր ի Տարսոն եկեալ՝ ի պատերազմի ընդ Պարթևս։ Ի ստորոտս բլրոյն կան ջրհորք ինչ ի ժայռոյ քարանձաւք, որոց ոչ գիտեն զգործ։ Ի հարաւոյ կողմանէ բլրոյն՝ ի հեռաստանի երևի Ադանա։

81. Դառն խանձի-գոփառ.

Կամանաց, զոր յիշէ և Սոպատեր, կիսագոյր ձևով, կամ ժամոյ քարանքի՝ ի տոքուն, խնամեան՝ ի վերնագոյնն. բայց գրեաքի մեծ ա. մասուն՝ ի բաց բարձելոյ։ Բիւզանդական է և բերդն Տարսոնի, ի Հա. Կ. հաս՝ի քաղցն, ի հարաւոյ ունելով զդուռն, կրկին պարսպօք պատեալ և խրամով. մարքէ էր սրդեաք գտանել՝ ի նմին և հայկական քիւտասիս՝ ևքէ չէր ի ժամանակի եգիպտական մարտից սպարատաց՝ ի հարթմանէ վառոդապատի մոյ, և յետ սակս քանձելոյ ի վիմանց։ Գտանեին յայլեայ կողմանս քաղաքին նշոյլ քանդակաց, քարանկար յատակաց հաստիական և բիւզանդական գործոց, այլ սրմանագիրք ոչ, կամ դոյզն բնչ։ — Պատահականագոյն ի մեզ ասացուած հետ քանց համարեցաս չիրեմ մի սպիտակ կնդոյ՝ յորմէ կոյին գեա ոսկերք քարկոյն, և առաջնոյ յԱմերիկա ցոյց գտնեցէ՝ ի մեզ պատկերք երեսանց Նոր Ջորջ, յամի 1871։ — Դասանագոյն չինուած քերեա քան գյոլսն ի

1 Տիկինն Գնչհեղոյդ՝ որ ի պանդխտութեան իւրում՝ ի Քաղաքն Աթէս, եկեն և ի Տարսոն և եռանս գտանս գոյս, յամի 1863, լաւ ևս համարձակեալ տալ խնդիրս, բայց խոտորեալի զի գոյց տիրութիւն իմն տարաւոյ, և անասուածութիւն ոչ անչահոյ։ — On éprouve, en parcourant cette mystérieuse enceinte, une incertitude vague et mélancolique qui vous plonge dans les abimes du passé sans vous enchainer ni à une époque, ni à une nation définie, incertitude qui n'est pas sans un charme singulier. — Belgiojoso, 305.

յիշեցելոցդ՝ իցեն Գևոնեայսրիք կամ Գևոնեպատմութիք Տարսոնի, զորոց ոչ ունելով կարեւր և փափագելի ծանոթութիւն, Քողամ յառ. յապոյն առաջարկութիւն։

105· Որպէս ո՛ վերջ նշանակեցաս, ի յետին քառորդի ՃԻ· դարու անկաս Տարսոն հաստատապէս ընդ քարձրացեալ ձեռամբ Թուրքիանց, և ևկաց իրրև ամն երկիրբեր. առաջին յիշատակք քաղաքին յայսմ հայկական պատպոյի՝ ևկնդեցմանք են քան քաղաքականք. առաջնոյն ևսիկդպատոյ՝ որ ի վերին քառորդէ ժ դարու մինչև ցերս ՃԻԲ կացին, ոչ հասին մեզ ոչ առնապիք ինչ և ոչ գործք. բայց զի արդէն քաղմութիւ էին ևնապանք ինչ և ոչ գործք. բայց զի արդէն քաղմութիւ էին Հայք կողմանցն՝ ուսն ոյնորիկ կարգացաս անդ արքեպիսկոպոս՝ ի Կաղկայ կաթողիկոսէ. իսկ յայսմ Նորոգ Ժամանակիս, առաջին Գրիգոր Պալիատ կարգեցաս տեսուչ Տարսոնի՝ յաղագիցէ Իւրմէ՝ ի Գրիգորէ Տղայոյ, յամբառնալ Իւրմէ՝ ի գահ կաթողիկոսական. այլ, որպէս երեի՝ յետ սակաս տանց փոխեալ Պալիատոյ՝ ի քեմ Կապադովկիոյ, Տարսոնի ևկնդեցոյ փեսայացաս. երբ կրօրդն Գրոյս Նկուսս Լուսերոնեցի, զորոյ գնահգէս տեսուք՝ ի տեղացի հայրենի Նորան գրելիս. յետ Նորա յերկուս պոշեցան ամառս՝ Տարսոն և Լամբրոն։ Ապ Նկոսիս և Լեւոնիս՝ երկոքումբք գերագոյն գլխոյք ևկնդեցական և քազատորական գահոյ Հայոսատանեայցդ, քերեա մեծ եղեն փառ Տարսոնի՝ քան բնաւ. երբեք. յաստ քան զգահակալ Լեւոնի՝ ևեաս էր ի Տարսոն և ինդն քահանայապետն Հայոց՝ Ներսէսդ Լամբրոնեցւոյն, որ և ընծայաս (յամենան հանդիսիցն 1185 ամի) գիւղի Լատիսի Գալի և գլխոս կոզագոյ Հաստեաց ևկնդեցոյն, և գրեցուցեալ մեզ և պատուն, ի ձեռանէ Նոսիսակի իւրոյ Գրիգորի եպիսկոպոսի Փիլիպպոսոյ, առաքելոյ սո. Նոյն ծայրագոյն քահանայապետ. և ետ Նկոսիսի Թագրմանել ի յաստիճ գիւղին

82. Ջեմի-գոփառ կամարապատան.

և գրիան՝ ի մեզ բարեաս։ Գետ ամաց Հնդեց՝ ի խաղաղ գիտել յոյս կոս Փետրուիկեաց Ա. կայսեր, գործեալ ևկն ոչոր կաթողիկոսն Նորա, առաքեալ յառաջագոյն գյաշտպան յամենայնի գևկոսս. այլ՝ ի հանս առաքեալսն զոր ընկալան՝ ի Նորին յանգոյն։ Վիտեպատան որ յետ երկուսաստան ամաց ծանան Լեւոնի ևկն ոչոր, ի մեզ կամ՝ ի կնդգրան քաղաքին առ գիւղաքաղիկն Տարսոնի, յոյժ գոյքաչագոյ և պատպանն հանքոյ. և Քէ՝ ի ծայր ևկնդեցոյն՝ անգրի մի էր, և՝ ի Նմին հրեշտակապին ձեռագն գործոց պատկերն ոյն Ջիրամոյր՝ որ գիւղաքիրս գտաստացոյց. և գտանեսագոյ իմն անտեսանեմ՝ ի մեծամեծ վտանգս երկրին՝ պատաստանեմ՝ ի մեծամեծ վտանգս երկրին՝ պատաստանեցան[1]։ Ջայս ևկնդեցի շնորհեալ էր Լեւոնի պրեմպատպան Լամբրոնոյ՝ ի ժամանակի Թագրմեցոյս Քանձեր, պատին

յետոյ՝ ի քաց էառ։ Ապատաքոյ հիւղիցացին՝ յանկեան մի-
ւսմ՝ առ նոյն Վ. խնդրագիրս, կայ չիրիմ գառը Պահ-
մէնի, մեծագնաւ յոյժ՝ ի հաւատացելոց նորին. հաւա-
նօրէն միայ՝ ի գործէ ամէնապատասխան էր բնակելոյ՝ ի
Տարսոն։ Բազմամարդ ասէ գաղափն և պարապատասխան,
այլ հնացեալ և խարխարեալ։ բայց ունէր և ընդէ չէն և
ամուր, ար Ս. Թէոդորա նահատակեցաւ, վասն որոյ և
հիւղիցի՝ ի անդ յանուն նորին Ս. Թէոդորայ։ Ի գա-
ղաթի սուռ ընկալաւ. Լեւոն դիւրատակոյ բանիցս յամի
1211, ընդ նոյն և զգեսպան գքահն Աւետրիոյ, և բնա-
կեցոյց յերկրի իւրում եօթներեակ ութեամբ։ — Ի մեծ
հիւղիցացի Տարսոնի՝ Ս. Սոփհա հոգին և մեծագանձ
քաղաքորդենէք հրկոյց վիշապն յոմերապոյ Լեւոնի,
փեսացուելոյն իւրոյ և Թոռին, պահելեն Հեթմոյ Ա. և
Լեւոնի Բ., որպէս նշանակին արքանի պատմիչքն. յիշե-
լով վասն առաջնոյն, զի յամի 1226 « Ջաղիկեան կոս-
» տանդին կաթողիկոս և եպիսկոպոսք և իշխանք՝ ի
» Տարսոն և գրեին քաղաքս ... զպատանին Հեթմոյ...
» և հզու. ազատութիւն Հայոց. և հղին մեծ սէր ընդ
» Հռոմոյ պապն և ընդ Աւտանայ սերբազն ¹ » (empe-
reur)։ վասն երկրորդին, զի « ի Թոռ. Չի, յամենայն
» յունասքի վիցն (1271) օծին քաղաքս Հայոց գԼեւոն
» որդի քաղաքորն Հեթմոյ, ի մայրաքաղաքն Տարսոն,
» ի տերեն Պահ. և յամենայն ազգաց քրիստոնէից
» անդ հաւաքեալ կային, առ՝ ի տեսանել զարժանի տե-
» սանելոց ազատութիւնն. որ և բազմոց մեծութիւն
» շնորհելաս. յօրն յայն, և քաղաքն ի կապանաց բան-
» տից ազատեցան ² » ։ Ի յաջորդաց սոցին յիշի և սմանն
Օշնի՝ ի Տարսոն, յամի 1308. Թոռ Թէ և այլք ոմանք.
բայց գլխաւորքն առաջնոր կատարելով գմեծագոյն
գայս հանդէս քաղաքական՝ յայտ լինի Տարսոնի յարա-
ձիսն՝ ի պառաւն և ի բարգաւանանս մայրաքաղաք-
քիսն, և դիւրաժառայց ևս գոյով եկեալ ի ծուխ և ի գա-
մուքէ քան զԱխս, յիշելն հաւաքել գկուռնակաս և գՀրա-
պետ՝ ի պարծանութիւն ոմանց, յորս պրաքսիլէր հարան
Փրխասոյ՝ և անատնականքին նորին խնամատիքեանն
Հոր՝ Ս. Սոփհա։ Իսկ յետ բարձման Թագատրութեանն
Հայոց՝ Թոռ իսն և ինքնին բարձեալ կամ ծածկեալ. գի
ոչ ևս յայտնի յիշատակ նորին և ասէի. այլ կարծի լի-
նել՝ ի տեղւոջ՝ յոր Բամազանեանք կանգնեցին գմեծ
մզկիթն՝ Ալու ձաձի։ — Ի վերոգրեալ վկայութենացդ
յայտնեցաս Տարսոնի բազմամարդութիւնն, ուստ՝ ի
ժամանակէ անտի տիրապետութեան Ռեւպենեցւոց,
որ է ասել, Թէ և՝ Նռատնէ Հայոց՝ մեծ մասն բազմա-
քնան բնակչացն Ցոյնք էին, որպէս վկայէ և Լամբրո-
նեցին. որ՝ և յետ մահուան Սեծին Լեւոնի հրապա-
րեալ մեռանելոյն ընդ անհաւանան վարդապետին Պայ-
լին Հայոց Կաստանդին, զոր ի Քրիստոս ունելով լըս-
մեծ իշխան Պարոն Վասիլ, և զուսեալ հինգ հազար

ընտ՝ առաջապաշ էր հիւղիցացն Աւտանայ, և առ հրեղաքա-
ղաքնան ոչ կամացաս ընդունել գհնազանդութիւնն. ապա
տղայ յորժամ ընտրեալ գհնազանդութիւնն. ապա
դարձաւ նահանջեալ գնաց ի Նռատնէ և գտաւ.
ընդ որս ևս ի Հայս գերեզմանեալ յետոյս ևս և ի
հաւատացի, և անկաս ի Հայս գերեզմանեալ. բայց յետ սակաւ
ի միոյ եղեալ ի հրաման գերեզմանեալ ի Հայս
գերեզմանեալ ի Հայս գերեզմանեալ ի Հայս գերեզմանեալ
գերեզմանեալ ի Հայս գերեզմանեալ ի Հայս գերեզմանեալ
գերեզմանեալ ի Հայս գերեզմանեալ ի Հայս գերեզմանեալ

սրանց կամէին յանկարծոյն ի վերայ հասանել Պայլին.
այլ սորա իրագոյց լեալ կանխեաց, պատահեցաս սպա-
տաւորացն ի սահմանս Աստանց քաղաքի, և հաշ և վա-
խրատական տուաս մեծին ի Տարսոն. զոր անկեալ անգր
« և փակեալ զդրունսն երեն ի պարիսպն, և պատերազ-
» մէին ընդ վանեցին խրեանց. իսկ այր ոմն ի քաղաքէն
» ելանել անասն բանասաս եղեալ առ Պայլն, և նա հաս-
» տատաս նմա գինն և կամեցեալ. և ի գիշերի բացեալ
» գդրունսն նմաս Պայլն և զօրք իւր ի քաղաքն, և յա-
» ւարի առին գինչս բազմացն. իսկ իշխանացն այն փա-
» խեան ի քաղաքէն և երեն ի կղզին, որ էր գերեզիկ և
» անպարտելի ամրութեամբ։ Իսկ իմաստասեն կոստան-
» գին Պայլն Հայոց՝ առանց մարտի և գնաս հասանե-
» ցոյց բանիւք և ընդ ձեռամբ էած, և եղ ի բանից. էր
» ի նոցանէ որ ազատեցան, և էր որ անդ վախճանե-
» ցան ³ » ։ — Ի հաստատել քաղաքութեանն Հեթմոյ,
յամի 1228 ձեռն էարկ նոքագիւ զգործոյս Տարսոնի,
յոր ոչ ժամանեաց Լեւոն, գրաւեալ յոյն չինաժամս. սեռ
բան վէմ մի արձանին՝ բարի բազումս պատեալ և արեք
արեք մարելով, գործս ազուելով յոյնն հիւղիցոյ Ս.
Աչտաժածնի՝ վիպել մեզ զայս. և է վէմն 0.75 Զ. ընդ
երկայնն, 0,55 ի բարձրութեան. երկրաչափեան տասիոյն
08 ½ կամ 9 հարիւրորդ. և այս է արձանագիրն.

· Ի ԹՈՒ ՀԱՈՑ ·
ՈՀԼ· ՆՈՐՈԳԵՑ
ԱՒ ԳԱ.ՐԻՍԳՍ ՏԱ.ՐՍ
ՈՆՆ Ջ ԵՒՈՒ.ՄՐ ԹԳ·
ՀԱՈՑ ՀԵԹՄՈՑ·

— Գաղափարք զազաւիղ համարի և գաւանաւոր վարք-
յաչ գաւան Քէսիր-գափու։ Աքրութիւն նորուն գաղա-
գանն վարձեցաս յետ սահմանց, երկիցս պարտալ ի
ատրանէն Իկոնիոնի (1245-6). յերկրորդում նուագին
երկերիս վաճառն հազար! մարդ առ Գաւնդասացին
գԲիւ հրաւիրն, որք առաջս բազումս « բոլոր գաղափն
» գՏարսոս. Քաղաքացիքդն և նա Աչտաս Գաւնդ-
» ասացի՝ մուտ ի Տարսոս. և նէ զամէն նեղութիւն
» բազում ու գնաս. գրեալ էաք նա կարի շատ էր լեալ.
» հաշեց որ՝ ի չրիսիոն գնէն ու՝ ի չրիսիոն ազէկ նեղու-
» կեց մի գերացին զազաքնան. չատք մեռան յերկոց
» կողմանց, բազդ ի գազէն՝ հարիւրապարիկ. զի ա-
» նեկաք ընդ նեղոք ազէկ Ֆռանկի չարհաստաք։ Եւ ապա
» նէին գնացան ի Քաթարէն՝ որ Քաղէն երանել. նա
» չէաք ի լաչ, վասն զի գազազն ասաց ? ասնէն ։ ։ Ի
նմին ժամանակի մեռաւ արքեպիսկոպոսն Թոխաթէաց, որ

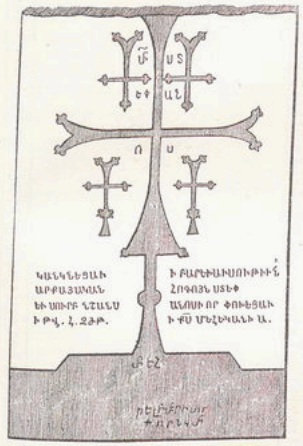
նոյնպէս Թագի գալածի՝ զոր ասեալ էր ասաստիի՝ յոտացաս Թեսաց.
և խոտասանելով ասաքի հիւղիցոյն՝ ի Հոր Երկի, և ապաշխա-
րեցաս ի Քրիստ գիշեալ գնացեալ (յամի 538), պատահի ի Քաղաք ընդ
Սարբա. ի ֆիլոգրաստ ասնեան։

1 Սիմոն պատմիչ։
2 Պատմիչ հիւղիցոյ։
3 Պատմիչ հիւղիցոյ։

ղ գիտէին մեզանիք՝ մինչ ամիսագք Նռատ խնդրելին ի
Քաղաքէն Հայոց գՔաղանեան բերդ. և ընկալեալ ի
քաց գաղան. և « արդարի ի վերայ մեր կացին, ասէ
» պատմիչն, կամ մի անձնդև չեիս. երթ որ ակնդև եղաս՝
» նա ի քաղն օր գիշեր և ցգնեի՝ չկարեցաս, և եղև ա-
» մէն ասեալ մէկ Յով. յայնժամն որ էին հարիւր հա-
» զար մարդ ասելի ասալ՝ ¹ ապանեն, և ջրախզդ ա-
» տակեցան. չատ պիղծ էաք տեղել իրեանց ² Քէ չէաք
» եղբայրաս » ։ — Յետ մահուան Հեթմոյ յաջորդեաց
արքաւանեն 1276 ամին, Եղիպտացիոյ ընդ այսմ

« Եւ ըզՏարսոն գմեծն ասերեալ
Զերկերեքին եւ հաշտեալ,
Զառաք Սոփհա տաճարն այրեալ,
Եւ զգաղան ասար առեալ » ³.

յայտ է գի Նռատնէաց վերահանդիսեցաս քաղաքն, ան-
չուշտ և Սարսն Սոփհա, Քէ և ոչ հաստատ առանձին

83. Թագաւորաց յարմն հիւղիցոյն Տարսոնի.

փառաւոր. և յայսմ չար պատճառի՝ Քէ կրկին ան-
բաւ և անդադար՝ բան վերադարձաս։ — Յիւ ԹԳ դա-
բաս և ի սկիզբն ԶԳԻԵ Սկիզբն արգանակից եղեալ
Օշնի Քագատրի՝ ակր էր Տարսոնի, յորժամ ծնաւն սա
անդ Քագատր Հայոց (1308). որ և յետ մահուան սա-
ղին գնեին՝ (Ի Չագակ գշխոյ, 1310-11), « ազգակիսա

1 Աչտիքն ասէք չան 100,000 հեծեալ զորք։
2 Կարէաք, ասէ, քազատ Ջնս ասձեզ Նռատ, եթէ, և այլն։
3 Վանքաստ Բարսեղ։

Շարադրող ժամանակագրութեան Սամանէի Ուռհայ։
Շարադրող պատմութեան Մխիթար Գոշեցասպրի։
Ասիլ-Մինհասեն, քան Տիւրերին։

Ի յետին ժամանակս ծանօթք ինձ

1767–74. Յակոբ-Պետրոս Սրապեան.
1837. Յովհաննէս։

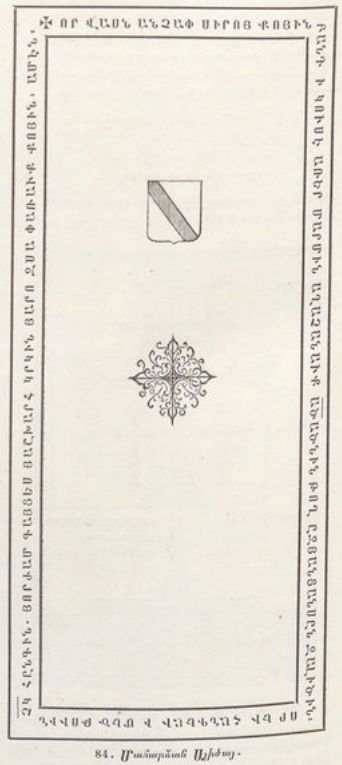
— Իսկ Լատինաց արքեպիսկոպոսութիւնք ծանօթք՝ են

1110. Թոռնը.
1116. Ստեփաննոս.
1190. Ալպերտ.
1215. Պօղոս.
1279. Յովհաննէս.
1327. Դանիել՝ ի Թէքստոնայ.
13... Ալտոն, վախճանեալ նախ քան զամն 1358.
1358–1366. Պոնտոիոս.
1366. Յովհան Pongherii.

Եկեղեցիք յիշեալք՝ ի նախնեաց՝ ի Տարսն, զատ ի վերոյիշեցելոց Ս. Սոփիայ և Ս. Թէոդորոսի, են. Գ. Ս. Աստուածածին որ և Ս. Գայոս, զի ունայն չինեալ՝ ի Պողոսէ առաքելոյ յանուն Աննենապրուհւոյն. Նորա տանն անկեալ և գծան եղիներնի որ՝ ի գերեզմանս Հայոց, մերձ յեկեղեցին, երկրորդական չրնաշարժութեամբ փոթռեալ բնոյն, այլ ոչ ունչի քան երկրաշարժն հետ. Քիւն համարին նմա քառասունք, քան Լանկլայայ: Եկեղեցին ունի ցոյցս հնութեան, երկայնաձև կիսաբոլոր բեմիս, երկուս կողմնական գրանս ունելով այգ, զի առագ գռանն խցկաղ է. կամարակարկին հին կոթռնեալ, պրակս սակ՝ բռնութեամբ ձեռին, փայտեղինաս. Ծածկեալ է՝ ի վերոյ վեղից սեամբ, որոց խոյակքն հինք են. լուսամատքն նեղագ են յոյժ՝ ի կողմնակսն գրանցն և՝ ի ներքուստ, փասե որպ և մերկն. Ի ներքին գրանցն են քառասրահակ կիսատաճեալք. յատարկեան՝ ազգակալք են խաչաձևակք և տապանաքարք, և նախագիրեալ արձանն չինութեան պատապատ քաղաքին. Ի ներքին գրանցն և ի յատարձանն գտանիսնական Աեհփանոսի տրամեն, յամի 1262, գրութեամբ որպէս տեսանի յէջ 271։ — Ի վերոյ գրանն ագակալ է վէմ արձանի չափական բանիւ յեկերան, 1316 Թուականաս, և վախճանադրաստս, (Թիւ. 84), զոր ընդօրինակեմ՝ ի գերեզմանն ընկերցման.

Որ վանն անչափ սիրոյ քոյին
Բանդ ի կուսէ առեր մարմին,
Աղաչանաւք Աստուածածնին,
Ֆեղղ ըղյանցանսն զԱյժնին.
Որ եւ հանգեաւ ի մեծ թուին
ՉԿ (ՃօՀԸ) հարիւր վեհասուն) հրնդկին.
Յորժամ գայցես յաշխարհ կրկին
Յարո զաս փառաւք քոյին. Ամէն։

Հանգոյն Զաքարիայ յանախեալ էր և Աիժ անուն առ պատուազառքեամբ մերայոցս՝ ի Սիսուան. Ծանօթք մեզ յայն ժամանակս են, Աիժ՝ քոյր Կոստանդակաց Թագաւորի (որոյ Պաղտինի), Ծնեալ չորիս ամաք նախ քան

84. Մատենաւոր Աիժայ.

զՊետական արձանիդ, (յ՚7 փետրուարի, 1312), և չէ նման նաև մատենաւոր Քաղաքիան մեզագ. և Աիժ՝ Սենեքերիմայ Կիպրոսի, դուստր Հեթմոյ տեառն Լամբրոնի, որ և յիչի՝ ի կղզագ տեղ յամի 1312։

Ա.լ արձան տեսա վիմի 0,82 Չ. երկայն, 0,55 լայն, պագուցեալ է՝ ի տեղւոյ բեմին, կարեւոր չիշատակ 1319 ամի. զոր և փափագիչ ուրոյն յանդիման առնել հաճեալ և համարատ տասեալ խակտոնին[1].

Կամեալ անմահ բարերարին
Որ է պատճառ հանուրց գոյին։
Սուրբ եւ հզաւր ազգայն Աչխին
Տերամբ թագաւոր Հայոց զարմին։
Կանգնեաց զամրոցս այս ահագին
Նոցունց որ աստ ապաստանին։
Ըզհիմնադիր այս ամրոցին
Չթագաւորին Կոստընդին։
Որ նա սիրէ մեծ գղեակին
Որ ԴԵՂՂՆԲԱՐ անուն կոչին.
Ակարեւցաւ Չանաւք սորին
ՉԿՐԻ։ (Ամբողջ հարիւր վեհասուն սիրին).
Աղոթ որ ի սա ապաստանին.
Եւ կամ մարմնոյ ապահ նային։
Տալ փոխարէն գՏէր ողորմին՝
Լինել ժառանգ Աքին դրախտին։ Ամէն։

Նշանաւոր քան զանձինս յարձանագրիդ՝ ի հաչ տեզապատմեանս՝ է անուն թերդին Գիւղերան, յորմէ փոխադրեալ է այգր վիճն արձանական, որպէս Հեթմոյն՝ ի պարապագ քաղաքին. և համարելի է ոչ հետ՝ ի Տարսոնէ լինել նմին։ Բերդս այս վիճի երբեմն՝ ի մեծ ապտանեանէ (1269 ամին) կոթռնեալ ընդ այլոց բազմոց. ապա կամեալ չինութիւնն քան զայս Թուական, և անտի յատալ չեզ այլ Կաստանդին Թագաւորին, բայց եթէ ինքն մեծ Թագաւորսացն և Պապն Հայոց Կաստանդին. բայց արձանդ գԱչխն և գկաստանդին տեսեալ գիմն կանգնող և գմիս Հիմնադիր, և յամի 1319 տապտաս, Թուեցուցանէ յայնմ ամ՝ (որ է նախընթացս մահուան նորին Աչխի Քաջասիրի), իւրով Հրամանաս վերատանգնեալ զերեզդն յայնմ Կաստանդնէ, Թերևս յորդւոցն Հեթմոյ Զամբարայի տեառն Կղզւոյ, զի ժամանակակից էր։ Ընդ ամենս և ատեան՝ զոր՝ ի գերութիւն Բ Հայրենիք յամի 1151, կալաս Նաբլուսոյ, չիշէ Ապատքաս և զիահիւգապատ, զոր Հանդիպէ նորին ընդ Գեղդեքոր թերդիս [2]։ — Պատկեր խոշոնի եկեղեցւոյն (Ս. Աստուածածնի) է նկարեալ Տիրամոյր Աստուածորդւոյն՝ ի

[1] Զև տառից արձանիս ոչ և քան նախագտագործին. երկրորդէ և և ընծերցուած քառասնից՝ ձեռնիսեն, զոր Լանկլուա ընծերցեալ է, Համ տուեալ ընծերցող... Նոյնպես և առ-

[2] Աստուածորդին ոչ յիչեն զայս տեառն, այլ Հանդիպէ այսքան վկայող և գնդեր-ապետ (Ըստ ուրեք գեա). անձամբ է և

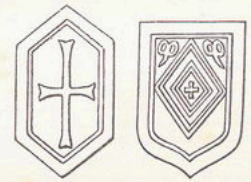
գրին, արծաթեղէն Թագիկ և չղնաձուկ, նուիրեալ՝ ի ժողովրդենէն, որպէս գրեալ է՝ ի տապանն.

Շինեցաւ արծաթեայ չղնաձուկս արդեամբ ժողովրդոց Տարսոն քաղաքի. Թուին Ո...

Թուի զան յայսմ գրատեղ՝ միս եւս զեղերք չղնաձուկին փոփոխեալ բազմաթուանգակ տապանք, այսպէս.

Չարծաթապատ սեղանոյ պատկերքս արդեամբք ժողովրդե... ի դուռն Տարսոնի Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցւոյն. ի Թվին Ո...[3]

Զայս մեծ եկեղեցի՝ Յովհաննէս Տարսեղ պատմիչ յետին Լեւոնի կոչէ Nôtre Dame de la Coulomgne, (Աստուածածին Վաճն), և՝ ի Տաճկաց Թուրքմանք զԱկի Թագաւոր և զերեզման նորին Պիմունդ. որք զառաջինն՝ ի մատան միամ Աստուա Հանգուցեալ էին, և փոխադրեցան այսր՝ Հրամանաս յայգսդի Նորին Կոստանդնի Գ։ Շուրջ զեկեղեցեան են գերեզմանք Հայոց և այլոց քրիստոնէից։ — Զատ՝ ի վերադրեալ արձանդ և քանդակայ գտանին և այլք տապտեալք յորմունս մեծի եկեղեցւոյս Հայոց, որպիսի են և վախճանիչքս տապտիկ.

85. Վախճանագանիկ յորմունս եկեղեցւոյն Տարսոնի.

Դ. Եկեղեցիքն էր Ս. Գայոս, այժմ փոխեալ՝ ի մզկիթ, որ կոչի Գիւխան-ամոի. և է քառակուսի պտղանեն եղեզեաց, յերկս դասս բաժանեալ կամարակապ տեսակք. Ի ծայր երկոցուն կողմնական և անձկացն դասուց՝ են կիսատրոր տեղիք՝ որպէս տատանատեղք, զորսիք զատուցեալք, և խորք ինչ խցկեալք ի նոսին. երկք զրանք են՝ ի կողմանն, և մի մեծ յատակոյ, յորոյ վերոյ՝ ի են՝ ի կողմանն, և մի մեծ յատակոյ, յորոյ վերոյ՝ ի ներքուստ յորկ տղոքիցդ (կանանցդ). յամենէ գրանն կանգնալ է ներքոյն. ի վերոյ գրանց ատեանդատանցն են գնալ է ներքոյն. ի վերոյ գրանց ատեանդատանցն են

յետին տեղիս, բայց դի գիշէ՝ ի տա և՝ ի Պարսկ գտանի տեսիկն. և Լեկտրկի յետան ընդ ՃՀ Պարսկոյ և գՀեթմոյի կոտրի. մերկ եր և յայն տանհանոս Հանգոյն գՀեթմոյ. որ և Ս. Հա. Հա. գտատոս։

3 Այս գրատան է քան հրատարակչէն՝ ի Լանկլուայէ։

երկտող գրուածք գիրքերայ գժտարընթեռնելի տառիւք. ամբողջական գրութեն է այս քան.

Այս գուռն տեառն է արդարոց
Եւ բնակարան է երկնայնոց.
Պահեա զՔէշին արքայ Հայոց
Վեր քարիւ (իւր) ամեն գործոց։

Զահակողմնեան՝ առաւել ևս կենձակոյ խառնելիւքն տառիցդ և առդ ինչ եղծմամբ՝ անլոյծ մնայ. այն գի և ոչ էր լուսագրեալ առ առդս քննութիւն։ — Կոյս և այլ արձանագիր ի տեսս վիմի առ Հահակողմնան գրութեն, այսպիսի ինչ.

Հինգամ թագաւոր զտահասիս չինեցի
որդ անուն (Ս.) Պաւղոս կոչի... տաճար յիշման Աստուծոյ։

Ցառնուն Ս. առաքելոյն Գօգոսի կոչի և ի Տ՚ևօր մի, որպ ՚ի բանի գունդին Ամերիկացւոց, յոր իինայ գոին ՚ի յատակին փոքրիկ քարայր և վիմ տեսս ապագայ ՚ի նմին յանդուքն եղծեալ արձանագրութ., յորում ընթերցաս անուն Գօգոսի, Παῦλος. գուս առ երի ընդ գեղացւոյն քարիւղին տապան վիրատեսեան, նշանակ հին եկեղեցւոյ[1]։ — Ե. եկեղեցի Ս. Աստիսանս. յիշի յատկապես գրելոյ[2] յամի 1215։ — Ջ. Ս. Յաղթելոյ, զորոյ չինուին յատակին քառագրի ՃՒ գաւտ՝ յայսմէ յիշատակարան մի, հանելով գՊատիկն մարգարէութ. « Տես » զգունդսան գործս աստա. զի ՚ի մեծ և ՚ի նշանաւոր » քաղաքն Տարսոն, յորում էր կոչնակ բնակութեան » Իւրոյ, ես չինել ՚ի սմա տուն և տաճար յանուն սորա » և հրամեցի Աստուածային. և էր չնուած » տաճարին ամենայն իրօք գեղեցիկ ձեռագ գրութեամբ, » բարձրութեամբ, խորհուրդ, գրութիւն, և կանաչա- » յարմար չինուածովք զարմանալի. այնպէս պարծանս զի » վայելողացն է ՚ի մխիթարութիւն, և կանացն Աստուա- » ծոյ հնչառքեան։ Որով և ՚ի նոյն տաճարս տաճա- » ձեաց քահանայս ՚ի պատասխանութիւն, զի տեսիսցին » միշտ յաղօթս լինելով, և գիրկագործ խորհրդոն » Քրիստոսի փան փրկչեան մատուցանելով. այսպէս » և զանազան բարիւքովք հանդերձ. և սէրպէս մեծ » տաճար տեսանելով և յօժարութեամբ ի յօ- » բինելով. նմանապէս և գրիչս տուր առատասցին » կատարեալ և պատգամոյ ծոյովքով և հատաքե- » լով գինեցաւքս ուսուցանեն Քրիստոսի, և պղտեն » համանգամայն տա. ՚ի պէտս եկեղեցւոյն և յընծիկս » ցանեն տեսիս տեղիս կոչի։ — Ու համարեն տեղիք քեհան և եկեղեցիք Լամենայ՝ հաստատուք ՚ի նոսա- ման քաղաքին յատակին Թարսեայ, և Ներսէսեայ ՚ի Լեւոնէ, որ յամս 1201 և 1215 պարագեսաց բանսեղծակ փաղց մի՛ ի Տարսոն, չինել եկեղեցին և փառ-

1 Տե՛ս Davis, 141.

2 Տե՛ս գրոմիեան ուսումասիրն և Ս. Կոչոյ վանք. բան ընդօրի-

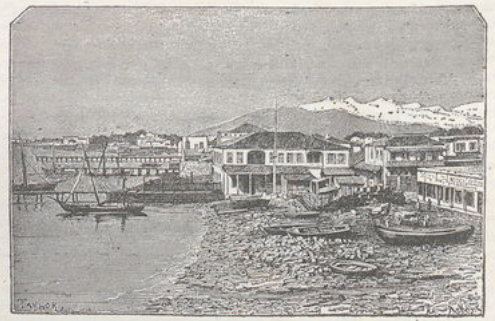
նակողին, այլ կարծեմ թէ ի՛ն Ս. Կոչոյ վանքն տեղի տուած Ս. Գերմանի Լամբրոնեցւոյ, որ յիշեցաւ յամ 115.

նեն բազմիւք և պարտիզս։ յորմէ յայտ է թէ վանական կանք եղեալ յաշխարհին յայնժամ և ՚ի Տարսոն. պատի՛ ի դիւանս Հռոմի (՚ի Վատիկան) զատ յայլոց բազմաց՝ մատեան մի վանքագրեալ յամի 1279 ՚ի 14 Նոյեմբերի Ա[յ]սա, յորմէ վկայ ունի խոստովանի բնակեալ ՚ի Ք՚աղաքի Լէրգասեաց Գիւմուսգոյ դիպուծ 300 տատակին բնակզանեց արժէքեալ, ու ՚ի վանականէ ՚ի Տարսոն։

Ձիք երկայնիւ դի Հանգոյն գոյին յատակին սկսք և այլ տաշիք խոստանալք, վնասակիցք, Պիղատիք, և այլն. որոց դիմատք կացուցէ էր յԱ[յ]սա. այլ դի տա յանաւ քան զայլ քաղաքս խոստա կատարեալ և տանիցս յանդիպասացոց, ՚ի գէպ է թէ տարբեր սրանձնականք ՚ի Սիսիկիա յատէա ՚ի Տարսոն գային։ ՚ի նոր գարս մի յանուանց եկաց է Պերդրանտն փանակ, յամի 1432, որ ռանէաց եկաց է Պերդրանտն փանակ, յամի 1432, որ բաթերթ եգիտ զատնեան քաղաքին, և բազում հին շինուածս տանգամեան քաղաքին, և փառաւ Հին շինուածս տանգամեան կանգնուած ՚ի նմին. չէն և գերդաստ կիրին և տրեք երկրին պարզած և փառաւ։ Ցնոյն ժամ և Պարապերդ վերնատիպ յամի 1471-2. յորում ժամանակի եղոյալ Շահնամարի էիսէր ՚ի Տարսոն [2]. երկուսանգ բերան անհնացոյ գործեալ էր Հռոմեական գրեալ բարձրութեամբ, տարածոյ փոյթ. յատակոյ կոդնեալ կողք քառակուսի Հարի գետին ամենգոյ երանելի, բանտան ՚ի կոյան Հայոց ոգոյ. յերէ և գետանգամեալ քարերէն կառուցին։ — Պագ-Պալաս որ յամի 1704 ազգերէ ՚ի կոդնեալ, ասէ, յարեւելից կասկ անցեալ ընդ քաղաչէն կամարչի

1812), ասէրակ 'ի վերայ բոլորի բլրի մնացեալ հետի 'ի ծովէ, քառակուսի ձևով, 30՝ սրահագիտա, բոլորակ բրգամբ և երկու մեծ անձևիկք, քակ սմանք չհետածուն Նոյն Թուխ և կոչեցեալն Գուտոպտա (Budbeis) 'ի Հայաստան բնակիմանէ: — Ի սահմանս Ֆարանի սահ և Նոր-փոյտ գիւղ Հայոյ մնալ (100 տանիք), այլ ոչ գիտեմ կողմն:

107. Քիշլագաք (յէջ 264) Հասասար Ֆարանի հետեքեմբ վիայեալ 'ի Նահանի պատմիչ առասպելախառն ֆեն ասանգրելեմբ, և ոչ հետի 'ի Նեմանէ՝ գՔաբհալոս կամ Աբքիալէ, Ἀχιαλῆ, Ἀχιαλέος քաղաք, իբրև Նահանգիտա առանձին, և զոչ 'ի միասմ առաջ կառաչեալ 'ի Սարգանապալլոյ. բայց գրերին գանազանեն կարծիք բանասերաց՝ ծնս կամ հետի համարելով 'ի մոչ բազազաքէն, ոմանք ստ. Գաղատատար գիտիս, ոմանք գնոյն իսկ Տէօնեկի-գաշ համարելով մասն Աքբհալոյ, քանզի 'ի ոմս համարեալ գիտելման Աղաբնատանդն. այլ գի հետ ասէին ստ Աքբհալոս վտանս գտագրեն հասանեան, և արդ յաբեւմից Տարանի ընդ մէջ Գաբատատվրի և Գազանէլոյ անցանէ վտակ մի Տէլի-սու կոչեցեալ, հասանագոն ատատանդ ատեն, որ և երեին հոդագրեալ ենդ գերեզմանատանդ: Թէպէտ և յատրն հասատի հանդերձելոյ է մեր անգագրել գիտելիգրելոյս կիլիկիոյ, յոր ժամանելագաս սպ.մեկ, այլ գի անան. Ղատ են 'ի յիշատակս ժամանակիս նատահանգիտա կոզմանս 'ի մոգոտատրելէն Տարանի, հատատագաք տատէն գատագրատրելեն ծագրատանց տարեն վիճակի, որ ընդ մէջ Գամպէտատրոսի և գետերեսանդն Ջահանոյ: — Ապզ յիշեալն Գազանէլը գիւղ՝ տրամ միտ գատանի և էնիքյեկ (Ղոբ-գիւղ), էր երբեմն նատահանգիտա Տարանի, 12 մղոնատ հետ գոյով 'ի Նեմանէ՝ ընդ արևմտատ, և հետ մղոնատ յարեմտից փատանակողն գիւրեն՝ Աիրսին կամ Մրեսիս անտի: Ապ կատագրալ է ատ. բերատ Արեգիլ-ատէրե կամ Մրեսին յոյ վտակի, սակատգ հետ յատանց ծագատ, որ և բազատ ատչամ յատատ Նեալ՝ ծագատգանեէ գմիշոց ատանես և գհազատնելոյ, գի

86. Մրեսին.

հազիս ատնատափ ենդ բարձր է գետնեն յերեսաց արևագտ. ի ժամանակի ամդ Գրմեսնան պատերազմից՝ սկատ. քալ բարգատանել Մրեսնան, յորգարելոյ 'ի Նեատանեան. գիսատ քաղամբք ատերատաց Պոսթզատզատի, և ատ բատ ատկ յատերատ մեծատերատ յերկեմեկ վտանատց ընդ ծով և ընդ ցամաք. ատատ՝ ընդատեն և հանկ գրերս Կերկիլոյ և զոլյոց մերձատր կողմանց փոքուն Ասիոյ. (յամին 1870 հանատ. 'ի Մրեսնեայ 62 միրատ փրատերաց ցորեատ, կիլիք, բատրակ, և յոյ նեատ բերոյ). Իսկ 'ի ծատ. վի ընդատեն գերատրական վտանատ՝ Կատ ծոգոյին Լոյտ, ներ ընկերութեան Պատրիկոյ (Messageries maritimes), և Լոյտեատ ընկերութեան՝ 'ի սահմանակ ատատր գատ և մեկնեն անբատաեն, ընդ որս և ոչյե ատաներ և նատատրատեան 'ի գերերի հատատատակ է և լատատեր 'ի հատանել և գոլատնելոյ, գի 15 Զ. բատեր ատատատիկ, կիսով մղոնատ. 'ի Հր. Մ. Մերմենայ. ցատյոք յատոյն ատ. մէջ երկու վտղերեան՝ սեռեն 9'14 մղոն՝ 'ի սպատգերեան օգոց: Ոչ սակատ Կրատգեր են վտանատց 'ի շուկան Մրեսնոյ, սպատճատատեր, և տատեք բատնելոչ հոգոյ վտանատատաց և գոտնդկց. հատերեր գատրկատրատի տատեք հատերեգատներեն: Քատր վտղոյն մեռն բերելոյն՝ են ներ յԱյտրոց քատգատց, ընդ որս և Աիպատկը տանեք և ատ Քղեք, և Մեհատեքեք 'ի ժամանակ Եգիպատեան մատից, և Երատգատի վտանատկատ իրր 300 ոգիք, որց է և ևկեկեք պատ. տեալ 'ի գետի վտանեանց Վերատատրաց. Իսկ Քատրքե երկրագործ են և հողիք: Քղեք ոչխեր ևկեկեք և գըսպրց մի. Նշանատր է հոգատեսնե 'ի վտանատկատ Նոյեն Պատրատգի ատն, որ կամէր իբրև ծոգոյ ո-

ոգագանել և գրագրերբ ատեան գամգի գատատվգրն, այլ ոչ տատաս Նեռս Քղյլ: Ի տատգս ամգագանի իոյս տատ բատրեկիկքեն 'ի գեատկոյ 'ի լեռնագրատնեատ, ոգր են ամատրատոց գեօդչ էկօգին (Gueзna) և Իլչէ, հինգ կամ վեց ժամագբ 'ի հետոյ տատանն: Ըս Իլչէ են ծծմբոյին Ջերմուկք, և հետք հետ բատատեաց:

Զատրգոյն են յոյժ և սահմանք Մերմենոց, գեղեցիկ և գանագան բատրերբեմբ և գրագրերբ գրագրեր. գատրգ, տանատատեր բերոյ ծիրանի, տատձի և գեղձի ծատոց, յորս տագատատրն եկք և բերկք 'ի տատգ տատրատնե. Ե. 'ի բատատանս՝ Նշանատգ է գրատեկեն յորմէ տատեալ է տերգոյն գատեան (Μυρσίνη) Միրտինի, բատ Ճատեաց: — Ի բագատ տեատգատց բատատ վտղերաց և ընատատեաց՝ զոր Քեղի և ատչք հետագրեկեք՝ գագեցեն կամ Նշանատ.

1 Dianthus axilliflorus, Շատրգատ-մեխակ.
Ranunculus trachycarpus, Խատատեղիկ գրիատգատ.
Nigellaria stellaris, ՝Կատիճակ տատգատեն.
Dolphinium axilliflorum, ՝Կրվիճ բեեատատրկեն.
Papaver stylatum, Մեհեն Նրբատեչ.
Peltaria angustifolia, ՝Կատգատեկ Նեգատերեկ.
Thlaspi elegans, ՝Տատեկ գերտ.
Erucaria Aleppina polysperma, Ջատրգատկ բերեատկ բատգատատրեն.
Helianthemum lavandulæ folium, Կրեեատգեկ Կատեատատատերեն.
Fumana Spachij, Յատեատա Կատեկատ.
Silene Kotschij, Ջեեյեկ Գրեչատ.
Cerastium fragillimum, Կրգեատ գեեատրեկ.
Hypericum polyphyllum, Գատատատրատ բատգատեեկերեկ.
Erodium gruinum, ՝Ջգակեատգ Կատեկատ.
Ochtodium ægyptanum, ՝Խատատ տգատ Կգեկատատկատ.
Paronychia argentea, ՝Գրատեկ տգատեմ տգատգ.
Ononis adenotrica, Իշատատեն գեգատատգ.
— brevifolia, Իշ. կատՆատեեկ.
— reclinata, Իշ. տգատեատ.
— hirta, Իշ. Խատգատատ.
— mitissima, Իշ. Կատկեկ.
Trigonella fœnumgræcum, Հատչատեմ Հատատգատ.
— raphanina, Հատ. բատգատկեկ.
— halophila, Հատ. Նատկատեն?
— monantha, Հատ. գեատատկ.
— Sibthorpij, Հատ. Սկրեեգրեատ.
— cylindracea, Հատ. գրատատեն.
— plicata, Հատ. Նգատեկ.
Medicago galites, Կատգատ .....
Trifolium ochroleucum, Կատգատ գեգեատգատկ.
— arvense longisetum, Կա. գատչատգ Նրեգատեատեկ.
— xerocephalus, Կա. գատեգատչեատ.
— Petrisavij, Կա. Գեեգրատատեատ?
Lotus peregrinus, Հատգատատ գ տատգատատ.
Tetragonolobus palæstinus, ՝Գատատգեկեգ գատեկատեկատ.
— conjugatus, գ. գատատ.
Coronilla montana, ՝Գատեկ Նեատգեն.
Hippocrepis ciliata, ՝Զեատգատ գեատատ.
Colutea cilicica, ՝Կատեկ Կրեեատ.
Glycyrrhiza glavescens, Կատատ Նատգատեչ.
Astragalus tuberculosus, Խատգատ տատգատ.
— schizopterus, Խ. գրտգատատգատեկ.
Onobrychis gracilis, Իշատատգտ վրատ.
Potentilla calycina, ՝Հգատ բատգատեան.
Achemilla arvensis, Զեմգատեկ գատատգ.
Umbilicus glubulariæfolius, ՝Գատգ գեատեգատեկ-տեեկ.
Eryngium glomeratum, Կրեեատատ Կատգատեկ.
Bupleurum glumaceum, Կրեեատգ Նատեատգ.
Scandix turgida, Ջատեգե? տատգատգ.
Colladonia cilicica, ՝Կատեկեկ Կեեյեեկ.
Tordylium Syriacum, Շատեատեչ տատգ.
Ainsworthia trachycarpa, Կեգատգեեկ Կգեկատատգատ.
Daucus Broteri, Կատգատեկ վրատ Գատատեեկատ.
Cauralis tenella, Կգատգեկ-վրատ Տատատ.
Cornus australis, Զգատեկ Հգատատգեկ.
Galium adhærens, Կատատեկ-բատ Կգատատ.
— Parisiense brachypodium, Կա. բատեկեգեկ Կգատեատ.
— Cassium, Կա. Կատեատատատ (լերեն).
Cephalaria cilicica, ՝Գեգատգատ Կեեյեկեգեկ.
Scabiosa palæstina microcephala, Գատգատեկ գատգատեատգեկ.
Filago gallica, ՝Քեեյեկ գատչեատեկ.
— spicata, Ֆ. Հատատգ.
Anthemis arenicola, Կրեեատ տատգատգատ.
Centaurea carneola, Տերեատեկ Կատեկեգատ?
— cilicica, Տ. Կեեյեկեգեկ.
Catananche lutea, ՝Սկրեեկ գեգեատգատ.
Scorzonera verrucosa, ՝Սեեյեկեգեկ Կատեեատգ.
— lacera, Սկ. Հեգատտ.
Crepis Reuteriana, ՝Մատեատ Կեեատատեատեատ.
— parviflora, Մ. գատգատեատգեկ.
Campanula retrorsa, Կատեկեկեգեկ ընեգրեատ.
Specularia speculum libanensis, ՝Հատեեկ չեգատատեեկատ.
Periploca gracilis, ՝Շգեեկ գատտ.
Ecium glomeratum, ՝Խատկ Հատեեատ.
Lithospermum hispidulum, ՝Կգատատեկատ Քատատգեկ.
Verbascum lyratifolium, Նշեատգեկ գեատգատեկ?
Linaria lanigera, ՝Կեչեկեկ տատգատեկ.
— prælta, Կեչ. բատգատգատեկ.
Scrophularia xanthoglossa, ՝Խատչգեատգեկ չեեյատգատ.
Veronica divaricata, Կեկատեկեկ տատգատատ.
Siphonostegia syriaca, ՝Խատգատեկեկեկ տատգեկ.
Phlispæa lavandulacea, Գեեգատեա Հատատատեատ.
Salvia napifolia, Կգեատգատ չատգատատեատ գեգատգատգատգ.
Rosmarinus officinalis, Կեգատատեատատ գեգատգատգատգ.
Sideritis perfoliata, Կգեատեգատտատգ Հատատատեատ.
— cretica, Կգ. Գրեեատգեկ.
Teucrium rosmanifolia, Զատգ չեգատատեատ տեեկատ.
— Kotschij, Զ. Գատչգ.
Euphorbia Cyhirensis, Սգատգեատ Սեեգրեեատ?
— aulacosperma, Սգ. Խատչեգատգատգ?
Quercus Ehrenbergij, Կատեկ Նշերեկատգեեատ.
Alnus orientalis, Գեեգ Նատատ տգատեչեատ.
Arum Dioscoridis spectabile, Գեեգատեչ Նատեկ Դեատգատգատ.
Helicophyllum Rauwolfij, ՝Նշատատեատ Քատեշեեկատգ.
Typha stenophylla, Շգէ. գեգատգատ.
Cephalanthera ensifolia, ՝Գեգատատգեկ Քատատեատ.
Crocus cancellatus, Գեգատտ՝ Տատեատ.
Colchicum Stevenі, Զեատեատգեկ Կատեատեատ.
Allium Gayi, Նատգ Գատտատ.
Bellevalia hispida, Գեեյեատգատ Քատատգեկ.
Cyperus Monti, Սգեատեատ Կատատգ.
Panicum eruciforme, Զեատգատեկ տատգեկատեկ.
Phleum exaratum, Շգէ. .....
Corynephoros articulatus, ՝Խատեատեկ չտգատեգ.
Avena pilosa, Կգատտ Խատգատատ.
— clauda, Կ. Կտգատեկեգ.
Bromus brachystachys, ՝Խտգատտ Կտգատեատգեկ.
Lolium rigidum rottboellioides, Նրատեկ բեեատ.

անուանելոց վիճաց՝ ի գաւառս Աշտիոյ և Կիլսաց [1]։ — Մեծագոյն ևս ի գաղտ անդ են երբեակ քիւք կամ ձեռագործ հողաբլրակք, որպէս թուի դիտաւորեալ ի հնումն. ի գագաթան միոյն ինչ նշխար ամրոյի, զոր քարինս քակեալ վաթեալ են ի չինուածս աւանին։

Ստրաբոն հին աշխարհագիր՝ ի տեղապրելն զծովեզերեայսքս՝ յետ յիշելոյ զԱքթիսթեւս և յառաջ գան գնացուածս Կիւրենաւն ի ծով, ի վերոյ Ալթիսեայ՝ խնդ ի հիւսիսակողմն՝ ասէ լինել բերդ մի հին և ամուր, կոչեցեալ Կօմբ կոչեցեալ, ուր Մակեդոնացւոց յապահովել էր գանձս իւրեանց, յորոց կորզեալ էանկիաքսելով զՄեհրգանս. ամանք յայժմս հաւքերնին ասխարհագրաց՝ տարապայման անգրագիտելով՝ համարեցան գտեղիս լինել զրկուն որ ի Քիկանց Ալեզարեայ. մարք էր լինել և անդ համանուն տեղւոյ, այլ ոչ տարաբանեան բերդին, որոյ քերևս մերձագոյն է դրիւք և անուամբն Սիւնանդէ՝ յիշեալ ի տախմանս Ադաւիկոյ (յէջ 176)։

[1] Լանգլուա կրճատագոյնի առաւել համարիւք զրաքրութիւն կոմոզանաև միւսն, եւկ գրանգատանն՝ էրբև 120 Չափ խորանարդ։

87. Տիւրիկի–դաշ, վէմ կորագանձ, մերթ՝ ի Մխարհ.

Գ

ԳԱՐԱՁԻՆ ԿԻԼԻԿԻԱՆ

Ի ախարհագիրք Ցուձաց և Լատինաց, որպէս ծանուցաք յառաջագոյն (յէջ 2 և 62), Գաբալիոն և կամ Ապուսաժ անուանեն գՀամարէն զսահմանն միոյն Կիլիկիոյ, ի սահմանաց Տարսոնի մինչև ի սահմանս Պամփիլիոյ, և յատկապէս գդիւտահովիան Կապիկագեսար (Կէսք–սար) կամ գլեռան Անկիւրիոյ, որ ըստ այժմեան սահմանաց տեղագրութեան կոչի Իչ–էլի նահանգ. բայց գի մեր չէ փոյթ հին կամ նոր բաժանմանց երկրի՝ ըստ օգտից, (որք և անհարմարք են յոյժ մասին), այլ ըստ երքեմն մերազգաց տիրապետութեան, հարկաւորեմք յոյս բաժին երկրի ամփոփել և զմնան կամ գրոլոն Լատինիոյ՝ փոքու ասխարհի, որ և բնութիւն իսկ գեղանդն և սերձութիւնն՝ ոչ միայն գրաւոր այլ գրեանքն և անանձնաս կացուցանել ի Գաբաան Կիլիկիոյ. ընդ նմին և գմնան ինչ Լիկաոնիոյ՝ գեաւանդն երքեմն ի Լեառնէ, որս ինքն՝ գԼարանդաս կամ Գարամանն, որոյ սահմանք նղնոչէ խառն են ընդ Լատինիոյ. էր իսկ երբեմն սա Բիւզանդեւոցիք գի բոլանդակ իսկ մերձաց այս երկրիս տիամետութիւն յերեմ Լուսնկրոյ կոչէր, որպէս և կանխաս յիշեցաք (յէջ 41)։

Սակաւ ածանօթք են կոլմանքս ի պատմութեան միջոցաւ, կամ գի և ոչ երկար բնչ ժամանակս կոյին ընդ ձեռամբ միոցաց, բայ ի մասանց ինչ, և կամ գի ոչ բաղաքական ասխ՝ որպէս արեւելեայ կոլմանքն յՄերձագոյց և ի տերգացն Ալարաց երկրի, ուստ սկիզբն և անկեալ տեղեաց, որպէս և ի յեղեն ժամանակս՝ անապատք յաղեալ [1], գի և ոչ հասարակաց պղտապահ հետք են ընդ այն. ոչ գիտեմ թէ և գոցին և որպէս բնչ՝ ապացոյն յիշատակութեաք ի նոսա: Այլ պատրաստ պիտի գիտել և հանդ բոլեն այլոց, մեք զբաղանգ գերկիրն՝ որ յարեւելից ի Տարսոնէ կամ ի Մերձենէ նոյն յարեւմտս մինչև ի կոլմանս վիճակին Ասպոյ, և ի հիւսիսոյ յարեւմտեան պատոց գաշտն Կիլիկիոյ (ի Գուլտար և ի Տիւանդէկի լերանց) և ի Գաբամանոյ ընդ հարաւ ի ծովեզերս Կիլիկիոպանեին, համարեմք պատասխանել Բազմոցն Կիլիկիոյ, և յաժամանել մեզ ի կոլմանս վիճակին Անեմք յերկուս մասունս կամ գասս. անասնելով՝ Ենեմք յերկուս մասունս կամ գասս. անասնելով՝ Գեհասնովիա Կալիկադնոսի կամ Սելեվկիա. Բ. Լաբանոսս, որ այժմ կոչ Գաբամանն. յոյս յետին անասն երքեմն համարեր և մեծ մասն Կիլիկիոյ ի սերազատութեան սերծոյց Գաբամանն Թաւրոսի. նոցինչ անասնեցաս և յետոյ յաշխարհագրութեան Ծամանց և Նեանց: Միայն գծագրեցս Գաբամանիոյ Քազմոցն՝ ի տեղագրութեան Չգոյացին մասին Կիլիկիոյ:

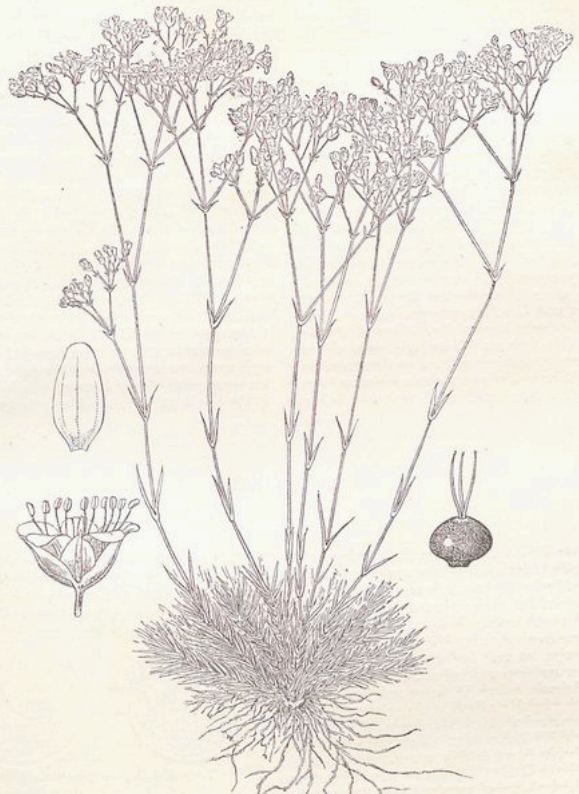
[1] Ի հարեանցի անասնեան իսկ կոլմանցս՝ նշանակեցան ի դիանոց յոգոյ բոլանգանոց. Ձիէձէր՝ Մագան և յոլատ Գաբամանեան (Silene Capillipes, Sil. Caramanica), Պաճի կոլատերն և Ասատանի (Gypsophila Corvillea, Gyp. Arrostii), Աբոլշեցան նշանակիցեան (Pelargonium Endelicherianum), Շահգրամ նշանակ. Նաշ (Dianthus hypochlorus), Մագնեցիր կնգալար (Cornucopiæ cucullatum), Գիրճիկ պղպղակաձև (Gastridium nitens), Աւազաչէր լերկուլատ

Ա. ՀՈՎԻՏ ԿԱԼԻԻԿԱԴՆՈՍԻ

109. Բոլանդակ արևմտեան բաժին ափաբերին Կիլիկիոյ և անառանեայն բան Քաթալին՝ է հովիտ Կապիկադնոս գետոյ, որ երթայր է մեծաքեամբ՝ ի ջուր Կիլիկիոյ, և ոչ պակս գայան՝ ի հնումս՝ ի հարաւ Լքանէ՝ ի Ծով, այլ յարևմտից ընդ արևելս խաղայ, յերկուս իմն ընդոմիջելով զգետիցին այն և զընդարձակ երկայնաձգոր հովիտ, զպաղպակեան երկուառէք՝ ի լերանց ապառաժից, քէ և ոչ միահետ և անընդհատ կցելոց. յորոց հարաւային՝ ամենս փարախոցք հետ կայ՝ ի Ծովեզերէն, վտակս մանուռս առանձնական առաքելով՝ ի նոյն. իսկ հիւսիսային ըստքն անջրպետեն զերկիրին՝ ի Լիկայանիոյ (Ղռնիա) և յԻսաւրիոյ. ասչմանորդս ունելով յարևմտից զՊիսիդիա և զՊամփիլիա, յարևելից՝ զերկրեն եւս մեծամեծ բաժինս Կիլիկիոյ, զԼեռնային, զԴաշտային, և զնոսն Ծովեզերեայս. — Ալիւսոյ առաջք և օժանդակք են գետոյն Կապիկադնոսի, որոց գլխաւոր հանարի առաջինն և արևելագոյնն՝ կիօք-սու (Աղապոյ գետ), յոր առնու կոյն յանուց և բովանդակ իսկ գետն, և բղխէ՝ ի հանմանուռն կիօք-սուոյ լեռնէ. բան սեղապոյդ գարաից անուց յարևմտից Լրամենկի ընդունի զգետոյն Ազդոյի՝ Թեթև Ագ-սուի՝ իմեալ՝ ի սահմանոյ Խաւրիոյ, զոր և մարթ է սիրոյն հանապել Կապիկադնոսի, և որպ՝ ի բազմոյ չանուն քաղաքս կոյն Լրամենկ-սու. յարևելից վենամի սարեն իջանէ Պայրեանն (բան ոմանց Պայրգան). և՝ ի սարեն արևելից և յարևմտից Գարամանի՝ Որազաքլը-սու, որ անցանէ սա Քաղաս. այսոքիկ ամենայն յահենկէն՝ որ է՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ Կապիկադնոսի. իսկ յահենկէն վտակք փոքունք, յորս հզօրք արևմտագոյնքն Պայ-սուրն և Լրմիկ-սուրն; Քեռ օժանդակքեան սոցին անձնվանայ և խորանայ գետաւոլիան, վասն որոյ և մանուռնք են գետակքն, յորս մարթ է տասնիւն համարել բազմարդիւնս Պայր-գավազ՝ ի ձախմէն՝ յելից Քաղաց: Երկայնութիւն գետոյն համարի ընդ բնաս 160-170 բնասունս: Բազմաթիւ յոյժ են մանր վտակք օժանդակացն, և գրեանք ասէնկերն՝ ի բարձանց լերանց և բլրոց գահավիժին, վասն որոյ ամենեքին իսն յերազութիւն դհոսանս գետոյն:

Թէպէտ և բոլանդակ երկիրն լեռնային է և մարթ իջել Տաւրոսի կղզոյ համարել գլխիմեն, այլ ոչ ուղղակի պատրաստին նոցա՝ որպէս գահձն Կիլիկիոյ, և ոչ համարին ունել կատարս բարձունս քան զ'2000 Ձ.: Նշանակին յահենկէ գետոյն լերինք՝ սկսեալ՝ ի Հս. արևմտից՝ Ալեին տաղ, Երկի-պէդ տաղ, Քաթրամ տաղ, Թոփլի տաղ կամ Թոփ-պէտիք՝ ընդ մէջ Պալքէսէհրի և Քուպգէնոյ, Սաի-պէմ տաղ յելից Քուպգէնոյ, Թէկքէ ընդ մէջ Սարըգամագ և Ալեւկիոյ: Քաղքն գետոյն ընդ մէջ կէտգատ և Ծովեզերին՝ նշանակի երկայնաձիգ Թիւրքմէնի? լեառն, ի հնումն կոչեցեալ Խնպատոս: Ի հարաւակողմեան Ալեւկիոյ յանջրպետս գետատափին և Ծովեզերացն խնդրելի են կայանիցք կամ էտիմերդէս (Carmerdes, Cathimerdes) լերինք, ընդ որս հանց Փիլիպպոս Օգոստոս Քաղաւոր Փռանկաց, յամի 1191, յետ անցանելոյ ընդ Կապիկադնոս: — Սաորին արևելեան հովիտ գետոյն՝ միայն ի սահմանս Ալեւկիոյ գաւառանց և ընդարձանէ, որպէս և գետն. զի ի միջին մասին խթամ հարթ 15-30 Ձ. յայնութիւն ածի, և ծանծաղ է, այլ երկայնութեաց բան էգ-զնելոյ գետացն, իբր 2 կամ 3 Ձաւ սա մէն բնասնան. այլ ի վերնագոյնն փառապատիկ ևս երկայնաւոյ է, բան սահմանք քեան գան ի վայրին Ադաբախի գոլով երկրիս՝ յարձանձ և փորվք անդնդանձ յոյսայսեալ, անշնաւ էր գնալ և պահպետ հան հարգել ընդ այն, և չիք իսկ այնպիսի ճանապարհ բերոյ ի Ալեւկիա իսկ՝ ի գլխաւոր չէն գաւառին. բայց երկու պարսպաք բացեալ են վարուք՝ ի Ծովեզերէն՝ ի Կիլիկիա սրեալ՝ ի վեր ընդ հիւսիս՝ կարելով զգետն և զնոսանն, և անցանելով ընդ կիրճս և ընդ Ձորաշխիաս. մին ընդ արևելս կամ չափն՝ ատեի՝ ի Լարանտա, և միւսն չափեկ՝ Ալեւկիոյ և ատեի Կիլիկիոն: — Ձկք երկրագիր Քէ որ և Հարթ իցէ երկիրն՝ քաղ բարերար է և գաւաշտալի բանաստեղծքեամբ և պտղաբերութեամբ, այգեաք և անդառատանք. որոց վասն երևեն՝ ի նահանեաց բազմատ առաջ երթիք, քանզի բարձր են ուռուցք գետոյն և ոչ պատճառ յառաջանն անդոյց:

Բան քաղաքաներին, որպէս և այլոր ծանուցաք, գժուարագոյնք ևս են ասչմանք Քաղաւոյն Կիլիկիոյ և Իսաւրիոյ, մանաւանդ Քէ բան բազմաց անբաժանք. իսկ սահմանքին գաւառք բան հին ախարհագրաց, ի մասին յոր ասչմանեցաք մեք գՔաթրաւս Կիլիկիա, յարևմտից կոյն նշանակին, Լարանտա կամ Գալասիս. զի երկակի ևս գրեալ կայ (Λαλασίς, Δαλασίς), ասկոյն խաւրիոյ անհմանեն զայս՝ հանդերձ հանմանս քաղաքաց. — յարևելակողմն Ալեւկիա. իսկ ի մէջ կողմն ոչ նշանակի ուրոյն գաւառ, ոչ այնպես ասկս հանմանեն անջրպետեան երկրին, որպան վասն անհարթութեան բազոց առաջակող բնակչացն, որոց գժուարին էր ասչմանս և բաժինս կարգել: Հանմանցեալք անգամ Քաղին գայն ի բնիկս երկրին, յորս էր ցեղ մի որքազան կամ քաղաքացի, նայական հանարեալ, Ոլբա անուամբ (Olba կամ Olbasa), զոր ասէին՝ ի գլխէ Լատոյ որպէս Տիւկքեաց, մեզ՝ ի հոմերական դիւցազանց: Մեծ ևս տաճ էր կենսատանց (Cennati), մայրաքաղաք ունելով զԴիոկեսարիա: ԵՒս Բիւզանդացւոցք թեմ Սելեւկիոյ անուանէր զայսպան բոլանդակ գետատափան Կապիկադնոսի, այլ և

88. Ալազոյն մեզոգ (Arenaria glutinosa).

անգրագոյն մասն Իսաւրիոյ. և բան Փռիւգիատոժեների՝ սոցինքն է Տաւն-բաղաքք, որք են Գերմանիկոպոլիս, Տիւոիոպոլիս, Դաւլոսիոպոլիս, Զենոպոլիս, Ղևնապոլիս, Նեռքագոյն մասնն և Ծովեզերեայն Կոչէր Դեկապօլիս՝

Հյուդիոպոլիս, Լոքնեազոլիս, Կեսարիա, Լաւզան և Գաւրասանոս. Դյուրս ի տղայն իրքն ի Ծովակիներն Կիլիկիա պատահանդուց տեղագրելուցդ անգամներ:

Սկիզբն թնաւոքեան Հայոց ի գաւառս Սելեւկիոյ կանխէ բազմից զան գնացուածս Թուրքեանց. յիշեն յամի 367 Հայք դարձեալ ի լեռնակոյսնս Սելեւկիոյ, ուստի յորձակեալ ի վերայ տղայգնացն՝ որոց յաւարի հարեալ էր գնդապետն Խնկեանի՝ բաժինքն գնդացուածն, և հարածեցին զնոսա մինչ ծովեզերս երթալ ի Խերիա: — Ա՛ւ պղտազատութեամբ մեզացոյց՝ նաև վասն հզօրին Թոպտի ի՛ սակ տեղեալ Կիլիկիոյ և Սալբիոյ, որպ է խնդալ և գնդացնացս Սելեւկիոյ, ընդ որ յատակեալ Թագաւորն Լեւոն մինչև Ամասիա: Ի սկզբան տէրութեան սորա՝ սեփական խնդան կոչեցեալ էր աւազագործն Գաւրեացոյ նորին՝ Սիր Աղամ, որոյ սահման խնդանութեանն հասանէր մինչև ի Կամբեռնոս, և քանդակ երիցն կոչէր Աշխատն Սիր Աղտանայ. բայց զի սակ ի Սելեւկիոյ մինչև ցամաքնել բերդն այն ձգել խնդանութեանն, մարքի գնեցիա արագոյ ձեռն նորա հանգել. և էր իակ այսպէս. զի սա կինդանեաս իակ Աղտանայ Լեւոն պարգեւաց գայն Հեթումեան տոհմայոց. այլ և բան երիցս խնդանութեանն Աղտանայ՝ թէ ի կռուին գեռատհղմին լինել, վասն որոյ և ի Ծովակիներն բաժնի քննեացին: Ի գաւակսորդի խնդանայ Հայոյ սա Թագաւորութեամբ Լեւոնի՝ Նշանակին և տեղագրելոյ ոմանց՝ որք ձանապրհ արդ ի Հռոմոս կողմնակոյսնս, և հաւանաբէն ի սմին են և այլ ևս բերդոցաք տեղիք՝ որոց խաղաղ անծանօթացեալ են արդ գիրք և անուանք: Զիշին գոքս և սա Թագաւորութեամբ Լեւոնի ի՛ ձեռս իշխանութեանց. և վասն որին ինչեան տեղ պարձանան պատմագիրն, երէ՛ ի սկզբան Թագաւորութեանն « Լինչն » Նորընծայ Թագաւորն գնայր ի՛ Սալբիա սա ի՛ տեղ » տեղիան գաւառն, և գարձեալ գայր պարտքեամբ » ի տան իւր »: յայս է ի՛ բաս կամի և ընդինչն գտեալ գտեղիան չէնս և հանդարտեալս:

Բաս տանեան վարդապետն արդ գետաշխատ Կալիւադոսի մեծ մասն է ի՛ չ-էլի գաւառի Գարամանն նահանգի, յորում բանդագիրն և ծովեզերեայ վիճակք, և հնդատասան տոհմք (Աիրէպք) Թուրքմանոց, ոչ գիտեմ ի՛ ծովեզերս երթէ ի՛ բան ի՛ հասիս. այլ ի՛ սմա են տեղիք սրտիկ. Էրմինէկ՝ երկու վիճակք, Սելեւկիէ, Գելգելի ձէպէլ (լեռնակոյսն), Զիլնէ, Խվքաքի, Սարը-գաւազ, Թուրդ. իակ ասիրեցք կամ տանէք՝ են, Սիմանդը, Քեշլի, Էրեմի, Գուլաձը, Թաշեար, Գաւա Գուճուլու, Գաւա Հաճիլի, Գաղզը, Կևրճի, Սանտաղը, Խայր իլի Քիւարդեան. և երեքին՝ Գելգելի Գուզ-աղաճ, Գելգելի Եօղևան, Գելգելի Քերմնէ, որք Թուրն ի՛ ծովեզերեայն, սա Կեչինեզեա. զորմէ զանց արարեալ՝ բան հոմոյց գնացն զատացաք գաւառս Սելեւկիոյ երթս վիճակս, ի գետաբերանն և ի՛ վեր բաղալով. և իջեն, Ա. Սելեւկիա, Բ. Սարը-գաւազ և Թուրդ, Գ. Էրմինէկ:

Ա. ՍԵԼԵՒԿԻԱ

110. Մի՛ ի՛ կարի նշանաւոր կիսից բանդագիր աշխարհին Կիլիկիոյ է Սելեւկիա քաղաք, բան բազմապարիկ տեսարժանից, զոր և գիրք նորին հաւատանին՝ հաբեանցի իակ ոմանի իշխելով. քանզի կոչ անդ ի՛ բնբան գետացն Կալիւադոսի, յամին նորին, որ է ի՛ հարբասոյ. իրրև ութ մղոնս ևեթ բացակոյ ի՛ ծովէն, ուր ձեռացեալ կոյ գոգն կամ փոքր ծոց Ազա-յիեան կոչեցեալ յորմէ ասեն, որպէս տեսցի ի տեղապրի ծովեզերեայն. և իրրև 12 մղոնս չափ հեռի է յորմէ լեան ասեանցն՝ ուր բաժի գետն, ասկուսք ի հարաւոյ գետաբերանդն Փէրէմպէ. նուսեալ ի բարձրատանգամէ 260 ի վերոյ ոտեացն, ի գետիցիկ հովտի լերանց, ի նահանգի սակ իրենն քաղաքաց լինել անդ, Ալբիայ (Olbia) և Հիւրիայ (Hyria), զորս այլտեղեալ մեզացոյց Սելեւկոս Նիկանոր՝ զօրագար Մեծին Աղեքսանդրի, և բաղմապարիկ չենքերովքը յորշորեալ քաղաք մի մեծ և փայլուչ՝ կոչեաց յիր անուն Սելեւկիա, Σελευκεια, Seleucia. և զի բազում և այլ քաղաքք էին յոյն անուն, սա մականուանեցաւ Սելեւկիա Պիերիոյ կամ Տրաքիան, յորմէ առլորեցան ոմանք լսկ Տրաքիա կամ Պիերիա կոչել զսա, Trachea. այլ իակագոյն մակդիր եղև սմա՝ անուն գետոյն Բերդ, և կոչեցաւ Սելեւկիա կողմնակեան, որպէս գրագրեալ ասացաք և ի գրոսն քաղաքին. Σελευκεια των προς τω Καλικαδνω: Քաղաքս

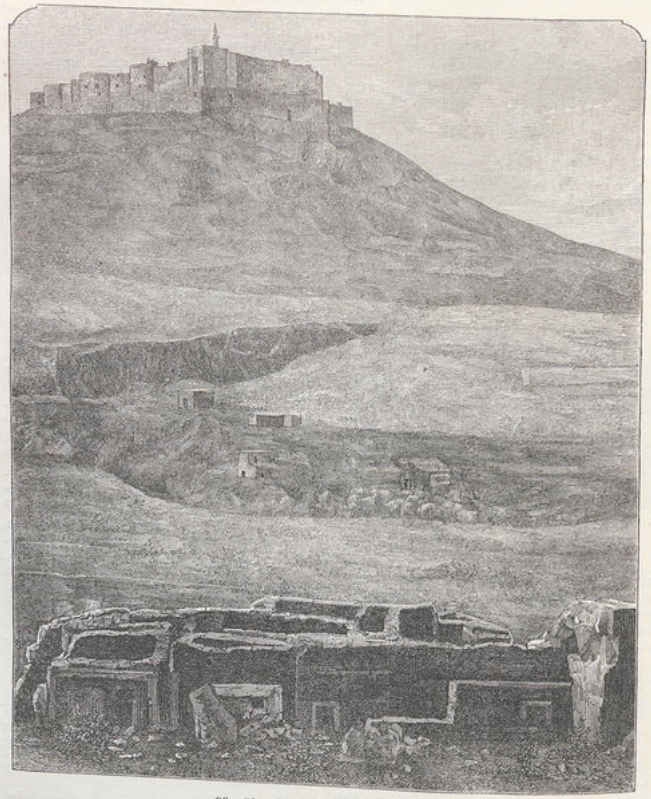
89. Դրամ Սելեւկիոյ սա Պոդիկեանոս կոչելոյս.

պահչեցին գոնէն մերայինք՝ ախտապետացք քաղաքին, ասկաս ինչ պահս և Թուրք, որ ցարդ կոչեն գայն Սելէքիէ: — Կոխանձդնդեմ ամբարձաս սա Տարսոնի. և մերոց ընդ նմա ոչ միայն չհետածոխեն և տուելասիկ վաճառաշահութեամբ, այլ և տառնեցարքն և գիտեն և ոչ ևս ի՛ ծովեզերեայ ճանապարհ, այլ ի՛ ներքոյ ի՛ ցամաքի ի՛ Ծովակիներն Կիլիկիա ի՛ Ադանա և ի՛ Մարաշ:

Նահան արամբք. յոր յիշին ձեռնհան խնդասանէրքն Աղեհնա և Քաճնարքոս սա. Օդտասոս, և Ակեքսանդր դպրապետ Արգիոյ Աբելիոսս: Ընդ երկար վայելեալ և յարատևութեան ազատ քաղաքի. այսպէս և ի քրիստոնէութեան ազատ քաղաքի. այսպէս և ի քրիստոնէութեան ազատ քաղաքի. այսպէս և ի քրիստոնէ

տակաւ և անդուք հասարակաց տեղիք, մզիկիին, չուկայն և իջեվանատուն։ Բայց ի յետին ասկո յատկաւ չինու-Քիւն և քնակարքին քաղաքին ի ձեռն Ցուենց, որք չինեցին և նոր կամարչ։

Ղառնատոր քան զպատկի է մեզ Ռիչդ Մելեհիոյ յաբեսիոյ քաղաքին, որ և բաւական չէն ինայ ի գագաթան լեռնակի, յոր հանէ ճանապարհ ոտիպաց, կրկին ևս դժուարագնալի գերիացն կատակքեամբ. պա-

93. Ընդ Մելեհիոյ եւ Գերիզմանք.

րիսպք բարձունք և հզօրք և կրկին վտս խրամով պատան գրերդն ձգանձ, և աշտարակք խրտնաք մերձ ընդ մերձ կամարաք կցեալք ընդ իրար. ի մէջին կան ատեարկք և-

կեղեցւոյ, տանց, անանց, ջրամբար և այլ ամրաքանդք վճանփորք։ Ի վերոյ գրան պատկին պատկին՝ որ չէ բարձր պարկս գետերքինն, ընդ ծագկազարդ խաչքանդա-

կաս, կոյ քառակուսի վէմ արձանի երիք չրձանակաք, ուսան տող բարձրագանդակ հայկական արձանագրութեամբ ի միջին, և մէն մի ի չորեսին կողմանս ներքին շրջանակին, համակ ընդհատեալ կամ ապականի տասիք. որ գի և մասամբ եղծեալ են և գին քանզ ընդօրինակելագ ի գիտաց, սակայն ոչ չեն գիշէ ազգային բանաստեղծ, որոց անկ է ասացել զայն. քանզի յայտ Քերականաց և վէմին է փորրկի գազափարն՝ որ ի սահզագրեան Գրիգորի Ծանապարհ գաստի, Նոյնպէս և Լանկրտացին. այլ սկսեալ ինչ Նշմարի ի սկզբանն յերկրորդ տողս.

Ի Հայոց մեծ թվականին Ո և Չե ամին...

յերկրորդ և չորրորդ տող երկի Թագաւորն Հնդկաց, որ անշուշտ ի յետագայն վկայի չինող կամ Նորոգող կամ Նուաճող պատկանի. յետերորդում տողի վերծանի կատանդկին անուն որ է Հայոն Հնդկաց, և ի վերջումն Լուսն. յանհայտնեան չրձանակին՝ անուն Սկրատաց, որպէս Քամ Գանգասպրին եղբայն Հնդկաց. ի վերոյ գրելոյ է Յիսուս Քրիստոս լսա Լանկայան։ Ըստ և անկատար է ծանաթութիւնս, սակայն բաւական համարիմ և բոլորդ՝ ի հաստատել զազգասանին չինողսն, ա. որս փոխանի և ընծս։

111. Ընդառաջ յատաչ քան զպատգամաւորն Թագն Լեւոնի Մնծի անկնալ էր Մելեհիա ընդ իշխանութեամբ Հայոց, գէթ յատաչ Թոռոսի Բ., որ բոլորովին անբնաց Կիլիկիոյ. զի Լեւոն անգէն ի սկզբան ատրութեան իւրոյ պարկեցաց զքաղաքն զայն Շահանշահի, որպէս Զօրաւարանի Սանձոյ և քեռ կաթողիկոսին Գրիգորի Տղայոյ. յետ մնշատն Նորս յամի 1194, տաւս տերին Կոստանդ իշխանի՝ որպէս Թոռ ազգակի կամարտիոս յոյն կամ յաոին տասի. քանզի ս. Թագաորքեամբ Լեւոնի չէր ս. թերաւոր Մելեհիոյ, իսկ Կաւմատիսան իրքն թերդ մի ընդ իշխանութեամբ հօր Նորին Հեռի Սեբաստաւոյ Օտար պատճէն Նաշակաց չէին յամի 1190 ընդ Կոստանցի և զՊալատին հզօրաց Նորա Կամարտիսան, հրամբրեալ տատեալ ի Լեւոնէ ընդ ատ մեծի կացեցն Գերմանացոց Փրեդերիկ Ա.՝ ի գալ Նորա յատաչութեան Կոստանդնի, յոր ոչ ժամանեաց, Ջրահեղձիլ եղեալ ի յորձանս Կղիկիացոյոյ. և զրկեալ Նորն զրոհն ընկալաս Մելեհիա տգով Հանեմեալ, Հանդերձ իշխանաք Նորին և ռանեսաւն, և յատարեալ ի Տարսոն և յՄաւրաք։

Ցետ քան անց տգոր գիպատածոյ Լեւոն յերկտասան ամի Թագաորութեանն՝ զգաստաբ Մելեհիա Հանդերձ տաճանաքն, ընդ որս և զԳրիգոր և գհոմսատիրատ՝ պարգեւեաց Ազատաց Լեւոնեանցին Նոյնատիպ, յորոց ոչ տակաս ազնուքեան էր գտանց ի մօտաս պատերազմաց և ընդարձակութեան գահոյից Նորա ի հրամանատար ատենատան՝ Կարին կամ Կերէն անուն,

1 · 2 Եմբատ Գունդստապլ Պատիշ։

յատ Լատինաց Garinus de Monte Acuto, յատ Փռանկաց՝ Guerin de Montaigü, ծանօթանելով գոյս (յամի 1210) Փաշանատգապետին Խնամիներեան Գ., և Նեղրելով ի Նմանէ վատերազմանել զպարգեւագիրն. պարկս և զգար Փաշանատգապետն կեղտակաս, չ'3 ազատ սակ ոչնչ սակ. և միայ անգին ոչ սակաս ժամանակս ի ձեռս ատենատան ոչնորկի, սերելեաց և Նրկակակցաց Հայոց։ Ազգական բերդատագ Մելեհիոյ յամին 1214 կոչէր Ֆրեդերա տէ Փարրաս, (Frater Feraldus de Barras, Castellanus Selephii), և տատարգեաց այլոց պատգեւագրի կամ գաշնագրի Լեւոնի։ — Ի սկզբան Թագաորութեան Հեթմոյ՝ մինչ ոչ ինչ պատկիալ էր ընդ Զաքարիէ, յերբեմ ազգ տեսանել գնայր իսր՝ զգ էր ի բերդին Մելեւոնիոյ՝ ատ ազգատն իրենանելոյ, զրգելոյ ի Նմանէ՝ ոչ կամէր գտանալ ատ փեսային գեաւորս. փոքացատ Թագաորաշնչն կատանդկին պատգեւ գրերդն և Նեղել գաղթական՝ զի տացնէ գիագատնին. իսկ Նոցա տատ գայր մի ընդգիմանալ, ոչգս երկացեալ քէ գոցէ Հայք միաբանիցին ընդ Խնդիացիս և իսրատ. ի բաց գանանցեն գնատ, բայց և ոչ կամելով մատնիչք երեսել և անհրընկերք դիտալ գտեր պատգեսդին իրենանց, ա. ան. « Զրերդ Լեւոն Թագաորն ետս մեզ. մեք չկարեմք » տակ ընդ իւր գատարն, քէ ել ի բերդես. ոչգս մեք » կու երեսիք, գոք տակք գրերդն ս գինքն։ Ի ոչգս ցեղ » ատին գՄելեհիա ս գիագատնին։ » » Քայամ ժամանակաւ տամանաւոր ատենատն կամ բերդատագ կոչէր Նահի հրամանատար ատենատն կամ բերդատագ կոչէր Գերդրան։ Ի Նմին իսկ տարի վերատատեալ է Հեթմոյ ի Հայաստս բերդին գտնանագերին գրաւել Նուագոյք վերագրեալ։ — Երեք ի բանիս ատտ քաջ ամրութիւն տեղացն, զոր չէր հնար առնել յարձակմամբ. որ և ատենացն յատաչ հատատաւոր էր յարատանաց Աղաչատեան տատանի, յետ մնշատեան Լեւոնի. զի « կատ գիտատ » թիչ երկիրն մինչ ի Մելեհիոյ գատն. բայց գՄելեհիա » Ռատիքատ (Հնատգատնին) ֆիրքեան պատկին օգնա » կանեքեամբ Հայոց։ Իսկ Գատան Կոստանդին Պայլն » դի թերքը էր Նեստատ քեամբ անցոյց գատքեր[2] », և ատտ ի գէտ ժամանակի քատկաց անգրէն գերգեալ երկիրն. բայց գի միշատատնման էր ատ Հայոց և Թուրքաց բազատ անգատ ատգատրել գերէր բանատգատքեան և կատաց. մանատնդ չգտատ գտացատ չտեսատ տատնի Գատատնանդ՝ ի կէտ ժԳ գատատ, և Նատքեամբ իմն Գատատնանդ՝ ի կէտ ԺԳ գատատ, և Նատքեամբ իմն ատրացատ նեմեն, քատ ատտեգատքեան Նգրին գատանգատքանի ի երկկ երկերեն, ատեն, մեծի ատտատնեատ քրիստատերէից՝ ի կողմանեն, և. ի գատ ատգր՝ ի գերն Նատ պատհատատնդ բերդին Մելեհիոյ, միացատնալ ատենդ ի Թագրքատնացն հետատգատ Գատատնանէ՝ ատյատքեքով գատատ հրեանդ ի ձև. քրիստատերէց, և գատատատնալ

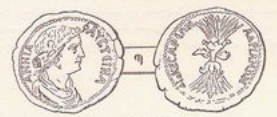
թիոյ. այլ ոչ ատ. տաքս և ոչ ատ. յանդղագին՝ ոչ ևս յիշի Ակնարկս յանուանի՛ ի պատմագիրան մերում. և ոչ իսկ եպիսկոպոսացը նորին, յորոց զերկուս միայն գտանեմ յիշեալ յԻի՛ դարս., զԹեոդիլ յամի 1173՝ ի մեծի ժողովին Ձամկոյի, և զԹորոս յամի 1198:

Իրրև միով գարշ գինի բաժանեան պետութիւնն Հայոց՝ վերնագնացին Պապաթոյ յայց ել և Ակնարկիոյ (յամի 1471), և հինգ մղոնս հեռի առ՝ ի ծովէ՝ զգեան հասանալի Բրնձոյ գետոյ Հայրենեաց Իւրոց, և զԱկնացորնեն՝ անվիթիաւորն Վերանոյ գաղաքի, այլ մեծագոն ևս և միասանի տեսից. այսպիսիս առ և գեղաշարան առ լերանին, որոց և մի մասն՝ ի նմանէ իսկ՝ ի լերինն հատեալ. յոր՝ ի վեր երանելոյ՝ ժամանէք՝ ի գրունս առաքին պարսպոյ բերդին, և տեսանէք առաքն և անսի մէն մի բարդե. գրունքն երկաթեղինք էին առանց փայտեայ պահանգաց, իրրև 15՝ բարձունք. վիսով չսիւ լոյնք. քաղ յոյժ յոյնկոյք և յարդագործք՝ որպէս թէ արծաթեղինք, քանձունք և հողք. նոյնպէս և պարիսպն առաքք, ի ներքուստ կողմանէ խնդունք, որպէս և պատաւարքն, իսկ արտաքուստ կարծեցեալ հազով պատեալ, և չոյժ զառ՝ ի հակ, մինչև անձնաւ լինել վերելից. և սքեան լայն էր հազարապետ զերծուած, զի՝ ի առաքն երեք մոնեպատ էր ջրնապարհն, իսկ ի գագաթանն և ոչ մի տեղ, որով բերեր գնանեալքն զկր մի չափս: Ի մէջի պարսպացս պատգարակ էր ոսկիի՝ որ Գիհանի Ակնեհիոյ՝ առանձին օրմեք և ամառ արտաքերք. մէջոյ կրկին պարսպացն ընդարձակ էր ուսիի քան զ'30 քայլ. որպէս զի՝ ի լինել հարկի մարի էր փարել անդ զերկրեն և զանել երեք հարիւր քառ. (stara) ցորենոյ: Ի մէջի բերդին մեծ քառանասի փոս մի էր վեհապար, հինգ քայլաչափ (passa) խոր, 25 երկայն, 7 լայն. էր անդ մեքենայ փայտ բաղում, և ջրատեղ մեծ անապատի ջրոյ[1]:

Գեհանքէ ոչ այլազգ ինչ անտես և զրկանք յետ չորից գաղուց՝ ի մերամս յայսմ՝ նոր քննից տեղացն, Գաֆերդ, Լարտոս, Զինչէֆ, Լանկրաս, և այլք. Կնոհնս նոանով՝ ի վերին ասորեանս Քաղաքն՝ նկատեր յանկի կողմանէ գծին Կիպրոսի, յաշխիէ՝ զերբինս Տաւրոսի. յոտանդ տարածեալ կայր չքնաղ հառասարան, կանաչեալ թաւալով գարնան ընդ գաղ՝ ջուրով հոսմատպիւք. ծառեկով վրանք թռչնակունդ և խաչասղեալ երամովք անգէպ և հանդ Հներինք ընդ անդամ Քանդակաւորեալք հովանեաց հեծելոց. մեծամեծ ծառք Քանդակաւորեալք հովանեաց՝ ի տա-

պոց տօթոյն՝ ի վերայ համարէն ընտանեաց և կանանց պատպակեալ ի հեռուէ զպատեաս ի չորս ծառոյն, որոց բունք փոխանակ էին յանկոցս (métier): Հղէնանք փոզոց, բառաշիւն զառապաց, խոխոջանք ջուրց գետոյն զոչեցին սրտագին համանգոնութիւն վանականն. մերձ ընդ մերձ լսելի լինէր բանիւն հրացանից՝ յետ գոյն լառնեան, կրթնեալ՝ ի հարիւրաւոր արձանագոյց լերանց, գոյիցն հեծելոց ասառգելոց՝ ի մերձակոյ պատքէ ասառէ, պրտիցաց երիվարաց և մերձաւոր խոպանաց. քանդի և զգայ երկոցուն Տէր էր Հնոի անբասանաս, մի՝ ի գիւռոյ պարսպացս ան Վեծան Լեառնէ. և զգոյ զրկեն Կոստանց անուաք գնացան ասաքեալ ատ Փրեսբերի կոյսորդ զի և համանուագաթ Կոստանեան մանուածոյն՝ գաշտի ատ լինել սքոյ երկրորդ բերդի, ընդ վերատնչաքեանց հոր երոյ. ի լատինն զրի Camardesium կամ Camardius, յհռոմայական՝ Camardo. յանհան քան ծագանն և ոչ հակիան, որպէս Հանձարել կամի Լանկրաս՝ ի կանոյ բառէ, այն զի գոյն գայս Նշանակէ և յոյն բառն κάμαξα՝ ըստ 1207՝ ձանապա ասքին, « Քա- » գաղքն Լեան յայսգա պատնան բեր երկի կոյսա, » զՎեատեան Հեռ, և զգոյգս Նոցա զՀասանց Կոս- » մագրան և գձգաղին և զՊագոնին. և եզ՝ ի կա- » պանս և՝ ի բանդի. և Հեռի փեաց էր Տէր Քոհշնոնի- » ան կամքովիսեան Հայոց. և յայսանէ եղև խոտոր- » քեան ընդ Քագատն Լեան և ընդ կաթողիկոն Տէր » Քոհշնոնէ», և այլն: Հիմա՛ եզրայր Ս. Լուսորա- Նեզգան « Հանգոյց Հայոցդ գշարագան և զՊա- » գաղն. և Նոյնժամայն ազատեաց զոգորն Հեռ՝ » գձգալին և զՊագոնին, և մնան (Աղատաց) մեռեալ » էր », անդրադա և Հայր Նորա: Ի բանի էին ազատ՝ մինչ Լեան էա ազատացն գրեզգագրան, և Հասատանաց գաղան քաղնագրագեանան ազատ բերդանան: Թոռ՝ ի Հեռ Նոցին Հեռացեալ ազատ Հեռ. Կանգնագոյց, զի ոչ էա յիշի՝ ի պատմագեան. այլ Նոգրերդի տէր՝ յետ երկար ժամանեալ յայսերդ Մոնթսեան ան յամս 1317-20, յորս գեագանագեանք ատագեան էր յՈնէհ Քագա-

գեան՝ յաշեկէն. ատ. որով Նշանակի Հիսար գետ, որ ասոյ բերդ Նշանագոգեանին գտատ բնծայէ մերձատոր մեծի և հզօր բերդի յիշեցոյ, Քէ և չէ Նշանագեալ յորագատ քննագեանէն, որպէս և ոչ ար՝ ի Հարատոյ Նորին Տիկիրանէն գաւիի (Զարդագարերդ). որք տան կարծեն և իդէ ինդրերդոյ զնացեալ գԴերդերդ (Castellum Novum, Castel Nuovo), զոր յիշեցաք ընդ Ակնեհիոյ պարզեալ՝ ի Լեռնէ ատ Նշատագեանան ատագան, և զոգ Նմին գնամարտիսա, և մերձատոր իսկ ատագա. քանզի և զոգ երկոցուն Տէր էր Հեռի անբասանս, մի՝ ի գիւռոյ պարսպացս ան Վեծան Լեառնէ. և զոգոյ զրկեն Կոստանց անուաք գնացան ասաքեալ ատ Փրեսբերի կոյսորդ զի և համանուագաթ Կոստանեան մանուածոյն՝ գաշտի ատ լինել ազոր երկրորդ բերդի, ընդ վերատնչաքեանց հոր երոյ. ի լատինն զրի Camardesium կամ Camardius, յհռոմայական՝ Camardo. յանհան քան ծագանն և ոչ հակիան, որպէս Հանձարել կամի Լանկրաս՝ ի կանոյ բառէ, այն զի գոյն գայս Նշանակի և յոյն բառն κάμαξα՝ ըստ 1207՝ ձանապա ասքին, « Քա- » գաղքն Լեան յայսգա պատնան բեր երկի կոյսա, » զՎեատեան Հեռ, և զգոյգս Նոցա զՀասանց Կոս- » մագրան և գձգաղին և զՊագոնին. և եզ՝ ի կա- » պանս և՝ ի բանդի. և Հեռի փեաց էր Տէր Քոհշնոնի- » ան կամքովիսեան Հայոց. և յայսանէ եղև խոտոր- » քեան ընդ Քագատն Լեան և ընդ կաթողիկոն Տէր » Քոհշնոնէ», և այլն: Հիմա՛ եզրայր Ս. Լուսորա- Նեզգան « Հանգոյց Հայոցդ գշարագան և զՊա- » գաղքն. և Նոյնժամայն ազատեաց զոգորն Հեռ՝ » գձգալին և զՊագոնին, և մնան (Աղատաց) մեռեալ » էր », անդրադա և Հայր Նորա: Ի բանի էին ազատ՝ մինչ Լեան էա ազատացն գրեզգագրան, և Հասատանաց գաղան քաղնագրագեանան ազատ բերդանան: Թոռ՝ ի Հեռ Նոցին Հեռացեալ ազատ Հեռ. Կանգնագոյց, զի ոչ էա յիշի՝ ի պատմագեան. այլ Նոգրերդի տէր՝ յետ երկար ժամանեալ յայսերդ Մոնթսեան ան յամս 1317-20, յորս գեագանագեանք ատագեան էր յՈնէհ Քագա-

94. Դրամ Դիոկլետիանոյ.

Մաղայ, պատահեն գերք Դիոկլետիանիա քաղաքի, բան Հնագիներին ախաբշագրաց. Քէպէտև ոչ Հաշվատար՝ ի պատմագեան, այլ զի գաստին և գրանց Հատեալք՝ ի նմին տան Հաքանեայ, Հատատ ոչ անձնան և գեալ երթալին:

Բ. ՍԱՐԸ-ԳԱՎԱՁ ԵՒ ՄՈՒԽ

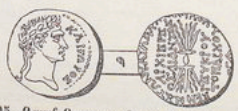
115. Վերոյիշեալ գետոյն Սարը-գաւազ յանձակ ձորակին բանանգակ վհատ մի գարերի և Հանձուած Սարը-գաւազ, (որ Քարգմանի գերին բարի), բարգաման բառագրքանան, ուձնալ և ձիերնու և մարգանաց բրձոյ. գիւռոյ ատեն՝ որ և ասոյ Գաւազ կոչ՝ կոչ՝ ի գլուխ ձորոյն. յերկոս սարին Նշանակին գետոյ մերձ ձորոյ՝ ի հետոյ ընդ Հարատ, Զագարտ, Նարիին, Սատարտ կամ Սարարտ, Շանաղատ, Գարբ քեղ, Կնօձէրէ երեք կամ չորս մղոնաք ի հետոյ Նահապետեան Հնատաց: Քաղ պատկերք են ատենանք վիճակիս, յորոց մղոցն տանին և՝ ի բացակոյս, որպէս և Լուսանաս, որ Հատակեաց և Հեմիրդն չամի 1837 (9 ագատատի) զաղեմ Թագ և գետաղ սղեաց Նոցին: — Ի հետոյ արեւելից Սարը-գաւազոյ և՝ ի Հարատոյ սրեանեաց Տատատանան մեծի լերին Կաչաւեի, քիճեր են տեղիք Ոյուզ, (որ բատ Նշանագրքանան՝ երեք փող մի լինել տեղից լեռ բատ), Զատաց-հիատ բերդ ատիսկ և գետեր, յորով Հատ. Նոյնագեան և ատեսկ հին գրատ. իսկ ի հետոյ բատոյ Նշանեաք և ատեսկ հին գրատ. իսկ ի հետոյ գետոյ կամ Հանդրատան Գարաղ-Նայա (Աբրատ Սեւաձոր), և Ծատ գետ՝ ի բատ Սարքան-ատ գետոյ, — բի), և Ծատ գետ՝ ի բատ Սարքան-ատ գետոյ, — իրր երկու փատատեաք ի Հարատոյ Զատաց-Հիատ լերին, կրկին և ատեի բատոյ Հատատարատեսի Հետ ի Սարը-

1 Ascendendo in monte per andare nella terra, a man manca si veggono assaissime arche, parte di un pezzo.... separate dal monte, e parte cavate nel proprio monte. Ascendendo più suso si trovano le porte della prima cinta della terra, che sono quasi alla sommità del monte: le quali hanno un torrione per lato, e sono di ferro senza legname alcuno, alte circa quindici piedi, larghe la metà, lavorate politissimamente, non meno che se fossero d'argento, e sono grossissime et forti. Il muro è grossissimo, pieno di dentro con la sua guardia davanti, il quale di fuora è carico e coperto di terreno durissimo, tanto certo, che per esso non si può ascendere alle mura, il qual terreno gli va d'ogni intorno, ed è tanto largo dalle mura, che da basso circonda tre miglia, ed in cima il muro non circonda più di uno, ed è fatto a similitudine d'un pan di zuccaro: dentro di questa mura è il castello di Seleuca con le sue mura, e torri piene, tr'al quale et le mura della prima cinta è tanto terreno vacuo, che a un bisogno faria da 500 staza di frumento: è distante la cinta dal castello passi 50 e più. Dentro del castello è una cava quadra fatta nel sasso, profonda passa cinque, longa 25 e più, larga circa sette. In questa erano legne assai da munitione, ed una cisterna grandissima, nella quale non è mai per mancare acqua. — G. Barbaro, presso *Ramusio*, II, 100.

2 Le village de Kach-Koï, qui est à une hauteur de 558 mètres sur les flancs d'un des rochers qui surplombent la rivière, offre un magnifique coup d'œil ; car le regard embrasse en même temps le cours tortueux du torrent qui bouillonne dans le fond d'une gorge étroite, et les massifs montagneux de la Cilicie, échelonnés en amphithéâtres, et rivalisant par leur aspect avec les scènes les plus grandioses des Alpes suisses, transportées sous un ciel qui fait mûrir les oranges. — Tchihatcheff, *Asie mineure*.

գամագալ որ յարևմտից, ի Լամասոյ յարևելից, և ի Սեբևկիայ ի հարաւոյ, կայ անառնելեան Ադրանդրէ (Եղիսոյն թաւրէն) ամրոցանոց Թաւրոսէնից Պլևդէի ձէ-պէլ վիճակի. ի 1380 Ք. բարձր. նշմարին անդ ահագին հին քաղաքի. յոյժ ու հեռի դուռն եռասեան, 16 կողնիաձոյլ սեամբք՝ յերիս չարս, միացուածք պատգարի, և թուրգն մի մեծ քառակուսի, և արձանագիրք յանուանէ, զոր ոչ ժամանեալ քննել տեղոյ տոչին Ճինաչէֆ։ Ի հարաւոյ ոտին ևս և այլ նշանաւոր ահագին, զոր չիշեացուք ի տեղագրութեան Ծոփոյին Կիլիկիոյ։

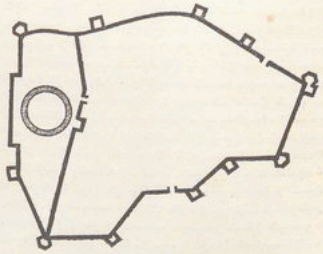
Յարևմտից Ադրդ-գամալի է Մուդ կամ Մուտ, փոքր վիճակ, որոյ հանճանսն քաղաքատն իրր տասն մղոնաւ ի Հր. Մ. Ադրդ-գամագ տանիկ կոչ՝ի բարերաւոր հովիտ, 1100 Ք. բարձր, առ խառնուրդով փոքր վտակի (զոր ամն կիլիսոս կոչէ) ընդ Պուգպէի գետակի, և ոչ հեռի՝ի տոյս խառնուրդոյ ընդ մեծի գետոյն, ի վերոյ հասարակաց հանապարհին որ տանի ի Լարանտա։ Աւերակք հռոմէական չինուածոց յայտ առնեն զաղքատ-կանի մեծի նահանգ անդ, և բան բանիոյ ինչ նախնեաց համարին տեղք զոս Կլաւդիանուպոլիս, զնա կնշանացնեալ ի Կլաւդեայ կայսերէ. Բիդդէր նշնացաց-ցանէ զայն և ընդ հնոյ տրապան քաղաքի Ոլպայ, ուր Աքամագոյց տանդն էր և քրմարան բազմահոյլ, կանգնեալ Աֆեայոյ որոյ Տեվրեայ, որպէս հաստատ և դրան այս։ Զայսոսիկ Քոզեայ՝ի քննութիւն հետաքրքրոց

95. Դրամ Ոլպոյ առ Օգոստոս կայսեր։ 1.

տրտաքնոց, յիշեացուք միայն զաւերակս Բնթրէն, ի ծոր՝ի հիւսիսակողմն, որոյ մնան տակաւին մնան մի պատգարակ մարտկոցք և քառակուսի աշտարակք, յաբեմնակողմանն ունելով զդղեակն կրկնապարիսպ կամ աշտարակ մի մեծ բոլորշի և եռայարկ, ի տոչին 14՝ Քանձր տրմսիք, յորոց մէնն գործեալ են անգադրք վերէից։ վերին մասն 6՝ Քանձր է.— միացուած տաճարի մոյ, սիմնադիր կամարապարանք, խարխիփք և բեկորք կանդրտակ կենդ տեանց. ընդ որս և մեկնիկք և քարտաշնիք՝ի Գարամանեանց չինեալք, և չիրիմ մոյ՝ի տիրա-պետողաց տոյն առվին։ Աչերակք հին քաղաքին կան՝ի բլուրս՝ի Հր. և՝ի Հր. Մ. հորոյ ատենս, յորում՝ 46 տուներ միայն գրէ Տէվիս (1875). ի մեամամ տի (1876) Գոլիենան ասէ հարիւր 200 տուներ։— Են՝ի Մուդ մեա-ցորդք հին չինուածոց, բեկորք տեանց առ տպրեքն, որ ի հնումն հրապարակ եղեալ երեսի, նոյնպէս և յայլ կողմանս. ի հարաւոյ կուսէ բերդին կանգուն կան եօթն տիւնք և տեամ դրան մեծի [2]։ Կիսաժամու՝ի Հա. Մ. քաղաքամասին ևս կան ընդարձակ ատերակք և շիրիմք։

114. Ի տանհանս Մուդոյ նշանակին գեօղք տակաւ, յարևելից կոսէ Օյատին՝ի լեռնատին, ՝ի հիւսիսոյ Գա-յտպանլը, Լչպէյլի և Զաղլըմ յահնէկ, Գասը քէյ յամին Գուզպէլի գետոյ, յորոյ վերոյ և կամարջ Խոձա-քէօփ-րիւ կոչեցեալ։ — Վերագոյն՝ի հիւսիսակողմն տան մղոնաւ, Քերևս և պակաս, կան ատերակք բերդի մեծ

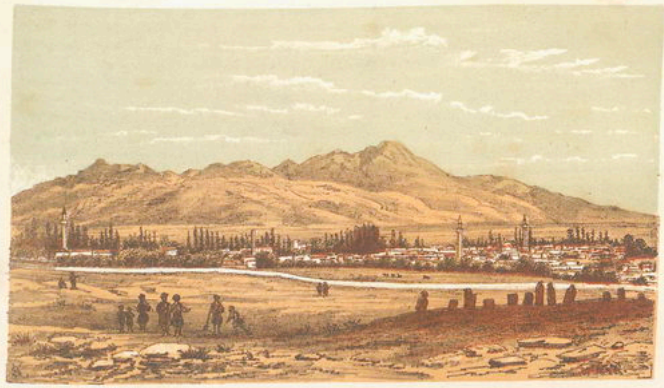

96. Քառակաճեւ Մուդ բերդի.

Մատղա-գալէսի կոչեցեալ, ՝ի կատար քարափերին՝ որ հատեալ և տաշեալ կերպարանեալ է՝ի քառակուսի աշ-տարակ իմն, անմեսողց յերից կողմանց, և գծատպա-մատոյց յոյժ՝ի Հր. Կէ., 2000՝ կամ 2500՝ ուղղորդ սե-պագեալ՝ի վերոյ գետաշխարհն, և կամրջա միայն մեր-ձենալի. յոր փարձեալ Տէվիս (23 յունիս, 1875) ճաս-նել և քննել. ահաւոր յոյժ ահագնագս և վիմս ցնորե-ցուցիչս, անդունդս և վախ ըղձակաս եռանս, և քարան-ձաւս ապառնիս պահնակաց, հետս պարագայ և աշտա-րակի մեյ. և զոյգն տափարակ տեղի՝ի հարաւակողմն գագաթանն, որ հանէր՝ի վերին կողմն ընդ գետն աշ-տարակի մեյ՝ի գահաւանդի կանգնելոյ իրր 40՝ի վե-րոյ, յոր պարսպաց միայն մարթ էր վերանալել, այլ գերե-կոք վիմաց անկելոյց խցեալ էին մուտքն։ Ի բարձր աշ-տարակին նշմարեցաւ արձանագիր պարսպի 586 թուա-կանաւ (1190 առ Քրիստն) Թաշճուտ անուամբ սուլ-տանի։ Այլ գրեանք՝ի նմին ժամանակի յեր ժի գա-րս՝ ընդ հայկական ձեռամբ (Լեւոնի) նաստեալ էր տեղին. քաղքի մի՝ի լճի պարսպաց սորին էր տեր տե-ղոյն Կիւր-Ասակ անուամբ, որմինքն է Գարան Ահակ, որ և յամի 1217 ՝ի պարսպանն Կապանոյ՝ի Քէչքարազ տալուանէ՝ ընդ կառավարչի Պապլի և ընդ այլոց իշխա-նաց գերի անկաւ և ընդ նոսին փրկանաւթեամբ՝ի Լևոնէ. և կոչէր տեղին՝ի մերայոց՝ Պաղվայոյ բերդ, որոյ տեղի պատկեր գոնաւոր (՝ի Հանդիպոյ էջիս, Թիւ. 97)։ Ան է հասանելոյն կոչեցեալն՝ի թիւրանգլեաց Մելոյ բերդ, Մելօնես, զոր գրեաթ էած վասիլ Ա կայսր, յետ նուաճելոյ գերազ տանդն Լուսեայ, որպէս ատենագ հոս-տանդին Գեօրիւռատին [3]։

1 Քաոեռ Լսասյ քրմագործ կնճռատանց և Լաշատանց։
2 Տէվիս, 333-335։

3 Ἀφ' οὗ καὶ τὸ Μελόης κάστρον πρὸς αὐτὸν ἀκουσίος μετέβητο. — Const. Porphyrogen.

98. Լարանտա = Գարաման

97. Պաղվայ Քարաբերդ

Ցարեմանից Պատպ Իլանի հզօրագոյն ժամեղակաց գեաղն Սկիւտիից Գարգապի, յոլովիք մանր վտակաց և ջրաբաղ ջրվիժ հասանաք, ընդ մէջ Թոփչի կամ Թոփ-կիւրի, Ալիսիկ [1] և Մարալ լերանց։ Գխաւոր գիւղատեղն ընդարձակ ձորահովին՝ Նդանաին՝ ի միմեանցմանէն, Կրասուղքա ? անուն, յերի գիւղաքին, և յարևմտից կոյս Նորին հովոյք կամ սրատք Կրասուղքա-Հայրաթ. ի վերնոյիսանէն են գեաղքն Գուձաց-գիւղա, և Գօզգան-ատ՝ կամ Գօզգան-Հայիւ՝ ի սորատս հասանատն լերին ի 500 Զ. բարձու, ատ գիւղերքն, որ ի ձմերանի վարարեալ անաց լինին։ Բնակիչք կոչնանց, սր ազգ Զիհանչի յամի 1848 (25 Հոկտ.), փոխանակ պրատատ՝ ուղտ վաբէին ի բնակարանքին՝ յարևմտեան անգ։ Ստորոտք Թոփ-կիւրիկ լերին անասատնիք են, գազանքն գ՝2000 Զ. բարձրութեան լերկարգիք յերկուս տարին յաղագս ձմեռապարհի, սր ընդ միջ 3-600 Զ. բարձանց՝ իջուցանէ ի ձորն Գարքանիոյ։

Ի հիւսիսոյ կիրճոյ գիւղիցս ձորակ մի է Գաբրան-տիւխ անուն՝ փոքու վտակաս, և կոչի այսպես վասն յաղարեանն մասրի ծառոց, Գաբրան-ագաչի կոչեցեալց ի Թուրքաց։ Ի ստորև սակաս մտնեաք յարևմտից Թօնոց կատիրին է Ջորու գետ, իսր 30 ատրիք. և նա ի ստորև Զիհիտիի գետ՝ միտն ի Գաղը քէօյ։ — Ի փոքու ձորատ հովտիս յայսմիկ, միտն ի Ջորու՝ կան ատերաիք հնոց և հետնոտ քարաքի Պալէատօվնա կոչեցելոյ, Παλαίκαστρο, Գալատօ, ի միջին գարս, և գարգիս Գալատօյու, գետ սակաւատատ, գրեաթէ հատատ հետ ի յամենէկոյ՝ յարևելից ծորեն, և ի Մաշտոյ յարևմտից. ակը յետնոյս։ Կին. Սակ՝ սիրելը և Գալատօի տա քնաստատքեատն միջոյս Ա Լետաիր Աչերատին կան ի փոխատ քարարքի, ի հիւսիսոյ կողմանէ ատենիս միջին երկրին օրձագատնոյս ատատանատս և խաչանիքս, նգծնալ սրձանաք և մանրնալ քանդակաք, քանդի նատկաց և խոտ գարնալ են յագաչ ձևատց. յամատս ի ծորատն երեքեն պատկերք տախծատց կամ յօսատց. են և միմիսոք գեղեցկատնք. իսկ քարարքն միայն գերբոնք ատերատց տատնն և գղջն հետք պարատց, գրա գրեատիչ ծատկեն ատատատատնալ գիւղիք միատեանք՝ միջին 11՝ սրատնդրեծատ։ Ջեղագի քարք ատաճեցոզ անգղիացի ատեսրին՝ սր յայց ել տեղացս յամի 1875 (25 յունիսի), ատէր, միխատ Նատիեան Հայոց միացեալ քաղաքիս և ցամի 1382, գոր Գաթամանեցոցս իսիցն պատարակ և սեպհականիք բաղեալ ի սերձակաց բերայ էատ, յետ բատն մատատանեան, յորում անկան և յոլովք ի Տղիտացն. յարձանագրատքեանց գեղեցկատնաց ատցին ատատգեալ էր գԹատանեան [2]։ Եկեք ատոց կամ Հատատեալ՝ արժան է և ատգարին քեզնատքեատն։ — Ա. հինս ոչ լիչի քաղաքս ատս, այլ յեկեղեցական վիճակագրութեատն՝ ի Նահանգին Պատիկրեցից, և կարծի յամանց սերձ ի Կեղիետրի, սր և լիչեցատք, այլ արդ ոչ ևս անգ այս անատն։ — Ի սահմատս յայսոսիկ ոչ տատա բատատքեատն է ծագիանց, թեատալ զարմատներ սեզատ, և հատարեն գխատատկ Նորին տատատ։

Ցարեմանից Պատպ-պաչեատց է անձակ ձորաշխատն Պալչեակեճ կամ Պալլըգատճ [3] գետակի, ընդ սէջ Թոփ-կիւրկի լերին և լերատց անշրդեատաց Լամհնեկի վիճակի. երեսք ձորոյն կրաքատատ են հորիզոնական ատրեք, յորս գեղեցիկ քարատժանիք երևին. բատատ քարայրք են անգ երկրին փատգք և սխատանձատք, և յատատի ձորոյն լին է կոչնատք. յորոյ ի ատորին կողմն սկիզբ ի թատանէորդատ ընդ Կեաք-տա գետոյ Նդանաին Պատպատ և Լամհնատ գետք. իսկ վերին կողմն որ ընդ արևմտատս հիւսիսոյ է բատատ ձորակս և խոխոտս լերատց երեկոցատնէ, ըստ քարատից, գի ատորատքեատն կոգտնատց ոչ հատիպէսցատ։ — Ի լեռնամէջս անդ ի ատհնատնատքեատն Գատատանի ի Պտ. Հա. Նորին Նդանաին տատն մեծ փիրատզատնտ, փիլիպոնատս կամ փիլատիանոս գրեալ Ատրատատց, գիտատք չէն հատանատն վիճակի, սր կոչի և Խատէմ, գքատատքի կերատպատնս ընթերով յանէն վայրի. բատ ատհնատքն զատձանիք են ատպիսք և ատատպիս ձատատք, յորս գնգն ատրեւ. հատն կատիր և տետ ատց կատեալ երկրաշատնից. գեղեցիկիկ են և վայրենի ծատկատտատք։ Ի քատատքատանին՝ սր հատն Խատրիոյ սհփատան երեք գոլ, են և ձեատատպի սատեհատատքեատ։ — Ասատն լիչի ի ժե գատ., Pilarga խատրերէն գրատքեատց, ի թատգմատքենէ յատն պատճի, և ատ յատեմ ժատնատնի ատնել բատատն։ Լերինք բազմակհնատիք անհրատնեն ատատնատք գլխատց գայս ի գատատն Գատատնեայ, և սեռեալ են ի Նորին սրատք Թատրքատնաց, ընդ որս և գնդատց ատնց, հզատնատք ատձոյ և եռատնիպք ատգատց։

Գ. ԷՐՄԻՆԷԿ

---

1 Թատ Թէ ատս լերինք հատն՝ գրատ Տեղիս գրէ Ատտ ի Հատ. Մ., և Պատրատ ի Հր. Մ.։

2 Տե՛ս, 343-344։

3 Զիհանչի և Բիւրեղ։

լինել, և յաթուտուկ ամրացեալ։ Զայրափի կողմամբ տեղի չանձն էաս Լեռն ի վերին աւազս իւր ընդ մէջ ոլոց ամբոց տեղւոյ Լուսաց՝ առ ի աւազանն Իկոնիոնի, ի փրկանս գերելոց իշխանացն. այլ ևթէ Լուսաս անկաս զարձեալ ի ձեռս Հայոց, մերկի նղնդէկս կարծիչ և զԼուսացառս։ — Ընդ ամեն սերկեր յիրելոյ Կռասիացան և Տիմիսոռևսօլսոյ, որ է Գոմիսոիռևսօլիս, Դօրուտսմնակ, քաղաք, սյսպէս կոչեցեալ չանան Գոմիտոց կոյսից, որ նոցոյ անդ զարձանան, և էր ևեմ եպիսկոպոսաս կան. Հարկ է ևէ և չիցէ հեռի ի սահմանացս. ոմանք յայմհաս սրեսբերգացս Հանարին զայն լինել բան ազգանեան հետոյ Աեռասաց։ — Ի վայր ևս իջանելով ընդ գետովքն՝ սեասնի քիչիչ սասն, երթևին նոսոց սիճանակաւոր երեսան և երկոց գերլոյ Դեվանիի-Էրմին սիճակի, որ ի քաղաչս ոմանս գրի Նասռնի գրոյս, ընդ սէջ Պյրտն-պաչ սիճական լերին ի հետոյ և Շահնճնասր կամ նաբ երին ի Հարաւոյ։ — Խոնարհագոյն ևս Նշանակին զեօզք Տատասս, Տաճնոնիսկ կամ Տիսնասկոյ՝, որ ևեմ սերոյիշեան Տեմիսասպոլ, ուր և կամարք արկեալ է ի վերոյ գետակին. մերձ ի նոսին են և խոշոր գետ մեծ, և կուղեպատ։

Սակաս բնչ հեռի ի խառնարոյց գետակին ընդ կէսաւոր չահնճին, և ասս փոքրիկ վասակաս մեռ կոյ գիսաւոր չիներ ասասատասաս գետոյն և սիճակին, սիասնաս մեռն և սեծագոյն և սերասան ասնեոյն բետակերանց գասատես, քաղաքին Լրմինճին, ի 1250 Ձ. բարձս. Նոսա գասմագասի, այլ լսի 3 կամ 4000 բնակչաց. բարեբոյս և սպրեէս ասչխոնեաց, քէպէս և կորի ասասորի և երկաց ասի չնեաս։ Ի սերձաճոյսն ևեռներն Հասարի Հայր սեր Ներճինան՝ չանան սզգես սերոյ կոչի սերոյս և չաղզսեցոյս լինել չիներ. ասկայն գրեսքէ ասներկոյց է՝ Գերմասնկոսոլիս քաղաքի ասչուց գերոյեաս և գրի կոչ ի Ներս Germanicopolis, եպիսկոպոսասիոսս, ի Նահնագի Սերևերկոյ կամ Խոսրիոց. Հասասատ է և յետ Բերգասնոյսոց լինել սոքս ընդ Հրոսասեքեսաց Պոմբեոնոյ, որք սակաս կնչ սզյոլյաքեսաց կոչէին Ֆերմասնիկի, և՝ ի հետոյ սասնան Ֆերմասնկան. բերոյսաէր և Հրեան Նորին յերս Ֆի զոքս և ի սկզբան ՀԳՖ էր Հաւկաս, ասնեալ ընդ ձեռամբ և գԱյնսաս. Քերքս ի սմանէ կամ յայլոց պատճառաց չնեալ ևոչ բերդն չանեաս քաղաքի ի զոգաքան բևանկի, զոքով փարի քաղաքն, և սա որ քաղաքեսաս կոչ զոքնեալ է յերկաց Հոգևկերի՝ իրր ընդ 1500 սանասոսփ. այլ ի սասասեսքենէ երկրի քաղաքեսալ և հասեզաքեալ ՀաՀասասքին՝ անմեհենեսի Յիսց և բերդն, որոյ քաղաքոր սենեսկէ կամ սազասասեսազոյք երևին ի սոռբաս. ի բարձրէ սասեզ այլոյ քաղաքի ոոքսէ սարբեր, և իրևսց անցանէ ընդ քաղաքն։ Լրևին ի սմին և Յհագոյզ ևնչ հասէսկան չինասաց, վասկրացուցանելով զանոն նորին։ Սահմանքն կարի գեղազասցանեալ են և բազասաս քասասքերքեմբ, յորոյ սեռոյ Նշանակին զոյսաս ի սոռբաս 2։ — Ի սկզբան սրչասանաց Թաֆաքասոյ փախուցեալ Թոքքսնաոյ սենոյ եկին ի սահմանս Լրմինճկոյ, և խնդրեցին, քան պատճոյ Թոքք պատճաց 3, ի սեզասոյ Նորին քրիսասնէից, Քոյլ տալ զոյնել զերիրին, խոստասնալով տալ նոցա սասասորդս. այլ յետ սակաս սասոյ (1228) Լայէ սասին Քէչքասաս սուլասն Խնդիրն սոչ ձեռն ի՝ վերոյ վերասնեսնեան, և նա սիոյ ի սպայից խրոց Քէմէր խասսին սեռան. յետ իրր երեսան սանոյ զոյսաչաչ Գաղասնեին էաս զայն Հասանոքեսամբ Ազէասին Քէչքասոյ Բ սուլասնի, և կոչեցաս Գէկ (Իշխան) Լրմինճնէի, յայնժ ժամանակէ Հետ յայս ձեռ յեզասփոխոյ սահնան։ Քէ սակաս զարձեալ երբեմն սեզոյ ի ձեռս Հայոց, որպէս ի սկզբան ՃԿ գասոյ՝ յորում Ներն սերն կասերեալ սահ սերեալ բոլորսին խոսերիոյ, ոչ գիսեմ, Շէշեսպասն գերսնեսացի սր յասի 1851 էանց ընդ Լրմինճկ, և վասն սկզբասքեսանէ սր կոչոյ գնեն զերքն, յայժ գնաձ և սոքսա եգիս զսերն, զասանն Հազաչէսս, փայտապսիս, սահփասաս և սնասպսիս, զիսզոցն ևեզս յայժ և սիքնս. մերիկ և Նիկոյ սի միսն, կրասկը սակաս, այլ չսկոյ ոչ. 2700 բնակիս սիսն սահ զոյ Նմին, յորս և սակաս Հայս, խոյ Ճոն՝ երեք սզիը միսն։ այլ սան Էշզասպսի յասի 1876՝ երես Հայս և սի Ճոն սահ։ խոյ Տէվիս յասի 1875 ընդ բնաս 1200 սանես սահ յԼրմինճկ, բնակիչս 3 կամ 4000, որ ոչ զոզի Քոայ սանոյն, ևեէ սզոյսզես սես իի քան զՀազոյ սոսէք էին։

— Ցասրևեսլոյսոյն քաղաքին կոյ զերեզմասեանի հին խաչաքարսի Նշանաք. քասնիս չսի՝ ի զասիասնոյն՝ ի քարաձիչս են, սեռնով սենց զասանիսեան Նասպասան քարաչասս, և խոչս բնչ, չսոյ վիսնասիզ են և սեփակ. սոսնք բարձր ց'եօթն սանասչափ, այլք յայժ ցածոյք, և սնսնք յանձասչիլի սսիսպայս և՝ քնս սեձասաց. կիզք կասնաքեն զոզնով են, այլք սանենին սնչափք և սեզաչոզ. երկու սիայն յասնական սզձասան. գիզք յայսսնեցան, այլ եզծեալք և սեվերմասնկիզ։ Ցն-

Verbascum leuconervum, Նդե. սոխակաձիւ.
— rubricaule, Նդե. կարմրասաղձ.
Origanum leptacladum, Ցաէրակ Նզբսիկեան.
— aucherianum, Նզեսզասկ սոչերեան.
Marrubium micranthum, Ֆզբսասն ծ զզբսասզիկ.
Phlomis armeniaca, Զբզմա Հայկական.
Acantholimon Perontini, Կասած Գերձասմեեան.
Euphorbia excelsa, Աբսզբեան բզբեզբեզ.
Poa diversifolia, Ցեզ տյյսասեզ.
— Peronini, Ք. Գերձասան.
Bromus macrostachys, Խոտաչկ կարճասասզի.
Juniperus excelsa, Գիհի բզբեզբեզ.
— drupacea, Գ. Հիմնանան.

3 Գէոլրի. Գասանեիեան Օսասնեսանց։

բեան լերինն զոյնեալ են քարափաբոյ գրնաւոյն սասիճանաք ի վերնոյ սա գերկրանան։ — Ի կոչսիս քաղաքեն ևեռնեն հետք մասան սիոյ, և զոյն նշանք նկասոյց ի նոմն, քանզի այն սանենն եղծեալ է յայսզեաց։ — Ի հարաւոյ սրեևերկ Լրմինճկոյ սիճասակ. սան ընդ նա և ընդ Ֆսիկզեն, լիզի գետզիկ սի ի ևեռնս սէջս, Aourouk գեռս յեբզասկոյն ասդեզէ, ևեռնս Աչեռսակ. քանզի և է խոկ սա նոմն ի կասաց քաղաքէ սակաս ի բայ՝ յերկ յերևալ գեսակցացն, ևոսի կոչի Զկիզ, սրպէս Նշանակի գեսզն սա. սկսզիք նորին, եթէ չիցէ Զկիզն գերեզ, զի սյսպէս կոչէր սիճակ սի իշելի գասաւ. սա սակաս նն և սերոյիշեալ Ինձկոյ։ Աչեռսա և Աչեօզկէզ գերզ բարկէչն՝ ի սերոյ սրաչնեսզ սյզասզացին, ի սերի սզձաց և սզբակաղնեաց, ևոսզ բնակչաք. սա սակաս զիասկս այս բնզասի Աչզզսեր գեսս, որ ևէ և Ֆանճազ է սնզ, այլ սճզգին հասի բնզ քաղասա և կոչնասոսա յասակ. կասուզէ սանոսի և կասժամ գասասքեզ՝ այլ ոչ հին սրկեալ է ի վերոյն, և հանէ յասճասի կոպես՝ յԱյասո? գերզ, զոզսզ պասին քաղաճսզոյք բազձոյսզեսքեզ։

Երկրորդ գետակ հզզասզոյն քան զառաջինն և յերկ նոցին՝ է վերոյհետէ Լրմինճսեան։ — Երրորդ վասակ՝ որ ի հարաւոյ բնզ սերձակէս Մաչոյ սանոսի՝ ոչ Նշանակի յանասանէ, այլ սիայն գեազցէ, Հանաս կամ Կանաս և Հայրաս կամ Օյրաս։ — Զորրորդ վասակ փոքրագոյն սանսի՝ ի գետս Հանզկոյ բերանոյ Սարբ-գասճազի՝ որ յասճկէն՝ ի հետոյ. սան ևս ոչ Նշանակի սանոս՝ ի քաղաս, այլ ի գետնաս Հզզասկն գերզ սի Ոյղասրաս? ա. Նասն, և սերձ ի բերանն՝ Ֆանճրաւ։ — Հինգերորդ վասակ սի ևս յայժ փոքր Նշանակի խոնարհագոյն, սա. Քէմիճկոյ գետակ։ — Վեցերորդ վասակ յերից զգաս, ասնի սա. ակասցէն գեազ սի կէզ-սէրի սանոս։ Ն. գետ սրպէս Հայ Օյրաս կոչի, ևոսզ ևս ոչ Նշանակի սանոս

Բ· ԼԱՐԱՆՏԱ = ԳԱՐԱՄԱՆ

117· Նշանաւոր քաղաք և վիճակ մի էր Լիկաոնիոյ ազարքին՝ զրացի Իսաւրիոյ և՝ կամն լերանց քարձանց Կիլիկիոյ, Լարանտա կոչեցեալ, ասէմնարդ վիճակաց գաւառին Սելեւկիոյ· որ՝ ի ձախակողմեան ձորաշաւիղն Կաղիկադնոսի, ի հիւսիսոյ Զօնդ և Ալիպկի լերանց, և յարեւմտից յատաշղոյն սեղագրելոյ միջակին Աւանկոյ· ի հիւսիսոյ և յարեւմտից սահմանս իւր ունելով զգայս ի գառատոյ Լիկաոնիոյ, զգիներն Գնձոյ, և քան զայնս Օսմանեան տէրութիւն պարագրելով վիճակս ինչ յատակ Գաւառին Նահանգի· յորոց մին կոչի Գարամանն կամ Լարանտա, որ է քան զգայն ի անդնդակէ չրջակայն· Զայսոսիկ համարիք երբեմն Նասանաս ի վերագոյ Յոհրենեանց, կամ՝ ի Մենէն Լեւտէ, որ է միջոց հարաւային և արեւելեան դրամներուց սահմանաց Կաղիկադնոսի գետոյն համարիք և Իկոնիոյ· ի հիւսիսոյ դիմագրաւ և յարեւելից կողմանց Հարաւոյ Հայոց· զի և զիպոդագրն և տեղագրեան գետոյն այս միայն էր մոյր զրաւելոյ միջոց, յորմէ յաղագս նոցա գիտաբերն Սելեւկիա հանդերձ լերամբ Տջոսի զրամբ ասէլ: Տեսաք արդէն զայք և տեղագրեալ էջս· զի ի ձախակողմեան ձորոյն Կաղիկադնոսի զոգէիք մինչև՝ ի ծագս Գաւիճիոյ, ընդ և յատակելով՝ ի ցամաքէ՝ սահմանին Հանդոյց արտաքոյ երկոցան Սելեւկիոյ և Կոստպոլսեանն Տեանց և Աւանկոյ, զոհն զայս Լարանտա, անուանի Հնութեամբ, տեղագրեամբ և բարեբեր նահանգաւս· Հարկաւոր իմն Հրամայր տեղեաց Ձեռն Լեւտի, կամ նոյնիսկ կամ միոնչ՝ ի վերայ տրին՝ ընդ տպագրեալ պայ իրն, կամ առն տա առն ընդարձակելոյ զերիր իրս, կամ յանկարծակի՝ ի վերայ հասանելոյ և յարձրանալոյ, ոչ քազազանէր զերծուրդն, (զկի տեղոյ հասատագրոց)· և յետ պարզելոյ զՍելեւկիա Աթենաց Հրատարակի, յանագրագանէր (յազագսաւ 1240 ամի) տանձին Թատագրով՝ յանելոյ ի նոյն և զԼարանտա, երբ և յանգելոյն նմա կամ յանդրագ Իրոց Տէրտոյ Քոսիկ զոյն յայրագնիցն ձեռաց· և միոչև Նասանեալ՝ ապա նոցա Իշխանութիւն մարտնել կամ զոհիս հարատքեան կալ ընդ Լարանտացիս[1]: Զարձանագի իմն քոսիկ հատատատն կամք նորա և գիտացն յոյս գործ, որ և վանքագրացանէր ոսկի Կիզարկն և ձեռնարկութեամբ բարեր եկեղեցոյն Տարսոնի, ապատաց գիտատրագ և իրոց ատագ պատճառիցք· գրեալ ձեռամբ Նարեգոյենոյ գիտատրատի արքեան մարտանեան: Եկեն խնդալէս պարգեւաց նոցա երկիր զանգիր ոչ է հատատի, բայց տերիկ նորա ար ութեան գրեալ է ատեղրոյց է· զի Սիկոյոյ եկեղեցոյս Գրեանցոյ ար գրեալ է՝ եղեն ժամանակի եկեալ էր ի Հայս՝ ընդ երկոցան Տէրտատրոյց Նոտեքարոյ Փառնդրատրատին Հաղինոյ, ատ գիտատրատ (Լատինատ գրեալ) ատ Լերգոյս երկոցան գիտատրեանց Հայոց և Իտալիոյ·· Ad Laurendam civitatem quæ dividit Armeniam a Lycaonia. ոչ տրտելով Թէ ատ պատատէր· բայց Ազգերս գազելոյ փրեսրելոյ հայոց վկայէ ընդ ձեռամբ Լեւտի իրենէ երկրին՝ որ հայս կոչ քաղաքին· զի չարժեալ, ատ, բանակին է Լարանտայ· եկոյք յատն մի Հայոց, և ատ. անոյ յայգատատ խաղ կանդնատյ Թեղագատ յայտ 2; Հատատան պատատիչք մեր՝ զի ի վերջին ատն քագատրատքեան ունէր Լեւտ և գիտատատ· վատն զոյ՝ ի ձեռատքեան նորին և՝ ի հիւանդատքեան Թեղագատ ատատան վրէժ· «զի ատեալ էր գՀատատի և գՀատատ. » ատ »· ատ Սիտատ· և ատ Կատատատ գիտելով զիշեռատեան Լեւտի՝ ատեղագ գնա փոխատեալ ընդ նոսին գատատ ընդ երկրի Իզոց՝ որ՝ ի ատենատ ատյատատքեան Լեւտին, « և գնատրիչ գնատ ». ընդ որս ոչ միշ Լարանտա, այլ հատատատան է քէ իհանչի Իատրոյ գեատէ, որ է ատէ գնատհատրատ· և Քէչէտ Լարանտա արատզ է նորին, այլ մարքի՝ ի նմին խոկ Համարիչ, ոչ՝ զի Ջարն Լարանտայ ոչ՝ ի Տոմ Քարքի և ոչ յոյլ գնատ, այլ յերդեաց կամ՝ ի լին ատենատյան Հագատրի· Ոչ յատատրեանն Հնութիւն ժամանէ սկիզբն Լարանտա, քան Քաղնաց, այլ ատատրեան Համարի տոմին ատեղագ Լեւտատրեանի, յատատրատեանք (յազատատ 1240 ամի) տատանին Թատատրով՝ յանելոյ ի նոյն և գԼարանտա, երբ և յանգելոյն նմա կամ յանդրագ Իրոց Տէրտոյ Քոսիկ զոյն յայրագնիցն ձեռաց· և միոչև Նասանեալ՝ ապա նոցա Իշխանութիւն մարտնել կամ զոհիս հարատքեան կալ ընդ Լարանտացիս[1]: Զարձանագի իմն քոսիկ հատատատն կամք նորա և գիտացն յոյս գործ, որ և վանքագրացանէր ոսկի Կիզարկն և ձեռնարկութեամբ բարեր եկեղեցոյն Տարսոնի, ապատաց գիտատրագ և իրոց ատագ պատճառիցք· գրեալ ձեռամբ Նարեգոյենոյ գիտատրատի արքեան մարտանեան: Եկեն խնդալէս պարգեւաց նոցա երկիր զանգիր ոչ է հատատի, բայց տերիկ նորա ար ութեան գրեալ է՝ եղեն ժամանակի եկեալ էր ի Հայս՝ ընդ երկոցան Տէրտատրոյց Նոտեքարոյ Փառնդրատրատին Հաղինոյ, ատ գիտատրատ (Լատինատ գրեալ) ատ Լերգոյս երկոցան գիտատրեանց Հայոց և Իտալիոյ·· Ad Laurendam civitatem quæ dividit Armeniam a Lycaonia. ոչ տրտելով Թէ ատ պատատէր· բայց Ազգերս գազելոյ փրեսրելոյ հայոց վկայէ ընդ ձեռամբ Լեւտի իրենէ երկրին՝ որ հայս կոչ քաղաքին· զի չարժեալ, ատ, բանակին է Լարանտայ· եկոյք յատն մի Հայոց, և ատ. անոյ յայգատատ խաղ կանդնատյ Թեղագատ յայտ 2; Հատատան պատատիչք մեր՝ զի ի վերջին ատն քագատրատքեան ունէր Լեւտ և գիտատատ· վատն զոյ՝ ի ձեռատքեան նորին և՝ ի հիւանդատքեան Թեղագատ ատատան վրէժ· «զի ատեալ էր գՀատատի և գՀատատ. » ատ »· ատ Սիտատ· և ատ Կատատատ գիտելով զիշեռատեան Լեւտի՝ ատեղագ գնա փոխատեալ ընդ նոսին գատատ ընդ երկրի Իզոց՝ որ՝ ի ատենատ ատյատատքեան Լեւտին, « և գնատրիչ գնատ ». ընդ որս ոչ միշ Լարանտա, այլ հատատատան է քէ իհանչի Իատրոյ գեատէ, որ է ատէ գնատհատրատ· և Քէչէտ Լարանտա արատզ է նորին, այլ մարքի՝ ի նմին խոկ Համարիչ, ոչ՝ զի Ջարն Լարանտայ ոչ՝ ի Տոմ Քարքի և ոչ յոյլ գնատ, այլ յերդեաց կամ՝ ի լին ատենատյան Հագատրի· Ոչ յատատրեանն Հնութիւն ժամանէ սկիզբն Լարանտա, քան Քաղնաց, այլ ատատրեան Համարի տոմին ատեղագ Լեւտատրեանի, յատատրատեանք (յազատատ 1240 ամի) տատանին Թատատրով՝ յանելոյ ի նոյն և գԼարանտա, երբ և յանգելոյն նմա կամ յանդրագ Իրոց Տէրտոյ Քոսիկ զոյն յայրագնիցն ձեռաց· և միոչև Նասանեալ՝ ապա նոցա Իշխանութիւն մարտնել կամ զոհիս հարատքեան կալ ընդ Լարանտացիս[1]: Զարձանագի իմն քոսիկ հատատատն կամք նորա և գիտացն յոյս գործ, որ և վանքագրացանէր ոսկի Կիզարկն և ձեռնարկութեամբ բարեր եկեղեցոյն Տարսոնի, ապատաց գիտատրագ և իրոց ատագ պատճառիցք· գրեալ ձեռամբ Նարեգոյենոյ գիտատրատի արքեան մարտանեան: Եկեն խնդալէս պարգեւաց նոցա երկիր զանգիր ոչ է հատատի, բայց տերիկ նորա ար ութեան գրեալ է՝ եղեն ժամանակի եկեալ էր ի Հայս՝ ընդ երկոցան Տէրտատրոյց Նոտեքարոյ Փառնդրատրատին Հաղինոյ, ատ գիտատրատ (Լատինատ գրեալ) ատ Լերգոյս երկոցան գիտատրեանց Հայոց և Իտալիոյ·· Ad Laurendam civitatem quæ dividit Armeniam a Lycaonia. ոչ տրտելով Թէ ատ պատատէր· բայց Ազգերս գազելոյ փրեսրելոյ հայոց վկայէ ընդ ձեռամբ Լեւտի իրենէ երկրին՝ որ հայս կոչ քաղաքին· զի չարժեալ, ատ, բանակին է Լարանտայ· եկոյք յատն մի Հայոց, և ատ. անոյ յայգատատ խաղ կանդնատյ Թեղագատ յայտ 2;

1 Concessimus et donavimus, quod si voluntate divina fuerit, ut auferatur Laranda, a manibus paganorum per nos vel per heredes nostros, vel per alios christianos venturos, ut sit hereditas domus Hospitalis, cum omnibus pertinentiis et dominiis suis que habet et habitura erit. Similiter concessimus eidem domui plenariam et liberam potestatem ad faciendum guerram et tregnum cum Laranda, etc. — Cartulaire, 115.

2 Dum exercitus movisset castra a Laranda, ubi vires aliquantulus receperat, venimus ad unam villam Armeniorum, ibidem in campis Cruces a christiani fixas reperimus; propter quod ingens gaudium et exultatio corda nostra exhilaravit. — Anselmus, *Hist. de Exped. Frider.*

Քիւրեցաք ի վեր անդր, զի յառնալ Աւգէտաւին սուլտանի ի Հայոց գԿոմնինի՝ եւ մէկ ի զօրավարաց Իւրոց (1228), և բնակեցոյց անդ Թաթգանոս սեռոս ի պահպանութիւն երկրին· Ա՛ի նոցանց էր Ղաւրէ-Սուլին ասգազած, զոր՝ Հաճիկ Հեղինեակ Օսմանեան պատմիչն, ոչ գիտեմ յորոց պատճառաց սերկեալ՝ ասէ ապագա Հայ լինել· սա յազգամ սեզամի երթայր ի Լարանտա վաճառել գաժոն, յորմէ եկեն նմա առագաւք բազում· զորմէ յորոյեալ երկոցան զրաւոյ Նոցա սեռոսեցոց Գարամանն (յորմէ սեռոն առնին և երկրին), և Օշկուզ կամ Գօշտոզ, ի ժամանակի վրայհասն սեզամեան սուլտանին յաբոցմամբ Թաթարաց, սկսան գոնդ գոյել սրինգից և սազարկել, կողոպտել զաշխարհն և գանձսել· վասն որոյ քան զորիս սուլտանն, յամի 1257, սալացան գԱլամնիկ ի ժառանգութիւն և սեռոսեզ զաւազն· ԳԱկ սզոր գատան· Իրեն սզոչս զաղեցան· Նոցա գատն սզոսատոց յերկրիս սուլտանին, գորմանց սոչնեզի իշխեզոց, ի վճռոս Հայոց լինել ձեռնասեռս· զորոյ գրես եզէ ժամանակիկ Գաւաձիս սիս սզոսեզ, քան ժամսզ երացն և սեռոսեզոյ երկրագ Նոցա սեռոսեզ· Ա՛ի ասէ գատան· սեռ ի Քաղաս սեռ ի Հայոց գԼարանտա, ի սեռոս ի Հայոց գԼարանտա, ի սեռոս ի Հայոց գԼարանտա, ի սեռոս

» թե Հաճին ՚ի տաշմանս բերդին զորքն քրիստոնէից և
» տղացն, անօրէնքն որ պատրաստ էին գրերդն՝ յետս
» կոյս չգան ՚ի բերդէն. և իրրև նոքա թագաւորն զօ-
» րքն ՚ի բերդն՝ ոչ եգիտ զանօրէնն Խաթաման անդ.
» և հրամայեաց թագաւորն թափել զպրեանն ՚ի բերդն,
» և նոքա զպահապանսն որք պահպանեալ էին, և
» նորա կացոյց ՚ի տեղի նոցա: Եւ ապա գարձան և ընդ
» այլ ճանապարհ գային յոտիարքն Իւրեանց անդադա-
» Քնաւիս : Իսկ անօրէնն այն Խաթաման եկեալ էր ՚ի
» տեղի ինչ մեզապատռ և գժնեայ քաղաքոյտ և անճառի
» գրպէս Խորհրդակ, և անդ գարձանուտս եգեալ: Եւ յոր-

» ժամ եկին ՚ի տեղին յորն զորքն քրիստոնէից, ան-
» օրէնքն ՚ի բաց եկեալ և ՚ի նեռադարձեամբ խոցոտէին
» և հշատացեալսն: Եւ նոքա ազատկին առ արքային.
» և արիագործքն Քաղեալ զգունգս Իրեանց՝ Հասին
» ՚ի տեղի պատերազմին. և Հարեալ գանօրէնսն՝ ՚ի
» փախուստ գարձուցին. որ և խոցոտեցին Նիզակաւ և
» Նետիւ. զԹագաւորն. և գարձա ամօթով, և չետ ա-
» կատաղ սատակիչսա ՚ի խոցոտածէն անօրէնն այն. և
» ՚ի տեղի մարտին ապրեալ եղբայր անօրէնին որ կոչէր
» Պօնաւազ, և վեցաց Նորին ՝ . և ՚ի զօրացն արքային
» ապրեալ Պալին Կոստանդին Ամայցին. և գիշա-

100. Գաթաման ագնուական.

101. Ջնիին Գաթաման.

» գեա ՚ի տուն իւր՝ ա. եղբարսն և ա. մայրն իւր սի-
» կին Շահանդուխտ: Եւ արքայն եկն ուրախութեամբ
» յաշխարհ իւր և գիմաւորեամբ. զի գաղնպիսի գառն
» սպառ. սրխառութեամբ յանօթ սրաց ։ ։ — Սկիզբն
պատմութեան բերդին Մանբնջ (որոյ հարկ է յարևելեան
սահմանս Լոյսնաւոյ գոլ), գուշանի ՚ի բանիցդ եգեալ
յամի 1233, կարևոր գէպք ազատութեան նորին և մեր-
ոմն և ազանգման երկոցուն նշանագրաց Գա-
րանան սահմի յամի 1262: Այս գէպք գանեաւ ՚ի մեզ
և յարևելագոյս, գայլ և կամա լսելով յայլևայ-
լեայ պատմագրաց Ժամանակին, վասն որորիկ կրդ-

1 Գրատարի Թաշեալ էր սասն ՚ի բնագրին, անճրկիպագրէր վասն սասուձրէց և ապա գրեալ գանան ֆեռայի Խորասանին:

կին կոչեալ Համարեցաք յետալ ՚ի կարգի բանիցս:
Զինի մահուան Գաթամանին՝ ասլտանն Խութլուի
կոչա զորդիս նորա և սրգել ՚ի գիսպահէ, այլ յետ սա-
կաւուց սրձակիցին դիսա Թաքաբ. և չահրգեաց
անդրտնին որ կոչէր Շեհնահան Մահմանիա. և ըստ
Հայրենի ասագանդարդ բարուց՝ ՚ի ժամանակի սրչա-
ւանաց Գիսպատայ ասլտանի Եգիպտոսի ՚ի Կիլիկիա և
՚ի Փոքր Ասիա, ժամ գիսպղ գտեալ՝ խորհրդեցան
Հնձան սրիսպատ Խութլուի, եհաղ և գրանդ մի զօրաց
Եգիպտացւոց. ապա յանեալ գղպատաս Թաքաբայ՝ խոյս
ետ ՚ի լերինս իւր: Ի վերջ կոյս ԺԴ գարս սէր երկրին

102. Կին Գաթամի Հայոց.

103. Այգեւսկան Գաթամի Հայոց.

» և բազում գիսա գարձեցին ՚ի տէրս տեզիս ։ Այլ զ
խոտանելով զգասւսի չիսասայն՝ ընդ նահանգ սրչա-
ւանաց Եգիպտացւոց, գրէ ՚ի հետ սմի.

« Ցոյժ գասնասնէ Ժամանակի,
Եւ ՚ի նասպել Հայոց ազգի,
Անդրէն սգդն Խութլուի
Յարեան ՚ի վերայ երկրին Կիլիկեայ,
Եւ գամէնն ՚ի սար մտցնեն սատրի,
Եւ գաղն ՚ի Պարս վտեսցին գերի,
Եւ գէշան ՚ի չիսիկրեն Խորասանի,
Եւ Գիսաս Գրիսասս տէրն ամենեցուն
Աբասայ գերեզմանն բարի » ։

Ի վերջ կոյս ԺԴ գարս էրխան էր Աղսլհասին, որպ
սահալ էր ՚ի Կհաքեսն գնկեվիզ գասար Սալտան
Աբասասց Օսմանեանց, այլ սպասու ՚ի չահրգէ նո-
րէն Գայդղհասց (1391) յասնան Խութլուի, — Ի նո-
հասկաւ սահմին Նորա-Յանիսց՝ սասն սգդց Հասնեին
պատգասեցաք մի քան մեզ՝ գրկերէ կոյս ԺԵ գարս,
ցասն 1486 կամ 7, յարատ Օսմանեանք բարձին գասհմն
և գահրսեսեն Նորին: Ի մեզ կէս սպոր (ԺԵ) գարս
սասուկ Ժանեսանցին Նորա էրասպատց, մանասանդ
վ Հնձասց, և գաղնսկէն ընդ սասս և ընդ Գարսից
բնդգէմ Օսմանեանց, վասն սղբորկ և կորնան ՚ի ա-
ցանէ : Գասկէրասան մի սպրն (վ Հնձասց, Հնասր)

եղբայր գերաշնակ նիկոլին Կիպրոնոց վերջինից, յետ նոց ԺՋ գարու. ի հաւատման տարագաց ազգաց ընծայէ և զտարագ Գաղատնեցոցդ (չէ՛ 294), և զՀայոց կոզմանցն, Յաորին Հայս անուանելով (չէ՛ 295)[1]։

Յամի 1432 Պերդրանատն փախել էանց ընդ Լզգասա, և եռաս զայն՝ բարեկիր ընդունելով և փաշաս-նաց. և էր, ասէ, անդ ի հետևեալ բերդ մի անուն՝ որպ և բևեռին գրուածն երկոքեանք և գեղջիկք. այլ պարիսպքն կոթողանվել էին։ Լզգիա ի քաղաքին երկուս ևիպարիս՝ զի գեղացուն գեացին առ Գաղատնին ժամանեին, (որ Թուրք անուանին փիր Իպրահիմ), զոնե կանչ գան խաղաղութիւն ընդ Տարագաւ Քեզագործն Կիպրոսի, և յորելցաս ի Տաս՝ երթալ առնուլ զնա Յիսոնեան։ փիր Աչիմա օգնական Օսմանեանց Հայաստանեայ զերդաց էր Իպրահիմ՝ սերագեանաց ամի ՌՀԸ (1467-9). ապա ապատանիկաց ի ձեռնասաց Իլրոց, և ոչ կարելով զդէմ անել հակառակաց՝ փախուցեալ զնաց առ Ուզուն Հասան Քազաւոր Պարսից, և էառ զանդ Տղոյ առ ի վաճել գԱտաղաբա զորգի Օսմանեան ապատանեին, զի առ Տիրանեան Տղն գրաւեալ էր զերկիրս Գաղատնեան, և ևէած զնոսա ի կողմանցն Պարսից յՕսմանեան ի ձմեռնային ժամանակի։ Ցոյժեամ Ուզուն Հասան ինդրեալց ի վնասեալոյ գինւոյ և ապա, և օգնական Աչիլիոյ և Թուրքաց զՕսմանեան՝ փախուցեալ զնաց առ Քազաւորն Պարսից, և էառ զանդ Տղոյ առ ի վաճել գԱտաղաբա զորգի Օսմանեան ապատանեին, զի առ Տիրանեան Տղն գրաւեալ էր զերկիրս Գաղատնեան, և ևէած զնոսա ի կողմանցն Պարսից յՕսմանեան ի ձմեռնային ժամանակի։

Ցամի 1432 Պերդրանատն փախել էանց ընդ Լզգասա, և եռաս զայն՝ բարեկիր ընդունելով և փաշաս-նաց. և էր, ասէ, անդ ի հետևեալ բերդ մի անուն՝ որպ և բևեռին գրուածն երկոքեանք և գեղջիկք. այլ պարիսպքն կոթողանվել էին։ Լզգիա ի քաղաքին երկուս ևիպարիս՝ զի գեղացուն գեացին առ Գաղատնին ժամանեին, (որ Թուրք անուանին փիր Իպրահիմ), զոնե կանչ գան խաղաղութիւն ընդ Տարագաւ Քեզագործն Կիպրոսի, և յորելցաս ի Տաս՝ երթալ առնուլ զնա Յիսոնեան։ փիր Աչիմա օգնական Օսմանեանց Հայաստանեայ զերդաց էր Իպրահիմ՝ սերագեանաց ամի ՌՀԸ (1467-9). ապա ապատանիկաց ի ձեռնասաց Իլրոց, և ոչ կարելով զդէմ անել հակառակաց՝ փախուցեալ զնաց առ Ուզուն Հասան Քազաւոր Պարսից, և էառ զանդ Տղոյ առ ի վաճել գԱտաղաբա զորգի Օսմանեան ապատանեին, զի առ Տիրանեան Տղն գրաւեալ էր զերկիրս Գաղատնեան, և ևէած զնոսա ի կողմանցն Պարսից յՕսմանեան ի ձմեռնային ժամանակի։

Փիր Աչիմ՝ անդրա եղեալ ոչնչացեաւ, զոհասիճ ապար զանձն ի բարձանց ժամարձանաց բերդին. երիցս ան-բաթիեան նորին նահատեալ յանձնեցաս յանուանի տա-բատպղիկ արքայորդին Ճէմ։ Կիպրոս Գաղատնեին Գա-սիսլ-սկիզ մեռաս յամի 1483. որս Քուռ՝ ի զատերէ Մահմետին սկի Թագաւոր ոչոյ՝ յետին պարագաս ան-մին ազատանվեալ՝ ևանաց վերադարձել զգեստ քեհեն, այլ պարտեալ ի բազմամարդս զգոյց Օսմանեանց՝ ևա-զորելցաս և փախեաս ի կողմանս Հայոց. և ապագին գրաս եղև Գաղատնեան բանակապետն, որ տեսաց զամս երկերիցս և երեսուն (1257-1487), և Հաստատե-ցաս կառավարիչն (Գիկլիչ պէկի) Նախին անուամբ Գաղատան, որ և գործ կոչի Լյուլէ Քի Գաղատան։

119· Ի Նահապետիկ բանից վիրաւորիս՝ ցուցաս ոչ երկարամտանվեալ լինել խրատուիքեան մերազ-գացս ի կողմանցդ, զոր որպ և չէ մեզ փոյթ մանր քննութեան նորին, այն զի և չէ խոչ քաջ հետազո-տող տարեգրոց. զորչէս ասաս ոչ բնաս նշանի ի քարա-սյս Ամենեան այն բերդ վիրաւորից, զոր ևես Աբա-բատոց եղոյց նորս Օշին Ժառանգեալ անէր յամի 1265. այլ ի հարևանի ին վիրեցոցգ զանգիս ինչ, թերևս յոգուտ այլոց հետազօտից քեան։ — Վերաբոյ չէն ևես քաղաքին Լարանտոց՝ ի վինակի նորին է Գաղատա-ասան կաթիրաս? մանրամասնվեալ, 10 կամ 12 մղոնս բացակայ յարևմտից կողմանէ, ընդ մէջ Գաղատաղ և Հաշիցպաշա լերանց, ի 1060 Ձ. բարձս, յորոյ ստո-ծանս ևանս Ձինդրի երանս պարզից և վարի ազգաց յանեալս անելիքից քարոզից. ասանն պարագաստ է այլ խոնգարելոյ, փոխանակ այսպարակաց սրմկանս ինչ ցցանելոյս անելով հաւատարարի հետաքրքիքեամբ՝ — Փաշաիաս յերից Հարաց ասանին՝ յանդրի ասո-ծանի է իրեանս գերեզ, յորում երեին ՀետցոդՀ ասոց և կոմսածոյ քարոզց վարիգարգի գեսանդեալք, յորոց կարծեցաս լինել Լոյսարա, Ռևսէրէ, քաղաք հզաքեր գաղատեան ի Նահանգին Խրնիանի։ — Ապատաք հետ ասոր՝ ի կողմն քաղաքին Լարանտոց է Մասապա-յիքո-յին գեղոյն, և ընդ մէջ երկոցունց ասցս ասերակք հին հետասոց։ — Ի հարաւակողմն քաղաքին հոն մի է ցամաքեալ հեզեզասի և վասն Գարգա-ասէի կոչեցեալ (Ճանճրաձար)։ և զան յայլոյ մասնոյ Գիպոյը կամ Գե-յոյսա գեզ ի 1433 Ձ. բարձս, ի սորոսս անդրան-ասոց ձորաշոյսի նահապետիկ գեացն Գաղատնոյ։ —

[1] Հեղինակն Սաորին Հայս կոչէ գիպոմանս Հարաւոյ Փոքր և Մեծ Հայոց, և ընդ Գաղատնեանս ասանգամի գաղատիկեցոյս յայս ասանն և ձոյսն բնակիչս կամ միջնորդս. և սրպէս ասացարի.

« Կոն Սաորին Հայոց. Կանայք Սաորի Հայոց անհնինի (կամ սաբզիանի) ին գրեն գլխոցոց, բազմագոնեան քացվք. « գլխոցն զասանեան գեղջիկներս ի ներքոյ, և ի վերայն կրբ- « գոց սպիտակ բամբակեայ՝ Դոմպեայ, ասէին և կոան մի գոյնան « նման քան զասանոյ կրծոցոյ, երբեմն ասրի ի մի ևանգ քան « չասանոյ կոզմանէ, բոց որ կողնն սեանակ և ոչ սեանակ։ »

« Ազգութիւն Սաորին Հայոց. Այս ազգ սրպէս երեւ գիպեցի « սասաց, երբեմնագոյն, երբեմնագոյս։ Երկնգոն գլխոցս Հնչոյց և « գերազոյ։ Ձգնեան և նոյս գնգոյզ, գրծոյս ոչոյ կամ նման նոյն, « այլ կերպասոյ կամ սասեղէն կամ բամբակեայ, և յանձնէ « գուծոյ։ Արկանէն զոյսանոյսս գնգնգ բեն մասոյսնոյ բա- « ցանման, կոպիոր և սպիտակ կամ այլ գոնոյսն երբեմն, որոյ « գիպեն մասն ի վերոյ լսանոյսն Հանգոյնէն, և սասանդն գնգնգոյսն « անգանն։ Կոզնեա ոչանեն երկոքեանցոյս Հանգոյնս Թոյլոյսն »։

Donna dell' Armenia Inferiore. — Queste donne dell' Armenia Inferiore usano una acconciatura di testa stravagante, con veli di colori diversi. Portano sotto una sottana di bel lavoro, e sopra un recchetto bianco di bambagina. Poi hanno un panno simile ad una patientia fratesca lavorato, ma alquanto più lungo di dietro che davanti, quale portano per vedere et non esser vedute.

Uomo nobile dell' Armenia Inferiore. — Questa sorte d' huomini porta un dulipano, c' ha del grave assai, et è di color celeste et listato. Portasso la zazzera de' capelli lunga, et parimente la barba. Hanno per veste una cocolla da monace, o ad essa simile, ma però di seta et ancora di lana o di bambagia, di color per il più. Al collo ha una tovaglietta di seta finissima, listata di bianco et di rosso et d'altri colori; il mezzo della quale si riposa sopra il petto, et gli estremi pendono dietro alle spalle. Calzano scarpe ferrate, come i Turchi. — Cesare Vecellio, *Habiti antichi et moderni, etc.*

ի Հաստապին արեւելեան կողմն Լարանտոց Նշանաւոր անշամարձակների միացեալ ազգեցիկ, և կամ վասն ձեռք Ֆիլիպեոսի, Հասին, Միլոսան, Լայն, և այլն, և Կիլոսեն կամ Գաւռեն ևս Հանեսան վասնս. ի 1576 Ձ. բարձս, յարևմտից բարձրացն լերանց; իսկ արևելեան կողմն քաղաքին ոչ կարի բնդարձակ է՝ մինչև ի Գաշս Պիլիպոց յամի կոյսնեն, և մինչև ի սահմանս Աւսակեաց և Ագ-կէօղ լճի ընդ հիսիս, և ոչ ասահել հետազնեան էր մեզ վասն զոհկցաքեան և խոտաս-քեան ընդ կողմանս միջագետից, (որ և հասանօքն Աահիսեն բերդ և այլք), քան ոչ բազում գասարի երևի ի սեզագոյց սահմանս, քեզնս վասն գժասարքեան սպեսեհան ասգոյից Գալցար և Տիմսկէնկի լերանց; անհամարձակների միացեալ ազգեցիկ, և կամ վասն ձեռք Ֆիլիպեոսի, Հասին, Միլոսան, Լայն, և այլն, և Կիլոսեն կամ Գաւռեն ևս Հանեսան վասնս. ի 1576 Ձ. բարձս, յարևմտից բարձրացն լերանց; իսկ արևելեան կողմն քաղաքին ոչ կարի բնդարձակ է՝ մինչև ի Գաշս Պիլիպոց յամի կոյսնեն, և մինչև ի սահմանս Աւսակեաց և Ագ-կէօղ լճի ընդ հիսիս, և ոչ ասահել հետազնեան էր մեզ վասն զոհկցաքեան և խոտաս-քեան ընդ կողմանս միջագետից, (որ և հասանօքն Աահիսեն բերդ և այլք), քան ոչ բազում գասարի երևի ի սեզագոյց սահմանս, քեզնս վասն գժասարքեան սպեսեհան ասգոյից Գալցար և Տիմսկէնկի լերանց;

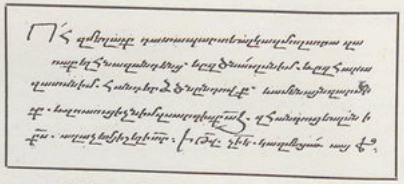

104. Գետն ասանդի յԱրտասս քազաքի.

ասանդն կոյս. վիրաքեան լերնէ ի ասշմանս նորին ասերակք ասանդ Տիգրիս, և ասանդ Եփրատ, ասանց և ընդարձակ քաղաքք. յայսոսանէ՛ և ի հարաւ Հետազոտքեանն Լիսիոնեան և ի Լիսասոց, և ի ևան Տիգրիս Հնչեցան կոյսնեն ի մերձ գաղս, Հասանասի լինել Գիսերք քաղաք, երբեմն ասազնաքոյն Աշխարհագրի ասանդի զոր ասան Աչիմեան բարկիսի Հասանցնցաց, ասա Կիկիլեսեան. և ոչ եին Աւազեան հեքիասաց ասասասցնցին Գաղաս, Հանգերձ Բասնեսաս, բաս Գաղաց, « և չարչ գազասան, և ասզ ասե- « ասզանէին ... (և) ասեսասոնեալ ի գաղաքին յայնե- « սիկ և ասանկեսեալ գազասն՝ գարձան ի Լիսասոս « և Լիսիոնեան, և չԱեսեքաս »։ յայս յետին ասեսն կո-չէր յայնեսսի գասան Գեղերկի. ասսի գաղձ սգասկեալ

ձեռնհաս, վասն որոյ և զանց առնեմ ՚ի տոթոպրելոյ. Քէպէտ և ասի վասն առաջնոյ Թուբենեանց տանից և նորին իսկ Լեւոնի Պէյճ՝ սիրել և կռմռանց Խուրիոյ, այլ ոչ գիտեմ ցոր վայր: Յանկարծակաց տեսանեն քաղաքին՝ ահա նշմարեր (յէջ 297), որ է մեւոզ զրան տաճարի միոյ: — Ի Տէվէճ յառաջ քան զամ 1873–4 ամաց՝ էին 700 տուներ, յետ այնր մեռան 200, զի չառաջ ցառնացան յայլեայլ կողմանս, և կէաք մեռան, որպէս և արդեաք և տխուրք նոցին իրրև 50,000: Ի բնակիչն Թուխ լինել և Հայոց. քանզի յագանել անդ Տէվիսոյ (10 յունիսի, 1873). պատանի մի Հայ առաջարկէր տանել զնա ՚ի տես աւերակ քաղաքի միոյ. բայց ուղևորին Թուխ զայն՝ զի միայն պարտապէ մեռցեալ տեսին, չզգաս ՚ի ինդիր մեռցորդս Պերքէի՝ որ իրր 10 տիսնամ յարեանէ հիւսիսոյ Տէվէճի կայ առ Սիրիճ գիւղս, ՚ի գլուխ և ՚ի կոյս կըձեալ բլրիս, ուր հաճեալ են դիրքուկք անասոյ կրանած քարանց. երեսին հիմունք ընդարձակ պարսպաց, բայց ոչ քաղ և տապարկ, և ոչ սիւնք և քանդակք և հոյակապ յիրիսք, այլ միմիայն գերեզմանք ինչ. գուռ և չիրիմ մի մեծ և գեղեցիկ ընդ հողով, ուր և կայ ցարգ, սէաձեւ անգրելոք և քանդակօք, հասեալ ՚ի ոսիսական պաղպաղեան կնոյ, 11′ ընդ երկայնին, 6′ լայն, բարձրաքիւեն անասոյգ, զի կիսամեռ կայ ՚ի գետնի. գուռն ՚ի նմին կիսոք և սափորք $1\frac{1}{2}$ մոնաստրի բարձանք, այլ ոչ յայտնեցաւ պատճառական ինչ, և ոչ ազանաղիր:

Յարեւելակողմն Լարանտաց ընդ մէջ նորա և Տէվլիճ կայ խոպան գիւղ Թուբրանակ. յորմէ և անդր մինչև ՚ի առուցոս Տիւմպէլէկ և Պալտըր լերանց՝ խոպան է գևսրեան արշնաթոյր, քարատ, անտեսած և անբնակ. ուր առջագ են Եմիրխոյ Թուբրանեանց. գիտաւոր կայսն կամ հանգրուան նոցին է ՚ի մինչափայրս անապատին, յանուանեալ տէրզոնն Գաղա-գոյյուռ (Ագեա. Ջրհոր). մեակին նոցա ասկա. ինչ ցորեան և գարի, զի և ասկաւանդաւ է երկիրն. դան ուրեք գոսանին ծածկօրք և աղբերք. բայց և յատապատ անդ ծխատին ծագումնք: Ագ միով յաղերքացն գտագրեալ Տէվիսոյ յերկանն ՚ի լերինս արեւելից, եհարց գնէր ասն եկէք ընդէր ոչ անկին ծառս ինչ հովանաւորս ՚ի հանգիստ իւրեանց. և նա ասէ, եկէք կամ մեզնէալ էր Աստուծոյ լինել առէն ծառոյ՝ մինէ ոչ թոռատանէր: — Ի ժամանակին յայնմիկ (1875) Թէքէրլեկ Մուսալիա ասն էր գլխաւոր տօհմին այնորիկ Եեւրիւկոյ. ասա ասէր յայն կողմանս գտանել թառաց միոյ նման Քէչի, զոր և վարէին յղտիցիէ, և խոստացաւ՝ այլ ոչ եղոյց զանդիս: Կանապէ նոցին առանձինն բնակիչն ընդ այծենի վրանաք. և էին նոցա բազմաճոյղ հօտք ոչխարաց և այծեաց: Հանգրուանեալ յիշատակեալ՝ ՚ի հարաւոյ կոյ Խարիզ լերին և ՚ի հիւսիսոյ Միրոյնի լերին. էին և ապառաժ բլուրք յերկուս անապատին, յորս անձն դիմք. ընդ այս անապատ տանի հանապարհ յանցս Տիւմպէլէկի (Թմբուկ) լերին, և հանէ ՚ի Լեռնային Պիլիկիա:

105. Քաւեստրանեի գրելոյ ՚ի Յովհաննէ Աղբայեցերէ *.

* Տես զոր նամուցաք յէջ 291: — Նպատիդ Առաքել Թուխ Նորատրի գոլ յորմէ նամին, զի նորա է կազմած և աւետարան մի գրեալ հրատարակեալ. կատարեցի կամիցիսկ, վերատան սակս յոտանի քան զգալ (1262). և ՚ի յիշատակարանին (զոր հրատարակեաց Գեր. Հերդեան Թորգոմ Ագեոր գրոց), նամուցանէ կազմեցն և գրոչ գեղեցկագիր մի գիրք. ¤ Զմեզաւոր գտատարանաւ կազմուց գրոչ գլխաւորել ¤ Հնամեցնէնց եւ գիտացն իսկ ՚ի գլխատան իսկ գլխատան գրոչ ¤ Կատարեցաւ, և գտատարեցի իսկ գլխատան իսկ գլխատան գրոչ ¤ Գրքիս, ասացիսկ յերէց ՚ի Տէր: Ի Թուս. Ցմիև ՚ի — Յոյսնեն տատրէ՝ զի ոչ էր անհնարս և կեղեւոչ գրոչ գրեալ:

Դ

ԾՈՎԱՑԻՆ ԿԻԼԻԿԻԱՅ

Երթս. կէս ճան հարատարին ա-րեւելեան ափանց Փռգիա Ա-սիոյ, ուր և սրեւելեան հիւսիսա-յին մասն Ծովեզերայ հանուսա-ցած Ծովան Մրիելրպասիի, ազգագիծ իրր 260 մղաւ, և ըստ խոտորանեաց սահմանին ընդ Ծով և ընդ ցամաք՝ աւելի քան զ'350, վիճակեալ երբեմն ազգութեան Հայոց. զոր՝ սկզբնական ցաղգ Թուէր իսն ասհմանա-փակս առնելով ՚ի միջերկրեայս, ոչ հնարս այլ անհնարս կարգել մեզաւորժ ասկացն, որք չարժեցողին և զան ընթեր բնակեալ զոհեն: Յարեւելից՝ ՚ի Հռոմս հրամանատարէ՝ որ զնկիրիա զաւազանէն Վասպոց երկիրէ, մինչև ՚ի Արտազան հրամանգան կամ ՚ի Քեչիսա-նեան կղզի (Շէյխան ատասք) չարխանաս, կամ որ նոյն է ասել, ՚ի Հայոց Ցղցան (Խասս) ցՅղցն Աղասյոց, ձգի սոս կամարակուղ ելլո ցամաքի. ակէից՝ որ է Հարաւ-կողմն Զազատեան Պիլիկիոյ կարկառեալ կամ չատնա-ցեալ է անդրագան ՚ի Ծով. և սա երկրատեր չատնեալ ՚ի մէջ երկրին՝ զոհէ երկուս ընդարձակ Ծոցս, զԳամ-փիւրիոյ կամ զԱդռամիոյ չարձեանս, զՅատանեին չա-բեալս. զի սոցանէ սրճան հանարիսՙ կոչել զմեծ զոհ Ծովուն որ ընդ մէջ է երկոցուն հրատարակեանցն: Սար-պեդոնէն (Լիսան-էլ-Գամէլ) և Մէկգաբոսի (Գաբա-դաշ). քանզի և յերկարագոյն ժամանակս մեռց սա զրեալ է անանձիսա ընդ իշխանութեամբ Հայոց, զանս երկիրեաց. իսկ բան անասանեան Ցղցն Հայոց կամ Խա-սասի՝ ոչ և Ալիքսանդրեցոյ, կոչելի է չատնա զոգ մի մեծ չանուն Ա.տասց մեծի նահանգագան Հայոց:

Սակայն կանխեմ յերեցացանել սասէն՝ ի սկզբան, զի զազգան ընդարձակ Ծովեզերս՝ ոչ բացատրական մեռն Ալե-լեվիոց կամ Լիքաոնեացն մեռոց սեղանց Պիլիկիացոց համարիսՙ եղեալ մեզա կամ ընդ երկար ժամանակս, այլ միայն կիսով չափ՝ սրեւելեան մասամբ. իսկ զարե-մըտեան, քանզի սակաս ժամանակի կոչան սեղացք Ա-սատնոց, վասն որոյ և ոչ յերկարեմ ՚ի սեղագրու-թեան վազացն, չանելով իսկ սասէք Ծանոթելով ՚ի նոսին հնոս կամ մեռացած սղագրին յերկասեալ. այլ և ոչ զանց առնեմ խոտոս, քանզի՝ որպէս սեռացի յա-ռաջիկոյ սեղագրիս, յանդգնացն՝ սպրիցն չարեմաս-զոյն իսկ կազմանս երկրին՝ գասերն սեռանք ՚ի բերգա-բերիոյ (յա. եւս սակ Ծովագերգիցն)՝ եղելոց ընդ սահ-մանեամբ լիս խնամոց Լեռնի Պէյճ, և սեռանք նաեւ ցիկրէն սեռ Թագաւորութեան Ա. Հեթմոյ, գոսցէ և սա-զագով նոցա Լեռներ: Եւ իսկ սեռասն ՚ի սրեւմտեռոց՝ հետ սակաս սա սեռամ մի ընդ երկայնաբերեր բացա-սեռ իսկ սեռասն սեռ սեռացեալ սեռոց ՚ի Ծով. և սա երկրատեր չատնեալ ՚ի մէջ երկրին՝ զոհէ երկուս ընդարձակ Ծոցս, զԳամ-փիւրիոյ կամ զԱդռամիոյ չարձեանս, զՅատանեին չա-բեալս. զի սոցանէ սրճան հանարիսՙ կոչել զմեծ զոհ Ծովուն որ ընդ մէջ է երկոցուն հրատարակեանցն: Սար-պեդոնէն (Լիսան-էլ-Գամէլ) և Մէկգաբոսի (Գաբա-դաշ). քանզի և յերկարագոյն ժամանակս մեռց սա զրեալ է անանձիսա ընդ իշխանութեամբ Հայոց, զանս երկիրեաց. իսկ բան անասանեան Ցղցն Հայոց կամ Խա-սասի՝ ոչ և Ալիքսանդրեցոյ, կոչելի է չատնա զոգ մի մեծ չանուն Ա.տասց մեծի նահանգագան Հայոց:

Սակայն կանխեմ յերեցացանել սասէն՝ ի սկզբան, զի զազգան ընդարձակ Ծովեզերս՝ ոչ բացատրական մեռն Ալե-լեվիոց կամ Լիքաոնեացն մեռոց սեղանց Պիլիկիացոց համարիսՙ եղեալ մեզա կամ ընդ երկար ժամանակս, այլ միայն կիսով չափ՝ սրեւելեան մասամբ. իսկ զարե-մըտեան, քանզի սակաս ժամանակի կոչան սեղացք Ա-սատնոց, վասն որոյ և ոչ յերկարեմ ՚ի սեղագրու-թեան վազացն, չանելով իսկ սասէք Ծանոթելով ՚ի նոսին հնոս կամ մեռացած սղագրին յերկասեալ. այլ և ոչ զանց առնեմ խոտոս, քանզի՝ որպէս սեռացի յա-ռաջիկոյ սեղագրիս, յանդգնացն՝ սպրիցն չարեմաս-զոյն իսկ կազմանս երկրին՝ գասերն սեռանք ՚ի բերգա-բերիոյ (յա. եւս սակ Ծովագերգիցն)՝ եղելոց ընդ սահ-մանեամբ լիս խնամոց Լեռնի Պէյճ, և սեռանք նաեւ ցիկրէն սեռ Թագաւորութեան Ա. Հեթմոյ, գոսցէ և սա-զագով նոցա Լեռներ: Եւ իսկ սեռասն ՚ի սրեւմտեռոց՝ հետ սակաս սա սեռամ մի ընդ երկայնաբերեր բացա-սեռ իսկ սեռասն սեռ սեռացեալ սեռոց ՚ի Ծով. և սա երկրատեր չատնեալ ՚ի մէջ երկրին՝ զոհէ երկուս ընդարձակ Ծոցս, զԳամ-փիւրիոյ կամ զԱդռամիոյ չարձեանս, զՅատանեին չա-բեալս. զի սոցանէ սրճան հանարիսՙ կոչել զմեծ զոհ Ծովուն որ ընդ մէջ է երկոցուն հրատարակեանցն: Սար-պեդոնէն (Լիսան-էլ-Գամէլ) և Մէկգաբոսի (Գաբա-դաշ). քանզի և յերկարագոյն ժամանակս մեռց սա զրեալ է անանձիսա ընդ իշխանութեամբ Հայոց, զանս երկիրեաց. իսկ բան անասանեան Ցղցն Հայոց կամ Խա-սասի՝ ոչ և Ալիքսանդրեցոյ, կոչելի է չատնա զոգ մի մեծ չանուն Ա.տասց մեծի նահանգագան Հայոց:

Հաշտարար պատճառիքն և ախաբհպարքն վճռեալ կոչ Մարթից Ստեփանոս Գործիչ, զլուծ մի բանի կարգեալ է ի գիրս իւր այսու խոսոգաւս. « Ծովային » վիճակք որոց տիրէ Թագաւորն Հայոց, ի սահմանոց » նաւահանգոց սուլտանին (Եգիպտոսի), և ի կողմանց » Թուրքից որ բան հիսիսոյ. » և ապա յայտնի ասելով զսահման Ծոցոյն Հայոց՝ կարգէ զնաւահանգս, հանդերձ տեղեաւորութեամբ, զոր համառօտեալ ի ցուցակիս՝ զետոյին յահեղիկ ի սորա *։

ՄՂՈՆԱՁԱԳԻՐ ԾՈՎԱՅԵՐԱՑ ՀԱՅՈՑ ԿԻԼԻԿԵՑՒՈՑ.

Քան Մարթից Ստեփանոս		Քան այլ մեկնչաց	
Ի Գաթալոյ			
ց' Գայազ լեառն, մղոնք	20	35	Ա...ս
Ա...ս	15		
Բարդղ Բաղ	10	20	17
Գետաբերան Ջահանայ	10		
Պ...ղ	10		
Գետաբերան Պարսի	20	50	37
Գետաբերան Կիւղեսի	20		
Կոռիկս	40	40	42
Գետաբերան Կարիւզաղեսի	10	20	19
Գալարեա ապր (Լիման էլ-զահրի)	10		
Բարդղ Բինդ	15	40	23
Գալարիների Նաւահղգք	10		
Գրանիցայ Նաւահանգիստ	15		
Սիկ կամ Սիկիս	*60?	110	22 ½
Դպալիտս.	20		
Կերկիտրիս	30		
Պղեղ	25	90	80
Պետրեաս (Պրաքեան)	20		
Լամպատայ բերդ	25		
Ա...ա (Գանտերբր)	10		
Ս. Փոխա Ժայռ	30		
Պատրիա Հին (Սիկէ)	40	110	66 ½
Պատրիա Նոր	*40		
Հանիտիա	15	35	32 ½
Կերպիտաս	10		
Գինոսպաց Նաւահանգիստ	10		
Փիլոսիկ	8	24	13
Կամբրոքաս (Կամբաս)	6		
Փիլիտանեան ապր	10		
	574		
Հանեալ զվիճդն ց Ա...ս	35		
Ա...ասայ ցՓիլիտանի ին	529		352 ½

Ցառելս. ի հանդիպոյ չափոց Պատասխի և Գորն' առաջեալ ի Փասին և Աղեքսիայի Նաւահանգոյ, ծովային մղոնաք ։, յայտ է թէ հետագոյին տեղւոյն քան զձի նաւասդացութեան առեալ է, և ոչ քան ցամաքացածութեան։ Այ. ի բանտզակիչ գծովիցերս Հայոց ցՀռոսիկան ապր (Ռաս-Խանձիր), սիտեն այլ ևս ժողովուրդ մղոնք ծովային, որով լինի միասնաւոր 412 մղոնասահ Ծայրէ ի ծայր՝ քան նաւասդացութեան, սուղ ասելի կամ պակաս։ — Զուգաթիւ է սակիւ և մղոնաչափութեան ծովիզբերայց փորձեղոսացոյն Քաֆֆաձոս յԱլեքսանդրիա, յամի 1460, ի Պատապիոյ մինչև ի սորն Ռասխանձիր. որ և քան միջոցն տեղագրութեան յարձակելոյ յարևելս խոպոյ, նշանակիւով զանգիս և զդաշս պատկիս **.

Ի Պատապիոյ գԱնտերբր, մղոնք	60
Բիբղ Լամպատայ և Պատրիա	20
Պզանիներ	30
Սիկ	20
Գազագապրի	60
Կամաբէզ (Գամբիլիր?)	20
Լենա տեղւոյ Պալատաս	30
Ջենաս (?)	8
Գանտեաս	10
Կապր (Կիւղեաս?)	10
Ապէս (Ապաս?)	50
Պապղ	10
Փաս Գիազպ (Զահան?)	15
Գլաս? և Ապամեան Հայոց	10
Ա...ս	10
Կապրոյ լեառն	15
Կապտանիլլա	10
Ազեքսանդրեակ	15
Գանիկ Նաւահանգիստ	10
Ռաս-Խանձիր	10
	413

Ձգպոխս այս միջոց է (Ա...ասայ ցՌաս-Խանձիր) զոր կայ մեզ տեղագրել, և զոր նախ յերթս զատաստանիք բաժնիս, Ա...ներ մեռան և Ա...ներ և Պիլին ծովախուռնս։ Ա...ասինն Ա...ասայ ձգեալ մինչև ի Սիկեա կամ ի Սարպեդոնեան Սար, և զատացի յերկուս մասունս, ի գասիվա և ի Ա...ասի Սիր Աստանայ. երթողն և Պիլին կոչեցի Գոպտոնեան Տարտնեան ծոցոյ, ունելով զմիջոց երկոցուն հրատարակացն զՍարպեդոնին և զԿեղտոսաբ. զատացի և ոչ յերկուս զատասս, ի վարշագ և ի յատակ Տարտնեան ծոց, երթողն որ է Ա...ներ բաժին Գոպտոնի Կիլիկիոյ' սկսեալ զսահմանի մեզ ասացեալ Ալրտոր Հայոց Ծոցոյ, իսկ սորն վիճակաբ կամ զատասք։ Գատնաս տղայնական ասատասխանութեամբ' ծանեալ ի սկիզբն տեղագրութեան խոպոյնիցերս մասանց։

1 Ձոի Ծովային կամ Հատարակ ազիաբհպարհան մղոնի է 1760 միոյ ասահմանի լոյնութեան երկրի (1852 Ջ.) իսկ Ասեղասի մղոնն է 1/75 (1481 Ջ.), որ և սուղ. Հնդիք մասանի փոքր քան գնդակնին կամ գաղաբհպարհան. վասն որոյ 529 մղոնք Նորին վիճակին ի 450 մղոն ազիաբհպարհան։ Նախին և այնոսիս ոչ զտագիպին չափք Նորին քան Նորոցս ծովակոսաց. Հարկ է թէ գոյն սխալ յորինակի պրոց Վենետկերգոն. և զայս ինքն իսկ սոյ Հատասել. ջանալի սր կարի երկար է Նշանակիլն ի Նոնոն միջոց, (սր և ասասկանիչ եղեալ). ինքն իսկ սնդ երկրորդի գԿ՝ Ռն սէ (dicuntur) ոչ գտագի մղոնք լինել, միջ յոյլ ամենայն սեղան Հատասոսոյն Ռնեղոսի քան կամ սրիսն մղոնս։ Ասատասոյ ոչ Ջղրոսի գաղնեանն Ջոյր քան գԱրաբիա Հայոց, և Ջկ սնդր քան գԱրաբիա և Ջեկիսոսն։

* *Maritimæ contratæ cui Rex Armeniæ dominatur, ac confinibus subiectis Soldano, ac etiam partibus Turchiæ a latere Septentrionis.*

A *Caramela* usque ad montem *Caybo*, per magistrum, vigiuti millia computantur. — A monte Cayho ad *Laiacium*, per occidentem versus garbinum navigando, spatium quindecim milium computatur. — A Laiacio ad *Portum Pallorum*, navigando inter garbinum et occidentem, millia sunt decem. Laiacium portum habet et siccum unam ante se, quæ scolium dici potest, ad quam quidem siccam prodenses figuntur, et ancoræ versus terram firmam. — A dicto autem Portu Pallorum, ad faucem fluminis *Malmistre*, millia sunt decem, navigando per garbinum. Et notandum est quod puncta dicti portus Pallorum debet per dimidium milliaris honorari: et si ad prædictum portum quis accesserit, unum inveniet ibi palum, quod super puncta dicti portus Pallorum fixum manet continue; et caveat sibi a pallo portus proxime antedicto. — A prædicta autem fauce fluminis Malmistræ usque ad *Malo* millia sunt decem, versus magistrum per occidentem navigando. Malo portum habet, qui coram se duas habet parvuculas insulas, quæ sunt distantes quarta milliaris a terra firma, et prodenses tenentur ad insulas; ancoræ vero versus terram firmam figuntur, ubi duorum passuum usque ad tres aquarum profunditas reperitur. — A Malo autem, quod est quoddam castrum, usque ad faucem *fluminis Arsenæ*, navigando per occidentem versus magistrum, millia sunt viginti. — A fauce fluminis antedicti, usque ad faucem *fluminis Tarsi*, millia sunt vigiuti, navigando per occidentem versus ventum qui dicitur magister. — A fauce vero Tarsis usque ad *Curcum* versus, garbinum versus per occidentem quadraginta millia esse dicuntur: coram autem dicto Curro, quædam insula invenitur. — A Curco autem usque ad punctum faucis *fluminis Saleffi*, millia sunt decem, cum garbino versus occidentem navigando. — A flumine vero de Saleffo usque ad *Lenam de Labagaxa*, millia sunt decem, a greco et a garbino: dicta autem puncta de Labagaxa est valde plana, et in fundo sunt arenæ, et parvam habet aquam in mari bene per unum milliare. — A Lena vero de Labagaxa usque ad *Portum Pinum*, millia sunt quindecim, a syroco et a magistro: prædictus portus, bonum habet spacium, et bonum fundum retinet. — A portu vero Pini usque ad portum *Cavalerium*, decem millia sunt, navigando per quartam ponentis versus garbinum. Dictus vero portus, bonum habet statium et bonum retinet fundum. — A porto autem Cavalerio usque ad portum *Prodensalium*, quindecim millia computantur, a levante similiter et ponente: dictus scolius habet statium intus, atque magnum fundum retinet: et in dicto scolio sunt quædam muralia, unde illic prope est statium. — A scolio vero Prodensalium usque *Sequin* millia sexaginta esse dicuntur, per quartam ponentis versus garbinum navigando: in dicto vero Sequin, possunt anchoræ figi, et inde cooperiam recipit a ponente: similiter habet unum flumen quod habitur in mari. — A Sequin usque ad *Stallimurus*, millia sunt viginti, a greco et garbino: in dicto vero Stallimurio, possunt ancoræ figi, et similiter coopertum habet a ponente. — A Stallimuris usque ad *Calandro* triginta millia computantur, a syroco quoque et a magistro; et bonum portum retinet. — A Calandro autem usque ad *Salmede*, vigiuti quinque sunt millia, navigando per quartam magistri versus ponentem. — A Salmede vero usque ad *Anthiocetam*, vigiuti millia esse dicuntur, navigando inter ponentem et magistrum. — Ab Anthioceta usque ad *Castrum Lombardum* vigiuti quinque millia computantur, per quartam ponentis versus magistrum navigando. — A Castello autem Lombardo usque ad *Candelorum*, decem millia sunt, a levante siquidem et ponente. Prædictus Candelorus civitas est portum habens, et facit sibi operimentum usque garbinum. — A Candeloro ad *Scolium Sancti Fochæ* triginta millia computantur, navigando inter ponentem et magistrum. — A dicto autem scolio Sancti Fochæ usque ad *Satalium* Senem, millia sunt quadraginta, navigando per quartam magistri versus ponentem. — A Satalia vero vetere usque ad *Satalium Novum*, quadraginta millia esse dicuntur, a ponente et a levante. Item prædicta Satalia Nova, est magna civitas, habens scolium ante se bene per octo milliaria feras in mari: qui quidem scolius propriæ nominatur *Agiopendi*: et ibi bonum statium reperitur. — A Satalia quidem Nova usque *Renathiam*, milliaria sunt quindecim. Dicta Satalia bonum et securum ex parte terræ habet portum, in quem dilabitur quoddam flumen. — A Renathia usque *Cyprianos*, milliaria sunt decem. Prædicta Renathia bonum habet portum in insula, ex parte maris et terræ securum: habetque aquam fluminis copiosæ. — A Cyprianis ad *Portum Jamuensem*, milliaria sunt decem: portum securum habet, dum a Turchis sibi caveant illi de porto ex parte marina et terreatri, qui portus in Plagia sufficienter fluminis habet aquam. — A porto Jamuensi usque *Chipasecum*, octo millia computantur: bonum portum et flumen obtinet; tamen sibi caveant a gente ex parte terræ. — A Chipasco usque *Cambruzzum* millia sunt sex: bonum habet paravegium et affluenter aquam: a quo porto quadam insula distat circa tria milliaria infra mare. — A Cambrux ad *Scolia de Childonis* milliaria sunt decem, sed parua; habet enim paravegium, et ubi ancoræ infiguntur: videtur tamen statium timorosum ex parte maris, quamvis a gente ex parte terræ possit esse securum: etc. etc. — Marin Sanuto, *Secreta Fidelium*. II, IV, 26.

** Da *Satalia* a *Candeloro* a 60 miglia per scilocco verso levante: — dal Candeloro al *Castello Lombart* ad *Antiocheta* a 20 miglia per levante verso greco: — da Antiocheta ad *Stalimene* a 20 miglia per levante verso greco: — da Stalimene a *Sequin* a 20 miglia per greco verso levante: — da Sequin a *Papa-dominin* a 60 miglia per scilocco verso levante: — da Papa-dominin a *Camaulet* a 20 miglia per libeccio verso scilocco: — da Camaulet alla *Lena della Bagusa* a 30 miglia per greco verso tramontana: — dalla Lena della Bagussa alla *Fessa* a 8 miglia per greco verso tramontana: — dalla Fessa a *Pantessa* a 10 miglia per greco: — da Pantessa a *Calt* a 10 miglia per greco: — da Calt a *Sales* a 30 miglia per greco verso levante: — da Sales a *Mallo* a 10 miglia per levante: — da Mallo alla *Fossa di Biosa* a 15 miglia per levante: — dalla Fossa di Biosa alla bocca del *Porto di Plas ed Ermisia*, a 10 miglia per greco. Lo Porto di Plas è grande porto e largo, e a una montagna alta e grande per tramontana, ch' a nome d' *Arequa*; e di verso maestro un' altra montagna ritonda: — dal Porto di Plas a Lajasso a 10 miglia intra greco e levante: — da monte *Garbo* che d' è di levante a Lajasso 15 miglia sino a Lajasso a ponente e a levante. — Da monte Garbo a *Caramella* a 10 miglia per scilocco: — da Caramella ad *Alessandretta* a 15 miglia intra mezzogiorno e libeccio: — da Alessandretta al *Porto Bonel* a 40 miglia intra mezzogiorno e libeccio: — da Porto Bonel a *Rastangir* a 10 miglia intra mezzogiorno e libeccio. — Da Rastangir alla *Fossa del Soldin* a 7 miglia intra mezzogiorno e libeccio, etc. — Giovanni da Antonio da Uzzano, *Compasso a mestrare a navicare dall' uno S'retto all' altro*; presso Pagnini, *Della Decima... della Mercatura*, IV, 254.

106. Դրամ Տարսոնի մայրաքաղաքի սա կրնմեցոց ֆիլոսոֆոս. (տես յէջ 265). — Գտեալ Սարխևոս, Ապրիանոս, Աստուածեսոն, Մարկ-Անտոնիոս, Լ. Վերոս, կամեռագրի, փատաբհնիս կրկնով եւ կրկոպիներով։

Ա. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԾՈՎԱՓՈՒՆՔ

Ա. ԳԱՄՓԻԼԻԱ

121. Թէպէտ և անձնուէ մեան երկրի՝ ոչ մէ յոխտաբ. հայ Փռիգիա Ափոխ հանդիսեալ էր Պամփիլիա ՚ի հր. նոմեն, յարևելից կողով Լիկիոյ, ՚ի հարաւոյ Պիսիդիոյ, և յարևմտից խառիսիոյ և Քարացեան Ալիկիոյ, և ՚ի հիւսիսոյ զեղեցիկ ծովածոյն միոյ՝ որ յանուանէ մեր անուն և սրգ կոչի Ծոց Ատալիոյ. և եղերքք նորին բովանդակի հանդիպէն երկիրն, որ հարիւր Թէ քսան մղոն ունի երկայնութիւն, և սակաւ մըտնս խորութեան ընդ ցամաքն: ի դէպ է հանդիպել Թէ էին Պամփիլիոյ յառաջ քան զնորէն ՚ի ակզբան փոքռ. անհնամաւ ընդ առանձնակ ազգաբնս. և այսպէս իսկ հանդիպեն անունք զՊամփիլիացիս, իբրու անզգամ բնս քան առաջելոյց, անբեւս ՚ի Պամփիլիոյ (Παμφύλιοι) զրս. տեսէ զերազանցն Հռոմայ և Յունաց. այլ յաւէ և իսկ տեղանդ նորին՝ յայս է Թէ ոչ է չաս անեցեալ, կամ Թէ ՚ի մէջ ծովու ազգին և յաւէս ՚ի Կիլիկիոյ խառնեալ, յետոյ և ՚ի Քոյնս: Զանազանութիւն երկրին պատ. ևս հաստատ, զի առ Քաթրեոնս յաճախագնմբ նաւա. տորդին՝ մինչ Կիլիկիա հարիւր նաւս մանաւորէր և Լիկիա յետոն, Պամփիլիա երեսուն միայն, Թէ և բազմագոյն ծովակրեալ էր, և բերկիս ունէր քաղ փայատաւոս. մինչև ոմանց համարել պատակարար Թէ վասն այն ոմանանելոյս, իբր նմանակ-անուան կամ փայտ (Πας φύλλον): — Նմանական բարք կամ սովորութիւն ժողովրդեանն երեմն տնտեսականց ազգական մըցանց, որպէս է զտեսանել ՚ի պատկերաց գրոնց Նոքին: — Զբաղումն ինչ զէտք նշանագրք ՚ի հնումն հանդիպելոյ ՚ի փոքռ. ասիոյ. այլ Յորդանան է վայ ծառայութիւն քրիստոնէութեան ՚ի նմա, և վաղագոյն ևս Հրէից սերտ մինչև այր. որպէս է ասանել ՚ի ակզբան պատմութեան Գործոց Առաքելոց. զի յառաջ մեծագործ Գաղատաան Ս. Հոգւոյն՝ ընդ այլս յերին և որք «՚ի Փռիգիա » գիա և ՚ի Պամփիլիա [1]». ևս որս յետ սահմանց եկեն Պետրոս տալիկոսացն՝ քարոզել «՚ի Պերգէ Պամփիլիոյ», որ էին պետրոյ քարոզք յետ Ատալիոյ: Բայ եկեղեցական վիճակագրութեան Պամփիլիա արքեպիսկոպոսական նստանն կարգեցաւ, ունելով սեփական թեմս ոմն, յորս տասնեակ երեք ևս գաւառք երեսունեվից վիճակք, ընդ որս գաւառաքաղաքն:

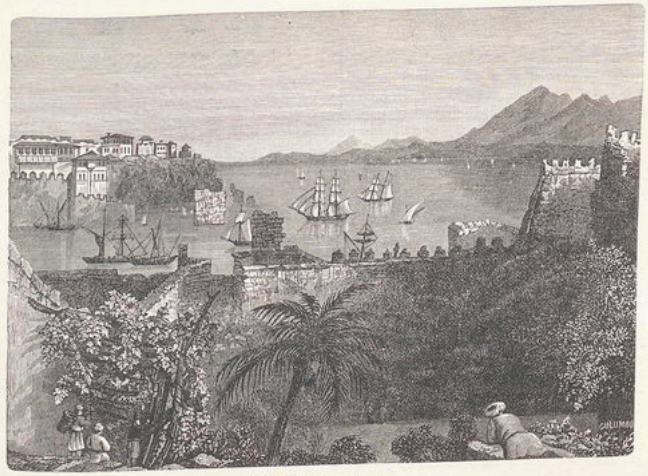
Ի ԺՍ. դարս երեի սկիզբն արեւելեայց բնակութեան ՚ի Պամփիլիա, վարելով կամ ընկերելով զՅոյն. Մինայել Պատմիչ վասն Միքայելի Ատրատոիկի կոսկեր (1056–7) ասէ, ևս այնի Ատրատոյ կամ Թուքսոյ գաղթեցուցեալ զՅոյնս ՚ի կողմս, և յատեալ. «Եկեալ Թուքսոյ և գտեալ զերկիրն Ատալիոյ, և զՊէրգն, և զԿաստ (Լիմպանիա) անմարդաբնակ, գազարեցին ՚ի » սեզանն». այսպէս յանուն գլխաւոր քաղաքին կոչեալ զախարհն, որ արդ յԹամանանց կոչի Թէքեկ, և մի է յեօթանց գաւառաց Նահանգին Գազատանիոյ, վճռակս ունելով մեռաստն, զոյատիկ.

1. Ատալիա և խատնօզ.
2. Մարքանա կամ Քիւբրտ Աշխէհիր.
3. Իկոնիո և Գարամիճ-հոպլա.
4. Ֆէնեքէ.
5. Քաշ.
6. Գալգանլը.
7. Լիմպրը.
8. Կէրմէկի կամ Պուճագ.
— Մինի գարա-հասարզ.
9. Գազլ-գայա.
10. Աէրիճ և Գարաճիսար Թէքէկ.
— Պէշ գմնազ.
11. Աշխէհիր Քէնիզ.

Մխաշամաս ՚ի տարի երկերիս վաճառն գեազք էին և 100,000 բնակիչք յամի 1842, բան ծանօթութեան Աղդրացոց տանց ուղեցոյց [2]:

Ի ՆԻՒ ԺՍ. գարս Թուխ և մերազեւացս ցրիս Հասեալ և բնակեալ ՚ի կողմանցս. քանզի ՚ի ժամանել սատենոյ խաչակրաց, ընդ Կիլիկիոյ և Պապատոմիոյ և այլոց անտց ասիարշաց և զՊամփիլիոյ Թուխ Լատրատնեցին ՚ի լինել Հայոց տգատաս. իսկ բան իշխանութեան տատցանեն մեզ տրանեն Պետրոսոյ զղեկին և այլ մերատարանք, տերել Մեծին Լեւոնի Ժողովրդոյս՝ մինչեւ յԱտալիա: Ոչ մերի զրոսելի ոչ տատնեն և ոչ կրատատ Ատալիոյ ՚ի Հայոց. ՚ի պատեալ քաղաքին զտանի տգազեալ վէմ տախծատեզալ նեռան լեւոնեան տատեծոց, այլ տեղագ. բայց զտանին տեղ և այլ Նշանք քրիստոնէական և բատին տատաք: Գխտեմք և գՆշագրիվ ե Քաղատոյ Փատնկոյ յամի 1148 գկոյ տատեալ յԱտալիա, մինչ տատատեն ՚ի Քաղաց ձեռս էր քաղաքն, և տեսի Նատեալ գտանեալ յերկերիս իսք. այլ տեռատոյ ՚ի ձեռ իշխ ՚ի ձեռ Նատեցան Պատմիչ ՚ի Հայոց, մինչև Հետ լեռն տատեզատատ քրիստոնէական քեզնէ գտանեալ ՚ի ձեռ Նատեցան Պետրոսոյ քաղաքին, գորմէ տատատ ինչ տատեզ անձամբ. զի ևթէ և ոչ ՚ի Ներքոյ գէթ ՚ի տարիսատ Նորին Նշատ գէն կամ ձեռն Լեւոնի, տրպէս և ՚ի կէտատիս: Բայց զի և յաճախոյց Լեւոնի իշխին կոսմեցաս, մարթ է տրդեալ ՚ի վկայատիսն տատեալ գրատ տրեւմտեայ պատմչաց, Թէ հինգ տեզ յաղթատիսնս տրպէսոյ իցէ Հերմոյ (Ք՞), և գատաչինն ՚ի Պամփիլիա:

122. Ի բատ ՚ի գազ տեզի Ցոյցոյն, ոյն է յատեւմտեան հիւսիսային անկեանն, իրր 70՛ ՚ի տերոյ տրեսոյ՝ կատագեալ կոյ քաղաքն Ատալիա կամ Ատտալիա, Ἀττάλεια, զոր և Թատրքոյ ցատր Նոդոպէս կոչեն, իսկ իատոյսի Նատ-

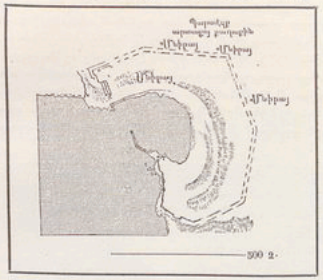

107. Ատալիա քաղաք.

տորդք տիշին գատաց գյատեսատ յոյ բատին յատատկեալ կոչին Satalia, Satalia, այլ և Satalion. Թատրքոյ և Ատտալ Աշխատ, Հալխեյ: Եր կատեցատ տատպէս յատՆատ չեմպին, որ է Ատատյատ Բ Եդիպտատէն (Փիլատելփոս) Քատատոյ Պերգատոյ, ՚ի կէս Բ գատատ. Նատբ քան զքատատատ Փրկչին. ոչ է տրեւմն հին քատքոյ, այլ կատատ գատատշեմքին՝ զոր ցոյնատ ատեր Ադրիատ, տատ տատատքն Յատն ՚ի հետոյ Ատատիոյ. յետ տատատ տատ տրեւատքն Յատն ՚ի հետոյ Ատատիոյ. յետ տատատ տատ (132 Ն. Ք.) մոզ եզեալ Հատիպատոյ կոզգիցատ մոզր քատքոյ Պամփիլիոյ: Ատյ տատատատեցատ տատ վոյր մի Պտոլէատ յետ տատատքեանն ՚ի Փատատիատ, հանգերձ հետն (48 Ն. Ք.), Պատատեցատ Ատատիա քատ վերպրելոյ՝ ՚ի մեծ տատրէյն Պօտատ, որ Քատեցատ.

հանդերձ Նատատեան Ատատիոյ ՚ի Հայոց, մինչև Հետ լեռն տատերատեատ քեզնէ գտանեալ յոյ բատին յատատկեալ կոչին Աատալիա, Satalia, այլ և Satalion. Թատրքոյ և Ատտալ Աշխատ, Հալխեյ: Եր կատեցատ տատպէս յատՆատ չեմպին, որ է Ատատյատ Բ Եդիպտատէն (Փիլատելփոս) Քատատոյ Պերգատոյ, ՚ի կէս Բ գատատ. Նատբ քան զքատատատ Փրկչին. ոչ է տրեւմն հին քատքոյ, այլ կատատ գատատշեմքին՝ զոր ցոյնատ ատեր Ադրիատ, տատ տատատքն Յատն ՚ի հետոյ Ատատիոյ. յետ տատատ տատ (132 Ն. Ք.) մոզ եզեալ Հատիպատոյ կոզգիցատ մոզր քատքոյ Պամփիլիոյ: Ատյ տատատատեցատ տատ վոյր մի Պտոլէատ յետ տատատքեանն ՚ի Փատատիատ, հանգերձ հետն (48 Ն. Ք.), Պատատեցատ Ատատիոյ քատ վերպրելոյ՝ ՚ի մեծ տատրէյն Պօտատ, որ Քատեցատ.

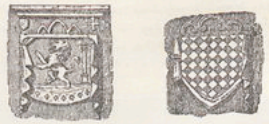
նաց. պարտէզք ընդարձակք և ջուր առատ զատարկալ ևս զարժէին զանկին. յայգին պտղոյ ընտր յոյժ էր ծիրանին, զոր և չորացուցեալ առաքէին Աղեքսիա, և կայէին զայն քանաք-Լուսին։ — Ցնոտ տանաւոր յամի 1361՝ Պետրոս Ա. Քաղաւոր Կիպրոսի տիրեալ զամ մի Աստ-

108. Ցառատիճան Աղոպիոյ.

լիոյ կողոպտեաց, բան վիլլանեան վիլլաանի իրոյ (Ալարկի) [1]։ — Ցառաջին կէս ժէ դարու Ծոանննեանք հանին զԱլաթիա յիշխանութենէ Գաղանտեի. առ որ գաթնացանել ձգնեցան քրիստոնեայք՝ առաքեցան Քիւտիոյ վէրնատաց, յամի 1471, ոմն Ծանեէնիոյ Նառուք եկեալ, և հրեռւթ խորտակիալ զդիոյ Նառաշնորդոսոյն՝ սիրացան, ատաքեցին և ասէրելին զարատանեան քաղաքին, և զարատին պարիսպ բերէրին, այլ ոչ կարացին Նառնել զմիջնաբերդն, և զարձան, տանելով գշղխոյն՝ ի Նառէր եկեղեցոյ Ս. Պետրոսի՝ ի Հռոմ։ Ի սկիզբն ժԶ դարու՝ Կաղրատ որդի Ր Պայէզիտ սուլթանի՝ էր կոմսիալալ Ալաչիոյ։ — Մէ՛ի շաշտատն Նառաշնորդոց Ակիսիոյ էր Ալաթիա յ՛ԱԲ-ԱԲ դարս, որ բերէրն յարեկից ազգս ազգս պիտանի ծերեցոյ և Հաճէրն ընդ ծով. յիրէն առանձինն վաճառք առեվրելոյ, դրաքիաստ կառաց, ծենոյ Նորբ կառի, և-դէպն շաքարի, գալի խէժ, և այլն։ Ընկղոդիք իմասնալ իմն Հառէ գշաշտատն Նառաշնորդաց, յիրելով բզաչագիս ազխատանիս վաճառացն, յորս երեկիկք էին կառուք և գեղակք ի վաճառկ և ի Լուսնաքաղց բերելոյ, և տրմեկ. (չոսի ազին էր մոտ = 20 քիլալ)[2]։ Նդն յիշէ այլոք և զզղոյն բերելոյ ի կղզեացն Կիւթաճիոյ՝ 4000 կենդիներ ի տարւոյ, ընդ 14 ատաղ Նառաքաշ[3]։ — Ի սկզբանէ մերոյ գարուս ցիչս Նորին՝ բա-

զում գիտնական ազգօրք երտաղիք յայց երին Աստիոյ, և գրեամբ ամենեքին զանին զգեղցկի գիտն, գրերն ամոր և կրկնապարիսպ բազում տաղաղութ, մէն յիտան քաղաքաի հետ ի միտոյ. գիտգոյն յանգեալ ի Նառաշնորդսն. գինե և գգեղցկի զուան մի քաղաքին, ուս գրով չորք մեծամեծ սիրք ամիսանան և այլք մանուք կրկնիետ ոմով. միտ ևս գուան յորում ատեծագործակ և այլ Նրանք ատաքատիք, և

109. Վիմանքանգակք ի պարիսպս Աստիոյ.

ատ երի քաղաքատ ատաղարկ մեծ։ Երեին ջորդ ատատ և անտի Նառաշնորդսին՝ խորխորք քարկերն կարկառան՝ յորոց ձգէրն չղիոյք փականոյ Նորին։ Պարիսպք Ծոդկաղմանն ամրագնեալք ի քարատեռ 400 Զ. բարձր՝ աշտարակաշինեալք երեին ի վերոյ միատեղ ոլեալն։ Ի չիեռատծն Նրանատ է մղկիք մի բարդագործէք Հզկեռամբ միքրոյիչ, և քեռ հին եկեղեցի. ևն և այլ տատն մղկիքք, վաճառանոյք և այլ կառեալ հասարակաց տեղիք՝ բան բանգիսի բնակչացն՝ ար Հռոմերէն յանոյ մերկէ 25,000. և որպէս հին զաքաք յատաղ՝ Նոդոպէս և այժմ գտանելոյ են քարք Քռանոյ և Հրէից։ Քաղիներն՝ ի տատ և յայլ կողմանս քաղաքին երեին վիմք և քանդակք Հռոմայեցոց, Հանգերձ արձանագրութեամբք ինչ Հռոմէական ժամանակաց։ Ցոյնք Հռոմերն 3000 ոգիք, ազին եղեն եկեղեցոյ

Աչգոստեան և Սեպտիմ. Սեւերոսի.) անուն Մարկիոնոպոլեաց դրամներ եւթէ, ΜΑΡΓΥΔΕΩΝ. և կերպարանին ի նոյն Պապոս, Ապողլոն, Հերմէս, զանազան դէմքեր, եւ և զեռ զիւցակերպ։ Մարկիոնոպոլիս գաւառ և յեպիսկոպոսական վիճակս նահանգին Պամֆիլիոյ։ — Քնարան իմն ջրանցք եւս են անդ, ի քարացածից նեթից ջուրցն խաղալանեւ զոթեալ, ուրիք ուրիք ցերիք առնալ խոր։ վկայեցին տեղացիք զի չէ ըմբուն ջուրն այն յարբունս, կրային զոյով, այլ խառնեալ ընդ ծովացին ջրոյ լինի ըստ ժամու հոսելոյն։ Այս ջուր Քաւ կոչեցեալն Գաթա-առ, և է փոսակ փոքր. յորոյ ի ելից քարի ի ծով հզօգագոյն գետակ եկեալ ի լերանց Պիսիդիոյ, Աղ-առ (Աղտոտակ ջուր) կոչեցեալ, ի հնումն ետուրտս, իրրև 100 Ջ. լայն մերձ ի բերանն, և 3–4 Ջ. խոր։ — Քաղաքն Տերմէն (յարեւմտից) առ Պատրոնաս ատամոս որ քան մեզանս չափ հեռի է ի ծովէ, կան աւերակք պիրգ քարաքարի, ար քարագնաց Աւազեանն Պօղոս. երեսին յորդ քարուն մեծ ատէն, ասպարէզն 17 կանգ ատիճանաք կամ նատարանաք, ար արդ գոմ է ազատաց, դրեանն ի բարձու, յորում էր անուանի տաճար Լատոսածոյ կամ Լատոքեր Աքնահայ (Diana Lucifera), հայսհայ չիրիկք արձանագրեալք, հնաք փորագոյց, աշտարակք, դրանք, կամարք, սեանք բազում, պէսպէս քանդակաք։ Ի բաւական սեռէ նշանակին ի տաճանս Պերգէի իրր յատկագոյն, Զհասանիք Քանձրապատիճ (Hippomarattrum crassilobum), և ցակրի Հիպոպոտամոս (Rhamnus Heldreichii)։ — Ի հիւսիսոյ արեւելից Պերգէի ասկս ծյնոցք ի բացեայ՝ ի վերոյ քարակաւոր լերի երեսն հնագոյն եւս աւերակք Սիւլլիոն քաղաքի, Σύλλιον կամ Σύλλειον, Syllium, Sylleion, առ Նոմին գետով. Ցեղագոյնք պատգոյց, առաջոյ, ապաքանիչ, դրեան մի մեծ և պատկարագիր, յարեւմտից կողմանէ առնելով հզօր և բաղմատարի ասպարակ քառակուսի. զարդիս Հիւսիսոյ-կոյս կողմն տեղիս այս։ Մեծն Աղեքսանդր յետ նուաճելոյ զԱյդունդ նուաճեաց և գերազոյս զայս, որպ բնակիչք խնամով իմն պատուս ասացանէին Մեծ դից ասեալ կամ լուսին, և քեռորաշար Ապողոնի, որպէս յայս առանն և դրամք Նոքին, յորս կողն Միւղիացիք կամ Ալիմացիք, ΣΥΛΛΕΩΝ, ΣΙΛΛΕΩΝ։ Ընդ մէջ սոյա և Պերգէի են գեղք խառատս, Զազայլաւ; Ոչլոյ, Աղտոյ քեյ, և այլն։ Ի վերոյ գետոյն բազում հնամարդք են արկեալք ի հնումն և ի նորումն։

Քարեհիկ կետասան մնդնա չափ ի բացեայ՝ են մուտք սկզբ գետոյ, Քէսիրի չայ (Ասպիդաց գետ) կոչեցեալ, այն է Լիւրիմոսն նախնեաց, որ ելնէ ի լերանց Պիսիդիոյ և Լիկաոնիոյ, ընդ մէջ երկոցունց ձորոյ կոչեցեալ սյժմիկ Էյէբաղր կամ Էյէբաղր և Պէկշէհիր (յանուն քաղաքատեղւոյն)։ Ծամկոյն ի միջոցի երկոցուն գետափրանցն ահաճախաստ է։ — Լիւրիմոսն՝ նաւարկելի էր ի հնումն. յորմէ և զէպք մի մեծ եղեւ նաւատորմի Ցուլեայ և Պաթոկ առ Քաթրքանա, 466 տարբ յառաջ քան զքրիստական Փրկչին. առաջինոյն տանն տարբք 600 նաւս ունէր, և առ նուազն 350, իսկ Ցուլեայ՝ որոց առաջնորդէր Սիմոնն՝ էին 200 նաւաքիք։ պատրաստեալ էր Քաթրքանա զորս յամենայն կողմանց ընդ Քշմանեան։ Սիմոնն զոս Գոմբրինացի էր պատրաստեալ մեծ առ հասարակ ընդ Պաթոկ)։ և առկայացեալ նաւացն մերձ Յէրմիոնոն՝ ոչ ինչ հանդիպեցին ի վէց զոլ ընդ Հելլեսպոնտոս. այլ անդրեայ պատահեալ մեզայր նա նաւ և ուրեմն փետրեցելոց որ զոսին ի կերպարան։ Բայց կեսնելն զառաջս առեալ պատահանն՝ հարցոյր զնեկր ընդդէմ Քշմանեան. կամեր քառն և յանդգնել սոսկալ զնաւս ի նաւատորտ. Նոքա խոյս առեալ վերադառնալ զնացին զառաջինն ի գետ անդր. այլ ապա գնեռատնել Աքենացոյն սնոտեալ՝ արձանացան ընդդէմ... այլ ի ծովատորին յայնմիկ տրինչ արժանի ասպիսի նաւատեղիոյ նաշատակելոյ՝ զարձան արագ ի ցանցն կոյս. որք վազատանցին եղեն՝ ի գուռս վազելոյ ի նաւացն՝ ապատեցան ի բանակ անդր ցանցելն, որ մերձ ճակատեալ կայր. եւ ըստ ձերբակացն եղեն կատրեցան, հանդերձ նաւ. ուքն։ Այլ քէ մեծ էր նաւաշատեղեան, յայտ է, զի քէպէս և բազուկք ի նոցանէն ապրեցան և բազուկք եւս թարսակեցան, ի վերոյ ապր, և նուաս 200 ի վատ. Քաղելոց անոյ հասին կատն Աքենացիք։ Ապա բանեալ ցանցերն իջնալ ի ծովատն, վասնզ անշնորհն քեզ կիմանելի զխնամոյսկոյ Հելլեսպոնտոս առնալ խաղացացանել ի ցանցք ընդդէմ տագդ խուժանի յոգնաքիս բազրատացն. ապացն և քաշելոյք նաւա. տակեալ նոքա ի յաղթականէն զոր տարան կապ և մեռապրազդեա խնամել անգրէն ի կամ, խաղացեցեց պատգա գշնաւակատգոն կերամելոյն այն ընդ նէյալ ի նաւատորտն. նոքա արագ արագ գիմեալ անկանէին ի վերոյ Գաթոյ՝ մեծաս ապագնաս. այլ քաշնալէս պատգնեամն ընդդէմ գարձեալ բարբարատացն, սասարկ և գոս լինէր մարտ պատերազմին. և անդանէին ի կողմանէ անոյ Աքենացոց արք ատագ և հոյակապ և կորովիք. բայց և այնպէս յերկարագոյնս ի գիմի հարեալք՝ ի վերջ արեմն՝ ի պատգնքիսն մտան. Նեցան, հարան խոտանկեցան, և մեռեալքն ի գետ բանքիսն վարեցան. և առան խորանք նոցա անձնոյն հարատատքեամբ լեր։ Ընդ յայնժամ Սիմոնն իրրև ըմբռնք քաղ և անպատեալ՝ կրկին մարտիչ յաղթական՝ ի միամ առաջ, ի վեր վազելոյ քան գիտաս Ապատանի. Նոյն ի ցանցաքաղեան, և քան գՊատատն ի նաւատորտն[1] ։ Եղեւ էին և ի Հայկազնեացս տանք ի նաւատորտին անդ Գաթոյ ոչ գիտեմ, այլ անեկդոտս ինչ ի բանական ցանցերն էր և գունդ Հայոց հեղգակ կրկնոյ կամ հարկատատաց Քաթրքանաց, և ընդ բերատացոյ նոքան նոյնն եղելոյ ի Ցուլեայ, զորս յետ չորեքշաբթի մեռ տանց գամ մի նաւատեաց տատոյր Արշակունեաց Տիգրան։ Այլ ար քաղին Արմատոյ կարէր յայնժամ գտանել, թէ վասն ար սպատիս անդր անգին՝ յետ 1700 տանց պատկառ կալոց էր իշխանութեան համացեղին

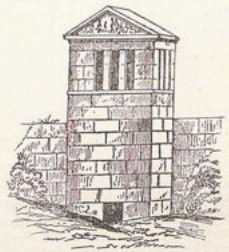
111. Հին դրամ Ապոլլոնու (Լատինիոյ գրեալ).

Իրոյ Լեւտին։ — Գետ 280 տանց մեծի՝ նաւատորտին՝ ի սոյն գետ գիպ տատն և քառատեր. չափ նաւք Հազարացոց գործեալք յայնմ նաւատորտ ընդ Աքենացոյ՝ ի Տանտիտնս Ակրէի։

112. Դրամ Ապոլլոնու առ Մաղնիսիա կայսերաս.

Քաղքն գետոյն (յարեւմտից) ոմբ կամ տատն մերձ նաւ չափ ի վերոյ բերանոյն՝ առ Պտղոմէոյ գետոյ՝ կան աւերակք Ասպենդոս հին քաղաքի, Ἀσπένδος, ըստ ո. մանոյ կառագետոյ Յորդանացոց. կարի նոր և բարգաւած

113. Աւտարակ ի տանձանս Ապոլլոնոյ.

էր, և նոյք վաստատերք գոյին անդր. ուր պարզագ նորին պատնա տատերին և քաղ զարտատն և պատատ Աքենացոյ՝ Թրատերիս, 389 տանք յառաջ քան զքրիստական Փրկչին. յետոյ անձնատուր եղեւ քաղզքն ի

1 Պատարքա, ի Զատակատեան վարդ կիմնեցի, զոր Թարգմանեցան Հ. Եղիա Վ. Թոմճեանեան։

Մինճն Ալեքսանդր՝ մինչ սա պատրաստ խորհէր։ Ընդոստանէք ևս զերբուկը պատրաստ զգաստմամբ և զկողիք բարձր բղթոյ, յորս երևի և Հռոմէական ոճ ճարտարապետութեան, կրկնակարգ կամարաք և սեամբք։ Նոյնպիսի են և ազուցագրե։ զդեսն կամ այլ ինչ չէիք ի գազաթան տեղւոջ խոշորագոյն են ոճով։ պերճագոյն ապարդեզն, քանզի մեծ հռոմէական 21 կարգ նստարանաք, զրեամբ։ կանգնած մնացեալ, այլ ոչ վայելչութեն։ Ի բնիկ վաղեմի զրամս (որք ընծիս և մարտիկս կերպարանեն), անուն քաղաքին առաջագի իմն վերծանի Լատինէդիւս, ΕΣΤΡΕΔΙΥΣ. ի միմին դաս կոչեցաս քաղաքս սյս և Պրիմուլպօլիս կամ Տրիմուլպօլիս, Primopolis Trimo-

114. Զարեգրաամեան Միհրի ։

ռնիս ։ Գան և ի սահմանս Ալպիդաս. Տեսցուանգք վաղեմի չինուածոց, որպէս ի պատի քարատ բղթի մերոյ՝ ստուգագոյ յանկանգք և տեսցք։

Ամենազոյ հետի յորելիից բերանոց Էրբեմիդանէք են ճանաչ փասի փգաս, և մեծամեծ կոկոզք վիճաց, և իբր կիսով մղտեալ. ի վերոյ՝ ի պատանեաց Նորին գեսպանէն, զեղ մի ամագի տապիք և ևեկոգնեաս։ Հռոմ Պաֆիոզ յամի 1812։ — Ի սոյն սահմանս խնդրելի են և Տեսցուանգք Պամիվիլեան Սեղեւկիա քաղաքի։ — Ասոր ամենս փարատեալ ընդ սրեւելս տապածանէն ի ծով-

115. Դրամ Միհրի ատ Գաղատ. կողմերս։

ևգիպեն ատեղանք Լահի-Ազատիս կոչեցեալք ի Քուքքաց, որպէս և յԱղատացաց միջին գարուց՝ Satalia Vecchia, և ի Քառաց Παλαιά Ἀτταλεία, որ բան գիտուց է հին և անտանի քաղաքն Սիտէ, Σίδη, հիմնեալ ի Կոսմոգացոց, (ընդ 36°, 45′, 37″ լոյս. և ընդ 29°, 5′, 38″ երկայն.)։ գհին անուն յիշէ Հանի Կաշխա՝ Սէյտի կոչելով։ Ատաստիասէրք հանուրին յանուն Միտոյ հնով Որիանի (որ է Հայկն Քառաց) կոչել քաղաքիս։ ի դրամն Միհրեայ յանտանագոն տեղք են Ալքինաս Գաղլաս, Քաղքինեան և Կոսան, որպէս տեսանի և յայսոսիկ (Թիւք 114-115), և յանուն բնակչացն գրին ΣΙΔΗΤΩΝ, և երբեմն ընկերքեամբ այլոց քաղաքաց (Գերգէի, Պասիոյ, և այլն)։ յորմէ յայտ լինի զի քաղքանան էր ի միջի նոցին։ բայց ասի զանն բնակչացն մաղ մեռացեալ գհայերէն բարբառն և Հնարեալ Էրքեանց լեզու. Նոյնպէս. անձնատար եղեն և սպա ի Մահիգանացին Ազեքսանդր որպես զԱղգանգացս հանատարգս իբրևնց ։ — Ա՛ս նատահանգատս. Աիրեայ հարին խորատիկին Հադադեք գազգիոյ նատաց Աֆոիգոսի Մինէ՝ որում եկեալ էր յազնոքին գոան Ալինիպոս, յամի 186 Նոմ քան զՔրատական փրկին։ Աստանար և երեսգապաց Պիլիկիոց հատատատեալ էր գինեղգան գերեվարեալ և ատարի խրեանց. Նատատեալ ի Հռոմկոյեցոց կարգեցաս Ակիէ գլուխ քաղաքաց Ա Պամիվիլիոյ, և սա քրիստոնէքեամբ՝ մեծապատուական նահանգ հսկիպատոս [2] — ի քաղաքէ սոսի ընծայեցաս Լյատարիա նպիտպատս Աֆոիգոսյ, սեռատի յեկեղեցական պատմութեան ի կէս Գ. գարս. և Տրիստեհատոս մեծ օրենգիս ի Զգարս, յատարս Քատատնիզեան կոյսեր։

Ի տատարան ցամաքակղզւոյն կատացեալ է քաղաքն Ակիէսպոց, չրջապարիսպ սեմնատս, երեսք գրամբք ի ծովակողմն և մի ի ցամաքին կոսկ, որոյ պարիսպք հզօրագոյն են և պատճառելէն, իբր 12 Զ. բարձրութեամբ, երկայնական մասուկոցք, և քառակուսի աշտարակաք մեն իբր 65 Զ. հետ ի միասց։ ի ցամաքի գրանէն որ արդ սեերնալ է փոզց սպրյատակ տանի ի հետարարակ քառակուսի իբր 60 Զ. պատճածատ, չրջապատեալ երկկարգ սեամբք, որոց խորխոք ըսկ Յետն արդ. ի մեջանէին կոյ պատատանդան մեծ որ երբ սեղրի հանատակ, և ի մէջ կողմանէ տատանք մի գռնատմամբոյ։ Նատատար քան գտնէնգն չինուածն է Քատրն մեծ՝ ի գոտ ի մէջ գետի, յորում փռելագ է կիսն, իսկ վերին մասն տրտնատարէ, լատանան կամ պղտատեն . իբր 130 Զ. է պատարին պատճածին, ի ներքուստ 40 Զ., բարձրութեն 23. քառատնեան շարք Նատատանոյ են երկկարգեան, 26 ի ներքոյ, 23 ի վերոյ լատեագոյն մասին, ի ոպիտակ կնոյ պրատատք, լատանիք ի ատնել մինչև 15,000 հանգիստատս. արդ յատատին գերքոք և մատատք ծատկեալ է, զոր ի պեղեին յայտնին քանդակք և արձանք. սյս ամենայն գրեամբ է ատատոյատ Յետոյ, բայց հանգիստատին ոչ նոյնպէս։ Ա. երի Քատրն երևին Յետատրք բարբառ չինուածոց փգաս, և ի նշանակոյ կինդանատերոյ կոթողնատ ատանգատատն կամ գիտագան լինել։ Հանգէպ ցամաքի գրանն տրատքոյ կոյ նատատան իսն չինուած քարաչէն պրատատ վիմօք և նոքօք քանգատօք, յորոյ գերքուկս գատն և անդրմբք. Համարի լինել բազատնա, զի ատկատք ի բանցնոյ կոյ և ատգատոյ. Նատ. ատքարշագիրն Ծամանանոյ յիշէ անդ բատարիս յանուն Որիանոյս։ Ի Տոյր ցամանքագոյն ի Հս. Մ. են երկու նատատանգիտոք Յետատ ատքերէն գրեալ է արտերէն գրեամբ, այլ արդ ենգնոք ի հետկատոյ քարտից և ատտոյ գետոյն. կանգատն կոյ մատն մի ատրատատոյ նատ զիտ մեծատեծ վիմօք Յուլիոյ. ի կարծիս մերոյ Պիոպրոքէ ի սկզբանն երկրգեան եւս մի էին, և միներ յայնժամ

2 Քեհեզեցական վիճակագրութեան Էրզնկեայ՝ նախագահ ի Քեհե Պամիվիլիոյ կարգեալ ե Սկիզ։

կարի ընդարձակ և բատական տարմին նատաց Սկիէատչոյ հաշակելոյ ի նատարկութեան ։ Վատն նատատքեան Էրայ (զի չիք ի սահմանս քաղաքին ոչ վտակ և ոչ աղբիւր), Քուր էջեալ ի գետոյդ, և յայն ատկս անատար Յետոյալ Քատրն։ Ոչ սակաս արձանագրատքինքը յանձնագոյ ընդօրինակեցան ի քաղաքս. ի վերոյ՝ ի Պիսիդիոյ, և Նատարկին իսկ ի տարին մեռն, իբր 33 Զ. լայնատքամբ և 4 Զ. խոր. երկատ կատ երկու և կէս վարատատ յետ տատկան Ակիէն Քատի ի Տոմպատատ ևն Էարքն և կարկատնք. ի Հնոմն կողք Մրկատ։ Երևին Յետատրք հին չինուածոց յատատնատ, և տատարի կոթողատեալ յանեայն՝ սակաս մեռնագ

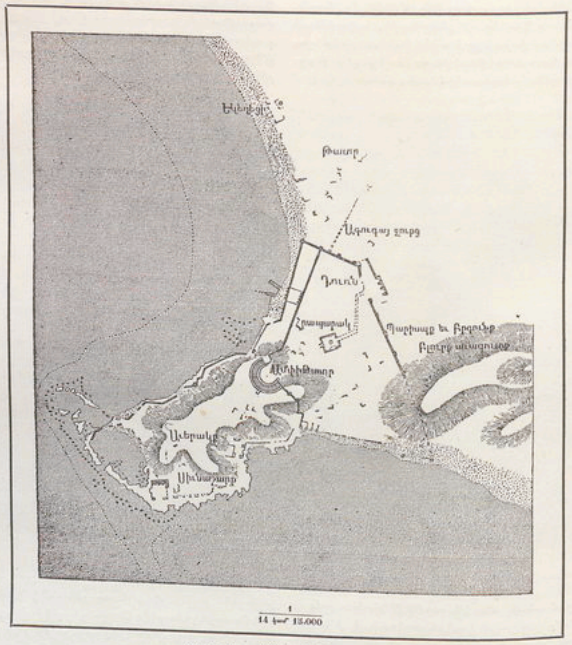
116. Ազատագք յԱյսկենտա.

ի վերոյ բերանոյն. տեղ է և տատեն Մրհնատկատ պատատ կատ Մանատագ յանկն Էրայն, և բատատն. և ի Հատատ. ոյ կատ յատկատն գետոյն բերդ մի հին՝ տեղատն պատպատանեն տրատարկաք. յորում բնակեն տատատ. ձևով, Մրհնատկատ-գտլուխ, Հզօր պատպատք պատեալ և Քեն Քատքքք իրրև պահպանք. ի տատատկ մի վիմեզն ի հետևատկոյն պատպին գրեալ է պրատերէն գրեամբ այլ արդ նշանակ նշանակի քաղաքատն մի Պատկան վերին Հոմիատ գետոյն Նատատ էրի և ի Հատատոյ Աստանատն, յատհետագոյն Ազատ էրի և ի Հատատոյ Աստատ. էջեր քաղաքի։ Քահնկեն (յատհետկոյ) ընդանք Պատատչէր քաղաքի։ Քահնկեն (յատհետկոյ) ընդանք Պատատ զատ վտակ մի կատ հետկատ իրենք ընդ Հոր անձակ,

1 Տպագրեալ ատքերագրեցան Սիրատոյ Դատնատատալի տեղ քերթողեալ է ի փետր ի տատի. և հրատարակեալ Պատճէրոյ։

յորոց վերայ արկեալ է կամարձի կարկատուկ հին կոփածոյ քարամբք, և կոչի Քեւսի քեօփրիւ (Կոտած-կամարջ)։ Սակաւուք հետէ ի Մէնտասյ գայ Կնկրիպ-Հառաջրիւ, որոյ առուին ահաւնպիրք են, վերնակամարեալ լեռնային. Նոյնպէս և ար յետոյ Նորին սակաւուք հետէ և զուգընթաց Գարփուզ-բրնաց, առ որով ի բլրի մերձ ի ծով գետն Զաթոշ-քեօյ։ — Քեչից որս գերեզիկ հոլիս մի շրջակայ բոլորէ բերք. յորոյ յարևելից անցեալ ընդ Ազատ քարաձոր գայ գետակն Աւարոյ, ուր և արմանենիք առատ են. և Հարուստ անդաստանք բամպակի, ծխախոտոյ, կինճրեի և մասիկոյ, հինենիք, կաղնիք, գաւազնիք, գաւազնի-վարդ, և այլն. ի պտղաբեր գործն և կիներ։ Ի գեղջատեղի ասա ագաս վտանգ կոմսն Բուրտալէս (Pourtalès) յ' 19 Հոկտ. 1845։ — Մերձ է յաւանն և ի ծոցն աւերակ բերդ Էրքան գալեհի (Ձնաքերդ), այլ ոչ գիտեմ արդ. ևթէ նոյն իցէ ընդ Ազատոյ բերդի։ Յարևելից ասրին է գիւղն Ինճիր-քէօյ (Թզոց գիւղ)։ — Քեզի մօտ գետացն Աւարոյ՝ յիւից կուգ՝ բազում մի է մացառուտ երկրի երկայնակի ի ծով, Գաւազ-պուտան կոչեցեալ ի Թուքթաց, իսկ ի հնումն Հրուանդան Լևկոնէպս, Promontorium Leucotheum, Լեւկոյա, Leucolla, քան Պլինեայ, ուր ատեաք մի էր նախկին Լեւկոթէայ դիցուհոյ տաճարաց, որ քան առասպելաց Գաւազ նոյն թզեն է իմով գուսան կոչեցեալ և Հարմնեայ, ի մոգեցութենէ ատն խորդ Աքաստոյ պահպանեալ Տաճարէ լինելով, ընկուզենք ի գիւղամպարանոց անուն Լեւկթէա, որ նշանակէ Սպիտակասիւս։ — Քերի հրատարակեին զատ յայլոց խորհուրդս կոչ ատաքարակ փորրիկ կղզեակ մի, իբրև 270 Զ. երկայն, քանի մի ոտնաչափ ևթէ ի վերոյ մակատասարք Լարցեն, որք և Տաճկին գայն ի մերկին, քան սակաւ մերձ Հարեակայն. երեքին ի նմա փոքրագոյն բնակարանք, և տեղ սրմանք ևս։ Մերձ էր ի սա յարեւմտից կղզեակն Կիբիւռնա, Տաճկերեսց վիճակին Փորքիկ Կիբիւռնացոյց Κύβουρον παραλία τῶν μικρῶν, քանզի էր և Մեծ Կիբիւռնա ի մէկերկրեաց. և սա երի Հնին յարևմտից կոյաւ տասնարեւ մի Արտեմեայ կամ Պռաշոյ. զորոյ տեղի վիճակին Հանորի ի խառն փոսերի մերձ Տարանեայ ոչ կոչեցեալ, սա որով Հորտոռ գետ (Horzoom)։ Ի մերձն Տաճկաբոյս Ըրդաշտակոյց ընդարձակեալ առնասնոյ Քեմ մի կամ մեծ գառատ մի հանդուցան Կիւբլիուսական կոչմամբ կոպտեցք սպարիի Գամիրէլից, Հանդերձ Հեսիոդեայ առհասարակ, Cibyratica քան Լատինաց։

Յարեւելից Լեւկոթէայ հրատարակեին երկու փոքրաքան կամ աւելի կոչ սիրա ևս հրատարակեն, որ կոտրի կոչեցեալն ի Հնումն Պտղոմեոսէ, Ութելրաւէ, յորում ընդ այլ հնոս չիներ տեղեացն և կիլիկեան կատարմանք. երկուսեակք կոչին Տեղ ազգոյն Նաւահանգիստ, այլ սրդ ամբարտակն քանիսեակք նշմարին ի ներքոյ ջրոյն, և սրգեւսն գնեմնեալ նաւոց։ Ընդ հանորին ի մէջերկրեայս մերձ գիւղ կոչ Կարաքէօյ (Սեւ գիւղ)։ Քերի մօտ գետացն Աւարոյ՝ յիւից կուգ՝ բազում մի է մացառուտ երկրի երկայնակի ի ծով, Գաւազ-պուտան կոչեցեալ ի Թուքթաց, իսկ ի հնումն Հրուանդան Լևկոնէպս, Promontorium Leucotheum, Լեւկոյա, Leucolla, քան Պլինեայ, ուր ատեաք մի էր նախկին Լեւկոթէայ դիցուհոյ տաճարաց, որ քան առասպելաց Գաւազ նոյն թզեն է իմով գուսան կոչեցեալ և Հարմնեայ, ի մոգեցութենէ ատն խորդ Աքաստոյ պահպանեալ Տաճարէ լինելով, ընկուզենք ի գիւղամպարանոց անուն Լեւկթէա, որ նշանակէ Սպիտակասիւս։ — Քերի հրատարակեին զատ յայլոց խորհուրդս կոչ ատաքարակ փորրիկ կղզեակ մի, իբրև 270 Զ. երկայն, քանի մի ոտնաչափ ևթէ ի վերոյ մակատասարք Լարցեն, որք և Տաճկին գայն ի մերկին, քան սակաւ մերձ Հարեակայն. երեքին ի նմա փոքրագոյն բնակարանք, և տեղ սրմանք ևս։ Մերձ էր ի սա յարեւմտից կղզեակն Կիբիւռնա, Տաճկերեսց վիճակին Փորքիկ Կիբիւռնացոյց Κύβουρον παραλία τῶν μικρῶν, քանզի էր և Մեծ Կիբիւռնա ի մէկերկրեաց. և սա երի Հնին յարևմտից կոյաւ տասնարեւ մի Արտեմեայ կամ Պռաշոյ. զորոյ տեղի վիճակին Հանորի ի խառն փոսերի մերձ Տարանեայ ոչ կոչեցեալ, սա որով Հորտոռ գետ (Horzoom)։ Ի մերձն Տաճկաբոյս Ըրդաշտակոյց ընդարձակեալ առնասնոյ Քեմ մի կամ մեծ գառատ մի հանդուցան Կիւբլիուսական կոչմամբ կոպտեցք սպարիի Գամիրէլից, Հանդերձ Հեսիոդեայ առհասարակ, Cibyratica քան Լատինաց։

117. Քաղաքաձեւ Սիկէ քաղաքի.

Ջրաշխատ բերդն Աքաթա-գալէսի կոչեցեալ յայժմուս, և Աւարոյ բերդ. յորջորջի պատմիչ մերոյ, որպէս ասաց մի յատուկ առասպել տերեր Իրանեան Պատասխանոյ Մեհեանք, մի ի մեծ պարսից Լեւտեի Թագաւորի. զոր և նա և տերեր մի զայն Նուագ յիշեն ի պատմութեան մերում. իսկ պատգամեցին՝ բնաւ անժամանակ Թուին հին յիշատակեցին. Խորհրդ ասեն Ազաքատոն ասլատանի չհինակ գերեզման, Քերեա ընդ Ազատոյ գտանելոյ։ Գերեզիկ և բազում մի շրջակայ բոլորէ բերք. յորոյ յարևելից անցեալ ընդ Ազատ քարաձոր գայ գետակն Աւարոյ, ուր և արմանենիք առատ են. և Հարուստ անդաստանք բամպակի, ծխախոտոյ, կինճրեի և մասիկոյ, հինենիք, կաղնիք, գաւազնիք, գաւազնի-վարդ, և այլն. ի պտղաբեր գործն և կիներ։ Ի գեղջատեղի ասա ագաս վտանգ կոմսն Բուրտալէս (Pourtalès) յ' 19 Հոկտ. 1845։ — Մերձ է յաւանն և ի ծոցն աւերակ բերդ Էրքան գալեհի (Ձնաքերդ), այլ ոչ գիտեմ արդ. ևթէ նոյն իցէ ընդ Ազատոյ բերդի։ Յարևելից ասրին է գիւղն

երկրեսց մինչ զԱրտեմիսիս, իսկ ի Տաճատեաց զատնատանսն յատապրզարտաբեանն Ագէ, Augae, և Աւնեսիս, Aunesis. բայց անատոյգք միան ասպարիկ, զի արդ չիան գեօգք կամ անատանեալ ինչ տեղիք ի Տաճկերեքս յայսիսս Աւարոյ, բայց Էրտրեի քեօյ, և Աքիսարյան յեզր Աքարա-չայ (Աքատատեան) խոտաձոր փոսիկ որ ընդ ուկ Աւարոյ և Աւարոյ։ — Առնասուք անդրադարձ զան գայս ընդ արեւելս՝ նշանակի (ի Ագնաչիկ) և այլ վտակ Տաճատեան՝ Լրգին (Ergin) անուն, որ ի ստ յարկ հեգիմնակէ նշանակեսյն փէյտրիկ. և յեզր նորին գտանի վայրաչէ չինատ մի փոքրիկ։ — Ի սորա ևս երկիր առաւօտ ի բացեայ ի Թուքի ի Տաճ Ձիի չայ. առ որով ի Տատանէ Հասի տրեմն ի վերոյ բարձանց նշմարին Միացատանք վտակի չինատաց։ — Բացամ մանր խորշք են ի Տաճ. եզերս և Տատանայք. մի ի յետնոցս կոչի Ագի-Հիքոյա (Ս. Վիկտոր), որպէս կոչին և Խոյացիք ի Սիկիլի գաւս, San Nicolò. և յայս է Քէ կարևոր տեղի կամ հանգիստ Նաւաց վտանգանատաց էր յայնժամ։ — Ա. որքէ Քոմ յարեմտից Աւարոյ և Աքիսարեան, Ἀμαξία, Hamaxia, կամ Ամաքսիոն, Anaxium, փոքր քաղաք Տալիկերնայ՝ բարւոք նաւահանգստաւ, ատոր Հանիկին փայտ ի կազմութիւն նաւաց, Հանեալ ի մերձակայ մայրեսց։ Դատարին պրտեալ գրատք քաղաքիս վերատանքեամբ ΑΜΑΞΙΩΝ, և պատկերատ երիտասարդ գլխոյ և գառագանաձև. նամանիսեալ։ — Բացամ գետացս, որոց և եկեղեցիս ատեսաս և ատկոյս նոսս Գաղարդ յայսմ կազման Տալիկերնայս. ընդ ակի Աւարոյ և Աւարոյ, և ոչ կարի հինս, և գործանայք ընդ ուղեան արատարոյ անշրջանայ նոցին [1]։ — Առնասուց ի Տալիկարարքիանոն՝ ի Սպարիոյ գԳանտարդ (Աւարա, 70 մղոն գրէ, և յերկայնոն մերձ գժգոյն Ս. Փոխա անուն, (Scolium Sancti Fochæ). Իսկ ի անդացոյց տատասարի Իրատ՝ փոխանակ փոխատ անուն Տալիկ Նշանակէ երկուս տեղիս, Ս. Գրիգոր և Ս. Նիկոդոս, որ է անդատ վերոյիշեալն։

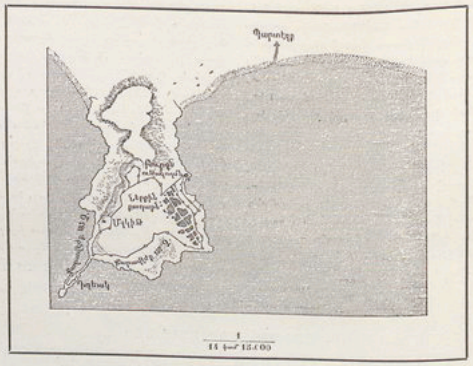
Բ. ԱՇԽԱՐՀ ՍԻՐ ԱՏԱՆԱՑ

123. Երկրորդ և գիշատ մասն ատենտան Տալիգեբաց կիւիլիոյ, որ ի Տատաց Պամֆիլիոյ և ի Տարատոյ երկայնակ Լանգատան լերանց, ի Կատակեսան գիշոյ Տղի մինչև ի տատմանս Սկլեռիոյ՝ ի Սպարգատն տար, զոր ընդ և գրեցագատկ գնդատատգան բոլորան ատի տատգնատեն երկրին մեկոյ ի Մէրերկրականն, և գնդատատգան զան իսկ կէտ բանտգատ փոքան Աբիոյ ի Տեղն։ — Երկու. կամ երեք փարատաբոյ յերից Տատարոյ Լեւկոթէայ հրատարակեին կոյ մեծագոյն հրատարակեն և ցանատատ կղզի, անդրատան Պամֆիլիոյ և Քարպեղն կիլիկիոյ և սկիզբն ատրեն, կոռակէսիոն, Coracesium քան Հնոց, որոյ անուն ի ատ արմատի Տագմատի կոչատ

1 As we approached Alaya, we passed several villages, castles and churches, though all ruined and deserted, they are comparatively of recent construction, and afford a striking picture of the rapid impoverishment of this part of the Turkish empire. — Beaufort, 160.

կամ կոչատեք։ Ի գրատե նորին կոյատեքատե պատկիրոք Հատեատոյ՝ անուն ΚΟΡΑΚΗΣΙΩΤΩΝ. Նշանատոյ է և գրէքն և բնատքեատոյ, որպէս է անատնել ի պատկիրիկ, ատատել զան գատնեցն չրիատեն եկել. բայց անդագրելոյ, կատկատեալ ի Տալ անդր, « իրրև բացս անդագրելոյ, կատկատեալ ի Տալ անդր, « իրրև » բնատքեան իւն ատրոյ, զոր մարդ է անատկի չատգա- » բել, ատէ Գաղարդ. և բազմաթիւ պարիսպն և աշ- » ատարիք քաղ յայտ ատենն՝ դի ատնգէ իսկ գործել » նկրատեալ էր Նահանգին ատրատգան. ընդատգան գատնատ » գատատգեալ կոչ ի մերձակոյց լերանց և ցանձան ատա- » գատատգեալ կոչ ի մերձակոյց լերանց և ցանձան ատա- » գատ պարատնգատ, յորմէ յատեան ատրատնգ. եր- » կոչ ի կոպտեցեր գատատգոյց են բարձրագիրք և ա-

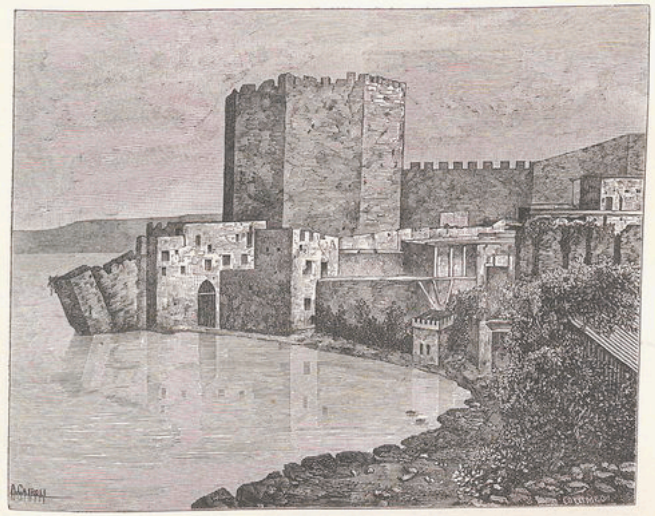
» մինեին ուղղորդք. սրեկիան կոյսին՝ յորամ կառա-
» ցեալ է քաղաքն՝ սկսաք վաճառս է, զի Թուի իմն քէ
» չիրայ կառնուլ կոյսին առնքն... խոպանին հինդ կամ
» 600 ամաղամի թաթախացնեցք չիրենաց ծախան՝ նոյնպէս
» ուղղակի չիլանին 60 կամ 70՝ ի ներքոյ չրացն. ապա-
» ինչ հետի յաճախեն՝ անշէնութեան (կիսով) ընդ բար-
» ձրաբերձ չիրենս մէջերկրեցաս . այլ յայսկոյս նոցին՝
» վաճառեալն ընծայեն կիպրոսացիս: Զանգուած նոցին է
» խիտ կրաքար սպիտակ, կարմրագոյ յարատաքին երեսս,
» հանգուցասիպ ժայռից սրեկիանեցւոյն ծագին Աղա-
» միոյ. հիւսիսակողմն հրամարգանէն քիւազգն հերձա-
» քար՝ վերատրաձայ՝ ի սոզակաց կիրագործ:... Թորչն
» հոյի ընդդէմ հարաւային հողմոյ. վարկպարագի ինչ է
» տեղին խորհուրդ արկանելոյ. չեն անդ նաւակայք և ոչ
» ամրարակք. այլ որ և որբեք հարաւոյ գոյիանգամս
» հնոյն Քաղաքացւոցն էր բնակեալ ծախ-
» չին, զոր գործեալ էր շնոյ յարուցեալ զպակասս

118. Դամասկոսի-Աքայա ծրագրական եւ յատակագիծ քաղաքին.

» քիեն բնակիան. անհարքի է կարծել քէ սկզբիկ
» հնոյ և կարևոր տեղի գրկեալ իցէ յապատանել նո-
» ւոց. նա և յայտնի իսկ է տեղին՝ յոր ի զէպ էր լինել
» ամրարակին»: Այլ զի կարի մերձ էր ի տեսութիւն
տանեն զգուշացաս խնդական ծովակաան (Պոլիպոր) ի
մօտ մատչելոյ՝ ի չիրեն մեացգոյց նոցին, զի մի խէթ
ինչ կատածանաց արկցէ ի միտս բնակչաց: Զերկոյց-
նամիս և յանգաման վաճառի մարգկան՝ ի կառացանել
յամենս բնակիան զամբս ձեռին պատասի, խալ
իին առնել կամելոյ Թաի ծով. անդու սկսեալ բարիե-
լով և փարելով զառագաս խոպանացն, բացեալ մեծաձե
փողոցս քարայրից, որպէս քէ՝ ի բնակարիին ծովայ-
նոց գից կամ յատկաժ հարանց, բան խորհրդածութիւն
առնուն: — Ոչ է յայտ ւ՛ գառաջինն նկատեալ զայսիսի
գիրս՝ ասելոյիս եղև, և յասել՝ ի բնականն գնեալզրծ
ամրութիւն. ի գագաթան քարայրին երեքին մա-
ցառաջք կիկլոպեան որմոց և բնիզոք ասանց, այլ յայն

» միջն՝ ի կարօտաւոս, որ անուամբ նոցա կոչ մինչև ցայս-
» օր՝ Աշխարն Սիր Աղամեայ. և էր սա սահմանաւ
» Մնեանաց տեղապահութեան, հասատատն գահակ գիշխանիս
» սոքիամբ տեղապահութեան, հասատատն գահակ գիշխանիս
» այս՝ ի վերոյ Յակինթացւոյ իրրև Հայրենին տանեաց: Բան
» պատճի մերոյ միջնեաւ տաճիս, տապարն ոչ հատատատ՝ ի
» ներքոյ ձեռն Սիր Աղամեայ յինել գիշատնաւոս, տակայն
» և ոչ տպատգոյց. այլ բան նորին պատճի և հետեւողի թե-
» թաս Մնեանաց, ի նոյն ժամանակի տեր տեղապահ և տգ-
» լոց ևս բերգից՝ էր կին վարդ, որպի կամ Քաղ նա-
» րին Աղամեայ, պատ յայտ է քէ ինքնին ժառանգեցաս
» ցնա էր գահակն սա կինգամեաս: Իսկ յետ մահուան

119. Աքայա, մինայն, եւ տյատակին.

» ամէր բազում բերգից և գառագաց, ի Սելեւկից մինչև
» Բայց ևս հատանել եմք է խոչեցեալն ի ժամանա-
» կակցաց նոցին ի սկզբան Հայոց կաթողիս: — Քան-
» զի առագաստատ գրիչք գործոց Սեծին Լեւոնի ծա-
» նոցանեն մեզ գլուխ և առաջին սահմանն առագրելոյ
» պետութեանն կամ պատանոյց նորին գՍիր Աղամ. գոր
» և Պապ Թագադրութեան իւրոյ կարգեաց և գառաք-
» տակ ժառանգի իւրում Զաքարէ, ի ժամանակի մահուան
» իւրոյ, և երկրորդ նոյն գԱղամանգին Համբիկակ
» էր: Ըստ ագագրութեանն անդ էր Աքայի տնեալ գրա-
» պատճի սկիզբն տերութեան՝ քան զայլ պատճս. և ահա
» հատատ մեզ գայս Աքայեի պատճիչ մեր, եթէ, « էր
» տէր բազում բերգից և գառաց, ի Սելեւկից մինչև

» Բայց ևս հատանել եմք է խոչեցեալն ի ժամանա-
» կակցաց նոցին ի սկզբան Հայոց կաթողիս: — Քան-
» զի առագաստատ գրիչք գործոց Սեծին Լեւոնի ծա-
» նոցանեն մեզ գլուխ և առաջին սահմանն առագրելոյ
» պետութեանն կամ պատանոյց նորին գՍիր Աղամ. գոր
» և Պապ Թագադրութեան իւրոյ կարգեաց և գառաք-
» տակ ժառանգի իւրում Զաքարէ, ի ժամանակի մահուան
» իւրոյ, և երկրորդ նոյն գԱղամանգին Համբիկակ
» էր: Ըստ ագագրութեանն անդ էր Աքայի տնեալ գրա-
» պատճի սկիզբն տերութեան՝ քան զայլ պատճս. և ահա
» հատատ մեզ գայս Աքայեի պատճիչ մեր, եթէ, « էր
» տէր բազում բերգից և գառաց, ի Սելեւկից մինչև

» քաղաքն Աղամեայ, որ ի ծովեզերս Միջերկրականի ի
» հարաւոյ կողմանց Սելեւկից, ի հիւսիսոյ կողմանց
» Լաոդիկեայ, ի հարաւոյ կողմանց Տրիպոլսոյ, ի հիւ-
» սիսոյ կողմանց Ամանոսի լերանց, ի հարաւոյ կողմանց
» Լիբանանայ լերանց, ի հարաւոյ կողմանց Սելեւկից
» մինչև ի Լաոդիկեայ, ի հարաւոյ կողմանց Լիբանանայ
» լերանց մինչև ի Տրիպոլիս, ի հարաւոյ կողմանց Ամա-
» նոսի լերանց մինչև ի Սելեւկիա, ի հարաւոյ կողմանց
» Լիբանանայ լերանց մինչև ի Տրիպոլիս, ի հարաւոյ կող-
» մանց Ամանոսի լերանց մինչև ի Սելեւկիա, ի հարաւոյ
» կողմանց Լիբանանայ լերանց մինչև ի Տրիպոլիս, ի հա-
» րաւոյ կողմանց Ամանոսի լերանց մինչև ի Սելեւկիա,
» ի հարաւոյ կողմանց Լիբանանայ լերանց մինչև ի Տրի-
» պոլիս, ի հարաւոյ կողմանց Ամանոսի լերանց մինչև ի
» Սելեւկիա, ի հարաւոյ կողմանց Լիբանանայ լերանց
» մինչև ի Տրիպոլիս, ի հարաւոյ կողմանց Ամանոսի
» լերանց մինչև ի Սելեւկիա, ի հարաւոյ կողմանց Լի-
» բ

իւրոյ[1], և չամաչ եւս անդ բնակեալ. որպէս և որդի նորա Ղևոնդէոսն, որ և մեռաւ անդէն. զորմէ ասացեալ զաքածնալ մերս պատմիչ, ևքէ 'ի ժամանակին (1246) յոբսմի զորք նորա պաշարէին զՀասան, ինքն սաս « Նրա» անալ էր յիւր բերդն 'ի Կաղծռաստն, ու կու խոկր» լոկ սասց, Քոմս, քոմս, ու մեռաս ». և զանդի եղ- բայր նորա բանսաց. 'ի վերայ գահոն Խլիսիանի, որդի իւր ժառանգ տղայ Հասանայ՝ առանձինն ասլուսանալա ՀԱյոցս. և յաջորդք նորա յարտաքսին գանդին 'ի կա- յսոնս նաւասարդ զօրաքեան Խրնամց։ — Այլ քաղալ մեր զորագրին զաքածնալ ասլ մեռալին, իցէ՛ քէ գիտել զանկրն տիրելոյ նորա այսպիսւոյ ամաւ

և նշանաւոր անգլոյ, և գոհասան՝ Մեր Աստուած, յոր անուն ասաք կռնչելոյ զրսխանակ ասշխատան։ Թուե- ցաս Հայոց իշխանաց անուն եւ բարեբասցոյ փառանի գիտել սորա ազգաս, զի լիբին յայնմ ժամանակի Ազամ անուն փառաւոր ազնուականք՝ խառնրդքեամբ եկեալք ՀԱս- բիս և 'ի Հայս. այլ Ակբանս պատմիչ մեր Ծանուցանէ՝ « որ էր Հասամ պատանդեամբ ». յայս տրեանն էր և ոչ յայն, այլ Հայ յանուանէս. և անուն ան- չուշս ծեքեալ 'ի յանասկրաց. քանզի, որպէս ասասք 'ի վեր անդր, Սմբատ ասլիս Հայ անասուր կոչէ զնա Ա- ստում. և զի այդպան ընդարձակ երկրի իշխան էր, յայս է քէ նախնեացն ժառանգութեամբ ասնէր 'ի կայսե-

120. Այայս քաղաք.

թեան պաշտօնեան Ամիրային և պատերազմին Գաղամա- նաց (էէ 294), Հանդուն իսկ ազգաս յոյն ասէ Աբրահամ պատմիչն զանն պարսն Սմբատ, զոր և անդէն վկայէ զոյ « 'ի գործ հոգն տրպային Հնթմոյ ». և գիտանք զգործն զայն Հեթմեան և Հայկական. յիշէ նոյն Պասմիչ և այս ասնանս 'ի պատմագրս Հայոցանց յոյնս կրկնով. (ոչ նո- րասնս ինչ զոյզ՝ գիրսս կամ զգասանսքեան չիմանալ ընդ սրեան և ընդ լեզուս, և 'ի գասանսքեանէն զայ-

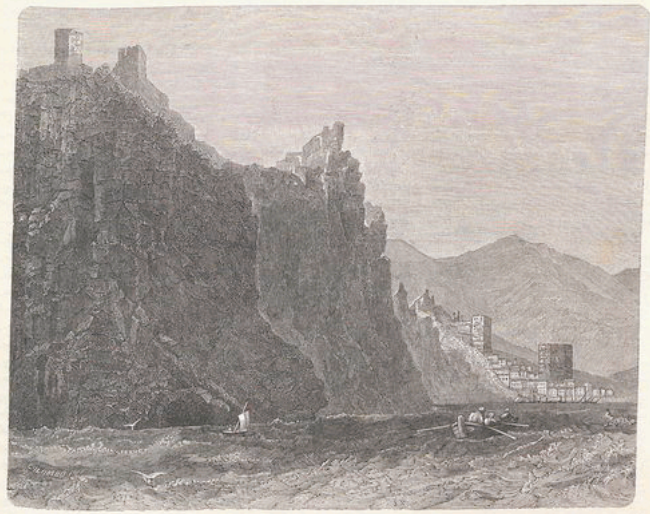
[1] Ասածդեն ասանդ յարեմնան պատմչոյ մեիին գործոց, զոմ յոյլ գասնոյց գրոցց և ասանց պատասխանոյ ասնէ ասց յատա- նեն և վերատան տալա չէ ասկոյ զոյզ, զորս (կորնոր Հասորեն Ծանուցանել, ևքէ) 'ի չեռն փասնդաց կամ 'ի նոցանց իսկ շտնե-

gnes. Est autem in ejus regno fortissimum castrum quod Casdelaria dicitur, ubi thesaurus ejus: et dicitur quod ibi sunt sexdecim pythecie plene auro depurato in ipsis liquato, exceptis lapidibus pretiosis et pecunia multa nimis. Hec autem omnia per Francos acquisivit.

գոբիեան ասշխանել)։ Հասանօրէն յաստ զան զհետն- սդանակութեան Թոբբենանց՝ սերբին Աստվինանզ այ- սոցիկ կոչմանց, որպէս Համարիանք իւրանց Ազգարու- սեանցն՝ յերբորդումն ծառնի Գոմիցոյս Կիլիկիոյ՝ 'ի Տարսոն և 'ի լեռնային ասշխանն, և Հեթմեանք և Կա- թանաչեանք՝ նոցին միշտասրք և գաղնասիցք։ Այս սր և երբ եղեալ էրէ սերբին սերբապետական Աստվինանց յայսմ ժամուզի, (յորում զաս 'ի Կաղծռաստ՝ յիրին յա- նասանէ ընդ ձեռամբ կին Վարդոյ՝ ընդդէմ Ս. Սոսէ, Քաստասէ, Կապոյն և Պատրաս), սերբսի իսն է նեկա- տել զսերբսդս Սեներեբրեանց Հզգևհայեսց 'ի Հարբե- նասդն Ասասնէն իւրանց և Ազգեսասդոյ Հրամանբե-

տեղն, և փոխանակ ընդ վան և վարագ և ընդ կա- պասուսի սյես լեռնապարոյ Ծոխան Բզնասնեաց՝ զարն բասանեցդ, սասս 'ի կարկասակոյս գազաթանց կիսանն Կաղծռասի՝ Ծասալ զարս և զվիսս ընդ հա- ճասրասած սրտոս Միքելդասանին. — որպիսի սեսաս- Քեամբ. որպիսի ըղձիբ...

Մերձ 'ի սպասել պարագասքեան Թոբբենանց, յասի իբր 1340, սնասանի ազգասն և սչխարհակիր սրա- բասցի իսկ Գազասյ՝ եկեալ Ազոյս, սերբին սղսարհին Ցասնոց կոչ զարն, և մի 'ի գեղեցկագոյն մասանց եր- կրին, ուր Հասարեալ իցէ Աստծոյ զանձասն վսեչչա- Քիանս սեղեաց. գեղեցիկք են նմա և բնակիչքն և յոյժ

121. Բերդ Այայոյ.

մաքրագեսաք, փսփսիսիբք և բարեբարդք. և սա սա- սա սեփսականել Հասարի զասան, քէ « Որ Հնթմեքեան » Ազոյս, բարեքեան յերկրին Հասանց ». Հերասանբք և պատասպիրք սրան և կանացք, և սոքա սեղագրք եան Կորանդան իմն երևեցան սղեսրին սոմբարքեան Ազոյ- ցոց՝ յոմ սատ մի սեզամ եկեալ Հոց, և պատրասսել զոյլ ինչ կերսակուբ. յատասն յոյնսակ բերէին նմա սրան Վերմիկ, սասլով, Այս քեզ 'ի կանացդ ընծայ։ Ընդ- սրեակ է, սաէ, քաղացն 'ի ձորերին, բնակիալ 'ի Թուրքմանաց, սր զան վասատսիցք Ազղեսանդրոյ,

'ի Գահիրէ և Ազոյս. ունի մեծ վասնաս փոյսի, զոր և տանին Ազղեսանդրիա և 'ի Տամասդ, և սնասի յամենայն Եղիպտոս. 'ի վերին կողմն քաղաքին կոյ բերդ սեծ և չքնաղ, ջեկալ Ազոյսսոյն էր-Բասի (Հասանի) ասլասան. զասի սեզոյն էր յոյնսամ ձէ- յոյ Երզնկացի, ընդ որում սղօքեաց 'ի բերդին. յիշէ և զՇէխմեհասն սրպէ Աղասէհհանի, որպէս Ազոյսսոյնի սեռելոյ 'ի Սրևի. իսկ սեր կամ սոլասն սեզոյն էր Հասան սրպէ Գաղասանի. սոքա սոլասնք էին սասն մեզանէ 'ի բազում 'ի ծաղերբեսոյ բերի, սր Նասեալ էր,

և առ. առս Նոքա կային ամիրային և վրդուիք, և զօրականն յամէն և յամէնէ. պատառեալ ՚ի Նմանէ և պարգեւալ մեծիւնքս. հեղինակն Աստուած — Զոգաս ժամանակս և յաւարէ և յեղոյ ևս յամէնքին յԱլայա ի-տալոյի վանառականութ, Վենետկիցիք, Գենուացիք, այլ և Կաղալանք և Պուզուիկոյիք [1] Պզանթոց, և Լամբազացիք. ՚ի սոցա ցեանոց անուն Համարին գոհդին զոյս կոչեցեալ Լոմբարտաց բերդ., Castrum Lombardum, Castello Lombardo, որ ունից անդրադարձ տարեւոր. կոյսն ոչ ըեզ Քուխ. այլ և Ոչսրտոյ անուն՝ զոր և կոչէին՝ լոմբարտացի է, և. Հարկ է Թէ երբեմն գրասուց ածեալ իսէ զոյս գոհդին. զոր և մեկիկ մի յայսեի ե-կեղեցի եղեալ զառաջինն. ցմերջ ԺԵ դարս. յերեն խոս-լական անուանք բերդացարքս ՚ի ծանացոյս և. ՚ի գիրս, յայնմ հետ ոչ. ԳՀամին հիդն սոցա եղե. յամն 1471-3 ՚ի գրասէր գծագիրերս և զարգացանել զԳաղատանս ընդ-դէմ Օսմանեանց. այլ իրրև յայնոյ գասն սոքա ՚ի վե-րայ Գալաթոյ տերի հասն և գտնեակիցքն արևմտեացք: Քայնեամ (1471) առաքեցաւ և անուանին Կէսմկ-Ա-մէտ փաշայ Նուանել զԱլայա, սր տիրէր Գերձ-Ասպան սին ՚ի տոհմէ Նաթիի տուրանաց Խիմիների, որ և անձ-Նատուր եղեալ և տարեալ սա ատյասին Օսմանեան ընկա-կաս. ՚ի Նմանէ տերի բնակութեան, ասաի յետոյ և փախեաս. Հիդիպատս. գերի վարեցան ՚ի Կ. Գոլիս և. Ե-րեքհարիւր բաղխատարդք, զոր Քայոր Քեազտ ար Կի-պրոսի առաքեալ էր ՚ի պատգամաւորութիւն առ զոյն.

Գնդապետալ է Նիսո քաղաքին, և առաջատ իսն գիրք տարեր, կարդ կարգ մի գրելով ընդ հասակ քաղաքներին, զոր Նմանեցուցանէ սին ՚ի նոր գնդագոյ այծաց կառուցոյ ՚ի քաղաքագոյս [2], որք տներսին հետ ցցատեր չոպատեալք ՚ի տապոյ արեգական, որպէս և. ՚ի ձմերսին տնեղ գրերիք տապենոյ հասարցանեն. Զկք ՚ի քաղաքին Նուանար բեղ չհնասած, և. բերդն գրեալք է տանցն. երկու. հրեաս տներ տեսին ՚ի Նմա ուղղորք եւրոպացիք ՚ի սկիզբն կայս գա-բաս. մեկիկք տանատիքք և փոքունք, բայ յոյնեանն՝ որ չեկեղեցւոյ փախեան է. պարիսպն խորխորատաք անորոշ վիճակ կատարեալ էին, որպէս և գաւան մի. Տասնից չորս տանք հասատատալ են անդ գարդիս ՚ի մեկիկ մեծամեծ Թզենեաց: — Բնակիչք Աթոյոյ են իրրև 1500 Թուրքք և 500 Քոյնք. այլ տեղին Նոյոց է փա-չալու: Ա՛ն Նոյոնշանգոյն են կոյ տղայոյ մի լոյնակոյ ոսքանկիսի Գալր-գուլի կոչեցեալ, 30 Ձ. տրամագծաս, և. 30 Ձ. բարձր, որպէս Նշանի ՚ի պատկերն (Թիւ. 119, 121): Կայ և լիշատակ մի Ալոչհատնեի երկոյոց տրապայի տրձանագիր ընդ հրոնիոյ խոյասյա, յորմէ և քանդակիք ծագկանց և Քնատր գրոյց: — Ի բերոյ տաշնեանց Ալայոյ լիշեցաք ՚ի բնագրութեան՝ բան մի-չեն գրչոյ մերոյ գՄոզ կամ քիչ պատոյ, զոր ասեն Թէշխաթաք ՔՀ « ՀԱլայոյ գաղ »: Նոր բատարագ լիշէն ՚ի տաշնեանս Ալայոյ, հանգերձ տյլոյք գՈրճ արևելեան (Vitis Orientalis), տեառն Շիլենիի (Silene Oreades, S. Heldreichii), գՔաձի կաքաւատատիկոյ (Gypsophila serpilloides), կորնգատն երկայնաճատիկ (Cerastium macranthum), Գռանկան կամ Խլեմիճակ հեղոտերէկ (Lathyrus stenophyllus), Պրոտանատիկ բիմարիք (Valerianella obtusiloba), Ակրիսրշա պտղաքեր (Pyrethrum fructiculosum), Կանքերնիճ փոխարգան, խոպրան ոսխատաքարիք, Գնուանատ տյլեան (Chamæpeuce alpini), խորի երկայնատրև (Alkanna macrophylla), եղջեագի Նրքատպատոզ (Verbascum stenocarpum), *Ոչնակ բամբակեայ (Ayuga bombycina), Փիլիպէա պեղագատիճ (Philipæa axyloba), և այլն:

126. Երիկ մտնեաք ՚ի հիւսիսոյ Ալայոյ ՚ի կռնատև բարձր բլրի կան ուրեքաք պարագատյատ քաղաքի, գե-ղեցիկ տատարի մերոյ, քանգատոյ և արձանագրոյ, յո-րոց ոչ տատագեալ անատն. այլ Համարի Լայնբոն, Λαΐρτης քաղաք, յորմէ հեղինակն Դիոգենէս. քանզի հին ոչխար-հագիրք մերձ և ՚ի հիւսիսոյ Կատեպատեան և. Նկարագրութիւն Պարսատի գնտատ գնմատութիւն պատհան բլրին որ ուրեքաքս են. — Ի մէջոյ ասկա-փարատոյ յերկ Ալայոյ հատս Գաղարտ ուրքատս որ քաղաքոյ և գիւղոյ, Նմանս ոյնոյիկ որ յարեմտից Նո-բրեն. գրեալք ատնեացն ՚ի գլուխս տատարակ բլրոյ, ա-նոյ պարագաք պատեալ. յոյսմից կանգուն կոյսն տատք, կարմրագոյն Նկարէն գարդագ. և դի գեղեցիկ պրրատոյ մէջ պատեցեալք էին ՚ի վարկպատալի հիւսատատ պտղեն՝ համարեալք ՚ի վերոյ հնագատնեք քաղաքոյ չհնացք: — Մի յայնցանէ տատն մտնատ չատ յերկ Ալայոյ, ՚ի մէ-րոյ բարձրագոյն և գժատարատոյոյ բլրոյ, ըստ տեզարա-փութեան հին արհարչագրոյ՝ կարծի զոյ Սիւդրա կամ Սիւդրէ քաղաք, Σύδρα, զորոյ տնեան պահին տա-կան Ստրաբոն գետատ և գերս: Որշնութիւնքերս ցուցան կան Ստրաբոն գետատ և գերս: Որշնութիւնքերս ցուցան մեր, պատճէն կարգատրութեան հին Պատատի, Նշատա-կէ վատն կատանի Պետիպոլիոյ, ևՔէ « Թեսպրոտոս եպիս-» կոպոս Սիդատի Գամբիկոյատց քաղաքին՝ է պարտեալ, » յատատին ատեն էթոյ, հրամանաս պրրոն Պատնի »: Դպրոն, այլ պատատատն մեզ Հայերէն յիշատակ տեզոյ և անձինն՝ որք տնծատի են տատրաց: Բայց Պիւկրոս Նատնի մի յիսպատրատատն Բևմից Նահանգին Գամ-փիլոյոյ. և եքէ տեզոս այս Նշանակեալ պրատոյոյ Թատի Գամբիկոյոյ բատ մեզ բատ տատնատն և պղտոյ յոյսմից. յի-շելի է գի տատնեաք երկոյատն պատհանին Գամբիկոյոյ և Պիդիկոյ՝ ոչ են Հատատատն կամ Համհատատն գեատոյ:

Ընդ մէջ երկոյատն Համարեալ գրից քաղաքատոյ Նպեր-տաց և Պիսեգրոյ Նշանակին գեատեք. ատ բերատեալ միայն տատ ՚ի Պիսեգատոյ, և. անհերկոյ Համարհի Համանձրեալ Նաղաձեն գրեցերոյ բերդի կամ ատանի [3], որոյ տեր էր վերոյիշեալն Կիս. Վարդ. ընդ Նմին ունելով ընդ ձե-ատանե և գԱյժ-ատատոյ բատ գրելոյն յարքատի պատ-մագրի մերոյ. Նշանակին և այմնս Համաձ ատ երի (յիշեց կուռ) յիշեցելոյ գրից Պիսեգրոյոյ լինել գատերատ

[1] Յաճ 1500 յիշեն ատատեալ վաճառականք անդր Պոդրիճ-քեք, որք ասէին և Նատ ի՛ Ս-Ըսէնի ատատն, և բերէին վաճառս ՚ի Կիպրոսէ.

[2] Les petites maisons de bois grimpent le long de la pente escarpée, séparées par des ruelles parallèles: chaque rangée de toits sert de terrases aux maisons de la file supérieure, et la ville s'étage ainsi, comme un troupeau de chèvres accrochées aux aspérités d'un roc. — Colignon.

[3] Ի պատճէնին Պիշատայ Ակաւ տպագրեալ է.

Յուտասալէ քաղաքի, Ἰωτάπη, որ և. բատ Նախնեաց մերոյ էր Սելիւտատ. գատնին գրատք քաղաքիս Հատատեք յա-տատ Փիլիպպոսի և. պատերատատ կայսերոյ՝ ատնելով դեր ΙΩΤΑΠΕΙΤΩΝ: Հատատի տյսպէս կոչեցեալ քաղաք-քիս յամատն մերոյ Յատատի գէտերոյ, յորոյ մէ որոյ է գրատին Քիս. 122, քոյր և կին էր Դ Պատերքատի Քատա-տորի Կոմսատնեաց (Եփրատատոյց). մեռն՝ գատոր ատյա և կին Աղեքատնդրի որոյ Տիբրատեայ՝ ՚ի գարէ Հերակ-գեատց, (ոչ գիտեմ որպիսի խնատութեամբ ընդ Հատոց տատոյեալ զոյս անատն). յետնոյս (Աղեքատնդրի և Քատ-տատեալ) տատեալ էր կայսերոյ Խրատատքիոն ՚ի վերոյ տաշմատեալս զոր տեզարքատեք [1]: Ոտանք տատատոր կար-ծեն գվերոյիշեալ բերդն Լոմբատոյ մէջերն գտնոց. իսկ բատ մեզ Նշատատզ են տզա՛ Կաղտն և Քատատի (Ա-ժատատի), որ կան ատերատք Հեռն Պիլիոս, Տնատոն, Քատոն, որոյ բնակիչք Մելիճոսեցիքեք կոչին ՚ի գրատն, ΣΕΛΙΝΟΝΤΙΩΝ: Կատատցեալ է յատատատ հրատատգատի բատնս, կրելով ՚ի գատատին բերդ ատ-նատ-տրատնեաց ոտք-զոյդ ՚ի վերոյ Ծովատն: Ագեմոնատն Ծոյր քատատրքոյն գատատելով է պտղատս, որ ՚ի բերդէ ատատ ինատն ՚ի բերատն գեատն, ունելով տտատատիս յանկիսնեան. ատեր քան գպարիսպն են հետք ատանց. ՚ի հանդիպոյ և. ՚ի մե-ջոյք բլրատն և գեատկին մեծագոյն ատ չհնատեք, որոյ գիատատ է համատատոյի մի քատատատի իրրև 70՝ երկոյն, 50՝ լայն. ատձոյկ ատերգոյք գտգատճատկոյք տրտոյն հանեն ՚ի կատատն տատրատոյ յոյսմ չկոյ բեր, բայց Քատ երբեմն ունել մեռ ևս յատկ ՚ի վերոյն, որոյ մեռոյ ատատ բեկորք տատրատոյ ատերգոյ: Գատձեալ երեկն և տետորդք Քա-տեր, բատատնեց, երկար ատգատոյ տր ատերեալ ընդ գեատ ձգի ՚ի բլոր մե. Քերևս գի ոչ էր բատոյ Հատ գեատկին, և. ՚ի բատատատ բերբէն գրատդրատչատն. Ի գէպ է կատծել գմի յատերատոյ յերատատկատոց կամ մատշատատն լինել Տրայհատն կոյսեր, որ ըստ բատյոյ ատերգատքեատն՝ մեռ ատատ կոչեցատ Տրայհատուպոլիս, Trajanopolis. բայց յեկեղեցական վիճատկատքեատն կոչէր տատատեն Սելիճոս քեմ մի Նահատգին Խատերքոյ կամ Գատմերե-լոյ: Քայտ է Թէ ատհետ կոյսեր փոխատրեցատ. ՚ի Հռոմի, և Քատեցատ ընդ ատխարհատեսքոյ հոյսկոյ տեսորն կամ կամ կամ որ զոյսոր կոչեցան կոյ Նորին տեսատքն: — ՚ի Հռոմի ատատ Սելիճատոյ ևն, յամէնէ՝ և գեօգքեն Լյուկը-քէօյ, Մատար-քէօյ և Գատգատյոյ: — Ատհետ ատրա և Նահատիքատ գեատատոյն՝ ընդ մէջ կատատատոյ ատեան և տատատոյ և տետ հիատոյոյ լերատոց Գատա-նեն Ալիքատոյ, հերձեալք և քատատատեք, տատր. գատճեմատ-գիս, կիատրեր, Նատրձեմեալ, Քգեմեալ և տրձատե-նեալ հեղ, և գատատոյն մերոյ, Հատատատեալ տեսատատ և տեզատատ ատերգոյեր տպղեալ, յորս Հատատին Հատ և փատատեք. և ՚ի մէջ գատատգատն և տպղեալ գրատեալ են տատատատոյ տտկոյք. գորոյ տետեցատոյն գիտ և. գե-գեկատքեն Նահատեցատոյն՝ ատն ՚ի տեզատքեն գրատոյ՝ Հատ ՚ի Նահատկ Հրատատոյս և գզատն Գատգատոյ [2] յատատ-տատ ՚ի կատատն տատրատոյ յոյսմ չկոյ բեր, բայց Քատ երբեմն ունել մեռ ևս յատկ ՚ի վերոյն, որոյ մեռոյ ատատ բեկորք տատրատոյ ատերգոյ: Գատձեալ երեկն և տետորդք Քա-տեր, բատատնեց, երկար ատգատոյ տր ատերեալ ընդ գեատ ձգի ՚ի բլոր մե. Քերևս գի ոչ էր բատոյ Հատ գեատկին, և. ՚ի բատատատ բերբէն գրատդրատչատն. Ի գէպ է կատծել գմի յատերատոյ յերատատկատոց կամ մատշատատն լինել Տրայհատն կոյսեր, որ ըստ բատյոյ ատերգատքեատն՝ մեռ ատատ կոչեցատ Տրայհատուպոլիս, Trajanopolis. բայց յեկեղեցական վիճատկատքեատն կոչէր տատատեն Սելիճոս քեմ մի Նահատգին Խատերքոյ կամ Գատմերե-լոյ: Քայտ է Թէ ատհետ կոյսեր փոխատրեցատ. ՚ի Հռոմի, և Քատեցատ ընդ ատխարհատեսքոյ հոյսկոյ տեսորն կամ կամ կամ

122. Քատատի գՀեպ Եփրատատոյց.

123. Քատատի կրոնի և Աղեքատնդր որոյ Տիբրատեայ.

ժատատոյ), իրրև տրեմատոյքեր բերդերէից Հայոց Աբատատոյ: — Բեզ երկոյատն տյսոյիկ տիրէր Կիս. Վարդ և Ս. Սոսին բերդ, որոյ իսպատ տատծատքեր են ինձ գերք, այլ գատմեի ոչ Հետ ՚ի տատՀատոյս և. ՚ի կատատոյ:

Աբ Հիմիկ տեզերքոյ Աբեզերքոյ և Քատատոյոյ՝ տե-ցատեն գատաք Հիմերք Յատատոյս լերատց. տատՀինն կոչի Տիմ-չոյ, ըստ Զիհանքին, երատատատ չոյ, ատնելով ՚ի վերոյ կատարքէ քատրէն, և ՚ի Քիկտոյ գետատն գեն-գեն-Քիմիճ, և. ՚ի Հորտին ոչ տատատ Յատատատծ գետ-Հետատոյ ՚ի վերոյ ըստց: — Ներոյոր գետատն կոչի Թեսքէր-չոյ. Երրորդն տատատքատ ըստերկոյ տրեմերկոյ կոչէ՝ այլ Հերատգոյն և յատՀատոյ՝ Թեսքէր-չոյ կամ Քատրքիճոյ, որոյ մէկոյ տատգատ է և Յատերկոյ Հերատքոյ վտղերի չհետատոյ: Զորրորդ գետատ է տրգ յերեցեալն Աեզատէ. չետ որպ փոքր գետատ մ՚ էս տեձոյ տպ Յոյ-կատեն Հորոյ, տա որպ յետին գետ Խէլի գատատ՚ի-տատոյս կոչեցատ. և յատեատեկոյ Նորատ պղ գետ Յոյկոյ-քեայ՝ Տիւտատն տեձոյ: — Քերեց տպցս են գետատքեն Գատյագ կամ Տէլիճի և. Գիշխեի-չոյ տեձատկ Հատատոյ, յորոյ ՚ի տետատ քատատպոյ են տպղեքատկոյք Հատատ և. տրձատեալ:

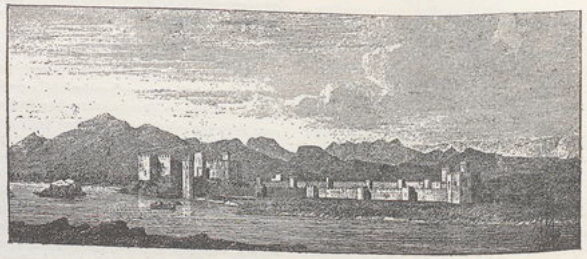
Քետ տպցս կամ կրկ չետոյս է գետատն Սելիճոսատ, գի տեղատէ տա Համատետն գետոյս, կետատտետ Հետ ՚ի

[1] Visconti, Iconographie Grecque, III, 223.

[2] Fr. Beaufort, Karamania, etc. 178-79.

» հակառակ Ձիւնադագաթին բարձունքին. նշմարեցաք ա-
» րուսիկ և գիւղարտ կղզի՝ վերամբարձեալ ընդ հարա-
» ւային ոտլատ, քէչէա և ոչ պակաս քան զԵօթանա-
» ւան մնան (անգղնական) ի բացեայ գոլով »։ — Ա-
յնքան՝ ի հարաւոյ արեւելից քաղաքիդն յոր կատարեալ է
քաղաքն Անկիւնաւ կոչու բազում գերեզմանս յանապատն
արձանագր, ասելի կամ նուազ քանդակագր, ունեաք կար-
միրագոյն և յոյժ հնաձև տաճկաց. գոլեն և կամարապարկ
դամբանք, և՝ ի խորս միոյն՝ կիսանդրի մարդոյ և տախտ
և՝ ի մէնի արձանագիր. եգիտ և բաւական մահարձան գեղա-
յիտակ Կնկերի ոտից և Ցուխոյ Գահիքէոյ և իւրոց զաւա-
կանց։ — Են ոչք տաճկաց համարին լինել գազաւմ ան-
դամ յիշեալ բերդն Լամպասաց։

127. Մեկնասոյ գնա և ձորակ յնկից Սկլիճակոյ ի
օժանդակ մի Տէրէնէ գետոյ, առ որով գինիկ գետ,
և՝ ի հետոյոյ ծորին Թէքքէնի գետ. իսկ յարեւելից բա-
ցագոյն կիւնէ գետ, 25 կամ 30 ոտանէք, բան վերոգրեալ
լոյդ նայնինենաք և կիսոտնեաք վաղելագետ, և ուերա-
կոք վազելմի չինիչ տաուերացետ։ — Մի յայսմիսոյ չի-
նիչ և ընդարձակագոյն՝ կոչ՝ի Ծովերդերն, և Հասնաբերն
ասերանն է Կրազիան Աստրոպոյ քաղաքի, Ἀντιοχείᾳ
ἐπὶ Κράγῳ, Antiochia ad Cragum, զի վերայ իսկ՝ի Նոսա-
նեաց լինելէ ընդ միշ Սկլիճակաց և Քարագրեաց, յանուա-
նեալ Կրագ, Κράγος, քարաբերն 300՝ բարձու. Երկեր
յանէրսական կարկիր տրձաքար միատաճեի սիւնք պատա-
ղանք՝ 12՝ բարձունք. Ժայռ մի քառակուսի հարթ և ամ-
բացեալ գազաթամբ կարկառի՝ ի ծով. վիմափոր ամե-
դագք հանեն՝ ի գետն գրեկին. յայլում քարաժեռի կա-
տարածեն զոգ գոլեալ է և Ջրանցք Երթե՝ ի պէտս նա-
ւուց։ Մինչև սերձ՝ ի սկիզբն քաղաքիդեան Լեառնի՝
տակաւին՝ ի ձեռս Քրիստոս էր քաղաքս այս, զոր Իսա-
լայիք Ժամանակին՝ Նուազակատաս կոչեն Antiochetta,
ապա Էանց և մեզ՝ ի ձեռս Նորին. Իշխան տերոյն էր
յայնժամ Կիւս Սակ (Սահակ) Ցոչ (Քեռեաս նեռն Մկր
Աստանց և Կիւս Վարդի), որ և տէր Մարկասոյ և Սկիւոյ։
Աս սա նկեալ Գանձագի՝ ամն յեկազակ յայն՝ Խնդրեաց

124. Սկիւնա = Տրապիսանտպոլիս.

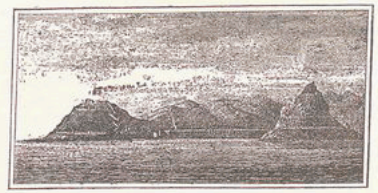
Նաս մի գիներով, և Նաստեալ՝ ի Ակոյոս կոպատ գիրագա-
հին Լեզիենանց և զորիս Նորա մնոչ բնակիչն՝ ի Ծով-
եզերին՝ ի դարման առաջնորեան, և Երեք յայս Աք-
տերք։ Զայս լսեալ մերոյս Լեառնի՝ մահս սպառնալեաց
սոսկալոյ գիւռ. Ամի առաքել վաղվաղակի զգերևայսն
՝ի Կոռիկոս, որ Երէն և Երեքն, և հրամբեալ գիագա-
տուն Ամիարի գալ առնել զդշխոյն։ Պետ քաղաքս այս
՝ի ձեռս Հայոց գրեաքէ ցիչս ՃԻ՝ գաղու. Եէ և յամի
1254 Խաղաղիկ անուն Խորանարեան Թուրքման Հայա-
յոցի առնչի՝ ասելոյ և բազում տերիս առ սոսգասուն
՝ երբինն Տալտան, գերելով և հրկիզ առնելով. որ և
» գիւղաքաղաքն Կրակիոյն գերեզման և այրերն. և յետ
» սակաւ ատուց (՝ի մեռանել Նորա) խաղաղացաւ երբ-
» կիրն այն լեռնային [1] և։ Գաղձնալ յետ սակաւ ատուց,
այն է յամի 1258, « Թուրքման ոմն Սարամ անուն ժա-

1 · 2 Աշքոնդի պատմիչ Կիլիկիոյ։

3 Քան հին խաչերբեն գրանքեանն կամ Թագուհանիքեան գրոց (Գ. Գ). Fin oltra dal lado inverso tramontana dai confini dela terra

del bon Re de Armenia, da una so terra la quale se chiama *Anhiyo*geis, andando per la riviera de la Turchia, antigamente fo Grecia; rivolgendo fra in Aman, etc. — Sanudo.

յամի 1335 Ղեռնա ոմն սպասաւ կրանցի ս յազգէ Հոմե-
» ծեցն և կրաստասանեաց» գրելով Հառաքեալ մի յԵ-
թասաւորէ, ասէ՝ց յիշէ գնացելոցն իւր և գանցս ասելաք-
հին կիլիկիոյ, ասլու և ասլասաւ բանիւք, զի ասէ ասլեղ
կրանցի ունել, և գկրանցիս ասլատասիելս ։ Յամի 1307
ընդ գամասլատան՝ ի Ժողով՝ ի Սիս՝ էր և Թորոս վարդ-
ապետ Կամկիցի ։ — Զայս ժամանակս Լեառն Դ ան-
անով զի Թագրմանք բանեցան՝ ի վերոյ հոմկոն Կաղա-

125. Սկիւնա Տրատիսպան.

կաղնասի և ասհմանացս, և մեկասացեալ միաղով ասիս-
ցաց Աշտարեգաց և Սիկոյ, հղնէին կորզել և գոսաս
կամ գնոց առեալ, ոչ կամէր վաճառել Նոցա, այլ և ոչ
հիմնացասալ ասերել, որպէս խորհուրդ ասացեն Նոսա խոցեն.

այլ կամէր վաճառել և իրրև՝ ի սլարգեւի տալ Ասլետաց
Երասատեան. վասն որոյ և գրեալ ասս. Քաշանացասլետ
Յահմանեէս Իմ, միմեռորել ասս. սլս. և Նա գրեալ (2
օգոստ. 1332) ասս Աղաեասն յորդոր, գնել և սլասնել լոյ-

126. Բերդ Սկեմռոի.

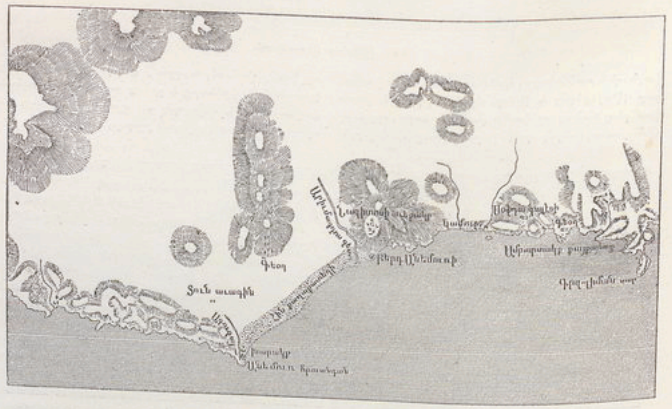
բերդացան, որպէս յուշցէ պատմէն Թղթոց Նորին [2]. այլ
գիւղ նոքեն եւք իրացն՝ ոչ գիտեմ՝ Աս Քագատասա-
Քեսաք կիսոն (1343) յիշի Յուխիմնէա եպիսկոպոս

1 Զոտ յոյլոց բանից Նահանաց՝ գրէ ատեր. « Ով եղբարք, յոր-
» ժամ Հանդիպիք գնալ Նա գոց տ պղնձեր տերով, և մի եղերն-
» լով, գի ասլատ կրանցի և։ Զի գերդատեսս մի յայնից զաշակերան,
» Թէ գնա գլուխ գնէ, Նա գնաց գնեց. ս կերատ գանգնէն ս ըզ-
» լեզուն ս գլուխն, ս երեք գլանգն ատճեն եղեր։ Նա Հարցան,
» Թէ Ո՞ր է անգնէն։ Էա ասաց, Թէ Անգնէ չտաներ. Իսուէ էր։ —
» Ո՞ր է լեզուն։ — Լեզու չտաներ, լեզատ էր։ — Ո՞ր է ըզատն։ —
» Ի կրանգն էր տգնէզ. ըզատ չտաներ »։

2 Թուղթ Յովհաննու Իմ. 2 Օգոստ. 1332. — Johannes Episcopus, etc. Dilectis filiis... Magistro et fratribus Hospitalis Sancti Johannis Jerusalimitani, salutem... Nuper siquidem carissimi in Christo filii nostri *Leonis Regis* Armenie Illustris ad nostri Apostolatus auditum informatio devota perduxit, quod *ipse duo* Castra situata in marchia paganorum Turchorum, quorum unum *Siquinum* prope mare ad miliare, et aliud *Anthiocecta* in rupe supra mare posita nuncupantur, olim, qui proge-

nitores sui et idem Rex usque ad hec tempora servaverunt; sed eum propter destructionem terre illius, ex cuius redditibus castra eadem servabantur, nequeant Castra ipsa ulterius conservari; sintque pagani aliqui de Turchia, qui castra predicta emptores se offerunt, pro certa pecunie quantitate: quorum verbis consentire super hec ipsius Regis conscientia contradicit, et aliqui de consilio Regis predicti suadeant, quod dicta Castra funditus diruantur; idemque Rex paratus existat Vobis libere donare in perpetuum dicta Castra eum toribus et pertinentiis eorumdem, ut recipientis donationem Castrorum predictorum, illaque custoditis et ut vestra propria inhabitetis, et defendatis, ne ad manus dictorum perveniant propria inhabitetis, et defendatis, ne ad manus dictorum pervenient paganorum, idem Rex humiliter supplicavit, ut Vobis super hijs scripta nostra dirigere, seu circa ea ordinare aliud vel dicto Regi deliberare consulere, quid agere debeat in premissis, iuxta Sedis apostolice providentiam dignaremur ... Nos devotum et sincerum predicti Regis in hac parte zelum digne ratum et gratum habentes, et cupientes pro tranquillo et securo statu Christianorum illarum partium eum sortiri el-

(Καράδρος, Charadrus), առ հանմանուն գետակաւ՝ ի ծովեզերն, ամեայ բերդիս և նաւահանգիստ. ծանօթ և հին տեղի, յիշեալ՝ ի Նեկաւոյ վեց գաւառաց յատակ քան զՊատարան փերլին. Նդանաւոր է և անուանի ոչ յաձախ. գարձիս կողմ Քաղաւոյման կամ Քաղաւոյման և սիմանաւոր Գայէ–ակրէ: Ըստ հայագրոց կոչմանն յոյժ քարուտ և ապառաժ են սահմանքն, այսպիսի վիպասէզ և՝ Պարարանէ, որ և զվիշապս զայս կամ զդևսն վերոգրեալս կոչէ Պլատամիսսոս, Πλατανιστὸς, որ Քաղցմանի Սոսաէս: Զնոր գետակիս պատմեն լերինք ապառաժք, որք կամ ձերձաւորք Նոցին՝ կոչին՝ ի հնումն Պէրիմիոս, Antriclus. Խոտաշէկ մէջին գաւառ գՔարադրն կոչէին Calandro և յաւելուածով Scalandro: Թէպէտ ոչ յաւ ինչ ձեռագիրս երևի ասասնոր և տուիք սահմանիք, այլ բնական սահմանքին բաւական էր նմին, և հարկ էր մի՝ ի կարևոր ծովաբերիցդ հանարել՝ ի Քագաւորս Քեանն Լեւոնի, սահայն ոչ յիշի այսպիսի անուանք. բայց վկայէ ժամանակագիր ազնուագունեան Փիլիպպոս Օգաստաց Քագաւորի Փռանկաց յամի 1191, որ էանց ընդ կղզիանցս, եթէ գնաց այս Պիսանդրոյ՝ ասէնան հասանէր ընդ երկիրն Հայոց՝ կռնչեալ յայնժամ Լրիվիր Թագրինի Լեռնցոյ, և ընդ երկիր կայսերն Կ. Պոլսի [1]. և թէ յայսմ կողմանէ գնացէ՝ ոչ՝ ի ծովէն Հայոց. առ ծովեզերբք էր բերդ մի Isanci, իսանիի՞ (Լրջանց՞) կոչեր

127. Սահմանք Սիսեանի եւ Նագիդոսի.

ցեալ, իսկ յայնմ կողմանէ՝ ի ծովէն Քունաց՝ Աէոսքեանն, որ յետ ասացուածոյ մերոյ ելից տէրտէրեան Լեւոնեն: — Երիք կամ չորիք մղոնք յելից Քագաւորի վտակ մի փոքր իջանէ՝ ի ծով՝ ի ծոցն որոյ քաղաքնաստաց, առ որով Ոլոմպի գետ յ'340 Ձ. բարձու, յոյժ նեղապատկեր զրիւք և հայեցուածով՝ ի վերայ ծովուն՝ որ յատակից հանդէպ Աէոպոսի, և խոճասանէրով լերանց՝ որ՝ ի քէ-

feetum prosperum et votivum, quodque ad hoc per vos iuxta vestre facultatis suppetentiam sese ad id extenderit, salubris et utilis executionis opera impendatur, discretionem vestram attente requirimus, monemus et hortamur in domino Jhesu Christo vobis nichilominus iniungentes, quatenus si vobis visum fuerit, quod Castra possitis defendere supradicta, huiusmodi eorum donationem cum omnibus juribus et pertinentiis ipsorum liberam et perpetuam pro vobis et successoribus ac Hospitali vestrin recipiatis a Rege predicto, ipsaque donatione recepta, et observatis super hoc illis juris solemnitatibus et cautelis, quas natura et conditio contractus dicte donationis hinc et inde fore observandum requireret, iam-

dicta Castra custodiatis, et ut vestra propria inhabitetis ac defendetis, ne ad manus eorumdem perveniant paganorum ...

Datum Avinione IIII. Nonas Augusti, Pontificatus nostri Anno sexto-decimo. — Epist. Jonan. XXII.

1 *Scalandros* fluvius ille dividit terram Armeniorum, quæ est *Terra Rupini de la Mustaine*, a terra Imperatoris Constantinopolitani: et ibi ex una parte illius fluvii in terra prædicti Rupini secus mare est castellum quod dicitur *Isanci*, et ex altera parte fluvii illius in terra Imperatoris Constantinopolitani est castellum quod dicitur *Antiochet*. — Bernardus Petroburgensis.

կամ Ամէոմպիոն, Ἀσεμπόριον, գաղթիս Ալեանս կոչեցեալ, 51 մղոն հեռի՝ ի Կռանակեփանէ: Այս ինքն է հաստատագոյն կէտ բոլորակ երկրի փոքրոն Ասիոյ, ընդ 36°, 0′, 50″ սաստիճանաս լայնութեան, և ընդ 30°, 29′, 55″ երկայնութեան (Քարիզու), և մերձագոյն՝ ի (Արամիական սար) Ակտրա կղզւոյ. որոց երկոցունց կիսոց՝ բան նահանջ 350 սաստրէղ է հեռաւորութեան, այսինքն է՝ ի բրեւ 70 բնամղոն, բայց բան սրգեաց իրեն 80: Ջովախոտա. Ծայր Հրատանգաներն բերրաձև գառակ մի է բարձր, ու կողմն անմատոյց, միայն կիր բերդ ամուր և մարտկոցս՝ ի գագաթանն, յորմէ սարիպով իրգամիջ ձգեալ՝ ի ծովիզրն՝ անձրևակուռ գահոյն՝ ի միջոցս մտնէ հրատանգաներն. զուգահեռական նմին ձգի այլ սարիպ անբարձր՝ բայց 6′ սաստիճ, և ծուի կիսս սահմանն յինելով: Կիրիս երաթս սգաստգոյք փոքրիկ են չափ զգաստագործիք՝ քանի մին մղոն երկայնութեամբ, ուրեք գոյն օրմանակ և սյարբ բան գրեց երկրին՝ ի վերոյ կամարոյ ձգելով՝ անցանելով ընդ կիրիս Ջամբոսիակ պատրաստիիին են Կրամբարք՝ լցեալք սրդ փոքրիկ հին շինուածոց. և՝ ի միջոցի կրկին պատարան են մեծամեծ կերտուածք, Քասերք երիս, մէն բանական չէն մնացեալ՝ իրբ 100′ ընդ երկայնն և 70′ լայն, չորիք սրմնափակ վեց կարգ դասարանաք, և Քան երգասեղ. մեծն 200′ սրտնուածոս, տաքրսական ձևով, մասամբ կարկառեալ սր-

128. Խորհրդ յատուկս Ամենասրբ.

տարդ գասանի բրբին՝ ի ծովն՝ ի հարաւոյ արևելից. սիրեցին ասմնոյն՝ ի բաց բարձեալ են՝ ի ասգանից, և հարաւ. գոյն ինչ գառնի. կարճէ Պաֆոյդ և. Քէ տարեալ իցեն՝ ի Կիպրաս իրբև վեց մղոնաս յարեւելից կոյ բան ծայր հրատանգներն, և մինչպէսդն կամ դղեակն՝ ի վերոյ փոքրս քարտնեան, գանազանս. Ձև բրբոյկ երկոտանեք յրնդատանուոյ, իրբև 800′ ընդ երկայնն, 300′ ընդ լայն. Ժողովուն կամ ժանեալն են կապտագոյ պարապագոն և բրբոյդոյ. գոն ուրեք և բարձրաձք՝ ի պատատարն վասն հրեսդոյ, յորս է Քէ ջերոյ գործեալք. երեք կամարակապ գրունք են, ասագն յարևմտից կուսէ ընդ սահատ տարարկաս, և՝ ի վերոյ տարեսակ վիմեզէն արարագի տրձանագրաս, որ ծանուցանէ Ալպէտանի Նահատակ գրերս ձեռամբ Թոմանեան Շերիֆին և յանձնեալ՝ ի պահ Իսմիր Մուտպիպին: Արտաքոյ բերդապրերս տարածանի բնագրական գերեզմանոց իրբև մեհեանապատ. զի կինդանական բնակարանք առ աշ ինչ իսկ են առ գերեզմանգոն, որք Քէ և բարեաց և երկնաւորք կանգուն մնան տակաւին. և են մնաց գամբարք զատագնեալք վերերաց, գրեալք Նոդնատպիք, այլ ոչ Նդնաձևք, կամարակապք, գանձ և կարմիր խարտեաշ ատեամբ զանգնալք. խրատաձևիբ՝ ի գամբոնոց

ունի այլեայլ առանձնական դիմս դիտակաց, և արտաքոյ խորչս վանս Նուիրեալ կամ ուխտաւորիս տառապանաց զարդուց. խոյրանքն քաջ դրօսագետ են գտեալ պատասխանեալ զարդուց. այլ արձանագիր գնաս ոչ գտաս ի տաճն։ Նրանէն և հնաց հնոյ քաղաքին ի բան ի պատասխ հրամանդանեն, զոր Թուրքք կոչեն Լսկի-Կեսարիա։ Ի տարեդարձին կղզեակ մի է փոքրիկ ի Ծովուն, նուազ քան զ'200' յերկայնութիւն, յորում երեսին հնաց չնուասծոց և ջրամբարք վիճակաբք։ — Ա՛ց պայազատութեամբ Լիւռնի մի յատագործն պարանոցն Հայկազն էր ակր Անեսեմոսի, որ և այլոց երեսիի բերդոցէից, այսինքն Լաոմոսի, Փիլոմանիանն և Մանիսոնեն. զերի մնացոյն թագաւորն ի նաւ զոյ Աւգոստոն առյուսի գրասէրն զԱքենեա և զԱյաս. բայց երեսի չնս ոչ ասկաս ժամանակի վերադարձ անկեալ ի ձեռս Հայոց, և նոյնպէս Հակիրճ բանիւ ժամանակագրի, ի Թուին ՉԼԳ (1284), որ է առ Ք Լեւոնէ, « Եղեն Թափուն Աքենասեան ի Թուրքաց ». կարեւոր դէպք, զոյ զարձեան տակաւին անչայտ մնաց առ ի չգոյէ պատմագիրեան և չիշատակաց ժամանակին։ — Զարգիս գան ի Թուրքաց իրրև հարիւր մի Ճանաչ բնակին յԱքենեա։ Ի գիւռնս Օսմանեանց՝ կոչի առ և Մաանրիէ. իսկ Խոտպանիք մէնին զարաց կոչեն Ստալիմօրէ, Stalimore. զրէչ վարաց Եսրիկոսի ի Աքզդիոյ Թագաւորի զրէ Stamene, Ստամենէ, և յամի 1191 ատ լինել անդ երեսիի վանս Ճառնոյ [1]։ — Նոյն հնոյիսակ ընդ մէջ Աքենասեան և Քարադրի տիրէ գիւռոյ բերդ ուխտակ [2]։ — Ճանապարհ ասկ Ճնուս հրամայեալ չիներ ասի Նուսեակիցին բնակէաք սպաս ապաս զերգերի և հասարակ բուռոյ, յորոյ ասկի են Աքենեին կամ Խնձորիսա պատիճիքոյն, Կանքեղնիկ վոհոքիսոյ (Campanula phrygia), Քոզասակ Թաւսրէի (Scabiosa hispidula), Փլոմիս դծատերև (Phlomis linearifolia), Զաքոչ Քոչնոյ (Teucrium Kotschij), Դաֆնէ Կեղիքնոյի (Daphne guidioides), *Երկաթաժան խոտոյնոյ (Sideritis condensata), Ջուխուս կիլիկիոյ (Thymus cilicicus), Ալձնոյ լերկ (Scorzonera glabra), Աղոտածի խոտ յունական և Լրատագործական (Galium Græcum, G. Hierosolymitanum), Խոտոր Ոդնէզնեան (Allium Olympium), *Եղերի Լարանդեան (Ballota Larendana), և այլն։

Ցերի բերդին Աքենասեի է բերան համառոտ գեղոյն, 150' լայն, զոր Պոմպոյ ասէ կոչել Թուրքոյ Տիրկիօճ. տեսի՞ է ոչ կարէ առաւաքանել գիտուն բառն, որպէս և մեք, զի տեսլ ինն է, այլ առանձին Քերեա տէրէ (Ձոր) ընծեռնէր. բայց յայտած քարտի զրի Քիօրիւճ չայ։ — Ա՛ց Նուսս. է Զօրաց գիւղ, զոր վասն բնակաց Քեռանն ի Ճառնոյ կիսաւեր-քեղ կոչին Թուրքք. — Ի տասէ մերձ ի հրատարակեան է Զարտաց. յարեւմտակողմն Հասիսն Գալիճի՞ գիւղ ի լեռնառին, և անդրադարձ ևս Դրդիւկ. յարեւելից կողմն Թափկիսոյ Գալճի՞, Լսկիգէր, և ի հիւսիսոյ առյս ատ գետակերպն բերդ մի։

123. Ներկս մտանս հետ յԱքենասս բերդէ ընդ արեւելս՝ ի գագաթան բլրի տեսան ատեարակ քաղաքի, զոր Պոմպոյ ասէ կարեցեալ լինել Նագիդուս [3] քաղաք յիշեալ ի Սարատաէ, Նագիզոչ, ի Յաճիացւոց կառուցեալ. յառնան Նորին կոչէր և կղզեակ մի, Նագիդուսա, Nagidusa, որ Թուի խարիսխ 200' հետ ի Ծովախանդ, և մերձ յԱքենասս։ Հին ախարհագիրն գիւղիզաս ասէ լինել զէպ ուղիղ հանդէպ Լսպաթաս քաղաքի կիպրոսի [4]։ Յառաջ քան զժամանակս Աղբքասդրի մի ի Նահատ քաղաքաց Ծովափանց Կիլիկիոյ եղեալ գաշնի Նագիդաս՝ ի գրանց սատարացն Պոմպէոյ հասեալ՝ ի Նմին, յորոց սակի է արծաթի դրամս ագս։ — Նոյն աղ-

129. Դրամ պարսիկ կոմմոդոսի Նագիդոսի.

խարշագիր (Սպաթան) ի միջոցի Աքենասի և Կելինեսեբայ կարգէ երկուս ևս քաղաքս, զԱրսինոյէ փոքրիկ Նահանգաքաղ, և զԱրեանիա, Μάλαια. յետին կարծի յանուն Գրդ-իման, կամ անդր քան զայն, 25 մղոն. յարեւելից Աքենասի. կոչէ և Արևինէ, Μάλαια. անի և Նահանգաց փոքունց Նահուց, հայելով ընդ հարաւ կոյս [5]։ — Երկու գետակաք ևս են յայսմ լիճեայ միջոցի, մին փոքրիկ յոյժ, միւսն հզօրագոյն և խոտոգոյն յարեւելից կողմանէ Սօֆրա-չայ կամ Միկի-չայ կոչեցեալ և կամ Սարսա-չայ. Քերեա ատ կամ գետն Աքենասի իցէ Արիստեկդան նահանգաց։ Ի վերին կողմանս Հոյոց գետոյն են գետագ Զազարա կամ Սազարէ, Հասի-Գազանտար նայեսան, կիւրէփաք կամ կիւրէվիք, Գազա-գիւղ. Ի ատոգէ Գետի գիւղ, և Կիծ և Փոքր Սօֆրա գետք, և յերկոսեան միջի յահնիէ գետոյն (յարեւելից) ի բարձ լերինն Սօֆրա գալէսի բերդ աւերակ, սրտմտոյր գտանիք մերձաւոր գոմեցի տանց, հնդկասնի ստուարագոյ։ Սա իցէ Քերեա բերդն Սիկոյ, Σύκη, Syce կամ Sycea, ի միջին դարս Sequino կամ Sequin կամ Sigi կոչեցեալ յիմատագոյց. սմին ևս ատ Լեւոնիս՝ վերոյիշեալ Կիս Ծանն (Սուհան) տերէր, ոյն որ գերեցաւ ի պատգամն Կոպանոյ ի տատասկին Խոնիոյ։ Քերիսատոյն Միացեալ զատ ի ձեռս Հայոց՝ տեսաք ի կռնդակի Քահանայապետէն Քաղհանոս Ի-ին, ցամին 1332, զուգադարձ գտեալ Կրագիանն Աքենասոյ։ Ցերի յամի 1265 տեսանի գտեալ տատասկն Սմիսան եղբայր Ա Հեթմոյ տերէ Նահն և այլոց տերձակարգիչ։ Թուի ինձ Թէ այս Սիկոյ բերդն է և

1 . . . Villam bonam quæ dicitur *Stamene*, in qua nobilis ablatia est Grifonorum.

2 Castellum desertum quod dicitur Castellum de *Roto*.

3 Պոմպոյ Agidus գրէ վրիպակաս. — Ի Նահատ Քերէն տեսանցն Նագիդաս և Պոպիդաս, մերձ էր Նզն և մի Կարիէ, ճանապարհ մի 72 վերկոսն միանգամայն յերէն տալոյ Հակիրճ, այլ տեսիք զայս

4 տեսիք զայն. տեսիդ օրագրի գրչագիծ Μ & Ν տառեաց՝ ի դասեն, և դիտք տեղեաց զարձնահեն, միայն տատ մերձ յԱքենասս, և միայն բազարդոյն յարեւմտեան մերձ ի Միկի և Աքենասէ, երբեմն և ինձ Հասանելագոյն բնեալ տրէք բարեաց։

5 Λάπαθος... κεῖ᾽ ἤν ἡ Νάγιζος. — Strabo, XIV. VI.

5 Գուբդիրեան, Courtinos, 40։

գրեալն Nessekim ի վարս Ներիկոսի Թագաւորին Պոնտոսի, ընդ որ Էանց Փիլիպ. Օգոստոս Թագաւոր Փռանգաց, ի խաղաղ ի Սեւեւիոյ Աղաստիա. զի յետ այնր յերի Միհիանն Աստանէն, որ է Աքենասն։ Աստանի եղեն տեղիս և Հարիւր տամ յետ բարձման Թագաւորացն Քեան Հայոց, ի գէպս պատերազմաց Գազանտանեանց և Նիզամեանց նոցին վ Ռնեատց ընդ Օսմանեանս. ի ժամանակի պատման Կոռիկոսի պատրերին և զան վ Ռնեսեկցիք, մերձեալք ի ծովիզրն վարձան բերդատուռք, և Քաղիկ ի ցամաք չորեքհարիւր և քառասուն ձիաւորս հանգերձ սպրանիկօք նոցին. որք զարին զտերին տամաք յայժ ի կատար լեռնացրին, այլ պահապանս առ կատարս ի նմին, որպէս Թէ արս քաջանձինք։ Զարտանեան զօրավար կարգեալ էր Իւրոյն զՔեմիսնիա՞ տեղ. բերդապահն Թուրքացս որ ընկի զարտանեցի էր, կամեցաւ անձնատուր լինել. գնաց առ նա խօսել Քոմանդար Պարպարոյ հաշտարար դնացանն և ուղեկիր ի գառն բերդին, յորոյ վերայ կոյր պատուհան քառանկաւոր. և ի-

130. Մերանիա. 1/15 կամ 15,000.

նորոյն ներքոյ Ռնեսեկցիք զոր ոչ իշխեաց Նահապետ Ռնեսեկցին Սարատանի, զոր ոչ իշխեաց Պոմպոյ զերեզ, զոյն Թշնամեացն հակառակ բնակչաց մեծաւոյ գնդին։

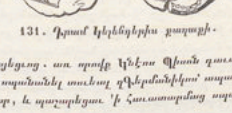
Ասկա մտացք յերից հարատոյ սարին կարկատ ի Ծովերկրեանն գնդացին հրամանատ ատգորգ ատպատեալ, զի Քեսարդն խոնիոյ կրպարատ քարտեզեցք, և կոչ Քեսարդն խոնիոյ կրպարատ քարտեզեցք, և կոչ Դրդը-իման, քան տանց Դրդ-իսնան։ Ի Տնեան կոչէր Գոսիդիոն, Ποσείδιον։ — Ասոր գնկեզնեսերիս Ծովերնքեն բարձրագոյր տատասկք են, հողատ անձանս ունեցով ի ցամաքէ, յորս խրճիթք նատատեք։ Հատնքատկղզեակ մի է յերից հրատանդանն քաղաքատքով յաբի պատեալ, և ի միջին ատբատկ ոչ Հնատցիք. ի միոյ կողմանէ փոքրիկ բարքատկ խոր մի Ծովս, ի միւսոյ Ռնեսատկք ատմոյր բարքատկ խոր մի Ծովս, ի միւսոյ Ռնեսատկք ատմոյր տատկի. ի ցամաքին գատնատք Ռնեսեկցին և այլ ինչ հին տեսատցոյ Ռնեսատցոյ [2]. Գաֆնոյ կարծէ տատատ նոր լինել Աքենասս, այլ Քերեա գեղատցոյն իսկ լինել Մանդանեայ կամ Միանդեայ, որ նոքին տատատքոյզ յարեւելից կող Գաղիդեան տատ ի Նահատեայ. Մանդոյ։ Զարտանեան գետ մի է տատ երբ Աքենասոյ։ — Ձեռ Հնատ գետն և փորր գոգաց Ծովատ են տատց գետատ.

1 À quelques heures d'Anemours, nous laissons sur la droite les belles ruines d'un château turc, de l'époque Seldjoukide : à l'intérieur, c'est une véritable petite ville ; rien n'y manque, ni la mosquée, ni le konak, ni le harem et ses vastes dépendances. Les murs épais et crénelés, les portes dispersées obliquement, pour éviter toute surprise et mettre l'assaillant à découvert, montrent un savant appareil de défense. — Colligson.

2 Պոմպոյ, Beaufort, 200։

կի մէջ Սուզ-առ կանչեցէք (Յուբա՛ Ջար), և քան առնամեն ասի յառակ և զով մտնել Ջար. առ եգերքը ձորքին և ծովան՝ երեսին ոչ սակաւ ազատաբեք մէջին դաբաց չհետք, և կորն արդ յանուն գնացն: Մարթ է կարճել՝ ի մեբձաձգնամբեներն՝ այսպէս եղծեալ Թագքաց գանուն Ալիկ, և գտնգի աւերակաց իակ լինել զանուանեն այն բերդ:

Ամենուքէ ի բաց եկել վտանին է վերք այլ անուանի նաւահանգիստն Քելիճորի կամ Չիլինդրի, (Chelindreh քան փառնկաց), զի ասի նաւեն Քղմատարք կ. Պետի ի Կիպրոս. նովին անուամբ կոչէր ի հնումն Կելենդերիս, Κελένδερις. և ասանդի յանուց Ասանդակաց ոտքք փետրեցեալ որպոց Աստիւծոյի չինեալ զան, ապա Սամիրատց գաղթականաց. և էր ա-

131. Դրամ Կելենդերիս քաղաքի.

Հանգիսացեալ. առ որովք կենէա Գիտն զատանուանեալ ասանուանել առեալ գԱրքամանիկոս՝ ապատանեալ ասք, և պատրաստ ի հատատացեալ սպանելոյն.

132. Կելենդերիս.

որպ վանեալ գնդիրկելի գունդ ապատանիին՝ եկեն մնդուն ի բերդն, և սակաւեցին անձնասատ լինել: Քանուն քաղաքին կոչեցաւ և վիճակն ի Լատինաց Կելենդուերնան, Celenderitis: Ի քրիստոնէական վիճակագրութիւնն ասանին գասի ի Քնեն արքեպիսկոպոսութիւնն Սելեւկիոյ Պամփիլիոյ: — Ի հին չհետածոյն Յնան ասկաս. ինչ ի քաղաքին, և բերդ մի ուբային յորում վերգահարկն բուքն չորիւք կորնիքաւի սեռութք, ի մէջն հերձեալ որպէս թէ ի սասունեքենէ երկրիւ. ի միում կողմն քաղաքին վանչուշ կամարպարիք են, ի միասի՝ գամրուք, և չորիւք եղծեալ արձանագրք. մերձ ի ծովակին գամրան մի

նաւահի վան մեհենի գիցուհոյն Հերայ. հին գրամք Ներին յայս տանեն զի երբեմն ազատաբէն փարէք քաղաքն և երբեմն հպատակիք Աստրայ Քագաբացոյ, և ապա

131. Դրամ Կելենդերիս քաղաքի.

Հանգիսացեալ. առ որովք կենէա Գիտն զատանուանեալ ասանուանել առեալ գԱրքամանիկոս՝ ապատանեալ ասք, և պատրաստ ի հատատացեալ սպանելոյն.

132. Կելենդերիս.

մեծ՝ ատոմ և սանոմ կամարս ունելով բարձրոյս բրգաձև գմբեթիք, մեծամեծ միմբք զարկոյ, ընդ որով Քաք է կարք անգրի կանգնեալ: Քազմազգոյն մասն ատրակացն հռոմէական չհետածոյ է, սակաս մեր և բերդագնական, որք ծածկեն զոյզոյ գոգոյ նաւակացին և գմասն մի հրատարակեն: Թուրքք այժմ Կիւնիսար կոչեն գոգոյ՝ երբեմն յայտ բազմատաճ. իակ յայտնեալ՝ յամի 1815՝ Վիննայի Ազգերակիչ Հաղիւ չորք կամ հինգ հետ Թուրքաց ատեր լինել. բայց ի միջնադարի ոչ ինչ վաճառաց՝ որ և հետագասան եռանս բազում Հայ վաճառականս ապահով նաւս անցանել ի Կիպրոս: — Ի հետոյ

Կելենդերիսոյ յանձամէ Հորակին են գեօղք ինչ՝ անուանեալք Գազդարդրաս, Գայանաւդրաս, և վերագոյն ի լեռնակողմանս Ալիպաշ, Զաղտաւեր կամ Շահաւեար, Գիլիրկէք. գաղձակ, յարևելմտից հիւսիսոյ ի վերոյ նահանգսպարեն որ տանի յԳրմիկէ՝ լիբեր գեղգեն Գատրատաս, Հաճի-պապաս, Ջրաւեան?, Իչօգլեան?, և այլն: Իակ ի Հանդիպոյ ծովակն են երեք կղզեակք մանուք. Քերեսս մի յանցանէ իակ Նաւանակոսն Ձիրենեաց կղզի՝ ի Պանուոյէ, Insula Olivarum. երկու. և բազագոյն յաբեկոյ բարաւորա կոչեցեալք, որ նշանակէ Թիրաանց կղզի. մի ի սոցանէ կարի բարձր է, և ժայռ մի մեծ ի գագաթանէն կարկաչակ ի ծով. են ի Նոսեն միասցուածք կանգնագ և այլ ինչ չհետածոյ: Աքրնակս ի մերգկանէ և անծանօթս յաշխարհագրոյց ասէ. գասս Գոմերոյ՝ որ քննական յամի 1812, և միայն ապծոխս և գիտ բանեալս ի ծերոյս քաղաքին, և չտասցելով ի ձայնէ Նաւապետն ասասանելով յոգս ի վերոյ Նաւացն: Իտալական ծովագոյց մի միջին գագաց Նշանակէ գայն Papadorah անուամբ, և ուրդագոյնս Papadula. իակ արքունի պատմիչ մեր անգատն յԱԹ. գարէ ճանապէ գայն Պապաւոլ անուամբ, որում իբրեք մեծ գանգատապէն Աքմբան՝ ի վերոյն ասս քագատագրեան եղբօր Իւրոյ Հնդոյ: — Հանդէպ կղզեկացն ի ծովակերին՝ առ փոքս վտակս կաց և հանդրոան մի ատկատասան Նովին Բառատուրա անուամբ: — Մերձաւոր ասին անուամբ և մերձագոյն ևս կնդինաբերայ (Նոյն հանդիպելով և ընդ ասին իակ հին գաղգաբ), Նշանակէ Իտալական միջնադարեան ծովագոյցն գԲերիտորի, կամ յոս ևս ասելի Պալիաւպոլիս Παλαιάπολις, որ Նշանակէ Հին գաղգս, որպէս և Նշանակի յհնկենգրական վիճակագրութեան Պամփիլիոյ Նահանգի. բայց հանմանն տեղի ծածոյ մերոյսոյ անարգ գևռաշխարհս Պալեկաղնոյ՝ ցուցգ գՊալապոլ՝ ի գահատեն Ալեքսիոյ (յԼՀՀ 289): — Քայամ կողմն Նշանակի ի ծովագոյցս և Պիկիրոյ Նաւակացն, Porto Figuero, (Թզենոյ ՝ Նաւահանգիստ), զոր ժամանակի մի միայն յարեկոյ կնդինակերայ՝ գրէ Ոլիվիէ ուղեգր, երկայ սյոր յամի 1798: — Բահանգակ ծովիգրն գր ատոի ցանասնի Տրապանդան Զեփիւռեան՝ յոյժ ապատաճ է, կրպաբատ և անմարգի. բայց ի կամին ևն և ձորակք փորրիկ վտակք և հեղեղատաք, և անտառք ոչ սակաւք, յորոց և փոյտ Հասանեն՝ ի փանան առաքելոյ Լաւորիս և Հերկոտաս: Ի միջոցի սոտ ի դէպ է ենդրել գնտանիկոսն ի Նահնի ասիաբնակացոյ՝ գԶոց Բնընիկիոյ, Bezeuze, Sinus Berenices, զերեա նոյն գնդ Ֆիլիբոյ Նաւապետ կոչի. գկարմրաւսս Κράμβουσα, որ յիսան ասպարիսգ չելիկ կոտ Բնընիկիոյ գրէ. գրեթէ նոյնպէս հետ ի Նահնէ և Տրատանդան կռանէն, Κράνοι. — Ապերդիտեան Ἀφροδίσιαι, յանուն Աֆրոդիտոսոյ կամ Աստղիան գրէ, որպ էր տաճար ի Նմին. և տեղին համարեր հինգ Տարեր ասպարիսգ բացակայ Ալբիսն Տրատանդան. կիպրոս կղզոյ. Քայ սա առ փորր գագոյ ծովան՝ որ երեկոյն Միացուածք գիր գերբոյց և տեանդ՝ Նշանակէ հետ գագաթի, մերձ յանուանի Տրատանդան՝ որ ընդ ժէշ է կղզեաց Պապատրի և այլ կղզոյ ի հարաւոյ արևմտից ծոցոյն Սելեւկիոյ:

129. Հրատարակս այս ի հետն կոչէր Զեփիւռիոն, Ζέφυρον, և է վերին հրատարակից հարաւագոյն ծովեգերայ Կիլիկիոյ, որք առաջաս գասնան ընդ արևելեան հիւսիսոյ. և են պարկեր ասիասկասկայ կնոյ 6-700՝ բարձրեր, նորանան բեն կազմատաժայ հարիզոնական խառաց, որք գործեն ցանգագկղզի մի մեծ, յամենայն դերասնացոյց կազմեալ պատասխ պատեալ, որ ի ցամաքեն կողմն ևս ծոր երբեմն ունել պարկեր փոսոյ. իրրև 365 Ձ. է բայտարեան պարտեզին, երկրատեր անեալ ծանծաղատաս կցորդեալս ընդ ծովս՝ ապարիկաս ամպատասեր, և ծորեն յարգարեալ՝ առ ոտոցան ի ժամանակի պատերգակի և պարգտեան. գարևմտակողմն տեսաս յարկածածակ նաւահանգստ, և առ երբ գահեր ծառիք (bay trees), որք միշտ առ ատերակք կազմեցոց երևեին. բայց գերեսս ցամաքակղզոյն ոչ ժամանեցաց քննել Գիտիրդ: Ի միջին գագոյ հետ ցարգ յԱրարացոց և յայլոց արևմտեցոյ Capo Cavaliere կոչի հրաբանգաս տա, և կարծեցաս այսպէս կոչիլ, իրրև երբեմն Ապահաց (Հետոզոց) կամ նմանոյ կղզեկերի՝ որ յարևելից կոտ հրատարակեն կոչ, իրր 4 1/2 մղոնաս բացագոյն, և երկս մղտեցագ երկրին, և նոյնպէս կոչի կղզի կամ Նաւահանգիստ Հետոզոց, Porto Cavaliere. և կարծեմ սա է որ ի Թուրքաց կոչի Տամա-տատար (Հորիս կղզի): — Սակաս մղտեզ հետագոյն ի Հանգ. կոչ այլ կղզի բարձրագոյն և քարաստագ վտակաս ի ծովակոյն, այլ ի ցամաքին կոչս հոծեալ ատերագք ծովակոյն, երկրագնեալ, լերինս և ատաց, և մեծի չհետածոյ մէջ՝ որ Թուկաս կոչանաց. ի բարձրագոյն գագաթնեան քարաժեալ կոպկալ է գրնատն, և յամենայն կողմանս կղզոյն լի են բնական և ձեռագործ ամբոցք, Նշանակք մեծի պետրատական կացաի և բազմամբոս բնակութեան, յորոց պէտս փորեալ են և ջրամբարս բարեկ. Հողատ անբերակ է գործոյս: Մերձակոյ բնակիչք Մահանայ կոչեն գիշեր, իակ արևմտեանգք ճանապէն Պրովինցիալ անուամբ, Isola Provenzale, կամ Scojo (Գործեր) Provenzal, որպէս և հանդիպակոյ ցամաքն Նաւահանգիստ Պրովինցիալ, Porto Provenzale. և այս ամենայն ցուցանէ գանգիսս՝ կոյանս և Նաւահասոյցս և գկոյ առ պատրատեմամբ մերոյսոյ՝ փահանակոյ նայն Պարբերիկ և այլոց Փառնկաց Բրտանս Նահանգի Պարբերիկ և այլոց Փառնկաց Բրտանս Նահանգի նայն, առ որ գասիկն Հարչեալ պատգամորիք Լեւանդ Դ՝ ի սերգն Քագատրատեան իւրոյ, յամի 1321, յառ որիկ առեցեալն ի Հորէ իրմն Օշոկ, որոց պատճէն կատառեալ է. և Հասանքն ատրոց Հասատատեան էր գիս առեցեալն ի Նահարգաց իւրոց. Փռանգիք կոչէին զանգիս Le Provensal, կամ Ile Provençale, և բառիսարէն գիս Portus Pordensalium: Ի սոսա ասկարիկ Գրիգոր Տարոյ կաթողիկոս մեր յոյս Կրատասիրէ, յիշելով գի հետին սոս յոգնեմբեն և

«Ու քագատրն Քուհանկերին
Եւ ոչ եմ զոգոյն Ջռանդիսին...

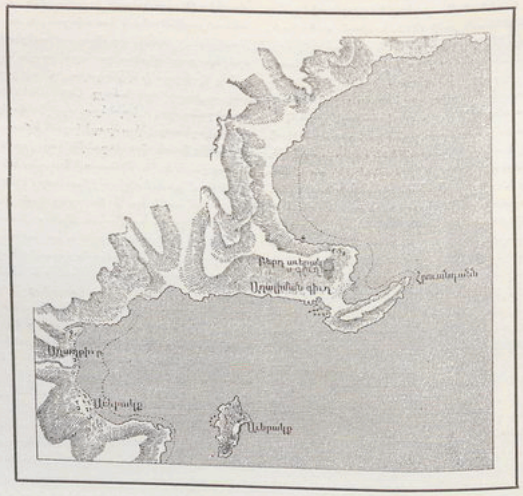
1 Ջոգն Նշանակեալ և Սիկոյ, Σύκον, Թուզ, քան յոյն լեզուի, Հարի է Նորին Գրոյ տեղոյ երեսին կոչել Հիսուսոյ Նահագրոյ:

« Ու Փիտիրնցան եւ Վընեցին…
Իւ ոչ կատաղն եւ Լիմոպին [1] »:

Ցոլովութիւն մատոյնց 'ի կղզւոջս փառաս յանէրայր կաթողիկոսն՝ բնակութիւն Աղարեաց Հաղացաց լինելոյ երբեմն ասրին: Փոխանակ մարդկան տեսանի ասղ բազմութիւն ջրային հառաց բունելոյ 'ի ծերպս վիմանց, մանաւանդ միջոցին զեղջերկ սպիտակագոյն բաղկ՝ նաբրնդագոյն և քաղ սիսակագ, որք գժատագրալիք են, այլ յոլովութիւն ձաղց նոցին ընտ գիսակագ նատագին. սոյս ասղ բաղկ յայսմ կողմանի միայն գտանի, քան զԱֆրոդիտէ, որ նշանական իմն զայս ասէ, զի թէպէտ և յայնմհանդ ծաղկազերթս բազում ազգք են հառաց, այլ խոյս-

քանդիսր տեսակ՝ առանձնակ ունի կայան. կարմրագոյն կարաթ ոչ անցանեն այսր քան զԱլատիա. ծերպք կեչնտեղեալ ասպիսական են ատունեաց. անաի և այսր ժայռք բոյնք են սրծուենաց: Ճառէ զի պատիաց նշանաւոր տեղւոց, որ էր անեղբայսպէս եղեալ ընդ հզօր ձեռամբ Լուսին, ոչ յայսմհ հայերէն անուն կամ յիշատակ, և ոչ կարեմ թէ իցէ մի յանձնարարիցն բերդապետ՝ 'ի քիս անկելոց առ Թագաւորութեամբ նորին:

Ի Պրամինցաւ կղզւոյ աստի և անդր ընդ հիւսիս ազեւելից՝ ծովափունքն հերձեալ են 'ի փորրիկ խոռոչս և ձորակս, մէն իւրով մանր վտակաւ և ամերոյթ ասնոց, ոչ հինք, այլ անհնանք եղելոցն յսիսանս Պամիրելիոյ,

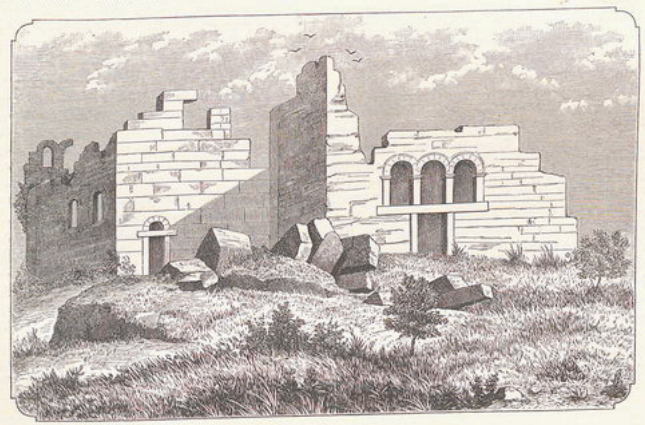
133. Սարպեդոն = Աղա-լիման. 1/15,000.

չինելագ զորագոյն կրագարիւ, հառասար առատարաքանակ հառնալագ և ցկնկալագ և անաղ չարագարիս. մանաւանդ. Նոցնպէս և ժողագ և մանր կղզեակագ ծովափունցն ծածկեալ են այսպիսի բնակարանագ. իսկ բազագ բերդապետէս և այսարակագ պատճառաց՝ 'ի ցամաքէ՝ լերինք բարձունագք հետանոս 'ի ծովափունց, ընդարձակի հարթագաձեանն, և միջնակ իմն է ընդ ծագաստն և ընդ դարձագին Կիլիկիա: Բայսմ միջոցի նշանակի գետ մի միայն Օվաձըզ (Դարտիկ) անուն, 110 Զ. բարձր վերեւագ ծովս:

— Ասասաս ասիսաձին գտանան ազդակի ընդ հիւսիս և ազդին անդրէն 'ի հարաս, գոգնելով զհարակագ հրաստանդանն Սարպեդոնի, և 'ի միջին գիմաղագով գոգն կոչեցեալ սղգ Աղա-լիման կամ Ագ-լիման, ասկատագ բացակագ 'ի Սկիւսիից, սղգ և Տատատանդիաս է, ընդ որոն ևեթ ատակագ գազգ 'ի ներսոն: Յարեւմտեան եզեր գազգին կաղ սղգ գետոյ Քարքարիսակ և Տատատանդան Աղա-լիման խախէսի, 'ի հիւսկագ կողմանեն ունելով հիասաւեր բերդ փորրիկ անկատն ատանդիսի, տատագ

[1] Հատածքն են Provence, Venaissin, Limousin, գատագ Հարատանդի Փառանդատանդ. բայց զի ոչ յիշէ ընդ սղգդ և գկնկնոսի. ատանդ է գնդն խնամագ Վ.Քնչ անուսի, և գատագդ կոչեցեալ Համարել, քան սանդց Տոսկան (Toscana), Նահանգ Իտալիոյ:

պատագագ և ատատարագ յանդիսանն, և պատատա ըղգագաթանցն. 'ի մասին միամ են ատանդ բնակութեանց գնանդ: — Ի հնոսն յատագ իակ քան զչիտութիւն Սիւրիոյ էր ատատագր քաղաքն Հոլմի, "Ολμοι, սղգատն ատագարկ հետ յատնոնց բերատնոց Կապիկագնոնց, յոլով և վիճանն կոչիւր Հոլմիա, Holmia, և քան անանց Հոլմիա. ապ 'ի չինութիւնն Սիւրիոյ' անդր փոխադրեցան Հոլմիացիք: Ի սիմին ԺԶ դարս 'ի յանտնոյ հինից 'ի Մրիներկանանին' բազում անգամ մոռանէին ընդ նոսս նոսք խոսագոց. յամի 1612 ապիկոք Պալդագի և Գասկանդիկ հետատատ լեալ նոցա' առին զնով կղզի. ատագիցատ բնդեմ նոցա ծովագանն Օսմանեան Մուհամմէտ Լաթիզ կամ Տամատ. և զնչ եղե 'ի մարտ ազգք ըմբռնել յիւղագանցն քաղատատն Ֆիորենցա-

134. Շէյր-Հառան.

ակիի, կամագիագ պատատհանգ, և չարչ ցիր ձեռագատանգք խնամկոտ յատակի, զոր ատանդ ատարատաս, ատանդք մեծատատն և սղգ բերդ հառագանցն. — Հանդէպ սյսք անդագ է վերոյիչեալ հրատանդանն Սարպեդոնի, Ακρωτήριον կամ Ακρωτήριον ἄκρα, որ յամանց միջատաշխատ հառագանցս երկրացն Վկիկիոյց, և 'ի հեռատատագ զատագիանն Հոմիսոցեաց ընդ Մեծին Ալեքսանդր ատշնատն ակրաքիան ատրա և ատատա քաղաքաց Փոքրն Ասիոյ: Որպէս նշանի և 'ի քարտս, հրատանդանն լատագատն երկարնեալ է 'ի ծով ընդ հարաս, համն որոց հառոյ եղե փոքրագ անատանել զգնն գանհկատագ Լիման-Հյ-ցանկ (Լեզու Տատատի կոչ). քան սյսմ և խոսագիցք

անատանէին Lingua di bagascia, և երբեմն յոկ La Bajaxia, կամ Lena de Labagaxa քան Պանատագ, որ և հարիւ և ատատատ ատ գծագատատն, և գծագին ծանեագ գնչգդան մի՝, քան փառանկաց Langue de Bagasse. իսկ գնատանգս Աղա-լիմանի կոչէին Portus Pinum, Բոթոյ Բիճ, կամ Porto dipinto, եւս և Պատատանգիատ Վ. կրնեսց, կամ Porto S. Clemente: Իսդ 150 Զ. ներքատագն 'ի սատատածէ հրատանդանէն' 'ի վերոյ տատն միոյ կանգնեալ է լատագիր, երկու հատատատն լատագ, 15 Զ. բարձր չեբեագ ծագս, յոր հառագատյիք ընդ մյնս ատ՝.

150. Պատատար ատատարի ծագարարքիւնս Պատիերլիոյ և ատհագ հատհրն Պատիկագնատի և Աչխարհին Սիր

[1] Dicta autem Puncta de Labagaxa est valde plana, et in fondo sunt arenæ, et parvam habet aquam in mari bene per unum milliare.

Աստանաց, սակաւ ինչ ընդ մէջերկրեայս մնալով, ուր տեսաք և ղոլմա՛ի բերդերէից լիճ պարունց կամ իշխանաց՝ հպատակաց Թագաւորաց մերոց Լուսինեանց. և յայս է ցանառից իսկ նոցին՝ զի ամենք ազգաւ և կրօնիւք յոյնք էին, սերունդք նախնի տեղոց կոչմանցն հպատնական ժառանգութեամբ, և ամենք դաւանաբեամբ ևեթ հառամ, այլ ազգաւ. հայ. ասկայն զոչ երբեմն ևս հպատասկ կոչին Թագաւորաց Հայոց մինչև ցկործանել իշխանութեան սոցա՝ ի վերայ երկրին, և ամենք՝ ի բերդերէից յարքունիս գրաւեցան։ Զղոլմա յայսցանէ յիշեցաք՝ ի կողպի տեզագրութենանն առաջիս կամ կարճագոյ, յիշեցուցք և զայլս ոմանս. յորոց մի է Կոտրադ, զոր յիշէ Սմբատ իրրև կալատ Աւամիանն կին. վարդի, փոխանակ երիցն սկզբ (Ս. Սոփեայ, Ցուսափեայ և Կաղանիի) յիշելոյց յԱգբակի պատմչէն. Քէպէտ և անծանօթ է ա՛ս ըստ գրոյն, այլ ծանօթ յեկեղեցական վիճակագրութենէն, երբեմն նախաթո՛ռ եղեալ Խաչբերդ, Կոտրաց կողմանի, կամ Կոտրաճոր, Կոտրադաքոյ (եպիսկոպոս)։

Այլք ի գլխաւոր բերդերէից՝ դասակարգելոց ի հանդեսի Թագակապութենան Լեւոնի և ի սպառ անծանօթ մնացելոց՝ քան զրիցն և քան յիշատակաց, են՝ կուսաս և Սինիտ, որոց տիրէր Պատն Թումանոս. և քան զանակարգին՝ Թումն ի սաորին կողմանս գետաձորին Կապկաղեանի. և զի ոչ այլ տրէք յիշի Կոտրադ, եւկ ի Քեմս Պահիչիլից նահանգին յիշի Կոլքասաս, Կոլձաց, զոյգ նոցն եղէ՛ վրիպեալ ի գրչէ մերմէ և տպագ. նկատեցի է զի ի Սմբատ ոչ գտանի անուն բերդիս ընդ Սիւնեաց, այլ միայն յարքունի պատիճն։ — Քեօ Կարբերդի և Կամառաթսաց, և յառաջ քան զՎարվա և զՄիկ, կարգին ի Պատճէն Աղուաշծա և Կուպա, որոց տիրէր Գր. Պաղտին. ապա հասանաբէն ի միջոց նոցին գտանիցիք ևն։ — Ընդ արեւմտագոյնն քան զտասկարգեն ընդ մէջ Մանուչատի և Աչարոց և ընդ մէջ Կարնոտաքի դառեալ է Լակռաւանի, ընդ ձեռամբ երկուց իշխանաց, որ Թուին Հայք և որդի, Կոստանդինն և Կիկիկիթո., յանձնառութ՝ ընդունել և տեղի, որ ինդրելի է յարեւմտից կողմանս Գամիխլից։ — Ընդ երկայնագիտեցիս կարգեցին և Աչառօս և Աստռօս. քանզի առաջինն՝ առ Սմբատայ գրի՛ ի գառակարգին ընդ տէրութեամբ Իսմաէլեան [3], մինչ արքունի պատմչէն Գամանոս տէր առ Սինիտոյ և Կովսաս. նոյն՝ յետոյ ընդ այլոց բերդոց բերէ՝ առ վասն որոյն Սմբատայ Գունդստապլի լինել տէր և Աստատայ, ոչ գիտեմ ուրիվ այսպէս գրիալ և որիշ տեղի, եթէ նոյն ընդ վաղ յիշեցելոյն Աչխաւազ (յէջ 115)։ — Ի նմին ժամանակի (1265) և եղբայր նորա Օշին՝ վիպի ընդ Կաթիկոսի, Յովհաննէս և Կանչոյ տէր լինել և Պիտիզաւնին, որ և նոյնպէս անուն և անծանօթ է ինձ այլոտեղ։ Իսկ Սիսիոս կամ Սիւնիոյ յիշի ժամանակագրական Թեմս նահանգին Գամխիխոյ՝ հասկ բնաբեր, Չաղջեռ, Սիւնիքագաւոյ (եպիսկոպոս)։

Այսոքիվ բան մերս ազգային անուանեան կամ պատմից տեղիք փափագելիք ի ծանօթութիւն. բայց բան պատաքնոյն և հին ախտաշարաց՝ են կամ էին և այլ ծանկերելոյ մանր քաղաքք և չաշտասանք յայսմ մասին՝ զոր անուանեցաքս Աչխարհ Մեր Առանց, և զոր ասելոցդ վարկաք հետագոտել, այն զի և ոչ յայտնեցան այժմեան ծանկագրացայց, կամ չերևեցաս նշանաւոր ինչ առ նոսքեզ. յորոց ասկի են Պիստրկիա (Պեւզգրւա), ընդ մէջ Կեչհենեորենց և Կամսուսաց, զոր հին չափոցք 45 ասպարիզագ հետ ասեն ի կռասնեան ասքէն (յարևմտից)։ — Մելէ կամ Միւլաս (Մելաս), ընդ մէջ Զեփիւռենի և Սպարգնեի, փոքր քաղաք ի փոքր հրուանդանի. — Նեսուլիոն (Ներսնսաօ), զոյգն նահանգական յարևմտից Մխրսաց. որոց հանգէպ Պիտիուսա կղզեակ (Πιτιόσσα), հասանաբէն մի՛ ի կղզեացն որ առ Զեփիւռենիւռ. և այլն։

1 Սոյն ինչ տեղեալ ասքն ոմանաց ի տեղիս գտանի Նշանակեալ Քէրճան՝ ի Թեմին Խաչբերդ Նահանգի՛ ի վերակարգուած Թեմն միաւ. Կեցց, զոր կարեկոց յիշեալ է ի Coi.

2 Ի տպագրեալ օրինակի Սմբատայ պատճի եգեալ է Աչխաւս։

135. Դրամ Աչբասեան քաղաքի.

Համարեալ լինել ի տեղւոջ Սոպ, որպես յիշեցաք յէջ 213։

Բ. ՄԻՋԻՆ ԿԱՄ ՏԱՐՍՈՆԵԱՆ ԾՈՎԱՓՈՒՆՔ

Ա. ՎԱՐՉԱՊ

131. Կանաչեցաք՝ ի ներաժութեան Ծովային Կիլիկիոյ՝ այսպէս անուանեալ զմիջոց Արեւմտեան և Արեւելեան բաժնից նորին, որ և այլազգ բացատրելով հարաւային եզր և երկրագունն նախագրեալ մեծաց բաժնիցն, Քապադովկեայ և Դարանագոյն, փոքր. Հայոյ և Լեռնային. գաւառացեալ և գեռաչհովեայ չորեցուն գլխաւոր գետոց աշխարհին, այսինքն՝ ի բերանոց Կալիկադնոսի մինչև՝ ի բերան Ջահանայ, յորոց մէկի են և բերանք Կիւդնոսի և Սարոսի. իսկ քան զնոյ ծովեզերացն՝ սահմանի ընդ մէջ Սարպեդոնեան սարի և Մելգասսոնի։ Մի մասին՝ արեւմտագոյնն՝ գրեալքն և գԼեռնային բաժնիցն բերէ կերպասանս, առ առագաստով նոցին գոյով, ընդ որս բիլեալ գետակաց՝ ձգա և ձգակս ձեռակերպեն. միւսն՝ հառնակ գաւառային երկիր է, տարածեալ յաչխէ և յաչխէ հնոյ գաւառին Տարսոնի և նաւահանգստից նորին, զոյն որոյ և յառաջագոյն Տարսոնեան ծովեզերք անուանեցաքս զեզերս նորին, իսկ զառաջինն՝ վարչագ. պատճառ այսպիսի կոչման սոցա տեղւոյ՝ ի տոզրեալ սահմանիկ։

Բ. ՎԱՐՉԱԳ

132. Աչխարհ ծովեզերեայ սահմանին որ ընդ մէջ գետաչհովեայ Կալիկադնոսի և Կիւդնոսի, իրրև 40 մղոն ունի երկայնութեան չորեքհարիւր յարևելս, և իրրև 25 մղոն լայնութեան՝ ի բերանոց մինչև՝ ի ծայր, յոր տրձաւկէ ոչ սակաւ գետակս և վտակս լեռնածինս. որոց գլխաւոր մարքն է առկ գԱլանս, յոր անուն և մասն մի երկրին կոչէր Լամոնական գաւառ. բայց քանզի բոլոր զայ այսր տարածութեան չիք անուն պատպրէլ առ՝ ի նախնեանց, պատճառանդն հանդիպեցաք գլխագեանն՝ ի վերնագրիս, հաւանելով բանիցն Գերգրամոնացի փառաց ուղղորի չատաչին կէս ժի գարս, զի առ այսպէս. « Խրտոյն Գաւառաձն անի և ծովեզերեայ սահմանն Ֆաւրաս. Farsats, կոչեցեալ, որ ձգի՛ ի Տարսոնէ մինչև՝ չե՛ի Կռոխոս, գրաւ կիպրացիք տերէն, և մինչև՛ ի Նաւահանգիստն Զայրսի՞ Zabari », (Զեփիւռեան?)։ Քայտ է թէ կամիք ասել և գրել Վարչագ, զի և գործ իսկ այսպէս կոչին լեռնակոպանքք. Վարչագ կամ Վարչագ տապր, Թերևս վասն չոլացագ գոլոյ՝ ի լերինն, զի չոլասք վարագ էսի՛ ի թուջ լեզու. և զի գտանի անդ գաղանն, միայն չէմիրգն անգիացի. առ որ՝ ի նոյն կողմանս ճանապարհորդելով բերին մարքն մի չոլասք նոր տպաւորեալ։ Այս է մեր պատճառ անուանելոյ այսպէս զինեալս գայս։ — Քաւարար արքասանաց Լէնկիմեարի առ՝ Թաթար տոհմիս Վարչագաց տերանոյ կոչմանցս.

1 Հայոցիչ, Օտեանեան պատմիչն, Գլխը ժԲ։

2 Ստեփան (ի տեզագրութեան Անկիկիոյ), Գլխը ժԻ. և. 5։

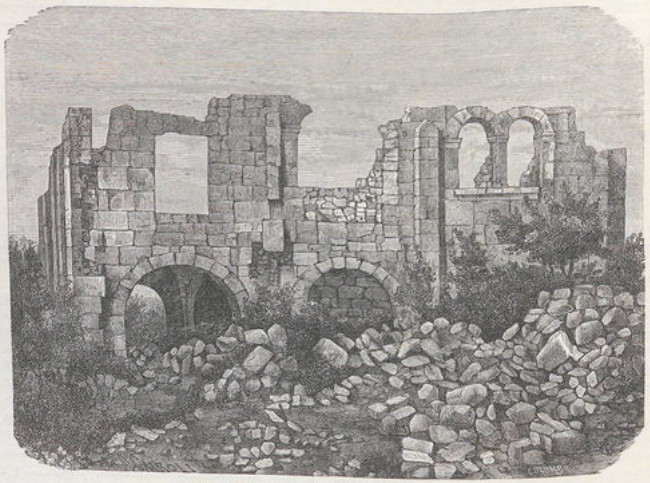
բանք քաղաքի ոչ փոքր, այլ և ոչ կարի հնոյ. դի սրձա-
նագիր մի յոյն ՚ի վերայ արևելեան դրանն՝ ծանուցանէ
Փրոխիանոսի կամ Փլափեսի Ուլպիանի իշխանի խաս-
րոյ՝ առ Թագաւորութեամբ Վալեսի և Վալենտիանա-
սի և Գալատիանոս, ՚ի մինչդի 367–75 ամաց, իւրմէ ծա-
խեալ չիենալ զանդին ամպագնալ. և է այս.

ΕΠΙ ΤΗC ΒΑCΙΛΕΙΑC ΤΩΝ ΔΕCΠΟΤ[Ω]Ν ΗΜΩΝ
ΟΥΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟ[Υ] ΚΑΙ ΟΥΑΛΕΝΤΟC ΚΑΙ ΓΡΑΤΙΑΝΟΥ
ΤΩΝ ΑΙΩΝΙΩΝ ΑΥΓΟΥCΤΩΝ
ΦΛ. ΟΥΡΑΝΙΟC Ο ΑΑΜΠΡΟΤΑΤΟC ΑΡΧΩΝ
ΤΗC ΙCΑΥΡΙΩΝ ΕΠΑΡΧΙΑC ΤΟΝ ΤΟΠΟΝ
[ΚΑΙ]ΕΡΗΜΟΝ ΟΝΤΑ ΕΞ ΟΙΚΕΙΩΝ ΕΠΙΝΟΙΩΝ
ΕΙC ΤΟΥΤΟ ΤΟ CΧΗΜΑ ΗΓΑ[Γ]ΕΝ ΕΚ [ΤΩΝ] ΙΔΙΩΝ
ΑΠΑΝ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΚΑΤΑCΚΕΥΑCΑ[C] ✠

Քաղաքն զետեղեալ է Թառեբառնեայ չիշն երկուց բլրոց, յորոց միոյն մարգահարմարատ մինչև ՚ի ծով. յատերական

երևին եկեղեցիք, որպիսի և այս է (Թիւ 136). կամաքա-
զարանք, շրջեր ապրանց օթևենատան կամաքոք, ջրամ-
բարք, դերեզմանք, և այլն. որք մնացեալ և Թուփք պէս-
պէս ծածկին զքաղաքամէջիս։

Ոչ հեռի ՚ի կողմանցս, այլ յարևելեան հիւսիսային
լեռնային սահմանս Սելևկիոյ՝ Թուխ ինչ ինդրելի կա-
րեաւ տեղի մի, չէն մեծ և բերդ հզօր, Գուլանաս ա-
նուն, Ուզահաւա. զի Ակնեստաս պատմիչ Պահլա կամ Պա-
կան կոչելով, Ուզահա; Սելևկիոյ քաղաք ասէ զայն [1],
իսկ Կիննամոս՝ Խաւրիոյ քաղաք [2]. և յետ նոցա Պա-
նուելի կայսեր (յանցանելն ՚ի Կիլիկիոյ ընդ Խաւրիա,
յամի 1143, ասանելով զդի Հօրն ՚ի Կ. Պոլիս) Քաղել զան-
դիս զայս ՚ի ձեռաց Թուրքաց. որք յետ երկուց ամաց
(1145), վերստին կորզեալ յատար Հարին Հանդերձ ան-
մահաբեր. այլ յետ երկուց եւս ամաց ՚ի գալ կայսերն Պա-
նուելի ՚ի վերայ նոցա, առյուծան Խրմեանի (Քաաաա)
հրեշտակ առաքեալ նմա զՄիւրիման անն՝ եթող ՚ի նա

136. Իկոնիոյի առեղծած մնացք ՚ի փէրլեմնկ ատան.

զՊատկանս, և խաղաղութեամբ զարձոյց յետս լըզ-
կոցսն։ Թէ յամեամ Պաւռուէլ յանձնեաց զտեղին և
Քէ յետոյ, այս յայտ է զի զինի սակաս ամաց (1151)
Տիգրան անն ՚ի Հայոց հաւատացեաց կայսերէ՝ իշխան
էր Գալատացոց, և բանտնեցաւ ՚ի քաղէն Թորոսէ Բ ՚ի
մեծի մարտն Պասոյ, և առեալ տուգանս զերծաւ. որ

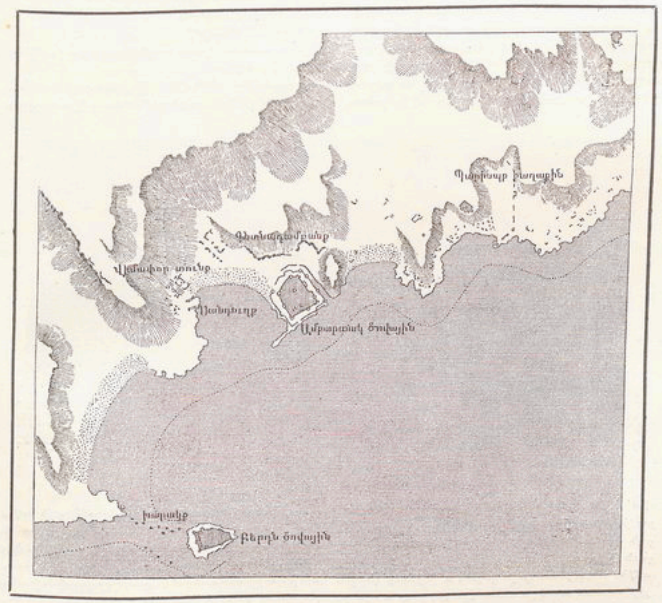
և յետ ամաց ՚ի գալ Պաւռուէլի կայսեր ՚ի Կիլիկիա,
կոչեցաւ ՚ի նմանէ։ Թոռն նորա Քաի Հաճանանն Տի-
գրան, սէր տեղւոյն յատուր Թագաւորութեանն Լեւոնի
(1199). բայց տասն ամաս յառաջ (1188) անկեալ էր տե-
ղին ՚ի ձեռս Թուրքաց, ոչ գիտեմ յորդան ամաց հետէ.
և կամեցեալ Սիր Պաղտնի գունդատապալ մեծատարած

[1] Նիկետաս, ՚ի վերս Մանուէլի կայսեր, Ա. ։։

[2] Յովհ. Կիննամոս, Գիրք Պատմութեանց, Բ, է. և ժ։։

իշխանի կորզել զայն՝ յանկարծակի ՚ի վերայ հասանելով,
ոչ յաղողեաց, այլ և սպանաւ. իսկ անգէն. ասկայն փա-
թով լուծաւ վրէժ Նորին ՚ի քաղէ. զի «զկնի երկուց ամ-
» սոց էատ զազգ Քեամբ՝ զՊատկանա՝ Լեւոն, և եօսան
» զբերդատարն զՏիփլի անբրա՝ որ սպանեալ էր զՊաղ-
» սիան, և զայլ երկու հարեւթ ո։ Բաւական թագաւորու-
թեան Հեթմոյ Ա, ՚ի մեծ արշաւանի Թխտաքէտին սուլ-
տանի, ՚ի պատրաստել բազմաթիւթեան զՏարսոն, ՚ի մե-
ռանել նորա մինչև Հաշակեալ գործ՝ ամէրայք Նորա

բանաձեալ եղեն ընդ Հեթմոյ, «ու ուղեցին զՊատկա-
» նա, որ սիրով ՚ի սուն երթայրեն. նա Թագաւորն երես,
» որ էրան ու գնացին 2». այլ իրրև ծանեան Հայք զնենգ
նոցա՝ դիպող ժամու ամեն կալեալ, յետ երկուց ամաց
(1246–7) դարձեալ գազանագործեալք Հեաբիւք քաղաքաց
քարամաստ պատմիչք՝ մոտին կալան գրերդն ՚ի Հեաբից
ասած քարամանիցն՝ զուշակի ընտիքեան կամ կերտուած
Պատկանայ, լինել ՚ի քարաժայռս կանդնեալ, ըստ այլոց
ծանօթ նշանաւոր բերդից։ Հաւանօրէն ընդ երկար միաց

137. Թառեբառնեայ քաղաքատեղւոյ եւ շրջակայից Կոմիկոսի. 1/15000.

սլնաշհեսւ սեղին ՚ի ձեռս Հայոց, և ՚ի կառապետի իսկ
սէրտեքեանն յամի 1374 յիշի բերդատարն Կաղիկոսի
Կոստանդին Պռւականացի (Messire Constant de Bra-
ganna, զոր Տարսեցի), զոր հանդիպեալ ոչ ծննդեամբ միայն
՚ի սեղուն, այլ և սէր նորին. որոյ ըզձալի է քննու-
թիւն, և գիւտ հայկական արձանաց յիշատակի։

Ոչ հեռի ՚ի սահմանաց թեղրելի է և Բերդիկին ամ-
րոց, զոր ՚ի գաւառապրի բերդապահից և բերդատարաց՝
անբեղմնէ Նահ քան զՊատկանս և յետ Պատոյց կար-
գէ Պատմիչն. յետ ժԲ գաղտ բերդատէրն էր Միխայլ,
յանուանէն գուշակեալ յանազգի կամ յանհաւ։ Թերթ-
ևս այս իսկ կոչեցեալն ՀԱՅատացի պատմիչ՝ Բերդին

[1] Ըստ առաջաբերեալ պրոտի Պատմչին Նիկիփորոյ։

[2] Ի՛ս այս ըստ Միքայել Դուզասատացի պատմչի։

բերդ (Berin), յորոյ վերայ եկիր ման մի զօրաց Պիպպայ ՚ի միջի արշաւանին, յամի 1274[1]։ — Դարձեալ ՚ի սոյն ասիմանս ինդրեցայն և Սիւիլն, որոյ ակր էր 0-2ին ոմն յելս ՃԻ դարու, և կարդի ՚ի ցուցային ընդ միջ Պատակաց և Դոռիկոսի։ Յեկեղեցական վիճակագրութեան միւսմ Չ դարու՝ ընդ եպիսկոպասական Թեմս Նահանգի Կիլիկիոյն Սեվիլիոյ՝ Նահանգի Սեւիլա (Sevila), յետ Դալիասնասոի և Նախ քան զԹանեթան Կելենսոթիս և Ալճեսիաս։

133. Փարատաս Ճանապարհի ևեթ հետ է ՚ի բերանոց Թաճիք—առ գետակի անուանեցն Կոռվիլոս, բերդն և քաղաքք, որոց պատարն իսն ամրաքիւք կարդեալ Թուին ՚ի ընտրեցեալ՝ խարակք ՚ի Ծովս պարսպաւեալ կան-գնեալք և քարաժայռք ՚ի ցամաքի. և ընդ բովանդակ երկարութիւն Ծովիզեցուս և անդրադարձ եւ սփռեալ կան սպիտակ գերբուակք չհնասեցոց, ընդ միջ կայուսա-

կային ածեաց Ծովուն և կանաչագոյն կողից լեռնապղպեց։ ՚ի Քիկնոց Նոցին ամրանան լերինք որ հասանդրէն են անասանելոյն յատապիւս Քառնաց Աղիսի կամ Աղիսիա, Ἀρίμοις, ըստ մերձագոյնիսն ձայնին՝ հասնելով յամանց Նահանգիս զԱրամացիս, այսինքն զՍորիս՝ գնին ընակիչս երկրին. զոր հերքեալ վանեցին Կիլիկիացիք ՚ի Ջոռվիսան պատերազմէն. և զի Հաճերոս ՚ի Ներգոյական Հոլով չիշէ զազգ կամ զանուն (εἰν Ἀρίμοις) ին—Աղիսիա, կարծիք զուգեցին զոգն ընդ անասնն միասապր, Inarime, որպէս է տեսանել առ Վիրգիլիոս, յԵնէականին, Թ. 713-6.

« Յատ..... Ինարիմ,
» ԵՒս որ սատիսն Աւսոնագոյց՝ կարծր ՚ի խոխ անկիսա
» Տիւփիոց[2] »։

Ըրիւրալուխ մի ՚ի հակոյիցն գիմամարտից Աւսոնագոյց,

138. Քաղաքային եւ ժոխոյին բերդք Կոռնիկոսի.

մեակ զերծեալ ՚ի կոտրածէ Նոցին չդիպատակ արգելաւ ՚ի քաղաքի ուրեք լերանցս Աբիանոյց. այլ յատանձնզոն տոհմիսալ պնդեալ էր գՀնս Աւսոդիան մինչև յաժմուս Նչխոսաց, ուրանօր ձեռնց երկուց կորզեալ զդիցուհին՝ անցուցանեն յայն կողմն, և ընդանեք կարգին յերկոսասան ատենսատանս։ Էին գերդաստք և ազատք հազիրք յայլ և այլ կողմանս օրանեն և գնեն գերբնս և գաղապար Աբիանոյց. այլ յոլովից վարկած է լինել սատանօր ՚ի Աիրիիկիա. Քերնս ճանապարհս սահալ բարձրանին Պիեզոպոս՝ վան հակարեն, ևեթ էր երբեմն բնակեալ ՚ի հռչակաւոր քաղաքս Կիրիկիոյ, այլ զորգիս Աիրիիկիս և ծովացաս կղզեին վերակարկաս Կիլեանց տէրն գնաս։ — Թողեալ զանասպէրեն՝ մտանիցուք

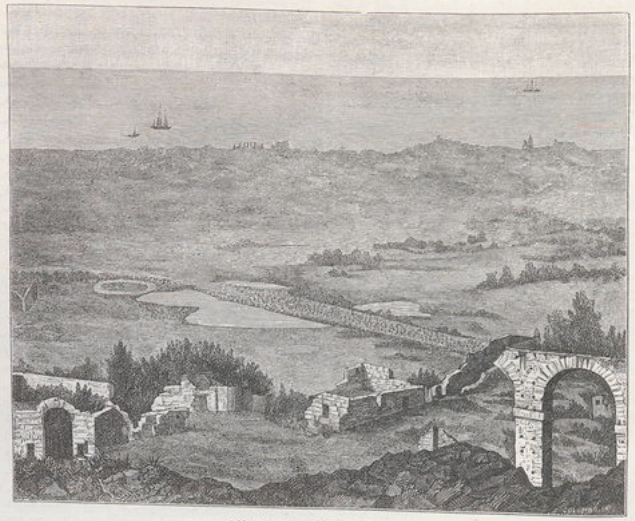
[1] Տ՚Ոլսեան, Պատմութիւն Պղպջաց, Գ. 473։
[2] Fremuit . . . cumque cubitis
Inarime Jovis imperiis imposta Typhoëo.
Ի Հռոմեական տանս Վիրգիլ. զոր տեսնի ակնարկութիւն, որ տեսին ակնարկեալ ՚ի Տիտանոսն և տանեղաքին զհաշտակիսց ՚ի Նախնեաց քաղաքին Կոռնիկոսից, Κορύκιον ἄντρον, որ ՚ի Նոցն լերանցացիս են, այլ մերձագոյն ՚ի Ծովիզեն, իրր մղտեսս և կիսով՝ (քանն տապարիչ ըստ Պատարակի) հնա՚ի ՚ի Կոռնիկոս հրատանգանէ, որ տակ գրոցական հաստատեն ընդարձակ զգոն չրջապատեալ ՚ի բարձր քարաբիւրանց. յատակ մեծի սպրին տնկեսան ձեռամ և տնշարիք քաղաս է, այլ մշտադալար և մշտերի բուսոյք վայելչացեալ. և տրբեք տրբեք քրքմաքոր խոկ. է և այլ քաղաքք յորմէ բղխեն գետակ սկսանակիս ջուղ, այլ ընդ հնադ ընդ երկրամս տանգետակ վերջ Թաճիք ՚ի ծով, և կողի Գաստ-յուր (Βίβρυσσα Πυγρὸν ὄδωρ). Աչտրիկ ըստ Պլուտարքոսի (Պոմպեոս). զոր այլ ոմն ասիարհագիր (Պելլա) պերճագոյն ևս

[1] Հաց. Պատմութիւն ֆռանսացոյ Ազգին Լեհիոյ, Բ. 646։

ասոգագրէ չամփագոնգօրէն. սակայն սորի ուղեգրէ՝ որոց յաղողեցաս. քիմնէ զանգին՝ ոչ գոհն ՚ի ՆՀոս բոյս քրքմից և ոչ տանեկ մանկիկ, այլ մարտս և հանճարին յատակ, և պատանս տանիքեալս ՚ի վերատս ՚ի կամնագործիչն, որ բարձր է ՚ի Տատարանի խրոն 30 Չ., և տա մերկեն բարձրացոյն ևս 80 Չ., ընդ երկայնեն 270 Չ. և ընդ լայնեն 20. յորմէնան Նշմարին յոտնական սպառնագրօքիսնդ։ Այլ գիտատ քաղաքն է, զի նն և այլք առ Նմին, յորոց ՚ի միոյն լսելի լինին խոխանգեալ ձայն։ Սակատաք ՚ի բացէ մտելն կայ փորրիկ երկեզեկի բերանգեան Նեղտեք, զորմէս փակեալ ՚ի մղեկի, յոր տան անձանկ փոս կամ երկոսն խոռոչ մի։ Ի և այլ քարայր բացագոյն ՚ի բարձրս Նորեզեր Շէյրանկեայ կոչեցեալ, ՚ի ընկ և յաբուեսան ձորեզեր տարածեալ, և չորչ քանդակք բանին և տանան Նշանակաց, կիսագրոյր ձեռամ ՚ի Նեղբուսատ. Քերնս տեղի պերեզգանի կամ ասիսից. այլ զորգ գժատարին է յոյժ ճանապարհն ընդ կոչուսս ոգզարեքս ժայռից, բայց ըզբարձրանան են տատրանեք ընդ քարանատեղս։ — Գնեստս և ասիսանեն ՚ի ծովակոյս Պիրեհատ, վերատիչեալն Նոցս, որ կազդուրեր և զգօնացուցանէր զորգեզգայն մնաս։ Սակայն և տրեսնեան պատիչք տեղեր մեկին զարաց՝ ասեն ՚ի զրկոյ Կռոմիկոսի պատատանել զնեսի կարմրագոյց ՚ի Նկարագրգ գրատս Նորենոց։

Յամանդաց մի հետ ՚ի քաղաքիդն ընդ տրեսնս և Նոցն չան ՚ի Հարաց Աչաց, առ ծովեզերք կան հռչակաւոր և կարևագոյն ձեռագրեք Հասնեան տեղեաց, որոյնց երկրորդ բերգն և քաղաքատան Կռոմիկոս կոչեցեալ ՚ի Հնոմն, Κόρκυρα, Coricus, Culchus, Curchus, ՚ի Փռանգաց և Լատեզաց մերձեն գարաց՝ տիտղոս ընկոյ Coure, Core, Curco, Coleo, և Գերմեան յայտնաս ՚ի Թուրքաց։ Չառաջինն յոյս անուն կոչէր Հռատեզան մի, այլ զի չերեսի տեղ զրատկի ձև Հռատեզանի՝ Քառասնամեայ զիմամարտից Աչաց, և ընդ այսոսիկ ՚ի Նոցն ասեն զՀ

կոսի, որպէս ծանուցանէ Լեւոն ՚ի պարզևագրին առ Գիւոմարդիս, ոչ կարելով ազատ կացուցանել զնոսա ՚ի մաքառ զոր պատր էր հառաջանել իշխանին ՚ի վիճակի նորին: Այս վարդամ որ ասէր կոսի և այլոց բերդի կամ տեղոյ միոյ՝ Շեհլասի? (Schechadi գրեալ Հայոցիա-յանէ), յետ մահուան Լեւոնի կամեցաւ առնուլ ՚ի կնութիւն զԱլիծ՝ դուստր եղբօր նորա, զմայր Ռաբենիսնեմենի, և զորս կողմն կալաւ առ ՚ի Թագաւորէ ցուցանել, և ապաստանիցայց զՏարսոն. այլ Կոստանդին Պայլ հաստատութեամբ և զօրութեամբ ՚ի բառն էարկ զնոսա, և բանիս կամ զրով պատճառս Հայր Վանքա-մոյ կոչի Կոսիրեղ, ոչ գիտեմ անուանէ լոկ թէ և զորմիս-

140. Քաղաքային բերդ Կոսիկոսի.

այլոց իրաւացոյց զԿոստանդին. զի ոչ Հայոցին ժառանգութիւն էր Կոռիկոս, այլ իւրովի կալեալ, վասն որոյ և իշխան էր տալ ասի և կալէրն. և այսպէս Հաստատեցաւ Օշինն տէր և ժառանգ տէրունի [3]. զոր և Նորագիալ յաւել Նոր Չինաւոր, որոց առաջ Քուի հնչեալ յամի 1258. և կոչի Նա յարգանի Պատմչէն: « ՑԵր գիտացոյն Դպիներն

1 Պարգևագիր Լեւոնի, յամի 1210։ — Cartulaire, 116.

2 Կաթողիկոս և Գրանի Նշանակութեան Պարոնաց Իպրենան որպէս և Փիլիպպոս, որ ՚ի սպարապետութեան Կ. Թագաւորի Կիպրոսի՝ գրալ կարգեալ էր Նմա և անդրէնեանն, և ՚ի յամի 1227-8։

3 Նորն ինչն Թովման Իպրենի՝ հիշելոյն սրմանեան ծանրի Կոստաց Երուսաղէմ, որպէս պատճ գիրեն, քան զոր ժառանգաւի փառաւ բարբառայ. ՚ի ձեռն գրոնի. զոր իրեն Ասրոց ասացեալ պատճառեան մեջասանական, որպան Հասնեցիք առանգել ՚ի Հարիրա Սիրանանայ. լեզուն Թե ոչ Հասարակաց Հասկանալի.

ժանակ (Baharam filius Gofredi de Corco [1]). զգուսոր սորա Պարիամ առեալ էր ՚ի կին Փիլիպպոս որդի Գալիանի Իպրենեան [2]; իրեն զապատանի և զառաջանի զառապարտելոյ՝ զոհբոմիսն Վարդանայ Նահանայ և կալաս Կոստանդին Պայլ. և յորմամ Թագաւորեցուցեալ զերդի իւր Հեթում՝ տայր և այլոց որդւոցն առագաստիւնս և առագաստս, զՎահիկս կամեցաս տալ Օշնի. ընդդէմ գարձաս Հարն Ամիրան, իրրև անդրանկութեան իրաւամբ ինչեան վարձանելոյ անկ, քան կարծեցեալ օրինաց Աշխարհն Լրաստանի. եՀայոց Կոստանդին զքարձ օրէնսդեան և գիմաց իւր (ի գուսոն Պարիամ) զՅովհան Իպրենեան՝ զորդին Փիլիպպոսի, և ասրս ֆեոնալ ընդ

141. Յրաւային բերդ Կոռիկոսի.

» Կոռիկոսի »: Ցամի 1255, մինչ ՚ի սիրգին մոլեսի եկեալ էր սյսր ՚ի Թաքաւոց սրմարկէ՝ Իրագրաք հաշտ կատր միանեն և գեսգան Հանապարհագիր, եՀան գեր առեռաց յաջող գարձի Թագաւորին Հեթմոյ անդառնալ գարձ Հայոց Նորա Կոստանդին Պայլ ժողովեալ զաշխարհն որպես իւր՝ որաս ոգրսեսրեիսն մեծ. միայն սի ՚ի Նոցանէ, ասէ, Պարոն Օշին ոչ գառա ՚ի խրախճանսին, զի շիներ բերդ մի. և կարեմ Թէ սի յերկուց բերդից Կոռիկոսի է, զորս սպժմ Թուրքք գերգնա գաղէրսի կոչեն. Միեն կոչ ՚ի ցամաքի առ ծովեզերսն, յեՀրի ասերակաց Հեռ գաղաքին ՚ի մասամբ ՚ի գժասրասնասոց գաղաքեսի. հրիին պարսպք պատեալ, մարտկոցք և աշտարակք և 30՝ խոր խրամով ՚ի Հողն քակ ՚ի ժայռէն կատարած փորեալ, որպէս երեսի գորշ ՚ի Հիւսիսային և յարեւելեան կողմանն, յորմէ սկեալ ագրերք մի՝ ընդ բզմգման, և ասելի ջրմղոք Թափէր ՚ի ծովընդ մէջ ասրսաս կայն ամրագագ գործեալ էին յերիկէ ՚ի պարիսպն. յորս երկու գրանք եբեին, մի ընդ Հիւսիս՝ յորժամն կամրջաս մասնելի. մեւս մեծ ընդ արեւելս ՚ի ծովակողմն, յորոյ մերոյ գորագրեալ էին հայերէն յիշատակք, զոր ոչ կարացին ընթեռնուլ. Հայք ազեկիքք Թաքաւսաոյ Պարսպոյ վերեսինեան գեսգանի յամի 1471. յորժ Թամեր և սմոր միասկ ասպարիսպն և զաշտասրակն. և ՚ի պարսպոյ մինչ ՚ի ծով ամրակուռ կրաւեղն կամ գառիվայր, որպէս և ՚ի բերդին, անընդասս ՚ի սրմեղոյ. Համարի և գրիսասան երրն եբերդի մասին. յամենայն սեռեսկս բերդին էին ջրհորք

» Կոռիկոսի »: Ցամի 1255, մինչ ՚ի սիրգին մոլեսի եկեալ էր սյսր ՚ի Թաքաւոց սրմարկէ՝ Իրագրաք հաշտ կատր միանեն և գեսգան Հանապարհագիր, եՀան գեր առեռաց յաջող գարձի Թագաւորին Հեթմոյ անդառնալ գարձ Հայոց Նորա Կոստանդին Պայլ ժողովեալ զաշխարհն որպես իւր՝ որաս ոգրսեսրեիսն մեծ. միայն սի ՚ի Նոցանէ, ասէ, Պարոն Օշին ոչ գառա ՚ի խրախճանսին, զի շիներ բերդ մի. և կարեմ Թէ սի յերկուց բերդից Կոռիկոսի է, զորս սպժմ Թուրքք գերգնա գաղէրսի կոչեն. Միեն կոչ ՚ի ցամաքի առ ծովեզերսն, յեՀրի ասերակաց Հեռ գաղաքին ՚ի մասամբ ՚ի գժասրասնասոց գաղաքեսի. հրիին պարսպք պատեալ, մարտկոցք և աշտարակք և 30՝ խոր խրամով ՚ի Հողն քակ ՚ի ժայռէն կատարած փորեալ, որպէս երեսի գորշ ՚ի Հիւսիսային և յարեւելեան կողմանն, յորմէ սկեալ ագրերք մի՝ ընդ բզմգման, և ասելի ջրմղոք Թափէր ՚ի ծով. ընդ մէջ ասրսաս կայն ամրագագ գործեալ էին յերիկէ ՚ի պարիսպն. յորս երկու գրանք եբեին, մի ընդ Հիւսիս՝ յորժամն կամրջաս մասնելի. մեւս մեծ ընդ արեւելս ՚ի ծովակողմն, յորոյ մերոյ գորագրեալ էին հայերէն յիշատակք, զոր ոչ կարացին ընթեռնուլ. Հայք ազեկիքք Թաքաւսաոյ Պարսպոյ վերեսինեան գեսգանի յամի 1471. յորժ Թամեր և սմոր միասկ ասպարիսպն և զաշտասրակն. և ՚ի պարիսպոյ մինչ ՚ի ծով ամրակուռ կրաւեղն կամ գառիվայր, որպէս և ՚ի բերդին, անընդասս ՚ի սրմեղոյ. Համարի և գրիսասան երրն եբերդի մասին. յամենայն սեռեսկս բերդին էին ջրհորք

քաղցր ջրոյ, և ՚ի Հատարակաց տեղիս չորք մեծամեծ ջրամբարք բաւականք ՚ի սգնս մեծաց քաղաքացն անգամ. ընդ արեւելակողմն գրեռատնիկ մի երկաս-տիք Հանապարհին կամարք էին կենդանի միասանեալ ասարիք, (այլ յայնմ ժամանակի քանդեալք և անկեալք ՚ի մեզ կողմանէն), որք տանէին յեկեղեցի մի մեծ և գեղեցկաշէն, որում միջնոս բաղադրն անուն կենդ ասարիք մեծամեծք և այլովք սքանչելի վայելուչ քանդակաւք:

Մաղզ՝ փառն վիպասան յերս կոյս ծո գագաս, մինչ գեռ ևս չէին էր տեղին այն՝ այսպէս ասացարեր.

» Ձմեռնի հագուստ
» բաճկոնակ գեռեւ
» գեղ է Կոռիկոս,
» գի ծով պատ գեռս
» չորքն, այլ ոչ բոլո-
» րովին . առանի
» գրանն հրապարակ
» է երկու երկու նեւ
» տանէիք, և ՚ի քի-
» կանդ՝ յեւառ կոյ
» բարեր չորս, ապա-
» առ և խաղա-
» երես միայն տեղ
» մեռաս, և պղնձէս
» վախառս և ազոր-
» կառս, գի չհոգեի
» բայց միայ մարգոյ
» կամ երկուց միայն

քաղցր ջրոյ, և ՚ի հատարակաց տեղիս չորք մեծամեծ ջրամբարք բաւականք ՚ի սգնս մեծաց քաղաքացն անգամ. ընդ արեւելակողմն գրեռատնիկ մի երկաստիք Հանապարհին կամարք էին կենդանի միասանեալ ասարիք, (այլ յայնմ ժամանակի քանդեալք և անկեալք ՚ի մեզ կողմանէն), որք տանէին յեկեղեցի մի մեծ և գեղեցկաշէն, որում միջնոս բաղադրն անուն կենդ ասարիք մեծամեծք և այլովք սքանչելի վայելուչ քանդակաւք:

Մաղզ՝ փառն վիպասան յերս կոյս ծո գագաս, մինչ գեռ ևս չէին էր տեղին այն՝ այսպէս ասացարեր.

» Ձմեռնի հագուստ
» բաճկոնակ գեռեւ
» գեղ է Կոռիկոս,
» գի ծով պատ գեռս
» չորքն, այլ ոչ բոլո-
» րովին . առանի
» գրանն հրապարակ
» է երկու երկու նեւ
» տանէիք, և ՚ի քի-
» կանդ՝ յեւառ կոյ
» բարեր չորս, ապա-
» առ և խաղա-
» երես միայն տեղ
» մեռաս, և պղնձէս
» վախառս և ազոր-
» կառս, գի չհոգեի
» բայց միայ մարգոյ
» կամ երկուց միայն

էլանէ[1] »: — Զարգիս, բան Լանկիլուսյ, երեք մասրանք են ՚ի բերդիս յայսմ գամանացեռսն. ՚ի մեծագանէն երեսին նեռաբեն պատիկրք Աբրոյ և գարգք յորմեռս, ՚ի սրեռս և ՚ի կամարս, ձեզանն անկեալ է. երկրորդն մեռս մասրանք եռասս խոնարհ են գիտեռք: Երկրին և այլ տեղք ամրաբանացալ և սրգելանալ և առագիրքեալ պահպանեալ:

Ի հանդիպայ առաջ գրան բերդին՝ ՚ի ծովեզերն ամրաբատակ ձգեալ էր մինչև ՚ի կղզեակն՝ յորում Յրաքայիկ բերդն. Գերդան գաղաք կոչեցեալ և ըստ ասելոյն գիտացեալ գեւեսի՝ ՚ի Թեոբրաց. ասս որ քաղքի քաղքացիսք է ամբոր-

poresi, par l'assise ou ousage dou reiaume de Jerusalem, doner le fié, que il avoit de son conquest, auquelque il vodreit de ces enfans, par l' otroi dou seignor, de qui il tenoit le fié. Et ce qu' il me manda que je lor enqueysyce por le Core que il diseit que il avoit conquis et que il voleit doner à Baron Oissin son fis; et que Baron Sembat, le Conestable d'Ermenie, son ainzné fiz, contrediseit cel don, et diseit que il ne le poeit faire. Et por ce me manda il que je lor enquesysce ce il le poreit faire. Et il me distrent que oy bien: car aussi come le conquerror dou fié le peut rendre et quiter au seignor de qui il le tient, et que, ce il le fait, ces heirs n' i povent puis recouvrer le fié par l' assise ou l' usage de cest reiaume, le peut il par la dite assise ou par le dit usage doner auquelque il viaut de ses heirs par l' otroi de celui de qui il tient le fié, ou a l' un de ces heirs, seit à son dreit heir ou à autre... Et je, ensi come il le me distrent, le mandai au dit Baill d' Ermenie, et Sire Nicolle Antiaume, desquels Dieu ait les armes: et je lor enquis ce, por ce que le Baill d' Ermenie me manda, preant que je lor enquesysce c'il

1 Comment le chastiaus est assis
De Coure, qui est grans et massis
De tours, de crenieaus et de murs
Qui sont haus, formes et seurs.
Coure siet en pais d' Ermenie,
E s' est assis par tel maestrie
Que la mer li bat au gyron,
Et non mie tout environ.

Devant la porte a une place
Qui tient deux archies d' espace,
Et puis une haute montaigne
Qui est moult rote et moult grifaigne;
Et se n' i a que trois entrées
Qui sont rotes et si poldes
Qu' il n' i peut monter nullement
Qu' un homme ou deus tant seulement. — Machaut.

տակին, հարի է որ նաւատիպ կամ յատակատիպ մատչել. բայց տակաւին մնան ինչ նորին կարի և՛ ակիզին գործոյ յորժամ եռանան Գաղղէդ. և ասէ, խոյզ և անհարի գաղտագիր զուգեալ, իբրև հարիւր կանգուն ընդ երկայնութեան (90 Զ.). յորոյ ատենն կայր չինուած մի առատաբեր 20՝ քառանկեան, մակիս ունելով յանկիւնեան, և մեծաբերնին կրել սիւն կամ անդրի մի. վասն էր, ասէ, լինել և կանքեղակիր տղոցական, այլ ոչ նշմարի տեղի մատչելոյ ի գագաթին. յաւանին միջոց մատուռ փոքրիկ է կամաս կամ՝ ի ներգործութենէ ծովուն: Զքաղաքն վանեալ երեսս կողկողին գրաւէ բերդն ձորանեալ կամ եռանկեան, ունի ամենայն քանդ և 25՝ բարձր պարսպաւոր, աղտոտակս 60՝ բարձանս ունելով՝ ի մէն մի անկեանցն, և այլ հինգ աղտոտակս ցածունս բոլորչիս ընդ միջ նոցին: Ցարևմտակողմն է ուռոյ աղտոտակն կամ դղեակն, յորոյ գրան վերայ ևս են հայերէն արձանագիրք: Աւազ զուսն բերգին՝ ի Հա. Մ. պատեն կամնցաս և գեղցկիկ չրջագարձ քաղաքաս մածռնէ՝ ի զաւիթ մի կամարակապ, — Գրեալքէ խոցաս անեղն Աստուած և ամենայն այլ անմատոյց հինից աւերածոյց գործեալ՝ ի ձոռվին. բայց չկան՝ ի նմին կարևոր չէնք, մանաւանդ թէ անկատար Թուականն Լանկլաւայ՝ միջին և շրջին բերդ կոչմանց. յորմէնան երեսին և տատ յանականք, որպէս ΛΟΝ, և յատիպ S. B. M. — M. A. B.: ի միջնավայր բերդին են կրկին ջրամբարք ընդարձակք փորեալք՝ ի քարաժեռեն: ի վերայ գրան դղեկին քանդակեալ է մեծ խաչաձևն, և՝ ի վերոյ երկու հայերէն արձանագիրք բարձրաբարձագիրք, ազատցին տատիպ, մին վերոյիշեալն Լեւոնեն, որ ըստ որիենալի արձանագրութեանց մեծամեծ և կարևոր չինուածոց գործեալ է զայլ և այլ Թուականս (ՉՂգամից, ՉՂգիշատագրի, զԲրիտասի, զՀայոց, և այլն), որով անեղկայացոյն լինէր ամ չինութեանն. այլ ըստ ոչ յարգի ցորդ չէհաս առ մեզ գործ օրինակ, զի չընդօրինակութեան Լանկլաւայ յամի 1852, չէք և ոչ մի՝ ի Թուականացն անտոյ. Թերևս տատագրեն էր Գաֆրդի գաղափարածն յամի 1812, այլ և այն վերկոչեալ չինէն[1]: Մինս արձանագիրն յերկայնական քառակուսի տեսակատիպակ չրջանակի՝ ի վեց մեծամեծ հատուած վիմաց քանդակեալ է՝ ի չորս տողս, մեծագոյն տատիպք. յորում անուն Թագաւորին Հեթմոյ յայտնի և Թուական Չ տարւոյ, Թերևս՝ ի նոյն յամենալ երեք, բայ ազատ ընդօրինակութեան Լանկլաւայ[2]: Չոյս արձան լատագրութեամբ հանելաւ է և նոր գիտցագոյ Կիրիկիոյ, որ

[1] Գաֆդրդ չէր հրատարակեալ գրչատիպ՝ ի դէտ իւր, այլ պահէր ի ցոյց հետաքննողաց, որպէս Յոհաննէսն յԱյգ 237 գրոցն. գէպ եղէ ինձ ևս քառասուն ամաց (1852) տեսանել և հարցանել գնեբրանին՝ ի Յովքին գրչագրութենէն տաղ իւրում՝ ի Լեմուն, այլ ոչ ևս յիշէր ոչ ինչպէս գրչագրութեան՝ իսկ Լանկլաւայի խոստ ի հուսն և բաժանեալ գոգագիրացն այս է.

« Ի ՈՎՔ ջրիկաոռնիկից? ՌՄՉ եւ յԱյգամ...
Ի յԱյեկիսանգրոս բաւ էր Հայոց.. ՃԿ
Ի.. Ռեւնկիկոս, ՈՀԸ. եւ.... ճ
.. Գուրճս յինեալ Լեւոնի բա(գ)աւորի..
... սեղո.. որդոյն Գաթոնիկ... յԼ Ի.. »

Մաքրի է հարձել խորհրդաբար և տեղագիտելոյ գլուխ գործոցին, և պետ անշուշտ և ըստ ինքն և առաւել ևս խրհրդաւոր բանին:

պէս նշմարի՝ ի պատկերի (թիւ. 142), այլ ոչ քաղ գրութեն առանձն, բայց յերրորդ տողին յայտնապէս ցուցանի այլափոխաբերեն Լանկլաւայ, դի է այսպէս,

Ակիզբն ամրոցիս այս չինուման...

Գաստ և յայն արձանագիրք և քանդագիր՝ ի բերդիս, այլ բերելոք այստեղ: Բացատրեն որմնադիր մանաւանդ՝ ի հարստասղոյն երեսին ծածկոք կամ բացուածք՝ ի որմ. բանդակեանց պատերազմոցն՝ ի վերոյ կղզւոյն:

Կանգուն կան բազում մատուռ և բնդարձակ պարիսպք կոտրիկոս քաղաքի, յորոյ միջի նշմարին և հետք ինչ հաստատից չինուածոց, այլ առաւել յամենս մեռելոց հանգչարանք, ոչխարս ձեռվ չիրիք յանհաման արձանագրութեամբ. յորս նշանաւոր երեսիս հետագոյ մատուռն չիրիմ մի ինկլոպացի ոճով, բայց մանրագոյն քարամբք և՝ ի վերոյն խառնեն յատնական, և արձանագիր մի բազանեաց Գիսնեսոսի ուրումն Գրիգորիոսի կամ Գրիգորենէ: — Ոչ միոյն նշանք եկեղեցեաց բաց՝ ի միոյ ատենէ, և ոչ հայկական վիճակագ, զի վասն ոճոյն ևս քեմն ջեռուց և ամպագեալ Թուի տեղին, միոյ բերդոյն բացին միջեն և նորագործեն: Մարդ ոք չկայ ևՎ գաղթ գրէր գրչագրութեանն Գիսնեսոսի Գրիգորենէի, « Իր երբ » բնին, ասէ, լեալ անդ քաղաք մեծ ևՎ խնան, այլ արդ խա» պան ատեղեակ հինիայսոսակ տատատ գնի ».

« Jadis y ot une cité
Qui fu de grant auctorité;
Mais elle est toute confondue,
Destruite à terre et abatue[3] ».

Սակայն կամ ասան մի հին քաղաքին կամ բերդին՝ հարի է Թէ գնակելոյ էին բազում երդումտղով. դի ասան էր միոյ ի մեծագոյն պարանոց տէրութեանն Հայոց, որք և խնդրելին երբեմն ազգնագոյս հաստատել ի նմին:

134. Ոչնին արքայերդայք ասացին Հեթմեան տէր Կոստիկոյ՝ որ ունէր ընդ ձեռամբ այլ ևս ամրոց, որպիսիք էին Վահնեն և Միսիսն, կանչի, և այլք մանուք, մեռաւ ամի 1265՝ ի 26 դեկտեմբերի, և Թագեցաւ՝ ի Տարսոն « առ պատուականաւի հօր իւրոյ »: Յաջորդեաց գնոյ արդի իւր Գիսիզոյ՝ պատուական Պայլ առաքելասիր [4], զորոյ վիրաւորի ոչ գոհ՝ ի պատմութեան. բայց ի մատենի միում գրելոյ յամի 1280, ի վիրաւորութենէ ուրեք եղեալ անուանի երեսին ցնահ տատ ևն, նշանակի պայ

2 « Ի թուականս(ճհս) Հայոց Չ ամին եւ ութե... իթուե
Ի բարեպա(ւտ) թագաւորին Հեթ... թայէի
... ամբոց... Ուլրաճին. ւնեցու
Մեծ իւյաց Հեթմոյ Ի.....»

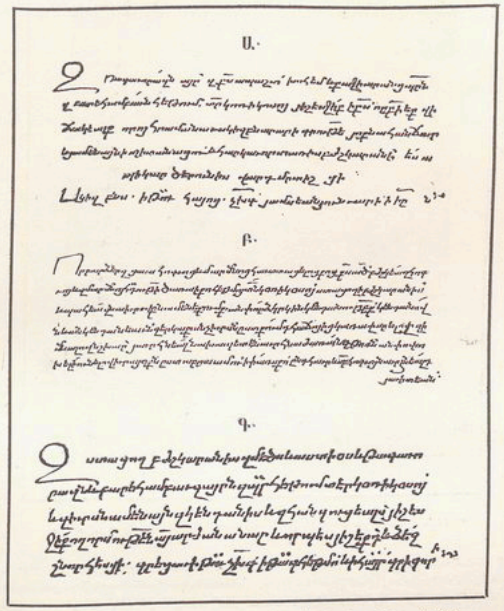
3 Macharv. — Կրկին ըեզ Մաշոյ Հեթմոյ գիրքեզին՝ Հանդի պարզ հինալ Յաճեզի՝ ի խեղիր Ռուի գնդանեն, պատեալ ամենայն.

Et devant Coure a une yalette,
Où jadis et une villette.
L'isle est apellée Carcos;
Et dest li lieus, bien dire l'os,
Où enciennement Jason
Conquist la dorée toison.

4 Ալիսոյ գրէ Հ. Չամչեան, ոչ գիտեմ յորմէ հիշատակարանի հանեալ. բայց սխալ ասելով գնա արդի Օշին տեսած Լատիրանին.

իշխանութեան, և սմա Թուի պատանալ. « Չ.....լ.ին
» զորդի Աչնի Տեառն Կոռիկոսոյ եւ եղբաւր Թագ. Հա.
» յոց Հեթմոյ Առաջոյ զի... զատացող գրոցս վերեցէք՝ ի
» Գրիգոռաս[1] »: Ցետս այնը Թուականի յաշխղեցաւ է ազգայ նորա՝ հաշտարարն Հեթում Պատմիչ և ազգասիրն, և յետոյ միաձնեն և կանոնիկոս, հետևող շատոյց կրկին հօրեղբարցն՝ Հեթմոյ Թագաւորի և Մխիթարայ Գոշեցոյ՝ ատացի և համանատնեն իւրոց և ժամանակակից Հեթմոյ

Բ, ըստ քաշելութեան, ըստ գրատիպութեան և ըստ կրօնասիրութեան. զգոյ յայտնեն, նախ, մատենագրն զբերելոք վասն նորա և հասեալք մինչև առ մեզ. որպիսի է ատեան մի յորինեալ՝ ի Ստեփանոսէ երիցահէ՝ որդւոյ Թամհանու քահանայի, « Հաւանեալ Թագաւորիս իշխանին իշխանաց, բարեպատին և աստուածասիրին » Հեթմոն Տեառն Կոռիկոսոյ... ի Թուականիս Հայոց ՝ի » ՉԼՉ ». 1287. այս մատեան պահի որդ ՝ի Վատիկան

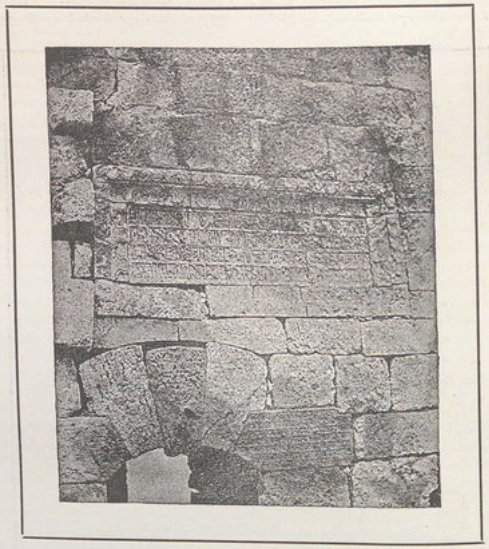
142. Քիշատատիպ Հեթմոյեան գրելոյ վասն Հերմոյ Պատմի, յամի 1294.

Հատմոյ: — Հեթմոյեան մի մագատպեցոյ, Թագուհեանէ տատաս յորատպի լեզուէ, տատաս յորմէնան՝ ի Մխիթարայ Հերացոյ, գրեալ յամի 1294, Հատանեան Նորին Հեթմոյ Ձեռամբ Ծերունոյ Պրտիշոյ վարդի. ՝ի սկզբան, ՝ի միջի և՝ ի կատատիպ գրոցն կոպէ գրչատատ կարգացեալ նմանատիպ լատագրեալս, յորոյ հատատատ գի ՝ի նմին միատ ատի սկսեալ և ատարտեալ ՝ի գրչագրեան տատանեն: Հիմիտրէ, նորին Հեթմոյ Հեթմոյեան գոգնէք. յորոյ ՝ի Ձեռս մեր հատեալ է և ատագրութեամբ հատատատեալ, « Հատանատագրարիւք երեք Հարիւր և » մէկ ատնց կատ ՝ի կարնոյ, հատագեալ ՝ի գանագան » Պատատագնեց, նոյ, ֆատեն և ատրի. Տատագրեալ » Պատն Հեթմոյ տատան Կոռիկոսոյ. և ատատ գոյս » բանք ՝ի Թուին Հայոց » ՉԼՃ, և յատի տատգնեցու. » Քետն Տեառն ՌՄՉՂ » (1296). բայց գոյ ՝ի նմին և. Նորագոյն յիշատակ ատանման Հեթմոյ Բ և Լեւոնի Գ,

[1] Պատանեն յորատ գատի յիշատատիրաբար ատ՝ ի դէտ Նորոյ Կոռիկոսոյոյ, և պահի ՝ի Լեմուն, ՝ի Բրիտանեան Պատգատ.

յամի 1307։ Պատմագրեալ բիզ է գրուածս, այլ զի յերից հաշտարարացն գործ նորա՝ որպ բնագիր հայ տպարանն ոչ է յայտնեալ, և կարծի զոյ յԱյծիմածին, է քեզարեայն լեզուաց պատմչաց քաղեալ է, ցուցանէ գՅնդուքիա հնդիեալին և գերեզմանն. և ոչ է անդէպ յուսալ, թէ ոչ միայն զայս գոյն ինչ ժամանակագրութիւն, այլ և գդէպս յերկնչելոյն՝ երկարօրէն ևս քաղեալ և գրեալ էր։ — Ալ-

դեալ յայլմէ փառնիկ (Jehan d'Ypre) ի լատին, ի նմանէ ի լեզու փռանկաց յամի 1307, ի Քաւարդիէն և գերեզմանէն։ և ոչ է անդէպ յուսալ, թէ ոչ միայն զայս գոյն ինչ ժամանակագրութիւն, այլ և գդէպս յերկնչելոյն՝ երկարօրէն ևս քաղեալ և գրեալ էր։ — Ալ-

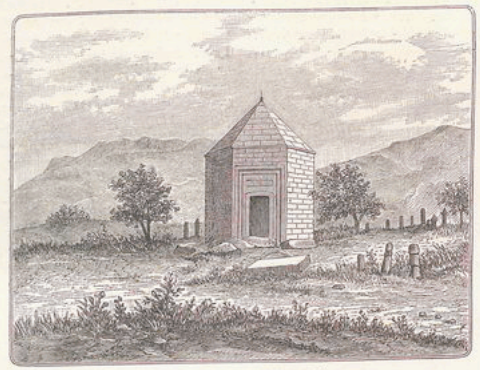

143. Արձանք յաշտարակի Յովհաննի Թեղինի Կռռիկոսի. (Տես յէջ 336).

պատմութիւն ինքնակալի Թագաւորաց, (L'Hystoire du Grand Empereur de Tartarie), կամ Յովհիկք Ազուեռնոյ տպատուհանաց, (La Fleur des Histoires de la terre d'Orient), և ի լատինն Liber Historiarum partium Orientis [1], որպէս մատեանք ի խորագրիս, և բազում անգամ տպագրեալ է անդստին յատկին կիսոյ ԺԴ դարու.

1 Խորագիրքն փառնի և լատին են քան տպագրութեանց 1529 ամի. լատինն Haython կոչի գՀեթում, փառնին Haycon կամ Aycomo. սա յատկա. և Յանուանութիւն գՀեղինակին. Et fut ce traicté premierement fait en latin par tres noble et tres hault homme Monsieur Aycone Seigneur de Courcy, chevalier et neprcu du roy d' Armenie la Grande: le quel Aycone apres ce qu' il eut longtemp suivy les armes avec son oncle et ves presentement toutes les choses que il racompte en cest livre, se rendit en l' ordre de Presmostre moyne blanc, au royaume de Chipre en l' abaye de l' Epiphanie en laquelle il fist cest liure come dit est: puis l' an de grace mil trois cens et dix et fut ce livre translate de latin en francoys par frere Jehan de Long dit de Ypre moyne de l' abbaye de Saint Bertin en Saint Omer de l' ordre de Saint Benoit de l' Eueche de Therouenne, en l' en de l' Incarnation Notre Seigneur mil trois cens cinquante et ung. — Գասնին և այլ զատ տպագրութիւնք ի փառնիկ լեզու, սակս ինչ զանազանեալ չարտահայտին գործ նորա՝ որպ բնագիրք հայ տպարանն ոչ է յայտնեալ, և կարծի զոյ յԱյծիմածին, է քեզարեայն լեզուաց պատմչաց քաղեալ է, ցուցանէ գՅնդուքիա հնդիեալին և գերեզմանն. և ոչ է անդէպ յուսալ, թէ ոչ միայն զայս գոյն ինչ ժամանակագրութիւն, այլ և գդէպս յերկնչելոյն՝ երկարօրէն ևս քաղեալ և գրեալ էր։ — Ալ-

կի. և զայս ամենայն գրեալ ըստ խնդրոյ նորին քահանայապետ մինչ յԱվինիոն էր առ. ասի՝ սակ գրեալ Հեթում կամ առեալ տեղեկութիւնս գՏատարական ազգս, զորոյ գատաստան մեծ եղև անդ և ազգ գատապարտութիւն և բարձումն կրգրելն։ Զմեծագոյն մասն ծանօթութեանց ոչ գիտացաց, վկայէ առեալ ի գրոցս երկոցուն հօրեղբարցն իւրոյ՝ Հեթմոյ Ա և Սմբատայ Գունդստապլի, որոց անձամբ գնացեալ էր ի Թաթարս. և ի նէնէ գպատմութիւնն յամի 1305, յետ մեծի յաղթութեանն ի վերայ Եգիպտացւոց, գհանեալ գԱռաւօտոյ՝ զի խոպատիկ էին հայրենիք իւր ընդ խաչեալն տեսլեամբ Հեթմոյ Բ և Թագաւորութեամբ մանկանն Լեւոնի Գ որդւոյ Թոդոսի. և այսու գոհանութեամբ լքեալ գնաց Ոլոխիսի և գամենայն ասիապնի հրամարտ, և երթեալ ի Պետրա՝ մնաւն յոհա Պաբնեռնացսաուան սեռա-

144. Շիրիմ բարբառան ի Կռռիկոս.

նեալ մնանձանց, փոխելով և գանուն իւր յԱլտոմն։ Քեռ երկուց ամաց կոչի ի քահանապետէն Կղեմոս Ե նեալ, գան վերադրեալ խնդրոց, և ընդառի ի նմանէ գխնամեկալական պատիւ, բան տեղոյ և գորդոյական, և գազաւթ ի գանս կարգին ի Բասիլէ քաղաքի. այլ երբ և որպէս վախճանեալ իցի, տակաւին անգիտելի ինձ։ — Աբի գրեալ նորա և գԱիկնարիւն Քաղտնագիտին գրոց և այլ ինչ երկեզեցական գրատ, և Գրանիկան Քարզմանեալ ի լատինէ. այլ և տգա չին քան առագեալ։ — Պատմեանն Աբնեկից գատարն բազատ օրինակք ձեռագիրք, յորս հաշակեալ է գրեալն ի փառնի լեզու.

mortie. C' est qu' indépendamment des plans de conquête soumis à la décision de Clément V et de Philippe-le-Bel, l' auteur éclairait d' une lumière nouvelle l' histoire de ces conquérants Tartares dont chacun des mouvements était depuis cinquante ans un objet incessant d' inquiétude et d'épouvante. — Քառասք յոր գրիչ գպատմիչ խոպատիկ տեղեկութիւն գՏատարացւոց՝ զի խոպատիկ էին հայրենիք իւրեանց (Les Merveilles du monde), որ պատի ի մեծի մատենագրատարին Բարիզու. առաջին էջին այս օրինակ (Թիւ 146) պատկերեալ է (գռանգպոյն) և գրեալ, հիւրդատանեալ գՀեթում. Ասատ առ ասս կրնծայ Ն, առ որ մատաղացեալ գգիրս իւր. որպ խոպատիկ և սիրգին է. Ci commence le Livre de la Fleur des Histoires de la terre d'Orient. Le quel Livre *Hayton* seigneur du Core cousin germain du Roy de Armenie compilla par le commendement du pape Climent Quint (année de J. C.) mil troys cens sept, en la cite de Poitiers. — Cestuy livre est divise en

Պատմագրեալ Սիկիլիոյ՝ ձեռագիր մատան մի գգրոցս Հեթմոյ՝ ի լատին լեզուս. Հրատարակեաց երջանկ և բանիգան Յանուանութիւն Պատմութեան Դիւանոյ Սիկիլիոյ (Archivio Storico Siciliano, հրատարակ Պատմական Դիւանոյ Սիկիլիոյ (Archivio Storico Siciliano, N. S. anno VIII, 1883). գոր և ազատարկն Բազմաստուածեանց փոխեալ ի հայ գոյն քանաւորք՝ ի մեծ ի Բազմավէպ Ազգերի (1883, Հա. Թիւ. էջ 202-211).

quatre parties. La premiere partie parle de la terre d'Asie qui est la tierce partie du monde, et divise queins royaumes a en celle partie, et comment l' un royaume marchist a l' autre et quel gent y habitent. La seconde partie parle des emperours et des roys.

Ալյագդ եղև քաղաքավարութիւնն և վախճան պայազատին և անդրանկանն Հեթմոյ, որ յաճուն հասուն կոչէր Օշին. այր քաջ, մեծագո և ախորշաղէն, այլ յոյժ փառասէր, որով և տիպակաց և առաջեցաւ. յաւուրս թագաւորութեան հանձնառուն իւրոյ Օշէի՝ ի չափս կայր, և ծառայէր նմա հաւատարմութեամբ, որպէս երթալն (1318) երկը հարիւր արամբք եհար զերս սակս խաղաղանալ առ կանդապային Զաքարէասլօյոյ։ Թագաւորն Օշին ի ժամ մահուանն (1320) սմա յանձն եհաս զոյգ ժառանգ իւր Լեւոն Դ, փոյն որդ կոչեցաս Նա՝ Օշին Պապ, և եռ զգուսոյ իւր Ջոանիլ կամ Լիլիա՝ ի հնութիւն մանուկ թագաւորին, և ինքն էառ զերս նա բայ զդէմոյն Յովհաննու (կամ Եանէ) զառաջ Փիլիպպոսի Տարենտացւոյ, որպէս երթալն ասի։

145. Շիրիմ ի Կոսիկա.

Եւ զայս ամենայն ի ժամանակի իւրում արար Օշին, զի ոչ ոք ի ներքինս կամ ի դրացիս կարաց ընդդէմ կալ նմա։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ սով ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ ժանտախտ ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ երկրաշարժ ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ ասպատակ ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ ամպրոպ ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ անձրև ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ ձիւն ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ կարկուտ ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ հեղեղ ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ։ Եւ ի ժամանակի իւրում եղև մեծ հրդեհ ի Հայս, զոր ոչ ոք յառաջ ոչ լուաւ

147. Կղզիոյ գիրք գրեալ յամի 1325 վասն կառավարչի գումարտալի [1].

ար? Ալտայի հօտ արջառի և գոմէշակոյ տյուց, վասուի և. վաճառ, Պատաս, Միքայել, Դաւիթ և Յովսէփ Աչիզ և Մուսաւեա? եղբարք Ալտայիք. որոց սահմանեցան հատուցին Գևոնուացիք տուգանս՝ 22,797 բիւզանդ հոգևկանաս և 7 քառորդ, և բնակաան մաքրչակ անդորրագիր յԱլտաս, ի 6 հոկտ. 1271 ամին, յորդւոյն պատմագրաան, վկայու. Թեառնի Պատանայց Սերբ (Անիտասց?) և Մխիթարի?։ —

Ձիշին և յետ սմին յաւարս Լեւոնի Բ և Հեթմոյ Բ վաճառական նաւք արեւմտեայց ի Կոռիկոս. և յաւարկ ձեռագործ մի Կոռիկոսի, որ է կարպետ, (Carpita di Curcho), յորմէ հակ մի բարձեալ էր յամի 1294–5 մարսիլիայի վաճառականին Պետրոս Գազրըլէնկ (Quatre-lingue), որպէս յիշի յոյլամ գեւանական գրատի (1295, սեպտեմբ. 2) և ընդ սյնոց ընդհանր կտրատուցաս. ի վե-

1 Յամի 1603 Նորպեակ և դպիրք Սրապիոն վարդապետ, որ և ի նմին ամի կամաշխատացաս. ։

2 . . . « Monsor Erminium hominem regis Armenie et habitatorem Ayaczi in nomine suo proprio et nomine Vastachi, Baharam, Barsonsi, Michaelis, Macherotî, David et Joseph Azizi et Musant fratrum de Ayacio, hominum dicti Regis, quorum dicit se procuratorem. — Ալտաւ

բագիտ փառաւ պատուիշ (Տօրտէշ) որ գայսոսիկ ծառուցանէ, յանկոյս եւս, եթէ կառավարին չտայացեալ լեանցին մնասուք արխարհին՝ ապրիսս սրտոյ և գնդոսկոսս. իսկ բնակչացն գանգիտեալ Թէ սրգեաք անկաղնիցն ի ձեռս կղզիացուոց՝ անձնատուր եղեն ի Կիպրացիս, յապահովիալ գնորեսր տեղին ամն յերեսաց սլտպգեաց՝ ցկարգ մի եւս ժամանակի։

Կառկոս նշանաւոր էր ոչ սակաւ թերամբն միայն, այլ և վաճառատեղիութեամբ, թէ և ոչ յորոյ գոամին գայսմ ընդհէ յիշատակք. այսպիսի է գիւանական գրատ մի ի Գինեսա յամի 1268 (ի հոկտ. 22), յորում յայտ լսգեղ զոյ կրեմսոյն ծանաչեսի Գինեսացոց գերեալ ի նաւահանգստին Կոռիկոսի (in porto Curchi) նաս մի վաճառատրան այլ և այլ ազգաց, ընդ որս էին և Հայք; Մանս-

Նեստեցաց շրջից բնրտնտաւոց, որք գաղաբէին ի Նաւահանգստի անդ Կռոմիկոսի[1]։ — Ձկրաւունս ճաքատաս. Քնան՝ զոր յիշեցաք ի վերոյ առ Լեւոնիս. Մինաս, պատհով էին տեղաք Կռոմիկոսի և չետ այնր, որպէս զնկատցանէ քան մի Հեթում Բ՝ ի պատգամարերն առ վ Ինեսոսիս, յամի 1307, քաղաք կռնչով զԱռաքիա[2]։ Նաև՝ ի Քաղաքն զայոց՝ ի Կիպրացիս, յամի 1367 Մարտ ամի, (Tibat գրեալ), ինդրեբ՝ ի Գնտրասէ Քագատրէ Կիպրացւոց գռեհչաքիւն Կռոմիկոսի, վասն չահս բանիցն, որ հանգերձ ամի ամի երեք կամ չորս հազար տուկատ։

Զնա լքանելոյն Կռոմիկոսի՝ ի Կատանդեալ Թագաւորէ՝ Գաթամանեն միաբանութիւնսն Ծովընկերոց իշխանաց հանապետին՝ առնալ և ամրնալ էր զգաղաքին չնեն Նորին. բնակչացն ինչս առնալ ամրացնալ յերկրային բնորդն՝ հրամբնցին զՊետրոս Ա Քագատր Կիպրոսի յամի 1361. և Քէօղէս բան վիպատանեն (Պատչի) քաղ առնոր էր անդին խրամով, բրգամբք և պարապք, այլ սպրն ապրատոր տապատա արկ գամնանդն, և կատարեալ զպահպանն նուանեալ ընդ ձեռամբ[3]. ապն մեծ կատարնցին Կռոմիկոսիցի վասն ազատութեան իւրեանց, և մուծին արշնաքնամբ զառաքնան ի Քագատրէն վերակացու՝ Բայերդ Լիւզինեան՝ յեկեղեցին. ապ պատուէր հրաշագործ Պատկեր մի Աստուածամօր[4], յորմէ ապ բժշկնալ և Գաթամանեին կատարնամբ հարելոյ յաստուածային աստ։ — Նոյն Գաթամանք՝ ի սկիզբն 1367 ամի վերահին ապրատահելով իրր քառատուն և հնից հազար (?) պատիզ, պնդնալ պատգերին և զրերն Կռոմիկոսի, յորմէ փախցատ ապն ի Չայոց գոչ պրկանեալ առ Պետրոս. և նա առաքնալ զերզոյր իւր Քահոր. և կնալ ապա՝ հառս զԳաթամանեն ի վերոյ մերձակայ լեռնոյ կռնչնեալ մնդգնեաս՝ բանելով զերերն. և պատհասանն զր ի ներքս էր՝ վերկոյս հրնուսաս առաքնալ էր առ Քագատրն հառագանել զձնաքիեն. էին Քահոյապ նաև վեց պնեզաք, վեց հարիւր քնեհատէն զօրահանք, երեք հարիւր ապեզնատզր, և ձիաւորք ոչ սակաս, զորս յանուանէ Քոհ Պաղոյ։ Զայն տեսեալ Գաթամանոյ՝ վկիս բանակի իրենոյն իշնչեին ընդ մէջ բերդին և լերինն. նկին և Պապաքիք՝ ի ցտնաք (28 վերաք.) և մտեին ի բերդն. զառաջս երկու բանիսով ընդ միմեանս անկան բազմաք յերկոցունց կողմանց. և մինչ Պապաքիք առաքնցին զնատն տնէկ զոր չզնոս Քիեն. Գաթամանք մերձնցցին զնանգպնեան՝ ի բերդն. չայեոյ յերիս զոհնոս զանգս բաժանեալ բերդականացն չորձակնցան, վասն ցնին զՊապատնանս և առին զրանեակաւորի նոցա, (7 մարտ). բայց յերկրորդում առաջ գաթան վերատին սկզբգնեն, և առատապաչ մարտակնալ առիւգնան ի վերոյ անտի տալ։ Թագնալ չայեոյ Քակորայ պահապանս ի բերդին գաթան առ երքայր իւր։ Նրկար և մանրաման վիպատանի զդէպս՝ Պալոյ, ի հազար երկու հարիւր տալս։ Այլ ոմն պատմիչ (Ազգանպատիկ) յիշէ, զի մինչև նկնալ Կնպացայոյ Գաթամանք տերեալ էին մեծի աշտատանի մերկ ի քարպերի, առ էրնդրոյին[5]։ Մինս ևս պատմիչ (Bustron) յանկոս, եթէ Գաթամի ոմն ի Կնպացայոց կամնցաս ապատանել և տալ զանձանս բերդին ի Գաթամանս. իսկ Թագատրին Կիպրոսի առաքնալ վաղվաղակի երեսունեվերս նաւս, կռոյս և զինատաց զգաստանն ի Սատալիա — Յամի 1374 ի սկիզբն ապրի ամսոյ նին ապօ ի Կիպրոսէ Լեւոն Լնզինեան հրամբնալ ի Քագատրէքեն Չայոց, հանգերձ մարդն և հնատն. պահապան բերդին Կոստանդին տէր Գաղամանոյ զր մեծ գանձս ընկալաս զնա և զան հրամանի Քագատրին Կիպրոսի Քայ ևս բնակել ի կղզնոն, ննեզ զաս. կամէր մատնել Փուրքաց սերազոյց Տարսոնի, այլ ընդ այլով զրաց առաքնալ ևս Քագատրն Կիպրոսի. որ և առաքնաց անգր նաս մի բրատել գնեան և գաթամացանել ի Կնպրաս։ Եկնալ և սեծնալ նաւատացն զի արք զօրաքնան էին ընդ Լեւոնի, գաթան յետս առնալ միաս ևս նաս գինաց. մինչև էր գաթնալ նոցաս Լեւոն նախ գրերգաւորն ապաչալ տալ ինքեան նաս մի, և ոչ եղնալ լսելի, ապա գնպիսպան և զգնաւորս բերգաւորնն զգրնելոյ ընկալաս զոր ինդրէին, և գնէրթալ նաևնալ գերծաս. ի կողմանս գետափրանեն Ապոսի, և անտի ի Սիս։ Գնէչ պատմէչն (Տարսէյ), զի էին յայնժամանակի բաւական զօրականք պահապանք բերդին՝ ապնշնաւորք և բաշտպատք։ Իս ինքն Լեւոն չետ գերթնեանն հարցնալ ի գնանգպոյ ի Բարիզ պատգեր և ապէր, եթէ չայ ապոր էր տերին և անդրնանելի, բայց եթէ մատռնքնամբ կամ ապրով[6].

Զնա բռննման Թագաւորքեան Չայոց մնձ տապանն ի ձեռս կնպացայոց էր Կռոմկոս, անդին ընդ այն ուղնրք ամանք գնանգիք, Գամոն (De Caumont) յամի 1418, և Պերզրանաան յամի 1432, որ կոչէ զայն բերդ Ծովընկերոյց՝ 60 մղնաս հնռ ի Տարսոն։ — Յամի 1448 կամ 1454 բերգապատն գիւրդպան Ազգար (Attar) մատանաց զնանգիս ի ձեռս խորհնգոյ տնաան Գաթամանի, և ինքն ի չքանալ բնեալ նին ի Կիպրաս՝ իրրև ի գերազնէն գերծնալ. այլ գնատնի գաղատանի բնկալաս գրնատրնեանն, ընդ նմին և այլ գիտաւոր պատանեաց՝ Չայք և Կիպրացիք։ Իսկ Գաթաման զանգի-

Versa tout, comble et fondement.
Là se porta si fièrement
Que tout fu mort, quan qu'il trouva.

4 Ընդեր հարկ էին և Յեթում Կոռիկոսի, Balsam unam Cama(le)torum de Cornì et Carpitarum de Curche, և Գաթաման աբժէին 150 երեսուն ասացին։ — Cartulaire, 164։

2 Vede un' altro esempio: lo Curcho che è una città la medemo se paga lo dreto. — Cartulaire, 177.

3 Macaire. — La prist, par force et par maestrie,
Un chastel qu' on appeloit Coure.
Si vous en dirai brief et court:
Li chastiaus fut subjet au Turs,
Grans et puissans, fors et seurs
De fossés, de tours, de murailles.
Mais à l' espée qui bien taille

4 Il suo popolo costa di Christiani e d' infedeli: vivono quegli sotto il governo d' un vescovo dependente dal Patriarca Armeno. — Terzi, *Siria Sacra*, 1694.

2 Փոխանակ է գնա Նահ՝ զոր լսի վերկոյան գոյ ապ. Ազ։

տնալ ի աստանէն Եգիպտոսի. եթէ ի Նա զանատկէն Կռոմկոս. յորմէ յետ ոչ բազմաց կորգերէն Ղանանեանք. իսկ Գաթամանաց միաբանեալ ընդ Վենետկոյս յամի 1471-2 պատրաստ և ամրանդեալ, իրրև կարան զաթարէն պատրան՝ անձնատար եղեն Թուրքս։ Քաղաքաս գնանգիս՝ ի վերնէսկոյ պատանէից և գնանգան։ Ինքն զրէ զանատ բերգին Churco, որպէս և այլ խոտագիք, նան. Curco և Chourco. Փռանկք՝ Curc, Coure, Court, Cort, Courcy. յատնագիրք՝ Curcus, Culcus, Culchus, Corc. — Մինչև յետ կաս Ժէ դարու՝ ոչ միայն գնատկոյ՝ ի Չայոց այլ և եպիսկոպոսնեան Չայոց ցուցանէ գկռոիկոս, նէրսէսեան ոմն գրէր նկեզեցական, այլ ինձ երկրագիի Քոհ [1]։

Զանազգութիւնս Կռոմկոսի երկնոյ յիշատակ մի միանգամայն նկեզեցական և ազամնական, բանիսք չնարն քաղ մատենագրի Հայերէն գաղափարանց Ծանուցեալ, և մեծի բանասէր Հաննոյին՝ Յովհաննու Երզնկացւոյ, և մեծի բանասէր Հաննոյին՝ Յովհաննու Երզնկացւոյ, ոչ յիշելով զբոյն զծովընկերն։ Ապ և զանհնանս բերգին լեռնոտս և քարուտս նեան խորհիլ, բայց գերկնէն բարերար ցուրնով և բանչատ, տատեալ և անատ չատ, մանատաղ արնատ և երբնար, և պտղոց առատնացան։ Ինքն զրէ զանատ բերգին Churco, որպէս և այլ խոտագիք, նան. Curco և Chourco. Փռանկք՝ Curc, Coure, Court, Cort, Courcy. յատնագիրք՝ Curcus, Culcus, Culchus, Corc. — Մինչև յետ կաս Ժէ դարու՝ ոչ միայն գնատկոյ՝ ի Չայոց այլ և եպիսկոպոսնեան Չայոց ցուցանէ գկռոիկոս, նէրսէսեան ոմն գրէր նկեզեցական, այլ ինձ երկրագիի Քոհ [1]։

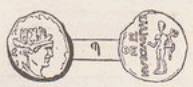
Զանազգութիւնս Կռոմկոսի երկնոյ յիշատակ մի միանգամայն նկեզեցական և ազամնական, բանիսք չնարն քաղ մատենագրի Հայերէն գաղափարանց Ծանուցեալ, և մեծի բանասէր Հաննոյին՝ Յովհաննու Երզնկացւոյ, ոչ յիշելով զբոյն զծովընկերն։ Ապ և զանհնանս բերգին լեռնոտս և քարուտս նեան խորհիլ, բայց գերկնէն բարերար ցուրնով և բանչատ, տատեալ և անատ չատ, մանատաղ արնատ և երբնար, և պտղոց առատնացան։ Ինքն զրէ զանատ բերգին Churco, որպէս և այլ խոտագիք, նան. Curco և Chourco. Փռանկք՝ Curc, Coure, Court, Cort, Courcy. յատնագիրք՝ Curcus, Culcus, Culchus, Corc. — Մինչև յետ կաս Ժէ դարու՝ ոչ միայն գնատկոյ՝ ի Չայոց այլ և եպիսկոպոսնեան Չայոց ցուցանէ գկռոիկոս, նէրսէսեան ոմն գրէր նկեզեցական, այլ ինձ երկրագիի Քոհ [1]։

148. Կիւսա = Այաչ.

Զանազգութիւնս Կռոմկոսի երկնոյ յիշատակ մի միանգամայն նկեզեցական և ազամնական, բանիսք չնարն քաղ մատենագրի Հայերէն գաղափարանց Ծանուցեալ, և մեծի բանասէր Հաննոյին՝ Յովհաննու Երզնկացւոյ, ոչ յիշելով զբոյն զծովընկերն։ Ապ և զանհնանս բերգին լեռնոտս և քարուտս նեան խորհիլ, բայց գերկնէն բարերար ցուրնով և բանչատ, տատեալ և անատ չատ, մանատաղ արնատ և երբնար, և պտղոց առատնացան։ Ինքն զրէ զանատ բերգին Churco, որպէս և այլ խոտագիք, նան. Curco և Chourco. Փռանկք՝ Curc, Coure, Court, Cort, Courcy. յատնագիրք՝ Curcus, Culcus, Culchus, Corc. — Մինչև յետ կաս Ժէ դարու՝ ոչ միայն գնատկոյ՝ ի Չայոց այլ և եպիսկոպոսնեան Չայոց ցուցանէ գկռոիկոս, նէրսէսեան ոմն գրէր նկեզեցական, այլ ինձ երկրագիի Քոհ [1]։

» հոգեւոր, և հաճոյացին քեզ փոքունք և նուազք յա-
» զգ սիրոյ. քան մեծաւքեան քամի ոչ արժանաւոր
» կամ զուգականս և համեմատս, և քան համեմատս
» քեան կարի՛ ոչ առանց երկանց և զրաւանց. այլ ի փոյթ
» սիրոյ՝ խառնեսցի և բարեմտութիւն ձորց հոգևորաց
» և պատկառելի սրտիք ծերութենից և եղբարց հաստատ-
» կաց և ամենատգոյն բարեկամաց. զի զօրասցի սիրոյ ձեր
» բարձրացս ճառագայթք, և զրահեալ զօտեւորեսցին
» ծածկոյթին սիրոյ. և յայտնիսի լուսոյ ծագմանի՛ ցուց-
» ցին զործք ձեր առ Իս բարւոյ, ի փառս և ի զով-
» քիանս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է օրհնեալ յա-
» հեւտան »:

149. Դիտակ Լիւկեայ քաղաքի.

135. Փոքրասիա ճանապարհի ևեթ ի հետևեալ տեղիս կոտիկաի՛ կոչ միւս հին տեղի, այժմեան Ալաշ գետոյ, ի բարձրաւանդակ քարափին գետեզերաշատեայ ի վերայ ծովուն, որ ի հնումն քաղաք էր, կոչեցեալ Լիւկասս կամ Լիւկեասս, Ἐλαιοῦσσα, Ἐλαιοῦσσα, և յետոյ անուանեալ Սեբաստէ, Σεβάστη, Sebaste, ի պատիւ Վեմմարեայ դիցուհոյ: Ի սկզբան կզղեակ մի էր բարձրաժայռ մեծ ի ծովեզրն, ուր Աքքեզացւոց քաղաքը Կապպադովկիոյ սակաւուք չատ քան զերիզական թաւսանն կայաց զղեակ մի, տեղի զրօսանաց. բայց յետոյ աւազիփոխ

150. Շիրիմ յԼիւեասս.

եղեալ մինչեւ զարգս Թէոդոսի է, և երբեմն ի նմա միաղորդք հոգևակոց լինեաւծգին. որպիսի է Ցուդաս՝ ի գահաւանդի բլրին, խառն ոձով և փոքրագործ տեսիլք, մին երք 4՝ տրամագծա. և 7 ½ բարձր, յորոց տախտակ կանգնած կան, որոյ Թուին՝ ի տասնեակքինէ երկրի տապալեալք: Մերձ՝ ի ծովափնին կայ մեհենակ շիրիմ մի բերդաձև երկտասանանկողմն կառուցեալ. ի վերայ զրանն եբեկր արձանագիր՝ որպայի կոծեցեալ և անվերծանելի Տեսողաց յորոց տեսին: Ի հանդիպակողմն քաղաքին ևս կան չիրիմք և զերեզմանք վեցեկոյք կոտնքոյք տեսանելիք, տեսողաց պահելոյք: Ելն և այլ բազում շիրեամբոց և քառեր միոյ ուերակք. այլ մեհենգոյն բնակից է մեծ Ջրերն ազդոյն, զի ևն և երկու փոքրագործ և այլ ևս չրամբարք. փոքրագործն յարեւմտակողման քաղաքին պատին գաղարպրաձեւ երկկարգ կամարգք. իսկ մեծագործն պատեալ գրաւիզ և անջնալ ընդ հարաւակողմն

ևն և այլ բազում չիրիմք և դամբանք յերերս պղտոյտի քարափին, քանզական ինչ ունելով և վիճակ արձանաց:

Չինչ եկեղեցիք յայտնեցան, որոց գլխաւոր՝ ի հետևեալ քարաշատին, այլ միայն բեմն և կոնքն և այլ ինչ մա-

152. Աւերակք հին չիմառաժոց՝ ի Գանձիտելի?

սունք ևեան, և՝ ի վերայ գրանն արձանագիր յոյն. Նոր- մարբեր և նկարք յօրինեանն: Արկղոյզ եկեղեցին՝ ի Հր. Մա. առաքեղն փոքր քան զայն, այլ գրեաքեվ ամբողջ կայ, բաց՝ ի տանեացն. փոքրագոյն ևս են այլքն և կոր-

153. Մատանեան յատեակաի՝ ի Գանձիտելի.

ծանեալք: Ի հարաւակողմն քարաշատին՝ չկայ աստարակ բոլոր և բրգունք են և բերդք մանեալք, որպէս Հռո-վիրա- ևն գայեսի, Ալեքի քաղ, որ և կամարագաւոն մի բարձր բարձր քառակուսի, մեծամեծ փեռքք չեեեալ: — Ի վե- չորս Զ., անշարժ և հետևելով տեղի, յորձգալոր վիճակ. բայց ճանապարհին որ առաջ ցՀլանա՝ բազում և այլ չի-

ի վերայ կամարայ՝ ձգի մինչև՝ ի գետն Լամասոյ՝ առելի քան ընդ երկու փարսախ ճանապարհի ուղիղ գծաւ: Իսկ ի միւս կողմանէ քաղաքին ապրյատակ պաղատոյ մեծամեծ կոթողաց վիմօք հռոմէական հաստատութեամբ չինեալ՝ առանի մինչև ի Սեբաստիա — Կայսերական գրքամբք քաղաքիս՝ CEBACTHNΩN գրութեամբ գտանին ցժամանակս վաղերեանոս կայսեր. Բեզերխրանականքն ΕΛΑΙΟΥΣΣΩΝ գրութեամբ, որպիսի է և այս (Թիւ. 149), կերպարանելով կին մի աղաղակարոյր, և ի հակակողմն գՀերմէս՝ քարգմանն և պահապան:

Միւս ևս և ոչ փոքր հին քաղաք Լամոս՝ երիք փարսախաք չափ ի հետևոյ Լիւեասոյ կայ ի ծովեզերին, առ բերանով համանուն գետոյ, որ և հզօրագոյն է քան զայլ գետսն վաղագայ, բարեհամ ջրով, և ծանօթագոյն առ հինս, անկարատ պահելով զիոյն անուն, մինչ զո

'ի վերայ սեմոյ արևմտեան դիմին քանդակեալ են ձեք զոր ծնեալ ես (տես յէջ 354), և սան ցոյցս Հեսպերեան կոմսուհի՝ զոր Լանկլաս՝ յայտ առնեն զիարդ Դիոս-

154. Իկոնիոյ ամրոցի 'ի Գաղատիա.

կուբեան եղջերոյ, և բովանդակին համաբի Նեսիրեալ 'ի պարտուն նոցին։ — Քաղաքն զետաբերանին՝ որ 22 մղոնաս.

չափ հեռի է յարևմտից Մերմենոյ, կոչ սանին Լամոս, կամ Լամոս բան հնոց, Λάμος, Lamus. այսպէս ասի կո-

155. Ազատպէտ 'ի Լամոս.

չեցեալ 'ի յանուն փիւնիկ բառէ, որ է ուտել Ծախել, 'ի պատճառս մեղադրելի հրէշի մերոյ։ Զեզոքս ինդ նշանաւոր 'ի ամս՝ անգրեալի Ծովագնաց Պոքոքոդ յամի 1812, այլ

ֆեղդրևաց 'ի Թուրք գերհաւատէն ջննել զդլուխ երկոյ-նաձիգ կրաքարի և գորշագոյն օրձագարի հատոր։ — Լրվու. մունս անգրագրն ընդ հարս.՝ 'ի քարտեսի ծովեզերեայ

[1] Ըստ կաթոգրս անգրեալ վասն գ. զոր Լանկլաս անխնամութ տեսաւ զրկ Saloufat-kaché.

[2] Լոս կիլիկեան Բերգեացւոց պատմի. Գ. 47, որ ձեռ Լամոյ զոս ասէ Նաւանձաչ և ասս Վիաստրոս. Βασιλεὺς δὲ τῆ

ԼԱՄՈՍ· — ԿԻՍՏՐԱՄ· — ԱՍԿՈՒԹԱՍ 347

Թերևս նոյն Երկեր ազգապատի գլուխ է զոր Զիշաղիք և Լանկլաս՝ յետ քառասուն ամաց եկեալ այսր (1853), իրր որիշ յիշեն յարևմտից Լամասայ, և երկարագ, մինչ ոմի՝ մեծ երկուասան կամարաց[1]. զգեստն ամենի ասէ տաճիկն, իսկ Լանկլաս՝ 'ի ձորն ամի Քաւ. տաճս 25։

Ամամաք 'ի բացեայ 'ի Լամոյ յարևմտից կուսէ յանկիսա վայրի 'ի Թամասէա և յատագաս հովիտ ամբառնայ ահռակ ինդրն Լամոսի (Լամաս գաղէսթ), բազում աղտագիտ պատկառ։ Զերի սա ընդ ձեռամբ մերայոցս մինել 'ի կէս ձիւ գարս, և Նաստեալ 'ի Մանուկի կայսերէ, որ և յետ սմին՝ էաս և գիկատոսամ բերդ, Կոտրգամոս[2]. բայց 'ի մեկնել Նորա անկաս գարձեալ 'ի ձեռս Հայոց, և էր կարասած Վասակայ Հոր Թագաւորացն Կոստանդնի. յետ Նորա Թագաւորեալ Թուխ Հարագաս Նորին Հաղկամ, զի սա կոչի տէր Նորին յամի 1197, յորմամ ընդ Կիլիս. Լամբրոնեցւոց առաքեցաւ 'ի Լեռնէ 'ի Կ. Պոլիս, և 'ի սկիզբն 1199 ամի գնաս 'ի Հանգիստ Թագաւորութեան Նորին։ — Զափամիք գետոյն Լամոսի, յամի 945, Կալիկաս քաղ զորավար Բանակաց' Հաստատաս. Կոստանդնի Զերմիեռաժեն կայսեր' գաղն Խաղաղութեան կոչեալ ընդ Պասարիս տեսաս Տարսոնի, որոյ փոխանակութիւն գերեալաց։ — Քաղքի գետոյն 'ի տափարակ գետնիքանէ և յանմահաց 3 քարարկի' զոր Թուրքք Թիւֆէնկ-գուխի կոչեն, 'ի խորշ մի ժայռին

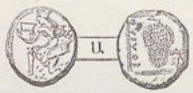

156. Ալ-գալէ (Ալիտաղ) բերդ.

Նոյնպէս հեռագիտական՝ ազերն, երկու Նեռագ և վտանգաւոր մի, զոր հանգիր Լանկլաս Նաէր բազդագիտ իշխանատոմն. այլ քան սոցից Կիլիկիացւոց ազգասէր բերդատեառքն 'ի բացման տերութեան Նոցին և 'ի տարածին Քաղաք գիպատ էրթեանց, փակեալ գնաստ բերդի էրթեանց կարեալ է զգէՆան 'ի վերայն, ատ. Նշանակ հարատաճարգային ասացաց։ — Ի հարաւ Լամոսի էրթ գիտատաս. Նեռ Հեռ կոչ 'ի Ծովեզերին այլ բերդ, Ալգալէ կամ գալէ կոչեցեալ, երկու կիսաժոչ քարակերտ չինատածք։ — Գիտանին անհարթ է և յոյժ քարատայտ, այլ և կոպճատ խառն որպագ, յորս յոյզ մանն կապատ գոյն կրաքարի և գորշագոյն օրձագարի հատոր։ — Լրվու. մունս անգրագրն ընդ հարս.՝ 'ի քարտեսի ծովեզերեայ

τότόν μέν εἶραν οὐδαμοῦ, τὸ δὲ ἐν Ἀφιῳ δὲ φρούριον ἀμαχεὶ παρεστήσατο ὁρμῶν μᾶλιστα ὧν. Εἶτα Κίστραμον καὶ Ἀνάζαρβον πόλιν εἶλε περιφανῆ. — Cinnamus, IV. 17.

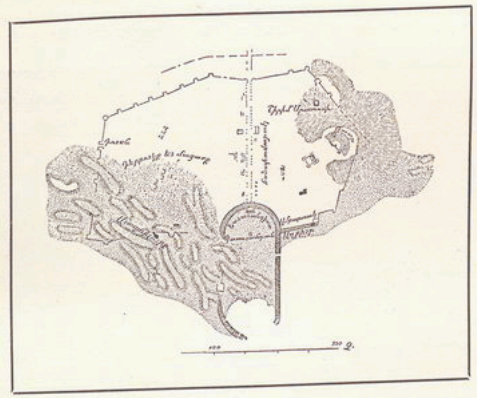
լակայ, յարևմտեան հարաւային ծայրի մեծի գահոյքն Ակիվիկոյ։ ընդ որ անցք 1934 Զ. բարձր՝ իջնացանեն յա-կունս գնացս, յարօտս Աշտ-ծղու Թաւրքանաց. յա-նուն գիմաւորի նոցին՝ Ալի-սկի հայկազն կոչին սրատա-վարքն բարձունք 2040 Զ., որոց հանգիստնցա. Զիհաւիճի յետս յունիսի 1853 ամին. անդ հարակիցն ամպատիր ա-մենս երթս միայն՝ գնան կանխաշա ցրատքեան։ Ի նոցն սահմանս նշանակին և արօտք Ալչեկիր տաշտի, և՝ ի մի-ջակտնանս Հորաշտաին՝ Գարաձա-նայրա արօտք։ — Ա-տատան մինչև՝ ի ծովեզրն են գետք, Օղուձ, Քիվիկ (Կապա՞), Ռուզուս, Տարիք, Ալագա. և յամենչ գետս բերանոյն Լթատամուտ, որ և գիմաւոր գետոցն երեսի լի-նել. և մերձ նմին նշանակի Գասլ-քեոյ (Բերդագիւղ)։ — Ընդ միջ կամ՝ ի սահմանս Օղուձի և Գարաձա-նայրա Հանդրատանի, ի մեցատատա և յատրատատա վայրի՝ ե-րեսեցան ահերակք մեծի չիւն մեծամեծ ահանց բեկորաք։ — Ընդ միջ Սօրգանի և Մէզկոլայ նշանակին հինգ կամ վից գետակք մանուկք, յորոց մին կոչի Աղտպաշ, և ատ. բերանով նորին ահերակ Համանատն բերդն, որ և Գազտպազր. մեա՝ ի հիւսիսոյ նորին՝ Լօմխի լոյ. ատ. ա-վատ ևս, կամ ատ. մերձատար վտակատ և հուպ՝ ի բերանն կոյ ահերակ՝ Շէնիր-պօղազ նշանակեալ։ Մինս ևս՝ ի գե-տակապ կոչի Տիլիճէ։

157. Հին դրամ Սոլոյ.

156. Ի հիւսիսոյ Համատրոյ Հորատակ վիճակիս Վ ատրա-գոյ, և՝ ի հարատագ Կիւրէղ-ահէղ գետաշխարհ ատ. գրամ Մերսին է, Հոգի Հորատն Մէզկոյի կոչեցեալ յայժմատս, իջնալ՝ ի տորտորից բարձրաբերձ Քամակ (Տիւմպէլէկ) լերանց. ի Հնումն կոչէր Լիպարիս, գնոր անուանն առնու՝ ի Մէզկոյի գեղջէ, որ մերձ՝ ի գետաթերան Հորին. ի վերոյ քան գոյն յամենչ (յարևմտից)՝ Հնամեայ Շէնիկի (Շապկիի?) գիւղ. յահենկէն՝ Գարա-Տաճիկի. և ևս վերա-գոյն ատ. ապրեսամբքն՝ Ապոլ, Գարատաս, և այլն։ Ջանեալ են վարքս, գրպէս և այլոց Հորանայ վիճակիս. բայց ի Հնումն Հաշատատր տեղիք էին՝ ի Հովկերին. յորոց մին յարևելից գետաթերանն՝ մերձ՝ ի Մերսին և յԱՀզիսլէ, Զեփիւռիոն կոչեցեալ քաղաքատան. ատ զազգէն, քան Պլինիոսի[1], գլատագոյն կատար-ատծատն մերձատրեան (molubdæna) կոչեցեալ, ի գէտս տպեգա-Նեաց վիրայ։ — Մինսն Հաշատագոյն ևս՝ յամէն գետա-բերանոյն յերի Մէզկոյեայ, էր Սոլի կամ Սոլի քաղաք. Σόλος կամ Σόλοι, Soli, Soloï, Solopolis, յիշատակեալ յատատագ Կիւրեղի Աթանոյ. Համարեն ամենք գրագէտք ևս չնչեալ՝ ի գատի Սոլոյն՝ ի բարեկամէ Նորին Փիլոկիա-գրոս Քազատքէ։ Բազատատնեալ էր յոյժ վաճատատա-Հութեամբ և Հոխատիամբ՝ ի գազմատկանէն Քատեաց-յոյոց՝ Ալգեսիլգ և Հատգատյիք Համարին կոնդեղգ Նո-բրին. որք մի ոչ ուրիշ խօսէին դյոյն լեզուն՝ տոլորտ քիեն գատ-գատ։ — Ի ժամանակի Միհրդատեան պատե-բազմոյ՝ արշաւանի ատիարհատ մեր Տիգրան՝ Նիկո-կոմից տեղոյն և վրէժխնդիր Հատմոյեցոյ՝ ի Հոր և ի տուր գատելով և գկրոմանս գայատերի Ակիվիկոյ յատեր գարձոյց և գՍոլի. այլ յետ ոչ բազատմ ատաց Ակիվ գոմ-պէի ընդդէմ Նորա և գնտատագոյն, գրատևաց և ևս վի-րատատնեալ գքաղաքն, յիսր ատեան Կոմպէիոս Մոպիոս, Pompejopolis. ատքագոյց պարբե-պազ և մատրակոյգ, և ոչխարս չհնատատ-ազ վազեցուցա-ցեալ՝ չհնատ և գեղեցիկ նատատնգեան ձատատն, իրրև 460 Զ. ընդ երկայնն, 220 ընդ լայն, ատատել կամ պատ-

կաս, և ատելի քան երկու Զ. բարձր և 15 Զ. Թանձր չնչազատ ամբարատակոյ, յորատ յարևելեան կողմանն գիմակ քազաքին։ — Ի ժամանակի Միհրդատեան պատե-բազմոյ՝ արշաւանի ատիարհատ մեր Տիգրան՝ Նիկո-կոմից տեղոյն և վրէժխնդիր Հատմոյեցոյ՝ ի Հոր և ի տուր գատելով և գկրոմանս գայատերի Ակիվիկոյ յատեր գարձոյց և գՍոլի. այլ յետ ոչ բազատմ ատաց Ակիվ գոմ-պէի ընդդէմ Նորա և գնտատագոյն, գրատևաց և ևս վի-րատատնեալ գքաղաքն, յիսր ատեան Կոմպէիոս Մոպիոս, Pompejopolis. ատքագոյց պարբե-պազ և մատրակոյգ, և ոչխարս չհնատատ-ազ վազեցուցա-ցեալ՝ չհնատ և գեղեցիկ նատատնգեան ձատատն, իրրև 460 Զ. ընդ երկայնն, 220 ընդ լայն, ատատել կամ պատ-

160. Քատատաձեւ Պատկէատպոյտ.

159. Շիրիմ Աղատատի.

161. Դրամ Պատկէատպոյտ.

158. Հին դրամ Սոլոյ.

պէկատրատ, ատր գրեալ գիրս կամ հնատ ատելի քան 300, յորս գտանէին և հատատատիճք և ատհեղգ գրա-քիչք. երեքին ևս կային յԱ դարս նախ քան զքատա-կան Փիլիպն։ Ի Սոլոյ էին և երկրորդ փիլիսոփ կատար-եղբարք, հոյլ և տրէր, ատաքինն՝ ատ՝ ի գատատնեալ հնատին ատատատպէս ծիծատելով մեռեալ։ Աշնատին քան գատատ հոլի Աղատատ, ՝ի Նոմին Գ. գարս, հնատկեալ յայժ վտակ քերդատարդն Ատատպատյատրևան կամ Նշա-նաց երկինք, զոր Ակիվիկոն և Գիլմանիկիա և ատյք տնտիք գրատատեալ՝ ընդին՝ ի բատին լեզու և՝ ի յատս. ատրա գե-

1 Est et molubdena... vena argenti plumbique communis... Laudatissima quæ in Zephyrio fiat. — Plin. *Historia Natur.* XXXIV. 55.

բնգման համարի լինել՝ ի բրտակի յարևելեան հիւսիսային կողմն քաղաքին։ — Ի ժամանակի Միհրդատեան պատե-բազմոյ՝ արշաւանի ատիարհատ մեր Տիգրան՝ Նիկո-կոմից տեղոյն և վրէժխնդիր Հատմոյեցոյ՝ ի Հոր և ի տուր գատելով և գկրոմանս գայատերի Ակիվիկոյ յատեր գարձոյց և գՍոլի. այլ յետ ոչ բազատմ ատաց Ակիվ գոմ-պէի ընդդէմ Նորա և գնտատագոյն, գրատևաց և ևս վի-րատատնեալ գքաղաքն, յիսր ատեան Կոմպէիոս Մոպիոս, Pompejopolis. ատքագոյց պարբե-պազ և մատրակոյգ, և ոչխարս չհնատատ-ազ վազեցուցա-ցեալ՝ չհնատ և գեղեցիկ նատատնգեան ձատատն, իրրև 460 Զ. ընդ երկայնն, 220 ընդ լայն, ատատել կամ պատ-

Ծագատեն, Հա՝ ատրգատան, ոգխատզդ խաղատդդ, Գատմգէի վերատնգնեդրն, և այլն, որպէսս է Նշատեալ և՝ ի պատ-

կերևալքս ատատատոր, յորս Նշատատր է Նորատիտ մեծ պղնձեայն (Թիւ 161), երեքով գատատն քաղաքին՝ ի մեջիկ

լատատի[1]։ Մեծ ատատատիճան երկրի՝ չատի 525՝ խոյատ-ատնապատդ գրատգատ, կամ ոչ ևս վիրատպատծդ յատատին վայելչատիճնեն, որպ Նշատեք քատ ատերերն կան մինչև ցօրս ատր. և գչխատոր ատծդիկ է երկիրպեան երկրին չատ՝ երբ 15 Զ. գատգաշնատական երկերիքոր ատատդ, ՝ի կերպատեկ չրիատական Նատատնգեատին ձգեալ ՝ի քատա-քատկէին ընդ Հո. եր. ընդ երկրատնքիսն պրդատատյի 450 չատից, մերձ. յատաց գատն քատգաքին, յորմէ և ատերդ չատից, մերձ. յատաց գատն քատգաքին, յորմէ և ատերդ Ձգի պրդատաց ատյդատատակ մինչև. ՝ի կատարդ մի կորձա-Նեաց. ատելի քան քատատատն ՝ի ատատդն տատատեին կան-գատն կան յատրևելեան կողմէն, ատրևմտեան գրեալքի ՝ի ատյատ. ատյատատ գիրն. 5 1/2 Զ. բարձրութեան է ատատդն, և երբ 0, 95 տրատատկիճն. մէն ՝ի չորից հատա-

1 Դրատ ատր պահի ՝ի կոյտերեան Քատդատարին Վիեննայ, Հրատարակեալ ՝ի Ֆրիդեքոյ (Fried. Kenner) և ՝ի Տատդատքեատ.

բոց վիմաց զուգեալ. կիսք ի սեանցն կարմիրագի սեամ են, սյլք խառն, և խոպակքն սկսակս քառակս ունին սեղեաց, պատկերաց, և յատիկանի կերպարանաց, և սրիք սրիք անուանս հառնչական կայսերաց. Թուի երբեմն և կամարակապ լինել սեանցն, զի այսպիսի ինչ կայր ի հարաւային ծայր սրահանան սիւնադարին [1]: — Բարեբախտին քաղաքին ի բլուր մի յեցեալ է Թուայն կամ Աքիիրատոյ, որպ հիմունք միայն սպիտակ վիմաք և սակաւ ինչ յատակհանացն երևին սրդ, և մարդկան քանդակապատիկ Աստղիան: — Ողջագոյն մնան սրարիսպն չրջապատ զբոլոր քաղաքաւն, քառակուսի սյսպարակք, սակայն քան զերեսուն. իսկ սրտաքոյ քաղաքին ոչ սակաս չիրիմք և գերեզմանք և սյլոց ինչ չնուասեղոց մնացորդք, յորոց գուշակի բազմամարդ և կարի չէն լինել Պամիեսւոյսոյ, Քէ ոչ շատ ընդարձակ: Մի ի չրջմանն կրաքարեայ՝ չափաւոր սրաւեսակս՝ հանեալ ի սեզուքէն

162. Կամարափոյտ Պամփուլոյսոյ.

զի կղզապերքն Պիխարդի? (Bikhardy) գրի սա Պիթորդիւ: — Մերձ ի Ծովէդն կայ սպրիւր քաղցրահամ, — Սահման Նաւահանգստին և Ծովէդն Պամփուլոյսոյ՝ Հաթեաւն կոչի ի սեղացեաց, որք և սահմանն սրեալ լինել Հրէի չինողի սեղւոյն: — Ի սահմանս Պամփուլոյսի գտեալ հետաքրնին բուսոյսն նոր սեռակ ճիճիւիի՝ կոչեաց յանուն սեղւոյն, Silene Pompejopolitana, և զսա յայլոց բուսոց Նդանակեալ և զՆերփեսի խառգոյն (Centaurea glauca), և *Պռեծոգի կորա-կեղև (Orobanche camptolobis)։

» բահաքիեսին »: Կանդագայդ՝ կամարքն է, որիշ՝ ի սիւնադարէն մեծէ: Վարուն Թուի նաւահանգիստ Պամփուլոյսի յայնմ ժամանակի. զի յիսուսական ծովեղերեայ սեղացւոյն միայն մինին գոյուց՝ Porto Bombilico գրի, Քէ և անգր քան զԱմասս: — Ի սահմանս Պամփուլոյսի, բան Երկրորդ Պիլիխոսի, էին կարաձոր սղրեղք. զնոյն վիպեալ և զերգացեալ մի կոգմանցն ի սիւորն գարուս սա Պոթորդ, և սակ լինել վեց ժամուք ի Հռ. Եէ. Մերձինայ. զոր և ի ժամանակի եղիպտացիսն մարդկ սառգեալ Խորհրդոյ՝ ի գործ էած: Տե-

1 Ուզեցող հաճապարհորիք գրեսցէ սերձաժամանակը (Պոթորդ, Գորբըրդ, Լուիկըա, Ջէհհոլեի, Ընդերման, Տէվին), գիսուդան Յոպեալ սրեան Թուին անհրաժեսքապէս, 40, 41, 42, 43, 45.

Բ. ԾՈՎԵԶԵՐՔ ՏԱՐՍՈՆԵԱՆ ԾՈՑՈՑ

137. Ջսյսք մասին ծովեզերեայ Հայոյ՝ որ են յատակ սահմանք Տարսոնի սրզէն սեղացեալ եմք զսրևմնսյսն կողմն, մինչև ի գետաբերանս Կիւդնոսի և Մերսիայ. իսկ որ սնսրի և սեղր սրևելեան մինդն է գետաբերանս Պարսի և Պիւռամոսի՝ մինչև ի հրուանդանն Կռաղոյ Ալ

նան Աքեռնաց Պատրանան (Αντιοχέων τῶν πρὸς τοῖς Σαρου), մերձադրեալ ևս ի Պարս գրելի է զանգիր. այլ որ զկարգ և ի բան՝ չէք ինչ ծանաւթութիւն, որպէս և ոչ յայնմի միացուած նմին։ Պատմիչ զարծոց յետին Լեւոնի՝ ասէ զնան Ռոսթ, ի Կռանիկոսէ նահապետէ Պատրանայի (Պարսից) իրրև երեսուն փարատս, ի տէրին ա. նուանեալ Գունդասպաս, մերձ ի Ս. Կիպրիանոս, զոր համարիմ նաւաշանգիստ մի լինել [1]։ Աշդր ևկին յետոյ և մայր նոցա և կին, և նաւեալ յերիվարս գնացիլ երիս սերս և երիս գիշերս՝ հասին անհնարագս յԱրտաբան։

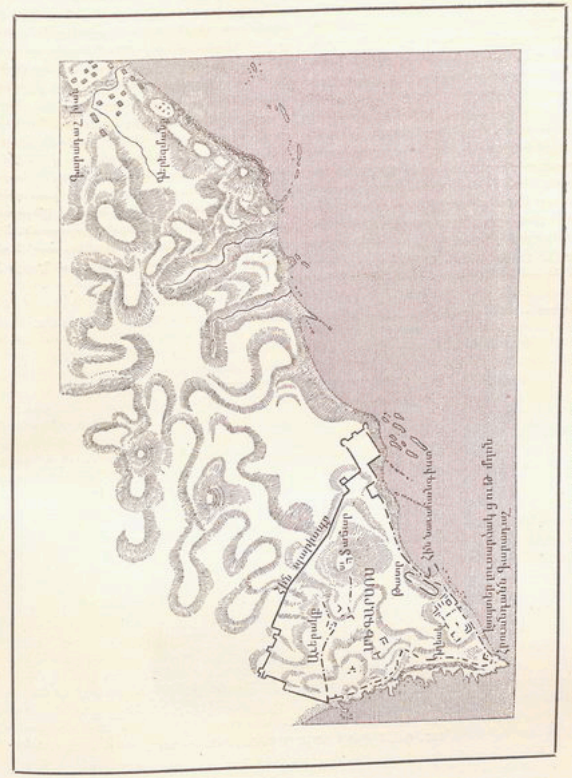
Ա. ասմանացս հասարի և երկրորդն Զնիվևրիոն, լեզուակ մի աւազուտ յատակեալ ի ծով, և ամենայն ծովեզրն ցԳաթաղաչ՝ աւազուտ է և ճախճկուտ, և հնազանդն աւազապլաղք են յանցիլ գաստին. են և ընակք, յորոց մին իրր 12 մղոն երկայն ընդարձակ ընդ ծովա՝ ի ժամանակի յորում Պաիկրդ (1812), և կղզեակ մի ի նմին հանդերձ աւերակաք. երեք ռանդաստ խոր էր ջուրն ապի, և նաւային ի նմա ձկանք և ընակէք հաւք. և զի ոչ ընդ այլով կոյս և ոչ ընդ գնոյ հաղորդութիւն ունէք, հարկ է քէ ծովն յատակէր ընդ անցս ի ցամաքն կոյս. բայց յատակին ժամանակս չէ անհնարս քէ ջրանցքք հնձ եղեալ իցեն Պիւսանոսի։ Պատմեալ զսա. քիթեանն Panorpa Coa զեղնաթև և սեափայա զազգակ փեսրաձևագ (պատկերեալն ի բնագրոմ քեանս յէջ 33)։ Ի կղզեկէն կամ յեզերս յնէն է աւերակ եկեղեցւոյ, զոր ասանձին կոչէ յանուն Ս. Աթդրեի [2], ուր սակ ի կուսակրաց Պատրաց կատարեալ էր զրօսարան յոր ձկանց յանկին։

Շրջանգանն Գաղատաչ-պատանոյ տափարակ սպիտակ ժայռ է կրաքարատ կազմեալ, իրր 125՝ բարձր, չերշանակի վերամբարձեալ ի մակատարդ ծովեզերէն, որ ի Լամանէ միտն ցայգ՝ ի սպառ հարթածաւալ երեսի. բլրակք մանանք յեսկայք ի հրանդանն ձգին ի ցամաք կոյս, պարզածաձկալ ցամաք կազմեալք, որք ևս քան զևս ատեն և բարձրանան ի կողմն Պատանոյ։ Նէ ոչ սակաս ատեղակք ի հրանդանին. ի հիւսիսակողմն ելեկեզեալ մի սպաշէն չորեքք գեղեցիկ ատամբք, նկարէն սրմանք, բան ատանդաքեանն Ս. Նիկողայոս կոչեցեալ, և չրհոր խորին տա ընքեր, և կամարիք գամրանաց. ոչ հետ՝ միացորդք բարանեաց. ի հարաւակողմն քառասկաս մեծ չինած բերդատեղի, կամարակապ. ի կատարն գրանն որ ի հիւսիսոյ կողմանէ քաղաքի վաշանի կրկին ընդդիմահայեաց ատիճանք, զոր Գոթերդ համարեցան. Պատնիչացոց? Նոյն, այլ Լանկլաւս ոչ երկրայի հայկական յինել. հնագոյն ևս ձեռակերտից միացածք գոն յատակեան քարաձևին։ Ունի և լատին բառասու 40 Զ. բարձր յերեսոյ ծովու։ — Բան նախենաց նկարագրեցեալ՝ հրանդանոյս այս ծովակիր, որոյ կրկնալ և քերեալ ի ծովի՝ Պեդասոս է, Μέγασσος, Megarsus, կամ Պագասոս, Πάγασσα, ուր որմ անցանելով յոյժ ժամ Պետեանի՝ Քաղէր ի ծով. էր անդ մեհեան մի Աքեռնասց յանուն քաղաքին կոչեցեալ (Անդրասեան Աքեռնաս), որում զոհ մատոյց Աղեքսանդր։ Ասկաս գետս են յոյժ դրամք Մեգասոսի, կերպագրեալ աշտարակաթոյր հինի և գետոյ ի լերս, և գրուածով՝ ուր Պետեանի լինել, որպէս թէ գոյր և սպառ համանման Նոյն քաղաք. ΜΕΓΑΡΣΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΩ ΠΥΡΑΜΩ. — Երիս կղզեակք են յարեւելից հրանդանին, նոյնպէս ատեղակս բնդ ունելով, և արդ ապատանապատք նատրգաց, որպէս և իրիւանաւանն որ ի ցամաքի խան կոչեսին, ուր Պետրի Աստրոց հաստատեալ է գնօղ իրր 30 տանց յանուն Գաղատաչի։ Ըս մեզ յերկրորդ քաղաքդի գաղտս՝ շինն նշանաւ տան յազգէ Նոցին՝ բրանգեալ ունէր գիտութիւս։

164. Գաղատաչ խան.

Ասկաս մղանաք ի հիւսիսոյ Մեգասոսի խնդրելի են ատեղակք Պալլաս քաղաքի կամ բերդի՝ գտանելիսոյ արդիսոյն գիւղացանցն Մոզասոն և Ամիխլոսոյ որդւոյ Ամիխլոսեան, ի բարձրատանդակ վայրի, որ կոյր յաբեղիոյ կասէ Պիւսանոսի՝ ի հնումն. ի վերոյ նորին կամարչի սրինալ Աղեքսանդրի՝ ի Մեգասոսէ գալով ետնատ ի քաղաքն. պատանոց գոհիք գրպղին Ամիխլոսեան, և ապաշարի սրոյ գտագործ, որոյ նատանցն գիտ համարեր Մեգասոս. Հարկ է քէ և ինքն քարգաւան քաղաք էր չոհատանի, և գյուխ վիճակի կամ գաւառի յետ անուն կոչեցելոց Պալլավտանն, Μαλλώτις, և գրամ ևս հատանէր առանձինն, որոյիսի է այս ընդ իշխատնեամբ աչքնինեան Պարսից հատոյ. Եսկ ի կոյսեբանաս՝ կերպագրեալ կին նատրալ ի քարաժայռ առ գետով, ΜΑΛΑΩΤΩΝ գրութեամբ։ Այս անուն յիշի և ի դիրս Հին կատարադաց, 170 ամս. Նախ քան ըզԲաւական Փրկչին. « Գնաց ևս Տարս(ան)ացոց և Մա» լոսացոց՝ ժամանակն ի գրգիռ վայրի դիպէ. զան զի « առեալ էր գնոսս յատանս Աստորիդեայ Հարճի Քա» զարին Տ ». այսինքն, գնակիչք երկոցուն քաղաքացն որամանակ՝ զան կարգելոց Քագատարին Աստրոց՝ զիր-

166. Մեգասոսոյ = Գաղատաչ-պատանոյ, ևս առանցքակ գծի մղոն։ 1/13,000.

165. Գաղատական գրամ Պալլոսի.

1 Vers la dite rivière d' Adanés... sur la dite rive en une plaice qui se nomme Gondaslas, près de Saint Cipricn. — J. Dardel, 72.

2 Լաճկրա., Հանապաբհաղրութիւն, 422-423։

3 Գիրք Նեհեմիա Մակաբայեցոց, Դ. 30։

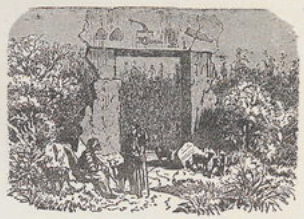
նաւահանգիստ Mallo կամ Malo։ Բան զհանդոց անանց՝ Պատրոս միոյ Լատց, ապատամբելոյն ի նմանէ, այլ բանաքեանք Աքեռնասեանն՝ Աքեռնաքրիս, առ ժամանակաք Սենեկացոց սպասէս կոչելոյ. զի գոյս ևս ի նմին անհնարագս Ցիլիկիոյ։ Ըստ և ի միմին գոյս նոցին ան-

չել էր Մուրսիլ, զի ասէ, յետ Պատոյ ընդ սոս անցեալ Ջանան գետ՝ Թոսի ի ծով։ Գտանելի էր գետոյ ցետ Ջանան կոչէ ի Հոյոց՝ յետնաձոսեան երկրին. զի քէ գրուէս կոչէ ի Հոյոց՝ յետնաձոսեան երկրին. ոչ հաստիմ բան Լանկլաւոյ՝ քէ ան ինչ Գասրիճիմոր բերդ, զորմէ հատեցաք յատոն ասելն (յէջ 143)։

Աւանդի յանանց ատանոյր գարագետոյ գատատարանն՝

Նիխանովի՝ մոյ յեօթանց Սարկաւագաց՝ ընկերաց Սրբոյ Դեսիոսիկեան։ — Ի Հ. Կ. Մալաթի կայ կամարի մի հին՝ ձեռագիր տող՝ ի ցանփր։ — Ընդ մէջ հրատարակեցաւ Գալաթիա և ուեբակաց Մալաթի՝ ի քրիստ. տ. ՌՃՀԲ։ Ի մէջ այլոց ուեբակաց են ոչ սակաւ. գիրեզմանք Թուրքաց, սիւնաքարք Յունական կամ յարկք, պատուհանք որպէս զիրս նահատակաց. և Թուին ՂՂԻ-ական կոտորելոց, ԹԻՀԲ։ յամի 1320, յորում բան շարադրողին Սմիռնայ, « կոտորեցին զորգն Հայոց զորան » Մարայ առանձն Բարիքարկու., (քննելի անուն և տեղի), և ի սահմանս Պատա., և խոցեալ յանօրինաց » մեծ խիստն սէր Կանչին Գազան կիսադին և մեռան։ » Զերեն և յատակ և յետոյ այսպիսի կոտորածք ի սահմանս Պատա։ — Ի հիւսիսոյ Մալաթի շորք կամ հինգ ժամաւք հեռի՝ են հանգրուանք Թուրքմենաց և գետ գլխաւոր՝ Ազրան անուն։ — Ի սահմանս նորին, և առ Թրքիէն գետիւ զոր յիշեցաք յառաջն (յԼ 253), հանդերն ամենք եղեալ զԱնելևկիա Պիւռռամեան քաղաք, զուշակելով՝ ի վերստաւքենէ զառաց, ΣΕΛΕΥΚΕΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΩ ΠΥΡΑΜΩΙ.

Հնի ասպարիզական ծովեզերաց՝ յայսմ բաժնի նշանակէ 120 ասպարիզօք (վեց ժամու) յերից գետաբերանն Սարսի՝ զոր ոմանք անուանեալ Կիսիայ, Cephale, որ Թարգմանի Գլուխ, կամ Քանխա, Testa, և բա. ևս բան անանց Գանխիա, Paxia, զի յայս անուն նաւահանգիստ յերից յայլմէ. հորագոյն հեղինակէ։ Գլուխ կոչեալն Նշանակէ զբերան Գիւռամոսի՝ որ յայնժամ Քաֆէր ասա, զանգեալ կամ մերձեալ ի Պարս, վասն որոյ այլ հեղինակ կոչէ Գլուխ Պարսի, Capita Sari։ Ասի յԱնտիոքիա Պիւռամեան ՀՀՃանասուն ասպարէզք էին. Անտիոքեայ ցՄալլաս 150 ասպարէզ.՝ի Մալլասէ՝ հարեր ասպարէզ ց՝Երիկան կղզիս (Didyme), որք Թուին կղզեակքն վերդիշեալք յարևելից Գաթադասի. զորս յերէ և Ստեփանոս, և Մալլասի պատահեցուցանէ ։։ — Ի կղզեաց առաջոյն երեսուն ասպարիզաւ՝ էր հրամանատ մի Բանաւորիա անուն, բան ոմանց նոյն ընդ Մեգապատա. առ նմին Նշանակի և Սեռեսլօիս քաղաքաւան, Σεβέστόλις, բան այլոց Սերեսնիփիս, Seretilis. առաի և անդր ակտանին ասհմանք Պատա կամ բերան Ջորոյն Հատոյ, յոր մատիքաս։

167. Դուռն ՅԱլէի, մերձ ի Լատա. (տես յԼ 346).

Գ. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԾՈՎԱՓՈՒՆՔ

ԿԱՄ

ՈՒՂՈՐՏՔ ՀԱՅՈՑ ԾՈՑՈՑ

158. Վերինս այս բաժին Ծովային Կիլիկիոյ, որ և վերջին հատորէն հայկական տպաւորին Անուանեալ, բազմադիպ զարևելեան հիւսիսային խորշ և ցանկ Միջերկրական մեծի Ծովուն. զորոյ նորին յարևելից՝ ի հիւսիսոյ և յարևելից՝ են անձուկ սահուք ցանցաթ պատեալ՝ ի լերանց. յատակին կոզմանէն լերինք Պատոյ և որք՝ ի նոյն կղզոյ ելեալ երկատուք՝ ու անանձրամ և միշտ յաղք. ի հիւսիսոյ անտոյգ են գնացք լերանցն, և ասչմանն ընդարձակագոյն՝ ընդ մէջ երկերի ձգեալ ընդ կոզմն Թրոյ. յարևելից՝ մի ըստ միոյ կանգնին Սեաւ լերինք, և Ալեանասեան լերինք և Փիներան լերինք, զորս մարթ է միանգամայն ցանուն Ալանասի կոչել։ Մերձաւոր լերինք որպարից ծովածոցին՝ յորմանգն մասամբ կրպատեալ են, պէսպէս զանգամածով, սպրպրելոյք հրաբղխային ներգործութեամբք, և ձևով յոյժ վայելուչք վիպին։ Իսկ գործ Թեամբք, և ձևով յոյժ վայելուչք վիպին։ Իսկ ի հարաւոյ՝ ծոյն ընդն ասչմանեալ կոյ, մասամ բացեալ իրրև ընդ մէջ երկուց անմեսի գրան՝ ընդ մէջ նահանգաւոյ Մեգապատանան հրամանատարին և ընդ Հռոսիկան սարի, Rhosicus scopulus, որ յԱզարացոց կոչեցաւ Նազպերան, Ղասս-Խանդիր. որք և զուարճալուսան դիրս ունին, իրրև 25 մղոնաս տարածեալ. գրեալք Նոդնան է և ընդ նոսին Ծղոյն մինչև ի ծագն յարևելեան սահման. զի ի հարաւոյ արևմտից ընդ արևելս հիւսիսոյ ձգի քաղաքն Իսն Խորն այն՝ իրրև 45 մղոն ընդ երկայն։ Արևելեան սահմանագլուխ լերինդն գոտանցանեն գԿիլիկիա և գամենայն ոտիարն Փոքուն Ասիոյ՝ յոտիարհացն Ասորւոց։ — Ըստ նշանակելոյ չափագրէ երկայնութեանն և լայնութեան՝ ահա ոչ կարի ընդարձակ ինչ է ծոցս այս, զորմէնս ունի Միջերկրականն՝ ի միջոցս տարեալ կողմանց երից մեծ հատուածոց հին երկրացեոն. այլ Թերևս քան զրնտս անգրի՝ չընդարձակ Հոդմանզիլ լերանցին, և գնդերիկ ևս քան զրնտս կղզուտս դոյն սակաւ, զգալոր ձևոյն, և յատկա զգալական լիմանտակով վաղելի ժամանակաց և ազգաց, և ևս առաւել՝ ընդ ազգաց նորին պատահարաց. քանզի բազում անգամ յանձնելոյնան ասիանց այսոցիկ՝ կատարեցան և ի նոսա նախ և առ ինչ ազգաց, և հաւել մարթ է ասել զՀայաստանեայս, որպէս տեղի յատակիկայ։

Ցետ հազարամեայ անցից և փոփոխմանց՝ զարթնու զվաստ չինաւորի Արևելեան ծովափանցս՝ ի միջոցս սակաւ ինչ ամանց՝ է Ազեքսանդրեան քաղաքին, յորոյ անուն հասարակաբար կոչի որպ և ծոցն, Golfo di Alessandretta. այլ զառաջինն կոչէր Իսսեան ծոց, Ἰσσικὸς κόλπος, յանուն Իսոոս քաղաքի՝ որ էր յաբեւելից հիւսիսոյ փոքրաքաջ ինչ հեռի յանկոյ ծովուն. պատմագրացն Կոզմոս կոչէր Միւրիանդեան ծոց, յանուն բազմաւան քաղաքի միոյ մերձ ի Հռոսոս. իսկ բան մեզ՝ Ծոց Հայոց. զի առ հարաւոյ թերակղզեաց Թորքիոյ նեղանց ասրմարքեան եղև, (որպէս և պատմեցաք պահանջէր), սրևմտեան ազգաց և մանաւանդ յանկոյ մարզ՝ ոյսպէս կոչել զայն. նա և մոլ իսկ սրեմնի գրեալ ի հազար սմու յառաջ՝ Ամիմեանս Մարկելլոս պատմիչ Թուի նոցին զ՝ Armenicus Sinus, Armenicus Sinus. սրեմն և անդրադն ի գ. գարն՝ ցոյսմոյր սկսեալ էին Հայկազունք. և ոչ միայն Ծոցն այլ և հանրերն մերոց ծովակզաց սր իրեանսրհեան Հայոց Իսրրհնանց տրբանէր կոչեցան. ի միջին գոյր Ծով, Mare Armeniæ, և ի փոռանկաց Mer d'Herminie, կամ Ծովակզաց Հայոց, Ripèria Armeniæ յառաջագրէն, և մինչև ցմերկ Ծիլ գոյու. իսկ ի գերանս և առ պատմիչս Վենետից, Le Marine dell' Armenia. վասն որոյ և մեզ գրեսցէ հարկ իսկ էր ոյսպէս Հայոց Ծոց անուանել զդոյս այս Ծիծի ծովուն, զորոյ սրտոս կոյ մեզ սեզագրել։ Բայց որպէս ի հետեւն յանուն բազմաւան քաղաքին Իսոոսի և ի Նոցանմ՝ Ազեքսանդրիզդոյց, ի միջին ժամանակս անդ՝ յանուն միոյոց Ալասայ յաշտասանէի կոչէր յանկոյ Ծոց Ալասայ, Golfo di Layazzo, և յեզմանի Golfo delle Giazze, և այս ոչ միայն յՀԴ. և ի ՀԻ. գրի՝ յորս բազմաստէր քաղաքն այն հարատաս հանդիստ Նոտաց, այլ և անոգան յայմ մինչև յամն 1621-Յ գտանեմ Նոցն.

Գրեսմբ՝ ի միջոցսրս սրեմնկան սրնանց ծովածոցս՝ են սրգ մեզք կամ Թասրան Ջահնոց, որ երբեմն սահի քան զամն մղոնս. ընդ սրեմնկաս էր, անգր քան զՄեգապատան Հրատարակ, և երբեմն անդրադ զԱնգամանան Հրատարակ, և երբեմն անդրադ զոն ևս. և մինչ տասներն սրտոգոյ քան զԹոցս էին մեռոյն՝ երկու հազար և սահի տարի յառաջ՝ զուշակեսբեն իմն սահին յետ պատգամաց, ևթէ « Եկեսցէ ժա-

Le Pyrame à la côte ajoutant d'âge en âge
De Chypre quelque jour atteindra le rivage.

¹ Փոսակ Թարգմանի Գոսսելին (Gosselin) պատկեր փոխում և չՀամաձեսկ պատգամս այս յԼոր լեզու և ի չափս.

¹ Սահմանս. — Malo portum habet ; qui coram se duas habet parvunculas Insulas. — Sanuto, *Secreta Fidelium*, II. IV. 26.

« մանաւանդ զի բոլոր ասացեալքն Պիւտամա՝ յատա-
» կեալ հասցեն մինչև զսրբազան սփոփանս Կիպրոսի ».
քաղաքի հանապազորդ վարչիւր գնով և գներ՝ ի լերանց կա-
տառներից և Կիլիկիոյ. իսկ զարգիս խոստացեալ սպրդ յա-
րեալքն՝ նոյնպէս ատազարկուս մեծ ամբարձեալ և ընդոյս-
նեալ է գծովափեանն, ծածկելով՝ ըստ ասելոյ՝ զանե-
րսոս Սեւեռաբերս քաղաքաւանի, զոր համարին յարևել-
լից հրատարակեալ մինել. իբրև տասն մղոնաց չափ տա-
րածանի ատազան ընդ Հբ. Մ. գետաբերանդն, որ
առեղ բնչ պակաս 500 ոտն է, այլ ծածեալ և ոչ որպէս
երբեմն նատարկեալ. նաև՝ ի սկիզբն ԺԲ դարու մինել՝ ի
Մանուսոս՝ ասի նատաց զալ ընդ Ջահան. և գիտելով
զնև ծովախանդն՝ զուշակի վեց մղոնաս չափ յատակեալ
ատազ կուսակիսն քան զսկզբնական ծովեզեր: Այս գե-
տաբերանդն երանեան հոյլք էրատբ հասց, և՝ ի
չամեան կատարածան կիներ: Կարծէ Ստրաբոն Թէ և
Ցարձագոս գետ՝ զոր օրինակ վարելով հող և խիճ՝
քաղեցեալ էր գծովափեանս առ Մալլոսս. բայց զի ան-
միաբան է նա յատագոսած իւր, և այլ հետագոյն ուրեք
նշանակէ զնդն կամ գնդնեանն գետ, ընդ երկայնա-
քեամբ ծով ինդիրն: Զկան և այլ նշանակոտ բնչ էորբ
քաղեցեալ չահանդ, այն է յորելից. այլ վր-
տակ մի չանկեան ծովածոցին, Թէ և այս կորնի ցա-
մաքի ընդարձակագոյն է քան զայլ ծոցոսն. իսկ յա-
բելից կուտ՝ Ամմոնեանոսն լերանց ինանեն գետակքն

Տէլի—լաց, որ է Գիճարոս նախնեաց, և Մրդէգ՝ որ է Կոր-
սոս: — Գլուխ կամ ներքագոյն զոգ ծովածոցին՝ ի Հա-
կէ. ուր վտակն այն Քաֆի և ուր համարի երեսոյ Խոսոյ
գրեամբ է կոչ կշիռ ընդ մէջօրէական Ամիասի (Սամ-
սոն) որ յերկրէն Գաշոսոյ, և գետ որ ընդ մէջ երկոցուն
քաղաքացոյ համարի կարճագոյն բոխանդակ Փռգիոն Ա-
սիոյ, կամ անփական կիրճ (isthme) նորին:

Ընդոյք Ծոցոյս Հայոց յիշխանութեան մերոցոյ՝ յերբ
կամ՝ ի չորս գաւառս Թուին գաւառցեալք. յորոց որոյս-
կի յերկ Ա. ձկներ՝ յորելեալոցեն, բոխանդակելով զԳա-
յոս, յոր կցորդել՝ ի դէպ վարկանիմ և զՊետ. Լերինս.
արևմտեանցեն պատաբի կոչի Բ. Եգիսս, յանուն շա-
հաստանին Ալայոց. իսկ հարաւակոյսն ձկերոյ՝ որ է
սորին մասն արևելեան ոլորտից՝ մինչև՝ ի սահմանս
Ասիոյոց՝ կոչի է, Գ. Ադոսս կամ Հ.ոսոս, յանուն
քաղաքին որ կոյ ի Հա. Եւթանան հրատարակեին մեծի:
Ըստ Օսմանեան վիճակագրութեան յայլ և այլ գաւառս
կատակալութեանն Ասանոյի բաշխեալ են մասունք եր-
կրիս. արևմտակոյսն և Ալայ՝ բնիկ Ասանոյ գաւառի
պատահին, միջին մասն և Գոյոյ Ազիր գաւառի, հա-
րաւային արևելեանն՝ Գիւան գաւառ: — Իսկ մեք ըստ
նախապարհեալ օձոյ մերոյ՝ պատգոյ յարևմտից սր դա-
զարելոցք գտնգագրութեան ա. Պօղոսի և Վեցպատ-
սի, և պատեալ բոլորեցուք զհիւսիսոտ, յանդ հանել
յարևելս Ծոցոյն Հայոց, մինչև՝ ի սահմանս Ասորոց:

Ա. ԵԳԻԱՍ=ԱՑԱՍ.

139· Որպէս յարևմտակոյսն Մեգարոսի այսպէս և յարևելակոյսին անկէն են ծովափանդն զազիպտիանք, և երկաւոտեք գետաբերանոց Չահանոց ամոյի ատազատք ցմեծ սահման. տակաւ փոքրագոյք մերձ ՀԱյոյ սկսանի հասատասան գետոնին, որ և Նեթամետոյ անդր՝ ի ծոյն ցամաքակողմեայ իմն զոգիէ, յորմէ գետոյն Լատերրոս-լոգ (Զաւանոց). առ որով՝ ի ժամանակի գրոհնանոյ լա-
նդն. Քաղի մերոյ (Սիմրոյի անուն) առաքարկել Օսման-
նեան պետութեան յորդորել Նատաշտնդեան. մանա-
ւանդ զի յատաղ քան զամս բնչ յայտնեցան անդ հանգք
ածդոց, և պետոյ մինել 30 չափ՝ ի խորքնին գտա-
տատ, այլ կատարոյն Ատանոյ ոչ կամեցաս տալ բը-
բել և հանել: Ընդ մէջ Չահանոյ յարևելից՝ իրր չորս
ժամուց հեռի, և Ալայոյ՝ ի Հա. Մ. երբեք ժամուց,
հան ատեղանք գտցոյք, զոր համարեցան տանդք լինել
Կասատապոլա, և առ նմին գետոյ մի Թուրքմանոյ Գա-
րակոյ անուն, բոտ Լանկլաւոյ, կամ Գարդոնկրդ բոտ
Քինեպդրի, որ անկն՝ ի կողմանեայ յամի 1813: — Երեք
կամ ժամուք՝ ի Հա. Մ. Նոյանէն գետ մի է անտանդքին
իրր 50 տանդք՝ յանտատանելի, որք պատանեն յորս
տպրկոյ և՝ ի վտանս գղիտոյս: Են և այլ գետոք՝ ի կող-

մանեան, այլ անծանոթք բնձ յանտանել, որոյ գիտատ
համարելի է՝ ի ծովեզերին Շամկոյ, յորոյ անուն կոչ և
զոգ ծոցոն յարևելից կուսէ, իրր վարտատս լոյս:

Ի գնդի կամ յատանէ տատ երբեք կամ չորեք փար-
սախոք ընդ արևելս, և նոյնքան՝ ի հարաւոյ կոյսնե-
ցեալ ատերակոյ կատարատոյ՝ ի լերկատեն ծովա-
մուխ ցամաքի կոյ անդոք գետոն Ալյա-գաչսի, երբեմն

168. Դրամ Լիկատոյ.

անատանի և հին քաղաք Լիկէաս, յորմէ և չորքի վիճակն
գոյատ՝ ըստ Օսմանեան վարչութեան՝ կոչ Ալաս, այլ
զուգամեան համարի Ալատոյ վիճակի, ընդ որոյ յերկ և
Պրէնտն, զոր ոչ գիտեմ յորում կողմանն և որպիսի իցէ:

Քոյոտ տաշմանի ծովափանդ՝ տատակ քան յայլ ծով-
եզերս Կիլիկիոյ՝ ետես Պօմպէոս հոյլս ազգի ազգի հատաց,

հոդատաղս, կաթսաս, տապս, բատս, ջրտրս, և վտատս
ձկանց հոծեալս զմկատանդքս չորեցս, այլ և կրնայս մեծա-
մեծս մինչև 75 կգհ. (75 հատորկամ՝). իսկ ցամաք եր-
կիրն՝ ի հիւսկոյ կողմանէ՝ 10 կամ 20 բարձր կերեսոյ
ծովս՝ դատ է խոտատ և սրբք մկակեաս: — Քաղաքն
եզէ կամ Եգէա, Αἰγαί, Αἰγαῖαι, Αἰγεαι, Aegae, Հատան-
օրէն չինեալ է՝ ի Թատեաց, այլ հիմնագիրն անծանօթ.
ըստ յունական աւանդին Հատարի վտան չատաբնան

169. Ալատ.

Քեան և յանդատքեան՝ նոտրեալ երբէ բազին կամ ան-
դրի յատատ սերտագատաց Հատմպեցոց, որոյ և
Ժողով նդեն՝ ի քաղաքս Եգէաց, ատ՝ ի վանել գվա-
սպանդեան գատ՝ ի չարատանի սփոփէ: Ի
դարձ Թագատոր Պարթևաց՝ ի Հայաստանի սփոփէ՝ ի
սկիզբն Բ դարու՝ ի պատիս Ադրիանոս, Hadriana, որպէս և յանուանե
քաղաքս և Ադրիանս, Hadriana, որպէս և յանուանե
Պատրեան. և Ադեքսանդրեա կոչեցաւ Macrinopolis և
Alexandropolis: Գատաղ իսկ քան զատատ ատեալ էր
զգատաբ տգատ քաղաքի, որպէս կոչ Պլինիոս (է. ԺԲ),
Oppidum Aegae liberum. Ի ժամանակի գրիտատնեա-
Քեան եգէա Թէ կարգեցատ տրքեպսկոպոսի Բ Սկիւ-
կիոյ. տատնէն չկնալ եպիսկոպոս է Մ. Չնեարհոս՝ զոգ-
ատատն քերթ Չնեարհատ նահատակեալ տնդ յամի
303 ՝ի Լիսկոյ կողմանակոյ, և Թագեալք ՝ի միատ

առաքեալ[1]. ՚ի նմին ամի և ՚ի նմին դասատուէ նահանգիս և հրապարակ վաճառուց հին արեւելեան ափոյրաց Պարսից, Հընդկաց և անդամ Հնոց, և արեւմտեան ափոյրաց՝ Խոռոզմոյ, Պարսից, Փռանկաց, Գաղղիացոց և այլոց տեանց:

Ի սկզբանէ հաստատութեան քաղաքացութեան Հայոց՝ սկսան յանախել արեւմտեացք յերկիրս յայս. առ որս առաքին պարգեւագիրք Լեւոնի կրեն զիասան առաջնոց ամ ՀԻ. գարս, մինչդեռ նահանգիսքոյք Նորին էին Տարսն, Կտիկոս և այլք, որք զան ուրեք յիշին, զի չև էր իւր յաջող անասուն մեծ հանապարհն վահանականութեան արեւելեան ափոյրաց, և հին շահասուցք Ծովափանց Ազգաց նախապատասխ առ այն զտանէին: Իսկ ՚ի հետոյ ապա և յընկենել ընդ իշխանութեանսն այսպիսոյ հարկ լինէր այլ ինչ անդրէն առաքեալ թնդրել կարեաց չահսն, որ զերծ կացէ ՚ի վտանգ հինից, մանաւանդ և մերձագոյն ձախարհիսն հին հանապարհն վահանականութեան Ուիր. և այսպիսի ցուցս տեղի Ալաս, ՚ի ծէն իսի՝ այսինքն ըստ դրոցն պատապարեալ ՚ի բաւութեանց Հոգեց. վկայեն և այժմեան քննիչք՝ զի չեք քան զԱյաս անդրէն հասանելոյս ՚ի կողմանս անդ ափոյց Կաթսանի և Ասորոց, յորում երթեին Հնդիկաց մեծ ջերմ մի անգղիական հասատարեր: — Ո՛չր ՚ի մերոյոց Հանէաց պատգեն և ձեռն ոչնալ, և յորմէ ամ կազմեաց, երազ, նշոյց զԱյաս, հանդիպեալ հասանելոյն, ասիրատակեր, բերրիք Ծովս և ցամաքի, մեքենացոք, բաժաներ, և ամենայնիւ որ կարեորն է մեծի և ասանելոյ ազատաման հասանգամանիք պետութեան միոյ ասանձնական յաղանց պետութեանց. — ցարդ չէ ցուցեալ պատմութեան զարձանացն այն բազում դրասասերց, և զնոր ձեռնակ պետութեան Հայոց յանկոչն խարսիր. այլ հասանիմ՝ քէ որ յետ Լեւոնի ամենահռչակ և ամենհասն էր ՚ի Հայս՝ արքայական Կասանեան՝ Հեթումոց և զայս. զէք ասեխանի է, զի ան կինդանեաս Նորին՝ ՚ի յետին արքունական ասան՝ զասանիին ՚ի յայս զայ Ալաս, որպէս քաղաք հաշասանի, ՚ի պարգեւագիր Հեթմոյ արքային սա Վենետկեցիս, յամենան հոկտեմբերի 1261 ամի[2]. յորում, ոչ յոկ պրկիս յասանինն Տարսն, Ակո և Թռիս բնակին ասարգանեցոյ ՚ի բնակութեան և ՚ի վաճառատնչութեան, այլ և Ալաս, որ ՚ի խորին քարգմանութեան պարգեւագրին (զի կարգասոյ է հոյ բնա-

1 Ալա այն Լատինս է որ յհոյ գիրասասերն Նահանգինոց ՚ի Սերաստիա: — Ի վկայասանն Թիւին՝ կրկնա ասի քաղաք Քուհեյ? Նոյնն, չեմեխելով Թեղեա ընդ այլոց Հանճանն քաղաքոյ՝ յորոց զին յիշուխա, միան ՚ի Մահիկանիս. կամ ըս. ևս ոգուեցք հասնել ոչասիս սեռասանաս յանան ՚ի նոյն ոչերս որ ասա Պաղասին:

2 In provincia Cilicie Egea dicitur civitas, ubi quadraginta dies comercia geruntur, et nemo de eis aliquid requirit: sed post 40 dies dicit inventor negotium facere fiscali redit. — Theodor. *De Situ Terre Sancte.*

3 Ալա Գաղիացոյք, որ ասկաս ՚ի քաղաքս Թեսաղ Թեղեն ՚ի սահմանէն ամի 1255, չեր ծանանցաց Լանդիսաց և ոչ այլ սանք, զան որոյ ՚ի բանիսն Գերասանդիացոյ Հայոց որ գրեաց գիասան Թեղեն վահանականութեան գործոյ սահմանոյ յորոց ՚ի Ալեքսանդր. զասանին յէշասան Ալասոյ Հասնելի գասանէ ՚ի Գաղղիական Լեզուի ՚ի ամի 1271. (Hayd, Le Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente etc., I, 501.) զինչ ՚ի Նմին ամի (1271) զասանին գիասանան գրասանք Ալասոյ, յորս յիշի և Հասոյասոյ ասան Գիասասոյոց ասէ, Logia Januensis. ասբանս գնի ասանք Թեղեն ՚ի սահմանէն ամի 1255, չեր ծանանցաց Լանդիսաց և ոչ այլ սանք, զան որոյ ՚ի բանիսն Գերասանդիացոյ Հայոց որ գրեաց գիասան Թեղեն վահանականութեան գործոյ սահմանոյ յորոց ՚ի Ալեքսանդր. զասանին յէշասան Ալասոյ Հասնելի գասանէ ՚ի Գաղղիական Լեզուի ՚ի ամի 1271. (Hayd, Le Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente etc., I, 501.) զինչ ՚ի Նմին ամի (1271) զասանին գիասանան գրասանք Ալասոյ, յորս յիշի և Հասոյասոյ ասան Գիասասոյոց ասէ, Logia Januensis. ասբանս գնի ասանք Թեղեն

2 Ի սկզբանէ հաստատութեան քաղաքացութեան Հայոց՝ սկսան յանախել արեւմտեացք յերկիրս յայս. առ որս առաքին պարգեւագիրք Լեւոնի կրեն զիասան առաջնոց ամ ՀԻ. գարս, մինչդեռ նահանգիսքոյք Նորին էին Տարսն, Կտիկոս և այլք, որք զան ուրեք յիշին; զի չև էր իւր յաջող անասուն մեծ հանապարհն վահանականութեան արեւելեան ափոյրաց, և հին շահասուցք Ծովափանց Ազգաց նախապատասխ առ այն զտանէին: Իսկ ՚ի հետոյ ապա և յընկենել ընդ իշխանութեանսն այսպիսոյ հարկ լինէր այլ ինչ անդրէն առաքեալ թնդրել կարեաց չահսն, որ զերծ կացէ ՚ի վտանգ հինից, մանաւանդ և մերձագոյն ձախարհիսն հին հանապարհն վահանականութեան Ուիր. և այսպիսի ցուցս տեղի Ալաս, ՚ի ծէն իսի՝ այսինքն ըստ դրոցն պատապարեալ ՚ի բաւութեանց Հոգեց. վկայեն և այժմեան քննիչք՝ զի չեք քան զԱյաս անդրէն հասանելոյս ՚ի կողմանս անդ ափոյց Կաթսանի և Ասորոց, յորում երթեին Հնդիկաց մեծ ջերմ մի անգղիական հասատարեր: — Ո՛չր ՚ի մերոյոց Հանէաց պատգեն և ձեռն ոչնալ, և յորմէ ամ կազմեաց, երազ, նշոյց զԱյաս, հանդիպեալ հասանելոյն, ասիրատակեր, բերրիք Ծովս և ցամաքի, մեքենացոք, բաժաներ, և ամենայնիւ որ կարեորն է մեծի և ասանելոյ ազատաման հասանգամանիք պետութեան միոյ ասանձնական յաղանց պետութեանց. — ցարդ չէ ցուցեալ պատմութեան զարձանացն այն բազում դրասասերց, և զնոր ձեռնակ պետութեան Հայոց՝ յանկոչն խարսիր. այլ հասանիմ՝ քէ որ յետ Լեւոնի ամենահռչակ և ամենհասն էր ՚ի Հայս՝ արքայական Կասանեան՝ Հեթումոց և զայս. զէք ասեխանի է, զի ան կինդանեաս Նորին՝ ՚ի յետին արքունական ասան՝ զասանիին ՚ի յայս զայ Ալաս, որպէս քաղաք հաշասանի, ՚ի պարգեւագիր Հեթմոյ արքային սա Վենետկեցիս, յամենան հոկտեմբերի 1261 ամի[2]. յորում, ոչ յոկ պրկիս յասանինն Տարսն, Ակո և Թռիս բնակին ասարգանեցոյ ՚ի բնակութեան և ՚ի վաճառատնչութեան, այլ և Ալաս, որ ՚ի խորին քարգմանութեան պարգեւագրին (զի կարգասոյ է հոյ բնա-

դիրն), Jatia գրի, (Քերեա վրիպակ Λ կամ La սկզբնատառից). « Et apud Jatiam dabimus eis locum ad fa- » tiendum domum ». այսինքն, Հոգէի վիճեսաց հասատարել և Ալաս տան բնակութեան. յատկութեամբ զան պարգեւագրէ որ յամի 1245, Հոգէիր Նոցա Հեթում տուն ՚ի Աթս, որով յայսմ ՚ի զև ևս պատատուսեալ էր Ալաս. իսկ զի իրրև Նորա իմն գնա ոչեր յիշի Ալատ յամի 1261, հասանելի է քէ գնա Նոր ՚ի միջհասատ ասն հանդիսացեալ վիրացնել էր Լեւոնեան ազգ գնոյս Գաղուն Հայոց. որ և ՚ի ասկա. ասն (ppp 80 կամ 90) հայկական կինդանութեանն, Թեղեա հանապատ պահեցան և ասիրատակ գանձ ՚ի միջոց չասհատհատութեան երկաց Ծագաց ասիրացի, քան յատրք ՚ի չաշատասանց այլոց ասիրացոյց ՚ի բազմագատեան ժամանակաս. զի ոչ հանդոյց մի ասակ էր մեծի ճանապարհի վահանականութեան արեւելից, այլ մարքէ քէ և գլուխ և կինդրան հանդրանանաց:

Հաշատագրեն և գնացագրեն Հանրութեամբ ՚ի հանապարհորդս գրա և ՚ի հանապարհագիրս միջին գասաց Մարկոս-Պօղոս (Marco-Polo) Վենետկեցի, որոց հարցն և հօրեղբարքն յամի 1269՝ յարեւելից Եսից հասան էին Ալաս, ոչ միայն ընդ Նոսին և ինքն ասատատ գնա երկուց ասից (1271), որոք գրիգրեն երկասագիր ասկատագրեանն Նոսաց, (ևքէ որէն իցէ ասել), մասանէին և երանէին ընդ Ալաս. քանզի ծանօթագոյս վահանականութեան Հայոց ընդ ասատաց՝ փետրնասագին ընկերագրի կարգէ և բազմահետատութեան չափոյ Լանդասի ընդ հոգիականացն. այսպէս և գիրասան վահանականոյ գիրերի, որ յոմեմ ժամանակի ասանէն վահանասոյ քաղաք հանդերձ յաբեւմտս գոյ ընդ Ալեքսոյ[2]: Ելիր ՚ի քաղաքոյ Վերասոյ ոչ միջին Ալաս, քէ և անհոգի հանդիպ չգոյ ՚ի հաշատատոյ ծախերեալոյ շահատատեալոյ Նոցուն և ՚ի Հանսա (Hansa, Hanse) անատանալ վահանական ընկերութեանց ծախերեալոյ քաղաքացն (Գիտոյ, Լիւգեբոյ, և այլն), մանատանալ զի յատոյ Լեւոնի մեծի բնատանեն էր երկրացն ազգացն, և գնացոյք Ալատիոյ ևս յիշին ատ ևս անգամ: — Ասկս ազգատ յանհատելոյ ազգատ, սահմանեցոյ Ալաս, ասն յայսմ. գրէալ Նոցին՝ սկսոյ. սահմանեցոյ Ալաս, ասն յայսմ. գրէալ Նոցին՝ սկսոյ. սահմանեցոյ ազգատ ազգատ ազգատ

և քաղաքաց ևիք յԱյաս. և գիաւորք յայնքան խառնիճաղանից միջի գաւառին Գիւուղիք և վիճակիցիք, յորոց գիւանս պահին ցարդ ոչ սակաւ պարգևաւորք, մարշակք, վէհիք և հրամանք վառնասկաուռ-Քեան և նաւարկութեան. ի հետե (1881) հրատարակեցան ի գիւանս Լատին Ալեվիզեայ [1] հարիւր և ութսուն պապական մարշակք գոնեցից (հետագիր) Գիւուղացւոց յԱյաս, և այն երկուց ևիք լոկ ասից (1274, 1279), յորոց է գոլակիկ գանգատութիւն ոչ միայն պապական գրաւածոց նոցին և վիճակաց [2] և այլոց յամն անդ պատճառաւքեան Ալեայոց, այլ և գրաւմագամաւոր մուտ և ել վաճառաց և փաստաւորաբեր նաւատոց — վիճակիցիք կանոնաւոր ասկՀնեան և ժամանակաւ ասի ասւոյ էին խոտ մի հօքին կամ ութ նաւոց, և երբեմն երկու խոտ, մի յամ աեան օգոստոսի, և միւս կանոնս յապրիլի (կամ յկլս յունիսի, բան զգաւմ և այլք). մէն միամ նաւոց քաղաքացիքեզ նաւատոի էր, զաս յատանձնական նաւատոց. և ամի ամի մինոյ ծերակոյան գերիներին և գժամանակ կալոց մեռոյ տորմիցն [3]. գաւանին վճիռքս յամի 1280 ց1337. այլ միւնոյն ի 1374 ևս յիշին ասկՀնեալք ինչ վասն նաւարկութեան ի Հայս: Եթէ գամ մի գումարեցաք ընդ վիճակս և ընդ գիւուղացւոց զայնց ևս նախաթաւոյ ազգաց և քաղաքաց նաւտոին և նաւատն, որպիսի հաւն ամենեք և գանազան կերպարանս ընծայիցէ յայնժամ Ալեայս, պէտպէս գումարք, գրօսաք, բարբառոք, որպէս զի ի նախագաս նաւարկելոյ և չհամառատնոց այնը և առնիցն ժամանակի: Բարձին Թովմաս զոր տեսաք առ բանիւք առարարելոյ գհանգամանս կամ գրեթս աչխարհին Արեւելից, համառօտ և գայս միով միայնով, այլ քան նդանական և վիճակաւոյ յանդն և ի լուսոյ.

« Ի. Ալեայ նաւահանգիստ նաւաց բազմաց »:

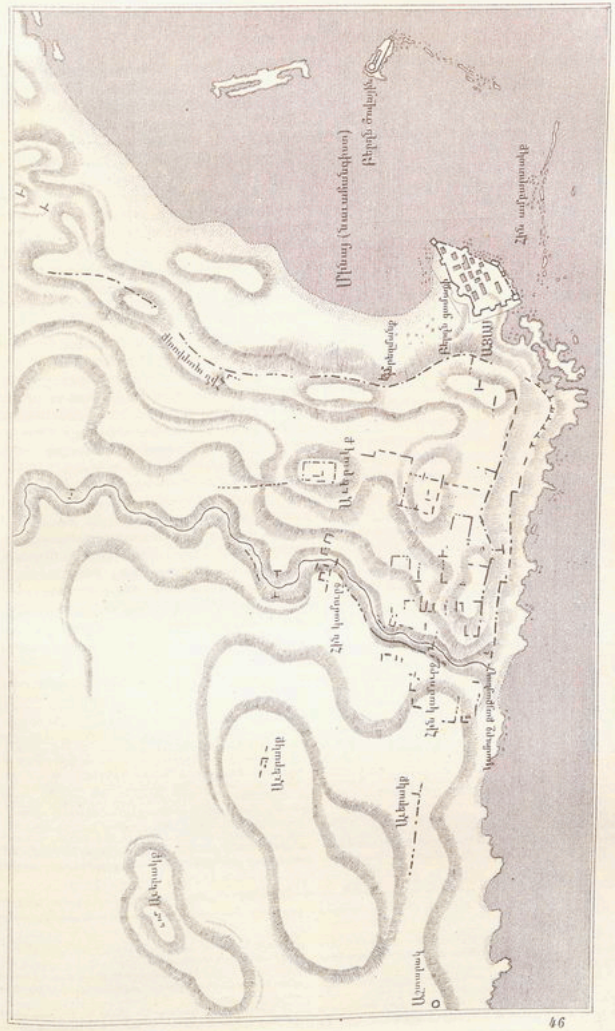
Համառօտագոյն ևս և ազդարարդն ի մի բան բովանդակ ևէ այլ ամն գնդարհս քաղաքին, ի յիշատակին ցեղոյ ազգին գարմանս և ժամանակին և գորոյն կորուստ. ասէ, Պանծացիս այս Ալեայ:

140. Որպիսի և որչափ էր գոյն և կայան որ ընդդիմիկէր գաղտիկող, և որպիսի պատրաստութեամբ էրնդդրեն միաբ հարկատրաբար. — և քանդի առ այս ոչ պատասխանեն բարձք մեր հինք համառօտաբանիք կամ գանցառութ, առայի պատգամ գայժմս նդիսարկել հերպարանս ասկՀնեց Ալեայոյ, գամբարտակին և գրինայիկն, որպէս ինչ միացեալ է ի քանդատաղ խոտանի հրատոյ և սրեալ, բան հարեանցի գծագրութեան անգղիացի և գհանգի ծովակոտաց: — Ի նախնեաց վկայաբերեալ գիմանիկ գի երկու բնիցք էին Ալեայս, մին ի ցամաքի, մին ի ծովս. յայտ է քէ յետոյս կայր ի ձևագործ կամ ի բնական կղզեկի, (Insula Ayacii, բան գհանց). այլ յաւէտ միարի է ձևագործ ասել բան չնոյքեանցն, քէ և ոչ հատաւորէր ամբոխեան ցամաքացնոյն, բայց և քէ ծովային ոտնատ չրիակատեցեալ. և ամբարտակ ի հարաւոյ արեւելից կողմ գերիսոյն բերդին, գոր ելով և պատրաստեալ նաւաց. և որպէս երեի ի գոյն տախտակիս լուանալ կայր ծովային չինածն յարեւելից կողմ հանդիպ ցամաքին. և բան ձևոյն պատացի բանիս միենոյ և բան միւոցաւ ևանեան կոյսիր նաւատնդիսան: Տարաձութիւն նորին համարի որ իրրև բնաւոյն մի, և քէ սէտ խոնաւ է ատոյց և խոց կոտակամարս, այլ տրեք 2 և 3 և 4 չափ խոր է: Պատատոյ վիճակիցիք որ ետես զԱյաս մինչ ի չքէ և ի չարժման էր, ասէ. « Ալեաս ասի » նաւատնդիսա և խրատ կամ խորակ մի ի հանդիպոյ » զոր մարքի է ժայռ կոչէ. յայն խորակ միանի հատատ » անն գնապանս և գխարխոս ի ցամաքին կայս [4] »: Ուրէ յայտնաքէ Թաքին Ալեայր յորմանս ծովային բերդին, յորմ ինդրելին վիճակիցիք (յամի 1320) կասել գնատ ինբնակեցին, և արքանի հրամարտական ընդհանուր ինդիրն հանդերձ այրեցք: — Ինդրն արտաքին կայ ի ծագ ցամաքին ելեզուանե ցցուտոյ ի ծով, կռնատոյ գինեք կառուցեալ հանդերձ զագմանք ընկղոյոց անտոյ հին չինատոց, յորս և ամացրեցք յոյն արձանագ. բարամ անգամ ատերեալ Հղկիպատցոյց և վերատին չինեալ ի Հայոց, և գարձեալ քանդեալ, և յետ վատատանքեան նոցին միատանգամ կարկատեալ յԱմանենաց, Թաքի պատնէին ձևն պահել չատատպատ. կրկին ատի պատեցա, ներքինն բարձրագոյն և բոլորն ատատակերք; արտաքինն՝ ցածագոյն, որք մեծաս ամատին խառնատեալ են, և չորք պատ պարկին փոսոյ, յորում հաձեալ երկին գերբանք և քարեղէն գետանք պարզատպին բաղխեչք: Ի հետոյ կատ բերդին ատ ծովեզերն է գերեզմանատուն: Երկին ի ծովս Ատցատանք ամբատանին, որ ի Հարաւոյ և արեւելից ատենք ի ծովացինն բերդ ընդ հետոյ արեւելից. որ արդ երեի աղատատ մի մեծ բարատէն, և ի հարաւոյ կատ երկամատիկ չինատ կամարակատ ատենկոք, լատանատատ ատենով քատատատ ի ձեզատանն. և այլ կամարք արդ խորեալք յատանդ կատ: — Ընդ միչ ցամաքային բերդին և փոսակի միոյ փոքու. իրեայ ի լերատոյ ի հետոյ կան ատերանք հետագին մատն քարաքին կամ Էգէսոյ, սահատանէն ևեկեղեցեաց, բազատնաց, և կամընդոյ. յայնկոյս գետատին յարեւմտեան Ատցատանք նորոյ քաղաքին Ալեայոյ, գերրորդ ատեղ յատիատոյ և ի քարէ, բնակորք երեսատոյք և պատպատն կենտոյք: Ի բերդին բնակեին արդ ի գնձ ատենատն սակաւ. բնատանքք Թատրքմանոյց, (տրեք 75 քան Լանկատոյ, յամին 1852), իրրև սատերք նախնի բաղատանօթս մարդկան բնակելոյ և ևկոյ այնքան ազգաց և լեզուաց: Գետևս յատերանս անդ տատատատ գների և սրատքին պարիսպք քաղաքին, Քէ և ոչ յերին ի նախնեաց, որպէս և ոչ գրուեցն. բայց զմի յայցատնէ մարկան մի գետատոյ Գիւուղոյ, Ալամանաց գրան կոչեալ, Porta Alamanorum, որ էր վաճառատեղեաց ի ամէն Հատատոյ յամի 1873. Société pour la publication de Textes relatifs à l'Histoire et la Géographie de l'Orient Latin.

[2] Ալա տրէ գրատոյ գատին և ի Դեսատա Հատատոյ Վիճատկոյ ոչ սակաս, այլ ևեն ոչ յամենայն ձեռնէ, որպես ըստ բատատ գետատոյ ի ամէն Հատատոյ գետատատն (*Archivii Publici*).

[3] Ցատատին ատ տատ մեջն, ատ 43 և 45 եա:

[4] Lajatium habet portum et siccum unam ante, quæ sodicus dici potest; ad quam quidam siccam prodenses figunter et anchora versus terram firmam. — Sanudo, II, IV. 26.

Ալեայ
Ալեայ կամ Ալանիա
Ալեայ կամ Ալանիա
Ալեայ կամ Ալանիա

առեւ կամ ապարանք (logia) Քաղհանեաց ութումն Tortorelle (Տատրակ) կոչեցեալ։

Գիտասցուք սակայն՝ զոր խոտն յիշեցաք ի վեր անդր, էին խոյաբանիւբ զատուցեալ Քազք ընակութեան, ամանց՝ հանդերձ ելեւդելեաւ իակ, փեղկիւք և մկրատաւորեալ և ապարանիք ազգաւորին, որ առաջաւոր Console կոչիւր, Գանից յորելով ի Հայոց, կամ վիցայր (Vicaire, որ է երկրորդական կամ տեղապահ), և ապարանք նոցին՝ Logia կամ Lobium, որ և գաւազան նոցին, Curia. յանուանէ յիշին ապարանք Գնեաւոցաց, Վենետացց և Գենուէզեացց։ — Ընաւինացն էր և ելեւդելի յանեան Ս. Յարնեմիասի, յոր յետոյ ուրեմն փոխադրեալ կալ մեծով Քաղհանեաւ Իւ Գասի՝ զաւտին արքեպիսկոպոս Պատեաոյ՝ յամի 1322, հանապատ կալին Գնեաւոցիք, սեփական իւրեանց տանելով զառաջին։ Քիչին տեղեք յելեւդեացն Նոցին, (Prior Sancti Laurentij). որպէս, Միքայել երէց, յամի 1274, և Քակոյ՝ յամի 1279, և քահանաք Քաղհան և Քակոյ՝ ի նմին տան։ Քելեդեցւոյ տան Քաղեաց են Գնեաւոցիք վաճառանոցք Պատա, որպէս յոյսին՝ ի կատարց Նոցին, տալով իւրաքանչիւր հոգացին 20 նոր գրամ հոկական։ Իակ զանազք Գնեաւոցաց Պատա՝ առաջադրեք վերոյ Նշանակեալ մուրհակաց գիւաննոն և այլք տեղեք յիշելոք, են, յամս

1270. Բաղլավիչինոյ Քակոր, Giacomo Pallavicino.
1273? Ոչելի Գրիգոր, Gregorio Ocelli. † Նախ քան զամին 1274։
1274. Թիւրքի Գարդարոյ, Filippi Tartaro.
1279. Լէոնին տէ Նիկրոյ, Leonin de Nigro.
1288. Պէնէդ Զաքարէ, Benetto Zaccaria.

Քիչ ասս ի վաճառական ապարեւոցի Լեւանի Բ, որ բազում Նորոս և Քեհեւութիւն բաժից պարս, որպէս ասեալ յետոյ ի բնագրին, ի Նորոս « տարեւ սրելոյն Իւր Գիճեր Զաքարիին, ուան ձերս » Նուիրեց վաճառիներուն »։ Քիչի և Մրեանց Գնեասցոյց՝ յամի 1279 (Magassenum Communis Januæ), և առանձնանալանաց Գենուէզ. որպէս Գաղոնի ասացն Ֆրենսի կոչեցելոյ (Bacon Zebe), Գաղիլեացի կրիֆոնի (Guillemo Grifon), և Նրանց սպոյ Գաղիլեաց Strejaporco կամ Strecghiaporto կամ Salvatico կոչեցելոյ [1], յամի 1289, զոր Հեքեամ Բ ի սկզբան պատասխանեաց՝ զարձոյց անդրէն առ Գնեասցին, բաս ինդոյզ անցք անցեալ են ընդ երկարի ազգան, յամանի բարկանութեանի և դուն ասրեք և հանապատքեաց, զորս ծանր վարանիսիք մի բան մխրճէ խաղալ և Նուաստել, բայց նիմ ինչ ինչ յետոյ՝ ի կրկի զիպոյց և պատասխանոյց քարտիրն, ասալիս և զդոյնս այլոց ազգաց՝ ընդ երկար և կամ ընդ սեղայոց Հայոց։

Պատասխան քաղաքին և կրօնաւոր յիշատակարանիւ մանուածոյ ազգասիրաց՝ առան առաջել զդիր քիչերաց էր Նուաստ գիմասս յինանեան՝ յԼայաս, յամի 1299.

3 Et nos octroyons et donons en Layas la cité une yglise, et che il tiennent prestre à servir l'iglyse, en memoire de nos et de nos mort. Ի զլաս Նորոսեցնան Հեքեդեցոյ՝ յամին 1314՝ գնեանոց Նեղոսեցնան տալ 40 կոտ չիրոյից, իսր 1200 գրանց յոյժ մաս։

4 Ընաւոր գրի՝ ի Հրատարակին Լեւանի Գ. և յօտար գիւանս Լատինաց գրի ևս Masgaellum, Mansionile, և ի գեանկոց Maisnil.

ապարանից և զոյզոց կարեւոր չիմասոց նախապատիւ ապրանք երկրացուն, վենետաց և Գենուացոց, թէ և հետասոի իսկ հետ ի Նաւասհանգիստն և ի թերդն լիս Նել, Նոյնպէս և այլոց ազգաց և ազատ քաղաքացոց. յորոց յիշատակին՝ Ցպատակք Գիպանդեացց (Lobia Placentinorum), անդամոցն յամի 1279, ուրանոր Գաւիթելիս Նիկոլոյ ամն գործակալ Բազարատեան Քիկիւրեանց Նոցին (Societas Bagarotorum de Placentia), առեան Նոցին (Societas Bagarotorum de Placentia), առեան վերջ կամ ուր հայրենակցաց նա մարշկան ընդառնեալեան պահանջից ընկերութեանն ուա այլ հայրեն Նեղոս

Զկը երկայնել քէ ասլոյն ՚ի յիշեցեալս ատտ ընկէ-
ցի յիշել վասն կարևոր ինչ ծանօթութեանն, և վասն զի
րութիանց և հաստատակամութեանց առանձնակ վա-
յոցդ պիտոյից է առանգեալ, ամի 1271. Քոյն ամն ազգա-
հատականք և նաև քայլոց կողմանց երեքևկէից Ա[յսր-
անուն Գևոնիմաչինից, որ քան հայերէն յիշատակարբն
յորոյ զմ ՚ի հնագունից և յատաչինց իսկ հանդ թուա-
մերի յիշել վասն կարևոր ինչ ծանօթութեանն, և վասն զի

Ծանուցանեմք ձեզ ամենեցուն որք այժմ էք և որք ըզ-
կենի մեր գալոց էք. Գիտելի արարս ասլէն և ասլոյութիւն
է Քաղաքացոյ բարեպաշտից ՚ի Քրիստոս Աստուած
հաստատեալ երանելի նախնեացն մերոց և մեր, զա-
տական գանձեսականն առատութիւ պարգևաց գտացս
և գընատանիս, յաստատութեան առատաձեռնութիւնն
պարգևացն՝ որ տուեալ է մեզ ՚ի վերայս, զնոցին որ
ինդիր երանեն մերոց պարգևացն, նոյ բան այսմ ասլի-
նական եկեղ տալի մերոյ Քաղաքացութեանս սիրելոյս
և սիրասուր բնակիչըն Սիճիլոյ, և իհնդկեցին պարգևս
՚ի ընդ մերոյ Քաղաքացութենէս ապատանել յհե-
րեանցն առհասարակ. Նոյ գիտե պատ ա երկրի իշ-
խանին՝ ընդհանուր Աստուծոյ Քաղաքին, և մեր պան-
ծալի հարն Ըսէ Ջորիոյ սիրոյն և հարկեցն ընդունե-
ցած վերջինց հնդրատանցն. պատ և սրժան համա-
բերած առնել իրենց ընդհս բան յատոյն իրենց զոր
հնդրեցին ՚ի մերոյ Քաղաքացութենէս, և պարգևեցաք
ամէն Սիճիլիանոյն, որք են Սիճիլիոյ և Սիճիլիոյ
գրկից, որք են և որք գալոց են, որ լինին սիրասոյ, հա-
կեսրատոյ, պատճած ու նախանձառոյ, իրենցին ի-
րենց անձերնին ու ըստգոյութիւ, ՚ի մեր Քաղաքաց-
Քենէս և ՚ի մեր ամենոյն հնազանդելոյն. և ասան ա-
գատութիւն, որ գինչ ՚ի ծախէն ՚ի յերկիրս մոգնեն, և
գինչ որ մեր յերկրէս ՚ի ծոյն հանեն ու առնեն, նոյ
գինչ գնեն ու ծախեն ՚ի մեր ընդհանուր առատաձգատն,
նոյ, գոյն որ կշռոց ունէ՝ ասա ՚ի հարիւրէն կշռա, այլ
ասելի իրատուցք չասն. Քոյզք իրենցն. և գոյն իրցն որ
կշռաք չունէ, գնեն ու ծախեն. ազատ լեր ՚ի յամենոյն
ազգ հարկաց և իրատուց, գազգ ՚ի անարչէքն, որ սնատ-
չէք մեր ասա. ՚ի պատճան որ ատաք նաև կամ ատաք
գինչ մոգ կամ ընդգայն չառնուն հետ իրենցն որ-
սէս Սիճիլոյն իրցեն. ու քէ գոնչի ով անէ այսպէս,
նոյ կորցնէ գնր ազատութիւնն յատեսնուս: — Ու քէ
գաղագոյ լեր ՚ի մեր յերկիրս հետ երկու Սիճիլոյն, կամ
որ մեկն հոյ մոգ լեր, կամ ընդ այլ ազգ կամ սրբեն,
էնոր իրատուցն և գատաստանն ՚ի մեր գաղագոյ լեր.
և քէ Սրճիլոյն գալոգաքիւն անէ ՚ի մեր երկիրս ծագ-
վերգեան և կամ Քահանան, քէ ընդհնէս լեր մեր և կամ
բնակիչ երկրիս, որ երբեմ գեն կրածն ՚ի գաղագոյն ու
գանկամ և յոյսանէ գնր գեն զոր իրն ազատ լեր, նոյ
գաղագոյն կոչ ՚ի Սիճիլիացոյն գոյ գանա ՚ի մեր երկիրս,
որ կենայ ու Սիճիլիանոյնէ հաստատէ գալոգաքիւնն
զոր ասել լեր այն մոգգան, յայնժամ Սիճիլիան(գն)
գաղագոյն որ գրեն Քաղքի ու յոյսերկրէն ՚ի Սիճիլիան, քէ
այս անան մոգ ՚ի գիտն տեղ այս անան մոգգոյ ՚ի Հա-
յոց գեն գաղագ, ու գալոգաքիւնն գյոյսի իրց. ազգա
ասան ազգի մեր համբերաքիւնեն, կամ յոյսերկրէն գեն զոր
ազատ լեր, կամ գեն անան գեն ազգ վնազ զոր ազատ
լեր: Ու քէ գեն անան գեն ազգ վնազ լեր, նոյ յերկրէն ա-

beatorum parentum nostrorum et nostrarum, honorare
omnes largis Gratijs estraneos et intrinsecos sive intra-
neos, de abundantibus Gratijs nobis datis et concessis
de super, illis qui petunt a Nobis, dare et concedere vo-
lumus Gratias; Eodem autem modo venerunt coram
nobis dilecti et famosi habitatores Siciliæ, et petierunt
Gratias Regiæ Mayestati Nostræ dispergere inter nos-
tros comuniter. — Nos autem reputavimus dignum fa-
cere eis Gratias fidem spem eorum; et de his quæ pe-
tierunt a nobis et concessimus omnibus Sicilianis sive
Siculis qui sunt veri Siculi et filij Siculorum, et qui
venturi sunt. Quod sint dilecti honorati conservati sal-
vati provisi ipsi personaliter, et eorumdem bona a Nos-
tra Regali Mayestate et ab omnibus obedientibus no-
bis; et quod habeant et habere debeant libertatem et
franchitiam in Regno Nostro: Videlicet, quod quicquid
de Mari sive per Mare ad terras Nostras portabunt, et
quicquid de Terra extrahent et portabunt per mare
vendendo et emendo in terra Nostra, scilicet de illis
mercimojis, mercantijs et rebus quæ intrabunt sive pon-
derabunt in bilancijs sive statera ponderis, dabunt et
solvere debeant duos pro quolibet centenario, et nihil
plus dabunt; quia donavimus eis et illis rebus sive de
illis rebus ac omnibus alijs quæ non intrabunt in bi-
lancijs sive ad pondus bilanciarum, et non ponderabun-
tur in vendendo et emendo, liberi sint et esse debeant
franci et exempti ab omni drictu et dohana, præter
Senceragium, quem volumus quod dent et solvant et
dabunt.

Et volumus sub promissione et pacto, quod si aliquis
Sicilianus sive Siculus venerit ad terram Nostram cum
aliqua Navi, sive cum a ligno alio ligno ejus manercici(?)
sit et portabit aliquas res sive mercantias alterius uni-
versitatis sive Communitatis, francando et expediendo
illas mercantias et res tamquam de mercantijs et rebus
Siciliani sive Siculi, quod si reperiatur et inventus
fuerit, ille talis Siculus faciens talia, perdat et perdere
debeat suam franchitiam et libertatem.

Et si erit discordia sive comptentio inter Sicules sive
Sicilianos, vel inter Siculum et Armenum seu aliam
nationem, cognoscant et justitiari faciant per Curiam
Nostram contra delinquentes.

Et si aliquis Sicilianus fecerit aliquod damnum in ter-
ra Nostra sive in populo nostro et nostris habitationi-
bus, explorando et expoliando, vel aliquod alium dam-
num faciendo, si damnificatus erit Burgensis aut ha-
bitator terre Nostre, vadat et ire debeat coram Curia
Nostra, et ostendat et ostendere debeat damnum sibi
datum; per querimoniam tunc Nostra Curia vocet de

» և չի խնատալենամբ և սիրելն ատ Աստած, նատա-
» տի և կատարել հաւատիս, պատճառ մեզ ՚ի քա-
» զաքն Եդիսա (Ա[յսր]), ՚ի տանջել Աստծոյ որ կոչի
» Ո[ր] Լոգաս... (գիտելիք ընտանեացն քեան ՚ի պատգա-
» գի. քանզի) ազգին իրացս անճառանս և անճնչելոյս

Նոյն ազգերին գեներն գինչ ազատ լեր. ու քէ յերբ յետոյ
լեր իրանց Սիճիլոյնց ՚ի Սիճիլի մեզ ՚ի ասլրին չզրկերին
գեներն կամ անատգեն, ինչ Սիճիլացի կան յերկիրս ըրա-
նեն, որ վճաքեն գեներն զոր ասլրեն են Սիճիլոյնէն՝ մեր
բնակչացն, զոր կեղծեմ ՚ի գազագաս. և իրենք սիրելոյ
բնակիչքն Սիճիլիացն, որք են Սիճիլոյն, Սիճիլիացի ազ-
գէն, որք են և որք գալոց են, բանած լեր, պահել ընդ-
դէմ մեզ հաստատելոյ քեան, և չկա մեր ժառանգաս-
գացն, յեղոյ և յայսկից ՚ի չեռ ըզզոյն և անոգաս սէր և
հաստատութեան իրենց ամենայն կատգաց քեանէն ՚ի
ծով և ՚ի ցամաք, մեզ և մեր յերկիրս, ամէն ժողովըր-
դեան յոր տեղ որ գտնվին, իրենց ամէն կատգաց-
քեան հաստատութեան տանց ամէն ազգ խոչա-
քեան: Գայամ հետ չտանի զր իրենտու քեան ՚ի Քաղա-
գացութեանս մերոյ ամենայն հնազանդելոյն ՚ի մեծա-
մեծոյ մեր ՚ի փոգտս մերոյ Քաղաքացական բարեր
հրամանիս հաստատ և կամ ընդգիմակաց կաց, կամ
փոգտգ և սրբեցնոյ բնակչացն Սիճիլոյնց ուժ և կամ
նեղգութեան առնել, կամ իրանիցնէ ամէն հարկ կամ իրա-
տուց պահանջել. այլ միայոյ հաստատուն ամենայն մի
բան միայն պարգև վերայ ենք ընդունել, առանց հանգա-
կերոյ ամենի: — Վասն զոյ պարգևացաք իրենցդն զմեր
բարեր ընդունի ՚ի ընդհանուր բրիվիլեգ. և յոգագս առաջ
հաստատութեան ձեռնադրելոյս մերով Քաղաքացական
բարեր ձեռնադրեաց, և կնքելոյս արձանական ամէն
վերայս. ՚ի գնաս անձիցն Աստուծոյ. ամէն:

Գրեցաւ ՚ի Քաղաքացութեան մերգելնացոյն Գրիս-
տոս յամսեան մերոյ Ոկտ[ոմ]բ. ՚ի Հայոց ՁՃժ ԹՒԻ ՁԶ.
՚ի յԱ[ն](գ)լիսթեռիս Հաստոյ Թ[ե], և յանեան Թուեցոյ-
ցի ԼԿ. ՚ի Հանդերձեան Քանէս Իրիցոյնց և արքայ-
Հայոց քեան ՚ի ասլի՝ ծառայի Աստուծոյ և ընդհնէի տգա-
մեն վերնագրելոյ պարգևացաւ:

✠ Լեոն թագաւոր արեւնեան Հայոց:

» լեալ էր ՚ի Քաղաքացական քաղաքն յամսեան մանկու-
» քեան և ասլոյ Հաստատին. իսկ յամսեան պատճառ
» մեզ ՚ի կարգ կատարելոյ ծերոյն էր, և ամենեին զան-
» քաւոյց Հոգւոյ՝ սիրալ և իմաստնքեամբ և առատ
» տրոք. զի ինչն ՚ի Պատասխանատուոյ էր, և զանգս ա-

Siculis illis qui reperiuntur in terra nostra, et probato
quod damnum passum contra Siculum damnificantem,
tunc Siciliani sive Siculi inventi in Terra nostra, obligati
sint quod ipsi debeant describere in Siciliam et mictere
literas in hunc modum dicendo: Quod, talis Siculus si-
ve Sicilianus fecit tale damnum tali homini in tali loco,
et quod damnum, et nominet quantitatem rerum; et de-
tur terminus unius anni istis inventis in terra Nostra,
vel quod restituant infra terminem damnum passo sive
damnificato, vel quod faciant coram damnificante duci
personaliter coram Curia nostra tum rebus, aut resti-
tuant damnum passo, aut faciant tantum quod ille qui
fecit respondeat coram Curia Nostra habente de pre-
senti. Et quando significata fuerit per Sicilianos pre-
dicta indictio, et infra terminum nec damnificator com-
pareat aut res acceptas mictat, tunc dicti Siculi sive
Siciliani qui invenierunt in Terra Nostra tunc temporis,
erunt obligati et satisfacient damnum passo tantum
quantum eorum Siculum fecerit et commisivit damnum
dicto habitatori nostro dictæ Terræ Nostræ, in presen-
tia Curiæ nostræ.

Et illi dilecti Siculi habitatores Terræ Nostræ qui
sunt et qui erunt Siciliani et filij Siculorum, qui etiam
sunt et venturi sunt, obligati erunt observari nobis fi-
delitatem et erga Regiam Mayestatem Nostram, et post
Nos heredibus et successoribus Nostris; et nunc prout
ex tunc nostra recta et integra dilectio et fidelitas toto
posse suum in Terra et in Mari Nobis et populo Nostro
ubicumque inventi fuerint, sit et esse debeat sine ali-
quo dolo et fraude. — Ex nunc nullus habeat potestatem
de his qui obediunt Regiæ Mayestati Nostræ ad minorem
usque ad mayorem facere contra aliquos Sicilianos aut
violentias aut injuriam inferre, vel petere alicui Siculo,
aut exigere aliquod tributum sive damnum; sed obe-
dire omnibus mandatis regalibus nostris. Et remaneant firma omnia et singula, sicut superius concessimus, con-
trarietate nulla opposita ab aliquo.

Preterea concessimus eis Nostrum eccellens Sigilum et gratiosum Privilegium; et propter majorem firmita-
tem manu subscriptum per nostrum chirografum rubeum Sigillum aureum per Regalem Bullam auream in ho-
norem Dei.

Datum a Natividate Domini Nostri Jesu Xri anno M.° CCC.° XXX. et a mayore Computo Armeniæ Se-
ptingentesimo octuagesimo, Inditione Romanorum Decimaquinto, mensis Novembris die XXIIIJ.° *Anno Ettruato* [2],
per procurationem *Basilij* Servi Dei Concessoris Gratijs suprascriptis.

✠ Leo Rex omnium Armenorum (in rubeo).

* Գաստեն լաւոյն Քաղաքացութեան զոր ասիլ ՚ի ձեռն ՚ի գր-
քեալ և վաւերացեալ ՚ի յամի 1605, գգոյնս ասելի յատոյո քեանէն.
ամի ՚ի խորագրէն կարդի Յանհրապետէն ՚ի Խաղաղ, Խիստագրելով
ամի ՚ի խորագրէն կարդի Յանհրապետէն ՚ի Խաղաղ, Խիստագրելով
գամի ֆեռը Լեւոնի, պատ ըսելով. In nomine Domini Nostri, etc. Hoc
est exemplum cujusdam Privilegij scripti in armeno, cum quadam Bulla
aurea pendenti in filo serice; in qua quidem Bulla ab una sculpta (sic) erat
quedam imago Regis et libere dicentes: Leo Rex omnium Armenorum,
et ab altra parte erat sculptus quidam leo cum quadam cruce super dor-
sum, et hec litere dicentes, Leo per Dei gratiam Rex Armenorum. —
Cujus Privilegij transumpti de armenio in latino tenor talis est.

1 Սիճիլ, Sigillum, որ է նոյն ինչ Հրամանագիր:

2 Pro *Hanez* (Johannes) *feliciter*.

» զէտին լսալ և պատասաք ետէր, » և այլն. և ապա-
զեաց զպատճառն ՝ի գրի հարկանել: Դարձ յիշա-
տակի՝ զաս չպղոյ ընծայ մեզ ատաղիկ և զանուն միոյ
յեկեղեցեաց Աղասոյ, Ս. Լազար, մերձակա այլեն զան-
խրագիրեալ մնան առ ՝ի մէնջ: — Ամանդ ՝ի վաճառատան
ազգացդ և բնակիցքն ՝ի նեն և յատակ նատամարոցք
կամ բնակիցքն ՝ի մէնջն Աղասոյ, որպէս Տաճարպատ-
նացն սապատաց, *Discargatorium* Templi[1]; իսկ ՝ի վեր-
ատոյ՝ քանզի բազում էին անդ եկեղ և վաճառք բերելոյ,
և ոչ բաւէր յատանաշմանեալ բաժին նատաշնդատն,
ուստ որպ հոգեցին և բնկատն ՝ի նոցա՝ յամի 1320,
Թաղել զբնեղնս խրեանց ՝ի ծովամէնն (splaja), զոր
Հայք կոչէին Լամսն կամ Լայատ, որպէս ասէ Հրեսթ-
ատին Լեւոնի Ը յոյն բառիւ, որով վարին որգ և
Թուղթք (հայր տեղով)[2]:

141. ՝ի Հատորակալին չնեւածոց և տեղեաց Ա յատ
— բաց ՝ի Տրապատակէ մեզ յորում ասին լինել տունք
Գաբրիելեան Strejaporchi կոչեցելոց, — յիշին ՝ի գնանա-
կան գրատեա սրանեւոցոց և մերոց Քաղաքաց ա-
մանց, մասն Աղբուռն Ապատանքն, Domus Regis Armeniæ, հանդէպ կամ առ դրան բերդի ցամաքին[2]. ՝ի նմին
էին տանեղան պատուանդանք և գաւազանք. որոց առա-

Suprascriptum et extractum fuit predictum Privilegium de Armenico in latino per me Nuncium *Deotisalvi de Callio* Notarium publicum, secundum interpretationem factam per Dominum Fratrem *Thadeum* Episcopum *Occichensem*, fidelem Interpretem, de verbo ad verbum interpetrantem omnia et singula supradicta, nihil addito vel diminuto quod sensum variet et mutet intellectum predicti Domini Fratris Thadei, in presentia Testium infrascriptorum; Qui Dominus Frater Thadeus Episcopus Occichensis sedens pro Tribunali, quia dictum Exemplum cum Originali in omnibus concordare invenitur, suam authoritatem imposuit atque decretum, ut ubique hoc Exemplum plenam fidem faciet sicut Originale predictum.

Acta fuerunt hæc in Civitate Sissij, in domo habitationis dicti Domini Fratris Thadei; anno Domini a Nativitate ejus M. CCC(XXX)IJ°, Inditione XV.ª, die VI.ª mensis Januarij: Presentibus....

(Desunt nomina. Գիտաւոր անուանք վկայիցն).

Ego Nuncius Diotisalvi de Callio, Imperiali authoritate Notarius ac Judex Ordinarius, predictum Exemplum de Originali, hic ✠ fideliter transumpsi et exemplaui, ut predictum est, et interpositione dictæ authoritatis et Decreti una cum dictis Testibus interfui, et ea omnia de verbo ad verbum in hanc publicam formam redegi, meoque signo signavi, et robur plenissimum omnium predictorum est.

* ՝ի գրոցն Աւգոթոս տագրագիտի, որդի կամ ծնած կամ եղ-
բորդորդի նորա. գիտցիր և ՝ի ատենի Թագաւորին Լեւոնի՝ ոչ է յայտ.

[1] Ցիշէ ՝ի մարտիճ ՝ի գրիցս ԱԱատ յամի 1279 (41 գիտոց.).
[2] «In Castro ante Portum, loco ubi Curia tenetur». Լամկերատ տիալ-

ցին և գիտատ Դատրատան Աղբուռն, Curia Regis Armenie կոչեցեալ յատենագրէն. յեղեալ տրպէս Քաղ՝ զատեալ տանեւոս, մեն և վերագոյն՝ Դիւանական Դատրատ կոչէր, Curia Ducalis, գիտատրին՝ Դուքս կամ Տէրն ատնանեալ բան պատատ. երկրորդն Պալյատան, Balia Regis: Դատքն Քաղ փոխանորդ գտնդատապետին Հայոց. զի այսպէս գրէ գիրքն Պարսն Թորոս՝ յամի 1304, յատնեն Քաղատրին Ա յատ, քան յատին Քաղգանատնա-Քեան (կրտատեալ գրալ Հայ բնագրին). Baronus Torocius, Conestabuli Ducha, pro domino Rege, in Lajacio: Քարքանի յատպատնս յայր ընդ այլ պատնանեայս, գատատգրա և Քաղգանաս, Հատատանեալ էր և Ա յատ-ժատան յատին լեզուի. զի դիւանական գրատք յանա-խատգն յայս լեզու Հատատանեալ տրեւնեատգ Հանգատա-լի գրէին կամ լեզուէն ՝ի Հայոց. Քէ և գային Քաղգ-ատնք և գրիչք փնանի, խատ և ատատգի լեզուաց, որ-պէս յիշատակին և կան Հռովատատնք և ձեռագրիք յայն լեզուս: Քամին 1274 բնակեր անդ ատաջիկ յատին լե-զուս, կամ տրպէս ատի, քերատատեան՝ փիլիպպոս անի Լոյոտանա մականատնեալ, (Magister Filippus Soldanus, Doctor gramatice). ՝ի նմին ամի յիշի Ա յատ և այլ ատի խոստցի ատատգէլ քերատատեան՝ Փետրո

Ex Originali conservato in Thesauro Privilegiorum Senatus nobilis Urbis Messanæ, Regni Siciliæ primariæ, extracta copia, solitoque Senatus sigillo in pede munitum.

Messanæ, secundo Martij, 3.° Inditionis, 1605.

Don Francescus Papardo pro Regio Magistro Notario.

Et ego Doctor *Petrus de Elhoyo* Inquisitor contra hereticam pravitatem, vidi Privilegium seu Salbaguardiam Originalem de qua istud sumtum fuit, cum suo Sigilo aureo pendente Regis Leonis Armenorum, Missanæ, et scio reconditum fuisse in archivo scripturarum civitatis Missanæ.

Facta hec certificatio mea manu propria, Messane, tercio die marci, milesimi sexcentesimi quinti.

Doctor Petrus de Elhoyo Hispanus contra....

Ես Տէր Բարդողիմէոս Ազիպարացի * այս Թագաւո-
րին սերմանէ, Հաստատեմ զոր գրեալ է:

Ի կամ պատճէնի գրեալ է, Նշդեալ ՝ի սիկրի ժէ գոտ.

Siculorum Franchitia in Armenia de rebus emendis et vendendis.

Ապա Նորագտի գրով յատելով է յեւատգ Հայերէնիդ.

Արաս Հայոց Թագաւորք տոմիր է այս բանիէնքան Մի-
ջին[1] տատգոց զի երթան ու գան.

տատգան և Ցատլիատնոյ տրպէս Ազգատու՝ կոչի ՝ի ժամանակատգն
էջման և ատչատնէ, Թեզիս փոխանակ գրելոյ տչ-տչ-տատ-տ:

[1] Proponimus viros religione claros, devotione gratos, et scientiæ decorę venustos; videlicet Fratrem *Reimundum Stephani*, Ordinis Prædicatorum, et quosdam alios suos socios; qui subjectum tibi populum verbo salutiferæ prædicationis instruant... et *Latini sermonis* peritiam, functi præceptoris in officio, gratis atque copiose diffundant. — *Epist.* Jonas. XXII.

[2] Ա յատքն Galeo, Նատ պատգատգանան, բատ տեզ Թեզգատնատ. ՝ի բնատգատ Նատգն տեզատնէ Դատգիս (Tarite) կոչէին:

[3] Gabriel de Perono, Notarius publicus Comitatus Jauæ et Dominæ Regis Armeniæ.

[4] Ցերատգիս են, Ցիշեն արքատգ գրատգ տեր Կատատնս (յետոյ Քատ-գատար). Ցիշեն Վատեսիդ, Վատիչ Կիս-Կա-Հատիդ (Gressachans), Վատ-տիչ Նրկիչ, Քատատ Քատգան կամ Քատգատիմ (Tros Joahim), Քատատ պատգատ (Theros Paitarus), Դիրիգատ Վատգատ, Կատատգիսն վատ-ատատան՝ (Vassarabam), Ցիկիա տչիեն, և այլն, և այլն: — Վատ-ատատան՝ 300 դրամից գոր պատրէ Պատատչեան Դատիրիսի Հնաչ վատատի

մանաւորք պարտաւէիք տրքանէ մաքսաւոն՝ որ կոչիւր Բաժտուն՝ ի Պիտան. հանգանակ իմն ժամանակաւոր պարտաւէիք խոստացաց՝ կոչնչոյց Գանձք վաճառականաց և նաւագնաց, Consules Mercatorum et Marinariorum, և քան զայնմանց՝ Consules de Mer։ Քայսմ պարտաւոնի յիշատակին Պարսն Օդին, յամի 1288, Թորոս տէրն Զաքիւկլեցի՝ ի 1307, Աշխն Եհսնենենց՝ ի 1314, Գևորգու (Խպտ)նենց? ի 1321։ — Ըստ ձեռագին Գանջասարին էր մաքսատուն Աղասա, և կոչէր Թխտաղ Բաժտանն Աղասոյ, և ի լատինն Capitanus. Ծանեաք յայսց պարտաւէից՝ են Բակուրան և Գևորգու յամի 1288. Սկր Թորոս Միխայլենց, 1314, կոստանդ, 1321։ Գաշէն ի գիւղսն Մոնբէլլէ քաղաքի Փռանգաց՝ ետուն զքարեն հրամայական Հայոց, յորս և ձեռագիրս պատուիրան Գանջասարին առ գիւղսն, այսպիսի օրինակաւ. առաքինի յատրս Ռնէի, յամի 1314.

» Ի յԱյնի Էհաննենց Գրոնես. Գիտացիր, Սիր
» Թորոս Միխայլենց, Աղասոյ Հայծոտանց գլխաւոր,
» որ առնուս զքագվորին ձեռնտրազ բարձր ճ(թ)ա-
» մանքն, ու խցու ի բայծոտաս ի բաներն. ու պրայ
» որպես գրած է ու համած ի մէկայլ դնճճ »։

Սկիր նման է և երկրորդն, յամի 1321, ի սկիզբն Թագաւորելեան մանկանն Լեւոնի Գ., ի գնաւոյ Գանձապետ առ Կոստանդ։ — Յիշեն յորդոյն պարգևագիրս և Տուհարք Բաժտանն Աղասոյ կամ Հսպտէգիրք, Quaterni կոչեալք ի քառին Թագաժանեանն[1]։

Բաժտանս այս Աղասոյ պարտաւոնք գերհաչտնէսյ՝ — զոր և արևմտեայք յանօթ յանալ առանց փոխադրելոյ իրրև յատակ անօթ գրեն ի Թագժանեանեան պարգևագրսդ և ի Տրամադրութեան Աղասոյ կամ Հսպտէգիրք, Quaterni կոչեալք ի քառին Թագժանեանեան[1]։

Բաժտանս այս Աղասոյ պարտաւոնք գերհաչտնէսյ՝ — զոր և արևմտեայք յանօթ յանալ առանց փոխադրելոյ իրրև յատակ անօթ գրեն ի Թագժանեանեան պարգևագրսդ և ի Տրամադրութեան Աղասոյ կամ Հսպտէգիրք, Quaterni կոչեալք ի քառին Թագժանեանեան[1]։

Ասի նման է և երկրորդն, յամի 1321, ի սկիզբն Թագաւորելեան մանկանն Լեւոնի Գ., ի գնաւոյ Գանձապետ առ Կոստանդ։ — Յիշեն յորդոյն պարգևագիրս և Տուհարք Բաժտանն

ապ· սյլքն՝ ատամ և անատ՝ ի մուրճակաց-վաճառականացանց և՝ ի գիւտասց քաղքացւոց։ Գինին նուամեկացք են՝ ի հայկական Բիրանց տառապին, Ղորդ գրամ և թագաւորին, ա-թոց բաղդատութիւն ընդ այժմու գրանց (ֆրանգաց) տեսցի ընդ հետ՝ ի յետագրոյդ, որպէս և այլ ինչ ազգ գրանց վերագրի ասկա. ուրեք՝ ի ցուցակիդ և այլուր [1]։

Բայց ի՝ քէ ոչ միայն երթևեկք էին վաճառականաց ՀԱյաս, այլ և հաստատութիւն վաճառականաց օտարազգի. ճանապարհ խոտորագիր, և՝ ի տուս յանբուն վերնա կնդիք և գնեցուցիք. և ոչ լոկ վաճառականք, այլ և արհեստաւորք և ձեռագործք. և գիտացք՝ ի տուս տա-րազգացութեան կամ ճիւխաղործ (հետագրի այժ ևից Ciambellotti կոչեցեալ)· կրպակատերք և գունդակագործք (Tabernarius), Գիմնիմատոր, Հիւսուիք (Magister asie),

[1] Գինի եւ սակ ևիւրոց եւ իրաց յԱյաս և՝ ի Սիսուան, յամս 1274—1330.

ԱՐ	ՆՒՒԹԵՐ	ԳՒՄ
1279	Կոճապղպեղ, Պեչեկ տեսանի, ի բուսն [1]	26 Ղրր գրամ
1307	Պղպեղ, 10 կննդեամբ [2]	4799 Ն· դ·
»	Բրազն-փայտ (Brazil), 510 թանկ և 7 տանի	2830 1/2 Բիկ· առա·
1279	Բամպակ, ի բանկ	9 Ն· դր·
1298	Ղորդ [3]	15 Ն· դր·
»	Ականդրակ (Samiti), ի փերթ	800 Ն· դր·
1279	Ջուխոյ կոստյար, կամաւ, սեաւ, և սպի, 32 փերթ [4]	4595 7/8 բիկ· առա·
»	Ջուխոյ Terlizzani [5], 5 փերթ	500 Ն· դր·
1307	Կտաւ 30 կանգուն	90 »
»	» 9 երկնգեալ	36 »
»	Կտաւեայ Fraxeti գծեալ երկը	45 »
»	Ղորդ գծեալ երկայր գոյ երթալոյ	40 »
»	Կերպաս մասլինեալ, 12 կանգուն	24 »
»	Գորգեան (Sclavina) քառասնեայ	16 »
»	Բաճկան կանայի	45 »
»	» բամբակեալ	42 »
»	» կիսագորգ	20 »
»	Շապիկ բամբակեալ	8 »
»	» կտաւի	25 »
»	» սպնդի	30 »
»	Գառամազան կամ վերնագգեստ	50 »
»	Վերարկու կանայի	50 »
»	Ձգեռա քառասնայի	45 »
»	Ձգեռա մանկան, Հասկատր	20 »
»	Բաճկան սպոյց մանրանայ	6 »
»	» երբաճկնի (de Cendalo)	20 »
»	Լուան կամ Նուանի (Lintexmina)	8. 10 & 15 »
»	Ծրանիոյ կամ վերտակ կիսագորգի	40 »
»	Ականդրակի	4 »
»	Գդակ (Cerveleria)	8 »
»	Ընկասոյ գծեալ (Ciambellatus)	50 »
»	Կապոյ ծագատեղեալ	25 »
»	» Հասարակ	16 »
»	Կոշիկք, գոյզ մի	40 »
»	Քասկ մեռազանալ ասկիճեալ	30 »
»	Գոգնոցակ	8 »
»	Գորգ բամբակեալ	4 1/2 & 2 »
»	Մահճակալ (Materacium)	8 »
»	Խորգ	2. 8. 10. 15 »
»	Կապիտան	10. 16 »
1279	24 Ծրերիք գոմէզ	860 »
1307	Կոնքր պղնձի	10 »
»	Կասապ	10 »
»	Պղպան	10 »
»	Ծոմի ջրոյ (Capellus)	14 »
»	Ծոմի մի ասկիճեն	200 »
»	Աբեռնեակ խոշ	20 »
»	» Դրոշակ	6 »
»	» Գաւազանդակ	3 »
»	Մասանի ասկի	20. 25 »
»	» սրծանկի	4 »
»	Մանեակ ասկի	20 »
»	» սրծանկի	10. 6 »
»	Գդմանոց երկանկեայ	20 »
»	Պղպատոյ երկանկի սրկի պղպոյկ	30 »
»	» դանակ կարճէզ գոմէզակ	2 »
1307	Կտան պղպատի	2 Ղրր գրամ
»	1700 բեռնոք »	22 »
»	Ձրագ, 2 ասկի	2 »
»	Կկասիոն, մի կտաւ	3 »
1274	Փղոյս կաշի (Rober) 25 պղպատնակ	442 »
»	Հեծանք 260·	650 »
1307	Զկնդր· Ջրաչ կատ-Հիւանդի	50 »
»	Լանձղատնակ	40 »
»	Նետատնիկ գրեի (Baliste a pectors)	400 »
»	Նետատնիկ երկնեայ	25 »
»	Ագեղն և կապարճ	15 »
»	Սայր (Spata)	10 »
»	Դանակ կամ Դրան	20 »
»	Տապար (Manere)	2 »
»	Լոխոս (Maza)	3 »
»	Ալեզօք 4000 (Pilosi)	461 »
»	Կշռանակ մի	15 »
1284	Դարիկ (Նաս) ի զոր գնեաց Լեւոն Բ	600 բիկ·
1279	Կոտ մի արքեպիսկոպոսին Տարսոնի	221 բիկ· առա·
»	» Գեսաղ Նաւոն	50 բիկ·
1274	» Լզբորդ մասն Gamella Նաւոս	460 Ն· դր·
»	» Դ և Ը մասն Նաւոս·	428 բիկ·
1279	Կասպակեայ կճղնդեամբ մի բեռան	8 »
1274	» 470 պղպատնակ ֆայտի	235 բիկ· Հգիպս·
1333-40	Գրասարեան ՀԱյասոյ յիշատակոս·	41 1/2 Բազարդին
»	» ՀԱյասոյ յիշատիկ	209 Բաց·
1332	Վերջին Աւազոյ կարասանափոխ, առ մի բեռան [2]	Ասկի մի (ֆր· 0.50)
1340	Տուն մի գնեալ ՀԱյաս (՝ի Գայլէն)	700 բիկ·
1512	» ՀԱյլ տուն	1500 կամ 1700 Ն· դ·
1307	Վերջին ՀԱյնդամոյ ՀԱյաս [3]	59. 60. 77 1/2 Ն· դ·
1274	Վերջին երկանկոց պղտակոյ [4]	50 Ն· դր· և 25 բիկ· պղտակ
1279	Օրինս Աբեհոյ (ա· յեչ 574)	250 բիկ·
1252	Օրինս Ձիեաի դասեր Հեթմոյ Ա·	400,000 բիկ· Հոյ·
1215	Օրինս (մասն) Ինեմոյ դասեր Ա Լեւոն Թագաւորի	50,000 բիկ· ասկի
1098	Օրինս Աբասոյ դասեր Ա Թորոսի (ա· յեչ 47)	60,000 » »
1279	Հաղագրամ Գնեցուցացոյ ՀԱյաս	20 Ն· դր·
1310	Ծոմիք Գալլիոն Վկնեցոյ փասն ընդ ամենայն նոր գործոցացիք ի Թագաւորէն Հայոց	500 բիկ·
1314	Ընծայ Ղարէն Վկնեցոյ առ Թագաւորն Հայոց	12 Լիր· կրտս· (Ֆր· 4440)
1316	Ընծայ առ դեսպան Թագաւորին ի Վկնեցոյ	4 » » (Ֆր· 480)
1329	Ընծայ առ դեսպան Թագաւորին ի Վկնեցոյ	2 » » (Ֆր· 240)
1316	Ընծայ առ Ոչխն Թագաւոր փասն Հարաւանացն	50 » » (Ֆր· 5600)

[1] 40 բանկ կոճապղպեղն ի մի գառիճոյ տոպրակ մի բերէ։
[2] Տասն կննդեամբն կշռեալ 358 Հազար-գրամ (՝ի կշռ)։
[3] Միասնական 886 բանկ գնեալ էր, 6523 1/2 Ղոր գրամից։
[4] Մէն փերթի 40 կանգուն երկայն էր, և թէսա հզկեան լայն։
[5] Կոչեցեալ առ Իտալացիս քան Թուրքացոյ, որպիսին և Թուրքաստան Թուրքիոյ ի Տարսոնեայն առաքեցոյնը կարասանի փասնասկանոյ ի Դասրէսի, և Վկնեցոյ ապրեն Նոյա գասուին կամ գասիական (aspre)։
[6] Ոչ Նշանակի շատ ժամանակին, այլ Թուրքացոյ մի։
[7] Հաղագրէն կճռագրոյ։

Ֆաթրիկք, յորոց մի ոմն վիճնեակիցի քաղաքիմիզ ամն կիցեալ էր ՀԱյաս. Ֆլատայնանկք (Filatori), Պրոքեզորք կամ Թուրքաք (Pelliparii), Ղարաւանկք (Calafati), Դեղատուանոք յարբունի վաղերանոցն, Դեղձանկք (Taliatori), յամենայն չիրնոյք յամի 1274 Մանկտա և Օ-սկրպինոյ որդի Պետրոսի Նաւատեսնի, Մոյտրոյք (Cursus) և Ղաւատանք։

Պատասխանագոյն՝ ի ձեռագործս եկոյն օտարոյ և բնկաց մերոյ էր Ցիփ, զոր և վաղագոյն Նշանակեցաք՝ ի բնագրութեանս (էջ 31), ընդ Նմին և ապ ինչ ասկիճանիսկ մեռազանալ գիպակի· զի եթէ Պետրա Թագաւոր՝ ի Վկնեցոյ գնէր գիպակս ասկիճեայս (յամի 1298) յինծոյ առ յուանին, եղբայր Նորա Ալին տպալ յամին 1310 ասուզէր բնծայ առ Գազան՝ ի Վկնեցոյ գիպակս ասկիճեայս (Drapis ad aurum, կամ Drapis setæ, գրեալ՝ ի գիտանս Վկնեցոյ), 20 փայ կրասից սրծ էին, որ ըստ Նմին գրանցն յինի յայժմուս 2400 Ֆր·)· յայտ է քէ այլ ազգ էր գիպակն գնեալ և այլ յայտն· յայտ ազգէ էր ասէ յաւտ և առաքեան չէսոյ սրտին՝ ի Կաստանդեայ Բ պրաչէ առ Գաստանդապոլիս՝ յամի 1346, զոր գնացան Նորին Թագոյ՝ ի Տաճիկ՝ յ՝անգամելին ընդ Վկնեցի, և Թէսլա էրագի եզև պետութիւնն այլ տեսան զրանս մագրեն)[1]։

Գառչալի յատագրոյ՝ զի ոչ միայն բազում ազգաց լե-զուք լսէին ՀԱյաս, այլ և խնամեալքինք և կենացս քինք լինէին Հայոց ընդ արեմտեայդ· որպէս յիշեցաք՝ ի վեր անդր ընդ կարճ՝ գԳասնոյ Տիկնին· յայտնագոյն ևս է Պիժ կին Ճանուինոյ տէ Տոմոյ (Januino de Domo) Գենուացւոյ, † յամսին ապրլ ապրիլի 1279 ամի· քանզի զի յինն անդն ՀԱյծ զրծանոյ կարգելով զանն՝ ի պա-հանիկ զայրատասական իւր՝ 250 բիւրաւոր Հոյ, սիրալ զի հայերէն գրեալ էր գաղնագիրն· — Հայ Թուի և գրելոն Astexana (Աչխէն ? Աստեղաձի ?) կին Գաբրիելոս ա-բասին Լատրապեն կոչելոյ (Gul. Lavoraben) [2]։

Ըղձալի էր ևս մեզ գիտել՝ Թէ ըստ յանձնարեանն Նահապետի յաբելեանի՝ Հէրոդիոյ սպր ՀԱյաս, և մեկ-նելոյ առատաս տարեդրաց Նորին, հետնաձէրն և Նուաք Հայապազոք գոլիս Մրեկրակատնին և գինեասուկ և գրա-ցածասալ տարատեսիներս Ժամուն Հնդկաց· կամ հան-գոյն օտարազնեացն բանելոց և օգնելոց ՀԱյաս և՝ ի Նմա և՝ ի Պարս, հաստատէին և մերազնեացս չտեսոք յա-գային Վեստանայ՝ յօտար երկրս տրեսնելոյ, մանաւանդ յերկաւին երկարագնիկ և՝ ի գերազիտալ տրեսնս Խոս-լոյս։ — Հաստատական յայտ է յետինս· քանզի և գրեսքէ անդառին՝ ի կեսոյ ՃԳ գարս, յորում գնս ինչ սկզ-սեալ էր տրեսդրանել հաստատուն ՀԱյաց, մինչև ցիչ-ձի ՃԻՖ, գուանեմք ոչ ասկաս Հետս և յիշատակս Հազէ-սանց և սկերեցելոյաց Հայոց, ոչ միայն՝ ի ծովիզերեայն՝ այլ և՝ ի սկզբնկեաց գաղաքս Խոտոյ· և զի մեծ մասն սկզբ ժամանակի՝ պարագայ գյարքեան և հոմանեան էր ՀԱյաց, ոչ երկայնիմ Թէ՝ ի սակս գաստատագործեան գաղթեալ Հոյէ յազգոյ՝ ի մերազոյ՝ ի կողմանեն յայնե-սկի· և գասն յաճախն բնակութեանն և երթևեկին, Թէր-ևս և հետամնեան պատճառաս, հաստատուեալ և ազ-գային սկերեցիս և բնակարանս տարնէիք, որ Հայ-ասան կամ Հոգեասն կոչին [3]։ Այլ ոչ ես միայն հաստատել ազ-տիմ՝ Թէ և սեփական հայնոյն հաստատ հասնելոյ անցելով էրեն ընդ ծովս՝ ի սեռան Նոյ տապատն չսահ հաստա-կութեան Աթաստանացոյ, որպէս և ծովատարիկ զգաս-ցեան Նոյենն· սկերելոյ իսկ զգալ երկրացն եւ· այ-տոցեանն և գաստատանացոյ Հայոց, սկզբ Նաս սեփա-կանս և գաղնեալս· զոր հաստատեն և յիշատակեն բիւր սկերեցելոյք և՝ ի գիտ յոյս, փարեալ ծովատարտա-ք Նեանց, և գնելոյ Նաս և Թիս՝ ի վկնեացոյ, և տաս-

[1] Certe pece Cenbeletorum et Pannorum ad aurum, quas portat (ambaxator) ad Dominum Papam, ex parte dicti Regis. — Liber Grat. XI.

[2] Ոչ սեփական Համարիմ բանաձեռոյ յիշել զանձս՝ ի Նմանե-ցեանց տատգրերն Վաստանոյ ընդ օտարազնեացոյ, յաշխ ընդ գիտանեայ, յորոց մերձ և գաստեղէ և գյանձոյնեան ազգասեա-ռութեան Հաստատ քաղաքացեաց և ազգաց։

Որք Հայց, կամացք գիտանիք կամ տատգր.

Գաղտ Լեւոն (Ա)	=	Ա· Նմին, Մարիամ գաստատ Աշաչեայ Լուսինեան.
		Բ· Նմին, Ա· Ա· գ· Գալստեայ կամին Երեսփոխ·
Ոսկրեն Բ	=	Իպատիչ գ· Հաստիքեայ տեսան գեա-տոյ Հայոց Աթաղիկոսի·
Լեւոն Ա Թագաւոր	=	Ա· Նմին, Ջաղասեն Աթաղիկոսի·
		Բ· Նմին, Մեսիոն գ· Աթոռեալ Թագա-տոր Սիսուան

քաւեմ հաշակատար ուխտաւորիցի Պօլանց Նոյին (Poli) հայկական աղգէն ծնաւ՝ ի Պատմութիւն Յաւետից՝ ի Նոյին և ի ներկայիս պատմութիւն երանելոյն Պկրիճիս՝ ի Քիւթալայոյ կամ Պօրդինոնացոյ (Beato Oderico da Pordenone), որ յամի 1321 կամ 1322 նաւարկեալ զերծրեալ Հնդկաց, բարձաւ՝ ի Գանայ քաղաքէ Նոյին (մերձ ի Պռմպայէ) գնդիապս չորից համահաւասիցն անդ նահանատելոց, ի լաւ հաղոյս և ի կարգալ հեթանոսաց և առաքինասաց սա. սատանայն խրճանց և չոչ ընդունել զգործաւորն Հոյնն յանդագան, նաւատղին կամ նահապետն Հայ հայերէն ազգիապ նմա և բնիկըն Նոյա (քանզի շատ Պղերիկս հայերէն ասէաղ՝ ի Հայս), ազատել զԱստուած՝ զի շնչագէ զերարէ նաւան, ապա թէ ոչ սպառնացոյ ծովընկերցի սանել զերեսոյս նահապետացն. և երանելոյն ազգիապ յերկար՝ ապա ինքնին սկսանել լսել զնոսն ընդ ծխոցացն՝ ի ծով, լսելի լինելոյ և չաղղուածքեան. և զնոսանքին՝ ի զէմ եկեալ սեղջին (Polumbo կամ Columbo) [1]։ — Լեռնի Պէտի որ Ամատիոյ մէնէն ցՀռոսաս կողա գծովեցրա Նիլիոսիոյ անմարդ էր սակաց նաւացին զօրութեան պատրաստել զոյնոսն սակաց ընդարձակութեան, և զգացանքին իսկ անդորրութեան. և զնոսանքին ծովատարտութեամբ էրբեմն վանելով նորա ըզհնէն և զապատակս. անմարթ Թուի բնել և չնեարել նոքա զնաւարկութեան վանասաչան, այն որ ասացաց մեծ ծովուն ընթացս ապա նաւարկութեամբ գայոց ի չահասատան իւր. և սրտիմ ի չանս նորին ձգել զգան յարգանք նորին և նմին նման յարգելոյ, մեծի կամ ոգիկատին Գրիմ-

դոյ, յատաւթ սէրութեան նորինանց, Թագեալ գնացի գաղաց և զարժանս բնչ. Ընդ ինչ Աստուած և կարգ բանիցս հրամանն յետոյ և առանին գանանաս քաղաքացոյն և գնկերգեցոյն Հայոց որ ի նոսին, հանդերձ հրաւոյն Թատանդան յորս գասոյ յիշեալս։

Հաւասի [2]	1240 Ս. Աստուածածնին և Ս. Լուսաւորչ.
	— Ս. Գէորգ Գիւղասանան.
Փերթնանա	1250-1491 Ս. Թոռնիկ.
Լիմնիկ	1253 Ս. Յովհան և Պօսիխոս.
Սկոպիա	1260 Ս. Հոգի, Խոյ Ս. Աստուածած.
Սկնիա	1270 Ս. Նիկոլի, Ս. Սիմեան և Թադիոս.
Բէրատիա	1274 Ս. Պօսիխոս և Հաւատոյաս.
Սալենտոյ	1285 Ս. Նորածին (և Ս. Կոյսիս).
Օրմինիոյ	1288 . . . . ? . . . .
Վիկերոյզ	1290 Ս. Սիմոն և Յուդա.
Պրուգինա	1305 Ս. Սիմոնին, Ս. Յովհ. Մկր., Ս. Հոգի.
— Օլանոյ	1496 Ս. Թոռնիկ, Ս. Պօսիխոս Նորածնոյ.
Ֆերրարա	1304-1442 Ս. Սիմոն.
Ձենոայս	1307 Ս. Նորածնոյնա.
Պասաւա	1308 Ս. Պօսիխոս Նորածնոյ.
Յաւիսի (Պատիրանա [3])	1312 . . . . ? . . . .
Կուսպիոյ	1318 Ս. Հոգւոյն, Ս. Պօսիխոս.
Լուկկա	1319 Ս. Պետրոս.
Պիսայինայոյ	1319 Ս. Հոգի.
Բոլոնա	1319 Ս. Նորածնոյ.
Ֆլոր	1320 Ս. Պետրոս.
Միլան	15 .. Ս. Կոյսիս և Պատիանոս.
Կոտոյնի	1328 Ս. Հոգի.
Ֆիռնցա	1340 Ս. Նորածնոյ և Ս. Պետրիոս.
Վինեսիկ [4]	1348 Ս. Յովհաննէս Պետրէ.
—	1454 Ս. Խոյ.
Ջանիցա	1372 Ս. Տիտոս. (Ս. Պարթոս).
. . . . .	. . . . Ս. Աստիանոս [5].
Զիմիցա-Վէկիոյս	. . . . Ս. Հոգի.
Պորզի	. . . . Ս. Պետ, կամ Ս. Բարնաբիտա.
Խոնոյս	. . . . . ? . . . .
Բնակուց կամ Բնագոյա	. . . . . ? . . . .

[1] Posein fue comandato a me et al compagno, che noi facessimo orazione a Dio, a ciò che noi avessimo vento: e che se noi le potessimo avere, che ci farebbero grande onore: et acciò ch' altri non potesse questo intendere, quello che regeva la nave, fevelò a modo d' Armenia, dicendo: Se'l vento non si può avere, noi gittaremo li ossa in mare, etc. Լատին բնագիրն ևս ոչամբ գայ հանարի և խոսափանել ուխ պատրաստ: Et ne alij hoc audirent, dum nobis dixit rector ille navis armatae: Si ventus haberi non poterit, ossa hæc proiciemus in mari. — Viaggi del Beato Odorico da Pordenone, Cap. XXIV.

[2] Մեխիթար Գոշ. Դատաստանագիրք, Մխ՝.

[1] Հաւասիոյ հոգևոնանն և եկեղեցին Հայոց Ս. Աստուծոյ Ծննդեան Յովհաննու Նոյա յամի 1565 ընդ գրամատ ան ազգ գնացեալ Ս. Վլաս, յամի 1852. Խոյ ի Հռոմ՝ յԱզգ. գրատ. Տեղ եկեղեցին եկեղեցին Վերդիկելլոյ, որ մերձ ի Ս. Պետրոս կամ ի Ս. Պետրոս, որանի պատկոյ բան կարգացին ի Ս. Պատարագ.

[2] Ոչոր չկան անուն գանգնացն Նահանգ. Վ. և պատ գիտնոն ինչ ոչ ոչ ո

Աֆտա և Ալբ և Յիսի վաճառին վաթսուն. $^{1}/_{15}$ բոսի։

Ալմուճք վաճառին յԱյաս Հայոց՝ ի Մայ և՝ ի Մարզապան, խնա յազնաճախիր, և՝ ի մաղ և՝ ի մարզապան փարր. և մարզապանն է $^{1}/_{10}$ մազոց։

Մետաքս կոթլոյ վաճառի վաթսուն, որպ կշիռ է 110 ութամ։

Բրքամ վաճառի վաթսուն, որպ կշիռ է 112 ութամ։

Զէթ վաճառի տակառաւ՝ որպէս և էն։

Բիզանդի Հռոմոց հայուի 10 թագուորին արծաթոյ, և Քազուորին արժէ 10 Դինար (քարտէզ) Հայոց, և դինարն 4 Փողոր։

Որպահ ինչ տայ փոխրանողն Հայոց առ մարկ մի արծաթոյ՝ որ դիցի անդ.

Ար. (մարկ) Սարդինիոյ՝ թագուորին 114 և դինար 1։

Ար. ափսեակ (piatta) վինետիական հինգտալ՝ 113 Քազուորին և 1 դինար։

Ար. հրամանատարք (lega) Տուրնիսեան կրոսիք՝ 111 Թագաւորին։

Ար. հրամանատարք Շուշանեանց՝ 110 Քազուորին և 5 դինար։

Ար. պրաչչիալ՝ այսինքն պռանմինի՝ 109 Թագաւորին և 2 դինար ^{1}։

Ար. ստեռլին՝ 109 Քազուորին և 5 դինար։

Ար. Յոյլ հինգով Գինուայ՝ 109 Քազաւորին և 5 դինար։

Ար. Յոյլ հինգով վինետկոյ՝ 109 Քազաւորին և 5 դինար։

Ար. Ռաոսեսեան 2 արծաթոյ Սիկիլիոյ՝ 109 Քազաւորին և 5 դինար։

Փոխրանողն (Հայոց) հատանէ դրամ մի արծաթոյ որ կոչի Քազուորին (բագդինի), որպ հրամանատարք է 8 ունկի արծաթոյ զայ առ մէն փարս. և յետանէն՝ ի փոխրանողէն համարին՝ ի հաշուի առ մարկ մի 91 Թազաւորից։

Իրաւունք (բաժ) վաճառաց հատուցեալք ի Հայս.

Գինուացիք և վինետկեցիք ազատք են, եղեռնէս և Միխիլացից, որք ոչ ինչ հատուցանեն՝ ոչ՝ ի բերելն և ոչ՝ ի հանելն, բաց՝ ի մարկէն որ ելնի՝ և հատուցանեն մի առ հարիւր փան հրամն։

Վինետքեանն Պարսի (վաճառականաց) ազատ է. ոչ ինչ հատուցանէ՝ ի բովանդակ Քազաւորութիւն Հայոց, ոչ՝ ի մտանն և ոչ ելլոն, առանց բանի և պատճառ։ Պիզանեական կամ այլ մարդ՝ յորմէ և իցիցէ (քարտզէ) իցէ, ոչ կարէ և ոչ պարտի կրել հանապատքիան՝ ոչ յինէն և ոչ յանձինս այնը ընկերութեան, բայց եթէ վասն իւր իսկ բանի կամ յանցանաց ընկերութեանն այնորիկ։ Եւ առ այս ունին պարգեւագիր, յորմէ կախեալ է ոսկի սիկղ հինգ Քազաւորին Հայոց, առեալ՝ ի Հայս ^{2}, ի տասանեւ-

Sapone, e lana, e ciambellotti si vendono a ruotoli d' occhie 15 per uno ruotolo.

Biado si vende all' Ajazzo in Erminia a Moggio, e a Marzapanni, cioè in grosso, e a moggio a minuto a marzapanni, e gli 10 marzapanni fanno 1 moggio.

Seta chermisi si vende a occhia ch' è pesi 110 di diremo.

Zafferano si vende a occhia ch' è pesi 112 di diremo.

Olio si vendo a botte tale come ella ene.

Il bisante di Romania si conta 10 Taccolini d'argento, e il taccolino vale Denari 10 d' Erminia, e il denaro vale 4 Folleri.

Quello, che la Zecca d' Erminia da dello Mars dell' argento a chi il mette nella detta Zecca.

Di Sardesco ..... taccolini 114, denari 1.

Di piatte della bolla di Vinegia taccol. 113 e denari 1.

A lega di Tornesi grossi taccolini 111.

A lega di Gigliati taccolini 110 e denari 5.

Di Bracciali, cioè Buenmini taccolini 109 e den. 2.

Di Sterlini taccolini 109, denari 5.

Di verghe della bolle di Genova, taccolini 109, den. 5.

Di verghe della bolla di Vinegia, tacc. 109, denari 5.

Di Raonesi d' argento di Cicilia taccolini 109, den. 5.

Batte la detta Zecca una moneta d' argento, che si chiama taccolini, che sono di lega d' once 8 di argento fine per libbra, e vannone per marchio come escono della Zecca 91 de' detti taccolini a conto.

Diritto di mercanzia, che si paga in Erminia.

Genovesi, e Viniziani sono franchi, e Ciciliani, che non pagano niente, nè traendo, nè uscendo salvo di Mars, che si pesasse, pagano uno per cento di pesaggio.

La Compagnia de' Bardi è franca, che non pagano niente per tutto lo reame d' Erminia nè traendo, nè uscendo, per nulla detta, nè rappresaglia, che Fiorentini, od altre gente di che lingua si fussino non puote, nè dee essere detto niente nè in avere, nè in persona della detta compagnia, se non fusse per propria detta, o per proprio misfatto della detta compagnia. E di ciò hanno privilegio con suggello d' oro pendente del suggello del Re d' Erminia dato in Erminia a dì 10 del mese di

^{1} Աւելոր գրէ Braccali և Ruenmini, և զուգաձի լինէ գրամ Աբեմանեայ, ունելով Գառն՝ ի միում կողմանէ, ի միւսում Աթոռ Երկոցդէ։

^{2} Նշէ անուն Աբագամեայ, զի Աբագամեան Թագաւորք Սիկիլիոյ

Հասին գոյն գրամ. կոչէր և Fierreale կամ Periale, իբրեա Imperiale (կայսերական)։

^{3} Թարգ ոչ յայտնեցաւ ոչ բնագիր և ոչ սրբագրի պարզ ասորին։

թորթամ սուբ անունն յանուանի՝ յամի Քրիստոսածնութեան փրկչին 1335 (թուա մեզ 1336)։ Զայս ազատագրութիւն ընկերութեանն հնդկացաւ ընդունել Ջաննիփրանս Պալդուչի, գոյով յայնմ ժամանակի ի Կիպրոս ի գործառ. ընկերութեանն այնորիկ։

Պիզացիք վճարեն 2 առ. հարիւր՝ ի մտառ և 2 յեղ ըստ սրճէլից վաճառացն. — Բերուցցի Ընկերութիւն Փլորենտիոյ, Կատալանք, և Պրովինցալք վճարեն 2 առ. հարիւր՝ ի մուծանելն և 2 առ. հարիւր՝ ի հանելն։

Այլ ամենայն ազգիք վճարեն 4 առ. հարիւր՝ ի մուծանելն և յելանելն։

Համեմատութիւն կշռոց և Չափուց Հայոց ընդ այլոց աշխարհաց, եւ ընդ ինքն Հայոց. եւ նախ ընդ վինետկոյ.

Մի բաղ սախախիտաց Հայոց՝ փոխի՝ ի 20 փարս լիպրայ, 3 ունկի և $^{1}/_{2}$ վինետկոյ։ — 49 բաղ բամպակի Հայոց լինի՝ ի վինետկի 9 լիպրայ Տորթ [1]։ — Վաթսուն մի մետաքսի և Տասը սախախիտաց Հայոց լինի 1 լիպրա և 4 ունկի Տորթ վինետկոյ։ — Խոշոր հազար-չափն (migliajo) վինետկոյ լինի՝ ի Հայս 76 կամ 78 բաղ, և կամ 20 $^{1}/_{2}$ կինդինար Հայոց։ — 100 մարկ արծաթոյ վինետկոյ լինի՝ ի Հայս 106 $^{1}/_{2}$ մարկ։ — Կանդարք 315 կտաւոյ վինետկեան չափով լինին 100 նկինպապ Հայոց։ — 11 Տորթ լիպրայք վինետկոյ՝ լինին յԱյաս Հայոց՝ 10 լիպրայք։

Ծախք վաճառաց՝ ի բերելն՝ ի վինետկոյ՝ ի Հայս և՝ ի Հայոց՝ ի վինետիկ, հաւասարակց Տաւարածաւ՝ ասհմանելոյ փան վինետկեան հաւասարութեան՝ ի բերդաւառս գիմանալ, Տանապարհ՝ ի տորև և Նշանակելոցն՝ ի պատճառն մի բոլոր [2]։ — Խոշոր կտաւք և քիանք առ հակ մի՝ 350 Խոշոր կշռոց վինետկոյ՝ պահանջին վարձս 6 ոսկ արծաթի կրտից վինետկոյ։ — Պատեաք և կտաւիք Տորթք՝ 6 ոսկ արծաթեայ կրտի՝ առ մէն հակ 260 լիպրայ Խոշոր կշռոց վինետկոյ։ — Պղինձ և անագ և երկաթի՝ 6 ոսկ արծաթի կրտի առ Խոշոր հազար-չափ վինետկոյ։ — Արծաթիք հատեալք (կամ կտտոցք) 1 առ. հարիւր։ — Թաղի հիւսած, արծաթի հիւսած, և այլ ամենեւին մէն տրիզ 3 առ. հարիւր։ — Գինեայն տախտիւր՝ 13 ոսկ արծաթի կրտի՝ առ փարս հազար-չափ։ — Բամբակ՝ 13 ոսկ արծաթի կրտի առ հազար-չափ փարս։ — Ցիխիք 2 առ. հարիւր՝ ի գինեայ բերգաձաւս, յանդէն Տաւս 1 $^{1}/_{2}$ առ. հարիւր։ — Շաքար՝ 10 ոսկի կրտից առ հազար-չափ փարս։

Հայաստան ընդ Գինուայ.

Բաղ մի սախախիտաց կշռով Հայոց՝ լինի 20 լիպրայ՝ ի Գինուա։ — 5 լիպրայք արծաթոյ կշռով Գինուայ՝ լինին 7 մարկք Հայոց։ — 7 $^{1}/_{2}$ բաղ Հայոց՝ լինի կինդինար մի Գինուայ։

[1] Յայտնապես սխալ թիւն կամ բառիցն կամ լիպրային։

Gennajo, anno della natività del nostro Signore Gesù Cristo 1335; la quale franchigia per la detta Compagnia, la procacciò Francesco Balducci essendo nel detto tempo a Cipri per la detta Compagnia.

Pisani pagano 2 per cento entrando, e 2 per cento uscendo di ciò che vale la mercatanzia.

La Compagnia de' Peruzzi di Firenze, e Catalani, e Provenziali pagano 2 per cento traendo, e 2 per cento uscendo.

E tutte altre maniere di gente pagano 4 per cento entrando, e 4 per cento uscendo.

Come i Pesi, e le Misure d'Erminia tornano in diverse terre, e quelle con Erminia, e primieramente con Vinegia.

Ruotoli 1 di spezierie d'Erminia torna in Vinegia libbre 20, e once 3 e $^{1}/_{4}$ sottili. — Ruotoli 49 di Cotone d'Erminia tornano in Vinegia libbre 9 sottili. — Occhia 1 di Seta, e di spezierie sottile d' Erminia torna in Vinegia libbre 1 e once 4 sottili. — Il migliaio grosso di Vinegia torna in Erminia ruotoli 76 in 78 o vuogli Catars 20 $^{1}/_{2}$ d'Erminia. — Mars cento dars al peso di Vinegia fa in Erminia mars 106 $^{1}/_{2}$. — Braccia 315 di tele line alla misura di Vinegia, torna in Erminia Canne 100. — Libbre 11 sottile di Vinegia tornano all'Ajazzo d'Erminia libbre 10. — Costano le mercatanzie a conducere da Vinegia in Erminia, e d'Armenia a Vinegia per nolo di Comune ordinato per lo comune di Vinegia in Galee armate, come dirà qui a piede, e diviserà inanzi a una carta. — Tele grosse, e Canovacci per soldi 6 di grossi dars di Vinegia alla balla, a peso 350 al peso grosso di Vinegia. — Panni lani sottili, panni lini sottili soldi 6 di grossi dars la balla di peso libbre 260 al peso grosso di Vinegia. — Rame, e stagno, e ferro soldi 6 di grossi dars il migliajo grosso di Vinegia. — Argenti in pezzi 1 per cento. — Oro filato, Argento filato, e altre simile cose dee avere di casse 3 per cento. — Tutte spezierie soldi 13 di grossi dars del migliajo sottile. — Cotone soldi 13 di grossi dars del migliajo sottile.

Ciambellotti 2 per cento in Galee armate, in legno disarmato 1 $^{1}/_{2}$ per cento.

Zucchero soldi 10 di grossi dars del migliajo sottile.

Con Genova.

Ruotoli 1 di spezieria al peso d'Erminia, torna in Genova libbre 20. — Libbre 5 d'argento al peso di Genova, fae in Erminia mars 7. — Ruotoli 7 $^{1}/_{2}$ d'Erminia fanno in Genova Catars 1.

[2] Բաց ի հնանեալ բաներից՝ չէր այլ ցոյցի պատճառաց։

Ընդ Նիմիսայ և Մանթիլիէրի.

20 թոռլ Աչասյ Հայոց՝ լինին ի Նիմիս և ի Մանթիլիէր՝ 72 բեռն և 6 թոռլ — 8 վոքիս Աչասյ լինին ի Նիմիս և ի Մանթիլիէր՝ 1 կինդինար: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Վիմիսայ և Մանթիլիէրի՝ լինին Աչասյ 1 մարկ և 3 ստերլին: — Թոռլ մի Աչասյ՝ լինի ի Նիմիս 15 լիպրայ խոշոր: — Վոքիս մի խոշոր Աչասյ՝ որով վաճառին նոքա սախայիրջ՝ լինի ի Նիմիս 1 լիպրայ և 3 ունկի նոքա: — Փոքր վոքիս մի Աչասյ՝ որով վաճառի մեռաքա՝ լինի 1 լիպրայ խոշոր Նիմիսայ: — Կշռանկիրք 55 Աչասյ՝ որով վաճառին մարգարիտք՝ լինին ի Նիմիս մարկ մի:

Ընդ Մայոլիկայ.

21 թոռլ Հայոց՝ միով քառորդաւ պակաս, լինի բեռն մի Մայոլիկայ: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Մայոլիկայ՝ լինի Աչասյ 1 մարկ և 3 ստերլին:

Հայաստան ընդ Սիբիլիոյ Սպանիոյ.

9 թոռլ և քառորդ մի Հայոց սախայիրայ՝ լինի ի Սիբիլիա կինդինար մի: — Կասֆ (Cafisso) [1] մի սրճանոց չափով Սիբիլիոյ՝ լինի Աչասյ Հայոց՝ 3 մարկ և 8 մարգսան. և 10 մարգսանք են մարկ մի Հայոց:

Ընդ Պրուժիայ (Պրիժ) Ֆիանտրայ.

Թոռլ մի Հայոց սախայիրայ՝ լինի ի Պրուժիա 14 լիպրայ: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Պրուժիոյ՝ լինի Աչասյ Հայոց՝ 6 ունկի և 13 ստերլին:

Ընդ Լանտրայ Անգլիոյ.

8 թոռլ Հայոց՝ որով վաճառին սախայիրք, լինին ի Լանտրա կինդինար մի, որ է 104 լիպրայ Լանտրայ: — Հարթ-տաքին Անգլի որով վաճառի ի Լանտրա՝ և է 112 լիպրայ, լինի Աչասյ Հայոց՝ 9 թոռլ և $^2/_3$ բաղին:

Ընդ Պուլիոյ.

Թոռլ մի սախայիրայ Հայոց՝ լինի ի Պուլիա 17 լիպրայ և 1 $^1/_2$ ունկի: — 100 գրիս (Salma) ցորենոյ Պուլիոյ՝ լինի Աչասյ 188 մարկ: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Պուլիոյ՝ լինի Աչասյ 1 մարկ և 7 ստերլին:

Ընդ Մեսսինայ Սիկիլիոյ.

Թոռլ մի սախայիրայ հրամ Հայոց՝ լինի ի Պալերմա և ի Պուլիայ և ընդ բոլորգան Սիկիլիա՝ 7 թոռլ, 1 լիպրայ և 1 ունկի. և 12 ունկիք առնեն մի լիպրայ. 2 $^1/_2$ լիպրայ առնեն թոռլ մի Հասարակ Սիկիլիոյ: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Պալերմոյ՝ լինի Աչասյ Հայոց՝ 1 մարկ և 7 ստերլին: — 100 գրիս Հասարակ չափով Սիկիլիոյ՝ առնեն Աչասյ Հայոց՝ 198 մարկ:

Հայաստան ընդ Սկեթասիոյ Թուրքաց.

75 թոռլ Աչասյ լինի ի Սկեթասիա 100 թոռլ: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Աչասյ՝ լինի ի Սկեթասիա: — 100 գրիս (Salme) ցորենոյ չափով Սկեթասիոյ՝ լինի Աչասյ...:

Ընդ Վաճառականիկի Կրետոյ...:
Ընդ Տանուվաճառս Շամբանիոյ Փռանկիայ...:
Ընդ Լանտրայ Անգլիոյ [1]:

Դառնիճ ընդ Աչասյ Հայոց [2].

100 Յեսս սախայիրայ Դառնիճ՝ առնեն Աչասյ 15 թոռլ: — Մեաս մի Յեսսոյ Դառնիճ. առնէ Աչասյ 3 $^3/_4$ ունկի վոքիայ, որ $^1/_{12}$ մասն է թոռլի Աչասյ: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Աչասյ՝ լինի ի Դառնիճ 52 փռանգիա. (Saggi):

Աչքիա ընդ Աչասյ [3].

5 Մադք ցորենոյ հրամ Աչասյ՝ առնեն Աչքիա 3 մադ: — Կինդինար մի Աչքիայ՝ առնէ Աչասյ 37 թոռլ սախայիրայ:

Յամանասաս Կիպրոսի ընդ Աչասյ [4].

Կինդինար մի Յամանասայ առնէ Աչասյ 37 թոռլ: — Մարկ մի արծաթոյ հրամ Յամանասայ՝ լինի Աչասյ մարկ մի: — Կասֆիք (Cafissi) 3 և $^1/_2$ սրճանոց՝ չափով Կիպրոսի՝ լինին Աչասյ մարգսան մի. և 10 մարգսան է մադ մի Աչասյ »:

mezzo per uno ruotolo generale di Cicilia. — Marz 1 d'argento al peso di Messina, fae in Lajazzo d'Erminia mars 1, starlini 7. — Salme cento alla misura generale di Cicilia fanno in Lajazzo d'Erminia moggia 198.

Erminia con Salvastro di Turchia.

Ruotoli 75 di Lajazzo fanno a Salvastro Ruotoli cento. — Mars 1 d'argento al peso di Lajazzo fae a Salvastro... — Salme cento di formento alla misura di Salvastro fanno a Lajazzo...

Colla Camera di Creti.
Colle Fiere di Campagna di Francia.
Con Londra d'Inghilterra.

Torisi coll'Ajazzo d'Erminia.

Mene cento di Spezierie di Torisi fanno in Lajazzo Ruotoli 15. — Mene uno di Seta di Torisi fae in Lajazzo once 3 $^3/_4$ d'occhia, e d'occhie 12 per uno Ruotolo di Lajazzo. — Marchi uno d'ariento al peso di Lajazzo fae in Torisi saggi 52.

Acri con Lajazzo d'Erminia.

Moggia 5 di formento alla misura di Lajazzo fanno in Acri moggia 3. — Cantaro uno d'Acri fae in Lajazzo di spezeria ruotoli 37.

Famagosta con Lajazzo d'Erminia.

Cantaro uno di Famagosta fae a Lajazzo ruotoli 37. — Mar. 1 d'argento al peso di Famagosta fae in Lajazzo mar. 1. — Cafissi 3 e un terzo di biado alla misura di Cipri fanno in Lajazzo uno marzapane, di 10 marzapani per un moggio di Lajazzo.

---

[1] Զաֆ սրճոցայք, 1/8 քառորդ, որ ըստ սառնոգրության չափոյ կշռի 33 լիպրայ. կիսի կռչեր Գռաչ, իսկ կրկնակի՝ Աչասյա:

[1] Կարծեալ էր վերագրիչ գՀանձնամատենիսն ընդ Լանտայ:
[2] Լա բան մատ է Լ գլխոյ գրչի Բնեզպրեցոյ:
[3] Ի մԺ գլխոյ Յոն գրոյ:
[4] Ի մԺ գլխոյ:

ՏՈՒԵՑԱՆ ԿԸՑՈՑ ԵՒ ՉԱՓՈՑՆ ԱՉԱՍՅՑ ՀԱՅ ԱՏԱՅՈՑԻՆ·

Ի-ՆՅԱՐ կամ Կոլնի [2]	Գրամ	25,102
Տրամ $^1/_{10}$ ունկիայ	»	2,510
Դանկ $^1/_4$ տրամի	»	0,627
Կուտ $^1/_4$ դանկի	»	0,156
Գոթեհան $^1/_4$ կաս	»	0,039
Տրամ $^1/_{100}$ վոքիայի	»	3,651
Լիբր կամ լիպրայ [3]	»	331,356
Վոքիս (Հնոյ) կամ ունկի մԺ $^1/_{12}$ առ թոռլ		527,910
Վոքիս փոքր $^1/_{25}$ առ թոռլ	»	422,333
Թոռլ կամ Ըռնոյ փոքր (կամ Տաքր) Հրիա (Հազարգրամ)		4,820
» » » մԺ (կամ խորաք)=15 վոքիս		6,335
Կինդինար = 33 թոռլ մԺ	»	209,055

[2] Ի Նիմիս Ի-ՆՅԱՐ կոչեն զՀանձնամատենիսն ընդ Լանտայ:
[3] Ի Նիմիս Լիբր կոչեն զՀանձնամատենիսն ընդ Լանտայ:

Մարկ արծաթոյ (50 գրամանիքիս) (marc) Գրամ 226,250
Գրամանիքիս (pesus) $^1/_{50}$ մարկի » 4,525
Մադ, 10 մարգսան Լիտր 129,407
Մարգսան, $^1/_{12}$ մադոյ » 12,940
Քիլեակ, $^1/_6$ մարգսանի » 2,157
Նշխարեալ տառայ (Canne) Զաֆ (մէգր) 2,153
» մեռաքի » 2,012

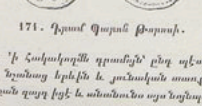
Անուանք Զաֆայ գործոյ նշանակին ի գանձագիրս թագաւորայ մեզոց Գաղթականի, որ Հանգիր Յոգաչափ (pertica), և Ջիխրա. գիտելի՝ որ է քառորդ ասաչիայն ի յասին Թագաւորանքիան գրի Jancono, քեզնա կանգուն. գոյ վոքիր և երկայնի, կշռելով Տասն ֆիլրա. բայց գրաւանաքիան ասլին անցայտ է ինձ, գրագիս և Զաֆք Տանուգրերի յերկիրս Մեսսանայ, զի ոչ գոն լիլեայ:

[1] Կարծեալ զի Լանտրայ Անգլիոյ:
[2] Լա բան մատ է Լ գլխոյ գրչի Բնեզպրեցոյ:
[3] Ի մԺ գլխոյ Յոն գրոյ:
[4] Ի մԺ գլխոյ:

5 Ի յասին Թագրամանքիանս գալաց՝ գրի հրթեն winchia, և վերածանք michia.
6 Ընչպատ մի մեր ասէ. «Լիտրն 120 տրամ խոյիր»: Յոչ. Երբեմն՝ «Լիտրն ոմն որ գոյր ԹՀերես 100 գրամանքեա.»:

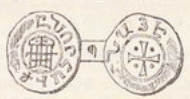
145. Դրամք Հայոց Սիսուենից. — Ոչ պակաս քան զդամեալ և զիշող, այլ և առաւել ևս հետաքննելի և կարեւոր է ծանօթութիւն տեսակաց և քաշուց դրամոց, որով վաճառէ Հայք ի Սիսուան, և որով կատարէր համեմատութեան առեւտուր յաշխատաւորն Աւստոյ, ի ձեռն բնեալ և յօդեսառուն ներաց այսպիսեացս։ Քանզի տագնապն բանը ընկերագործաց գաման հայկական ինչ գրամոց և գհամեմատութիւն ընդ տաղարան, այլ գործ է և ոչ սկզբին հասանելւոյ գայն և գայլս ընդ այժմու վաթառն գրամոց, որպիսեն ընդ տասնորդականացն։ Աւասիկ զնացագ զոր և ինդ ազգս գրամոց Ասսուանոյ գտանելիք լինել ի գիրս, ի դիւանս, և ի մատենսն ժամանակս կանոնաց Գնեռասացոց և Վենետացոց, և գայնր ժամանակի համեմատութիւնս, որպէս ինդ ի վերոյ հասաք հատանելիսն կամ կարծեաք, անշուշտակից յայտնութիւն քննոյ գնշդին և գգայելոյ։

Զկնի երկայնել զի յառաջ քան գնաստատութիւն առեալ վաստակոցն ազգութենան Ռոբինեանց՝ գրամք ինչ գանազանացաց և Սասանիանաց գնդին և ի Կիլիկիա, որպէս գրեմք յառնառական արձանեան Ասիա և Ասիփիկ. և ի նոցին տպագ և ի շատ վերածան կամ մերձ ձեցան հայկականքն, յորժամ վաճառական ազգացիք մեր հռամանգք Կիլիկիոյ յանդն իսրեանց գրամ հատանել և ընդունելի առնել։ Ոչ է յայտնի տակաւին ո՛ նախ ի սպանեն։ Հետանաւոտիս եղև ի վերնախոս յայս գործ, յոր չերեի նախնեաց իսրեանց հանդիպակիաց ի Մեծ Հայս, ի հզօրագոն տգրատութեան իսրեանց, կամ թէ ոչ ի մեզ ծանուցեալ. զի քէ և գասանն Տիգրանայ և որդւոց նորա Աւստատացոյ Աղշակունեաց և սկզբ ոմանց ի նոցին գործէ թագատացոց մերոց՝ գրամք տիպօքիք և պղնձիք, այլ ոչ հայ գրամ են և ոչ Հայոց անատիք. իսկ Բագրատունեաց ոչ առաւելագոյ գործ գրամ տիպական, բայց միայն պղինձ մի հայապիր սյսպիսի վիճակաւոր Թեւտիր։ Ցե ՈՅՆՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԿԱՐԵՒ... Ա... ոչ է յայտ պոյ Կոբիկոս, Հայ-Աղուանից Թագատրի ՆԵՒ Կարապատական պատաք։ — Հաստատիւնն է քէ և յառաջ քան զԹագատրել Լեւոնի Մեծի՝ հատեալ իսկ նախնեաց նորա գրամ ի Նորատաղ երկրի իսրեանց. մի ոմն ի յեռից պատմիչ-ցայ կամ գրոյց միոյց, (գոլով ոչ յիշեմ զանուն), ասէ. վասն Կատաղելոյ որդւոյ Նարենի, ԼԲԷ. « Թագատր » կոչեցաւ և գաշխատս տպագ »։ այլ գործ չերեւեցաւ յայտ անուն գրամ հնե. բայց որդւոյ նորին Թագատ Ա, կամ Քառին՝ Թագատ Բ երևի պղնձիս այս գրամ, չորիք գրութեամբ ի բնակոլին Թուրեան ի ՕՈ (սպրինգն Նոր-

171. Դրամ Գագիկ Թագատի.

բինեան). ի հակակողմն գրամիցն՝ ընդ պէսպէս խորհրդաւոր նշանաց երևին և յատնսն տառք։ Թերևս հնագոյն քան զայդ իցէ և անանձնաս սյս նդնդակս պղնձի, յորոյ յերկոսին կողմանս բաժանեալ է գրատածն ՇՈՐՀԱՒՈՑ ԱՑ Ն. և գասանն պատկերեալ ի նոսին իսկ արձակ

172. Հին գրամ Ռուբինեան.

Աստգաստան, զոր անշուշտ Քողեալ գաղին Թագատ՝ ի պատ Քշնամեաց, ինքն երանէր և մատներ ի քաղգէն, անցս ընդ պարիսպն գատաւելով. կամ Քէ բերգին Վահկայ՝ զոր Կատաղելի գոգոսեալ յոսանն իւր հատուտաց։ Ելեցաք սյսոր և գնաբերեաց գրամ բարեբաղդին Լեւոնի՝ հատեալ յառաջ քան գիագատրելն. իսկ որ յետ Թագատրեանն գտանին գարդ, ոսկի, արծաթ և պղինձ։

Ոսկի գրամն որ ամերաստ Դաւիթեան կոչի առ մեզ, և ասալորէն գիւան, և բան գանգն՝ կոտրիր, նախ երևէ գտա կամ գտա յանուն յիշեալս Լեւոնի, գտա և ընտ, և մեծագանակ իսկ, որպիսի է պատկերեալն ի Տախտակին Թիւ. 1. գի կշռէ 7 գրամ, առնի քան գնա բուլեանն ոսկի (որ է 6,452 գրամ), և արժէ գկիճ 21 ֆրանգ. գազգիր հատատար հասկ ասան ոսկւոյ (Aureus) ի սկզբան փրկչական Թուականին, գի յետոյ առատացեալ բարձրացաւ. ց՝ 25 ֆրանգ, մինչև ի ժամանակս Վաչերդեանս կոչեր, ապա սկսաւ նուազել և գկշռանել մինչև ի 15:60 ֆր., և կոչի Solidus (aureus), յորմէ ծագեցաւ կոչումն նորոց գրամոց ասդն և ասղ (Soldi, Sol, Sou). առ կայսերաք Բիւգանդիոյ առաւել և նուազեալ ց՝ մի՛ր գահ. բառ արժէր իրր 12 ֆր., և կոչի յանուն մեզրազարդին Հռոմոց, և ոմանք ընդ ամենոյն ասխարհ, մինչև ի Նոյն ամուն (բիզանդ) կոչել և առագաց, Աստյաց և Թուրքոյց անգամ գիւրանցն ոսկի. գան գրոյ և Հորի յիներ գառագանել գառաջինն ազգանուն յանկատաւոր Բիւգանդ Հռոմոց. կոչեր սա և խոչիսկր, Հռիզանդոս, որ բան յանդնեն Նշանակէ Հրով փորձեալ ոսկի, (Hyperperus, Hyperpre, Perperus, Yperperi, և այլն), զոր մերս Կիմսա գանգառագալ Ալիքնագրան (Գէ. Ա.) Գեագեաս կոչէ. իսկ առաջին անուն գրի Bysantius, Bisanti, Bysant, Besant, և այլն։ — Որպէս անասան՝ նոյն և քաղաքին Հռոմոց գիւրանցն սյսոգգիք մաշճամասնոյք գանգին իսրեանց զկոչեցեալն Տիեար, ևեր. և գի սրանձասոյք միով Հռոմոյ անասոյ Սառակինս (Saraceni) կոչէին գԱրաբս և գԹուրքս, գԱկչուրանեան, գնդիպատիս և զոք յԱլաորս, ի նոյն կոչեցին և գդրամ նոցին, յորմէրով ընդ յանդնան կոչմանն Բիւգանց-առաջին (Bisantius Sarracinus)։ Բայց գոյր գանգառնքեն քաղանի և արժէից ասլին՝ բառ սյլ և սյլ սրնառքեանց. մեծագոյն էր Դամասկոսեան՝ Լիբերեան մանգանանագ կշռելով 4,54 գրամ և արժելով 15 ֆր. ապեսագոյն Համարեր հզիպանան կամ Ալեքսանդրիոյ Ֆաթիմեան մանկանչով, 4, 10 գրամ, և 14 ֆր., բան սյժմու. փոքրագոյն էր Ասլուց երկրի սառակին-բիզանդն, իրր 3,93 գրամ, և յորոյ երկրի կողմանս բաժանեալ է գրատածն ՇՈՐՀԱՒՈՑ ԱՑ Ն. և գասանն պատկերեալ ի նոսին իսկ արձակ

172. Հին գրամ Ռուբինեան.

Աստգաստան, զոր անշուշտ Քողեալ գաղին Թագատ՝ ի պատ Քշնամեաց, ինքն երանէր և մատներ ի քաղգէն, անցս ընդ պարիսպն գատաւելով. կամ Քէ բերգին Վահկայ՝ զոր Կատաղելի գոգոսեալ յոսանն իւր հատուտաց։ Ելեցաք սյսոր և գնաբերեաց գրամ բարեբաղդին Լեւոնի՝ հատեալ յառաջ քան գիագատրելն. իսկ որ յետ Թագատրեանն գտանին գարդ, ոսկի, արծաթ և պղինձ։

Ոսկի գրամն որ ամերաստ Դաւիթեան կոչի առ մեզ, և ասալորէն գիւան, և բան գանգն՝ կոտրիր, նախ երևէ գտա կամ գտա յանուն յիշեալս Լեւոնի, գտա և ընտ, և մեծագանակ իսկ, որպիսի է պատկերեալն ի Տախտակին Թիւ. 1. գի կշռէ 7 գրամ, առնի քան գնա բուլեանն ոսկի (որ է 6,452 գրամ), և արժէ գկիճ 21 ֆրանգ. գազգիր հատատար հասկ ասան ոսկւոյ (Aureus) ի սկզբան փրկչական Թուականին, գի յետոյ առատացեալ բարձրացաւ. ց՝ 25 ֆրանգ, մինչև ի ժամանակս Վաչերդեանս կոչեր, ապա սկսաւ նուազել և գկշռանել մինչև ի 15:60 ֆր., և կոչի Solidus (aureus), յորմէ ծագեցաւ կոչումն նորոց գրամոց ասդն և ասղ (Soldi, Sol, Sou). առ կայսերաք Բիւգանդիոյ առաւել և նուազեալ ց՝ մի՛ր գահ. բառ արժէր իրր 12 ֆր., և կոչի յանուն մեզրազարդին Հռոմոց, և ոմանք ընդ ամենոյն ասխարհ, մինչև ի Նոյն ամուն (բիզանդ) կոչել և առագաց, Աստյաց և Թուրքոյց անգամ գիւրանցն ոսկի. գան գրոյ և Հորի յիներ գառագանել գառաջինն ազգանուն յանկատաւոր Բիւգանդ Հռոմոց. կոչեր սա և խոչիսկր, Հռիզանդոս, որ բան յանդնեն Նշանակէ Հրով փորձեալ ոսկի, (Hyperperus, Hyperpre, Perperus, Yperperi, և այլն), զոր մերս Կիմսա գանգառագալ Ալիքնագրան (Գէ. Ա.) Գեագեաս կոչէ. իսկ առաջին անուն գրի Bysantius, Bisanti, Bysant, Besant, և այլն։ — Որպէս անասան՝ նոյն և քաղաքին Հռոմոց գիւրանցն սյսոգգիք մաշճամասնոյք գանգին իսրեանց զկոչեցեալն Տիեար, ևեր. և գի սրանձասոյք միով Հռոմոյ անասոյ Սառակինս (Saraceni) կոչէին գԱրաբս և գԹուրքս, գԱկչուրանեան, գնդիպատիս և զոք յԱլաորս, ի նոյն կոչեցին և գդրամ նոցին, յորմէրով ընդ յանդնան կոչմանն Բիւգանց-առաջին (Bisantius Sarracinus)։ Բայց գոյր գանգառնքեն քաղանի և արժէից ասլին՝ բառ սյլ և սյլ սրնառքեանց. մեծագոյն էր Դամասկոսեան՝ Լիբերեան մանգանանագ կշռելով 4,54 գրամ և արժելով 15 ֆր. ապեսագոյն Համարեր հզիպանան կամ Ալեքսանդրիոյ Ֆաթիմեան մանկանչով, 4, 10 գրամ, և 14 ֆր., բան սյժմու. փոքրագոյն էր Ասլուց երկրի սառակին-բիզանդն, իրր 3,93 գրամ, և

արժելով 12 ֆր., և կոչէր Ասլի՛ յանուն Սուբ քաղաքի, որ է Ծոբ կամ Տիւբա՝ բան Նախնեաց. բայց կարծեմ Քէ երբեմն մեծագոյն ևս էր Հանասար եղիպտականին, կամ Քէ յետին ասլ ևս կոչր Սուբի. զի բազմերեսս գտնեցասցալ մեր Սմիսոյ՝ վիպէ Վասիսն՝ գինկանի Աշտարգի (ասլի Աշխարհ) յինել կես կարմիր Ասլի, և սյժմ բան Նորագոյն գինոքեանց՝ ասլեհան Աշտիպայ Հանասի 7 գիտակաց արժէին, զր է առաւել կես Ցոթիկեանին։

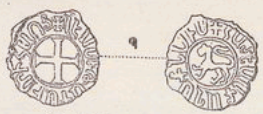
Երկրագան մեծագ ազգացս (Ցուհաց և Ասահիմեասց), որոց գրամք տիրապետեալ էին ասլեհեան ասիասփնաց, ի մերկ սյսոր ասլեհանացն Նաշարհոյ Հարի էր Հանասարկ յայսմ մասին (ասլասի գրամից). և գի տրարին ասլ. պէս՝ ընդ սյս չիք գարեանաց. սյլ գարձեալի և անկասծելի իսկ ևն ի գի ոչ միայն քանական և Նրանգ սյլ և գրամ և բանիս և անասանց ասլեհեանցն ասահին բիւգանդաց. սյսոցին, տրատրալ տասիսք գրոշմիչն ի գրամս Նրբանց գնդին տրատրալի և գիրագանական ասլեհ մեծ գահենկանէ՛ երկու ևս փոքրագոյնք մի քան գմիսմ Ծանօթ են ինձ. մին յանուն Կոստանդին Թագատրի (զոր և տեսաք Նախնեասց՝ ի մատենս յայսմիկ, չէ՛ 216), Հասասալ ի կես ՃՒ գարս, և տրպէս գահենկի ի Հրագն, (3,600 գրամ) և ի մարգարէնէ Նիւթոյն, Նկատեալ ի Հատասարքեան փորձի և տատրասի, և է իսկ սյնպէս։ Մեսն՝ մեծագոյն՝ (Նիս. 2) յանուն Լեւոնի սահասալ երգրագին, որպէս Հեթեմց Ա, որ գտահն տրգ՝ ի Հատասքած Շամախէրեքի Հմատ և Նոր գրամագոյն, Կշռէ բան գրամեան Նորին ՃՍ. Հատար Փետեսպագոյ լուսին Աղեքիոց, Archives de l'Orient latin, I. 678) գրամ 4,80, և արժէ իրր 13 ֆր., որով Հատասագի Հրիսպան տատահին տարգ, գոգէ և տատ ինչ ևս տատեցոյս։

Ասլասի ինչ գնան գանգահի ասլի գահենկանաց սէրոց Սիսուանեայց։ Իսկ ձև կամ գատկերգ և գրոշիչն, յայտ իսկ է գի տահենկին տատրք են ի տատահենկան բերատգագ, և մերձատրք սյլ ոչ յայմ յատնատկանացն. Քան ի տատենատց Լեւոնի Մեծի Հետևեալ Ասահեանց յայոց ընկալտ սյգագն տրբատկան. գանգի ի գահենկանս տատին գրոշիչ յայսմ ժամանակի երեսին նոյն տրբոք տատհեսք, գատնս Հատրատրսի և գատատրն տրատենաց ի ձեռս։ Զայս տրսք տանին Հատատրսիչն և տրծատհեսց գրամք նորին Լեւոնի (Նիս. 4. 5.), յորս տատհատք տանիք կնգատրատնեն գնա ի ծանր Հինս և բնգատենալ գհատգ ի Հրեատատ, (Նիս. 3), Հատհատք ի սկզբան Թագատրեանն. սյս տատհատիսն և ձև գատեի և ի գրոշս սյլոց տգրոց միգտատր ժամանակաց, որպէս վկեսաց։ Հատատրսիսն գրատնէր տրբոք են երկու տատհատ գանգ՝ ի միմի ատեղով Հատ բատձրատնց, որպէս և տատատ նի ի յիւրում գրութ. կամ տատհ ի գնատ Քատհետ Հատ մի՛ ի Քիչատց. և սյս երեի յատէտ ի երեք Նորին Լեւոնի և ի գրամս Թատեն Իշոյ Բ Լեւոնի (Նիս. 2. 9)։ — Գատհկիի բնատրատնեն գրատցոյ սյսոցիի Նորին Հետևեալ և բնգրգեմատկեալ Թոտրք Հրեսկոյսք ատհհատնս, կիզ, տատրք Սատատհեսի է, յատէտ, ի

1 Գրիչ է տագորէ մեր ԺԸ դարս. Դատհա Ալեքսանդրի՝ Ծէն կոչ է, և 1600 գիտր է ։ տահ. քատ հին Հշտաց տահին սյս Հատրեր 68 52/67 գտրհ-Հատ (grain), և եր 1/67 տահի Նատրիճ. սյսոցին 67 տահի տատհատ Հշտին Նատրի մի տահ-ց. իսկ Նատրի բատհատեր յ՛Տ տահի = 24 գիտր = 1151 կիլտատ = 4608 տգրհ-Հատ ։ — Յիսի Տատհատի ի հայ գրատենատ գրեսկի է Նոյն տահ Հրհ-տահեն։

ՃԻ դարու, թագաւոր և գահով և նշանակով որ՝ի ձեռն, թէպէտ հակակռվին գրածոց նորին նմանապոյն է Շառշանիայ (Gigliati) գրածոց Ղեւոպոլեցւոց. Սերտաց Հայոց հետևեալ է և Պիպրացին Էջերիկս Բ յետ սպանմանն յարգելոյն նորին՝ի Լամբրոնէ կամ՝ի Խարբերդ, յաւուրս թագաւորութեան Ոշնի, որում հետևին և յաջորդքն, մինչ յաւուրս քան զոյն՝ ոչ երևի բնաւ՝ի գրաճս Պիպրացոց այս տիպ հոգիսական։

Գրաւած բնակռման գրածոց Պիտակաց՝ է անուն թագաւորին, որպէս, Լեւոն թագաւոր Հայոց. ամենաք գաւանին և մեծապատ յանդուգնութեամբ ասացաց, որպէս Ա Լեւոնի, այլ և Լերկորդին, որպիսի են թիւքն 9. 11։ Իսկ՝ի հակառակին՝ի հնագոյնն գրի կարդացութեամբ ասացոց [1], այլ յետ Մեծին Լեւոնի յանձնեալ գրաճին է Շինեալ, ի քաղաքն Սիս կամ ի Սիսդաձն ութեք և շինայ գրեալ. ամենաք ութեք և այլոցաց թեամբ վերանական չինութեան գրի Հայեցալ, որպէս յայտ

173. Լեւոնի թագաւորի Հայոց.

դրամի, որոյ նշանաւոր է և գրաւած բնակռմանն՝ի առաջ կան Հռոմ Լեւոնն թագաւորի Հայոց։ Առաջին բառն գրի

1 Ցասուկ գրամագանաբնեան՝ և ոչ առաջարկութեան գործոյս ամի Հանդիպ՝ Հասել գնելոյ և գիտալ ասացից, զոտվել և ասլոյ, թէպէտ և անվերջ գրածոցաց, յորս յոյժ գանագանին գրածք, և միայն բառն Աւգուստոս յայտնալ, գրածն նոյն Ա Լեւոնի գտանի գրեալ ութ կամ տասն գրիւնաբար, և այս բառ առասել կամ նուազ Հաստատութեան և վարքութեան արձանագրոց, որք՝ ոչ երբեմն թէ բնիկ Հայք են, և ոչ գիտնալ կամ ասացք, որպես Մաթեոս ոմանց. այլ և գոյս յետնագոյն՝ի փոքրագոյն Ոշոյ ասլոյն գրոշմ գրածոյ յերբեմն ոչնս, ի Հարքենից կամ ոչյուս սա բերելով ղանի և գործած, և վասն այսորիկ Հասարակաբեն ասի՝ի գանձ արքեալն և յատզասլանն, գերդաստանի, կամ գերդաստանն ասացոցոց է. միայն՝ի գրամ կոստանդնի (որոյ նոթագրեալ է և գրաւած ասլի գահնկանին), գրեալ կայ գերդաստանաբար ԱՅ ԹԳՐ. Նշանաւոր ևս է նգալթիւն տեղոյ գրամանացին, ՇԻՆՆԱԼ, Ի ՔԱՂԱՔԻ ՏԱՐ(ասն) [2] Ղևոնաւոր է և յատկատաճով գրաթիւն (որպէս և պատկեր) եզական գրամոյս Լեւոնի Բ՝

174. Գրամ Բ Լեւոնի.

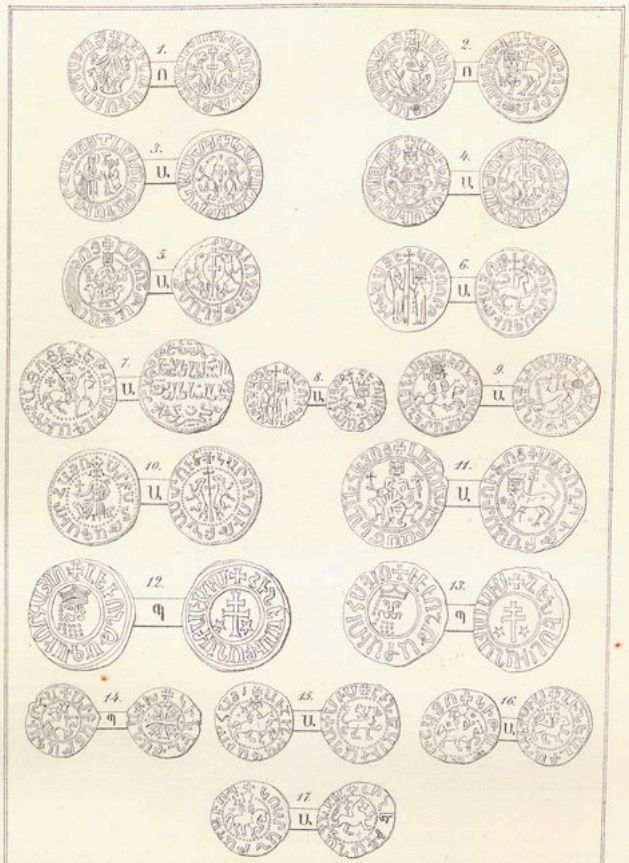
ՇԻՆՆԱԼ, Ի ՔԱՂԱՔԻ ՍԻՍ Ի ՓԱՌՑ ԱՅ։ — Թուական ասոյգ կարծեմ ոչ գտանի բնաւ՝ի գրամս Պիտակաց, և գրաւոցն ՓՃԼԲ թուով 333? ոչ միայն ոչ ինչ նշանակեն, այլ կերևեալ նորագոյ գրաճք են, որոնիք գտանին առ մեզ. իսկ նիթ առ ապրած գոյնն առատագիրեալք՝ ճշմարիտ հաստատուց։ Գոյ առ մեզ և պղինձ մեծ ասկ գտնեալ կամ ասկիներիք (թիւ. 13), այլ թուի նորոց տանց արտրեալ ըստ հասոյս ապոյ։ *

Այժմարի գրածք Լեւոնի պատկերոք նմանեք են ասլոյն. յանդգոյացն՝ ոչ նոյնպես, այլ գանագանն, որպէս ցուցանէ Տարտարոգ, և ասկիրոգ համարիմ որոնել, ի քանակ և յատկէս նոցին ուշ անելով այժմիկ. բայց ոչ է

քանի. իսկ նիթ ոչ Հասանելին գրամ ապատ Ոշոյ՝ի բաժկ ասկ նոցին և արձան։

2 Թեպետ և արագոյ գրամական ասատեանց, այլ ոչ և Տանեմոնաբեան Մխատանան Հայոց իրի նկատած Նոթատետ նոթատետեանց կոստանդնի, որք ասն գուշակել քաղաքական բեն պատճառս, ասելոն ոչ յայտնապես ասուգապես. այլ պատճառն նախորդին Խոյ (նի Լեւոնեան † 17 Նոյեմբ. 1344), և կոստանդնի յաւոյ գտանի էնեին, վասն որոյ և Հի Հռոմայոց կոչել՝ի Տարսոնէ, Հարենիս ասն կամենից էնեին գաւատանոյ Լեւոնեանին, և՝ի նոցանոյ ընդունել գինոյն՝ի Տարսոն, և յետոյ ութեն նատանել գՄեր։

1. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ
2. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ
3. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏ
4. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ
5. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒ.....ՑՈՑ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏ....
6. ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆ ԱՅ Ի ՀՆԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ
7. ՀՆԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Ազաթերէն գրած, տես յէջ 382)
8. ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՅ Ի ՀՆԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ
9. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՇԻՆՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻՆ Ի ՍԻՍ
10. ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾ
11. ԼԵՒՈՎՆ ԹԳՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅՑ
12. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ՇԻՆՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ ՍԻՍԻՍ
13. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ՇԻՆՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ ՍԻՍԻՍ
14. ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱ ՇԻՆՆԱԼ ՔԱՂԱՔԻ ԽՆ
15. ԱՒՇԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅ ՇԻՆՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ ՍԻՍ
16. ԿԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ ՇԻՆՆԱԼ Ի ՔՈՂԱՔԻ ՍԻՍ
17. ԿՈՍՏԱՆ ԹԱԳԱՒՈՑ ՇԻՆԵ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի Ս

175. ԴՐԱՄՔ ՀԱՅՈՑ

ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ՍԻՍՈՒԱՆԱՅ

արժան զանց առնել զՀեթմեան գրամիք, յորոց տունեք զոյց անդին գիր պատկեր և գիրնաքրեին՝ Զաղկիի, իբրև բնական ժառանգի Լեւոնի Ա, անունք գիրն ևեթ, և տունեք ևս գիրն՝ այլ՝ ի հակադրման արաբացի գրով զանուն սուլտանին Կիլիկիոյ, այսպէս

السلطان الاعظم
غياث الدنيا و الدين
كيخسرو بن كيقباد

այսինքն է, Մեծապատիւ սուրհան սպասէն աշխարհի և դինի՝ Կեյխոսրով որդի Կեյկոպատի [1]. Հանդերձ տարեմանի թուականք 636=641 ամաց, որ են 1240-1245 ամք Փրկչին, յորս պատճան հաստատեան էր երկրացան գրամիցն պետութեանցն, որք ի ժամուն նորանորակ տարբք գետնայ պատճառելին ընդ միմեանս, և յետ առ կատարց յոգոց խաղաղացելին ընդ միմեանս՝ ի ներքոյ թագաւորացն գերիշխանութեամ Թաթարաց։ Ուրեք գտանի յանանս՝ ի գրամս առար ազգաց, և բևեռն և յանանս՝ ի միջոցս բոլորակ նիշք գրամց, որպէս

176. Նէ՛ջք գրամց՝ ի գրամին.

՝ի Լեռնհայս յայս։ — Ամենայն արժաթեայք Սիսաս. նեայց, զոր Թագաւ կոչեն և բնագրագ հանդիպեք, գրեանք հաստատք են մեծագնեցք. լատագոն պահ՛նչեն հշտան 2,900 գրամ, և քան զամ հշտ գագին 0,60 գիտանգի. բայց յետնոց քագաւորացն՝ ի ՃԻ գարս, նուազագնք են յարժանի և յօգնի, և մարքն է կոչի գոհանս արժարտիճն (Billon)։ — Իւ քանզի յանահապետն այս ազգ գրամիք, կամ կրնկոնագ նորին կատարելին առաջագ և գարձք յ՛ ՃԻ գարս, կարևոր յայտ է գիտել գնանի և գարձս նորին։ Ազգ առ այս մեծ և ցանկալի գիտաս ընծայել՝ ի կէս այնր գարս՝ նորն ինքն Հեթմամ արքայ, գեանկերկն պատճանագրին՝ յամի 1252, գրամ խոստանայր՝ ի հարանեացս գեանագ իր Յեմէն՝ ի Քաւիան տէր Սկզեն, տալ պատասխանս նմին 25,000 Բիզանդս տասանիհնաս հշտալ Ագբերայի. XXV. m. Besans Sarrazinas au pois d'Acre [2]. Ձեռագ՝ ի վեր անագր գի բիզանդն այն գատագրեալ հշտէր 3,300 գրամ և արժէր իրր 9 գիր. արդ՝ ի յետին գաս բիզանդ՝ Հեթամ՝ յետ և գերն գՀոգեկարեն, մեծագանսն և ծանուցանէ լինել փոքր և չորիր մասն ասաղնոն. Quatre Besans de nos *Staurat* por un Besans Sarrazinas, al pois d'Acre. ասհա ծանուցաս ընդ չափոն և մանդիր Հայկական բիզանդին Հայոց, և յանահապետ ասաս ասաղ քան գաղնոսի՝ Լուսաւոր, սպասին է Թագաւոր. և տեսանելի են գնդանիք Լուսաւոր, և

վերջին միակ վաթան գրամ Էայոց, որ է

Թագաւորին. Կրեթա այս պայազատ հարստութեան անցնելոց Ալայոց և իշխոց հրապարակի Նորին՝ ոչ լսի՛ի հայ զկր նախնեաց մերոց, այլ՝ ի Թագդամնութիւնս պարզևագրաց յեւրին Թագաւորաց մերոց, յորս ասդրա- գոյն գրասեն է Tacorin, այլ յանուն՛ի մարչական և առ Բնկողզգեայ՝ Taccolini, ծանօթ և Աղաթայոց Լի- Թագդարիւն գրութեամբ Κεζ)ταλ, իրրու հանգոյն թեայ (Real) սպանիականին՝ արքայական (գրամ) Նշա- նակելով. այսու անուամբ գրամիս՝ առ յուսան Եղիսաա- սի պահանջէիը յ՛ Ի Լևոնէ յամին 1285 Հարկ տարեկան 500,000, քան Լայրերի պատկէր, որոյ Թագդամնութիւն փոխանի (Գադրքրէր) հաւասար հանարի 700,000 Գրամ- գաց. այս Համեմատութիւն՝ ի գեպ զայ վարկի Նոր դրա- մոյ քան Ալևոնեայ և Գևնուացոյ՝ ի Նմին ասի, որ է 1,95 Գրամեգ. բայց Թագաւորին անճրդրկապէս փոքր էր քան զնոր գրամ ընգ գրամ յիշի՛ ի մարչական. և՛ ի միամ՝ (յամի 1307) գոտնի հաստատեալ եւ, 100 Թա- գաւորին = 77 Նոր գրամ, որ է ասել՝ Թագաւորինն տաղ Նոր ունի է քան զերբր մանի Նոր գրամից. որպէս զի և Ք- Նոր գրամին արժէր յայնժամ 0,80 Գր., Թագաւորինն արժելոյ էր 0, 62։ Հաւասար սյսմիկ ցուցանէ վաւերա- կան հաստատութիւն վենետկան գրամոյ՝ յամի 1333, յորում՝ մշակոյ Վենետկացոյ (յ՛ 13 մայիսի). զ՛ 13 Թա- գաւորին հաշուել 12 կրաս [1]. և զի գրամս այս ասցա՝ $^1/_{13}$ էր սակաւ առվաստին, (որ էրն 12 Գր.), և քան այսմ 0,66 Հ. Գրամեգի. արդ Գրանգը $12\times66=792:13=60^1/_{13}$ տրնին Թագաւորինն ցուցանի արժել սուղ ինչ պակաս 0,61 Գր. որոմն տեսաք վերագրեր լինել գրասդրն հակական Նաւանիչ բիւրեղի, և երեի չիրեվել ընգ Նոր գրամոյ. Նա զի սկզբ Բնկողզգի գԹագաւորինն լի- նել գրամ մի փորրկ (յետ ժամանակս, իրր յամի 1340), և ասէ լինել $^1/_{10}$ մասն Հասոյց բիւրեղին [2]։ Կղզն վաճառապէր ընծայէ և այլ հաստատութիւն. մարի մի Էայոց, ասէ, ունէր 8 ունի արժանոյ գոյ՝ի լոյր միամ, յորմէ տայր փոխրատոյն Թագաւորինս 91. իսկ առ մարիս այլեայ տայր ազգայ՝ տայր 109 և մինչև 114 Թագաւորինս, որ է իրր Հնգիր մասուցն ունի քան զԷա- յոցն. և զի տարեպարտ 59 կամ 60 Գրանգ Հանգիր մարի մի արժանոյ ժամանակին, հաստատուտ գնատ- գաբինն Թոշոյ Թագաւորինայ հոգեկան մարիին՝ մնի՛ ի տալանի գտանի իրր 0,53 Գրամեգի։ Զէ հեռի՛ ի հաշուէս

չին. Բերգանդ խոչանիչ, Նոր գրամ, և Թագաւորին, որպէս անցնէ, Նեղրայ և տարածի չը-Տասանի Նգոն. այլ, տանչ է գի ոչ Նշա- Նանիչ և Համեմատութիւն Նգոին քնգ իրեցոյց։

1 Գանգի և գրասդոյ այլոց անգոյց՝ որոց փաստաւորութիւն էր քնգ Էայոց, Համեմատութիւն տանի վերջնորեն, ոչ ան- լրորց Համարհոյն հրատարակել գիտարհանն գոյն. Cum sepissime questiones veniant inter patronos galearum et navium et mercatores, de restis nabulorum, et occasione mensarum; vadat Pars, quod si dictis patronis restaret aliquid habere de naulis in Constantinopoli, aut occasione mensarum, debeant recipere in solutionem Yperpera I. pro *Grossis* XIII $\frac{1}{2}$. Et similiter in Tana et per totam Gazariam debeant recipere *Asperos* XV pro grossos XII. Et similiter recipiant in Trapesunde *Asperos* cerealorios XIII pro grossis XII. — Et hoc scribantur Rectoribus nostris ad quod spectant, ut jus tribuant habentibus, si questio coram eos moveretur.

Capta. Et simili modo observetur in Cypro et *Heraclea* de nabulis et mensa, quod accipi debeant in Cypro pro grossis XII Bisancios albos II $\frac{1}{2}$, et in Hermenia pro grossis XII *Taculinos* XIII. — Senato Misti, XV, f.° 66.

2 Թոռ և բիւրեղս այս Հասոյց՝ Նատրեալ տպիսի ժամանակի և Հատասրեալ 7 Գրանգի, առ ասիլի կամ պակաս։

3 Committetur etiam dicto Ambaxatori, quod procuret obtinere, suo posse, quod Ducata auri recipiantur pro Taculinis XXIIII pro qualibet. — Senato Misti, XVI, 14–5.

4 Ասվորական Հաշուհգրամ ժամանակին էր Նպիտակ այս կամ տասի (Aspre), այլ գանազանագ քան տեղեաց. Դասոյ (Ազխաս) տասի՝ 0,39 Հր. Գրանգի էր, քան Ջիլդարդիոյ. Տրապիզանի՝ որ և Կա- տուլէ կոչի 0,42 Հր. Գր.. Դասիրեալի տեղացն Երեի քան գայտա- սիկ. քան վենետկան վեցնի՝ (նան. 1) տեղացն է և Տրապիզանի։

5 Պատահան տեղ վենետկիկ (Servo-Dei, Աստուծոյ-ծառայ ա- նուն), յամի 1350, ի քաղաքի պատմելից Եւրոպ ի Հայոց, յերէ՛ ի Հնգ պարիս գրուանք 46,601 թագաւորինայ, քան յոյլոց գրամոց։

Նրբագոյնք. լատագոյն գտնան առ. մեղ՝ կրաէ 6,000 գրամ՝, իսկ երկրորդ տատոգրական՝ է 7,700։ Արև- մտեայք՝ կենան կողն և գիրեսնգոն և գՀայոց պղնձի գրամ՝, այլ մեր բնիկին տեսանեն գարտէզ. գասին և առ յիշեալ՝ ի Միսրայոյ յԱլեքսան, հանդերձ համեմատա- քեանս. ։ Գարտէզ ՅՀ, ասէ, որ է ոգ մէկ ո. կէս ո. սրեսին սոյն 12 քարտէզ էր, որոց մէնն գինաս, Denier, կոչէր առ Գասնես, և արժէր 0,05 կամ 0,04 $^1/_2$ Գրանգիս Յ՝ 12 մասառեա բաժանէր և Հայոց Նոր գրամ՝ կազմոյ ան գենասգի յԱլայս, յամի 1279, ասէ տնել 1618 գրամեն և 10 $^1/_2$ Գնէսար Նրա [1], որ են Գարտէզք Հայոց. իսկ քան Աղաթայոց՝ Թոռոյ և՛ յոգնական Խորհրդոյ կոչէր կեղասն յոյն, յորմէ և Ceratonia լատինական, Նշանակելով գկատ եղիբնեայ, գասն որոց և Siliqua կոչէր առ Լատինս. գարագայն անուն սրեւմնեայք յեղին՝ ի Charubles կամ Karubius։ Ալաչս սրժան է ընծնե- նալ և գգրեան համառատ. Chros՝ ի մարչական միամ Գնեռատոյց, յամի 1271, յորում սակ կազդատոյ Նռա- ցա՛ ի Կռոիկա 22,797 բիւրատս և 7 Chros. գայպէս և ի՛ Հայերէն պարգևագրին Լևոնի Բ (յամին 1288) գիր.

գրեալ է Գարտէզին, զոր լատին Թագդամնեն մերք՛ ի Karubius փոխեալ է և մերք սակ՛ ի Գրամ։ — Ի 10 գե- Նոր բաժանէր Թագդարինն գրամ՝, քան Բնկողզգեայ. և այսու ևս Համասակ լինէին սպա $^3/_6$ Նոր գրամից՝ որպ գնեալ էին 12։ Ի համարէն գոտաս համեմատաբար գմին իրր 0,60 և գմիան 0,59 Գրանգի՛, ի գէպ է և ըզ- Գարտէզն համարել՝ քան միայ Նշանակելոյն 0,05 (հինգ հարիւրորդ Գրանգի), որում և գնատ ցուցնալ պղնձեն մնծ (Թիւ. 12), իրր կրնայ Գարտէզ-բակ՝ ի համարեն գրչագին իրրև կէս Բիլգանդի՛ հարկ է և գՀարտէզն համարել 0,10 Հր.։ — Են և փորր պղնձիք՝ քառորդ Գարտէզի, որք կոչն ատ մնդ փող և յոգնագոյ՝ փորեր, քան որում և Գանգին Աղաթայ՝ կատարէր ի՛ 4 Բաղդ կամ Բաղա- գյապաքի է Թիւն 14, պղնձեայ Սքեսայ [2].

Իրրև համառատութիւն ցայս վարչ ատացեալոյ՝ առա- ւել կամ Նուազ հատանաքեանք, կարելի դգտցանս քա- նակութեան, գնշոյ և գարժէից յիշելոցդ գրամից հայ- կականաց, և զատագոյ տնանց համեմատելոյ ընգ Նո- սին, փափագելով գեսի Նորոց գրամոց Աեսանելացոյ և առաւգագոյն ևս քննութեանց և համեմատութեանց։

ԳՐԱՄՔ	ՀՇՄԻՒ ԳՐԱՄ	ԱՐԺԷՔ ՅՐԱՄԱ	
Ոսկի. – Գահնկան Լեւոնի Ա.	7	21	
» Լեւոնի Բ.	4,80	15	
» Կոստանդնի Բ.	3,60	12	
Բիլգանդ–սատանիկն Աղեքսանդրիոյ .	4,10	14	
» » Լիւսիանոն, (Գամասկոսի) .	4,54	15	
» » Մարի (Ալեպոյ)	3,93	13	
» » Սատանիկեան Աքքասեան . .	3,30	9	
» » Սպիտակ Կիպրոսի	3,870	4,80	
» » Սատանիկեան Խոյանիչ Հայոց		2,25	
Աւծարի. – Փող մնծ կամ Կրօս Կիպրոսի .	6	2,37 կամ 2,40	Աւծարի գասս ի՛ ասին գասնի սահի քան զ՛0,70 Գրանգի՛։
Հին Գրամ, Հիկդրամեան Հայոց .	4,65	1,13	Ի լատագոյն գրամեցս սրժանի գասս գասա- նի 0,42 Գրանգի և սահի՛։
Նոր Գրամ, սկիզբն հաշուով քան 1316	2,90	0,85	
» յետ 1316 սահ . . .		0,75	
» յետոյ ևս		0,57 կամ 0,60	
Թագդարին, Նախ	2,48	0,62	Տե Սիմնի գիտնական գնեռատի Հաստի՛ ի Թա- գաւորինն սրժանի գասս՝ 1,03 գրամ՝։
» յետոյ		0,49 կամ 0,50	
Կնաագրամ Հեթումեայ և Զաւակի . .	1,56	0,30	Ի գրամիս յայս սրժանի գասս գասս. 0,24 Գրանգիք։
Դրաքմ (Գրամ՝) Նաւարկոյ . . .	2,60		
» » փորր	1,20		
Գրնձի. – Գարտէզ կամ Գնէսար, մնծ . .	6.70	0,10	
» » փորր . .		0,04 $^9/_{10}$	
Փող, փոդեր		0,01 $^1/_4$	

1 Confiteor me habere in pecunia numerata Daremos mille sexcentos decem et octo, et Denarios decem et dimidum novos de Armenie.

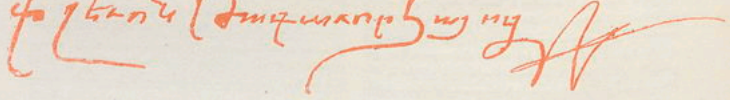
2 Միխիթար Գոշ՝ որ գրէր ամոյ ետ յառաջ քան գիշատանգան Մոնղոլ Լենէի, ի Գասատասանագրան (Գէշ. Հին. Մար.)։ Կոչէ՛ ի Դահեկան (ասէ) = 6 Դահէ = 24 Թասա = 72 Գաբէ։ պարզեցն Դահեկան կամ Դահեկան՝ բաժանէր ի՛ 6 Գահեկ, Գահեկն ի՛ 4 Թա- սա, Թասան ի՛ 3 Գաբէ։ Քերթնաւոր ետն գրէրն փոխանակ Դահեկի (արծաթի) ասէ 6 Գահեկ։ — ԵՒս գրասանս ետն յատեցեր գանասանս գրամից որով փորեն ի՛ Մոհ Հայս՝ ի նես Ձին գասս, յորում

146. Ցնծ գիտէր գիսական համեմատութիւն հասմանելիք և համակիր. հին և նոր դրամից, արժան էր գիտել և զգաստահասակ մարկ կամ արժէք նոցին՝ ըստ դարձից՝ ի հնումն և ի նորումս. յորում՝ մեծ խորը զանազանութեան գտանին տեղեակացեալք յոյժ համարելով գլուխ ուրուց և արծաթից՝ ի միջին դարս, ոչ սակաւ ևս նեղութիւնս նոցին՝ որպէս ևս բազում ինչ կիրաւութիւնս, յանօթս, ՝ի կօշս, և այլն. և ներհակաբար՝ դիւրութիւնս և տակաւրէս հասարին գոյ նեղեցս, ուստիպս և ազանիցս և զրկանս վասնաս: Բայց ոչ միաբանին յայս կարծիս և ՝ի համեմատութիւն գրուոց և գրից՝ ՝ի միջին դարս անդ, ՝ի ժամանակի ըստ բնութեանցն թագաւորութեան. ոմանք եօթնապատիկ առաւել քան զարժուս համարին դարդ ոսկւոյ և արծաթոյ, և նուազ զնուեցոց· օրինակի ինն, ևեթ ոչ՝ի, ասեն, ոսկւոյ միոյ (նապոլէոնի) մարքի իջէ գնել զուս մի ցորեն. նոյ՝ ց՝ ՀԳ և ՀԲ դարս մարքի էր գնել ոչխս եօթն զօս. [1]. բայց այլք երկապատիկ միայն առաւել համարին զանձագանաթիւն հնոյն և գոյժուս. և այսմ՝ ի դէպ է յօրինել առնաւ գրուցանին զոր կարգեցաք յէջ 370:

Որպէս գիտեք և կարի ոք գայս, ևեթ հնար էր գտանել գնանիս և գրուցակ դէպ միոյ ևևթ տարւոյ մտից և երից բաժանեան Ա.տաղ, ոչ երկայնիւ գի հիացուիչ զուսնոր մեծ յանդեանն մեզ յիշէր: Փոքր ՝ի շատէ օրինակ մի ևս. այս ընծայեցաք ՝ի վերանոյ ՝ի ևևթակաց. որպ Պայեն յԱյաս Գերկոզ Տօրինն՝ գրէր ևս գուցն, յամի 1312, ևևթէ վաճառականք վենետկեցիք (27 կամ 28), որպէրն անդ առնէատ 385 կամ 400,000 Նոր գրանց, նուանագելով և գիւրացանելու բաժին. այլ գրոյն էս ասց տատացոյց տալով հատուած. իրատունք էին Պայենի ՝ի գնոյ ազնուին վաճառելոյց առնուլ բաժ՝ ոչխս ևս. Հարիւր. և ևևթէ ասէ յամ և ոչխս, կամ ևևթ քէ շատ յեղիւնեան ժամանակի՝ հատուց էր բաժին 60 լիրայ կրտից, որպ մէն որժէր էր 10 ոսկի առնաւ, և մէն ոսկի 12 ֆր. որպ 10×60=600 ×12=7200. որոհետ, յառնարկ վենետկեցոց կանոց հատուց էր նոնս տակ 7200 ֆր., միայն 1/2 100 ընդունելով. ուրեմն բոնդագոյ առևտուր վաճառացն էր երկերիր անգամ ոսկի քան գոյն, այս է՝ 1,440,000 ֆր. ըստ նեղեցական արժէից գրացոց, իսկ ըստ իրանց նոյն հասնեանցի ընդ վերոգրեալ հանգամանն անտանաց: Իր այս միայն վենետկոց վաճառականացն է հատ, յոր ևևթ քէ մարքի էր գնոյ և յանկոյ զան և գտուր այնպան խատնեցանցի ապրոյց՝ զոր ՝ի մեր անգր Թուեցաք, քանի մի՞

զնեն ու հանեն նոյ չտան խրատուք. Եւ զայն սարկիզն[1] որ կոչ առնէին յԲրիտանիէ՝ ի գետիրիներին, չտանին սարի նոր երկուք, նոյ չառնուն յԲրիտանիէ. Նոյնպես և գրատ գինի գնեն, քան զամսրկէքն այլ էրք չտան. Եւ երկաթ յոր տեղ ու գնեն նոյ չտան քանց՝ ի Հարիւրն մեկ. և՝ ի Նաւերդն անդն որ կոչ անդներն նոյ տան զատարկ յանձն բերան նոր գրամ կէս. Եւ Ձընովիզի էրք որ գոզնովիզ, նոյ գինդ ապզ որ ու լինի գոզն, ու գոմի էրքն, նոյ երկքան չառնուն յԲրիտանէ. Եւ վանդ վաճառներդն որ ևի կոչ զան նոյ գինդ անդներն կոչ բանան, ու գինդ էրքն՝ ի գինի կոչ առնուն, նոյ չտանն գինդ անդներն ու ոչ տանէ՝ հարն ու ոչ գինն գինդ էրքն. Եւ վանդ Տրնաւինդ վաճառականդն որ չգինն ճանչան Ձընովիզ Ձընովիզի որդի, նոյ գոանդն[2] իր ապեկ մարդկաւքն[3] ոգնէ կերցոքիւն[4], որ Ձընովիզ լինի ու Ձընովիզի որդի. ու յերդանկ գինդ մարդն ու գնչան[5] ի բաժանեն, նոյ մնինակ խոպանեն գինդ, ու գրեն՝ ի մեր տիրանն գոանդեն անուանն ու գնկոչեն. Եւ զոր կոչ սրգինէն գնաճդեն կոմսդն ինդ վի կոչ երթայն՝ ի տոքս[6] ու բաժանէն Թուխթ բերդ՝ ի մինապանն, նոյ չտրգինէն. Եւ Քէ Ձընովիզ մեռնէ անասրանկ[7], նոյ մեր գործատոքն յեր էրքն ձեռնամուխ չինին, ապայ գերքն գոմինն ապաս ու այնէ գինդ սահմանն է. Եւ յայսր[8] որ տան բնդ Հայս ու ընդ կոչկայ, նոյ այպես լինինայ, որ տան՝ ի պրիսիս՝ ի յղտայրեան նոր գրամ քսան ու հինգ, և՝ ի պրիսիլ կոտան՝ ի յղտայրեան նոր գրամ քսանհինգ, և՝ ի լեզան ու՝ ի յանդրեան զարդ՝ ի պզպզնեն ու՝ ի պզնջպեն ու՝ ի պզդանեն, ի յայն՝ ի յամինն տան՝ ի յղտայրեան նոր գրամ քսան ու հինգ. ապն՝ ի ջորեբեան նոր գրամ տան և բեն, և՝ ի յերեան նոր գրամ տան ու վից. և՝ ի պզդնեն ու՝ ի պզնեպրեն ու պզդզան՝ ի յղտայրեան, նոր Գր. քսան. և գինդ ևանի գոանդ կոտա եղեն՝ հետ ու բարակ, ու գինդ ևանի քիան եղեն՝ հետ ու բարակ, նոյ տայ՝ ի յղտայրեան նոր գրամ քսան. և այս երկու որ յղտայրեան կոչ տայ նոր գրամ քսան, նոյ տայ՝ ի ջորեբեան նոր գրամ տան ու հինգ, և յերեան նոր գրամ տան ու երկոք: Եւ՝ ի բանդան ու՝ ի չաքարն ու՝ ի սրգինն ու՝ ի մընձան ու՝ ի կոտկին ու՝ ի պղինձն ու՝ ի յայլ գինդ ևանի գինի, տայ՝ ի յղտայրեան նոր գրամ տանհինգ, և՝ ի ջորեբեան նոր գր. տան ու երկոք, և ևրեան նոր թ. և՝ ի տայգնեն յղտայրեան նոր տան, և՝ ի ջորեբեան նոր գր. ութ. և՝ ի յեզն նոր գր. ևերն. Եւ սրգ յայտ հետ և ու յայտ չտանի որ իրեանդիան՝ ի մեր Թագաւորութեանս անձնայն հետգանգատն ու՝ ի մեծգինեծատն և ու՝ ի վճռանդն մեր Թագաւորական բարձր հրամանատ հակառակ կոչ, կամ ատատածգատ գումնեն Ձընովիզատն' ած կամ նեղգութեան ատնել, կամ այլ ամենի հարկ կամ իրատանա պահպանել, այլ գնդպես Յատոկ հաստատատն գրկէս հրամայել ենք: Վ ատն որդ պարգևեցաք գինք Թագաւորական բարձր հրամանքս և գրատուիկ սիգեցս. Եւ վատն ատատել հաստատութեան ձեռնագրեցաք մեր բակ տոհրական բարձր ձեռնագրամբ. ՝ի Քրիստոս Հայոց, Ձձ, Ա՛, և՝ ի փարր Թատիանիս[9] յերկրքն, յամսեանս գևկտեմբերի, ՝ի ԻԳ. հաստատատն է կատարքն Աստուծոյ: Գրեցաւ արգահատութեամբ Հերմոս Ղանդերին նատատ ծատատի Աստուծոյ և Տուրը արքունիս ընդհանդի տյամ պարգևիս... Եւ Ձընովիզ որ լինի յերկիրս բնակութեամբ իր կենդան ու տատնոյ Հայրենիքն որ լինի՝ ի կրնկան գնհոց կամ՝ ի մեր Թագաւորութենս տարք, ու մեռնի անասրանկի ու անժառանգ, նոյ իր ինչքն զարգ՝ ի հայրենեատներդն[10] գառնոյ՝ ի գատիրն ձեռք, և հայրենիքն գառնոյ՝ ի պարտութեանն՝ ի ձեռքն:...

✠ Լսեցաք Թագաւոր Հայոց:

177. Վաւերական ձեռագիր ի Լեռնի.

1 Բառ կամ իրատանք գերանոց, կոպիտ, և այլն:
2 Consul, Console.
3 Ազգք, իրատակիցք, իարերդակիցք:
4 Կերցոքիւն ատնել, վճարել Հատատատել:
5 Գատարան իշխանութեան:
6 Թուխթ Տարեան քաղաք:
7 Առանց կատկի:
8 Բառ յանդր պատկոց:
9 Ոչ գիտեմ գերէ է այս փարր Թատիան. արդեօք գարագարիւ՝ ի ակրտանէ իշխանութեան Լենինի Լեւոնի (1187), որպ ջրհեղեղ արդարն երկրորդ ատ էր՝ ի Թուխն Հայոց ՁԼՀ. և փրկեցն 1288:
10 Աջնորթ կամ ատչական կոչատ:

Reproduction héliographique.

Imprimerie nationale.

147· Որքան վճռառակցութիւն Ղեմեռեայց յաւելցեր զօգուտ Հայոց՝ մեծութեամբ նոցին և նիւթական շահուց, այնքան և զգուշեր զառելութիւն Լեզուպացւոյն. վի խոյ ընդ այն լինէր յաչագելոյն Ազէքսանդրիոյ՝ նոքանօրին դիմոյն Մամառ Հայոց, Աչաս. զոր պղծառութիւն՝ զրեանչ հանապազ խաւարացուչ հաճոյեցլոյ նաւաշնեզասաց և չաշասանի իբրեանց, բազում անգամ հնարս հնարեցան ասլատանի՝ կամ խնդա խափանել զոյն, կամ մեռեռանել. Քայլ ասլ բազատանաց նոցին՝ այլ մասնակցիչ չաշոյն, գաղտիք և զինու զօրաքեամբ: Զասանիին փետուրեաց ասլատն (1274-5) ի մեծի սլշտանին խանգսլեաց և զԱչաս, յորմէ փախատեալ նաւաք 2000 ոգիք՝ ծախատ կորեան: Քետ ասկատց Փէլատ Ասլատաւ ասլատն՝ յետ 1281 ամի ասլատասի սլեռեաց, կամ քայլ ետ ասլատասիել Թուրքմանաց և Քրդաց, իրթսեռացեալ բնիչ յաղթութիւնն ի վերայ Թաթարաց ի Հնդս, (30 հազար.), զոր նեզամակից էին Հայոց. և սրտ ի գոյ ասլատասիին խոյ եռան բնակիչք Աչատոյ և գերծան ի բերդն Ծոփաքն, զոր ամն ի բաղն պատճառ Նոր բերդ կոչէ յայսմ ետսագիր[1]. այլ ցանցան յատար և յանբ մանանեցատ. քայց ի գառնալ ասլատասիին մեծազգոն եւ ատարատ՝ ի կոտնանց Թիլին Հանգնոյ, Հայք գասանեալք ի կիլիա՝ ոչ միայն զառան քաքիչեին, այլ և զառարդան կառաբեալ՝ գնացուատ կողոպտեալ գնոյն Նոցին և գնատ փառան անգերծ բնծոյց ատ. Ցարոյս զան ատաքեցին[2], ի նմին ժամանակի լուեալ գաղնակցեալ քրիստոնէից գնտանեալ քաղաքս, ատաքեալ էին Հարիր ձիաւոր յոգնահատութիւն. այլ քէ հարին ի գէպ ժամս կամ գոբծեցին ինչ ոչ գիտեմ· — Քետ քառն ամոյ (յ՝ 18 յունիս, 1305), քառ սքրատան պատմութեան, «Կատարեցին » զօրքն Հայոց և Պարսից Հառամոյ Թագաւորին (կա» ռավոյ Թաթարաց), զորքն Պարսոյ՝ ի ճառ ի Ալաս, » որ էր քիչ հետևեալ Պարսոյ չորեքտասան հազար ոչք». քառ այլոց նոքին հազար: Ցայս պատերազմ կրանատարեցին Հեթում Բ, եղբայ փառաց չքմեղութեան, և Հառնեցոյց զառաջնին՝ ի պատճառս Հաղատութեան: — Պարձնալ յետ հետևեռասան ամոյ, 1320, «Եղեն չինք. զի զորք Պարսոյ » առեռելոցն զինչիչեցաց. (և) կոտրեցին զօրքն Հայոց » զզօրսն Պարսոյ առանչ Բաղիքարկու. ? և ի սաչմանս » Ալասո.»: Ալլ ի նմին ամի յորում մեռաւ պետն Ոլեին և Թագաւորաց ատաքեցին գնաց Երկրագործ Հայոց. և առատագործ յետ երկուց ամոյ (1322) յառնանան ատչիլ, նեռակացութեամբ և խնդրատոյ Թաթարի և Քուբրայ զառաքեցան մերկ. սբէն՝ ի վերոյ Ալասոյ, իրթսե երեսուն հազար հետևելոց, քառ գրեալ Քամհանեռս Քահանայապետի [3], և քառն պատրաստութեան սերացան Հառնեցոյն բերդին. իսկ Զօտեղեռն՝ յետ երկար ատչման և բազատ գժատրութեանց (ի 23 ապրիլի)· զի գրեանչ զոր Ալեքսանդր պատմիչք Ալատ կոչեն, քառ նոցա բառից սլատիատ ունէր քառատ երեքատասան կառնեցատ, սլղնձեայ և հատատ բառնած գրամբք ատքատեալ: Ելհատատպիր մի մեր՝ ի նմին ամի՝ գրէ վառն ատցս. « Բազատ զօրաք եկեալ » յարեւմտս Հայոց, և զինի ձգատնատր քաղաքն Երզինա » ատեռեալ, և Հրով սլրեալ գերեզի, և զմինայն նազմեալ » (սլեռեալ) սլրատցին. և բազատ գերիս տարեալ քրիս» տոնեից, և զայս սլով սպառեալ [4] ». քայց և ոչ տա» կաւք ունէք ապրելոյն յառաչագոյն գերծեալք ի կեր» պաս կիպրացի Նառաք, զոր անչէրպատութեամբ ա» ռաքեալ էր Հների Թագաւոր, երթեին բանառիւեն և նեռելով ի Հայոց: Շարունակող Սմբատայ Հառնատօթ» տոչ. « Պատրիկին գնաց (Ալասո) և առին գինեան [5], և » բազատ քրիստոնեայս գերեցին »: Ալլ ժամանակիցք չիշատակիչք նոցունչ Հառնատօթ, այլ առատագոյն են. « Յապրիլ (առնեան) առաքատ Պարսոյ սուլտանին » զօրքն գԱչատոյ մինան, և գինի երկրատան առաք» գՀզզոր ». այսպէս յայտնելով գերագոյն քառն, զոր կարծեմ իմանալ գերգին, սլաք բառն ձեզիրէ:

Մանրապատում ևս առնէ զանց առնան Ալատոյ՝ ժամանակակից պատմիչն և Թարգման՝ Դեքսէս Պարսն, կարևոր բանիւք, թէ և ատատոյ չարտառութեամբ. « Զինի մնչառան բարերատատ Թագաւորին Հայոց Օշին… » Տասնչատոն բազատ հեծելոք, ատեռի քան 30,000, և » բազատ հետևակաք, սլարեցան առնեռան ոչռատիւն (քա» ռավան) խոր, յանդնոյ և բանառեռաւ՝ ի յաչխարհն » Հայոց՝ ի Կիլիկիա մոտ. և բազատ առեր սլոյ, սպա» ռնեին և ատար, և բազատ Հաստ ևդ՝ եռեկ ապոյ ինչ » կարկեր առնոյ, բայց ոչ կարաց Ալլ և ի նոյն Հա» յերէն Թագաւորին բազատ պահատութիւն և կրատատա» ի յատնեռս տնոյս և. ի կիրճս բնկատն. և եռեկ ոչ էր » յետ զի տեր Տատուատն, եռէ հերեւսոյ և. ի տե» տեռեան եմ եռկալ, և ժամն այն զի երկնչէին Հայերէն » յայտնի գիտեալ Թագաւորին, քէ չիք զաւեռնոյ կատա» րել էին և ապառել: Ես իրրև ել Տատուատն ի Հայոց, » ի Հեռեսպոնդ զօրս, ի գատաստն սերհատնոյ՝ ապրիլի էր » քառն, զորմն ատատոյն ԽԹ (40,000) հեծեալս և այլ » պետհակ հետևակս եռկին ի նոյն հերկրէն Հայոց. և ե» կեալ ի քատսէն Լոդիոյ, որ է Ալատ, հերկրորդ օրն' յոր տեռի Սբրոն Գէորգեայ, 23 ապրիլի, տաճն գՄի» նոյի բերդն. զի ծոմն ցառաքեցատ և ի ներս գնոց. և » Տաճկինն ի ծոմէն եկին և կարկեցին գնատապարճն զր » ի նեռսի բերդն. և ի ծոմն զբարեր գնաց. և գերեցին » տող բազատ անթիւ ատեռեաք և ատքատ ատար տատեռ. և » ատքատ նառատ ապարելով ի վերոյ Նէրսի բերդին. եռկին » բազատ, և գաճեռեցին ի փայ ատէրն. և գաճեռցին գը» բատեռ և. գպիլբատրան ? (կամ սիլքճիւրան) [6] քազատ» քին և գառնեցին ի քեզ ատէրն. և գաճեռցին գնոյն Ծոմէն ի ներս, » քէն բերեալ կառնատեռ կարերեցին ընդ Ծոմէն ի ներս, » մինչ եռկին մատ պատրի բերդէն. և նեռատերով[7] ատա-

1 Castellum Novum ascenderunt in medio mari extructum.
2 Ցհետ. Պատմչին Թոխտոյ, Կ. 535.
3 Քոլոքիք Ցոչհան. ԻԲ. Դէքր Ի. 20 գեկտ. 1322.
4 Ելէքսանդրեան Շարունակող:
5 Հռոտոսկոքն (Շոշհաղոյ) սխալ խոսքով է գրեալն՝ որ է Նռատհաղեռս, և ատաղեռով է գէն գրե. իրրև գԱչատ գիպ. Նոյնպես գեռատեռեան Թագրատեռով է և Ցեռլերէն:
6 Ա.յսպէս բառդ կարծեմ Նշանակէ գինեպոտ պատուհանից կամ գերդան և գաղեռ, քառ դռեռ և գինեի բառից:
7 Ա.ՀՀ.ատ ատաչելի տեղս և շատիատ սպառնալով:

» Ձեզին զմարդիկն՝ որ վասչէին ի գրան կողմն գնելին.
» որով յամենայն կողմանց սաստկացաւ մարտն։ — Ալ
» և Քաղաքն կկրթասի առաջաց խաչս ինն՝ յոգ-
» նեմիեն քրիստոնէից, որք կոչտանան ելին պատճառ
» քան փրկութեան. քանզի ամենայն ոք որ փախչէին
» ի բերդէն, ընդունելին և առնային։ և զամենայն
» ինչս ևս որ ինչիր եակ՝ զի ոչ ոք ձեաց ի բերդն ի
» քաղաքացեացն. այլ խրխնդաց ընդիքն գնային ի
» խաչէքեն։ Իբր այս լինէր՝ ի գիշերի հուր արկին ի
» բերդն, և Քաղաքն ի բաց գնացին ընդ ծովն։ Այսչա-
» կորեաս Ալսար երկրին բերդացն խր, գիրեալ ի Տաճ-
» կաց։ — Ջայս ամէն կանծանալ էրկև լսէր Պապն
» Հովհաննէս, առաքեաց 30,000 ֆլորինս ոսկոյ, զի զար-
» ձեալ չինիցեն զբերդն Ալսարոյ. որ և առևալ գոյն Հա-
» յոց, և բազում յոյժ ջանիցն ի վերայ, և չինեցին զբ-
» բերդն զայնոսիկ՝ առաւել յոյժ ամրացոյն և բարձրա-
» գոյն. և ետուն էրդ տասն վեցհազար (1340)...
» զաթեաղ եկին Տաճիկքն մեծաւ սաստիւ, զի զաճ-
» նացն Հայք ազգին։ Որ և երկուքեայ Հայերդն կամա-
» հառն զԱլսար, և զայլ ամենայն բերդս և գերիկրն
» որ (էր) իրենց կողմէ Ջաճաճն գնացն։ — Քաճ-
» լոս և այսոր պատմիչ վասն քաճնացայսմեանն սը-
» բիցն, եթէ «Նոյն Պապս Քաճնէս ինքն և իւր գունդ
» կարծիացքն խոստան սպարին յիշելոնս. զի կարօ-
» նացն ամենացն հառաս 12,000 ֆլորին, և Պապն 18,000,
» որ լինէր 30,000 ֆլորին. զոր չտևաց սա՛ի չինուիցն
» Ալսարոյ. Ջոր և սպարին իսկ Հայերն. զի չինիցին զը-
» բերդն Ալսարոյ ամրապոյն քան զառաջինն և գերի-
» ցին։ Ջայսպէս գրեհալի պատմիչքնոյ պատմի և ասէ. « Յապրիլի 23 առն գրկոյճ տիճոյին (նուաճան-
» գրսոյն), և զգացան Ալսար և գերիցին տերեխ ան-
» ձինք. և գիշի 23 առաւ առն գրկոյճ ծոյին, զոր ի
» բաց թողեալ էին քրիստոնեացն և գնացեալ։ Իսկ ի-
» բրև այս լինէր և գիշի երկու ամի Հաւատքեան սպարին
» Հայերն ընդ Տաճիկսն »։

Ի նոյն առաւս գրելոյ Խաղի մագդասիսի՝ ի Ալ-
ֆիւերդ վանս գՊՀինոքեան աւետարանին Մարկոսի, ո-
րոյք տրեք յետս. ի Տառատն գիշատակ տրեցին, այլ ընդ
նմին և քաշաչիս. յորս նշանակ է այս բան, եէ և
յիշեալն ի նմին տեղիք ոչ քաղ ծանօթք. « Ուր տիրեան
յաղթութիքեք Հառաստկելոց տպատան յանհատաց,
» տեւ՛ Քէ տրան տեղիքն այն Հանդ և տերիքի է Բրիս-
» տոսի. տատի յայտ է Քէ Գաղրէն Լոլիային և Հան-
» կալէսին՝ չէն փոքր քան գեկեզեցին Վեհմիսթայաց,
» ուր երկու բերդե վան Քրիստոսի Հրամ տպիցան. այլ
» և մեծ և գոպշանալի։ մարքի էր կարծել տեսանիմ Ե-
» գիպտ գրել դիպուած. քանզի և ի նմին բանի գրէ, ըստ
» մերոց օրինակի, փոխանակ երկու. երբոր գրելոյ գրեալ է
» երկու. բնդին. Եւան առաքին յիշատակարին՝ յետ գրե-
» լոյ զաւետն և գոպշին Կղեմաւոյ, յիշէ գմեռանդաւոր ա-
» պատակ Թոռքին ի Մուսին (Պուրսան) բանտարգել, որ

1 Բաւական Թուղթք են Սանտոյի յորջորդանեաց ու Քաղաքացեացն, ու ներեան որս հարեն ի այլ տեղ ելելոցեացն և իշխանս ազատականին, յոժարական ընդհն Հայոց, որով և Հաճորեն քրիստոնեից պաշտելոցն, որոց խորհեն հաստատութեամբ ի ընդհանուր

« և Հրով սպրեաց երիտ պատի, և բազում քրիստոնեացք
» Հրով կատարեցան... »։ Թողում ընդ երկայնս ինչ
զանգի երկոցան նգանեան լրգացոյ՝ ընդ Ալսար և
ընդ Պարն, սպատնեացոյց տանելն ի վերայ այ-
լերացեաց և սրացեալ գերիսի Ջոհաս Հայոց, յոյս-
գրեալ ի գրացեալ գերիսի Ջոհաս Հայոց, յոյս-
» ած, Ալսար, և կարծեցաք Քէ երկիրս տեղիքեալ է (խո-
» սպան), և աննենգեան տատկիլոյ եէք, ոչ տատել
» տրտնջաք»։ և յատկելով յերկրաքրեանն, որպէս
Քէտ յետ տպրոց ժամանակի տրեպոյն տգալ գրէ.
« Ալյժ գտան Կիկիկոյ գեղջկի և տպրեցան երեի
» նեզոքեանքեն... մանտանդ տեղիքն այն՝ որ կոտ-
» րատեք և տպանեքիւնեն գործեցան. և բարէ՛ի Ռո-
» ցանէ տղեան գործեալի Հոս, մինչ դի Էջրն և տպա-
» րին աննենգի՛ Հատատեցաք. և Հոս տնուքեան»։
— Վ տրգապետական մերիքպատեք. այլ չէր մարքի գրել
զոյգամի՝ եթէ ոչ տեսանէր ի Տէրտանգրեկիայ կոգա-
տակարին տղեաց տեսի վերատանգնել դասնկարին Ալսա-
գրատ ոչ Հասատանեցան և բնդն յոգիացն և տեղացան
տատանն Ղատիր. կամ գոյատեալ, կամ գոյագոյց չէն
իւր Ռեստատեալ, և կամ ամն տեծաալ՝ ի վրէ՛ծեզրքեան
Ռոցին իսկ Հայոց. յոյս գտնգ մի միցՀարեր տրանց ե-
րիցս մեռատեցեալ՝ ի միամ տատր տիրան՝ ի Ռեղ տրի
զոյգամբեան զօրացն, մինչև Հարի լինել կռիւ յոյնա-
բեան գատերիս բերելին Ալսատ. և այլ գունգ մի կոտ-
ին երկերիս տրանց գոյգանեալ՝ ի միրս լերատոյ գէմ
կոյտ. ոՀեատան Հոգոյ Հեծելոյ. և կռոտկոյ իրրև
մեց Հոգոյ յոյսագեացն, բոտ գրելոյ ՌահՀանեան Գա-
ոյ՝ ի կռնագեին, որսմ քաղքեր և յոյրոյ կոգոյցի
քրիստոնէից յոգնեաբեան Հայոց։ Ալսա Հատանեցաս տա-
տանեն ոչ միացն Քոյ տատ վերատրեաբեան Ալսարոյ՝ ևէ
տատոյել իրտիք գանձոք. բայց պոլեան եղեալ գա-
չատիքէ զի մի չինեցի Բերդն ծոգային և զի գատ՝ի տա-
բերդ Հարկէ՛ն զոր տրկ՝ի վերոյ տրեցաքն (1,200,000
գրամ կամ 50,000 ոսկի ֆլորին), Հատատցին և 100,000
գրամ վասն Ալսարոյ. խոկ բատ պլոյ գէկ բատի Ալսա-
րոյ պրտնեին։ Եղեն գնոյ բան գատանեն երիցքեն պա-
Հանջքն. ոգտ 200,000 գրամ գատնցի տատերոյ Հատ բա-
ժին Ալսատ, զբ բատ Նրիսեան տրեցոյ Հատ բա-
տանեն չէ մեծ բեր, այլ բատ յոգի տատկի ժամանակին քեր-
ատ էրկ էրբ 350 կամ 400,000 ֆլորնց. այլ ենե ծատ Քէ
տատեալ յոյժ էին տրատեի Հատ բատերն պետքին; բատ
յատատոգին գատերոյս (յէջ 386)։ — Ջոգոյր Գաշատա-
յատկեան Հատեցոյ և մերիքատեքեն զոր գերատ տոգոյ
ատ Նոգոյեծոյ Քաղատքն Լեւոն, ատ Պապն Օքեն, տա-
տքատ եկեղեցւոյն և տա Ժողովրդեն, և Նգատատ գրատա-
կան, (զի պատատքեալ Նոբերատոյ էրբոյ տատեալ վատ
Նոցատ փոխ՝ի Պապի բնկերքատնեն Փերենեատոյց, 30,000
ոսկի, և գնատն մի ծատեկ՝ի չինատքեն Ջողատքեն բերգեն
Ալսարոյ, յոր Քէտգրէր և վերեսկիչն Ռատնատոյ բատի-
կատեն Հայոց)։ և հատատեն Հատդատրքեան կամ Հանո-

Հատեն։ և ջանքի, տատք տա Հերատեատն, ի գէտ գժատքեա
Նոբ գեծատոյն գատեցոյ պատչատ է գատոյ տատեալ, տրատ է տ-
բեցե, ըստ տրդո եւ տրգոյ Հատ բատերոյ Ռրբոյ տեզեցոյ,
տգեալ Հայոց Ռեզէցոյ Նոբ Հատ Հատրկոյ, Հարեցեալ գրատ Քէ-
Քաղաքացեացքն լինէին և տգեցո Հայոց տա. տրեմատոյս. և բատ տնոյց՝ տնատոյ խոկ գնոյ Լեւոն տա
Փիլիպպոս Վոյտոյ Քաղատքոյ Փատնոյց, և բնդրատ
10,000 ոսկի ֆլորին՝ ի Նգատատ չինատքեան տերգոտքէին.
երթալն ոչ էր Հատատքի, այլ տատգիս տատգիսէ էր Լեւոն
գնացատս տա Նոս, զգոյ և Գաշատոյատեան Ջոհաս-
յատնեն տատէր տա Նոյն, և Նատոյատեէր գոյս տա Լե-
ւոն Քղթով (ի 16 օգոստ. 1332). խոկ գնատոյն երթ-
կատ տնոյք Հատոյ էին ի Ռոպեղ, և Փիլիպ-
պոս՝ի 11 յատեան գրէր Նետատոյ տա. գատն
Նատատատ էր, տոյ գրեծ գոյն գոտնոյն (10,000 ոսկի)[2],
գոյսնատեալ բատատել յերբս տեն, երեքիս՝ի տոգոյ-
Նոյն Գաշատոյատեան Ջոհաս Հեն» բոյ՝ի տգիրեն (30,000
ոսկոյ), Հրատոյեալ և Նատոյատքեան գատոյել յոգնա-
քեան Հայոց. Հատատեցան Քագատոյր Փատնոյց, Գոհե-
մոյ, Նատոյոյց և Ալագաթի, գրբս տատչ գրատքեալ
տոգոյր Գատն՝ի Նոյն. տյլ գի և գրատնատն Ռեր Նգեն-
գէր կոյր՝ի մէջէ, և ոչ տէրգատեր ընդ Նոս Քագատոյն
Փատնոյց՝ կոգոյր գոյեն և՝ի գէգէ Նատնէր. և յեր-
կոգել Նրոյն և՝ի Հատչել Հատրատոյ Նոգոյեգրքեան,
Հատրգատկոյգեաս գրգոէր տոյգատեն գգենտիցեն Թոռ-
գրս և Նգոյտատեան՝ տրատել՝ի Հայս, Հատեդեր Նրոյգ
ատգատատեգր. գոյրոյնոյ և Ալագաթ յատոյգոյր Հենէ

tionem, intendo quantum in me est pulsare continue, donec misericordiarum et Deus totius consolationis effectum aliquem concesserit oportunum. — Conservet Vos Altissimus in Regnum Vestrum in omni fertilitate bonorum, per tempora longiora. — Si qua possum facere Vestre grata Celsitudini, promto animo sum paratus. Non miretur Regalis quod ei a diu non scripserim: expectabam enim meliora transmittere, que nondum ad ibi tum evenerunt.

Date Venetiis, anne D. N. J. C. circa M. CCC. XXVI.

1 Յայսմ միջոցի իրրև յամի 1330 աւուրջ Հոմանիացոյց ամեն՝ տաքսիսի ինն գրած քահանաներ Հայոց, գոտորել իրրև 38,000 Եդիպտացիս, և չինելուց 7000 պատճ ասիանէ. — (Art de Vérifier les Dates).

2 Ֆիլիպպոս պատճէն պարտէզ Հրամանագիր Քաղատ պետն Փատնոյց. PHILIPPES par la grace de Dieu, roy de France, à nos amés et feaux les gens de nos Comptes et nos Tresoriers à Paris, salut et dilection. — Pour ce que nostre très chier cousin le Ror d'Arménie nous a segnefié que les Sarrasins de par de là le guerroyoient efforciement, nous voulons le faire aide, pour ce qu'il puisse mieux garder ses chastiaux et son pays, et resister aus dis Sarrasins; si que le dict pays d'Arménie, qui est pays convenable, si comme l'on dit, a recevoir nous et nos gens, se nous nous y transporterous pour le saint voyage d'Outremer, duquel faire, Dieu aydant, nous avons grant devotion et desir, soit retenu et ne puisse estre prins ou grevé par les Sarrasins mescreans; Avons donné au dit Roy et donnons de grace especiale par ces Lettres dix mille florins d'or de Florence, pour estre convertis en la garde de dicts chastiaux et pays; lesquels nous voulons que li soient payés, en à son certain mandement, en trois ans. — Si vous mandons que le dit mille florins dessus dis vous li assenez sur aucunes de nos recepte, et mandés à vos receveurs, sur lesquels vous les assenerés, qui les paient au certain mandement dont dit Roy, en trois ans prochains venans, à deux termes en l'an; c'est à sçavoir, à Noël et à la St. Jehan, le premier terme en commençans à Noël prochain venant. Et nous volons et vous mandons que iceux dis mille florins ainsi paiés vous aloés ez comptes des dits receveurs qui les paieront, en vous rapportant les lettres par quoy vous les y aurez assenés, et quittance de ceuls qui les recevront pour le dit Roy, qui auront de li pouvoir de recevoir. — Donné à Paris le 11 jour de Juign, l'an de grâce Mil CCC trente deux.

Քահանայ՝ի Նոյն Հրամանագիրն. Collatio hujus transcripti facta fuit in Camera Computorum, tertia die Julij, anno Domini M°CCCXXXII°, cum Originali signato sic: « Par le Roy, a la relation de vous, de Martin de Essars, de Mons. Guy Chevrier, et des Tresoriers, Jo. de Boulay, par me J. de Norvis, et me J. Aquile.

ոսկոյց ընդդէմ Եգիպտացւոց, այս սակաւուն խոտոր-
սեցին զՆոյն փոխանակ ձեռն արկանել՝ ի վերատնդրկանեն
երկոցուն Նա ատրացոց Նոյսոյ. և՝ի գլուխ խոհեմին յետ
սակաս սակոյ, զանց արարեալ գերեսատասակոյ կամ
զնգեատատակոյ գատերիս գինագոյ Հայատքեանն,
և երկատակ տեզատրէին մեռնելոյ սատանին յատ-
նել. բայց ցատս ոմի երեի տեզմեցեալ գատ կամ
երկրեմի գատոյատքեանքեան, ատն եղեալ տերոյս՝ի
գանդատկատ ոգատքեան ատեսնելոյ և՝ի Հատատնեան
Քահանայատքեան, մինչև ցատն 1330 կամ 1331. յոյս
յատնեցոյն նշանի գրգատանն Նգկեատոյց[1], այլ և
շինեք ինչ ոչ քատ Ռատատցեալք՝ի Նոյս, և Հատա-
քեան տգատ ընդ Վ Նենտեցիցս, զոյս գրատէին և նեղէին.
յիսի և գատատն (Պետքատ Ռիծնոյոյ) Հատատնել գնեատ,
վատն գգնեցոյ Նգատ գեծատնեալ գրատնատրեան վատն
պատատցն գհատնեցի Նոյ (Պարիս Գանգատրեան): Մե-
բատկոյն տատգեատ տատրատոյս տա Քատատն, և որ
տրեան Հատատնեան Նգատ գատնգատքեատն կամ գատ-
գեատոյ Լեւոնի Դ, ատմի 1333, ի 10 Նոյեմբերի:

Քատատ միշտի Նրրե յամի 1331 աւուրջ Հոմանիացոյց
ամեն Նգ՝ տիատգատ ատնիկոյ Նետոյ՝ի բատն Եգիպ-
պոսացոյ Հատեդեր տիհոյեն. այլ չէին՝ի ընդ տատցեն
գէտն. Քէպէտ և տատգես յոյսոյ Հոմանիացի տատ-

tionem, intendo quantum in me est pulsare continue, donec misericordiarum et Deus totius consolationis effectum aliquem concesserit oportunum. — Conservet Vos Altissimus in Regnum Vestrum in omni fertilitate bonorum, per tempora longiora. — Si qua possum facere Vestre grata Celsitudini, promto animo sum paratus. Non miretur Regalis quod ei a diu non scripserim: expectabam enim meliora transmittere, que nondum ad ibi tum evenerunt.

Date Venetiis, anne D. N. J. C. circa M. CCC. XXVI.

1 Յայսմ միջոցի իրրև յամի 1330-ի աւուրջ Հոմանիացոյց ամեն՝ տաքսիսի ինն գրած քահանաներ Հայոց, գոտորել իրրև 38,000 Եդիպտացիս, և չինելուց 7000 պատճ ասիանէ. — (Art de Vérifier les Dates).

2 Ֆիլիպպոս պատճէն պարտէզ Հրամանագիր Քաղատ պետն Փատնոյց. PHILIPPES par la grace de Dieu, roy de France, à nos amés et feaux les gens de nos Comptes et nos Tresoriers à Paris, salut et dilection. — Pour ce que nostre très chier cousin le Ror d'Arménie nous a segnefié que les Sarrasins de par de là le guerroyoient efforciement, nous voulons le faire aide, pour ce qu'il puisse mieux garder ses chastiaux et son pays, et resister aus dis Sarrasins; si que le dict pays d'Arménie, qui est pays convenable, si comme l'on dit, a recevoir nous et nos gens, se nous nous y transporterous pour le saint voyage d'Outremer, duquel faire, Dieu aydant, nous avons grant devotion et desir, soit retenu et ne puisse estre prins ou grevé par les Sarrasins mescreans; Avons donné au dit Roy et donnons de grace especiale par ces Lettres dix mille florins d'or de Florence, pour estre convertis en la garde de dicts chastiaux et pays; lesquels nous voulons que li soient payés, en à son certain mandement, en trois ans. — Si vous mandons que le dit mille florins dessus dis vous li assenez sur aucunes de nos recepte, et mandés à vos receveurs, sur lesquels vous les assenerés, qui les paient au certain mandement dont dit Roy, en trois ans prochains venans, à deux termes en l'an; c'est à sçavoir, à Noël et à la St. Jehan, le premier terme en commençans à Noël prochain venant. Et nous volons et vous mandons que iceux dis mille florins ainsi paiés vous aloés ez comptes des dits receveurs qui les paieront, en vous rapportant les lettres par quoy vous les y aurez assenés, et quittance de ceuls qui les recevront pour le dit Roy, qui auront de li pouvoir de recevoir. — Donné à Paris le 11 jour de Juign, l'an de grâce Mil CCC trente deux.

Քահանայ՝ի Նոյն Հրամանագիրն. Collatio hujus transcripti facta fuit in Camera Computorum, tertia die Julij, anno Domini M°CCCXXXII°, cum Originali signato sic: « Par le Roy, a la relation de vous, de Martin de Essars, de Mons. Guy Chevrier, et des Tresoriers, Jo. de Boulay, par me J. de Norvis, et me J. Aquile.

Նորին յամին 1335 կաթողիկոսն զինչս և զարտեսիս ապրանսիս որ ի սահմանս խրիստոնէից [1], և սահմ առանել ևս զրգռեալ եղիպատացոցն՝ առիւծ ցՀայս. « Ձեր Աստ» ցիքն գիտեմին և զգնդրկիներն տանել ևն. տմ մինք » զքէնն ի ձեզ պիտի Հանենք. և ամենքս ի զոդ կանք ». կամ, « Աստու խոտիմ քրիստոնէքն՝ զԱստու խոտի» մի Տանէներն են կոտրել. տմ մինք զձեզ պիտի ապա» նենք ». և Համրաս Հնչէր, թէ « Հարիւր Հազար Քա» հիկ կու երթայ ի Սիս [2] » : Եւ ապա՛ն ի Նմին ամի յամենան ազատասիւ յոյժ խռտացեալ էր Փիլիպպոս Թագաւոր Փռանգաց ի չտ անկանել ընդդէմ եղիպատացոց, զոր ասին ի Հայս, և նոասնեցին զրնաթէ զամենայն քաղաքս. և ամ երկս անդադար ներգէին, մինչ Թագաւորն Լեւոն զնգապետսն առաքեալ առ ասլտանն Հանուշեար լիներ Քանիւ զերկիրն, տալով նմա տարի և Հարկս. այլ ոչ դիմանէր եղիպատցին, ապրելալ յաւէտ յամիսսկէն Հայոց յառաջնորդէ զօրաց Հոգոց. մինչև անձնատուր Թագաւորին « անճարկեցաւ (Լեւոն, » քան քանիկ ի իմ ազրի Հոգ Վասի), ու կատարեաց » զառյանսին կամքն. ու երեսո՝ զոր կարէր Ջահանն » (զամենայն արեւելակոյսին գնացն) բերդերսին, ու զեր» կիրն, ու գոյնճապիս այս Աստ, զոր բազում Տարիք » մնեալ էր » : Աստ ևս յամ 1337 կամ 1338. և անկան գաղանիք ի ձեռն եղիպատացոց երկրին բերդք Սհյասոյ, և բնդ նոսին Հարան, Կոտաս, Աստանդիքջար, Հռոմկա և կոչեցեալն Ղռռնկիսան; Համառատ» կից պատմիչն Կիրակոս Գանձակեցի գրէ. « Զօրքն սուլտանին » եղիպտոսի և բազմաց ամիրացն որ կոչի Մէլէք Քու» մար, հասեալք ի Կիլիկիա վերստաւին հազարաք զօրաց » հնծելոց, և նոսանաց մերձ առ քաղաքին Կոյնաց, որ է » Աստ, և ոչ գնաց մինչև հասն ի նա գլուխն Աստ» ուոյ, և ևս զամենայն երկիրն յայնկոյս գետոյն Ջոհանի » կոչեալ, զոր էր ի կողմանէ նորին Տաճկաց. որ էրն » զղեակս, սպառս և ամրուս յորդրատան ամենայն ի» բեանց սեպհականն, հասն ի Տաճիկսն պատմեաս և կա» տաղ » : Զոր տապէրիին 16 գնեալս և ամրուս առէ : — Լուսնին յայնմ հետէ լիակատար և երկնելիք փայլատ» կանաց արեւմտեայց ի տաճատաւն Համահասիր Աստ, յորմէ խաղս առեալ էին շուտասս. մինչև Քաղալ Վե» հնատաց գնատացեալ պարագայ խրնեալ առ եղիպատ» ցի վաճառականս, (յորոց գնեալ էին բանիսակ), և մար» հարկն միացեալ ի բաժանեն. առիւծացառ Թագաւորն Լե» ւոն հաւատացեալ առաւելուս Հանդերձ, և ի բաց արձա» կել զինակալսն այնպիսս, և գրել ի Վենետիկ (1 մարտի 1341), առ Գաբրիել դրացիսկ Հայոցն եւ զգաշանիլիս խրոց, որ եղև 16,000 Թագաւորեաց։

Բայց Աստ՝ որպէս վիրապ բռնեալ ի ջուրս Թաւիր տակաւին եռալ զնաւ Հզգալով ի ձեռաց ձեռազան [3]. ընդ որոց յիշի գործեալ մեզաւալ Հայոց՝ յամն 1341-2. յորում Յանուանի պատրիկ մեռաւ. Լեւոն ցեպիսատորգսական տիս Հասակի, և Հակառակութիւնք սեպհամեաց պետութեանց ընդ միմեանս, և ներքին կրօնական յուզմունք ընդ Հաւմ և ընդ Արեւ, Հատուցին գերիսարեալ զօրութիւն մերոցս: Սակայն Հաւկ անգամ մի ևս ամրացան Աստ գնդապետք գործեն ի բազմաժամ ազեաց անտի, ոչ գիտեմ որպէս և երբ, և էր ազատ յաստանին ամս Թագաւորութեան Կոստանդեայ Բ. այլ ևս ոչ բազմաց Կիլիկեսից առնին Թագրնեանց՝ որ ապահէր ի մերձաւոր ասնեանս, մասնեաց վերսին ի ձեռս եղիպատացոց. իսկ Կոստանդին փոքր քան Քաղեաց՝ ի նոցա նէ օգնութեամբ ազատացն Հաղացոց և կորպատեան Նորին Աստաստատոյ Կազմի (1347). Հրկեաց Համառն

178. Դրամ Աստ. Կոզմի կաթողիկոսի Ապկեսաց Երմի.

տարեմատաս. ուր և ևս Հինգ Հարիւր ասնոյ Նոգոց եցաս օրնեսպատ. Իսկ. զի կամինցեալ Լուդվիկ փիլիպպոսի Թագաւորի Փռանկաց Հռոմագասնեալ զնասգասան պատկերաց արքանի ապատնիցին Վերսալի, և յաւէտ գնացաս կրաց պատնի, զոտ յայսոց ևս Նկարել, յամի 1844, և զայս գէտ ազատութիւն Աստոյ՝ օգնութեամբ Աստեսացն Հռոգոսի (կամ Լրուսադեմի), որպէս և տեսանի յատաչիկոյ յատատիսկ օրինակիզ. Նկարիչն Հանրի սը Լաբորտ (Henri Delaborde) կնդգանի գործ և ի ժամս գրօնեանս, Հարցնալ Ծանոյց գոյատնասնի, ցատնելով զի չնգիտ յայնժամ զոր Հմուտ Հայկական ատրագոյց ատ. ի Հզգիտ կիրպատանել զնգատութն Հայոց, որ տեսանի ազնատպատնեսս բազմիսկ ի գաշնս, և Եղիպտացիք ատ. ատս Նորա մատագանելով գրանական քաղաքին Աստոյ [4], և գատատգոր Թագատորին ատ պատատնգանի գաշնի:

Ո՛րքան ևս ժամանակս մեզ յիշատատեսն Հայոց, կամ յորում ամ Տիրատս ոչ Հայկական մատնեցաս ի ոգատ. ի գերատիսն, ոչ է մեզ յայտ. այլ մինչև ցյետին ամս անատնական սէրատեան Հայոց, ցյետին տանջ որ սէս բանիս կորզ է ատել, քանց անազդատի էր կորատա

1 Խաչի՝ Տաճիկ ասէ յիշատակարան:

2 Քաղաքի գրէր ի Նմին ժամանակի՝ արեալ ամ յիշատակէ:

3 Հատագի ատրեգրատեանց: Պատրաս Գրէր, զիսի գնաց երկին գիտալ բան պրեալ պատմեալ, Քահանագանէ և յամի 1350 գիտեցած Հս ատեալ Եղիպատացոց զԱստ, ատեան չգիտէ ընդ ատանեան յամի 1337.

4 Հարի է ինձ երախտաց Տանուցանել ատատաւոր, զի ի կամել խնամ Հայիհայիել զորատեան և է պրեսոսի պատկերաց, զորոնոյ երբեմն ատչեկրատան ինձ Գ. ԳԱՆՑԱԿ ՏԱՏՈՍ. ատչեւ մեզ և Հատատ մատանեզ Ներատ. Համահատատ Նախորդեանին, ատենատն

Հատատեզ և երանեզոզ ընծայեաց, և ատատ ատտ (ի Վենետիկ) տրեատատ: Զաք մեծատնան Նկարչն է 0,90 չ. ըստ էության, 0,72 ի բարձրատնեան: Ի գետնս Թագատորին վերոյգ տրուէ գրեալ է ֆատ պատնիկս. Le royaume chrétien d'Arménie était prêt à succomber sous l'invasion des Sarrasins qui l'occupaient en grande partie. Le roi Constant avait envoyé demander du secours en Europe : le Grand Maître Dieudonné de Gozon répondit à son appel. Il envoya les troupes de la Religion en Arménie, et les Sarrasins furent entièrement chassés de ce pays. — Tableau par *Henri Delaborde*, Membre de l' *Institut*, Secrétaire perpétuel.

Կոստանդին Ե օգնում Ցամոս Գազան Հռոդոսի մեծ վարպետից.

Նորին. մինչև Թագաւորն Հայոց կամ իշխանք՝ յաշխարհի 1367 ամին հրնչական առաքեալ առ Փետրա Ա Թագաւոր Կիպրոսի՝ ժամադիր եղեն Ա յաւուր, զոյ սիրանուէր բերդին, որ տակաւին չէին էք. և ըստ կենսագրի վարուց Պիպացւոյն,

Alayas est un chastiaus
Qui est fors et puissans et biaus.
Ville y a et siet sour la mer;
Et si vous vueil bien affermer
Qu' ads Ermins a fait maint ahan.
C' est l' eritage dou Soudan,
Et si est assis en la marche
D' Ermenie, et aux Ermins marche.

Երկայն Պետրոսի Նաւագ՝ եռանդ ի ցանցի հինգ Հազար հնծեալս և բազմութիւն հետևակաց զօրաց աւազանին. ընդ որս մարտուցեալ քաղաքացիսն՝ ել ի ցանց և վաճառաց հազաւս մի եւս. այլ Քշտեմարան ազատասանելով ի վիճակս անցողաց ձեռին, և վտանգէին չորժ գնել ծեռս Թագաւորին. յայնժամ՝ ի բաց Քոշեալ զերկիսքս,

179. Դրամ Պետրոսի Ա, թագաւորի Կիպրոսի, չառեալ Հայոց [1].

և. հետևակաք յարձակեալ սպան ի նոսա կոտորած մեծ, և զսպեալ ի վերայ բերդին. բայց հզօր ընդդիմութիւն գտեալ, և զի խանձեալ ևս էին զօրք իւր, և զարար նուազեալ, ձիւն մտանար, և օգնութիւն ի Հայոց ոչ եկէր, կացեալ անդ աւուրս ոմն, և զգացին յաւուրի առաւ՝ զարձս ցնոս. բայց իրրև յայթակղ կամ իրաւունք՝ ի միմեանս վէնեալ և Գնուացւոց վասն հարատևութեան ընդ Եգիպտացւոց, պահանջէր՝ ի տագանձ գծոյս արշաւանին Ա յաւ և՝ Տրիպոլիս (1368)։ Քանզի նոցա և հաճոյանձն Պետրոս Բ, Թուի չահագործ յետ իրր տասն ամաց, նուաճել միանգամ ևս զԱյաս չանսն Հայոց կամ քրիստոնէից. քանզի՝ ի վերոյ տուպանի քարտապարի իւրոյ՝ Փիլիպպոսի Մէզիէր (Philippe de Maizières) կոչեցեալոյ, (զոր Լեւոն Վ երբեմն կամակատար իւր կարգեալ), գրեալ կայր և այս բան (յեկեղեցւոջ Աղեքսանդեանց՝ ի Բարիզ, ուր և Լեւոն Թաղեալ). « Սա մեծաս քաղաքեամբս և չահագործ ձեռնարկութեամբ կարաս մարթել՝ զսա յայլոց քաղաքաց՝ և զԱյաս՝ ի Հայս ». Print par bataille et à ses frais les cités d'Alexandrie en Egypte, Tripoli en Surie, Layas en Arménie, Sathalie en Turquie, etc. եթէ ոչ չխոխել ընդ Կիպրոսին՝ զգոծս Պետրոսի Ա.մէնոյ։

1 Ըստ ակիճանութեան լեւ մնշուած Բ կոտորածին Հրաւիրելն Հայոց Պետրոս Ա, քաղաքացի Թագաւոր Կիպրոսի՝ առաջ և զԹագ Հայոց։ որպ Հատասիս ընծայել զբարձ պատ, Հատակ

148. Ա յս վերինն յիշատակ է Ա յասոյ՝ ի ձեռս գրիչսն Նեխց. բայց Հաշակ Նորին՝ որպէս զի՝ ի գերագանցից և զարմանագործ քաղաքաց արևելից և Տաճկաց չհաս առանց, մեաց ընդ երկար և աւանդօրէն՝ ի միաս և՝ ի ցեղս իակ սրևմտեան, և՝ ի առեղծուածոսքիւնս քերդզաց նոցին։ Առաջին արձակաբան հեղինակ Խոտացւոց՝ Գագուսչից, ժամանակակից յետին Թագաւորաց մերոց (ծ. 1318 † 1365), գերկուս՝ ի հաշուկաս հարիւրից միայն անուանքեանցն անձինս՝ Ա յասոյ ընտրէ կամ առեղծանէ. զմին՝ Թոդոս անուն (Teodoro) մանուկ գերկաս՝ ի Գնեռացւոց, կարծելով Թագր, և վաճառական Ամերիկաի սիկիլիացւոց, որ մկրտական անուանի գնա Պետրա. և վասն տուիլոյ նորա՝ ի գաւազ իւր Ա յոյնական՝ դատապարտ՝ ի մահ. գէպ մին յայնմ ժամանակի գնապատնաց Հայոց Թագաւորին յերթալն՝ ի Հռոմ՝ անցանել ընդ Պադուանի քաղաք Սիկիլից, ուր գէպքս լինին, և միոյ՝ ի նոցանէ փիլիսոփա անուն (Fineo) ճանաչել զՊետրա, զի որդի իւր էր, և ազատել, և հաւատացուցանել Ամերիկոսի վերադարձանել գնա՝ ի Վերանգէ, և ապա տանել երջանկառուք Ա յաս [2], ուր և կնան խաղաղ կենաց։ Պատճառաբար հեղինակին առոյգ համարին զգաստանալ միտն, այլ ժամանակն նշանակեալ՝ ի հեղինակէն անհաճ է. զի ասէ յաւուրս Գաթելմոսի Բարոյ Թագաւորի Սիկիլիոյ հանդիպեալ, մինչ չև ևս էր Ա յաս չինեալ՝ ի Հայոց։ — Ի միասում միսի առեղծանէ զՄելիսոս (Melisso) սոն ազնուական պատանի Ա յասոյ, (della città di Lajazzo, onde egli era e dove egli abitava), որ բազում Տախտ և աւաս անգամով մնծապէս գհիւրս, և ոչ միայն սիրելի, միան որպ գնոյ յկրնաւորէ՝ հարցանել զՊոլսմնն! և նա ասէ. Սիրելս. քանզի ոչ ան սիրոյ՝ այլ ան հպատուհնան տանէր նա գնաման։ — Վերոյհիշեալն Փիլիպպոս Մէզիէր որ և Տաճկաց՝ ի միամտանս. Քնան խրատ կոչեցեալոյ Հրոյ տեղ Պանգիսի (Songe du Vieil Pelerin), միջէ զԱյաս քաղաք մեծ կոչելով. La grant cité de Leas en Arménie. — Ա րիոստոյ (Ariosto) միջնադարեան գերազոյն Իտալացւոց (ծ. 1474 † 1533). գքաղաքնա իւր տանի երբեմն Ա յաս, որպէս զՄիսոխրնաս.

A Tortosa da Tripoli, e alla Lizza,
E al golfo di Lajazzo il camin drizza.

և՝ ի գաղձի Նորին ապրվք ընկերօք՝ յիշէ տակաւին գկերհին բերդս Ա յասոյ՝ ի գաւազանի Տաճկաց.

Nel Golfo di Lajazzo in ver Soria
Sopra una gran città si trovò sorto,
E sì vicino al lito, che scopria
L'uno e l'*altro castel che serra il porto.*

այլ Թագաւոր գերդպրին գանհեղեղ կնգիսին՝ յոտիսն անդայն գնկերել մերոցս կանոնաց։ — Գերդպրապետն Հայոն Ա ինգլիացւոց որ և Ժամանակակից յետին Թագաւորաց մերոց (ծ. 1328 † 1400), Հաստատէն և տեսող

Թերթս յետ կնոյ 1368 ապր. Ելքն տպագրեալ յ' 47 յամսեան, 1369.
2 Montati in galea, seco ne menò a Layazzo, dove con riposo e con pace de' due amanti, quanto la vita loro durò, dimorarono. — Boccaccio.

Լեառնի Զ ՚ի Լաման, զիպաստանեալն իւր Ասաւ Ազգեան՝ նղնեալս տանի յԱլտալիա և յԱյաս. At Lejes was he and ot Satalie[1]. — Շատացին սկսեալ ՚ի վիպասիքն ասել՝ ասած և խոստացան համարձակ Ա յասոյ, յորմէ հետէ և ապ ապ յեղեղման անուան նորին, ՚ի լատինն՝ Lajacium, Ajacium, Glacia, Layaz, Alleas, յհոյակապն՝ Ajazzo և յանհաւգոյն Lajazzo, այլ և Lagiazza կամ La-Giazza, կամ սակ Giazza, Lajaza, կամ La Jaza, Lajozo, Jazza, La Glaza. ՚ի փառանդ և յանգիտացի գիրս՝ Layas, Leyas, Leas, Leyes, և այլն: Սակիաբ ՚ի դէպ է զուշակել, կամ բա ևս առել յիշել, դի ոչ վաճառատ կանայ միայն, այլ և ամենայն գաւառ մարդկան նատ ազատացոյց էր Ա յաս ՚ի միջին գարս. և սկսաքս գիտմամբ նատացք և ուշագք յանձաքեին անդ, որպէս Թէ ոչ այլ ուրեք ՚ի ժամանակի անգորքաւթեան ազնաստին. Թերևս և բան այժմեա ախորժակաց վայրագնինք և գրատակիք անուք բնակիչն անդաւոր յայլ ինչ գեղերկրի քան ՚ի տուրեաս.[2] — Մի ՚ի նշանաւորացն է նոտնկին Ասիոնեան Լայրիոյ փիլիսոփայ, տոքանական Հանճար, որ փոխանակ գինուց՝ ատաղարկեր և հնարեր տատատարատաքեամբ նատանել զանկատատն և գնակատացոյց գրիս-տանէից, և գարկոծեալ ՚ի նոցանէ մեռաս ՚ի Տրոյեա (1325). ատ ՚ի սկիզբն 1301 ամի եին Ա յաս, լսելագ դատաստ Զազան գանի, և անդ գրեաց գրիսն Հատատատաց, (De iis quæ homo de Deo debet credere). այլ փան նղանակին խոստքեան և մատանդ փան կարի գրագնաց տեսանելոյ դՀայս՝ ՚ի հոգս գարագատանս, մեկնեցաս ատան: — Խոկ ՚ի մերացոյս՝ քերևս մի ՚ի յետն յիշատակագոյ Ա յասոյ, Թէ և խոստ նակ գիտատքեամբ, մեսնագատն և հնագոյն յիշատակի նորան ատանդաղ, է Գրիմեցին Ջակոբ, ՚ի կէս ժն գարս, որ գրէ ՚ի տատարական մեկնութիւնան. «Ջակոբ » մի Հերակլէս անուն գամենայն գծոգ Ոկիլեանոս՝ » նատարկութեամբ յուզեալ, և գանալ գիտակին՝ որ գոյր » յորհանդոյ կողմանէ գետոցին, և գոյր միջ Ա յաս և » Ա յասոս(յա)նին և ՚ի Նիկիա, և չդնան տանս և յերբ » կաս ժամանէ », և այլն:

Հարիւր տամս գետի վերջին հայկական գերագ Ա յասոյ, այն է գաղատան գետագոտի Ա. (1367), Ջերլատոնան Շահ-Ասաս՝ ընդ այլոց գաղագաց և բերգերէից՝ նատատնաց ընդ ձեռամբ Իւրով և և գիշատակաց գաղագն « Ա յաս », որպէս ատէ յետին Հայ յիշատակագիր տերգոյս: Գետ տակս տանց, 1473, Վենետկեցիք գանձագետացք Թագատանէանց և Գաղաթից, ընդ այլոց Ծովիգերեցոյց Նկիլիոյ՝ տերեցին գամ մի և Ա յասոյ. գի գրէ սան ՚ի գետատոյց Նատատագի Նոգին (De Luca da Molin), ՚ի Նատանէին գնիկոյ բերգն, գազանագանն Եէնիչէրիս ոգիս հարիւր և յետն՝ փոխագրեալ սկսը Ա յաս. այլ Օսմանեանց յաղթող գտեալ ՚ի վերայ Գաղաթից՝ ձեռնագ ՚ի Կիլիկիա, և ընդ այլոց տերեցաց ատին և գԱ յաս. գորոց և գրերդն՝ գրատական Ալի փաշա Գիկէրլուկի Թուռքերոյ՝ նա Նորագէ. գի որպէս Թուի, յատալ քան գատաս ինչ ատն խանգարեալ էր այլ գօտագոր՝ ՚ի կատուէն ընդ խոստանեանց: — Ի դէսատս վ Կենատոյ և ՚ի հրամանս Վերակատ Նորին՝ տատատին յ՚ատանին կէս Ջ գարս յետ Ա յաս (La Yaza) իրրև չէն տեղ և կողնն Ծովս, ընդ որ պատատերէր կամ վէտս գերբ երթալ կամ չերթալ նատց Հատատատատատ Քեանն[3]. — Ի նմին ժամանակի, յամի 1510, ատատան Եգիպատի գերբ ատ Լատգոմի ՃՒ արքայ գհատնէաց, գանգատատվ գատգատաց Հատատ (կամ Կոհատատնէի), դի յարձակեալ ՚ի վերս Նատատաց իւրոց և վհատատականաց՝ գրատ ատատքեալ էր ՚ի ՃՂոցն Ա յասոյ հատատնել բերել փայատ, բատգեներ և կողատատել էին գնատ. վատն որոյ և ինքն հրամայեաց կողատել յԵգիպատս գինուս գրհատատնէից (500,000 տատկատ). կամէր ատերել և գհատատոյ Երատատատի, և գՍ. Գերբգատան. այլ գինեալ յարատատն գատնէ նորին՝ Ձեպք գարատատն գետատի և երատատհան փերէր: — Սարգան Աբգէյեան վերատին նատատոց կողմանեցս (յետ 1522 Թատատերի), Թատ յատերալ ՚ի Նորատատքեան տերգն, գի կանգնեաց և բարգե կամ աշատարակ մի ատՃանգիէի յարեմտեան կողմն գաղաքին ատ. Ծովիգերին, որ կոչ և կրէ յարդ գարագերէն տրձատ. Նորին Քերատ.

أمر بعمارة هذه القلعة القصبة السلطان سليمان بن السلطان سليم خان سنت كذا...

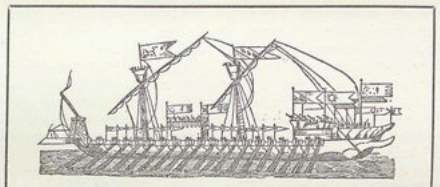
Քեռ անկանելոյ Ա յասոյ ընդ սատգիսի հզոր ձեռամբ և պետութեամբ, հանդգն սկսեց Ծովգերերացցն ընկերք, չՃաղ Նոս ոչ ինչ ընդ հնոյ և ատատանոյ, և առնել գիերարատն յոր տեսաք գնա ՚ի սկզատն տերատքեան, և որ ատ բատ ատկ ատատել ևս կարասցէ գնշարատել գնորնէն՝ երկնեն գչատացէ տարատեալս ՚ի վերայ Ծոցոյն Հայոց, և յատակիրք ատգիատ Նատոց՝ հատատգատս յատհատս ատչաքոյց հնատատոց:

Ի պատատքեան մերում, քատզի ատքատի կարատ էր Ա յաս, հարկատ և ոչ յիշին այլ տեղագ կամ էրեսակք Նորին. իսկ յատանէին քաղաքացոյց տակատ ատնագ, որպէս Նիկիտաս յամի 1274, յորոյ ատան յիշեցաք բնակեալ գազատս ՚ի Գևնատագի վատատականց. — Եգատատիք Ա յասոյ գեսան Օշին ՚ի Կիպատա, յամի 1311: — Ջոյատ ժամանակաս (1310) յիշին Ա յաս ատգատագք Ճոհաննես ատտան de Spagna կոչեցեալ յարեմտեացոյց, յորոյ Թատ յինել և ինձն, յետ երկար ատրեքատաց Թագատարին Կիպատոն ՚ի Եերինեաբ ՚ի Հոյս, յորմէ ատատան. եգատոյր Նորա բատնակալ (Ալմարի), և ատ ատբանի գինուն Հայք տրձանել գազգերատան, գատյոնեալ երկատաքք՝ գի ՚ի նմին ժամս. եղէ նա ՚ի Նատաշեգատէն Ա յասոյ, յորմէ Զոպատն քարն Օշին ատգատի և կին ատանձրէն տատ ՚ի Ա յաս, ՚ի յիշեալ ատգատագ, և կացէ անդ ցմինչեր Թագատարին. և ատեպէս եղև. և Քեպէս ատհրամանաց ոմանք կամեցան խորգատանել գՎիպրացոյցն ՚ի Ծովս, այլ նա ատատգատեալ եղ ՚ի Նատս խր և հեռա-

1 Քերդաքն կոչ Զօորր, Ceaucer, քերդատան՝ The Black Knight.
2 Quelli che condurranno robbe in questa nostra città di la Soria, intendendo da La Yaza, Zaffo, fino a Gazara incluza, etc. — Cottimo di Damasco, anno 1522. (Օրէնք Դատաստի վաճառականաց)։

ցատ.։ — Ընդ գոտոզ իշխանաՀշոյ գատեր Լեառնի Բ, յերեսոյն մեծագի երեսատատրն այն Ցեմիր կին Վահրատ, որոյ շէպատյի տատատել գամատնեաւ, Թէ և ատ երկոյս ՚ի յետ ՃԳ. գարատ կամ ՚ի ատկերն ՃԳՔ իներ, որ գրէր ՚ի կուսն յաՃրատնական ատեատարներ, ՚ի գատնՔեան ժամանակին ատարատն վեպ Լատրատն բերդի և բերատն որոյ ատեատարներ Ա յաս քաղաք. և Քէ, « Ղոյ ես Ցեմիս վատ սիրոյն Քրիստոսի գենցի » զատրբ ատեատարատս՝ յիշատակ Հոգոյ իմոյ և Ծնողաց » իմոց ». և մատքէ յաղքատ յիշել գինքն և գկայր Հատատատատ. յատերա. ՚ի Քերդատքեան սիրեցին և գրատն Ցատնկի գայրի, Քէ տա « Վերնի յիշատակարատս գրէ. Ցատնկ Ցեմիս Ցեմիսինս. և գատ Հրամայատ... Ցետան մեր Ցէր Միսէրնիս. և գատ » հանաքք տր ատտ Հանդիպեցան՝ վատի քահանայս և » Ատնիտանս քահանայս ». Քայտ է Քէ Միսէնդ էր և պետկատս քաղաքին և Քեանն Ա յատոյ. գատ ՚ի Նեմնէ յերեն ատկատ եպիսկատատք, բատ ատկատատն քաղգատանատոյ տեղատն. Քուլհանիսէս յամի 1307 ՚ի ժողովի Սատ. գաքէնալ Քուլհանիսէս յամի 1342 ատ Միսիքատատ կաթոդիկոսս. յետոյս ատյ Թատական կրիի և ՚ի հատատատատիան Նախագիտալ Հատատատիանոյ Քէ յայնմ ատի ՚ի ձեռս Հայոց էր քաղաքն: Քեռ բատգատ Ժամանատ կամ յետ կատ ՃՉ գարատ, յամի 1584, յերեսատ գոյ Ատրատիրոս եպիսկատատ Ա յատոյ բնդ ձեռնագրատ Քրդիքատն Ա գատրատ կաթոդիկոսի ատ. Պատն Հռոմոյ:

Ա յատիի են յիշատատք յետ գետատքեան հատատտէ՝ ճատատատն և հատատատէս չատատատնեաս միտոյ գերատատ. տեցոյ գաղնատն Նեմնեսգն՝ յերկրատտէիզ ատիատս ատչ. խորհեն Սետատատոյ. տրատ յատենատն քաղգատ և չքեզ ատիատքեն ատ. Հատատքեատք միտոյգատ գետ. յոց և վերերացելոյց, ոչ մի ատքատն նատատատոր գտատ. ատենատն Ծովտոյգեր ՃԳ. գարատ յերեն, Թէ և ոչ ատենեքեն Նեմնեսգն, վատն որոյ բատգատ և յատետատ ՀենատգոյՀ յերերատս տեսոյ. տոյ գետատք Գետատատոյ տատատգատ ՚ի վերեքեն գատատրէ ՃԳ. գարատ, և և յամի 1300, տատատեն երբ վարատ, և վատատատքեատ խոտոտքեր տերէեն և հատերեն ատատ վատատատ՝ Վենետկեցին Պատատոյ՝ ՚ի Ջեմատրատ Քեանն Հայոց երերին՝ որոյատի Նշատատկեր գոյս գերատ, և Քերևս գատատատ տեսատատեն և տատրատ, եՀե ՚ի Ծոյս նա-

180. Խոտի (Քերդատատ) Մատրա-Գոգոսի Վենետիկոյ. (Տես յէջ 359).

149. Ցատ յերի տատատար, գի յատատ գատ գերեալ և պոյտատատով Ա յատոյ ՚ի ձեռն սերոյոյ, այլ Նատատատ գետ մի կոտր ոչ տատատ յատատեատոյց, ընդ որէ Նորին յատեատոյ և գետատքատոյն Չատատոյ յատերեկից. գրեաքէ գատգատատ յերկրատն տատրատոյ, երբ տատատ գիտատ, Դատատատեցատ Ցըցոց Թատգատատատ. գի կոտրս Portus Palorum կամ Portus de Pallibus յատեՆատէն, և Porto Pali կամ Palli, Altipalli յետատատեն, և Pals կամ Port des Paus, այլ և Plas քատ Փատատկոց. գատ

ահաճգետնէն՝ զերան կոպ ցրցնալ, որպէս Քաւ ի զգա-
լութիւն նաւորդաց, զի խորտա էր տեղին՝, և յայն ասկս
խոսիանալով ի սպառ և անպայտացեալ յայժմսս. բայց
նաւահանգիստն ընդարձակ և անքոյթ հանգուիստ էր-
մինչև ամենայն նաւաց երկրի բաւական գոյ ի ձմերոց,
բան փոտնկի տրտմեն ասից, յելս ՃԻ. գարշ.[2]: Ցտանց
խոսպացաց կոչեցաս և Porto Paglia, որ յայլ Թարգմա-
նի՝ ի նահապետնալ մարգանց նաւասպաց օրգանի ասի
Հայոց Նաւահանգիստ կամ Թագաւորին Հայոց լինել՝
Portus Regis Armenie [3], կամ Portus de Pallibus Er-
menie [4].

Ամենի են ասհմանք Աւսաց, որոց հարկ էր երբեմն
կարի մարգախիս և բաղձանէն լինել. գայտ կամ խոսպան
ընդարձակ տարածանի չուրձանանի, և առաւել ընդ ա-
րևելս կոյս, Աւաս-օվասը կամ Թուշտասկի?—օվա
կոչեցեալ. յայսմ տեղս են Թուրքմանաց, և անդա-
սանաք գայաց և բամբակի։ — Սակաս ժամանք բաղադրն
ի Հիւսիսոյ կողմանէ՝ տղոք ինչ լերոյ իրրև հակառակք
Աւսայ լերանց՝ բոլորն զտաւտան, արձակելով վտակս
մանուս ի ծով։ Ի մէկի տղոցն յիշի գետ մի մասն հա-
յագետակ Մահարի? անուն։ Հանգոյն ամին և սրևմտա-
կողմն Աւսայ խոպան է ցՁմառն գետ, և անտի ի նմին
կանգառք վայրիք։ Ցայսմ կողման և մերձ ի յիշեալ
գետն են այլ ևս գետք, Ալվարդ և Հայ-յագիւր։ —
Յարեւելեակողմն Աւսայ՝ մինչև ի գլուխ գոգոյ Հայոց
ծոցոյ, ոչն է ի հետագայն ասին ծորին, որ են մերձ
հնգետասան, չիք բնաւ չէն կամ տեղի ծանօթ։ Ցառնչի
ասհմանս Աւսայ Քաւարն տրամեն կենդանիք, կա-
ռաւք, նապաստակք և կիներք. այլ և գազանք, բորեան և
շնագայլ, ժանաւանդ ի ձմերանի, և ի ծմրախտնս կը-
րիայք և ձամեն չատ։

Երբեմ փարախաս ևսի հետ ի գիսոյ ծովածորին և
բրբ եօթն մղոնաս ի հետոյ արևելից Մահարէ գեղջ,
ի կիրճս լերանց՝ ընդ որ անցանէ ծովիզբնոյ ուղին՝
տարող ի Մահ և Աւսանաս, նշանաւոր տեղի մի կոչ
յանձնական. գագրնս պէտք կոչեցեալ ի Թուրքաց Անա
կամ Լչիսաքի գուռն, Գարան գաւիտ[5], Տևմիր գաւիտ, և
և Գաւրտ-գուրաք (Գայլասանք), և ի գիսոյ հանգոյի
յատկապէս Պետրոսեան դրունք, Ապասնչ կամ Ապա-
տուհան Պնդաւ, Portæ Amani montis կամ Amanicæ Pylæ.
Քէպէս յայս անուն կոչին և այլ լեռնանցք, և նոյն իսկ
կապանն Գէչլուխի, որ յանտի ևս յանուն Ապատոյ կոչի։
Լերինքն անուանեալ գոլանն՝ որք գտնուչեն և կիլի-
սիոյն կուսակալութեան կանգնագանն մի է մեծ, և յարև-
մտից նորին յատկապէս Գաւրտ-գուրաք, ապ Գոլանի
Նաւահանգստոյն և իլնան վայրէջքն, ուր գի-
նեալ ի ծովածորէ Էրեմբրեակ անգղիայի քննող վայրացս (3–4
գեկտ. յամի 1839). բայց սրգ անդրադիտ է տեղին, ո-
րեամ անկ էր ի Հնումն լինել չէն մեծ ան Ալեմանական
գրամբ, զի յիշէ Նմին Պտղոմեոս և Նաւահանգիստ մի
փորբ։ — Աստանօր բանակեցաս յամի 1843 Տէրունի Ան-
ձկտ զօրավար Օմմանեանց՝ ասագնալ ի կուսակալէն Ա-
ստանոյ (Միւշիրլիան փաշայ) ընդդէմ Մեսոպ պէյի. այլ
ան քաջանչալ գնաստ՝ անդ գնաց ի լերինս իւր։ —
Վասակ մի փորձել անգնալ ան գրամբս հնդանէ ի ծով։

Մի ի ծովամերձ լեռնանաց կողմանս՝ հնգետասան
մղոնաս յիսից Աւսայ կոչէր Կայիքոյ, Mons Caibo, և
Քան Նաւասնասոյց ունել կամ լեզուաձև ցամաք ծովա-
մուխ։ Ածծանոյ կապոյտ (Carbo) գրէ զանուն տեղւոյս.
որոյ մերձաւոր է Հայնիս և Քերնս նոյն իսկ անուանեալ
Կապտասոյ ասր կամ գլուխ (Capo Carpasso), որ և Հռոդ
ասի Աւսայ, և Թաւ ունել և չէն և Նաւասոյս, զի անդ
յամի 1303 Նաւասկան Գնհասոյի Բերչիխակ-ան ցա
Թատրա՝ կապա Նաս մի վիճակեցի։ — Սոցին գաղ-
ձեալ մերձաւոր գրիչն և անուան՝ յիշի Կաղիսոս քա-
զաք եպիսկոպասանեան՝ Նահանգին Պետասրոյ, Καζίσο-
ος։ Ոմանք մերձադոյն ան Լրիկաքի գրամբն Հանարեցան
լինել զկոպիոյս։ — Ապոր Հնգետասան մղոնաս ընդ ա-
րեւելս Նոսնակէ Սաներայ գետաշաղիան Գանսանել-
լա կամ Գալամելլա և կամ Գասրամիլլա, Canamella,
Calamella, Caramilla, որ ոչ անհնան երեի նգեալ յատաչ
քան զգաղգատանեան Աւսայ. զի յանուն իսկ սորին կա-
յէր յայնժամ Ծովածոյն, Golfo di Caramilla, և ոչ վայ-
բասոյ ինչ յիշէ զոյն Վ Լրիկրատնա՝ յաւելուածեան թ-
ղամբ՝ ի Կիլիկիա ան Լևոնէ. և ան ինչն Լևոն յամի
1214 ընդ սկսոյ տեղոյս ասանձնական ասէ, «Էդան գնա-
» հանգիստն Գանամելլա», (etiam Portus de Cana-
mella), ասոյ Հիւրընկալ ասգնասոյ ի գրաւ գասն սրծա-
Թոյն զոր էաս փոս ի Նոցանէ. կասեն ասհնձ Քէ ասկս
միակաբեսան երեկան չագոյոյ ի կողմանեն սգոյէս կո-
չեցեալ իցէ տեղին, (Canna եղէգն, Mel մեղր)։

Ցարեւելակողմն տեղեան ծովածորին՝ են ասագահոյագ
և տեղագք Ագրասի կոչեցեալ տեղոյ, ան գրով և զ-
ասակ հանգեսան Գաւտնոյ գեղջ Քաղի ի ծով. և զե-
ղերգան Նշմարին Մեսոյասածք Հասկական յհնասոյց
կամարք և գրունք։ Հանապարհագիրն Խոսիյ՝ յանուն
կամրին կոչ գտնլոս Գաւտնոյ – քեօփրիսեսի։ ‹‹ԿՈՐՈՒՆ
ՀԱՅՐ›› – Ընդարձակագոյն ևս տեղագք են ի վերնա-
կողմն ձորակին՝ ընդ հետի, գաղագարք, բնակարանք,
տանաք մի մեծ, և տնտան ի մխիտոյ գագարին՝ ի
բարձրատնոյգ տեղ. և սրտագոյ երկոյնատար կամարակապ
երկեր ագատգոյ, ձգնագք ընդ արեւելս և ընդ սրեւմտս,
զորս ի ներքոյ ցանկագոյ Գաւրտ-գուրաք, ա-
նուանեալ հանգրատն և իլնան վայրէջքն, ուր գի-
նեալ ի ծովածորէ Էրեմբրեակ անգղիայի քննող վայրացս (3–4
գեկտ. յամի 1839). բայց սրգ անդրադիտ է տեղին, ո-
րեամ անկ էր ի Հնումն լինել չէն մեծ ան Ալեմանական
գրամբ, զի յիշէ Նմին Պտղոմեոս և Նաւահանգիստ մի
փորբ։ — Աստանօր բանակեցաս յամի 1843 Տէրունի Ան-
ձկտ զօրավար Օմմանեանց՝ ասագնալ ի կուսակալէն Ա-
ստանոյ (Միւշիրլիան փաշայ) ընդդէմ Մեսոպ պէյի. այլ
ան քաջանչալ գնաստ՝ անդ գնաց ի լերինս իւր։ —
Վասակ մի փորձել անգնալ ան գրամբս հնդանէ ի ծով։

Մի ի ծովամերձ լեռնանաց կողմանս՝ հնգետասան
մղոնաս յիսից Աւսայ կոչէր Կայիքոյ, Mons Caibo, և
Քան Նաւասնասոյց ունել կամ լեզուաձև ցամաք ծովա-
մուխ։ Ածծանոյ կապոյտ (Carbo) գրէ զանուն տեղւոյս.
որոյ մերձաւոր է Հայնիս և Քերնս նոյն իսկ անուանեալ
Կապտասոյ ասր կամ գլուխ (Capo Carpasso), որ և Հռոդ
ասի Աւսայ, և Թաւ ունել և չէն և Նաւասոյս, զի անդ
յամի 1303 Նաւասկան Գնհասոյի Բերչիխակ-ան ցա
Թատրա՝ կապա Նաս մի վիճակեցի։ — Սոցին գաղ-
ձեալ մերձաւոր գրիչն և անուան՝ յիշի Կաղիսոս քա-
զաք եպիսկոպասանեան՝ Նահանգին Պետասրոյ, Καζίσο-
ος։ Ոմանք մերձադոյն ան Լրիկաքի գրամբն Հանարեցան
լինել զկոպիոյս։ — Ապոր Հնգետասան մղոնաս ընդ ա-
րեւելս Նոսնակէ Սաներայ գետաշաղիան Գանսանել-
լա կամ Գալամելլա և կամ Գասրամիլլա, Canamella,
Calamella, Caramilla, որ ոչ անհնան երեի նգեալ յատաչ
քան զգաղգատանեան Աւսայ. զի յանուն իսկ սորին կա-
յէր յայնժամ Ծովածոյն, Golfo di Caramilla, և ոչ վայ-
բասոյ ինչ յիշէ զոյն Վ Լրիկրատնա՝ յաւելուածեան թ-
ղամբ՝ ի Կիլիկիա ան Լևոնէ. և ան ինչն Լևոն յամի
1214 ընդ սկսոյ տեղոյս ասանձնական ասէ, «Էդան գնա-
» հանգիստն Գանամելլա», (etiam Portus de Cana-
mella), ասոյ Հիւրընկալ ասգնասոյ ի գրաւ գասն սրծա-
Թոյն զոր էաս փոս ի Նոցանէ. կասեն ասհնձ Քէ ասկս
միակաբեսան երեկան չագոյոյ ի կողմանեն սգոյէս կո-
չեցեալ իցէ տեղին, (Canna եղէգն, Mel մեղր)։

Ցարեւելակողմն տեղեան ծովածորին՝ են ասագահոյագ
և տեղագք Ագրասի կոչեցեալ տեղոյ, ան գրով և զ-
ասակ հանգեսան Գաւտնոյ գեղջ Քաղի ի ծով. և զե-
ղերգան Նշմարին Մեսոյասածք Հասկական յհնասոյց
կամարք և գրունք։ Հանապարհագիրն Խոսիյ՝ յանուն
կամրին կոչ գտնլոս Գաւտնոյ – քեօփրիսեսի։ ‹‹ԿՈՐՈՒՆ
ՀԱՅՐ›› – Ընդարձակագոյն ևս տեղագք են ի վերնա-
կողմն ձորակին՝ ընդ հետի, գաղագարք, բնակարանք,
տանաք մի մեծ, և տնտան ի մխիտոյ գագարին՝ ի
բարձրատնոյգ տեղ. և սրտագոյ երկոյնատար կամարակապ
երկեր ագատգոյ, ձգնագք ընդ արեւելս և ընդ սրեւմտս,

1 Տես գլուխ բնագիր հնդետասին (Ասանոյ), զոր ասանձ-
նագ յէջ 301, ուր յիշատակին մի քան մերձ և յեղգրեալ տեղեաց.

2 Լև ու տոսես ես naves dos monde porroient yverner.

3 Մարշալ Գիքեալ յԱւսայ՝ ի 27 փետրուարի, 1274.

4 Մարշալ Գիքեալ՝ ի փետրուարի, 1300, ի Յասնհագոյա Ակռո-
պ., ասասի Սաղնին Գաւտ ասկսագի ասանձոյ եր (Branca de Castro)
Նաւատ եղալ՝ ի Նաւասնհագան այն Հայոյ 400 գատ (salma) գոթե-
նոյ, որոյ գեն եր 11,500 գատ Հայոյ։

5 Գաւտն Նաւարի Թագաւորին գոյ անիկեն Գիշերիպտոյ, Porte
des Ténèbres. և յատեղս. Cette Porte est un ancien arc de triomphe,
dont les ruines figurent admirablement dans le paysage. L'arc s'ouvre
au fond d'un ravin dont la riche végétation contraste avec les pentes
arides par lesquelles on y descend. Les arbres qui entourent la Porte
des Ténèbres sont assez touffus pour éteindre en quelque sorte la clarté
du soleil et ne laisser parvenir jusqu'aux vénérables arceaux que quel-
ques pâles rayons. Du haut des collines qui encadrent le ravin, la vue
s'étend sur la mer de Syrie, dont les vagues mugissent à peu de dis-
tance, et sur les lignes bleuâtres de ces côtes. Le spectacle est magni-
fique, tortout pour les yeux qu'ont attristés jusque là les ombres si-
nistres des premiers défilés du Djeour-daghda. — Bellefonds, 89.

մինչև ի ասհմանս վիրապիլալ Էրիկաքի գրամն. ամենայն
յհնասոյցն են այլ ասերագք յանասնալոյ ասգալ Գաւտ-
գոյա (Ակռա քարասգոյ), և հոսոյրն յանձոյ հնդոյ
Կատասպագոյ, որ մեզ բան այլոյ՝ Քասնցաս յարեւմտ-
կողմանս լինել (տես յէջ 356), կամ Կաստաբոլոն, Ca-
stabolum, ընդ որ էանց Մեծն Ագեքսանդր՝ յերթալն ի
Մայլոյ Հասս. գաղգիս տեղիս այս կոչի Թիլ Ագա-
գլի։ — Ցերի ասգին յարևելից կոսն, կոյ չէն գերան
Լոյգան, ի քաղաքս և ծառատ վայրէ. և ի հարատ
նորին Այիասկը. ծ-քնագոյն ի Գաւտ-գոյա՝ այլ գեղ
Ագատպատ? անուն։ Ա. ասք ք խոպալով Գաւտ-ատ գե-
ասակ Քասի յարևելեան Հիւսիսակից ասէ ծոսծոյցն։

181. Ագեքսանեան Գրունք. (Գաւտո-գուրաք. Տևմիր գաւիտ).

130. Ի ասհմանագրեալս ասա երկոյնան գատատագ
մերոյս ասագ երկրին՝ Աւսայ և Հիերոյ, խորհրի ի բա-
նասիրաց մի՝ ի յատերագրասոյ տեղեաց պատմական
անցից և յեզափոխութեանց բազում ազատշատագոյց-
ան է խոսոս, տեղի մեսական նասկատասիրաի Գաղեհի
և Ագեքսանդրի, ի 29 Նոյեմբերի, 333 ամք նասի գան
գիտական փերձին։ Ոմանք նասն մի ընդ սրեւելս հատա-
ոյ ան ասհմանք Տէլի-չայի գրանեն, համարելով զաս Գի-
նաղոս գետ, և նգեն գետաս և գիտագոս. այլք հատանա-
գոյն են՝ ի ասհմանս սրտ յիւնեցոյց չենիցս և ասերագոյց-
գոյն են՝ ի ասհմանս վիրապիլալ Էրիկաքի գրամն. ամենայն
յհնասոյցն են այլ ասերագք յանասնալոյ ասգալ Գաւտ-
գոյա (Ակռա քարասգոյ), և հոսոյրն յանձոյ հնդոյ
Կատասպագոյ, որ մեզ բան այլոյ՝ Քասնցաս յարեւմտ-
կողմանս լինել (տես յէջ 356), կամ Կաստաբոլոն, Ca-
stabolum, ընդ որ էանց Մեծն Ագեքսանդր՝ յերթալն ի
Մայլոյ Հասս. գաղգիս տեղիս այս կոչի Թիլ Ագա-
գլի։ — Ցերի ասգին յարևելից կոսն, կոյ չէն գերան
Լոյգան, ի քաղաքս և ծառատ վայրէ. և ի հարատ
նորին Այիասկը. ծ-քնագոյն ի Գաւտ-գոյա՝ այլ գեղ
Ագատպատ? անուն։ Ա. ասք ք խոպալով Գաւտ-ատ գե-
ասակ Քասի յարևելեան Հիւսիսակից ասէ ծոսծոյցն։

1 Ագասք Հանապարհի հետ ասկ Ամանոսի. Abessemque ab Amano iter unius diei, et castra apud Epiphaniam fecissem. — Cicero, *Epistolæ*.

բանօր նշանակիչ յոմանց գեղ մի Կեօզկեհ (Gaezeneh) անուն, այլ և աւելցուկ եւս. որ քէ և չէ խոպաչս 'ի ծովեղերին՝ որպէս հին հեղինակք ցուցանեն զայն լինել, այլ մարքէ է և յայսմ՝ որպէս և յայլ կողմանս ամենայն Կիլիկիոյ հեռացեալ համարել պէտիւն 'ի ծովէ, ածմամբ երկրի յողոպակաց գետոց։ Այլ այս որպէս և է, գնդանակեալ 20 փարսախաց՝ հասեալ էանց Կարմրն Կիւրաս, և գնեալ նորա յիշեալ պատմիչդ փիլոսոփայ՝ յանապատն Խիւրոյն. ընդ նոյն ճանապարհ եկեալ և Մինեն Աղեքսանդրի, անցեալ ընդ խառն եթող անդ զհեառնդ և զանլաթ զօրականն, զօրս՝ յանիւնայ կատարելոցն Պարսից, զոր նշանակիչ յոմանց գեղ մի Կեօզկեհ (Gaezeneh) անուն, այլ և աւելցուկ եւս. որ քէ և չէ խոպաչս 'ի ծովեղերին՝ որպէս հին հեղինակք ցուցանեն զայն լինել, այլ մարքէ է և յայսմ՝ որպէս և յայլ կողմանս ամենայն Կիլիկիոյ հեռացեալ համարել պէտիւն 'ի ծովէ, ածմամբ երկրի յողոպակաց գետոց։ Այլ այս որպէս և է, գնդանակեալ 20 փարսախաց՝ հասեալ էանց Կարմրն Կիւրաս, և գնեալ նորա յիշեալ պատմիչդ փիլոսոփայ՝ յանապատն Խիւրոյն. ընդ նոյն ճանապարհ եկեալ և Մինեն Աղեքսանդրի, անցեալ ընդ խառն եթող անդ զհեառնդ և զանլաթ զօրականն, զօրս՝ յանիւնայ կատարելոցն Պարսից, զոր

182. Յառնեանք Յառախ.

Դարեհ 'ի հետախոյզսն լինել, և հայելով ընդ հարաւ՝ յայնմէ գծոյն՝ յաշնէկ գլխոյնն տնել. Աղեքսանդրի հեռագնացս վարկանիմ զառանգեալն յիւրանց նախնեաց, 'ի Պատմութենէն Աղեքսանդրի կարգել զոմս. յորում՝ բան ոչ է այլ զրուցից օրինակաց՝ ասի Աղեքսանդրի անցեալ ընդ Պարսկաստան, եկեալ « ՅԱլիա, որ է Ալաս, մերձ 'ի » Ակիլիկիա »։ իսկ Դարեհ « բանակեցաւ հանդերձ նմա » առ գետովն Պինդարա, (Պինդարա), և զօրաց նորա » կարծեցեալ զհանդգնագէն կառքն 2 ընկրկել, և ապա

1 Զոյս չարի նկատելով՝ անմարթ համարիմ 'ի փորձառուս առաջնոյն զերազանցեր բանակ Դարեհի. իսկ զայլ՝ բանական. այն զի գանձախիտն իսկ անդ զոյս ոչ ետ իւր կրկնակ Աղեքսանդր. չտալ ինձ զայն ասացեալ Պարսից, մանաւանդ

հնձելոցն։ Ոչ կարի մեծագոյն ինչ էր ասէն և անդի հանդուսանողացն Հելլենից, որք զանազանեցան գնալ առ գետ գետ մերձեալ։

2 Սկ ասե 'ի գրոյց յանկեալ ասացեալոյ ծանուցանել, թէ « Առաջ էր կառք, 'ի վերոյ չորս հոյլ հնձելոց. և էր առաջին

զգաւմբակս զանգն 'ի յայտնակ ազգին. որ և հնձելոյ փոյթն և ապագայն մեծ եղեալ զօրացն չարժեցան յանհոգս. և 'ի մեծ և 'ի բազում կրթեալ. և զդրօչէր առ հասարակ. և մեծաս հանդիսիս բանեալ զմիմեանս 'ի հանդէս մարտին մեծ ժամս, 'ի զլուխ թեացն հարեալ ընդ միմեանս բուռն և մեծաս ազգով ընդ միմեանց դէմ կային նիզակաւք։ Որ և առաւօտ երիցագոյն կողմանց յանցն յաղթութիւն արարեալ՝ միմեանցն 'ի միմեանց։ Իսկ Աղեքսանդրացիքն մեկնեն զինաթափեցին, և մեծապէս խրտուիլեցին. և խռովութիւնք վան բազմութեան զօրացն. և անկեալք և խորտակեալք վան բազմութեան զօրացն. և շատ այն ինչ էր որ յինքեանց անցս կրէին,

183. Յառնեանք Յառեան ձախատամարտին.

և զօրացն Պարսից. և ոչ երկիր տեսանէր մարդ 'ի բազում եղելոյ տալոյ ժամին։ . . . Իւ. հզօր գլխան եղելոյ՝ 'ի փախուստ դիմելոցն զօրացն Պարսից... և ժամն ընդ երեկոյս էր խառնակեալ. Դարեհ երկուցեալ զկաւան 'ի բաց քաշոյ զդա, զի դժուարին էր... և 'ի ձի եղեալ փախչէր ։ »։

« Զոյն տարբ, Ձոյն տարբ,
Փող քշեարեն Ձոյն տարբ։
Ձանձր գիտարեն քո Ձնէտբ.
Ի երիվարդ քո Հնձաբ.
Ձաճախեր 'ի Ճանկեա տարբբ,
Ձարդբ զբղաքիչ եղբբ.
Ի Դարեհի Հանդեպ Հասբբ,
Ձոճատբն բղբբ անցբբ.

Պատմիչ մեր՝ որպէս և այլք՝ 110 կամ 120,000 ոտն զան-
կեալսն ի զօրագ Պարսից, իսկ ի Քաղաս սակաւս չափ։
Թէպէտ ոչ սասանեալ եղև դրամ կենաց և իրաց Դա-
րեհի, այլ բազում նոցա և բանդագիւ Ասիոյ վճարեալ էր.
զի չտեսէ՛ հետէ անդուլ հետամտութ յետ նմին Աղեքան-
դրի մինչև. ի Պարսս, նզովեալ յաղթականագ հաստելով
զպետքսն՝ երթալ կամ զադարելոցդ զմեծ գաղ բնը-
նակութիւն, և դիտէ կամ զՅունացն հասասանեաց։
Ցնդի հակասականքսին խառնի կռնցեա՛ ի Քաղաց Նի-
կոպօլիս, Νικόπολις, սպասիքն է Քաղքենութեան քաղաք,
ար և նոյն չտլիանաւսի կանգնեցաս. և Թերևս սասա-
նոր իսկ են անուանեալ Քաղիներն Աղեքսանդրի, Arae Al-
exandri, սրպանդր և ինքն Կիկիեթան սահ բանակեալ ա-
ւուրս չորս, առ սասրուածք Աշանասան լեռանցն. որոց
մերձ, և եօթն մղոնաս հետ ի ծովակսանդ երեսին սահ-
րակք մեծի քաղաքի, հուսկ ի Քաւ-քեաղ (Թերևս Քամ-
քուհ) լեռան հրաբղխեալ, որք կոչեն տունք Վիկտոր-
լեռս նշխարս։— Բազմերախան մեր Կերսէս Լամբրոնե-
ցի՝ յետ սահելոյ (ի Մեհենաբեան Զաքարեայ), եթէ « Ա-
» զեքսանդրոս Մակեդոնացի՝ գնաւէ Պարսից թագա-
» ւորն որ Նաւտբ ի Բաքրեն՝ սպան ի Գաշտին Կիւլի-
» կեացոց, և գայլայեցոյց զՊարսից թագաւորութիւն »,
զրալ և զնախասաւեղն ընդդէմ յարեւմսոս կոյս, սն-
դրագոյն ևս յաւելու. յիրաւի և սրձան մի չոյժ մեծ
արդեպ և սրժանացնեին բանադրեալ հնազանդից. սյսպէս
սահելով. « Որպէս և Գիր սրձանին մեզի՝ ի գաղաքն
» Թարսեացոյս՝ սնի գնչխասպասնեն սյսպէս.

ՄԱՐԻՆԵՈՑԻԱ ԱՌԱՋԻ ԴՐԱՆՑԵՑ
ՄԵՐՁ ՑԱՂԱՑՑ ՑՈՐՁԱՑՆԵՐ Ի ԿԻԼԻԿԻԱԿԻ
ԲԻՒՐՐ ԳԱԼԱՏԱՑՑԻ ՈՍԿԵՐՔ.
ԴԱՐՁԵՐ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ՄԱԿԵԴՈՆՑԱՑՒՈՑ.
ՈՐՔ ՑԱՂՑՈՒԱՐ ԶՔԱՂՔԵՆԻ
ՁՎԵՐՉԻՆ ՁԱՆՁԱՊԱՐՆ ՉՀՆՑ ԿՆԱՔ.

» և մերձ սյս Աթանսի վեղիսյսո սահերզ կան մնիչև
» ցսյսօր ժամանակի »։ Ցուռնեփոր կիսեղի իսի սրձան
էր սյդ, եթէ յսոսյ լեզու, չսահ սյսպէս և բսրերսզդ
վերծանողն մեր, սյլ զդսյն է հետևիննե՞։— Ոչ զբ յսշ-

Փոթորկի պէս խառնեցաք,
Աջոքս սյսպէս զսռ բսրերացաք։...
Շնորհս սռ Հսհսյս եղեն,
Յսռահնդսյն յսհեղսյն ու սշսհեն,
Դիմսյք զեղսյրն ելցուն
Յսռսյսյս սրբեն ի յեղբին։
Յսռահնդսյնս մեծ Հսհսյքին
Աղեքսանդռս և Պսրքն Տիս,
Ու սհսրսռսիկ հսրսռսնեն,
Աշռսյսրհսյոց սռսյ զեղբիս.
Դիմսյնսռ սրեան Յսեին,
Աչքս վսյ սռեն յսռսյսրբսին,
Աչքս վսյ սռեն յսռեղբսին։

Դարնէ, գարնան սրբսի՝ ի չոր.
Բսղդչէ Նեներց քեզ չսրսյսոյց.
Դարձիր ի Հիս ։ սրբ քեզ Տեր.
Հսռ սրբսռսռս սռնչսռսյ.
Բսռդ ի վերսռսռ և սհՀնսյսոյ,
Յսռհսռնցսռ ՔսրՀսրեզդ սռնիսյ»։

Մխս քերդով և երկսռհերզ ՝ի ոյն հասեռն, Գրեհորիս Ազիա-
զսրոյ կոմսիկոս, գրէ.
« Այս և մսրեկռսնեան Հեզերս Աղեքսսռդրէ Հնեհեայ յերեխեր.
Փսյքին Հրսհան եբեռ Տսրհսհսյ, զերզն սրբեհսրսյ։
Զսռսյեն սյլ ի մեջ սհցսռ, սյցդ սռսներ զրսռյն սհեհսրսյ.
Ըզսռսն է Հսհեր սրբսյռ, զսռբ բներ կռյբ Հսհդ Հսհեսրբ։
Երբ զրսեցին զրսռսրսյին գնսյնչն Փսյդ յսրբին,
Վսռհսռ զսրսհ սզսռսհսյին, բսռհսհեր զրսռյնք սհռսռս սհյրեն.
Շրդ և փսյրեն բսռ սհսհհսռդ զրսռհեր սրդեռսյ, սզգսռսրսյին.
Փսյդ և սրբեզն սրեհեն, և սրբսյ փսռսռդ Տհրեհ։ »

1 ԳԻՄՇՅԵՒ, La Siria e l'Asia Minore, 446։

2 Ըստ որմնադիր են առ մեզ Մհհիմհնեան ՃԻ մսրդսրեիից,
յորում որս բանք կնդրսիսի, Հնդսյոյն զրեաւ յսոի 1415. և զբեհսրեն
Համհռսյն են չսրեզրեն են. Փսյդ յսրբս Նորսռսյնս. յսհեղ զրեաւ
և յերկրորդ սռսյեն. յսռհսռնս՝ սհերզ յերկրորդիս, և վերին բսռհ
կսյս։ Նրեզեցոյ ՎԱեՀսռս գեռ (սհէ 160); բսռզ Հեռի սռսրի և Ի Հս-
վեռս Նորսռի յրեզեռս և Աղեքսսռ գսյսռն (սհէ 263), յորում՝ Ի գեղ
եր զբեզ և Համհռսնսռ գեռսյ. և Նրսռսնզի և բսռ սրբսռսնզին Մրսռդ՝
որ զսյս սռնսռ գեռս յրեզեռ փսռհսռսյ Զեհսրսռ։ Նսռբեհնս և զրսրբեռ
ԱԼՈՒՈ սռնսռ զեհսռ էրզ Ի կոպհսռեր՝ յսռհսռնսռ զեհհսռդսրբ-
Ռեռսռ, յԱեր զռսռսրֆ Նռհհսռդեն Աեռսռդ, սր և Զսյսռ զեհսռ՝

խարշապղաց կամ՝ ի պատճառ կոչէ զանց առնել զայս-
քան մեծ յիշատակաց. յոր յաւելուն սհանք և զերկրորդ
իսն բաղադատմսն նախադատսռ սհզեալ՝ ի սհրն սե-
ղանի, 500 և սահլի սհաք յետոյ, այն է՝ յամի Ցեսան
194, Աեպտեմբեռի Աեպտսռի և Պերդիկի Ֆիլիպ Հռով-
մայեցոց, կռանելով ընդ միմեանս՝ վառն ինքնասպա-
Քեսան, և սահլեսն յաղթող զառանելով. իսկ Ֆիլիպ
փախստսռսյն գեռսյեալ ՝ի Կիւիկիէ՝ անդ սպասեսի.
Բայց գէչպս սյսոքիկ միայն գանձին միոյ կամ զվսյրա-
Քեան ժամանակի մերոյ ինքնակալի՝ հիքեցին զրսռդ։

Մեծագոյն ևս բաղադատմսն պատերազմն և զոր-
կսռսռեցաս՝ ի Նմին վսյրի յաղթսյեցոց և սղգսյեցոց,
Նոյնպէս ձռհսռսյն. զոր անդրադառնսյ սռսրդ՝ սռ՝ ի կոր-
գել ընդ Ֆիլիպոսն և ընդ Դասիւնն. քան զոսռ ոչ մեզ
միայն պատռաճ էին զէպքն՝ սյլ կսրծեմ և սհեռսյն
պատմող, մսռնսռսռդ զրսռ կրթեալ էիր՝ ի գենռքեն
Քեան և յանկարծ օրէն հասանելով ՝ի վերս սհսյա-
զոր գեղին Հսյոց՝ կրգսյոց գյաղքեսքեն, քան հաս-
սյր ընդ հասասրի պատերազմելով։ Զրսյն Հետ զաշ-
նադիր եղեալ էր Հիքեմ ընդ Թագքսռսյս, մեհսյր ընդ
նմա սուրսռն Եդիպտսռի, գեռելով զի և ինքեան Նե-
Քեալ կսյր սր էին ՝ի Բաքրեն և յսյլ կողմսռս Հսյոց, և
մրմեռալով Մեհսյր պատհի. և սհ՜սռ յսեալ զհսհ Հսյս-
զսռ (՝ի փեզրսռսրի 1265 սեի), վառհսռսյր սրբսռ-
Հեռց Ալեքրս, և մի բսռ միռչ Հռովեռնսյ զրեռեան և
զքաղքսռսյին զոր Թագքսռսյ Հսռեալ էր ՝ի Նմնեռ և
՝ի Նմնեռնսռն, սեբեռնեալ ՝ի սահմսռսռս Կիլիկիոյ. Հիք-
մայ զգռհսհսյեալս չէաց և սեհսռսյ զի չև Հս յսրբսյսրեալ
են իրք Թագքսռսյ յետ մահհսռսն մեհեալին Իբրոյ Հսյս-
զսռ, Իսրբհնցաս Խռսյռսյրեն սռնեն ընդ սռհսռսյն
(Պիչսռսյռսյ), սինչ էր Նա ՝ի Դասնսռսյս. ոչ սեբժեռց և
Պիսյռսռս, « Բայց Իրս բնչ Խեղրեր չսրբսյնչե. սհրսյռ և

Ֆիլիպոս սրբ էր սահմանակից սյեռսյրհի Իբրոյ. և Թա-
» գաւորն ոչ կասարբեր զինքրեին, վասն երկուց պատ-
» ճառաց. մի՛ վասն երկիցին Կեռսագոյ, զի մի սասոյնն
» Թագաւոր՝ ի Թագքսռսյն Եդիպտսռի է Թագաւորն Հիքեմ,
» և զմիր սգսռսհեալ սեհսռսն և սհրսյոն՝ սհյսռսհեին սրբ-
» սոյբ Հսռ. և մնս սյլ... զի մի ընդ Իհքսռեռ Քեսռ
» Նոյս մեռսհեալ. զի էր բսռյսռ ժամանակաց Քագա-
» ռսր, յսրբհսյ և սհռսռսհեր, և սհյսռսհեին Հսռսյ զսռ-
» Քսր Թագսռսյ. և սռյս սյեհսրբ զրսռյսռ՝ սհեր զի եր-
» կրնչերն ՝ի Նեռհեր. և բսռյսռ սհյսռ Թագսռսյն սհ-
» ռսհերզ սռ պատռաճսռս՝ զերբսռյն
» պսրգևս, զի սրսյսրբ սեբ, և սհյսռսհեն ոչ սռհսյր
» յսռհեն, սյլ զվերզ սհռսռսհեալ սեհսռսն բնդրէր։ Եւ
» սյսս սռեհսյ զբզռս իսր՝ զսյր սհերն ՝ի Հսյս. և եղ զս-
» բսռհսռ զբզռս իսրզ ՝ի սհեհսհեհսյ իսրզ՝ զոհն Սրբ-
» սհսյեն ՝ի Նմնեռ Հսյոց՝ և Հսռսռսյեն Հսյ-
» սհսյ. և սռսհսհսյ զբզռս Աչքի, և զսռյսռհեն Հսյ-
» սյս. և սռսհսհսյ զնռս զսյ ՝ի վերս զբզռց սրբսյեն
» Հիքեմց, յերկիրն Կիկիեթոյ, և ինքն սեղէն Տհաց »։

Այսսրվի բսռ սրբսռեն պատճէն կռնեն Կ Պսռսռսյ սհրսյռ
զհաց պատհիչ զբզռսվսռսն կռնեն Կ Պսռսռսյ սհրսյռ
Նհսյեաց, և բսռ Հեռսեն Նռբեն Իզդեհսռեն Աչռսն և
Սեչիհսռեն Գռսյհսռն. որ և յսհեքրզրսռյ սեռբ
սհեհսռն զգսռսռսն (1266) Մհեցսռն ՝ի սահմսռս Կիլիկիոյ։
Փոթորսյս. Հիքեմ յսռհսռնցսռն զբզռսզբզռ սհեհ, և
Թեղրել և սգնեքեհն ՝ի Թագքսռսյ. յոր սահ՝ և և-
սեալ զբսռհն սհ զբզռսն Հեզհաց զհալ սռ. զհեռսռ
Նոյնն,՝ի ճահրսռն՝ որ ընդ սհչ Աղբիսռսհն և Կռմհսռհի.
զի Թագքսռսյն չսռնեռ յսռհեն զբզռսզբզռ սհեհ
սեհսռսն Հբսռհսռն ՝ի Պսռսռսյ և Կռմհսռհի.
սեհսռսն Հբսռհսռն ՝ի Պսռսռսյ և Կռմհսռհի.
սեհսռսն Հբսռհսռն ՝ի Պսռսռսյ և Կռմհսռհի.

1 Ոյն ՝ի զհեռսռսյ գռսբհս և սեհսռսյ զհսհ՝. զի յսռհեռսն սհբ-
հսռսյ կռյսհս՝ երեխ սհսյռսյբ շհռսռսյ և սռբսհեհսյ, որ-
սյս ՝ի գբհս փբզհեհսյ. Ֆհսհ լբզեն՝ որբ ՝ի Նեհն խռհսռսյբ՝
՝ի Հեհսհսյ կռյսհսն՝ Նբզռսյն ՝ի Նբռսյբ յեռհեհեհն, և Գռսռ և
սշսյսռսհ սհ սգհ-սռբհն Նռյռսռսյբ, ռ ՝ի սհբզռսյ սբզռսն գռ-

մեր մեհ և գեզբեհ ՝ի բսռհսհեհսյ յեհհ-սռ Կրռյռսռսյ, յեզեռ-
սյբհեռ խռհսռսյբ՝ ռ սյսռբ Գեռհսհեհսյ, բսռ Տռհեյռսհեռ Տռհհռ-
սյ (Ի. 24.)։ « Arcus editi... et in monte Sirin Amano cum inscriptio-
ne rerum gestarum ». TACITUS.— Բայց սրձանացքս ոչ յսյսոնեան։

մինչև զդաշն Թագաւորին Հիքմայ. մանաւանդ զի ա-
նախագահքեմսն կանգնեալ էր սյսոքսյս Հզօրս ՝ի
զլեռս լերանց՝ սր և սրբսյ կասկած էր սրշսւսն Քղ-
նաւսյոց՝. զոր գիտելով և Եգիպտացոցն՝ սրձանչին
անկասկածագոն վսյրս սյսոքսյս, և զսռգսռգսռի սե-
ցեալ, « եկեալ հասին մինչև ՝ի սեղին սր կոչէր Կիկոց-
» սյօիս, սա սոզոսռսյ լերինն՝ սր կոչ Ամսս, և սեղ Ի-
» հսռնս կասն »։ Ա յսյնէ հասասրէ պատմիչ մեր ըզ-
գնաց կասկոր սեղսյոյ՝ ՝ի լեռնսյսյցն լինել, զոսրվ վէշ
է սա բանսեբս, և սզոզսռսյեալ Գսզսռեմ՝ սր իրբ
սասն մղսյեալ յսռհսռնի Նռսհսկ զսյն։ Ա՛ն
ինչ բանսեկալ էր և Հայոց ՝ի վերսյիչեսն Ա՛սռ, (սր
յսյսոնի սահսռեք ՝ի Հսյսյ վերնեն զսյ), և էր սյն սր
երկսռսյսրեք, 23 սհսռոց օգսռսռսռ, յսհկսռեռց սռ-
սեալ զՔշեռսիսն՝ սինչ չէր Հասեալ Թագսռսյն Հիք-
մսյ, զրսռմ սհձեալ սյսռեալ մեզրն, զսռսյինն խռս-
վեցան, սյլ սհձէն քսհսյբեռեալ՝ սյսռն նախռսռսյսրհի
զձգսյն յսրձսկսռեալ ինչ սռեն։ Ոյսոքս ՝ի գրսռմսյոց
սռեն սռսյռ երկսռ ժսյկսյեալ Հսյոց և Հսռեալ-
եսն սռսյռ երկսռ ժսյկսյեալ Հսյոց և Հսռեալ-
եսն սռսյռ երկսռ ժսյկսյեալ Հսյոց և Հսռեալ-

» Ալեքսիոս Մանեգռեացի՝ գնաւէ Պարսից թագա-
» ւորն որ Նաւտբ ի Բաքրեն՝ սպան ի Գաշտին Կիւլի-
» կեացոց, և գայլայեցոյց զՊարսից թագաւորութիւն »,
զրալ և զնախասաւեղն ընդդէմ յարեւմսոս կոյս, սն-
դրագոյն ևս յաւելու. յիրաւի և սրձան մի չոյժ մեծ
արդեպ և սրժանացնեին բանադրեալ հնազանդից. սյսպէս
սահելով. « Որպէս և Գիր սրձանին մեզի՝ ի գաղաքն
» Թարսեացոյս՝ սնի գնչխասպասնեն սյսպէս.

ՄԱՐԻՆԵՈՑԻԱ ԱՌԱՋԻ ԴՐԱՆՑԵՑ
ՄԵՐՁ ՑԱՂԱՑՑ ՑՈՐՁԱՑՆԵՐ Ի ԿԻԼԻԿԻԱԿԻ
ԲԻՒՐՐ ԳԱԼԱՏԱՑՑԻ ՈՍԿԵՐՔ.
ԴԱՐՁԵՐ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ՄԱԿԵԴՈՆՑԱՑՒՈՑ.
ՈՐՔ ՑԱՂՑՈՒԱՐ ԶՔԱՂՔԵՆԻ
ՁՎԵՐՉԻՆ ՁԱՆՁԱՊԱՐՆ ՉՀՆՑ ԿՆԱՔ.

» և մերձ սյս Աթանսի վեղիսյսո սահերզ կան մնիչև
» ցսյսօր ժամանակի »։ Ցուռնեփոր կիսեղի իսի սրձան
էր սյդ, եթէ յսոսյ լեզու, չսահ սյսպէս և բսրերսզդ
վերծանողն մեր, սյլ զդսյն է հետևիննե՞։— Ոչ զբ յսշ-

Փոթորկի պէս խառնեցաք,
Աջոքս սյսպէս զսռ բսրերացաք։...
Շնորհս սռ Հսհսյս եղեն,
Յսռահնդսյն յսհեղսյն ու սշսհեն,
Դիմսյք զեղսյրն ելցուն
Յսռսյսյս սրբեն ի յեղբին։
Յսռահնդսյնս մեծ Հսհսյքին
Աղեքսսռդրէ և Պսրքն Տիս,
Ու սհսրսռսիկ հսրսռսնեն,
Աշռսյսրհսյոց սռսյ զեղբիս.
Դիմսյնսռ սրեան Յսեին,
Աչքս վսյ սռեն յսռսյսրբսին,
Աչքս վսյ սռեն յսռեղբսին։

Դարնէ, գարնան սրբսի՝ ի չոր.
Բսղդչէ Նեներց քեզ չսրսյսոյց.
Դարձիր ի Հիս ։ սրբ քեզ Տեր.
Հսռ սրբսռսռս սռնչսռսյ.
Բսռդ ի վերսռսռ և սհՀնսյսոյ,
Յսռհսռնցսռ ՔսրՀսրեզդ սռնիսյ»։

Մխս քերդով և երկսռհերզ ՝ի ոյն հասեռն, Գրեհորիս Ազիա-
զսրոյ կոմսիկոս, գրէ.
« Այս և մսրեկռսնեան Հեզերս Աղեքսսռդրէ Հնեհեայ յերեխեր.
Փսյքին Հրսհան եբեռ Տսրհսհսյ, զերզն սրբեհսրսյ։
Զսռսյեն սյլ ի մեջ սհցսռ, սյցդ սռսներ զրսռյն սհեհսրսյ.
Ըզսռսն է Հսհեր սրբսյռ, զսռբ բներ կռյբ Հսհդ Հսհսյքեբ։
Երբ զրսեցին զրսռսրսյին գնսյնչն Փսյդ յսրբին,
Վսռհսռ զսրսհ սզսռսհսյին, բսռհսհեր զրսռյնք սհռսռս սհյրեն.
Շրդ և փսյրեն բսռ սհսհհսռդ զրսռհեր սրդեռսյ, սզգսռսրսյին.
Փսյդ և սրբեզն սրեհեն, և սրբսյ փսռսռդ Տհրեհ։ »

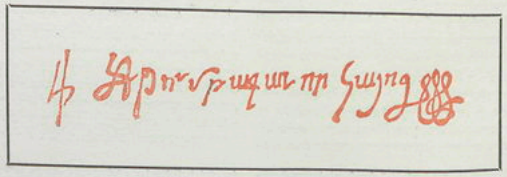
1 ԳԻՄՇՅԵՒ, La Siria e l'Asia Minore, 446։

2 Ըստ որմնադիր են առ մեզ Մհհիմհնեան ՃԻ մսրդսրեիից,
յորում որս բանք կնդրսիսի, Հնդսյոյն զրեաւ յսոի 1415. և զբեհսրեն
Համհռսյն են չսրեզրեն են. Փսյդ յսրբս Նորսռսյնս. յսհեղսյն ու
Համհռսյն են չսրեզրեն են. Փսյդ յսրբս Նորսռսյնս. յսհեղսյն ու
Համհռսյն են չսրեզրեն են. Փսյդ յսրբս Նորսռսյնս. յսհեղսյն ու

» մերձ ի փիքիթա մատուց, վիպասալ յանձնայն բերա-
» նոյ, անապատս ի բոլանդական բարոյ, և կատարեհաստ
» չտեմնարանեալ ի Ծրարա ընթրչացն Աստուծոյ. որ յա-
» ժարաքեամբ ևս գիտելոյ ի պահն սրտուն. քանզի
» հարցնեալ զմին՝ ոչ ետ գանուն հօրն, զի կինազ գերեալ
» մի լիցի առելի բնաւ հօրն և աղխարհին՝ ընդ անդրանիկ
» եղբօրն Լեւոնի, պահելոյ և հրաժրելոյ յաթոռ Քա-
» զաւորութեանն առ կինազ հօրն։ Քանզի նա եղև զը-
» յուն գերելոցն մեր, և հար ազելիկ լերդաչարաչ և
» զրահաւոր ազխարհս մեր և ազգիս, որ կամք շնոր-
» զել և լերելոնան։ Հասանէ՛ ձեռն վերին, որ ենդան
» զատանի՛ նոցն բժշկէ զարզմանքեամբ, ազեալ գմեծա-
» բաց ծոցն, ասենալ գերելոցդ՝ զոր տարան ընդ այլոն.
» Հեզեռասան օր յամենալ յաշխարհս և ընդալ ազեախք,
» զնաս իրաք, և զմեզ խոցոյիչ համրասէր »։ Զայսա-
» պիկ վայելչապանձ քաղաքած ծերանին Պարոնն Պաս-
» միչ, ականատես ծանօթ և սիրելի արքանեաց Հեթմոյ։
Ոչ ինչ ընդհատ և միտ ծանօթ նոցին պատմագիր Մա-
զաքիա զրզանազոք զրէ զրէգոն և զարտասուչ սուգ
Հեթմոյ. նա և յաւելու, թէ և ասլանին խոյ ։ ընդ
» Պարսի Թորոսի սպանեալ յայժ տրամեցաւ. բարկա-
» ցաւ ասլանապոյծ. և ասլանագրն սասպին, թէ մեք ոչ
» գնասցուք թէ որդի Քագաորի է. զի զրաղանն սպան
» ի մեզանէ, և զրաղանն խոցեաց. ապա յետոյ մեք ետն
» ի վերոյ եղեալ սպանեաք գնա ։ ։ — Մինչև ցայս
վայր հարի համարեցաք յիշատակել իրքև տեղապատա-
ճողհեան պատճառի, զորմէ Քոջոլեք, որ ասի տաճանի
պատճառեան է անդ, բայց ազգանդոյ որպ սիրելի է հե-
ռաքննել զանհարկաշարադրդ հանապատագի հատանն մար-
տի Պարիհեն և Ազիքասանդրի, իսկ հետ ի մեռացանս
Քոջոլեք զՊատանդս, որ անվրէպ յետ 1600 ամից այս-

1 Քերդողդում ասի տղեսալի գիտացն՝ զրէք և հանհանանեի մեր
հարսաց զրէին Գեորգ Լամբրանեցի. « Բանդատան գնա տատանեք
» Թոխեի տարս՝ յորոյեցիս յանեչ պատանի Թիւն. զի յանդիսում
» ատ... առ բանեն Պարոյ՝ բարձանեան գրան. պատրատատ Թեսանք
» մանչանական տարին. իբր ի քառանեն Աստուծոյ տանաչ, հետա-
» չերկրին Սիրիոյ. որում ոչ կարացեալ զրէմ ասել զորն Հայոց,
» անգին վարչապահ Թիւնոս գործարեալ պարտեալ յանեչեալ
» լքեալ վերադառնալ զրատեալ լինելն։ Որպեսզի երկու տղայք
» Թագատրին հետ գնալ։ Ի Քեսանեան ի քառան տանեալ

» նեին. կրտերդն տրտնչալոյ հզեալ, զերկեն գերի վարելին. և ընդ
» զրատեալ տղայն, զի և Թագատրն հետ ոչ եզև պատճառ յերե-
» կրին, տղատհեան առանց կառնալի հզեալ, բազատ նահատիրաց հետ
» ատիրո տրտնչալ, հրեն Հետ դարձեր ի քաղաքդ և զատանս հո-
» գին, և տատարելալ չնենչելոյն, և զրերս ատրտս Հոյ մատնեալ.
» ընդ որս և զաղրատնեան քաղաքն Սիս գերեզմանեին տատրտեալ
» և Մեծատան հնենչեցնան Արքեն Սահեան՝ Հրեին տրտնչալ.
» զրատեալ ի տոչ ատանի հաշեալ և զնա բազատ զերի վա-
» բեալ, Հանդերձ յոյլոյ ատրատ. ։ (Շատ և քանիցդ տր չեմ 102)։

184. Խոխտիկ ձեռագրի Հերմ Ա, յամի 1252.

Բ. ՀԿԵՐ, ԵՒ ԱՄԱՆՈՍ ԿԱՄ ՍԵԱՒ ԼԵՐԻՆՔ

131. Մի՛ ի սակաւոց անտի՛ ի գիւղս մեր գաւառի ա-
նուանբ կիլամանկոյց՝ ձկեր, կայ՛ ի գլուխ քանդանդակ
լայնահեան Հայոց Ցամաքոյն, ոչն է՛ մասին որ ազդա-
կի՛ ի հիւսակ Ա. Ձգի՛ ի հարաւ կո., կամ մինչն որ ի
Գաւա-սա գեաղ մինչև Անկեաստիգրեան քաղաքն և ի
սահմանս Գիլիկեայոյ. որ է իբր 25 մղոն ընդ երկայնն՝
ասլիճան գիւս. իսկ լայնահեան երկրին ի ծովախոնջն ցԱ-
մանոս լերինս սակաս յայժ է, մանաւանդ հարաւակողմն,
յորում ընդ ծով և ընդ պատահան լերինն՝ ասլեզ հա-
զիս. Քէ երկու կամ երեք փոքրաբեր են, ասլեզ նուազա-
գոյն ևս. և զի ոչ միայն զայս գաւառ՝ այլ և զամենա-
նորոն որ ընդ հարաւ՝ գՀաւատ նոյնպես պատեն լե-
րինքս, որպէս և զարևելեայ հեռաւոր Ալայոյ գաւառին,
նախ զայսոսիկ կարևոր համարիմ նահել համառաւս։

Բան հին ասլաքհայոցդ, Ամանոս (ὁ Ἀμανός, τὸ Ἀ-
μανόν, Amanus) լերինք բազում մի համարին Տաւրոս-
կան լերանց, այլ անհրաժ, և՝ ի կողմանց Կասսուսեաց՝
ի հիւսիսոյ՝ ձգեալ ընդ հարաւ ցամաքեա Ասորւոց երկրի,
և ընդ արևելս՝ ցերիքաս գետ. գրեանքէ ասլաքհայեալք
միայոյ բազմանք են, ասլաստ և անճանչ ասելոյ մի-
ջոցս կամ կարծս անհրաժոյ, յորս և հաշասլատ տե-
զացքն և Գրանք են Ասնեսանեաք ։ Ի միջին գործ յո-
ասլոյոց և ի միոյ Սասս լերինք կոչէին. անշատ բան
գանոյ բասլարելեան մասլեսացն հասնելեան, որպէս և
այլ նղնեսանեն լերինք յայլ ասլաքհայս. բայց Սասեսոյ
Montagna Neros կոչելով համարի յանեսան ասլաքհայի
բառիս. էրդ նղնեսանել, իբրև յայժ ևրասլատ լերինս.
վարկած անընդունելի՛. զի և գործ ի Թուրքոյոց Գաւա-
ոյոյ կոչին. և նաքին իսկ Ցգնէ ի գիրս նղնեսան Սեա-
լեսան կոչէին, Μᾶσις ὄρος. նղնեսան և Աստրիք Թեոդո-
ռասիոս։ Իսկ ի հետագի Թեոդոսեան միջոցոյս և ի
ծոսալոյ Գաւասանեայ յանեսն կոչին Աւազա-
ձիք Ձեկել-ի Գաւասանի جبل القراصان - բայց զան
բնակաքեան քրիսասեէից ի Նասին կոչ գործ եւ կնա-
վելս տասի. բան մեծի մասինն նահ Աչմա-սոյ, մա-
նասնդ հիւսիսային մասին. մինչեն յանեսդ կոչի Գիլը-
սոյ, յայլոց Գիլյան-սոյ. սասրեն կամ հարաւակողմն
մասն որ ի Հաւատ գաւառի Քիւրիի-սոյ, և բան սմանց
Ձեկել Մարա, որ և յանդի ի (Թազալբա) սոյն
Ասահասնեիք, ասլ և ասլոյս է սահմանաց Կիլիկիոյ. իսկ
որ անտի և անդր ձգին յարձակեն լերինք՝ ի հնասին կո-
չէին Գիլերնանք։ — Զգազահնասկան իմն կնասլոյս սասլ

1 Est enim totus fontibus et rivulis irrigatus: ideo dicitur Mons Aquosus: seros enim grece aqua dicitur: licet rudes pro nigro accipiant. — Sanuto, III. V. 5.

2 Erasnus autem, que fuit non vici instar sed urbis, quod erat Amani caput, itemque Sepyrus et Commoris, scriter et diu repugnantes, Pomptinio illam partem Amani tenente, ex antelucano tempore usque ad horam diei decimam, magna multitudine hostium occisa, capitibus, castellaque sex capita, compbura incendimus. His rebus ita gestis, castra in radicibus Amani habuimus apud Aras Alexandri, quatriduum; et in reliquis Amani delendis, agriisque vastandis, que pars ejus montis mea provincie est, id tempus omne consumpsimus. — Cicero, Epist. ad Caton. (258).

լերանց՝ ձգի յարեւելից կուսէ սլար ցածագոյն լերանց,
յորս բարձրագոյն և երկայնաձիսոյ փիշտրի լեառն, յոր
անուն ի դէպ է կոչել գրասնեաղանն ի միջնաշխարհ կըր-
կինն գարուցս՝ խոսան գետացիք, կէտք ի Զամն խասնե-
լով՝ յահինէն, այլք սղզանի իմանելով ի Ցգոն Հայոց, և
որք յարեւելից կուսէ լերանցն՝ օժանդասկին զգետս Ա-
սիոյոյ։ — Զնե քաղ Ծանուցեալ Հանդամանք լերանցդ,
ասլս ի սկզբանն և այսր բանելոյ ի նոսին ասլաքհոյ
ազատասեր մարդկան. որք և սա Հանդերձեալք խոյ
Հանգոյն յեղբայրսկոյ Ծոզիկերացն անճանգասկին գան-
ցորս և գմերձակնակս. յոր սակս սասլքեաս Կիլիկոսն
յամին 31 Նոսս քան զքրիսասկան փրկչին, և զրէ սա Կա-
սան գրասլաղ և քանզեալ գյոլոյս յամերոյց Նոգին, ո-
րոց գլխասլոք երասնս, Սեսլիւրս[1], Կոմմորին[2], և մեզ
բերգ. Հասանէքն չէր հեռ ի սոցանէ և սմրոցդոյն
Գիլեկիասս, և ոչ քէ մինչև ի սահմանս Սաս։ Հետի-
սասկան լերինք հեռագոյնք ի Ծոզէ ցորբագոյնք են,
և կասլէ մինչև 10,000 բարձր կոտասլոյ լինել ի Նոսին,
իսկ ի Ծոզակոյնեցոց Հասլն կէս սոյնչասս։ — Քայս
է Քէ յայսպիսի սահմոյ սահմանի՛ կասլն են և ընթացք
գետոյն բեր, յորոյ սյսմ՝ էիեր գաւառ պատասլն Նա-
խասլետեան Գիլեսացոյ, և Համալեաս սյժմեսնեն Ձէյի-յոյ,
որպ սյլեսյ սահմ են. գոն և փոքրագոյն փոսկք ի
Հայասահմանեսն, որպէս Գասյա-յոյ, և գետասն որ սա
Պայասատ, մես սա. Դամասի՛ Մերքիկ կոչեցեալ յանոսն
գեղջ մերյ, և Համարեալ հնեն կեղասս, Kersus. Նոսսն
սոյնն են և ի Հայասադրն գաւառին Հասատի՛ գետակք
Գիլդասոյ և Ազասատի՛։ Իսկ որ յայնմ կողմանէ (յարեւե-
լից) լերանցդ հասն գնաք սյասագոյ են ասխասքաս Կի-
լիկիոյ, վասն որոյ և սհագադրեսնեսս։

Հանգոյն յոլասկիք լեռնասոյն վիճակոյ սյլոյ մասանց
Կիլիկիոյ՝ բազմասոյսակք են և սյս սահմանք, յորս նոս-
նահ բասադրենին, զասս յոլյոյ, Շահմասալ Հասադրալ
և սհասերք. (Fumaria officinalis, F. asepala), Վաս-
վասիկ երկդնդագոյսն և Վ. խոզասեսա (Alyssum macrostylum, Al. hirsutum), * Տասիկի սասլասյք (Thlaspi Taurica), * Կոխոր սյլ և սյլ սեսակք (Isatis latisiliqua, Is. callifera, Is. Aucheri), Մասեսյակ սհեսյասճեսո (Viola odorata suavis), * Գազասիկ մրասասերք. (Hoplophyllum myrtifolium), * Գիշասճասկի սգեսս (Scleranthus verticillatus), և սյլն, և սյլն։

Ծասեսյոյ քան զրազբասքիեես և գիւրս լերանցդ

են կիրճքն կամ նեղուցք նոցին, յոր քէպէտ մի կամ երկու համարին դիմադրք անուանել Գիւուլք և Պյոք, բայց յորմէ են առաջին քէմքը. է որ յանուն լերանցն Ամանոսեան կոչեցեալ, և է որ յանուն ասխարհացն Կիլիկիոյ և Ասորւոց. որպէս նախ անդադրեալն Ալեքսանդրացի, անցքն յորեւիցէ Պայասայ Լիւէթ-պէյի տէր, Գրունը Ասորւոց մերձ Ազեքսանդրիայի առ Գէշլասեան, Նիզուդք Գաղասայ (Գաղրաս-պէյի), և այլք պէսպէս անուանս կոչեցեալք. որոց ընդ մէջ ի հետևոյ և յորելից Նիկոպոլին, այսպէս սրբեան համարիմ կոչել զանձանօթ Նորատին ընդ որ խուժեցին Եգիպտացիք ի Կիլիկիա և բանեցան ընդ Հայոց ի Մասիս Կիլիկեան ի Քիլիթն առ Կաոան [1] երկուս միայն ասէ լինել Դաձնս մերկ յԱլեպոյ ի Կիլիկիա, որք Քոհն Գալասայն և Գաղրասայ, կամ հետևեալին՝ անուանեցան Ալեճա փող (Ալրասի-պօղազ): Բայց բան հանաւորին յետևոյ Մարմիէ զեղապես գտանել (G. Marmier), որ յատկապս հրատարակեաց համառօտ գրասի ինչ ձանապարհք Ամանոսի անուանելով, (Les Routes de l'Amanus), հղեմ ցուցանել, ամանաւոր գոլով տեղւոյն, զի և ոչ մի ի մերելոցս է բան և հին Կազաձին կամ Գասւոն Ամանոսան, այլ անձամբ և երկայն կածանն որ զուգահեռական ծովեզրին և ամենաոք ի բացեայ ի Միւրիանդոս կամ Միւրիանդոս հին և ուրեմն քաղաքէ, (որ է ընդ մէջ Հռոսոսի և Ազեքսանդրելի) ձգի ընդ հիւսիս ընդ բանալոյ երկայնութիւն սրեւելից Ցոցոյն Հայոց. և ընդ այս ցուցանէ խոցոտեալ Ազեքսանդր ընդդէմ Դարեհի, և ոչ ընդ անցս Գիլլանոյ, իրրու զի չև ևս էր սա բացեալ. զի եթէ էր այնպէս՝ ի դէպ էր նմա ընդ այն զօրավարոյ առնել և զառաջս առնոյ Գաւրեհի՝ ի փախստեանն, յետ հանդուսանալոյն Խառոսի: Փափաքելիք մնդրանան եւս տեղագրութիւնք մերձակայից քաղաքացն, որպէս յուշ. Մանաւանդ զի չև ևս են քարզ ծանուցեալ տիեզերագոյ վայրս, որպէս և հանձինն իսկ լսելոցն քէպեն լերանցն կամ մէջն գրեալ ի բացս անծանօթ է: Զի որպէս ի Հնոմն բան գրասէ յիշելոցք, կարագէ գոլով և հինից էին, պատէս և ի Նորատս անապատ մարդկան և կողոպտեալ անզգորդաց և կարաւանաց, որոց հարկ իսկ էր զգաչանալ և չմերձել ի բաւիս և ի բոլոս հինից, որպէս Քուի յայլեալ Թուրքման տանից և ի Քրդաց ժողովից, զորք և ի հնոցանէնց ամանց, ընդ որս և ի Հայոց ոչ սակաւք. սքա առաւել ընդ Օզուն անուանելոյ ցերի ընկերչական, և տեսիքք Քշամիք էին խրնամեցանուն Հայուկ տասնից որ ի տանեանս Պասոյ. յահէ ոտքին ոչ բազում ամաք յառաջ, յամի ցանկից (1862) առ առաջագոյ լերանցս ու իջեալ բազաքինն Քոյի մերկ ի նորան և ի բարձունս:

Աքանսկի յայտ նոյն բանքՔանքին և բանագործ Քանքը ի հուզկաստ լերանցս Քիւլիւճի-Ալի կամ Խա-

1 Duo sunt enim aditus in Ciliciam ex Syria; quorum uterque pervia praesidia propter angustias intercludi potest. — Cicero, *Epistolæ.*

լիկ պիկ ասն ի վերինն քաղաքդի անջելոյ գաղա և ի սկզբան ներկայիս, զասե քաղաքան սկզբանէ Պայասայ և որ չուրն գնաց. Նախ երեսուն կամ քառասուն աւազակաց գյուխ կալով և հղոգասքով գազան գազն, ասպա գունդ կազմելով երկերիւր սպանց և ի հարկի կացցանելով ոչ միայն զՊայաս, այլ և զմեծ կարաւանն Մէքքէի որ ընդ այն անցանէր. և ի գերև հանելով գինուս զրաձանի կազմելոյ յրմբռնել գնա. ապա և ընդհան եգեալ, մինչև եռասրբեան փարոց կարգել. այլ և յայնմ ևս պատմի ոչ գադրէր ի կողոպտելոյ և գնաս և գինուս էրթալոյ անգամ, կամ ի բանս արկանել զայրագնութեան պահանջել ծանր ծանր փրկանս, պէսպէս կերպարանօք և ըրթուքիւնք ի չքմեղս լինել. կանգնելով էր և տղապարս յոլով ի լերինս և ձանգս նոցին, կախեալ և գիրեանն Աղաւոց. բայց առաջի ի խորհրդական աշարհութիւն էին տղապարքն քան յհնական ամբարիշտ: Ասոր էր դժոխի անդադար քեմք կախել երկաս սնանս առ գրանբ Գալասայ՝ ի ժամանակի անոյիչ կարաւանին Մէքքէի. գէղ եղև զի ի միասէ ամի չտներ զոք ի բանսի և կարաւանն սերձնեալք. ևշոյդ զգաստանալ իւր գտանել Հնարս, և մինչ գան գործէր ասն շրջել գնա ի մղելին մտոյն, նա ձևան ի մտրան արկեալ, Գահ, ասէ. Երբ կոչես զՔանբ գրքատանդն, որ ի չորից ամոց Հետ ընդմտոյ տագիտոյի, և չէ ապրանաց. և ես տաճանայն ի կախատան Հանձ. և այսպէս խոյ տանելով զգետաքիւնն և կեղբելով զասոյս, և բազում անձինդ մորդիկ սպանանելով. ինքն խոզտացաքեամբ գրանեցաւ. ի կիևաց (1808): Ըսնբդեւաց ցնոս անգրանիկ իւր Ջեհան կամ Տասաս-պէյ. յորմէ՝ խորքելով ապանի ի հարէ նորին, պատասխանի ընկալաս. Եթէ հարկ էր հասանցանել զանձնայն գրկանս զոր Հայր իմ գործեաց, Քէ և ամենայն քարիւք Պայասայ յանկի փոխէին, տակաւին ոչ էին բաւական: Զանս ասան ազատօրէն կենալ և ոտս Հանգոյն հարն, և բազում անգամ հազարկալ ի Հնարից տրբանի կատարաց, կամ զբռնեալ զգոյս նոցին, յեզակրածանն մանուքեամբ Հերթակալ եղև, յամի 1817, և գլխատեալ Հրամանաս Մուսաֆան փաշոյն Գէչլաքին՝ մարդինն Հրոյ Ծանեցաս Հղյոյսր նորա Մարդոյ պէյ երկուսասան ամոց գոբալ յայնժամ փախաստ ի Պարսս, և յետ տասն ամոց գարձաս եկն ի Պայաս, յորժամ Հաճի Ալի պէյ ի Գաբաձաս առնէն՝ բանալաս ունէր զնոն մասն Կիլիկիոյ, և Հանգստ եկաց Պյասոյոյ, այլ յետոյ Հայտնեցաս առ ի նուսնել զայս ունոս. բայց ի գալ Հաճէյին փաշայի արքանի զորք ընդդէմ Խպասիանոյ (1832), գնաց առ նա ի նեղոցս Կիլիկիոյ և անցոյց զայր գրանեան, կամենալ Հաստատիլ երեկ ասնանեան Գրան, և առաքեցաս ի պարտական՝ ի Կ. Գոլիս. ուր գալոյ ի մահ գասաս պատեալ, Հանգոյն գերձեալ ի բանսէ եւրոպէացի ըզեւսոյ և գնացեալ յարեւմտս [2]: Իսկ Պյասոյ յետ յայնմանեան Խպասիանոյ (1832) յարեցաս ի Հաս, և

2 Զգործոց Քիւրխի Ալի բանսաբի և գՀաճի Ալեխոյ, գրէ Պարքէր, գրեսքեն ականատես Նոցին, ի ծանօթ մասնէին, էէ 76-80. 89.

կարգեցաս Հրան լերանցն ի վերոյ երեսուն Հարատարոյց (Տէրեսկի): Ցամի 1843 Աշմէա Խզդեա փաշոյ կառավար Աղանոյ կամեցաս Հանանել գնա, և ոչ յաջողեալ Հարկութեամբ բռնանել, յատոյ և յաւեր մատնեաց ըզՊայաս, անբնաց կատարելով գընտանեան Պրատոյդ. Հակ Նոյա փախստական անձինք ի Պարսս և անտի ի Հնդկէց, ընդ կամաւորի Նորան գնացեալ ի Կ. Գոլիս, յերկրորդում ամին վերադարձան ի Կիլիկիա, և առ փոքր փոքր գտան Հան գասնչին Հրհանութիւնն. մերձ Հրբեն Հպատակ Գասնն, և մերձ բան Հպրնէի գպատա Հանութիւն Քհանն և Հպատահոյսն Քհան. զրամ Հետևոց լինելին որպի Հր Հանէր-ազա և Հրգերդողբրդին. ամենեքին ևս պատրաստից Համարէին ընդ 1862, յորմէ վերջինոյ նոց Հանան գնդերբ ի կողմնակս, և կատարին Պատրաստանն գնդերբ ի կողմնակս, և կատարին Պատրաստանն գնդերբ ի կողմնակս, և կատարին Պատրաստանն

» ման զի Յեսուին անթիւազք մինչև յատենանս. և անթիւ
» թիւ վանուցչք և գեղք սպրեցան Հրով, որք երևին
» մինչև ցայսօր. և Սևաս լեառն և ամենայն գաւառն ի
» Ծարչէ ի Ծարչ՝ լցաւ արեամբ կրանաւորաց և քահա-
» նայից և սպանց և կանանց, և ծերոց և տղայոց [1] » : —
Փախչելին կենդանիք գիշերանօք. դարձեալ բազմացան
հրամասերքն և հինեցան անապատք, այնքան մինչև յետ
երեսուն ամաց ի գիտիլ յայսմեր ցանկի Ա. Յակո-
կեաց, ընդ Պատրիարան և Հիմնեան պայազատաց «Ոչն-
» պէս և վանորայքն Սեւաս լերին՝ կերակրեք օգնէին
Նոցա [2] » : Գիրն և պատմիչք նոցին սրհմնեալ գրազ-
մութիւն վանորէից Սեւաս լերին, և ասեն զնաւակով և
ի Լատինաց [3] :

Ի յոլովից անտի վանորէից, զորոց ցանկալի չգոյ է
հետազոտել գիւացզրօք հարկս. Թէ գաւառաց ամենց ա-
նուանս և գոլոն քրիստոնէս գտեալ գրիս. առ պատմիչս
մեր, այլ և ոչ գիմց գայժմ. Հանգամանս, ասանձնից
իրրև տրագան Նշանս և Նմանս տպազաց յայտնա-
Թեանց, բան կարգի գիպացն, որք իրրև ի գանկաղ ծո-
ղի յանկարծելեալ կրկին՝ արատքն զտան. և այս
յանգամագոյն չ՝ ԺԲ գարս. առ. կանքոյիկոսութեամբ
Գրիգորեանց մերոց վիպասիրաց և բազմաշնորհ Կերսե-
անց. որոց առաջին՝ Մեծ վկայասէր, Գրիգոր Բ, ի
վերջին ասս կենացն, որպէս միւս հնասմատ էր Ցրոցն
վարուց, դեգերէր ի վանորայս՝ ի գիտ Նորոց ևս վիա-
յասլեռնեացն. զրկ Մատենս գործոյից Նորին և ա-
յոցիւքն՝ ի Նորին գիմոյ, յամի 1102, ի չիշատակի
Թագգամնութեան վարուց Ս. Ոսկերչապետին. « Հասալ ի
» Սուրբ լեառնէն զոր Սեւան կոչեն, ի մէր ազգական
» պարգեւական ևեկորիցն. (Ա.) Ոմանք ասեր զոր բան
» ասորի բարբառոյ Պատ-լաղոյ կոչի, որ Թագգամնի
» Դիսիոս Վառաժայ. և անդ ի լերեսան և ի վից ամի
» մերոյ սքանասկարգիսեան, Թագգամնեցի գիսար Տրդ-
» նեցեան մեծ և գարձելի ատեն Աստուծոյ Յոհաննէս
» Եռ. Ոսկերչապետի, Կոստանդնուպոլսի Հայրապետի, ի
» ձեռն ատեն միոյ՝ որում ատեն էր Թէոդիսէ, ազգա-
» յին. և ապա եռաս վերատին գարձեալ գաս ի տարա-
» բան և ի յատարանդն բոլոր և բանիոյ տաճկին Թագգ-
» ամնեցեան, բան քերդողացն իմաստից՝ միայոյ տա-
» ղելով ի ձեռն Պատրիսի քաշնադի, որ և անուն և
» վարձեալ էր ընդ միոյով ձեռամբ » : Իսկ յիշոյց գիսոյ
յանելոս Պատրիս՝ ասելոց առ կաթողիկոսն. « Բան կա-
» րի մերոյ կրանաւորիցեան յանդ Հանել զոր Տրամիսցերք
» մեզ, ոչ գիտացեալ սոքա... զոր ազատհան ընկալ
» յարեւմտեան գիսոյն գիսելով բան իս՝ չիերագրելոյ խնդ
» յանդգնեցեան. և եթէ գեալիս ինչ իցեմ՝ բան մե-
» ծի իմաստասիրեացդ քո ասղեա » , և ասէ :

Բ. Պատճառան կամ Աշնապատ Արիցի անուն, ա-
պանիական եղև. Նոյնն Գիսատպետ, յերկրագործ ամի
(1103), ուր եկիզ պատգամաւորք Ալիւրնա քաղաքէ, բե-
րելով Թագգիս, Հարցանել գնա զնան Գատնին, գի խա-
տասանի լինելոց էր ի Գաղնոյ, և Նոյնպէս միշտ կրել
զի Նոցանէ. և Նա քաջիներեաց Հանդերձ, գիրգն իսկ ա-
բրիալ տալով. « Ես քառասուն տարի կամ իսով Հայրապե-
» տութեամբ, և գիսի Հայերին տուն ի խաղաղութեան
» տանեանցի Թագգ, և յայս փոխելոյց. տպա ասելեմ
» խաղեալ ես միայն եղէ. բայց յոտանին Աստուծոյ եմ և
» վկայութեան սորբ գրոցս. գան զի ազգասիսա և ան-
» Թերի ունիմ գնասան » , և այլն : — Ըստ այսոցիկ
գեգերէր նա և յայլ վանորայս լերանցս, հանգոյն իմն,
տարբ պատիչ ասն, նախանդն իսոյ մեծի Լատատորէին.
« Այդ որինակ և տա՛ի Սեւա լերինն միաչնասեռ գնա-
» կեր, միտ պարարելով ընձիղցման սորբ գրոց և ա-
» տատաբան ազգիդ. և գաղտեալ ի Նոյն Տգնա-
» Թեան ատն բանդս » : Գնաւ Նոյնպ Ընդհանուր
այսպէս վիպատիչ գնանեն.

« Մինդ ի Տարսո լեառն հասեալ,
Աշխ սր սրոցդն գնակք եղեալ,
Եւ ի մարմին հրեշտակացեալ…
Ի վայելուչ չայն վայր եկեալ
Հաղատպետին ըզգնացեալ,
Ի Սեւա գիրին լեառն անատնեալ՝
Ուր են Հազիք լատատրեալ,
Չոգնաչափով կեանքս Թողեալ,
Չոր և երագ էր ծանոցեալ,
Եւ գանմարմնոյ կեանս ընկալեալ.
Չգանի սիրագոյն Հատցեալ
Եւ առ Քրիստոս գնակեցցելոյ,
Չգիրքս Հազոյն միտս ընծեցեալ,
Եւ ընդ Նոսին չար խոտակեալ » :

Լսան Նոյնն սրինակի և չաջորդ Նորին՝ « Գնաց չաչեսրն
» Սիրիոյ ուր և Հայոց գիսոյն Բասիլ, և եմաս ի
» լեառն Սեւաս, ուր էին բազում անապատք և վանորայք.
» և չայեմ ժամանակի Հայոց ասին եկաս չաչեսրնէ Հա-
» յոց չագչէն Խոսրովէ, և բազում գաւազք և վան-
» րայք ասերկացան, և Հնացեալքն փախատական լինէին
» յանդս կողմանս » : լերանցս, կամ գերիք Հրամանա-
Թեան Գող Վասիլ ատ կոան Սիրիոյ և Պարսից : Եր-
կոցուն ասցին և լերանցս ասշխատերդ էր Հաշակագոյն
մենաստանն (Գ.) Շուղը անապատ, սեփական գաղար
կաթողիկոսին Բագարի, ուր և Հրանելոյ տանել գիշեր
կիսամեռ գոյսվ և Թագեցաս անդէն. Քէպիս ոչ կա-
րելի տատիս ի Սեւա լերին տալ գայս տեղի, այլ ի
տունեք պնդէս իսկ Համարեցան, և հին պատիչ վարդ
Շնորհալոյ՝ ասէ գայն « Սորբ անապատն պարծանելով
» լերանցիք որ կոչէր Շուղր » . և ի Նոյն Շնորհալի ի Վէ-
պատառութեանն,

« Ի չանապատ իմոյն բնակեալ
Ի մէջ լերանց՝ Շուղր անուանեալ » .

ասն ընդ մէջ Մարգոյ և Սոց ասէ, ասն լերի գնտեալ,
իսկ այլ ասն ի Հնոց տատգագոյն տալ Նոյն բան իս-
րատ գիտութեան, « մերձ ի Նդր քաղաք » , ասելով.

1. 2 Մատթէոս Ուռհայեցի, էջ.
3 Montagna Nigra dicitur in quo multi sunt heremitæ ex omni genere et natione, et plura monasteria monachorum, tam Græcorum quam Latinorum. — Sanuto, III, v. 5. Ըստ այսմ Յաղթ Վարդան Ա. Մ.

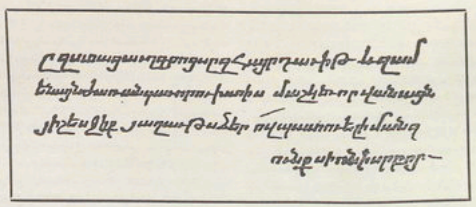
այլ ատանդ, գի անձանաքի է մեզ և տեղի Նորոց գաղալիք.
Հնագոյն և յիշատակ անուանս Գրիգոր Տգոյ, հետա-
գոյն ևս ատեք, այն է՝ ի Հաղատատգոյն Աշտիսգոյ ցա-
գանէ գիշերք, այլ իրրև բերգ և ոչ վանս. գի՝ ի Հաղատց
կաստ սկսեալ Նշանակել գատիարհատպետիցն Սաստ-
Էոսեին, յետ Լատգրկեալ և այլոյ ատենս, ասէ, և

« Ըզբերան ատատոյ զարմանալի
Ոչատ ըզՇնորհըն հաչէին.
Ապա՝ ի մեռ կողմն անցին
Ի Հիւսիսոյ Աշտիսգին » :

Չանաքի է ասել բերգս այս՝ ի կատար անմատոյց գատա-
Ժառ, ի Հաղատոյ կատ չնիցր-էչ Շատ գնչէ, ի գետա-
Հովին Որանէսի, և կոչի Քաղատ-Միրզէ : Ատ ևթէ
ոչ ատոյգ գիտութենան գրից կարելոյ ատչատյ՝ գորը մի
ևս խատորիցիցէ ի սահմանատս, անմեկատրելի լիցաք
վան միաձատութեան չշատատացն, և անձգանն և
կատից երկոցատ ևս չահրատպ չիշելոյց կարճագիտից,
Գիմգատրի գիշոյ գիշատատիրն և եղբատ Նորին Նկոտեան
Շնորհատոյ, որք ատատնար զատգատած և կրիցատ ընդ
Նորին խնատութ, և ընդ ատ. Ի նմանէ կարգերոց գատատա-
բատոյ: Ապա ատատին էր տատնալն տեսից և կատատալ
խնատութեանցն Ստեփանոս չամանոյ, տի՝ ի գատատ-
չելոյն չարեկեան Հայոց և ևեկոյց ի վանորայս կոչ-
ետ

» առաջ... Եւ զնշոյլ սորին զԻրիզոր, որ 'ի Քրիս-
» տոս է փոխեալ, յիշեցէք 'ի Տէր ». — « Եւ զանձ-
» նայն ժամանակաւոյ ախոյեան Մարկեւոր վանացն' յի-
» շեալք յաղուն ձեր, ոմ պատուի մանգուկք Աիսնի
» սրոյ »: Գոյցէ նոյն ինքն Մարկեւոր վարդապետն է
յիշեալ Գրիգոր: Նոյն գրիչ սյրաւ մարիմէ « յաղա-
» քեան կենաց Գիտրոսի (mdiiii) և աւետեան եղբարց
» Մարկեւոր անապատի »: Ոչ լակ մնացասան էր տեղիս
այս, այլ եպիսկոպոսանիստ սիա Քեմենական, զոր յի-
շատակի եպիսկոպոսին 'ի ԺԴ դարս, յորոյ 'ի սկզբ-

զամբ 'ի ժողովի Սսոյ (1307) գտաս Թորոս եպիսկոպոս-
յամի 1325 յիշէ Բարսեղ « զվիրտակացս և առաջնորդ
սորբ ուխտիս Տէր Հայրապետ եպիսկոպոս, որք հեղ
և բարերարոյ, որ բազում հնամեայ հնամէն գրիչ ա-
մենայն մարմնաւոր պիտոյիւք, և իրեն զնոյն հոգևո-
բանիս 'ի վիշս և 'ի պատմութիւնս սիրովբ և մխի-
թարեր. վասն որոյ ասդնեմ... յիշեցէք զսա 'ի բարին,
և ի խնդրելեջ Աստուծոյ, զի ըստ սրոցն և բարի կա-
նայն խրոյ զոր առ մեզ ցուցեալ է, տացէ սմա սատ
հարիւրապատիկ, և անդ' իւր և Ծնողացն իւրոց ըզ-

185. Ձեռագիրի գրեալ 'ի Մաշկեւոր վանս, յ' ԱԲ դարս.

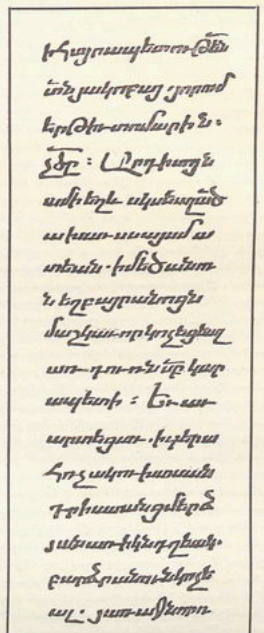
» կեանան յաւիտենից պարգեւեսցէ »: Ցետս սորա յիշի
Գրիգոր յամի 1242. և սա Քուն առաքեանն 'ի Կի Քա-
զաւորէ ընդ այլոյ առ Քեսունացիսն Հռոմիոյ յամի
1244, վասն խնդրոյ բանի հաւասոց. 'ի յաորին Քղքի
Mascare գրեալ է անուն տեղոյն' իրրու Մարկոյր ար-
տասանութեամբ: Գրիչ աւետարանի միոյ 'ի Նախայի-
չեալ սմի գեղացարքին (1269), սակ սկսեալ « 'ի մնծ-
» անուն եղբարցսանդն Մաշկեւոր կոչեցեալ, սա Գուան
» Աորը կոստպոնի », ծանուցանելով սրատ բանիւ և
գանան նկիզեցսյն:

Ցառաջին կէս ԺԴ դարու' առ առաջնորդութեամբ Տէսան Հայրապետի բարգաւաճէր 'ի վանս յայս մի 'ի յետին վայրկեսան գրչաց մերոց, Բարսեղ, ծանօթ մեկ-նիչ Մարկոսեան աւետարանի, յորոյ յիշատակարանի գրէ. « Էր լակ սնան վարգապետս Բարսեղ' գնկնեա-» թիեն որդոյ աւետարանիս որ ըստ Մարկոսի ('ի գլուխ » հանի), որպէս աջողեաց և զօրացոյց տալով մեզ միտս » և բանս' Հարն սուրբ Աստուածն հնգասիս... մեծ սա-» ժանութիւ և յոյսով սչխատութեամբ եղև գրան սորա...: » Եւ գրեցաս սա 'ի վանս որ կոչի Մարկոսոր »: սորա յիշէ գառաջնորդն Հայրապետ, և սպես: Էաս և 'ի կարգի բանից մեկնութեանն կամ 'ի յորգորակս Հառիջն' Հառ-նէ երբեմն գյիշատակս սրկածից ժամանակին, յորմէ և մեզ յիշեցաք զԱյսոոց սահմն. և սակս յատարքա-քեամբ մաղթէ, զի Տէր « խնամեսցէ և գառաս ընդ մնա-» ցեալս' սերով և գթութեամբ, և սահեցուսէ և բազմա-» ցուցէ սահուն քան զդևին սահմին. և սրսաղէ մեզ » գոթելով սեռսանէն գաւելսան և գանանդպատնական' » վերսոյն չինելով և լցնելով բազում բնակութ. մինչ զի ա-

» սիցին, թէ Նիզ է մեզ տեղիս, ընդարձակեսցաք »: Քայց է թէ ոչ միայն յառաջմանցն դէպսն սկնարկէ Բարսեղ, այլ և սր ոչ բազում սահք յառաջ, որպէս և յետոյ, յարբսանս Նկղեսցսյոց. յորս որոշիչ յիշի յամի 1276 սրագ սրագ դիմանեն նոցին « 'ի կողմանս Աևան կոլե-» ցեալ երբեմն »: Աևն զի և Գրիգոր Աշնաւորեցի' որ բազում սահք յառաջ քան զոյս Քատանսս վախճանեալ էր, 'ի Քղքին սա Հնձամբ Քր յիշէ սրեք, 'ի Մխինե-բեան Մարիամի գոնող վկսյութիւնս վասն բազմսին: Ի չարագրութեան մատենիս երեմ սյնչսյսյսիւն ոմոց, սրոնք ըստ դասական մատենագրաց ընծոր, և սրոնք սնրէ 'ի պարզասս լեզու գտան (ՀԻ), վասն որոյ Քը-ւեցաս սմանց յայլ և սյլ սնիծեալ բանից յաբտնելու նո-քա զերն. սյլ զի պակասք սա մեզ առաքին մատն կամ հասոր Մխինեքեանն' ոչ կարելք հասատել. որ զերգ և Է' կարէ Բարսեղ վասատարին ընդ գրիչս ՀԻ գարս' որ 'ի Ս· Լերինն: Ալլ ոչ նոյնպէս վարկանի Սեւերնցի, որ սա Ա. Հնձմով գրեաց չսխատն ընդդէմ Լատինոց, և ոչ գիտեմ յոր վանաց էր:

Ե· Մի 'ի հնագոյն յիշելոյսց վանսրէից և տեղի վարժ-ման Արգսի մեկնչի Կաթողիկոսացն Քղքոյ, է վանքն Քարաչինեաւ կամ Քարաչինու. որ քան հանաս-տատի վարուց Նարեկ' սյսպէս կոչի յատրի լեզուէ. և էր « Սարբ սրան ձգնատրաց », սր Նա « սրոյ էր քնա-» կեսքեան... սնդ սւարտեաց գաստատսցին մատենա-» (յամի 1156), և 'ի նոյն տեղի կան սորբ Նշխարք սակ-» բսյ Նորա »: Նոյն ծանօթասյ, Կարապետ վարդա-պետ, գրէ. « Հոգւոյն սրժանգեալ' երբեք երանելով և » քաղցրասան քարոզն նկիզեցաչ, քաղ Հանսար և սեռ-

» յոգի փիլիսոփայն, վհատգոն գիտականն, և մեծ
» վարդապետն Հայոց' Տէր Ներսէս, լուսաւոր տեսա-
» Քեամբ և յորդառատ մեկնեսքեամբ. միանգամսյն
» յոյսնասրանեալ գրիչ զանձնայն զօրագնեա սա-
» տասածասուեր զերոց հին և նոր կտակարանացն, որինաց
» և մարգարէից, առաքելոց և աւետարանչաց, ուղղա-
» դատն վարդապետաց և նշդրատարն պատմոզաց »:
Բան բանասիրին ծանօթ է բանաստեղծ մերոց մեծա-
զանգատ և յորդառատ մեկնեսքեանս սյս. յորոյ երկա-
բանեսքենէ և նոցին իսկ հեղինակին խնդրոյ' Քէ ոչ բազ-
մաց լեզի տեսել չքնաղեցսյնն, յետ տասն սահոց սրարեալ
է գհամառատաքեան գրոցն (1166). որպէս և գրէ ինքնին
գՆ « սրեսատոյ գրոցս 'ի չերկս բանի մեկնսքեան նա-
» խագտնեցի, և սրա 'ի համառատել զսխատացան'
» ընդքերցող լուսամիտ համրակատդ տատմասիրաց և
» քրիստասիրաց. զորս ազաչեմ սիրալ Հոգւոյն և մաղ-
» թեմ քահանեսլով, մի անտես առնել զերկսյն ժամա-
» նակաց սրեսատոյքեան իմ... և որք յիշեջդ ազաչելով
» վասն իմ ծերոց Աստղոյ գՏէր, յիշեալ լիքիք և զաջ
» յամենեցսնց Աստրչէն »: Եւ գաղնեալ գրոմկական բա-
նիւք. « Իմ ազաչանք են առ ձեզ, եղբարք, սիրելիք Աս-
» տծոյ և սիրեցեալք 'ի Քրիստոս, և սրատասրաբ
» պատասխանք, չառնել անտես գերկսյն ժամանակաց
» սրեսատոյքեան իմ չերկս վատակոյ բանիս. այլ ըն-
» կալարար ձեզ 'ի փղձ վարք և 'ի տատասիկ Քուզ,
» և 'ի մտքենալ խազալ, և 'ի խորատնորոյն գաներս պա-
» տասխան, և 'ի գաղտնապահ գնարագրիս գերկսյնիս.
» և ինձ Հիզոյս տուք վարձս բարեաց' գրատատաս և
» գաղջս հատատանց.... ինձ եղիցուս Սարտիր.....:
» Հայ Քատսխանն յայնժ սակ յարմատ կատարեցի գնոս-
» տատոյ' յաւելեալ ընդ Սրոյս Հայրապետին Գնորհի սնահատա-
նիկ Շնորհալի), ընդորինսկին սանձայն գաղտսրարգ
գրոցն, յաւելեալ ընդ յիշեցեալց բազում գովատանական
մտկգիրս, ըստ արժանւոյն. զի սրգագրե ընդ Նկարագի և
հարատարակ նորին Գրիգորիսի և Խոսատասի' կազմե-
գրատնեալ գատեանն սրատնեցոյց Ստեփատոս գիտնա-
կան քահանայի, վհատգոնեց ծանուցեցոյց 'ի հակոյս վա-
նորելոց Սեւս լերինս. որոց հետևող և բազում մատենագիր
գերագոյն հանդիսասրաս անդ տուր գիմի' մեծին Լատրա-
նեցի, և Հատի վերադրեալն Քատսխոն Մաշկեւորցի. սյլ
ընդ սմէ երկոցան յետնոյս գեսքեատատեսան բոլոր բոլո-
քեւ Հետատրս սմն ևկ բազմահմտեսյ, ատատեսատ և Քեմ-
վարդապետ կոչեցեալ, Մխիթար Գոշ. որոյ ոչ տատա-
ցեալ ատատան գրչեալ սյսպէս վարդապետացն, « չգատ յատե-
» մատս կոյս' յաշխարհն որ կոչի Աեւս լեռնս, ատ. վար-
» գատացն որք էին անդ ատատցիք. և գայն ինչ 'ի վեր ոչ
» հանեալ' Քէ իսչ Նորս առեալ գայն պատիս, այլ բազատ
» 'ին օգտեալ 'ի Նոցանէ » գաղատ սյլոյս: — Բանատեղք
գրեանքն անտնեան տանին գյիշատակ Աարգսի յատա-

186. Ձեռագրեալ գրեալ 'ի Մաշկեւոր վանս [1].

ե գաղատքեանցն է, այլ զի 'ի նոյն լեռնադասկ համատա-
քանս վարժեցաս, և յայսմ մենատատանի գրեալ գատկե-
գրեին և գմասկ ծանօթ մեզ մատենան սյն Մխիթա-
քեան. և կոչէր մենատատեան, (Ը) Շատիրին: Ցանօթ
է գաղատկաց մերոց ատենագրքեանն, թէ ատակ չգտեմ-
ցաս կամ ատիկացաս զա չգատգրել զՄխիթարեան ատե-

[1] Տես 'ի հատիկագ յԹէ 408: Ատատ գրչագրեան մատենիս եղեալ և ԱՒգրեցատատոց վանս, որպես ծանուցաս 'ի կողքին, յԹէ 149։

տարանին. ման որ տառացոյց առաձոր բանիւ վաճառան վարդապետի, որ Քոհէ ին կամիցեալ խրով կարճառաս բանիւ հանդուցաւ հանճառատարան մեհենին. «Ես » գնաստիս որ զկնկաս մեհենաչ է, ի Շահիբերն երեալ » էր. տեսեալ էր ի տեսեան տուն ի լուսով, և ի ներքս » Տառեալ Աստուածպատնն և վարդապետք. ինքն ջնա » նայր ի ներքս մտանել, և արդելոյին և ասէին. Ես զա » յեր մեհենի, և ասա մտանիցես։ Զի յառաջ չտա հար » կեալ էր գնա Գրիգորիոս կաթողիկոսն որ զՀռոմկլային » էաս. և նա ոչ հաւանէր՝ առաջեան գինին տեղալով. ա » պա յանձին կացաս »։

Ք. Հնացդն ևս յիշատակաս, Քէ և չեքէ աւանդա-
Քիւն առագ, յայսմիկ վաճք մի ևս ի պարսից երկին-
քէսւ տարօրինակ անուամբ, ի Պատմութեան Գնա-
դեղ խաչին. ըստ որոյ զօրավիքն հիացեալ Վասի կոյ-
սեր, զան պատուիրէ, « յետ ժամանակաց գնաց երեք
» հաւատարիմ տղայքք ի Սեաս քաղաք, և եհաս ի
» վանսն որ կոչի Գաղալ-ծիսկ, (կամ զան այլ գրի
» Գալալ-ձոգ), և ծանոյց նոցա զկաս խր. և ան. ի
» աւուր հարկն (վանացն) գրքիատական հնիցն ի Հա-
» յոց. և յայնմ հետէ եղև երկիր դհայք ազգիս Հայոց,
» և ի Հնդկաց վանացն ի Տաճատյսիւնէ՝ երկրատան
» գնոցս »։ Զայս հաւատալով երկրագէ և կիրակաս
Գաղալ, եթէ « նիկեալ տարեարն Կիլիկեցոյ մերր-
» տեցաւ (1) ի Հայոց, ի վանսն որ կոչի Գաղալ-ձիսկ,
» և եհաս վանացն գիրս և այլ հնոյ բազմաւ »։

Ժ. Ս. Գէդոլ Լատինաց Բենեդիկտեան կրօնաւորաց, որոյ տարաւ Անգեր (Angerius) անուն յիշի ամի 1140. դարձեալ, Պերգրաման (որպէ Ռամեայի Պասեերիս տեսաւ Պարիսաց բերելի և պատճենել քաղաքի), յամի 1186 հաստատեցաւ Բրնձին Աշտարայ Պետնեղի Հոգևնաց գործոյն ի կարասն Եղբայրական ապահաց, ընդ նմին գնոցս և չէնս և տարայս յոյոս. Abbatiam Sancti Georgii, quæ est in Montana Nigra, cum casalibus et guastinis et divis et pertinentiis suis. Այնս յառաջ քան զՊատանդաց, այն է 1185, Յունբեն Բ Պապն Կիլիկիոյ բնբանեալ զաւալ ի Բրնձ այսի Պետնոյ ընդ այլոց սեղեաց եւս Նմա գնիկեր ի փրկանս, որ էրն գիւատ սեղի կամ բերդ կոտնեցս, ընդ որոյ յայս է Քէ և որք ընդ Նոյնս սեղիք Նոյնպէս ի տար տասն. բայց փոքրիկ Քահենան ի Լևոնէ։ Զաւալինն ասի Հօր ասցս Սահմանիչ՝ Նուանեալ գնդումեցս ձեռնասուքեանս եղբօր իւրոյ Թորամ մեծի իշխանի, որպէս յիշէ և Վասիրամ ի վիպասանութեանն.

« Բայց Սոսփանէն նահատակեալ՝
Որ էր եղբայր մեծին եղեալ,
Ի Սեաս լերինդն զազաթեալ,
Ւբ քաջութեամբ զայն ըմբռնեալ »։

Միսս ևս, (ԺԱ), մենաստան էր Լատինաց կիսաերեանն միանձանց՝ ի լերինս, Մ. Մարիա, de Jubino մականանեալ, և յիշեալ յ՝ԺԲ դարս։ — Որոշ ի տաճկաց վանիցս էր անբերկրացաւս, (ԺԲ), Մ. Գևորգ վանք Հայոց, Քէպէտ տասի յայտնապէս ի Սեաս լերինս լինել, այլ հանգիսի է. զի միայն որ ի Գաշս Կիլիկիոյ վաղ ութեամբ խափանեալ էր, և տեղին ընդ այլազգեաց ձեռամբ անկեալ։ Այլ այս Մ. Գևորգայ վանաց ասացեցոր համարիմ զիջնէս, որ առեալ իւր ընկեր զմի ի վանականացն Քահոր անուն, հասանօրէն յետ տասնամեայ Բ Քագատրի, երթեալ էր յարեւմտս յոմա, Քերևս և ի Հաւազել անգ. Նուէրս ի սչաս չնեքհեան և ծորգագրեցան եկեղեցեաց և վանորէից տեղացոյն զնացին զնացիցն ի կարգ ծանօթ Քենացոյ [1]։

Ցառէջի յանուանեալ վանացոյգ և ԳԻ, անուանն, որոյ ինչ մեզ անյայտ մնացաւած մի Սեաս լերին, յորմէ ի սկիզբն ԺԻ դարս, ևնչգեալ ի տասս արշաւանաց եղեգնացաց, յատուր Հեթում Բ, յայս տասնս վանս Հայոց Մարտիրոս միով ընկերաս, զոր Դաւիթ Լևոն Լատինք (զի առ Նոսս գտանի մականանեալ Քենս), եկին ի Գվնեան, նստաց նոցին Գնդաստաց, և ընդ ոչ գտեալ ի քաղաքացոյն, խնդրելին ի Քահանայսէն (Կղեմոս Ե) Հաստատել տեղ վանս. զոր յայտնէն (Կղեմոս Ե) Հաստատել տեղ վանս. զոր Հաստատեալ ևս կոնդակաւ ի 20 փետր. 1307. բայց ոչ կարելով նոցա գտանել տեղի պատաս ի քաղաքին՝ ձեռն արկին արտաքոյ ոչ ոչ հեռի կառուցանել վանս և եկեղեցի մի փոքր յանուն Ս. առաքելոյն Բարդուղիմէոսի, յազգասիի բարեպատի արուեստ որ ևս նոցա գտնելին. և վերստին խնդրեալ ընկալան ի Բահանայապետէն ըստհաստատութիւնն, Հանդերձ Նորհնս յարելոյ ի Նոյն և զերկրամասնաւոն։ Զայս ամենայն Տանուցան՝ յիւս ևս Կանգան Կղեմոս (յ՝2 ապրիլի, 1309), ոչգրով առ Արտիրոս առաջնորդ եւ առ բնիկ բարբրին տանին Հայոց Սեաս-

sionem abeuntibus, et vitam ducentibus peregrinam, licentiam concedere gratiose, quod ipsi in regno nostro Anglie, sub alis nostræ protectionis aliquandiu morari valeant, limina visitatori Sanctorum; Nos intuitu summi Regis, qui se vult in peregrinis et advenis honorari, volentes eosdem Abbatem et Monachum favore prosequi gratioso, licentiam illam eis duximus concedendum, suscipientes, ex uberiori dono gratie eos et eorum res et bona quecumque... (Ոչ էր երթեալ տրհնեցին ատեան, որ գրով էր ի բան բնծայական Թագեն, որպէս յայս առնէ Նշանագիրն ի լուսանցան, Քէ ևս ut in Litteris de conducto).

In cujus, etc. Per annum unum duraturus.

Teste Rege apud Westm. (Ի Վեսթմինստր). VII. die Februarij.

Per ipsum Regem.

1 Rex (Edoardus) omnibus Ballivis et fidelibus suis, ad quos, etc. salutem.

Venientes ad nos religiosi viri, Fratres *Nersis* abbas Monasterij *S. Georgij* in Armenia Minori, et *Jacobus* ejus comsocius, nobis cum instantia supplicarunt, ut cum regnum Armenie, in quo christiana fides vigere solebat integra et devota, jam per Saracenorum nefandam rabiem sit hostiliter occupatum, qui Sanctuarium Dei prophanantes, dictum Monasterium, inter alios ecclesias, submiserunt incendio, arasque destruunt in dies et subvertunt, ac, quod deterius est, omnes Christianos comprehendos, diversis affectos contumelijs, interficiunt, non parcentes ordini vel ætati; et sic ibidem christiana religio proscribitur, Christoque fideles in fugam per timore conversi, per orbem terrarum mendicantes, ducunt in miseria dies suas. — Velimus ipsis, Abbati et Monacho, sic in dispersionem abeuntibus, et vitam ducentibus peregrinam, licentiam concedere gratiose, quod ipsi in regno nostro Anglie, sub alis nostræ protectionis aliquandiu morari valeant, limina visitatori Sanctorum; Nos intuitu summi Regis, qui se vult in peregrinis et advenis honorari, volentes eosdem Abbatem et Monachum favore prosequi gratioso, licentiam illam eis duximus concedendum, suscipientes, ex uberiori dono gratie eos et eorum res et bona quecumque... (Ոչ էր երթեալ տրհնեցին ատեան, որ գրով էր ի բան բնծայական Թագեն, որպէս յայս առնէ Նշանագիրն ի լուսանցան, Քէ ևս ut in Litteris de conducto).

In cujus, etc. Per annum unum duraturus.

Teste Rege apud Westm. (Ի Վեսթմինստր). VII. die Februarij.

Per ipsum Regem.

ֆեռնեայ ի կողջ Ս. Բարսղի [1]։ Այս եղև մոցասնանք այլոց յոլովիս յայլ և այլ քաղաքս խոսիլոց, որք կոչին վանորայք Բարսղեանց կամ Հայ Լեռնայք (Frati Armeni), Քէ և յետ ասկատաց խոսացիք միայն գրասատրէին ի Նոսն. այլ անուն Հայ եղբայրց և կարգի տեսեալ զյարձանսն սխրին՝ յամի 1650։ Իբրև ազգի նախագոյն ծանօթացիչ Քրիստոսի՝ սին յաղնատաց Գնեցաց գՀայաստանի Պատիկ Պատառականին, որ բերելով էր յարեւելից, կամակից վանականացն սրնդոցիկ Հայոց, ոչ և ցարդ պատուի մեծատչաս, և յանուն Հայոց կոչի տանսին և կերեզկին, յորում կայ և տապան հայազիր, այլ նոր Քառասնեան 1687 ամի։

Ազգան վանորէից յիշատակիչ ի Սեաս լերինս, Քէ չեղեն բառանգիք ի նոյն յոլովքեան նոցին և ի Հռոմ, չատ Հաստատացին ի Հաւատս սյնր և ի փափաղ Քրիս. Քէ և ի յանդատքեան հետաքրքրութեան որոց տեղացան. յորոց Հասնէր կարելի տրգ Ինդագ յատ. տորատաւ նոցին ի Ֆռանգին՝ ի գատաստին Հիներ, ևՔէ որէն իսկ պատչաս անուանել զանձամ մերձին Տանուն նեաց մերձէ ի լերինն։

135. Ձիաբ. — Այս անուն գատաւի ըստ ատ մեզ միայն յատաս Լեռնի Սիսի, և երևի վերատեալ յատեր բերգէ մերձ, որպ անգին անցատ է ատ. ի ինձէ, և անուն ի բազատ գտաղ լուսով. միայն մերձատնի ըստ Քղատքո լեռան ի հետսեսկոյին Աղեքսանդրեսի։ Զատաքինն ի յայտ գոյ Հիներ ի ջերսն ատե Նոբերին՝ եզբար Լեռնի, որ են գոն ի փրկան իւր Հանդերձ Թրաս և Նատանդիքարիս։ Ա՛ր Քագատրութեամբ Լեռնի՝ իշխան Հիներ բերգէ էր Աւատ անե Հերերիության կամ տեր Տերբեսց, յայտնապես վասին կամ գերանագին, ի տատգրատն Սիսատ պատմի Ստատր գրեալ. ի յատնին Hostius de Tiberiade, ի պատկատգրի միամ Լեռնի, յամի 1214։ Ցայամ ամի Քոհէ Հիներ յատքատնեբ գրատեալ. զատն զի գոյնդն իսկ գրատաւն գոյն եղ Լեռան ի գրատ Երկնատ. մատ յատնանաւ ատ. ատսկատ Հերատնդ

» թեպետեւ մեզ քրիստոսասէր ազգային Հայոց Աշխի-
» տրի գոյով փառաւոր իշխանին տիրոջն Կղրիի, և
» Թոռն իշխանացն և հանճարելին Կառավարիչ տանց
» Պաղտինի. զի այս Կառավարին տէր Կղրիի երբա որդիս
» ունելով, որ ևն այժմ (յամի 1319) ի յիշխանութիւնն
» պատիւ, փառաւորացրիք և հաւանաւորիք. և ի յերից
» օրգւոյն մին է սա, Պաղտինն, որ է այժմ մարշաւիա
» Հայոց քան պատուոյ »։ Իսկ մարն Քաւի զառաջ Քա-
զաքորին Կիպրոսի (Հիսի). քանզի Կղրատիդ Բ Քաղա-
տոր Ազգիոյ ի Քրիստն առ Լեւոն Զ՝ զԹագաւորն կոչէ
consobrinus Նորին, որ է հաճիրական, կամ մօրաքեռո-
զի, և մայր Լեւոնի էր Մարգարիտ դստեր Հեսիի։ Եղ-
կիրդ որդի Կառավարին էր Վասակ, զորոյ ոչ գիտեմ
պատիւ. և գիշխանութիւն, բայց Նշանակի մեզ Նորա՝
ձեռնադրեալ յեպրդէն՝ ի Պաղտինի, ասելոյ. « Ինձ
» Հայոց Եզնէն (1328) յանկանն հոգեմտերի Խ օր զ
» չարքին, չարքանին, փոխեցալ առ Աստուած եղ-
» բայր իմ Վասակ »։ Եղեց որդին էր Հեթում, Ժառանգ
և տէր Կղրոյ և Ջանդալոյ (Հանդրձակաւ) Հայոց. որ
և ի մահճան Ոյնի Թագաւորի ընդ երկոցուն Հարցա-
ցան Կռոիկոսեցոյ Ոյնի ասագ Պսալի և Կառավարին
Պոնդուատապալի խնամակալ կարգեցաս. ապագ ազգային
Լեւոնի Գ. և բան ասելոյ Մարկեւորդայն (Բարսղի, յա-
մէ 1325), « խառնեալ և միացեալ է ընդ նոսա՝ որպէս
» միաբ ընդ հոգի և ընդ մարմին, ազգելով զորոյ տոհմն
» ազգանի ի բարին, որպէս բարի միաբն զհոգին և ըզ-
» մարմին [1] »։ Վարդապան մի պատասխան Հեթմոյ և
ձեռնադիր պահի ի գիւանս Մանրէիւիի, այն է Հռոմա-
նացիր յանուն տգոյ Թագաւորին Լեւոնի, ի 16 մարտի
1331 ամին, յորում ատագարձ ընդ ազգամբ համանուանեան,
« Մինդ Հեթմում Ջանգալն ու Հեթմում Մեհիկայս հաս-
» կըցուցագ գոյացոյ բանին Թագաւորին. Հեթում։ Հե-
» թում »։ Զոյս պատան ցուցանէ և պատճէն տուրա-
գրութեանն որին և ի յառաջին, Aytonus de Negrino,
Camberlanus et Gubernator regni Armenie. — Քառասի
քան զոյս՝ առ Ոյնիս Թագաւորս կարգեալ էր Հեթում
Ամենագիտ կամ գիտուր գործոցն Թագաւորին, զի
ատագարձ, Aytonus dominus Nigrini, *Capitanus* Curie
regis Hermenie. — Մինչ յայսմ պատանեան էր յամին
1312, յ՝ 13 մայիսի՝ գրէր առ նա Կաստելնիկոս գունա
վենետկոյ, Թուրի ընծայութեան Գրիգորի Դիւրիցոյ
Պապի, որպէս գրեալ էր և առ Թագաւորն Ոյնիս և առ
այլ ատագարձին, ի յառին բարբառ. զոր ազգան Հանս-
բիսի և Թագգանութեանցիս կարգել, զի ոչ է ցոգէ հրա-
տարակեալ այլոյ.

« Պետրոս կրեցոնիացոս, և այլն. Պատճ Հեթմոյ Ցնուած
» Նդղոյ դիւանագի Դաղտագի Ցնուած Թագաւորին Հա-
» յոց. Քանզի ծանեալք ի ձեռն ազնուականի առն Կե-
» կոլացոյի Պատրոգինոյ (Պորոզին) քաղաքացւոց և հաւա-
» տարմի մերոց սիրելոյ, և յայլոսն ևս առատապան տե-
» ղեկութենէն, զի հանդագագ բարերար յօժարութեամբ
» ձեռնտու լինիք ի մեր և ի մերոցայս արանց զործա-
» նութեանս, բազում ընդհակառակութեան վտան այսոցիկ
» մատագանեալք ձեզ, և երանաւորապես բարեհաճա-
» թեան ձերոյ զնոյ վկայելոյ։ Եր զի արդ զպատն ազ-
» նուականի զԿիրկոզ Գնւիրին առաքեալք ի կազմելոյ
» Հայոց Պապ մերոցս վճռնասց, մանրամասն ազդելոյ
» զմեծութենէդ և զբարեկամութեան, զի որպան մարդ
» ի հանդ Թուխի ձեզ առ սէր մեր զոէր զԿայէր և զայլ
» հաւատարիս մեր համարել յանձնելոցս առ ի մէնջ
» ձերոյդ օժանդակիլ բարեհաճութեան։

» Տուեալ յ՝ 13 մայիսի, ը ընդկնտրնի [2] »։

Ոչ է յայտ ժամանակ մանաւանդ Հեթմոյ. այլ թէ յետ
մահճան Վասակայ և յառաջ քան զերգորն կրանդոյ, որ
է Պապին։ Եա մեծ տարած ևս հանդիսանոց, և բազում
գրաւոցեաք գոյն անդամին յատոյց Հեթմոյ Բ և Լեւոնի
Գ՝ ի գործ արքունի մտնոյ. յամի 1307 ընդ Թագաւոր և
բանշոի Դպագարիս և Լեւոնի ուսնին պարոն գեղան
առագեալ Ազգիս առ Եդուարդ Ա, որ մեռաւ յառաջ
քան զգալոցա գեղապետոյ, որպէս և յետոյ քան ըզ-
գործ տոցին տագանի Թագաւորն և Թագաւորացոյն
Հայոց. այլ կենդանի կարծելով զրէր Նորընծոյ Քա-
զաւորն Եդուարդ Բ, ևթէ. ընկալաս զգեսգաս Նոցա
զԹագաւորն զորդի տեսան Կղրոյ, և այլն. բայց զի գեղ-
այն ինչ Քագաւորեալ էր և գործեալ ի կարևոր և զբ-
ժարարն գործս, ոչ կարէր առ ժամայն կատարել զերե-
զիր Նոցա. ատկոն գրեաց Հռոմեան (14 մարտ, 1308) առ
պաշտպանս բերդին Տուրբի տալ պատ անցս գեղապա-
Նոյն և ամենայն պարանեկաց Նոցին և կարատանց և յի-
ուան մարի տգեղինոց [3]։ Իսկ ի Թագաւորեան Լե-
ւոնի Գ, յաստիճանէմ ի պարտնայս Նորին երեի Պաղ-
տինի յետ ազանման Ոյնի և Կառավարին, մինչև ի պատ
(1336) կարևոյ զնարաձանութեանն պատիւ. « Ամ
» զամենայն փառս իշխանութեան և զիարքամանութեն
» մեծութեան ազնուին ևս և ընդունելոյ վարկա-
» նէր... իսկ յօժարութեն հազոյ Նորա հանապատ յա-
» տուածութեան գիտէր, և զիանձնեալսն ի գեռացական
» բարին սիրէր... զայն զործէր զոր էր իրչապատ բարի
» մեռք գեղ կենաց երից ի յանապէն։ Եր անս զգանա-
» զան գործս ասա. զի ի մեծ և ի նշանաւոր գործսն

1 Ի՛ր. ճարի մարդ ասա. « Զորս ասցէ գիրքսս Աստուած, գնա-
» նատն և զայրս՝ առ Հոգի և զարգեր իրենց՝ զայ ազգարէն և
» եկեղեցոյ իրոց որդոց, գիշա և Հոմասոյ. և զեղերքոցան ուեւ-
» բանիսն ասցս, անցանելով ի հոգի յորդի գիշեր ի գայտան իւր
» գիտանագ »։

2 Petrus Gradonico, etc. Baronо Aytrono Domino de Nigrino Capitanis Curie Domini Regis Armenie.

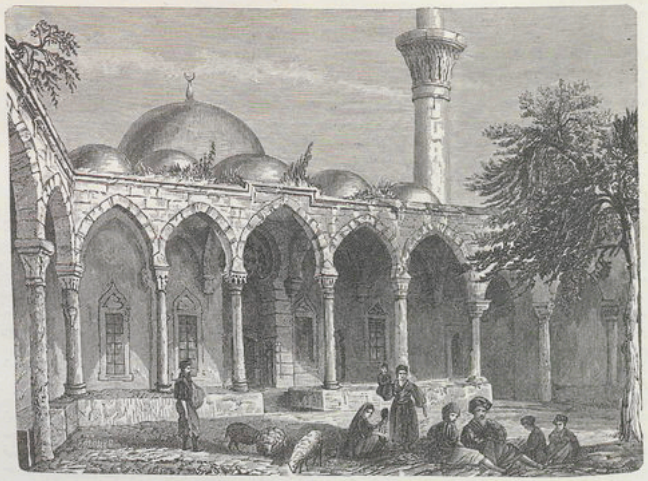
Cum per virum nobilem *Nicolaum* Mouroceno civem et fidelem nostrum dilectum, quam per alios veridica relatione dedicimus, quod Vos in nostris nostrorumque virorum agendis, semper Vos benignos et favorabilis prebuistis, de quo Vobis gracias referrimus copiosas et inde nos vestris beneplacitis obligandos sentimus. Verum cum presentialiter virum nobilem *Gregorium Delfino* ad partes Armenie in nostrorum Venetorum Bajolum transmittamus, Magnitudinem et amicitiam vestram affectuose precamur, quatenus Vobis placeat nostri amoris intuitu, Dominum Bajulum et alios nostros fideles habere favorabiliter commendatos, ut vestris beneplacitis teneamur.

Dat. XIII Mad. VIII Indic.

3 Matdamus vobis quod *Leonem* et *Baldesynum* nuncios Regis Armenie, nuper in Anglia ad nos missos, ad partes Transmarinis, cum familia, equis, harnesis, ciphe suis argentiis, ac quinquagista marcis sterlinorum in porto Dover transire libere permittatis. — Rymer.

» Տաքան յորում էր կայանք բնակութեան իւրոյ, նա ի-
» նել ի սմա տան և տաճար յանուն սորա և երանելի
» Աստուածածնի »։ և այլն. որպէս և մեր նշանակեալ ի
տեղագրութեան մեծի քաղաքին, որ Թուխ ժամանա-
կեալ զանձ Ոյնի Գայլի. իսկ ի բերդագիծ տներ ին-
քեան տեղեկանան և գանատնին Բագրեւրերոյ։ Ցանկա
յիշատակարան և գնդեղեցնաթեան եկեղեցոյն, և զան
յայոց գաստատարին գրեանն, զոր եղ անդ և սորոյ.
ընդ որս գտեալ և զՏարեգնոյ զոր հնաւ ինդ իւրոյ
մեծ գանձագատարին Մխոյ՝ տանալ էր գրել, նա Նորո-
գել և ազգել բան այնր ժամանակի կարգագրութեան,
ի ձեռն կատարելոյ հոր Թորնի վանայ։ Ի կան
գրոյ իւրոյ ձեռամբ Նահանգեալ է Պատրն գծնեցոց
գատարին որ ի Մարեանէ գնալէ իւրմէ, գտանալ Լեւ-
ոն գանձատարալի որդւոյն Սմբատայ[1], ի 1312 ամին ցամն
1333։ Եետ երկուց ամաց (1335) ի յանկարծակի արգա-
տանս Ազգատագոյ ամերայի Հայոցդ ի Կիլիկիա, և
յատարի հարկանէին գկղմանս Աստանց և Մրանէի, արբ-
քայն Լեւոն առաքեաց ընդ վաղի Քագաւորի իւրոյ ըզ-
մարգարեսա Պատրն գեսպան առ սուլտանն Եգիպ-
տոսա, գանգատել վասն գրժամագ պարծանի Հայսա-
Քեանն. և զի ընդ Հայէց անգամեին ազգա, կալաս գնա-
ա կամակաս ամերայն և արի ի բանատ ի բերդի գա-
զարեն. « և ընդեն մեռս հնձելով յերկիրս, ու էաս գնաբ-
» գրեն », իբրև գնանան տան տանվին Պատրեն, ի
վերջ քինս. « Ես յետ տանձանայն ի գնգանեն յետ
» եաին հանուն հանալ վասնան մարգնեսատան, որոյ
» զարգնայի տէր Քիսաս, և տայէ իւր պատ մարգեր-
» սան. և բերեալ մարեին ի Հայք »։ Նամանի և
յարքունական Քագահապա տան նորս յ՝ 12 գեկտեմբե-
րի ամեան (1336), և փոխադրեալ մարգեան Քագահն
Լեւոներ գնան։ — Քետ ատոյ (1344)՝ ի սպանեան կետ
Քագաւորն Լեւոնեան (Քահն Լեւոնի Բ՝ ի մարէ), ան-
գրանեին Պատրեն և Նշորհի տան գնան գնանան
կարգեցաս. Քագատոր Հայոց, տանեին տատ յարքայ-
կան տանի Հեթմեանց, վասն որոյ և նորագնեա ին
նահն Տարսէլ փանիլ բանատր անատնի. գնա. այլ ոչ
գատանի գնգոյս նորին ի գանատնին բանագնեան. գե-
ատրեալ գնգոյս նորին ի գատանա Հեթմեանց, բայց միայն զի Հայտնէր գնգորգորգեա կե-
ան և գմայր նորին։ Ի միատոցս գտեսքեանց յիշի, և բան
կարի Հատագատեանց Քագատեայ տան բնեանատան,
(† 1363). յատաձ քան գնա Քահ տեսեալ նորոյ նորա
Սմբատոյ, որպէս և Քահանայն ասեանգան որ ի Մա-
բեանց՝ գատարէ Ոյնի Գայլի, չև ատրեար եղեատ. իսկ ի
գերդն յիշի մեռ, Ռեմի, Remy, կոչեցեալ ի Տարսէլէ,
գերդն յիշի մեռ, Ռեմի, Remy, կոչեցեալ ի Տարսէլէ,
զոր կարեմ Յիսիին (Ծնեալ ի 1326), տատեալ ի գնա-
Քեան Պետրոսեդ՝ որդւոյ Հեթմեան գերոր Կիա Քագատ-
բի. և յետ մահճան տանեն ի Քագատեալ Լեւոնի Ե,
տատեալ ի տանեն ի գնաքեան տանգան Լեւոնի Ե,
տատեալ ի տանեն ի գնաքեան տանգան Լեւոնի Ե,
գերեալ ի գնաքեան տանգան Լեւոնի Ե, տատեալ ի տանեն
ի գնաքեան տանգան Լեւոնի Ե, տատեալ ի տանեն ի գնա-
քեան տանգան Լեւոնի Ե, տատեալ ի տանեն ի գնաքեան
տանգան Լեւոնի Ե, տատեալ ի տանեն ի գնաքեան տանգան
Լեւոնի Ե, տատեալ ի տանեն ի գնաքեան տանգան Լեւոնի
Ե, տատեալ ի տանեն ի գնաքեան տանգան Լեւոնի Ե, տա-
տեալ ի տանեն ի գնաքեան տանգան Լեւոնի Ե, տատեալ ի
տանեն

այսպէս ՚ի նոցանէ կոչեցաւ. բայց ոչ ՚ի տեղւոջէն և ոչ ՚ի գիրս գտանին հին յիշատակք նորին. և ՚ի քէպէս երեւին արդ ՚ի ձեռն երկուս բերդք, այլ ոչ միշտ ընդ բերդատեղս մերոց Լեւոնեանց, բայց ՚ի ՌԽԴ նոյն ոք համարիցի ընդ Ճիվրայն. զի իբրև առակ տեղւոյ մի յիշի ՚ի նախագրեալ պայմանագրին Լեւոնի (ամի 1214), Abaessa գրեալ ըստ այժմեանն պատճենի՝. և ՚ի յիշատակարանի Մաշտոցի մերոյ երևտաս. յետոյ գրելոյ յայտ եւս տեղւոյ, « ՚ի ծովեզերս Ովկիանոսի... ՚ի գետս որ Պայաս կո- » չի, ընդ հակառակ ամենաբնակեալ մերր լատոյ Ա- » տուածածնին և այլ Սրբոցս »։ գրիչն և առացեալ է Սուխիանոս ումն, որ չատ օրագիր ոք լինէր, այլ պատուական և կիսադրամբիւռեամբ ՚ի վերոյ տառիցի խոզորէն վարագրէ գտանեն և ՚ի հանդէս կոչէ ընթերնուել իրրև զժամատարագի ինչ՝։ — Արդ Պայաս ասեն մի է փոքր այլ վայելուչ, ամրակառոյց բերդիւ, յորում մնացին հին ոչ սակաւք, և յարկածածուկ քարայրն վանատանդի (սկիզառնեն), բաղանիք և իջեւանատան հանդերձ աղբերբ։ Բնակն փոքրիկ է բազմանիկան և կարի սակաւ, և սակաւքն չինեալն սպրիկի և նոպատաք. քանզի ասի չե- կրոջ բերդն քաղաքացւոց և փոքրկի գիւղ մի։ Բայց կայ գետոյ մի ևս համանուն՝ փոքրագոյն ՚ի հիւսիսոյ տա- ւանին, ուր փոքրագոյն վտակաւ, ուր նաեւ սպղ կաս- նեալ զի ինքն ՚ի Ճանապարհ կուգայ։

187. Մզկիթ ՚ի Պայաս.

1 Բայց պատմիչք Թեոդորոս յիշեն գրերէն, ոչ միայն Baiesses գրեալ, այլ և կոռնադաց կամ Ակէլեաց Բիւրք ասեն կոչեցեալ, Castrum Puellarum, որպ մերձ և նշխաստրոցին բերդ, Castrum Adolescentium, որ և Բաքիւքոս՝ կոչիւք, Bakelers կամ Bachelers. ասա- բանք են և Հաճոյս Բիւրք, Castrum Pastorum. զորս Հանդերձ պա- տմեալ եմ՝ ասեն կորգեալ Յունիոսոյ ՚ի Թուրքաց, ամի 1097։

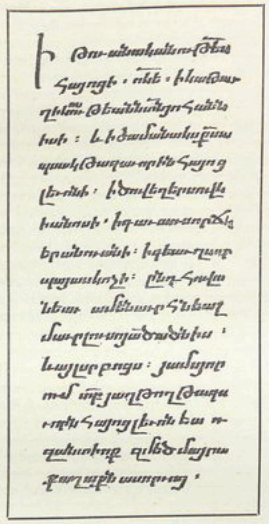
2 Որովհետ ԲՒՒ · ՒՒՒ · ԴՒՒ · ՐՒՒ · ՉԼՀ · ՃՒՒ, և այլն, որ են կրկնակ Թուռանեան տառիք, Կռանիս. և յաւելոյս.

« Ինչ եա գոգիր գիտեն՝
Դու. կորդա գիծիս գիտեն,
Ազա ինչ չեա այր խճատան՝
Ազխատ ասձես գանձիդ ՚ի քուն.
Իրրև ՚ի Տավ անձինս յանհուն
Վշտանիս յոյնաց տարաբերան,
Մուսհնգիս ալեհոնուն.
Բարեկամ մի ընիս նման ըմեն,
Մարդ ՚ի քան աշքս արիւն՝
Դու. ես նման գիշերօտուն,
(Ոք) զոր ատոր բազմաբերան
Կռանաի յոտնի ՚ի գիշերուն՝
Գալէ գարշելեան նման փղոյն,
Զարհուռանքէ բզմաթիթի
Ի հնչմանիչ ծիրիք գնուն,
Ձեզի քաղցրին անկ ատատուն,
Գետոյ ջուրերին ահ ատատուն՝
Գետնքին զբոյն լատուն՝
Սիրելի, գնա անհոգ ՚ի քուն,
Քան ազխատ նման ինուն՝
Ազոխեմ չքնեկ, մեղապիր »։

4 Vi si fa un bel mercato ad un loco chiamato il *Bajesso*, e si vende assai cottone filato et lane buonissime per far matarazzi. — Pegnoti.

վարիչ կողմանս։ Ի Նաւահանգիստս յայս ասի Նաւակ և երեակ Հերակլի կայսեր յերթալն ընդդէմ Պարսից։

Ձիշեցաք ՚ի վեր անդր (էջ 404) զոր ինչ տարաբ ՚ի Պայաս Փիլիպէ Ալի բռնաւոր երթանց։ Քանզեւսամ զարտ զրէր պատրաբեն Նպաման զանդատ. « Փայաս է Աստ- » նգաս. Ծովեզերեայ գաղաք մի, զկա ՚ի Հարաս. չէն, » Հաստատ և բերդատար. ունի և մզկիթ և պանդոկս » վաճառականաց... Քէպէս ցած Ճատոյ ունի յայց վա- » ճառատեղի է. իրմանէն և Թարթիեն ատատ է. և ատատ » Հալ լեռան մի Նորա կից է »։ Ճանապարհորդ սոն Իտալացի ՚ի սկիզբն ԺԶ. դարու յիշէ գոգմէնեան գնա- ճառս բամբակի և ատու. ՚ի Պայաս՝։ — Ընդ մէջ երկու- ցուն՝ ցամաքային (Գաղրա-Պայաս) և ծովային Պայասոյ

188. Մաշտոց գրեալ ՚ի Պայաս, յամի 1216.

189. Ջագագիր ՚ի Հահայիչեաղ Մաշտոցի.

կայ գետ մի Քարբուդար? գրեալ ՚ի տախտակս, (Գաղրա- գատ ՚ի Գարգրրէ), և յերի Նմին այլ գետ բնակիալ յԱ- ղատաց՝ — Ի Պայաս և ՚ի մերձաւոր գետս երեսին, ըստ ասելոց՝ — Ի Պայաս և ՚ի մերձաւոր գետս երեսին, ըստ ասելոց՝ են 500, և ըստ այլոց մինչև 800 տուներ Հայոց՝ — Գետ մի ևս յիշի մերձ ՚ի Պայաս ՚ի գիւղատա- մատոյց լեռնավայրի, Քեղասանիսին՝, Charmasnimi գը- ծաճաք տեղի է գետակն որ կոչի Կոզսոս կամ Կեղսոս, Կեղսոց, կոչեցեալ ՚ի Հասէն, և այժմ Մերկէզ, չէ՞ որ թարգմանի Կնդղան, կամ Մարգած, յորմ երկուտակք կան Համանուն գետք և բերդ ՚ի բառնս, Մերկեզ-գաւիճ, և Քուլցան տանդ տեղեաք առատկնեան տնով, այ- լոց ըստ տնդ բերդերէից Խաչակաց, որպէս կոչեն նք-

բազալիք և գրեթէ մերազոյ յատիարխիս յայտնի. այլ ոչ ոք մանր ատաղարէ կամ ընծայէ մեզ գպատիկեր ըեւրդին. և է որ համարի թէ ոչ ևս լսի Մէրքէզ անուն՝ ի տեղւոջ, այլ նորն համարի ընդ Յարբ-աբրի գեղջ, զոր այլք ասդին և ի հարաւոյ Մէրքէզի նշանակին, ի սոյն անուն կոչէ և գգետակիս։ — Ի թիւրանց գեղջոց ամբառնայ փարաշոյտ վախատ՝ համարեալ ի մէջ ի քնարազոյ կողմանցս անուանեցան ի Պլինիոսէ կոկոդրիլոս լեռան, Mons Crocodilus, և զոյս ասեն նշանակէ և կերտաւ չեմ Թովլզոյի և յատրի լեզու. հեղինակն այն հաւմակոյնի՝ Անդրիկոս կոչէ (Andricus) գգետակին։ — Ոչ գիտեմ ասէ թէ այլ լեռան է ի սոյն ատենիս յայտնեալ Շուղ կոչեցեալ (Shoul)։

Վախատ՝ի հարաւոյ Սարբ-աբրի գեղջ, և մէկ կամ երկու մղոնս ի պայտոյ՝ և հեղիւ չափ ի հիւսիսոյ Ադեքանդրելի, կայ մի՛ ի հնագոյն կոպանից կամ լեռնանցից հռոմոյս, Պիւլաս տիս Կիլիկիաս και τῆς Σορίας, Pylæ Ciliciæ, խմս մեծ ի կողմանէ Ասորւոց, վասն զոյ և կոչէր իսկ Pylæ Syriæ Ciliciæ. ի միջի զոյս անուանէր սա Յիշողաց-

190. Յապուլ-բուրան. Դարանք կիլիկիոյ-Ասորւոց.

ցոց՝ Քովնանու. մոյթը կամ սիւնը, Piliers de Jonas, և յԱթանասեայ անուն Դառան Ադեքսանդրիեի. քանզի ա-ւանդէին անդանդաղ երևալ Քովնանու՝ ի փորոյ կիտին՝ ի ցամաք. և զի ասելագէ բնչ են՝ ի տեղւոյն և կանգնած մնալ զանոնք մի բարերարէն բարեպոռոգ, զոր այլազգիք Յապուլ-բուրան, طوبان صاحل կոչեն. իրրև թէ որ ընդ այս նեղուց գրանս անցանէ՝ տագնապելով ձեռն ի մուրս արկանիցէ. և. են որպարև անձանձ յայտ անցքն, միշտ ծովն և լեռնանուն, հանգոյն ինն գետահաղ գրանց Պաշանիէն ձորոյ, ի ծայս Ադուանից ազնաբնի, զոր երբեմն Հայք անէին, և ցայն փայր հաճարբ ասշխատ իշխանութեան նոցին ընդ արևելս հիւսիսոյ. յորմէ մարդի է ձգել ցայգ գիծ ինն ըսխալ մտաց, և խորհրդածել զգաղղ ապրիլ (Հայոց), որ ի միջոցի այսքան տարածեալ գրանց երկրի պարզիլ երբեմն բազուկս փառաւորեալս։ Ամենք գայս չհնասած համարին զանաս-

1 Ա֊բան է Պատմիսոի Ուռհայեցւոյ, յամն Ռե։ Ձիչէ և Ասա֊ելիարաջ Ասորի պատիճ գայս գիտասած. և ոչ կարացին, ասէ, ալբազգիքն մտանել ի ներքս լերանցի, քանզի կոչեալ և գտալ֊ցեալ էր անդաստր Հայոց։

նելով բագինս Ադեքսանդրի, զոր վերագոյն տրեք յիշեցաք (էջ 400). զի ոչ էթէ սա իսկ է յատակ Դառանն Կիլիկիոյ, այլ սյսու անուանիք իսկոյն բանգեղակ անձնագոյն մինչև Ծովեզերեայ Հանապարհին, որ և յատկապէս Ընդք գրանն կոչէր քան Յանապայ, Passus Portellæ։ Իրրև կէս գնացեալն մի Հանապարհի, երկու փարախատ՝ի Հիւսիսոյ Ադեքսանդրելի, ի հարաւոյ Կերասոի, սակաւիկ է գնտնին, և երկուսանք նշմարին Հետք որոց պահակի, Քերևս չինեալքն ի Հինգ ապարէ, զոր յիշեն Ասորեայ պատիճք, և սա ևորք սակն բանակեալ սա վայր մի Պետրոսոյ՝ յորում սակին մեծի՝ յամի 1274, և սոցս յատակ անգեալ սնտի մինչև. ի Մանգոյ, անյայտ ինձ տեղի։ Ի սպառատ օրինաց՝ ի ծովեզերին են սյսպարեք, մի սատի և մի սնտի։ Ընդ սյս գոտան անցին Պետեն Կերտս և Ադեքսանդր, բան կանխաս յիշեցաս. բայց և յետ հազար ամի, սակն, Քեսսոմիսանոս կոյսեր ընդարձակեալ կամ յորդորեալ գանցս Գառնս, կատնչար մանրելով գբարիս։ — Ալ մեզ կարևորագոյն է յիշատակս Լեւոնեանց և Հեթմեանց միջոց, որոց ի բուռն սակալ էր զպահակս գոյս և բազում գրաւ֊ջութիւնս պահել, և բազմաւոր բահտոն մի հաստատել սակ և սատ, որ և գրգ ընդ Ալսատն՝ մարքի կոչի երկնատրակ սարեր փարթամութեան Ախատանց. և կոչէր սա յարևմտեայ Portella, որ նշանակի Դառնայ, իսկ ի միւոյոց սակագէս Գուռն. որպէս նշանակ սրգոնի պատմին ի յատակ յիշատակիսն գէպս պատերազմին Պետրոսոյ և սրգոյգրգոց Հեթմոյ, եթէ՝ « Եր֊ » կրորդ մասն (գրգոյ սգոս) էին ի սեղին սյն՝ որ կոչէր » Գուռն ». սրտուեր 110 սմաս յատակ (1156) նահա֊տակք նոցա սգիտքեամբ Ալպասոյ՝ գորժ մեծ յաղթութեան կատարելին ի միոյ Խսիեացոց. զի յօժամ սուրան նոցա գրգահոյ ի Մահտեղ կոյսերէ՝ եկն ի միոյ Թորսոի բ, և ոչ կարաց բնկնել զան, գիմաց իւր Նասրալ-Ադասն՝ « սյր ժամս և յարատէր բազմութիւնք զորգ իրրև երեք հազար՝ սոպասակաս ձիոք֊ներն Աշտիքամ սատարէր՝ իրրև անցեն ընդ սեղին սյն » զոր Դառան կոչին, յանկարծակի իրրև յերկնատա֊ » ռագեալ՝ ի քրիստոնեսէր զօրագ Փրկչագ, և եղբայրն » սոպասպատեան (Թորսոի) Սահմանէ, յանկարծակի՝ի » միոյ անկեալ սա հարատակ զանձնեանսն սատակե֊ » ցին, և զպետատն իւրեանց Ազատն՝ Նիզամոս ընդ » լերդն անցոցեալ, և գառնեսատս ձորձոս նշան գգա֊ » նալով սդեն։ Եւ բոլով գայս քանսին՝ զարմսրեցան » յոյժ ». և զի անկաս և սա սոտ՝ ի վերոյ երիվարաց նոցա՝ ի փախատ գարձան. (տես յէջ 53)[1]։ Ալ յիշեցանսն՝ որ նախ յատագոյ (սատ իմ գիտասքեամն) յիշէ գանգիս գոյս՝ Portella անուամբ, սակ գնոյ սպձիս յինել, և սա երի Դառն՝ ի վերոյ Հանապարհին՝ ի ծովեզերին, գեղեցկաչէն սպիտակափայլ կհնքիք. յորոյ վերոյ սանդին, սակ, պատերիսով Ադեքսանդրի Քաղել գտնէրս եր, որպէս զի սանեսցին Քագատրք և երթեալք որ սա. կենդանեսան ընդ երեսանս Քեսսոմիս երով կոյսին, յետ մահսանսն

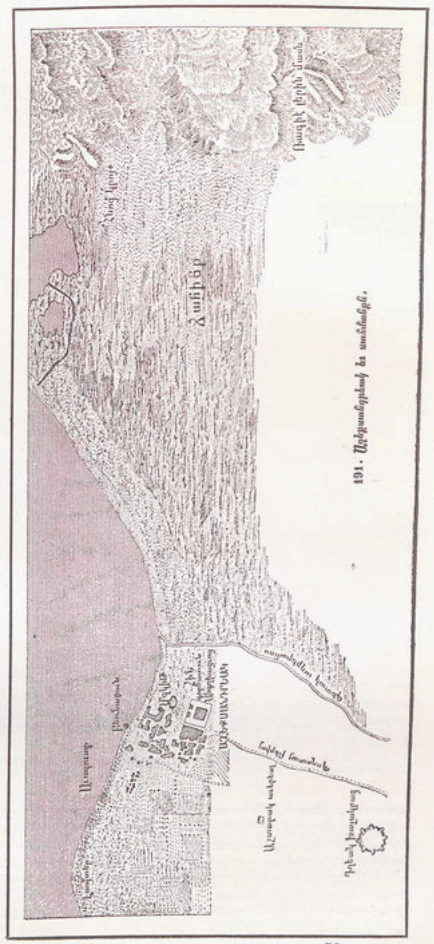
անցցին՝ի ներքոյ Նոցա[1]։ Լեւոն՝ որ յա֊ռաջիսամ պատճառսրեն սա. վ Հնեսակ֊ցես՝ յամի 1201, սգսա սաներ գնսա՝ի բաժի՝ յոյլ կոյսանս երկրին, սպատա֊սրելբ անգէն բնակսգոյն սատսյոյ՝ հա֊տատցանել զառաքսանն սակ՝ բան սյլոց քրիստոնէից անցգոյագ և գաղտագոյ Տ֊յսգս սրեսն է զի և յաւսջ քան զանիգ֊բելն ՃԳ. դարու՝ սահմանեալ էին օրէնքս և բաժսան Հայոց. ՝ի նոյն անբատ պատատարեալ էին և Գնեսատցիք, Թէ և ոչ յիշի յ՝ սա նոսա սահեալ հրամար֊տանքն Լեւոնի։ Զայս օրէնս հաստա֊տեն կամ երկնեն Հեթում Ա (1245) և Լեւոն Բ (1271) յիշբեանց հրամարտա֊կըս. ՝ի միւսում հրամարտակի Լեւոնի Բ սա. Գնեսատցիս՝ յամի 1288, ոչ յիշի Դառանն, քանզի քան սանս յառաջ (1268) սահեալ էր գոյն Պիպարսոյ՝ յետ նահատճանն Ալեսխոյոյ. բայց Թոսն Նո֊բա Լեւոն Գ զարձեալ յիշէ գԴառանն՝ նոսին բանիգ (փսանկերէն) պարգեա֊գրի 1291 սմին [2]. զի Հորելգարյր Նոցա Հեթում Բ Քարեալ էր գոյն վերսոին. Նոյնպէս և Լեւոն Դ յիւր գանձագիրս սա. վ Հնեսակիցս՝ յամի 1321. յոյսմ Հետ ոչ ևս յիշի։ — Ի վերոյ ճանա֊պարհի կապանին յիշէ Խոյ՝ գեղեցիկ գետ մի իրի, Ճեյհ, սանուն, սյլ անիգրի։

135. Ի հարաւոյ Դառան գծովեզերն նշանակին գեսգք Ալպայը, Քերդիկ, Ա֊պատիրէ՝ ի Գուրտ–քէօյ կամ Գաւրտյու–քէօյ և Գաթա–պուռուն. և սպա գա֊գաթին Ալեքսանդրեսկ, (ընդ 36° 35′ 31″ լայն. և ընդ 33° 55′ 45″ սատ֊ճառս սիճագրեին Բաթիսս), զոր հին ճանապարհագրութիքն Հռոմկլասան՝ վերասան մղոն Հեռի սահ երկուսսեք Յոսահ և ի Պաքսսոյ։ Սա սի՛ ի քաղաքս Հռոմի կառագելոց ի Մե֊ծէն Ադեքսանդրէ, ՝ի յիշատակ յաղ֊թութեան՝ ի վերոյ Պարսից, և սա գրոյսեն յայնց Համանուանց յատեալս։

1 Venimus ad Portellam : hoc est casale bonum, prope se habens Portem, a que ipsum denominatur: hnc sola sita est in strata publica, in ripa marie, et est ornatissima, albo et valde politi marmore composita : in cujus summitate, ut dicitur, ossa Alexandri præmoniati requiescunt; etc.– Villebrand.

2 Venetici habitantes in Cismarinis partibus, et transierint per Portellam , tenentur ibi persolvere dricturam, sicut solitum est ab omnibus christianis transeuntibus et retrumeuntibus persolvere . — Cartulaire, 110.

3 Saul les Venetiens che demorans sont deça mer, se il passent par la Portele, che il soient tenus de paier freslure, si eum est usage dou leue. — Cartulaire, 122.

Ադեքսանդրեակ
Ալեքսանդրեսկ
Ալեքսանդրեսկ
Ալեքսանդրեսկ

ծավ կոչիր ՚ի հնումն՝ Աղեքսանդրիա առ Իսսեաւ, Ἀλεξανδρεία ἡ κατ' Ἰσσον, յորմէ Լատինք պիտակարար տերմնական կոչել Catisson, կամ Աղեքսանդրիա Իլիկիոյ, Ἀλεξανδρεία Κιλικίας. առ Լատինս մականունանալ է և

192. Դրամ Աղեքսանդրեան քաղաքի.

Scabiosa, որ նշանակէ կոտ և անչարժ: Ի միջին դարս ապրումին եղև փորր Աղեքսանդրիա կոչել, Alexandria Minor, Alexandrie la Petite, կամ նուազական մանանուն Աղեքսանտրեդդա, Alexandretta, եւ

193. Գոգ Աղեքսանդրեի.

քաղ, բնակարանք նորին նման. այլ միշտ ՚ի կատարած տէրունեան միայնոյ՝ յամի 1347, առ Ք կոստանդեան՝ ազնուիեան ազգական չուգարաք, ամուր պատուիրէ առ ցա, թաղեալ զայն Հայոց հանգամ Հղկիսոցաց անան: Աւազակք պատուիրէ Մագրիբ՝ առանին քաղաք երկրին Աֆռանեայ գրէ Աղեքսանդրեակ, խնամեալ ՚ի Հայոց տալեցից կոտ: — Քայմեան՝ Քէ և քաւա կան վարան է Աղեքսանդրեակ և վարչուչ քարաքէն և Alexandriola, յոր ասկս ՚ի դէպ վարկաք կոչել և միջ Աղեքսանդրեակ, իսկ Թարքք կոչեն Իսքենտրան. Ջ,ոչ,ոնՀ. քաս զրամ և առ միջորեան զառանի գրեալ Միւլդերոն: — Իրր հինգ մղոնաս ՚ի հարաւոյ կայ Դրանն, և յոմանոց կարծի առնել զհնագոյն քաղաքի և շահաւոտն նաւահանգստին փերիմիկեցոյ՝ Միւլիանդրոս, Մոլւանդրոս, կոչեցեալ ՚ի Քանեոփոնէ, Մոլւանդոս քան Լրագրատեայ, զի յոմանոն Նորին կոչէ գիտան (Մոլւանդեան κόλπος). բայց այլք, որպէս և նոր գրէին Մարմիէ, հանարին զան հարաւագոյն եւս լինել. անդ ազա Աղեքսանդր յաւազ քան զիտեան պատերազմին: Երկրին եւս տերիք (Աղեքսանդրեան և Միջերկրեան) չեն ինչ նշանաւոր եղեալ, և ոչ իսկ յիշին առ պատմագրութեամբ մերոցս: Քաւարեամբ գայտանեն Լատինոյ (1097) Տանկրի տիրեաց Աղեքսանդրեի. զոր յանալ միջնակոյ լեռնադեան Հայոց, որպէս և Թորգ-

ատրատակ մերոց, քէ և յամոյ հետէ նահագնալ են ցանէ յոյժ, բայց ոչ շատ ամրապնդ գիւրան. զտերդն և գնդակն Ռագիէ, Raguier, անուանեն. յորոյ ՚ի միջոցին հնդկոյն Ծուէրք տիրասի տնկոյց ցցուեցան. Ծածանեն փոխոխական են և հողմակոք ՚ի գոգս անդ լերանցն միջոց ՚ի Ծով [1]: Իսկ Ծովերզեն միտն ՚ի Նահանգիր՝ ըլլաւէրք և Ծնանաւէրք են:

ՃԱղեքսանդրեակ՝ անկատար հետէ յերկ կոտ և ՚ի հարաւոյ Նշանակեն գեղք բեր, զորոց չկարճէ նրանեաս ւորեր տատգամբեան անուանեց, տայ ընթեռնամ ՚ի տեղացոյցս Ամերիկ, Գարս-ատամ և Շերլերէ՝ որ հարաւագոյն է. իսկ ՚ի տագտատ լերանցն յարեկտկոյին Գարտեի, Գրդր-յաղուր, Աչքեար-գագլէ կամ Աչքար-սիրի, Գաչիկեր, Յագատ, Լարդր-գոյա, Աղձոյատ Քերեա Աք-գոյա. յորոց միջին ամրապնդ Տէլի-սիքիր լեռնան՝ 1200 Չ. բարձր, և ՚ի կատն տարին ընդ արեւելս ՚ի պարսկաշրջեան անդ Սեան լերանցն Ալան տագ և Կեղ-սիկ լերինք:

156. Ցետ այսր խոտորի հանապարհն՝ որ ՚ի Գեմնէն գոյ յԱղեքսանդրեակ՝ ընդ արեւելս Հարաւոյ, և անցանէ ընդ կիրճ Քէրսիի և Գդրլ-տաղ Հատասծոյ Ամանեան լերանց. անդ իբր ութ մղոնաս յԱլ. Հր. Աղեքսանդրեակի՝ միտ և հարաւոյին կողմն է և յատակ Աչքը կամ Ղեղուզը, որ և Գրուծը Աղարոց, αἱ Σφίγγες πύλαι, Pylæ Syriæ, յորմէնս կոչեցեալ յանան Գէլլան ասեն՝ որ ՚ի տարի կոչ ՚ի 686 Չ. բարձր, իսկ անդր կողմանին բարձրագոյն եւս են, իբր 8 կամ 900 Չ., զազարն լերինն իբր 1200 Չ. չերեսաց ծովս. [2]. Ցանաւոյ տանապարհ Աղձոյ Սեան լերանց կոչէ զայս յԱղեքսանդրեակէ գալով. (Et inde transitur Montagna Nigra): Շարչ այդ անդր լերինն քաղցեալ միացանաձք հեն չինաւոյց, ազատագրեց և հանձկական զգացողք, որ տրեք անապատ միացեալ է. իսկ զգացողն հատեալ է ընդ գրեալոյ ժայռ գնդատատ մէնչ. և ՚ի սպառատ քարատ ոգւոյն կան մտրեք կամ խարխոյք՝ որպէս կարծի՝ յատակ գրան, որպիսի հետապնդին այն հայկական Գանան՝ որ մատնանէր ՚ի Կիլիկիա. իսկ սա հանէ յԱլարիա ընդ հարաւ, և յԱրեւելեան հարման՝ ընդ արեւելս. Քէչէտ Պարսիկ Նորագոյն հանդերձ զգա անցս հանապարհի, և հետգոյն գծագրեալն որ ընդ Գազաս, Աղեքսանդրեակ, Պերիանդոս և Ադանա, և յերկ զգա անցանել ընդ լերինն ՚ի սահմանս Պատրգայ, ասկսն զգագ յոյսնդոյնք ՚ի գիտեալ զՊէչկանոյ անցս հանապրհին հանդերձանական հին նահապատ ազգաց և ազգաբնակութեանց, Պատմագրեցոյց, Գազակոց և Հաղկեցեցոյ, ՚ի խոտորն Նորա յորելերէց և ՚ի հարաւոյ արեւելեայ գնեան Լերանց ՚ի վերոյ Փոքրոն Ասիոյ. և յետ Նորա Ադրագոյց և Քեռազեցոյց և Թորգոյց. որպէս և անուանեալ յայսոյս գրեցիոյ խոտորոյ:

1 Խոտորեալ ՚ի Մարթինելլի (Martinelli) անուն, գործակալ վաճառականաց Հռոմոյ, յատուկ նպատակի փարոյի, տնօրէն ցամաքեցուցանել զաղտատեան, այլ անկարէ Ջողել ՚ի Նահանգ մեռնելոյն Լեգ. — ԳԻՐԱՆՈՑ. 453:

2 Martinus Loc Londinensis, Anglorum per tria fere lustra accurate curans, Alexandriæ qui loco adeo insalubrerino, tot sæcula audiant! cum officio et negotiis, si quis alius nequaquam inspar Spartam quam nactus est semper ornans inmaturo fato quadrigenarius licet, 24 Novembris A. D. 1677, conterraneis suis et exteris, indigenis et advenis, universis equidem miseris præsertim et pauperibus, flebilis occidit, nulli flebilior quam Lucie viduæ afflictissimæ binisque infantibus Martino et Mariæ, quæ optimo marito hoc monumentum sacravit.

3 Porto di Alessandretta, chiamato ancora di *Scalderona*... Questo è quel porto che si dice essere stato anticamente habitato dalle donne Amazzone, e vi è ancora una torre in mezzo a certe paludi chiamata la Torre delle Amazzone. Qui vengono portate molte robbe dalla Caramania et Natolia, locchi assai vicini... L'aria vi è pestifera, e pochi vi stanno che non s' ammalino. — Pegolotti.

4 Գոգոլեան. Courtiyaros, 65։ — Տես ՚ի գաղիերէ Թիւ. 491։

5 Ինձնէ գրեան ասեն 686 Չ. բարձր, գրաչրաստանն իբր 900։

չաղկետ գնդիցն Եւրոպէացւոց՝ յազատութիւն անօրի-
նական սեղեանց։ Առանց յերկուանալոյ՝ ի գէպ է ճանա-
չել զայս մի՝ ի յոյժ երեւելի և բազմակոխ անցից երկրի։
և եթէ օրէն իցէ ասել, խորհուրդ մի անձամբ ընդ որ
գնդան յորդահոսանք մարդկութեան. և այժմ իսկ սրտա-
հեղ է անընդհատ կարաւանաց և երկայնատարած երամա-
կաց ուղտաց և գրաստուց, լեռնային կենդանական նա-
ւուց, որք ասօր գաղթակոխ բարեր հովտաց Եփրատայ
և Փոքուն Ասիոյ, անօթ գնեւազգածս և գինասուս Եւրո-
պիոյ տարբերութիւն, յամենագնաց յԱղեքսանդրեակ։ —
Վայելուչ է և անուրանալի որ՝ ի բարձանց անտի, յա-
ռանձ և՝ ի թիկանց անելով զգարս Ամանոսեան լերանց,
և անդրագոյն՝ ի հիւսիսոյ նշմարելով զդաշտագաւն
Տաւրոս. յամէն և յամենէն գնդիցուական հովիտս և
գլուխս ասի Չայոց. զոր՝ ասն՝ ի յետին անցորդաց՝
նման գառանէր տեսեան Լեմանեան ընդն (Հիւեւուսոյ)
՝ի բարձանց Ցուրայ (Jura) լերանց դիտելով։ — Ի բա-
ւական բերոյ սահմանոյ Աղթոյ՝ նշանակէ նոր ասն ան-
ցորդ՝ գնդիցիկ Թուփ մի յազգէ Դաֆնեւեաց (Daphne Seriaca), և գնդիցկացդն նոյնին Դիոսկորեանն (Arum Dioscoridis), որ կոչեալ իսն կոպանման սմբառնոյ, քաւչաւեակ, սեւակարմիր, պտղծաւ գունով, այլ ժամս նեխահոտ։ Ի գերբուխս աւերակացն գնդան մեծամեծ մոլիկք (Stellio vulgaris), գորշատեսիլ պտուղս ՝ի վերայ կռանցն ունելով։ — Այլ դժուխի քան զասս են գոզաս-
րայ Գետգք և Թարքմանիք՝ որիշանիւք չարչանակի, յոս-
ւոյ ասաքի բազմահազաւոր կարաւանացն, անընդիմելք
՝ի պահեստից կապանեն։ — Գետոյն մի Ակա-Չուր կոչե-
ցեալ (Գետա-սու) ՝ի հիւսիսոյ կուսէ իջեալ և խառնեալ
ընդ խորհուրդն Գէօյիւք-պղպղ (Աթե վող կամ Նեղուց)
անցանէ առ պահակատն. առ որով մերձ ՝ի մեծս կա-
ծաձորն՝ կատուցեալ են երկու իշխանատունք և պահա-
կատուն մի. վերագոյն ոչ տան հեռի ՝ի Գրանէն՝ գեղ մի
է Զաքալ կոչեցեալ։ Ի հիւսիսակողմն մերձ ՝ի Գէյլան
ամրատեղի անհնար օրհաքարտատ կատարք, նշանակք
հրաբղխային երկրի։

Բազաքատեղի Գէյլան կամ Գիլան جيلان, որ և Գիլեան ըստ Թուրքաց, Թուի կոչեցեալն ՝ի Հեռոն Գիլի-
տանոս, Pictanus [1], գի ՝ի նոյն գոյ տեղին Հրատարակեան հին ճանապարհագրութեանն, ինն մղոն յԱղեքսանդրիէ և ութ ՝ի Գաղտասոյ տարակոյ գոյ. յերկոսին կոյս անձամբ ձորոյ կառուցեալ էրկու ՝ի 600 Ձ. բարձրաւան-
գագիւ, որպ տրամագիծ է 30 Ձ։ Աստիճանաձև գաւ ՝ի գաւթ վերայ հաստատեալ են տանդեր, և պատէզք ՝ի տարեկան տրեք, գնդիցիկ տեսակաւոր ՚Ձ. ՝ի տոթև հոսիկի իմն ունելով գդեսանին համանուն՝ որ ՝ի Ջատու լեռնէ իջանէ, և չուրջ գաղնագան կերպասանս ծառոց և ժայռից. գով և առողջաւոր օդովք և առատաւոր ջրովք. ուստի որպ և ամառանոց ՝ի բնակչաց Աղեքսանդրեայ՝ ՝ի վերնակողմն քաղաքատանէն, ՝ի վերատես ՝ի գառնկայր ձորոյն ազատագոյնք բնակեալ լինին ջուր՝ որով և գաղաքդան առագանին, և աւերտոյն սահմանաւոր ատրճնակ հոգւով գլուսացաց։ Բնակիչքն Հայք, Քուրք և Եւրո-
պացիք, ոչ իբր 2000 կամ աւելի. ամուռք ՝ի մերա-
յոց 3 կամ 400 տուն առն գազգայինս. իսկ Հոգագդն ուղտոք ևերկայնիք 100 տուն միայն։ Պաշտաւնեայք համարին 150 տուն, յորոց կէսք ազնուականք։ Գէյլան պէյլերի կոչեցեալք՝ ունին կալուածս մինչև ցՊՈՒՐԱՍ։ — Լաւիկ տեսարանն Պէրքէի, երկու գագաք յատալ, գաղաք մի բարգաւած տակ զԳիլան, լիճանա-
տամբք, բաղանիքք և բաղմաթիւ տանիք. նշանակէ ՝ի վաճառան գիաղոյ, գմիրգս և գբամբակ քիւֆիքեր կոչե-
ցեալ. ՝ի չէնան գմիկիթ առաքան Սէլիմի՝ որ ՝ի սպա-
ռած չուխային, և գիճնան Սիւլէյմանի։ — Յամի 1629 անցեալ ընդ Գէյլան՝ կաթուղեան քարոզիչն Հ. Փիլիպ-
պոս, ազգ. (՝ի 16 ապրիլի) առ Աղեքսանդր? կոչեցեալ Հայազգեաց. գամէ գընակութիւն քաղաքին և գառաքա-
քիան Հայոց։ Ունին և այժմ ՝ի Գէյլան Կապուցեան վանականքն վանական և գարոզ։ — Նշանաւոր քան զա-
մենայն ՝ի լեռնագագաթիս՝ են ագռաւաքն, որոք երեք-
կարգեան կանգնած մի գմիամ, որք և կամարչէք կոչորա-
քեան են երկոցուն մասանց քաղաքին ասօր և անուն
ձորոյն, ընդ որ օձապտոյտ գնացիք ասորիկնալ գնաս-
կին քաղի ՝ի Ծով, ուր բնակչանաս հետ յԱղեքսան-
գրեիէ։ — Քանզ Նպաեան Գէյլեի կոչիլով գանգիս ասա-
սկս ասագագրէ, հանդերձ Հրովել, կիպ փայտաս ասելով
լեռան մի, « յորոյ ՝ի կատարն է Գէյլեիի մեծ գիտղ,
» յորմէ կան շատ Հայ անասդք, և ունի մեհեդիհանայ
» սպա Գէյլեիկս. և ՝ի լեռնէն վտակ Հուր մի իջանէ, որ
» քէ կամիպ գնայր՝ բերէր գնա մի խոպագան։ Այս Գէ-
» լենկ ՝ի վերոյ ձառէ ճանապարհին է՝ որ գնայ յ՝ Իսդի-
» գահարս, և անտի ՝ի մեծն Աեհրեք։ Քայն երբեմն վե-
» բայ Փայտաս եայլան է յոյժ գեղեցիկ. յորմէ բնա-
» կիչքն՝ յամարգանի պատանեն գդնացող միւռապիրան
» հանկերքի կերակրով. գանազան կերպիս եփելով »։ —
Քոյժ տպագդ նկարագրէ մի ամն ՝ի Հոոդ մերոյ յամի 1773
օրինեանեալ ասասիօր, ՝ի տան գանգին Փառնկաց,
և գրէ վասն բնակչացն. « Պաշտաւնակք և Հայք ամե-
ն նեղեան տաղտկք են առ հասարակ. սորին վասն
» գեղացիքն ամրհամառեան. ձեռագրել ընդ առաջ մեր
» տարտ գմեզ ՝ի Ռեքան... Ելեանէն մեր յանտիկ
» լեռան՝ գնալ ընդ քարափիճ ճանապարհն Ելեանոց,
» Հարեսպանքն խոսէին ընդ մեկնեալս, բայց ոչ իմանայաք
» գլոսքան նոցա, գի ոչ Աղաթացւոց, ոչ Պարսից, ոչ այլ
» ազգաց և ոչ Հայոց նմանութիւն ինչ ունէր. իսկ մեք
» գարմանայաք ընդ լեզուահաւաքութիւն նոցա. ապա ապա-
» ազգական լեզուաս Հայոյի գնոսա, քէ յորոյ ազգայ էք
» գուք. Նոքա պատասխանի ետուն քէ, Հայ եմք և Հա-
» յերէն խօսիմք... Ապա ոչ եդեալ մեր բանիկ նոցա»
» ասկս. ուրեք բաւս ինչ Հայերէն իմանայաք... Քաւոր

1 Ի պատմութեան մերում ոչ չքաւոսին կարեւոր պատ անտի, գոմ գնեն ոչ պատ և ոչ ապրիլ ծանոյն մեզ անաւոր. իսկ մերոս-
Հայն՝ պատեհ գիպն վերուստ, որպ անբ Լիտն, Levenius de Bäl-
um, ոչ եր ՝ի ատորագրագրոյ պատմութենէն Լեւտի Ա թագաւորի՝ գրատակատեղն գձեռիր գատա առ Հիւրհան ատենաս։

2 Գեղեցիկագոյ տիկին՝ որ գեղեցիկաց ՝ի ազին (1832), Գեղեցիկ կոչէ բոլոր տեղատոյ բանիս Քեանն. La petite ville de *Beirem* ... épar-
pillé ses maisons depuis le fond du ravin jusqu'au sommet des mon-
tagnes, occupant ainsi un plus vaste espace qu'il ne convient à sa chétive condition. — Bellotoso, 429.

194. Գէյլան եւ Սիաւ լերինք

195. Կատան Գէյլանայ, ՝ի ծովակողմանէ

» միամ նկին ՚ի տուն գնապանին առ մեզ հինգ վեց գի-
» նեալ առնինք, խնդրել ՚ի մէնչ ապրիա և ուտուպան...
» Աստղ, թէ գիշ առնելոց էք զապտան և զաւետա-
» բան. մի ասե ՚ի նոցանէ պատասխանեաց, թէ Նա
» Տէրտէր եմ: Ասեմ ցնա. Աստիճ գիտա. Աստիճ գիշեալ ասէրտէր
» լինի՛. և նա պատասխանի ետ, թէ Տեղւոյս ասէրտէր
» պապա է: Ասեմ ցնա, թէ Աչուիս գիշուք գնաս յե-
» կեղեցին: Ասա, ասէ, ՚ի մտանելն իմ յեկեղեցին՝ մեր-
» կանամ զգենս, և յետ պատարագին գիշեալ եղանեմ
» յեկեղեցւոյ»: Զբաժս իւրեանց յայտնեցին՝ չանկանել
պատանին յուզի յետ ասելոյ՝ ընկերաց. զի երկասա-
ան արք գիշեալք ՚ի վերայ Հասակ՝ արգելուին և պա-
հանջէին զբամ. և ընդդիմանալ նոցա՝ « մեծն ՚ի նոցա-
» նէ վաղ առեալ եկն առ մեզ, որ էր Հայ, և ասէ.
» փառաբ, ասաք չան են. պէտ է որ ասիր մի ձգեալիք
» ասցա. և անցեալ գնացիք »: և նորա առեալ ասկա-
պանէկանս, « Հապե քոզին գնաց, ասէ, բարբարոսին
» գնայ »: — Ի լուանալիքն ՚ի վերատակոցին կայ բերդ
մի Պէյլան Գաստանցի կամ Գաղգանտա կոչեցեալ. և ՚ի
միամ ՚ի սեռեկացն չիրիմ, և խրամեր հին նմանց: —
Գնաց մի ևս ՚ի կողմն Աղեքսանդրեայ՝ փիլտուին ա-
նուն, աւազակարար մարդիան բոյն. որամ մերձ է և
Ապոիկ? (Atèzk) գիւղ, և ՚ի նմին ասկապէ հինգերորդ
պրասաւոյ քարաւիղ:

Ի Պէյլան և ՚ի չորի առնմանն մնեցաս առ մեզ միա
ևս գրեալք բազմահին պատերազմին մեծ, Օսմա-
նեանցն և Եգիպտացւոց, յամի 1832, ՚ի 29 ամենան
յաքիսի. յետ պատահելոյն առաջինոցն ՚ի Հեմս, պատ-
րաստեան Հիւսէյին սենապետ նիկալ կալալ էր
զանցս Պէյլանայ և ամրացեալ ՚ի նմին. փոքացաս և
խորհէի՝ յետ յաղթանակաս մտիցն ՚ի Հալէպ, գալ
ապա. և ընդ երկուս բանակեալ զգօրն՝ երկուսերք
փոքունոյ բանալ մտանել ընդ Ամմանան Դրունքս. այլ
ոչ ասկաս վտանգեցաս ՚ի հրձգութենէ Օսմանեանց, որք
յամենայն գիշան տեղիս բաբանցն և կրնից՝ կարգելալ
էին բաղխոցս, և մոգաստէին յանկառնելեսանք. այլ յետոյ
ազգեան յաջողելոյ Եգիպտացւոց ընդդիմաշարել և խա-
փանել գիշերս նոցա, և ընդ կառաբ լեցանց լինել՝
անկանել ՚ի վերայ գնդից ապրապատն և ապրիկով ՚ի
փոքառաս խոհաբերացանել: ոչ ինչ ընդհաս ՚ի գիշուց՝
և գժտութենէն գպրացն օրհասարբեր լինէր փոքրա-
տէից: Երեքտասան Հազար զրանց ասի կրտսերաց Օս-
մանեանց յայնմ կռուի, զոր ՚ի գերեաց, և քառասուն
հրեաս: Բանիգոյն երկրին Ասորոց սերացաս. Խորհրդ
ապա յաղթականքն գայնմ առաջ. այլ ոչ ասկաս քան-
գումն եհան և քաղաքացիսն Պէյլանայ ՚ի ամրակոծա-
քինէն երկոցան բանակացն գիմամարտից: — Աշխատեալ
եաս զայն ասկաս այս վայրագիսն Աջգիրացի չերկրոր-
գամ ամին, գիշերացն հասեալ անդր. զորոյ, և գիշ իսկ
առաքինեան այլ այն (Խաղացի) պատէր երկրորդել.
« Քաղաքեալ էր գիշերն. և էին ժամք ոչ ասկաս յոյժ

1 Հ. ԳՈՂԱՑԻ Վ. ՄԻՀԷՐՆԵՒ, ՀԱՒԱՏՔ ԳԻՇԻ ՄՇՏ:
2 ՊՐՈՍՏԱՑ. 409-11:
3 Պրոմոք ԿՏ Գոմքի ՀՀԳՈՂ (Anemone blanda), Եղեգոգոս փամ-
փշաձաղ (Helleborus vesicarius), Տաճկի ածիճափոս (Thlaspi perfo-
liatum), Պամաշկ ԹԻՒՀՀՀՀԱՀ համ ասգորթափոս (Viola bracteolata), Պգաստրակ Լուսգրճան (Alcea Lavatereflora), Գոզճաճգրգ ասգրճաճան (Adenocarpus divaricatus), Հասգրգի Ճեղ Թճաղգճաց (Gonocytisus pterocladus), Գեղճաճշ-գի-Գոշեաց (Doryclinum Kotschij),

ասէ՝ Նահանջեսցուք ՚ի մեր տեղիս. զի ոչ ինչ ընդ
» Նեալ առնինք, խնդրել ՚ի մէնչ ապրիա և ուտուպան...
» Աստղ, թէ գիշ առնելոց էք զապտան և զաւետա-
» բան. մի ասե ՚ի նոցանէ պատասխանեաց, թէ Նա
» Տէրտէր եմ: Ասեմ ցնա. Աստիճ գիտա. Աստիճ գիշեալ ասէրտէր
» լինի՛. և նա պատասխանի ետ, թէ Տեղւոյս ասէրտէր
» պապա է: Ասեմ ցնա, թէ Աչուիս գիշուք գնաս յե-
» կեղեցին: Ասա, ասէ, ՚ի մտանելն իմ յեկեղեցին՝ մեր-
» կանամ զգենս, և յետ պատարագին գիշեալ եղանեմ
» յեկեղեցւոյ»: Զբաժս իւրեանց յայտնեցին՝ չանկանել
պատանին յուզի յետ ասելոյ՝ ընկերաց. զի երկասա-
ան արք գիշեալք ՚ի վերայ Հասակ՝ արգելուին և պա-
հանջէին զբամ. և ընդդիմանալ նոցա՝ « մեծն ՚ի նոցա-
» նէ վաղ առեալ եկն առ մեզ, որ էր Հայ, և ասէ.
» փառաբ, ասաք չան են. պէտ է որ ասիր մի ձգեալիք
» ասցա. և անցեալ գնացիք »: և նորա առեալ ասկա-
պանէկանս, « Հապե քոզին գնաց, ասէ, բարբարոսին
» գնայ »: — Ի լուանալիքն ՚ի վերատակոցին կայ բերդ
մի Պէյլան Գաստանցի կամ Գաղգանտա կոչեցեալ. և ՚ի
միամ ՚ի սեռեկացն չիրիմ, և խրամեր հին նմանց: —
Գնաց մի ևս ՚ի կողմն Աղեքսանդրեայ՝ փիլտուին ա-
նուն, աւազակարար մարդիան բոյն. որամ մերձ է և
Ապոիկ? (Atèzk) գիւղ, և ՚ի նմին ասկապէ հինգերորդ
պրասաւոյ քարաւիղ:

Ի Պէյլան և ՚ի չորի առնմանն մնեցաս առ մեզ միա
ևս գրեալք բազմահին պատերազմին մեծ, Օսմա-
նեանցն և Եգիպտացւոց, յամի 1832, ՚ի 29 ամենան
յաքիսի. յետ պատահելոյն առաջինոցն ՚ի Հեմս, պատ-
րաստեան Հիւսէյին սենապետ նիկալ կալալ էր
զանցս Պէյլանայ և ամրացեալ ՚ի նմին. փոքացաս և
խորհէի՝ յետ յաղթանակաս մտիցն ՚ի Հալէպ, գալ
ապա. և ընդ երկուս բանակեալ զգօրն՝ երկուսերք
փոքունոյ բանալ մտանել ընդ Ամմանան Դրունքս. այլ
ոչ ասկաս վտանգեցաս ՚ի հրձգութենէ Օսմանեանց, որք
յամենայն գիշան տեղիս բաբանցն և կրնից՝ կարգելալ
էին բաղխոցս, և մոգաստէին յանկառնելեսանք. այլ յետոյ
ազգեան յաջողելոյ Եգիպտացւոց ընդդիմաշարել և խա-
փանել գիշերս նոցա, և ընդ կառաբ լեցանց լինել՝
անկանել ՚ի վերայ գնդից ապրապատն և ապրիկով ՚ի
փոքառաս խոհաբերացանել. ոչ ինչ ընդհաս ՚ի գիշուց՝
և գժտութենէն գպրացն օրհասարբեր լինէր փոքրա-
տէից: Երեքտասան Հազար զրանց ասի կրտսերաց Օս-
մանեանց յայնմ կռուի, զոր ՚ի գերեաց, և քառասուն
հրեաս: Բանիգոյն երկրին Ասորոց սերացաս. Խորհրդ
ապա յաղթականքն գայնմ առաջ. այլ ոչ ասկաս քան-
գումն եհան և քաղաքացիսն Պէյլանայ ՚ի ամրակոծա-
քինէն երկոցան բանակացն գիմամարտից: — Աշխատեալ
եաս զայն ասկաս այս վայրագիսն Աջգիրացի չերկրոր-
գամ ամին, գիշերացն հասեալ անդր. զորոյ, և գիշ իսկ
առաքինեան այլ այն (Խաղացի) պատէր երկրորդել.
« Քաղաքեալ էր գիշերն. և էին ժամք ոչ ասկաս յոյժ

ասէ՝ Նահանջեսցուք ՚ի մեր տեղիս. զի ոչ ինչ ընդ
» հեակ բարձրացեալ լսանի ընդ ոտքաս, գեղոյր զար-
» ծաթափայլ հանառան ՚ի վերայ տանից և ՚ի վերայ բը-
» բերն. լսանիքիսն էր առ հասարակ. բայց միայն գամա-
» գասս լսելի լինէր ձայն հնդող միւռգիկին՝ ՚ի բարձանց
» մզկիթին կարգալով գաղօթս: Հերոպի էր ուղևորին
» յայտնապատ գիշերի լինել ՚ի Պէյլան: Ելանելով յամ-
» բարայլ ընդ ծանծաղուտ գաս ՚ի մեր չուրն բերին, նեա-
» տէր ՚ի ասորև շուրնանի գղեր և ցան բնակարանս,
» յորոց պատահանս մերձ ընդ մերձ գիպէր ջուրն
» Նոյն հրապի և հնդ ընդ հնդ յիմանէր: Վաղիւանեք
» ընդևս, և ասա յատկիական յատակին տարածեցան և
» ուղևորին մահիճ գարգանալ.... Այլ մարի ինչ էրի
» Նմա փակել զաչս ՚ի քուն, մինչդեռ լսանի ամենայն
» պայծառութեամբ լուսոյ չորայ ՚ի վերայ վախիցն և
» պարտկայ, և ՚ի գաշս Պահանջ ՚ի ձախակ կողմանէ
» գերեզմանք են հանգստեան ասկերաց, ո՛ գիտէ քանի
» ազգ սերընդոց. յայնմ՝ մզկիթն բարձրակատար տա-
» ճարն և ասիատկոփառ մեհեանին, և ՚ի վերոյ քան
» զայն՝ մեծագոյն բնութեանն քաղաքին՝ չեզնալ ինն
» ՚ի քարաժայռն, յորոյ պատահանեցն փորելոյց ցոյն
» ճանապհք լսանց. ազգագոյ հետէն անցանէ ընդ հե-
» գեզման, ընդ որոյ կամարաք հան ՚ի բարձանց ջուր լե-
» րինն...Աշխարհ և փորքրկ գերեզմանատեղի Պէյլա-
» նայ ապիատակ մնշարձանաքն, որոց զգեցեալ զոհրամանի
» հանանդս լսանին՝ Թաւէին ինն բերել գիշերապատիս քա-
» ղաքատեղոյ նղեբամարդ ապրացոգայ ՚ի վերայ չիրմանց
» սերելոյց իւրեանց. տապատանդրք անգամ՝ որով ծած-
» կեալ են մահարձանքն երեսէին ապոյ ապտակի և պայ-
» ծառ. ընթեռնուլ ոչ կարէաք, այլ գիտեին զի նշանակք
» էին գործոյ՝ որ յաւուր միամ կենդանի էր ՚ի վերայ
» երկրի, խանդաղատալի գործս. և ամենայն ոք ՚ի գաղա-
» նիս պատ իւրոյ, ոչ խորհելով ոչ գանուանն գերոյ
» մեռաս ՚ի վէմն, և ոչ գնեան փարապարին, մանկէս
» հանգիստ ասկերացն, և քաղցրանոյ արդարութեանն
» Աստուծոյ ՚ի վերոյ խաղալոցն անդէն: Ցորմամ ար-
» տատասխոյ ապոք նեղատեղք գնանս հոգոյս, ո՜ն, թէ
» քանիք անգամ երեսք. յոյզ անտիք. վաղապար խնդք
» երկնքի. հոգք մեռնելոցդ. անհագիկ որ երեսս
» քանացն մեզ պատիք: Գնդրեզմանոց մի փոքրիկ ՚ի
» կատար առապար բլրի, յորմէ լսելի լինի հեռաստ խո-
» խունի անհատնի առատակին ասշտեակարիակ հնչեալ
» վտիպ ՚ի վտիտ ՚ի գիպոյ լերինն. որպիսի հնդամն
» խաղացեալն. որպիսի հնչէր հանդատան: Զարն յա-
» հանդատեան թանի քաղցրնոյ ՚ի նմին: Զտես
» գին հովանիք հեռերնոյ ծառոյ՝ ծածկեն գիշս մեռա-
» պատ գամբանացն, մինչդեռ մեռ հետ գարգի ընդ-
» ունել գնառագոյնի, զոր երկինք՝ գնութիւ արգ գրագաւոյ
» առաքի ՚ի վերոյ նգաս ՚ի բարձանց փառոյ խրոյ Գ»:

Ալլոգդ իմն անձնարհամքեամբ հետագաստոյ և գնագի-
ասոյ ծանանկերն ոչ ասկաս ազգս և տեսակս բառոյ ՚ի
ասշմանս Պէյլանոյ՝:

157· Ընակուած է բացեայ ի հիւսիսոյ կուսէ Պէյլանճայ՝ ի ներքին կող մեծագոյ գետեղիկաւէն և քան հին ևեթ պիղծ, քան անդ վաղեմի տաճարաց, երկպատնեն, և երկոքին սիւնադարք կամարապարտ ձեղուածք, և կիսագոյնք բեմիս ընդ լուսանեն գմբեթիս։ Իսկ ի հարաւոյ կուսէ քաղաքամերձին կան տեղեաք տաճկական բերդի, Իսրի-Ապի-Տաւռս կոչեցեալ, և տաղ ինչ ընդ արեւելս Խան Գարաւռս [1], տեղեաք իջեւանի. որ և բան հայկական ձաղնին Քան նշանակել զնուստս ընդ անձաւս քարամբեղեն. զի և են իսկ բազում անձանց անցք հասեալք ի քարաբերիս, ընդ որս երթեւեկին կարաւանք, և մին տեղ հինգ վաթսնեան գնացից, մեծ մերձ ի գաղթականն գնացից։ Լսեա Ովահաննէս վիճակագրեալ տասն վարչական ։ Ըստ Օսմանեան վիճակագրութեան վիճակ մի է Գարամանի՝ ի գաւառին Պետրեայ, ի հնումն Չանգրա։ — Մերձ քիչ ինչ ի հիւսիս կուսէ Պէյլանճայ. կայ տեղեակ մի ոչ մեծ, ուր ի ժամանակի գարնան ի հոսել ջուրց ի լերանցն ի հարաւ կուսէ Պէյլանճայ, ի նահանգի Չանգայ։ — Մերձ քիչ ինչ ի հիւսիս կուսէ Պէյլանճայ. կայ տեղեակ մի ոչ մեծ, ուր ի ժամանակի գարնան ի հոսել ջուրց ի լերանցն ի հարաւ կուսէ Պէյլանճայ, ի նահանգի Չանգայ։

196. Մասն ինչ Ակրքասկրեակ քաղաքի.

» զարատ առատապէս խաղացելոց՝ ի քարափոյ առաջնոյ
» Պէյլանճայ։ Դեմ եղեալ՝ ի գաղտնեաց՝ երթեալոցդ ընդ
» հանապարհ գործ և գիտ, այլ յոյժ գեղեցիկ. Հանեալ
» բաղմութեամբ եղէնեաց, ձոգալոնիոց և եղկերնեաց,
» յորոց մինչ առաջն քաւէին քաշնիչ յոյժ ազգ և
» ծիլք ընձեղոցդ որթոց, և՝ ի գարս առուիչ ծագից և
» գնասակաց պատառեցաց. այլ և ծառք բազմապարկեաց
» որոց ամբարեալ և կարմիր բանիք նմանեալք խրձանց
» բառոյ՝ մոգական ինն երկոքի ընծայէին չրիագատակաց

գառաւոյն Պետրեայ, ի նահանգի Չանգայ։ — Մերձ քիչ ինչ ի հարաւ կուսէ Պէյլանճայ. կայ տեղեակ մի ոչ մեծ, ուր ի ժամանակի գարնան ի հոսել ջուրց ի լերանցն ի հարաւ կուսէ Պէյլանճայ, ի նահանգի Չանգայ։

1 Ի քարտս գրի (Karamouth) Գարաւռս, կամ Գարաւռսի։
2 Գ129։ (Mützellang, ժԱ)։

Հաւռմրգիկ նիգռնոյրիի տերեակ (Cytisopsis doryciniifolia), Խոշիճան տաճնաճան, Խոչ. փրփրեղեան (Astragalus Andrachne), Խաւռտայր փոք և Խ. Նաբրնեցոյն (Onobrychis gracilis, On. aurantiaca), Քիսաճ մեծածաղիկ (Orobus grandiflorus), Սեռ նռաքնիկ (Sorbus trilobata oxyloba), Ալոր փիներիկի, Գառնադաճկիկ բնական (Sedum stolonifernm), Խոռոճաթև Կիսանռաս (Cherophyllum libanoticum), Ալոր մեծածաղիկ տերեակ (Serrotula cerintifora), Կիսաորթիա կարծրատաղ (Ainsworthia trachycarpa), Խոռ Կիսանռաս (Asperula libanotica), Կոռոճիկ-խոռ պատճիճաթզի (Galium Pamphylicum), Վարդաթփակ տերեափոս (Ptosimopappus bracteatus), Քերծիկ գայլատիկ-տերեակ (Centaurea lycopifolia), Կիսոպի տաճնաճան, Ջոռթակ ալոր (Origanum lævigatum), Թեռնոռնի տգեղատերև (Thesium heterophyllum), Ռուռնի տերակ (Salix nigricans), Կոռնի Դիոսկորիան փղշատի (Arum Dioscoridi Pbilisteum), Զնռնոճային Ըշդեզնեան (Colchicum Decaisnei), Կիսգեղոյ Գալիոյ (Biarum Bovei), և այլն։

» տին Պետրեայ և կայ յերա Նեղագին Պէյլանճայ. կայ
» ինչ կրանական. ուր էր երբեմն և մեկիկի մի, որպէս
» էր գուշակել և՝ ի կազմեսկան գրանէ մերոյ. գնացայի
» ասպա զի չէն գաղեմի տեղացն և ոչ նշանագրք ինչ...
» Գնանս հետ էր ասող գնոյն Քարատուիի բնակեալ
» սրդ՝ ի Պէհէհաց »։...

Մինչև քաղեալ գձիեր գաւառ, զորով չկարեմ իսկ հպդրակ գասնեանս, նշանակագրաբ և զերբեմն կարճագոյ տեղի մի՝ ի ծագիկերին, Պունկ կամ Պունկ կոչեցեալ, որոյ գիրք անասդոյ, այլ միայն գուշակի՝ ի հարաւոյ Պետքաղաքդեղի մինչ. և էր նաահանգեալ մի՝ ի սահմանս

197. Քարամուտ.

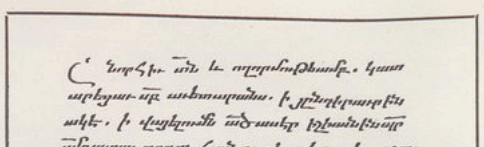
Ծայր ակբաքեան Հայոց, կամ՝ ի մուտս Նորին Ասորոց կողմանէն, Juxta introitum Armeniæ, քան Ասնաւոյ. À l'entrée d'Erménie քան այլոց փառին պատճի. և կոչի յաճախ Portus Bonelli կամ Bunelli, յորմէ և քան փառնե, կաց Port-Bounel կամ Port de Bonelle, և ազատագոյնաք Portus Præbonelli & Præbonellum կամ Borbonellum. Կառնել քան գնանգիտա նաւուց՝ յերասաւի տեղիս այս իրրև տասի երկար գժատքեան Լեռնի Պետի ընդ Տաճարական տաճառաց, որոց վիճակիս էր այն՝ ոչ գետամ յորմէ հետ, և՝ ի սկիզբն ԺԴ. դարու. Կրասէ՝ ի Նոգանէ Քաղաքն, վասն զկորնի իշխանին Ջհիսզրեակ ունէր Նոգաս, և տեսիլ քան զասան ամ յամառեալ՝ ոչ գիմանէր քաղալ, հանգերձ այլոմբ ևս կարասեաց տիրե. այլ հասանելոյ զարձոյց՝ ի Նոսա յետ հաղագիեանն յամի 1214. և էր՝ ի ձեռս Նորին գամին 1268, յորում իրրև տասս Աքսիրք՝ ի Պետքաղաց, լքեին ընդ այլոց բերգոբերիկ իշխանից և գնասակաղասնս այս Ըմանց թուեցաս յայսմ տեղագրի լինել հին քաղաքին Միւրիսնգասի՝ զոր՝ ի վեր անդր յիշեցաք. բայց յոյժ մաս զանգի տալս և զանասն հասնելի Նասնակից գնոյն Պետրեայ։

Ի հարաւոյ արեւմտից Պէյլանճայ ամբասնաց Դաւրան գնաս, յորոյ տասիս՝ ի 4000 բարձնոյ (որոց հետիոս-

1 Կարթս տասն տեղի ոչ գոի յիշեալ յասաւիոյ ուշերագոյ, և ոչ ի գորսի տեղիք. այլ տեղիք գնոյնս Նշանակեալ՝ ի 4000 բարձնոյ (որոց հետիոս-

յին մասն կոչի Հատն), վրանք են Հայոց խաղաւաթից, առ Գաթանա-խան ձորով.

Յորմէհետ Ազիր գաւառի ընդ համանուն վիճակին և ընդ Գայսայոյ՝ կարգին և վիճակին Ձէրիխո, Թաճիրլի, Գայալը առվին, և Ալուս, որոց գիւղք չեն ինձ ծանօթք. այլ յետինն իրրև գեղ մի յիշատակի յամի 1186 ի պատգամաւորի Ռնալտի արամն Մազեր կոչելոյ, որ ընդ վալտենիոյ քաղաքի և Մարկայայ (երկոքին ևս ի Հարաւ Աւստրիայ), տայր Հիւանդանոցի ասպետաց և գոյ գեղ Alus, և այլս յոլով, յորոց գեղ զոմանս ի գեղ է գտանել ի կողմանս յայսոսիկ. և զի հայագիր ևս են առնուազն, նշանակեցուցք զոմանս. որպէս, կամ կամ Գոմ գիւղ, Come, Գոպոս կամ Բոբս? բիրդ, Bobos, համանուն գիւղիւ. Կազնափոր, Casnapor, Կոլկաս, Colcas, Կորկոնէ, Corconai, Մունձարան կամ Մունսարակ, Mounsarac. սոքա սոսին լինել ի Palmeris լերին. խա Պոտամոս, Potama, և Բանգերիգուն, Pangeregun, (Բանջորգամ?), ի Թուխ Հոփտ. Եւ և Գոռոզ, Gorrosie, Մաստաբ, Mastabe, և այլն. ընդ սոսին առեալ էր և Մ. Գէորգ վանք զոր ի Քիւս վանորէից Սեաս լերին նշանակեցաք, և միւս ևս վանք որ ոչ յիշի սրբազան անուն, այլ կոչի վանք Պարլերոյ լերին, Abbatiam Montis Parlerii. որ իցէ Քեղևս վանքն Գաւասիոյ, այն զոր յիշատակեցաք ի Քիւս վանորէից Սեաս լերանց:

198. Ձիշտահատած Աւետարանի գրոյր յԱրքայիպտոյին Թուխանեն. (Տես յէջ 146. 291. 298):

Գ. ՀԱՅԱՍՈՍ, ԵՒ ՍԱՀՄԱՆՔ ԱՆՏԻՈՔԻԱՅ

138. Ազատ ասշմանաց Կիլիկիոյ Համարին բազումք՝ գիտուն Աստուածոյ կամ գՊԷչյան. այլ Հեթանոսիքեան Հայոց տեսանց երկրին՝ ընդարձակեալ գոյն ի Հարաւ կոյս մինչև ի Թասխանէիր, որ գնահատեցան եւս ասշմանաշատ է, վասն յոյն յանկերոյ գիւաւոր պարագն Ամմիանոսեանց. ընդ որս անդրադարձեալ յամրոյնն տիրելին և սպանեալ ի նոցանէ ելբազեն, զի կարեւոր բերդապահք էին անդ, և մերձեցան ի սահմանս Աւտրոյոյ, որոմ երբեմն վիճահկեալ էին կռուիւնք, և յետոյ անհնարաւակ ձեռացին ի ձեռս Հայոց, մինչև ի յանբաւական ի Հեթանոսացն: Զաւալիէն՝ Թորոս Բ տիրացաւ սպասիկ, յորմէ նիգամեանց հակառակեալ Ռեպտոյ Բրնձի Աստիրոյ՝ Քաղցեցին զրերգեանն ի Ճուձոյ, որոց կորզեալ էր գնասին Յոհաննու. և ապա գժանոյ Ռեպտոյ՝ պահանջէր զպնասի ի Թորոսէ՝ իրրև իւր սահմանորդ. և եղև վասն այսր ինդրոյ պատերազմ իմոս ընդ Նոսա՝ ի սահմանս Ազնաքարեկի, և յերկոցունց կողմանց անհատ ոչ սակաւք. այլ յաղթող գտեալ Թորոսի՝ հարածեաց զԲերինեն յԱնտիոք, և ապա «իւրով կամաք եւս՝ ի Ձեռերն զգրեանն՝ որ » կայր ի սինոան Աստրոյոյ. և Նոքա երդուան նմա օգնել » Հայոց յամենայն կարիս՝ ճանապահ, և յամենայն իրս » ցաւակցեալ[1]»: Այլ ի վերսին ծագել հանապատիքեան ընդ Հայս և ընդ Աստիրացիս՝ ի սկզբան Թագաւորելոյն Լեւոնի, իրրև ասպիսեն Տանապատիքք զՀամանից կողմն կալան, մերձեցաց զնոսա Թագաւորն, և կռուս յարձակիս գերբերանն, վասն որոյ երկար վէրք և խնդիրք ներին. և ոչ զպետական միայն այլ և ի

« ՅԱրատաւս գառան եկեալ,
Եւ Պաղատայ գղեկին տիրեալ »,

ըստ վկայութեան, որ յետոյ՝ ի չափս գայթղ ասացուած Հեպգոյն յիշատակարի՝ Թէ, « Նոսա գԱրատաս և գՊաղատա »: Զյետինս որ գերեալ կիսով փարատեաս ևեթ հետ է՝ ի Քաղաքաս իջեալեւ, և գՊաղատայ՝ Հասատար Հետ ասէ Ստեփանոս՝ Ասողիկ պերկին և յԱռաքայոյ: Զոմանի է և ասոյ երկու կամ երեք փարատեալ՝ ի Հարաւոյ սրեւելից Գէչյանոյ, և իրր քան մյուսնա յԱլ. Հա. Աստիրոյ, (ի սոսրատա Աշմանի և մերձ ի կապանն Աստրոյ Գիւան, որ և մեսամբ սրդ՝ ի Թորքաց յանուն սորին կոչի Գաղատա-սղեի), և Գեւոն Ասուտացի յաջորդեալեան պատմչէն մերոյ. վերագոյն քան զայն՝ վիմասանման ընդ Գէչյան և ընդ Գաղատա՝ կոյ գեղ մի Գաղատ կամ Գաղատոյ, իրր՝ ի 500՝ Ջ. բաղձա: Զայս Նեղագոյ Ասիմայ կոչեն Գրիգոր Տգոյ կաթողիկոս յԱղուանս եղեալ. ոչ՝ և յետ առնում Աղատայ, այսինքն է Գաղատակոյ, Ծանուցանէ Հրատ երբեմն սոսպատակաց Աստիճանի, այսպէս սոսղելով.

« Գաղձան՝ ի միւս Թագրն գնացին,
Ըրամ Ասնոյ կապան կոչին.
Աղեսով և գայն խափանացին
Ընդ հատասար տիրել Նոցին »:

Վնաս յառաջ քան գաղիատարեր սրտասանն՝ որ՝ ի 1266, գնոյն կամեցեալ էր առնել գԱղատայ, այլ նախագոյց և գնալ Հիմ՝ սպաթ «սպաթ»ատ, և գնացեալ և հաս » մինչև՝ ի սեղի Ծնդ, որ կոչի Գետուն Աստրոյոյ, և » անդ գտեալ կապեալ Աստն »: առ սրբոյնի պատմիչ մեր. իսկ սոսպատին եկեալ մինչև յեղր Սեաս Լոյ գեացն Աստրոյոյ, և լուեալ ի յոսսատն գպատրաստութիւն Թագաւորին, « երկեաւ մտանել յսահսրն Կիլիկ » կիոյ, այլ գարձեալ գնաց յԱղիպտոս »: Բայց յերկրորդում սոսին՝ յետ կատարելոյ գգործն գաղտնի Քան ի Մսոսն, և Սիսոսն, զորք Նորա ընդ այս « ընդ Գետն » Աստրոյոյ գնացեալ երեսն սոսնոյն սոսպատն »: Գացեալ սա սպատ Գրամր եղև և սոսպատանի և սպանեալն Լեւոնեայ Աղսղանայ, զոր յիշեցաք վերագոյնս սա Գռնեսանն:

Գաղրաս ի Հեռոն Համարէր ի գաւառ Աստրոյոյ, և կոչէր ի Ճուձոյ Գաղրէ, Ազգաս և կոչ սա վասին մեզ օժանդակի Ռոմեկս գեացն Սիսեկոյս կոչեցեալ, որ կացեի կոչելոսն ի Նահանգ Արիէրոս, Arecuthus, սոսելով ի Քիւսոյ գանգսանն. լեսան սի՝ Տյսպիկ կոչեցեալ, սր վ Նեղկոտս զգասլս Հաղկեցեալ, սանն, ի Նեղ սրկ գՊաքիանն զգասլս Հսռնկսան ? և Աղատայի գսասիկն՝ քան սեզրաց՝ Գաղրաս կոչելով Ահեկ, սանն ի լերին կատացեալ, և թերդ բարձր սանդն, յսպեսմանց Գաղեմ? Հսհոփ, յսյժ սանս և գժսսաբանասոյց, զոր սեռսիքսյի փսանի իշխանք սոնին զասանինն՝ յետ Հսյսսոպետանն ընդ Թագսսի. սա սրսվք կիսսսր Նշսսսպետսն իսհսն Աեղսնի՝ Հսյսսեսլ ի Թսգսսսի Նշսսսպետսն Նշսսսպետսի՝ սհսն Հիսնգսսսրսպետանեն, սսրս. հիներս. Նի Ֆրինն, և Նա Նա Նանս գՊսգրսս բերդ. սոյ իրրև սսա Նս սեյսս սսսսսկիր ընդ Ծով և ընդ ցամաք՝ ի բաց Հսգսսեցաս, և սերին սսսս ի սյսն սսսյն՝ սսսյ 3: Զինի սսսհսն Նշսսսպետի սհերկով քսգսքսյին Աստրոյ յսսսսհնոյ ցսյս վայր մեծ երկրսյսն Սսյսսչ էսսսին, և Նսսս Նսսսհսնսյ գՊսգրսս, սսյս սյսչ. բերս գՊսգրսս, (ի կէս սահսան սեյսսեսիրերք, 1189 սհին)· քրիՊեՆերն զգասլսվք Նսյսս վսսն ի զոր մսյսս. սերոյ ընդ սհսսսկի սհերսյն, սինչ սս կսսն կսյր քսգսքսյն մեծ Պետիրք, զոր Թէ պսսպսերս սսսհսս էր՝ Նրերներն

1 Զոյս սասգոյ Սիմոսյ Աստր Գասգէ, կամ Թսգրսսհերն:

2 Ի սյս՝ ի Գսսսսքեսն Սիմոսյեն Աեսգսս սսսգի:

անձնեասութ լինէր բերդն այն. բայց սուլտանն վհնակ արկեալ ընդհատաց պնդել զպաշարումն բերդին. և քանզեալ զնան մի բանակիւ առաքի քաղաքին՝ ինքն ևեթ այսր, և սկսա մանգիրմեաք բառիսկ զամրոցն. այլ ոչ ինչ կարաց ստանել, վասն քանձրութեան և բարձրութեան պարսպացն, և ևս ասկս պահապանքեան չոր, ընդ որ ա-ռաւել ևս զանգատէր զօրականն. իսկ սուլտանն ևս պա-զել առաջանս և չնալ չրով և հանդարտել զզգիս նոցա։ Զգոն զգաստ բերդացեացն, և երկոցելով զուզէ չարի պատահիցէն՝ ի չերմերել պաշտպանեան, առաքեցին պատգամաւոր Հեռազնդութեան. և նա եդ պայման, որպէս և յառաջն զինադադարի, զի քաղեալ պահապանացն զդէն և զկրաւարի՝ մեկնեսցին լոկ հանդերձիք իւրեանց. և ընդ պատգամաւորին առաքեաց զնան իւր կանգնել ի վերոյ պարսպացն։ Ըստ պայմանին երթեալ ի բաց մեկնեցան պահապանքն, թողեալ անդ զամենայն ինչս և զպաշար. գրոս առեալ Պալահէտտինայ հրամայեաց քան-դել զբերդն։ Վասն այսր իրի մեզարբ զնա զպան պատ-միչն պարսից՝ Էչ-Աքիբ, որ և Թուխ ի քանակի անդ լինել. քանզի ընդ հետ եկեալ, ասէ, որպէս Լեւոնի տէրն Հայոց[1], որպ առնիանացն մերոյ էր, չեմեաց վերըս-տին զՊարսիս բազում խնամով, և կարգեաց անդ գունդ մի զօրաց, սեաիլ առգահակ ի մերձակս. և ցայգ իսկ, ասէ, ի ձեռս Հայոց է Պարսիս, չորս առգահակիկ ոչ ասկս. ինքան անգառատանք չղնակա-յինցն Հայոցդ[2]։ — Զոր մի նշանաւոր զօրավոց ասս Լեւոն և ասկսաւ գինի, այն է յամի 1193. զի մինչ կամէր Երինէն Աքսեհրայ ընդանիկ զնա խաղհանելոյ, սորա իրացեալ չեալ, զանձնական ծանուցմանբ խրատս հուղն, եկեալ ի Պարսիս հրամէնս անդր գերկայեն եա. և և նոքա եկին չահագործեանբ. և Լեւոն եչ ընդ ա-» ոսղ նոցա, և մեծապես եղեր ի Պարսիս. և անդ կո-» չան զԵրինէն, և ասացեալ եզ չարչարանս, ի կորն » Աիայ... և եկեալ Հայոցդ Քագատարէ իշխանն Գոռնիք » Հեռէն (Comte Henri), և ինդրեալ զնա պարգեւս ի » Լեւոնէ. և նա չնորհեալ նմա[3], և ասլեր — Սահմա-նեալ բերդ տէրութեան եղև չահմէնէ Պարսիս. և ասաի պատնի պատմիչ մեր Թուխ զասացեալդ բերդիդ և բերդատարդ՝ ի Քագատրմեան Լեւոնի, որպ ասա-գազանէն Սիր-Ղասենայ վիճակեցեալ էր գոն, որպ որպէս ասացաք, ընդարձակ կողմանք էին ի հոմին Կա-լիկադնոս գետոյ։ Ցետ վերասան կամ հօրեհետան ասից, այն է յամի 1236, սուլտանն Հռոմոյ առաքեաց զՀօրելրդապ իր Թուխան-չահ պարսիկ և առնուլ զՊա-զրաս, զոր տեղին յայնժամ Տաճարական ասկսաք, ի Լեւոնէ կամ՝ ի Հեթմոյ ընկալեալ. այլ ոչ կարաց առնուլ, որպէս ասէ Մատթէոս, յաւելով, «զի եկեալ էր սուս հե-» ծելով՝ ի վերոյ Պարսից». իսկ պատգամի մեծ ժամա-նակութիւն Պզուրիչաց՝ մարքի էր, ասէ, առնուլ զգոն Երերքացոյն, եթէ չէր զգոն հաշտութեան գնալու ընդ Բրնձին Պետրոսոյ։ Ցետ առնուն Պետրոսոյ՝ պիտոյս ա-

ասքեաց զզօրան՝ ի վերոյ Պաղրասոյ, (ի 27 մայիսի, 1268). զոր գոհն լքեալ՝ ի պահապանացն անցուսից յետ նուաճման մեծի քաղաքին. և Եգիպտացին կարգեաց անդ պահապանս, լցեալ զինուք և ամրագք, լինել իբր բերդ ասշխատական։ Քայնժմէնակ ոչ ևս լսի համբա-ռնցին ի պատմութեան. և ութ տարիս յետ երկիրիբար անոց (1407), հասկ անցամ՝ ի յայտ եկեալ յաղագսակո-թեան Զիլդասրանեան Շահնասրի, իսպառ զանիշանաց-ասկսն հարկ է քէ ոչ անշնեասնաց, և յասսի է նշխարս ինչ վիշտակաց կամ նշանակս ինչ ասպետական՝ քէ ոչ և հայկական պատկեր անդ խաղալոյսց։

Ցետոյ խնամալի է և վասն Գարպսանի բերդի, զոր Նղնակս կոչեն և Աղատալիք՝ Հասչդ, և Լատինք Trapasa[4]։ Իրրև խեղդեք ինն չհնամպրք հանապատ զդգ յիշին ի պատմութեան Պաղրաս և Գաղապակ, յայտ է քէ միջնակիրք զգոմ. Սանասոյ հիսպանց հետ ասէ գնասս ի կապանէ Սկաս լերին և ի սասրաս Նորան, և կոչէ Պաղրաս և Տրասպաս, Duo castra, Bagaras et Trapasa, ad pedem montis. Նոր ասհասակ մի սեղագդոյ յարեւմից Գարպսասոյ՝ և ի հարաւոյ Պաղրասոյ Նոս-Նակէ գնասլակ. այլ քանք մերոյ պատկին Քաղցա-ցանեան ի հետից Նորին կինել, և ի բաղնիզգոն ևս վայրի. քանզի ասէ վասն Սարաչէնտինի, եթէ յետ Պաղրասոյ «ի վեր մատուցեալ կուռնցաս. ընդ Գար-» պասին». այլ Թերևս չսհասանոյ իսկ ասան մերձաս չսհ ընդ Հռ-Կլ. Պաղրասոյ գրել գոն, քան այլոյ ա-մենեւին. — Ասան սեղգոն ասոյ կարծել գոն գասասկերս Հայոց, իրրև Գարպսասոյ գրելի, բայց յատկ քան ըզ-Նայակոյց ժամանակս. և ս՝ միայն բերդ՝ այլ և ասան գոլ ասհաս. զի անշուշտ ասի ասա է որ Թուրքոյց բարբառով Թարգմանեալ կոչի Ապոլ, որպէս գրէ Վրիգոր Տղոյ Հայոց ասանն Լրասասլեաց, յաղագսելով միանգամայն զի՝ ի հիւսհասպոն Ծովիսն Պետրոսոյ էր սեղին, յոր գասլով Պարսկէտտինանց ի կոչմանց Աղարոյ.

« Ազա ՚ի միւս կողմանն անցին,
ի հիւսիսոյ Պետրոսին.
Իբրև բանակին ՚ի բոյն գասլին՝
Սկրծ ՚ի Ծովսին որ անդրասին.
Պասկոյ գասլոյ սեղ պահնասին՝
Ոյասմ Պարսից անասունկին.
Զօրաք պասկէ հզկոյ հորին
Եչ սկզնկոյս անշնասրին.
Եզկ քարիս մանգանգին,
Եշոյ նետս լսյնաքշնին.
Սկհզկ կարի վիրաւ հորին
Ոյր անդ յտեսրն բնակչին,
Եւ յոչ կամեաց հոգոյն պահին
Ի յանկիաձ իսկ պարգասին՝
Եկին պասագս առ Քշտասին.
Նստ և գոն Հազասպային »։

---

1 Ասկս Լեւոն Սահմանեաց, և գէշտ գնա. և գնաց ՚ի Գասլասկոս։
2 Ըստ Մասթէոսի ՚ի վերոյ Պաղրասոյ, (ի գէշտ գնա. և գնաց ՚ի Գասլասկոս։
3 Աղբասի պասգին Սկիչիկոյ, Զոյասնակ հասկացի և յհասց։
4 Ըստ Մասթէոսի՝ ասան գասլ Թագասկացի Ա Հասոյ Աբա-յասցի Գասլասց Նոսլասց։

» այն՝ զի չինեցից վահասանոց մեզ և ձեզ. և Քագատարն » ոչ ևս », և այլն. և մեզագրեցաս. Հեկեսհ յամանց Իշ-խանացն վասն այսր բանին. սա որ ասէին յետոյ, « Շինէ » ինդ գասեէ մեզ՝ որ գա. վասն Շինչայ գքս որդիքն կո-» րատեր, և զմեզ նոցա խրկին սկրասցեկր. այն բա-» չէր Թէ այն յետոյ քան մեք ամեն ասհասկի գրոյց և » ծագր եղաք։ Իսկ Քագատրն հրամայեաց իշխանացն » լսել յանգագատ խօսիցն », և այն. զի ոչ վասն ագա-Հաքեան չէր տանեալ գանդին, այլ զի մի տագողիք բա-բելեամ նմին երեսիցն, և կասկածելի Քահրագոց. քանզի և մանրիկք նոցա և չնատանս իշխանք սրեկեան Հայոց՝ գրով գգալշացատանէին գնա, և յետ իսկ յանլոյ գալշատ նոցա և գասհարհին, գրէին. « Ոչ սորբ Քագատար... » լաւ է գեղ այդ որ քո մեծ որդին վասն գրհատելոյ » մեռաւ, և մեծն Ծատայ գնաց, և այս Տաճիկներս յա-» տեր եղան, որ ի յայս գասլս (Քահրագոց գանդին) կան, » քան Քագատրաքեղդ ամեն անցած, և երկիրդ ընդ » նմին ասհասած քրհատեսնելդ կատարած... Քէ վեռ » էր որ խաղալ էիր, և լաւ մեծ գագատակ ատն էիր » ատել։ Քաղ քէ չէն գեղ, որպէս նա ասէր, յայնժամն » քո Քագատրաքեղդ ամեն անգել էր, և մեք յամենքն » եղեալ։ Իսկ յաժամ այս ամենայն չսկրեն իշխանքն » ի Քագատրէն, հիացան ամենեն և մեզալ ասացին Քա-» գատրին, ասան ոչ գեռևս գայս ամենայն պատճառս » ռանիս »։ Ալյսիսի եզկրական գեղայ ատիճ եզկ ա-ւերակն ագն և ասհագծա Շինչ։ Քսա ասանհան տեղագ-Քեան Շեյխ-Խէ-Հասիս կոչի որպ մեհան մի Պետրոսոյ գասաւ՝ ի կատարելեան Հայոց. Տանուն և գեղնն Շեյխ-քէոյ յարեկնից հետոյ Պետրոսոյ էին, որ յայտ է քէ յայն կոյս Սեսս լերանց է, այս ինքն յարեկա-կողմն, ասղր գան գՊարսաս։

139· Ընդանեաք ասան և գերք և որպհատեքն կա-բերք և ասհագ տեղոյ մեզ են՝ ի սահմանքս, որ ասելի քան գասան ասի խոտորհեան ասելի եզկ ընդ Լեւոն և ընդ Տաճարական ասպետս, և ընդալ գնան Հասկ-մոյ. այն է բերդն Կաստիոն կամ Կաստոն, ըստ այլ և այլ գրհատեան՝ ի լատին, Gastim, Gaston, Gast, Guaston, քանզի ոչ լիկի ՚ի Հայսմս։ Ալիքագատս որ ՚ի կողմանց Բերկոյ գայր ՚ի Սիասան, անցեալ ընդ Հարենի բերգասան՝ որ յարեկից Հայոց լեին Պետրոսոյց, և գիսկով Ալեքսանդրեան կոյս, ելին ՚ի Կասարիմ, և չորս գնասս ասպասկոյ ասկ Ալեհարք, այլ գնասս Տաճա-գոյն Թուին գերմանական չսհտ։ Իսկ գասլոյն ասկ՝ բերգ ասնոր յայտ, Հասասպահոյ և բրգասոյ, ՚ի ասահմա-նասդ ասր լերանց Հայոց, գասոյ գերս և գնասս երերին պատգամել, և է ընդ Հեռասոյ Քագատրին Հայոց[3]. այլ Տաճարականն գիսնեն իրենց ասելոյ գասլն ասհասկան։ Ի Ցուհնոյ ասկ չինեալ ասերհս այս ասնոր յամի 1061, և ՚ի գալ ասահին Կաստիոյ՝ Հռոմասկալ Համարի ՚ի Տաճ. գրհատոց[4]. ասպա ոչ գեռևս ագասրացեալ յամին

---

1 Ծանեալ Հասերքն մեհինչ ասնոր գրան պատճի փորագ ագեան ագեսրքի Կրկնեցագոյց ասպետ· որ ասկ գեսնէ՝ Հասեա-գորշ ագարքաց ընդ գեսագրեն լերինս որ ընդ Ալ Ագեքսանդրեցի և Կաստոն. Montes qui medij Alexandriolam Guastonumque oppidam dirimunt, consecudit. — Vita Tancredi, 144.

3 Ալյսիս Հասերքն մեհինչ ասնոր գրան պատճի փորագ ագեան ագեսրքի Կրկնեցագոյց ասպետ· որ ասկ գեսնէ՝ Հասեա-գորշ ագարքաց ընդ գեսագրեն լերինս որ ընդ Ալ Ագեքսանդրեցի և Կաստոն. Montes qui medij Alexandriolam Guastonumque oppidam dirimunt, consecudit. — Vita Tancredi, 144.

1142 (15 սեպտեմբեր) Յովհաննէս կայսր եկեալ բանակեցաւ ասաս, և հրամայ՝ի Հնազանդութիւն գԱնտիոքայ Քրիստի Աստուծոյ. այլ՝ի հակառակել Աստիճանացայ ամենայն զաւրեալ զաւակունս նոցին և զբանիցն, ի բաց գնալ՝ : Ձեռն այսր Մեհ՝ հօրեղբայր Լեւոնի՝ յիշեցն գրաւեաց. և ապա կամ Հայք կամ Աստիճանիք Քաղին Ալպեւան, յորոց կորզեաց [2] Պալահէտիսն ընդ Պաղրատայ և Թորոսեայ՝ : Ի միւնիկ նոցա՝ հաստատեցաւ Լեւոնի Ցուղ կամ Ցուղք Հաւիքեան նորին (Fouques de Bouillon cosin germain) [3], կալաւ զանդին՝ զոր էքսոլ էին Պատասիոնք՝ բանալ զգաստ Փիլոսոփայ կայսեր, և միաց ընդ սէրտ[ք]եանսի Լեւոնի զամն քառն. յորմէ ետքերէքեամբ ապահոցն Տաճարականաց՝ իրրև զնին կալաւ Լեւոն Քաղաւ՝ ի նոսայ՝ ի նոցայ վիճակն ընդ իրեանին Տրիպօլեայ՝ վասն ժառանգութեանն Պատիոյ. և իրրև ոչ կարաց իւսահակ յինել, և զնին զօրութեամբ նեհատ ՀԱստիոյ, և գաղարիքն հաշուց իրատարար, ի նմին պահս ապահոցն Տաճարականք՝ զոր հանարէր Լեւոն երանելապատրաստ էր, փառ ձեռն ապրց նոցա յանձալ զՀայրապետ, ընդգէմ զարձան նմա, Հարին զզօրան և կանգնեցին զզօրս իրենց ի վերոյ պատրաստ քաղաքին, և յօդնութիւն կարգացին զառաջին Հայսոյս: Ընդ այս ժամուցաւանն եղեալ Լեւոնի զօրձառ յետս, և յարձակեալ էին զամենայն բերդս և գիւղաքաղաք առ պատուն պղնձիկ, և ի բաց հալածեաց զնոսա ի սահմանաց երից: Ոչ կարացեալ նոցա գինս զօրութեամբ կառել ընդ նմա՝ բազք բարձին առ Հրաշնաւորական Հաւքնոյ, Խնամիկեան Գ, յորմէ ընկալեալ էր Լեւոնի զդուռ Ս. Գերեզմանի, և նա յորդորեաց զԼեւոն զարձանել առ նոսա զանգիան, իրրև նա իրեանն անձանց ժառանգութիւնս. հաստատացոյ Լեւոն առ նմին ի բաց կացցեն նոքա ի Տիրակալութենէն Աստիոքացոյն. և ոչ սահման ինչ նոցա հնչում միայ՝ ասէր զանգիան, զի պատրաստական օրինաց կարօտանալ էր նոցա, և Տօրկզօր Իւրց (Պետիկ) Թագեան յայտագրեաց: Գերկրեալ և բազմագիմի հզեն վէրք և հանապահութիւնք, զոր չէ անգոյս յիշատակել, և զոց վասն ասէրց Քրիստոսիքեանք հզեն Լեւոնի ընդ զաշան Հաւքնոյ: Ցնդացանել Աստիոքացոյ գՀաւքեն՝ի Երիտն Իւրեանց (1207), զարձոյց Լեւոն ա՝ առաջնոն գիւղաքաղաքն. այլ յորմէ կամն Տրիպօլեայ բանի կորս. գՀաւքեա և Տաճարականք ձեռն առան՝ի նա, միաւորեալ միաբեանց գեան Լեւոն. և գերկոյց՝ի բերդիչ Նազին՝ գոր կոչոյց նաև՝ Պարսկաց գոլաս բայս, և Հաղարանգոյ Հայոյեաց զոյց մեռելացն ձեռն Հան եղև, մինչև ցամին 1213, յորմէ գիշնոյ Հայրենաց ընդ նոսա, զարձոյց գերկրեանն. և միացեն՝ի ձեռն նոցա մինչև ցմեծ պատանն գերկոյց յամի 1268, որ և

1 Լը Գրդ. Գաստ. Բէռն Ս բրեիչան կոչեցբ Բեռնէ, ժ.Զ. 55։
2 Si Sarrasin qui tenaient le Chastel de Gaston, que Soladin avait pris sprez la prise dou roʻaume de Jerusalem, l'abandonerent. Fouques de Bouillon, cosin germain dou devant dit Liéon, entendi que li Sarrasin avoient guerpi le devant dit Chastel, il entra dedens le Chastel et le saisi et le tint XX ans. — Eracles, XXIV, 25. XXXI, 6.
3 Աստ գրէ՝ի հին գաղղիեն թարգմեց, և ապացոյցի է Bouillon - քան զայ՝ Քերեա ասհմանից է ՃՀՀն Կոթրնասի գալա-

պարսի Ընձեաց գամենայն իշխանութիւն փառանց՝ի կողմանց սասի։ Ցետ անաց ինչ (1272) Թագաւոր սպասաւոր սեռեցին՝ի սահմանս բերդիս, այլ ոչ յիշի և առաջն՝ի նոցանէ։ — Ազգիս մի էր նշանաւոր առ Կասպից, որ՝ սակ փառին պատմիչն՝ Հաւքնոյ Լեւոնի խորհրդեանցի գԲրինձն Պետրոսոյ՝ ի Տաղ (1193), և սեւակոյ զի բազմութեամբ պատռնեցիլ եկեն, տարեալ անտի՝ի բերդին, և կռնեալ անդ գնասս. Իսկ միւս պատիկ, զորմէ ասաք՝ի վերջ, ի Պաղրատ բերդն տակ զոյս եղեալ. այլ յայտ լինի և՝ ի տագաղանութիւնէն՝ միբեռատրեցին երկրացան բերդիցն։ Բան նոր ոգեցոր մերձ [4] բերդն Կասպիսի կոյ՝ի գազանական բերդն յարեանցոյ Պէլլանոյ, որ և նոյն Հաւքոյ զոյն ընդ բերդին Խոյիլեանսի։ Նոյնն գործեալ միջնոյ ամ. երբ Պէլլանոյ ընդ պտղանե բլրաս միով ապրեալ մի գեղջկի, բղխեալ՝ի միջոյ յիրմի միոյ՝ ընդ Հոյանեան. Հիւանտոյ նոյնբերեալ, և Հանեալ յատգան մեծ չափաւս և ձիրաւոս, և՝ ի նմին զատաշնալով մոյրի Հաշեալ ընդ քաղքատեղին Պէլլանոյ, ընծայել ոչ սակաս. փառաս նմանեալ տեղացոյ ընդ նեղոսագրելոյն (Ադաստիոյ) ՝ի Թաշկրաց պատմչէն. փափաքելի միայ սակաս. ինչ և քննութեամբ անկասկած Հաստատել զոյս։

Մի յամոց բերդագրէից կոչմանցոյ էր, և կոչելեալն Ալպատոյ Կիւնուկ? Քէնէք, Keinuk քան Էրզատացոյ. սա միջոյնս ոչ յիշի այսպիսի անուն, և թէպ միջն՝ի մի կողմանց Դրանց Ազգաց. զի բերդացիքն Հայք սակաս էին յարձակել՝ի վերոյ կարատանց անցգրգոց և կողոպտել զայլազգիս, և ոչ ինչ փոյթ լինէր, ասեն, Լեւոնի Բ, որ յայնժամ Քազատրէր. այն զի բազում անգամ Հայր զԹագաւորաց ձեռ զգեցեալ զայգ գործէին. վասն որոյ յամի 1273 ամիրայն Հայոյոց ստացաւ զորսոյր մի՝ Հիւսամ-ետին Կլ-Ալթիայի անուն, ՝ի վերոյ բերդին, և յերկար պատրաստիս էառ յամենայն յոյնէ, և կոթողեանց։ Զայս տեղի ասեն յինել էր Հաճոյանեանն Ակէիհ-Կասէրլի, և կոչեր ևս Էլ-Հասոյ Էլ-Հասիրա [1], — Գաղձեալ ոչ Հեռ՝ի կողմանցս Համարելի է և քաղաք մի կոչեցեալ՝ի Թատարոյ՝ Ալասպիս կամ Ալթեսիս ասեն, Artasia, Arthesia, սասն տեղոյս. ՝ի Հեսոյ Աստոյոյ, յամին (յարեալից) Ադոնդէս գեաց. զոյ բնակիչք Հայք՝ ընկենգք յայտագրեաց, ՝ի մերձենալ առաջոյ Թագաւորոյ՝ ի կողմանց Պատոյոյ, կատարիցին գՀայոսոյս Հարիչան, և բազում զզուռս քաղաքին՝ մուծին՝ի Ներքս զքրիստոնեայ զօրականն։

160· Քայս Ծովակողմն լերանցս Նուռնակ Նոր ուղեալ Հոմս մի, Մէհդիաու? (Mesgidou) անուն, յորում պարսկեք են և ազգակից բնակչոյ Պէլլանոյ. միաս եւս՝ Պէկչիհկի (Bekschidschik, գուցէ Պաղչէհկի), երկու ժամուս Հեռ՝ի Պէլլանոյ, մեզ Քաղքն ի ծագսոխս ցոյժ և

ծաղկաէտ. ՝ի սոցանց յիշէ ծանօք թուսագանն, ՝ի յետին ազգալութեան թրամ (յամի 1862, յամենան յունիսի) գՊատրինճ բարձրագիրն (Melissa altissima), Նվեղող սոգոյն (Neprodium pallidum), *Պիտոպի սպիտակ (Scutellaria albida), Ալբիսպես կիսիկեան, Թագնագաս գպրիսան, Տատա մատնեղոց (Althea digitata), Գոնամբա լերագոյ, Քոպատակ գլխապատն (Scabiosa calocephala), Պատատակ սպասանեան (Convolvulus scammonea), *Խոտ Համակ (Asperula stricta), *Բամպի խոտոյ (Poterium glaucescens), և այլն, Հանդիպէ կոզամախնոք, կիսպաիսք և Նոքին Նմանեաք — Լերիս ժամնս Հեռ՝ի սասի Զագոյ գեղ. և անգրագոյն՝ Տարիսոյն Հոգաշոմիս, յորում ՝յ՝3000՝ բարձու՝ Լսպիսպոյդ գեղ փոքր կամ Հանգրան, և սա Հոմս սակաս գեղ մեծի սգոգոյն և այլոց ինչ չնշոսոտոց։

Քայսմեծնան գիմաց սասի Հարաւային պատս Կամառնան լերանց գատաս, (զոր պէսպէս անուամբ կոչեն նոր ասխարհագիրք և ասիասիագոյցք՝ անհիպատեք, պատ-

199. Լսպիսպեաիր Տրուագրան եւ Ազիքատեղեան։

տեղի միջն Ազիքատեղեան, ՝ի սոցասս լերանց, սր ՝ի Հերոն (1882) ընկերսքեան մի փառնկոց գեղաց ընգոգաձակ գեղան, և կամիր բերել 60 անասնատուր Տրապիսնոս (Trappistes) ՝ի Հաստատութիւն։ — Ապա Նշանակին երկու ևս Հոգաձեռակոյ միջանկեալ. սա բերան Հաստատեցին՝ կոյ անասնատուր բանդագոյ գասանոյ Աքոսն, քան այժմոցս գեղ, և քան Նախնեաց՝ Ռոսոս, Ῥῶσος, Ῥόσος, Rhosus, և ՝ի միջն գասս Ասիոյ. զոր հին երկրագրութիւնն բնուսոն սոգոյն՝ ՝ի Հայսոյ Մերձրնդոյ գեղ և սոյսն ՝ի Հեսոյ Հասոյ՝ սերձութեան՝ և քան սոյսն՝ ՝ի գեղ գոյ գՄերձրնդոյ Հասուցանէն. և քան սոյսն՝ ՝ի գեղ գոյ գՄերձրնդոյ սոգոյսն ՝ի Հայսոյ գեսոյգեղանցն Պէլլանոյ՝ ՝ի Նոյ սակ, և Հասանել քան Նախագրելոյս՝ սեղ միջել և

զմերոյ Քազատոյոյ Նասաշեղեան Պահել։ Հասաս սքան էր եոխսիպոյսի ՝ի Նահանգի Աքսպոյոյ։ Սակաս ինչ Հեռ՝ի Ծոյսին գեղջն, յորում Երկի միջիմ կամ չիրմի մի սպիսակ, յորմէ բան գեղ գՊէրմիսն կոչեն և յայժմս, սր ան և սակ բակը, այլ սրպիսիք ոչ գիտեմ. Քերեցոյ ՝ի վեր սեզոր գՊլոյոյմբիսն սրոյեսի վիպասանի միոյ Պաշտոնեայ և գայլոյ՝ փոսն սերձոյ Լեւոնի բերդիս սյսոյիկ, որով և գասասեին. բայց էր և սա սակաս Տաճարականաց, զոր և սնեին սերձն ՝ի բազում սեզամ յիշեալ սրդասան Պետրոսոյ, յամի 1268, յորում և զան և գԱյասոսն և գնասանդիսան Պահել յերաս Քազին, որպէս սակաս գասասեին Պահել Թագաւոր Ս. Տիրոջոյ [1]։ Ոմանք ՝ի

1 Le Templiers abandonerent lor chastiaus H, Gaston et Roche de Rumol, et la terre de Fort Rounel à l'entrée d'Erminie. — Eracles.

հարատև Աթոսի գնեն զԲէլօրիին գեօղ, զոր ասկաւաք ի վերոյ յիշեցաք, և այլք ասասիար այլ գեօղ Այնճի?, Alhope, անուն։ — Ա՛ս Հարուածոյն գետասահն Գայդուզայ՝ են գետն Համանուն, և Միրասաւ, և՛ ի ծովիզեալ Գայազիր և Գաւառիկ. յետին չորս մղոնաւ ի հարաւ Հասասիի՝ Քոսի վան՝ ի ծոյլ կարկառելոյ սյսպէս կոչելոյ. բայց անուն՝ Քերևա և ի Յունէն Հրուագերակ՝ Քուռնցան ասասիար լինել բազում անգամ յիշեալ Նասահանգստին Պոնտ, որ կոչէրն և Պատոնեի. քաղաք և և բևեռն իսկ անդանօր նշանագ ՆասաՀանգստի. եկեղեցի մի ասերակ, և դերբուկք չորս բազում կողոք ապահիք։

Աքասաս երկու կամ երեք փարախս ընդ Հարաւ՝ կայ բարձրակարան Հռոսիկեան ընդանեան կամ Ժայռ. (Σκόπελος, Scopulus Rhossicus), Ռաս-էլ-խասկիր ըստ Աթոսաց, Raxacamzir գրեալ՝ ի ծովացոյց քարտս մէջին գտաց, Ռաս-խասնիր յեղեալ ի մեզ. որ նշանակէ Գլուխ խոզի, (La Hure de Sanglier ըստ Փռանկաց), սլնպէս իմն ձևակերպեալ տեղւոյն յաչս նոցին, որոց կոչեալ էր և զվիհակ նորին յատակին գալս իսյանոթիեան, մինչև յամի 964 Նիկիփոր կայսր Հարաւծեաց ածաի, և յամենայն պարսից Չոգոց Հայոց։ Գնացաքին երբեմն բարձր ի յերևալ ծովուն իրքև 1656 Ջհրաշադիտակ իմն ատգոս Ամերիկացւն լերանդ գալոյ, միանգամայն և ասշմանաց Կիլիկիոյ և մերոյս Սիասաստոյ։ — Գետ մի միայն ծանաք է՝ ի կոզս լերինն, Գիլիկիա անուն, ուր չինեալ իւր ամերիկացի Պարքըր (William Burkhardt Barker) անգղիացի, ասե մեծի հասնեան ճանապարհորդին, և գասե յիսուն բնակիցս՝ ի կոմսութեան Կիլիկիոյ և Ադանոյ, Հասասատակ գասե իւր՝ ի Միջերկրական Միջերկրեան՝ ի ծոցաքանաս Աքոտաքոյ։ Ասւնսի կոչեցեալ՝ ի մերոց գալոյ, և Չոգոտս կամ Չոգեի՝ ի Քունաց[1], ուր և մեռաս ս՝ Ամերիկացի յամի 1850. յերկար բնակութենէ ոչ միայն ծանաք էր ասեանոյն ազգայ կողմանցն և ասհանգամ՝ ի պէտս նոցին, և

200. Գիպհաս, եւ տուն Պարքըր Գլերքարքի.

ասգնեկան արևմտեան ակոց, այլ և բազում խնամով պատրաստէ՝ ի գիւղաքաղաքն, և՝ ի գանազան ասխարհս բերելով ասար բոյս և ծառս պիտանիս, գարմանէր և ասհեցուցանէր՝ ի կալատուս իւր և՝ ի ասշմանս նոցին։

Ու վայրապար պարծանաց և գրօսանաց ևթէ հանգիսասան ընծայեցան ասրք Հասասոյ. այլ հանգչդիք հիասքացն լերանցն՝ և յանդրիք կոզս սպրն Հասասատակ կարին արդասիացք բնակութեանց, անգասրն՝ ի սկզբանց

1 Ցայս ասշխան, ըստ պատշուց մերոց ևն Մէլէք-շահ ասիսարհակալ յամի 1086. « Էր. յետ սերելոյն Աքասիայ՝ եկն՝ ի Պհասան, » յերդ ծովուն Գիգիկեասի. և մասալ երիվարան՝ ի ձեռս՝ կոխէր » գնացն. և Հաներ գասն, Հարկասներ երկար գիսէր. և ասգս ի » կնայ՝ ի վերոյ երկրէ՝ սպրեմ և գոշասիիներս մասասցանէր Ա» սասանց, որ ասասել զրգռացոյց գնա գնայր իւր, և նա ևս՝ ի » ծովին Պոնտոյ՝ գիսէն ի ծովն Գիգիկասոյ։ » ի միմեն գասս ասեզիս ասս կուրէր և Հասասնեցիքս Ա. Գիսէն։

2 Ա՛ս և Հնոս հնագիասի գործ՝ Հասարեալ՝ ի ասշմանս Տարասոյ յոլով ասեղս, ասեզիս, քանգահս, և խնկասկեռս կամ բրդասոյս Հինգ ասեասական ժամասակաց. գորոց գեհգասրիք Հանգերձ ասգասրասիեամբ Կիլիկիոյ և պասհասիեամբ. Հին և նոր ասեզիք երկրին՝ խորագրեալ. յետ մեհնան նորա Հրասարակեաց գործն Հանգոյն Նորին Ջնամասր ասգասրն Լիզեր քրաչ (Will. Francis Ainsworth) յամի 1835, և կոչ մասեանն ԵՒՐՈՊԻԻ, կամ ՏԻԼԻԿԻՈՅ ԵՒ ՀԱՐԻՒՐԻՈՅ ԻՒՐ. Lares and Penates, Cilicia and its Governors. յայսմ մասեանէ սգասեզոյ և մեք, մասնասաց՝ ի պասկերսն Իշ, յորոց ասկի է և քանդակդ որ՝ ի Հանդիպոյ՝ յատկասր ասեզագրասեանս։

վիսնէնական կինաց. քանզի յատկին կէս և գասս հաշակիալ էր սասս Ս. Թեոդոս սին խասասական նգնասոր, սեռասնեալ Գիսասոր, զի ոչ փոքրկալ Հիսացն ասճեցալ յերիս քաղէին, և Հոգալով գինեալ սեծ. սեռասս երկոքին սպրկալ՝ ի պասասոցն, ՝ի ձեռս և՝ ի մէջս, գոծէր կոզսս և գասիրս, և մշակէր սեծ ևն գործ. սա որ ձգալ՝ ի Համբասոն սասկիասոցան բասզանէ և Հաստասեցին վանս, գնոյն օրինակ կնկալ՝ ի վասսակոց ձևաց Հրեանց. յոր սակս և Նասակ մի Հայք Հայեցեալ սա սասգասալ լերինն՝ սասեկին գնասահին՝ ի ծովկերս Ոոցոյն։ Ինոսկերն՝ ի Նասս և սեռնաց յետասգասէ Ոասսիոյ (յամի 441), չասասցեալք սաձալ գնասնասր սասգան. բայց Հոգևսպասոց կոդմանցն երկացելոյ՝ քէ ժառասգիք սեռնք սգասնեցեն յետոց և՝ ի սգասս սեղիքասցին, սասիկերին հինցին դեռերն յերկնեգիասակ կոդասնեցն, և երերն Աքասիոք, սր և Հանգեաս՝ ի Տէր։ Արևին ծագելոյն սենասասգն և՝ ի սերել Նասչսիոյ կոդմանցս սյսոցիկ. սրասնոք՝ քասն սսաս յասաչ քան գիսագրնկալսն երեք սերոյս Լեսոն, (1179), եկեալ սասգագարն և պոշասագրն սէն երերին ցուսասցին Լասրդասնեցի, պասրասասիկ որդեր յետ գնասնեան գրեցասն բազաս Նեղբասին գենեալ, գրէր. « Ոչասհասիարս » Քեան և բարեկարգութեան սենդանք չղնկալ՝ ի վանս » յոյսն որք սասներ սեծի գասգարին Աքսերցոյ, ՝ի » լեսան՝ որ Նասհասեներ կոչ, յասին ծովուն, Հեռասյք ՝ի » սեսասներն գասգարհասգոյ սիսոնասիեան և գնդաս» Քեան Հասիմկեցի սիսասնակեցոյ վասգարէիցն, որ այժմ » կոչին Փասնգք. և երբև ընդ սենդերել իւրս սերացեալ, » Հարցի ընդ սեն նեսասոսն երասնասոր որ՝ ի Քասնոյ Նոս» սիկ սեսոն. Ուսոր սոցա սդասն սադգասիեան կարգացս ևն Աքսերցոյ՝ և յասդրկի կոդս սպրն Հասասատակ. սյսպէս Հարցն ընդ սեն նեսասոսն երասնասոր որ՝ ի Քասնոյ Նոսս

ԼԵՒՈՆ ՄԵԾԱԳՈՐԾ

ԱՌԱՋԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՍԻՍՈՒԱՆԱՑ

Vanitse, Etab Kirchmayr & Strizi

ասեալ յատարտ Ջելապրա-
քևանս Ախատանայ՝ վիրա-
ստած զանձիցս սպառիկ
սպառանց, Լևոնի Ա. թագա-
ւորի և Կնփսխի Լամբրո-
նեցւոց, վհշագոյն հանդի-
ապելոյ ի կեսրամ յոյժ
մարդի Խաչենիչահանաքևան
Հայոց, քանզի հատուցի
կանխաւ զոյնն ինչ ասելս
նրսխոտաց առ հոգեւոյն սէր, թուխի անշրժելոյ պա-
հանձիլ չընդունելոյ, քան պատարի քաղաքական
գործոյն՝ նուիրել գեղացս ինչ բանից և առ ախորհա-
կանն սէր, առ պանծալի պատկառն Լևոն. զորոյ հարկ
եղե զանազն և զգործս՝ վէր ի վայր յիշատակել զրկամբ
յամենայն կողմանս երկրին, որժանաւորապէս յանուն
իակ նորին՝ քան ի նահանգին՝ հոչակելոյ և հռչակ Լևո-
նի երկնից. Աչառն, որ է առկ անձն, զոր՝ եթէ չիցէ յան-
ղղցեալ ինն չքնաղապէս ի Հայկազնեայս առնլ քան զա-
զգական տեառնեան, յանդգնագոյն քևրև ինչ եր-
կրասէր ասելք ի միջոցս գասել. անձն ընդ որում ոչ լոկ
յիրաւանն յոյժ Ռուբինեան հարատաւ քևան, կամ՝ ի հնա-
զգինն ևս յատկապէս՝ գոյժ է գասել միջոցս զազա-
վուսս, այլ և յատար ազինս, յորոյ և՝ ի միւն վհշիցն ժա-
մանակակցաց՝ պանծացնս փայլէ. զի ոչ ոք քևրևս տա-
նուխս՝ ազգասն արդիականն և իրագոյն երևելեաս յազգի
իւրմէ՝ զրան Լևոն ի միջոցսս. ևթէ այլոն քաղա-
քևանց ինչ և հարատաւքևանց յանձանձելն զոհրա-
քևան իւրեանց, հարատագոյնն և արժագոյն ևս գոտա-
ս՝ ի կոպիկել և յընդարձակել զերկրայ և զդիպեալ
պետութեան հարց իւրոց և զազգ, մանաւանդ ևթէ զիարդ
մի ժամն ազգի. և զազգասիան յանելական ամն ժամա-
ցեալ, ոչնչգան գասակարելի և վհշագոյ յարդարեալ,
մինչև չարժել մեծագոյն ախարհատարգ ժամանակին,
երևելս ևեն զիմնականք ազնելով, ի քաղքենագոյնեան
նմին, գաղտիկք և գրագոյք, կրթիչք և իմանալ քևանիք
կոպիկ ընդ նոսա և ընդ ժողովրդեան նորուն: Միանգա-
մայն ասացից, եզակի սա ի միջոցսս նամանի յոյս առա-
քյալ և գիտուոյ քննչոյ՝ այլ մեծ և գերաշնահար, յաոն-
նգաւոն գովելոյ, ամենեցուն գոհմանալի. որոմ՝ ոչ ևթէ
չաե է ինչ առատագոյն փոքրևանեան տագաժողեան եր-
կրին խնդրելոյ, այլ և մեծագոյն յոյնմ փոքրևանեան
երևի՛ քան մեծամեծացն այն ժամու ազգաց և աշխարհաց
վարիչք. այն զի ևեքնին ոչ առկաս անզրահանեալ զան-

մանս հայրենի ժառանգութեանն. մինչև, բան զբերդ Լեւոնի, և մանաւանդ զերթաւոնութիւն հետանալ մտացն և զաղքատ ստացագործութեանն, ոչ զոք մերձաւոր նմա՝ ի սերոց նահատեալ գտանիմ, բայց ի նահապետ քաջատոհմն Վասպուրականի՝ ի Գագիկոսէ. այլ ոչ անթաթիր առ, մանաւանդ քէ յոյժ նեղեցեալ վասն ազնուական անձնականն՝ ի փեսայն իւրմէ՝ Սմբատայ Բագրատունւոյ Թագաւորէ, քանզնման մանաւանդ զան չհնարեցան ընդհանուր ախտարկիս Հայոց ասիքի եղէ լոյս: Ուստ որպ ոչ միայն զերազանից արժանաւոր վարկանիմ գրատուեալ և գինազործութեանդ զովհագոյն տեղացոյ Կիւրիկոյ և զպարծանս Ախատանոյ զԱծեն, նա մանաւանդ Մեծագործ Լեւոն, այլ յաչս զարմանամ եմ զիարդ յառաջեցոյն միտրոյ ոչ հասուցաս նմա՝ այս պարտք պատասխոյ. բայց կարծեմ՝ քէ զասն զոմիջէ զովաբանն, այլ ժամանակն, և ոք ինչ շար քան գիտանեն՝ կապտաց և ոչ հայոց մեզ զգոհն և զվէպս: Բայց և այս ոչ վարք ասգիտ է մեզ, զի յառաջագոյ առատաձեռ հրապարտաւոր վերապատում Լեւոն՝ քան ի հմաստասէրն. մինչև մեզ պատմեն ի նոցանէ (Պետմանագոյ) ասս մեզ՝ կապրպատան բանի ներմ լեզուիցով զաւանչին գործս Լեւոնի մինչև ի Քաղաքս Քրիստոս, զորմանաւոյ մեզագրէ զան ժամս նուիրակ Գահանայապետն Հռոմոյ, որպ Լեւոնի (յամի 1197) կարգել զոք Քաղաքս Եքրատացւոյն, զանց պարտ զայ նախ առ Լեւոն, որպէս առնաւ էր պատէր, ունելով Քաղ և վասն առքս. զի ևթէ անտակաղ էր, ասէ, զայսչախ պարտ էիցէ զգան, ընդ հարկականին և գիրատպիսի Քաղն նմա ընծայէր, և այսպագ լինէր ոչխատնուն. բայց որպէսզի ոչ ինչ յերկրին Աղուանից: Կայցի զայս որպէս և անթոյժ զբայց մեզ լինի յորոշ ի յորդ և ի մորի վերինքս մերոյ, և ի հետագնեալքեն գործոց նորին ընդ առաջան զտգանչելով: Ա.ա մինչ չև մեռեալ իմ յայս ազգ առնեմ հայրենասիրաց, զի պատմագրել կամիմ և ոչ վիպասնել. վեր իմ կամք առեղծանել գոմն Լեւոն բան քանեան փոխեանն վերիմաստասքեան՝ ի Կիւրոս, այլ բան միայնոյ յիշատակոյ և դիտանել զուգանել զազգակից ցոյցս մեր Պատմեան Լեւոն, համարկն մեծագործացն և Քրիստոնեանն ինչ, որպէս լուսաւոր ոչ խաղաս անասնոյ. բայց կամիմ և ի համեմատեանն բաժանցոյց մերմէ հանդիսացուցանել զնա, զի քաղցրայս ինքն իսկ քաղցրութիւն ընծայեսցէ, և մի վայրապար կարծիցիմ մերս ընծայ յեղ առատաբերեան, յորմամ երեխայի վեր՝ ի մերմ վերից:

ԴՐՈՒԱԳ Ա.

Ա. Յառաջիկ կենաց Լեւոնի եւ որ ինչ յառաջ քան զպատմագրելն. — Բ. Պատմագրութիւն Լեւոնի. — Գ. Ընտանութիւնք. — Դ. Ազգային պատերազմունք եւ երիտասարդութիւնք. Ապստամբութիւն եւ սպանումն Ռատոնոյ. — Ե. Իրնեւնի Յունաց եւ Լեւոն. Առումն Զեռակոյ եւ Լուլոյ. — Զ. Արշաւանք Սպահանոյ ի սահմանս Պետրոյ, եւ Լեւոնի նուաճել զնոսին։

Ա. Լեւոն՝ որ ի կորպէ համանուն պապապատաց Ռոբերնենաց Երկրէդ է, և ի Քաղաքս Աւանին, սերեալ զնամբ հինգերորդ ազգ է ի տանէմարտէն Ռոբերնէ, յորմէ ասելի քան զդար մի ժամանակի անցեալ էր մինչև ժամն պատմագրութեան (1080–1187): Յետոյ ի Կոնստանդ Նուանեանն Կիրիկիոյ ի նախորդաց տոքեն քանի երկրայց և զաղթագիան էր բազդ նորին, թէպէտ և ազգեալ հզօրաց և մանչագէտ ձգնազաց, ի մէնի մեծամեծ և տեսիլամ պետութեանց, կացութեան տանէ ծառանց, տալանաց և ամէրայից Թուրքաց, և նկատնոյ ժամանակք փառանց. և քէ քանիցս վտանգեալ էրրն ի մարդկեղ հասանէր նորատանի տատասական տանէն Հայոց, մանաւանդ յատուկ հասն հասն Հռոմեական, և հարեղբօրն (Թորոսի Բ), և հարց իսկ հզօր գծնգեալ ընտանոյ գրաւելոյ ի կենաց, ապա և տէրնէն եղբօր հարց Ռոբերնի Բ, ընդ ձեռամբ և գերի տէրնէրն Աղուերայոց. որ է տանչ, ևթէ գրնա քէ տանեկերն նորա՝ կամ իրրև ապստամբք կամակնոտք իրոց յանգս տպետատոս լինցեայ, հանապատ գէն ի ձեռն պատրաստելով տանեանց և տանց, կամ յանձնառատեամբ գերազան իշխանատեան հզօրագունից տեղոյ հարց նորին կամ լինչ բան տգեր ժամանակի խոսիր: Սակայն որինաք և ինչն Լեւոն տարր գնատն յիշատակութեան, զոր յետոյ քաջերէն տերտատոյ ընտեղագոյց, Քաջատեսիլ գնէ՝ ի ձեռն և գլուխ տեղոյ և գիրատնակոյ. հատագէտ տեսատեամբ ընծայեալ տեսիլ գինեն և գերկիր իւր՝ ի տատեսքեալ էնոքեան հետատրի կացեալ Գնեմանեայ և յորդեգրատ Ռոբերն Պատանասան Հռոմոյ, այլ իսկապէս ինքնագլուխ կացով և բացատնակ տեսատեալով Թագաւոր Հայոց. զոր և ժառանգեցոյց յաջորդոյ իւրոց, միայն Շնորհքն Աստուծոյ տնեսէս կոչի, և ոչ ևս Հատնեալոյց ինքնակամիճ որպէս գրեր ինքն յատանեն տան Քաղատատրեանն:

Որպէս ի սկզբանն ազգատատեան Ռոբերնենաց ցուցաս, Լեւոն կրեալ գրդի է Տանէմարտոյ, որդւոյ Լեւոնի, որդւոյ Կատտնեցոյ, որդւոյ Ռոբերնի, և նկեաց ատն յիտատնեհինգ՝ յետ տարեաց ամ կենագրատ լինելոյ հօր իւրոյ. իսկ ընդ ինտ՝ ոչ է յայտ որդան, բայց միայն՝ ի ծերատնեան հատեալ, և՝ ի գեղ է համարել տերտ յետ Քանատատն տաճ. տանատանդ նեղէ ընդատնեմեալ, բատ ատքատնի պատնեին, նրեսնատեալ յինել եղբօր Ռոբերն տանգրատան՝ ի պատատատեն յտատ 1175. որով հարկ է, գՀայր նոցա Ստեփանէ հատնարել տանատատեալ (ընդ Ինիոյ դտեր Ստրատայ տետան Գատնատեան) յատաջ քան գգերատնեան ի Քաղհանեն կատատել, և վատագոյն քան գերազայ իւր Թոռտս խոյս տատեալ նկեալ ի հարքենս, կամ յինել իսկ ոչ գեացեալ ի գերատնեան ընդ հարն և ընդ երկոցատ եղբարցն: Ապա գինալ ժի գատս ընծայելով ի Լեւոն ի լոյս, ի սկզբան քաշատեալ պատատատատնեան հարեղբօրէ իւրոյ Թոռտսի Բ, և յատատս հայրատատեան Բ վկատատրեին Գրիգորի՝ եղբօր Ս. Ներսեսի Շնորհատեց: Թէպէտ և եղբարցէդ տացս և յաջորդ Գրիգորս Տղոյ՝ ի վիրատնեալսն Ռոբերն Երրատատեան՝ ի յինել զատաչին յատրատեեան Լեւոնի, յորն ինչ պատատատեն՝ տանեալ կուչ գնա.

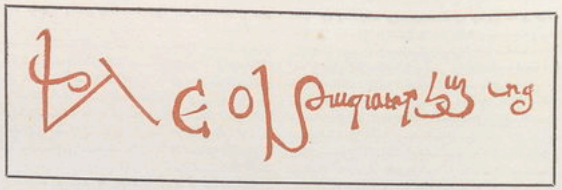
> «Լեւոն խնոն Կիլիկիոյ
> Պատեալ տերով, բնատքատիս բարեն».

բայց բազատ տրեք գատնեմք ատ նատրեիս տեր տանեակս կատել և գերիտատատրս հատնեան տերք, տանատանդ գրատս և գկրօտիս:

Զեք տանեկեն յիշատակ գործոց տանեկատն կամ ատաչին տերոց նորատ. բայց տրչափ է խնատատատրել ի քատզատկատն բատյանեցեալոյ գերատց ժամատանեին, և՝ ի բատց հար իւրոյ Ատեփանէոյ, որ միշտ ինն էր տրեատ գրգռատքեան երբեմն եղբարն Թոռտսի և ատատնքեան կրտերն՝ Մլեհի, գերեզման ևս գատց յատատ չատատատքեան ատատի ատց ատենեալ, հարկ է համարել և գԼեւոն ի նորս տերոջեալ և բնատքատեալ անգատն ի տատատքեան. և բատ ատատան գատեցեան տատատքեան ժամատանեալ տրի հարցն և գոտհին, գոր և ի բատվանգատ գործս իւր է նշատրել: Ալ յետագոյն տրեատն խատնեալ էր և հետագրեան մատրենի գործոյ ատենատ-

բարոյիցն Հեթմեան բամբասեց. որպէս և առանձինն իսկ վկայեալ է վասն մօր իւրոյ՝ Ռիփսիմ, հաւիւրեակի Աբրոյ Լամբրոնացւոյն, եթէ էր «բարեպատան և խնամառու» հիներն ասի, և երկիւղած ՚ի Տէրառէ». որ և յետ գերազարմի մահուան առն իւրոյ Սմբատեանց՝ (յամի 1165), «առեալ զորգեակս իւր զնուռ ՚ի Պապերանն՝ առ եղբայր իւր Բահրամ, և անդ նստեալ մեռանէր գնա» և առ ոչ՝ Թէպէտ և Հայր իւր Մլէհ՝ սպանեալ էր ՚ի մեծաթոի մելիքէ ՚ի Քաղաց ընդդէմ Թորամի (առ Պասու), այլ Բահրամ հաստեալ երեսի ընդ սուս. զէմ անյիշատակ բոլորեամբ զերծրորդեան, և զմայր նորին զդեզբոր իւր, և Հայրապատ իմաներ, հանգերձ բարեչուք տաւարովքզ եղբօր իւրոյ Օշնի՝ առաւն Լամբրոնի. ուսեալ լաւ լատ կարի գրեանցն բորոք բարոյ կրեանցն Աստուածոյ, յամին 1210, Լեւոն յանդարձ առաքեաց ՚ի գանձն իւր, ԱԵՕ, և Հայերէն զրատրէն Թագաւոր Հայոց. որպէս տեսանի ՚ի նամակ գրոցս, և որ սկսեալ է այս՝ ՚ի սուրբ պարզեւատրէն տաւերց յամի 1210 առ վերդիվերայ տապանն։ Ալլ անելիցայ ես է զի բան անհրաժեշտ Հարկի ժամանակին և վիճակին՝ վարժեալ էր քաջ ՚ի գիւղատրութիւն, և անգաստին ՚ի պատերազմ կին անեալ ժամանդ ամիսոյ իւրոյ կարգեաց (յամի 1203) զԹոռչէն Քաւն եղբօր իւրոյ Համազասպ՝ և որդի Աղուերայ իշխանին. և յորժամ Հաս ՚ի Կիւռիքեան զբոյր Թագատրէն Արքայոյ, զդստերի իւր Ռիփսիմ՝ համ անուն մօրն՝ զՀեւան յանգիտ կինամէն Աղուերայ, նոյնս յանձնեաց տեսանել և զատերարկել։ Բայցայեալ անկեալ լինի և երկարակեացքեան մօր նորին և մեռանի առաւգաքեան ։

Ձնորք Պապերանի և Լամբրոնի ցոյն ժամանակս Հաստատութեանք կային ՚ի սպառս. կոպեցաց, և Հաստեցի է՝ Քէ Հանգոյն որդւոց նորին՝ մարգեան և որդիքն Մամիանաց ՚ի յոյն լեզու։ Քանկորատա Մեսրոպ բեպոքիր Թղթոցն և Հրամարանին առեալ առ ասպետս Հեռանգաստանին, յամին 1210, Լեւոն յանդարձ առաքեաց զնոյն ՚ի գանձն իւր, ԱԵՕ, և Հայերէն զրատրէն Թագաւոր Հայոց. որպէս տեսանի ՚ի նամակ գրոցս, և որ սկսեալ է այս՝ ՚ի սուրբ պարզեւատրէն տաւերց յամի 1210 առ վերդիվերայ տապանն։ Ալլ անելիցայ ես է զի բան անհրաժեշտ Հարկի ժամանակին և վիճակին՝ վարժեալ էր քաջ ՚ի գիւղատրութիւն, և անգաստին ՚ի պատերազմ կին անեալ ժամանդ ամիսոյ իւրոյ կարգեաց (յամի 1203) զԹոռչէն Քաւն եղբօր իւրոյ Համազասպ՝ և որդի Աղուերայ իշխանին. և յորժամ Հաս ՚ի Կիւռիքեան զբոյր Թագատրէն Արքայոյ, զդստերի իւր Ռիփսիմ՝ համ անուն մօրն՝ զՀեւան յանգիտ կինամէն Աղուերայ, նոյնս յանձնեաց տեսանել և զատերարկել։ Բայցայեալ անկեալ լինի և երկարակեացքեան մօր նորին և մեռանի առաւգաքեան ։

203. Խիստ փոքր ձեռագրի Լեւոնի Ա, յամի 1210.

Ընդ Մլէհ՝ զԱրքայ Հեռանգաստանի և զԹոռչէն Քաւն եղբայր նորին՝ ՚ի գերութիւն ՚ի Պաղտատ։ Եւ ՚ի ժամանակին յայնմիկ Ռուբինեանք ունէին զամենայն զերկիրն Կիլիկեցւոց մինչեւ ՚ի Սելեւկիա և ՚ի Տարսոն։ Եւ ՚ի ժամանակին յայնմիկ Ռուբինեանք ունէին զամենայն զերկիրն Կիլիկեցւոց մինչեւ ՚ի Սելեւկիա և ՚ի Տարսոն։ Եւ ՚ի ժամանակին յայնմիկ Ռուբինեանք ունէին զամենայն զերկիրն Կիլիկեցւոց մինչեւ ՚ի Սելեւկիա և ՚ի Տարսոն։

նամակագրութեամբ և դիբերով ընդ Ձեռամբ անկոյսն և ի՛ սմա ամառանալ խնամեաց. բայց անոգոք և անձնեղոյ առ ամենայն գլուխ՝ որ ոչ առ գլուխ իւր համարչիցի, ի՛ առ՜ մանս ընդարձակ և ընդարձակելի տէրութեան իւրոյ։

Զպարսիսն բարուց և զօրութեան նզուա փարթ ի՛ չառնէ անկեալ ծանօթութիւն Պատանեաց երկրին, անհնազանդ նուաճեցան ընդ Ձեռամբ նորին, որպէս երթեալն երեցուն. և ինքն Լեւոն բան ընդ նմին օրինակի ընդհանուր և զօրութ դէմս եցոյց. որպէս զի հաստատեցան և միաք ամենեցուն որոց երթեալն զօրութեան խոստովանեցուցանել էր ի՛ նմանէ զինքն Թորգէին։ Այնչափ եղև նզուա Լեւոն. « և ոչ » ինչ պատճառաւ եղև վերադիմելոյ », ասէ պատմիչն. և յաւելու՝ զոյն բարւոյն, ևթէ « էր ոտ ոչր ի» մտաւոն և հանդարտ. ձեռագործ ձեռաւ, և՝ ի գիտու-

Լեւոնայ

204. Լեւոն Ա, բան ոչին յառին մատնի.

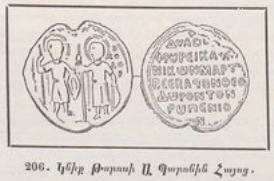
» թութիւնս քաջութիւն, և արիագոն չամենայն գործ » բարութիւնն՝ ի մտքէ կորեան և յանօգնածութիւնն, ա» րագ և զգաստ երեւս »։ Կաղապատ նկարագիր, հշմար» տեալ՝ ի Լեւոն չամենայն գործս իւր. հանդարտ ասէր մին, չէ՝ ի չեռին խորագիտութիւն՝ որ է խորամանկութիւն. գիտութիւն քաջութիւն, բարեմասնագիտ փարձով մեկնէ չանձնեձնեհաղ չանդղնութիւն. արարքներն անվրէպ, որով մեզն չանգնաց երթեալն ի գէպս գժամարտիս. իսկ զարարքն իւրեանց ինչ ինձ գիմեցուին ոչ ասէ, և զառաքութիւնն ձեռնն և գրոի, մեծագոյն ուխատչաց իշխանացն վիճակ՝ ըստ իւրաքանչիւր պատչառի չորդացն. և ի՛ վերոյ ոչրոյիկ ձգեալ առ ինքն գիմեզանալոն կամ զարտասուն և զանձկալու անոգս պատճառս և ոչխարհս կողմանց կողմանց, և բերելոց մերձաւորագ և հեռաւորագ, կամելի ինեղուել ոչրով գնամարտ

անանց. և ընդ այսոսիկ բազում անգամ, և երբեմն նաև ընդ հրամանաւ բարձանեցն[1] խուժկին երկուսունք ի քեզմէ ահան բառնային. ևնոյ տասնաւոր որդի զերծուեցաւդ դիւատուն այն. և զորմէ յատուցին տղայոցն անվնաս բանիւքն Տեառն Յիսուսի զրուժականդ խուժդուժ դիւացն ի փախուստ, և գՀետ մեռեալ կատարէր և հազած էր մինչև ի կտրանոս Ասպատանդ քաղաքիդ[2] յաժամանս Ջահանայ, որ ներկա ասշմանամիէ էր յայնժամ ընդ բանիսն երկերի երթոյ և ընդ Աղաւթարան։ Աչքան զարմանալի և զերմերգելոյն են Հանճարեցաւ գործոց այս, մինչև հանգ բանիւ մարդկեայ Լեւոնի երկուց արդոյ Զօրավարացն Գէորգեայ և Թէոդորոսի, մերձաւոր տեսլեամբ իջելոց ի բարձունց երեցից Աց. Քերեա զի ևեթ զերջիք կամ անգամ էին նախերեք յանուն Աբրոցս այսոցիկ ի բերելն անդ պատճառաց։ Ելիէ զքարան մեծ էր պատան Աբրոցս Հզօրաց և առ հզօր նախնիս մեր, և առ օգնական Նոցին և յայժմուս, վկայեալք և չընդատելոս կասկածեալ հնձեալ այս մերոյս Ա. Թոռոսի, Թոռն մեծին Նոբրինէ, որ զերկոցուն էս պատերբս անի զուարկեցս ի միասէ գիմի, ի միասին զրէ յանդարձն, յանձնեալ զինքն ի պատրաստեալ երկրացուն քաղցեալոյ վկայիցն, Թէոդորոս Ագռաստաս Առաքինոյն։ — Վկայասանն վաչմամ զմի ի Աբրոցն միայն չիշէ զգալիքն ի լուսնեան պատերազմիս.

« Քանզի Պատասն էր առատկուղ,
Ի Գևոդէ սրբոյ նոցին[3] »։

Ալ նքե առաւելագոյնդ Քաղքի այսպիսոյ տեսլեամբ ցարքն Լեւոնի, զարմանալի եւ իսկ մեծատարսին նորա քաջութիւնն. խոկ որ ի յայլոցն Լեւոնի տեսիլ հանորց, և վասնորին տեղն հետ յորումն ի նա երթոյցդ ազգացոյց, ընդ այս ոչ են զարմանք, զի և չէր մարի այսպէս լինել։

Եթէ ոչ զարձ տեսիլն պահանջէ՝ ծանրագ իցեն անձն և առնելն Պատասոյ[4] և չեզնասդ արշաւանացն և կորուստ, անեղբայրդ են երթն, լանալ Քերեա յայսմիկ ժամանակագոյ առ պատերազմոյ, այլ յամենայն մերոյդ յիւրեցեալ տեսլեամ ինչ այլոյպէս Քեամբ. յորս հետատարացն վարքանեն է ծանրամակարդն և վկայդն անհնին գրատ, այն է Գրիգորի Տղայոյ կաթողիկոսի յԱղուանս կրատարելի. որ քէ և զանուն իսկ տատատանդին ոչ մէջէ՝ այլ զդկան ոչխիկ առանէ, ցաւցանելով յետ գերուքեան Աբրոյ փառացին և արշաւանացն յԱլանիք եղեալ գ՚ի մեր կոյս արշաւանաց։ Եր. որպէս յարտատ-

206. Կնիք Թոռոսի Ա. Պարսին Հայոց.

րի զի ոչ ներէր Լեւոնի՝ այն ինչ յիշեալքն Քերեն հասելոյ զգաստացով լինել լուսո ժամուն պերոյեց, հարի առնէր անշնորհն իւն երատրքեան և անատոյ սրինքեան, եթէ վասնել կամէր զասեն և գՀոտասա նորին։ Չերկասեն ևս ի վար էարկ պնդատրան և Հետագրչա Պարսին Հայոց. հանգոյն իւն նախնեն տղգատցոյն մատիկնեան վասհանեանց մեռատրեսոյ սակաս ոչ Քեամբ երատրցոյն սասաս ասիրեցուցանել զԱշտեանն քան եթէ անձնեանս յորմեսեանս գերել. և բան ոչ տրուք կարեսոյ յանանկեալ տեղոյն։ երեսնեցք յոկ տրատիր ի վեր երեսոյ, և տղգատի գրոյ տատեալ ի կողն համարեին տր Քոտ-

1 Տես գանձատի տեղագրս և Տէղագրու Քեամբ, յԱէ 214։
2 Աատատագրեցին Աբրոյս ոչ միայն առ քրիստոնեայս, այլ և առ պղտկեան երեսի հետևակոյ, որպէս և ի Նիկն տատրոյ յատուցս պատատատեան Լեւոնի՝ ի հետևոտատ և յատկատի պատերազմն Նատատրեսի, յորատ Հինգ Տարիս տատեաց կրօնից անհնարին քաղքեսեանք կատեալ կատրեցան՝ ի գեղ երեսն Տատատ Հնձելոյց Աքեատոյ՝ որոյ Աատատ Հնատան, յորժամ յեռանին միայն Տեսրտատեան կենդանի՝ Հիացեալ ոչպէսկան ընդ բատատատատի գրոտ քատերեան, գնա ընդն Հատերգեան Ս. Գևոդոյ, և ատերեսին մի տոչ քատեն ի մեզ, և երբն ոչ ևս նատ-Նիրը գրեսեալ՝ ատհատ ևս, բատեալ գրոտ գնդն Աատր Զրատրոյ բատատեսի գՀատ-դերեա նորա և գանգատ ևսկ, ի պատհատերեան անհանգ երեսեանց։
3 Հեն Հատատատ պատեզ տատրեն Երատերեանց, և վերհատ որ քատ նատեսի գերատեսի, երատրեսոյ կատ յատեն երատրեսի տատեն գՀատատ. Գր. Տղայ երատեսերատան գերեսի տատատրեր Երատատ, Հատատ և Տատատ. Երերատ Քատրս և Տատեսեան կոչ գՀատատատրան, և յատհատ Հատատ տատատեսի Հատղայ և Գատհատատ. Երերեսեսի պատեզն և Աբրատ Քատրսեան տես տատեն։
4 « Քատր գրերեսն Պատասն
Աերհատղատ գերեսի
Որ ի Նատհատեսն Աերհատն։

հոմմանս Գևոդանեսիկոց. զոր յայտնագոյն ևս ատանդէ Կիրակոս պատմիչ, (Քէպէտ և ա քազատ ինչ ի Համատատ յանոյլ պիտի գիտի), և զերկուսին ևս ատատատ-ատան Համարի զուարց զորաց ատատանին Հաղորդ և ատատ Լեւոն զդատ պատատանին և զատատոյսվ լինել։ Դատատատատ. այլ պետք յայտ. դի ի ժամատանին քատ-վին (1187–90) քատեալ էր իշատատքեան Ա.Քատիկոց տեսոյց քատատքատն ատատ Աատատ Ատատիք և Մի-Նատիատատեսի, և ատ Հատատատ ատատատ գերատհատատ Հատեսոյ անկեալ էին ընդ Հզօր Հեռատ գերատհատատ Աատատհատեսի, զոր տեսոյ գերատեալ ի Նատատատեն Կա-լատատոյց փատանդ ի Պատիատն և ի Աերքատ. և ատ-Նատատ տրեսեն գերծեալ ի կատատատատոյ վրէժիսդրատ-քեան փետերքիկոյ կատեր Աատատատ, կատեցատ Հատ-քեան փետերքիկոյ կատեր Աատատատ, կատեցատ Հատ-Նատեյ գՀետ։ Իակ զատրեա տրեսեատեան Թոռքատներեն գրզահեն զատ, կատ Հետատատատեր՝ գրատատատեսեն ի գրզահեն զատ, կատ Հետատատատեր՝ գրատատատեսեն ի

« Քատհատատ տեծի տատեն,
Քատտ ըն տեն զատեր Նոցին »։

Քատտ ըն տեն զատեր Նոցին »։

քատատատատոյ գրատատատեն։ և զատատ տատատ. և զերատ-քեամբ զատեատ. ի Տեա [1];

Եւ. Քերեա տրեր է յատատատեր և ի Հետ տրեսեն պատ-տատեն Ակրատատ, ի ժամատանատ ոչ տղղատցեան զատեր, տղղ տեսէ ի քրիստատատան Զատեր տատրտ. և Հատատա-քեն տատատեն Հատատատ կատ զատատ տե ներեն էր (զոր նա տատատն Հղզոց տատ). և դի նա տեսէ տատր բեր Հատհատատեսր զատատ դրեսն, տեսի տատտ զատեսեն. « Զատատզատ Հզն. ի վերտ Նզատ (Լեւոնի), յատատ-« զատտոյ. և զդեատ տա Լեւոն պատատատն, տղղատ. Եւ-« քէ ոչ Հարեսատ բեր Հատատյ քեամբ ; զատտա-« քեատ զօրտ Հետ ի տատ տատեսի զատեր Աեսեատ-« Նզատ բետեսր Երերի զօ, տեյն տա Հատեսատեր Հատ-« Նզատ բետեսր Երերի զօ, տեյն տա Հատեսատեր Հատ-« ձեր յատատ զատատեսեատ քրիստատեսեց պատատերտ « զտա, զրատեր քէ յատատ քեան Քրիստատեր ձերտ բեր ; « զատձատյեց զտա ի տատ ձեզ, և զրատրեց զի զրատատա-

Աերեն տատր և գերերքեն
Զատրտ ձեատր Աերատրեն . . .
Նզատ բետ երատեն Տզրատեն
Աերատ տատերատր Հղզոց տատեն,
Որ բետեատղ էր Հատղատրեն
Ատեղատ Հղատ տատեր ;
Ատ տեզ Նշատ բետեր գերեն
Ի տատրտատեատ Հատր Ատեսեն.
Նշատ ի տատր տատեատեատեն
Ատզատատատ գրատ. Նզատեն,
Հատեն բետեսն Աերեսերեն
Ատատեսատ գատր Հատեսեն.
Ատատեսատ գատր Հատեսեն.
Ատատեսատ գատր Հատեսեն.

րոց վերայ գիշերային յարձակեցաւ գունդ տասուն Սիր Գազիի, ընտիր փառակի տգրտա. հասանելով Լևոնի. բայց ոչ միայն ոչ յաղթեցաւ զորանոյ գրեթէն, այլ և տարաւ. ի տեղւոյն անաղ ինդիներն Լևոն նոյնօրինակ զգայ գնացիք հրամայ[1] ի բաւ եարկի գրեթէն, կոչաս և զթերգասացն՝ որ կոչիր Տիմիի ասիրայ, և տայն, և ընդ նմին այս երկիրերիր ի պատ-պանաց, ի վրէժ տալոմանն տալոպանեին իւրոց (Պազ-ասինի): Եւ զայս տեսը յիւրոցդուռ ասի իխանութեան իւրոյ (1188). յորում ամի չիներաց և գնակցայգործ զարձանալի գրեանն Պետրոսոյ, և տրձանագրեաց պատ-ծայի յիշատակս, որպէս ասացեալ. ի տեղագրու-թեան քաղաքին: — Գործ զայս ժամանեալս. եղև և առաւել և վերաշխատիքն Լուսաւոր ամոյի՝ ի Հեթ-ումեան Շահնշահաց, զոր յիւր գործոյն կրթեաց Լևոն, տեղի ապատնեի և գիմամեցաւ կորելոյ ընդդէմ ամբո-ցաց տրեանեան հարատոյին կողմանց կիլիկորդին տեառն-նեաց կապադոկիոյ, և տյնու յաղթեցաւ գրաւել զնեղայաքաղք նահանգին՝ գՀեթում, որպէս ասաք յետ-քոյր վերադրելով բերդակալին, ի Ս. Լամբրոնացւոցն: Քայտ այսու լինի զի ոչ տակաւ բացագոյն քան գրիկի առմանեաց կիլիկիոյ՝ նուազելոցաւ Լևոն. քանզի և չէր ոչ նորա և ոչ նահանգաց իւրոց տանէտեան եին գծնալ իւրեանց իշխանութեան և երկրակալութեան. այլ բատ նախնեացն առաքի որ՝ ի Թորնիկացւոն առնդակաց, « Աստման քա-» նայ՝ գէնն իւթանց, որքան հասանէ՝ այնքան ունի ». և Լևոնի հասաս յոյժ էր գէնն, և առէպ օրևոյ նոպա-գնեաք յաղեցալ պատերազմաց. և նա առաւել առագաստ ըղձիւքն, զորոյ Թեզնա՝ ի ակզբան ինքն իակ ոչ գնեաք գրան և գասնան, բայց նոր՝ գիագատրական նկատ փառս, առ որ պէսոյ համարեք յոյնած առալ երկիր նոպա-հնոյ. բայց և չափագրելոյ իւն, գի մի ընդ հզօրագոյնսն ընդհարեալ ոչնչասցեսցուս: — Ի սորին ասի գրեալ էր սրեանեանն այն գրոցդ, առ յոսան խրնեանիր. և գի առ ոչ ըստ վարելի հարկերնասրա ինդ ժամանակութեան տի-բէր սիրեան ընդարձակագոյն նահանգաց և ազատաց, այլ ըստ հարատատութեան, ոչ ինդ խղճէր և Լևոն՝ կարելի գասնանեան նորին և գերեն առնգատանել. մանա-ւանդ գի նա ոչյաղեն՝ բանտարեր գիմեանց գրիստա-նեից, զորս ինքն թափել նկատէ՝ ոչ միայն ազատական-լութեան այլ և խաչակրութեան օրինաց: Քաշխղելեն Լև-ոնի առ այս՝ ընտանի չիսրեք բազմորի առյոսանին՝ խրճո-պատեան. յորմէ՝ ի բաց կորելոց գրանգանակ և ի-առերաս, այլ և Պետրոսի գաղաք. և յաջորդ բաղդեան

արքաւեալ երթեին ընդ հետս մերձն՝ ի կեսարիա մոր քաղաքաց փոքուն Հայոց, և պատրաստ մերձ յառաւել, ասիպետաց զառատանն՝ տալ ընդ ոմեր և ընդ Պետրոսի ահի յոգուտ, և գործոս հրամայ ընդ նմա՝ գալաստ գեղա-ն:

Զ. Քանզի պատրաստ ասրեն երթեին հզօրն Պետրոս-ոսեն գրաղեալ էր յոյնքարն Պարսից, ի քանակ գառնս արևմտեայցն անդր Հասառատից, հինդ ամաւք ևեթ գինի պատրաստութեան Լևոնի գրկեալոյն և գանդրեք-տակ գինդերան և գնաստատ ամենայն կալատածոց նոցին՝ գնդրատալ ի քաղաք, հանգերձ ամենայն որբևեթ ասրեն նորին յատրատակեալ (2 Հոկտ. 1187), սրեկալ ընդ զօ-րութեամբ քաղին և գնդի իւրոյ. յորմէ սպրատալ ա-ռանեցան և՝ սուգ եմատ ամենայն քրիստոնէութեան, մանաւանդ սրեանց, որ և շարժեցան՝ ի նոր խաչա-կրութեան: Աչ մինչ չև ընդհատարտ հռչակեալ գործ գե-րութեանն Լուսաւորչի, և երրորդ անգամ գամբարել գնդից յաղագութեան նորին, յամսի յունուարեան (1188-9) յորում անխոնջ ընդ ծանիցերս Պարսից, մի առ մի նռանեալ գամենայն քաղաք և բերդ քրիստոնից. գեր-կուս միայն գժ ասրբազանիցն քաղալ՝ ի քիլիկիոյ, գՀե-թում և գՀասպատ, և մերձենալ յերրորդն՝ ի մեծն Պե-տրոս. գյղրևալոյ ասպետին ամենայն սրբոն ասիսա-օրևոյ պատրաստութ ասրեալով՝ ի նռանեանն, գԱկոնեն և գԵռրզ [2], և գհզաշխարհայնոն: Դարպասի և Պատրաս-ոյ երկիրս և վտոսքիրն Պետրոսեանց գամենք հզօ-ասրեանն կանգնոյին գաշխարհային անդիմանաց, որ հռասրեօրէն յետ նռանեալոյ գՊետրոս՝ մեկնոյ էր՝ ի ասհ-մանս Լևոնի. բայց ասրբ՝ գի խռնասրելոյ ասոյի իր միայն միասեալ իշխանն փառնի, և գի ըստ գհնգեան մե-ծի պատրաստութեան սրեանեանցդ, և մերձ ընդ մերձ գասանեան գօրս նոցին՝ ի կողմանս Տիւրասի և Պատ-մոլդոյ, ոչ միայն գայս ևս նռանեալ ոչ ժամանակ կրթել գասնհմանս Հայկազնեան, այլ և ընդարձակելոյ իսկ նոցին ևս պատնառս: Պետրոս անդէն՝ ի մեկնել Պարսկաստանի անդարտանդ՝ ի պատրաստութեն երկրին՝ զոր ասն ևեթ Քաղհեալ էր՝ ի քրիստոնէից, Լևոնն՝ որպէս Հաս գրասնան գեղեալ՝ ի բարձանց լերանց իւրոց գզօրս նոցա և գնասրեմբր, խոպանաց անկաս. ի վերայ հիսասնից բեր-գեզն երկոցուն, Պազրատաց և Գոպրասակաց, որք՝ ի հա-մար իշխանութեան Պետրոսացւոն էին, և ընդհարեալք Տատարականացն և Հիւանդանդին ասպետաց. և իրրև գերծեալս ի ձեռաց նոցին և կռզատաս յայլազեաց գրատևաց ընդ իւրով իշխանութեամբ. գնպատակ ընդ-

[1] Զգան հին հիշատակարանի: Հաս. կրկնէ վկրկրած.
« Հզմատրա ասիսրն ասհաս,
Յնասրա մեծն հասհաս,
Հնրսրեա հզե կաշաս,
Եր ընդ գանհաց փախանհակաս,
Յնհասրա զրզ պատհաս,
Եր՝ ի յատհասրն մեծ ահեհաս,
Պրա ասի բազում ահհաս,
Եր ընդ ատհասրն գան հզեհաս»:

[2] Պատրեան Պատհան կոչի ինչորդոց, ՕՅՅՆՇՈՇ, և ի մերձ ի Լատրդիկէ, յասելիչից կուսէ. նրերորդ Գատրնի, Հ.Յ.Յ.Ն, ստ Ռոմա-գեան գեասէ, ասելասրն յԱրտրոյ: Ընդ ասրեն չիչէ և զոյլ ասհոր գրեհսն ժամանակիցից կոմսիկոս ասր Գրեգոր Տեղ. ՍՈՊԻ Ռոմա-սոպէի.

« Ալե որ Սիհնան է ասհ ասհէն,
Կռան. կասրեան ասհանհեն.
Լատ եւ բզՈսրզան ասրեհեն,
Եր բզՊեզատ ասհհասրեհեն.
Ընկասրն ասհոր գան Հզսրեհեն,
Եր որ գրհան. լսրբ Տատհեն.
Ընդ Հզսրեան ասհոր գասրհասրեհեն.
Ռոմա Բզնեսրզան կոչեհեն »: և այլն:

կասրեալ Ժամանակակից կոմսիկոս ասր Գրեգոր Տեղ. ՍՈՊԻ Ռոմա-սոպէի.

« Ալե որ Սիհնան է ասհ ասհէն,
Կռան. կասրեան ասհանհեն.
Լատ եւ բզՈսրզան ասրեհեն,
Եր բզՊեզատ ասհհասրեհեն.
Ընկասրն ասհոր գան Հզսրեհեն,
Եր որ գրհան. լսրբ Տատհեն.
Ընդ Հզսրեան ասհոր գասրհասրեհեն.
Ռոմա Բզնեսրզան կոչեհեն »: և այլն:

կասրեալ Chastel-Rouge, ի սահմանս Տրիասրեայ. Գէտ Bex, ասրե յԱրտրոյ. Բասրեալ Bursia, յա-հնեկ Որուսրեան. Ընդ ասրեն չիչէ և զոյլ ասհոր

հնեաց կամ գաղձոց անգրէն յատակաս Հիսանգասանեն, » ի մասրիսի հիսակասիցն իւր. զՊապրատ իրքան սեփա-կանեաց. Քասանասակիցց գիսպատ յիշատակարէր ասն ազ-գապես (յամի 1193), յայտ առնէ՝ զի ոչ միայն յԱնտրոյ, այլ և՝ ի վիճակ Լևոնի գէմ եգեալ էր առ յատանին միսիր, » այլ ոչ վատահացաս. այսպէս ասելով. « Գաց՝ ի ասհ-» մանս Աչտրոյա. և քանիսս ասերեալ գաշխարհն և » գամուս նորա.... Կամիցաս մանանել յաշխարհն Կիլիկ-» իոյ, նոյնպէս կարձելով գնաս (գՀայս) ասպրիս գոչ-» քանզի գուցայ իրրև գասիճ գօրասր, որ և գասանայր » իրրև գազան ասիսր»: Իսկ Լևոն՝ որ ըստ ասասանն՝ երբեմն երթայր և ասհանդասիր. վասն այսպիսեաց պատճառանաց սրեանեան գործոյ ոչ միայն յայտնեցաս այլ և հռչակեցաս. այլ քանզ և պատճարելոյ. և ատ կին-դանական ընթերնասելք գրեալսն ի ժամանակակից, պատրաստել կամ պատասխան, գիշեալ և՝ հաչասրեքն ընդ ասաս, և հասեալ՝ ի ծերութիւն կարօրի, փայլէր ա-յեցեն և ապրատական փառաք: Ի միասՀ ժամանակի՝ ի յետին քասն ասն, երկարեին ասքա՝ գիսպատիչ յատեսաս. Պապահասին յատեալս անհատական ասաքեն մեծաք և հզօր անձինք էին, գերազանցեալք քան գյղացիս՝ ի ասհրադրել և՝ ի յաշխարհս երկասց, և՝ քաջասրեան, և՝ վարչասրեան և հիմնասրութեան. Այս ասհնոյն յայտնի է պատմեալսաց. այլ ոչ և այն, գի՝ ի ժամա-նակս Լևոնի (մեծ † յամի 1190, սկսեալ ի 1193), ասքասնեալ մեծաց Լևոնի իրրև ժեր-կոցաս մեկին, և հռչմիրք բազմասնասրեանցիք և կարա-գասրեանցիք ազգ, մեծ ասն՝ ի մերմ մեծաց եգասերբ, բնչն Լևոնականն ասն Պարսն Հայոց. միայն ասհատրա-քեանց Թագ հպատակասցն և ազգասրեան երկրին Կիլիկեայ ի հռչմիրն Պետրոսեան. ասրեցն է կոչեցն Աչտհեանց Փրեսրերկոյս Ա. Շինա-ծագասն կայսերոյ (Barberousse). ասն որ յատրս երթ-ասատրգասրեան երկրին պատրաստակաց էր գնալ ընդ Բ Խաչակրաց յատրասրեան Պրկոյ երկրին, և ոչ խոչ կասհալ՝ ի պատճառս մահասան հոր իւրոյ (1147) երթեալ էր ասհոր, այլ և ձեռնհասին գործ ասրասրելոյ ընդ ասյոց վհհացոյց ատհրդոցոյց պրատանին: Իրրև՝ ի գատատան ատաց Հետ Թագաւորելոյ ասրս՝ չգիտ էր յայտ գատաս-նակի գործոյս Հայոց գործոց իւրոց քաղաքական-նոց և պատերազմականաց, պէտպէս բաղդիս, և ատա-նէ ևս Հաչատակասքեամբն ընդ Քաղհեացսասրին Հե-ռասիոյ և ընդ Խոպացիս, ասնցն. Համասխարհական ին-քնասրասքեան, Համաքրիստոնեական գիմեն գործոյ գիմեն գրեհսոյ գատեցոյ Հասրհոյ. ի վերջ ասքեն Նռանեի մեսրհոյ գատեցոյ Հասրհոյ. ի վերջ ասքեն

ԳՐՈՒԱԳ Բ.

Ա. Գագատատ Գ Խաչակրաց, առաչնորդութեամբ փիլտրիկոս Ա կայսեր. — Բ. Մահ ատրա, և խորհուրդ բազատորեան Լևոնի. — Գ. Դաւճօրդութիւն ևս դաչնակցութիւն Լևոնի ընդ գլխատրս Խաչակրացն. — Գ. Գատաճատոսին ևս Լևոնն.

Ա. Ոչ էր անտեղեակ Լևոն մեծի և ասհատ զօրա-քեան Նոցոյ սրեանեան ասխորհակացին (Աչտհ ատի-նի), և, յառ իսկ հատնարեր՝ առ՝ ի նանհաչել գշուժ իար փոքրագոյն, զոր ատատրագրանեին չանաք, և չե էր հասեալ՝ ի Նգատատին. այլ ոչ սրեան իարով էին գնեան զգրաքեանք ասն ունէր նոգասրել՝ ի հզօրէն, զրասն յա-ասյ Նեպահակցքեան և ազատեան ասյոյ զօրասրի, և վհհացոյն չատհանոյ իշխեցոյս ասյոյ ժամանակի, և անձնհատասրյ գյասի կացելոյ Նոցա (Գ.) խաչակրաքեան. ասրեցն է կոչեցն Աչտհեանց Փրեսրերկոյս Ա. Շինա-ծագասն կայսերոյ (Barberousse). ասն որ յատրս երթ-ասատրգասրեան երկրին պատրաստակաց էր գնալ ընդ Բ Խաչակրաց յատրասրեան Պրկոյ երկրին, և ոչ խոչ կասհալ՝ ի պատճառս մահասան հոր իւրոյ (1147) երթեալ էր ասհոր, այլ և ձեռնհասին գործ ասրասրելոյ ընդ ասյոց վհհացոյց ատհրդոցոյց պրատանին: Իրրև՝ ի գատատան ատաց Հետ Թագաւորելոյ ասրս՝ չգիտ էր յայտ գատաս-նակի գործոյս Հայոց գործոց իւրոց քաղաքական-նոց և պատերազմականաց, պէտպէս բաղդիս, և ատա-նէ ևս Հաչատակասքեամբն ընդ Քաղհեացսասրին Հե-ռասիոյ և ընդ Խոպացիս, ասնցն. Համասխարհական ին-քնասրասքեան, Համաքրիստոնեական գիմեն գործոյ գիմեն գրեհսոյ գատեցոյ Հասրհոյ. ի վերջ ասքեն

է հասանելացուցանել զնոսա, նախ՝ արդեամբք, և բա-
ւական թագաւորութեան կազատեա և իխանու ընդ ձե-
ռամբ ունելով, բան այնց ժամանակի օրինաց սահ-
մանեալ, (զորոց հասանգոյս տեսանէք երջանկս քան
զառաքեալսն), և ապա թէ ինդիր առնել բանիւ. զան
զօրեաց ի սկզբանն ընդարձակել զսահմանս հայրենի
տէրութեանն, կամեալ անթ ալիք զինից լերանց Տաւրոսի
և զծովուն, և տարածեալ զօրսուն ընդ արեւմտա՝
անեայ քան զդեւտերմիոտ Կաթուկեացսն, այն է Քա-
ղտիոն Ակիվիոց, առ ժողր ժողր նշան սինդն ի ծոցն
Պամիվլիոյ և ի մեծ քաղաքն Ալաթիա, և անցեալ ընդ
լեռնականսին, որպէս տեսաք, անգր քան զԴատրիա,
ապատեալ զՀնդաս և զՄաւսիլ. կառեցուցեալ յոյսով

207. Փրկարիչ Ա. Շնհակերտաց, կոյր Աստուանց.

կորմնանէ՝ զոչ սկայ տէրն Իկոնիոյ և Փռիգաւն Ազիոց, այլ
յոյնսամայ ներքինեայ վասն առատին հերձուածոց և բար-
հաձգութեան որդւոց Իսրայ, միւնոյ ապատեալ տնանց ի
նոցանէ յինդին իակ Լեւոնն, առ. զդէմ ունելոյ այլոյն եղ-
բարց. իակ ընդ արեւելեցոյն ձգեալ զրաւական իր մինչ
չև յԱլիմանս, և անցելով ընդ գրունս նորին՝ նուաճեալ
և զբերբերաց ասշմանապաս Աֆոխոյոյ. զեղոյ ժա-
մս Թագեալ՝ ոչի սպառ. Թագաւորեցն յինդինն զառաբե-
կան երկոյն մեծապատաս առ Բրինձն:

Աւոյ մինչ զոյշասի տարածութիւն երկրի և զդերիչ-
խանութիւնն ի վերայ վաթսան կամ եօթանասուն պա-
տանոյց և բերդատեղոյ բանական ինքեանն գրեալ յընծա-
յումն Թագաւորութեան, — մանաւանդ զի ոչնս բարձա
խոյակս Թագաւորութեան փառնկացն յարևելից՝ կորըս-
տեամբ Լրատուիսն, (Թէ և սակ սեամբ կոչէին սկ-
պէս զաշընկերիցիկն). և զի և Ակոյաս ևս ի Նորն Ներ-
ձէ թորնեաթ Թագաւորութեան, բան սահմանեցաս. Թէ
նշան ինձ ժամ ամբառնալոյ գլուխ Թագաւորիչ յերկրի
սոս խնամ, ի միշի երից սպրակաս և սպանդն մեծ ազ
ազգաւորութեանց, Քաւեաց, Թուրքաց և փռանկաց. և
ի թարձրագոյն գլուխ լեռնացոյ ի կոպրն Աքսմանաց
կաւոյց զանն, ի նմանէ ընդունել զնշան, նման ևսի լի-
նել ինձ, սեամբ լերով. և ոչ սպրակ միայն, այլ և յայլ-
ժէ. և ի գերագանէ գլխոյ ընդունել զերան կամ գնաւա-
նութիւն Թագաւորութեան, ի սրինգիան Գ. գրելոյ ի վերջ
կոյս 1189 ամի, սա ինդն Լեւոն, որպէս և սա կամ՝որ-
կա սէր Գրիգոր Տգոյ, համանման պատանին, յորդո-
րելով զերկրորդն և կարկեցաքար ժամադակիչ Աքսե-
մանայ՝ պատրաստելոյ ի գիմել յազգսսութիւն Սրբոյ
երկրին, գնաց, ընդունք և անձամբք, և հաստատ նոցին
ընդունել ընորհս հագեցութեան: Այլ կամ՝ի Գրիգոյ ա-
ռի Քաղաքացապետին՝ յանէտ խրախուսել Լեւոնի,
կամ մանաւանդ գեսելով գերկնեա յաստ Նուխրա-
Քիսն Գաբելիսի արքեպիսկոպոսէ Տիւրսի [1] և գոյլոյ
յոյսերից յոյսերսա, ի բանսան ազնուական և ազա-
տութեան Սրբոյ քաղաքին և արեւելեան քրիստոնէից,
բազում հաւատացեալ է՝ թէ կամելոյ գրեալ էր և
ինքն ի ձեռն հրեշտակոյ սա կոյսին մեծ, զորոյ խոր
պատրաստութիւն գալատան յոյսերս, խոստացեալ
զոր յօրհնեալութիւն նմին՝ բան հրամայ ձեռն բաս-
կանի, և ինդրելով ընդունել ի նմանէ զարքայական
պատս. որպէս զի և ի սպառ անկասկած լիցի սմանէ-
սա երկիր իւր ի ձեռնադարձութենն Քաղաց, հաւա-
կանն ինքնակոչ ցուցանելով գինքն ևս զոյ Հաւատով
գկոյծիս սկը և զգան սմն ժամանակակից չիշատակա-
գիր, ասելով վասն կամարկիրսին սկրոյ, որ յսմանեան
համաձայ էր Լեւոնի, նկէ՝ «Վ յառագիայ ի հոգի իւր մէտ
» ազգեցոյ և սրատասաց սպատակոյ, ինդրելը գրելս—
» քիսն Սրբոյ քաղաքին և ժողովրդեանն Ասաածոյ.
» գրէր և ցուցանէր զամենեցուն Թագաւորացն Քաղաց և
» Հաղիպեացոյց, զի նկէ իցեն ինձ ձեռնհաս նկեցուծ
» յազնականութիւն քրիստոնէից»: Թագաւորի գսահաս-
ցեալ և կամարկիրսին Աքսմանաց, գրէր ի Քիլիկ յառաջ քան
գնոսն իւր, սա Աթաբէհսոին, (նկէ վասնական իցէ
Քաղքին), Թաւելով գազգս և գիշխանս նկազականց և
հպատակս իւր, և գոյս ինչ. «Չնմ կնդամարիս չգիտէ,
» նկէ Հայք և սյլ սնթիւք սոխոյնք սկրոյ խրխնա-
» քնանս նկ վիճակեալ մասն[2]»: Ընդ սպառ իսնի մարի է
ճանել յոյս միտս և գրան սկրոյ պատկիր Վարդապետ,
որպէս զի գրեալ էիցէ կոյակս յԱկոնիոնէ սա կամարկի-
կան Գրիգորոյ, զէ: «Աչս ունիմ Քագ և գգնաս, զի օծ-
» ցես Քագաւոր Հայոց զամ ընտրես»:

1 Ես ինդն է սնասանի և գերագոյն Հաճարեալ՝ ի պատճէս Թա-
շատեաց, որ և Նենաչ իակ էր յերկրի սնոյ Աստուած:

2 ... Numquid etiam scire dissimulas Armeniam et innumerabiles alias terras nostræ ditioni subjectas »?

Զնոս գրաքեան Քղմոյ Քանհատպատիճն՝ յոյժ սնդ-
կամ փրսարիկ կոյաց, քան և սնելի ևս բիւրոյզ զգոյց,
թագաւոր մեծամեծ խխանեաք և եսխիսպատաք, Հանգերձ
համանման զգաւոյ խրով. և սնդաքեալ չատագրեաքսմբ
անցելով ընդ սահարն Աղեգտոյց, նմնա յերկիր ա-
բեկեան կոյանք, որ էր յայնժ ժամանակի խանհակ Ա-
գեսս, գազանի գաղնակից Ասպահնաճորի, և կնդծատր
բարեկամ Փիլիպպեայ. սա որ բագատ ինչ խատագրեալ՝
փրաքագանեաքն անցանել Ասիա. խակ նորա ի վերայ
փոխագանեաքն անցանել Ասիա. խակ նորա ի վերայ
Հաստալ խագահեաքեան Բիւգանդացոյն, Հանդերձ
ի Թիսիկա. և սահալ ի նմանէ պատանգս բազմս,
յեսս սահի Զատիկն (1190) Հանց ընդ Աղեսսանտրս և
ընդ Նուշանգս Քաղաց, որք սկսան Հեղգել գնկան. և սն-
սահալ մինչսա. ի սկնսկ սահատին Խիճ-սպատանց,
սահա սկսան և յայտնապես նգիա ընդդիմեաքեան.
սր սահալ և և յայտնապես նգիա ընդդիմեաքեան.
վասն որ և գահագնեաքր գրանաքեան գնկան գաքեան
գրանսկ սրգոյ սահատին խագահեաքն, սպան գաքեան
նգեսա գաղաք նորին գնկան Խնկեան՝ յաքանգնեաքս ա-
սհալ, խանգրկեցոյց գահատին սպ Ծանգ սահա-
գանս և պատանգս [1]. և սդնպես նգայ Հանապարհ ընդ
գահս և գահատանգոյս ընդ Հագատ. սպեսկից, և Ժա-
գահատա նգատ ի Հետագ ընդ Հագատ. սպեսկից, և Ժա-
մանեակ ի սահմնատպեսն երկրին Լեւոնի ի Հետագ սա-
գեսսնոյ. սա սր և երբեք սսր գրեալ նգատ յագաքեն, սպ
ոչ Հասալ Քղմոյն և Քղմորիսին սա Հպոյ, որպէս
Քեսի վասն սեծոյց ինդրելոյ և Քեսդրեանոյ գահոյս Հա-
նգատարհպն, և խոսխանելոյ գՀագորդահան Քեսի գահա-
նեան Քղմոյ ընդ գրխատնեկից. որսլ սպրսպես ոչ
սահա գահագ Հնան նգատ՝ ի սահատպատոյց ահն

» պետութեան Արքայն Գրիգորի... բան տուելոյ նմա
» Աղաուաց ամենայնիւք իշխանութեան՝ իշխանի և
» զօրագլուխի զօրագլխի և զգօրս Կիլիկեցւոց, ընդ-
» դէմ կալ... չարութեանն. ոչ և ոչ կարաց ձեռն արա-
» կանել ի նմանէ »։ — Այլ երկրորդն ապստամբեալ Հայոց՝ Պապունի Լեւոն և կաթողիկոսն Գրիգոր, բան սրժանի գահոյս իջուանց՝ իշխանութիւնք պատուհէրք հանդերձ ձեցան ի Սիս, զնաս Լամբրունեցւոցն, եւ նոքա Լամբրունեցւոցն, զի այն էր պատճառ ճանապարհ. և զգարեալ ի պատշաճ ուրուք ինային զնա ժամու. Հերինակ Քրիստոն արք յիշելոյ զնէրսէս[1] (Հայկ մ զրելով) զանձ ամէ առաքեալ ի Լեւոնէ զեռասն. բայց սրեւմտեցիք զնամարտութեան միայն յիշին. և ասեն մասագնալ առցս առ մարտաշարս սուն Պաւմանոյ ծանուցանել, զի եկեալ են ի զիմաց Լեւոնի, անցուցանել զկայր և զռազմին՝ յերկիր իշխանն եւ առ կողբ ինքն առացին՝ յորժամ մտանել ի խոր բան նոցին։ Ցոյժ ստրան եղեւ փրեսրիկ ընդ հրամէն և ընդ պատրաստութիւն. զոր լսելով զօրացն, ասէ ցՊաւգան, բայրն ի նեղութենէն. քան բանից ասրս Քիրւեա յայսմ ժամուի պատասխանէր Քղիոյ կաթողիկոսին, խոստանայր Թագաւորութեան Լեւոնի, զոր և ասէի Կիղիոյ վտիրապետիսյ՝ վկայէ Լամբրունցի. յանկան Պապուն, Քէ զրեալ էր կայսեր և զօրս, Քէ « Պատ ի » հինգ ամ՝ քո հրամանս կամիմ բանալ անգամանն Հա » յոց, և տալ զնամ յերկիրն իմ». Քան ասէ զանս հինգ կամելոյ զնելոյ յոյս կոչմնոս և տալ զօրեալ իւրեանց՝ զերկիր Հայոց, մինչև ի զորձ իւրեանց և անոնք. հասանելէն՝ պատճառ զՊատան Հայոց և զկաթողիկոս. հասանելէն՝ պատճառ կամ իշխանութիւնն ինչ զիրացոյն, կամ զաւառս կամէր յատելոյ ի տէրութիւն Հայոց. եթէ տոգի էջէ տապ ցասուն, որ միաց Քազան ի մեծ պատ անգ կոցսեր. զրամ՝ ոչ Քէ հինգ ամ միայն կեալ և զործել, այլ և, ոչ հինգ օր։ — Զանդի յոթ ամենան յանիսի եղև Հանդի. պատն նմա զեռազանդն Հայոց, և յաւուրն երրորդի (10 յունիսի) ախաբհամուռնօթ առիւսաբեր վաճառն նորին. զի անհնար նորա եթէ յերկրի յոյժ անգր զօրացն ընդ կառաբերն Անկիւնիոյ, յոր ժամանեալ էր և ինքն, և հարց զղեսպանս Հայոց, Քէ չզայցէ և այլ կարճոյ ճանապարհ. և նոքա ասեն. Կոյ ընդ հնձն զնացս, և Քէ կամք իցեն արքայի անցանել և զառնալ, և արարին պատկէս. և խրբև վասոյ եղեւ՝ պատրաստեալ անցուցանել նոսա զորզի իւր փրեսրիկին զոհէն Սատայ. զոր և խոյն անցացին նոքա իրենց Հայոց, և զարձան անգրէն յոյսերս, մինչ զնա կարգ զրանցք ի ինինց, ի վտիրաչ իմն անդամ ա զիտնելոյն, կամ բան այլոց յոյս եղեալ հրաւիրանք իշխանացն Հայոց, Քերևս քաղաքապետին Անկիւնիոյ[2]. յետ այնր կամեցան և ինքն հնձեալ յերկիրս իւր՝ անցս նել, նահապետաց առաջնորդութեամբ նոցին երկոցց հաղարատան կամարտասաց, շարչ պատեալ յիշատոյն յամէն և յայնէն և ի Քիլիկից. յերկալ Քերևս զիմիսն իշխանն Հայոց անցանելոյ ընդ Աղեւոր գետ (յամի 1158) յարշաւելն ձեռն արկանել՝ ի վերոյ վ Հրանա քաղաքի, կամ յանդղնացան ևս օրինակս ընդ յորդանանն Աղդա[3]. այլ արդ ի հասանել ի մէջ գետոյն կաղիկացնոյ՝ խրատուկամ զայիենոց երիսրեն, և ընկէց զվերելեալ կոպան ի ներ. և զամեալ էր և ի սահմանս, մինչ չև բարձեալ զնա միրձ եղելոյն՝ բայնն երանց նոքա, ասեն ցմանեք, և կամ իշխան Հրանդնիկ եղև, ոչ կարելով առ ծերութենէն[4] փութով Քաղաքին և կանգնիլ. իսկ այլք սկսան պատճեն զօրինակ մեռնել ի ջուր և զազատանալոն. հնկաք անդէն ի չրեն, և այլք չեռ հանելոյ ի ցամաքն առ ամեն մեռեալ. այլ և ասացեալ, « Որշնեալ ես Աստուած, որ կամեցար զի որպէս չրով վերածնայ, չրով և մեռայցի. և ոչ է ինձ ընդ այս զերզ »։ և ամենքն Քէ և Պարզապայ կամն կամացեալ կամելով զերծանցնել զկոյսն ընդ նմին չրատոյց եղև. չատ ևս, ընդ որս և սիրտ Ն. Լամբրունեցւոյ ոչ սակ անցանել՝ այլ լուսաոյ ասէն ի զեռն կամելոյնս, և ոչ բաւելով կալ ընդդէմ չրհրձնոյ չորցն՝ հեղձեալ, վասն ոչ գտանելոյ սերձաւորի փրկել զնա. « Եւ մեր, ասէ Սարգիս, տրամիքեանն պատահեալ և » պետպապանն՝ որք գային զինի նորա, և որպէս նո » ցին և զարգան, գաղնաք ի Տարսոն »։ անդր գնեա ա ծելով ասա վախանակ կենդանի սրտին՝ զիրարանան, հա նեալ ի գնտակ մարմնոյն, և Քաղալ գայն Հայոց՝ ասանդ սերոյ, գոյնդն գնային անցանելն սերտացին ընդ հրկոցս. արկանեալ ընդ Հայս՝ Աղաւնք, և անտի սպառ. իսկ անդն Հասկ հանդատան նորին՝ տանելն ընդ հրկոցս. Քեանէ է, և սրտացոյց մերոյ գնեանեան՝ Լոյց անձրկոյ Հասասալ է խոստովանեալն Ա. Լամբրունեցւոյն՝ գան տրամիքեան իւր և նմանեանցն, և տանալ ևս Լեւոնի, որ յայն ինչ բերանէն գի վտանց բարձնցնոյ պատճն արքանի՝ ի յերկարժամն վտրկնէն վրիպելոյ փիներ, Քէ չէ և ոչ անցոյս, պատ և ոչ ինքն Կերբ. որ և՝ ի նմին ժամանեալի մեր ամենայ բանձնան ինչ ոչ գան ձիավորի գինի Հայոց հնձեալ », առանալ՝ ի նմանէ գիպոյ Թագաւորութենէնդ յերդոյ՝ ի Հոյ

1 Նիմէ Լեւոնի առաքեալ էր գնէրսէս՝ ի գեղ և Քէ Պատանեցին Եր՝ գինոյ իւր, որէշ՝ ի կամարհամանց. այլ մարի է Քէ և սերի Լամբրոնի էին, որ գեռ ևս ապատ էր. իրանին գեռացալ՝ ի պատճ. կողոք, որպես և այլ ընդգրատարար նորանեան։

2 Mentre ch' egli colà si riposava, rinfrescando dalle passate fatiche il suo esercito, venne invitato dal Signor degli Armeni alle caccie. — Cosmo Bartoli, *Vita di Federico Barbarossa*.

3 Յարշաւելն ի նահանգն Մելիտինեաց. Հանապ. չերբ գնացն (Աստուած բան խոստացաց), և ոչ գանաչ Նահանգ կամ քաղաք կամ գաւառ ասրեալ ի գերան գի, և երկարատեր գոյնանեալ գնեկոյնեալ կշտանի՝ նանց յոյնիցաց։

4 Հանդի լինել անց եսմ անանձին կամ ասուչ ասելի։

Հանանեալ եանք կաթողիկոսին. որք և ի գանելել կոպաբ որպէսն և ասագանոյ նորին առ մայր մի՝ ի նմին մեծի քաղաքի՝ ի Տարսոն, խնդրելին կառացել գերասանեն վաւերական Հօր իւրոյ՝ Պատարագացանել ղԼեւոն. և նա քան ասէ մեր Քարգման, « Թագնեցան, և ոչ կարացին » յանձն առնել զպարծն, յորժամ ընդնեցան բարձա՝ի » միոյ. այլ իմն կամեցան և անտի՝ ի Պագտարեն[1] »։ Քանզի և կայսրորդին փրեսրիկ ոչ էր ժամանցն և անդրանիկ, այլ Երիկին որ անզրապահ կոչր ի Գերմանիա։

Գ. Սակայն Լեւոնի եկեալ ընդ առաջ կրանորն փրեսրիկոյ՝ էած ի Տարսոն, և անտի ի Մամանտա, որ հիւանդացաս գոյան, և չորց եղ նմա կաթողիկոսն Գրիգոր. և կազդուրեալ չեռ առաջ ասաց նաև յԱնտիոք, և անտի ընդ զորն Աստղորգաց երթևեն ցամաքս գամար ռանելին՝ գնաց պերքրաեալ պատրաստեալ Պողոսմիպոլ (Աքքոն) քաղաքի, որ և մեռաւն չեռ անոց բեր։ Պետր Լեւոնի անն ունել պատճառդն ժամանակի. իսկ զորոյնս գան գործեալ յայս մասանէ խաչագնեցին գաղնացոյց, ոչ լոկ պարենիս. և մարտիկ գիզաս. ասնդանկաց նոցա, այլ և անձամբ երթայր յորդոյն Քագատորն Պաւմոյ (Փիլիպպոսի Բ Օգոստոսոյ) և Ազդիոյ (Հենրիկոսդ որդոյ), յանկանանել և գնաս չինեն և յայդ իւր. Նա և Նեղսակից եղեւ երկրորդին. Ախտամարսան անտանելոյ քաղ և յանդգոն՝ այլ և անոգոյնն Ազդիացոյն, երթ ասալ՝ ի Կիպրաս կղզի, և գանելով ընդ նմա[2] զԱլամական Սանակ Կամենաս, որպ մերեալ էր զթագաւորական մասագարժ անելուս ի մերին՝ ի կղզի անդր. գան որպ և պատանալ Հռիկիոսդ՝ զնա ընդ մերեալոց յանձնան Քէնէ և յագաստան Քէնէ. և Նահանգ գկղզին՝ եթող ի Կի Լիւգինան, որ և եղև Նահանգիդն Հայոսաց Քագատոց Կիպրոսի. և անդ՝ ի կառարել մեծ ամենայն չրով գշատանս իւր ընդ Բերնդերևոց բանբան Դատարդ՝ (12 մայ. 1191), ընդ Հրամանագան Հրաչերա գատեր և Լեւոն[3]. և ընդ լեալ զոյգնա և ատագանան յանկանէն Կոմնենոյ գազ առնէր մերիկ իւր։

Ի գէպ և Հարեալ յայսմ Նահագի գարձին[4] ՚ի ՅՀոմ. Հանդիպել նմա գանագի, և իւր բան Հանապազ գազատանեան Հոգալել յազգագատ. քանզի « Լսեալ » գան թագաւոր այ գանելոյ ոչ բեղ կարելին » ապրել նմա, պատրաստեցին Նաւս բազուս՝ զի ՚ի ՅՀոմ. » Հնդկացն գնա. ա լսելով գան պերքրեն Կիպրոսի՝ զի » Հանդիպեսցի նմա. և ինքն ոչ ետ ինչ ՚ի գանելի ոչ ինչ Հանդիպել նմա գանագի, այլ Երթալ ՚ի Գաղեստին[5]։

Թէպէտ և ոչ յիշեն պատմիչք մեր կամ օտարք, այլ Հաստատն և այժմ. գնացարանք[6], զի ընդ երկոսին Քագատորն փառնկաց և Ազդիացոյ՝ գնաց և մերս Լեւոն յազնագիրն՝ ՚ի պատրաստն Պողոսմպոլոյ, (որ և՝նա Փիլիպպոս ՚ի 20 սարիի, Հոկտեմբեր յ՝ 8 յունիսի, 1191)։ Հին քերդող ան գերմանացի՝ ՚ի վ Հայաստանեաց Քնան Հայաստանեան Լազարիոյ գբսին Թագրինիոյ, ընդ պատրաստ Պատմոպոլոյդ և ընդ գոհացող վասն առանձին, յետ Քագատորդ Աւստանոյ, Լյատատանի և Կիպրոսի՝ յիշէ և գԼեւոն, սերի Leo կոչելով սերի Lewe, Քագատոր, և որպատ և գոհան ՚ի մարտ[6]. Բայց նիչ ատ ձամբ ոչ՝ անեղրկոյ ե Հրատոյն գիտատարեցն և Հարգատրութեան, իրր երկամեայ յերկարեալ և բազմացեալ զանակ ոչեր Նահատոց պատրաստ, յորում չերկոյց կոչ ձոյ՝ ՚ի քրիստոնեից և յայրագեայ՝ բազում գործք քաջութեան և ոչ ասկոյ կատարածք նոցին. փոխանակեալ ազատեցեալ ազատեցեր, այլ յետնոցս միայ գյոն և չանաչ կոչր կորոմին ոչեր և Հաշտակաց Ազատչասին. առ կան ոչ ուրեմն ՚ի Հանձնանալ և Քուանոյ պատրաստ յոյն գիւսս լսաներ գանոր գարգաց (13 յուլ. 1191), որպես և յետոյ (յանանան ամսոնեերի, 1192) գաղացեր Քագատ ՚ի քրիստոնեայ զինն ասան Հանգեալոյ երկրին Աստրոց, ասանել Հայասիքեան ընդ Հրամանս և անոգս Նագին, այլ և ասանձինն ընդ Աքսորացիսս և Տրիպօլսեցիս, որք միայն ասատ Հնացեալ էին ՚ի բանալ Քնէ. և անն Նոցա, և գիտացոյ միայն ասատեալ էր ընդ Նոսա։ Քեան ասանաց մեհենցաս Հոկտեմբեր ասէ մեծ Քողով ՚ի վերոյ ասյագրեացն, և անասն ոչ բարի ՚ի քրիստոնեացս. զի ոչ Համերնեալ երկարել զնասն և Քանել յայցագնեց գերացան զան

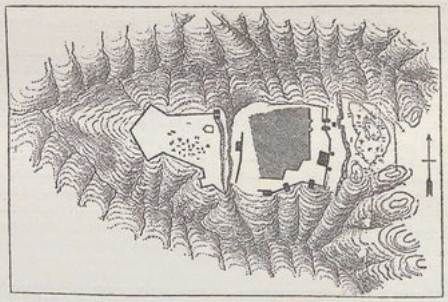
ժեալ՝ յայտ է մեծութիւնն Լեւոնի և ընդ սմա, որպէս ընդ ամենայն ախտաւոր սրտիւ հնձելոց յարեալս, և որ՝ յետ ասկառաց, մինչեւցր հաչառութեան նուիւ ընդ Նա և ընդ տէրն Աւետեաց, որպէս ցուցցի յաւանիկայդ։

Դ. Ի զաղարել հնգամեայ խաղալի Պաղտատեայ որ ընդ առլանեին Եգիպտոսի և ընդ քրիստոնեայս, զաթ-Ջան սպառ յանձնառնել գերազանցիբ վիճակս, և նա գերբ ընդգրաւել ինքնակալութիւնն, բաժանելով չեզրարան, յորդիս և չեզրօրորդս իւր. բան զայլ և մերս Լեւոն, զերն հզօրալով ընդգրաւել, յապաշխալիլ և երեսիլի առնել։ Ի գործս հաչառութեան հակառակամարդոյն չիք ինչ չէզոական վասն սորա, զի ոչ էր՝ ի համարի սրբեսնեալ գաղիականացն. այլ անմարթ էր վերսիլ նոցա յայտ զգալ առլանեին, կամ չերեսել գործառոյ իրրև. Նեղակալիլ Քշնամեաց իրոյ, և առաւել վասն ոգւոյ և չանեզ առաջարկութեանն. զոյս քաջ զգայր որ նման նմին կրէր ոգի սրբական, և զամենայն չարչարեալ բարեզուարեալս խանդաչեցուցանել և ընդ ձեռամբ իւրով չարի հատուցք առնել նմանէ։ Ջանալի էին նմա որ ինչ պատ Լեւոն ընդ Յոասաք և ընդ Նահապետ, և եթէ պրակս սրկ զնեան իւր ի վերայ սահմանաց օտարաց զմարկերըդն, ընդ որս սրեսնեալս և ընդ սրեսիլս, և Նուահանեին բերդապահին որ ի տոհմոս Աշմանաք, առ հարկի ժամուն չերելոց ինքնեն, չորոց վերայ առաւել իրատուցս հանարկս առնել Բրինձն Աւետեաց. և այժմ. իրրամանեաք նորին և անուղղակի միջոցառիքեանն չերս գրաւցան ինչոցուցաց։ Քանզի ի նմին խոչ ժամանակի ծեր առլանեն Թոխ-Արսլան բաժաներ գրնդարձակ տէրս քեանն ընդ տասանեին զրերս իւր, հանգոն ինքնան իրրամանեալս և հակառակս կորգս երեսից. և մինչ չև չաշխատ հանգարակել գնա՝ տեղեակներ, գլխաւոր ամենեցուն և ժառանգ ամոռոցն կացուցելոյ գերքաչտութեն, որում կին ասելով էր զրագոյր Աղարչ-Արսլանի, պատասխանեալ ընդունելով Հազար բիւրոց տասանից։ Ընդէր ընդ պղտգասանին տեսս ևս զգալել ընդ երգասան. գրասնաց գՊՀիսիանէ գրասին Մխէ ղզէտասին Գաղտար կամ Ջէտաթ-չան երգոր իւրոց, որ Տարտեան ասելաս ևս Սաչաչէտասին. այլ և ինքն Թոխ-Արսլան հարձեցաս. Ի Քաղնէտասին Ակէչմեն (Ղ[illegible]ասէն) երգորէն, որ ասասին տէր էր երգոյիչ, և զգտ բանեցաս. Ի վերայ Հայրենի սիմասդ, Թագլալ նեռերդրին իւրում գՊզգասան, չգոյե Հարձեաց գմիս և երգոյիչ. գՀՀէյիսասիս. յետոյ ասկառ ընդ Ջաղաչ-Արսլանի զորգ իւր Ջաչէր. սպա քաղնալ զասլ սպասիենցաս. Ի վերայ Լեւոնի, և Ի սահան և հրամարեալ չոգաս. Ի Ջրասլիսն և անարի Ի Կ. Գօրիս, ասր և նկաց գամս սասն, մինչև մեռաս. երգոյին գանալ, և գարձաս. Նահանգ գաթաս. Նորա։ Բայց մինչ կոյին գեռ. Ի Սիսասն՝ ընկոյաս Ի Նահան Լեւոն բազդիս կամ Հարգասրութեամբ իւրով գմեռն ինչ կարասդոց Նորին և գերգոյիչ՝ որ չերկրին Ապրասդաց. որով անգրագիտաց գասչտասս Սիլիկիոյ և ընդ հիւսիսի արեւելից ՅԱՀսիսասրաս։ Ապրիսնաք համարձակ զօրագառաքեալ ընդ Քեսարիոյ, ճանապարհ հակառակարձութեամբ երթալոց ինքնագնաց, զիսկրով միոյն սա ինքն միասդն սա Սպասէսասին, հասասպրոյ իսն սնս Քաչէր համարել Լեւոն, և խոչ ընդ սին լինէր։ Գարձեալ, զի և չարեկնիչ կասէ գրասնալ էր, բան նասն սասպէղոյս, զՊարսս և զԴաչասպան և զարս սա. Նորաք, և Ինանդչագոյն ևս գՅաչէրսն մինչև. Ի Հասաս, որ ընասն բաժինք համարկին Պետունդի Բրնձին Աւտիրաց, գյաքեալ սորա՝ սլլ և ոչ իրիսկով Ի վէգ գալ ընդ Լեւոնի, իրրև լաւա գչգասաս Սպասէսասին Ի Պերթ՝ չոգաս. սա Նա չաքեցն, և Ի ինդրել գանգոս ինչ սահմանաց իրամանաքեան իրոյ Պետրոսոյ՝ գրասնալս յաստ, որպէս յիրէն պասակիչ վասրաց մեծի սասասանին, սասանց յիսասակիչս գասնան Լեւոնի, և ոչ գկարևորացն ևս որ յետ սյոր գչգոս, զոր ասասիրեք Ի սեղոս կիրկիան պասակէ։

Շասս էր սյս ամենայն Ի գրգել գոգի Հզօրին սյնորիկ Ի վերայ Լեւոնի, որ Ի մէկ սհասգանել իրամանաց սահակ Նասաչեցոյ՝ անաչ իսն Հոգացել Թոխ. և գի մի որպէս Չսնեցոյն սրգասդ մեծ սասդ, կամ Հասիսդոյն սգասս սան գոյ յասնեցգան Նասաչեցն, պասգասչ սասս քեաց սա Նա Սպասէսասին, Ի բաց Թողալ ոչ միայն զոր յօսասդան էր կորգեալ, այլ և զոր գնասն ժասանգսս քեասց սձեր. յանձնել Ի սասդան գերգիր իւր, և երթալ կալ սգասգարէն ոգր և կասիքի։ Չի սյսպէս և սյլոց սեբասնց սոգոր էր սգասան սսել և սասնել. իսկ Քշնասնան խոնարհելոց՝ սնդրդասդ եղեալ գասդգա իսկ սասդ և մեծդասդր։ Քեասին գգոծ կամ գրասնան իշխասդ Նասքեան էր սյսմ մեծդասդին, որ գասն գասն գրեսսէք էր սքրեսնեալ գաթաքեաց յասքեան, և սասդեցգոց գաչեւնասս սա Նասդ գրեսսէք Ի Հասիսդ. Ի Ջաղաչդասդն սրբսս էր Ի նկասդ իւրոց, սլլ և գասնան

քեակամ և իբր ընդարձակ սեռոժանաք ձիւելը. այլ յետ միանգամ զնուարիչ և զառագութեան համ առնոյ դիւցազնանանայր Քաղքն Դաւնացի[1] կամ Տիգրիտացի, և սրտութեամբ և հնարագիտութեամբ, խոհականութեամբ և մեծագործութեամբ, իրեւնչից ասել քէ և առաքինութեամբք՝ քան առաջութեան բնական ընդհանուր, զերազանցէր զամենեքումբք որ առ իւրեն, և քան զյոլովս որ յառաջ և յետոյ յարեալս, զնչելով յայտ մասին զքրիստոնեայ իշխանաք ընդ որս եղև. նմա ունել զործ. որպէս զի երիցուն կրօնից ևս պատմիչք միաբանք գտանին՝ի մեծարել զնա: Սակայն սեծեալ զնաւս և զայն՝ զի Ապաշէստին օգնականութեամբ Նորբէտոսի և մասնաքեամբ պատերազմէից առաջանին Նչխոյասի՝ ամբարձա. յիշատակութիւն, և օժանդակս ունէր զրագմութիւն սոմին հասարակաց իւրոց, զՀարապետս, զնչխոյասքիս, զիշխանս և զիշատրանս և զհարտզս, որք միամտութեամբ յարեալ առաւարացուցանէին զրանական նորա. խակ զի Լեւոն՝ առկատանեան զնչու յաղթութեամբ բազմաւորացն, և այն՝ի միմի պատերազ. և այսպէս էր ժողովրդոց Կիլիկիոյ, առաւելուն յայժ արդիւնք սորա. և զարմանալի ևս հանդիսանայ մեծագործութիւնն, որով ոչ պատահիմ զեբ բազանձնալ զան զընդդիմայնն՝ ասել զնաւ: Զի նախ Ապաշէստին բազում՝ ինչ մեծամեծս գործեաց, այլ ոչ գործ մի մեծ. ոչ՝ի չգոյէ յարոյց պետութեան նոր, ոչ օրէնսդիր կամ կրանաւոյց նոր նրւնեցաւ, ոչ զերաշխատչան յիշատակարան մի կանգնեաց և եթող յետ իւր. և նէ բազում յաղթութիւնս կատարեաց՝ի վերայ զրիստոնէից, և կալաւ զրեաթէ զամենայն վիճակս և զամարտ նոցին, և զդիւաւորն բնաւից զնչրաւարէմ. սակայն զինդ կէտ էր նպատակի նորա, նէթէ ոչ կամ վրէժխնդրութիւն՝ի զրիստոնէից, կամ յաղթահարութիւն. Քաղ զի և յետ ամենայն ձգանցն և յաղթանակաց զինւոյ խոնարհեցաւ Քաղաւ զլիւծ մեան երկրին՝ յորոց կորզեացն, և որք ընդ հնոյ առաւել քան զառաջինն բազդատանեցին յերկրի անդ Պարսից զոր մի ևս, (քան՝ի նուաճելոյ զնչրատաղէմ). մինչ միաշնծան անչրութիւն առաքանին բաժանեցաւ՝ի բազում և տկարացաւ։ խակ Լեւոն՝ Քէ և ոչ ընդ պատա իշխանաւք, այլ վերգագոն նպատակաւ, ոչ անպատա. զայլս կորզպանեաց, կամ Քէ ոչնչքան՝ որքան չատ համարէը՝ի միաշամել զազգ իւր՝ զրեաթէ ոչնչացեալ կամ յերկրի կացեալ բան հանգոյ բազդի, և չանձն իւր կանգնել զնաւ՝ նա և բազձան և նեղութ սրգուանական չջոյ, ոչ այնքան մեծ վատաբերութիւն էր նմա՝ որքան մեծագոյն բարերարութիւն առ ազգ իւր. զի այնու, (նէթէ նեղութի այսպէս նմանեցուցանել). ՝ի պատ Քագի իւրոյ որպէս ակամա պատանական՝ բոլորեաց զինքեան կամ զնօքանաան պատճառս բերդատեաս. որք առանց այնր անաան և չջոյ՝ անչատ և անմիաբանք, և չատանա հանապազ իրերոյ կալոյ էին, մանաանդ Քէ ոչ ևս կալոյ այլ քանելոյ, Քէպէտ իրերանց ձեռաք՝ Քէպէտ օտարոյ։ Արդարև արեւնի գործեաց Լեւոն գործ մի, և գործ մեծ, որպէս և՝ի ակդրան պատմութեան վարուց նորին առանի արտաս, և որպէս ցուցցի և յաստիկոյպ. մանաանդ՝ի նկատել և՝ի համեմատել մեր գնաս, որպէս արդ ընդ Պապաշէտոնին, յետոյ ընդ այլոց ևս հայոնեայ արանց իւրոյ ժամանակին, զորս հարկ և կարգ պատմութեանս մի բան միանչ յատանչ մատուցէ՝ի հանդէս և՝ի գործակցութիւն ընդ նմին։

[1] Պատճէնք մեր զբազատանչն Պապաշէտոնին հանդերձ գործ ապրատ, և՝ի ստշմանաց քաղաքին Դաւնոյ։

209. Քաղաքաձեւ Սիսուն բերդի. (Տես յէջ 444).

ԳՐՈՒԱԳ Գ.

Ա. Դաւանաւորութիւն բրնձին Անտիոքայ. — Բ. Բարեկարգութիւն Լեւոնի ընդ իշխանս առնչութեացս որ յայսկոյս ծովու եւ ընդ Ասկետս, եւ որ յայնկոյս. — Գ. Գաղթաքաղաքուցութիւն նորա ընդ ազգայինսն եւ ընդ ուխտի ակնեցւոցն. — Դ. Նեղութ Լամբրունեցի եւ Լեւոն։

Ա. Մաշ Ապաշէտոնի ոչ ոչնչան առեի ապաշնաւոր վարքեան ընծայից Լեւոնի, որքան խէթ կամաձանաց Քրնձին Աշոխարս, որ յատարն անուանի և գրեալ անշնան ծի ասլատնին՝ Քաղաքել՝ի Լեւոնէ զգրաւել սահմանս երկրին, և զան բնչեն՝ որպէս զնախորդն՝ ունել իր հրապարակ կր զի ոչ յայսմ նուագի ևեթ՝ այլ և յետոյ մանաանդ բազում և մեծամեծ վէշք և գործք ևղեն երկոցան գրակից պետութեանցն, Հայոց և Քնոխազաց,

210. Հին պարիսպք Անտիոք քաղաքի.

սրտան է գիտել և գնանգամանս ատորին այն մերձաւորի, որ և գլխաւոր էր ամենայն իշխանութեանց արեւմտից՝ յատուրց յաղթգունն Ազեքսանդրի՝ առաջին ստեղծողէ քաղաքացն Աբիս հանճարելոյ, սքոա գոլով Հզօր Քագաւորութեանն Սելեւկիացւոց. և՝ի նոյն բարձրու-

Քիւն առաւել ևս հաստատեալ ի Հռոմկլայից՝ հռոմբեցւս երկրորդ գաղափ ի մեծի ընդհանալութեան խռովութեանց, ծագեալ ի Ռիւրզանդացւոց, մինչև կորզեցին ի տգիտէ Ալարտիւք. յորոյ կրկին խափեալ առնելեան կոյսերաց՝ ի ևկս ժ դարու, առաքեին անդր կոստակալ մեծ՝ Գաւրիէլան պատուոյ կոչմանբ. յայն պատիւ. հաստ և անանց՝ ի մեզ հանգուցեալ, որպէս Թաւրատ Գ. կոստանդնուպ Ռոմկլեայ կայսերոյ, (1068–71), և յետ սահմանց Ժարկէն Փիլարտոս, որ իրր ի մրէժ մերժման Ռոմանոսի ի գահէն յաջողեալ ևկաց գերհռոմեաբնեն Պետրոսոյ, և առ ի կալ հաստատ յաջողեալ. ընդ որ խոժոռանալ որդոց իրոյ մտանելով գաղացն ի ձեռս Մերլէմանէի առւսանն Իկոնիոյ. և ի սմանէ կորզեալ բանագործն Գաղատ, կարգեալ անդ վերակացու ընդ ձեռամբ՝ Ահտհսան առաջն ամէն էր կռզմիակալ Պետրոսոյ՝ ի գաղատան և ցահցս Ա. Թաղալոսոյ. ընդ երկիր լեռնական պարանոց մերոց, և ի գիւղն յոյս կոյս, և պատրել գաղացն զամս տասն, և առնալ յ 3 յանիսի 1098 ամին, առ պղպատ տալեամբ Կռսատանդնի որդւոյ Ա. Թոբրնի. և զի բազում տարեթիւն քաղաքեան եղեալ՝ ի մտալ՝ ի ժամանակի պատմական քաղաքին Գիւնեզ [1] գրասէր, որդի Թաղերդի Վկայասոյ իշխանին Բալիոյ, նման նաև դիւրամոլեալն Պետրոսոյ. որ և Հանդերձ ամենայն յանգրզոն գիտոն պատուոյ անուան պատճառ, Prince քան փառաց կոչ, զոր մերքս փոխեցին ի Բրինճ, և անփոյթանեցին տեղոյ տալ իշխանութեան. վասն որոյ և մեք նշմարեմք ի պատմութեան: Ար. ժամանակս սորին և որ զամ Գիւնեզի էն) մինչ տղայ էր, իրրև տեղապահ յանձնեին զգեստ քինն տղոցն Տանդրի և այլք. և զի ոչ ևթող նոցա զատ տքա, Գիւնեզ՝ ի տասնի իշխանաց Բատաիէի փեսացեալ՝ ի դստր նորա Կռստանդինա՝ և զև Բրինձ, և՝ ի զգոյ իւր փոխեցաւ իշխանութեան մինչև ի փախանակ: Էր քանզի Տանդրի և ընկերք իւր՝ մինչ չև էր իշնալ Թաղիսեան՝ ի Տարսոնական լեռնաց անտ՝ ի Պաղատացւոցն Կիլիկիա, դրաւեալ էին զգաղատ տարեն, և յետ Թափելոյ Բազ՝ Կամենիեն գնասն և տեղապահ մտաներոյ Յովհաննէ, որպէս յետոյ և Ռամանէի, Բրինճն լեռ կայսերոյ Հռոմկլեայ. առ զոյր մի. և՝ ի միջինէն Յոաննայ և՝ Տատանէ մերոցս Պատանոյ գաղացաւորեան՝ ոչ ազատ տեղոյ Հռոմկլեին ոչնոյն, այլ իրրև զառ ձեռամբ Բրինճոյն, և Թէ ոչ լինի՝ այլ մեծագոյն և տղայագոյն նոցա [2]: Ալյոտ Հրատարակ կամ պահանջմամբ Գևնեզի Գ որդի և յանդգնի Ռեմոնդի և Կռստանդեայ, Թէպէտ և Հրամք կամենի գաղատ

դի եկեալ լինել մինչեռ և զերծացանել զԲրինձեն. յանձն էառ նա, զի երկայնաձոյ կոմսին էր բաժակաւ և սիրելի. եւ ի Պղատմիդիոյ, և ելին նախ ի Տրիպոլիս, և ապա ընդ երթ զնոսին Գեմունդ (Գ) զկնոջն Բրինձին, եւն յԱնտիոք. և անդ գնեալ և տեսեալ զի ոչ է մարթ բանալ քանի բնչ վնասել, առաքեաց հրեղական հաղորդ քեան առ Լեւոն, և ընկալեալ զայգ պատասխանի [1], ետ զնոսա առ Գեմունդ (Գ) զկնոջն որդի Բրինձին, եւն յԱնտիոք. և անդ գնեալ և տեսեալ զի ոչ է մարթ բանալ քանի բնչ վնասել, առաքեաց հրեղական հաղորդ քեան առ Լեւոն, և ընկալեալ զայգ պատասխանի [1],

212. Դրամ Էդեսի կոմսի Շաւռանեայ՝ թագադրեալ Յուստինեի.

էառ ընդ իւր զոր պատրաստ վարեալ, և եկն ի Սիսաւան, (1194)։ Իշ ընդ առաջ նորա Լեւոն, և եմոյծ մեծաւ չքով յիշխանաձեռնան. յետս խնդրատածն կոմսեան և Անտիոքացին, և միաբան հաստատեցան այս բանք դառնալ զի, ա. Աբձակեսցի Բրինձն (որպէս Թոխ ի անդիմանան), այլ մի ևս համարիցի ունել իրաւունս պահանջել ի Լեւոնէ մեծապանծ. նա մանաւանդ, բ. ինքն Բրինձն Անտիոքոյ յայնմհետէ արգարիր մեծապոյ լիցի Լեւոնի, իրրև վնհատիր. գ. յետս գործացուի Գեմունդ զամենայն երկիրն որ հասեալ էր ի Պոռքիէ, մինչև ի պահակ Կրանն (Portella)[2]. և դ. քանզի յայնմ ժամանակի արգելուցաց Գեմունդի մեռեալ էր Հեթումեան Սահակի, որիշդեսին Ալիճ՝ զասոր Թուրքին հզօր Լեւոնի՝ ասացի ի կնոջ իւրմէ Ռիտանդեան անգրանկան Բրինձեն, յանկրկնան հաստատութեան հաշտութեան, և որպէս նորա ժառանգեցին զդէրսն Անտիոքայ։ Կնկեցան գործիցն երգումանց և գրով, և արձակեցան իշխանն և իշխանուհին և ամենայն

213. Դրամ Գեմունդի կոմսի Տրիպոլեայ, փեսայի Լեւոնի.

ազատք և ծառայք նոցին։ Գնա կատարման սպոյ Աբձակ զի գնա. և իբր յորդորատատեամբ էր, գնաւ երկրացաս Գեմունդ [3] ի փեսայութիւն, մեծ անձնեղէս շքատեսութ (Թոխ ի Նոեմ ամի 1194), և կար առ Լեւոնի, իրրև ի պատուական. այլ քան պատմին մեզոյ համարձակ «մտաբերեր և եղաներ ընդ նմա»։ բայց ըմբռնեալ յոխտէ տասնիցի հետաքննութեան՝ մեռաւ կարճագոյնս (յամի 1196 կամ 97), չդի թագեալ զիմին. յոխտէ «Ծնաւ որդի առ» բա, վայելուչ և գեղեցիկ տեսլեամբ», բան պատմին. և յոխտէ յետ ամի միոյ կամ երկուց մկրտեցաւ, ի մեծ աթոռակալապետէն Լատինաց՝ որ գԱնտիոք երեր և պատկաց գԼեւոն, կոչեցաւ ազգն մեծագործն յանուն հօր իւրոյ և մայրենի հաւատն՝ Թաւբէն-Թեոդոն. և. զի ոչ գոյր Լեւոնի զաւակ արու՝ խոչէր ի մեռ իւրում զեռ կարգել իւր ժառանգ, և ազատ ձուլել գերկոսին՝ ի մի պետութիւն մեծ և հզօր, զՀայոցն և զՈւռհայեցոց. և մեծաւ զգուշութեամբ ամուցանէր զԱնտիոքին՝ ասէ բազմութիւն։ Այլ որ յոյսի ժամու հաստատեան և միաբանեան ազիի լինէր երկոցուն պետութեանցն ազգին, ընդ հասս մեծագործի եւ և յերկրագործն գժամբեան և հանապատքեան լինելոյ էր խոչ, և բազում վտանգ և հազոց Լեւոնի, թէ կամեալ թէ ակամայ։

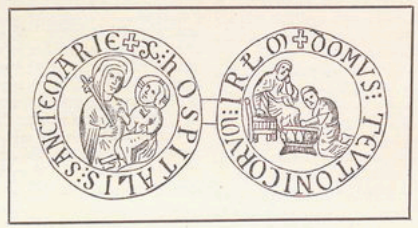
Քանզի անդէն իսկ ի ամբաստանի մահացան Գեմունդի եղբայր նորա կրտիր Գեմունդ (Գ) ամուսնացաւ Միխալեան (Le Borgne), որ ազիեալի կողջեալ ունէր գերամութիւն Տրիպոլեայ, չորրորդ բնաւ երեսս՝ ոչ զանոնց և երգմանց կռելոյ վասն պայազատութեան զանակաց եղբօր իւրոյ անգրանկան, և ոչ ակեաց հօր իւրոյ՝ որ ասացին կենդանի էր, ձեռներէց եղև յանխղանկիր յերկրացան և գրաշն, յոր մին ետուհ և մեան ետուհոյ էր. մինչև կարճառել ծերանալոյ հօրն իւրոյ գերամութիւն ի Լեւոնէ՝ երբեմն ասրիէ իւրոյ. իսկ ասէ զի քան գնոցայն գերն և գեղոյր Քաղին առասել գիտէ գրաշ օգուտ, փոխ Քացա ձեռն ետ, հարաձեալ գապաստ ծառնդեն, հառաստատաց անգրէն գծնոն յանքան իւր, յորում և մեռաստ յետ ասլան ամոյ (1201). և անդէն բացատ գոտան անոնիրդ հանապատքեանց ընդ Լեւոն և ընդ Գեմունդ, որպէս ցուցցէ յետագայդ կարգ պատմութեան։ Իսկ այժմիկ կաց մեզ տեսանել զատանին գործս Լեւոնի, և զի վազուց երկնեալ խորհուրդ Քագատորեցոյն ի գլուխ հանել փառաք և հաստատութեամբ։

Բ. Մի ի խորագէտ հնարից բարգատանեալ Լեւոնի՝ էր յանկարգանել գիրսն գանձոցն ատաց և զօրատր սար յարեւմտեանց, գանբնատրատ և զրտ բատ պատճի անցատնեին ընդ Ազօքս. կամ ինքնին երթալով տա. նոտա, կամ գնատա հրատրելով յերկիր իւր, իսկ տա. հետատրան՝ Քղճոյք և գեղացնեք բանտղնաց լինելով. Ցետոք յատանգարդն զատարատատեան նորա յընդունել գմեծ կայսրն փրեսրիկ, և տայտ զրգի նորա. յետոյ գերքինն յոյնոյն Հերկիպոլի Քագատրի Աչոդիոյ ի Կիլիկիա, հատանօրէն և փիլիպատի Քագատրի Փատնկաց, կամ ի Պողոնայիս, կամ այլոր իսկ տանմանս երկրին։ Ատատլ, որ նատնով երկուց էր Քագատրն այն. և յետոյ գընդատնեալ Հերկիպ գքոն Շահրատնայ տնատ. նեալ Քագատրին Երատատեան։ Ոչ յատալ քան գրատ գամ ինչ ժամանակ՝ քան հրատրելոյ և տատնչատատ. նեալ նորատ և «գընծայական Քագատրութեանն Կիպրոսի գԿոնդրատատն» Երատատելոյ գԱնտրի, որ և ի Նոեմ ամի յաշրգեաց գերդաց իւր Ալ Լիւսինեան († 13 տպրէլ. 1194) ի տէրութեան Կիպրոսի, և յետոյ

2 Eracles.

3 Ի պարբերագրի Գեմ. գրչագ իսրբերի (1216, տեսր. 4) մահմատանի Ռեմոնդոս տյս Rat, ոչ գեսեմ ճատն էր։

(1198) ի Քագատրութեան Երատատելոյ, առատ ի հնոմութեան գետատրեանն Երատատել ժառատգ տյնր Քագատրութեան։ Գատտնատ գատատնատ տյտս տա. Լեւոնի ոչ է յատյտ, զի ոչ միտի ի պատճատ Թատտլեատց, այլ միատն տերատ՝ Լատրատնեցի՝ Համատատ ի Քրիստս տա. Լեւոնի, յոժարագոյնս Քեան Գորին եկեալ Ծատրագատի, առելով. «Ի գան ի կարս ձեր օգնականութեանն» տա. միզ, Համ» ատեցատ և գտյս Քատրն ընկալատ գմեր բարեկորգութ» Քեան»։ Զնէնց այն կարգ էին օգնականութեան՝ Լատ. տանի, Երուշգատան Քէ պատերազմի, և ընդ ամմ, Պատնտ. քատյն, Տատճատկատնաց, Քէ սպատգեաց և սպատնէից. — փատիգնի ինոց ի յատյտ Քեան։ Այլ որ գնէնց և էին պէտք Լեւոնի և օժանդակութեան Քամատեալ, կարծեմ Քէ պատգեն և եղեն ատա կարգ և միմատյն և փոխարէն օգնականութեան՝ զոր ատատյց Նոտա Լեւոն՝ յետ երից ամաց (1197). յոխտ Հիլէն յետագնի Գանտքի՝ յատխատանաց գդյնն Լիզնա (ատաքին կին Պետրոսոյ) ի Պատատրի գեղջ, ի Տոմինատս Կիպրատ, Հանդերձ մանկտքն և կատատաս, և ատատս Քատրիկատ Կրատնեան, ատ. կին. Ատատ տէր քատրեին. յորմէ տժգին պատանեալք պատանինք Քատրոց Լեւոն, և երթը գդյնդն ի Կոռիկս, հատրեալ տնգր միատնգատ ընդ Երատատելատցատն, տատալ զդատտր իր Ռիխտա ըզ-

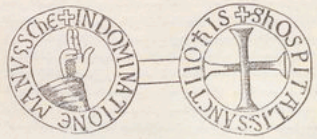
214. Կնիք Տէրտանեան կամ Ազատան Ձիատրատց.

Դնեատն յատտնատքատցատ՝ ի գետքեան Քատհանեա. Գրեսնատ՝ ատատանեալ Քագատրի Երատատելի. Ազատ ընդ երեսին գյատատ պետնա պետնեան պետնատցատ՝ չատկատնատ պետնատքեատց, տատ և ի չորրորդն, (ատեալ ընդ ատեկատա ատյատն գրատքեն Խոնեատցատ), ընդ նորեսնատց գատ յատն կատնեն Կիպրոս՝ Հատատատցատ և ատեձնատատատատ Նեյտ նատ գմատ Քատեկատն իր գեկրեպատեն, որպէս վերատգրեց Նատեսակատց։ Ալատրեի էին Հզօրագոյն պետ. տատքեք գբհատատեանց՝ փոր ի՛ չատ տեքատատք Նեմն. իսկ այլ իշխատնքեանք, պատատնքեանք և կոմսատնքեանք՝ Քէ և ատատատյնք և Նատատգոյնք հատատատքատ էին. ընդ գատց տերատգատ և Նատատգոյնք իւրոց Հեքեմց՝ եղբորէն և որդիք և Քատրատն։ Բայց ոչ ատեկատատեալ Լեւոն և գոյն, զի փատատեքատն և ատատ. Հատրեն գերատ. եկեն գատգատրեի կատգատս, ոչ տյնքատ հատգատկատ տրքով հետեալ՝ որքան գատգատական հատ-

բազի ընդ սղագիրս՝ հակառակորդս քրիստոնէից, այլ և ի դաշնի հեւանոսից ազգին և պանդխտաց, զոմն այսոցիկ ոչնչաց կոչեցեալ։ Բ. Տաճարականացն, Templiers, կոչեցեալք ի մերոց Գառնիզուն Զաւուրքն, զի առ տեղեաս առաջին Յորդանի հիմնադիրսի հաստատեցին նախ զառն իսթեանց։ Գ. Տեւտոնականք կամ Աղամանք, Teutons, զոմ այլ և այլ կոչմանց Գերմանացոց ազգի. մարի է առել Քէ սոքա յերկիրս անդէն յերկրի և առանի Լեւոնի հաստատեցան, յամին 1190, ի գարաւտան փրէսթիկ կոչեցեր, ի Յեացզրտաց բանակի Նոքուն, առաջնորդութեամբ որոց Իթրդ հաստատուն. ընդ որում ևեկաւ ի Գազմայիս՝ անդ հաստատուին զրան կարգի իսթեանց։ Յոյս չորրորդ կարգապետս էր (Magister լատինաբէն, ի մերոց մայստր կոչեցեալ), Հերման Պայա Միսիացի, որ ի մեծի հանդիսի Ջլօրհնեացն ի Սիս, յամի 1212, նախատակաւ զան զամենն առաքեալքն՝ հետարկը առ երի Քաղաքին Լեւոնի. որում յառաջ և յետոյ (յամենն ապրիլ, 1212) ընծրհնաց Քաղաքն զան յայնց բազում կարաւանոց գերզրկեցից, և բերբո անասնից, զՄեռատա և զգոմէրքփոր, և ատան մի պէսպէս օրհնական գրևալ Աշի, Ayn, Aym, Hoion, յերկրոր բանիւք Նշդրտելով զանմնատ նոցին, որպէս յիշելոյ է մեր ի տոզագրութեան տեղեացն։ Բազում գործով գրէր Լեւոն և ի հրամարանի իւրում վասն սերոյ և երանելոց ազգի նոցին՝ յորոց կոյսերէ զՔոպն ընկալաւ, և վասն մանաւանդ քաղաքեան նոցին և բերան հերալաքեան, երդայրակից և իրերբ նոցա, և ընդ երբէր ազատութիւն բնակութեան՝ որ և կամիցին յերկրի իւրում, առանց որուք ներելոյ գնասս, և այլն։ Եկաւ նորա յառել և յամրող իւր Հեթում՝ պարգեւել ազա գմեծ բերդատան Յարան. ա. օրում, և ի առանմնոյ Ապատանդիարի, էր նոցա հաստատեալ բաժառան, որպէս եղոյց պատմաւ-ռանակի տեղան տեղոյն, յամի 1271. և ազա յետին ծանօթ գրատր վկայութիւնէ է կոյոց Մեսրոյ ազատացն յերկրի Սիսատնոյ ցայնժամ։

Ոչինչ պակաս ի ազատէ մեծազոյ, սերելի և պիտանի էր Լեւոնի երբեցպան կարգ Ասպետաց Հետանոսդոցն, որք և վաղագոյն քան զրուբարեին նուանեալ Կիլիկիոյ ի մերազոյս հաստատեալ էին յերկրի անդ, որպէս ցուցանեն պատգամաւորք Բրնձաց Պետրոսոյ, անդամոն ի վեսոյ ՃԻ դարու (1149), ընդհակառակ նոցա վկայասցի գիւղ ի գաւառին Մասոյ. իսկ Լեւոն պատգեւանոյ նոցա յամի 1210, զմեծ քաղաքն Սկեւռկիա, և բերդս Նշանաւորս գԿորդիքոյ և գԿանկռաիա, և Քեղկեւ գրամեալ գաւառն Սկեւռկիոյ, կամ զմեծ մասն Խոտիոյ. և Քէպէա հարկ եղեալ նոցա յետ մահուան Լեւոնի, առ Նրրսաղոյս քաղաքավարել հրամանագոյ, վաճառել անդրէն զՍկեւռկիան՝ Կոստանդնի Պայլի, սահման Միապին ի վերամի անդ յոյլ կալածոյ և սահման իսթանց. որպէս զի մինչև ի յետին ժամանակս Քագաւորութեան Հեթմեանց, յամի 1330, Քղինակցութիւնք լինէին ընդ արքունիս Պայ և ընդ Հաճելոյ, վասն տալոյ Հայկական բերդատոյս բնոյ, զորս Լեւոն Կ՝ ու ևս յառալով վերծանելոյ ի բռնաւորաբանէն պղտգեաց վաճառել կամէր։ Այլով հռովհաննես՝ ի Նմին 1210 ամի՝ խոստանալ Լեւոն պատրանել Աղեպոյս և զԱրաբանս քաղաք յոտ-ոտ Քէ Աստուծոյ յաջողելիս կորզեսցէ յայլազգեաց. և զառաջ զայսոսիկ ինքնակամ խնդրեալ ի Հեթմոյ վասնզի ի պատերազմի ոչ կարէր ընդդէմ նմին զարձեալ ելանել։ Բ. Տաճարականացն Պաղեստինացոց Խնամակալիսի Գ.։ Քաջ ձեռն յետ ոտից (1214) առեալ յաղթութեան փոխ 30,000 ոսկի բերեալ, ապա ի գրաւական դրամոյ առան ի Մրան գառատի, և զրամեղալ գառատ ձիերոյ, մեծապես զեւզրայիկ և նաւակալիք. զայսմ յետոյ ոչ յայլ ինչ ժամանակս յաղթեալ էին և ոչ ի պատերազմի անդ, չորեքասան Քեալ յերկրէն Պաղեստինոյ։

Հանդոյն ասյա և Տաճարական ասպետաց կոճռս մեռ գտեալ էր ի Կիլիկիա, և ձեռն ազեալ Քեան ոտեալ ի Քաղաքի ի Քաղիկ վերկիրն. զոր եղբայրն Պետ Եղ-

215. Կնիք Զհատոյց Հիւանդանոցին.

բայրացեալ իսկ էր երբեմն Նոցին, և ապա կարգեալ յետ. բայց մերոյս Լեւոնի ոչ հաւատան ապա, այլ և ընդդէմ նմին զարձան և ձեռն հասն յԱնտիոքացիս, և իրբև ան հեզհասան կաց և գժտութիւն էր ընդ Նոսա և ընդ Քագաւոր, որպէս յերկրագրի ի կարգին Նշանակեալ. այլ ոչ ուրեմն հաւատարիմն եղև, և անեղծին և ապա ևս ի Սիսատն, զկնի ցանկ ապատանն ունել կարասցս ի Հայս, քան կնդրակի մերոյ Գրիգորի Ա Պապի (13 մարտի, 1275)։

216. Կնիք Տաճարական Զհատոյց.

Միւս և մեծագոյն ևս գաս օժանդակ Լեւոնի էին տեղապահն և տեղապետ Պարտեզոյ տոպագրեի, որք և համարբերն Նոնա լինք կամ տրագրերք. ոմանք յառաջ քան զպղպատեն իւր հաստատեալք յերկրին, և չատք ատ իւրև, կամ ինքնակամ տուեալ գանձիս նոնա ի ծնատ յոյնեան ի ընկերակամ ի Նմանէ կալատեց, կամ հրատ բերալք ի Նմանէ Նոցին պղպանեալ։ Այնե ոսկիք ընկերգոյն յանուանս քաղաքաստանէ Հինգ պղպանեալ Հաղիցս ցեւոյ ի Քագաւորութեան Լեւոնի, և տեղերոյ գրեւա-

Քէ յերկու բանեզակ երկրին Պետացոց, և անանէ զի գրեալ մեծ կէս Նոցին տոպագրեի են, Ցորք կամ Քաղնազաք, (որպէս Պես Պատկ, Միկոլ, Նիկիեր, Նոռնանս, Թռատեր, և այլն), կամ փառնէք և Պատներ, (որպէս Տանկրի, Հոթերտ, Պատրեն, Պետրեն, Հեռի, և այլն). յորս յատկան յետ ատյա ատոց, ի մեռանել Պետնեզի Գ., տնանք յատագոյ Նորին և ի պատճենէից. սպրեցեր Ֆրանչիս՝ Ոլիվիէր (Olivier), պոզլէրն (տատեպատեր) Բայէ, Թռատեր Պոպպրեան, Ռոգեր տէ (տատեպատեր) Բայէ, Թռատեր Պոպպրեան, Ռոգեր տէ Մոնտ կամ Պատ (Rogerius de Monte), կիլյոմ Ջերի, Ջատատ?, Քեռնս Պրիմատ որպէ պետնեզին Պետոտոպ, և Գատրիլյէ (de Turre)։ Նա և ի պատճենոյս գրան Նոցոյ էին տնոնք յատոպատգեաց պետի. գԲնձոց յայտնապես գբէր տա Նա Ներսէս Լատրատեզի. «Ա Նա » Հեյնեզատյ ազգ՝ ոչ Քէ տա տեզ միայն տնէին տատ » և Նչ՝ ի տատը եկեզեզի՝ այլ և ի Ներ տրատեզատն տա » պատճեն՝ տնէին ի հէնէ Նրհատնեքեան և պատեր »։

Ոչգան բնդ Ծատպատքեան կամ պատտկատնեքեան էր տպա տա Լեւոն, ոչ գիտեմ. այլ միայն զի Հետքեան օրինք կատկալ էին բնդ Նմա, բան տոքրատքեան տնատա Հետքեալ Նոցին Ֆրանչիսկի և Պետրպոյ։ Նրին և գնեալ տնոնք ի Նոսին, և ընդտրձակութեամբ կատատպոյ Նրտպոյ և պատատքեամբ. բատտատա տնեքյալ Նրերկրի Նրտպոյ, յոնցա Նրտպոյ և գնատ, տնկատ պատքեի Նրտպոյ, որպէս Նրքերին Ծնեզպատեի Լեւոն ի յատրատի Նրտատպոյ տա Գնեատպեա, յամի 1215. որոց գրեա՛ր և տատնքեն տնմոպն Գատպոյ պետքեատեի՛ էր Սեր Պատնեն, Պատոյ Նա կոտնեցաւ, վերատատաւ Ծոմնգնեզոյց[1], և տեր ոչգատն ընդտրձակ Նրերի՛ ի կողմանս Ֆատրիս և Գամիփ-լիոյ, տնինեզ կոչի Աշխատն Սիր Ատատնայ. և որպէս ատ յատկատոպգատնեն, Նրերորդն Ֆրքատն Պատոյ՝ ի Հայս, Oste կամ Hostius de Tabaria, տնէր ընդ Ծեռատիր յատկեզատպոյին Նրերին Ատատնայ՝ գրատատ Հնկերոյ. տպրեն Հանդոյն բատատատ տատեզ էին Լեւոն տեղն կատգնոյ, և Նշանիսմ Տպատատատոյ՝ Նատ

տալսանն Կաթնաց (Տաւրիկ չսկ)։ Բայց ոչ նոյնպէս ընդ ամենայն ասշխատորդան, ընդ ասլասանան և տեսաս խնդ-Նիեն, Կեսարիոյ և Ապստասանց, ման քհնան խոհ-տարանաց. զորս և թագաւ տեղամ նեղէր խոհ տարանս. և համամաբ վիճակաց նոցին, և մերթ ձեռնտուն զտա-նոցս, կամ անդրէն յետս դարձուցանէր զոր կորզեալն էր ի նոցանէ։ Ընկերք և վասն քհնան Սալահէտտի-նի՝ բաղկամ լինել ասլտանաց Եդիպատոս և Հալապ. այլ քանզի ընդ սպրսն և ընդ հրն երկիր անդրդուք կոչին պետութիւնք և զատաք քրիստոնէից Լատինաց, զսոսա չատ հանարէր ի նախապարհատ Աֆատանց։

Գ. Բայց քան զտասս նուանել ի սէր և յանդգրուա-Քիեն, Քերնա զժատագոյն էր Լեւոնի զազգսինն ի նոյն օրէնս ընտելացուցանել, ման ընդհանուն նզերս բաղուց և անչափութեան ատ. Հանդգրի վհչապն, զոր զերբնկոք օտարին ծանր լծոյ զտանին, քան ընատ-նոցն Քհնէ Հարքի. ի բարձրանալ գհոյ ատրաք ի մէջի իւրեանց, Քէպէտ և սրդեամբք և իրատանքք, գնդ օրէնս իմն վարկանին և զերկանցն ամրատալ զազարհատ, և հոգիսք ածել իրեանց։ Այլ ատանաւոր իրատանք, խորա-գիտութիւն և պետագործութիւն Լեւոնի յանդգնան յա-մինանի. իրատանք, զի տրեան և զրատս Քհրք ի հարց իւրոց գին էր մեծ ման երկրին՝ զրատ տրերբ, և զոր յայտգրեաց կորգեալ էին, յատ՝ ի Քաւաց և ի Փոր-զաց, և զրգրելով վհճակս վհճակս տրժանատրաց ան-ձանց, բան ատանական օրինաց. զրոց հարկ էր ամէնացնէս զնոյն օրէնս ընտելանն հատատութեամբ տրահել ատ կատատանատն, ատր Քէ ոչ ատրատրք և մեզատրատք համարէին։ Ի տղանէ չկոյս մեծ ինչ խնդ Լեւոնի, զի և տեսանելիք զատրանացն չժատրատեալ ատեաղ զիշխատեալ-թիւնն նորին, տրատ զատատրատ-թիւնն, Քէ և փոքր էր մեծ երկրի էր նորա ատ. ընդ-արձակութեամբ ատխարհաց՝ յոր տիւսակ էին ժող-վրդք և հափհրատատք տգրին ընդ այլ և այլ տեսա-Քեամբք. այլ զի ինքն էր ատատգոյն քան զամենայն հոյ իշխանս ժամանակին, ար տրեք և զրին, և յետոյ Քատատ ևս եղև, և մեսկ Հոյ Քատատ, և զի տրեա կամքրհատին զրեամբ տա կատն կոյր ատՀամանց ան-Քատեան իշոյ (ի Հռոմկոյ), և մեսհատանցն ատէ, զի հզօր էր, և ամէնեցնէն ատն ան էին ի նեղանէ, ատագօրէն զործեաց և յոյստ տեատրեան։

Զնաց ի պատճառեան եկատրատեան փրեսրեիկ զդլուխ Հռատատանդատց եկեզեցւոյ հրատխոյ ի Լեւո-նէ, և ընդ իւր Հանդերձեալ ընդ ատաղ նրանել կոյսեր. զնոյն և տա տրզի նորին ատագաւ ի Հիտանդատեան. և զոդ նզին Թագիա ընկատկալ ի Քատանդատպատնէն Հատմից։ Յատհնացեալ ընդ ատաղս Քեան ան-ճատրեան յատեան, և Հատանեցեալ ընդ ատաղս Քեան ան-ճատրեան զրեալ Լեւոնի բանագատաց երեք նոյն զերատնէին յատեան, և Հատանեցեալ ընդ ատաղս Քեան եսրեսատացն սահատան զրեալ զանդատական տրեա և տատ-զիս յատ ատրատ ատ, զերատնէատ-Քեամբ Քէատրատեան Հատհատանքն, փատրելոց յատ-զեալնէն. ։ Որոց անկեալ ի բանս նոցա մանկատրաց, և ատեալ կատաս՝ զի զերբնէ Լեւոնի ի բերգէն։ և ի Հատատան անէն բնկեալ ատատանցատ. և անկեալ ի բանաւոր բարեատ մեռանալ. և անկալ ատատն ի Քրա-զատն, և անդ Քաղքէն զնա մերձ ատ զատրան քե-ատն Հոգ» (1194)։ փատն ատատրէ տանկատատեանցատ Քագաւիժ։ Զնէ երկրացել զի նորին Լեւոնի Հատանդատա-

քիան, և Քերնա ի նմին ժողովի՝ որ գտաբերալ էր վասն տագատատ մերժելոյն, ընտրելցատ. ծերատնին Գրի-գոր Ագիրատա, եզբորորդի Աբրցին Կիլիկիոյ Շնորհալւոյ։

Գ. Կարգ բանիցս, մանատանդ Քէ գիտացս, Հարկ ատ-նէ ատատանդ՝ գատ մի ևս յանդիման երեսաց կանգնելոյ նմանի՝ զերկոսին ատագատն անձինս ժողովոյն և ժո-ղովրդոյն, զԼեւոն և զԿիրակոս. որք և յամենայն միջա-միսի գործս ատհատրէին նահատնական գատս. մին՝ ընդհանուր-ժողովական Հայոց կամ Տարսոնի (1179), ի գեւս-պատնքեան ատ կայսերս և ատ այլս. և յայսմ իսկ ժողս-վի գատատպատնեան Գրիգորի Ե. որ զրատն և զրատ-բացի էր գործ, ի չնատքին մեծի Նիկոդեայ տագին, որոյ էին երբն Հարքս հոգեհանգատնեալք, ընդ անճատնի մար-չատնեան մանկան միոյ, ատատն և զժգնի էր անգատնոյ զածեան և զմիտքատ զերսէ՝ ի բաց մերժել և տրակս տատրք է մարդկան, մանատանդ զգատատնաց և ծննդատ-բաց, յայսպիսի ատհատգն և զրտրատատան զէպս բատ-գատնել և երբեմնատել զդրծատդիսն տանատս, զորս հե-ղինակս տատատրեն, մանատանդ Նիկ և կանխատ խնդ-Քիս ատենէն ընդ նմա, սկատն և այժմիկ (ատատ՝ Հետա-նոտն զրտ ի Քեն Հայս) մահատ ընդ Լատինատնեցին, զր-սէս ծանուցանէ Հնդերն զրեալ Համարատ ատ Լեւոն։

Աչեր ատոր խոտատնծէ՝ ի զտ Հրեատնատնեն զ զան-գիտեցին, և զմիշ՝ նզատատ նահատատաց՝ փոխատատ ի զտ տրատեն, և զատրատատ ոգեսն և զտատատատ-ատ ընդ Հնդերն կամ տանատս ատհատգատնեալ ընդ-հանուր ատհատ։ ։ Ի զրան Լրցոյն կատնալ զա-տատնգն ատրատս՝ Նիկ զգր Հնդերնէն։ Իսկ ատ ոչ գտցատկատցատ միայն՝ այլ և զնորէն իսկ Լեւոնի Նուատ-նէ ատատատոր զրպէ՝ ի զպէի զ զատս. որ երեի Հեն զատ ատրատրէի զատրատատնեան Հատատնեան կամ տանատս տրատ-տրատեան, ատ՝ ի Քհքատեի յանձնէ զատնէացն զատ-զիտատ, ատատատատր Քհտնով զպէր՝ զոր Հնդակի պատ-գամէն Հատրեալ ի Հատրատ ի զ զատ. և զի ոչ ատ-տրեի տգատս միայն, այլ և զատն բատրատ էր Հնդ Հատ-Հնդեն ատհատ ատատատատեն զնդերատ, Հրրատ Հատատնեա-Քեանց մեծէ, փատատանի բատնէատրեան Հատատատ-Նեցոյ, գատնեալ չտրժեցին զնԼեւոն, զկթ՝ ի վերէն երեսս-երկեալ Հեն ի Հանեն, զոր զերատնէատ զան զատնէին-զեն յատհատ նկերնգատն Հանատնէր, զոպէիս է զան գէատ-տատրատ ի զատրատներն, տրատ և ի Հնդե զան զան-յատյոյ՝ ի Հնդատ՝ կրատրատատալ զներս զատհատնատն. և երկեալ զրեաց տա Լատրեն և Աֆրեին, Հանատ Հեն զատնէատ-Քեան և տատատհատնեան Հատատնեան ևզե-յոց, Հրրատ ի Հեռատ տնեալ, ի Հատրատատ և ի Քոզ-ատրոյ, և յանկատծ տեն տեատ Հեռատ Հատրատն զատրատ և տեղատատ զոպէ ատրատ Քհտնեան։ Ատհ-տատ Լատ-տատնել մի տեղամ և զատրեկեա լատ-Քհեն, և ոչ տա ատհատատատան չատրեզատ, այլ տա

անհնդիք բամբասանացն՝ առ Լեւոն ինքն՝ ազդել Քղիով պատան, զմի՛ ի հրաշագոն գրուածոց իւրոց և համբերն անձնեական ՀաւատոյՀնութեանց. զորոյ զօրաւորՀնութիւն զանց արարեալ ի տեւողս, միայն զպատասն պատմութիւնս չուշ պատացոյց. զի ցուցանէ՛ ց ընթերցասիրաց՝ թէ որպիսեաւ յոյժ ժողովի, այլ Հանճարոնեաց պարտ էր՝ նմին Լեւոնէ կամ Լեւոնիս. ուր՛ լիչէ ընդ ազատ և այլ ինչ գործս պարտեալ Լեւոնի՛ ի նոյն դէպս կատարեալ ոգոյ կամ՝ զգրոցին, զմեւանեալ ոմանց ի Հառ կայսէ՛ յեւոգնոյ հայոցական Թեանն եղելոյ ընդ բերգա յեւս և ընդ պատգրեան, և Լեւոնի պահանջել և առնուլ առաւելս, նաև յայնմէի կամ վասն այնոցի՛ որ ազգա կանք էին՝ կնքոսի, և սնս անկ էր ժառանգաւորեան ։

« Բայց իրրև Ազատոց հրամանին, (առ), խնամեա՛ց Թեանդ Հնազանդեցաք, և հաւատացաք Ազատոց տալ » քեզ իմոյս առ՛ի նոյն, դիտել զԹերամբեան առնին. » զոր և արարեցաք, և առաք զպատղ ազգիդ, ըստ » որում և եղ բարեբէր ։ Բայց ոչ՝ ի սպառ կարճէ և գլխադիմադրեալեան ։ « Հնմարտաքինս մեր, զոր զու ա» չք ես տեսեալ և փորձեալ, զան նոցին գրպարտե» լոյն՝ երգիծանե՛ս... Հեռի արասցէ Աստուած՝ ի քէն » զԹիզասոսի զատացքեանն նմանապրե՛... Թէ զո » աստուածպաշտութիւնդ սրճանացոց զնաա պատա» խանդ, մեր խնամոքեանդ ոչ գնաա. զի խրատիդ » ոչ տայ անզգային պատասխանի ։ և այլն։ Հնմարտ» Քեան՝ զան անձին Հատագով, ոչ պատկառ Հերբեա» զայն զոր Քագատրատչան պատէր՝ մանկտրար խրա» տէ՛ ընթեր. և Քղիով, անաչ չանհնգոյն ահաղորեալ Լեւոնի ². ար, որպէս ակնարկեցաք, առաւել առ երեսս գործեր, առ՝ ի սակի գնհատգան եւ, կամ առ՝ ի սխա» բանել ևԹէ հնար էր՝ զամբաստանգան և զամբաստա» նեան, քան Թէ խորհր և տատրանգր՝ ի Արբրեն. զորոյ չորք և վարի՛ գործնեայ յետ ատենց չորս տարի՛ անտե» ատց ունել՝ ի մոմ և՝ ի պատ, Քագրնկոյսս Քեանց յեկե» զեցոյ՝ նորեն՝ ի Տարսոն, և գնացան առաքելով՝ ի զօրն կողմս արեւելից, որպէս ցոյցէ կարգ պատմութեանս։

Ոչ ենչ պակաս և Կիրակէ ծանեալ զԼեւոն, որպէս էրեն, վնհագոյն քան զհնատգան չարի Հնմանոց ազգին՝ մերձ և Հեռի ժամանակաց. և Թէպէտ ատաս և անուն՝ ի Տնմանէ, և որպգան կարգաւոր, և ակբոմեանցի Լամբրոնի և Համբառնէր, այլ ոչ չարչարէր պրժանացն զարժանն

1 « Եղեալ (՝ի ձորգին), և զոր ինչ պարիսիր չորն ժողովն Հռոմա» նոցին գործ... (խոկ Հռոմանոցին) ոչ քեզնէին և ոչ Տատացոյն » մեր պարոյր խրատիչ գնհանէին և ոչ չարչարէին և » իչխանեան, զրուա՛ ասրնեիր էաք և տեղեակ... ասաս ա» չարին գատատանաւատատան իչխանէ գեր, և գատր ժողովոյ և » պնհապատոյն որ ընդ ձեզ, և չարժանատր եպիսկոպոսին Հրեշ» տակապետին ։ ։ — Ա՛ պարոյր էր եպիսկոպոսն այն արժանատր։

2 Գրեալ վարս Պրրոյն չամի 1190, անդրանն չատանին ասաց Տանաքորհնան Լեւոնի ընդ Կիրակոսի, ատ. « և ասաս ատրատա» կանս առ իւր ասանէր գՀոպրս մեր, և առ՝ ի տանեան վարդապետա» նան իւրոյ առ ինքն կոչեալ, և ասաս ատրատական ընդ ինքեան » կանս առ իւր ասանէր գՀոպրս մեր, և առ՝ ի տանեան վարդապետա» նան իւրոյ առ ինքն կոչեալ, և ասաս ատրատական ընդ ինքեան

մնանացանել չարք և մեծատրաս, առատ և չնրմ պատր։ և չատաչ իսկ զատ գժատանակս գնրացս պատգին՝ ի չի» չատատպատս գրոց իւրոց պատճառաք իմն կոչ մերս գնաա՝ իչխանս մեր, կամ « Պատն մեր Լեւոն, որ՝ ի տան » ժամանակս (1190) էր իչխող Ակիլինոյ և Սատրոյ և » չրատնց տպրն ։ և՝ ի Քղիս չատրին (գրեալ չամի 1194) մեռ չև էր Քնրևս Լեւոնի ծանօթատ Քագատր չպրոյ, ոգեպէս կոչ գնաա. « Պատ. բագատր մեր », և մագիկ Հատատրեալ զարձս. նգատ Կատատրեանց և Թէպատանց. նգնպէս և չնս երկիմների (1196), զի ընդատնկեաց զանբատիչն Հայոց՝ « Քագատրի Լեւոնի ձեռն, որ՝ ի » Կնլիկնոյս և Աղատոց գատատցե տրէ... ՝ի փատա » Քրիստոսի և՝ ի զօրս Քնրևն քրիստոնէից ։ և պնրճա» զան ևս՝ ի Հատկ ատի կնհացն, իրրև կատի իւն ատմնազ» ժնոյ Քագրնկեան զատգս. « Քագատր Հայոց Լեւոն, որ » յ՝ Ատրբենացց, բազնպատս և յազգող Աստուծոյ. ս» րոց Հաշոկ ատրնեանն չատճաց գմեծ Քղնեատրն Հնն » Հատոյ՝ գՀնեռ, և Երր Հատոյ գԱՀքս, զզր պատեն» ցեն զատ գատրատք պատատատատ. զատ՝ Քրիստոս Աս» տատ մեր ընդՀնպոյճ մեզ երկրնքեամբ ատրց և » ատճանեալ չազգնքեամբ. և՝ ի փոխին ատտի՛ զրրոց » Քագատրացն ատտագ պատատից և խորատնեից, ՝ի » լատնչէն խորատս ։

Զօրատքեամբ և գօնտքեամբ՝ Լեւոն ոչ միայն ՝ի վերոյ բնիկ և տոհմէն եկեղեցատն և եկեղեցատնաց Քնատրս ըներ, այլ և զայլոց ատեւելեայց՝ ՝ի կատրոր պէտս նոցին. զրպէս երբեմն Աղատոյ ընտրեալ չորեցից զատրատրաց՝ ոչ Հատրէն Հատատրեամբ զՔՀրպէէ Կըր» ատր, ընտրեցին և այլ տատգ եպիսկոպոսգնք՝ գզիտա» կանն Քոհչհանէս-Քնատ՝ Կաթնի մատնատնեալ, չա» մի 1208. որ առ ատաչմբնատն եկն ՝ի Ակիլինա և ե» կաց ՝ի Զաքսմատի վանս, տատրատ ժամանակ. մինչ» մատգնք մեծի վանացն Զատկնսոյ՝ որ ՝ի Սնս, ատաչե» զին զԼեւոն, և նա առ գիր ընծայատնան առ Մրնե» զնատոն 3 տատան Մկնսեհնոյ, ընդ որս իչխանա» Քնատս էր ատրա պատրաստացն Աղատոյ, և Հատատ» ատեալ յիչխանքնատնան՝ գնաց անգր Քնատ. և գտաչնալ եկեալ նկաց առ ժամանակ մի ևս՝ ի Զատկնսոյ վանան, զոր Լեւոնի ձեռնչեալ էր նմա. ար և յետ ժամանակաց առ. Հնիմոյ տեւած (չէ 321) կատկաղ այլ պատրիա» զատնս և մետրապատս Աղատոս և չատաճոհնաց անդ։

1 Շատատր. Գատ. Տէր-չատ.ց. Dist li Sires d'Ermenie au conte Henri : Sire, j'ai assez terre, cités et chastiaus et granz rentes, por estre roi ; si est le prince d'Antioche mes hons. Je vos pris que vous me coronez. Le Cuens le corona volontiers. Ainsi ot roi en Ermenie.

ԴՐՈՒԱԳ Դ·

Ա. Թագաւորութիւն Լեւոնի, խնդրելով վերստին թագ ՝ի կայսերէ Գյաւանաց · — Բ. Թագ» ընկալութիւն յիչնանպսկն Քուանց, եւ խնդիր վիրաբանութեան ընդ եկեղեցւոյ նոցին. — Գ. Միաբանութիւն ընդ եկեղեցւոյն Հռոմայ · — Դ. Մեծատանկան թագաւոր» օծութիւն Լեւոնի, եւ կարգ օրինութեանն · — Ե. Հանգուս Զօրօրհնեաց յամի 1212 ։

Ա. Յետին ժամք Արբոյ Լամբրոնացւոյ՝ ժամուն ա» բաքին գմեզ ՝ի Քագատրութիւն Լեւոնի. և Հարկ ատնեն քնեալ աստուած զերգն և զգոչեան, յետ անատնեալ ցաց վայր՝ փոքր ՝ի չատ, գնեալս և գարգնեալս Հարկն առ գնե» զգոն պատեն և փառս, բազատ քաղնքեամբին, ար» բազգն պատեն և փառս, բազատ քաղնքեամբին, ար» խարնատնքեամբ, պէտս քաղքատան Հրամանա» զաք և ատանեն գնեալքեամբ։ Յամենատ չգոքեան խորհրդոյ կամ ըղձից Քագատրութեան ՝ի միտս Լեւոնի՛ Նմա միայնոյ է գիտելի, իսկ յայտնութիւն՝ պարտ գնե» բագնոյ Հրամարհեցաք, նրեի ՝ի չարժման արեւմտեան գոյոյ յ՝Գ Թատարութեան. ատ. զոր գիտատն փոխ» արիկ կոյսն Աստուծոյ, որ և ընդնպոյ Հնոյն Հաստից գնեալն Համբաւք, կամնպնեցին ՝ի Լեւոնէ Քագրնք, գնա» գատնքեամբ, խոստանալ և տրգագիր մեծատնեալ. և ընկալաւ ատ. ՝ի Նմանէ ատհատատնեալ ընծայութիւն՝ ա» կնհնիկ վաստկական խոստագիր։ Տնեաք, զի և չնս մե» Հատն կոյսէն՝ ՝ի գոյ տրգոյ Նորին Հատատնատն և ա» ատնոյգի բանեալին ՝ի Տարսոն, խորհնգատ խրատնքն և նպատակատուն, և ոչ Համարնգատ պատաճ կամ ոչ բատատան գնեալատս՝ ՝ի Քագատրգատնան գնա, մննդ չև էր Հրատատրեալ յանդգղ մեծի կոյսերն գսահման» լոյ, և ոչ քաչ՝ ՝ի գնոյ Հատեալ Նոցա խորհրդոյ Լեւոնի, և Հնմնատնաց Նորոյ գործն կամ ատգնցո Քնատն ՝ի վե» րոյ իչխանոց ատնմատոյ յոյս կոյս ծանս եղելոց, ար» նեան Քնատս. գնատգատնեալ գն և չնեն Նոցա բատատոյ» գրոնց և ատճրատքնեաք Հայոցս, չատ զգատքեան Լե» տոնի և Հատատատ Քնատն. զատնեալ գն և ատն Սատճ» էատնի ատատնեան ՝ի գնոյ կոյս, և Հոգ պատնրատգնի և պատրանեան Գնգատնիցոյ, այլ և գատճատնեան և նատատրեան գեբանեական բատատեն, և ատհատատնեալ գատատնեան ատյոց խաչատներ գաշնակցատ և գզոյս, Հան» գերձ ատյոմնեն՝ Ը. ար ատճատ ատ. ժամն խատխատներ Քագա» գրութեան գզոյ, ատյ ոչ և խորհնգ. և ատնկատգ և կատնակատ ատատել բնատքեր յատգատնե՛ գատ վարկատգա» գի նեն չգալ կատել Քագ. զրոյ ոչ ատգատն գգնեալ գզե» նեան կամնր, զրատն բատեցատցանեն գգոն չատատն ա» գատճատ Հայոց՝ ՝ի ՄՂ ագգատց և գնատգնեանց մնքնա» տատց և Հեռատատց. ատն գի՝ ի Հաշատել Նեզոյց Նոցա և խոստանան կոսեցն Հաստից ատրէն Քագատրատ» յատ ՝ի Քագատրատ էր. չեն ենչ ատա գատմանք՝ Լատ» րատնեցւոյն անգատն չամի 1194 Քագատր կոչել գնա և Տատանել ։ — Ա՛ գի ատնմատոյք գրատեալ էեն ՝ի գատճա» խրատնց՝ նատ. յետ պատմատոյ Հայատքեան Հաթնկոր» գի ընդ Սատաճատներն, և յետ մատճատն ատատ Հա, Հարկ լինէր Լեւոնի Քղիով և գնատգնեալ ատ. տատքեամբ մեծ Հանդիպելոյ ատագ խոստատց, չնեցատ» գատնել գնատն, խոստատալ նմա զատատատգնեն վարկ» ատգատի մեծատատս, ատ նատա խոչ էր Հզօր և մեծա» մեծս ատատս ատնել իւր քնիսնա՝ ատնատքատքեամբ և» մեծատ պատատքեամբ երկրին և պատատն. և չեկատնին գնատատ տատ Քնիսնա՝ ատնատք

Պատգամաւորութիւն դեսպանաց՝ հաւանութիւն կատարեցաւ յամի 1196, ի Մերկիսան[1], ուր գումար կոչին, ի տանի Պետրոսականէն. և նոյն ընծայեր գանձն կամ զերիվիր իւր՝ ի սպառ կոչեր (քան առաւական օրինաց). ընդ որ մեծապէս հաճեալ կոչեցին, որ և ազատ օրէնն կոչեցուցին զընդ ձեռամբ անկեցան, և սկսաւ օգնականութիւն Քեռան ունել վասն յաղագս զահընկէց Աիկիլիոյ; խոստացաւ մաղզակալի՝ ի ձեռն Խաչակրաց՝ զոր հանդերձեն երթալ ի Պաղեստին, պահել զԼևոն ի թագաւոր Հայոց: Աչալուս ծանուցանեն անհրկեալ ժամանակաւիկ տալէզիցը Կիլիկեցւոց և սլաք. սլաքն ցանկալի էր՝ ի յայտ գալ՝ ի գիտանալ ազանէ Հայոցականն ըզգացողացն, և անուանց զնպատեցան, որք Թուխ Լևոնի, և անուանց զնպատեցան, որք Թուխ Լևոնի, և անուանց զնպատեցան, որք Թուխ Լևոնի

բանութիւնն ընդ Քրիստոս, և ոչ այնքան փափաքով օրքան ընդ Լատինսին, ընդ որով չունէ ունի երեսս հատասպառել, և բառնալ զերկի և զերկինն այսուհանդերձ Քեան կարծեաց՝ միանգամայն և զոգեզարել ընդ անձինն և զնորազան Քաղաքութիւն ազգին ընդհանրական Քահանայապետին Հռոմայ, զոր տեառնէր յայնժամ հրկիզողք հերձուածին՝ ի վերոյ ասենայն միակրնկիր քրիստոնէից. և քէ՛ սրպէս օրշնաւոք և յորդորակ կանգնելն և քարոզեալ շարժէր զազգս և զժողովուրդս և զարքունս հռոմկէից, յայնհետուն բանակք խառնի կռիւք զարհուրելոյ ապրելոց ազգաց, և ընդ երկայնաձիգ ճանապարհորդս հերձանձելով զնոսկանս լերանց և զծովուց դիմել յորելեան, դիմելոյք խուճս և առաքաւ, յայսմհետէ Քրիստոսի աներեսեան և աւրը տեղացան։

Գ. Արդեաւ է մեզ առասիաւր նկատել զայս մեծ խորհուրդ և զորժ Լեւոնի, զմարտնութեանն ընդ արեւմտեան եկեղեցւոյ, որ և անանձնաւ է՛ ի խնդրոյ Քեան նորին։ — Ոչ նոր ինչ և առանձին նշանագիր այս՝ ծանօթութեան և ընտրելեան Հայոց ընդ Լատինաց, այլ անդառնին՝ ի զարէ հետէ, և յառաջ իսկ քան զյաւանել Լատինաց, սկզբնաւորեալ ընդրկաք նահանգաւորս Պաշտելի կաթողիկոսաց, մեծի Վկայասիրին ասեմ Գրիգորէ. զոր՝ յուղեալ ոգւոյս իւր Հայրապետ՝ ընդ ինքեան ի վանդարան Եղիցեցոյն՝ հանդիսեալ ոխասոր զարհուրելոյ պատերազմի՝ զանձնացեալն ընդ իմասոսն Քեանն և ընդ պրսկան վասն, և ըղձալին հաղորդակից լինել և կենդանագոյն Հայոց, համբուրելն հարիւրաւորապատիկ ընդ միով կամ ազիսականան գլխով, զոր ոչ պատկանէին ընդ պատիւ ընծայիւք յազգէն։ Քէ զգրիսի ծանուցանելոյ՝ զի ոչ ի մեծ

ասրէս՝ զբէ և այլ հավիրօ քաղք առ կաթողիկան՝ որպ
ֆնդրեալ էր ՚ի Քաղաքացպետէն իւր օգնեալ (մնա-
ռան), և առ ոչ առաքել, քաղքի կարող էր և ինքն կա-
թողիկան օրհնել։ Ալսպէս զեղեցիկ խնամբ և քաջ
առաքինացեալ երէցսն Հայոց պահեցին, մին խնդրե-
լովք, մեսն հրաժարելով։ — Բան մի Քղմոց Քաղաքա-
յապետին Խնամկինեանց առ Լեւոն (յամի 1207) ասց
զուշակել, նմին և նախագրգ Պարոնս Հայոց Քղմա-
կցեալ էին ընդ զահան Հռոմոյ, որ զասին ասէ յե-
տսագիս Յոհաննէս։

Ոչ են յայտ գինը պատմահանգինն Քղմոց Կլեմոյ Գ.
կաթողիկոսն և Լեւոն, և ոչ այլ Քղմակցութիւնք. բայց
միայն զի գրեաց առ ՚ի ձեռն նախադրեալ հրեշտակացն՝
վասն խնդրոյ Քաղին և որդւոցն Լեւոնի Հռոմկլայի և
կնոջեցաց (1196). և որպէս ասի՝ ընկալաւ նշանակ մեծի
հանգիստն Քաղաքացպետին՝ Քաղ ասկէզեն, զոր ա-
ռաքեաց նա ՚ի ձեռն նոցն հրեշտակաց առ կոպան Երկի-
կոս, առ որ գէմ եղեալ էր նոցա, և ընդունելի եղեն,
որպէս տեսաք վերագրեալ[2]։ Ըղձալի էր յայտ գտանել
զայս ասելոյս Լեւոնի և զպատահանի Քաղաքացպետին
(Անկեսրինան Գ.), յորոյ ՚ի վերայ հասանէաք առաքե-
զպետնոց կամ դարոց եղելոց ՚ի մէնի իսքնոց, կամ
պահանջանց գահոն Հռոմոյ և խոստմանց կաթողիկո-
սին, որ էր յայնժամ հաշտական ծերակոյն Գրիգոր Ապո-
ստոլ։ Որպէս պատմիչք մեր վկայեն և ասացք, զի եղեն
և ուրոն պատիճ պատճառ ՚ի վերինն ամս ՌԻ դարու,
և ՚ի վասն յանձնառութեանն Հայոց՝ հանգոյս Քաղա-
զպետին ընդ Քազատոլիս Լեւոնի, և պարգևանց նմա
գրոյ. և ասաս հիմն և նոն մեծ եղեւ՝ հաստնցուցանել
զիւրան քղեզութիւնքն պատմանոյն, զան զայ ձեռնաս-
կրս իսք. ասաս զրամիքն մեծ եղեն նմա՝ կանխեալ բե-
տեղս քղեզութիւնք կաթողիկոսաց և Կերսեսի Լամբրոնեցւոյ,
և Քղմակցութիւնքն և քնդպատրութիւնք ՚ի Հռոմիս։
Կերսես պատիճ մեր՝ որ իրր եօթանասուն ամաց կեանց

» պահպանած յանձն առնուլ զերգումն. և արարքն
» եպիսկոպոսք գրոնս իրենսն։ Քայոց մի էր եպիսկո-
» պոսն Տարսոնի Կերսես Լամբրոնացի՝ զոր վերագոյն
» յիշեցաք, և Քսկսի՝ կոչմամբ Աստիքոս առաջնորդ
» վանացն որ կոչի Գետմանց, և Քակէնեան՝ որ եղեւ կա-
» Քաղիկոս, և Աստիճոս որ եղեւ Հաւատակոթա ՚ի Սե-
» ւասս. և այլք ընդ նոսս»։ — Հարկ է Քէ և Հայոց էին
պայմանք և պահանջք ՚ի նոսին, որպէս երթալն ՚ի
Քառաս, յայսմ նոսգի, կամ առգ ցնայ. յորոց առիթ
յայտնին ՚ի Քղմոց նոցին՝ երկու պատգամ, և ոչ աննը-
չանք. և զի մի կասպարեցի Հռոմ ինչ ընդ Հայոց
ծոմս (յաղելոյ) առանց ընդհատելոյ ամենայն կա-
թողիկոսին Հայոց. և մի զի ունիցի առաջնոր իշխանս-
Քեան ընդ ազգիս, ասէին գՀայս, բայ ՚ի Պրոպան Քա-
հանայապետն Հռոմոյ։ Այսորիկ միայնոյ են և ՚ի
նոսիքսիկ Պասքն, բայց յետ սակս Քազատրութեան
Լեւոնի։ Այն ասելի է Նմի յաւար միամ գոյ-
ցին յիշատակարանք Քրացս՝ և ՚ի Հնմարելով Քնդրիկ
գպրութեան ազգիս մերոյ։

Դ. Ետկ ասէ՝ գառնալով առ պատմութիւն, Հարկ է
Հասկոյլ Քէ գործքս էին և գործեցան եղեն յետ Հրեշ-
տակապետական Քաշխանոս արքեպիսկոպոսի Պապ՚ի Պատ-
մոյիս, և Քէ երեք ան ընդ նոս՝ ՚ի գնմոյ մեծի գործոս-
գոյի կոչեցին և նոսիսկի Քաշխանոսպետն՝ գնմոյ-
կոպան ասն կամ զանոնս, որ կատարիցին զպատգամս-
սոցա Քէ նոսին իշխանութեանց, խոտացան, մեծացան,
երջանան և ինքնին պսպնանան յետս 1197 կամ ՚ի
սկիզբն 1198 ամի. և սկսան հետ ջնջոյ ինչ այլ, բայց
պատճառակ դնանգեցանան և Քազատութեացանել չկա-
ևան։ Ասկայն և առ սոցա, (քանզի մեծ անձանց կամէր
զգան առնել, որպէս և տղմոն պատճնէին, և Հրատիրել
զրազմեան նան. ՚ի հետ ասոնք կոչմանց, առ որ
զրազեալ խոսյաց և բարց ժամանակի պէտք էին, քան
ինչ Քէ և զան նախապէտս ամբողջական գնայց Քա-
ղաքացն ՚ի Պղտանիս, ՚ի Քորան և ՚ի Քայրէ), յետքս-
բանգեան զարձեալ տագնապ մի ևս տարրք նաստա-
կանին, զեր ախտաբզնանգեան մեծազգն ատենաքոս-
Քեանն. ասկայն և ՚ի նմին ամի (1198) Քագատ էր Լե-
ւոն, գտցէ և կանխառ ևս։

Քեչտասնից պատմչաց և տարեգրաց տղմանցնին զայս
գեպս. և մեր գտնենցն հետեւիլ հետանոսոց եղի՝ Քէ ոչ

1 Tu enim per cæteris prædecessoribus tuis, quorum exist memoria, specialius in nostra et Ecclesie Romane devotione persisti. — 1880-CENT. III. *Epist.* V. 44.

2 «Իբրև եհաս» (Լեւոն, ասէ Կիրակոս), հնին յաղագսաս նմա տեղեկացեալ գան գնանգնի իւր, խորհեցաս տնօրէնն ընդ իշնանան իւր և ընդ մեծատուծ՝ Քագատրել և առաքեաց ՚ի սինէզիսկոպոսէ քաղցն Հռոմկլայոյց առ Քղիսկոպոս կոպան և առ Պապ, զի առցէ նմա հրաման և Քաղ Քագատրական. » զի ոչ կամքաս նա զլուխ հնազանդել գան Քապ՝ բայց Քէ ազ-» դեն փառնցոյ. մեծարանսն և պարծանս իւր վարկաս զլուխ

» Աստքեաց Գնաքս և Պապ՝ զի գան ՚ի Հռոմ քաղաքն, որպէս » Քէ ՚ի նոցանց առնալ զբշնանգնին պատն։ Իր առաքն նմա » կոպան և Պապ Հռոմկլայոյց՝ Քաղ ասկէ՝ զատկին Քագատ-» բան, և զբշնանգնին զի պատասար, որս Քզքն զբշնանգնացս զի, » գնել զնանգ՝ ՚ի գլուխ նոցա, և զնանգ՝ ՚ի գլուխ նոցա։

3 Իբրեւի և այս է, իբրու ասացեալ Քագատրեալ զբշնանգնացն Լատնոյ, Քէ՝ «Քղոմամբ զբշնանգնացն Հռոմոյ և ՚ի զբշնանգնացն Հռոմոյ՝ ՚ի զբշնանգնացն Լատնոյ»։ Ասկայն ոչ ասի ոչ ևս ՚ի Քղմոց Կլեմոյ Գ. կաթողիկոսին Հայոց, և ոչ ՚ի Քղմոց Գրիգորի Ապոստոլի, զոր ասէ Կիրակոս, Քէ Հռոմ ՚ի Հայոց էին պահանջք և պայմանք, զոր ոչ ասէ Կիրակոս, և ոչ ՚ի Քղմոց Գրիգորի Ապոստոլի։ Ասկայն ոչ ասի ոչ ևս ՚ի Քղմոց Կլեմոյ Գ. կաթողիկոսին Հայոց, և ոչ ՚ի Քղմոց Գրիգորի Ապոստոլի։

* Թուրքի Լատինի գրեալ է յ՚Ց գեհանեցիների 1185 ամի, ՚ի վե-» ճանդ քաղքի։ Ի նմին ամի նոյնի (յառաջին ամիսս) գրեալ մե-» ծոյս կաթողիկոսի առ նա, ինքեան և այլս ևս յառաջ քան զայն, որ-» պէս և զատկեին ՚ի նոսիսկոպոսէ Հռոմոյ և Քանդիսիկեին, և ՚ի Նզոն ևսկ » ՚ի բանից Հայրապետին, զոր Հրամայր և պարգեւ... ։ Կրոնոս » ասասի Քէ զատկեին ՚ի նոսիսկոպոսէ Հռոմոյ՝ զոր գէմ Քէ ոչ » ասացեալ, զգնա պարզաբանեան Հնդիկեցոց՝ զոր գնմոյ մեծի Քնդ-» ՚ի Հռոմ վասն Քաղին և որդւոցն Լեւոնի Հռոմկլայի և կնոջեցաց (1196). և որպէս ասի՝ ընկալաւ Նշանակ մեծի հանգիստն Քաղաքացպետին՝ Քաղ ասկէզեն, զոր առաքեաց նա ՚ի ձեռն նոցն հրեշտակաց առ կոպան Երկիկոս, առ որ գէմ եղեալ էր Նոցա, և ընդունելի եղեն, որպէս տեսաք վերագրեալ[2]։ Ըղձալի էր յայտ գտանել զայս ասելոյս Լեւոնի և զպատահանի Քաղաքացպետին (Անկեսրինան Գ.), յորոյ ՚ի վերայ հասանէաք առաքեզպետնոց կամ դարոց եղելոց ՚ի մէնի իսքնոց, կամ պահանջանց գահոն Հռոմոյ և խոստմանց կաթողիկոսին, որ էր յայնժամ հաշտական ծերակոյն Գրիգոր Ապոստոլ։ Որպէս պատմիչք մեր վկայեն և ասացք, զի եղեն և ուրոն պատիճ պատճառ ՚ի վերինն ամս ՌԻ դարու, և ՚ի վասն յանձնառութեանն Հայոց՝ հանգոյս Քաղազպետին ընդ Քազատոլիս Լեւոնի, և պարգևանց նմա գրոյ. և ասաս հիմն և նոն մեծ եղեւ՝ հաստնցուցանել զիւրան քղեզութիւնքն պատմանոյն, զան զայ ձեռնասկրս իսք. ասաս զրամիքն մեծ եղեն նմա՝ կանխեալ բետեղս քղեզութիւնք կաթողիկոսաց և Կերսեսի Լամբրոնեցւոյ, և Քղմակցութիւնքն և քնդպատրութիւնք ՚ի Հռոմիս։ Կերսես պատիճ մեր՝ որ իրր եօթանասուն ամաց կեանց

1 Ոչ Նոսնդան կամ ասնոքնակ Քէ և այս, բայսա՛ ասնաա՛ Քաղ կասկած կամ զնանգն, զանգի ասնա և նա՝ յորմէ գնացեալ գնանգեալ կաճէր Լեւոն, կոչումն գնեսրէի Ա, բայսա՛ ասնաա՛ այսպէս ասաց գնա Քնդնան գլուխ, նրեցոյս Հանգիստ Քաղաղ ՚ի Կերսենիա, գնա Քնդնան գլուխ, նրեցոյս Հանգիստ Քաղաղ ՚ի Կերսենիա, նրեցոյս ՚ի Հռոմ, նրեցոյս ՚ի Պասս։

2 Նոսնդան Նոսնդան Նոսնդաղոյց ՚ի Քնդնան յոյս Քաղաքացպետնան Լեւոնի Քազատատրութեան Ա։ Պատրաստեալ Քնդնան Լեւոնի գործ

ամենայն օտար և ազգային պատմիչք։ Վկայեն այսմ՝ պատ յայլոց փաստից՝ և նամականի ձեռնհասութեան Թագատորին և կաթողիկոսին առ Հայաստան Հաւանից (Ինոնղիկնոս. Գ), զրեալք յամենան մասին այսր 1199 ամի. զի չէր մարդի զոյնպիսի կարեւր գիր երախտաւոր յայսպիսի ամս, եթէ ի սկզբան 1198 տարւոյ կատարեալ էր հանդէս Թագաւորութեան։ — Աչեա միով ևս ցաւալ կանխէ զիագատարիւն Լեւոնի Հեծ՝ Քամ՝ եղբայր Ս։ Դիմեսէի՝ ի կորպ Թագաւորութեան Ժամանակագրութեան կոսնեցաղ Հաւանից, այսպէս ա տեղով վասն Իշխիկոսի Զ, (զոր նա զրէ եր)։ «Ա՛ տեսի» Ընդորգ ամի Թագատորութեան իրոյ պատահաց գ Լե» ան օրոյի Սահմեանէի յԱրաբենանց՝ Թագեւ, գինի » փառատր ապծվեալին՝ Մահմետ (Մահմետյաց) և Հաս» տատեաց Թագատր ամենայն Հայոց, և Նահանգին » Կիլիկեացոց և Խոտանից. ա՛ա Նորոգեաց գիագատա» րութիւնն Հայոց՝ զրագատ ամաց եղծեան, ի Քաղն » ՈՒՉ[1]»։ Ա՛ր թէ՝ քան վերագրեալս՝ սխալի չեչս յամենայն 1197 ամի, որում զուգի և նոքին ամ Թագատորութեանն Լեռնիկոսի, Հայաւելով ի յամենս ամաց 1190 ամի յորում մեռաւ Հայր Նորա՝ ի Մելեհիա. քան զայս, ցիչ յետոյս՝ ի Հեծմոյ Թագատրաստութիւն Լեւոնի՝ լինի ի միջոցի յուիս ամենան 1197 ամի և յանուարի 1198 ամի. այլ ոչ հաւասի յայնժամ զայլ տրբերակութեան Պատմութիւնք[2] և Թագին. Քան Հեծմոյ գերկոսին զէպ զան զուգել միանգամայն, զատանին Թագերակատութիւնն և զերկերորդն կամ զերրորդ զմեծ ասնդիէն։ Ի զէպ է և համարել՝ պատանին Նուազն տակաւէս ընկալեալ Լեւոնի զԹագն, պատկան և փաստարեալ, այլ պահել յոյսն պրատն փաստից, որ էր Օհաոմն Թագատրատ Քեան. և զայ՝ ի Հոչ գայ յիշատակարեան տրքոնի պատմին, որ ի Քոնն ՈՒՈՒ զրէ զատաքան Թագի յԱքեպ՝ հետ կայսերէ Յունաց, ի ՈՒՈՉ զատագանատրութեան Յովհաննու արքեպիսկոպոսի ի Գողգոթա և զգալատ լսոյն արքեպիսկոպոսին. իսկ « Ի Քոնն ՈՒՈՒ, յամ» սեան յանատրի յօր Հայտնեան Տեառն, ատ, » ատեին զԼեւոն Թագատր Հայոց, ի հնազանդութիւն » եկեղեցւոյն Հռոմոյ և Ըմբռնեցին Աչանեայ»։ Ցա» նոցա նախատատեալ գինչ է հնազանդութիւնն Հռո» մոյ եկեղեցւոյն, իսկ ըմբռնեցին (բեզնակոին) անատա» նականն եւեի էր տերատատանութեան։

Աչ մեզ՝ որ ինչ յետ տատնանեայ ըղձից, խոստանից և անձնկատրեան Լեւոնի՝ ի գլուխ եղ և կատարեցաս, ըղգ գրեծոյն մեծի՝ ցանկալի էր մանրատատում և տատա» գոյն գիտել զօրինակ հանգիստրութեանն։ Վերագի» նեալ պատմին հետատր (Սիրտոս) ոչատի ինչ հանա» ռատ։ « Ապա նուև ժողով բազմութեան յոյժ՝ զօրագէ» տաց և զօրաց, և ազգաց և տզանց. պատրաստեն (մե» տրատզիան) Քուռոյ՝ որ նատէր ի Տարսոն, և կաթողի» կոսն (մաՀքեան) Աչատոյ՝ որ նատէր ի վանս Պատատոյ

1 Աչեպես հատարի և վերոգրյն Պատմիչ, ատելով. «Լեւոնի, որ » ոչ ինչ ձեռնհաս էր Թագատար, ի Քուռոյոց ատաքե» » լով Հոն գնատր, ի ՈՒՉ Թուին»։

2 Քանզի քատատ զայ կոսներ և զզոյք Նոքա՝ յետ Նատատնեան Քագրկի զորսն ատրեալ էին ի Գերմանիա, յամի 1198, մի կոր» ծեցան ինչ և հոգեկորան Պագատանդ ընդ Նոսին գտրեալ էր ի Նմին ատի. յորս է ի պատմագիրն ընտիրացոյց ատքատ» ժամանակ ատրեկրի (Othon de S. Blasio), զի ատ յերկրագրութեան ատի (1199) գտրէ ատրտ ընդ Խոտից՝ յերկիր Խոր։ — (Մաիրեզեորի, Տատերգութիւնք Խոտից, ատ 1199).

» ի ատհմանս Մերլինոյ, և կամ ոչինչ Հայոց ատենայն » հոգեկատատ. և Թագատրեցչին զԼեւոն, և հոգին » ընծայատրք Նորոգ Թագատրին կոսնոյ՝ չատրնաց » ատգեն»։ Իսկ ընանար պատմիչն Կիլիկիոյ՝ Թոռնոյ զատատրինն՝ զրնիկ ատաչեղատն միայն ատհատրնին և ատքատնեան Լեւոնի՝ չիչե չատնե չատուն՝, գնկե գեցատնս և զատհատրկիս. իրրա. ատ մեծի իմն խնդու» քեանն և պատճառաց՝ զատն ըտրգատատնանաց երկրի իւ» րոց, զտատրեն զանց առնելով. երատհատատրատ և սչեռ գնկզ կատցատնելով, զի նոքին հնձատրնեք չատատնել գիշատնս և գիշատնատրնս ատհատ քնդատատն և հնձոց բնդրա» ատեր Գատրնայց և վանքատիս չատ բնդրդին և բնդրատա» նաց, և տրեքատատան եպիսկատատաց և արքեպիսկատատաց Սնատնայց, հանգիստ երկրատմբք եւ՝ Աչատեցաց և նքատ» ատրմի արքեպիսկատատք, զրտոց ի Տեղագրութեանս յիւրեցաք զտեհնն և գրիճատ. իսկ ատատնատր հհնոյ է մեզ, հատարիք նքե և ընքնկցատնեկաց, մինգատանցն երկրտրեկ գտնատնս ատարն և տեղեաց, քատ բատեկ պատմչին, որ ատնի օրինակ գոյս.

« Ա՛ր գարս է մեզ պատմել փորր ի չատե զոր քատ » Նորսն (Լեւոնի) ժամանակի՝ փոխըդաեալ էր տատնս » Հայոց... և ամենայն գատաք եկեղեցականաք և պա» տատար իշխանաք գարգարեալ և վարելչական էր երբ» կիրն Կիլիկիոյ. զոր և պատմեցից գտնատան մի քատ » մատկ.

« Էեր Գատիճ արքեպիսկոպոս Մամուեստիոյ, եւ առաչնորդ սուրբ ուխտին Աբրակատնոյն.
Էեր Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Կապանոն, եւ առաչնորդ Արիգնոյն.
Էեր Ցովհաննէս արքեպիսկոպոս Սիսոյ, եւ առաչնորդ Թրազրկուն.
Էեր Մինաս արքեպիսկոպոս աստուածաբնակ քաղաքին Երուսաղէմի.
Էեր Յուսէփ արքեպիսկոպոս Ատիսթրու, եւ առաչնորդ Ցիսուսեցոյն.
Էեր Կոստանդին արքեպիսկոպոս Ասարգաբայ, եւ առաչնորդ Կաստաղաւանին.
Էեր Վարդան արքեպիսկոպոս Լամբրունկին, եւ առաչնորդ Սկևռասչին.
Էեր Ստեփաննոս արքեպիսկոպոս Տարսոնի, եւ առաչնորդ Պիլեոյին.
Էեր Թորոս եպիսկոպոս Սնեւկիոյ.
Էեր Ասատնիկ եպիսկոպոս Ամկեցոյ.
Էեր Գրիգոր եպիսկոպոս Գինդրուսի.
Էեր Ստեփաննոս եպիսկոպոս Բերդուսին.

Ի գատս եկեղեցատաց զոր նախատրեալ պատմիչ մեր քան զատքատհատնեա, չէք երկատցել զի զգրեն և քատամ այլ եկեղեցատք՝ ի տարեց Հայոց Մեծաց Հրատիրեալք, Քէ և ոչ էր մարդի ատենայն եկեղեցատաց հանհատատ փել, քատ կիրատրեր. տրտիրք են, չէրեատն՝ ի տենեի Անանիա եկեղեցատա Սեբատտից, և յայլեկ չիշատատ կարբ՝ Ստեփաննոս Տիրացու. մատենատանեացն արքեպիսկոպոս Վանատացոյ, գրատատեալն՝ ի Ս. Լատրատենեցոց և վիպ տրժանատրութեան Հրոյ. ատ վատգայն Հրատիրալ՝ ի Կաթողիկոսէն՝ ի Հռոմկլայ, ոչ Հայելով՝ ի ծերատիրն Հատանին՝ չգատ ատ Նա, և տնտի քատ գրքոյդ ատչկայի Նորին Քանիցոյ վարդապետի, « Ա՛ր » Հանդարտ ատաղի եղատ խնամ Հեատնս և կամողի » Հատին Հայոց. զի կոխնցատ եղեն՝ ի Լեւոնէն, որ ատժամ » գնատնէին՝ ի տեղի ատգէ և զընկեցատն յերեսատց » տեատգին՝ գնատատրատկան տնտեն զոր ատենէն Հայք. » տատնատնեան. և քնդատ. ատտանե զնեն Գրիգորիս, զի » Հրեկեալ և ատժգ գնտ տրտատր և տնքրագրծատկ տնե» ատեան, և. տատկեալ գրքոյն Հատչատն գրտոնս. և » Հայեատր Տեատն ընդ Հատ ատեալ գնժ Տերն », և. տյլն։ Ցայս ի քէ ընդ տատին՝ ատենայր տատեր ընդ Հատ կատե» գնատն՝ և գնտկնատատեան Հայրապետատնոյն տատե Հա» րոյ, և գատալ երջատեան և գրատատեատյս գատատյեալ ընդ Հատքէն ատհատ եկեղեցեացն Աիատատնոյ, տրրատեա գոյն ինն և տեծագոյն քան գյոգատնս յակոբոչեան տատ ժողովոյն Հայոց՝ կազմեալ յայսմ Հանդիսատան տատր, յետ քատամ և երկար ատարդ և տանց գատատնեան տյս գատնակ Հանդիսատրատրեանց։ — Զատհատան Քատանն վատհատ վիպատնո ատաչ.

« Ցայժմ՝ Հայոց բատնեցատկեալ
Եւ՝ ի Տարան քատգան եկեալ.
Կաթողիկոսն՝ ի մէջ կացեալ
Զեկեզեցին անգ ժողովեալ,
Եւ տրենք գլեւոն տճեալ,
Տան Թագաւոյ Քագատրեալ,
Քաջրատական ազգս Նատեալ,
Եւ՝ ի բարես եւս յաղեալ»։ և. տյլն։

Մեթոդիոք՝ կամ ատրկոսի տեղատ ընծոյեն զնատատրեան Թագատարքնեից, որպէս վատել եսի, և. տչ է ընդ այս եկեղեցեկ. իսկ ատաղը, որպէս կանխեցաք ատել, ծերատնեն ատրեկրատրատն Մահնոյդ Կանգատի երեսփոխա» նաց ատրեկրատրատն Մահնոյդ տրտով Լրրատան Հատնատա» յատեան, (որպ և նատատրատեւ ծիրանէիկր Կոդրենաց

4 Մերատ, « Գատն Գեղիգեա ատր Վշոկիոյ »։
5 Մերատ՝ վահեան»։
6 Մերատ, « Գատն Կատատնգեն ատր Լատատանց. Գատն Գե» գիտատիկ Հզորատն »։
7 Մերատ Ատչ գրե գերատեն, և փոխանակ երեցան ատչեն կար» գե նոր ատատն Հրատրատ։

1 Քեա ատրտ՝ զոր Աչէրատն գրե Մերատ՝ քատ մեր ատրեկրատց, յատեքու և « Գատն Սիոան ատր Սատատցն », որ Քատի փրկատ՝ ի գրչէ մերոց Գատչիր. չատի մի ի կարատր բերգրչէքն էր Սատատ» ատ Սիոանոյ »։
2 Փոխանակ ատրտ՝ ի Սերատ գրեատ է, « Գատն Հատգեն ատր » Սիոանոյ »։
3 Ի Մերատ գրե. « Գատն Սատատ ատր Կատատոյ »։

էր). ասոյգ և այս, զի սա նշանառասոյց է Թագաւոր եղեւ, իսկ կաթողիկոսն մեր (Գրիգոր Լուսաւոր) օրհնիչ և ածիչ վանականն գլխոյն Լեւոնի։... Ալ մի՛ էր երթալն ալ հանդարտիլ, յերկոտասան ամաց հնամէ գրեալէ ան-անհնաս ի հզօրին անց, և որ զոչ նմին ընդ երկար կրկնեալ գնա՛ ի զաւ աղաչական. մի՛ ձգեն հազիացուիչ որ զամս քան և հինգ հնչէր յեկեղեցւոջ Տարանէ. գնացող չ չարժեցան չրքնաչեն ընդհատ՛ որ կրկին ևս մեծաց-ցուցանելոց էին զան աւագս մեծիւ, և անշուշտ ասանց-դելոց մեզ յեռանդս մեռս ևս հրաշագան ճառ կապրա-կան։ Ըստ ասոյ պատիւ Թագն օրհնէ երկրաւոր թագաց, Քերի ինն Թագուց ամենայն փառաւորյ բարոյ մեծ ամե-ծար ապրեսթեանց։ Կիսամեռ. ևեթ կանխելոյ գործա-ցեալ էին երկինքը գլխորին հրեանց և գլուխ և գլխոյն, գլխոյն ելգալ և գնալ ամբողջանդեան։ Ալ մեկ ի՛ ներին նախանձաւոյ պահ. Հեղման արքայազան մեռանին՝

« Ես ամենայն ազգաց և ամենայն ազգաց ազգաց ազգաց

ցոյց և հարստացոյց զպատմական և զիւմն նոցա խոր. ուրքան տուրս վանօրէից, եկեղեցեաց և եկեղեցականաց, որպանեզոյ պատուոյն ընդհանուր. և մրգան ընծայս մեծագոնս առ միւսան հրատիրուս և ընդհանուր, մեծ և փոքր իշխանս Լատինաց, յորս հարկ էր մինել Բրնձին Պետրոսոյ, Հաւանօրէն և Նորինեցոյ Թագաւորին Սիս-

» ջեանք ի չորի, և սրատգոնս գրարի. ինդրեցոնս գնալոցանիան » տուր եկեղեցոյս, և երկիցես գնետ սորին ուղիղ հատուց. ընդ- » հոգ Ջետան մերոյ Եղետաի գրիստոսի. օրատ՝ վերջիկ փառք», և այլն։

Աւյ ասղիք. « Աստուած, որ զորդոյս փառաւորես», և այլն։

« Եետ այսոր առնուն եպիսկոպոսքն զՊատրի գաղանա- » տոյն՝ որով հանդերձեալ է կալ յիշխանութիւն ժողովոյ, և ասեն.

« Ընկալ զՄօրս զայս՝ ի ձեռանէ սուրբոյիսան առաքինանդ անաք- » ժան եպիսկոպոսացս, և առաք Թագաւորեացս՝ ի փրկութիւն » որոյ հնչելոցդ և ժողովեանս, որ ընդ ձեռամբ քո հովուեն. » զոր Գաւիթ՝ ի Սաղմոսին երգն յիշէ՝ Աչ զառ ընդ ձեզ քո, » Տէր, և Թագաւորս պատ. Տէրնատրեսնոյ. և առաքինորեսցէ » ալ քո՝ բարեբանալ սակաւ՝ ի վերայ անհրատց և անշատուածդ. զի » տագատարերով Աստուծոյ՝ փրկէ ինդրեսցես յոյիցանէ որք զդուն » գործեսցեն, և յորոց ոչ անիցեն գշատս Եետան գրիստոսի. » փրկեսցես զատրք ի նոցանէ. օգնական լիցես սպրեաց և » որոց որ՝ ի սմա. զի լիցես արժանի ժառանգել զԹագաւորեսնն » անեռանեան, ըստ գրիչիս մերոյ. ընդ որում Հոր գնդանգնեն և » Հոգւոյն Սրբոյ», և այլն։

« Եետ այսոր դնեն՝ ի պարանոցն Պատնեայ, և՝ ի ձեռն՝ » Պատնեի, և արձակեն՝ ի վերայն՝ գիշոն։ Եւ ասէ եպիս- կոպատապետն առ Թագաւորն.

« Ա՛ս մեռանի՝ առ Տառաւեալ որդորեսնեն Թագաւորեսնեան » քո. քանզի այսոր որշնաւ ես իշխան և Թագաւոր ժողովրդեան. » Հասատա լեր և օգնական քրիստոնէութեան և քրիստոնէից Հա- » տատ. զի գնատարտութեան ընդ Թագաւորդ՝ ի յա- » հնութեան գնեան. որատ գոտը յատեանս. Ամեն։

« Տոյ յաղ ձեռն Թռչ՝ ի վերայ իենոյդ ոսկւոյ, և՝ ի ձախ ձեռն Գատագան զորութեան, և՝ ի ծայրն ծոցին. և ասէ.

« Ա՛ս գատագան զրարեսնեան և որդատրեսնեան. գորհուրդնալ- » ցես գանիքատն, և առաքինորեսնես մեզբերցն, և Հզնեսնս գնեան » քո՝ ի վերայ ամրատատանեցն, և հրամանեսնս գնեան »,և այլն։

« Եետ այսոր եպիսկոպատապետն Հանդերձ եպիսկոպա- սօքն առնուն զՊատրն մեծատ պատուով, դնեն՝ ի գլուխ Նորատ. և ասէ.

« Ա՛ս գնեզ և զբազմ Թագաւորեսնեան՝ ի գլուխ քո, ձեռաք » Հատատ եպիսկոպատոց, որով որդնատատաս չես գնեզբաց փոխչաս- » ինեան՝ յարատատնեան և՝ ի փառս. և լուսով գրատս Հրեսնիսոյ » Հատատատես խորհրդոյ յոյնն պատատ. քանզի որպէս մեք Հո- » վիս եմք և ատաքարք Հոգւոյ, Նդնպէս և դու գատատ մաք- » ռոյ, Հրամանաս Աստուծոյ։ Աշխ գրատքն և յամ լիր, փրկել » զորոց եկեղեցիդ յանձնեսն Հոգեատարդաց. և՝ ի մէջ ատրս Հոգ- » գնս ատատս իմատատն, և յոյսնեսդնս տիրոջ իրատանդ ժողովրդ- » գեան Աստուծոյ. և Թագաւորեսնեան՝ որ ատաս քեզ Աստուած » Նոյ՝ խորհրդատն արշնատնեսնան՝ ի ձեռս ատաքելոցն և ատենեցն » Աստրոցն. լեսի քեզ ատիճ պատիկ ընդ փառատրեալ վկայն յանա-

պատի, դեսպանաց սղ և սղ պետութեանց արեւմտից, և զորձակալաց Հատատատութեանցն Թռսիոյ։

Եւ ի ձառատալ և գնրճատական հանդէս ատ զոր Համատ- խորհի ժողովեանն կարգեսոյ՝ ի վոյնս, որպէս՝ ի դէպ է ասել՝ բազմօրեայ ատրրք. այն գի՝ ի մեծի ատեն Յայս-

» թռքեան ձեռամ հանդիպեցատ. և կարգ ատ մեզն՝ ի Թա- » գատոր, յորում ատկատքիան էր ազգիս՝ ի վալ ժամա- նակաց, ատհատհամարմ ատեն ցեռնքեան կատարել, ևս և ևկեղեցական օրինաք, Զորօհնեաց տատատրութեամբ, ընդ նմին քաղատական հանդիսիս և ատպես դրատնեաք. որոց ատաքին մարի է գրել զզրատհանդէսն, զոր ոչ խա-

» թռքեան ունիս խրատնեքին, ատ. ՝ի յանդիմանել » զնատքատատգեատն, և՝ ի փառատրել զրատագոնան։

« Լատ Եղեկիային գնդ տրեն զարձեալ՝ ՝ի վերին՝ ատաքի » Նդան. քատ Եղեկիային գնդ տրեն զարձեալ՝ ՝ի վերին՝ » ատաքի Նդան, եր՛կատրելով գժատնատկս. և քատ գատին » Եետաւոյ արեգատին՝ ՝ի գնդ ատկատատքի, սինչև՝ ՝ի փատ- » Եետաւոյ արեգատին՝ ՝ի գնդ ատկատատքի, սինչև՝ ՝ի փատ- » նատն պատնեինեցատ գնրժ՛ ՝ի Հատատատ և՝ ՝ի Փատատ- » նատն. և զանփատնատ խատատրեան ատեատրնատ » Հատատ ընեեատեան։

« Փատնդի անբրատատ Հեղատքեատն, քանզի անբրատատ » Հեղատքեատն, և մեծատ գրնեատ՛ քատ ատրատրն փատ- » քր, ատատատատծատքեատն Նդատն՝ ՝ի գնդ զատրեցի. » և՝ ՝ի ատկս տատեատ՝ Հատատնատ տատատրն ՝ի բատ գրնե. և » ատնկատծատնատեն մատքատք ժատատնեատրն ՝ի կենդատ- » նատկան մատքատք ատրատրքեամբ խատատ. » նատն Քրնեի. պատատկ ատրատրքեամբ խատատ. » գատի կենդատգատատրքեատ քո, Հանդերձ զատատքք » և Հատքատով բատքատ»։

« Եւ հատքատգատական կատարէ զատատատրն մեծատ Հանդիսիս և ատրատքեատն. և ատկ ատղքք պատատ- գի. « Աստուած, որ զատքատնատիդ Եետաս զԹագաւորս », և այլն։ Ի վերայ ժատղրդատնեն.

« Աստուած ամենակալ, որ յամենայնի Եետաս փոխոխող » քո, զգնեա զատս և ատքատի ատս յատհատնական Թագատա- » Եետաս. Հատրնս Ջետան մերոյ Եետատի Քրնեատի, քեզ ատրամ՝ » և ասէ՝ — Աղօթք ատրատին. « Աստուած ատրեցնեզ քեզ ատ- » գնատքեան և կատրատքեան ՝ի վերայ ամենայն հատհատատրեալ գրնե- » ատնեից, ատ՝ ՝ի հատատատկ գնեինզեզ հատրատքեատն. ատրեա զի » Ատատս ՝ի Թագատատքեատ, և ատատհատրեցես ատրատ գրնե- » ատնեից՝ ատերեից յատհատնի. ատրամ ատրատնատ գնատրատ հա- » գատքեատ, և ժատատգեատս գատհատնական կնատն ընդ ա- » ատնեն Թագատատ ատրատքատ, յատհատնատ յատհատնեից »։ —

« Կատատաւն ատատատրդի. « Խատրատ ատր », և այլն։

« Եղատնեն յինկերցատն. և Հնծատնի Թագատատն ՝ի ծատ- կատ երեսից. և Պատատատկան (գատնգատատպեն) Հնծատնի ատրատ ատատնի Թագատատրն, և Հշատնատն ատրատնի ՝ի ձե- ռեն իւրատմ. և Թագատրեն յատ դրե Թագատատրն, ատնե- լով գնատ Թագատ ՝ի ձեռնե. և Աննեատկատ ՝ի ձատ գրնեն. և Պատրատկան գնեի Թագատատրն, Թրատ- գատքե. և Ատատհատրեատ ատնեյով գնեատկատ Նատնե- գնով ատատնի Նատա. և ատ յեն Հատրատեն՝ Թրատքեատ ատ- ատաւ գնագատա. և ատնեն Հրատքե և գատատատ- գնատքե գատ յատրատատա ատրատնե։ Եւ ատեատ ՝ի Ներքո Նատ Թագատատն յատհատ. Թագատատրեատն. և ատատ- ճատատրեն կատրեն ատատատքեն և ՝ի ձատատնեն. և Կատնգատատրեն Նատնեն Հանգերձ ատատի Թագատատրեն. և Ատատհատրեատ ատ գրատնե Նատնեն Կատնգատատրեն։

1 Ձատնեն։
2 Շատշատնեատր գատատրեն ատրքատի։
3 Ատե՛ս ևս գատշատնեատ, ըստ ատրեի բատա-

փատնէր, տյլ մատատատդ յորդորէր ևղատակ երկրին Լե- ւոնի, մատատատդ զի՝ ի Տատան ՝ի ՀՀրատս Յոհաննեայ կա- տարեցատ. Հանդէս ատս մեծ, ատ գրեատքէ՝ ՀՀրեի ձեռն, և բատեհատնատդն յայնժատ են օգ գատ՝ ի գատնեատքե և ատնատեն։ Զոր երկատցել զի չեզատդն յայ ևղեն ա- մենեցն Հանգէս յայտ ատի ատեի Զորօհնեաց և պատկ-

« Եւ յորժատ կատնեան ատգան բերել, ևս ատաց Հա- տատքե՝ Աննեատքն Զատնգատքեն, ատնատ Ջուր և իւրով ձեռատ ՀՀրել ՝ի ձեռս Թագատատրեն։ Եւ յորժատ դնի ատ- գատն ևս ատատնատատրս. Նոյնպէս և Թագատքեն գմեա Թագա- տատրեն զնատ ևս գատատնատքն Աննեատքն գնատքե՝ ՝ի լեռ Նատ մի պատատատրս. Նոյնպէս և Թագատքեն գմեա Թագա- տատրեն գնատքե գնատ Թագատատրեն յԱրատատատրն Տ. և Պատրեսնեան գնատքեատ Գատնդատատքեն յատատ Զատ- ատքեն. և Նատնեն Տատատնեն. և Աննեատքեն և Գեղերեն ատա- տատրեն՝ ըստ իւրատքատ ատատհատնեան։ Եւ յորժատ կա- տարի Տատատնեատնեն, գատնեատ կատնդեն ատատհատնա- տրքեն՝ որատկս յատատ՝ գրեցատ՝ ըստ իւրատքատնեան գրե- ատնեից ատ ատրի։

« Եետ այսորիկ զատ եպիսկոպատքն և եղերիկոքն, և կատատրեն գժատ երեկոյին յորքատեն ևկեղեցին։ Եւ թե- ղեն սեղան, և կատատրեն որակս վերս գրատ է. և մնա- նեն Թագատքեն և Իատատատնեատ յատհատնէ։ Եւ Ջորկէ գերիկատն (իւր) Թագրք և ատձատնք՝ Թէ ատրի և Թէ ար- ծաթի՝ Կատնգատատրեն. և ատձատն ղնեի Պատրեսնատն. և Կատնգատատրեն գիւր երեխատն Ջորկէ Պատրեսնատն. Պատրեսնատն գիւր երեխատն՝ Աւետ Հատատրեն։ Եւ Թա- գատքեն Ջորկէ Հատատ և գատի ատրի Գագատքեն. և Ան- ձնեսնատն գաներն ՝յ՛որ և Հատրի Թագատատրն, Թէ ատրի և Թէ արծաթի, և զգատքե. և Ջատնդատրեն՝ գրատտե- ատն և գատրեսնատն՝ Թէ ատրի է և Թէ արծաթի. և Գագերեն՝ գատն և գբանատրն, Թէ ատրի է Թէ արծա- Թի. և տյլ լեռ Նատտեատքն և գրեծատատքն՝ տյլ Ջորկա ըստ կատնդ իւրոց։

« Եւ գնատ գրատ եպիսկոպատքն և եղերիկոքն՝ Թէ ատ- գատքեն Թագատքեն և Իատատատնեատ՝ Թէ ատրի և Թէ ար- ծաթի՝ Կատնգատատրեն. և Կատնգատատրեն գիւր երեխատն Ջորկէ Պատրեսնատն. Պատրեսնատն գիւր երեխատն՝ Աւետ Հատատրեն։ Եւ Թագատքեն Ջորկէ Հատատ և գատի ատրի Գագատքեն. և Ան- ձնեսնատն գաներն ՝յ՛որ և Հատրի Թագատատրն, Թէ ատրի և Թէ արծաթի, և զգատքե. և Ջատնդատրեն՝ գրատտե- ատն և գատրեսնատն՝ Թէ ատրի է և Թէ արծաթի. և Գագերեն՝ գատն և գբանատրն, Թէ ատրի է Թէ արծա- Թի. և տյլ լեռ Նատտեատքն և գրեծատատքն՝ տյլ Ջորկա ըստ կատնդ իւրոց։

« Եւ գնատ գրատ եպիսկոպատքն և եղերիկոքն՝ Թէ ատ- գատքեն Թագատքեն և Իատատատնեատ՝ Թէ ատրի և Թէ ար- ծաթի՝ Կատնգատատրեն. և Կատնգատատրեն գիւր երեխատն Ջորկէ Պատրեսնատն. Պատրեսնատն գիւր երեխատն՝ Աւետ Հատատրեն։ Եւ Թագատքեն Ջորկէ Հատատ և գատի ատրի Գագատքեն. և Ան- ձնեսնատն գաներն ՝յ՛որ և Հատրի Թագատատրն,

» ման Լևտևի, քան որ յղիներն, որոց գլխոյ ընծայէ մեզ
» նկարագիր եկ ամն տաղանդեան ի խորոց Ալեմանիոյ, յերկ-
» կիր Հռանոսի, Վիլլպարտա ազնատան Ոյակ-մպարկ-
» շի [1], յամի 1242 գահակ յարքունիս Լևտևի ի Սիս և ի
» հանդիսի անդ. զորոյ պատան համարիտ առ տեղեաս
» թագրմանել զրանս. « Յաւուր մանի Յոյնտաքեան
» Տևառն, զոր Հայք Պկրատիևան կոչեն, ժամանեցաք
» ի Սիս, յոր հրամիրեալն էր զմեզ Թագաւորին կատա-
» րել գնդակոծ ոտնի խոյս... Ի ժամուլ առաւոտուն փո-
» խանն ամենեցեան երթալ ի գետ անգր, որ առ երի
» քաղաքաւանին, ուր իջանէր և Տէրն արքայ այսու կար-
» գաւ. ինքն հետևալ էր յերկիսքո բարձրագոյնագոյ.
» յառնէ և յաշնկէ. նոքա երկոքին կարգապետ (մեծագոյն)
» ոտանն Աքամեանց, և բերդապան Հերասանն Սեպեհ-
» կիոյ, գաւառք հազար սպանց կրնամարտոյց ընկերաց իւ-
» րեանց. գշնան նոցա պարտն Աստրէն կրոնէն Քաղա-
» ւոր, (զոր պարէս կանեան ասացի, Սիսոն կոչար Հառ-
» մայեցոց) յառ ինգոյց ասաց Թագաւորին՝ պատկեալ
» էր սակաւք յառաջ), և գազ գազ ազնատաց երկրին
» և բազմութիւն զօրականաց՝ վայելուչապէս զգեստա-
» ւորեալք. զորոյ արբանեակք նոցին երեքով ի ձեռս
» գնացան և գրօշս, և ահելով զերծերս նոցին պարս-
» կաստան, երիցունի յառաջոյ մնծի Թագաւորին. իսկ
» ընդ միջ ազատ և նոցա՝ ընծանային զունդ զունդ զի-
» նեալոց վաղելոց անձնապահք Թագաւորին. և ամե-
» նայն բազմութիւնն ժողովուն մնծանդն ազատական ազ-
» նիներ գնալ կոչելով, Սորբ Թագաւոր, (Sub Tacvol),
» մինչդեռ մնծաս չքով երեսներ նա ի նոցան երբ հարևաց
» առ. ամեն գնացին: Զնոյն ազգին ի հետոյոյ Քղիք
» զգնասարեալք, պարտիրեալ երեսից, և բազում
» արբանեակ ազատաք. և այնոցիկ մնծ մեներ նոյն հետևան
» փողոցն և ազգ երամուհեան զգոնեաց, զի հանդէս
» իսկ քան զի չքին Թագաւոր մտեղն յարգարել. զանգի ատեն
» և ազատ ի ասչմանեալ երեսից կոչանն ատ. գետակ
» գերծն: Գնտ այնորիկ իշաներ վայելչապէս զան ոտեսի
» եկեղեցւոյն Հայոց՝ զիարն սկրտութեան բարեխոս,
» հանդերձ արքեպիսկոպոսաւն, հետևողէ ներպարտեաք
» և բազուք կարգաւ [2]... Ազատ ևս կարգ գանգի կայից
» երեսից ազատ. զանգի ի ամենայն երեսից ազատ ի զամարել ամե-
» նայն խմբից հանդիսին՝ ի մի վայր, և զան ատ. զան և
» զանանել, տեսանէաք յատգնանի հետև նոցին զանս
» երկոյն մզատաց իրրև ազատք իշն ծիեսաց ի վերայ
» կրծաց, և ընթանալով ատեսատանս և բազմութ ատա-
» գեհանս ի յոյն և ի հոյ լեզու, և զերդատանեանցն
» Քրդստանն օրհնելով, դիտոյն զոր ներեալ էին սկրտել ին
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» Քաղեաց Հայոց ատանի Հրեաստան ընկերաց իւ-
» րեանց. գշնան նոցա պարտն Աստրէն կրոնէն Քաղա-
» ւոր, (զոր պարէս կանեան ասացի, Սիսոն կոչար Հառ-
» մայեցոց) յառ ինգոյց ասաց Թագաւորին՝ պատկեալ
» էր սակաւք յառաջ), և գազ գազ ազնատաց երկրին
» և բազմութիւն զօրականաց՝ վայելուչապէս զգեստա-
» ւորեալք. զորոյ արբանեակք նոցին երեքով ի ձեռս
» զինեան և գրօշս, և ահելով զերծերս նոցին պարս-
» բանայ, երիցունի յառաջոյ մնծի Թագաւորին. իսկ
» ընդ միջ ազատ և նոցա՝ ընծանային զունդ զունդ զի-
» նեալոց վաղելոց անձնապահք Թագաւորին. և ամե-
» նայն բազմութիւնն ժողովուն մնծանդն ազատական ազ-
» նիներ գնալ կոչելով, Սորբ Թագաւոր, (Sub Tacvol),
» մինչդեռ մնծաս չքով երեսներ նա ի նոցան երբ հարևաց
» առ. ամեն գնացին: Զնոյն ազգին ի հետոյոյ Քղիք
» զգնասարեալք, պարտիրեալ երեսից, և բազում
» արբանեակ ազատաք. և այնոցիկ մնծ մեներ նոյն հետևան
» փողոցն և ազգ երամուհեան զգոնեաց, զի հանդէս
» իսկ քան զի չքին Թագաւոր մտեղն յարգարել. զանգի ատեն
» և ազատ ի ասչմանեալ երեսից կոչանն ատ. գետակ
» գերծն: Գնտ այնորիկ իշաներ վայելչապէս զան ոտեսի
» եկեղեցւոյն Հայոց՝ զիարն սկրտութեան բարեխոս,
» հանդերձ արքեպիսկոպոսաւն, հետևողէ ներպարտեաք
» և բազուք կարգաւ [2]... Ազատ ևս կարգ գանգի կայից
» երեսից ազատ. զանգի ի ամենայն երեսից ազատ ի զամարել ամե-
» նայն խմբից հանդիսին՝ ի մի վայր, և զան ատ. զան և
» զանանել, տեսանէաք յատգնանի հետև նոցին զանս
» երկոյն մզատաց իրրև ազատք իշն ծիեսաց ի վերայ
» կրծաց, և ընթանալով ատեսատանս և բազմութ ատա-
» գեհանս ի յոյն և ի հոյ լեզու, և զերդատանեանցն
» Քրդստանն օրհնելով, դիտոյն զոր ներեալ էին սկրտել ին
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» Քաղեաց Հայոց ատանի Հրեաստան ընկերաց իւ-
» րեանց. գշնան նոցա պարտն Աստրէն կրոնէն Քաղա-
» ւոր, (զոր պարէս կանեան ասացի, Սիսոն կոչար Հառ-
» մայեցոց) յառ ինգոյց ասաց Թագաւորին՝ պատկեալ
» էր սակաւք յառաջ), և գազ գազ ազնատաց երկրին
» և բազմութիւն զօրականաց՝ վայելուչապէս զգեստա-
» ւորեալք. զորոյ արբանեակք նոցին երեքով ի ձեռս
» զինեան և գրօշս, և ահելով զերծերս նոցին պարս-
» բանայ, երիցունի յառաջոյ մնծի Թագաւորին. իսկ
» ընդ միջ ազատ և նոցա՝ ընծանային զունդ զունդ զի-
» նեալոց վաղելոց անձնապահք Թագաւորին. և ամե-
» նայն բազմութիւնն ժողովուն մնծանդն ազատական ազ-
» նիներ գնալ կոչելով, Սորբ Թագաւոր, (Sub Tacvol),
» մինչդեռ մնծաս չքով երեսներ նա ի նոցան երբ հարևաց
» առ. ամեն գնացին: Զնոյն ազգին ի հետոյոյ Քղիք
» զգնասարեալք, պարտիրեալ երեսից, և բազում
» արբանեակ ազատաք. և այնոցիկ մնծ մեներ նոյն հետևան
» փողոցն և ազգ երամուհեան զգոնեաց, զի հանդէս

» իսկ քան զի չքին Թագաւոր մտեղն յարգարել. զանգի ատեն
» և ազատ ի ասչմանեալ երեսից կոչանն ատ. գետակ
» գերծն: Գնտ այնորիկ իշաներ վայելչապէս զան ոտեսի
» եկեղեցւոյն Հայոց՝ զիարն սկրտութեան բարեխոս,
» հանդերձ արքեպիսկոպոսաւն, հետևողէ ներպարտեաք
» և բազուք կարգաւ [2]... Ազատ ևս կարգ գանգի կայից
» երեսից ազատ. զանգի ի ամենայն երեսից ազատ ի զամարել ամե-
» նայն խմբից հանդիսին՝ ի մի վայր, և զան ատ. զան և
» զանանել, տեսանէաք յատգնանի հետև նոցին զանս
» երկոյն մզատաց իրրև ազատք իշն ծիեսաց ի վերայ
» կրծաց, և ընթանալով ատեսատանս և բազմութ ատա-
» գեհանս ի յոյն և ի հոյ լեզու, և զերդատանեանցն
» Քրդստանն օրհնելով, դիտոյն զոր ներեալ էին սկրտել ին
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» Քաղեաց Հայոց ատանի Հրեաստան ընկերաց իւ-
» րեանց. գշնան նոցա պարտն Աստրէն կրոնէն Քաղա-
» ւոր, (զոր պարէս կանեան ասացի, Սիսոն կոչար Հառ-
» մայեցոց) յառ ինգոյց ասաց Թագաւորին՝ պատկեալ
» էր սակաւք յառաջ), և գազ գազ ազնատաց երկրին
» և բազմութիւն զօրականաց՝ վայելուչապէս զգեստա-
» ւորեալք. զորոյ արբանեակք նոցին երեքով ի ձեռս
» զինեան և գրօշս, և ահելով զերծերս նոցին պարս-
» բանայ, երիցունի յառաջոյ մնծի Թագաւորին. իսկ
» ընդ միջ ազատ և նոցա՝ ընծանային զունդ զունդ զի-
» նեալոց վաղելոց անձնապահք Թագաւորին. և ամե-
» նայն բազմութիւնն ժողովուն մնծանդն ազատական ազ-
» նիներ գնալ կոչելով, Սորբ Թագաւոր, (Sub Tacvol),
» մինչդեռ մնծաս չքով երեսներ նա ի նոցան երբ հարևաց
» առ. ամեն գնացին: Զնոյն ազգին ի հետոյոյ Քղիք
» զգնասարեալք, պարտիրեալ երեսից, և բազում
» արբանեակ ազատաք. և այնոցիկ մնծ մեներ նոյն հետևան
» փողոցն և ազգ երամուհեան զգոնեաց, զի հանդէս

» ման Լևտևի, քան որ յղիներն, որոց գլխոյ ընծայէ մեզ
» նկարագիր եկ ամն տաղանդեան ի խորոց Ալեմանիոյ, յերկ-
» կիր Հռանոսի, Վիլլպարտա ազնատան Ոյակ-մպարկ-
» շի [1], յամի 1242 գահակ յարքունիս Լևտևի ի Սիս և ի
» հանդիսի անդ. զորոյ պատան համարիտ առ տեղեաս
» թագրմանել զրանս. « Յաւուր մանի Յոյնտաքեան
» Տևառն, զոր Հայք Պկրատիևան կոչեն, ժամանեցաք
» ի Սիս, յոր հրամիրեալն էր զմեզ Թագաւորին կատա-
» րել գնդակոծ ոտնի խոյս... Ի ժամուլ առաւոտուն փո-
» խանն ամենեցեան երթալ ի գետ անգր, որ առ երի
» քաղաքաւանին, ուր իջանէր և Տէրն արքայ այսու կար-
» գաւ. ինքն հետևալ էր յերկիսքո բարձրագոյնագոյ.
» յառնէ և յաշնկէ. նոքա երկոքին կարգապետ (մեծագոյն)
» ոտանն Աքամեանց, և բերդապան Հերասանն Սեպեհ-
» կիոյ, գաւառք հազար սպանց կրնամարտոյց ընկերաց իւ-
» րեանց. գշնան նոցա պարտն Աստրէն կրոնէն Քաղա-
» ւոր, (զոր պարէս կանեան ասացի, Սիսոն կոչար Հառ-
» մայեցոց) յառ ինգոյց ասաց Թագաւորին՝ պատկեալ
» էր սակաւք յառաջ), և գազ գազ ազնատաց երկրին
» և բազմութիւն զօրականաց՝ վայելուչապէս զգեստա-
» ւորեալք. զորոյ արբանեակք նոցին երեքով ի ձեռս
» զինեան և գրօշս, և ահելով զերծերս նոցին պարս-
» բանայ, երիցունի յառաջոյ մնծի Թագաւորին. իսկ
» ընդ միջ ազատ և նոցա՝ ընծանային զունդ զունդ զի-
» նեալոց վաղելոց անձնապահք Թագաւորին. և ամե-
» նայն բազմութիւնն ժողովուն մնծանդն ազատական ազ-
» նիներ գնալ կոչելով, Սորբ Թագաւոր, (Sub Tacvol),
» մինչդեռ մնծաս չքով երեսներ նա ի նոցան երբ հարևաց
» առ. ամեն գնացին: Զնոյն ազգին ի հետոյոյ Քղիք
» զգնասարեալք, պարտիրեալ երեսից, և բազում
» արբանեակ ազատաք. և այնոցիկ մնծ մեներ նոյն հետևան
» փողոցն և ազգ երամուհեան զգոնեաց, զի հանդէս

» իսկ քան զի չքին Թագաւոր մտեղն յարգարել. զանգի ատեն
» և ազատ ի ասչմանեալ երեսից կոչանն ատ. գետակ
» գերծն: Գնտ այնորիկ իշաներ վայելչապէս զան ոտեսի
» եկեղեցւոյն Հայոց՝ զիարն սկրտութեան բարեխոս,
» հանդերձ արքեպիսկոպոսաւն, հետևողէ ներպարտեաք
» և բազուք կարգաւ [2]... Ազատ ևս կարգ գանգի կայից
» երեսից ազատ. զանգի ի ամենայն երեսից ազատ ի զամարել ամե-
» նայն խմբից հանդիսին՝ ի մի վայր, և զան ատ. զան և
» զանանել, տեսանէաք յատգնանի հետև նոցին զանս
» երկոյն մզատաց իրրև ազատք իշն ծիեսաց ի վերայ
» կրծաց, և ընթանալով ատեսատանս և բազմութ ատա-
» գեհանս ի յոյն և ի հոյ լեզու, և զերդատանեանցն
» Քրդստանն օրհնելով, դիտոյն զոր ներեալ էին սկրտել ին
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» ի Տար, և յաշնի կազմանի տգնանիչեն ատանի սկ-
» Քաղեաց Հայոց ատանի Հրեաստան

» ազգիս[1] գիմաց պահ մնացեալ պատուա-
» լից պատուհասաց Աղանդաւորացն Տճեան և Միք, և
» կարելից եղեալ ազատից քրիստոնէից, փոխա-
» յիք հատացանել մեզ ամենաքրիստոնեայ օգնութիւն,
» մինչ չև իցի անզգուշանալի հնարեալ հասել ի մեր
» միտս. որ քան և մի լիցի. Եւ մնամանաւ Աստուծոյ և
» Ձեր օգնականութեամբ՝ միաբանեալ գտանիս ի պա-
» տուհաս[2] Քաղդէացւոց և ի հալածանաց փա-
» րանիի կարացագրջ զերծանել։

« Տահաւ ի Տարսոն, յամի Մարտիրոսին Ցհեան
» ՃՀԹ, ի ԻԲ ամսի սահմանի մայիսի[3] »։

Բան օրինի Թագաւորաց Ժամանակին՝ յետ կարճա-
ղեղ տարագրութեանն՝ կարելի գնագործին ազգիդ
մեռոցանաց առնելու՝ ասի ինձ, ընդ միշ երկուց ԲԲԹ-
ցանց անցուցեալ գիրն. ի միում գիրի կերպարանելով
գինեն Լեւոն՝ յաւիժ ազգութ գահի յաղթող, Քաց ի
գլուխ, խաղանիչ գունս յոյնաց և Ծարիկաց մտկան ի
Հախամ, յամի գրեալ Լեւոն ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ. ի
միւսում՝ առիւծ Քաղեալ, ձող խաղացութ ի Քոսի,
և յամի գրեալ գաղեալ Լեւոն Ի ԲԼ ԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐ
ՀԱՅՈՑ. որպէս տեսանի ի նախադրեալ և ի Նախա-
յիշեալ Հանգամս. Պատմագրութեանս (յԷՋ 435), Համա-
ռօտիւ և Համարատ վարդապետին՝ որ պահի ի Հայրապե-
տական գիւանս Հռոմայոց։

Պատահմանիցք ինքնայս ի Քաղհանդագրանէն տուեալ
են յետ միոյ ամսոյ (ի 23 և 25 Նոեմբ. 1193). յորս նախ
յայտնի գինգրութիւն և զգօնագիրն իւր վասն ցաւագա-
կամ միաբանութեան Հայոց ընդ Եկեղեցւոյն Հռոմայ,
զորոյ գերակայութիւն Հաստատուն երկար բանիւ. Ջնորհ
ունի վասն մեծագործիչ Նոցա զգրելոցիսպան Պատան-
պոյ, որ մի ի յեղբայրանց ընդերկայնից Իւրոց և Կարգե-
նաւ Արքեպս, և ի Հնոն Նորա գինգն իսկ մեծագործ. և
առանձինն նեղոյց ընդ Լեւոն զի գրեալ էր և ի կռոցինս
գրելոյց վասն միաբանութեան եկեղեցեացն. և յորդո-
րէ զնա գրեալ ի գրեալ ընդ Հայս ամենայն զաւետ Հա-
ւատոյ, տալով Հնոն և կամ գրելոցն զաւետ Նորա Հա-
ղորդութեան. և զի յերջոյ իսկ Հնոնց ընդ գրելոն

խաղանդն երկոքին Նոսիրեալք էր, Հանդերձեալք զալ
յորելեան[4]։ — Թէ գրեալ ինչ գրեաց Լեւոն և ում կոչեր
Պիոն կամ ում փիլիպպոս Կաւաց, (զի մեռեալ էր Թա-
գաւոր իւր Լեոնիի (1197), և երկոքին ոգոս վիճեին վասն
գահուն), ինդրելի է՝ ի գիւտս կացելոյց, եթէ զոյզ
յոյս գիտի, զի գործ չյայտնեցաւ. ինչ. բայց զի Լեւոն
առաքեաց գնացան և յետ բազում ամաց ում. Պիոն
կացոյ, վկայէ և ինքն գեղացանն Հեթում-Հեղի՝ երբայր
Ս. Լամբրոնեցւոյն, յամի 1241։

Բ. Զիշտասիք կարգի բանիցս Հասկերեն ազգ գինա-
կարգել միանգամ ում մի նոսագ գլեւոն և գրհանդագա-
գիսն ինձնորինեսցուս, երկոքին կարծեմ՝ վիճագրն ան-
ձինք՝ ի վինս ժամանակին, և արժանիք Մեծ կոչման. որ-
պէս և Նահապի իսկ յամենայն գրոյց այս գալ, մի՝ ի
գրնեագանից և Հզօրագանից, որոյ ներան ամենայ կարգին
յատկութեան գահուն. և յետ Գրիգորի Լ, Քրիմ անցի
Համառանան միջոցս վկայարի, ում առանձին է բազում-
փոյնալ տիրական գործ Քեսում. զոր և Նգներ ցուցանել
յոյս տեսչին գերագոյն յետ երկնաւոր գործ Քեսան,
և առագիտագրանց փոխանորդին Գրիգորի՝ գամենայն
Քագաւոր երկրի. Բայց մեզ ասացեալ կարեւոր գիտանի
է առերեսին Նորին ընդ գաղանի Քեսան ազգին, և ան-
ձանին Լեւոնի. զի ոչ պակաս քան զամեն Հեղեսացան
եղեն ազգս Քրիստոսանիցք, խնդրիք և մեզնք խոկ. մի՝ ի
մեծագոյն գերազանց յիշատակ Քեսան Նորին. և բազ ի
Նահանձէ Իմն, կարծեմ ազգս (Լեւոնի.) գասնին յոգ-
նաքին Թագրիք ում. ասրոյնիս, և մեզագոյ ում Նա, չասն
գասն Աստրոնան խնդրոյն. ասիքն գան գերասացոյ
յոգոյնի են մեզ և ասիքն գրասանէնն, ոչ երկոքեալ
յոգոսգոյն գոյ գանդոյացեան և գերգասագոյ[5]։

Գահանդագասիս ազգ գրնաքիչ հանդիսիսի էր Լեւո-
նի՝ սերիքն և սերգասագոսքեան, զի ծնեալ յամի 1171
կամ 1172 յոգնեն. ասնիվ Անհնի կոսնեց, ի գեաէ Կիլ-
ձոց Գ, գասն անհանձան գրանեքեանն, գրեսքեանն
և անգասս ազգաց, մինչ չև էր գահանգագասոյ ասգաք-
Նաս յատագերգանն գան, յերկոսասգրգասն հասակի

38 ամաց, միավ ամաս յատաքի գան գհնդրեսասի քա-
գատգոսքեան Լեւոնի (8 յան. 1198, և Նեռնդրելցաս՝ ի
22 փետր.), և երկոքին ասգոք Նահս գան գլեւոն ատգոսնոց
գիհնգան չղնան։ Ի գերագոյն ծագր հեսնսքեան ասք
գրանգաք ասանիք, ասանի ազոց ասնեալ գիսգոք կգոս-
ագանի քագաւորքեան։ և բան գասագրեցե և
» հնսնագոյ քէ գոյ ազգ գերասի՝ ի գործ ինչ և ասքագոյ,
» ատագեր և գոչէր խոսանսից, և բերեալ հանգագասներ
» ատասագիր գործագոյ »։ Կա և ոչ միայն ագգագիցք ազգ
և ատագագիք՝ ձնձասնց գհասնի խնսնք և գգասնագիք
ինքնասոյ յանգասքեանք գիհնի՝ ի ծնագագքեան
նմին, ակահիգագոյ և ակահասնագոյ գոյսյ մեծի Համգա-
ւոյ Նգոս, գգոսքեանն և վնագոյ, գգոս կրնին գագա-
գեալոյց քագն ագգասնի, և ակգոսնոց՝ ի նա գոչգոսս
բագնագոյ. և քահէ իսն ակասանի ընդ բոսնսնգակ ագճ-
ձնսնս ակգոսքեանն՝ ակահէ հնձանոս յանասոս և կնի-
գանագոյ գիչ՝ ի Նոգոս-
գոսքեան, ՝ի չհնա-
քեան, ՝ի բագգագա-
ձանս ագգի ագգի հը-
նագրեց և հայքագիա-
նաց, ագահասգոց և
ասանեց, գագագա-
կան, և կնիգեգական և
վանական կարգագ.
յոր ոչ ակաս ասանգ
գիներ գագանիցն՝ և
գագահագիի ծնոս-
քեան և գագքեանան
գագնին կամ գագնգնոսին
Կիրնգորի Ագգիգագոյ;
Ագնինցաս գագագիկ
բան երագագնեցոր գիչ
գագնոյ ՝ի քհնգնս հա-
ագաներ ասնեագան
Լեւոն, քեչես ան-
ձամբ քեչես՝ ի ձեռն
գագագանէին։ ոչ գա-
կաս քան գգերեաս-
քեան երբ ՝ի վերոյ
եօթանասան և երկու
բերգասագոյն գագա-
նոյց՝ ագագածանեալ

217. Խնդագիկնեսքս Գ., գհասնեայգագոս.

գիհնասն և գագասանոյ ինչ և անասանցն խոկ փոփոխել
կամ նեգասանել, և հասասասքեան ասանել ՝ի նոր
կագագոց. զոր մնագրեան ագագրնքեանցն և գրաս-
քեանի՝ յագրագեր Լեւոն, ինձնեն և հասասագրցն և
գնոնեագ անանց, ասանի ագոց ասնեալ գիսգոք նբաս-
ագանեի քագասգագքեանն. և բան գագանէին, « Որ և
» խնձոյգ քէ գոյ ագգ գերասի՝ ի գործ ինչ և ագքագոյ,
» ատագեր և գոչէր խոսանսից, և բերեալ հանգագասներ
» ատասագիր գործագոյ »։ Կա և ոչ միայն ագգագիցք ազգ
և ատագագիք՝ ձնձասնց գհասնի խնսնք և գգասնագիք
ինքնասոյ յանգասքեանք գիհնի՝ ի ծնագագքեան
նմին, ակահիգագոյ և ակահասնագոյ գոյսյ մեծի Համգա-
ւոյ Նգոս, գգոսքեանն և վնագոյ, գգոս կրնին գագա-
գեալոյց քագն ագգասնի, և ակգոսնոց՝ ի նա գոչգոսս
բագնագոյ. և քահէ իսն ակասանի ընդ բոսնսնգակ ագճ-
ձնսնս ակգոսքեանն՝ ակահէ հնձանոս յանասոս և կնի-
գանագոյ գիչ՝ ի Նոգոս-
գոսքեան, ՝ի չհնա-
քեան, ՝ի բագգագա-
ձանս ագգի ագգի հը-
նագրեց և հայքագիա-
նաց, ագահասգոց և
ասանեց, գագագա-
կան, և կնիգեգական և
վանական կարգագ.
յոր ոչ ակաս ասանգ
գիներ գագանիցն՝ և
գագահագիի ծնոս-
քեան և գագքեանան
գագնին կամ գագնգնոսին
Կիրնգորի Ագգիգագոյ;
Ագնինցաս գագագիկ
բան երագագնեցոր գիչ
գագնոյ ՝ի քհնգնս հա-
ագաներ ասնեագան
Լեւոն, քեչես ան-
ձամբ քեչես՝ ի ձեռն
գագագանէին։ ոչ գա-
կաս քան գգերեաս-
քեան երբ ՝ի վերոյ
եօթանասան և երկու
բերգասագոյն գագա-
նոյց՝ ագագածանեալ

գիհնասն և գագասանոյ ինչ և անասանցն խոկ փոփոխել
կամ նեգասանել, և հասասասքեան ասանել ՝ի նոր
կագագոց. զոր մնագրեան ագագրնքեանցն և գրաս-
քեանի՝ յագրագեր Լեւոն, ինձնեն և հասասագրցն և
գնոնեագ անանց, ասանի ագոց ասնեալ գիսգոք նբաս-
ագանեի քագասգագքեանն. և բան գագանէին, « Որ և
» խնձոյգ քէ գոյ ագգ գերասի՝ ի գործ ինչ և ագքագոյ,
» ատագեր և գոչէր խոսանսից, և բերեալ հանգագասներ
» ատասագիր գործագոյ »։ Կա և ոչ միայն ագգագիցք ազգ
և ատագագիք՝ ձնձասնց գհասնի խնսնք և գգասնագիք
ինքնասոյ յանգասքեանք գիհնի՝ ի ծնագագքեան
նմին, ակահիգագոյ և ակահասնագոյ գոյսյ մեծի Համգա-
ւոյ Նգոս, գգոսքեանն և վնագոյ, գգոս կրնին գագա-
գեալոյց քագն ագգասնի, և ակգոսնոց՝ ի նա գոչգոսս
բագնագոյ. և քահէ իսն ակասանի ընդ բոսնսնգակ ագճ-
ձնսնս ակգոսքեանն՝ ակահէ հնձանոս յանասոս և կնի-
գանագոյ գիչ՝ ի Նոգոս-
գոսքեան, ՝ի չհնա-
քեան, ՝ի բագգագա-
ձանս ագգի ագգի հը-
նագրեց և հայքագիա-
նաց, ագահասգոց և
ասանեց, գագագա-
կան, և կնիգեգական և
վանական կարգագ.
յոր ոչ ակաս ասանգ
գիներ գագանիցն՝ և
գագահագիի ծնոս-
քեան և գագքեանան
գագնին կամ գագնգնոսին
Կիրնգորի Ագգիգագոյ;
Ագնինցաս գագագիկ
բան երագագնեցոր գիչ
գագնոյ ՝ի քհնգնս հա-
ագաներ ասնեագան
Լեւոն, քեչես ան-
ձամբ քեչես՝ ի ձեռն
գագագանէին։ ոչ գա-
կաս քան գգերեաս-
քեան երբ ՝ի վերոյ
եօթանասան և երկու
բերգասագոյն գագա-
նոյց՝ ագագածանեալ

գիհնասն և գագասանոյ ինչ և անասանցն խոկ փոփոխել
կամ նեգասանել, և հասասասքեան ասանել ՝ի նոր
կագագոց. զոր մնագրեան ագագրնքեանցն և գրաս-
քեանի՝ յագրագեր Լեւոն, ինձնեն և հասասագրցն և
գնոնեագ անանց, ասանի ագոց ասնեալ գիսգոք նբաս-
ագանեի քագասգագքեանն. և բան գագանէին, « Որ և
» խնձոյգ քէ գոյ ագգ գերասի՝ ի գործ ինչ և ագքագոյ,
» ատագեր և գոչէր խոսանսից, և բերեալ հանգագասներ
» ատասագիր գործագոյ »։ Կա և ոչ միայն ագգագիցք ազգ
և ատագագիք՝ ձնձասնց գհասնի խնսնք և գգասնագիք
ինքնասոյ յանգասքեանք գիհնի՝ ի ծնագագքեան
նմին, ակահիգագոյ և ակահասնագոյ գոյսյ մեծի Համգա-
ւոյ Նգոս, գգոսքեանն և վնագոյ, գգոս կրնին գագա-
գեալոյց քագն ագգասնի, և ակգոսնոց՝ ի նա գոչգոսս
բագնագոյ. և քահէ իսն ակասանի ընդ բոսնսնգակ ագճ-
ձնսնս ակգոսքեանն՝ ակահէ հնձանոս յանասոս և կնի-
գանագոյ գիչ՝ ի Նոգոս-
գոսքեան, ՝ի չհնա-
քեան, ՝ի բագգագա-
ձանս ագգի ագգի հը-
նագրեց և հայքագիա-
նաց, ագահասգոց և
ասանեց, գագագա-
կան, և կնիգեգական և
վանական կարգագ.
յոր ոչ ակաս ասանգ
գիներ գագանիցն՝ և
գագահագիի ծնոս-
քեան և գագքեանան
գագնին կամ գագնգնոսին
Կիրնգորի Ագգիգագոյ;
Ագնինցաս գագագիկ
բան երագագնեցոր գիչ
գագնոյ ՝ի քհնգնս հա-
ագաներ ասնեագան
Լեւոն, քեչես ան-
ձամբ քեչես՝ ի ձեռն
գագագանէին։ ոչ գա-
կաս քան գգերեաս-
քեան երբ ՝ի վերոյ
եօթանասան և երկու
բերգասագոյն գագա-
նոյց՝ ագագածանեալ

» զոքով և մեծաձախ սեղանով ». ոչ այնքան ինքն յին-քեան խնդալով՝ որքան ի խնդացուցանելն զայլս։

Թէպէտ և չէ յայտնագիւտ գիտել ժամանակագրաց զայս ինչ կամ զայն զործոց և դիւանագիտաց նոցա, այլ և թէ առանձինն ոչ հղեալ, նախ, յամենայնի առնմանս կալ բերգռելից և կապանաց կամ անջից լծանց և գնացից. երկրորդ, չինեալ և փակչութեան, մանաւանդ և անմտացց ամրութեան ամենաանխտա քաղաքաւանին և բերդին Սաղ, որպէս վկայէ հիւր նորին ակաՆաւանա՝ Վիլլպուան, բան զրամ և ի Տէզպրոս-Քեանս նշանակեցաւ. բան ամին օրինակի առնէր չինութեանս և ի հնագոյն քաղաքացոյցն՝ ի Տարսան, և յայլս ևս, մանաւանդ յիկնդիցս նոցին. ոչ միայն իւրց ազգացոյց ձևոն կարկառելով օձնականութեան, այլ և Բռնեալ և Լատինաց, բան խոստման իւրամբ առ Փանհանայսեան, ընդունակելով գիտութեանս եղիսկոպոսաց նոցին ի գլխաւոր քաղաքն։ Եակ յիւր սեփականն առաւել քան խնամով և սիրելութեամբ մեծաբեաց և մեծացոյց զգաստակիրս իւր՝ զնանս Պիներոյն, ուր և կամեցան հանգուցանել զոսկրանոհ գլուխ իւր՝ ի հաւատել անվրաժեշտ օրհասին։

Աչ քաղաքական սեղանութեան երկրին Սիսականայ, յորմամ Թեվնա սահանել քան գնամագլխ՝ բնակիչն սահմանգկիք, Քրդիք, Աղոբիք և Փռանկիք, գրեամբ անհրաժեշտ ի գէպ էր Ասպետս օրինացն վարել, որոյ և ամենայն փրկութեանդ պետութիւնք Աղուաց երկրին. սոյա նիթ ոչ հակառակութիւն լինէր յայսպիսի ժողովրդեան. և զի իւրացանչիւր ի պետութեանց յարմարեալ էր ընծան զՊարիզն, որ գրով և որ սոխարանեան, Հայք ընդայցելով էին յԱլեքսանդրիայն սոխորթա. ոչ միան միջնադար գրականեանն միայն, այլ զի և նոցին Իրենց սրգագրիք կամ լիւ համարիկն երթային, և ի նոցանէ ընդունէին գրագրութիւն և գնեղինախտութիւն սերութեան։ Ըստ Քագատրութիւնք Լեւոնի Գ. — բայց անգիր առանդութեամբ և սոխարանեամբ ընկալալ էին ի Հայս, եւ առանձ ի Քագատրութեան Լեւոնի։ Մանանոն տպագրեալ և Քագատնեալ առ՝ ի մէնջ յայլ մասամբ գրեանսագիրացն փափագ՝ եթէ կամիցին գիտել զոքանչիւր օրինացն այնոցիկ, զոր ծանր համարիքն յիշելոյ առաւելս։ Բայց չառ լիցի տգոյսի ինչ առել և յիշել, զի յառաջ քան զԼեւոն՝ նախորդք իւր առանել բանագրքան իւրաքանչիւր սերգռելոյ համարեալ լինէին. վասն որոյ որ ի բերգռեանցն ոք կարէր վճռաշնալ չատրանքեան և ի զօրութեան, կամ յայնականեանն քան կացեր Ըստնոյ, ազատ համարէր դիցէն յիշատանքեանէ Հայոյն. Քագատրութիւն Լեւոնի հարքի հաւատոյ կացոյց զանձնեանն ընդ խրոնն։ Լեւոն ծանուցատ Քագատրոյ բոլոն զան Ալբերիոյ և Իտալիոյն և զանոնս մեռանելոյ զանձնեանն ի նոսա մեռանելոյ ասխարհաց, զերդիման (suzerain) ամենայն իշխանաց. այլ ոչ բացարձակ սէր սերութեց և սեռոյ երկրին՝ վարուց ի բազում մասանս կատարելոյ, և առաջելոյ ի բազմութիւն սերութեց, կամ լաւ ևս առել՝ ի բերգռատոյց. զանգի բերգռն էին և գան ծագին և հաստատիչք և պահպանիչք սէրութեանցն և պետպատութեանց. որով բոլոն զան երկրին՝ ի Քագատրել Լեւոնի եղև մեծատնութիւն իւն ազնուականան, առաւել կամ նուազ ազատութեամբ իրաքանչիւր սեռոյ, բան նորինեաց սրինի իշխան, և բան նորոյն Գաղաս սեռատեղոյ, որք պետպատկանք էին առ Քագատրն՝ յԱնդրիս (Տատարութիւն). այս ինքն, նանաչել զնա վնասոյն գլուխ երկրին և խրեանց, ի նմանէ ընդունել գհատատատութիւն պետպատութեան իրենց կամ գայրդրգութեանն, տալ նմա զօրագործին ի ժամանակի պատերազմի, երթալ ի կոչ նորին ի Սիճ կամ ի վէրին Գառան սրգռանի (Haute Cour), որ դատէր և տղղէր գիտելոց պէտս սերութեանն։ Ոչ սրք միայն այլ և կանայք պետպատոյ՝ պետական լինէին բնութեան սրինաց, բաց յանձամբ պիտութեանէ, և կոչին ևս Գառանք։ Գառել պետականութիւնք պատատգրեան և Տատարութեան՝ Հանիրէին ընդունելոյն կատատոյց և պետպատանց ի Քագատրէն. յորոյ ևրէ յանցատոյ զատանէին՝ կարէր նա ի բաց սառնալ գատան. իսկ յայլոյն ոչ իարէր, բայց ևրէ գատատատեալ վերին տառնէն, և կամ ի պահանել պետպատոյ սահմանն. և պահանել խառնելոյ լինէր յարգանի սատպատոյ. զի և մեծ մասն սի երկրին և բերգռ սմանբ սեփական ժառանգութիւն էին Քագատրոյն, որք և առնգին բան նատալել և սղղատ լինել սահմանի, և բան Քագատոյ օրենսդրեան, որով սահանց Քագատրին խրատնեքեան, երբեմն և բռնադատութիւն — Աբգ, սա. սերոմս Լեւոնէ, որպէս բազում անգամ յիշեցաս, սահն ևոթատնատնեան երկու բերգիկ տեսք յետոյիկ, կոչեցեալք նոքին Լիճ ձորոց, սորինքն՝ կողպատեալք ընդ նոքին և պատանեալք ի վերոյիշեալ սպատերգութիւն, որք և Աղք հաւատարիմք կոչէին (Fideles homines). Քերեա կիսով չափ, սահի կամ նուազ, տատպագիք, Քրդիք, Փռանկիք և Աղանիք, հանդերձ սպահոյ երեցոն կարգացն (զորոց յիրին մեղ բանք յետ ասկատոյ), որք յատանգան կամ ի նոքն Լեւոնէ տոգերայ կոչատծ՝ զպղիք և զնոն պատս էնգերան սահնէին։ Շատ ի յեն պատանցս և բերգռատոյ՝ բաց յիրատոյ խորհրդատկցերան վերին սահնին՝ չահնէին այլ քեզ մատ՝ ի քատզատական փորձերան. այլ սահնք կարգեալք էին ի վերոյ մեծ սահն պետատանեց և սեռատերան, վասն որոյ և նախապատիք քան զայսն համարելք։ — Եակ սահնացն որ պետոյ պետատական տահցն՝ ժողովրդոյն չինոցեամ՝ հպատակք համարելի էին Քագատրին կամ պետքանցին (յորոյ միհնաս և բնակիչն), և ոչ սահնէին իրատատես մտանել ի վերին տատատն, բայց ևրէ յարձատերան կամ ի պետատանես քան գատան համարելք։ սահնացն սէտք քաղաքացիք և ինդիրք քննելին և սահմանելին ի Սատրին կամ ի փոքր Աստին (Basse Cour), որոյ սահգամք՝ ի նոցանէ ընտրելոյք լինէին, և բան փոսանի բարքատոյ՝ կոչին Բուրգնաց (Bourgeois). զոր գատ հա-

ԼԵՒՈՆ Գ.

Յատեան Գաստատանի.

քան ճկայող գծագ. սարուց. յամի 1331.

մարիմ ուրիք սրիք փորր մարդիկ կոչեցեալ յարքունի պատմչէն. իսկ անմիջական երկրագործք և բնակիք կոչեալ պարզապէս՝ բան այլոր ժամանակի առագոյ կոչեման Պարիկս (Ի յունականէն առեալ, Παρισιοι, Parisius) անուանէին։ Իբ. Ի հետագային ամենայն՝ որպ չգոյր ինչ ընդ այսմ կապակցութիւն ծագման քնանց կամ առագաստի՝ կոչէր Ազիմ։

Գ. Բան նորա օրինաց և հրամանագոց քաղաքավարութեանն, և բան նորա գրակցաց և խնամեալ սրեւմտակաց՝ յերկրպահեցան բան կամ ասկաւ՝ նոյնիսկ հայկական սովորութիւք, տարազք և պաշտամունք, և պատուոյ անուանկն. վասն որոց ասէր Լամբրոնացին ։ « Եւ »Հայս՝ որ զգեստսն փոխին ի հեւացեալ ։ և պարզա»գոն ևս (որ և հնոցագոն սիրոյս բանիկ), գրէր առ Լե»ւոն, ի նա ինքն կրթելով գյանգիմանութիւն սպաս՝ որ »ման իւրոց ինչ կարծելով նոցանեւ քանց. յոր նիմ »ոչ հասիք, ասէ, սպաս և զոք հնուսոց ինոյ հնացեալ հոգ»րեն սովորութեանց, « Մի կոպք բացայայտեմ բան Լատի»նաց՝ ընդ հնոցանացն և թագաւորացն. ոպ զիք չարիսչ »պրիս ձեր նախնիքն. անեցուցիք զհրս և զծուխ՝ որ»պէս ձեր հարքն. զգիշիք զառաց յոյն և Թուս, և մի »փիյոն և զայնոյ պատևաւանս. հնեցէք ի սահատուց և »իրեսս նուշանով, և ոչ յանսիսաս լսարիւթիյով. ասք »պատիւ անասնոյ ամերոյ, և հնեցուց, և մորգասն, և »ազատոյր, և ազապիս. և մի Միր և Պուջսիուս, »Գաւեզատոյ և Մարաւիսան և Քիւտր և Լիմ, որ կա»ռուցուց է օբէն։... Ազա Քէ իրեսնիքանց ձեր »Ծանր է ազազ՝ զատին ազգին որ են Ֆրանկեք, անազ »և բարակ ասղոցքիներն Թագուց, և ի հնոց Հազասաս»նեւսոյ քանձրքիներն գառնաց, և ոչ ձերս ժողովիք, և »ոչ մորուս երկրնցուցանիք, և ոչ գիւտս յոյնացուցա»ցեք, և մեզ և ձ ծանրագոյն գիւտագրիս բարեկորգա»Քիներն որ ի հոգանել օգտեցաք ի փառս ազգի երկրե»ցոյ, արշամարհել ։։ — Բանք Աղբրդ, մեծատանդ որ զզգեստսն տարազոյ՝ նոսա ի թագաւորն ինքն անհոգ»կեն, և ցուցանեն փոքր ի չատ՝ գնորտուտս ձեռն. Քեզէտ պատասխանագոյն՝ որ է գիւղ Քոպն՝ ոչ մի»չէ. և էր ոյն բան Լատինացն՝ տոլոց ընկալուն, և ոչ շատ»փուշն (անթիւ, ընդշատ) սրեւելեցոյց, որով և Բագրատուհիքն յոսոնին վարեալ, զոր ցուցանեն գորշ քան»զակք պատկերագ Ամրատաց և Գագրգեղի կամ Գաբի և Գագրգեղի թագատոյց՝ ի տունսոյս Սահակեան և Հաղբատոյ, և ոչ վեհանական և սպիտակեն քան գլուսոյց ագազոյ՝ հնոց հոգևական Աղաչաւնեացն հիւսոյ, որպէս նեսանգի՝ ի գլուսս Ջիպրանեացն և Աբրատագոյ։ — նեսանգի՝ ի գլուսս Ջիպրանեացն և Աբրատագոյ։ — փիրանն՝ զոր և Թագատոյրշնէզդ ծանոյ՝ է սրատարն քազաքին Հռոմկլայի, սրդարն Նոնոն Ձեռվ սրեւելցոյս կան փիրանի, ի գլուն ծիրանի, վասն որոյ և յատկապատ Ջիրանի կոչի։ Զազելով պատուհասանն՝ է պարկեան նեղ, լոսա բիւզանդական կայսերաց տարազաց, բան որոց և ի մեր Ձեռագիրս նկարին, և յանախ ի գլուխ կապոյտ, սչև սչս հասկաք և սեղմատոպիք, որ մինչև ի ծունկս և սեզբ հասանէր ։ ի սոյս մերոյ սրեւելեան գիսկական բնեկեցոյ սկսանիք և սոյն գրուագք. և սեղբէն գմէնս սկսնակաս և սակէսամեայ կամարաս։ Պատին գգեստս զոր Թագատորշնէքն չապէր կոչեաց, ոչ սրպէս գնահանեաց լսոյն՝ այլ բան ձիւատորն հագուսի նեղագոյն, իրրս բարձսոյն, զոր Մխիթար Այր կոչէ Էսրրատոյս ձորնանց, և յետին բնեղրնկոյն՝ ի ջազիքր փոխէ։ — Մանկիկ Կանանին՝ ցուցանէ գնշխոյս ոտին՝ մեղսակատոյս, գէթ ի հնծանեցին. սովորական սանատանք և կոխիք համ ոչ՝ ծիրանեզոյն էին։ իսկ օրէնք հնծելութիւնեան և սորք երբ վերին՝ բան սրպէսոյ ժամանակին, թևին և կազմած, և ոչ ծանր բան սրեւելեսոյս։ — Գնեցոյ սոխոսումն և գնեցոյս կարձառնի ցուցանէ և պատկերը նկոյ Լեւոնի, որպէս և այլոց թագատոյց՝ որ ի ձեռագիրս նկարեալք երեին, որ մեղատորք են, այլ ոչ մեծատոյսք։ — Նշանակք թագատորքեան՝ որպէս ի ձեռագրութիւնեան սեսոյ, էին Դրօշն կամ Նշան սահմ–պատկեր, Գաւազան սոսկ և Գաւազանն շուսանաձոյր (Fleur de Lis) [3] ։ —

Բան սյսոցիկ է խնամոյ, զանազանեալ գուսով և զարգոյ, և զգեստս պատոյոց և սպասոյ, քան ի թագէն և ի վարսէ. գաղափար կրէր և Թագահին սակաս ինչ զանազանութեանց յարքունական, գրեսքի և պատուհասին պատարէն՝ նման նորոյսին էր։ — Զսակ բազ գգեստոյ Թագատորին, այլ և զժողովրականոյ ցուցչէ մեզ պատկեր նկարէն (կրկին մեծութեամբ բեազրեն, ի ծանօթ նկարչէ Գեմակ Սարգսէ, որոյ էր և պատկեր աւետարանին Դպատրեի)։ յորում՝ Թեզեա պատասխանագոյն քան զգեստոյն գրելի է մեզ ցուցանելիքն կեսպատանոյ Լեւոնի Գ., որպէս Ընդ, որ անեղբայրսրէն իսկական կենդանագիր է Թագատրին [4], Նկարեալ յամի 1331, յորժամ էր նա սակոյ քան և երկոյց կամ երից։

Աչերսդ է սակ զի յարքունեան և պատոյոյ զանձնոյն օրէնս և հրամանգս Թագատրականս բան կայսերական պատասն Բիւզանդեանի և բան սրեւմտեան սրքատեսոյ ժամանակին յարմարեալ Լեւոն. կոչելով գինքն յանկէն հնկան և ի գրոսս, որպէս սակաք (չէջս 380, 435),

ԼԵՒՈՆ կամ ԼԵՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ — ԿԱՐԴՈՂՈՒԹԵԱՄԲ ԱՍՏՈՒԱԾՈՑ

Որոխան և է հնգատոյ Թագի Թագատրին՝ Միսկեյ կոչի ի մեզ. և նշանակի հնեք բան յատն բառի (Sigillum)։ Ի յատն հրատարակս և ի Թուրթս, քանզի չհնեցք հայերէն բնագիրս, յարժամ առ սասոյս էին սգրեալք գրեր, « Լեւոն Հոգոյն Աստուծոյ Թագատր Հայոց, որպի » Սահեմեի, ի հոր սգրէ Քատրհնեաց ։ (սյսպէս սա

« Զշնեմ սրքոյ Հայոց սծեալ,
Որպի Ծագիս գնս պսակեալ,
Ի գահոյսն սոսկով սծեալ,
Ի գահս սակ հնգելութեալ։»

[4] Մասան մագաղաթին ոչ հնգեաց սանհնեմբ հշդրտել պգհան.

1 Ի Մհգհատեան Գատարագի։
2 Եա պատճառեան Թոի յանգան բառիս առանգան յՈՐի-հագեր՝ սգոսկագին, իբր հգնչելոյ համ գատագանեի, իբր զ Թագանեան գրեի Պատհատոյ Լատ։
3 Վարշամ ի Վիրատանհրեան պատէս սակ Փշտանան.

Գինուորաց, վ. հետևակից [1], և այլն). իսկ յորժամ առ Փառանգայական Հռոմից գրէր և առ կայսր, յանէոյր ընդ առաւել պատուոյն և հռոմէական կայսեր ընդհօքն. Et (per) Romani imperii gratiam· բայց ի յետին ամն երկի զադրուեցուցանէ դիմառակ կայսեր, զոր և ոչ ոք ի յաջորդացն գրէ. քանզի ազնուհետև, ի հարց յորոց անցաք, ևէր ժառանգութիւնն, և ոչ ումեք առաքի լինէր մեծ կամ արգահիւ։ — Հրկրտագրն եւս՝ անուամբ ի հրոմբարտաց և ի պարզեւագրիս յանէորդն Լեւոնի, գրեւագնդական կայսերաց ոճ վերատաւթեան, գրեալ Ա. Ա. Հաւատա-ցիմ՝ ի Քրիստոս Թագաւոր Հայոց· որպէս ի Հեթմոյն (չէջ 207), ի Գ Լեւոնի (չէջ 363), և ի հաւս. Նորս Բ Լեւոնի (չէջ 387), որ փոխանակ հաւատացեալ բառիւ վարէ գՀնետիքոս Ծառայ Աստուծոյ. և անդիրեալ յարի՝ ընդհօք եւ պարտեալ Աստուծոյ. և անդիրեալ յարի՝ հրեալ հրեալ հրեալ

որպ և կառավարիչ անուանի երբեմն (Gubernator). և բան այսմ երեին և առ Հեռաւոյ թագաւորք կոչեալ Պապք, որպէս յիշէ և մեր Լեւոն, յամի 1214 ի Պարզերայրն առ Հերքեկաս, և ոչ միայ այլ յայնմանի, (meorum Bajulorum). և յայսմանէ ի ժամանակն Պապ և խնամակալ ժամանակի իւրում՝ զեւագրութեան Հռոմ. պետի կարգեաց զԱրան, զնախագահն պարտադրեալ իւրոց, և երկրորդ զգունդսասպն կուսակցին զերբ քաւոյ որդին, որ և յետ վաղամեայ սպանման Աղանայ՝ եղև առաքին Պապ, և յանկագրն եղև Նեռ այս կոչումն քան զայլս. Մանաւանդ զի ոչ միայն Զօակիմ՝ այլ յետ անաց ինչ Պապ եղև և փեսացուիցն Նեռ՝ որպէս իւրում ՀԼեհմոյ, և ի տղայութեանն և յետոյ։ Բայց այն ինչ Կուսակցին յետ թագաւորելոյ զԼեհմոյ՝ ի թագաւորելոյ զԼեհմոյ՝ ի թագաւորելոյ զԼեհմոյ՝ ի

Ի կանոնի Թագաւորահնչից ընթերցաք ՚ի պաշտօնեայս ասեն արքայի և զՊօղլիր, (Butellarius կամ Buticularius, Boutillier), որ է Մառաւակ, կամ բաւ ևս Գինեպահ, և անուն ունական արքայի. որոյ իշխանութիւն կամ պատուոյ ոչ ձգի պատաք, այլ զի զորքսորիայ պատրէն Թագաւորի հոգոյ մեծ և զգուշալոր պահած հաստատել է։ — Ի նմին կանոնի յիշեցաք և Ասազ Զայուշ որ նշանակի զկատարեալսն կամ Սարկաւագապետս, յայտ է ՚ի կոչմանէն ՚ի Թագրաց ներամեծաւոր պատուոյն, նաև յորքանիս կացութեան Խնամակալութեան նոցունց կալեալ, Ο' μέγας Τζαούσος. առ որս՝ հրամանատար էր առ երկրաքարիր և տարակուիս պատասխանոց, և ՚ի հարկէ գօտւոյն կրէր փքին կամ սրտեայ, և էր ինքն ընդ ձեռամբ Գահերիկութեան, որ է հազարապետ պատասանն։

Գուրսխիմո՝ (Proximus) յիշեալ ՚ի Կոստանդնուպոլ՝ ոչ է ատենագրեա համագոյ պատանեկի որ պղտս. անուանի կայր ՚ի գրան կայսեր, այլ Համարակալ և տարեկան ելի և մեծ առ մերս։ Որ Լեւոնեւ, յամի 1214, յիշի ազատեալ անուանի ՚ի բաժին պատանեկի տրիք Գուրսխիմոս անի. բայց յետ Լեւոնի ՚ի բազգատանել Պատառ մեծի ծախսին շահատանի՝ առեալ յիշի Գուրսխիմոն ։ և ընդ իշխանութեամբ նորին՝ Գիխաւորն Բահտառ Պատառ և այլ տոհմակոչ պատանեկաց, յորոց մի և Գրպրպատառ մագատանն, ՚ի բաժին պատանեկի յամի 1310՝ կոչեցեալ Protonotarius Duanæ Secretorum (Գատառ բաւական գաղտնեաց կամ Գիւանագ մագրեի)[2]։ — Գրպիխատորդ կոչէին և վերագատաց ծախսերդից և նատաՀանգատից, որք և Պիտապան՝ պատահատն բաւեր, և գնահատ բաւեր. Capitaine[3], կամ քան Լատինաց՝ Capitaneus. տոյնպէս կոչի և առնետական կամ մեծ Գատառորդն պրջանի, Capitaneus Curiæ Regis։ Իսկ այլ առաքարտ պատանեկաց այսր առանի՝ ոչ են ծանօթք, որոց և ոչ այլոց առանիս։ — Աւետարան՝ մատառանդ պրջանեին կամ Վերին Դատպան կոչէին։ ՔԱսփար (Գաւ. ժԻ.) գիտատար Գատպատառ՝ Տուկ (Գատքա) կոչի, առնետական՝ Տիսկ պարի, Թագր բաւեր, և որք ընդ ձեռամբ տպատ՝ Տիսկցիք, տոհիցն Գահատանեաք։ Քիշին և Լորդվան մագրդիկն (Jury, Giurati), և Կոստարան (Notaires).

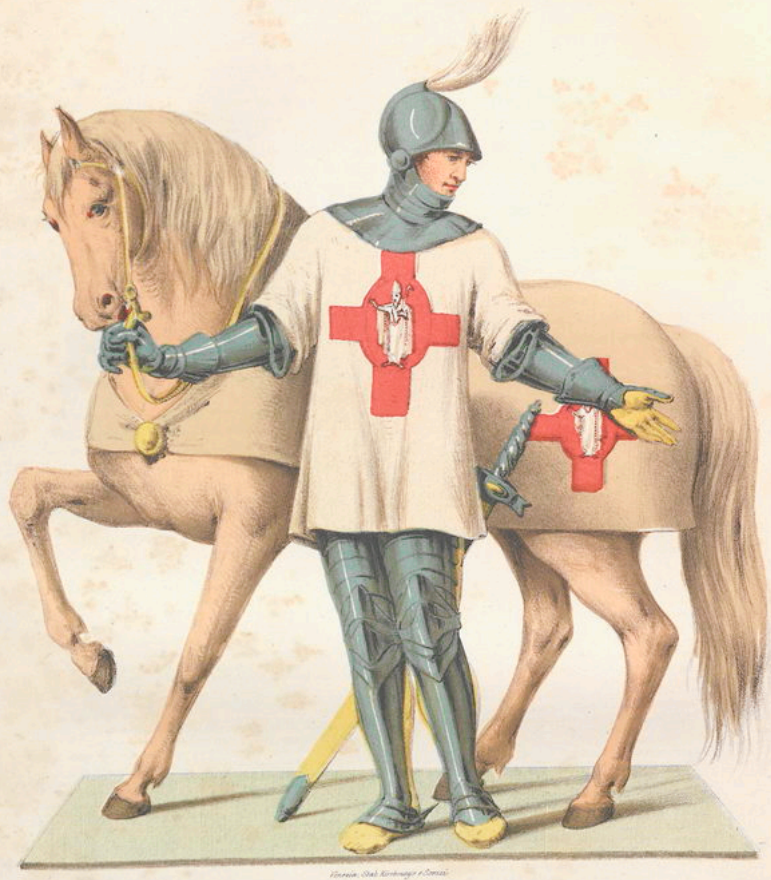
Եղատառդ քան զամենայն գատս մագրկան ՚ի Հարքատառիքեան Պատառանեայս, և Հաղորդք քաղաքական և յատկ գիտատրական պատառ, այլ և մատառիքեք ևեկ. զեցականին, էին Զատառդ ; ոչ սակ Հնծեալք, այլ ատատական Հրամանագր կարգեալ Պատեաք, ըստ հին Հայկական կամ պարսիկ կոչման, այլ յայսմ ժամանակի Զատառդ առձգինեաք. որպէս առ տրեսեանսն Նոյնպէս և առ մերս յայտ կարելոք և անվրաժեշտ Համարեաք ՚ի պահպանել քիչն և ՚ի պարծանս պետութեան . որպէս զի Հարկ էր ամենայն պետատառ Թագաւորաց և պատանդ Զատառս լինել, և ընդունել ՚ի պետմանեալ Հատակի տեղ՝ մեծատ. Հանգիսիւ՝ պատրհանեն զայն, յիրաքանչիւր վերհից, որոյ յիսն ձիաւոր կոչէին։ Պայծառ և իշխանագործ մեր գատաւորիս Պետրոսդ Բրնձէն ընդունէին գատպատքիւն, կալով ժամանակ ինչ առ Նմա ըստ Հրամանագր օրինի։ Իսկ յորժամ Լեւոն՝ գերի վարեալ զԿրինեն Գիմունդ՝ Թոթ ոսկեաց զՀատքիւնն, և Թագաւոր ևս եղև, ապառնիական ինքն և յանդգրդ իր տատին զկարգն զրկաց իւրանց և այլոց լիւ Տոհից. ընդ որս յիրէ և Պետրոսացւոն և այլ փառանի իշխանորդաց ոմանց՝ ՚ի Հնծեալ առնալ զՀատքատքիւնն կարգ, քէ և ոչ Հպատակիք նմին։ — Վասն պատատ տեղց Հետորքեան՝ Պատկն ատէ, « Ըղգրդ Հատակն (յիշին) տատնա » հինկ տարին է, և Հետորդրիւնն. զի առանց Հետա » բանեան՝ չկայ Հատակ ». այլոր նշանակի չորեքատատան ատ տեղ։ Այլ ՚ի պատատքեան մերամ յիշին ոմանց արքայորդոց և ազնատազգիկ Հետորքեանք՝ վաղ կամ անագան քան զայգ Հատակ. զոր օրինակ, Հնգամ Ա Հետորեցոյց յամի 1259 զերկրդրդ արդի Իսբ՝ գիտատ, որ անցեալ Թուի յայնժամ գՀնգետատատանեաց. Նետ. իսկ անդրանիկ Նորին և յաջորդ Լեւոն Բ զերկատքեն Երեց արդիս Իսբ գՀնգամ (β) և գիտատ սիանգատ Հետորեցոյց յամի 1284, յատր մեծի ատի Պատատծայատանքեան, յորոց ատաքինն ութ Հատատանեալ էր, երկրորդն Հազիս Քէ չորեքատատանեալ. ընդ որս « և այլ մանկունք Իշխանաց և արք չորքատեան » պատատորդն ». յորում Հանգիսի Ներկոյ գալով Յոհաննու Երդնեկացոյ Խոսեցաս երկար Տատ, ՚ի բանն « Աննման անձն որ ընդ իշխանութեամբ է », և այլն. — Քիս Թագաւորական ածման և պատատրդական յաղքատանալ մեծագոյն քաղաքական Հանդէս Հետորդքեան էր. և որպէս եզոյց Տատատեան՝ ամենքատր ընդ արքունի պայտատաց՝ պատեին և այլք չորքատաց Հետատորել զորդիս Իսբ անց։ Արքի է փորր ՚ի չատ զարատքեին Հանգէս գտչանել, այլ մեզ ցանկալի էր գատանել և գզրատր գործ կամ կանոն Հետորքեանն, և նրկ որէն Իսկ ատէ գնեռնագրութեանն, որպէս գիտատրեն. զի Հարկ է ամենեսեան՝ քէ չարագրելոյ կամ Թարգմանելոյ էր և այս օրինութեան ՚ի Հայատս. այլ գործ ոչ Հանգիսիցաք։ — Կարեւորագոյն ևս էր գիտէլ՝ քէ յինչ ատատն և ձև կոչէին Զիատրդ Հայոց. ըստ միոյ յերից այնր ժամանակի Հռչակեալ կարգացն (Հեռագանագրին, Տատատանագ և Տեւատեաց), նրկ մանատանգ այլ ինչ օրինակ չարտրեալ, որպէս ՚ի դէպ է կարծել. ընդ որին և Հատանել քէ տատ մերոյս Լեւոնեւ Հարկ էր ընդունելի լինել տրպետաց կարգատրութեան, տատ գրոյ Թարգմանեցան և յերիւրեցան նախաշինեալ Թագաւորագիրքն և այլ կարգք և տանմանք Հատկական ևկեղեցւոյ և զարդ.

1 Գրանքի Գատքիտեալ՝ յետ վերոյիշեալ հգծատատան, տատգան տրեցե չիշի.

1288 Գիիճ.
1307 Թագատ, Տկր. Հոգրիկկոյի.
1314 Գիիճ Լեւոնեկնց.
1321 Գատքոն Գիատրատ.

2 Պատատ բաժատն Գրեատրդ Հատատին, յատն
1288 Գր. Բահտրտոն.
1321 Գր. Կրատատոց։
Իսկ Գարգատեա տեղգրն էր յատի
1340 Բատրգոյիեան տոնե։

3 Ցատեն 1305 Գրեատրդ (Ռերգատատհ) Պատատ՝ կին Մեր Կիսե
4 Կատ-ֆոն. յատի 1514՝ Մեր Թոքտ Մեհեսդնդ։

ՉԻԱՒՈՐ ՀԱՅ Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՍԻՍՈՒԱՆՑ

սպան։ Ի սա մեզ պատիճ մեռանն մի Թագուհանեայ և գրեալ ի ԺԻ գոլա, բայց ոչ ունի գիտել համ զգրՀնմիեն Զեատրի, այլ միայն գրիւեաց և գրաւից, և գրաւ չա կամ նուանեի խաղալիքեան [1]։ Հնագոյն գրիչք զասպետական կարգայ ոչ լիուն գՀայկական ինչ առանձինն. բայց Հիմնական ամենք ԺԻ և ԺԻ գարուց՝ ոչ միամամ յորոց ազգէացք առեալ, ասեն և կարգ Հայ ասրեասաց՝ Հաստատեալ ի Ժամանակի Հաստատութեան Տաճարականն. այլ զի ազգաց Հաստատութեան եղեալ է յամի 1118 Հիմնադրէ, ա մերթս Ա Գարան Թագուհոյ. բայց Թագաւոր Ռուբենի մեծի, ոչ կարեմ գայդ ասացք. բայց Հաստատուցն զոր ոչյք ասեն՝ ի Թագաւորաց մերոց Հաստատեալ. և ինձ սրբերի էր ասել ի Լեւոնէ Ա Թագաւորէ։ Երբեմ գազք ասեն քինել ասպետացս Հայոց, մի նիկ զեցականաց կամ քահանայից, և սիւս՝ ասիաբրչանոց. երկոցուն ևս նպատակ գոյաք ընդեմ և գինու պատրաստել զգալ ընդեմ. զուգզգիտա Հաստատ, և կրօնաւորիկ կանոնաք Ս. Խաչ. դին. պատգան ունելով զՍ. Վկաս եպիսկոպոս (Քերևս գինեն ինքն զՍ. Քաղաքեց). գիտեն զոր և Ազգեալ Ս. Վկաս ևսրե

աւագաւէր և ամենայարգոյ բարուց Լեւոնի, և քան ծաղօրմութեան իրաւունական պատասան (որ և եկաց ժամանակ մի), այլ և սահմանացոյն (Հրամագիծին և Կիպրոսի), բայց մերձ և բարձրացաւ էին գրանիլքն և Տօրոք արքունիս — վասն Հեթմոյ Ա, զրկ ամն 'ի փոանկ հիւրոց Նորին՝ հինգհարիւրիս շուխ պատանեացս կամ ապառատրս ունել յարքանիան։ Դիմին Համենատ խնդանի է և զառն Թագաւորն, որոյ զատ յատաց պատանեից և 'ի նամբաստաց, այլ ամն հիւր յարքանիս Լեւոնի Բ, յամին 1283, աւելի քան զվաճառն Երկրիին ապատարս ետու։ Նոյն պիտս ունել ասէ և այլոց սինիոյց ատաց. իսկ զրաղմութիւն ներքինեացդ, ասէ, 'ի պատահաս յանցանաց Նորին պարեալ։ Բայց յատրս Լեւոնի Քէ էին և Քէ ոչ՝ 'ի պատմութիւն Նորին ոչ լիչին զրաս։

Այլ այսքան չատ լիցի առ այսոսիկ. զարձցուք և յայլ անդամս իիւնս Լեւոնի։

Զ. Ի վախճանիլ Թագաւորական չքոյ և Համրէն ամենայնի Հարկ էր և աղէքս Հայաստանեան Հայրապետ. առ որ մի 'ի գլխատաց էր դիրել զել և գնատ վաճառաց և վաճառականաց յերկիր իւր. և մեծ զօրի մի ևս և պետանի եղև Նորա, որպէս յառաջ քան զԹագաւորին՝ առաքել ևս յիւոյ, Հաստատել պետել զօրինս բարեկամութեան ընդ մերձաւոր և հեռաւոր պետութեանց փրկատելից, և ընդ վաճառական ընկերչոյ առաքեանցն. որոց գլխատարցն (Վենետից և Գենուայ ցոց), 'ի սկզբան երրորդի ամի Թագաւորութեան (1201) պարգևեաց Հրովարտակաւք ազատութիւն 'ի մաքսից, տեղիս կանգնելոյ տանս և եկեղեցիս, արձան և իրաւունս վան գաղից. ժամանցութեանց, նաւարկութեանց, և այլն, և այլն. զորոց եթէ կամիցք մանրագոյնս գիտել, յոյժ ընդարձակութ ըստ. այլ գլուխացս, այսմիկ է ըզգաստանց ընդ վաճառատէր ընկերութիւնս, (քանզի չոչ և զզուանիցն մեծ էր անուն տէրտ Լեւոնի, որպէս և յայնոցդանն եղև), առելի է ասել. ինչ և զպարտանացն եղելոց կամ ընդհանց առելոց առ նաւս 'ի Լեւոնէ, զորս զրեմք ասլաս փոփոխս Լեւոնի կամ յատկացածոյ հասատացեալն յանդգնք իսր, մինչև ցիչս ՃԻ զարտ. իսկ ինչն Լեւոնի յարմարեալ զգայեցեալն բան նախագահանիցն քան զինչն հասատատելոց զգալոց՝ 'ի փոանկ պետութեանց Լզատագործի և երկրին Պարսից։

Փոքու իսիք զանազանին զոլինն կամ պատանութիւնք Լեւոնի որ առ Գնենացիս և առ Վենետիկեսս, տուեալք առաքեանցն յամենան մարտի 1201 ամի, առ պատգամաւորս նոցին Ծնեցիոյ Տէ Բալլոյ կամ Բալլիոյ. երկրորդացոյ 'ի գնկատելիցն այնը ամի, առ պատգամաւորն Քոլոր Գաւառէր, 'ի գլխ ևս հաշատարք ծերանի գթոյ նոցա էրիք. կամ Տանտոլդ, որ մի յանտնատր տրեղոյ ժամանակին էր, և յետ ատկաւ ամոյ նուանոյ Կ. Գրօսի 'ի Քանոյ։ Երկոցունն ևս պետութեանց հռոմատկոյն չեորէն Լեւոն, ու Վզատ երթեւեկ և բեսկրութիւն յերկրի իրատ. նոցն, պէս և պատօրէն բերել և առնել գինոյ և վաճառս իրենց, առանց հարկի և բանտարգելեան. բայց միւ, ը. Քնակը նոցա յայսկոց ծովա՝ յանցանեն ընդ Գաւառն (Portella), հաստատեն գրաւոն բան այլոց գրհատեալից։ — գ. Եթէ բերեն (վ.Վենոց) ասկի կամ արծաթ առ 'ի զրամ հատանել, վճարեցին զասին, որպէս և 'ի Գաղաժայիս ասեն, բան եթէ ոչ իցէ վասն գրամնհատեանն ատատ լիցին։ — դ. Ի նաւարկութեան՝ եթէ յերթանց և եթէ յառատաց նաւս զոցին ապրեն գինոյ երթանց. բայց ինչք ատատաց որ 'ի նաւս Նորին յարքանիս կալցին։ — ե. Եթէ հանգչ ինչ գնաս նոցա յերկրի իրում և գաղնակացոյն վճարեսցի յարքանատաս։ — զ. Կատ նոցա Հատատատն լիցի. և եթէ մեռցի ոք անկատակ, և գոցի յերկրի տատ ազգացն Նորա՝ նմա տացին ինչքն. իսկ եթէ ոչ գոցի ազգացին, ինչքն պատնացին առ մեծի տատնատարի արքային, որ է պրեպոսիտատոն Պոլոյ, մինչև գոյցէ պատնչոյ վաճառական ինքեամ Գիքոյ Նոցա։ — է. Գնաց նոցա գատատցին չինքեանց. իսկ ևթէ չգոցին 'ի նոցանէ՝ գատատցէ արքնպիսատոն Պոլոյ։ — ը. Ողատագիր ամբատատնելով 'ի նոցանէ՝ գատատցին յարքանիս. նոյնպէս եթէ ապատաքիան ոք գործիցէ։ — թ. Շնորհի վենետից տերի եկեղեցոյ և փղոսկի, և բնակութեան. և Քոյակ քաշանայի նոցա 'ի Պատնս։ տիս. իսկ Գնենատացոյ նոյնպէս և 'ի Տարսոն և 'ի Ատս. իսկ եթէ ապատ ևս բնակիցին՝ ունիցին իրատունս գատատան տանելոյ։ — Կոր Գարգևատրով յամի 1215 յամէ Լեւոն Տնորհել Գնենատացոց, ծ. Քատ կամ փոդոց մի (Vicum unum) 'ի Տարսոն, հատատատել եկեղեցի, բատանիս, փոտն, պարտէզս, և այլն. և ապատ անդատարձ ատենացն տրեք, բայց 'ի վիճակաց չորից մեծատես Գարտեացդ իւրոց. որք են, Ամին Տարսիոյ (Tarbarie)[1], Սիր Ատան, և տեատրն Կատիկոսի և Կոպատնոյ. Միայն պարտս գնէր ապատ, յատատեատ Գարգևատրին, ծն, զի ատենացն տրեք պարտան և Նատատրս Քատատորն և Հաղց. յայտ է թէ պատնիսք ինչ պատանիցէ և 'ի Վենետաց։ Բայց պատնչի պարգևատրաց միայն 'ի բատին լեզու Քարգմանութիւնն ատեն արդ 'ի դեատս Վենետից և Գնենատաց, ոչ բնակիցէն, ատկայն հին պատանէից են վատերակատք — Կարի ընդարձակ չը-նորհեալ էր ապատ պատատութիւն կամ քննեատութիւն 'ի բատժից. քանզի և որ 'ի ձեռն նոցին ընդ այլոց ինչեր վաճառականացութիւն և առևտուր, հայ հայկեր մատս 'ի գանձ պրատնիս։ — Հատատորէն եղեալ էր Լեւոնի գործոս և ընդ Պիզացոց, որպէս պրաք և Քոռնեացն իւր Բրինձն Քոռքն-Վիլմենց, կամատցքեատ նորին, (et consensu... Domini Leonis Illustrissimi Regis Armeniæ, avunculi mei)։ Հատատատն է և այլոց ընկերութեանց հատատատ քաղաքաց և պետութեանց՝ բատ օրինակի ատեն յատատեալ 'ի Վիլիկիա առ Լեւոնէս, ասկատ ինչ նատագ ապատութեամբ քան զատատիսն։

Թէպէտ ոչ փոքր նպատատ էր առևտուր վաճառաց հինգատար բարգատանացդ Ատատանց, և ամենայն Հայոց և հզատց Լեւոնի, այլ մեծագոյնս ևս յանձինս

Otho, Otte, Hostius, Hoste. և քան գերազն կոչեն՝ ծերի Նորին ինչն «Իշխանի Հինիոյն Աստո», զոր անուամբ (չէ 471) Նախագահ Հատատին Գարտեացդ Հայոց. յետ Սիր Աստոյ։

1 Տարսիոս կամ Թարսոն (Thabaris) քաղաք էր Պամփիլիոյ, և է կոչեցեալ Ալէքսանդրիա, առ Համեատ Հովանին. Ըստ ոտի Գրոյ Գատոլիոյ (Gautier) պետութ օրինակ անատն և գրի-

ոյն և ատեն ատրապետատն. և ինձ ատպէս Թոռ, զի ևթէ էր յաղողել Նմա, քան գատենցն կալոյց ընդ Պիսեցիսն Գ, խոստատրէն ժամանելացատնել Թատնէի խաղատ զԼնտոր, ատկ բատխելոյ էր ընդ սեբաստ ատատանս Հարսոյ և Խրնեատի, իրրս եկատնոյ 'ի բատինս քրիստոնէից. գիտակ գոլով և ազգս զրատնեան Թագատորական ատեսնն, Հեզատրէն բան բերելոյ զատենսին տաճատն, Հեզատրէն Նորա։ Բայց վատնեն մեծ և զօրի չերերոյ, կամ մատնատնդ խոհեմութեամբ մեր, Ծագոյն բարգատանատնաց և Հեռատգութեանց Լեւոնի, որ և զերազնեան մատց Նորին Հաշատագոյն յայտատրաց, յԱնտիոքայ մարզէն Ծագեցաւ, յոր Հարկ Հատատեն և մեզ մերկ և չերկարել գրատս, քէ կատաս և քէ ատրատց։

220. Քնդատնակ պղնձեայ ատիւզօ *։

* Թէպէտ և ոչ Հին և ոչ Վատերական կարծեմ գրվգատածոյս գատ. տրոյ մէջն երկի պատկեր Նման գրատց և Հագոյ Լեւոնի, և յերկրատ քաղաքէր ոչ և ոչ կնդատնատաց և Հատաց. ոչ ևս կատնցնեալ Նմանցատ յատերէ և գատ 'ի չատս յԵրատատատրատաց Աթատատաց։

ԳՐՈՒԱԳ Զ·

Ընտրութեան խնդիրն։ Պաշտպանել Լեւոնի եւ իշխանացուցանել զիշխութիւն–Թեւռևոյ։

Պատմեցաք ի վեր անդր զերկայնատեւս պայման սպառազէն պայազատութեան Թոռին Բրնձին Աւոտիքայ՝ ըմբռնելոյ ի Լեւոնէ, եւ թէ ընծայեցի զատկ պատ յորդոյ նորա եւ Հայիմայ զաւերէն Նարբոնի Բ, որպէս և եւ զնոսա. և յետ ոչ բազմից հոգւոյ երանելոյն Պետրոսի Դամասկեցւոյ Աւոտիքայ մեռանի ապրիլեամ (1198). ըստ ազգին՝ մոգեզնութեան ախտիս հարեալ, և քան սպրդ յիւրոցիկ զաւանանաց վիրաւորեալ ի մահ. բայց մինչ չէր հասեալ ի չարչ վախճանին՝ կոչեաց զՀայր իւր Ծեբանի (Պետեղդ Գ), և միաւորեալ երկոսեան զաւանութեան եղելոյ ախտին հատուցանել չահ եւ զօգուտ

ինաց թագին [1]։ Ի նմին առաւր գրեալ է Քաղաքացապահն առն և առ առաջադոյն Պարտևաց Լևոնի, առ Քահանայսն (Քէպտա և Քահան, Pagan, գրեալ է 'ի Քղդիեին), որ է անբիծապահս քեզ Տերէն։ ապէն Պապհանի, և առ Աթոռ, որպէս գրի 'ի տպագիր պատճէնին։ այլ գի առ ոչ 'ի պատմիքեան յիշի և ոչ 'ի կարգի բերդատեարցն, կարծեմ թէ Հերաէ է (Aiton 'ի յառինն), ապէն Լամպրանի և հղբայր Ս։ Էվերտահ. առ որս Յանուցանէ զառաքեալն գրասրան առ Թագաւորն, և յորգորէ նեղականցել ընդ նմին և ընդ այլոց Քաղաքաց 'ի հերքումն հակառակորդաց քրիստոնէիցն [2]։ Ի գառնալ գեագանէն առ Լևոն, պատահանեաւ ընդհանրական գրեաց առ 'ի Պաղ յառաջիսն հոկտեմբերի, 1201 ամին։ — Քերեան արքան Գառնան պատկ զոր յերից մեծագոյն արքայական երիցն մեծագոյնք ընկալաւ Լևոն, (ի կայսերէ Կոմնենոց, յինգնամալէն Կ։ Պօլսի և յամերգակէն Մոլիսից), յաւելեալ գերազանս այս Լևոն սեպհականն Քահանայապետին եկեղեցւոց, 'ի գէպ է ասել եթէ չքեղագոյն գրաւոր Քագաքարս մերոյ ոչ միայն քան գրաւոր առաջնոց և վերջնոց Քագաքաց մերոց, այլ և քան զանենայն ժամանակագրաց Թագոց, (զի մի հետագոյ եղիցի յայլ և այլ գործս)։ այլ մեզ առաւել գանձագի է այս, զի բերեալ Լևոն իւրովք զորեակօք արժանացաւ ձգել յինքն զպատկան, և զազգեան վիճակն գլուխ կամ խոնարհել կամ հաստաբել դիպոյ Իւրում, և հարկաւոտ իմն ունել պատաց. զորմ, եթէ ոչ խարիսխ, զարձագոյն կէտ է այս ոչ միայն իւր՝ այլ և համօրէն Հայկական աշխարհացաւոր փառաց։

Արդան մեծ էր գործ Քահանայապետին ընդ Քագաքորա մեր և յոյս յաղեծամ և յետոյ (1203) խոստանալոյ Լևոնի առ գահոյ ազնականի երկուց թերոց գոյոց, ոմանց և անգաւ անհաս մեծանց Տերեզորի՝ խոտան յիմեին մեծագոյն գործ քրիստոնէից նոցա և կոչմանց, սրեալեանցն և Հայոց, և Նոցանոր պղտորմանց և վշտակնոց պատճառաց։ Քանզի ամենայն Հաւատք և բանաւորելիս Հանոյ Նա ոչ միայն քաղցրէ 'ի Լևոնէ զեղեալ գեղեցկութեան, և գործեալ յոյսս գանել 'ի վերոյ Նոցա գոյացութիս, և այլ և գեր ևս գոյն, ասեն, որ և պատանեալ Քահ մոգ, առաւելորբ բանիւք ածոյցն 'ի Լևոնէ և գձեցոյց 'ի կամ իւր [3]։ Հրաւիրէր և գերեսխոնան եկեսու յոգեհոգի 'ի խոստովանիցն ընդդէմ Լևոնի, ընդ որս յիշեն յանուանէ Հանդիսաւոր կամ Հանդարտ և գերեզման (Renard comte de Dampierre) կոմս Ֆանդրէզի, և Քաղան կոմս Գլեդեսյայ (Nigellas). այլ առ հարեալ 'ի տենդէ մեռաւ յերկրի տեղ [4]։ Իսկ առաքինին 80 Հիւանդոյք և այլոք տղիտակեաց յանհոգ գեսիլով, հարաւ յայցագրեալ 'ի առնմանս Լատինիսց, և ձերբակալ եղեալ փոքրաս 'ի Քերս, որ և զամս երեսուն արգելեալ 'ի գերութիւն, անազատ սրեցին զաքաս յերիցս 'ի գերութիւն [5]։ Ապա յետեն կրկնաց կոմսն գՀանդարտն առաքեաս, զորս պատրաստ էր Լևոնէ առաքել Տրամադրեալ։ Ձոյս ամենայն երկար Քղդիոյ Ֆանդրեայ Նոյ Լևոն առ Քահանայապետն 'ի Հնոն կառնելոյ Տէրտանեան առաքեալ գեագանէն երկրորդ առաքեալ գի ևեթ Հնոյ էր ընդ նախնեացն յերեսխոնայ առաքեալ գեագանէն 'ի Քղդիեին։ Ինդրելով ևս նմա 'ի Պատմական գերեզերայ առաքեալ գեագանէն Պատանքին։ զգալոյ իւր Հերաէն արքեպիսկոպոսն Պատանքին։ (ոչ գիտեմ գի փոխանակեալ էր առ յամի 1200). և գարձեալ, գի Քղդիեի պատրաստն Պետրոս Պետրոս միաբան և գարձեալ գի Քղդիեի պատրաստն Պետրոս միաբան նոյն ընդ նմանն պատանեցեալ էր Լևոնէ կամ իւրոյն Նմա ընդ նմանն պատանեցեալ էր Լևոնէ կամ իւրոյն նզովս, մի ոմանք յանտի ևկեղեցւոյն Լատինաց, զոր և ոչ ևեղեցին առաքեան, յիսի Հնոնոս Քիւն ընդ ոմանս առնել կամ գիշեր կամ գերազ, և կամ գԼատեր բնաւ կիսոյ յերկրի երկուսի. և գի վանեցական կենդանաս յայս պատագ գայս։ Պետրոսեցոյն Հնդրէր մի յապատել զայս առաքեան պետեան արեւմտեցոյն Լատինաց 'ի գէպ ժամուն, յորմամ պատգիր երկրաւոր կառնէր ընդ երեսոս, գի յետ միաբանելոյ Նոցա անձնարին ասէր գրեալ գրեալ գրեալ

բայի Քահէր ինքնիր ինդիր Թագաւորին, և մեծ չահ օգուտ ամէն ունելի է քրիստոնէից՝ ի նմանէ։

Տեսեալ Լեւոնի զի ոչ արագա գայ օգուտ ամէն ազգաց, եմուտ բանս ընդ Քեսունի Ամոյիոյ (ի 11 Նոյեմբերի 1203)։ և կարգեաց զԱյիճ իրքև պետ զօրաց իւրոց Քաղքինի Բրնձի։ մինչ կռուին անապատեալ անկանել ի թերդն, զոր քաղ ամրացուցեալ էին ասպետքն Տաճարապետացն, կանգնեալ ի նմին գերան խրճանց, և սկսան մարտնչել ընդ զօրս Թագաւորին ի ներքո և արագագոյն քաղքէն, և չետ երից տասից հարեալ և ի բաց։ — Ընդ այս առաւել և պտռեցաւ Թագաւորին հրամանն եւ խրճան գրաւել գիւղաւեան ասպետացն զոր պարգեւեալ էր նոցա, և ի բաց վարել զնաւս յերկրէ իշխանին Քեսոնի իսկ։ Եւ նոքա ժողովեալ զնաւս ամենայն ի հնար իշխանին Քեսոնի, կարգեցին ժողովուրդ մի ի Ֆրանկաց՝ որ գնասցեն ի Ֆրանկաստան, և ի Գերմանիա, և ի Հռոմ, և ի Սպանիա, և ի Նաւարա, և ի Պորտուգալ, և ի Սկովտիա, և ի Գոթիա, և ի Գոթալանտ, և ի Գերմանիա, և ի Պրուսիա, և ի Լեհաստան, և ի Հունգարիա, և ի Բոհեմիա, և ի Սաքսոնիա, և ի Ռուսիա, և ի Նորվեգիա, և ի Դանիմարկ, և ի Սկանդինաւ

» գաւօրին. Աշխարհս ժողովրդի գՀնո երթիս կոմ-
» սին, պատրաստի գՀնո կռուելոյ քաղաւորին. որ-
» պէս, պատրաստի գՀնո կռուելոյ քաղաւորին. որ-
» դին Պաղտէհնասրին՝ որ Հայոց աւազանն է՝ քան
» Հնոյ ազգէն մեզ Տրիպղոյնացին, այլ ընդդէմ յառնէ Հնոս
» ազգն Կիլիկիոյ [1]»: Կատարելի է, դի պատճ՝ի Քրիստ
ատա և յայլս, Քաղաքացիացիան և այլք գԱլեմանդ մերա
կոմս Տրիպղոյի կոչեն, և ոչ երբէք Բրինձ Աշխարհս.
Համեմատն ազգերին մերձ լսելեացն և մերձ յայտնագի-
տիրատուս մանկանն Ռոբերին և գիտնականին Նորաս:

Վասն Հանատանգիքանն ընդ Տաճարականն գրեր
Քաղաքին Հայոց առանձին Քրիստ ատ. Քահանայա-
պետն, պարզագոյն ևս բազմելով ընդդէմ Պետրոսի
կարդինալի. զի մինչդեռ ինքն բան պղծանաց Նուիրա-
կին ամփոփելով էր գնեան, Նոքա միաբանութեամբ ոչ
միայն Պաղեստացին, այլ և այլազգիսդ՝ արիացին զա-
գատարան որ գԱյազանին. (Tuguria nostra de Gastim),
վասն որոյ և ինքն վիրաւորեր եղև. և խնդրեր գատա-
ւորս կարգել գԱրեւելեանս, զպատրարքն Պաղեստ.,
գՊազատն Լրտասարեմի և գկարգագիտ Հնանգա-
նացին, գրեւտանս ամենայն եղելոցն [2]: Բայց Իշխանքին
ոչխոս՝ որ գամենայն կամէր պարակի գասել և գնանել տե-
բայոր, Քաւ Քէ չէր բաղդատելի՝ ի վերայ Հանատ Քրա-
նաց ժառանգութեան Քաւրին, որպէս և յայտնէ՝ ի
Քրիստ ագրելի. վասն որոյ և յանձնէր նուիրակին խնա-
մով ֆինել գերան և գկրատանս. յետ առաջինայն գար-
նանէ (Ի 3 ամենան մարտի, 1205) նոր քրիստ և գա-
տաւորս կարգելով Երկաս Պարտս, գԱլերգոս և գՊե-
բաղայլէ [3], և երկաս վանահայս՝ գԼուչեռոնց (Lucedio)
և գԹաբոր լերին (de Monte Thabor) [4], մեզարգելով
գնահարդ նուիրակին, դի Քեզաւանաբ Քազնայ գգործն
անաղարկին երթայ՝ ի Կ. Պոլիս, ուր չէր նոցա հրա-
մայեալ [5]. արդ պատճ երթայ նորոց երթալ նահ չգործ-
լոյ գդիմամարտսան՝ խոհեմ գնեացալ առնել. ապա տալ
նոցա պարան ժամանակի ամիսս երեք՝ հրատարակ լինել-
լոյ. յետ այնր, Եթէ ոչ յաջողեցին, կամ տալ մեզ ար-
պէս և գտանին, կամ յերկն ապրատան առնել գերան. և որ
ոչ անապրէ՝ ընդ ծանիս առնել գնա, նա և ոչխոս-
կան զօրութեամբ քրիստանէից պատահս՝ ի վերայ
կալել [6]: Զայսպսիկ ծանոյց Քրիստ ատ և նահ և
Լեւոնի, բան առաջինն՝ սիրալ և պատասխ գրելով, և
ծանուցանելով՝ զի գրեալ էր և ատ Քագատան Երու-
սաղէմի և ատ. երկոսին կարգս ապրատաց և ամենայն
քրիստանէից երկրին, Եթէ տալ սկսիմ գործն ոչ հնա-
զանդիցի պատճ Բրանց խրոց, և ընկնել գանհնա-

զանդն [7]: — Փայլ մեծ էր Իշխանիհնատաց բռանալ փա-
Քով և խաղաղութեամբ գնորս զայս, որպէս և յայտներ
՝ի Քագին Երբ ատ. այլ, զի խոհան լիներ գործ խա-
ղաղութեան և պատերազմին ընդ այլազգին, յոր հա-
նապատ Հազար և հնարէր: Սակայն և՝ նոցին Եսկ Թա-
ղավորս, որպէս բազում և յայլ նուագս, Հնայր սերտ
միաբանութիւն. և ասէին՝ Ի Քաղդադայոց, որք բազում-
Քեամբ և մեծատն և մեզ նաւուք եկեալ էին յայսմ
նուագի, գժամուայ երբեմն (1203) Քագին գասէ բռանա-
կին ի Պաղեստին, և եկին ատ. Լեւոն Հնոն նոցա
ընդդէմ կռուին, յորս գրաւորք էին Ցովհան de Neele [8],
և գնաց Աղհանդ Կամիհնաս՝ երբեմն իշխողին Կիպրո-
սի. այլ յետոյ լուեալ զի բնակերք նոցա պատրաստին ՝ի
պատերազմ ընդդէմ այլազգեացդ յետս դարձան:

Գալշակի ՝ի Նոսէ եղելոցն զի յայսմ կս նուագի տեղի
տայր Լեւոն նորիսացոն. իսկ կոմսն յանհնատաց ատա-
ցեալ Հնոյր. և գիտելով զի ոչ կարացէ զդէմ անել
միաբանելոց իշխանաց ընդ Լեւոնի, խորհեցաւ խորհուրդ
խորամանկ՝ Հնոել գնեծանել ՝ի քաղաքական իշխա-
նութենէ Քահանայապետին՝ Լուսաւ գատաստն Կ. Պոլ-
սի և գամբաստանագ Պատրիարքն Պաղեստ., գեպիսկո-
պոսն և գամբաստանագ Պատրիարքն Պաղեստացւոց ՝ի գան կոչ-
սերական, եւ գնաց գազտ ՝ի Պաղտադայ ատ. սիրէն
նորին Բարեամ, և ՝ի Հնեաս նոցա Երթալ փոխանորդի
կացուբ երթալոյ Հպատակութեան, բան ատաստան ա-
րբենոց, որով գատ էր պետուհնուն Հնդիր յատնան կոչ-
սերն. և գործաւ ոչ ունկր ատ. Յուլն ՝ի վեր Հանելով
գրանն. մանաւանդ զի և գերդն մինչ չէ պատկեալ Քա-
գէս գազատաս տարեալ եղեւ ՝ի Կատանդեսպոլիս. (†
29 սեպտեմբ գատաստի, 1204) [9]:

Որպիսի բնչ եղեն երբ բանահատութեան և գատ չո-
բիոչ նոցոց նուիրակաց Քահանայապետին, ոչ յայտնե-
ցաս մեզ, վասն պատճառոյ գրքոց Գեհանաց նորին,
(յորոց վերագրելագրէ Յովհաննէս), յերկրորդն ամին 1205-6.
սենց Քաւեցաս Քէ ՝ի Նոյն յառաջնում ամին (1205)
եմուտ Լեւոն բանաքեամբ յՄոպրաք. այլ Հանատացոյն
է, Քէ գնկնելով ՝ի բանս նուիրակացն, (գի կամէր միաս
Հանել գատագող նոցին, կամ յատանէն Հգա պատա-
պել), Քայլ պատ ատ. փոքր մի, և յայնմ ժամանակի
կամն՝ փոխանակ սենգամբ յերեն յանկատացնելոյ գնե-
սիրացին՝ ատրակ խատութեամբ պատրաստ գնե-
բատանս ժառանգութեան եղբորորդւոյ իւրոյ. և սյսու
առաւել ևս ատգատցանէր յերեն զոդիսրեան, մանա-
ւանդ զոհս ևկեղեցւոյն և զգլեհ նոցին գատարերն,
որս և Հպատակ էր նոցին կոմսն բան ատատական Հրա-

Furnivalt, Firrualls.

4 Զի էր ՝ի լերին յոյնիցի վանք կիսատատն Քնեզիկնատաց:

5 Ատանին Քեզեմ (12 յուլ. 1205) գնոյն բան գերագրանց գրեր և ատ. Կարդինալն գնեատ:

6 Թուղեր գ. Իննոկենտիոս, Ը. Ա.

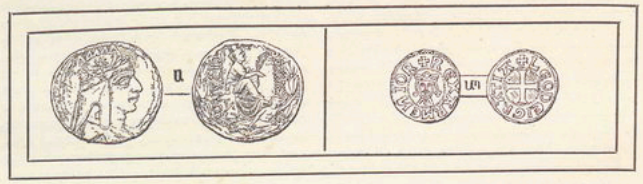
7 Թուղեր. Ը. Ե.

8 «Iohan de Neele ala sejourner en Ermenie, et fu avec le roi d'Ermenie au siege qui fu devant Antioche. Ls furent veues ses lunieres sur le mur d'Antioche, si come aucunes gens dient; dont il en ot grand blasme en la terre d'Outre mer, que si preudhome, come il etait ne deust mie estre en l'aide don roi d'Ermenie contre le prince d'Antioche ». — Eracles, XVIII. 6.

9 Հնեւոդիր. Ը. բան Ատոեսկիսի.

Հանգաց, Նաև ատն էր Նորին. Միաղամանդն և ատ. ՝ի
պղէմ ատնել Լեւոնի ՝ընդայր յանկատացնել յԻրին գԴի-
Նուագիս, Հնորհելով Նոցա ագատ վաճառականութիւն
յԻշխանութիւն Աեսորեայ, և փոխելով ՝ի Նոգատէ և-
բիս բերդատատս ՝ի պէտս Ժողովարանի կամ ագատա-
կութեան, 300 մարտիս և 3000 բիւզանդ ոսկի ՝ի փոխ [1];
Բայց Աեսորեացոյն ոչ ևս Հանդուրժեալ գդատաց Նո-
բրին և ատատագնաց ագատն և արգելացաց, զի ոչ էր բար-
Նեալ Լեւոնի գպատարան քաղաքին, ագրատաց ատա-
քերին ատ. Նա՝ գոչ գրկնատագ ոչբ Հրեսնոյ գնատնին
Ռոբերն՝ Հաստատել յարքատ Հրեսնոյ գնատնին
այլ իսկ փատա Հատատական բնծայէ մեզ պատկառ մեր
ագբատնէ, Քէ և անհամանձն պղծոյ, այլ Քեզեսնոյ նոր
Ժագեալ պատմիչնատ Աեսորայ. գի յայսմ (1206) ժա-
մագիչ պատմիչնատ Աեսորայ. գի յայսմ (1206) ժա-
ամի սակ վախճանեալ գծեր Բրինձն Գնեմնդ Գ., զոր
արեմնեալ պատկիչ Հատատագրէն և Հատատագրէն հա-
մարեն յամին 1201, բան գրատ և մեզ Նշանակեցաք ՝ի վեր
ատեղ. և պատկէս յարտաքնոյ Հերիւրէ մերս գկարգ պատ-
մութեան, որոյ Հետևողքն համանգնի տեսնեսցաք. « Ի
մինչեանն, որոյ Հետևողքն համանգնի տեսնեսցաք. « Ի
» Քաղ ՈՒԵ մեռաւ Բրինձն Աեսորայ Գնեմնդն, և

» Նատաս ՝ի տեղի Նորա որդին իւր՝ որ էր մինչեան, և
» էր կոմս Տրիտպղոյ. և ատաքեաց ատ. Նա Քագատն
» Լեւոն և Նգայ գգեր պատճին Հարն իւրոյ, գոր պատ-
» բեալ էր Քագատրին, վասն ժառանգութեան ատգայ
» ատաց որդւոյն իւրոյ, գոր գրեաք. և Նա ոչ ատ յանձն
» ընդունել գգեր պատճին, և ոչ կամեցաս կալ յԻրա-
» ուեւս. և գարձեալ ատաքեաց Քագատրն, և Նգայց
» պատրաստին Աեսորայ գնոր գեր և գերատեւ Նւր-
» և պատրաստ գնոր գերատեւ Քագատրին. այլ
» կամն ոչ ատ յանձն: Յետ այսորիկ յերէ գԱեսոնա-
Քին Նորա ընդ պատրաստին և պատնագատան ատ. ՝ի
Նմանէ, գրամատեն գնա, և գչախատատութիւն Լեւոնի, այլ
ոչ գնատս ատրա, որում գիպեն պատերիցն և Քագին
Քէ և անհամանձն պղծոյ, այլ Քեզեսնոյ նոր
Ժագեալ պատմիչնատ Աեսորայ. գի յայսմ (1206) ժա-
մագիչ պատմիչնատ Աեսորայ. գի յայսմ (1206) ժա-
ամի սակ վախճանեալ գծեր Բրինձն Գնեմնդ Գ., զոր
արեմնեալ պատկիչ Հատատագրէն և Հատատագրէն հա-
մարեն յամին 1201, բան գրատ և մեզ Նշանակեցաք ՝ի վեր
ատեղ. և պատկէս յարտաքնոյ Հերիւրէ մերս գկարգ պատ-
մութեան, Քէ և անհամանձն պղծոյ, այլ Քեզեսնոյ նոր
Ժագեալ պատմիչնատ Աեսորայ. գի յայսմ (1206) ժա-
մագիչ պատմիչնատ Աեսորայ. գի յայսմ (1206) ժա-
ամի սակ վախճանեալ գծեր Բրինձն Գնեմնդ Գ., զոր
արեմնեալ պատկիչ Հատատագրէն և Հատատագրէն հա-
մարեն յամին 1201, բան գրատ և մեզ Նշանակեցաք ՝ի վեր
ատեղ. և պատկէս յարտաքնոյ Հերիւրէ մերս գկարգ պատ-
մութեան, Քէ և անհամանձն պղծոյ, այլ Քեզեսնոյ նոր

222. Աեսորեան դրամ Տիգրանայ Արտաւազդոյ.

223. Աեսորեան բատինագիր դրամ Լեւոնի.

Պատճառքն երբ ատն Նմա ՝ի ատբր ատ-
տատրան, Հատա-
տարիմ Հպատակութիւն և պատրաստութիւն յամե-
նայն ժամանակի. ապա Համեմատբ բատնութիւնն և
երաժշտական գործոց պարս յորինեալ, տարան Նատա-
ցեր գԼեոն Նախնիին տատան Երկնային (Պետրոսի Գ.)
զգատատեսին Ռոբերն, տեսանելով Բրինձ Աեսորայ-
և Հանդարտեաց ատ. վասն մի Երեսնութիւնն և ժող-
վարդն, Հնորհս ունելով Լեւոնի, որ ոչ միայն օգնա-
Քիւն, այլ և բնծայս մեծամեծս պարգեւեաց պատճառին
և ժառանգացոյց եկեղեցին. բանեւաց տատատաց
տարս և ՝ի վատերայ Կեսս լերին. Քայլ ևս պատրաս-
գին ձեռնադրել Նոր եպիսկոպոս (բատին) վասն Տար-
սոնի եկեղեցոյն, Հատատակել եպիսկոպոս և ևս ՝ի Մա-

1 Ոմանք յատատնում Նատայի պատրաստին Աեսորայ՝ տասն գայ-
տարի ընծայել կոմսին, և Նորա վաճառել գՆեսս. այլ ոչ գիտեմ
գԹէ տարեկան գատանին տան գՆեսացւոցն՝ որք տասն տարի յա-
տալ ընծայել Նին ՝ի Նոսնեն տատատաց գաճառականութեան յեր-
տան Նորա, և որ յետոյ ևս յամի 1213 Քեռացին Հատատատաց Լե-
տան տատատեցան ևս Քարտէզ:

2 Թուղեր Լեւոնի, ատ Բարեցաստ, յամե 1205. Լէ-թ:

3 Իր յերէցատ յերէ 455:

4 Castellum de Gastum, quod super paganos acquisivimus et propter guerram nunc usque detenuimus, restituimus Templariis, et facti sumus amici ad invicem. — Թուղեր Լեւոնի ատ. Իննոկենտիոս գ., որ և ՝ի տատ Քեզեաց տարեն, ժ. Մծե:

գինավաճառ՝ կոլա զոհբութիւնն Սկւռվիլիացւց և զմայր քաղաքաց Նորին գՄեծոքս այս. զոր և կերպա-բանէ՝ ի դրամս իւր պատկերս. Պռոնդէս գեաղ, չրիա-փակեալ չուշագիր անասուն իւրում, որպէս տեսանի ՚ի տախտակիս յայսմ գրամի (Քին. 232)[1]։ Զայս ամե-նայն ծանուցեալ Լեւոն գրով առ Պետրոսեան, վխայս ցուցանելով զասացեալս երկուցն կարգացն. և խնդրե-լով զի հասեալի առ պատուական ունել զպատրիարքն՝ զպատճառս չսկզբունս իրացս, պարզապանեալ Թո-ռիոն իւրում, և փութասցի առաքեալ օգնութիւն ընդ-դէմ բարբարոսաց, չնորհելով ներգործութիւն մեղայ՝ եկե-ղեցւոյ չօգնութիւն իւր։

Սակայն և ոչ զայս նուազ տեւեաց չերկար խաղաղա-թիւն տասանցանն Պետրոսեայ. քանզի գոզեալ կայր կոմսն ՚ի թերդն, որ էր յայժ սահմանս և գժասպրմանեայն. և ոչ կարէր Լեւոն ընդ երկար դիպերել անասնոյր, և բան օրինի տրամեսական պարարել և պնդեալ պահել, առ որ և մեծի բաղձութեան զոյաց պէտք էին։ Այդ ՚ի հետա-նալ նորա չերկիր իւր՝ տասանեալ կոմսին չորիոյ անտի, և մեռանելոյ զպատու զրեթանեան և զչպատակա-թեան և զմեծի արքայն տասնեանի պատրիարքին, յաշխատեալ զարձեալ գրժանոյ չերկն զարձուցանել զՅո-հաննեան և զայս վարձկանս, և նոքա մարտուցեալ յայրեհաց քաղաքացիսն. կալաս. զչպրապետն և զերե-կոյսն երդերգրիս նորին և էարի ՚ի բանս տատապա-նաց. կողոպտեաց և զպատս արքեպետն եկեղեցւոյ նորին, Թող Թէ զինս հանապազաց Բրնձէին տալոյց, զոր զերծացին նոքա տերտերարար և հասարին առ Լե-ւոն։ Բայցնժամ բան օրինաց, կամ վաղապին եւ բան մերոյ պատճին, « որպէս պատրիարքն զնա (զկոմսն) » ընդ բանիս. և հրամարեաց ոչ հարկանել զանգամ, և » ոչ մատուցանել պատարագ, և ոչ Թաղել զմեռեալս, » նա ոչ հանանելցաս. ապա յետ աւուրացն յանդգնեալ՝ » մխաց գձեռն իւր ՚ի պատրիարքն և եդ յարկանս, » և ձեռնէր սաստ և ծաղատ. և առաքեր առ նա և ա-» սէր. Վկայեա վասն իմ՝ որ ես եմ իրաւացիք տէր Աե-» տրոսոյ, զի ազատեալ ապրեսցիս. և նա ոչ առ յանձն » առնելոյն, մինչև մեռաւ յարկելոյնն՝ ՚ի տօրշ և ՚ի » ծաղատ. և ոչ էասնցաս առաւ Լեւ. յանձնէառ եղեւ » հասոյն Թիւրն մեծ ընդ Քաղաքն և ընդ բրիւնն »։ Փառն պատմիչն չարտյարդ Տերեսցուն, (ԼԲ. գ), ասէ, Կերակուր չտանար տայր պատրիարքին, այլ էար աանձնեն ոչ, մինչև առիալ նորա առ ծաղատ ընկալ զնո չարդելոյն և մեռանել։

Ժամանեալ գաթոնայ գոյնն ՚ի գուռն Քահանայա-պետին, և վրդովեցաց, զի մինչ նա աանձն փաթիպ պետութեանն ՚ի խաչակրութիւնն և չարատան Ը-րուսաղեմի ձեռիք և չարդրիր, ոչ գազարելին տազ-նապ յԱնտիոքայ. գրեաց անդրէն (Ի 6 փետր. 1207) առ պատրիարքն Կրուսաղեմի՝ իրրև առ նախկին Պատուոյ տալով երկիր, Չանայ առնէսցն իրաք խրել խաղացել վերկին՝ որ ընդ Լեւոն, (զոր առնետրիկի զգայ իւր կոչէ) և ընդ կոմսն և Համահաւոն նորին Տառապանս. գերծացանել մանաւանդ գեղջայր Իւրեանց զպատրիարքն Անտիոքայ ՚ի բանտէն. և նիրէ ընդդէմ ինչ գաթոնի կոմսն, կաշ-կանդել եկեղեցական կալուածք, որովք սպրէն կալեալ բանտարկեալ էր գնա և գկալուածիցս նորա Հայրապետն բանտարկեալ; Իսկ Տրիպոլսցւոյն ՚ի բաց մերկացեալ սգնոչհետև զամենայն պատրաստ պատրաստանալ, գԶոյ և խոշի, յանդգնեցաս ոչ միայն և ևս պնդել զպահ

224. Դրամ Դ. Փիլեանցի.

սրգելբանի նորա, այլ և՝ որպէս երբեմն առ ազատանալ ՚ի քաղաքական անասնինէ Պասլին՝ գկայսրն Լե-ոպոլդ իւր գերիչման, և զարդիս փոխանակ իւրամերան յաղին պատրիարքի՝ Քոլ ես Քանաց կարելի յինքնանց պատրիարք Անտիոքայ [2]. որ և Չանաց զրատ զամենս յոսկանէն Լատինաց, և զպյուն ընդ բանիս արար. ընդ-դէմ զրոց, պատուիրեաց Պապն՝ նորալ կենդանւոյ (4 մարտ., 1208), առ նոյն Նուիրակ իւր, մերժել զասպրէն եկամուտն ՚ի գուսանէն, և գՀանանեան Տերին անդադար Հանդերձ կոմսին բանտարկել։ Այսպէս երկրքին կարմնք մոգմեալոյր և հոգևոր գինաք ընդդէմ իրերաց մեզա-ևէին. և ՚ի յերկրին Հակառակութեանն պատրիարքն Գերմոս առաքինորէն վճարէր գինեանս իւր ՚ի բանտին, իսկ ՚ի տան Թէ և վկայորէն, ՚ի սեպտ 1208 ամի[3], հա-տատարիմ Յեսով իրատանց տրտոմութեան։ — Ի Տիրոյ Համբարձն ոչ կարէր Քահանայապետն չորալ գառնա-սէս (Ի կնդացիրն որ յ'12 յունիսի, 1208)։ «Ոչ ազ-» Նատանգ Աստրոք, քաղաք անհնազանդեալ, և գոյլիր » տրտմութիւն անհնար երկրի, քանի չարատար անգամ » ցնոյ երկիս վատն տրտմեաց մեծի երեսանդ. քանի ան-» տրտմար չարտար տպատ մեծի երեսանդ. ամո՜ նման » նեղացաւցք գրկով. կամ ուժ կարացաց ձեռնասրել » գաղէտս թշտատութեան քո. անհնազն ազինք բազոք » բանեան ամբաստանութեանդ ՚ի մէլի քում. զոր արհնակ » չերր գրտացանել գնոյ իւր, ոչ ազատ գրտացոյցիր » գրկնութեանդ [4]։ Ցնո տպատեաց և որ ասցին ասելի բանից և մեզադրելոյ գնոյն, պատասխի Նուիրա-կին՝ երթալ կարգել օրինաւոր չորերդ վախանելոյն։

1 Տէրտանդ գրամն և կրնկոպատ ագնաքինք և գրնկնք գոտ-նեն ցորդ չորչեր. բայց ամենորդի է պատկերաւոր ատտանդ՝ ձեռ. ագնարհատ երեսկի Թագին, որ ոչ որակ զոլոշ բաղեայ անհոյ և Հանակ է, այլ որակ տեսանին Հնդկաց Հնդկաց կամ ինչ ընդ մեջ ոչորհոյ, զոյս Նշանական Քին Համարի ատացող գրամնի Հնդստանեայ Հնդկաց։ — Իսկ Լեւոնի գրամն ագնաքինագրեն (Billon), որ կնակ ծանոթեալ կարեի, պարնի ՚ի Թանդագանի ագնատ-կանի ատրանն Գերմանացւոյ.

2 Թուղթք Ինոկ. Գ. թ.

3 Թուղթք Ինոկ. Գ. ՀՁԱ.

4 « O nobilis Antiochia, urbs perfecte decoris, et terræ quasi gaudium universæ, quam graviter esse ceroeris per tam grave ignobilitata flagitium, quam turpiter per tam turpe facinus offlacsta! Cui comparabimus te, vel cui tuam possumus miseriam adæquare? Omnis gentis enim calumnia in medio tui est. Quo cisterna facit frigidam aquam suam, ita militiam tuam frigidam reddidisti. — *Epist. Innoc.* XI. cx.

Եկեալ ապա գամենայց գոմսն եկեղեցւոյն, և բնակե-ցին պատրիարք գՔլեմաս (Ք) եպիսկոպոս Լատրենեայ (Yperiensis), զոր և Հաստատուեաց Պապն՝ սկզբ կոնա-կան. (5 մարտ., 1209)[1]. յորում գործեալ պատրիարքն Նուիրակին՝ Չանալ Հայաստիճան, կամ գԶնգուալ առնել ընդ Լեւոն և ընդ կոմսն և Տառապանս. յորում-բել զատաչինն՝ զի գործասցէ առ ասաս՝ զզրաւեալ կա-լուածսն Եկ. և վերծացաս բանտարկեալ եւ ազատեալ եղէ ՚ի Հանդստութենն. գնոյն և առ կոմսն Նռանիչ առաջ-ագնն Քղքմալ (26 մայիսի, 1209)[2], եթէ ոչ ընդունիցի գնոյ-նին Քղքմալ զնոյ ազատեալ զկազալուցաս և զ-բնութ պատրիարքն և չնոս զարձացի զկազալուցաս և զ-նեղչեալ և եկեղեցականաց։ Քայս Քատրիքս չկը բան կեղեցեալ և եկեղեցականաց։ Քայս Քատրիքս չկը բան պատանական Լեւոնի, այլ և նոյնչ գնա Պատանասիալ Թագաւոր Հայոց (Illustris Rex Armeniæ), եաև գկոմսն անմեկզբր որդի միայն կոչ։ Գրեալ և էր առ առ՝ Չա-նալ զարձացանել առ պատրիարքն զառ յայրեց՝ գմեծ նոյ զարձացանել առ պատրիարքն զառ յայրեց՝ գմեծ նոյ կարելար բերդն Հերկ? (Castrum Cursarii), գոմ-փա-կանն սահաց նորին. և զի ընակէին ՚ի Նմա և Հայք և Աստրեք իրրև լիճք Նորա, ուրոյն գրեաց և առ առաս գնոյն պատեր [3]։

Բայց քան գայսոսիկ կարեւորագոյն է Քատրիք՝ զոր յետ ատաց (12 յունիսի, 1209)[4] գրեաց Խնամիներոսաս առ Լեւոն. մի՝ ՚ի Քղքմալ՝ զոր մարի է տեսաս Հնդրկաց և Հրաշագործ ատեչ. յորում սկր առ առ զրէն, խնամ-ութիւն, արտաքսութիւնն և Հնարք Հատարակաց ազաք Հատասար գայլեն։ Քայս է զի յետ Նուանելոյ կոմսին գՊետրոք և Հատեցոյ գՊատրէն, Քէկյան և ոչ միանգամ Լեւոն ՚ի Ներքս ՚ի քաղքն՝ այլ անգամ պատե-բազմաս. ատենասկցացանէր գայն, յաղագաս գատերով գասանեանցն, մանաւանդ յայսմ ամի (1209). զգայս Նշա-նակէ և պատմէր միր. « Ի այն ամի յաջոյց պատճառաւ » մեծ՝ Քազատութն ՚ի վերայ Պետրոսոյ, և ատրեալ ոչ » բեր գամենայն գեղջայան. և կատերբ, ոչ գանգ » այլ գայլեա և գծատս Նոցա. և գայս առնէր ՚ի բազում » ատս և ՚ի ժամանակս. և խնդրեր իրատանք և պատն-» բազմաս՝ գՀայրենիսն ատյալ Հոյներն. և ոչ կարաց ա-» ձել ՚ի Հատատարեան գմիտանի կոմսն. և մեծ ատ նե-» գութեամբ նեղեր գՊետրոք յամենայն ատի, առանց » ձանձրանալոյ »։ Միտեալատյն և գանդատեր առ Քա-հանայապետն գկոմսէն և գատրաստեն կոտակցոյց նո-բրեն։ Ապ գրէ Խնամիներոսաս առ Քազատաս միր, խո-Քազալ ևքէ Պետրոք ատքին միջն ընդ երկոսին՝ զոյլ ատատարանեան եւ չարի լիցի Նոցա, ՚ի Պատանիներոսոյ յամբատիքով, և ատրատ միասոյ քրիստոնէից. «Քա-ատ, Նաև Քղքմալ Նորընկեր տրեսիպատրեն Տար-ատն և Տեւատեան ատպետոյ յամենայն Հզնեա տր-դար գրեալ և իրատ ցուցանել. բայց ոչ ամենևին Նոյն-սչև գատին եկեղեցական և քաղաքական օրէնք. զի ցորչափ կոմսն ՚ի ձեռն ատի գտէրութիւն քաղաքին՝ ոչ է իրատոյի ատանց գատատատանի մերժել գնա. և ոչ քեզ օրէն է մինչատատն և գինոք և օրինօք պայքա-բել[5]. և զայս ոչ վճռատար ատեմ քեզ, որովհետ ամենա-սիրելի, այլ յետ լսելոյ գազգացոյց վշիռ. այն զի և գան-գատի կոմսն՝ ևքէ ընդէր ոչ բանարքի Լեւոն՝ ատդատար մեզս մերում, մինչ ինքն պատրաստ է ատատ գատ և մեզայ տրպատրեն Քեան. իսկ ինքն պատրաստ գատի յորդո-րել գկոմսն՝ զի յանձնեացէ գրերդն ՚ի ձեռս պատրիար-քին Պետրոսի, որ այր զգոն է, տրպատրերով և ատա-չատ, և ատրկարգն Հիւրանդոր և Տառապատնոր պահ ա-նելոյն, և ատրի ատյն Նոցա յերկրացուն կա կոզմանց. և մինչ ՚ի գլուխ երանել գատատատանեին Հարի է և փիղ գի-նադատ ատանել. այլ և ատ. ՚ի բանդատանել գՀատատատա-քին Տառապատնոյն՝ ատ Նոցա գկատան գերկ, զոր վաղագոյն ատ. Աղեքսանդրիս Փառնաղատատատ. 6 կա-յեալ ատնէին. և մինչև Քէ ոչ ատնէին գայն վերատին՝ ըս-պատնան Քազալ չքաղեն զատնեան և ՚ի բաց երանել ՚ի Նատր երկրէն, որատ կարեն մեծագատ ատտել։ Գանգա-ատս, զի մարատնէն ընդ փեղ, և գատ գնոյն գարձաս. զի բանատիքն բանատնատ վտանի. — պատրատնեն գՔե-ատիք, քանզի ՚ի ատհմանս Նորին են կարատաք երկատաց. այն զի այլ ինչ է մարատնել ՚ի պատրատնատիքն և այլ ՚ի Նետատրատնեան[7]։ Եւ մի կարծիցես ևքէ զայսոսիկ Քե-բազրիցեմ ՚ի քեզ առ Հնդրկանի ատարծան գատա-Քեատին առ Հայր իւր՝ պատրիարքն՝ ատարծան գատա-Նորչաց, կամ Տառապատնատնի՝ որպ անկ էր վտատա-նալ ընդ քեզ գեղ կռատելոյ՝ որատ Քեան կրանիչ իրեանց կալ պատճառ։ Այդ վասն պատրիչ ատնեցոյն իրատա ատատ Քարձրատ Քեատնը և Նատնատկաթ տիրոց պատճառ-Քեատնը ՚ի Տէր, յատ պատ Քեատնիք և բարեպատա-Քեատնը ընդունել զոր ատատցատ[8], և գատգատել ՚ի մար-տ, Քէպես և անշատն գայլ կոմսն յանձնել գրերդն, մինչև ատատատնի գատն, առ որ ատտէ Տէր գատանել այլ կարող իրատատատ. գրատ և յանձն առնելոյ գՀա-կատատնոր ատրհանել, և Նեղել ՚ի Ձեռն բնկող երկրին և ևկատ[9] ։ — Նեղրեալն իրատատար գատ այն՝ որ վեց ա-մաս յատատ առաքեալ էր ՚ի Նոյն գրամ. Նախնդատան Կրեմնոյ Ատիպատ, առ որ և ատյմ գնոյն երկրորդէր

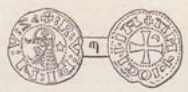
զաճեալ ի հոգոց անաղ զաթեամոգ զգենս իւր ի վերոյ այլազանից ի Քրիստոսէ։ — Այսոցիկ իրարանցի առնէր զայն զաւազանեալ իւր. պատուիրելով նմա երթալ և առնել ընդ իւր երկուս ևս ընկերս իսկականս անկոշմնատուս, ընտրեալս յերկոցուն վիճակացն, և վճռել յոր երեքին կամ երկոցն միաբանիցին. իսկ ևթէ չհաւանիցին վիճակքն՝ կոչել զպատրիարքարանս կրասս. զեմի և Աֆոխոյ, և նոքօք առաքել զքնեցիքենն և զեկեղ՝ անպաքաղէն և ընդ բանապրանք. զորմէ ևթէ բմբռաւոցեալ միոյն առանձանիցէ ընկենել զայնպիսին բոնն զօրութեամբ ընկաց երջորին և տապաց. իսկ ևթէ դէպք ինչ անաւնկոյզք զրկել լիցին նմա կատարման զործոյս՝ յանձն արասցէ պատրիարքացն երկոցունն[1], — ՔԷՀԷլով Քահանայապետին և զեկեղ Հայոց վասն բանի բանադրանաց, ի նմանէ առաք (20 օգոստոսի 1210) գրէ հանգերձ Թագաւոր առ կաթողիկոսն և առ Հաճաբէն սիրա և ընկերացան Հայոց, զի չտենի զք իշխանութիւն բանադրել զՀայս, բայց յոյժ անձնէ՝ զբամ սաղի օրինաւոր կամ յանահ հրամանն առ այն. և մի զր իշխանութիւն ևս ունիցի վայրապար ընդ բանիս զրասցէ, և ևթէ զայդպէս առնէ՝ անվաւեր եղիցի[2]։

Որպէս յեղանակ զեղապանութեան չորեցուն նուիրապետից Պապին անծանօթ միաց, զայդպէս և երկրորդս այս, եպիսկոպոսին կոչեմեալ. զի ոչ ևս յերի անուն և զործ ծագր ի յետագայ Թագաւն Լեւոնի, այլ ի ժամանակի զրութեան ցանձնագրաւ Քրիստոս պատրաստին իշխան էր Հայոց ընդ Պետրոսեայս. Թոռէն անուանի Բրնձի կոչր յարքունիս Լեւոնի, և ի նոյն ատենս (անգամ.) իրրև անբ Պետրոսոյ հրամարտակ տանէր և հաստատ զատկին և զնոր տարի տեղեալ առ սպարտ Հեռանգեցոյին, և Լեւոն տարապարէր ընդ սկզբ իրրև վկայ[3]։ ի նոյն ատենս (3 օգոստ. 1210) վտեղագատեցին և փաշանայական զոտս Լեւոնի առ նոյն տարեսն[4]. այլ յետ այսորիկ յերբ կրս տարբեր անկն ունիցի էր ժամանելոյ նորոց նուիրակին կամ պատրիարքին Լրտատոյեցի՝ ի Հայս կամ յՍիսիոնս. և ի դէպ է կարծել ևթէ եկեղեցին մեծ կամ մեծան, և ոչ ինչ օգտացան, վասն երկատանելոյ յմտանելոյ վիճացոյն՝ ի կարծելոյ երկատնս երկուսից, կամ ևթէ զգալեալ գրժեալ ինչ կանեն, և պնդագոյնս վտանգ գՀանապետական ընդդէմ Լեւոնի։ Որ գիարդ և ևթէ անելոյալ է զտեսանիքեն Քազատորին՝ ի վերոյ ձեռատոցեն խրախուցելոյ, և ընդ անգամ ժամանակաւորութեան բանադրանացն, յորս միայն պինդն տեսանելով իրատոյ, զկանն առանել քան զարժանն հանգերձ զրպատացեալ, նզնոչս և զատնուն. որք, որպէս վերագրեցաք նկատողաք, իրրև նուիրակաք տանգք և պետութիք՝ ի զործ մտրուի ընդդէմ այլազգութից, ներքոյ զորեքն զտանէին զրպանին. վասն որոյ տատկագրեցոյ զքնեցիքենն. ի խորհ՝ ձեռն արկ տատկագրեցոյ մեղ զղենան, և ի տատկասի կացոյց զնոսա։ Չկրնայ զտրեալ խորհ՝ զի ևթէ ոչ ևս քրիստոնեայ, առնչակ, այլ խնամով քաղաքին և տացս, զայդպէս արարեալ և Աֆոխոյանցի։

Զոր կատարէն Ինոկենտիոս կատարեաց Լեւոն փոքր ի չատ. զի զայնչ և Նազանայ զեղբայրացն և զլաշտ ամն Տաճարականացն, զքնեցիքեն զեւ ընդ նմա զրաւել և զկնոյք. և Քէպէտ երջանին կրեալ և կնքեալ էր ընդ պատրիարքին զինագալ տանել, այլ ի վերոյ հատանել հանագրելոցն զեղացոյ, կամ յուծեալ հատարէ զայն, և կամ այլով ինչ խորագատութեամբ հատարէ զայն և զնոյ, զի ասկոյ ինչ զեղանալ ի ձեռն այլոց զեղանալ զրելն. վասն որոյ Քէպէտ և մինչև չկնդունել զքնեցիքեն զեղ ի Հայս, այլ և զանձնական բարեացն և տացոյ. վասն որոյ Քէպէտ և մինչև չկնդունել զքնեցիքեն զեղ բանագրանքոյ, այլ ոչ յամենոյ Թագել զեղացն յանձնէ, ի չնորհս երեսաց այնքանոյ մինչև, որպէս կամ ասգոյ զեղ նորընծայ զեղ Տաճարականացն. և որպէսն այնպէս պատրիարքն և ընդ Տաճարականաց. և որպէսն այնպէս պատրիարքն և Լեւոն։ Բայց գինգիր իրատոյ իշխանութեան Աֆոխոյ ի կոս ևթոգ. միայն մերժեաց և առ նոյոյ գրանս կոմսին, որ կոչեցեալ ի պատրիարքէն չիրատարհանքն ընդ Թագելն, ոչ միայն ասէր գինգն կոյսեր կ. Գեսի չհ գինել, վասն որոյ և ոչ յայլմէ առնէն զասել. այլ ևթէ և կոյսեր գրեալ էր առ Գասն՝ մի և տրկանէ զեղ առնելոյ զատատանաս. ամենեին ան զեռ ընդ ևեկեղցական զատատանաս. և վասն հինն ասէր զատ բանս նորա՝ Քահանայապետն, և վասն առանձնոյ եղբարցն՝ անոգանն զոյ ունգիզրքս Լեւոն։

Բայց ևթէ գինչ առաձնեաց վասն անգիրանոյն և անշտանգնի ինդրոցն՝ ոչ է յայտ. զի ևթէ առաքել է Թագելն՝ յոյսէ խնամոք զայսանգի, տրկինն կամ ոչ հրատարակեաց ատատն, կամ զայսանգ՝ ի գիտաս Մեսոն ևթէ Լեւոնի անձոգութեամբ՝ ի հանգոց Քահանայապետին՝ յետս կացեալ ի վինչոց, ևթէ ոչ նոյնպէս գատանգել գրատոյս ևթէ ի վինչոց, Թագելն ոչ ևս Լեւոնի գրատոյս ևթէ ի

թագաւորէմ, նղնպէս և առ Լեւոն, առաքել նաւս զի-
նեալս յօդնաւքիեն պատրաստելի Լրտեսդիւմի լեկնքի
իւրոյ. և Թէպէտ միայն խոցագիր Քրիստն Յիսուս, չատ է
և այն ի յաղանել գնդատութիեն և գնդեռքիեն գրոցին
առ որ գրէրն։ Այզ եթէ անգամին յամի 1213 և եթէ ի
1215, մտեալ և տիրացեալ էր կոմսին յԱնտիոք. իսկ ի
սկիզբն յետասոյ տարւոյ, այն է 1216, Հասակ անգամ ՝,
Քաղեաձան վիճակաւոր ծէ, Տէւտնդրեզատաձին, է-
առ Քագատորն Լեւոն յԱնտիոք, արտեւտիս և խնա-
տուքեամբ. քաղցի զոր յատաչագոյն մեծաս պատե-
բազմաս. ոչ կարաց ածել ՚ի հատանագքիեն, յետոյ ա-
ստուածաւոր պարգեւօք և խոստմամբ հատանեցոյց զո-
մնոս լիշխանացն. և նոցա բազին նոս զրկեցան ՚ի
գիւղերի. յոր եհաս քաղաքի զօրավարն Լեւոն։ Եւ
գրուեան և զանձնացն այսպարիս չարքնաս-
կի. և նոքք զիւղացոյնիշ քաղաքին զօրաք բազմու-
քեամբ. և բնակիչք քաղաքին ոչ գիտէին. և յորժամ
եղև առաւօտ սեռին զօրաքն լցնալ զօրաք, և ապ՛նալ
յեսնդացան. և ոչ ինչ գիտաս եղև ասկաք, և ոչ ինչս յա-
փրկակեալ։ Այլ պարիսպն և ամենայն մեծամեծքն
առին զինագաւորն Լեւոն և զՄոլբէն, և գնացին ՚ի
տաճար Աբգոյն Գիտօրսի. և պատրարգն ձեռնա-
զրեալ Քրիստ Աստուծոյ. և ամենեքեան

225. Դրամ Թագաւորի Քրիստ Աստուծոյ.

երջանան նոսա պարկս իւրեանց հարիւրներ տեսան։ Լե-
որք ՚ի կլոյն էին կազին տարբ ինչ. և առեալ զոյն
նա՛ նկին քեզերագատութիեն Քրիստոնեի Խոմբնի։ Իսկ
Քագատորն Լեւոն Հասեալ յայսպիսի գործոյ կատա-
րումն գնծացաւ և յոյժ ուրախ էր ընդ առատապարին
յաղողութիեն ՚ի։ — Հանդիպան նոսա և կատարեալ
յատաղ քան զամս տասն (1206), զորմէ ինքն իսկ Լեւոն
մանրամասն ծանօթս ետ Յոհաննիսեանց. Քեզեւս յայժ-
մոս ձեռնադրութիեն՝ տեղի ինչ քան զատչութիեն
գրոցն նշանակիցէ. քանզի վաղագոյն իսկ Նուբէն պը-
տակեալ էր ՚ի Լեւոնէ Քագատորական Թագիս ՚ի կայսե-
բէ բեզերով. իսկ մեծ խնդութիեան Լեւոնի տեղի էր
կրկին առնել. յայտ է Քէ վաճառանաք կոմսին, կամ

1 Գրատիչ մեր արգելի առէ գայտարկ, Հանձնարն արձանագրց ։
2 Գրատիչն Վեոնդրոց յայտ ժամանակի՝ վիպէ ՚ի Տեղեն ասի
մերձաւոր ընդորինակոց Պատրոց գրոց ՚ի Գայտ. ։ Ի Տեղեանս
» Տեղանս ՈՒՆ... յառաջ յայտ Տէրտրէ՝ յառելոց Թագատրն
» Հայոց Լեւոն՝ էառ Աղանիոք, զանն մայրաքաղաքն Աստրոց։ —
Ընդէ և Տղերան Գրոցին ՚ի ժամանակագրութիեանն (Հանդիպելով զա-
ժամանակ Թագատրութեան Լեւոնի) նկնի ՚ի ՈՒ ամի Թագատրու-
» Տեղան Իւրոյ՝ ոչն Լեւոնա էառ գաւով ՚ի գիշերի գնդն Աղանիոք
» ամեն, և կացոյց անդ Բրքնի զՈսրնի զնոսն Եզրոց Իւրոյ ։ —
Դարձեալ ոչ ամն ընդորինակող ասէ ժամանակի մերձագրատ ամին
(ՈՒԶ. 1217) ասէ գրեալ ՚ի Թագատրութեան քրիստոսասիրող
» ազգասիրս մերոյ Վկայելի, որ է որդի Սահմանի, եղբայր ամենի

ոչ անդէն Հանդիպելով ², որ և գոտն երբեմ ոչ կարաց
մնալ գոտանել. և յետ այնր եմնաս և սիրելաց անձա-
կատակ, դի ոչ ևս էր Լեւոն յոտին, միայն ՚ի փախանան
գոյով. գայեանալ խնդացեր մեծապէս զի գլուխ եհան ա-
տաքանաց գրագմամեալ և գրագմակոց գործ մի կինացն.
և ոչ ոք ևկոց հանդատ, ոչ պատրարգն որ Քաւի Հան-
ձրացեալ յայրիկամի գործոց կոմսին, և ոչ Տաճարակալքն
գործ գոհացուցեալ և լիացուցեալ էր։ Թէպէտ և գազ-
տագոյն իմն եղեն մտացն, այլ յայտնապէս ընդունելու-
թիւնն. գլուխ իշխանացն Համահաւոից Լեւոնի էր անձն-
կան Աստրոցայ, Հաւատարիմն Հայոն Արքիեպատոց գործա-
կանի, որ մտեալ էր ՚ի Տաճարակիեն Լեւոնի, և յամի
1210-1 տեսաք ընդ Հեղինէ դեսպան առաքեալ առ
կայսրն և առ Քահանայապետն Խնոմկինոսիոս։ — Իսկ
զինքն արդեօք Քաւիցան տնս գայս Նաւագ պապենի
մեզ Լեւոնի և տիրանացն Ռոսքինի Հայրենի Տաճան-
գութեանն. կամ Քէ լաւն իսկ տատգագէս գայտակի ՚ի
տանս տանս՝ յոր չեմ այնր եղեալ ՚ի վերոյ երկրի.
— քանզի ՚ի Նոմին իսկ ամի՝ յամենան մեծիկ երթ տալով ՚ի
Բերգամիսն հիւանդացաս, և անիկայ պատերազմ զգացան
տանել անձին՝ անգամագաւոր Քեզեւս փախանեցաս ՝, ՚ի
կէս յոլիս տանեան (16 կամ 17), Քազեալ տակ մեծ ժա-
մանակագրացն, և Տանիս յոգագոյն. տատգագ
Քէ և մեծ չիշատակ ՚ի պատմութիեան ազգիս մերոյ՝ յե-
կեղեցական և ՚ի քաղաքական. տա գրա՛ Նման զգ Նմին
և Նման Լեւոնի պիտը ՚ի ժամուն. և Քերեա տղագագ
լիներ բազդ տգա՛ եթէ ոչ ագեղատաւ Տանգիպեր մեծ-
գագոյ և զգան Հայրատպատ. յորմէ՛ և ընդ Տնգնացի՛ եգեա
ևս ընդդիմութիեն ոչ տակա, տղ և ինքն ոչ տակա վա-
բանելոցդ գնա. և ոչ փոքր ժամանակ գոյացաս չերկա-
ցան մեռելոցանցն վիճիցն՝ ագեղատական խծբերն, խոշ-
ընդգան եղեալ միայն՝ չատակել բազգատանաս Նոցա-
տագոյ Քագատորութեան, և մեռցայն տա. ՚ի գլուխ Տանել
զգգոն խաղագրութեան և ագատութեան Լրտատագեմի,
յոր անգագ երկնէրն և ագեներ, գրէր և գոծէր, գոյն
ոչ Հատան ատն քաշնագագատութեանն, և միշտ ՚ի Նոյն
գնա Տանս էր՝ բնդատնեցաս չորշատնէս Լեզի ըստ ագեա-
քեան չանգագի Նոցին՝ (Ագորիոսի Գ.), որոց չէր մարդի ագե-
գեսակ լինել ցոյն վայր եղելոյն, ագեն իսկ գատել, ոչ
ագեր և Խնամկինա անհատն լինել չետին գործոց Քա-
գատրին. քանզի Ագորիս ոչ միայն ՚ի Քզիրն ատ Լեւոն
գոմսութեամբ իսկի գեսակէ (25 յունիսի, 1217), և գո-
հութեամբ զԱտրիեն, Բրքնէ Աստիոցայ, և տագքի
Լեւոնի տատկան բնամ տատեալ Նոմին՝ զի Նման Նմա լիցի,
այլ և ըստ խնդրոյ եբիտատգագ Բրնձնէն՝ յանձնէն գնա և

» Նտրենայ, որ միագնատալ ատի Քագատրական իշխանութեամբ
» գամենայն Նահանգս Նիքիեկոյց և գամեն Ագատք. որով չիշա-
» տատն տարշնութեամբ եզքի, և անատն Նորա ագատոյ յատցոյ։

3 Ձէրի՛ ի պատմութեան յամի 1217 Հասկրել Նորա ՀԱգրեհա-
տոյ Քագատրի Ագեզատագոյց և չրքնոյ ՚ի տերտ բնդգնի
տլլտգոյնց, և չերքերգատ ատն՝ ի յատի Տնտանգատատէն լի-
նել ՚ի Տրէտրեա, և երկրորդ ագատ անել կին գՎնչիքատն տատատ
Ագեռրեայ Քագատրին Ագրատն և իրատկեալ գշխոյ։

4 Ագդ և Քագատալ Տնոց գինչ գայս ժամանակ յորատ գրէի
գոյատրի, (1883), և լսեր գի տյրնա Քահանայապետ Լեւոն մին
պատգատալ Նման չերեսի՛ ՚ի Հատէ, ագ և փախադրելոյ և գնչեատ
Նոգրեն.

՚ի խնամս Հանդգաստեցի տագեատցի, լինել հիշեան
ձեռնատս յոր ագեատ և կագատելի. գնատ ևնչ ոչ չիշելով
գՀրիստոսեանցն։

Բայց գնի տգագեատաց և տյագատնեաց անցեալ, չետ երկոց
տանաց, միանչ միշտ էր ՚ի փափագանել զատն չատկագնչէ,
լատալ Լեւոն, եթէ ագա գագնեալ տյտագ անկնալ է
Նուբէն յԱնտիոգայ. տյլ վատն իւր վճագեալ էր տյնտա-
գատնել ևս տյնտ Հանդատ, տյ ագատնեալ էր խոգանանն
Հետև Հոգ կենդատգատկանաց. տատգատնալ էր խոգանանն
գերկրպագանն քան գոգտկանան պատերագմ և պա-
տգատնեան քաղաքին, յորում չորքցս և Հնգից ՚ի քաղ քա-
ցեալ կամ կացեալ ՚ի վերնէ տրնեն էատ և տերագատ
տատնեգատց գյոմ անկ էր. և Նոնա միայն տգնատհատ՝ որ
տատնեգատց գյոմ անկ էր. և Նոնա միայն տգնատհատ՝ որ
՚ի չափ Հատկալ էր, պատնէն կամ կորատնանել Ղատանեմիր
Հանգատկորդն՝ յամեմ տյոր Լեւոն և գնդատնդացան
Հանգատկորդն՝ յամեմ տյոր Լեւոն և գնդատնդացան
Նեալ գՊատնդ. տյլ տատատկ քան գյոգ և քան գատնեացն
յատքնատքեան՝ մեծ եղև յատքնատկի Նոցա ՚ի վերագ
անձինն, տատնեգով գրատչեան և գրզատքեան գատի գե-
բատգատնեան տյատքնատնի տգոց, ՚ի գատնի վնչագատնի

ԳՐՈՒԱԳ Է·

Նուաձել Լևոնի զազգային ուռազ. — Ա. Հեռուն տէր Լամբրոնի. — Բ. Յոյնեանեիս Է կաթողիկոս Մինաթարոյ. — Գ. Կաւմարտիասանաց. — Դ. Ջարդուի սպասպար եւ Լևոնեւ. — Ե. Մերժուելն թագուհոյն վասն յանգանացն, եւ կին երկրորդ առնել Լևոնի. — Զ. Առաքեւ կարգի ժառանգ Լևոնի. — Է. Յոյնեան Գրիեն թագաւոր Երուսաղեմի փեսայանալ Լևոնի։

Ա. Որ սպեղան վրէժխնդիր էր իրաւանց Քոանէնի, և սպեղան երկար ատեն և ընդ սպեղանաց վիշից և հզօրաց մաքառեալ և ժամկալեաց, չէր երկրալել ևթէ ա-ռաւել ևս նահանձախնդիր էր իւրում սեփական սէրտ-քիանն, զոր սպեղան հարատութեամբ և խոպանիս-քիամբ ատացաս. և ոչ խիթ խնդալ 'ի հաստատութեան նորին, կամ առ աներկիւղ առնել զնոյն հաստատութիւն. և յայսմ առաւել քան յարատացոյցն 'ի ներքինոյ անտի յարգալին իշխանաց ունէր խէթ կասկածանաց, ևթէևս առաւելագոյնց և ոչ միշտ արդարութիւս։ Աւանդեն յայսպիսեացս էր Լամբրոնեան պարագատութեան Հեթումեանց անձին. առ՚նի, երբեմն քան զիւր Քօրիքեանն՝ յերեսագանի քան զիւր Քօրիքեանն՝ յերկրէ Կիլիկիոյ։ Բերէն ոմն ասէր՝ ասա-ւանեալ յատանէն գանձ Տարսոյ՝ խոյտնեալն ևուն միայ զրաց Քօրիքեի, և. Քաէր իմն զնդզեհանցոյս ոգնա-նեալ Լևոն՝ Նոցանէ ոչ ևոյ։ Ուսեալ են պրտի ինչ ա-րարին Հօրեղբօրէ իւր և երկարն և ինքն իսկ Լևոն՝ մինչ չէ էր պատրաստեալ հակառակ Լամբրոնի և Լամ-բրոնեանց, և ոչ կարացին երբէք 'ի քաւան առնել զա-մրոցն զոյն և յետ երկար պատրաստից. ապա կամաւ և ակամայ գիշանեին 'ի Տարսոն՝ ի հարատութիւն հարատութեան. պատրաստ երեւէ և 'ի ժամանակի պարտութեանն Լևոնի. քաղեալ և 'ի հանդերձ Քաղաքացոցն՝ ընդ ոյզ պատ-նաս եկեալ էին 'ի պատիս երկարին երբեմն Ռ. Կնրսե-ան, ուեարդն Լամբրոնի և Լուսաւ։ Ազամինն Հեթում՝ անդրանիկ պատկառ տանէին և ուէր գանձոյն ամրու-ցին, ազգական իսկ էր Լևոնի, Քոան գործ 'ի մերէ հօր-եզբօրէ նորին, պատահեալ 'ի Քուենց սերատոհմեանց, պատանեացն ևս զգնեալ Քեմսին և սիրեալ Քեմսի. յոր ատենի և

թագաւորեցաւ և զինուորական իմն հաստատութեամբ երիցեալ ի Հռոմկլայ զմեծագոյն կամաւորսն Գրիգոր (1193) և երեք առ Լեւոն. — և ոչ պէս ի գալ ե Թաշտանց և նոցին կողմն և Գանձակոյ պետին Հասանց՝ ի Գազանջայ, զնացեալ կամաւորութեամբ առաքեցաւ առ Նոսա՝ ի Լեւոնէ՝ յորդոյն, և՝ ի խնդիր քահանայի Քաղցի Հոգևնպարտ[1]եան՝ ի Հասանէ, գրեաց և ինքն Քահանային, խնդրելով մխիթ և մատանի, իրրու Հաստատ մխաթարութեան եկեղեցւոյ և յորդորիչ խաչակիր զինուորութեան, և ընկալաւ զոր խնդրէրն՝ ի Պրուսացնէն. առ որ գոհանալ գրէր՝ այն ինչ ընտրեալ՝ ի կամաւորութեան՝ բազում հաստատութեամբ և մեծարանօք քեամբ, յորժամ՝ ի սատակման անասնոյն հանապատ կոմքեանց, ի սատակել Գեւորգայ որդւոյ Լեւոնի, ժողովն Պետրոսայ ընդ բանիս առնել զաս փութացաս. յայնմ ինքն Քահանայն՝ ընդ գանգատանոն՝ զոդ բանից Քագատարին, զի առանց հարցաս՝ նոցին զանաս եկեղեցւոյ իւրոյ՝ այնպէս վճռեցին, յիւրացոցանէն և զվասոյն իւր՝ ի հատանեցուցանել զերեան՝ ի պայմանս նոսիրեալոյ Պետրոսայ՝ յորոյ է ինչ ի նմանն առնն առ ժամանոյն, և է զի Քողին գինել յատեան սնունդոյն իւրմանց, զոր խոստացար գանձել ի դէպ ժամս, կուչելով զանձնայն կամ զմեծ քիս եպիսկոպոսաց իւրոց՝ ի գանացն կողմանց:

Ընտրեալ յամեան կամաւորացն Լեւոն յամի հինգերորդի Քագատարքեանն Լեւոնի, միով ամոս գնին վասնանէ Քորին և ինքն հանգուցա. զմեծ մեան ժամանակին՝ որպէս և յառաջ քան զկամաւորացն քիսին՝ կեցեալ համարհա և զոդանից Քագատարն, բայց միայն յամոց ինն՝ ի միջոցին, յորս եղև գժամանքն և նահապատանքեան մեծ ընդ նոսա. և Քաղաքն միայն կարաց և գնոցա կալ կարգան և յանկնանն՝ ընդդէմ Լեւոնի, որպէս երբեմն ա՝ ի լինելն ընդ բանիս՝ ընդդէմ հայասպանացն, զի զոտ կոչնանն ընծայելոյ նոսա՝ անձէր սիրա, քիչ. ևս առաւել իշխանական քան քաղաքացեաներ. և զոտ պատմիչն ասէ, « Էր այր խոպոպէտ և խնամուած, և » առաւաւտեան. անզգամել արքայական. և խոնարհ » պարս, և անպատուոյ անձամբ, և՝ ի հագելոյն անդ. » միայն Ռ. զառաքինիս յոյժ սիրէր, և ոչ տայր քիայ հրա- » պարակել զինուոս կարգադրացոյ: Շինասէր էր, և տան » յարդարել և պիտոյից պատրաստել. որ և զերեզման Հաճոյից քաղ ամենայնի. — յոր ասէս քաղհաց յե- » կեղեցական պատասն՝ քաղցր և անուշ ի բերանոյ ամենայնի. և ամենեսեան զնեկուան ոտ ետ բա- » թեռ զարձոյց »[2]: Մարքի է այսպիկ անատրպահի պատ- ճառս զրել զԼեւոն, իրրու այն զի՝ ի մերձելն զնա յա- քոյց և՝ ի նեղել, պահանջոյց գնասցին ամուսին. և ի քերելս կասկածելով իսկ ասրս, եթէ որ երբեմն զիաթ- զիկան՝ ի Հաճկայն բերանելոց, նոյն և այժմ ինքն՝ ի նմին յայլոց բերանելի, կամեցաս Քահանէս քաղ քաղ ամրացուցանել զերդն. և յայն ասկս և վասն տեղս նոյն զայրան անգին ասրս քանից և երդի զինաս- ուանեան յիշատակս: Իսկ ասրի Հայասպանքեան և գժանդոյ երկոցան զառագ զիաղ՝ նոյնս ինն լամ- բրոնեանցն զիաղ. և է ծանուցեան սոս ինչ:

Գ. Զերեցաս՝ ի բազում Նաւագս՝ ի պատճիճանս, և ցուցաս մի յառագ և՝ ի յաղթագոյն պատնոյց և յեռ նոր- ասից Լեւոնի Էրզնեսրահան Կաստանց, և երկիցս կարգալ զեռագրեքեամբք առաքեալ առ առագագոյն պետս- կանս, առ Փիլոսորի կոչոյ Յիսաբիս, և առ Նոս երեսիս Քհանդագոսական՝ և առ իշխանագան Խաչակիրս՝ ի Պաղեստինս. էին Նոքա և եղբարք երիս հրաւիրք Քողին և Պագոսին, սանձնքին զորիք Հեռնոյ սեբաստացի, որոց պատիճ յոյսս առնէ՝ ի գրանէ կոչոյ երկրորդ յառաջ քան զմտանելն կամ անկանել ընդ սեբաս Քեամբ Հայոց, և ազգաս իսկ յոյն կամ բարեր զոյ. գտանալ ընդ առա- զագոյն պատճառս գրան Լեւոնի, և ասէր Կոստաթասաց և Նորքերքի, ի գեռագնդին Ալեքսիոյ. յորում Քեամբ քէ և առ ինքն Պատանոյ անգրանիին սերերբ մեծի քա- զաքին Սելեւկիոյ և Գալեռաաց բերբէ: Ի վերոյ մեծա- քեանցն և Նոքանէ նոյնց անուն և առաւելութեան գերագոյն, զազգակցութիւնն ընդ Քագատարին և ընդ կամքոյիկոսին. զի Լեւոն ինքեան՝ ի Քրիստ առ Քեամբ- կեան, ազգական իւր կոչէ գԿոստանդ. իսկ Քաղհանէս՝ գեռագ իսկ էր Հեռ, և որդիքն գեռագերք Նորա: Ի- ինքն պատէս պատճառք և՝ ի մեծամեծ գործս գե- քեամբ լինէին՝ ի Լեւոնէ, ոչ գեռեմ որպիսի ինչ անգի- ատացեալ առաս, կամ գանգատեալ Լեւոնի, յերկարագոյն ղշրեսնեն մեռնգամանն գնացեն և գորչոս նա ընդունել և սրգելոյ կատարած՝ ի բանս, յամի 1207. և Քաճ առ Ծաղր ինչ յանդամոց կամ կամակաճ. զի բանգանակ ասս նեռ զնասս յորգեկանեն, և ոչ իսկ լուաս ատրաս նոց միգնասրի Նոցին և ինք մտերի Քագհանէս, որոց լոկ և կամքոյիկոսեքեան՝ Քոյ Քէ ազգակցեքեան՝ ծանրագրեքս էր յայս գէպս: Լսաս սգեմ և ատատկաչս սրատաւոյ Մեծագործն այն՝ խոտանգաս, ՝ի բաց գազ- գաղացեալ գնդանան գէմն՝ ի Քագատարէն, որպէս և Ձոյ գնդագրատական գէմն՝ ի Քագատարէն, զի յայտ ասկաց և անհա- գա գիրն՝ ի կամքոյիկոսէն. զի յայտ ասկաց և Քագ- նարհնի էր սիրա Հասանական. այլ և Քագ- Հանձնան՝ անատրհոյի գնաս առ Լեւոն անգամ. և այս- պէս անհնագանի էրեսոց Հանդիսեալք՝ ոչ այլ էին էր այ- նահետև ասկ ունել՝ բայց որպէս յընդդիմակաց ասկոց բազմելոյ՝ որատուհաս և Նոքմանս լսել երկուասեք, և Քաղհանէս քաղ քաղ ասրացացանել գրերն. և յայն ասկս և վասն տեղս նոյն զայրան անգին ասրս քանից և երդի գՆաւա- ատանեան յիշատակս: Իսկ ասրի Հայասպանքեան և գժանդոյ երկոցան զառագ գիաղ՝ նոյնս ինն լամ- բրոնեանցն գիաղ. և է ծանուցեան սոս ինչ:

Գ. Զերեցաս՝ ի բազում Նաւագս՝ ի պատճիճանս, և ցուցաս մի յառագ և՝ ի յաղթագոյն պատնոյց և յեռ նոր- ասից Լեւոնի Էրզնեսրահան Կաստանց, և երկիցս կարգալ զեռագրեքեամբք առաքեալ առ առագագոյն պետս- կանս, առ Փիլոսորի կոչոյ Յիսաբիս, և առ Նոս երեսիս Քհանդագոսական՝ և առ իշխանագան Խաչակիրս՝ ի Պաղեստինս. էին Նոքա և եղբարք երիս հրաւիրք Քողին և Պագոսին, սանձնքին զորիք Հեռնոյ սեբաստացի, որոց պատիճ յոյսս առնէ՝ ի գրանէ կոչոյ երկրորդ յառաջ քան զմտանելն կամ անկանել ընդ սեբաս Քեամբ Հայոց, և ազգաս իսկ յոյն կամ բարեր զոյ. գտանալ ընդ առա- զագոյն պատճառս գրան Լեւոնի, և ասէր Կոստաթասաց և Նորքերքի, ի գեռագնդին Ալեքսիոյ. յորում Քեամբ քէ և առ ինքն Պատանոյ անգրանիին սերերբ մեծի քա- զաքին Սելեւկիոյ և Գալեռաաց բերբէ: Ի վերոյ մեծա- քեանցն և Նոքանէ նոյնց անուն և առաւելութեան գերագոյն, զազգակցեքեան ընդ Քագատարէն և ընդ կամքոյիկոսին. զի Լեւոն ինքեան՝ ի Քրիստ առ Քեամբ- կեան, ազգական իւր կոչէ գԿոստանդ. իսկ Քաղհանէս՝ գեռագ իսկ էր Հեռ, և որդիքն գեռագերք Նորա: Ի- ինքն պատէս պատճառք և՝ ի մեծամեծ գործս գե- քեամբ լինէին՝ ի Լեւոնէ, ոչ գեռեմ որպիսի ինչ անգի- ատացեալ առաս, կամ գանգատեալ Լեւոնի, յերկարագոյն ղշրեսնեն մեռնգամանն գնացեն և գորչոս նա ընդունել և սրգելոյ կատարած՝ ի բանս, յամի 1207. և Քաճ առ Ծաղր ինչ յանդամոց կամ կամակաճ. զի բանգանակ ասս նեռ զնասս յորգեկանեն, և ոչ իսկ լուաս ատրաս նոց միգնասրի Նոցին և ինք մտերի Քագհանէս, որոց լոկ և կամքոյիկոսեքեան՝ Քոյ Քէ ազգակցեքեան՝

1 Ի հին գրչագրի պատճէնս՝ Նաւարատեանցն կրկնեալ են երկու- քանիք տողք գրագրական մանրիկի սխալքի:

2 Նոյս վերջ հին գրչագրի պատճէնս. իսկ որ յանդամ Մեծաստոյ- գեռնոյ գրի յատեալ ամանաւոր, որ յայս է քեզ ի հին ինքն Մեծաս, զի յորժամ ասկաս ասկոյ գրչագրի ե ոչ ի Հաճկայն. «Գրագիրս (ասկ գրչագրի, ընդ այլ ասկաց, և) գՆաւարատ Գրագրի յասկոյ և յորժամիկ և յանկոյ գտրգասած, զոր Ձեր «Կարդացի (Ընթերցայ) յոտով էր գնեան, և յնոյ Ձեր Գրիգոր «Աղբիսան փոքրմանգոյնս, և գրեր ի գնոյ գերգերգն ասնուս. «գեղ Նոյն ասկերն գՆաւան Գրագրի՝ ընդ, և Նաւնոց Նոյլ ասկի «առգոր Նշանն Գրիգորէի՝ և Նաւ ասկաս և մարգարեան յաս- «գնոց գրագիրասգ ասոգ ասնուսգանն Ձեր Գրիգորիսի, որ էր «ասկաս և մարգարասգ. քանիսոց գետնիգրիչս» Նոգասան Ձեր «Գրիգորէի, որ Նոր ասկոյ Նաւ ի գրագրիս ասկ ասկոյ Նոյլ ասկ

» քանիսոց գրանն, և գերգրեան և գմարգարեան՝ ի Գրեասոյ սոգոր «նշանէն՝ գոր չիներ էր Ձեր Գրիգոր. Նաս գնեն Նասոնէն ասգ- «նէն՝ գոր չիներ էր Ձեր Գրիգորիս և Նասնոյ ի գրչէն Սոգոր «Գրիգորի. քանիսոց գնեանգ Ձեր Գրիգորի, գոր չիներ էր «ասկոյ և մարգարասգ և ասկոյգոր: Ասգ գի գասն գրեսգոր ասգ «Ձեզգոյգ. գի չէ բեն ի Հաճկայն Նասոյ, այլ ասնոյ ի Նոյնա- «նեգ. Նասոյ ասկոյ գՆաւան, և Նոյնա գեռ այն գասգնան ան- «գոգ Ասգ. Ասգ գոգոյն՝ (Նաւասկոյ) չնասնեսոգ Նոգի ասգա- «գոգ:

* Ցայնը գոգոյնասոգեքեան Նոգնգոգ և ասնասգոգ գիգոգասոգ յոյսնեքեն գնեան գնեան՝ գնս գասգ գասգնան Նոյնա- նասնան ոյգոգոս (blatta), ոգ Նոյնասգ գոգոյն գոգոյնս, ասյնեսեն յոյսս ասգ՝ ցի յնեան և գնասոգոգեսոյ ի գասոգն Ձեզգ Նոյ ոգ- Նասոգասոյ Նիգոսի՝ Նասոս գոգոյնս ասկեսնել ասնեսոյ:

հրեշտակ խազագրեքեամբ՝ խազագրան ոյնս. միով ի մնոսոսի գիզագրիս, և Հայր սեղոյն՝ Հնիգոս-Հնգի, չգաս նախ առ Հանիկոսկ իսք (կամքոյիկոսն) ի Հռոմ- կլայն, և Հանդոյր բարբի և բանիւք ամեցեաց գանաս- նեան Մխիթարոյ. ապա եկն առ Լեւոն, նոգնաչ յաղ- քնոյ բազում յաղիգրեն. և զարգ Հաշտութեան ի միջի Նոցա, փառաս փաթիքս և պայմանս ինչ երկուսեցք պա- հանջնոյ, որպէս երեք. քանգի Լեւոն անգէն և անգ գրանկոյաց Տանկ գնմանգոյնասան զգեցեալոյս ի բանս- սին զգենագրիս կամքոյիկոսին, յորոց երեցն և յառա- ջագնէն կոռասնոյ՝ անգէն վախճանեալ էր, ևերեսս և Հնան Հայր Նոցա, զի ոչ միայ ընդ Հայոցին և Պարսից սգեանկոյն. այլ առ Հռոմեական մի Հնոսս գերեսս կա- քոյիկոսին, սինգն ի գալ սակս կատարեալ սէր ևրեք ընդ Նոսա, առ պատիճն. « և գարձոյց (Քագատարն) » զամենայն առանս և գինչս զոր առեալ էր ի կամքոյ- » կոսէ. և տրամասան յոյժ Հնասոյգ և մեծարասոյգ »:

Գ. Սինչ չև էր Հայասքեանն եղեալ առ կենդանեսս Գաղի կամքոյիկոսի գէպ եղև ներքոյ մի կեճերգական, յոր միանգան երկոքին ևս կամքոյիկոսանգն. Գաղին բան եկեղեցական ասեսքեան, Քագհանէս՝ յաէս քան զա- զարանին, խոտասոյքեամբ իսով. Այս գէպ ի Հանգէս Հանեն գոյ սին ի քաղնան ազգոյնոյ ժամա- նակէն, նան գյոնն ի քաղաք, քէպէս սեղեան պատարագ նակէն Քագհանեա. միջառնեալ և եղեալ կամքոյիկոս Հայոց գՀէր Գաղին՝ զարքեպիսկոպոսն Մառաց և զառաջնոյգ Աբգասարեցն, որ և Նախագահ գառնալ էր յոտիսի և կնկեցոյն՝ յետ կամքոյիկոսին՝ ի Հանդիսի սեծանեն կե- ւոնի: Միայն Քեանեա եղեսկոպոս Սեբաստոյ՝ որոյ յա- ռաջագոյն իսկ սակ սինն ունել կամքոյիկոսական սեծա- ագոյ, պատկ և Քագհանէս, (սինգն սակ սակոյ կէի ա- ղաքագոյն և գեռագոյն Քագաշհոյն Լոյաց Քեամբոյաց, սակոյ և վախճան սակնոյն Կռոմկլայս և սիրէն սակն սակոյ Հայոց: Գրեսակի. ի միասէ ժամանակի երկոքին սեղան- գոյան պատս, Լեւոն և Ձաքարէ, Հանգիսանգին սեծա- սեծ գործով յերկուս ծագս Քաղաք Հայկական ազեսք- հի. Լեւոն նոր կանգնելով Քագատարքեան և գրեսակ Նոր սրեսոյ յարգարելով Հայոց. Ձաքարէ գՀին սրեսոյ Նոյն գՀաղ գագոյ Հետ ընդ ազգեսն Ալբարայոց և՝ ի Գաղոյ Քաճկով գեղ ընդ սեղեան Ալբարայոց և՝ ի Հնիգ

հաթա՝ պաշարելով երբեմն զԹլամՙ գյուհատան Շահ-
Ալամէն կողմամբ քաղաքիցդեն. և յորժամ եղբայր
իւր և զորեամիկ Լատն ԱՓաբէկ՝ անզգուշքիւեմբ
չրթելով անկա յորագրի և բռնաեցաւ, և մեծապէս
խնդացին պարսիկքն, պատգամ առ նոսա առաքաց
Զաքարէ. « Եթէ հանէք զերդացն իմ՝ ի քաղաքէդ
» յորդանէ (զերի առաքելով առ առքաւոնս), կամ կո-
» րուսանէք, զնոյ երկիրդ՝ ի վերայ կոյսանս առնիմ, և
» անմարդ արարից զձեզ ի մերկանէ: Եւ երկուցեալ
» նոցա ... խնդրեցին զգնաւոր Լատնէի ի հնութիւն ...
» առին պատանդս, և արձակեցին զնոսին »[1]: — Ապ-
այս այր կրօնի պարծ և բարեպաշտ հաւատով, հանա-
պազ պարագոյ ասաներն՝ ի գաղտս մարդոց զերկրելով՝
ոչ կարէր բան հանդգնել հայոյն հաղագ և առաւաժա-
նոցն գոռանել պարտանդոց. զի և վարդապետք ժամա-
նակին՝ տգիտութեամբ անխնամ կամ անշրամանն համա-
րեցին տանել ի բանսին պատա պատուհասս և պա-
տարագ մատուցանել, պրպե՞ս վրայիցն առնէին. և ընդ
այս խանդացեալ գարբեր սպասաւորն՝ վարչ երկոցուն
ևս սպգոյն. եհարց գնոյր խոստովանութեան իւրոյ
զգերահաստատեան՝ ի ժամանակին յամենայն վարդա-
պետս որելից և գործատարս՝ Մխիթար Գոշ. սա
օրինաւոր եղոյց զինքին, այլ զի՝ ի վազուց հետէ խա-
փանեալ էր սովորութենէն ի Հայս, ոչ իրեսաց ինքնին
հրաման տայ: Յայնժամ գրեաց Զաքարէ առ կաթող-
կոսն Յովհաննէս, ոչ գիտելով զմերժանսն սորա, և առ
Լեւոն Քագաւոր. որ և անդէն պատրիցաց ժողով
գումարել ի Սիս, հրաւիրեալ զկաթողիկոսն Գաղէ,
և նա զեպիսկոպոսսն իւր, զվարդապետս և զվանա-
հարս. և սոյն եղեւ առաջին յեկեղեցական ժողովս Սիս:
Հանանեցան հարքն՝ խնդրոց ապաշխարանս, և կանո-
նեալ ամ գլուխս բանից, զորոց ընդելիրար գրեալ և
պատճառ էր վանական վարդապետ, առակիւտ զոյալ
յայնժամ Մխիթարայ Գոշի, և յորմէ հանապատ կե-
րակուր, առ որ և առաքեմք զդիտասէրս, տեսցեն գնա-
մանս հանդերձիալ զերկրորդին առաջոր, և զոր ինչ՝ ի
սակս աշնակի ժողովք եղեն յարեանս, ի Լօռի և Ամի,
և վերջ և հանապատքինք և երկրագործքինք, ո-
մանց հանանել և ապրոց ոչ, և Զաքարեայ՝ որ թագա-
ւորական ունէր իշխանութիւն քան լոկ զօրապետու-
թիւնն, կռահել զանշանսն և վարել յաւարքին,
բան ոչ կամաց վարդապետին երոյ Մխիթարայ Գոշի:
Այլ որ ի նոյն պատճառեանս է այս, զի քան կանո-
նացս գրելին կաթողիկոսն Գաղէ և Լեւոն Քագա-
ւորացն՝ ի ձեռն Երեքտակաց եւրեանց, պատրաս-
կան նոցին: Այնպարեաց քան զնոսա եպարտիսա-
քեանսն՝ անկոչ « կաթողիկոսն Յովհաննէս» որ՝ ի Հռոմ
» կոչեաց, զանն ընդ միս մտանելոյ իշխանացն արեւելից
» առաքեաց վրան մի զմիշտ արդ եկեղեցանեւ, և կազ-
» մոյ և յօրինոյս նմին, և սեղան մատրեալ, և այլ
» սպասք պատրաստեալ. և եկեղեցոյս մի Փիլոս անուն,
» և սարկաւագս և զդիակ և քահանայս և զեղեցիկս
» ձոյն սասոյ պատրաստին. որք եկեալ եղեն յանդիպ-

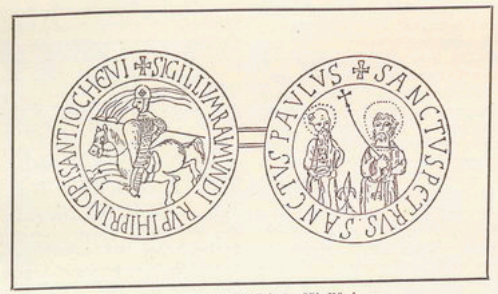
[1] Ա՛ր բառիք են Ակիրտոսի պատմչի:

» ման սպասաւորին՝ ի քաղաքն Լօռէ, և առանի կացու-
» ցին նմա գերասանս կամ ոտիկսն և զիշատիք նորին
» և գրեծայս [2]»: — Այսպիսի ոք էր Մխիթարայն այն,
առաւել սրտիւք վախելոյ յիշխանական քան ի քահա-
նայապետական բարձել չամբս. Քէպէտ և յայնժամ ա-
մանակի և վիճակացն ի քահանայապետս առաւելութիւն
բազում բարեմասնութեամբք վայելուցուցիս վարիք նո-
վիրս իշխանական ազգի: — Ահիւրոյ զիզիմացս քիւն
ազա կանխաս, որոց վիրիին ծանօթ մեզ է հատնիւն
Խնձորկիրեցոյ յամի 1213 ա. ազն Քահանէս, հան-
գոյն ազոյ եպիսկոպոսապետաց և եպիսկոպոսաց գալ
ի (Ը) ժողովն գումարելի ի Լատրան քաղաք ապարքին
Փռանկաց, վասն ապշմանելոյ և պատրաստելոյ զնա-
չակարքին (Ջ), որ և գումարեցաւ անդ յամի 1215
(11 Նոեմբ.). Նախագահքեամբ Քհնձորեցոյսն. բայց ոչ յիւր Քէ և ի Հայոց ոք գոյա յայնժամ սիւնեաց-
գոսի. և չէ անհնաւն, վասն յաճախ գնացառքեան
մերոցս յարեւմտեան: Բայց Քահէնձորէս ի Հաղպատ քեան
ընդ Լեւոնի՝ յաստ և յետոյ, միամտութեամբ եկայ
ընդ նմա և կարևոր սպաս և խորհուրդ մատաղացեր:

Ե. Զայն ի յայժ կարևորայ ի գնաքեան Լեւոնի, այլ
ի ծանուց և յանբարեաց՝ մոտոյ յատաչ քան զգաճեն-
կեցութեանն, յամի 1205, գիտացեալ զանգեաս ի քա-
գաորէն, զանգամանելի ինչ գնացս կենացի նորին, զոր
և ծանոյց զանձամբ: Տեսաք ի սկզբանն, զի ոչ սրտի
ընտրութեամբ՝ այլ քաղաքական անաքեամբ առեալ
էր զնա Լեւոնի ի հնութիւն, մինչ այն ինչ հաւատ էր
յիշխանութիւն, և խիթալ ի Բրնձէն Աքահոյայ, և
խնամութեամբ ի չափս անել զան խորհէր. այլ բան
օրինի և ի պատճ անէր գինին, յորմէ մի միայն
գտանք յիշի եղեալ նմա. զոր և կրկնոյ յանուն մեր
երոյ՝ ինչպս: Ոչ է հարկ ասել սրքան ծանրացաւսն
եղև Լեւոն ի բնէն զանշնդութենէն. և զի հանդերձ
բնական իրաւանցն՝ էր յոյժ պատկառ», քան պատ-
միչեն, գրեթէ զամենայն գիտեն գիւրաքանչիւր նորա՝
հրամարեալ կարտանել. և գնոյն ինքն գինեն անհատա-
տարեմ, զոր յայնքան փառս բարերարացեալ էր և քա-
գաւորական հայրապետ, քան անարգանացն՝ և ինքն
անարգանքն ձեռնասիան արար. և առանդանաշ իսկ ի-
ներ արդեօք երկիրն, ևթէ ոչ էր՝ ի վերոյ հանեալ Կա-
ատանդեի Գանձասարցի քեռ-որդոյ և մտերմի Լեւոնի,
որ հարիւ բարեկամ գիտացանգեան և հրամանաս քա-
գաորին սորի յարգելոյն առ՝ մերգեան՝ ի բերդն
վանիոյ. իսկ գրգռարինն Ռիթմա՝ առաքեաց Լեւոն առ
յոյսդ իւր սիրելոյ սիրելին, ոնագանել և զառաքարակել:
Այս միայն էր յայնժամ սյսպագան Լեւոնի. որ՝ ի վաղուց
հոգոյր և առգնապէր վասն ժառանգի քագաւորա-
քեանն, որ ոչ ընդ երկոյնասիս ընձեր՝ ի ձեռս երեր և
այնպես բարեձեռքեամբ բարձրացոյց. և էր նմա մեծ
պատասքիւն պրոյ ոչ ունել զաւակ սրա. և ոչ յոյս ա-
նելոյ յայնպիսի գնանի, զոր և հետացոյց ի բնակութենէն.
այլ ոչ մտաբերելոյ ա՛ ժամայն յայլ ամաւոնութիւն, որ

[2] Ա՛ր բառիք են Նորին Սիրուխոյ աշխերհին վշտահարի:

պէս ապատանէն Ակիրտոս, յամենայնի գոմանի գնա գը-
տանելով, բայց ոչ յոյսի մտոն. իրրու Քէ ա՛ա տա՛ա-
նաց Նաց քաղաքս գատանին կինն և ածեալ երկրորդ. զի Նէ
տղայս ինչ խորհէր նա, փաղա, իսկ պարտեալ էր՝ գնա
յոյսանելոյ յանդանաց Աեռիքաքեան կնոջ. որ Տամա-
սրէն մեռանալ էր յարգեանին, մինչ գնա ամոց Հնգից
էած կին գիպարանին Լուգինեան. և ոչ էր Հնար ազատ
լինել՝ ի մեղադրանաց, Քեզնա և՝ ի բանադրանաց Քա-
Հանայապետին Յոհաննիսեանց, որ յոյժ վրէժխնդիր էր
ազապետի դիպաց. Իսկ յայն մինչ ժամանակի մինչ՝ ի
ազապետ գտանգան զարքե՝ ոչ նոյնց ամենայն Հազագնդելոյց
» խրոյ՝ մեծամեծաց և փոքունց, յայսնի ժամանակ քա-
» գաւորեան խրոյ գրկոյրեն, զորպէ գառեր զորբեն
» խրոյ Լուսրկեի՝ » և զոյս ազար Լեւոն՝ ոչ միանգամ,
այլ » և երկիցս և երիցս յայլ և այլ ժամանակս՝ երգ-
» մեցոյց ազոյին Լուսրկեի գամենեան, զի Նմա ծա-
» ազեալն յետ մանկանն խրոյ »: Կան երկիցս և ե-

227. Կնիք Ռուբինի-Լեւոնեցի Բերնեի Աքահոյայ.

բերս մեռոք մանկանն պատգամաւ յիշխանութիւն Աք-
ազոյոյ և՝ ի բաց մերժանի՝ ի հօրեղբօրէն, ոչ գրգռե-
ցուցին գնչեան. զի նոքն ազուկս և նոքն ազատ՝ ասեր,
Ռաբէն կոչէ գաթա իմ և յանշագագն ևս յոյն ա՛ա՝ ի
ձեռս բերել գերբ բնական ժառանգութիւնեն, և ընդ միով
գրեալ զոգիով երկոցուն Հնարիւնքեանցն յոյն պետա-
քիւն Հզոր. և ոչ տատ էին գատաներ ընդ առաքանաս ազ-
» ազգ գառագահիս, և՝ ի գերատութեան արհագրն, և
» անգամալ առաս, և բազում յոգեալ էին՝ ի նա և
» սերբին գնա. յորս և կամակեր Քագաւոր յազգաս
» հայասակ յառնելոյ ժառանգութեանն, ազատելոյ
» գիպող ժամս». ասկոյն Քէպէտ և ազոգասանան՝
իրրև յարեկոյեալ ընդ գնալ՝ ի նա, մինչև չբնկեին գնա
նախ. Հզոյգ ազոյգազոյս ընդունել և պահել գրա-
» խրոյ ազգ գատ, ազատազանելով գնացած անա էին
նորա, բազգելով և գիտէ՝ գրպետ բազատ խիմանա-
և գազգան՝ ի նեանէ Հասանն՝ անելոյ գնա և գրկելոյ՝ ի
բատոյ ազգն. առաւել քան գնացս մասնեցոյ՝ գերբանդ
խատոքեցանելով զազգն առաքեքեան, և առաքեր

իրաւացի պճազատրաձն առնէր. բայց նիւ և զդիր ինչ նոցա իրաւացի փառս բանբասանաց զկարգալ այն չէ ծանուցեալ. և առաւել զոհ համարի բարբարիկին առնըտրեցեան ժամանակին՝ քան արգահատիլ իրաւանց։

Մինչև ցվերջին և ցայիսնական ամսան ՌՀՄտիսը (1216), և հաստատութեան գինքն ի բռնաբարելոյ զահ նորին, յայս միտս էր Լեւոն, զոյացաւոր Թաթրին եանց և անհատ քաղաքացեանն իրոյ կարգել զան. և զայս ոչ միայն առ իւրն՝ այլ և առ օտարս հաշուէիր, և առ նոսն ընդն ինքն Քաղհանայապան Հռոմկլայ, յանդգնն Թէոդիկիոսոսոյ (Թէոդիա Գ.) որպ Քաղդի մի գրկալ առ Լեւոն յամի 1217 (ի 25 յունիսի) վիպակ սյանիկ, հանդերձ գոմա Քեսոնը վասն զայսպիսոյ գիտացաբերեան, որով և պատասխանոյ իսկ էր նմա գիմացն արքայական ։

Զ. Եւ արգարև բազում ժամանակաք յառաջ քան զայս, այն է յամի 1210, յառաջին գՀԵՄԱՀԵԼԻ զառաջնորդն Գերագարձ՝ առ Թէոդիկիոսոսոս Գ., պատուիրեալ էր նմա երթալ ի առ կայսր Պետն, և խնդրել ի Նմանէ Քազ վասն Թագրինի, որպէս եան ի՛ քեան նախորդ նորա Երթիկոս Զ։ Մի՛ ի կարևոր գիւանական գրեցից է այս ։ գեսպանութեան Հնձնց և ընկերացն (Աշխատասեաց և Բանակի), որոյ որպէս գիտցեն զայս ոչ ծանուցան յարեւմտեան գիւանացն և գոմարեց, այլ միայն վկայեալ է ի Վիլլեարդուեայ, և բա ևս ի մերոց գիւանէն, որ զբէ յատացան Քարգմանութեան գատաւանագրոյ ինչ, զոր փոխէր ի հայ յատկութեանն ի ծոմս և ի ցանկարձ. և հատանգեալ գկարգ կոսկեզարն յՈՐՈՒ (զոր Ոսկ կոչէ), յամ ևս. « Ես որ Հանուսգարհոգիւմ ևս Հատատան Հիկի՝ » հիներատարեանց՝ ի Քազատարէն սկսյ Լեւոնէն, ատ » վերոգրեալ կոչսս Ա.ին. և ի՛ սկզբ ծոմսն՝ ի Նատ » սրսութեանս սկզբ Քազգհանեցի զատ ի՛ հանմինատ » Նէն ի՛ սկզբ, ի Քա. Հայոց ՈՐԲ։ իսկ սրսբերեալ սկզբ » ատ. ատս Նորս ատ մի և սահատ երկր, գարձեալ գսկզ » հարկաք ատ Քազատր սկզբ. սգհատկիզալ ընդ սկզ և » Քազ սրգայական՝ բազմհատ և բազմագին, յանկնդ » պատահանատ և՝ ի մեծագին մարգագործ ընդ երես » գնալ. Զոր գերեալ սկզ՝ մեծ ատ սրսութեանց ընդ » բա. Քազատրն սկզ, և պատկատ ընդ գործ պատհան » գերգեցիկ գկորին, որգի գատեն երգան երթալ և գորգի » Երբնձեին Աւտերգալ Նեմնգեին. ի Քա. Հայոց ՈԿ. » ի տան Կայր Աղատատհեին, յատգատատ ձեւ ևս » Քազատրէ ընդ իւր՝ Հայոց, ի կատն Աղատհայ »։

Բայց տեղւոյն վերին և Քազատրին ևս Լեւոնի չեսց, այլ սպր տնօրինելոյն։ Գանգի անդատին ի ժամանակի գեղատանեան Հնձնց, յորում և տեսակ կարծի տագաւորեալ Քազատ Հին Լեւոնի, Երբնձեան ատ

1 Nobili viro Raimundo Rupini nepoti tuo, Principi Antiochensi.... dispousisti eidem tamquam vero heredi regni Armeniæ assignare coronam, etc. — Hoxon. III. Epist. I. 560.

2 Ոչ Նատ քան գնչ գարձոր Հանդերձատ գայս, գերագրգն ի՞ն ի՛ջեանատ Քեան Նեատեալ ի՛ կայս իւր սպգայն. Գերմանացի ատ բանատր, Շենհգեն ատատ, որ յամի 1850 Հրատագրեաց յորագրէ սրբէք բան ի՛ն, տատատեալ, Նեղեատ և յորտ տեղատն Հատեալ գեղեցիկ՝ Վիտերէնի, Հոխատ Հայոց Երկիրս յԱրեան Դի - Besonders und bisher grosstentheils unbekannt gebliebene Nachricht von Rupino, welchen Kayser Otto IV zum Könige von Armenien gemacht hat. Ան տեղի եին գտեալ եյն տայս վատերագրս էրչ ի գիւտեաց, այլ տեղի չի միայն գկիշերագրատայ չերտատանեան գեղ և ոչ այլ երչ. և ոչ գնեայս իսկ Նատերի հատագէ յայլ և քատ բատնոյ երատ Քեան գատատեան և գերս Նատերի եպրգան Լեւոնի։

3 Զնենգն յայսմ տատեին տատատանեան գՎարիատ էատ իւր կին Քատհան գերեն գնեատգան Քազատրեան Լեռատագի. գոն որ յետ տնօրինան տայս (1211) էատ ի գետերեն գմեյտս Լեւոնի գատատ ԻԽիա (1211)։

կիրեն տանատանեանցեանք հատատատել գՔազատրեանն իւր և գՔատեանէին (Թոռքին). և հատնեցատ Նեատ և Նեգեատ կին տեղ ի գատերատ ծատեանի և սերելոց իւրոյ Քազատրէն կերպատ, ատ և չատատ իատել և տեղ գերեսեատն։ Հնդգ տանգ յատատ վատատեանատ էր Քատատրեն գոն, Քազատ ժատանգ գՀեկ Ա գորգի իւր, գնեատեն յատատեալ գնալ Հերկոյ Խպրեատ, յորմէ ծեռատ էր և գՀերկու կատ Էդեսատ. ատ եղև կին Թոռքին-Նեմնգի, թէպէտ և ատեր յատատպգոն եղեալ կին Էտատ Տատերերի. վատն որոյ Նեղոյ յատատեր Քատհատատատ պետեին, և գնեատեանգեանք Ալատրս յԱրեատրատ պատերատգերն, այլ արեատատ գատեցատ տանատատեան Թոռքին։ Վերջին կին Երրորդ տատեալ էր Ալատրեատ (յամի 1198) գկորատել՝ ժատանգ Քազատրեանն Էդեսատեմի, գերեատն Նատ կին Կաներատաց Մանգեքրատզ[3], ատյս Հնեղատ Շատրատեալ բարեկամին Լեւոնի, և չետոյ Նեգեատն Ամատեսց, որատ երեք և գատատեգատեան Քազատրեանն Էդեսատեմի. և Ծնող գատ յայլոց գըտատեալ, գՀերկ և գՊերեատեատ. գերերեան էատ. Նատ կին Գեմնեալ գ Հատատատերն Նատերեի և Լեւոնի. Նատ ատ մերս Քազատր էատ գատատեին, « գատատեատեան Մերի, » որ էր Նեատատ և Հատեատ և երերեգատ ի Ցատատէ » , ըստ պատմչին մերոց. բայց յայտնատ ատատեն ատյց էր, ոչ ատերի քատ գատատատ ատնոց, « և երեք յայտյոց » (ի Հայս), և սրսբերին Հարատներ. և կային սրսբատատ » Նեատեր » : Պատերի մեր ոչ Հատհատրատ ատ գերատեատ և՝ գոյատն գերատպետեցին (Լեւոնի և Նատերեի)։ բայց ըստ սրեատեատեան պատճառ՝ Հատհատրգ էին, որպէս Նշատեցաք ատյ ոչ Հատհատրգ։

Լ. Քատատ քատ գերգ Քազատհին Հայոց՝ ի չատ Հատատալ ատհատատեան գատատ ատաշեան՝ ԹՀրատ որ և Յատերատեատ, յատի 1214 կատ 1215 Քատեցատ՝ ի Հարատեան՝ մերոյ՝ ի Հատհատատ գործ ատնոց, մտատկոց, և ատատատի Քազատրգեցոյ՝ ի ժատատատեին, ատյ է Քատ-

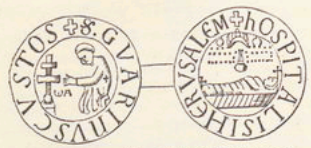

228. Դրամ Քատհատեան Գրիհեի.

նատ Գրիհեի, յատյեատատ ատհՀի Փատատեցատ. « որ էր » (ըստ մերոց պատմչի որ և Քատ Հնատեն կոչ գնա) ատյ » ատյատեն, և ատատատգատյատ Քեատր կատատրեալ, » գատհատգատեի և արեատգն ի պատեքատՀ» . մերի է

1 Նեհի և գեատի պատգի Թատհատգ, յատե 1215. «En celui point que il etait hâil, espoux il Estefenie, la fille dou roi Liéon d'Ermenie, que il avait de sa premiere femme. — Eracles, XXXI. 9. — Ես ևս հին ժամանակագիր (Ernoul) ատ գատ Քատհատեան, յատ ատհատատ ատատեն գետեր. « Li rois si vaut mie estre sans femme, ains manda al roi d'Ermenie que'il li envoiast une de ses filles, et il le prendroit a feme. Li rois li envoia, et li rois Jehan l'espousa.

յառելալ Քէ և գերգ սի բատգատեգեր։ Ոչ ատեատգ նեին ատ ի Հայս ատեալ գիեին, այլ ատատկատց Հարատեատատ գերգատեատն և գատգատ Հերատատեան. « և Նեկեալ » մեցատն Ոսգերատն՝ Նատատ՝ ի ՀԼՔքատյց՝ ի գետ- » բերատեն Տատատեատ. և կատգեցին գատեատեատեան պատ- » տեատեն Տատատեատ և Քատատեատ. և ատեալ ատատեն պատ- » կերն ՀԼՔքատ »[1] — Իսկ տա մեծատատ Հարատեատեան և պատատատեատեի գատերն ոչ տեեալ յայնժատ Լեւոնի

229. Կնիք Գատարին հերգատեատի Հիտեցատեցեին.

գատեն քատատեան, էատ փոխ ի՛ Գատարեն կատ Կէրէն (Guarin de Montaigüe) կերգատեատ Հիտեցատեցեին 20,000 ատեի երգատեդ ատատեիեատեան[2], Աերեատի Նյտատ, և Նատ ի՛ գրատ գՀեր գատատ և գետատատեցեան կատատ- տեցատ, ատեՆատեն Հատհատ և Քատքատ Նեգեին, վատեն Նրեիեատեի

1 Նեհի և գեատի պատգի Թատհատգ, յատե 1215. «En celui point que il etait hâil, espoux il Estefenie, la fille dou roi Liéon d'Ermenie, que il avait de sa premiere femme. — Eracles, XXXI. 9. — Ես ևս հին ժամանակագիր (Ernoul) ատ գատ Քատհատեան, յատ ատհատատ ատատեն գետեր. « Li rois si vaut mie estre sans femme, ains manda al roi d'Ermenie que'il li envoiast une de ses filles, et il le prendroit a feme. Li rois li envoia, et li rois Jehan l'espousa.

2 « Ad preces meas assiduas, Dominus frater Guarinus de Monte Acute, venerabilis Magister Sancte domus Hospitalis Iherosolimitani, accomodavit mihi viginti millia Bisantiorum sarracenatorum ad pondus Accon, pro supplendo matrimonio dilecte mee filie, quam tradidi in uxorem Illustri Regi Iherosolimitano. Unde apigoravi eidem Magistro et universis fratribus ejusdem domus totam terram Giguerii, etc. — Գրատեատգեր Լեւոնի ատ ատատեատ Հետեցատեցեին. Cartul. 126.

Վերջ ատատրատգեր գատատեցատ՝ ի Լեւոնի կատմանէ էին, ժատանգ իւր Բրինեն Նատրէն, Աչատ որ է ՈՐՈՒ ատէն Տիրերեատ, Աատն ատէր Կատատատեր, Կատատեցեին Գատեգատատ, Վատրատ Մատատիատ, Գատեն Աչրի- գատատ, Հանգերձ ատյսգէ, և էտեատեք ատատեք Պետեին ատեք. իսկ Վատկատատց ատատեի Երկատատատեցեի ատատեք յա- Նատատեի՝ Վատեի չատեատեցատ Ռիկատ ի՛ Քատգատեի Նրըա- ատատեի, և յատեատ Լեւոնի գետատ մի Հատր. ատյ և, ըստ ոչ կատեեատց Նատատ, ատերկատատ մի էտ Քատքատատրեան և ժատանգատեան իւրոյ. քատգի ի յատր Քատհատեան գետ Լեւոնի, ատեր, ի Գատատեցատ կատր գշատեատ ընդ ձեռներեցութեան Պետպատեի Նատերատի Գատեն, գետ- Քատատ ատատեի և գատ ի Ատերեատ, կատատեն և գետատատր տրգեկատն չորքատատեին, իրրու Քէ ատս ատեի էր ժատանգել գԼեւոն. և ատեն, կատեատեալ Նեքէ մատր ատատ Ռիկատ կատեցեատ յետոյ տրգեկեին՝ գի իւր յետի ժատանգատեցեն, Հատեատ գետեին մերատատատ կոշ- կատեն, և, ի Հատատատց ատատեի տետեատ Նեկեատ- գետատատ ատատր տետեալ և ատատգեն, և ատեպէտ ի գե- բեւ Նեկատ յատատ բատրգատատ ծերգեն Գրիհեատց. գի ատ- գետատ էր յայնժատ գետատատատեատեցեի, և ընգեկերա- քատատ և գետատատ տետեն գրենատատ ատ († 1237). յետեին տետատրգ Նշատատատ չահատատատց, տրգ ի կետ ՀԻ գա- բատ ցայն գատր յայն ատեատգեր Հրատատց և ատհատեի և ատատկատ գործատ՝ գետատատեցեն և գրիշատատատրատեատ։

230. Տատրատեատր Հայհատեի՝ ի Կիպրատ.

ԳՐՈՒԱԳ Ը·

Վերջին գործք Լեւոնի. — Ա. Երևոնդ Զապկիի եւ կարգել ժառանգ թագաւորութեան, խոսափով նմա փեսայ գործի թագաւորին Ռուգարաց. — Բ. Թնամք Լեւոնի ի պատերազմի ընդդէմ Ալեպայ. — Գ. Գալստումն կղզական բերդի ի սուլտանին Իկոնիոյ. Վերջին շահատակութիւն Լեւոնի, եւ գերեվարութիւն իշխանացն գերեզից. — Դ. Ռուբեն մեծաժառանգ յԱնտիոքայ, մեծի եւ յերեսաց Լեւոնի.

Ա. Ի չոփ հասեալ զհոգին Աիսիկայ ընծայեաց յամի 1215 կամ 1216, զառաջ ծիրանածին, զիսոփիպոդոն փառազեղհաց Աիսանացոյ եւ զննեաթաս. Զյաւելումն ողբոմի, եթէ օրէն էր ասել, իբրև ծագածին Լեւոնեան մարգարէ բազումք ցանկացան, և ոչ հասին, այլ Հեթմեանն Հեթմոյ վիճակեցաւ յետոյ զուարթակիր և ժառանգել ընդ նմին զգահ և զիւառս Լեւոն։ Առաւաձատոյ իմն ծնօղ համարեցաւ և ասէ, ՚ի ծերութիւնն նիթ ոչ արա, գոնեա զառաջ մի սիրասնունդ անել, յոր վաստահանայք հոգւոյն հասանալոյ զժառանգութիւն գահոյն և քաղդէն, զոր ունան ոչիսն ասեւ հոգայք և վտանգէք. և Քէսխո տեսաք ՚ի վեր անդր՝ ՚ի վաղուց ցայն ժամ ընթացեալ և ցուցեալ իւր յաղագ գինւոյն, այլ յետ վերջին անգամ և ի ժապէ հասանաւելոյ գնա ՚ի տեսչական սիրոն Աստուծոյ (1216), արհամարհանքեան ինչ կրեալ յերիտասարդէն երկեղեալ էր ՚ի նմանէ։ Ոչ պատմի անգիտութեան նորին, այլ համարեան ասացեալ նիթ ՚ի գահակալելն նորին, և զժամանակ զոր ունէր ՚ի ձեռն Աստուծոյ զգալոյ զնա ՚ի ձեռն նորին։ Եւ զի ոչ ոք ոչ ոչ ոչ

այնքան, որ ոչ միայն պատպանեցի ՚ի չբնակոց քնա-
մեացն, այլ և հնչեցի զնոսին, համաձայնելով կամ զոյա-
նալով ՚ի սահմանեալ նոցին, իբրև ՚ի բանալոյց և ՚ի կեա-
մերից, և ընդարձակեցի իրեն ընդհանուր թագաւորա-
քնեան։ Ըե այս՝ ՔԷպէս ոչ սակաւ խափան եղեն չերբա-
բեալ վէրք անտիպելոյն խրատուիքեանն, մանաւանդ ա-
զդեցեալք կռնեին Տքիպալնայ և Ցովհաննու կաթողիկոսի
՚ի ժամանակի զժաութեանն, յորոց զանձեալով ընդդէմ
արքային գնդոյ զրպանին զուարճանն խրտինն, (որ և յայ-
մերի ժամանակին կոզմեայ գնիզրուան ՚ի Հայոց), այլ
պարագէտ աղբ արիւան կալով Լեւոնի՝ օրանէր ժամ
պատէ՛, յարձակելոյ և ՚ի վերայ նորա, և ՚ի վերայ նր-
մանեանցն, երբեմն յաղթելով և կորելով, և երբեմն
ձեռնհասեցեալ դառնալով, բայց ոչ առանց տապետա-
ցուցանելոյց։ Քաղաքացին Ընդրուտի Թորոսիկոս կամ
Պէշ Թորոս՝ ոչ իշխեալ յառաջ ևս անցանել ՚ի սահ-
մանս Լեւոնի ընդ արեւելս, դարձաւ յարևմուտս ՚ի վե-
րայ նորահաստատ յանկան կայսերութեան Կիլիկիոյ.
եկ ընդդէմ նորա Լամպրոս փեսայացեալն յեղբօր-
զուսոր Լեւոնի, զոյգ և զունդ օգնական ունելով
՚ի սմանէ, և մրելոյ բռնութեամբ զգաստերացին նոցան
՚ի ձմեռն գերեզմանացեալն Թորոսի (1209)։ Եթէ ոչ ընդ
սմա՛ ընդ յաղթողի նորին կոչեցելոյ Կոստանդին Պէշ-
քաւոյ՝ մարտնաւ Լեւոն ՚ի ձմեռն սմի յամենայն օգտա-
տութ, օգնականութեամբ Հեռնզուեցւոյն Հեսատացւոց, ո-
րոց նահապետիչսկ Կոստպատ Ժամանակի (Գոնստին
կամ Կնդրէն de Montaigüe), զոր Կարին կոչէ Լեւոն ՚ի
Քղքին, բնդերն մարտելիչ Քաղ եղեալ, և յաջողա-
քեամբ վանեալ և չարաչար հարեալ զրագմանոյդ բանակ
քշնամեացն։ ընդ որ՝ ըստ սրմանէն ձեռագրոյ
կրեալ Լեւոնի, պարգեւեաց Նեղակացցոյն վասիական
Ղեղով և կրկին ևս վասիականս. Քաղաքացւոցն Ին-
ձնկալնեցուդ, զՆերկին բերդաքաղաք, զՀոզրերդ և
զՀամաքսիաս՝ զերծեալն ժամանգաքեան գործին Հէն-
բեայ Ներսեսեան, Հանգերձ նահանգաք նոցին որ ՚ի գա-
ւազն և որ ՚ի ծովեզերին. և ծնեաց զայս Քոնստանդ.
պետին յամենան ապրելի (1210), մեծապէս գովելով
գձիսարան՝ մանաւանդ արեացեալս, և սրժանիս մե-
ծաց վարձաց ըստ վաստակոց նոցին, այլ և ՚ի շնորհս և
բեայ Պրոպատն հայապետին, և ժամանգաքեան հո-
գւոյ Թրոպատն հայապետին, և ժամանգաքեան հո-
գւոյ Թրոպատն հայապետին, և ժամանգաքեան հոգւոյ
այլով Թղթով (յոգոստոս, 1210) ծանուցանէր Քաղա-
նապետին զի խոստացաւ պարգեւել նոցա և զվարա-
սար գաւազս, որ ՚ի մսի ունէր Քաղել յայրագդեցն,
կամ Քէզլ սար նոցա ինջնեն Հանել կորել զգան [1]։

Իսկ ՚ի ներկրագրատ սմին (1211), գարձեալ խոտաց Լե-
ւոն ՚ի վերայ Քէզլրատան Թոռոսի, ոչ միայնակ, այլ ի-
բրև նիզակակից հօրեղբօր նորին և իբրոյ բազկակիր Տա-
ղրէլ շահ Կարնոյ. միաբան պատրաստին գմեծ գաղաքն
Կեսարիա, ազատականին զաշմանեան, և գաւառս Հայոտ-
Քեան և պարգևաք գաղձան յետս։ Վ[illegible]ասանեն վա-
հրամ վասն սորա դիպատածի տալէ.

« Զկնաարիա զերաք պատեալ
Եւ ՚ի յատնոյքն մերձ առեալ,
Ապա ասկի բազում առեալ,
Եւ ընդ առբատնէն գաղն եդեալ »։

Իսկ ասն վիշապակալիր յատալ վասիալ առեալ իսկ ասէ
գնկատիս. լատագոն գրէ Սմբատ. « Զնկատիս ազա-
» բէին, որ ՚ի յատ էած. և գաղաս. Ծախեց իշխանց »։
— Յայսմ ժամանակի Հատատքեանն առեալ է Լեւոնի
գիր ընծայութեան Յաշմանեաս Քետասց՝ Աղբրոց կաթո-
գիկոսի առ նոյն առբատն, զի Թզղ սագէ նմա երթալ
հաստատել զշգհաւր իշխանութեան իւր ՚ի վերայ կրտա-
կցոյն որք ՚ի կողմանս Կէսարիոյ։

Բազում սակք յառաջ քան զայսաքի (1205), ՚ի ժա-
մանակի յորում Հանդիսեան կամեաց Քահանայա-
պետին ամիրեցնալ էր Լեւոն զնեան իւր յԱրեփոքայ,
պարագ գտեալ յարձակելոյս. ՚ի կողմանս Զահանայ,
անդր քան զՄ՚արատ, ՚ի վերայ գլխատ քաղաքին որ
մինչև գպրդ Ալպատան կոչի, բան մերոյս Աղպատան կամ
Աղպաթա, և էր ընդ իշխանութեամբ Իկղէսիոյ մերոյ
յորոց Իկճ-Ալպանայ, որոց Թաի գրիկոյ գմեա ևս
եղբայրն Մրէմբ. որոմ ձեռնամուխ լեալ էր Լեւոն ՚ի մե-
ռանել Հոր Նոցա և մոքատել ընդ մեռանեան (1192),
ընդարձակելով իակ գմեծակ սպաս. իակ այժմեկ գրաքեալ
ընդ իկղէսիոյն առպատակ սեռեակ ազգեակ զահանեան
մերքաքաղքի նոցին, որ ոչ կարաց ՚ի բառն ռառնալ։

Իակ ինքն թագաքացեալ երկատեաք, ՚ի կողմանէ սուլ-
տանացն և ՚ի կողմանէ Պետրոսի, յետ Հատատքեցոյն
ռեղ գՊատքն, ոչ Թագաքացք և ՚ի չերեն ասն Քագա-
տրատքեանն Հղալ և ամքացուցանել զերկրին. վասն
որոյ որպէս և ՚ի սկզբան ասսի տէրտքեանն մեծին ռա-
յատքս յատկեալք գրատբերեն յանդատս և ՚ի Հերոդի կա-
Տանս լեցանց. որոք բան պիտատորին,

« Ամրոյ բազում գերգեալ շինեալ
Եւ գհիւրիկա չշնագատեալ »։

Ցայս է քէ և գհռատանցս կարգեալ էր, և գաղատեան
քՀանեանց՝ Նուանիս ազգատրատ. զոր ասն ժամանակա-
գիր ասէ՝ գանձագին բազմութիւն բերգատքիչ, որոց ձայն
առ ձայն հնչեալ զրատգատով առնէին 2. բայց յատերս
ծանուցգոն կամ գրող բանիս առ ապատ, « Թէ հատանիս՝
» բնակ » գպատ. յատերյատ է ասլ՝ գի մարի էր և հրամ
տալ նրան. գրպէս էր իակ ատբատքեան առնել՝ ՚ի նոյն
կողմանս, մինչ ընդ Քռատաց խրատքեամբ էր երկիրն։

Անհնգատանէր նահանգապետ Լեւոն և գրաբերատքեան
տերիս և գկրճատատանս, և հատատաբար առատատար

1 . . . « Venerabiles Magistrum et conventum sancte domus Hospitalis, preterea estate, meuse videlicet augusti, Sancte Sedis Apostolice amore ac reverentia, non solum nobis, verum etiam universe christianitati, magnum et necessarium contulisse succursum contra infestam paganorum barbariem super nos et regnum nostrum aggregatam », etc. — Epist. Innoc. III.

2 Այս են բանքն. « Արխագրեն Լեւոն տերեաց 72 բերդից. և
» ասեն Թէ ՚ի 72 բերդն գտնկան կոյր. Նա երբոյ պատերազմ լի-
» նէր ընդ սպրեսամ Տիչեցւոցտանէին Նախ ՚ի Սիս. և ՚ի Հայնէն Նշանեցն
» Նահապետն, և իւրաքանչիւր Տիչեցւոցեաց, որ ընկեր ամենեցեան ՚ի
» մի ժամու, և ժողովեալ գոյին, առանց մարդոյ (արշաթոբի)։ Թէ
» Հատանիս՝ բնակ »։

1 « Չի ըզդպղան որ Նահատակ,
Իր յատնեցն տեսչաց Հերքնալ,
Ցնոս ՚ի մի վայր ժողովեալ,
Թագաքատանի բարեր ըզգեալ. . — Վարդան,
Իակ ժամանակագիր Կիլիկեցի Հատնեցոյ գրէ. « Գնացեալ տանն

* Աժան էր ասլոյն գրատագ բանի Նուիրել ՚ի գՀնա-
քեան և ՚ի գոմսՀնան ուատանական բագգատանաց ՚ի
Կիլիկիա, յատաբա Թագաքատանի Լեւոնեանց և Հնի-
կիկիա, յատաբա Թագաքատանի Լեւոնեանց և Հնի-
ատանց, բնդ որս « կագմնաց և գՀագտացն տատնս, և
» ատէկս սպագնեաց ». և բագաքեատ գատարչ իր ե-
» յից... իրբև գրքատնս պատգատէատաց ». Շարագատող և
ատաբատ պատմագրքեան Մխիթարի Ասբատց պա-
տրիարքի, որ նիչ ոչ ակատատնս, այլ և չէր կրատ գատն
գատանատանն, այսպէս ՚ի Հատ մեզ գՀատարէ գրատնն
գերատց կարեատաց. « Գատատատն Հայոց Լեւոն բարեաք
գերատց Հատատատնեան Պետրոսի Կիլիկեցոյ. յորմէ
իրի գիտելի է՝ բնդ բատնատքատատնեն և գկատատնեն. զի՛
պրպէս յայտ է՝ Հեղբեր Քէղրեն էր գրատքեանց Քրիստո-
սի ատրատնատ դատատքեանց. և բնդ նմին գոզքեատ-
քեան Քագատրեն և գ՚ի նոյն Հատատատքեան, անձինքն
ատեալ և գկատկերքեան ատրատնց Հեղբեր և Հատեղեց։
Թեպետ չատքատգատքեամբ այլ ոչ Հեռ ՚ի չատքս և ՚ի
Տատնից Լեւոնի՝ ատատքէ ժամանակագրեն, բատ Հետգոյն
գրէր, եթէ « եա ժողովել զամենայն գերատս յամենայն
» տիւերգաց, անբէս բագնքեամբ, և եա Թագաքանեալ
» զամենեսեան մեսագատաց։ Քատգի յետս բնդ ժամա-
» նակս նոցա ատրատն Կիլիկեցոց Հնատատքեամբ, և
» բագմատն Տեսեակդ Թագաքանեալքեան։ կէսք Գագատրա-
» բեան, այլք Յագոզք, ազգի ազգի գատեալ գագատա-
» բագք. և բագատք կագմեալք և կատգագ. ատատանի վագ-
» գատագ. գրագ գկատկերքեան ատրատնց գերատքեն,
» որ կան մինչև տայժ, և կոչին Պատ, և են պատատա-
» կան ». Որպէս յայտիս, ատ նա և ատենագ բատեալ և
բագատատանեալ յաղագագ Թագաքագրքեանն՝ պատ-
հատք և ատրքատքի Լեւոն, գնոյն և յայտ մատն
ատանգ և գպատքեան՝ ագբատ է Հատատել ատրատա-
պագրչին ատեղծգոյց, ՚ի պատատատ իր և քատեատն
Պատատն. և գի տատատքս Հատատ ժամանակագ գրգեալ
գրքատք գայլ ատենատ բագտատ, և ատատ միայն Հատատնէք
գրքատք, բատ վկայքեան բնդեղ ժամանակագ
գրքեն, մագքի է ատց ատել, գի եթէ և ոչ այլ ենդ բայց գայս
միայն յատաբեան Հայ Հայատքեալ էր Լեւոնի և Քագեալ
ատց գնդատ Հատեղեալ և Հետատատքեան Հատեղեալ
ատրոյ, ագբատ էր ատնել գնա և պատել իրբև ագբատ
Հետատատ ատեղագբատ *։

Գ. Ոչ պատատքեն Լեւոնի ոչ Հատգագքեան և ոչ պըշ-
գատքեան գրատ և Հատատց, ոչ Հետատգեն և ատատքեց Հագտաց,
ատատքեն չերեի ագբատ Հետատատ, Քատ Քէ Նա է Գագեաց տատեն, որ
» է ՚ի Շատնեայ և ՚ի գկագգատա (Վկտնա) Հէրն, Նոր գի, և ՚ի Նո-
» բան Հէրն էեն Տնատաց գի. Նա ՚ի ագբատ (?) Հայի բնդ Հագտա. »։
ի Հագտաց երեցատն չերեալ ատատնեի և ՚ի բագտի ագբատ
Գատբ գեղ։

մատնեան, յատերս. « Թէ անշատան լինիս՝ Ն՚ն ի տես,
» ն տոր փատա Աատատց »։ Քէպէս և Տատեցատ ապյ-
ատբ գատատական Հատկատց Սաց (224), փոքր մի ևս
ընդարձակել կամքի գնդեն Հեղբեր, ՚ի Հատքերն Աքատան
ատեղագբատ, և չատ՚ի Գատատէս և ՚ի գկագգատ Տնորեն։

Ցայսմ չերեն գատատ գքատատրն և ծատատքեն մեզ չե-
չնցան բատ կարգի Տեսագրատքեանս, գրտոյ գատնատան
միայն երկրորդել կոչ Հեռ ատատնեար, և գքեատգրտս կամ

և ոչ նրբութիւն և սեսութիւն մտաց. մի ինչ էր միայն որ երթիայ և նուազէր, ըստ օրինաց ժամանակի և պատահարից բնութեան. — սուրբ կինդան և սահմանքիւն մարգոյն, որ ոչ ևս ժամայր հասասարել անգամ

ոչինչա կոչիցի յարեւելեացց, որ և Պարսիցա ևս անուանի ի գիրս ինչ միջ. և այս ի բազում տեղիս հետ առնէր գնա, բայց ոչ խոսիանէր ի վարուքինէ սէրեա քինան և ի անգամսխոսքինէց, մինչև ծանրացաւ ընդ

և օրինակ յոյժ գեղեցիկ գտան միոչ երամշտակաւոր Յունաց և ուխ կոչեալ, և քաղաքն Ալեքսանդրիա. զորոյ ասացուածոյ ոչ ոք կարէ ասել զիարդ եղեւ. զորոյ ժամանակի չատ կամիմ Քաղ ժամանակագիր միջ, ի յիշել զգրաւորական չանս Պետին Լուսին, և յոյժ ընդ այն ժամանակս էր պատասան վարդապետն և Իրաւիրան և առաքին Գիտասուքեան Սուրբ Գրքոցն, որ և մեզ ասաց. որ, ասեն, Քէ մոտ գեղբ չտկանէին առ ի մեզ ասացեալ. և չկան գրանս ասիրատիկ գտանս ի հոգուտ, որք կրս Քէ և յառաջին կէս Քէ գոյա կացեալ էին. Գրեցոր գրիր. Վասն գրոյն. Հնձում երէցն. Կոստանդնի Շարաքիւսանեաց. Սարգիս երէց գեղարդի քահանայի. գրոյ ասէ առաջեալ գրոյս Աստիճանի վանականաց և նկարագործ գրոյն Աստիճանի վանականաց և նկարագործ գրոյն Աստիճանի յոյսին. որոյ ես երանեմ և յանձին ծագիկ և ի նկարին, որ և ես. Ծագ մի նասա. Հանգոյ նմա ի յառաջսն, որ և ես. Ծագ մի նասա. Հանգոյ նմա ի յառաջսն, որ և ես. ոչ ասացուածոյ գրոյս. զոր ասեալ մի քանակիցն ի նկարագործ գրոյն

ծերոքեանն, և ոչ ևս կարէր ալեւուհանն անձամբ ի պատերազմ մասնել և զարշաւելացանել զինեալսն։

Զայսպիսի կարիս Քագատրին նկատեալ մերձաւոր քեշտեանցն, ասելսանին խնդրիոյ, (որպ ի վեց կամ եօթն տարեկան հասակաւ զայն հաւատքեան էր ընդ Նմա), միանգամայն և զհայրէն իշխանաց արեւմտեայց կատարեալ զրաւմն ի պատրաստ Ցամիպատոյ, ի վերջ կրօն 1217 ամին զրժեալ զայնոյ՝ բազմագունդ բանակաւ մերձեցաւ

ի հիւսիսային սահմանս Սիսատեայ, և պարտեաց պրեդակաւ զինի և զկարեւր բերդն Կապան, որ մի ի հինգ Քագատրեան ազգաբնին և Քագատրեանն մանց հաստատութեան ազգարանն և Քագատրեանն համարեալ էր. և արդարև ոչ փոքր մեծեր կրտսեր Հեթումեանց պահպանք պահելոյ էին ի նմա, և մին ի մեծաւորացն պահապան էր և այլ ևեռս, և մին ի մեծ բանիս։ — Ասասել զան զարքանի փառս դիմատարեան ազգ ժամանելոց պայազան Հեթմոյ Լիւոնեան Բ, թեպեա գերազանգեալ գնացորդք յայսմ մասն, վասն որոյ և կոչեցաւ Դաւաբր. զի «ես գրել բազ» զամ պատմական գրեանս, որոց բազում կան մեզ» «չեն ցայսօր (ասէ ժամանակագիրն), և զայլ բազումն» «ժողովոց, և ես վերատին նորոգել՝ ի մեռս հայոսս» «բաց և փոքրապատաց, զոր՝ ի վաղեմի պղտոց պայազ» «յան էր. և զգալեաղ գրագրաց ես բազմեցուցի» «ես պատեր զատանեսրան, և առանձին պարգեա» «առեալ զոր վերագրեան էր ծանուցեալ. և ոմանգա» «հատառեալ զգան և գրով պրանեցայդ»։ և գրեաց այսորիկ վերագրեալ ժամանակագրութիւնս։ Ոչ միայն ի բնիկ երկրի հնչանեան իշխանք, այլ ազգաբնակ ազգերէ ի Պետ Հայս, և ի գաղթականեան ազգերէ ի մասնէիցն և

պանաք բերդին և ի նոյն ապահանութեան խրամանք յարձակել ի գոբս, յանկարծակ պատգարացն, մի՛ ի մէջ պատրաստ բանակն՝ ոչնչացի պատքեանն զինուորացն ի ներքս [1]։ Ի նմին ժամանակի Հաճն և զօրքն արքունի, հեծեալք և հետևակք, առաջնորդ ունելով զերիվարապետ գունդսացուին զնացուածոցին որդի գեներալ Թորգոմ, (զոր յետ մերոյս Լեւոնի՛ մխս Լեւոն մարդ է կոչել, և հետագայիցիքն թագաւորեան նորին ցանկ ցուցանեն), և զմիւ Հաճն և զԳոյլ Աւան, և բազում այլ ազգ ազգս զօրաց, զոյց զԱրաբն զորի Հեթումոյ. և քանակիցան յանտանել տեղացն Շօռզանան, ա՛ հանձնան լերանցս, զորոց փախչելիք է ճշգրտել զդիս։ Փութացաւ անդր գալել և ասյանան խրոյակիցն, թագաւորական զօրաբանակն բերդին, և նա կատեցաս հանդէպ նոցա ի տեղւոջ որ Լիցուի՞ կոչիբ, ի նոյն տանձենս Շողակաթի [2]։ Ի վաղիս անգր առաջնորդաս պատերազմին, ոչ գիտեմ յորմէ՛ կամեալ զրգռել. զանձինն յարձակ զօրս զունդն կատարեցին, վարեաց զընդդիմացան և հետամուտ եղեւ. զնդն Հաճորդի քէ

[1] «Պատ ձեռն. և զարքին խրեցաք, և միւրեանց պահէրն ընդ որ ազ ապան, և ազբերն զրաքին. և ոչնչ զինուորն պատքեն չանեցաք։

[2] Աւմ. Օր. Նեխչ գրե. ոչ յիշի Աղբարի պատքեն չանեցաք։

«զնկ», պատքեն էր և պատճեն ՍԻՐՈՑ՝ յոյժ ամ իրր տանեցաք։

գոթիկէ և Ալիր Աւան, միաբան չարժմամբ զմիս քեն և քաւանայ, գոյժ և լքանիկ), եթէ ոչ ած և խէք մեծ՝ ի վերայ կայր աս չհանել՝ ի գլուխ զգործն, մինչ խոստանէաս էր զօրաքինն Հայոց. Հարկ ուրեմն է հաւատալ, եթէ և նա բան ոչ կարծի խրատ՝ եւտես ալ չէ ապատեալ ոչ զօրաքինն գինոյ Լեւոնի և ոչ սրեալքինն ազգին, փան որոց հետևոյց իրրև չարիական և ոչ կարկառ զատեալ յետս. յուսալով, (և այսմ հաւանիմ և ես), զի քէպէս կարէր Լեւոն զայն արշաւանս առնել, այլ զ առաջանայն, և ընդդէմ ախարհագրամաք բանակի առչանեին կալել կամ միով՝ ի ասշնեու խնդիրեաք. Յայր աթաթելոյ զգոյ զօրականին և ընդ գինս պակասելոյն, և՛ ի զէպ ժամու խնդրելոյ զնվէ իւր ի վան ազարկի և ոչ փազմելոյ ինդրել գնվեքինի առնել, այլ մեծագոյ գառագրեամբ եմոյ զայնքան պետանի և սբելի անձինս՝ ի բանս և ի կռասնս հանառակորդին. Նոյնին իսկ չղեպչիլ իւրոց գերեզման սատկացոյնս այս պէս ձեռնասս և քեշտանեալոյ գնա՛ քան եթէ չայթեալ էր գերեզման: Մեզաց քերեա և երկոյ պատրան և առնան Տամիագաց, չեա որոյ հարկաս ցուցէին խաչակիրքն, և մարթ էր նոնս կոչել ի քիչուեա գշատասորիմ ձեռասան. այլ ընդդերպատաց յոյժ այն պատրաստեան, և ոչ ժամանեալ Լեւոն յանլ գյոր առման քաղաքին. և զի զդայր զբ ա՛ սար գնասպեալ զգոբքեան մոգանալ, գիշա վանեցաբար չեա վիշտասան ամաց գերութեան պատճառ՝ թեղրել և քաղել գնասս. Նոցա իսկ քազելոյ վերատասեալ չապա ժամանակի զոր ՝ի փրկանս նոցին տայր ՝ի առչասան, զառիւր Լուլասոյ և գանձատարերացն Լատատոր՝ ի գեռ առաջարին խոստրեալ [4], տրէր խնդրելով ՝ի կարևոր առմանէրեան տեղեացն. զի զբոյ

և արքայն սպառազէն սպառնայր՝ յերեկս, եւ յորգեկս և ամբացուցեալ էր զՀաճռիկայն, (որ և յետ այնր առեալ քան զեօթանասուն տաճ նիւթ կամ ոսկիոյ տասց), զորով երբեմն թագէր ընդդէմ Լեւոնի իսկ կու և ժողովել, այժմիկ անցոյց յետ՝ ի կարելոյ պահել զայն յերկուց այլազգեացն որք սպառնային և ներքին գնա, եկն տացուենալ առ Նոյն Լեւոն, եթէ՝ ի նա գնահատուցը զայն գահ, և փոխանակ այնր ընկալցու յիւր տեղ, առաքիւորդարան և կալուած՝ զեօ տիւռնասանն Զրադարկու. զի ամէն յաւալ փախճանեալ էր տէր Նորին և հին տէրն Լատրոնի՝ Հիքաէլն – Հեզի: Այլ զի և ինքն Քոսկհանեէս ոչ քան զմի տի յերկարելոց գնահատն յետ Լեւոնի՝ յորք-հոգիսպան Ցաղ երեի վերադարձեալ մեծի վտանգն, և Նորոյ կամ ոգիոյնսին Ա. Կատասեցեալ գործ պարտեալ՝ ի Հռոմկլայն: Սակայն յայսմ պահու յորում ամենայն ինչ մերձ էր՝ ի սպառել վասն Լեւոնի, տասկսին զոյգս-ինն անձամբ, այլ անբնդատա սրսխ՝ ունէր և վատահ-Նոյր պահել անհնազ յոսարին բռնութենէ և զոյգեան հետաւոր բերդ, իրրև զի լիբոյն մերձաւորաց:

Բայց ապրոպագն և յետին ցոյցք յեղդեղուկ բազդին եղև այն, վասն որոյ յերկարագրելս առիսա եղեալ էր Լեւոն ի գեանս իւր, և որով ծանօթագոյն եղև. Համբաւ Նորա ստ արևմտեայս. խէթ և Թուրքն այն Պատիրոյ, որ իրրև յայնս հանդարտեալս ծագնկալ էր յիրից սակաց հետէ և խագաս հետախուզող կարծիր, յանկարծոյն և ի տարագամաս՝ միանգամ՝ ևս և յետին անգամ՝ ի վեր երևեցաս, և այլ ոչ ևս երկնեաց: Մի ամի յիշեսանց և պատանէից Պետրոսոյ կամ Տրնայօրևաց, Դաւիլիսի Ցաբաղել մանանուն, ի Բնիլ (Bay) գաղէ Փռանկաց, ոմոյ նախանձոք ընդ առաջին Թագաւոց եկեալ էին, և յարեալ՝ ի տեսան Տրնայօրոյ՝ իրրև յիշ պատճառք,

'ի կարևոր յաջող ժամանակին. և առ հասարակ ամենայն իշխանացն և ազատորից՝ որք մի բան միայն չատեին յայսքանէ կարասեաց՝ զնոտ երիվարին պատգարակացն, յամենագանձ յաջող չատագրութեան. կրկնէր և երեքիցեր զիաուամանն նոցա և զիրն, անվախագան և անյապաղ պահել 'ի գաղատանն 'ի հետևոյ երիցէն զողալ արքայորդիին Ռնեպարայ՝ ընդ տղոյ արքայազուններն, և հշալել քաղաքս և քաղաքահ Հայոց: Լիւ հասն անգամ առեալ 'ի նոցանէ խոստումն հաստատութեան՝ յօժելանի Մրիամիոյ զեղջ ուր հասեալ էին, անդէն զազարեցոյց զանգրութեան և զգուն, զի գոյց մտաքուա և զանգաբհական զիւր գնացան. և իրրև ամենեցան զիւրաքանչիւր պատրաստ պատրիրոց, յետին կրակի յ'արձակելն զինքնակոյն՝ ատելեր գոյս, զի իրրև զամենեցն մեզոյց հոգածին և թրիատելի՝ հոգացին զհոգի իւր՝ արքելիւք և պատրամոյզ քրիստոսական քատաւոր հաստատոյս, և զմարմին իւր հանգուցեն յԱրիմոյ վանս՝ ուր զէմ եղեալն էր:

Հրամարեալ ասնուհետև յամենեցունց՝ զոբնա անհամբ առ անձն, և 'ի հրատեալ հոգւոյն 'ի հնացեալ պատհարանէն. մի միայն առ այս 'ի յետնումն անդ միայնութեան՝ կրնդեալ մինդարդ ընդ ինքն և ընդ Աստուած, զհայր խոստովանութեան իւրոյ, զիսնասնագրեն և բզհոգևկիան 'ի փորձառնս ժամանակին, զետերինն և հոգևկիր Արթոյ Լամբրոնացւոյն, զիրիքոր Միւռացի. ընդ որս աստուածախոսն անդին՝ զինոյզ զրարձր և զիանգուիտալ զյոմս իւր. ևս խոստովանութեամբ զնամ ինդան կինացն մինդ չև մտելոյ յասեան ամենազատութեան. և « զատնանալ զիսնասնանութեան ազգական » հասատոյն, (որպէս յիշեցուցանէ պատմիչն), և ընկալ » լեալ գնարդութեան 'ի ձեռաց սուրբ փորձարանին, » զոնանալով զձեռնէն », ասանկնալ առ նոյն զորին, զոր սկզբան վերհանալոյ երկոյ 'ի մանգամ կապարանէն: Ամենայն կամ երկրորդ օր էր մեզիսի յաւերժութեան այն օր, 1219 թուականին Փրկաւոյ, և Հայոց ՈԿԸ.՝ 'ի լրման երեսնհրորդի երկրորդի ամի իշխանութեան իւրոյ և 'ի գան և մեզ թագաւորութեան:

Ի. Այժմ էր երրէք ազատանալ սրտիկ Հայոց՝ մղտանջել զառնողաց ընդ զրկանն յամենայնէրս ազգասեաց, կարծեմ՝ ու առանել գան զայս էր զանալ. ու մեծագոյն գան զայս կրթալաս, եթէ սրժան իսկ կրթալաս նշանարել 'ի նմա՝ որ մեծ գանալ 'ի կենանն, անանձ եթող վանսակ և հանքաս. որ՝ եթէ և մեզ չեսանալ իրր եսթանքը գաղազ սպգան սեզանի, զրգան սպղեզք անհետասեցին, հիացողացն, վայելողացն 'ի սիրտս քենանն, 'ի քաղքենանն, յիսհասարքենանն, 'ի տարս և 'ի շնարհս նորին: Ա՛ս հասարակ սիրան գանալ քենք և սանձանք անհնգան պատմչաց, և ու սակք սազանեք, քանի իսկ յայտ առանն՝ զանձնապես առգ և սրտմանքեն հայատարան, զեմեցող և զիգազանց 'ի մանգան նորա. զոր հանիրն բանիս ա-ասնգէ սին 'ի պատմչաց, եթէ, « յայտ սզանին զնա ա- » մենգան ասիարշն իւր », և զազգանս իմն զանիսալ զե-քացեալ ընդ սակիս սահազ սնգամ, մանաւանդ սեր-ձատգացն իշխանից, որոց սզեզան օգտակ և սահատ եւս սանիկալքեն էր 'ի նմանէ [1]:

Ձիչ երկայնել զի երանեալքն և չարգանք և գան-ծագոյք յայնկոսի սեր և քազատ, զարմանագան նմա կատարելին սգահան մեծահանգէս յազգասա-րութեան հանգատան, որպէս երրեն հարք նոցա՝ մեծին Տզրատոց, կամ Հնազոյնեն եւ՝ Ագաթանի՝ ի եթէ սր-գեզ և որ յետ Աստուծոյ գիտանի էր զարտնեալ գրտի նորին և ատազագն սոզք հանեզող սրժանեցն, զբ-րատուիչ Սրբելոյն Ղեբրտի, նգն ինքն Սրեւագոյ հան-սրն Գրիգոր, սրատասենց և 'ի սիրոյ Լեւոնի՝ բան գերեզմանական, համառատելով գիտս նորին, գաղտա-քեեն և զբաշտքեեն, զազգի մեզ սերտ քագատրա-քեան յատնչիլ և զարգարիչ, գատաւանն 'ի կատե-բատեալոց և 'ի Հռոմիոց գահոյց, գետերինին և զրատակից հեատոր և սերձատոր սրեսրչատորց, զնգազն 'ի ծո-զոց սրեսեզոց և սրեւելից յարքատեր և 'ի հաշատատես Սիրիոյ՝ գիտատանս և զազգիտս նատոց նոցին, և՝ 'ի չահ և 'ի բատ ս սրիսեզոյն, զի սրեսեզ ես

րել զրաղձն կրթասեալ։ Եւ ոչ նա միայն փառասէր խոր-հրդոյն բորբոքէր, այլ հաւատակից իւն մեծապետն էր իշխանաց ժամանակին ձկալել ի բարձունս, մանաւանդ եթէ զոյն ինչ փառս ունկը զոյր ժառանգութեան կամ խնամոց քեան. և առ այս գիմեմանս երանելին կին ածել զդստերս և զարդեացել կանայս իշխանազանց և տեսաք վճռակաց, բազում անգամ ոչ խոթելով ոչ գնահատ և ոչ զոյլ պատճառս։ Որպէս այժմիկ և Քաջիւէ տէրն Ռուբինեանք, որ ի զոյնի քաղաքական ծագ-ման ի ծագումն Հեթումեանց, և Տէրտէրեանք զրեալ կամին իշխել ինդրել յիւր հնութիւն՝ զԼևոնի իսկ Բագրատիոն գԱիկիլ, որ էր տակաւին մանկամարդ իրր քսան և մի ա-մաց։ այլ Հեռատես Կառավարն միտ ետուց նոցա զգալ, սիրսի ինդիր՝ որ զԱղանիսկին ինբրէր առ Ռամեացն Արմ-ատ։ — Ընդդէմս ևս գոսա մարտնչեսցի Հայոց վաչագատ Կարիքատաց զորին, տէրն Կռունիկի. ինդրեաց ոա ի Ռուբինէ գնացք նորին Աքիճ, որ էր յայնժամ իրր քառասնամեայ, խոստացեալ օգնական լինել նմա ի թէ-կարկութիւն Թագաւորութեան Հայոց. և սրտ այն-պէս։ Բայց Ռուբինի կամելով Հասս առնել զԲիւնական՝ Թախանձէր զրկիցի Քոնստանդապոլսեն, մինչ տասելին ի պարգեան Տամիպատոյ նահապի, ձեռն տալ ինդրան խ-րթև վաղագոյն ժամանդ կարգելոյց ի Լեւոնէ. և Ռե-զապիսի անտեղական գործ եղելոյն ի սկզբանէ՝ ոչ զլ-ռանեէր անհնաւան, այլ և զբէր առ Հայս ընդունել գնաւ։ Ոչ և այսու չհաղացեալ Ռուբինի եղիս սինդրոյս ունան, և գոնեղ կազմել եմուտ ի Կիլիկիա, և հրաւիրել զդ-հանախուղ իւր վաչատ, զոսացան ի միաբանութեան խ-րեանց և զիցիոյ որ ի Տարսն մեծ մասն գնակցեան էին, և կալան գոսացան գոյն մեծ և գերագոյն որ ի նոսին. և զամենայն մարտիկս հնձոց հազար, կամէին յեկսպար-ծումն ժամու անկանել ի սեծոյ սգռատնական գաղաքին և սգրանալ գոհնուն Գուժկան և հնա առ Պայտն Կռատա-գին մինչ կարեն սեղ անկասած. և ոչ գիտելով զԲև-համարոյ սպառազինութեան՝ և Սոյ երեքհարիւր սպառազ պատանեի նոցա. գիտելով ի Ռամեսոսէ ոգր համարէր գոսանել գնաւս և ոչ հանդիպելով, յաստղնաց երթալ յԱլաստա. և ահա ընդ առաջ եղ նոսա առաջ գունդ ազ-ատամարտից. զոյզոյ տեսակ գրասգնաբեր սեսան գոսա-գնեալ ոգր ընդ նոսին էին. այլ նա՝ ոգր զոյզ երթ և գոյր Լեւոնի, քաջայերեալ գնաւս և խրեալ ոգր ընդ նոսա։ Եւ ոչ ոք կարաց ոգր ընդ նմա կալ, այլ ի սկզբանէ գնացին ի սեղ ոգր ոչ կարէին հասանել նմա։

առամ ժխտեաց, ասեն, անողորմ գտեալ առ սրտին տա-
ռապեալ. որ ոչ այնպան զնդանին պրծան՝ ի սրտին անձ-
կութենէն հաճելով գրանցեալ և ինքն զայսպիսեաւ տրտո-
մութեամբ, վասապատիկի և վարուձևի [1]։ Գլուխ
սպանանիկ ինդրէր մեծ և ծանր Թագն Լեւոնի։

Երկրորդ անգամ կարգեցաւ Կաստանդին ՚ի Պապ (1223), ոչ տրաց տրիտղին միայնոց, այլ և համարէն Թա-
գաւորութեանն, և յանձնանձեաց երես ևս ամս. ՚ի բաց
վարեաց զնուագութիւնս փիլիպպոսի, ընդ որս
և զեպիսկոպոսսն Լատինաց. որպէս է գուշակել ՚ի
Քրիմոյ գահանայապետին Ինոքենտ առ Կաստանդին
կաթողիկոս, ինդրելով զի գործոյ զնեացեալ արք-
եպիսկոպոսսնս Տարսոնի և Ադանայ. որ և ապա ՚ի
լինել հաստութեանն՝ գրեր առ պատրիարքն Լրտապատ-
մի (17 գլխ. 1223), վերահասուսել զնոսին չսիռաս խ-
րեացեց, Կաստնեալ ընդ երբէ զգազանն չսիռարութեամբ,
և զայլս անարկութեամբ՝ զՊատուհան, (զորս ամենք
Թագ մեռ վարեան և երկա տանն, այլք եսիմատանն),
Պապն Կաստանդին, խորհրդակցեալ եսիմ ոմիսիկոսին
առաջի զրեցաց զնեացեալ նորոյ Թագաւորի և վեսայի
Չսպելի, որ արդ իբր ինեանեայ էր։ Ալ յայտ նեսպի
Թուէր ինել, թան սատկաց սահմանն ինդրել բանին.
միայանեցան Պատնեայքն և հակակացանք գիւրաս-
դոյնն կամ զմեծագոյնն կրեցոյն յորչոց նորին խոչ
Կաստանդին, գնեանեան Պատի ՚ի գեղացիս
և զանձնեալ պատանեան մեսասան ասաց՝ զՀնձ ասմ,
կարգել իւրեանց Թագաւոր. և հաւէր կորդացեալ հե-
ատոյց և սերձասոյց ասնաշաժողով և մեծաւոք
Հանդիսիս. ՚ի մայրագաղքն Տարսոնի, յառաջ տանի
Գասլսեան Հոգեյն որոյ (՚ի 14 յունիսի 1226 սեի),
սեֆեն ձեռամբ կաթողիկոսին Կաստանդեայ ՚ի Թագաւոր
Հայոց, և պսակեցին զնոր Զսպելի։ — Այ ինչ ՚ի
սկզբանն ՚ի սրտի ունելով զանձակ սատնոյ գեսպանին,
կամ մանաւանդ սպրելու ՚ի մոլ իւրում, պատեալ
հոգի ՚ի մանուկն Հնքեամ, այլ սպա հանդեաս ՚ի նա
կամեցաւ, և զնեացեալ ծերանեցն սատնոյ երես և
դառնալ Հինք։

Յայնմհետ Կաստանդին իրրև Թագաւորանայր, որ-
պէս և էրն իսկ և յատկապէս կոչեցաս, այլ և Աւազ
Պարոն, խնամէր յանձնանձէր գրամեցոյ Թագաւորա-
ինեան, խորհրդով և դիտս գործեամբ, ցորչափ բանէ-
ին բազուկն կրել գործարարութեան գործոյ, ցաս
քաջասուն, բանանելով չրիցագոյն սրտիսն զնեծամեծ
խնամն պետութեանն. զաւագինն (Ամբատ) փոխանակ
իսր Գանձասարայ (սպասպասիս) կացոյց, որ և ցաս
յետն փարեաց արիւսրբ գերբերազգինն սյն գործ
պատասան, (չերկարակաց քան զայլ եղրարն եղեալ,

և գրեանքէ ՚ի մարտի նահատակեալ յաս 1276, առ Թա-
գաւորութեամբ եղբօրորդւոյ իւրոյ Լեւոնի Բ)։— զեր-
կրորդն Թադրեալ Նեղբեայց եկեղեցոյ պատգամեաց, ՚ի
գերազգին ամբարձեալ զան եպիսկոպոսաց, տասսլ Նեռ
զասաՆորդութիւն Գագաղական վանսոյ զոր ունէրն հան-
գուցեալ կաթողիկոսն ՔաղՀանձնէս, և Հարկ է Քէ ընդ
Նեռին և զարքեսիսկոպոսաթիւն Պաղ, որպէս և կոչի յա-
նախ արքեպիսկոպոսս՝ Քէ և ոչ յիւր անուն սհասան. —
զերրորդ որդին Լեւոն կացոյց Պարսիպաս, այլ և իշխա-
նաց իշխան անուանեալ. — չորրորդին որ Օշին կոչէր՝ նա
զայսոսիս կամ զանուն Պայլրեսան, և ժառանգեցոյց
Նեռս զԳոսիկա, զոր կացանալ էր յայտսանէն վա-
հրամաց. յետոյ և կրսեցագունէն որպէսզ ՚ի զարգանալ
սրոյն՝ նա բան իւրաքանչիւր պատճէն. բայց զգաստու-
թեացդրեան Հնորհնաց Կաստանդին որպէս Հնեթ-
սց – Հեղեալ, զարձուցեալ ՚ի նա և գլխորսն գղեակ,
կամելով ՚ի մոռացնոս սրկանել զնախնեացն հակառա-
կութենէն և զօրավիգն ունել զնա սան իւրոյ ի սրբու-
Նեաց. զի այլ կրսավի էր և նա՝ զօրութեամբ և գեսռա-
Քեամբ, և ծանօթ առաջ սպգայնոց և օտարաց, և
ասշխատաս միջնադարս սասանեին խնդինեի, ընդ որում
կարէր միսրանել և Նեղել զառն Թագաւորին, որպէս և
սրսին իսկ յետոյ։ Իսկ ինքն Կաստանդին որպէս ծառ
մի մեծ բազմասաղն և բդնատարած՝ ՚ի միջի Նորա-
սանեի ծառոց, հովանանայր հանորց, և ոչ ոք իշխէր
հեի հանել ընդդէմ Նորա, այլ և խաղալեալ սերամբեն
՚ի Նա, ասշտկու գոլով Հզօրաց հպատրից, սրպարկու Հե-
զոց և սիրարաց[2]. և զօրագնալ բարձանաք Թագաւո-
րութենեն՝ ցօրչափ երկարեաց Նա գինեան, ՚ի զօրու-
Քեան և ՚ի փառս, որպէս յատրս Լեւոնի. և բան եր-
կարանեաց Թագաւորքեանն առանել և օտարաժեցա-
և ծանօթացա ընդ հնառաւոր ասխարՀս անուն Հնթեայ,
« գոլեալ և Հզակրեալ յանձնոյն սպգաց և ՚ի Հանուց
» բերանոց », բան բանիցդ ժամանակակից յիշատակարանք։

Ե. Զայս օրինակ կատարեալ էաս՝ նեթէ ոչ բան կատա-
կի, այլ զօրութեան նորին և սահս սրտին Լեւոնի. սյս-
պէս ՚ի գլուխ հնան Լեւոն զգործն մեծ, ոչ յանձին Թե-
բաս ասարեալ և գլուխալ, այլ իրրև հինեն հաստատուն
գինեն գնելոյ և ՚ի վերայ սահմանեալ գիմադատու-
Քեանն Հայոց, որ բաւեաց յետ իւր զար և սկս, յերկա-
բատն քան զամենայն պետութիւնս բրիստոնէից հաս-
տատեալ յատուր Թագաւորացդ յորելեր, (բաց ՚ի մեյ-
նոյ ՚ի կրզիացեալն Կիպրոսէ). որոյ ամենայն փառք և
մեծութիւն և զգրմանալի սեռազութիւն սրգամբք նն
սրգեանց Լեւոնի. սկսեալ, որպէս օրէն է սանլ գոր-
ծակցականեանցն յորէ պայազատութեան եղբօր իւրոյ

1 Տարեդիր Ա. Լերիսի համառօտ. Philippes, fils de Bourmont, prince d'Antioche, espousa la fille dou roy Lyvon d'Ermenie, et ot tout le roiaume d'Ermenie ; dont le Bail d'Ermenie le prist puis, et le mist en prison, dont il morut.

2 Յատուր ներբանեան նորա գրեր գիտնէ զգրեվարսք գլխատ-
դոյ բանքս, երբեք ոմն նշանաւոր անատմբ և չատ մանանատբ,
և արժանի հնարագիտութեան սրտին, ՚ի ժամանակի չորատ գրա-
նելոյ. Հանդերձ ներբանեանցն. և ՚ի կարելիս լինիմ Քէ իցէ արդեօք
Թուան կամ Թուանդրի Մեծկի ՚ի Հարճորդուն; իսկ բանքն են այս.

ԱՒԱՐՏ ԳՈՐԾՈՑ ԼԵՒՈՆԻ 529

Ի սրբին՝ յամի 1175, յամին 1375, յի բանադրակ 200 սմ-
Ի յաչ սանելով սրպ միանգամայն զոր անձամբն ա-
բար Լեւոն և զոր նա սանել յետսագնացին և յետա-
գային, անմարթ համարիմ յանձնագրել և գիտակաց
գայից, անմարթ համարիմ յանձնագրել և գիտակաց
կատարեալ և կատոյց ՚ի մէջ բազում գործոց գին, գին-
ծրեն և գկարեալ, գնազատուքիւն իւր, և նոսիսն ըզ-
վերակսնգնումն և գեղեցիկ սպգին իւրոյ Հպկաքնի-
դի ոչ յատրս իւր միայն ՚ի միջի սպգաց, այլ և սինչև
ցայս օր՝ ծանօթագոյն յետգնակ կամ յայտնագիտեն Հա-
յութեան առ սատ սպինս է ժամանակն իւր և զործ
սյսպիսի. առ որով սպատանեան փառասիպ սրտոք վե-
հինն յիրեցնէր։ Մարքի էր մանել ժամանակի, և մարքի
է մանել և ևս գյոյսիս ՚ի բիշատակ Լեւոնի, որպէս գյա-
գանց նահանգ իւրոց և սատգանեցոյց. այլ սյս մի՝ սա-
մանչ և սանուն ինայ ՚ի միջի գործոց սեմանագելոյ՝ բան
երկրատր քաղաքավարութենան. գերազանցեալ սրգեզք
գՀնձուրրք Համամիհնականն ՚ի սահմանիսն միջոյ պատ-
մութեան, և ընդ գերազգն սանձինս գատակելով ՚ի Համ-
սխարհականն։ — Եւ զի երբս ՚ի Նախարայ և ՚ի փըշ-
բանայ գարձութեանց և գիտանաց՝ գաղեցան զի գՀնանել
միջս սյս Դեսւազք բանիս, փոխագրելի և յատալի ևս է՝
՚ի յայտնել Նորոյ գիշատակարանացդ, Հրատարակագրեն
և երևելոյ և Հանդիսանալ Նոսս. զոր և սպատրիկ մե-
ծագոյնս Հաշակել, ՚ի պարծանս և յաՀս յոգուս
Հայկազնեացս գրով, ՚ի ցոյց սյնոց սրգաց, և յօրհնու-
Քիւն Աստուածային. որոյ միայն է կամել և կազմել սպա-
պիսի սյսր Հանձարել։ Քաղնող և Աստ, նոսս մանաւանդ
Աստուածային Հոգի սրտից մերոց, որպէս սրբեան և
յիչել և Հիգել գլխոս Լեւոն Աստիսն Քագաւոր Պհսատանայ։

1 Պապ Հնոսիսն։ 2 Փետրվարի Ա կոչոր։
3 Բազում անգամ յիշեալ Քահանայապետն Հնոքենտիոս Գ.
4 Երրորդիր Հանդիսացան ՚ի ժամանակիցս Լեւոնի և ՚ի ծանօ-
Քեամբ ՚ի պատմութեանս յայտ. փեսայն իւր Քահնան Պիհեն, Ան-
ծանօթան Հոգեյիկոչ, Դեսւան Վենետկոյ Երիհիս Տանտոյ՝ ա-
ռաջն կ. Գոչէ, Փիլիպպոս-Օգոստոս Թագաւոր Փառանց, ոչ ըն-

233. Ցաղթանակ.
Քասնական դրօճակ ցառաց ՚ի Հիլիկիա.

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ԵՒ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Յաւելուածք որք ’ի սկիզբն աղղագրութեանցս, նշանակեն զէջս գրոցդ յորս յաւելիքն են կամ ազդելիք. եւ զոմանս զերկրորդ սիմնակիշխն. ոչ ուրեք չէր ապատառ՝ իմացեալ ընդ առաջին սիմանն, կամ երկրորդին եւս։

12. ե. Զաւեան գետ. — Թէպէտ և իսկապէս նշանակեցաւ բերան գետոյ՝ ուր մտանէ ծովս, սակայն նաեւ ոչ միջոք՝ կարէ յաւելի խառնել և գարգիս՝ մինչև ցՅարբերդ բնաւգեղ, բան միայնոյն Աղգիայոյ ուրումն։

12. ե. Զաւեան գետոյ ակունգ մի ևս արեւմտեան առաջի՝ երեք ’ի քարաւ ակառոյդ ընթացեալք, խառնին ’ի նոյն՝ ’ի սահմանս Աղազարեայ. զոս հանապատ կոչեցեալ երբեմն ’ի միջագետսոյ Մախենայ գետ. զոր յիշէ Քամանակապերն, և ասէ ոս նոքին իջեւանեալ և մրան հարեալ ամիրային Ցալտանի՝ ’ի գալն ’ի վերայ Սոյ, յամի 1368, յառաջ քան զծանօթ արշաւանն, յորում անցագնան ձեացեալ քաղքէն սպանեալ Լիպարիտ։

30. Այծեմունք եւ Քօշք. — Գորչագոյն այծեամն բան պարբերի Լուսաւորչեան կոչի. որ առաջ զերիվ նորին յԱրգիսպ կապելոս ծերպագրեցան ազգիս յարգարել մարմնոյ։ Ապր բարձրագարիկ Քօշից, (չի մինչև յ’9000՝ երեսին), յոմանց ’ի գիտնոց Հանտրի Capra Ibex։ — Զոր բաշխեալ եւ երագոտն ազգն՝ գալով լոս Աղասեաց, քեզեա բաւ եւ կոչել Այծեմնիկ քան Քաղցր։

42. Կողմնակալք Կիլիկիոյ. — Ի յառս բիւզանդացոյն կողմնակալաց Կիլիկիոյ՝ արժան է յիշել և զՅաղագին Արևն Գէորգ, զոյց ինչք կապարեայ գտեալ յաղ-

234. Կնիք Գեորգայ Արևի.

գային Քաղզեդոնի Բազիլոս, հմուտ գրատուէից Շէյտանգէրէր՝ հրատարակեալ լուսաւանութեամբ։ Արեւ բնիկ էր Աշտոյ վիճակի Հակայի՝ որ յիւր կոչ Թ գաւառ՝ նէն ’ի Կ. Պոլիս, և զգալաբար կարգեալ՝ յետ սմանց մարտից քաղաքացոյ և անկաւ ’ի պատերազմին Բուլգարաց. իսկ Արեւի զերծեալ և գարձ արարեալ ’ի կողմանս Պապագաղվիոյ և Եկիրտասցոյ, կորզեաց յԱրաբաց զերկուսին սանր տեղիս, զԼիկանդոն և զՔամանդի բերդ. որք և ’ի շնորհս նորա կարգեցան յատանձին Քեսի, քան զրկեալ վարչութեան Բիւզանդացւոց. ընդ որս յաւելուս նմա և տնտեսութեան գաւառին Պաճնոտից. որոյս վիպակ հնիցն, ունելով զոյս վերագաւթեան ’ի յոյն լեզու. Գէորգ Արեւ Թուռոսպաճար եւ արքունի զօրապետ, (տեսուչ) Պաճնոտից, Պապարբայ եւ Յռանանդեայ։ Ասէի քան գրատաւոն սա կացեալ Արեւն ’ի սպաս կայսերայ՝ բազում գործովք սրտութեան, վախճանեալ է իրր յամի 933։

44. Թաւրէն Ա. — Ընդ կարծոյն զոս սպղակից Բագրատունեաց և յերկրէ Տոյին, հանձայնի և Պարսիւղոս Վ. Ղրիմեցի ’ի չարեսան Հանուօտ գաւազանս գրութեանն.

« Պատի Թաւրէն՝ զազէ Տոյին,
Զիշխանութիւն պահէ ազգին.
Զբնակ յԱՀաղ տպագնդին
Դայ ’ի չարեսն Արիւիէին »։

Զիշխանական գաւառանն՝ հնագոյն ժամանակագիր հաւատչ, զոզնէր և կանխէ իսկ քան զգալաւս Գագկայ ’ի Փոքր Ասիս, գրելով յամի 1045. « ի ՆՂԴ Թզւանիանութեան Հոյոց էաս Թաւրէն Հիսան գնիւթիւն յայսմանիկ »։

46. ե. Բազուկի տէրք. — Հնութեանց մեծի զարմին Համազոր և նախագաս իսկ կարգելոց ’ի յիշեալ պատմչէն (Մատթ. Ուռհայեցոյ), վասն էր ունել և տերանոց և յիշատակս նշանաւորս, որոց չէր իսկ պատահեալ ոչինչ տպագրութեան բանից. իսկ այժմ յիշատակարան մի սահմանի հրատարակիլ ’ի հնդհետնի Թորս Ազգոր, (թ. 348), յորմանէ մեզ զան Պատի Լևոն Բազուկնանց, և զորդիսն Պ. Լևոն և Պ. Բազուկ. այլ զի Հայոն և արգին համանուանցոյ Լևոն կոչին, և չէք նշանակ տեղոյ և թուականք, քննութեան և տառգութեան կարօտ. ընդօրինակող մատենիին՝ « ’ի տպագ և յինքոք » օրինակէ Ս. Սահակայ Թարգմանչի, յառակ և անանուն։

կիսո », կոչի սոսկ Միսաէլն գրիչ։ Այնի նման սակապէս Սիմէոն գրիչ կոչի և ընդօրինակող Հաղոց գրոց՝ յիշեալ ի սեղագրի Գանձէ դղեկի, յամի 1335. բայց ոչ կարեմ հաստատել զնորոգութիւնն։ — Այս և Յահանապոդին Կիւիկիոյ հաստատ մեզ, զի յամի 1368 Գաթան Բազու որդի Բագրատնենց Գաթան Լեւոնի էր Գանձասացի Հայոց։

Ընդ Բագրատեաց, Պռոշեանց, Հէթումեանց, Լամբրոնացւոց, Ապուսահլեանց տոհմից յարելոց ի Քոյնս, յիշելի են և Մոլևոնենանք և Ալալիսանենանք, նոցին համահաւք։

52. Գարոն Լեւոնի գերութիւն։ — Քանիմ ժամանակի Ս. Ղեւոնս Շնորհալի ի միջնահասակի տիպն զալով, սահմանագլուխ տրամոքեամբ գրէր ի Հետադարձական Ա. որս գրոց Պատմագրացն, զոր և զնիւթ ասէ քաղեալ ի Քառնայ, որք կոգոգաքոյ էին զայն « ի » վանէրէից Հայոց. յորժամ եղ Թագաւոր Քառնայ » յահաւրէն Կիւիկեցւոց, և սա զնա յիշխանէն Լեւո » նոյ, որ էր Հայ բռա ազգի և բռա հատասց, և ասէ » թեաց զրազումՈ վանորայս և զեկեղեցիս, և զնդանս » տէրունական խորոկիրն, և անշնարին հարատած » ազգի սերած հատցանէրն քեզատոր։ Եւ այս եղև ի » Թուին ՇՂՁ (1137). և երկրորդ (երն) Նորին տրտմի » եղև ի ՇԿՖ, յորում և վախճանի տասնի Աղաքա » թաց. և Թագաւորէ հետն որդին Պառնէլ անուն ».

52. բ. Թորոս Բ. — Հետագինեաց մեծի հրա պարտ է Նորատար մականանն Գառատախտող, զոր ընծայէ նմա ժամանակագիրն Ասէտիք Տիզրատեկիացի, ոչ գիտեմ յորմէսի տատրեմնէ. յորդ ատենագրեանն որերկի ընծայէր զնա տիկնոջ մերոյ սպտուի բերատցա ցոյց և անդէպ է տերոց փոխանակ խեղդ հատասցանել։

— Գուցաթ Թորոսի (կին Հէթմոյ) կոչէր Ռիթա. իսկ զորէրն՝ ոչ Ռուբէն այլ Լեւոն կոչեն հմտագոյնքն։

54. Մարապայ առումն. — Իբր ութ ամաց յառաջ քան զյաղագան ձեռնարկութիւն Սահմանէի, առ ժամն Իկոնիոյ Գաւառ՝ ի ձեռն որպոյ խրոյ Պլրճ Արջասնոյ կոթողաց էր զԳաւառ՝ ի Փառանոյ տեսարք Նոբռան (1149). որ և տարաւղ Նզանակէր Դեբռ. Շնորհալի ի չտիսրան յիշատակի Աշակաց գրոց.

« Ի ժամանակ յայտ անդարձ,
Մինչ Գնդրանիկն առևտ լինի,
Ժամանեցին ախարհի գոյժ,
Թրխատակից գոյով անցած.
Թուական Հայոց հինգ հարիւր և ութ
Կա եւ ութսան երկոքը եւ ութ ».

63. բ. Թուականն 1347 ուղղելի է 1337։

64. Բնդրոպք Կիլիկիոյ. — Քաղկի են ի ցանկի ասեսանց Նոցին՝ Գինակ, յիշելոն ի Տէղապրոքեանս յէ 115. 85, Թոխատ, և Շուսլպց որք յիշելոցին ետաց։

73. Գապատն կամ Գապատն, Ճապրէտ բռա Քաղ նաց. յիշի առ Զնինեան յամս 480–8, արգելարան եղեալ վերինոյ կոպատնէոյ և այլոց ատաղոյ. յորոց Գաւագանպես Թերացի՝ գահակիծ պարապա ի պարապոյ Նորին։

77. բ. Լամբրոն. — Ի հռովմէական մեռնատիպ քեան Ասանդիեանց՝ Նամկիրոյ, Nampiro գրի, (նիկ ատիրց է ընդերցասէն). և ի Գաղանեաց ցնոյն 17 Յունե Նշանակի, անտի ցերեկաս (Ա.յաս) 21։ Լատինական ա Նուագ Համաձայն գաւանի այժմեան Ղեմրատի։

77. Ծիկն Ա. Լամբրունցի. — Բան Զամչեան պատ մանեաց մերոյ (Գ. 10), Ասէն Նիգամակիս Ալէքսի կայ սեր՝ մեհամարհատ և խոցեալ խոյ եհար և կատարեաս ատաց գնակոյ վասանկ մի, վասն որոյ և ընկերատ զարաքե սեքատատարքեան և գերեզատարքեան Տղարանի. բայց Աշ նա Կանեհնա Ալէքսիատ, զքազ մեհամարհատին զան կոչէ Ալպտա Ալբշակունի։

85. Բան մի Պատպատաց գործ տարէգրի տաց կարծել, նիկ յատնալ Լեւոնի՝ ի կին գնկա Աշնա զատաց տեսան Լատրատեաց, ընկալեալ հոչ և գրերն զան՝ ի պատատա կան. քանզի ատէ, չետ յիշելոց գնաչ Կատատեգիի Ար քեպատկոր (1263). « Եր՝ ի նզն ժամս խատնեցաս Լատ » բրան ընդ Թագատորին Հայոց »։ Պակատաց յատաչ Ե գնաց գատչի տանատարքեան Լեւոնի, քանզի՝ ի նմին յիշելոց տատրէ Նշանակի Ծնունդ անդրանկան Նորին։

97. Ստեփանոս Գոմնոր Երիցանց. — Մերձատոր ամին ժամանակատ ոմն, յամի 1321, պատկս գրատատ գնատատ գրչատքեան և գիտատքեան տարա. « Հանդիպեալ » բատ և ընտիր օրինակի (Աշնատարանի), որ գրած էր » Ստեփանոս Գոմնոր Երիցանց, ոյն որ յի էր և պատա » բատն յարչետա գրչատքեան, և ընդ բնատա հաշտկաց. » Նատև բանիս կատարելաց և հոգետ ղեկաց. որպէս ասա » յոյանի է իմատանց և տատղ գիտատց. գի յի և կա » տարետ էր տրտնատաւ՝ ի բանս, ի բատա, ի տեղատ » և ի բազատա, և ի տրտնդատնս տատգատնքեանց»։

— Վատ մատնատանն տեսի տատրև ի բանն որ ըզ-Գնորգայ Պկեւատցւոյ։

101 Մխիթար Պկեւատցի. — Տատ տնու յատաչ քան գնատիրակատքեանն տա յեկած Գապին, իրբև այր հարատար և բանատոր ընդ այլոց տնանց բնութեաս ի Հէթմոյ տրտպտէ, լինել իւր տղէկիչ յերեսն ի Թա քատա. « Երին (ատ կիրակաս) և Մխիթար վարգապետ » որ լինէր ի Պկեւատցւոց, գնացեալ անդ ի կոստնեաս տա » րեալից. և Բարսեղ քահանայ որ գնատն էր Բա » Թոյին, ընդ նմա խոկ (Հէթմոյ) եկեալ էր »։ Վատ յետոյս գրէ պատմիչն Կիւիկիոյ, նկէ՝ « Ընտրեցեր նմա (Հէթմոյ) արեզակ մի Բարսեղ տատն, որ և բատատ » անգամ Հանապարհ արարեալ էր ընդ այն պարտադ »։

104. Կիրոզ Պկեւատցի. — Քնոյն յիշեալ է ինքն մեծ վարդապետն Կիրոզ Պկեւատցի. — Չկիրարդ եր կատքեանքեան՝ բազատ զանքեանս և յանկատալ Նշանակի Յատնանակարգ մեր, վկայելով գնա նա լինել « Ալանքորդն Պկեւատց, այր փիլատկոս և կատարեալ » խնատասէր և անատնի։ Նա գնտկագործ և ատնիս

(նիկ ատիր գրեալ իցէ.) Ծանուցանէ Գրիգոր ատն, յա մի 1336 գրեալ Շարական « ի Գաւրչս՝ որ կոչի Գանցէ, » ընդ Հանձնեալ Մ. Գատրախ և Մ. Աստատատճնիս և » կինատնայի Մ. Ղատնիս »։

129. բ. Կապանք կամ Ղեղուցք անցից Ա. Թատա կաց. — Ջատն Պատր. Ուսհանցաց այսպատքեամբ՝ տալ և կարևոր անատնս գրէ Յատնանակագիրն. « Երինն » Յատնկերն ընդ ատշնատնս Գատմաց և ընդ ննդ կա » պատս Տօրատ, զոր այժմ Խորձոր կոչէ, ընդ Կիլիկիա » և ընդ Տրտխաց, որ է Պնատարգայ »։ — Քատեցուցա նեն բանզս ատատնար ոչ գընդհանուր ախարհն Կիլիկիոյ՝ այլ տրպէս ի վեր անգր նշանակեցաք, գատա մի յա տատկ, որպէս թէ Գաղնի Կիլիկիոյ, կամ մի ի վիճակացն յատնատնոյ Պնատարգայ։ Թերևս և նոցն Խորձոր էջէ կո չեցեալն տարդ ի Թատրգայ Խճ — ատբեան (140. 158)։

133. Գատսնդան. — Յանատն տարին և գնան որ առ երի անցանէ՝ կոչէր ի Թատրգայ Բազակց-ատէ, քատ Յատնանակարգի տեսդ։

138. Փատատնուպօլիս. — Քատաքարգն կոչէր Հա հատլ, Hahale, քատ Կատիոդրեատ։

142. Վանք. — Քիչի նախ առ Բ Թատրտս, յորմէ գատգատարգի կորգեալ գոյն՝ վատրակ երրորդ Նորին Պետ, ատատրեցեալն ի Հզորն Նատբետատն։ Զայս ատան գի Պիրակէ Պատրի, յորմէ երկրորդելով Յատնանակա գիր մեր՝ վանատնը գրէ գանձեն։

143. Գատմբէթհոր. — Աստկս տրժան Համաքեր կատեցեալ ընքնեանալ գրքատն Cumbethfor ի Վիլհե պատնաց. գտի տրպ Գատմբէթհոր լինել, քատ Յատնանա կարգի տեսդ, տր և ատեցաւ, նկէ « տյժմ Իկոնա կոչ » Թատրեն, յորմէ Հնրմ Հատր բրինի »։ և. ցոցատար և անդրադարձ ևս ատելով Հայոց Հատանեալ գատրատն Տօրատին, յամի 1368, ցուցանէ՝ ի Հատատց ատեւտնից Պատա ևս էր, Պաց լինել զանգին. և զի յորեւտնից Պատա ևս էր, տյժմ ևս է քննել ի տնկոյն Նշանակեալ երից կողմանց՝ նկէ զուցէ անց Հնրմնատատ ատրեր, ատ՝ ի Հատատնոյ զգերբ Գատմբէթհոր։ Թերևս գայս և գիտիս Նոյն Գատմբէթհոր՝ ի տարգկարգին Լեռնի Նշանն Նշանակէր յնկեցեալն ի տարգկարգին Լեռնի յատնատրէն Bagnigum, զոր գատշնէէ լինել յանատն Բա գանանց (143), և տրդ անելցաց Համարհ լինել զատ Բատնկէրկունք գերդ տնրձ Հ.Ատատս, ի գաշս Կիլիկիոյ, տրպէս ատատէ ի յերատակարգին ատեսգատնի տնոյ գրելոյ անդ ի Թուին Ձ.Թ.Ա (1292)։

144. Գանձք. — Ոչ միայն վանք, այլ Թատ յատաչ քան զայն և գնտ բնակքեան լինել յայս ատանն, զի յնկի Հայրնկից Քատշնատա Աշտպետգրոց կոչ տեգին. տրպէ յատնէր նկէ ոչ Նայն գանատ տնրձ լինել ի Կատանդ նոց (146) գնտ չնեանալ ի հզոր Նորին ի Պպղնէ տնեչ։

146. Ծատթ. 2. — Աստատ նկէ ընդօրինակեալ

է Աստուածածնէն զերթալ յԱրքայեղբայրն Քրիստոսէ, որ զրէ յատուր գրոցն Սիրապայ. « Զնկրկիլս ոտի, զՍի- » բաթայս գրոյ և զառաքս առացոյ. . . զՅոհ. եսիակս- » պաս, զերկայիս բարեպատս աքսորին Հայոց Հնձմայ, և » զորվոս Մեծին Կոստանդեայ, ազգիւ. . . յիշել սրբ- » ոն մոգս »: Գրիվ մատենին է Բռաքել պիտ, և միս պրէ՝ Նշանելի ազգաւորմիս՝ Թորոս երէց Բռաւբի- նեանց, որ զորանաքոչ յիշէ զՅայրն Հնձմայ Ա և Քրիս- հանեաս, « զառաջող գրոցս, զիսի քաղցր և բարի Պատճեն » և զերկանայ իշխանն, զՊատն կոստանդինն, զՀնդն » և զեռնաբեն, և զառաջատաբերն և զհնկեղեցասէրն և » զքաշանայսաբերն . . . եւ զ'ի Քրիստոս հանգուցեալ » եղբայրն իւր՝ զՊատն Հռուիրն, զքաջգրն, զՀնդն, » զորդիսեան, զաղքատասէրն և զհնկեղեցասէրն յիշելո- » ՀԼիք, զի Քրիստոս Աստած զՊատն Հռուիրի ընդ իւր » առքր իշխանացն գտանցէ »:

147. Պարտիրոս վարդապետ ի Գունար.— Բա- զում ուրիք զրէ յիշատակս ի Նշանակեալ Աստուածա- շունչ մատենին. որպէս. « Իս Պարտիրոս սպասաւոր և » առաքելոց գրոց, բան բզեի և փափագանաւ սրտի զրեցի » զոս՝ ի վախս Հաշակիսի որ Գունար կոչի, սիրէ՛ի » Քաղեան կոչեցեալ բերդ, ի մեծ Թուականիս Հայոց » ՁՐԲ, և յամենայն մաքաւ բան Հաժմեպեցւոց ա- » Նուանց տանցս, որ զր ձե էր սորին տանց. յորում » լուսք ի Նոյն աւուրս՝ չոր Համբառ. զի տէր երկրիս մե- » ծաւմ չգա. ի Շամին կոչեցեալ տեղաբ, Հանդերձ » Մարգին կոչեցեալ գորգ. և բան մեզաց մերոյ յաղ- » Քեալ յանօրինոյ, փափաճալ նզև յաշխարհն Քա- » ղեացւոց, առ Յոհան Կաթող կոչեցեալ. և ասիպոս » մեր յայ՛ ի տարտարոս անկաս »:

147. ք. Կատենոյ բերդ.— Երբագիտ յիշատակա- բան ասեաղանի մեր գրելոյ ի Համկայ՝ յամի 1248, առաւագագին և առանդ գանան տեղացս, Կատենոյ, կարևոր բանիս, ասելով. « Թագնաւ գնացարնի գնակաս- » Քիան մեր գերացեր դղեակն եւ գանմատոցին գկաս- » տենայ, և փախեալ յայրատեղին կարևոյ, և վանն » քաղցրութեան վերագիտացիս Հայոց Կատանդեայ՝ » որոց և առաքեցաւ, եկեալ գնակեցաք առ, Հաճեաս- » տբելոյ երբե գիտաճեցուն ի տապոյ ամարանայ առ » Քաղաս ծառոց ընդ չքոմ՝ . . . Յայսմ վայրի (գրելցաս) » ձեռամբ յագնամեղ գրչի Գիտցու երբեզ ոգբոյ կոս- » տանդին երբեզ, ապրա. Կատենայեցի »: Ընչ գոր- գիան՝ Ազաքել և Կատանդին եւ « գրաքուռանվիկ և գրա- » բեկիքիկ գերվարին Հարաւնան՝ զՄրե Քագաւհին և » գՀիրուհին, յորոց ոչ մին նշան ի բերումն գատաի, » այլ տապատամ և գեռապոյգ փոխեցան ի Քրիստոս, » և անմիխիթար ատգ Քողին ինձ և որբոց իմոց »: Ընչ կարեմ Հատատել կամ Հատատանել ևթէ գնդն մի տեղի կոչիցէ բարձր և անմատոյց, ընչ որպէս տատել կար- ծեմ՝ անմատոյց գերբանեան Կատենոյ, իսկ Բարձր գը- գեակ՝ զմիս և գտեղանին Բարձր-բերդ իմանալ, որպ և մերձատոքիւն տեղերիցդ է ըստ Տեղագրութեանս:

149. ք. Սահմանք Հարձրերդոյ.— Երբեմն ի յի- շատակարանէ հին մատենէ յայտնեցին մեզ տատանոր գտեղատերն ի Հատատանի Տեղագրութեան՝ վասն մի, և գնտ մի տարտատոր հայկական տատանդ. վերագի- չնայ վարդապետն այն Պարտիրոս տատկերս Գեղարեայ Սիկուատցոյ, ի միամ ի յիշատակաց Աստուածատնէս մատենին՝ զորոյ մատն մի ընդօրինակէր ի Գանձս, տատ և վասն այլոյ մատն, « Գրեցաւ տա՛ի Թուականիս ՁՐԳ » (1304), յամենատն յաքիս, յերկիրս Սիկիլիոյ, սիրէ՛ ի » բերդս Բարձր, յԱրատատս Նաւատարոյ, ի վերայ գե- » տոյս Շերկայ, ի քաղաքատս ևս ի ձեղ տեղիս »: Ախտագրիր գեղագիտան տեղացն՝ ի գէպ գոյ և սիրեա- տորագիտան Աղբրիատանց տեղոյ, որ և Հետեւի ի Ցե- զատրեցեանս:

151. Վատնարերդ.— Երկրագէր ընդ Նոյն կամ որիշն լինել ի Վատնկոյտ. որդ Համարիտ զատ որիշ, և սիրէ ի Սիս, չինեալ ի Պատճէն Վատնէ, բատ վիպատիգան Յա- տատնագրին, ևթէ « Շինեաց և բատամ բերդս և գղեա- » կատ, որոց սին է բատ անատն Խոյոյ Վատնն. » բերդ. զոր սպասի սպասգիր Լմրերն կոչեն, որ չէն՝ ոչ » տանգի Հնացեալ (է). և եկեղեցին Ս. Վատի Հետատ- » բրն, որ նա Նա տատկան է »: Ա՛ատեղ Նոյն ժամատա- կագիր գի և ի Նէս ՃՉ գարու՝ գէԹ բատ տատին չէն էր տեղին և տատատաց Մայսնից տատՀի Սեծցոյ, յորմի էր Թորոս Ա կաթողիկոս. այն որ տրհատիրքիւն կը- բեալ, տատատՀատատ ի բերդն յայն, « և կճցատ տեղ և » տնատ, և Քարեցատ տեղ ի Ս. Քատնեանցաց գտրան, » ի հարատապին տրմին տատին. և ի ԹՒՃ (1353) Քատին որ » Նորագնդին գՎատներբրդին գեկեղեցին, Նա գղերեզ- » ատնն ի՛ Ներս տաբն »:

151. ք. Խորին անապատ. — Զդիրս Աջատաթս տատագ չատնատրատպէս՝ ժամատնագպրն Կիլիկիոյ, տայ պիտի գտիքրն և գտկրքնատրոն, գշնո Երթևագ տնատ- տնան Բայատնատրագ տեղեց. քատնի տատն վատն Ս. Գկը- տնատնի պատրերքրի Կ. Գօլոմ յատատպրն Երթևագ կնգիկիոյ, գքատգրի իր Նատատնդին քատնեաց գորդի Ատնան երի- գատ, և չինեալ տեղ գնորին անատատ, փոխատնի Խորայի, որպէս գրեն տատգ պատմիչք Ագրին, Ցոյնք և Լատինք, Նատ բնտիր Հեղինակիք Բայատնատրագ տե- րաց, Աբգեցրին կիրակատ որ և տատրի գրէ կնգիկէ և Խո- րան, Նորնպէս և Աջատարքրին, և այլ հին Քայատնատրք լաս և Խորայ:— Վատն գրիչն և որպիտնիան Խո- րին անատարատ տատ Ժամատնագրին, լինել « տյմ ամ- » չէն և ատնատ, որ Հայր ընդ որեմատա տատո (?). զոր » ի Կիլիկիոյ տյմ Հայք Պետ-քուր տատն, և Թորքն Ոյու-սար կոչեն, և ի վերայ գետատ Թէքիրխիսն » կոչեն »: Ցատոքք անատանգ գետոն և բերինն (և- Քէ գոգնեն) կարեն Հետագատել զանագատն տրմատա- գինն. – Ընչ այլոց և գերագագիրն Պետրոսի Գէտոց, » ի տարբ Հզնատ.ոսնցն և ի Խորին անատարատ յատ- » Խորհս Կիլիկիոյց՝ ի Սիս. զոր Նորագետց Թորոս Ար- » Խանն՝ որգեն Կատատնդեաց. զոր և տյմ ատնատ է. » և ի վերայ գրանն գրեաց Նա, (այսինքն չինեն ինքն),

Տէր Աստուած ողորմիա Հոշ Թորոսին »:

Զինչ Նշանագիրք մատ անատնդ Քատին Քատրնեի, որ և- Քէ տագդ է Հարկ ի Քէ գրեալ էր Խատշ:

— Հատկիրճ յիշատատկատն տիատատրատնի գրելոյ յատի 1311, ի Նոմին գրչէ որպ գրեալ է և Պճորատկան (Նոմա- Նատգեալ յէԺ 152), պտրպատգն Նա Ծանուցանի զան- ատյատն՝ ի Զոր Խորին, Հանդերձ որ ի Նոմգն Նկիզե- ցեաս, և գմիս վատաց անատն ատյոչս. « ի Զորս ցեաս, և գմիս վատաց անատն ատյոչս. « ի Զորս » Խորին, Նատ Հատնատնաս Սարբ Տիրատնս և Սարբ Նբ- » շատաց, ի Խզնատ տիրչ, որ է ի Հարատատկոյն Պետր- » Տեր անատատրս,՝ի Խնդրոյ սարբ և տնարքալ կրօնատր » քատՀանդի՝ Պետրոսի, Հետատն պիտակ անատն քատՀա- » Նայի Կոստ (անգին) և ատրտնէի գերբոյ Հեղինակող »:

154. Պիներ վանք եւ Ցողի. Արքայերբայր.— Զոր Հատատնգէն ատէ՛ գեալ ատյա Երբեմն ի՛ Պետատատնեա յայտնիչ, տպրգ Հատատատ բեռ վիպատիգան Ժամատնատա- նի Նորին եւ գրչագիր՝ զի ատէ վատն ատեատպատնի գրելոյ « Հետատն Քատչատնս. Նպետկատպ . . . ի ատրբ ոեռ- » ատն Պիներ, ատր յայտ ատնց Նատին Պետատն էր » գրեալ, և յայտ ատրիւնք ատեղ ատրագրալ »: Քետ ատյց բանիցդ յատետ գրէիշ, (բայց պետ իմն կատ պտյատ Նշանագի յիշատգրատգիքատնն). « ի Թուականին Հա- » յոց ՈՀՂ (1287) ի Տետրի ատյոյ Ծ», ի ատրբ » Քատատնդրպան պաշտ. որպ Տէր Աստուած ողորմա- » գի. յորոյ ատկերան ցօղ կոգից կենատարին Քրիստոսի » ցօղնագի. ատմէն »: Քացո է Քէ պատկի բատն Նանգեաս, ատսիրեի մնատ. բայց բատ ատյ յիշատատյոց երկրիս. Նա յետոյ ցուցաք (յէՂ 147) գնտնատն Ցատչատնս.

154–5 Գրիվդր գրիչ յԱյիներ. — Զատ ի գրոցն յիշատատկիրց ի կարգին, ընդօրինակալ է ատրա յամի 1325 և գՎերնորիեն Քողիտ Գերոտ որ տա Տիմնքէատ և Տետրա. յորում՝ ընդ ատյոց միատանիչ և միջնատրատյց յիշէ և գՀագիրդ Հայր իրդ կրատատնիչն գատակաք Խրոմք, գքատգրի իրդ Նատատնդին քատՀանդ գորդի Աթանան երբ- ցու, և գորդի քեռորդւոյն գԹեղրատ, և գնատատրի գորդի Ատնան երբեզ Ատնան երբեզ, և գնատատրն գաՀանդ Գերոտ և Պետր, « որք յորդորին (գրելոյ) » ատյատատցան ». գԲատգի քատՀանդ « որ գրչիրդ կազ- » ատնայ, » և գերբատրատ՝ որ Ծատրկնայ:

155. ք. Ատնատ միատան Պետերդ վատնդ յիշէատն ընդ ատյոց, ընդօրինակալ է ատդ յամի 1322, գերս ինչ Հագեղատկատնս, « ի բատյնդրատվ ժամատնակս, » յատետ յատրբ մատենեցատ. « պատնատրի քատգրի Ծատնէատնգի Նգէացի որ է Նատ. » և յայն ատկս ատյոյդ ատկ, » խորատնկալ է Հոգոց ատեիրբա »:

156. — Ժամատնատպրն Կիլիկիոյ, ի կէս Ժի. գա- րատ « ատյճ յատրբ մեր, ատկ, բատ ատնատն վատնիցն՝ » տեղի Պետեր կոչի, և վատնիցն յատերատիրն ատրբէնն, » ատսիրեն Նագագրի. զի ոչ գգ կոչ ի Նեմ ի վագագ » Հետ »:

156. ք. Թիւրքին վանք.— Ի Նոմին յայնմ ամի, 1335,

յօրում ատատյագ յիշեալ գտեղիս գոյս, Մանաւել ոմն գրէ Շապատն՝ ատգ « ի մեծ և ի հնչատատր Պետատատ որ » կոչի Թիւրքին. (և ատրիէ՛ գրչ) երգ օրհնութիւնս և » ձոյն ատյմատաց, և յուցատն յատրատյաց և յուրատմն ա- » Նուշահատ խնդիցն՝ մի պատնատցի ի ամանէ մինչև ի » կատատրատ ատրարէս: Ի խնդրոյ պատատնատն և երկնա- » Նիկ ատանիտրդի ատրբ ատետ՝ Տէր Գրիգորոս, զոր » Տէր Աստատ պատհեալ բատ կամաց Խրոց »: Քետոյ կրկին յիշէ « գերբոյս Նգանեալ և գժատգիալ ատեգք » գհայրապետն՝ գՏէր Գրիգոր. » և գնատրութիւն Նե- րոյ գրչագիրացն՝ Հայոյ ատզգէ « եղբայրատրաք. զի ժա- » ամանակս Հմնատնդին էր, և. Հետատնդին ատատնի, և » տեղիքս յեմնդիմ. և ես անարչնատ էի քերատնատա- » Քետն »: ԵՒ.ատրբ գրի՛ ի ժամատնին. « Գրեցաւ Շապատի, » Նոցս ատս Հետատնք Սահակ եպիսկոպոսի, և ատ կրօնա- » ոյոյ վատեցաւ, և Պարգատաց փիլիսոփային », որ է ատակ եթատիչս կամ քահ երգոյ:

157. ք. Կոսիտատաս եւ Խաչէ.— Զկարեր տեզոյս ատյոչսի միոյն Ծանուցանէ Ժամատնակարն, ևթէ « Հայի » ընգ տրեկէգ ի գետն. » գորդ ոչ յիշելով գանատ ատա- չատ ինչ գատչին՝ ևթէ Նոգին կնանէր ի Հետատոյ կատ, և ատյոյն կայք չատնի Նորին յարեմատյնն. և ոչ ի փոխգիտ ատ գատ, ատյ ատտի գեռագետ Կատրնի՝ ի Տատտա քատն՝ ի Կողմանս փոխգիտ: Ընչէ և գետն կո- տատատցի յատտա վերնին Կոստանդնի Քագատրեր (1368): Հատատատ ատատնիչ Նատրնեանց՝ ոչ լոկ բերդ՝ ատյ և երկիր Կատսիտատոյ կոչէ. և ատց գետկող գՆաբէն Ա. յետ մահատան Գատգեայ, « և. ատտի Նեկող ի գեռոյն Կատրնատրատա. »: Հետյի ատտրև գեղագիա:

158. Կոպիտատաս բերդ.— Քատնեայ Շահ-Ցատա- բայ գՆոս, և. ի Հատատատիչ տեզատպահ Նոտա ընգ քա- զաքատցեան, ատտա գերձատրին գատՀատնեաս Խրեանց՝ գշտեսին Ալեն, ի ձեռն Հեծմոյ Սպտրատկ մատնատա- Նեալ երբեմ, ատտա յանձնեալ էին, գատն ատյ և Ալե- գատկ երկբեմ. ատյ տանեալ ընգ ատյոյ ինչ ատրատքեանց՝ և- բեր ի Կոպիտատաց, տա Քատրոս եպիսկոպոսն. և ա- տրատան ի բերդն. բայց քատգատպատկն Պատ՝ ատյոյ և երբատկ և յոկոյ մարգ ի Կոպիտատաց տա Ցոպիք », և պատնեալեալ 12,000 գուռատչ, զի Թագ ատտյէ Նոցա գատ- Նալ Հատնքատկ ի քատգեն. ատյ յետոյ գրժեալ երգ- մատն, որպէս Նշանակեցան ատյոյս:

162. Ծոռոփ. վանական.— Զատատեն ատյա Նենգատ. ի Կատատանէալ, յիշէ՛ ատրգ՝ տատանգեալ ի Տատտրէ՛ Նո- բատյեատ վատնի պատատքէ Քատատրատքեան և գերա- քետն վերնին Լուտնի. որ ատ՝ գենեատց տատն Քա- քատցեալ Կատատնդին ընգ ատյատագ, և յանկատծատց Հատնեալ և ատրատեալ ի բերդն:

163. — Ժամատնատպրն Կիլիկիոյ տա՛ ատեղ ի գին. » չև ցատյոյ գատնի Գրոհատ իմն. տատն Նատյեք, ևթէ » ի Նորենատց էրհատի որգտցն գոչ ատնիգեալ »: — Ընչէ և գԳիվդրատցի բատատտեցի կաթողիկոսն Քող- հատնէա՛ տատ ի վանչա Քատչալ (1525):

163. Ստեփանոսի վաշխացւոյ ասի թղթոյ, կոնդակ երկաբերթիեան մի հմտական, այլ զորպէան ոչ կարացի առանել։ Յորս գիտացի Սարգիս նոյն ընդ հարեալ ժամանակին դասի։

— Ի գտուածոց հետ յ'ամբարանոյ կամ հովոց Իւթեանց պարզին գՀաշակ կաթողիկոսութիւն Սիւ. որ 300 ամաց յառաջ (1384), նէն Լէնտարտայ եպիսկոպոս Սիգոնի, առաքեալ Քահանայապետին Ակթասոսի Ե, առ Աղաբիա կաթողիկոս, և խոսելոյ ընդ նմա յերկար՝ հաւանեցոյց ի միաբանութիւն ընդ Եկեղեցւոյն Հռոմայ, (որ և գրեաց Թուղթ առաքելութեանն իշխանացն Սիւ). և ապա մեռոյց ի գինոյ կարդինալի պատուականն Հայոց՝ ընծայս և ապառ, մինդր մի ոսկեթել, սկիհ արծաթի և այլ 25 սկիհս անագեայս, երկաս պատկերս Ս. Աստուածածնի, այլոյք հանգերձ [1]։

— ե. Կաստատոն. — Զաս եւ՝ յետ ժամանակս անչէն լինել ասէ Ժամանակագիրն։

164. Կարմիր լեառն. — Մի՝ ի վանորէից Կաթոլիր լերին՝ կոչի «Լանուսծոմոր»։ որպէս ծանուցանէ միաւսանական առաքեալի գրէոյ անդ յամի 1223։

166. Հաճնոյ վանք. — Կալաւածք կամ հոգք ինչ վանացս՝ Թրպան կոչին, զոր գրաւեալ էին ապստամբ Թոմանցիք, ոչ բազում ամաք յառաջ։

167. Կինդռոսկոյ բերդ. — Վ կոյակաւ՝ ի պատմագիս մեր բացիլեալ՝ ի գաւառն Ուռհայոյ, ծանուցանի՝ ի ժամանակագրէն Կիւիկիոյ լինել այժմեան ծանօթ քաղաքիկն Քիվի-Գաղաձիտար, որ կոյ յարեւմտից Հայոց Ըզկաս լերին։ Եթէ ոչ բուն ասա՝ ի դէպ է համարել միթաւորութեան բերդ մի։ որպէս Նշանաւի՝ ի գաւառ՝ ի Մ. Հր. Նորին Զեհնիպար կամ Զեհնիպար չ գալի բերդ, որ Թէ որպէս ինչ էիցէ, ոչ գիտեմ. բանարերաց Կնապարոց Քաղքի առաւել գիտելոյս զայս միոյ պատմիչեան տեղի։

169. Կօռմօզոլոյ. — Նոյն ժամանակագիր վկայէ, զի այժմ Կուրտոյաց - պարոյ կոչեն, որ Հայի «ընդ արեւելք, » և է այժմ աւերակ. և քանի առաւ գոտեր միջն Նորա »։ ապա Նոյն բերդն է Քուռտ-Գաձիևի, զոր և Խոռանկէ և այլազգ ևս կոչէ՝ ծանուցաք, չէ 160։

178. ե. Ալյէշա և Զօրրա, ագգելիք են Ալ-չեների և Զօրրա։

181. Ի ցանկի բուսոց կոգմանց Զեհնանի Erysimum (Velar քան փռանկաց) չիտինալ է ընդ Eryngium, որ է Երընճասաւին կամ Երինճան, իսկ առաքինին է քան հաւասեալ Պղինձ։ Ասի։

182. — Զազգ մի բուսոց կոգմանցս գԱկրտաձոյ անչէն լինել ասէ Ժամանակագիրն։

183–6. Վանան եւ Ցովհան գրէոք Զեհնանիք. — Երկրորդն յիչէ բազում գրուածոց զորդի ասանեան, զ' « Ցովհաշանեան և բազմաթիւոն ծնունդ, խոչելի ի » մեցակատաքեանս և կատարեալ իմաստասիրեանս Գրիչ » գոր վարգապետ, աստուածարան և երկնային բարեբան » եսական. զոր Ջեր Աստուած երկար ամաք և անապրեալ » կենաց վայելել ասաչ. իսկ յետ ասանոյց երանելոյ » ընդ երկրաւոյն վարգապետացն գասատիրոջէ », և այլն. . . « Այլ և յիշեցէք զՅայր սուրբդ գրոցս՝ զՏէր » վանան, քանի քարտուղար և մեծատաւիչ քահանայ, » որ և գյանանեալս՝ ի յուսամեծարեալ բազում սրտաստս » Քեռոր սյոմ արտեսի արժանի արար, և յետ ասա » ցոցին՝ երկին ասացող նզև մեր Եաւասարքեանս, և » ուսուցիչ կոչեցաս մեծ ասքասարքեամբ ասրտասի արձ » ասյս։ Այլ և գծնդան իւր՝ գԱրչեցս, և զեղբարքն իւր » զՔէհենից քահանան և Գրիգորեան սարկաւագն՝ որ յամսի » սոի (1629) հանգեաս. ի Քրիստոս. և զերջորդիքն՝ » զՅովհաննէս զորդին և զկարապետ և զՔրիստան և » զԱստուածդինն »։

186. Զնձուն. — Ի կարգի եպիսկոպոսաց՝ երիցասդան քան զնշանակեալսդ, յիչէ յամի 1534 Տէր Դաւիթ, ի մեծասի գրէոյ « ընդ հանանեաս սուրբ ասխոս Ս. Քաղցոյ, և այլ սուրբ եկեղեցեացս որ սասս կան »։ Գրիչն է Գաբրիել սրդի Կասանդեի և Ալեկոյ. իսկ գասանչին յիշասակարան մեր՝ ի կարգին գՅովհաննէս, ի Նոյեմ (1586) ամի՝ ընդ Նշանաւոր գիտական վարգապետս սանեն Սոյ գասէ վերոգրեալ Եաւետարն Լէնտարտոյ։ — Ա՛ս եղեալ և սուղ բեղ յասանչ, չորք իշխանք Սոյ կոչէին, եթանիր սարկապետ սրդի Քէոչէ - սրդեանի, մարգիս Շասարեւ, Մասանսի Մարկոս, և Խոճոյ Փռանես։ — Թեր և յանդրդ Գասիի էին Աչիստասկես մարդասես Զեհնանցիք, որ եկեալ կրասաքեաց սասանի գՔէհզադրաս կաթողիկոս, վասն որդւոց Նորա (Մանես կոչեցելոյ), յետ մահասան նոցին երկրորդ կին սեհկոյ գկոյս. մինչև սասկ « սանուց՝ Քէ զվերսն ևս Էաս ». ընդ որ սրասս անայ կաթողիկոսին Քոյս ևս յանդրդանոց իւր (151)։ — Ի սկիզբն ձեզ գարս յետ Ալբարիչ եպիսկոպոս, Քերևս նոյն ընդ յիշելոյն և յամի 1634։ Ի Նոյեմ ժամանակի կամ հասն մի ևս յառաջ կեցեալ է Գաւիթ վարգապետ Զեհնանիք, զոր մի սին յաղագիրացոյն (Գրիգոր) յամի 1619, կոչէ « այր գիտնական և քաջ փիլիսոփայ էր, յոյժ » հմուտ հին և նոր կաւկարանաց » և այլն. գրոցն զոյսասիկ էր ի Լիմ։

188. — Զեհնին գիպատակ և պատմական Զեհնանի ծանօթ և զգալի է ասանեան, ասիասի հրգեղեն, որ ի հերան (1884 ի 10–22 սեպտեմբերի), Տարակոյս Տա-

1 Al sudetto Patriarca è stato donato per ordine del Cardinal Protettore, una Mitra di tela d'oro, un Calice d'argento, con sua Patena, Corporale e Borsa, un Corporale d'arminino ricamato di filo bianco, due Quadri della Madonna, 25 Calici di stagno con le loro Patene, atteso che in molte chiese celebravano in calici di legno, di vetro e di creta. — *Relazione del Vescovo di Sidonia alla Santità di N.S. Sisto V, addì* 19 aprile (1586).

թեաց զմեծ մասն մի քաղաքաւանին, տասնս 500 և կրպասիս իրր 100, որ է ասել գրամբէ զորձոյն ծախսին։ — (Մաւեոյք Ծրագիր, Ա. Թիւք 210. 211)։

— Նոյ Տանուքաթիանս և տասանին Հայերէն Հրատարակութիւն գտեալ՝ ի լոյս ընծայեաց ի սկիզբն այսր ամի (1885) ի Կ. Պոլիս, Քահոյ Ց. Աղասկիւռեան, մանկավարժ Ընտիս կամ Զէյնուն լեռնային ասան՝ ի Կիլիկիա. Նկարագիր տեղական, կենսական, բանասիրական եւ լեզուաբանական. յատկ գլխովին գործոյ վասին՝ յետ գնով իւրոյ (Նամեայ) և մասնաւորապէս սրգոյն՝ սպարէ յիշել « զմեր վարժարանն գՄարգարէ Քահանան, որ ոչ ժամանակաց, այլ փոքանաց » Հանգիպեցաս. Աստուած տրգոյն իւր Հոգոյն. Ամէն »։

Ի Յաճոս վախճանեալ է Պատրս կաթողիկոս Ցիլիկեցի, յամի 1547։

193. ե. Շիսիկի. — Թեքեա երիցէ գանան Շուպայ կամ Շուպայս բերդի, զոր յետ գերութեան Պարսից Լենկի՝ (1138–9), նէն գտանալ Մելիք Մահմատ կամ Ալհմատ Գանիշմանեան (52), « և բազում մարտիչ մոլ » տացեալ և նեսս անթիս հեղեալ, ոչ ինչ կարաց » առնել բերդին. և այնպէս գնալով ընդ կատարս լե » րանցն որ կոսլայ կոչեն գնաց յաշարհ իւր »։ Զայս բան Ուռհայեցոյն երիցեալ Յահմանակարի Ալիքիկոյ, կամելեալ է Նշանաւել և գնոր սեռն լերանցն, այլ ոչ գիտելով գասարի Բաբեալ. և չէ տասր համաբել գայն՝ ի չարս Կռիկասոյ լերանց։

196. Ծիրեքար. — Ցետ Ցակոբեայ կաթողիկոսի Քաւ առաջնորդ վանացն և Քեմին կացեալ Գրիգոր Ալեսանդրացի, զի որդի սին միւրաձ սանանի՝ կոչ գնա Միքիրանցին։ — Զանդի վանացն՝ սմայն Յնացեալ ասէ Յամանակագիրն Կիլիկիոյ, և կոչի Պլնի՞։ այսպէս Համառատ գծեալ։

201. Գալլու վանք. — Յամանակագիրն Կիլիկիոյ կոչեսր Ծանօթս սոյ գտեալոյն և գանսանի, և գլխոս գէն, որ է Լեռն Լեւոն. « Կր սանն սանուց՝ Քէ եղեալ է գէն « երկնին որ վան որիշեան վանայն առաջնորդին » կամ միաբանին, որ գայն է պատեալ գոլխարան, » վան այն կայն Գալլ վանք. և այժմ Յոպիք Քերմ » առոիւր վանք կոչեն, որ է Յանգիպ Ցայ »։ Նոյնն և այլսր ասէ Հանդերձ Ասրբ անասան անգայն կամ պատգամաւորն, « և յանդն Սարբ Աստուածածնի Քեղեսցոյ » բերբ »։ յատկս և երկրորդիի սանի առաջնորդ կոչեալ յամի 1293 « Բասիլիոս եպիսկոպոս, որ է երկայր? Լե » ւոն Բ Թագաւորն »։ Հեթմոյ Ա. սպասիսի զորդի ոչ յիչի սպասբ, բայց երկայրն Բագարդ եպիսկոպոս ա» ռաջնորդ Գեսարացիս, որ բազում անգ յաստ քան

1 : Վասն Ա. Խորհ. Շնորհ. Թիւ. բնաչեայ. Եղիսկոպոսք. Վարժարան. Վանորայք։ — Վասն Բ. Նշանաւոր և Սիքեսասիրեան Հայոց. ասանեան կաթողիկոս և վանք. Ուսանող. Լուսաւորչական Քահանայ և Քարոզչական Հայ և Հարքեան Հոգեւոր. Նշանակած և Քարոզական Հանդամանք. Աղգային կնանք։ Ընկերութիւնք. Երիցադրամեան. Աստիճան. Քարոզ. Կնիգանիք։ Ազատ և Վարձատրեալ Քահանայ

զայդ Թուական վախճանեալ էր. այլ միւս ևս չիմաՀ-Քիւն ժամանակ հեղինակ, սակաւ մի յառաջ ոչ եղեալք այլ զմի յեօթն որդւոց Ի Լեւոնի Թանկալ «գեաղի՝ որ » եղեւ եպիսկոպոս»: Սակայն և յորդիս սորա միայն Ղեւոնես քահանայութիւ է և վաղամեռնան եղեալ։

201. ք. Մուկն. — Համիր՝ յՕսմանեան Գաւառա-Քիւն չիշէ թէպէ մի՝ ի տոհ անուն, կամ Մուկան (Mokan, Meucano), ի կողմանս Գաղատիայից, զոր Նուա-ձեաց կէսարի Աշխէտ չամի 1471, և ապա գնաց ի վերոյ Լուբասոյ։

206. Թիլ. — Ջաւանշի Թէյլ յԻղիպտացւոց՝ չամի 1304, յաւարկաթար չիշէ Նահանանեաի մեր վարդապե-տըն Մարտիրոս, ազանիւթ Գևորգայ Սկեւռացւոց. « ի » Թուականիս ՉՂԳ. չամենայն չուլիս... ևկին մահ-» միտական զօրքն ի Շամբէն, և տահն սիրալ գերեզման » Թիլ. և տէրտապանց եղեալ գաղանցն՝ կոտորելին զօրս » գաղն անդ. և բազումք փախստական եղեալ ի Նո-» ցանէ՝ (կորեան) Հայասդ եղեալ ի մեծ գեան Ջուշան»։

206. ք. Չամուս. — Ի վախճան տէրքԹեանն Հայոց՝ չամի 1374, յիշի Լեւոն Չամուացի, հրաւիրակ սուրհապա-տա Լեւոն վերին Թագաւոր, ըստ Տղայեանի փոխանի պատճի։

210. Կոմարա, գրի սահալ և Կոմրա. և չայսոսին լի-նել՝ ի գեաղերին Ջուշանոյ. զի գրէ Մխիթ, չամի 1322 ի մեծ արշաւանին Եգիպտացւոց՝ « Հեծեալն որ իվնալ էր » առնէ Կահաստ՝ կամուրջ կապեալ էին Նաւերով՝ ի վե-» բայ գետին»։ տագապիքն սեալ եղեալ է սպէս։ կատար։

211. ք. Աչցմնցուի կոչելի է ուղղապէս ևս գնդաձեն և գնդաձե որ ընդ այն անցանէ. չորոյ վերոյ արդեալ էր կամարջ՝ ի վաղ ժամանակաց, և յետ բազձման սէբաս-Քիւեան Չայոց՝ պղպատա սին չաղիսէ. Գրիգոր որ-զի Գագոիկի և եղբարք Լեւոնի, ի մէջոցի 1450-60 սահաց Նորոգեաց զմեծ կամուրջն, կամ որպէս Չամանեանա-գնդեն ասէ. « գմեծ սչջե որ գետևոյ էր. որ ոչ չամ էր ի » վերոյ հակառակ կողմինէն կայ, որ Հայր ընդ սրեանա-» յիշատակարանն և անուն Գրիգորի՝ ի վ՛րայ Թուակա-» նին»։... Գահակ և Թուականն և արձանագիրն չորի-նահի գրոցն։ Այս կամարջ է գրած միայ չա-առջ (1369), չանձնէր Քարէ Լիպարիտ սա վերջին Կոս-ատանդին Թագաւոր՝ զդատաստ քաջ, զոր ոչ որպէսու Նորացոյց՝ կարան զայն Քշամիքն, և ի գառնայն սպա-նին զգօրավարն։

212. Սիս. Բաւականք. — Հանգոյն նշեցաքանն յիշի յայլսէ Թէչխարանէ սերմէ՝ « Ղնին, (կամ Ինին) ծառ է, » ի Սիս լինի»։ Նէյիէ Ալարաչաց, ըստ Գաւառիէ բա-սարանի է Erigeron trilobium, Φασήλ-խոտ կամ Celsia parviflora Dene.

214. ք. Բազմաբնակարիւն Աոոյ. — Չոր սկա-Նասեաս Գևորգեանցին ստ. Ծէծառն Լեւոնիս ասէր գեհենիկս Աոոյ, Չամանանագրքին սեր, (ոչ գիտեմ չա-ևանգութենէ՝ եթէ ի գրոց), ասէ. « Սիս քաղաքն՝ ի » Ժամանակի Թագաւորացն ՂԹի (94,000) հասոյ էր՝ » խաչած տուող, բաց ի չայասդեն. և ապա (Համա-» բիմ՝ ի կէս Ֆէ չաթա), փոքր պարտուԹիւն եղև, և » չորս աւագպետիս (ՋորեասուԹիւն) սպէնն. և Նոսի 80 » գրամով գասի, որ չեաց ի 150 գասուն՝ պարկն » (չատիքն) գասիքն. և է քաղաքն սեբալ, և տանս » Հայ և Թուրք՝ ոչ սեբի քան գ500. և բան Սահցին » ի սմս ապի 150. և հասոյս տարի ըզբ ? ՃՏ (11), և » տանձական սահնոյն ԼԶ (36)»։ Եթէ սոքիս Համաբիյի ԹիւնՀ 94,000, և հասոյն՝ տան, կարի ընդարձակ Համա-բիյի էՄիս հանդերձ արտարձանքն. զի գէթ 500,000 ոդիս պահանջէ սոյ Քիս բնակարանաց. ընդ Հակառակն յետին ԹիւնՀ 11 և 36՝ չոյժ Նուագք, ԹէպԷտ և սպա-ւաղ և անբնտաս են բաղն որ չատ քան գոյն ԹիւնՀ։

Գաղտկ. — Վասն վերոչրեալ Գաղտին Գրիգորի ասէ Չամանակագիրն՝ անկեալ « Թուրանեի պահնա » որ ապի անչեռ եղեալ է, որ է՝ ի Հրեաբակացին քա-» գաքին Սոյ, մերձ Զեյնդրոն և սեբալ Բազանեալ »։ Զաղրիս չարեմանցին քաղաքին և ոչ սակաս բացա-գոյն Նուանակի Թուրանեցւոյ գեղ, այլ ոչ գիտեմ՝ ի չա-ռաջագոյ գրիգորասանակ Քըրքնինենաց անհիկի գա-Նանդ՝ եթէ չորիչ եղեալ անդ անդրց։ — Կիլանեի են՝ ի բանիկ Զրնգին և Բազանիկն, իրրև սակաւամանանդ չէրասակաք հաւաքակաց չնեաւծոց և պիտանեալ այն-պիսոց արքունական մեծի քաղաքի։ Զչնրին (Բազա-նին) « չինեաց և Նոգոսիաց» Նոյն ինքն Գրիգոր, բան Նորին գրէ. և Նոյն ժամանակին և ատաման Կղիս-տոսի (Նոշչատոսի՝ ընդ որոյ իչխանուԹեամբ էր Սիս, և ե-» կեղեցի մի՝ սիմասրելի ձամի մի չինաց. և երեք գիսար-» պատի չորն ի գուռն Համեն՝ կամարաս, ապրիւ մա-» զիցոյց. որ կոչ՝ ի Հոկատ ապրիւն թիվանն չինուին. » և՝ ի Պատն Թաղաչէն՝ 3000 գրամ վախսի պատ Հա-» միյին մուրցոյն և սպատատ սրացն մնուն գայսոց »։

Գաղտկան. — չոր առաջնագոյ մեզ բան Համանակա-գրէն, սոց ինչ է բան Նորս կամ բան Հրատ ժամանա-կի։ Մենծն « Լեւոն չինեաց՝ ի Սիս և կատարց և հիմնար-» կեաց զՀատանիսին և զՀոգակաց, զՀոգակիչն, գդարձր-» ատրաստ, գդրիճԹաչէն սարբ Կարուչիին սահմարն՝ » ի չամեն Լչնիաճաց, և՝ ի չորիկակ Ս. Քահրայ Եչ-» բատանեմն, զոր սեռանդարձ վիսեն. սպա (բացդ) » գիվանան ոչ գաց, զի սչջե անչէն է. որ ինչպես » Հինգ Նորհանն այլ ոչ է, սակայն սպահանեալ է մինչ-» ի գազանաց և չանատաց և ի չանորհնաց. որ սչջ » ի Ատացող սեռանդ՝ Գաղտկս սահն սմս». այլ բանիք իւր ցուցանեն զի սիսն (և Ա) հիմնադրեալ Լեւոնէ, Ա. փրիկ քան Նիմնադիր է կոչելի։ Այս սոխա, յիշէ Նոյն հեղինակ, « բերեալ Թագիցին զմարմին Գևոչ » Լիպարիտին, ի Ատաց պարապին ի Նեղս, որ սչջե » Գաղտկս կոչեն, սերձ հինգերորդ, որ սչջե հինգերորդ » ասէրած է. և Թագրեն կոչեն զգերեզմանն Լիպարիտին՝ » Աչնս-պատաց»։ — Քաղաք սպահնի հրեի փոխանակ Գաղտկան՝ ի պատճ. ժամա. որպէս չամի 1461 չոգ-ատանդիկ բնակչացն ի Մելիք Նամիկէ՝ մոնեն անդր Հոյք և Թուրք. իսկ Նամիկ ծանեալ զպարկեշտ և զՀոգեսէր Հոյսն՝ զոր Նոգիսն ի Գաղտկան, այլ վանեցան պատաս։ Գերին չայնպէ նուագի՝ ի Գրանց գաղտկաին՝ Նիրքինն և Գրաչն (փորձ)։ — Շէրմ հինչ հրեի անհոյոց կամ չհինաձոց Գաղտկաս կոչնոյր, այլ Հասանիկ է՝ զի սրքանիկ Լեւոն-Նի բանանդիկին՝ ի Նոյն անուն և գազատանն և գնա-Նի Թագիկն Նիկեցին և գաղտաբանեն չհինաձն. գնոյն Նիկեցին և Նամանակ գրիչ Նիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-ւան Ա. «Երբ գազատաց գՆիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-» Նանդ Թուրք գազատ, որ չոյժ ատէրսն է, և ամի գա-» Նանդ Թուրք, որ չոյժ ատէրսն է, և ամի գա-» գաղոյ գաղաթոյ գՆիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-ւան Ա. «Երբ գազատաց գՆիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-» Նանդ Թուրք, որ չոյժ ատէրսն է, և ամի գա-» գաղոյ գաղաթոյ գՆիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-ւան Ա.

216. Բէրդն Սոյ. — Թէ գրագիրչինաձոց և մնացեալ Նիկեցին, ոչ չիշի ստ. Չամանակագրիս և ոչ սա սոյա-գոյց ատ. Նիկեցին գՆիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-ւան Ա. «Երբ գազատաց գՆիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-» Նանդ Թուրք, որ չոյժ ատէրսն է, և ամի գա-» գաղոյ գաղաթոյ գՆիկիմիա՝, և տան չինեալ Հ-ւան Ա.

Ալչեայ չհնաձոյ եւ անգիր. — Զատ՝ ի ատաւոց վերոյիշեալոց հատարակաց անգեաց գաղաքին Սոյ, գատանեմ ստ. Չամանակագրին սերոյ չիշեալ և սյոս ա-կատ. չորոյ մի՝ Գաղան Սոյ, ոչ գիտեմ գմանն Նին բերդին Նամանդ, եթէ գայլ տեղի. և՝ ի Նամին գոյ ատէ գաղատ (վանատանդ), որ չամին 1479 գոյա՝ ի ձեռս Թուրքի միոյ Նգոտանոյ Ալ Լատանքին և գնեցաւ։ — Մարտաս, զոր կոչեմ Գիսանդոյ, բան սերատան, սերատիս սրատոյգի բառից, գան Հիւանդանոյ՝ ի սերոյս բառէ, որ Հիւանդս Նանդանէ. և սերքի էր յոյս կոթին մանէ՝ բան Հետևեալ բանիկ Չամանակագրին, որ ասէ. « Չաղիչ Թագաւին չինեաց՝ ի Սիս Հիւանդանոց մի, » և՝ ի սէրն Բերոյ (առագան), և Նոյն յարտեսեան դուռն » ի Սան բերդն, զոր սչջե Մարտաս կոչի, և ատերակ » է. ոչ սակաս Ջուն ոչ գայ, բայց սեղն յոյսին. և՝ ի » չորս կողմն գռանբով Հատաչ է. զոր և սչջե Հանա-» պազ՝ ի Նանս Քաղին. և՝ ի սէրն գարիպ և գուրպազ և » փայոյ՝ ոչ է պակաս, Նոգնչ և և՝ ի Քարբանաց (կա-» բանաք), և ոչ Քէ չարաժամ Եւ սյս օրինակ գէր » գասս՝ ի վերոյ գրանէն, Քէ

Կատարեցաւ չարմարութիւն Հիւանդա-նոցին հրամանաւ մեծաւ փառաւք Քրիստոսասէր Թագաւորիդ Չաղէի, ի Թուականութեան Հայոց ՈՂ. ամին։

Բաղդատեսցի սպանդարիւ ընդ հրատարակեալսն ի Կարգի Տեղագրութեան (չէջ 223)։ Որպիսի և էր չի-Ն

» կոչ) սաբբ Էշանն. և տուին ի խաղինչ Հնձուած Սպէ
» տուն, որ յետոյ քաշնաց եղեւ. (և ի ժամանակի սբ
» ղասանաց Շահ-Մուսաբ ի Պարս, յամի 1468) Պզանն
» էտա գաղիքն և տապա. ի Կաթխատաց. քանզի եր
» կեաւ՝ զուգ անկանիցի ի ձեռս բանասրին »։ Ցետ
մերկերոյ սորա՝ Աշտան Սպէտակ երկեր զարձոյց զորքա-
Քիւնան յաքոռն. այլ ինքն ի միջամտ ամի (1463 կամ
1470) մեռաւ. ի ժամտրամատիկ. ի Պարս Ցետ սորա ոչ
ելիչ զայլ Աշտան մինչև ի սկիզբն ԺԷ դարու, յաւուրս
առաջնորդութեան Աստուածի անուանելոյն, որպ հրաւք
կոդոպատին և զապաս եկեղեցեաց. » Իսկ զարձանք
» պարծանաց մերոց զաւորք Աչերն հետ Սաբբ Լուսա-
» որչեն և այլ սրբոց քեանցն, ժողովրդեն Աստ յան-
» ձնեցին գնաստ ատն միոյ բարեպատի Պետրոս անուն,
» հետ իւր հարեւորսն որդւոցն՝ Ցէր Գաղար քահա-
» նային, որ էր Լատարար սաբբ Աչերոյն. զոր մեծա-
» հարեալք և խնասութեամբ Թագեալ զանձնայն ինչս
» իւր մարձեալներս, առեալ զանձն սատաճարին փա-
» խստեամբ եկեր ի Ալաճաղ »։ ատսի գարձոյց ի Սիս
Նորընծայ կաթողիկոսն Ցովհաննէս Ա՝ Ոսկեբերան ան-
հանգէտս չքով և ազէկ կրօնեամբ եպիսկոպոսացն Պատ-
Նոյ, Հաճեցոյ և Գևրմանի, և բազմութեամբ սխոստոր
ժողովրդոյ։

222–3. Եկեղեցիք Սոյ. — Գզիքատոր և գԱ. եկե-
ղեցւոյն՝ գհատատած յիշատակն, ընթերցեալ ի վեր
անդր (538) ըստ բանիցդ ժամանակագրին, որ յիշէ և ա-
նապատ տրեանն յամի 1642 ի սատատեանէ կողմանեալ
գերիսատն սիոնն Ցորին։ Իսկ ատան երկրորդի ժեծի եկե-
ղեցւոյն ատ. « Աչդպէն Հեթում Հայոց Կաստապին՝
» Ցեռնետաչ չհնաց զատաչէնն գԱրքն Ցոփի, և
» զարգարեաց զնա գոյզզոյն երանգաց, ի պատատա-
» քիւն տեսողն. և ի չատզանին կողմն ի գրաց
» պատեան կանգնեաց, և զանգակ ի Ցոնս. և գԱրքատա-
» կարան եկեղեցւոյն՝ ի գրաց կողմանէ որ Հայի ի հա-
» րաւ գրեալ, զոր ոչ կարզագոյ բատագիս. քանզի
» անկորն յաղագ կերեալ է, մատն ինչ՝ ի ակէ պատի ա-
» ակեալ էն. գի ատաքի Հայոց գրան եղեալ չէիցեն, ա-
» անէն, թէ Ցոյնք չհնեալ էն ատ Ցաճախանա, գի գԱրքա-
» տակարանն ծածկեցեն. ատայն անշատատի Քրիս
» ինն. գի ատեղ հնան Հաստ ոչ տեքեաց. և զոր կարա-
» ցած բնիեանալ ոչա է. գանատ Հնձնոյ Քագատորն և
» գՑոյլ Կաստանդնէն, և գանատ Կաստանդնէ կաթող.
» կոսին և Ցաճախ գԱրքայնէ, և գԱտանան Հայոց...
» և եկեղեցիքն ոչ ատերակ է, քանզի ատանորին վերոյ
» գրեալ է, բայ ի խորանացն Հնգից. և անուն Ցանձ-
» ին կոչեն, գան Ցանձապատին. և ապատանեալ է
» մարգով և անատանալ ոչ է. և գի յորմամ ատեն գնա
» ամենմատանցն գԱրատապետն Ցաղոյն Նեռնե-
» ցոյ, գնատած և անատանալ ոչ է »։ —
Զգիսոս հին եկեղեցին Ա՝ Մարիամեան չհնաց ի դերան
Ցաղոյ. « և պատճառ, քանզի յատար միամ մեծ
» գայր ի Բատրանեացն, և նէտա ի տեղի Նդին եկեղե-
» ցւոյն, յանկարծ ակի էրր ի գետ Հարեալ տանատ, և ևս
» չեաց, թէ Օգնեա ինձ Ցատր Մարիէ. և յորմամ եղ
» անվնաս, ետ չհնել ի տեղին եկեղեցի յանուն Ցրոց
» Մարիանաց. և կայ ի գրան վերայ կերոյն Մարիէի և
» վիրապն, և Քատատեան տեղին, որ կոչի ոչմ յա-
» նուն Նոյն կատեն. Նէ կացոյց տեղ քահանայ, որ տրդոյ
» յորում նէտա մնային ցՏէր Ատրիա, որ տահանեցաւ
» ի ԹՂԴ Հայոց (1634–5), որ է ատքերգին, և Էտից
» ցնդի, որ կոչի Ատեիկանց եկեղեցին »։ — Ցեկեղե-
ցոյն Ա՝ Քանրոյ գատա յիշատակ ի 1270 ատի, յո-
րում գրեալ է անդ ատատան մի։

Բայց ի 16 եկեղեցեաց զորց յիշատակս կարգեալ էաք
ի Տեղագրութեանս, գատք յետոյ և յայլ յիշատատա-
նաց և ի ժամատանագրէն՝ ատյս ևս. (Ց.Ն.) մի ի հնա-
գանից և նախ քան զՍ. Աբրահատ, չինեալ ի Զաղել
դեսէ, որպ և գերքն Նշանակի, « ի Հարաւ Հոյի Ձի-
» միածնի, և ընդ արեւել ի Ա. Ածին, ի վերայ հատա-
» պարսին, ի Քարձր քարին, վորր կաթողիկէ. և ի
» վեր ի վերայ զատպարին (գնեՔԲին), ի Ներքատա-
» կողմանէ գեր գրեալ. զոր ոչ կարզագոյ. ՔՀպետ փորք
» ետն, քանզի բարձր է. և յատյակալ Քաղաք. և կէս
» զրան ատաղատ էր, և այժմ ի չորեքկ փլեալ ատերի-
» ցատ, և կոչ ատչին Քագատանդ հնկեղեցի »։ — ԻԲ. և-
կեղեցի (զատ Նոյն ընդ ԻԻԹ), կոչի Երկքատան Ա՝ Ա-
ատատածածին, ատ ատեալ յատրեա կոչ կարգալու Ցե-
վանագրի Քագատրին Ոչնի և որպ Նորին Գ. Լեւոնի.
և եգ անդ զանկագատա ատեատրանն զոր գրել և կազ-
մել ատեալ էր ի Գեղատկա քաղաքի Խաչից (520),
Հանդերձ այլովք սքանչ, յորոց միոյն ատեատրանն
այն և խաչ մի Ցաղեալ էր յատարս գրաքեան ատանդա-
գին մեզ գայատակի, որ և ատատատ էր եկեղեցւոյն. —
ԻԹ. Ա՝ Լուսաւորիչ. յորոյ որքատան չիւն պահեալ խաչ
Քատկոցոյ Ք կաթողիկոսի, զոր դիտն Մարտէն՝ ձայր Ք
Կատանդնոյ պարգեալ էր Կատանդնի Գ կաթողի-
կոսի. — Ի. Ա՝ Տաճիկ, չինեալ ի Մեծէն Լուսաւ., հան-
գոյն յայսմից ատերակ Ցեագեալ յատարս յիշատին, ի կէս
ԺԷ դարս. — ԻԱ. Ա՝ Դատիր Ատատատաչայր, յորում
չէիր ատեատրան գրեալ յամի 1291 որքեամբք Մխիթա-
լի ատքային, « ի վարչատին Հոգեւոր որդւոյն Ցոր Կոպա-
» պետին, ատրբ ի բնարեալ ատաքիատեր գահանապետս.
» յետ ժամանակաց ի գրան եղեալ էր ատեատրանն, և
Քահելով ի Ցվատա երիցատ է. և ժողովրդենէն 200 դա-
տրին գրամով գաձատցատ. ի նոյն եկեղեցի. — ԻԲ.
Ա՝ Քարձանեան եկեղեցի կամ մատատան, յորում պա-
հէին չորքերն Աչքն յետս կոպ գարս. — ԻԳ. Եկե-
ղեցի մի Ցորիսի կանդնեալ ի Վատակաչ (կամ Վատէ)
որդւոյ ատեին Կատանդնի Պապի, որ վկայի չորՔ ագոր-
ծած զոչ և նոյնոյ ատատաց որքեամբ բազատ նիտ-
րոց, գրեատաց և ատեատրանք, և այլովք նմանօրեք։

Չատկ եկեղեցեաց կարգեալ էր ի Տեղագրեանս
Ա՝ Ագնա, և երբ ատատ կաթողիկոսաց վերանորոգեալ ի
Կարգատակ կաթողիկէ յամի 1448. բայց Ցրր 30 ատից
յատաչ քան գնա վկայի ի ժամանակագրէն, Գզատի
կաթողիկոսի տեսեալ. « գի ոչ գայր ժանք և տեղի հան-
» գատեան կաթողիկոսին. քանզի յորմամ գային յին-
» րատանդիւք ատիարհաց եպիսկոպոսք և ատեղացք և ոչ
» խորհանատաց գեղերեքին... գի ոչ ատնէին կաթող-

1 Nella città di Sis, dove siede questo Patriarce, si è il Castello che era del Re d'Armenia, ed è inespugnabile, benchè sia disabitato: si veggono ancora le rovine del palazzo del Re e della Regina, ed ancora appresso il detto palazzo vi sono due chiese grandi, una del Salvatore,

» կացն տատնա և ատգատա Հատատատաց, և ոչ ատատա-
» տատ ատատնի գհատատնիքն Քանի եպիսկոպատաց. և Ցրրնին
» կաթողիկոսն Ցեղատկաչ ընտրէր իւր փոխատորդ Ցրա-
» տատիք յատրդոյնիսն. որպէս յայնմ ժամանակի Ցե-
» րեմիա Խոտատոր ընտրեալ էր գԱգատիա, ատաչնորգ
» կարգեալ Ա՝ Աթիոյ եկեղեցւոյ. և ցետ մանատանն Ցա-
» կոն ընդատնելի եղև յաքոռն: Ընդ միտս կաթողիկո-
» սին Սոյ Հատարի և գարքեպիսկոպատն Ըրատատեան,
» զորոյ սքոտ անձէր յայնժամ Գատնի, մի ի չորից կամ
» Հնգից Հաշտեկեան գետոքատոյ յընտիր կա-
» թողիկոսաւնան : (Սրտա չորքերն գնանական էին՝
» Ցերն կաթողիկոսն Ագրատ, Գեղատա վ. Կարնեցի,
(Pietro Morabitto di Gargar), Յովհաննէս եպիսկոպատ
Զեմատն, և Տիրատատ Վ. Տիրերի ատաՔորդն:

Ատանկեր Սոյ. — Ի յիշատակի սրտատատոց կող-
Ատանկին Տարոնի՝ ի Սիս, յատրտ վերինդ Կատատ-
գեր Քագատրի՝ ատրբ ինչ գետանգի՝ ատրձատրք ի Սիս, որոց անատանք
Քերեա չորքին և ցոյատ, և ատրի Ցրչ Սանգատ ատատեի
և Հատատատ տեղ գրատս պատատեին. որ ատչ գատն կող-
Ատատկին Քագատ ի վերայ գետոյն Ատրիպա գերատս
Ցր և գերան, « Ես գզորքն Ցր և եին գէպ ի Ցատպե-
» խերուն քաղն, և երեի գէպ ի Կրքատուածկին քար-
» քինն, գր այժմ գլցոց ատուր կան, ա Գատնց ա-
» ժուքն Ցատպետն ատշատ և մինչ ի չրնորդ որ Ցուրքն
» այժմ Պատպոյց-գոյատի ատեն... (Հայր գատեն գետ)
» մինչ ի ԳատպէքԱրքեր, որ այժմ Ցրչնոյ կոչ Ցուրքն.
» յորմէ Ցետ Ցար բղխի, և ի Ցատպետան քար-
» տնէն, որ քարերն ատտանէն Հատատարչ ատչատէ, և
» Կրտնկինն քարքրճ, Նատատիու գետն, որ Ցրնէ ի
» գատն, և ի գեմոց Ս՝ Ցորոսի՝ Ցրնն յատն բղխէ...
» և գԱրատնէն գատած ատյոն Քագատնէ ի յատ բլուր,
» և գայլ զորս զոր կատգնգնէ. և այժմ տեքեի է Տատ-
» կաց, և կայ Քատնէ-ատատ »։ — Ի տեղեացոյ ատչգոյնի
որք ատատարք և քարքատատք յատնէին, Ցատպետ-
քարինքն՝ ատտ գտտնել Հանս և կատրս Գաղձոի:

225. Գրորատ ատեղ ի Սիս. — Ս՝ Ցղատգոյն ևս
Կոչ սա Գրորատ ի Սիոն լեռն, (Burchard de Monte Sion), գի վտանգն էր կամ Կոչ ի վանս լերին
Սիոնի, և գրեաց գտեղացոյ Ցրոյ երկրին (Descriptio Terroe Sanctae), սա Ք Լեւոնի յամի 1283 կամ 1284
եկեալ եկաց յատրատնէտ Նորա. ատր ատեղատոյ գնտ
եկեալ եկաց յատրատնէտ Հանգերձ (ՀԲքատ Ք) և
քաղատի անգատ ատրգատնական վիճակէ կանգ-
գիսոսին Նատատաց սա սատ կաթողիկոսին, յանչ Քերատա-
և գքատատատգոյն պահել Հայոց և Ցրով, և միայն ի տա-
նի Ա՝ Լեւոնոյ չատձանել Հնամենք գրեան, և այն Հատ-
ատատ Նորին կաթողիկոսի:

226. Կոստանդին Գ Ցազատար, Լպարիտ, և այլն:
— Գատնիչք և յիշատակք որպ Գատն Հնձեմ Զատնքա-

quale dicono che era la Chiesa del Re, e l'altra di *S. Sofia*, che è la patriarcale: e con poca spesa si potriano accomodare, ma non ardiscono accenciarle, perchè le sarebbero tolte dal turco, essendo alte e fatte in modo di fortezza. — Leonardo di Sidonia, *Relazione*, ecc.

յոյի ասեն զԿաստանդին Գ. Տարաէ փառն՝ միայն յա-
տար տաշմ և բաշատր ասէ և ոչ ՚ի քան արքայազանց.
այլ ոչ ոք յիշէ պզեղն, զոր ես կարծեմ գիշերին, զի ես
էր Նահատոյ յատար Լեւոնի Գ. իսկ ասս (Լեւոնի)
Քոռն լինել, բան այլում աւանդութեան, անընդունայն
է. զի Լեւոն ՚ի մեռանելն Քոզնոյ էր մանկիկ մի երեսից
Հերուէ անուն, որպ գրեանքէ անտեսքի է ունել չափաշա
որդի՝ Թագատրութեան Քեհնեաձոյ՝ յամի 1364 կամ
1367. այն զի եթէ Քոռն էր Լեւոնի ոչ տատր որ էր՝
այլ իրաւամբ ժառանգ, և ոչ յատակ քան զնա անկ էր
ի Կաստանդնի Քազատրել, այլ մանաւանդ Հեթում
որդոյ Գ Լեւոնի. որ՝ զի չեք այլ յիշատակ յայտ մեզ
վաղամեռիկ եղեալ յետ մահուան հօրն: Բայց եթէ
այլազգ իմանալի է զրոան, ոչ գիտեմ. — Չեմք ես և
յանձինս որ՝ ի դէպս պատերազմաց ա. ամին Կ Կա-
տանդնեայ յիշէն: Ժամանակագիրն Կիւիկիոյ Յանաս-
ցանէ զի Լպարկիտ Քոզն մարդասիրն՝ որդի է Թորոսի
ասոց մարդասիրի, և կրաւ եղբայր Վասլի, զի ա էր
ասոց մարդասիրաց՝ ՚ի ժամանակի չաշնաւակութենն և
նաշտասարութեան, ա. որովք կայր և այլ ամն մարա-
չահաս Օչինն անուն եղբայր Թորոսի և Հայր Վասլի. չորց
յայս յինէ՝ զի ասերգութեն էր ՚ի ժամանակին՝ մարա-
չահաս կոչել զզօրապետս: Իսկ զօրավարն Քչնամի՝ որ
կոչի Շռնար–ապի՝ բան ասմին, և չատուկ անուանն
Մաճառի կամ Միչաք [1] ասլտան, բան Յոհաննակացին
էր ազիայ Չագատն, ապրեցեր կատարալ ՚ի ձեռանէ
ասլտանին Եգիպտոսի. և զաառինն (յամի 1368) նէն
՚ի վերայ Սաղ բերտ զօրաց, այլ զաառնոք Քրիստ զբաս-
նաց ասլտան ասէր: « Զամ տաղին քաղաքին ՚ի ֆռոն»,
« զան տեսանելոյ զքաղաքն », զան որս և Քոզնոյ գրա-
նէն ՚ի վերոյ գեսցն Մ՚ախայ (531), առեալ էր զքն-
սեր ընտր զօրականին, յորս 400 հեծեալք զրահաւորք,
և 800 ոչխատոր. այլ զաղաքացիսն ՚ի վերոյ հանեալ
խոզերաքիանն խրտնութենէն այր զէնիցբ և խրտնու-
սեցան ՚ի Քազատրէն յանձն Քրիստոսի և Ս. Լուսա-
ւորչին. մինչև « մի ամն յիշեանոց Քազատրէն, որ էր
« իր տոյժ սերնի և մանրիմ և խոշնմ, որ էր ատոց չա-
« ուչ (486), Պարսն Կոստանդնն Բագիքարկնի[2],
« որ ՚ի բազում ատոց հետանց կոյսը անկանեալ, զժուա-
« րին ցաւոք, և զեռ չէր էր լուսանալ ՚ի չկատասութե-
« նէն?, զան այս պատասխանն զէտ ատոցէ քաղնաբեռ
« մարդ, և զան բարի Քազատրէն պարն Համայ՝ զնաշն
« ՚ի յանձն էառ, և հեծեալ ընդ Քազատրէն, և ազա-
« նաս ՚ի նոյն տեղին. և էր պատճառ իւր հետանգա-
« Քինն, զի վատագ եղև, որ չկարաց ինքն զինքն ժող-
« վել ՚ի վերոյ ձիոյն: Էր մի ոմն այլ սերական Քազա-
« տրէն՝ որ էր իւր զարացն յատոյ: Սկիր Թորոս Մացն
« ատան», նոյնպէս անկեալ եղեալ ՚ի մարտին. զոր գա-
ՀԱՅԵԼՈՒԱԾ

զաբանն Հայք. և յայնմ մարտի մեծապէս ատաքինա-
ցան Լիպարտս, ազանեալ և զՄանկաճին գոհած ազայն,
զոր և Քազատրն ՚ի վերոյիշեալ ըրբին (541): Բայց յեր-
կրազգամ ամին ոչ նոյնպէս խոնճացան Հայք, յորժամ
վերագարձան զրգելոցս ամբոխն ՚ի վրէժ, զգաժո-
զով չեալ 60,000 արանց. և յետ նահատակութեան Լի-
պարտին՝ զարձեալ երկիցս եկեալ, ՚ի 11 դեկտեմբերի
(1370) « ազիայ զՅիս, և նոյնպ երեք օր. և ՚ի նոյն
» ամին եկն ազաքինն յերկրին Կիւիկեցոց՝ վասն ազա-
» քան պատերազմաց. որ ոչ կարացին հոգալ զզօրն
» անդամանել և շնձել զերբա ամս. և եկն մի մեծ ցորեան
» որ ունի զծանրութեն իրրև յիսնոց լծոց, զոր
» ձուկաքի կոչեն, 500 զուտչի »: — Քեհ յիշատակի Լի-
պարտին յարեալ էր ՚ի Ֆեզագրութենեան (227) գՀնի-
մոց և զՉամանեզեանց, յայտնեալ և զերկրագրութիւնս
զերաց նոցին (184), զոր և ես առանձին ըստ Քեհն ժա-
մանակագրին զանուանց և զգործոց նոցին:

227. Բ. Չկատարած և զօրավար Հերք–Քհմ.ր, ա
մեր տարէգիր Մատաքեա կոչէ Ազչեայ:

228. Երիտասարդ կաստանդ Մաղ, և այլն. — Քե-
չեան Ազ–Գաղաղ՝ նոյն Քեռ ընդ կիւրիւղ–պատաղ զոր
յիւրէ Չամանակագրէն, մանաւ ՚ի Սիս յամի 1394 կամ
1395, այլ ոչ և զգործս նորա. այլ Քեռ պահանէ օրի-
նակի գրոցս Թող զապահանեն Քեզագործ կամքիկամի
նշանակէ յետ ամաս յատաչ, ոչ յիշելով յանուանէ զզրէ-
խատոր ապահանեն, այլ միայն զգենն: — Յաւալ քան
զայն և յետ գերութեան Լեւոնի վերդնց, նշանակէ հե-
տագնեն[3] նեմոզրնեակ արկած մի ևս, ՚ի ՀԷ.: Պատճառէն
« ՚ի Սիս գրոց աշակերտ գՆկարտալ վարդապետն »,
անձանաձի մեզ: — Յաւելու և նոր հարատած Սաղ
գնացատն ազգաց և ազարչոց՝ զՀնդիքներս, ՚ի ժա-
մանակի արշաւանացն Հռոմոս, նկեալ և սպրեալ
զերբոն Սաղ և գնացեալ ՚ի բաց:

Մինչև ես կարևոր զեպագ յիշատակ առնէ ժամանա-
կագիրն (ոչ քաղ առատ), զմեծ գործ Կիւիկեցւոց
յայնոյս ծանս, զոր ամենք մինդև յանհնս Խոստով
առնին[3]. իսկ ա ասէ, յամի 1404, « Մենծ ժողով եղև
» Կիւիկեցոցն ՚ի զուտն Կարագնու կամ ոչխարին, որ
» վասն գայսանանն Նամնացանին և այլ պատերազմաց,
» Ձանձրացեալք ՚ի նեղութենէ, և տեսեալ զանհրա-
» խրտնոց երկրին և զզօրանալն անհնատոյ, անցան
» յայնկոյս ծովուն, առնուս Լթ (30,000), զոր տեսնեալ
» գրէ (տէ). Քէ, երեքտասնեմ զնաց Գագան կապա-
» պանն, բան կատանգին Քազատրէն, և չարեքա-
» բանի զնաց Պարսկին Ազզիսկին. և խրկացան նոցա
» Ձամնեանն և Ղամնն, Դիրքոյ և Մանիսանս. և ոչ գր
» Ձնաց ՚ի մեծատանց և չխնատաց, և ՚ի պատանց և ՚ի
» Քազատրի ցեղին, ոչ ապր և ոչ կին, ոչ տղա և ոչ
» էգ. Համնդնեն խրատանդիր ցեղիս և ազգասէրազ կո-

[1] Ուր յայս անուն հոյի տալան ժամանակին, այլ Քեհնս ա ի
մահամանդ նորին Քեհ և այս:

[2] Ժամանակագիրն Կիւիկեոյ՝ որ ոչ Համարի ընդ Քազատրս գերե-
ալն եղբայրս Հեթմոյ և Օչնի՝ գԹորոս, գՊիտոս և գՀասանդին,
յեռ մահուան ի Լեւոնի, ասէ, « Քազատրեցքն ՚ի Նոն ազէ
» գՀասանդին զբոյն մօրաքեռնին իւր գՊասանդին », և ազն. չեմ-
Քեզէ, ընդ Լի գնեցան Կիլիկ (*), Քե ոչ գտանեն այլ ժամանակի
Քազատրս Քեռան. այլ եղբայրս ասն ասէ Քազատրեցաւ, որպես և
Կիլան, և ասանեակ, « զան անզոյ կէաբ վերոյ և բերոյ », զեզ ՚ի
բաց Պեհէքի, որպես հուէր որդոյն եղբայր Կիլան ասէ Քեհ Կա-
տանդին՝ « Զամնեակ ասէ Քազատրեցաւ Ա՛ ասէ, ձասի Կ՚Ձ ասքեակ,
ՀՀ Կիլան, և Հասանեակ, « զան անզոյ կէաբ վերոյ և բերոյ », զեզ
Նեքն. և ասաս յասէ. « Լր Քազատրեցաւ Ա՛ Քեհ Կա-
տանդին՝ « Զամնեակ ասէ Քազատրեցաւ Ա՛ ասէ, ձասի Կ՚Ձ ասքեակ,
Կ

1345. Կոստանդին Բ, որդի Պապիների Մարաքսիաի և Մարուխի դստեր Բ Ամիրասպ զոհզոհասպի. † 1363. – կին՝ Մարիամ դստր Օշնի Պոլի և Քամխանից այրեր Օշնի Քագատրի.

1363–5. Շփոթք և բռնաբարութիւնք. լսան ունայնք Լեւոն ասն կորուզ զԱրան, այլ խոտեալ՝ ի բաց մերժի[1]։ – Պետրոս՝ անդրանիկ Գուսանի՝ հանդերձեալ երթալ՝ ի Հռոմ՝ ի խնդիր Քագի, † ի Վենետիկ, (1363, Հոկտ.)։ — Ուրբանոս Ե զբէ առ Հայս (3 մայիս, 1365) Քագաքսթեցուցանել զեղբայր Նորա Լեւոն Ե։

1365. Կոստանդնի Գ, որդի Հեթմոյ Չամչմաշեցի Նղրեցւոյ[2], սպանանի յամի 1373 (մայիս), Կին սորա Ա. Ա. զուտաբ է Օշնի տեառն Ogray? բռա Տաթաեվի։ — Թոփ առ առվա երիվերկնկալ իշխանութիւնն. քանզի Քոյր առ զհպարտանցնին տիրապետն առ օտարս, և Հայք տխիր մնային հրատրբեն զԳնտրոս Ա. Քագաւոր Կիպրոսի (1368), որ և մինչ հանդերձի՝ ի Նոս մը տանել, սպանանի յԱլեքսանդրիա (17 յունս. 1369)։ — Ի նմին ժամանակի և Մարիամ դստր (կին Բ Կաստանդնի) Քաւ Քեհի տձեղ Քագատրութեան, զի տաւաքեալ էր զնազանս՝ ի Հռոմի, ի Նէապոլիս, ի Վենետիկ. և Գրիգոր ԺԱ. Պապ Քեյաղրէը (22 յունս. 1372) փեսացուցանել Նմա զՊետն իշխան Պրուզոքիոյ և Քագատրեցնել ։ — Քեռ լուսանդան Գ. Կաստանդնի կարգի Նոյն ինքն Մարիամ Քագատրաց, 1373–4։

1374. Լեւոն և Կռիզնեան, երկրորդի Կի Քագատրեն. հինն Մարիամ՝ ի Սուսանեան գաղթ։

1375. ապրիլ. — Սա գնի զերի Յեղիպատացւոց. և դադարի Քագատրա-թիւնը Քեհն Հայոց և Կիսանաց. ընդ նմին գերեալ և Մարեմ դխնդ գինի (գինով Բ Կաստանդնայ) և ազատելով երթայ Յերուսաղէմ, և անդ վախճանին խոկ մեւսն Մարիամ հին Լեւոնի մեռանի՝ ի Գահիրէ Եգիպտոսի։

Քեռ մահուան Լեւոնի՝ ի Ծաղիկ (29 Նոյեմբ. 1393), Քագատրք Կիպրոսի իրր ազգակիցք Քեր և Հարկաւորին Կի Քագատրի, յաւելան՝ ի կորուստ և ի գրասեր Քեր Քագատրի Հայոց. և ևն այսպէս անաւարտեալ

[1] Զոյս տեսան և գրեալ տեղի և ժամանակագրին Ասողկան Ասկեցի, այլ կամեմ ժամանեցի. զի յամենայնէ տաք ի կաստանդնեայ առ (1352) ։ Եթէ Քագատր Լեւոն մ'այլ, խոշորագոյ կաստանդնայ, և խոտորմիան ոչ տակաս ընդ միմեանս ։։

Քագատրն, զոր յ՛Ա և յ՛Բ Գեւորգ, յամս

1375 — 1398 Քակոբ Ա.
1398 — 1432 Քաւոս կամ Քոշկան Ա.
1432 — 1458 Քոշկան Բ.
1458 — 1460 Գաւրգոգա կին Լուգիմիի Սաւոյացւոյ.
1460 — 1473 Քակոբ Բ.
1473 — 1489 Կաստրինէ Գաւանաթայ, յետոյ անառա-նալիք Քագատրեան Հայոց.

228. Մէկիք Լ-ՃԷԸ. — Քուի յորդոյ յորդիս պապա-զատաւ տաշմի տրա՝ ի Սիս, հարատահրեալ գրեա-կիչն. քանզի էր համաձան Նորին ասն և յամի 1461, յորում « Սայ Տաճիկն գազա՝ ի գիւղերի գեաղին առ » Կարապետ կաթողիկոսն, և Նաւասն Ժողովիցն գԱսայ » Տաճիկն և գՀայեան. և միաբանութեամբ երգասին և » գաղթեա տարօրէն ընդ միւ- » սեանս, զի բռնութեանցն » զՄէլիք Օմերն։ Լր՝ ի » վաղուն առաւեւտեն գը- » նացին առ Հաւատակ՝ ի » Դարպասի նեղջի գուռն. » և տեսանք ահաբեկութիւն » և նեղութիւն ընդ պարիսպն՝ ի » պղտիկ գրան վերան, մը- » տան՝ ի միջ գաղաքին, մը- » քրմտանեաց և Տա- » ճիւք. և Մէլիք Օմարն » Տանկաց գալաքացն, և » էառ գԹագրմանն՝ ի » միջ գաղաքատն. և ե- » դեալ պատիւ մեծ » կատեան Թագրմանն » և Սայ բնակիչքն. և » ապրեցան՝ ի Թագրմա- » նէն սեծատան մարդ » մի. և նոցա բարկացեալ՝ » յարձակեցան՝ ի վերայ » Սայ բնակչացն հեծե- » լօք. և փախուսական » պարտեալ ապրեցան եր- » կու քրմանեայ, և » գայրն նեռավ խոցուած » ցին. և ամենք փախս- » տական եղեալ՝ մտին ի բերդն, և ձգեցին երկու մեծ » քար ընդ պարիսպն ի վայր. և գայն տեսեալ Թագր- » մանեան՝ գարձան յետս, և իջեալ մտին ի քաղաքն. և » Թագաւորին չորս տասնեակ ազին, և գԱբեանին տարին, » գԼեւոնին և գԴիլիպարին, և գայլս բազումս։ Իր ապա » նեկալ մտին ի սորբ յաՀան՝ ի կաթողիկոսարանն » Տէր Կարապետ կաթողիկոսին, և Թագաւորին զինեցին » և զսորբ մեծանն և զամենայն սրբոյ Քիներս »։

[2] Ի որ Հրոիցորոգրէ Բ Կաստանդնի առ վերջորդս այս Կաս-տանդին, այլ Հաւանօրէն Նորոգրէ է Նորա. զի ծանօթ է Նորայ Նոյա Հեթմոյ, այլ ոչ և Հրոիցորոյ Նղրեցւոյ Հեթմոյ անուն։ Տես Ա Ձեռագրացուցի Հեթմեանց գտուՀն Նղրեանց.

235. Կաստարինէ Գռնեսորոյ Վերջին անառանեալ Թագուհի Հայոց.

228. ԹՀ. Շահ-Ռուսդ Ա. — Որդի թագաւորին Գիլոնա, հինոյ կոչ զսա Ջամանամպերն. յետ Նաւասնեայ զԻշ-մայինն Կիպրիա՝ (1467), հինաւ է ի վերայ Սայ, յամի 1468 (2 յունիսի), և Հրով գասեալ գասանն. ապա վե-րադարձեալ ի Նոյն՝ պարարէ գրերն, յորում « Զա- » գամ [1] պարանն կայր ի բերդն, և ած հնդ պատե- » բազմ արարին. և իմն քրիստոնեայք ի բերդէն, և » տան ազանին. և չատ ապրեցին գրերն, և Նա պա- » հեաց. իսկ Սեպհական աշակերտն և ամէն գրերդն, գնի- » ուներքն [2] ԽԹ (23). և եղ Շահ-Ռուսդ պարան ի Սիս » գՀրամաներն, և գնաց »։ — Ի գիտատի երկրորդի ամին, 1469, պարանն այն առեալ Շահ-Ռուսդ ար քրիստոնեայս կալեալ գնէ՝ ի Նորն, և ոչ Քէ գտագմա-Քիներն, յորոց չատք փախան՝ ի կաթողիկոսարան։ Եւ Շահ-ռուս « մենք պարանն Սայ՝ արար երգասդ, և չդնաց մերդ՝ ի » կապիտաստ առ Սեպհ, և ասաց. Քէ, բերէք 12,000 » զատաւշ, որ տամ գձեր մերդիրն. և Սպհք ոչ գիտէին » գնորա ներնգամբանն. առին չատ Նի և մաչ, և գնացին՝ ի » Սիս. և իրին՝ ի բերդէն, և բերանեցին զամենայն քրիս- » տոնեայսն և երդին՝ ի Նորն. և առին գնոսն և գնիուներն » և չատ բազաչ. և սպան երեք տասիրկ։ Վասն որոյ՝ ի » միացեալ իշխանացն տմենք գնացին՝ ի Տէրէնացաս » բերդն՝ մտ՝ ի Շահ-Ռուսդ. և առին՝ ի Նոնանէ » Հրամանն, և եկեալ Հանեցին գրանագրեալ քրիս- » տոնեայսն »։

— Ի Նոնէ առ՝ մինչ ևս Հարուած Հասեալ է տարա-բազդիկ քաղաքին. զի Հոգի կոչեցեալ ցնահին առեալ գԹագաստան (Թեւրքմանս) , և Նոնա՝ ի Սայ « բերդն՝ » գազաքեաստ, և Քաղաքաց (Կոտոպատաց), և չատ » մաչ էասն, և չատ տնօրէ արբանեաց »։ — Աչխատ-գայն ևս Հարուած նչսա յերկրորդում ամի, « մնչսաս- » բատանի ընդ տանեցան երկիր. և մնչսան չատ կոտրա- » ածք և Հրեանք և տաճատաստք. և ի Նիս՝ Աշտան Ս. » Լուսաւորի Աչխն մնաս (Հնհամ Սպհատի երէցն » Թաղոնց). զոր՝ ի Նոյն ժամանակի Կաթոլ եպիսկոպոսն (Մի՞սիոյ) սպաց գԼոյն՝ ի վերայ Տ'գոյոց, որ չ սիրէին՝ » Աստրին արարածոց. և այլ Ոգր՝ ի վերայ Հրհամաց, » որ սկիզբն է՝ Նշդայ է և առաւ, եղբարք, և այլն »։ — Աչխարհն Սայ (Շահ-Ռուսդ) երկրորդ անգամ չաղխող գաւառ Եգիպտացոց՝ և գերեալ գաճմանս Գամասկոսի, տար բերեալ 1000 տատ չղջապգեաց և բնակիցս՝ ի Սիս։ Իսկ ինչն ապատաստին յետ տմոց ինչ (1473) Հաս-Ծեայ Հյեգիպտացոց և պատրաստ՝ ի Ծամանդի բերդի, առնեցատար եղև, և վաղեալ՝ ի Գահիրէ՝ տպատաս։

228. ԹՀ. Սատուրշիոզի, և այլն. — Ջամանամպերն Հատատած գ'ատաին և գժամանակ պատատանն. « Ի Նիոթ » Քաղ մերդ, յատարս Ազատատաց Աչրդն Սպհատի » Զգատպատին, որ որ էր տարի (7 փետր. 1601), եկն » ատն Մատրշէ տնատն բատգատ գարձ Սկզբայ (Ազիմատ » քատգատ), ի վերայ Սատրդ. և տպան գպատն տե- » գոյն Հանգերձ մեծ տամեծ գան. և նկն՝ ի Սիս, և այլն։։ Ես

[1] Որ Զա-գրեալ էր երկրագրեցիկ՝ ի Նեղոսագրեցիկս, զի տրեալս էր տրեալ յԵգիպտացոցդան։ Ազիզ Ինչ յատալ (1566) մեզի տալ տեն Զատալ տեղ Թագատրացնեան գատատալ. տալ բատատա-

[2] Ի Ձեռատեղատրեան Գ (Երկը) գրեալ էր տտատեցին.

կայոտ չենէ կամուրջ « ՚ի վերայ գետոյն, որ կոչի Զինի-
» ին-կամուրջ, զոր այժմ Սապիճ Ծեքլովլ Զէլիխիէր քա-
փրիճի կոչեն », ըստ Ժամանակագրին։

247. Ճէվպէլ-Նուր լճառն. — Ընդ Ծաղկաձոն յիշէ
Ճակոբ Կապեան, « գեղեցիկ Ջիւղիւրլիոր և խոյտէին-
անճամ, որ է Լօչաան »։

249. Պոխա. — Երկնցեալ մի ևս Ա. Թագոս անուն յիշէ
յամի 1297, ընդ որոյ Հանգեաւա Հնձուած գրիչ քաղնեայ
զրէ Աչեւոպան մի « ՚ի ինդոյդ տասնամեան և որա-
» սէր բան Հոգւոյ Հօր մերոյ, բան մաքսիայ տասնչի մե-
» րոյ պատասխան քահանայի Ամբատայ Գալիկնց, ՚ի
» յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և Ծնողաց իւրոց, և ՚ի վաղելումն
» եղերք և եղբարցդուեաց, և ամենայն նահանեաց իւ-
» րոց »։ — Հեռաւ հասանելի է երէցն Քառասուն ընդ
Հաթասար գրէրս Աիսաանայ (517). Քերեա և նոյն զոր
՚ի տարիսագրութեան իւրում տեսաք յամի 1279 գրել
գիշատակ Լեւոնի Դ ՚ի Հաղոցն պարգեւեալ ՚ի նմանէ
հինեղեցւոյ Գերեզմիայ գաւազի (519)։

250. — Կամարկն. յամի 1243 յիշի փլեալ, այլ ոչ
որպէսն և նորագործեալ, որ յայտ է ՔՀ տարուիսկ և խա-
չոյն Հրամանաւ. Հինգ արքայի և տարայսհոգին Կա-
տանդին։ Քեռ հինգերեր տանց (1432) յանդանեցն ընդ
սոն Գերգրանեանի (փանակ ուզնաի) գետասար եղելով
էր քաղքենին կամարքն և փայտիս Նորագեալ էր։

251. — Ասիր ՚ի Պոխա ասէ Ժամանակագիրն զան-
գին Ալբին-Լագիսն, որ է Նիհար գաղա. և պատճառ ա-
նուանն՝ գաղա, բան ատեղոյ քեռան այլագիտաց, զի Գի-
պարս Գետասխատար (յետոյ ասլուան) յորժամ Ծատոյ գը-
նեալ ՚ի Գրատա տարեալ յիներ յիշիպատս, հիւանդ
գոյալ և նիհար չոյժ, տատանոր ընկերքս յիներքին ՚ի
Հնդն, դի երկու ՚ի միասին Հնձեալ էին։

251. — Գետիիր-պինա. Բան Ճակրայ Նպաեան Գե-
իրիր-պինա, Յաղ մի է Պատոյ։

251. ե. Շահի-Պարան. — Ճակոբ Կպեան՝ Շահ-
Աշրան գաւեան ասէ, « տնա ՚ի Պոխա է, ՚ի վերայ բարձր
» լերին գազաքի, որպիսիի տեսողաց. որ Թուի քէ Ա-
» նարգարոյ մեր տեառնի բերան է (!)։ Քեզէս յամենց
» ասի նա ՚ի Հոգւոյէ լեալ տնա Աստուած »։

253. Աբբայկաղին վանք. — Վանն գրիչն ասէ Յա-
ճանախագիրն, « Աչժմ տեղեակ է յայսհետս կոչիտա-
» ռոս, և տեմարգարեան. և Կոպիտասիչն տեղին տպրի
» ՚ի Նոյն տեղւոջ, որ նաեւին յատնան տեղ »։ Քեզէ և զի
« գեղարդ Յտեհանէ (հպրար Ի Թորսոի) Քաղեցին ՚ի
» չորս վեղարքսրի, ՚ի տարբ տեղան Աբբայկաղինին »։

Ի յիշատակարանի տետրանեան մեզ գրելոյ յայս վանս՝
յամի 1259 կամ 60, գրողն ընդ Հազատրին Հերմից և
Կամ տղիսկան Կատանդին՝ յատնալ և « յիշխանութեան
» իշխանաց իշխանիս մերոյ Հօղիսէ, և տրէազին Կա-
» տանդին, Սկիտան և Աչէնի »։ գիտելք տետրանեան
Ապատանդիքարի, որում յիշատակս այս մերձատոր կար-
Ծեցուցանէ գրեանն։ Գրիչ տետրանեան է Սիմին փիի-
ասիոյ, մի ՚ի Նշանեալ երկասիրս ընդ Ստեփանոս Ասո-
ղիկ Մեծոփեցի (517)։ — Զհինգերեքին Աղքակատոյ Հատոքեի
յանուն Ս. Աստուածածնի, որում ՚ի հաշ գոյ և Գաղ-
կեր Նորին՝ զոր ՚ի սկիզբն ՃԻ գարտ. Քաղեալ էրնան Մա-
բատոյ ՚ի Թոզալն գաղազն տա. Ճօպին, վանահայոց Թա-
բոսի Ա « ընդ բազում տարոյ. և զՊատակեր Ս. Աստուա-
» ծածնին բերին ՚ի տարբ տեղան »։

260. Աղտանս. — Բանագան տանեմն տիրոջ։ Մի ոմն ՚ի
պղտղատացն՝ յատաքին կէս ՃՉ գարտ, « չինեաց
» գիրերգ Աստեղաց, և գկազատեանին տատնի գտան. և
» տարեալ գԱբտոյ բերդին և գազատեին գտաքն, գինին
» Աստեղ բերդին գտաս տարբ, և գմիւռն կազմեցին.
» և չինեաց խան, ձատն և բազանիս և խնտարբ, և չորս
» չտազարք ՚ի վերայ Ջրին, և մեծ տղոյսն՝ որ ՚ի գետոյն
» Ջուր կու քաշէ, և երկու տարայ, և նարինեի պանչայ,
» որ այժմ կոչի Ղոխտա – պանչայի, որ քաղքը լեռնան
» կայ ՚ի Նմա. և այլ բազում չէիքս. Շէնքերեանայ, չար-
» սի և պղտղ և մատիրէ, և բազում խանուրներ, և
» պղտիսանի. և երկու լճան տարի. քանզի ձնհալին նո-
» գնա ՔազատՀեն (Ծոնահեանց)։ Ըս այլ անշահար չի-
» նեալիեն տղտղ. որ այժմ բազում ՚ի նոցանէ
» անգայտ են »։ Ալտքիկ բան Ժամանակագրին։

260. Գետիկ Յաղտան. — Երիցեմ կամ տղիսկոս՝ երէ-
ց ՚ի Ժամանակագրէս Ակիլիսոյ Հանապատեալ գպատ-
մութիեան գազատեան բանագրին և գմարտին Աստեղ-
գործոյ զանց տղտղելոյ մեր, յիշեցոյք միայն զի ոչ տակ
բնակիչք Աստեղ, այլ և Ծոնգիք որք յաչէ Գահլոյ
եկեալ էին տյոր, « ՚ի բերդն մտին, և բազում ՚ի գուբ
» միացին. Նա և չատ տղտղելին յազգ գՔոհմանեանս կո-
» Քաղիկան, զի ազգէ գազիզ (Ազց) Ս Լուսաւորչին և
» մտցէ ՚ի բերդն. և Նա ոչ եմուտ, այլ Նա մնձատնել գյաս-
» տղտղ տրոյ Լուսաւորին, հանդերձ տաքր Ալբերացն
» և այլ տրբազեանց ՚ի բերդն. և բերդն կացեալ յատքին
» մինչ ՚ի յատաքին ժամ գիշերոյն յազատին գենեաց. զոր
» բազերքն Աստուած ազատեցաս, ՚ի Նոքին Հնամանն
» բազեալ եղեւ Գրտան կաթողիկոս. և Քահանայս կա-
» Քաղիկան յատազով ՚ի Հնամէն Ագարչին ել ազա-
» կերացն հանդերձ. և ընդ մտքար Նահապարտ լեռան.
» լեռնայն եկեալ նշաս ՚ի տարբ սքաան ՚ի Սիս... Ըս
» Աոց Ժողովարքն յետ գնացոյ պղծոյն գազատն և եկին
» ՚ի Սիս, հանդերձ տաքր Ալբերքն և այլ տրբազեանցն.
» և Նանգաստին գտարբ Ալբեր ՚ի Ս. Աննոյ եկեղեցւոյն,
» որ է սքաա և Հայրապետական եկեղեցին Աոց »։

262. — Ի Ամմանս Աստաոյ յիշի ՚ի Նահանեաց, յամի
1292–3, գեղ մի « ՚ի Գաշս Կիլիկիոյ որ կոչի այժմ
» Բաղնէկլունք, մերձ յաստաճապատ քաղքն Աստ-
» նոս». զոր և վերագոյնդ յիշեցաք (533)։

270. Տարսոն քաղաքի պաշտպան կամ զօրագլուխ Ի-
կոնիոյց՝ Լատեսոսի տանիկ կոչի ՚ի Ժամանակագրէն
Կիլիկիոյ, Հատանքէն Շահանատին էր անուն։

287. Կամարտխաս. — մերթ տյոչէս և մերթ Կու-
մարտխաս գրէն յիշոյք տեղոյս, այլ և ո. տառիս. խակ
Ներսէս Գաղոյ Խուսարտխաշ գրէ. Նոյն ինքն և ըզ-
Մարվս (288) գրէ Մատթէոս։

296. ե. Ժանիսն բերդ. — Ժամանակագիր ոմն ասէ
Հատատատիս. ՚ի Թուին « ՉԼՒ (1283) Թուրքմանք տիրե-
» ցին Ժանիսնին, յետ եօթն ամի պատրաստ նզոտս »։
ԱՀԼ ոմն Ժամուցանէ, զի տա Լեւոնիս մեծաս Սիր Աստան
էր տէր Ժամիսնին։

304. Աստապիա. Գաղատանեն և Ծատանեանք. — Ցամի
1422, ըստ Ժամանակագրին մերոյ, « ազան տալիան
Մատաան ՚ի գՉատանեանին ազան (Մուհամմէտ), որ
» եղև ասի (ասոր) Նոնս, որ գնաց տալիան Մատաան ՚ի
» վերայ Նոցա. և Նա մնաս. ՚ի Նմին Հոգւոյս բերդն, և ՚ի
» ձեռին գաթին գնա Թափաս, և տրաքին կոտր կատ։
» Լու տանէր երեք տրդի. և Նա եռաս գՉազատանեայ նր-
» գիրն Իպրահիմին, սնծ տրդին, ու երկուքին այլ Հե-
» ատին ու Ազատիսնի ՚ի գաղն տրդոյն ուղաձայ (ա-
» հիվ) տրաք տալիանն »։

314–5. Սիմեքերիմայ Աղբրունւոց տերունոց գաղա-
ատան ՚ի Կիլիկիա՝ վկայ և Նոցի պատմիչն Մխիտարէ.
« Ընդ այն ժամանակս (յիւր կոյս ՃԼ. գարտ), տրբազա-
» գանքն Հայոց՝ որ յատաբս վազի կոյսեր ևեկալ ՚ի
» վազատականութենչ... որ և գՀին ժամանակաց պակա-
» սեցան ՚ի Նենգաբեկնէն Քառնոց և տկազացան, մնձն
» յերկիրն Կիլիկեցւոց, և բանագնաց ունէին բազում
» գաստատ գղեկաք և տրբազաք »։

318–9. Կրակա կամ Կրակկա. — Բան Նոգաբերս
յիշատակարանաց առաքել ևս Հատատի՝ որիշ մինել ՚ի
Ժամբակերացն Կրագոյ, և գաստիր ՚ի լեռնականգմնես մինել
ատաղաչի Կիլիկիոյ, Քեզաք և չեղեն մեզ բանական յի-
ատաղաք գրոյ՝ հշդեսել զդիրան. այլ կարելոր են բանքն,
և կատարագոյն իրք Նշանակեալ ՚ի Նոցին, բնակութք և
բանակութք. զոր յայտ առնէ գիտական գրիչ գործոց
փիտի երքագնելոյ, յամի 1328, սյոպէս. « Ես տնոր տրի
» և բազմանդ անձն՝ Քակոր, հրաւեր բանտարագ և
» յեռինս վազատակաց, ՚ի քաղաքէն Կրակկայ կոչ-
» գեալ, յորում տրակ տրակ գոյնս քաղաց եւսեի. զոր
» ոմանք Հրաչագիրի տրատնոյս եղեալ կարծանեն տրե-
» սեն, և յատաղ բերեն գանագան գրոց երկրագոյ.
» ատ. ՚ի ագնս ազգի անոնց. Հայոց ձեռնտոր-
» եսիեան՝ և բան անձին իմոյ բաղձանաց՝ եռաս գրել
» գերին տտաս խնատատրական, որ է չորագրեալ յե-
» ասանի Հրատարակեան փիտի: Երկու գրաս գրչութեան
» տրա ՚ի վանս՝ որ կոչի Քնդմաղերիս. և է այժմ Գա-
» տատան կազգալով ՚ի գաղատրէն Հայոց Զորդոյ Լե-
» ոնի, և Թագաւորէն և Գայլէն Հայոց Աչէնի տեատն
» Կոռնիատոյ. ձեռամբ Աստքիի տրատբ և կոտատրան
» քահանայի... Էր Քեն յաքին տատմիրն և Հայկ-
» ազատս տեսի Գ.Հ., ՚ի գաղատրաքեանն Հայոց Գ
» Լեոնի, որպէս յաքին գաղատրէն Աչէնի, և ՚ի
» պղտղութեան Հայոց Աչէնի տիրոջն Կաւոիատոյ, և
» ՚ի կաթոլիկատիքեան Հայոց Ցետն Քակոքոյ, որ է

» քաղքրագի Տէր Գրիգոր կաթողիկոսին » (Ազատա-
գեալ)։ — Գաղատրդն քարքեցն, հրաչագքն և երկա-
Քեայ տեսքեցն յայտ առնեն ՚ի տատմատս բտոյց ՚ի գատս
Կիլիկիոյ յինել Կրակկոյ, զոր Հատարձակ քազաք կոչ-
բնիկ Նորին վարժատեան ոչն Քակոր։ — Ըստատան տանք
յատաչ քան զայս յիշատակ քաշտայ ոմն Քագնատենին
անուն որդի Սիրտնի և Կիրոյի ՚ի ձեռն սպրդ քահանայի՛
գրել տոյ Աստատածատուր մատեան « ի Գիտարքատրքն
որ կրակոյ կոչի,

Ձեատոյ կոստանգին քահանայի,
Եօթներ Հարիւր Հայոց Քըրի
Վարձատն եւ վից անցեալ ամի.
Ընդ Հովանեաւ Քատրի Գրիգորի.
Ի Հայրապետութեան Տէրատն կոստանդին.
Հայոց Քիծոց Հեղինեանի.
Ի Թագաւորութեան Հայոց՝ Աչէնի՛
Բարեպատրի եւ յայտ Հեղի »։

Ակն յայտնեցաս և Հիներգչին Կրակկոյ, զոր ատ գիւ-
գազազաք կոչէ, մինչ չէ էր Հատատատեալ ՚ի ձեռս Գատա-
ատեան. Հանաքելով զատ բարեգազդն իմն ատանոց տեղի
Հատատեցան։ — Իսկ ատեան վաճառն Ջէլեատիրէր, զոր և
գուշակեաք (114) տյատիսի յինել գրչեատն ատեք Գեղմ-
ատրեար, յիրեցատեալ գմի ՚ի Ցիտրիկոյ՝ որ ատտ և ատղ
Նշանակեն ՚ի Կիլիկիա, և յոժատրեալ կարծիլ (134)։

Իսկ Գատատատեան կարգեալ ՚ի Գ Լեւոնի՝ Քաք գազգատա-
ւորեալ կանխագոյն Հա, Նեթէ տյազէս օրէն իսկ գտա-
կել և մեկնել գրոնս տյոյց վարժատիսի, որ ատք ատեք
յատաչ քան զՔատոր գրէր (1320). այն ինչն է, « Ստոն-
փանոսի կրակկոյ, Հանին իսնատից տյատատատի », որ-
սէս կոչէ գինչն, և ատ յայնմ ատմ տտատեալ գգիրս
Գէտրգոյ Սկեւռացոյ Մխիթարեան կոստեաց, « յա-
» գրամեանէ քրիստատատէր արքային Հայոց Ոչնի, և ՚ի
» Քեպտրամեանէն բարեսէր... ?.. Թագոս Զատոսոյ որ-
» զոյ Հանգիրի, ընդ որոյ Հանահեան Հանատատրիսի, և
» գրկոյն կարգեաք գրգատանեք, Հս և. որ ընդ իս տանե-
» կանքս են ՚ի յերկու իսնատից տտատատատրեաց տատրեց »։

331. ե. Բերդկան բերդ. — Քեռ Մխիտարի տէր
տեզոյս չիքի Լեւոն. զորոյ քարք տակաս էր վկայատ
Հարտնատան, և տպանեկոյց զի տատչ գՄխի գտատար Ք
Թոռբենի և տոյր Բարձրի Թորնիի (1220)։ Լեւոն տէր
էր և Մոնղտոս (Մոնղոլատ գրեալ) բերդի. տպատ և տյս
ոչ Հնագ գտչատի ՚ի Բերդկանն բերդէ։

359. Գաե. Ալաս. — Քիչ ատ՝ Քանաքեան՝ Քակոր
վատնատկան տիրի Լեւոն. զորոյ քարք տակաս էր վկայատ
Հարտնատան, և տպանեկոյց զի տատչ գՄխի գտատար Ք
Թոռբենի և տոյր Բարձրի Թորնիի (1220)։ Լեւոն տէր
էր և Մոնղտոս (Մոնղոլատ գրեալ) բերդի. տպատ և տյս
ոչ Հնագ գտչատի ՚ի Բերդկանն բերդէ։

378. ե. ազգ. Փոքանակ Ալեազարեայ ընծերքեցիր Մա-
տենատոյ։

384. Թագաւորի գրամ. տյոպէս գրեալ գտատ տպգ և

'ի հայումն, 'ի յիշատակարանի առեւտրաձի մէջ։

396. Սենա Դուռն, Գաթա-Գաֆտ։ — Բան ասից և լոյս Գերհիշատակ տիկնոջ և Տամանակագիր մեր վկայէ, եթէ գիտացն «այժմ Ղալաճըղխ-գաթի տանն». քայց շ. գայս տեղի այլ գմիւս Գետն (416) իմանայ, ուր ապառնի՝ Կեղտոտ-պղտան։

401. Մաուի. — Ոչ ոք ՀԷՔՄԻ Պատմիչ յայտնապէս Կապան Պաուղ կոչէ զտեղի մեծի պատերազմին։

425. Պաղրատ. — Ժամանակագիր մեր ասմիքրէն Պաղրատ կամ Պախրադ զրէ, և յամի 1201 Նուռնեայ 'ի Լեւոնէ. այլ գիտեմք վաղագոյն ևս ընդ ձեռամբ Նորա։

426. ռ. — Յամի 1280 (յ՚19 տմնեան Հոկտեմբերի) դամ մի ևս զՊազրատ և զԹագաւոր Թաթիկին Թաթարք Լեղիպտացւոց։

429. Աքսուս. — Բան գրից ասհնձեան հառաջրէն կռնչելով է 'ի Թուքթայ Աչատղ-պատճառի, բան Ժամանակագրին մերոյ, ('ի յիշելն զանգին Նուռնեայ 'ի մեծ բոյս Լեւոնէ Պ.)։

473. Ի կարգի Քագաւորըմինէից հետաքննելի ման էր ձեռ երդման կամ խոստման Թագաւորին առ աղգն, որ 'ի կանոնիչ Հարցմանց եպիսկոպոսապետացն և Հանիքն պատասխանեաց ընծայելոյն՝ յարմարեալ է. այլ յառաջնումն անդ Նուռպի և 'ի վերադարձութեան Թագաւորութեանն, յորում այնքան խնդանք՝ շատ կամ սակաւ ազատակոչաց՝ յանձն առեն լինել լիճ Լեւոնի, 'ի գէպ էր և սա յայտնապէս կամ հանդիսապէս ինդ խոստանալ Նոցա և Հանդերձ Ժողովրդեանն և ուխտի եկեղեցւոյն։ Եւ արդ Ժամանակագիրս մեր ասէ՝ ազա

» Պահանջեալ երգումն 'ի Լեւոնէ, որ է սա. գրէին » զՔրիստոսն առաքեալն. և սա է օրինակ երդմանն. » Ես Լեւոն Թագաւոր Հայոց, որ կամօքն Աստուծոյ ի» ճիոյց եմ թագաւոր Հայոց. խոստանամ, ուխտեմ եւ » երդնում առաքի Աստուծոյ. եւ երանելոյն Գրիգոր » Գրիգորի Լուսաւորչին, որ յիճիմ ես յայսմ ետուք պա» հապան եւ պերճանօք Հայրապետին եւ տուրք Երկն» գիցոյն Հայոց եւ ամենայն կթերիկոսաց Երդաս, 'ի » յամենայն կարի եւ 'ի յօգուտ իւր պաշտոյ, եւ խնա» մելոյ զՀայրենիսն, զԹագոր եւ զԹրուռնս երդաս. որ. » յոյի կարողացայց օգնականութեամբ Աստուծոյ, » քան գիտութեան եւ կարողութեան իմոյ, ոտիկ եւ » յոտոյ հաստատ. Այնպես Աստուած օգնէ ինձ »։

» Երիցս կրկնէ »։ — ԵՒ ոչ քան ամենայն քառից այսմ շարագանութեան՝ պատասխանեալ իցէ Լեւոնի, այլ Հարկ է Քէ եւ ոչ հետ յայտնէ. զի ոչ վարագոյր 'ի ներքս մտանել հեղինակն զայս ձև, մինչ յոչ պայոց հանապատանց հանդիսին. քայց տակաւին պահանջին մինչ և քանս ինչ խոստման առ Պաղտեայն, զոր թերևս կանխաս պարտեալ էր, և յայտնեցաք ժամանակաս։

475. ռ. Աչազ Զայուշ կամ Զաւուշ. — Քաւութս յե-

տին Թագաւորաց Միսռանոյ յայտնեցաւ Կոստանդինն ոմն քահանայ, զոր և Նշանակեցաք 'ի վեր անդր 'ի կարգ Նոթայաց պատմիչանն Սյաց (542)։

480. Օրէնք վարուձեան Լեւոնի. — Համաբերաք անգիր ասանդութեամբ և Աստուած Երաստանի վարել Լեւոնի. այլ Ժամանակագիրս մեր մեծ և կարևոր ինն յայտնէ, եթէ « Ցա (Լեւոն) ետ Գատաստանագիրսն » Հատատանել ձեռամբ, որ զրէ, թէ Լեւոն թագաւոր. ի» շատ նոցա օրհնութեամբ եղիցի »։ Փափագելի է սակնայն քանասիրի գիտս կամ տատգութիւն այսպիսոյ կարևոր ասիքրէ. շատ լիցի լինել մեզ 'ի հարևանցի, զի քան յԱստիգաց Երատաստանի՝ կարեն յայնժամ Թագաւորաց Նութիւնք Պ. Լսանքրատեցւոյն 'ի լսարեն և 'ի յայնմ այլ և այլ կարգաց, և օրինաց կայսերացն Բիւզանդեան, և Գատաստանագիրքն Մխիթարայ Գոշ՝ Հատատարկեալ էին սակաւ առաք յատաչ քան զպատգամաւորն Լեւոնի։

484. Իշխանաց Իշխան. — ԵՒԷ զատկին իրրև յատակ տատհանն մեզ միացեալ վերկանեալ էր այս բառն, յետոյ տատգացան իշխանք և այսպէս երևին կոչեցեալ, կամ օրինօք կամ քան հանուիքան պատատգաց. և նոյն ինքն Պայլն և ատքայատկայր Կատանդին՝ որ յանուն Աստ. Պարսն անատնի, կոչի ևս ատքը Իշխանաց Իշխան. և առ նոսա. իսկ (յամի 1259) Սիմոն վիլիատոց գրիչ ատհատպանին յԱրքայատկի (546). Իշխանաց Իշխան մեր՝ կոչէ գՀՈՓԻՐԵ՝ տէրն Սպատնդիքարի։

485. Ռաթաջախտը. — Որպէս յոչ պրպտած յատկն ատքը (542), 'ի վերինն Ժամանակս երեին բազմացեալ Մաքաքատք, վասն որոյ և հարկ լեալ զատկինն և զպետսըր 'ի հատա կոչել Աչազ Մարատխտ. և պարտ է յատկել 'ի չարս նոցին յնտ հռչակատն Պատրնի († 1337), ընդ ատաջ զԹորոս, և ապա զորդի նորա Վասիլ զերդայր Քագին Լիսդատի, յամի 1368—70, և զատ իսկ ընդ այլ տարածատաս, յորոց կարգի էին 'ի նոցն Ժամանակս Օշին և որդի իւր Վասիլ. և հատկ բնաւից իսկական մարշաքատից Սոսկեան ոմն մատկիսի Լեւոնի Եւ, կարգեալ 'ի սմանէ։

486. Գաղքսիմոսք. — Քետ մահատան Պետին Լեւոնի, և որպէս զատկի' ատ կինդանեատ իսկ նորին, Գաղքսիմոս էր հին հայկական անատմբ Տրդատ ոմն։

486. Տիւան-պայի. — Քանատնէ գատ մեզան Կատատան այն (520) ատքաքատ և գրատբ յատատս Օչնի և մինչև Կատատնդին Բ Քագատրի. որոյ (զի այս նատատ էր վարքն և ատքատրութեամբ), նշանակի և օր մահուան, յ'18 կամ 'ի 16 սեպտեմբերի 1356 ամի, և Քագաւին 'ի Սիս « 'ի ժողովուրդ Ազատածատնոյ », որ է ատ. յոյտ Երեքտատան (540)։ Յատնատյնի Ժամանակագիրն ևԷՔ յատատս իւր « այժմ կայ երկու եղբարք 'ի Սիս. » ատն Քէ նորա ազգէն էն, որ կոչին Գնդկինք »։

519. ռ. Հնձում Բ Գեաթր և Գեսկաթ. — Մինչ հատատն Քոհշանձէս Երդնկացի, բազում գրատատրք գրէ գՀԷՔմոյ յատատչին ամս պատագատութեան նորին

(1292). « Քագաւորն Հայոց Հեթում որդի Լեւոնի » բարեպաշտ, որպէս յայտնացն արքային Հեթմոյ Հօր » և մեր Չալպիի որբոյ Քագատնոյ, զոտր ատաքին պատ» կատրեն Լեւոնի, որպէս Ատեքանեաց, որպէս Լեւոնի, » որպէս կոստանդնոյ, որպէս Թոքիի մեծի խխանի. » յերկուց Քագատրատն ցեղիցն ատեալ զորմէ 'ի » Բագատատունեաց և Լսքսանեաց. յայտնիկ Քագրն. » կալաց և յիշատնաց բարեբազատնից' բազում բարեպատ» տութեան բատեաց և Ծաղիկ գարեատնցին 'ի Հեթում. » ցեալ ժամատանիս երեանց, ատաքրատտ և բազմա» տեան արքայական անկեղ պատուղ քաղցրատնցան 'ի » Հատն և 'ի Հատս Հատնատ. Հայկական տեռա և Աստ» տեան ազգին բեկելոյ և խոցատեալ յայլուկս ատանց' » սպեզանի և զեղ գերագատչիւ. բարեգործութեան » կարգաց և կրանից եկեղեցւոյ, և մանկանց Նորին զա» տատրութեան պատհատպատչիւ. փարճ տատատատպին » գրոց արդոց և պատատոյ ատատՀատնատց և գեսա» Քեան Հմնատկանաց, բարեգութ ատ. ատհնեատան և » խնատմած. յոյժ և ևս Նատատ Քոհշանձէս Երդնկայի' » բազում խնամ ախրց և ատատութեան զԹոյ վայելչի. » և զի չոյժ գրատէ և ատատհատրն ոտնի բարեմիտ » Քագատրն. որ և 'ի գատն ժամանակին' յորում աշ» խարս ամենայն իրրև գծալ անդեղատան խորով խոս» վեալ և ամբոխեալ ծիփր, և ատագանեան որդիքն Աբ» բատնատ... և ազատնածին որդիքն Հագարա ծնեալ» ցեալ 'ի վայր քարչալ ծածկելին զատատղատչալ որ» դեան Հօրն Հատատաց, վասն որոշատ յատոց ատատքի. » Նուիրատն 'ի Նոատ Նատատչոյ, և բանտցեալ Նեղչին » մտելոյ որով և գերատեմաք. իսկ բարեսէր Քագատրն » ՀԷՔՄԻ' իրրև զատատ Նորատատ յատատնչոյ փարչիր, և » զազքատատքեան եկեղեցւոյ մեր ծածկիր, և ոչ պատա» րեր 'ի գիրս տատանոյ, և յեկեղեցւոյ գանձս յատե» յատեն ատանեալ՝ վասն որոյ և ևս Նատատ Քոհշանձէս » Երդնկացի, բեր բարեաց պարտականս խոհեմատիս և

ՅԱՆԿ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԵՒ ՍԻՍՈՒԱՆԵԱՑՑ

Ն. Ք.
600 Աթոռ Կիւրոսի փառս ընդ Կռապատ Կիլիկիոյ։ 127
555 Ազգասիրաց Պետն անցանէ ընդ Դրանս Կիլիկիոյ։ 59
— Ժողովն Ճահաստանացոց (29 Նոյեմբերի)։ 598
105 Ելառին Նուաձումն Կիլիկիոյ ի Հռոմկլեացոց։ 40
94 Ելեւմուտս Թագաւոր Կարուց տպաւորի ի Պատմագիրս։ 247
69 Սիմոնի Ազգասիրի սրբուէ ի Կիլիկիա, ուսեալ Գլաց։ 40
67 Գամպիոս Նուաճէ զԿիլիկիացիս. վերադարձեալ Գլաց՝ ա-նուանի Գամպիսպոլիս։ 40
48-7 Կիլիկիան կոչմամբ Կիլիկիոյ։ 40
14 Ընդ. Աղգս —Գայոս Կաղիոս ի Տարսոն։ 40. 263
Ց. Ք.
117 Տրոյեհռնոս կոյսը տնանի ի Կիլիկիա-Տրոյեհռնոպոլիս։ 317
194 Սենեքս կոյսը վտանի զՀելիկս, մերձ Հռոմս։ 400
305 Կոմսատասխիան Ս. Սեպտեմբերի Հ.Յ.Ա., (27 տեսլ.)։ 338
— — Ս · Զննութիան և Զննութիոյ։ 40
304 — Աբրոց Տարագտեանց (11 Հոկտեմբ.)։ 44. 235
346 — Ս · Աբրոսիոսի Եպիս. Մարմարայ (18 գնհ.)։ 247
358 Աբգարեանց Հռոմայ իշխան տպաւորաց չՍ· Աբրհասակէս փախչի ի Կիլիկիա։ 266
340 Մահամէիր Իշտահի գրասէր Կիլիկիան գնդէ։ 44
361 Կոստանց կոյսը † ի Մարաս գետն. թագի ի Տարսոն 51. 125
362 Կոմսատասխիան Ս · Եսահիասի Եւտեծւոց և եմիկրացի, (18 տպաւ.)։ 485
365 Յուլիանոս Ուրացող Թագի ի Տարսոն։ 41
381-428 Թեոդոսիոս Մարտիւսեաց Եպիսկոպոս, որ գրէ առ Ս· Աբեղեպիս։ 44
444 Թեոդոս Բ կոչէ զՍիսուրեան՝ մոլորեալսըն Բ Կիլիկիոյ.
480 Լիւտա գրչակոս Զենոնի կոչտի՝ բանասիրել առնէ ի Պա-պեան բերդ զԿիլիկիա Թագուհի և գՀռոմկլեացոցն։
484 Լիւտա (Հզրայր Զենոնի) կոչտ սպանեալ զԹզի ի Տարսոն։
523-6 Աթանասիոս կոթողանեալ ի սատանայնեին երկրին՝ Նորագի Հռոմանոս Յուստինիանոսի կոչտոր։ 257
534 Հռոմ ասպատակ գինւոյ ի Կիլիկիա։
561 Կրասեանիան ի Կիլիկիա։
622 Հերակլ կոչտ Հորհոմն զՍիսուա ի գաղտն Կիլիկիոյ։ 42
625 Ընդն գաղնեալ գնեն զԹռա ի սահմանս Աղասոյ։ 42
647 Պատրիկ ասպատակ սիրէ ի Կիլիկիա։
687 Յուստինոս Բ բնակեցուցանէ զՍիսուրեայս Լիբանանս ի սահմանս Աղասոյիս և Կիլիկիացոց։
693 Մարիամ սուրբ վերադարձնէ զՍիսուհոտիս։ 247
704 Աբտոցոյիք սուրբն գՅիլիս։ 214
708 Ընդն առնուն զՍիսուհոտն։ 450
716 Ամիր 4500 Նուաբ գնոյ առնու ի Տուլեգնս Կիլիկիոյ։
809 Աղասոյն բնակութիան Հայոց ի Կիլ. ըստ Աբտոցոյ։ 240
829 Եբեմիական սուրբ Նուաձն գեկիլիա։ 42
852 Ընդն պաշտօն և սշ կարճ առնուչ գտորյան Լուտայ։ 114
855 Ընդն տնանի ի Գաստգան կամ ի Տարսոն։ 152. 266
876 Զգուտոյոր վշտի Ա վանեն գԼիտոյոսիս ի Գաստգան։ 150
878 Ընդն առնուն գԼուտա և գՎարդա, գաղտառատրեսն Պատիքեցոց։
880 Մխիթեվեսոյրիկ գրուէ գՎասպուրա. Վասիլ կոչտ գերու-ցանել։ 42. 258
900-10 Ասանեցի սպնասանեաց գաղթեցոյց՝ սրբոն կոչտնոց բեղ Կիլիկիոյ։
— Գեղոց Մշեց ասպնա նուաձել գեղացիս Մամնեդեայ և Լև-ռանդան։ 531
— — Կարգի Բիճնեակալ կոչմանն։ 534
915 — Աղասասեանէ և ասւոյ գասՀանս Պարսից։
… — Պետնի գրասպնա Պատճառոյ, Աղասոյոյ և Յու-ռանդաց։ 534
930-5 — Ընդ Յուշ. Գեղոցեցիի կամ Գեղոցասոյ՝ Թագի գՊեչ-ուեցոն կոչտոյեցոց։
962 Կիլիկիոյ կոչտ սրբոյ Աթոտոյոյ և 55 բերդից։ 428
965 Յուշ. Ղազնեի կոչտ տանու գՏարսոն։ 42. 266
974 — Նուաձ գՊատաս։ 42
975 — Աղասեան ընդ Նեղոյոս գՊատգոնի։ 451
970-90 Յուլիոն Ա կոմսգիոյ՝ Հոգեկոչտ կոչտ Տարսոնի և Սիսկեանի։ 71
977 Աստուածնորեայ կուսասնեալք Վերոյոյ ընդդէմ Վասիլ Բ. գդեմ ասնեն Կիլիկեացոց։
4045-50 Նուաբեն Ասանեցի սրբոն կոչմանց Կիլիկիոյ և փախչիկ, և Հռոմասասոյ բերդի։ 44
4056-7 Թուղթ գրասնն գՍասուցիս և գՍՀ։ 35. 502
4050-60 Ապստրոյոց Լաթրանի կուսասոյ կոթոյն Տարսոնի։ 71
4069 Յուշասոյր Սիսա կոչնեակալ Հռոմկլեան Աթոտոյոյ՝ վասիլ գասՀանոյցիս։ 56
4074 — Պետրոսնեի գՔիլիկեն կոչտ յԱսասիս. պատճոյցի՝ ի կոչտն։ 46
4072 Գիսոյեն Հշտահոյ ի՝ կոչտնեցոյս Հ.Յ.Ա. ի սահմանս Աղա-նոյ։ 257
4075 Ազին Գասնեակնեի Հոգեսոյոյ Հ.Յ.Ա. սրբոն Լատրուեան և Գասպատեի։ 46. 77
— Հայկազ եզբայր Նոյոս իշխան կոչտի Հոգեկոչտնեայ Կիլի-կիոյ։ 46
— † Գեներալ Լուսեցի սահմանեալ Գեր. Վշտոյասերի. Թագի ի Տարսոն։ 266
4073 Ընկերքն ասպատանեալեան Հոգեսոյոյ։ 42
4076-9 Գագնիկ Բ Բագրատունի գայ ասՊաշտոյոյ վասն Հոգեսո-ւեան։ 71
4078 † Աղաշտոյոյ. Հոգեկոչտ Նոյոս Պահնի։ 71
4080 † Գագնիկ Բ Բագրատունի (5 մայիս)։ 44
4080 Նուաբեն Ա Հշտահանեալ Հայոց Կիլիկիոյ և ասՀնեանցն Նոյոս ի Կռապատոյ։ 44
4095 † Նուաբեն (4 նիսան). Թագի ի Կաստգան։ 44
— Կոստանդին սրբի Նոյոս պաշտպանեալ։ 47
4097 Ընդ Ա Հռոմկլեացոց ընդ պահնեան Կիլիկիոյ։ 150
— Կոստանդին և այլ Հայ իշխանք օգնեն Հռոմկլեացոյ։ 47
— Ազին սուր Լատրուեան Հրամբ գՏաՀանդի ի Տարսոն։ 258
— Կոստանդ Բագրատեանի սրբոն Կաստգոյ։ 257
— Տաճարի և գԱստրեն ընդդէմ Հռոմկլեացոց վասն սրբոյ Թեոդոսեան Պատմագրոյ։ 248
4098 Կոստանդին գաղնեալ գՎշտոնեա, և անդ Հաստատել գաՀան-քոյ։ 47
— — գՖիլադելֆացոյեն գՀնոյեն ի գաստգ Հոգ։ 47
— Թագոս Հոգեսոյ Կոստանդնի գՖիլադելֆացոյեն գՊալատն ի գաստգ Հոգ Աբտոս։ 47
— Զնեան տան Հայոց ի՝ պաշտօնեա և յառաջ Աթոռոյոյ (3 յունիս)։
4099 † Կոստանդնի (27 մայիս). Թագի ի Կաստգան։ 462
— Թագոս Ա Գաստգեացոյոս, պաշտպանել։ 48
4101 — Հնդկաստանեայ գՀանգոյց գնեն գՀոգս։ 49
— Տաճարի բանեակ ի Նոյոս տանեցիոյոյ գՊետնեան Ան-գիլ։ 209
4103 Թագոս գնեն գՊատասխան գրասոյոյ Յունաց։ 49
4104-5 — Շնեն գՀին եկեղեցին Աթաստոյոյ։ 49
4105 Ընգնս սրբոյեանի Հռոմայ Կիլիկիոյ Հաստի ի Տան-գրեայ։ 49. 248
— † Աթոռոս ձգնաստ. Թագի ի Կաստգան։ 465
.... Շնեան Թեոդոս Դեսպոտի և Աթոռնեան գնեայ։ 231. 407
4106 Տաճարի Նուաձն գԱստգան։ 248
4108 Ազգասոյ տայ Բոնեին Աթոռոյոյ գնան Կիլիկիոյ։ 449
4111 Ընգասոյ Թեոդոս գԱթոռոյոյ։ 49. 239
— Թագոս առնու գՀնդասոյոյն բերդ. լուծանեն գՓիլիպ Գագ-կոյ ի Գանաչնեան։ 49
4115 Ընգասոյ Թեոդոս ի յառնեան Կիլիկիա. †† Տիգրան և Ընգասոյ գրասոյոյ։ 49
4114 Հաճ ամն ի Կիլիկիա. ասւոյն և Սիս։ 49. 240
— † Գեներ Աթոռոյն կանանցոյոյ Գրասոյոյոյ. Թագի անդ։ 234
4118 Գր. Լուսաւ Նեղոսանկոյ Հշտահեն Աթոռոյոյ. գնան գտոյեց, գնա առ Ընգ. Թեոդոսիոս։ 50
4124 Ասնեայք Նոյոսոյ ամբեկոգործ՝ յաՀոյել Հաստատոյոյ գա-ռաձն Տիգրան։
4127 † Կիլիկիա Հրեշտոյ կանանցոյոյ Գրասոյոյոյ։ 234
4129 † Թագոս Ա (2 փետր.). Թագի ի Գեներալ։ 50. 232
— Լուսան Հայոյոյ Թագոսի պատրաստել։ 50
4150 † Գնասցուն Հնան ամբոյոյն Աթոռոյ, Հաստատոյ. Թագի ի Գեներալ։ 252
— Լուսան սրբոյ Տարսոնի։ 266
— — Գնաշնեցնոյ Զատիկոյ՝ սնոյոյեն ընդ Աթոռոյոյեա։ 50
4154 — Հայտնեն գՀնդասոյոյն Լիկ Պետի։ 50
4156 — Նոյոսն գԱթոռոյոյեցոյոյ ի գՀռոմ։ 50. 209
— — Գնասնեայք յոյոյ ընդ Գեներալի ասւոյն Աթոռոյոյ։ 209
— — Գնասնոյ, և Բրնեն Աթոռոյոյ, և գերեանի։ 51
4157 — Գնաշոյ գՄեծն Նոյոսոյ։ 51
— Յունեանեաց Ազգաս կոյոյ գՀնդ ի գԹշոյ Լուսան։ 54
— Գաշոյոս Ա գՎշտոյոյ Հռոմայ ի գՀռոմ։ 462
— Լուսան սահմանոյոյ գՀնդասոյոյ և գԱնդ։ 52
4158 Մեկնք Ա.Նեան Գանեզնեան Հռոմայ գՎշտոյեա և գՀնդ-գան, և այլն։ 52
4141 † Լուսան ի կառավարչոյոյ (8 մայիս)։ 52
4142 Նոյերոյ անկոյ գաշոյոս Յունեանեա. Հաստ ի Կիլի-կիա։ 350
4143 — Նոյերոյ գաշոյոս և մաշ ի գՔաղքեդի (8 սպտեմբ.)։ 42
— ԳաՀանեչ սրբի և յատկոյ Գրեան Թագի գՀռոմայ ի Գնաս-քոյ։ 350
— Գեներալ ի Բրբեռ Աթոռոյոյ ի՝ ի մեծոյեան Աթոռ-սոյ։ 253
4144 Թագոս Բ. գերեանոյ ի Կ. Գնաշոյ սկսանի Հռոմանել գԿիլի-կիա։ 52-3
4145 — Լուսան գՎշտոյա։ 53
— Ընգ. Նոյոսն Բ. սրբի Կաթողիկէ։ 56
4149 Թագոս սրբոյ Աթոռոյոյոյ, և անդ Հաստատել գցասցն։ 53
4150-1 — Լուսան գԱստեղոյոյ, և բոյոյան գՅոյոյ Թագոսիս։ 53
4151 — Լուսան գԲիկեն Հռոմայոյ։ 205
— Ընդ. Հիմնադ (Հիմն) սրբի Ազգի սեռան Լաթրանի։ 81
4152 Թագոս գնեն գՀնդա ան Պատ., գերեանոյ գցցոյոյոյ Հռո-ցս, ընդ սրա և գՈզին սեռ Լաթրանի։ 84
— † Սրբոյ սեռն Գաստգանի յայնմ մարտ։ 74
4153 Ընդ. Ս · Ղեռնեա Լաթրանեացի։ 84
4153-3 Յուլոյան Խոտնեան ծրցցս ասպատանեալ ի Կիլիկիա՝ ու յոյոյոյ։ 53. 63
4155 Թագոս Հոհաստանեալ հասր ընդ Գնանեայ յԱզգեցան-գրեան, և Հնայն։ 54
— — Լուսասոյն ի Հոգեմնա Հայցոյ, և գառնայ յոյցնա-ցնեայ։ 54
4157 — Ղեկտնեացի գնանեայ ի պատրաստ կնոսորեայ Գաշնա-սոյեայ։
— Աստեանեն ծրցցս նոյա սոյեն Աթոռոյոյ և Կնաս լեցոյեց։ 54
— — Զգնանեցնեա ընդ Հնայն գ գոյան Աթոռոյոյոյ։ 244
— Թագոս գաշնասոյեն գՊեցոյա ի Կաստգան։ 493
— — Վշտոն գզրուսոյոյ Գաստգոյի ի գաստգ։ 54
4158 Աստեանել ի գոյոյ գոյ ի գնայ Թագոսի, որ ասպատի ի գե-ցցեն։ 54. 115. 498
4159 — Գնեցի Թագոսի և պատուէ ասբասատանեցնեայ։ 54
4159-60 Թագոս գնեայն Նուաձն գՊեչեցնեայ։ 54
4161 — Ղեկտնեացնեայ ընծայասրեն Լատնասոյեի ասպատանել ի Բնեցնա։ 53
4162 † Նոսնեայ վարպետս, ասբասոյեի † Գաստգոյի սեռան Պատոյոյ։ 254
4163 Թագոս նցնեայ Լատնասոյեի յոյոյ։ 255
— Թագոսցնեան Աստեանեայ գնայ։ 53
4165 Թագոսցնեան Աստեանեայ Ընդ. Ղեռնեա Լաթրանեացի Գնայ Թագոսի ի Գաստգոյի։ 346
4163-4 Ընծեանեցն Դատաստոյ սեռ ասբեսոյեցնեա Հնայն՝ ասցնեն ընդ Կիլիկիա։ 35. 355.
4164 Թագոս գնասնեի ընդ Գնանեայ ընդգեմ Ղեռնեա։ 55
4165 Աստեանեն ասպատանի ի Գաստգ (3 փետր.). գերեանոյ Թա-ցոսի։ 206. 253
— Թագոս ասպատե գնեմնոս Լաթրանեան։ 81
4166 Ս · Ղեռնեա Շնորհնեի գոյ ի Լաթրան, Հաստեցոյցանեալ գՍնեն ընդ Թագոսի։ 86. 81
4166-7 Ընդցանեան Գերեցոյ ասցնեայ Գնեալ ի Կիլիկիա՝ Հաստեի ի Հնայց։ 55
— ԻսաՀակ կաՀնեն Գաստ Լցոյոյ Գնեալ Աստեանել Գնեալ գՀոյոյ ի Հնայց։ 55
4167 Մեծ Գնայոյ Թագոսի գնան գաստանեան Գնեացնեայ Հաստեցոյ յսոյ ի Գաստգոյեան։ 56
4168 Գնեան Լաթրանեայն Հնանեայն գաստնայ։ 86
4169 † Թագոս Բ (11 մայիս). Թագի ի Գեներալ։ 86. 232
4170 Մեծ Գաստգոյեն, Հաստեցոյ գՊնեմնոս պոյոյ։ 86
— Ընեան գ Աստեանեն գՀնդասոյեան գյոյեան ի Գաստգ։ 71
— Մեծ գաստեանեցի ընդ Նաստնասոյեի, և ընդ Ինչեցոյեի տուէ-ասոյ Ինեանեցոյ։
4174 — Լուսան գՀնդասոյեն ասպատ ի ասՀնեայ Բոյոյ։ 56
4172 — Աստեանեցոյ ի ասՀնեան Աթոռոյոյ և Աստոյ գՀա-ւասի ի Թագոսցնեան Լցոյասոյեի։ 57
4173 † Գնեցնեան Շնորհնեի (8 սպտեմ.)։ 57
4175 Մեծ Գոյոյ Կաթողիկոս գՀյոյ. Տէր, պատրաստնեցնեայ Գաստգոյեին։ 57
— — Գաստգոյ գՀնդասոյեա. Հաստեցոյցանեալ գՀաստատ Բնեին։ 57
— — ՋՏաղան Թագոսով. ի Գաստգ՝ տոյ գաստոյ Բնեին։

1173 Կերտուս Լատերանենցի գրե գԼամենսիոս Պափասղանց Կիւրղ. 99
— — Զնուանգրի եպիսկոպոս. 97
— — Ընդ եղջր խոյ Հնչմնից գազարել պետիչեցցին Սկեւռաց. 97
— Պետ չպահնալ, թեպի ի Պետքար։ 57
— Յուբելն ի պղտաղան։ 57
1177 Կերտուս Լատ. ազգասէր գՊետիքեան Պատարագի. 87. 113
1177 Յուբելն Նեղէ գԼատիններ. 82
1178 Կերտուս Լատ. գրե գՊետիքեան Ազոխոց գրոց. ոխական գՊաշտօնացն, և ազգասէր ի 1180։
1179 Ծնունդ Հաղիզէց. ասուծոյազգեան Կերտիսի Լատիք. 87
— Կերտ. Լատիքեան, Թեպի գանի գՊետիքեան Յայտնեան գրոց. 113
— — Ի Պետքանէցց վանս Յուհաց քանի գղեան. 200
1180 Դիմաց 26 Պատ Հնաղան ի հեղինակս. Յուբելն Հանէ վանս և չեռս գաղանգանգան։ 58
1181 Յուբելն կեն անէ գնչագալ գատար ոսեան Փառագոյ։ 58
1182 — Զնչգրալ իւր Լեւան ոսեր կարգէ կազան բերդի։ 191
1183 — Գնեն չՏարգան ի բրեանէն Պառիզայ։ 57
— — Ըմբանն գՀին Պ՚ահակ հաղՅեռակալ Յուհաց։ 58
1183–5 — Գալշոյն գՀիքեան։ 58
1184 Լուսաւոր Պ գրե առ Գրիգոր Տղայ(գնեաս. 3), առաքելով գՏիրս կարգաց հինգերկոյին Հաւանից։ 466
1185 Յուբելն գատալ բերան ի բրեանէն Պառիզայ, և ասեալ պատանեաւ գերեզման։ 58. 459
1185–6 Կերտ. Լատիք. Թեպի գանի գՀնարտա լուսին հինգերկոյն։ 472
1183–6 Լեւան յանձանէն գաղՅարդն ի գերազրեան եզերգն։ 459
1187 † Յուբելն Բ (6 մայիս). Թեպի ի Գերազրի։ 38, 459
— Լեւան եզերալ նորա պղտաղան։ 459
— Պատ Հնաղան ոսեան գՀրատասգեա՛ (յուլիս 3)։
1188 Թեպի գՀնչեալ Գ. առ Լեւան և առ կամ հանգչեան։
— Լեւան չհեն գՀնչել Պատրարդ։ 239
— — Հարձանագրանն գերազրս Յուբրեի։ 459
— † Ամբ Գազարեն չերեքին գազանց գՀոգեվանս բերդ։ 550
1189 Լեւան վանն գատալ Յուսասեզաց, որ ազանգի ի մաքանեն։ 209. 442
— — Հարիանն գՀրատրանգեր ի կողանս Պատարդ։ 443
1189 — Վանն գչորս ասուանգեր Հեղինակի. Ոսեան գՀոգեվանս բերդ։ 455
— — Ոսեան գՀոգատ և գՀոգատան։ 444
— Թեպի Հչեմալ առ Լեւան և առ կամ հանգչեան (մաքս 28)։ 466
1189–90 Գ Յուշերգաց գրանց 26 յաթելոյ, և մասաք ի ասՀանան Հեղինակիս։ 445
1190 Լեւան առաջ ի Հաղիզալ գՀնչոյս. Լատիք. ղոր կարգասէն Յուրքանչիւր։ 87. 447
— — Ասաքն Յեան և գաղջ՝ ընդ առաջ Փրեսարկին կայսեր (8 յունհիս)։ 283. 447–8
— † Փրեսարկիչ Ա Շիկհանգուստ կայսր ի գեան Սկեւռակիայ (10 յունհիս)։ 283. 448
— Ոչգի Յորս Հանանան ի Մահս Հիւանդացին, առ որ գալ Գրիգոր Տղայ։ 448
— Կերտ. Լատիք. Թեպի գանի գկնայ Թեպի գալորդ Հնչեալ։ 472
1191 Փրեսարկիչ Ագգասէր Թեպի գալորդ Փառանից անցանն ընդ Սկեւռակիա։ 280. 449
— Լեւան Նեղանիցն Հաղիզորդ Թեպի գալորդ Ազգէդ ի վանեալ գՀնչ ԱսՀան ի Նիկիայէ։ 449
— — Ի գանանէն ի Նիկիայէ՝ Հաղեան գՀնչ ի Յուլան։ 449
— — Ընդէ Թեպի գալորդ ի պատրաստն և յառաջն Պատրաստի գալ (15 յունհիս)։ 449
— — Տիրն Հաղան։
1193 Ագգասանալեր Պալատնէիցի. արՀասարՀն Լեւան։ 450
— Գնեալ Սկեւռացի ասնալեան Կերտիսի Լատիքեանցդ չերեքին գ Հաղանց վազս։
— Պալատնէիսն Յուանի ի Գաղանգան (ՀՀ մարտ)։ 454
1193 Քիչ Թեպի գալ. ասուան Ազգասանալ ազգաւրի ի Լեւան։ 450
— Լեւան գատալ բերանէ գՅաղագիչ Պետանգ գ։ 454–5
— † Գրիգոր Տղայ (25 մայիս). †† Հեղինակ և ՇարՀնչող Ասանդերգ քեռագրիչ Նարա։ 232. 441. 460
— Կերտուս Լատիքան. Թեպի գանի գՀնչոյս Ոսեան Թեպի գալորդացոյց։ 86
1194 Երերիկ Շարքանալ Թեպի գանանգան Լրտեսգիչք գալ առ Լեւան՝ վանն ազասանէեան Բերանէն։ 455–6
— Ազեն գատար ի Նուրբիի պալնի ընդ Պետանգի ազգալ Բերանէն։ 444
— Աբեանկի Բերանէն պալնանգալ։ 456
— Գրիգոր Ի գանգալիս ազգալ՝ի Պետքանալ՝ի Հաղանգանալ գարալեի։ 137. 252. 461
— Փառանգալ Նորա կարգի Գրիգոր Ագգիսաս։ 461
1195 Լեւան մեծարի ի կոռնիս գՎեհարի ասր Նիկայեան։ 353. 456
— Ֆուլիի Կերտ. Լատիքեանցդ առ Լեւան։ 461–2
— 6 Լեւան ասրէ Տեսանալ։
1196 Դեռագալալ Լեւանի առ կայսր ի Պետան, ի Բեռդիր Թագի։
— Լեւան ընդունի Բեռդ ի Ցուռնալ կայսերէ և պալնի ի Տորան։ 462
— Կերտուս Լատիքան. Թեպի գանի գՀնչոյսերէ և պալնի ի Տորան։ 462
— † Ինեռնդ Ժառանգ Պետիքալ, վեռալ Լեւանի, յաջորդեաս ազգա։ 490
— Կերտ. ազգի Նորա որ կոչի Ուսուբեն - Ինեռնդ։ 490
1197 Լեւան Թեպի գընտանիս Վանորեալ ի Գանձնատի չերեքալ։ 457
— — Ասաքն գՀնչոյս Լատիք. ի Ի Գալս վանն Բեռդալ Հաղալ։ 87. 465
— — և գՀոգեվանեան ազգեպիսկոպոս Ասոյ ի Գազարալեն ի Բեռդիր Թեպի գան։ 464
1198 † Ս. Կերտուս Լատիքեանցդ (14 յունհիս)։
— Գրիգոր Սկեւռացի յորում գՀրեգորեան ազգալ Բերանէն Հրատարակն։ 404
1199 Պետնանգալս ազգ. 26 Լեւանի Ա Ի Թեպի գալորդ Հաղալ, ի 6 յանուարի։ 470
— Լեւան գեղացան ասաքն առ Գազան՝ գՀոգատան։ 491–2
— — Տալ գՀրալ գՀնչոյս-Ինեռնդալ ի Հեան ազգեպիսկոպոսն Գազանգալ։ 477
— — Վանն գազասանալ ասուանէն Ինեռնդան, և գեռ գազն Հաղատանէեան։
— — Հաղատալ գՀնչոյսդ Գ յանուան Նորէն՝ յՀնարալ։ 490
1199 Ինձնաքենալ Գ գրե առ Ֆրեսարկ Հաղալ ի Ֆաղանգալեն Ֆրեսարկ (17 գեան.)։
— — Գրալ պատասխանի ընձեռալոց Բերդի գ Լեւանի (Նոյեմ. 25)։
1200 Լեւան գեղացան յԻնձնաքենալ գՀնչոյ Ս. Գազարան։ 491
1201 — Լուրանէ գՀեհեալ Լատիքեանցդ, և առեալ գՀալերան։ 85. 501
— † Գեհանդ Գ. գրալ Նորա ի Գեհանդ գրալէ գանեան, գրէ. գնալ գՀոգեվանեան։ 495
— Լեւան ի բաց գազանգանեն գաղալանեն Ինեռնդանի գր գրէ. գանալ Բերանէն գալր ի վերալ իւր։
— — Շնորհէ Գեհանդալոց ազգան վանեանգանեան ի Սիասան։ 488
— — Կրկնգեան և Ալեհեալ։ 488
1201 Լեւան և Գր. Ազգիսաս գրեն առ Գազան Հնարհանալ և Ֆեղրէ ազեան Բերանէն (Հանս.)։ 492
1202 Լեւան բանասրէալ առանէ գՀեհեալ Լատիքեանցդ։ 502
— Ինձնաքենալ գրէ առ Լեւան, վանն Ֆեղրալ բանագրանալ։
1205 Գր. Ագգիսաս Հաղատացանէ գԼեւան և գՀեհեալ. և Ֆեղրէ † ի Սիս։ 503
— Հեհեալ գրեան Ֆեղրալ Կոսի Հեհի, և առաքեալ կարգի Դիւտպագիս։ 505
— Ցուհանէս Պեհնդարալ կարգի կանոնգիս։ 505
— Առաջ կ. Գալրի ի Լատինաց (13 ապրիլ)։
— Լեւան պատրաստ առեան գՎեհարը (Նոյեմբ. 11). չեռ Ֆեղրէ առալոց էնեկրեի։ 494

1205 Լեւան Հաղանէ գՀաՀանգան ազգեպիս կոսանգիր Պետանգ։ 495
1204 Ինձնաքենալ. Գ առ Լեւան վանն գՀնչեան ընդ ՏաՀանգան ազգեպիսկոպոսէ։ 495
— Կարճրանք Գազան ժալով գազաքեան, և ի գեհանց Նորա պատանեան գՀոգեվանեան Հաղալ։ 494
— Ասգիսան Նորէն Հաղատացանեն գԼեւան ընդ ՏաՀանգան։ 494
1205 Լեւան ազգասէր ևՎեռատ, ազգ. ոչ կարէ Նահանջել։ 514
— — Պետէ գՀնչոյսդ վանն Ֆանր յանցանացն։ 508
— Ինձնաքենալոս Գ. ազգէ Նորէն Հաղատանգան Ֆեղրալ։ 496
— Գրիգոր Պետանգի գրէ գՀնչոյսդ Ս. Հնարհանի Լատիքեանցդ, ի Ֆեղրալ գեհանգալ Նորէն։
1206 Լեւան Նորալ կամ ընեն գրեան Կոսիկի։ 333
— — Ընդ եղջր անգամ Հանեն գՎեհարը և Նուռացանեն ընդ գՎեհարէն։ 497
— — Կարգէ վերջալն ճաշակազանալս լսանելս ի Տորան և ի Ֆան։ 497
— Պետանգ վերջալն անգանալ Ասեղալոյ, բանալ գազանգալոյն, և բանացեր։ 498
— Կոն. Ամբան Գանձապետալ ազգի Կաստանգեի (Պալլի)։
1206–7 Լեւան բանասրէալ առանէ գՀրատարականանս. վանն ազգ գՀոգի ընդ Նոյեմ ընդ Հաղեան։ 506
— — Պետէ գՅովՀաննէս Հաղալոյ, և գեհանալ Նորա կարգէ գՀրատիքի Ագգազանգեցցի։ 507
1207 Գալշ-ազգասան ասուան ազգի Կաստալիալ։ 505
— Ցուցալս Պատասխալ գրէ առ Լեւան, և բերի ժողով ի Սիս վանն Հնարհալ Նորին։ 507–8
1208 Կոստանեն առանձ գաղանգի Ինեռնդան։ 507. 514
— † Գաղիի Հաղիզալիս։ — ՅովՀաննէս վերջալոյգի. Հաղալոյ ընդ Լեւանի։ 509
1209 Լեւան ժառանգ իւր Հրատարակէ գՀրատարակ — Ինեռնդ։ 509
— Ինձնաքենալ. գրէ առ Լեւան, գՀնարհալ ասանէ ընդ Հաղանգի Տրիպոլեայ (յանուար 12)։ 499
1209–10 Լեւան ազգասիրեալ ազգեպիսկոպոսէ ՀԼանգանգալոյն վանեն գնդէ։ 514
1210 — Տալ ազգեպիսկոպոսի Ագեքսիոս, գՀոգ բերդ, Հասլեն։ 500. 514
— Ինձնաքենալ. Գ. Հաղատալոյ գաղատ Լեւանի։ 500
— Խոստալոր Լեւանի Ագգեպիսկոպոսէ գՀրատարակ քալալոյ (օգոստոս)։
— Ինձնաքենալ. Գ. գրէ առ ոսեան ճենեգէցւոյն Հալոյ վանն Ֆրեսարկալոյ (օգոստոս 10)։ 500
— — Կարճրալ Հաղատացեան ասաքէ գՍիսալոյ ճանճալոյս Կրճանեալոյ։ 499
— Լեւանի գեհան ասեղ գՀրատարակէ գամ Ամենէրալ Թագատորեն Կիլիկիոյ։ 511
— — Ասաքէ գՀեհեալոյ Հեհի գեհանգան ասա Գազան և ասա կոլոյոր Ամեն։ 510
1211 — Գեհանգ գՀոգրեն Թագատ՝ գոր ի Հեան Հեհիալ ասանէ էր բերել, ի Կոստանեն։ 510
— — Ասատանգացան գազատրագեն Հեր Կոստանեն Տրիպոլեի (Ի Գեհանդ), վանն գրալ բանագրեն։ 500
— Ինձնաքենալ. Գ գրէ առ Լեհացի Լեւ և առ գալ՝ վանն բանագրանդ Լեւանի (մայիս 18–9)։ 500
— Վիշտանգան Օտանեգարեան Հեր յաջորդեաս Լեւանդ։ 476
— Լեւան պատրալ գՀնչոյսդ Ինձնաքենալոյն Տուգիչէցց ասուանեի Կոստալ։ 514
1212 Պետնանգալս Ջորդեհի ի Սիս, գոր Ինձնագրէ Վիշտանգան։ 458. 476
— Լեւան ալալ Տեսանեան ասաքեալ գՊետանգ բերդ, Հեն։
— — Ջեհան գրանեհալոյն մեռանեն գՀնչոյն Վիճակ, և ասալ Տարեկան։ 504
1213 Լեւան Հաղատալ ընդ ՏաՀանգանեալոյ ազգեպիս կոսանգիր Պետանգ։ 504
1214–5 Լեւան փեսացրալան ի գուստր իւր Ռիփիա գՅովՀաննէս Պագրատունալոյ Կրտսերալոյ։ 510
— — Տալ ասպետալոյ Հեռանգալոյն գՎեհարը (23 ապրիլ)։
— Գիպրալոյ ասբան ոսեան գրերգն Լուսէալոյ, գոր յԻնալ Թագիր Լեւան։
1215 Լեւան վերՀաստատալ գՀոգեվանեալոյեան Գահանգալոյեան (մարտ 15)։
— Կոն. Հեհիալ (Ա) գրգի կաստանգեի Պալլի։
1215–6 Կոն. Ջալոյ գատար և ժառանգ Լեւանի։ 512
1216 Լեւան Հրերգոյ անգամ ոսեան գՎեհարը (14 փետր.), և մեծ ոսեան գաղար Հաստատ գՀնչոյեան յաջորդեան։ 502
1217 — Ֆրեսարկի Ինուրհի ժառանգ կարգէ գյատար իւր Ջալոյ։ 512
— — Լրտեսալ ի Պալատնէցս յաղէցն Նորին Ինուրհալոյ և յազգեան Բերանէն։ 512
— Ասուանեն Ինձնաքենի պատրալ գՀնչոյան, և ի տարալեն գերի գՀնչոյեան Հալոյ։ 519–24
1217 Լեւան առալատալ տեղեալ ի ասՀանան ասուանեցին՝ յԻնալ գաղանգանեան գնա։ 524
1218 — Առաքէ գանդ օգնեանի Ինուրհալոյ ի պատրաստ Ֆատարդի։
— Ագգրէատ Թագատալ Ռուբինեան գալ ի Սիասան։ Ինձնաքենալ գրէալ Նորա ընդ Ջալոյին։ 515
— Ցուհաննէս կամ Հալոյ Լեւանի գՀառալեալ և ոսեան վանեանի գՎիրատալի։ 232
1219 Լեւան ասուալ գՖրանք գերեզմանի ոսեան գՀնչոյեան Ֆատարդ։ 524
— — Գալշ կարգի Ջալոյն գՄիր Ոսան և գՀնչոյեանեցին ագգեպիսկոպոս Ֆատարդ։ 345. 484
— † Լեւան (2 մայիս)։ Ակնի վանն ասեղալ թագատան։ 525
1220 Ցուհաննէս Գրիգ գՀոգ ի Սիասան. ալալ ի ամանել Կնոջ (Ինիմա) և գրգեցեալ գաղանգ յԻնալ։ 525
1220 Ռուբինեան գրէ առ Ցուհաննէս Գրիգոն հաղիչ ի ասբան Հալոյ (օգոստ. 11)։ 525
— Գալշոյալ գերեզման և բանագրեալ † (1222)։ 526
— † Ցուհաննէսի կոստանգեան։ — Ցուհաննէ Կոստանգեն Ա Բարերարդեան։ 527
1222 Ֆիլիպ գրգի Գ Գեհանգեի գեհալոյացալ. Ջալոյեի Թագ կապ։ 527
1225 — Ինչասատալրի գաղալ Հատանեանցին, արհանի ի բանալ, ասբ և †։ 527
1226 Հեհիալ գրգի Կոստանգեալոյ Գալշի գալոի և Թագի ընդ Ջալոյեի (14 յունհիս)։ 528
— — Նրհիալ առ ասիրագեան ՏաՀէնի ի գաղնագարեան։
— — Տալ Թագգեհանել գՀնչոյ գալոյալ գալոյալ գամ ի գալոհի լեցուէ։
— Ռիթրնա Գ գրէ առ Կոստանգեն ագբալոյեան գանգ ասբեհգեհալոյեան Տարան (յունհիս 29)։
1226–7 Հեհիալ ասբալ ի ասՀանան ասուանեցին Ինձնաքենի։
1227 — Հեհեցաքի գՍ. Ռուբինեան Հեհի գ։ Սիս։ 222
1228 — Կորգեան գալոհանալ Տարանի։ 270
— Ագգեսանեն ասուան ոսեան գՀնչոյեանեցին և գՎեհարը։ 290
— Կոստանգեին Լատիքեանցդ Նրհալոյեան ասուանեցին ընդ գՀոգ Հալոյ։
1232 Կոստանգեն գալոր գալոհալոյ ի Նիկայա՝ գան ի Տոհալոյ։ Ինձնաքենի Հեհիալ։
1233 Կոստանգեին Լատիքեանցդ տալ ասպետալոյ Հեռանգալոյեան գՎեհարը գրգ։ 84
1234 Ագգեսանեն գՀնչ Ագգալ (Կոստանգնան)։ 345
— Աբեհ գատար ի Ռուբինի՝ Հաստատ գատար մոլորեհի Հաստ Նրհալ՝ի Ռ. Գալոհ գանգեալոյ Կրտսերալոյ (Նոյ. 7)։
1235 Ռուբինեան Հալոյալ փոքրէ ալալ Հեհրալ ի գՎեհարը։
1236 Հեհիալ ասբանգալ ի գալոհալոյ Ագեքսիոյ։
— — Գալշոյեհ Հրանհրատարակալ Տեհատեհան ասպետալոյ գՀատան բերդ (22 յունհիս)։ 207

1256 Սիրահաճին Լեւոն (Բ) անդրանիկ Հեթումից.
1257 Գրիգոր ին գրէ առ Հեթում Ա առ Հռոմն, Հնդկէ, գիտասանդին ընդրուանդից (յառաջաբ 19).
— Աստղերաբին առաքէ առ Հեթում՝ ի պարՏ գնալը իւր ի դիտալ, զոր կատարեցն Գայլ մեռնել Թագաւոր.
— — Նշոյն պատասխանել՝ ի վերՏ գասանեաի յիշատակին.
1258 Կատանդին համոզիչ առ համոզիչսն Աստուած երբեմն յիշատակել զոմանս.
— Գաղտիքին Աստեղագէտ ընդ հարցանելսն Աստուած երբեմն յիշատակել զոմանս.
— Հեթում ի Ջաղիկ յարգասիրն ընդունել յԱրիգալ 250
1259 Գրիգոր ին առ Հեթում, ընդՀանրել ներդրելիսն պատերազմելոցդ ընդ սուլտանիս (մաքսա 1).
— Գրիգոր ին առաքել առ կատանդին համոզիչսս մեռցնել և ընծայս (մաքսա 6).
— Գիտասնոս պատրիարք Ա. Գնալի բանականդ լինի ընդ Հայս զան միաբանելոնեան հնչելոցդ.
1241 Ջաղիկ դէՏիս լինել զՀնդանդանդն Սոսյ, և ապա ասանի Հնդանդոյ: 225
1245 Անհնն ծրկեց սասրի գնացան գանձն Թամաղոյց առ Հեթում.
— Կատանդին Գայլ երթալոյ ի Եգեսրիա վասն գաղնաւոյսնեան ընդ առաջանելն.
— Հեթում գրաւ Հասանել յանձն իւր և առաքանէն.
1243-4 Իսա բժիշկ Նշդեանցի ինդրել և ապ յղնել հնդկացին վասն Աստուծոյ ի Սիս.
1244 Թամաղոյց Հարկանեն զատրասանն Խրիմեան ի առնելոնս Նրբենոյ.
— Հեթում գնացան Հզաւասարնեան առաքել առ Գնձան Նոյնի յամերան առաջանեն.
1245 Աստրասան առնալ գնացանեալ ի Հայոց, ոգնացանալ ի Կատանդին յամերան ընդ, 73, 84
— Հեթում վերադասաւոյն զդալն վերադարձնեան վէՀ նեռաց.
1246 Հայոց Հաշտեան զատրասանն առաքանեն ի հոգեւոր կարգ. 150
— Աստրասան Հանգամարդոն Հեթում ամանի ՀԱստրա (կոչ. բնեռաս) 514
— Խնդրեցինս, Ո՞ Նուիրական (գՀաւրեցնս) վասն գրասանն խնդրոց. պատասխանն կոմոզիչսն. (յառաջաբ 5 և պատաս 6)
1246-7 — Աստ Նուիրան Տիեզերի առաջ՝ վասն խնդրոց Բոլիսան Հոգւոյն Աստուծ.
1247 Հեթում ի Ջաղիկ՝ ի առաքանէն գՊատգամս բերոյ: 331
— — Առաքել զՀզօրսն իւր Մոնղոս Գաղնագասդ առ Գնձան Քաղաքացդ.
1247-8 Մոնղոս գրէ առ քեռասդ իւր Թագաւորն Կիպրոսի՝ ի Սկզբունսն.
1248 Աստանէ Ք պատրաստ ի Գոլշի գրէ առ Հեթում՝ վասն միաբանելնան Հաստատոց.
1249 Հեթում օգնականեաւ Քաղաքաց վասն գինիներոյ, և գՀասն առանձին (500 ասկոց արժելից) բանալ Ս. Լուսգիչին:
— Բազում ասդիզ գնանեան յասրն ի Հեթում, պերազնալ ընդ գործս քաղաքնեան.
1249-50 Հաճոնական թեւներ Հայոց և Քաղքացնեաց.
— Ս. Լուսգիչն գՊերգոն ի Կաշտրեան Հեթում ընդ Գնձան Ք:
1250 Կատանդին առ Լատրասնի տպատնան վասն տպատարրնեանն և մատենեանց.
1251 Հեթում Քաղ գրասագ ընդ իշխանեան Հայոց և ընդ Հայ արհանել գՀամագիսան Հայոց.
— Հեթում ընդ Ջաղիկ յարգասիրն Հաճոյանց յՈրիգալ 250
1239 Գրիգոր ին առ Հեթում, ընդՀանրել ներդրելիսն պատերազմելոցդ ընդ սուլտանիս (մաքսա 1).
— Գրիգոր ին առաքել առ կատանդին համոզիչսս մեռցնել և ընծայս (մաքսա 6).
— Գիտասնոս պատրիարք Ա. Գնալի բանականդ լինի ընդ Հայս զան միաբանելոնեան հնչելոցդ.
1241 Ջաղիկ դէՏիս լինել զՀնդանդանդն Սոսյ, և ապա ասանի Հնդանդոյ: 225
1245 Անհնն ծրկեց սասրի գնացան գանձն Թամաղոյց առ Հեթում.
— Կատանդին Գայլ երթալոյ ի Եգեսրիա վասն գաղնաւոյսնեան ընդ առաջանելն.
— Հեթում գրաւ Հասանել յանձն իւր և առաքանէն.
1243-4 Իսա բժիշկ Նշդեանցի ինդրել և ապ յղնել հնդկացին վասն Աստուծոյ ի Սիս.
1244 Թամաղոյց Հարկանեն զատրասանն Խրիմեան ի առնելոնս Նրբենոյ.
— Հեթում գնացան Հզաւասարնեան առաքել առ Գնձան Նոյնի յամերան առաջանեն.
1245 Աստրասան առնալ գնացանեալ ի Հայոց, ոգնացանալ ի Կատանդին յամերան ընդ, 73, 84
— Հեթում վերադասաւոյն զդալն վերադարձնեան վէՀ նեռաց.
1246 Հայոց Հաշտեան զատրասանն առաքանեն ի հոգեւոր կարգ. 150
— Աստրասան Հանգամարդոն Հեթում ամանի ՀԱստրա (կոչ. բնեռաս) 514
— Խնդրեցինս, Ո՞ Նուիրական (գՀաւրեցնս) վասն գրասանն խնդրոց. պատասխանն կոմոզիչսն. (յառաջաբ 5 և պատաս 6)
1246-7 — Աստ Նուիրան Տիեզերի առաքէ՝ վասն խնդրոց Բոլիսան Հոգւոյն Աստուծ.
1247 Հեթում ի Ջաղիկ՝ ի առաքանէն գՊատգամս բերոյ: 331
— — Առաքել զՀզօրսն իւր Մոնղոս Գաղնագասդ առ Գնձան Քաղաքացդ.
1247-8 Մոնղոս գրէ առ քեռասդ իւր Թագաւորն Կիպրոսի՝ ի Սկզբունսն.
1248 Աստանէ Ք պատրաստ ի Գոլշի գրէ առ Հեթում՝ վասն միաբանելնան Հաստատոց.
1249 Հեթում օգնականեաւ Քաղաքաց վասն գինիներոյ, և գՀասն առանձին (500 ասկոց արժելից) բանալ Ս. Լուսգիչին:
— Բազում ասդիզ գնանեան յասրն ի Հեթում, պերազնալ ընդ գործս քաղաքնեան.
1249-50 Հաճոնական թեւներ Հայոց և Քաղքացնեաց.
— Ս. Լուսգիչն գՊերգոն ի Կաշտրեան Հեթում ընդ Գնձան Ք:
1250 Կատանդին առ Լատրասնի տպատնան վասն տպատարրնեանն և մատենեանց.
1251 Հեթում իւրոյ գրասագ իւր Ցնեան ի Քնեան Քաղքացնեաց ասնատ Աթեդան: 482
1252 † Ջաղիկ Քոպոն Հէ (22 յառաջաբ). Քոպի ի Դրասագ: 252
1253 † Իշխանաց կոմոզիչս Աստրոց (13 յառաջաբ). Կոմոզիչսդ գՊորի իւր և 200 ասկի գՀնդոյ առ Հեթում:
— Աստրոս Նշնանի գրասագն ծանօթ Աթեոսանոյց՝ պատգէն Հոգւոյ առաջ մի՝ Աստեղագէտ.
1254 Աստիճ գուսաց Հեթում պատկի ընդ Գնձանդի Ջ.
— Երկի Հեթում՝ ի Քնեան Քոպոն երբ հզօրսդ Նոյնն Քաղքացնեաց՝ յոյս գնալ.
— Հեթում պատասխալ՝ ի գրասն գանձն, ընդունելի բազում Հնդացնս զան գրելոնսնեից: 174
— — Գրի գոյդասնեն առ Հոգւոյ իւր, որ ասց ասն Հնդացնեան հասարակ:
1255 Քաղքան գնեալ Հեթում գնացանեալ ասպետասց գնալոնսնեան իւր
— Ընդարձակ Հաշտասարք Հանդարտացնեալ՝ պատասխ գաղքացնեան Հայոց.
— Հեթում Նիշատակացնեալ Հաշտասարք գանձն: 174
1256 — Աստանէ՝ ի առաքանեալ թագաւորնեան իւրոյ անձնաւ Հանգնեան (5 յառաջաբ).
— — Գայ ի Քաղքրերդ առ Հոգւոյ իւր (անպատմելիք): 448
— — Աշխարհատարած արարեալ արշաւել ի գաղանս Աստանէնոյ (Հոգանգիրք): 174
— — Աստալ ի գործ մարտի առ Հաշտասար 12,000 Հնձնաւոյ, 40,000 Հնձանաւոյ:
— — Զրդարել ի Նիշատակացնեան գՊատգամսդ Գնձանդ Ջ:
— — ԶՀաստերգացանել անձնաւ Հանգնեան գանձգանեի իւր Լեւոն Բ (15 Նոյեմբերք): 248
— Շնեալ Քնեան Հնչեցնեալ գաղնանեան.
1257 Աստանեան Խրիմեան ասոյ Գաղանեան Քաղքրի գՀզօրնեալ: 239
1258 Օգնեն արշաւելդոյսդ առաքան գՀեթում Նշանիսի: 334
— † Լեւոն մահասնեան արքայնդոյսդ: 74
— Աստաւ Քաղքրեան ասպետանի՝ ի Նշանաս: 36
1259 Գաղանեալ պատրեան գՊանեան բնեզ: 295
— Հեթում Նրեմոյ ի Տաղդնես Հաշտեցացանեալ գՊեհասդ իւր Գնձանդ Ջ ընդ Հրեանեաց Նորին.
— — Աձեռ գՊանդաս բնեզ: 177
— Ի սահի Հաղեցդասնեան Ցուհանեան արքայնդոյսդ Հնձանդոյսդ Նոնանդոյսդ (25 մայիս): 144
— Ջնասնի Քաղաս Նրբերդ ոգնի Հեթում: 486
— Հեթում Նրեմոյ ՀՍնահ առ Հաշտասար, վասն Նասանեան Ննբենոյ.
1260 — Հաստանել գԱնիսիս, Հնասար ասպետ (24 յառաջաբ): Նշդեալ Կատանդնեան Համոզիչսդ ասպետ գասան մի գնեհասցն:
1261 — Գնասի ընդ Յուհանեա, գասդասանեն՝ վասն վաՏասելոյ Նոնա գնդերիս իւր Տաճարասնեան ասպետաց (ասպետ).
— — Տայ վՀնձնաւոյ Նոր պատգհասդիս վաՏասանեսնեան, յասրտ մէջէ Աշտա: 338
— — Գնեհասդասցանեն՝ ի գասդ իւր Նիհնա գնեհասդասցն ժողովոյ Աստանեսնեցդ: 204
1262 — Վասնե գՀնդասանեա, և գերեզացանեն գՎասնիսն բնեզ: 496-205
— — Օգնու Քնեանե Նհասնոյ գերեզացանեն գՎասնիսդ ասպետ (յառաջ).
— † Գնեհասն ասր Աստասանեցդասդ:
— Լեւոն Բ գնեն ասնէ գնեհս Նձնա գասդասդ Հեթում Լսդերբան.
1262-3 Հեթում ասրտ և յՈրիգալ ասպ:
1263 Նհասնոյ Հրասասհասէ լնեհն ընդ Հեթում և գնեն ասնէսնեան Նհասնեան.
— Հեթում գՀաճ՝ ի վերն գերոյ Գնհասդասդ և ընհերքն.
— † Կասանեցն ասրտպատ Գնհար (21 փետր.).
— Նշա. Յասպատն անդրանիկ Լեւոնի Բ.
— † Մարիամ (Նհասս Աստրն) գասդ Հեթում. հասնաս Գնհասնեան: 85
— Հեթում ի Հեթում յՈրիգալ. գասնաս և ի գնհերքասս Քնեան.
— — Օգնու Քնեանե 700 Նհասնոյ ասրտսն ի Աստնհերքնա և Հեթում, և գնհաս Քնեան.
— — Երկի յ՝ Դաղնեա՝ ի Հաղեցդ Հաշտեցասդ (յառաջաբ).
— — Աստասանեն՝ ի կոգնեան Նհերկ (Աստրն, Նհերն, և այլն) և գասանոյ ասրտսն.
— — Նհերկեցս Հեթում ի գնհոյ Նհասդասդ (Հաճերսի), տալ ՚ս. գասդասդ.
1264 Գրիգոր Աղուէսասդ Հաշտասդ մասնեսդիր ընդունի Հեթում ի Հաշտասդ Հեթում՝ ի Հաշտասդ Հեթում՝ ի Հաշտասդ Հեթում՝

1280 Հայք հիւսիսակողմեան թաղամասը Հարիանեն ղեկիսաստանը մինչեւ Ասորեստան (հմմտ. 29)։
1281 Թուղրամեց ազգատոհմին Հայաս. հաստրին ի Հայոց, — նոյն. Մասիսանէ ոտից Լճեանի Բ։
1282 Դասիքը Լճեանի ընդ ասելեանին նիդիպատի. 164
— Լճեան միջոցառի Տաճեաց տեսիքն, առաքելով նոցիս։
— Գրանցիները և այլ դիտարանք Լճեանի ի Գնունեացիս։ 365 ծ.
1283 նոյն. Օձին և Աքսեռաք, խեղդելիք, ոտիցիք Լճեանի Բ։
— Աղագասի նիդիպատացոց առ Դերան Աքէշտանդրեցին, վաճառելով զՀայս։
— Լճեան ազգասացն ի գոգունեա Գաղիոց, և գաղեայ ազգասա։
— Գնելոց Սիճեւազի յորինել Դերան ի Ս. Յովհ. Աւետարանիչէ։ 494
1284 Գալլացոյս քաղաքիչ, ազնուիցէ՛ կոյ յորդուածիս Լճեանի ամենօրեայ ասացոյցը։ 224
— Աղագասակ Թուղրաց ամէհաս, և գոյան ի Նոյին ասացոյ։
— Ամառնոց ի ամէհաս։ 322
— Լճեան ծրերիայ առ Աղգասն գասն։
— — Ի խնդրոյ ասելեանին ազնուակ գնդասիքեան Գագաստանաց ընդունելոյց ի կոչմանս Տարսանի։
— Հեմիամ և ի ծնոյս ազգասացոյցիս ձեռագրեաս. Յովհ. Երզնկացի ասացոյցասեն։ 225
1285 † Գագան վասակ Հարիգաղար Լճեանի Բ։
— Փեղրասեն ասելեան նոգոսէ գնդան հաղելեանն ընդ Լճեանն, գագանելով Հարկ 500,000 գրամ (մնչիս)։ 584
— † Նիհասն (Նիհ Աշխ) Թագաւոր. Թագի՛ ի Գրոպարիկ. առ Նիհն և քոյր իւր Աթոհն, և Յիհն (օգոստ. 9)։ 484
1286 Կոստանդնի Գնձագրի ընծայի կոմսութիւնս Գնձանգրեի Յաճեանեան Օրգնէնան հոգիսոգոս Սիրհնեանց։ 152
— Ծոցոս ազգասացոյցի գնն ասէ գԱգգասցոյս՝ գասաց Հնէի ծոս գասաց նիդիպատ։
— Ծոցոնս Ի գրէ ասս նոյնիսգասն Աղասագասակ գնձնէ գնձաս սնձնեան նոցս (մնչիս 23)։
1287 Ասելեանս նոչց գրէ Տօնացապետութիւն վասն Լճեանց ասասն նյասնիսգ։ 537
— † Գնձասն Լ (Հմմտ. 19)։ Գնձասնի գնձս նոցա Լսելոց, գնձն Սիրհէ գայր Լճեան կոչի՛ գ ժասնդ Իշխասութեան Տէրոյսի՛. Ի գնձնէդ նոցա՝ գնձսոն ասձեան գյասպեն (1289)։
1288 Լճեան նոցուէ գյասնեա վաճառասնութեան Գնձոնացոց (գնձս. 25)։ 387
— Նձնիոչ, Ի գրէ յոչիսգ ասս Լճեան, ոյ յոչդոչէր գՊատ գասաց Ի Հասգէ՛. յԱնձիսեան (Հմմտ. 1.)։
1289 նոյն. Լճեան Ի ոչդի Թոգասի,
— † Լճեան Բ (գնձդասաց 6)։
— Հեմիամ Ի յոչդոչէ, այլ ոչ գայն կասել Բաց։
— — Հասասեալ գյասն Հայասնեան ընդ գնձասեան, ոյ պատհանիչ Հայս և գյասպեան Բն հնձան և Աաթալ։
— Նձնիոչ. Ի ասս Հեմիամ Բ, յոչդոչասեան Հոգնասէս և ասս Իշխասս Հայոց (յալ. 14)։
— Հեմիամ գնդոչհասասեալ գյասդոչձոչիչ վաճառականութեան գնձնասացոց։ 562
— † Յոհճնձնձս Բասան սոյսգնդասյսը (Ա Հեմիամ)։
1290 Հեմիամ գնձասեան կասասեանի նասդոչիսգ կոչել գՄահմետական։
— Հասասեալ նյեդասացոց, գյոս գնձնեն Հայք։
— Գնելոչ Սիճեւազի գոչ գՍիճեան նյասնիսգ ի ինդոչդ Հեմիամ Բ։ 103
1291 Գնասեցասոչ ասելեան Ի գնձնեն Ի գնձե Հայոց՝ նոցնասէ Ասասի,
— Յոհճոչ նոցս Սիճեւազ ասելեալ Սիճգնեա (15 մոչիս), գոչ յոհճոչասեալ ասս Հեմիամ։
— Հեմիամ Նասնցասեն գյոս ճգնով և գնձասեալ ասս Ի-գոչդոչ ճգասսոչ Սիճգնեյ (15 մոչիս)։
— Նյեդասացոց ասչասեն Ի կոչմանս Սիճգնասի։ 152
1292 Ինգն ասչասեան Հեմիամ ընդ Գնձդասյսոչդ Գ Գոչդի գնձոչս։
— Գնասեալ Գնձն գնձնէ ընդոչձասս գասն Ի պատչգասնս-

նեան Հայոց և Նիհոչգասց։
— Նոչնն ասս ճգասսոչ գնասնդ և Սիճգնեյ յոչդնս ճգասնեան Հայոց։ Նոչնդասն և ասս ասձեան Հասասեալ (գասն. 23)։
— Ասասն Հասսիչդի Նյեդասացոց։ Գնձոչեան ճգասնդի-գոչձն և ասգասոց (յոչդս. 28)։
— Հեմիամ գնձնասեան առնէ գասն Նյասգասնդի, և գրէ Հայս գասս։
1293 Գոչդոչդ Ասասգոչդնի կոչդի ճգասնդիս Ի Սիճ։ 218
— — Գրէ գՊետասն ՃՍՃնդոչի Ասոչդս։ 244
— Նձնեասցոչդ Սիճեւազ Ի կասասեալ ճգասնդիսգ։ 106
— Հեմիամ Հասասեասն գյոչնասեան Մհնդոչէ ճգասնդիսգ Ասոչդս գնդոչդասգ Ի Սիճ։ 221
— — Գասասէ գՅնդՀասնեան Նեսիսգ ի գրէն Ի Սիճ։
— Աչդ գրէ ասս գՅնդՀասնեան Մհնդոչէ ճգասնդիսգ, և ընդոչդ ասս Հեմիամ։
— Հեմիամ գնձասցոչդասն Ի գոչդ իւր Ջոչդնէն՝ գՄհասրի նդոչդոչդ Նիհոչդասն։
— — Ինդոչդ գասդոչդ Ի ասւոչդասն՝ գՄհասէ Ի գրէն Հնձդն։
— — գնձնեն գասդոչդ գՅնդասս, գրէնձասգն ասս գրէնձ գնձնեանս, ՅոչդՀասնեան գոչդասս։
— Էնձոչն կոչդասցոչդ (Նդասնիչ) Հրասուձս վաճառասնեան։
— Գասասեալ Սիճեւազ և Գնձնասցոչդ ՃՍյասս։
1294 Ընձնեյ յնդնեասցոչդ գասասեանեն գասնն գՀեմիամ։ 494
— Ինդնդասն գրէնձ վասն Հեմիամ ասձեան Նյասնիսգ։ 557
— Հեմիամ ասասէ գրէսդ իւր Ինհոչ Ի գասձասեան Սիճասյեէ ոչդոչդ գասդ Ինհասնդիսգ։
— Միւս գոչդ Ինհնդոչդ Հասեցնեալ Յոչդ. Ինգնէսսի †, և Ինդոչ Ի Ինհասցնդիսգ։ 571
— † Օձին մոչդսնեան Նասչդասնդիգ։
— Ինդասնեան ասձեան Ինհնդոչդ. և Հասասեասն ասձեան Ինհնդոչդ Ինհոչդոչդ, Նոչդեյ գասնձնեյ Սիասասեալ։
— Ինհոչդասնդ ա գոչդ Ի Ասոչդս՝ գասասդ Հնձդ Ինասնդ Ի Ինհասցնդիսգ։
1295 Նոչդեյ գոչդոչդասնեան. ոյ Սիճգնդիսգի ՃՍյասս։
— Հեմիամ գՅնդ Ինհնդոչդ գնձնդոչդ Ասոչդս։
— — Նյհնձոչ ա Գասդ գասն՝ ասչ ասչնձոչ գասձ հնձդնեան գնձասց։
— — Հասասեալ Ի գասձն՝ յոչդն ասձեան գասձոչ Հասչնձոչ Ի գոչդ (գնձս. 19)։
1296 † Ասոչդասչոս գնձ Ինհոչդ Ի գոչդ Հեմիամ։
— Հեմիամ գնձ Ինհոչդ Ի գոչդ Ի Ն. գնձս, ոս գնձոչդ ւնձնձ Հասչնձոչ գնձնեան գնձնեանց Ի գնձասցոչդ։
— Ասոչդս Ի գոչդ Ինհոչդ Ի գնձասցոչդ։ 225
— — Նյհնձոչ ա Գասդ գասն Հասասեալ գասձասցոչդ գնձն, և ասձ գնձ Ինհոչդ։
— Հեմիամ ասձեն Կասնձոչդ գրէ գնձասնձասգոչդնեան Ի։ 557
1297 Ասոչդս ջոչդնեն գասգասոչդս ասձեան Ի Ինհոչդ և ասձ գասն Նոչդեն։
1297—8— Տոչ գնձէ, ոսգնձոչդասս Ի գնձնձոչդ, վասն գնձնդոչէոչ ասչնձասեան։
1298 Նյհնձոչդոչդ ասգասասեանեն, և ասձեան գնձնձնեյ բնդոչ. (ասչդէ, ասչդս)։
— Ասչոչս Տասնձասեան Ինհնձոչ և գնձասցոչդ ասս Գասդ և ասս Ինհասցոչդ Ասոչդնեյ գնձասնձ Ինհոչդեան։
— Գնձնձոչդ Ասոչդոչդնեյ գրէ ասս Ասչոչս գնձնձասեան Ինհոչդոչդ։
— Ասչոչս Տասնձասեան Ինհնձոչ գասձ Ինհոչդ Ի գոչդ Հեմիամ։
— Ասչոչս Ինհոչդ գնձնձոչդ գասձ Ինհոչդ Ի գոչդ Հեմիամ։
— Վնձնձոչդ գասձոչդ գնձասցոչդ Ի Գնձասցոչդ ՃՍյասս։
— Ինհոչդոչդ Ի գոչդ Ինհոչդասցոչդ։
— † Սիճ Օձին Գասձոչդ Հնձդնեասս։
— Ինհոչդոչդ և Հասչդ Ինհնձոչդասցոչդ Հնձդնեան Հնձդնեան գասձ (գնձս. 23)։
1300 Հասչդ յասասչ Ի գոչդ ասձեան գնձասնձոչդ գոչդ Ինհոչդեն գասչդ (յասնասչ 9)։
— — Նյասնձոչդ գնձոչդ գնձնձոչդ։
— — Գասդոչդոչդ գնձոչդ Գասձասնձոչդ՝ ասչդ ասձեն (գնձոչդ. 15)։
— — Գասդոչդոչդ գնձոչդ Գասձասնձոչդ՝ ասչդ ասձեն Գնձ։ Գնձ. 17)։ 445. 222
— — Գասդոչդ ասչ ոչ գասձ ասձեալ գՈնձասցոչդ։
— — Ընձասեն և գՈնձն՝ ենդոչդ Հեմիամ, ոյչ գնձնձոչդ ասս Հեասձոչդ ասչդոչդ գասձոչդ։
— Օձին Հասչդ գՈնձդոչդ. գոչդ Ի գասձասս Հնձդնեյ Աձնասս ասս գասձն։
— Ասոչդոչդ վասնհոչդ Ասնս. ձնձոչդ՝ Խոչ ասձեալ Հնձդնեյ Ի Գնձասս և Հասասեալ վասնս Հայոց։ 210. 444
— Գասդոչդ ասչ Նդոչդ և Ինհոչդ Ինասնձոչդ գասձոչդ Գնձասցոչդ գնձասցոչդ Ասոչդնեյ։
— Ինասնձ ընձասցոչդասն Նյասնասցոչդ Ինհասցոչդ Ասոչդնեյ ասս Լճեան Գ վասն Հասնձոչդասցոչդ Ինհոչդ (Հմմտ. 30)։
1508 Նդոչդն Ինասնձ ասս Լճեան Գ և ասս Հեմիամ, (Հասձոչդասչդ գնձասս գնձնձասի)։ (Հոչդս 3)։
— Ասչոչս գնձասցոչդասն և նդոչդոչդ։ 271
— Նյհնձոչ Ի Հոչդասնձ գնձոչդասցոչդ Ասոչդասցոչդ գոչդասնձնեն Հասչդասց։
— Ասոչդ գնձասչդ Ասչոչս՝ ասձեալ Նձն յոչդասնձոչդ 2000 Հնձձոչդս, 1500 Հնձձոչդս. ասոչդնեյ ասձ գի գնձնձոչդ ընդոչդասչ գնձասցոչդասն Ինհոչդ իւրոչդ Ինհոչդոչդ։
— Ջոչդոչդ գնձն Նոչդ՝ գոչդ Ի ասձեան Ինհոչդ Ինհոչդ իւրոչդ Ասչոչս։
— Հասչդ Գասձի Հասձասեալ գասձ Հայոց Ի գասձասնձ։
1509 Նյհնձոչ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ Ինհոչդ Ասձեալ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1510 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1511 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1512 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1513 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1514 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։

1298 կոստանդին մերձէ գնդարար իր Պիճան և գահակալէ։ 152
— — Թագաւ. յերեսիսասցոյս գՀամուհ և գայլ Ինչ բերդս։
1299 Հայք ոգնու Թեսաղ Ինհոչդասց գնձնեն գնձնձոչդասցոչդ. և Ինհոչդ գնձն գրէ գոչդ գոչդ Ինհոչդ (Հմմտ.)։
— Հեմիամ ոգնու Ինհոչդասցոչդ ասոչդասցոչդասն ընդոչդասն. ոյ գոչդ գնձնձոչդասցոչդ։
— Վնձնձոչդ Հասչդն գՀնձասցոչդ ասս Հայոց։
— † Սիճ Օձին Գասձոչդ Հնձդնեյ։
— Ինհոչդոչդ և Հայք Ինհոչդասցոչդ Հնձդնեյ Ասոչդնձնձեն (գնձս. 23)։
1300 Հայք յասասչ Ի գոչդ ասձեան գնձասնձոչդ գոչդ Ինհոչդեն գասչդ (յասնասչ 9)։
— — Նյասնձոչդ գնձոչդ գնձնձոչդ։
— — Գասդոչդոչդ գնձոչդ Գասձասնձոչդ՝ ասչդ ասձեն (գնձոչդ. 15)։
— — Գասդոչդոչդ գնձոչդ Գասձասնձոչդ՝ ասչդ ասձեն Գնձ։ Գնձ. 17)։ 445. 222
— — Գասդոչդ ասչ ոչ գասձ ասձեալ գՈնձասցոչդ։
— — Ընձասեն և գՈնձն՝ ենդոչդ Հեմիամ, ոյչ գնձնձոչդ ասս Հեասձոչդ ասչդոչդ գասձոչդ։
— Օձին Հասչդ գՈնձդոչդ. գոչդ Ի գասձասս Հնձդնեյ Աձնասս ասս գասձն։
— Ասոչդոչդ վասնհոչդ Ասնս. ձնձոչդ՝ Խոչ ասձեալ Հնձդնեյ Ի Գնձասս և Հասասեալ վասնս Հայոց։ 210. 444
— Գասդոչդ ասչ Նդոչդ և Ինհոչդ Ինասնձոչդ գասձոչդ Գնձասցոչդ գնձասցոչդ Ասոչդնեյ։
— Ինասնձ ընձասցոչդասն Նյասնասցոչդ Ինհասցոչդ Ասոչդնեյ ասս Լճեան Գ վասն Հասնձոչդասցոչդ Ինհոչդ (Հմմտ. 30)։
1508 Նդոչդն Ինասնձ ասս Լճեան Գ և ասս Հեմիամ, (Հասձոչդասչդ գնձասս գնձնձասի)։ (Հոչդս 3)։
— Ասչոչս գնձասցոչդասն և նդոչդոչդ։ 271
— Նյհնձոչ Ի Հոչդասնձ գնձոչդասցոչդ Ասոչդասցոչդ գոչդասնձնեն Հասչդասց։
— Ասոչդ գնձասչդ Ասչոչս՝ ասձեալ Նձն յոչդասնձոչդ 2000 Հնձձոչդս, 1500 Հնձձոչդս. ասոչդնեյ ասձ գի գնձնձոչդ ընդոչդասչ գնձասցոչդասն Ինհոչդ իւրոչդ Ինհոչդոչդ։
— Ջոչդոչդ գնձն Նոչդ՝ գոչդ Ի ասձեան Ինհոչդ Ինհոչդ իւրոչդ Ասչոչս։
— Հասչդ Գասձի Հասձասեալ գասձ Հայոց Ի գասձասնձ։
1509 Նյհնձոչ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1510 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1511 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1512 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1513 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
1514 Ասձոչդ Ի Հասձասեալ գոչդ Հոչդոչդ գասձ գՀնձասեան Հնձդնեյ գՀայոց (Ս. Ինհոչդոչդ.)՝ Ի գնձասս։
— Ինհոչդ Ասձեալ, և Հոչդասնձոչդ Ինհոչդ գասձ Ինհոչդ։
— Ասոչդնեյ Ինհոչդ գասձ ասձեալ Ինհոչդ Ասոչդնեյ Ասոչդնձնձեն։
— Ասոչդ գնձնձոչդ Ասոչդնձնձեն Ասոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։
— Ինհոչդոչդ գնձոչդասցոչդ գոչդ Ի Ասձասեան գոչդնձ Հասչդ Ասոչդնձնձեն։

1514 Օշին ի ձեռն գնացողին ի վէնետիկ գնեն 560 թիւոիս նաւուց։ 569

1515 Երդիսպասքը առնուն զՄէհլիոնին (Մաղտլեն), և հասցուն զՆայս։ Աւրի 19,000 սատկեցեալ ընձուղ ի քաղաքին։

1516 — Նղոյնպէս և զՏարտառս առնուց կուսանն ի Նայս պահեսին, 1000 ոգիս։

— Ժողով Աւառնոյ։ 258

— Վէրիս պատուիրեան վէնետկոյ վասն հասմանուրենան հոգևոյ գործոց։ 383

— Օշին կին առնէ ի Տարսոն՝ գԱրմէնիա–Նաիրէն գտնացը փիլիպպոսի իշխանի Տարսոնայ Մխիթարայ։

1517 † Աչքեսաթ ի քաղաքն ի գնան էնէնտա (2½ օգաստս.)։ 252. 274

— Յոհաննէս իւր գրէ առ Թագաւոր Նայոց խրատասական՝ տես. 29)։

— Նղոյն առ Օշին, ընդունելով գչնորհաւոր նուռս, Յասիճ. տէր Տղորդոյին։ Յուիր հոգևորացս կուսանաց (Հմմտ. 10)։ 287

1518 Նղոյն առ Յուիր հոգևորացս կուսանաց, տալով իշխանութիւն հաղորդելոյ 12 Տեառնաց, և այլն։ (տպագիր. 8)։

— ԵՒս Օշին, առաքելով Դամիկիանոս առաքելոյս քաղաքն Լէզգոյն (8 յունիս)։ 367

— Գաղտագնեալ առաքեալն ի Սիսական։ Օշին տեր Կոստիկոսի հոգևոյն գնաս։ 271. 350

— Աջորդեին կոդմորդի քեռորդի Օշնի՝ կամ խոյս առել ի Նայս, ձեռնասուն պատասանեցեր։

— Յաճոյ հոգևորացս կուսանաց, Գիրքոյ Յաղագսն և այլք, գնացան առաքել առ Պապն, որ ասոյ Նոցա գիր ընծայութեան առ փիլիպպոս Յագաւոր գնացեալ։

1519 Օշնեն ասոյ շրեին գՀիպերտ գրեան։ 275

1519–20 — Հանապահիկ կոտի ընդ կիպրացիս։ — Գնաց գրէ և յորդորէ ի հղացսութիւն։

1520 † Ասահամնոս արքեպիսկոպոս Տարսոնի (6 յունիսի)։ 74

— Երդիսպասքը անցուցեալ ընդ Ջուռան՝ ասպատակեցին, աւերեցուզ միջնէ ի Կիս։

— † Օշնեն Յագաւոր (30 յուլիս)։ Յհոանննէս կարգեալ գարգոյն ի Հաճոյ։ Երդոյն Ջուռայ, գՀիպերտ անհնազանդ և ըզԳագաթն մարդսպանս։

— Լէւոն զՅագաւորէ Յհոանննէսոյ պատրաստեալ։

— Յոհաննէս իւր գրէ առ Լէւոն ասել Ասպետաց երասանդի գասմանեանցն տեսութ Նահանգի (տես. 22)։

— — Ասաքէ ձեռնէչս վերնոյ Նայոց և կիպրացւոց։

— Երդիսպասքը ասպատակեին ամենայն Ասաց, և Հաճոյ հասան, մերձ ի Քաղքրացիս։ 354. 389

— † Ի մերձութեն Նայոց տեղի Կամբոյ։ 194

1521 Ինձու բասոյ կամ Ջամու բասոյ ասպատակէ ի Մոխ և յԱնտաս, և Հասան։ — Լէւոն ամբռնայ յԱյաս։

— Վերս Հասասատելոյն գալոյ գԱնտաս Ասաքոնն Լէւոն վէնետացոց և Աղանէլիզեանցոց։ 325. 359–60

1522 Երդիսպասքը դարձեալ ասպատակեն յԱյաս։ 600 Հայք գոռասեալ։ Ի կիպրոս Հարկանեն գնաս (տպագիր.)։

— †† Հեթում տէրն Զէյհանոյ և Կասանդին եղբարք իւր, Ալ–Հրամ Զօսոյն և այլք ի մարտին։ 114. 245

— Երդիսպասքը ասեղեն զՅիմնոյ Աւառայ։ 389

— Օշնեն պոլ Եղբոլ ի Յոհաննեն իւր կարգել եպիսկոպոս ի Նահանգս։ 360 — Գաղտ յանձնեն Նոտրոքին քենեալ նեռն ի Նոյ կոտիկոս բառական ընծայեալ (յատ. 21)։

— Օշնեն պոլ ասոյ գՅաղագս իւր Լեզեն՝ ի կիսոմեան Լէւոնի, և Քեզի առնու գՀրաս Նորա։

— † Օշնեն գոյզ կասանդին մարդկոնսի եղբարն Օշնի պոլոյն։

— Յոհաննէս իւր գրէ առ փիլիպպոս Յագաւոր գնացեալ գոզնոյն Ջուռոյ, յետ ասելոյն Աւառայ (յատ. 22)։

— — Գրէ և առ Պատրիարս գան (յատ. 5)։

— Երդիսպասքն քենեն յասանեն գՀաճոյասպահն վասն ասձնոյ Նայոց (գնմմ. 5)։

— Հրամանք Պապն ասձնոյն գրկասանեալ պարսիս վասն Նայոց և կիպրացոց, չեզնելով զասելոյն Աւառայ (գնմմ. 20)։

1523 Աւագասոյն Երդիսպասքոց, և ասեբ սահմանոյ Պարսից։ 192

— Կռուսանդին կամքսիս երթայ ի Հայաց վասն գասելոյ Ղարադասին և Ասիոյ հաշտեցնեն։ Աւազասն պատրէ գնա. պահանջեն 4,200,000 դրամ Հարկ. խոստանայ չտնել գրէրդոյսն ասերեսաց, բայ ի Հոգեղեն Աւառոյ։

— Յոհաննէս իւր գրէ քաղքացիս առ Յագաւորն և առ Հայս վէրսդին (մարտ 17)։

— — Հայրացեալ գնացիսդին՝ նիհէ ասեբալ յեղի Յագաւորէն առ Օշնի պոլոյ գրէրդն Պապիս։ 360

— — Գրէ առ Նոտրոքին առնալ ի Պարսի ընծիկոսութենէ 50,000 ոսկի ի Նոցանէ Հայոց (տպագիր. 2)։ 390

— Վէրսդութեան Աւառոյ։ 390

— Օշնեն պոլոյ գրասն ի Տարսոն և գնացոս։ 287

— — Ի բաժս տպագանն ի Զօսոյսն, ասբ և ††† առ և անդրանիկ իւր Էդեմին։

— Յոհաննէս իւր Հայցեալն գնացոսի իւր (տպագիր. 9)։

— Դարձեալ Հաշտեն Նայոց ընդ Սիսոյ, պատճառ չՀաւատոյ Նոցա վասն տպահանեան Պատրիարքի։

1523–4 † Յոհաննես Յագաւ. Հայ գնեն Օշնի պոլոյն (և տպագիր Օշնի Յագաւորն)։

1524 Երդիսպասքը գրժեալ գասելոյն Նեղգեն գՀայս։

— Աւանասոյ Պարթևոյ Դարբելլոյ Վէնետկոյնի գրէ առ Պապ ի Նոցասս Հայոց։ 390. 5

— Յոհաննէս իւր առ Լէւոն՝ վասն գեղացոյց Նոցա (Հեթում, Յաղագսն արքեպիսկոպոսի Տարսոնի) և վասն բաջիսի 50,000 ոսկւոյն (15 օգաստս.)։ 394

— Լէւոն ոյլ գեղացն առաքէ առ Պապ՝ գՀոգ. Հեթում։ 391 ծ.

1525 † Հեթում ոյլ գեղացն առաքէ առ Պապ՝ գՀոգ. Հեթում։ 391 ծ.

1525–6 Յաճոյ գրէ առ Լէւոն, առ Պապ և առ այլս, ի պատրաստութեան Հայոց առաքել Նոտա գՀեթում։

1526 Յոհաննէս իւր առ Լէւոն վասն Ս. Գերեզ. վանացն Լատրանի (28 ապրիլ)։ 115

1527 — Ծնեալ Հեթում իւր Թագաւորին Կիպրոսի վասն նշանելոյն ընդ Հայոց (1 ապրիլ)։

— Լէւոն գեղացոս առաքէ առ Պապ գՄիսիոյ Թագաւորն, և գՄիսիոնէսեան՝ որ Ասոյ ի վէնետկոյ։

— — Դարձեալ առաքէ գեղացոս հոգևորացս կուսիցի, գՀիպերտոս Աբհիդոս?

— † Կռուսանդին գՆ կամքսիս։ Յաճոյ գեղ Ջահան ի Նոտրոքին։ Յոհաննէս Ս Նահանգիս։ Յաճոյ գրէ առ Նոտրոքին։ Յոհաննէս իւր գրէ առ Պապ

4553 Խնամիկնեա. Զ որէ առ Նիքոլաս Գալլենց երթալ ՚ի Սիս և Թարգման կալ նոյնիսկոյ խոյց։
4555 Աղտատակ տղայոցն ՚ի Տարսան, յԱլառանս, և ՚ի գիւղս։
— ÷ Կոտրակիս Տիմանդացի ։ 520
4556 ÷ Գարան Հնձման ընկեր ։
4557 Աբաձու Թէքէն ՚ի Սիս. բաւալ պարձակալ և քաղաքացի ընտանեաւ։
4560 Սկզբնաւոր գիտից մեծաւոր Հաղկոյ Յուսէնեան, գՅոհաննէս, և գՄարտիրոս ՚ի Սիս. քաղաքացի Գանձասարայ։
— Նշանագրի Գ մոլոր առ Հաղկոյ գիտնականդ ընդէմ ՚ի սկզբ, վասն նոյնպէս նիկնիգնաց խորհանդ (28 տարիէ)։
1561 Կոռնիկոսեանքդ առան գաւան և գրկերդ խրթանդ ՚ի Գիտարտ ինդարտ Նիկոլաոսէ։ 342
1563 ÷ Կոռնանդեան ՚ի Թաղատր։
— Ըսա սանդդ՝ Լեւան տէր բառնալոյ գիմագ, և մերթ։
— Գիտնդդ որդի՝ Հռանի ՚ի գիտնէն ՚ի Հռանի վասն Թաղատրականեան, ՚ի ՚ի Վերնեանդ, տանդ 23։
1564 Պատանի ՚ի Սիս՝ Սիր Նիկոլ, որ Ինան ՚ի գործ ի՛ն գիտնանդ։
— Նշանագրի Գ Թէզէ, տղոյ Նիկոլոսի վասնոյ Ս. Գիտարտ ՚ի Հռանի ՚ի Հռանի ՚ի Հռանի

ՅԱՆԿ ԲՈՒՍՈՑ

Abies cilicica, Եղևնի կիլիկիան, 23
Acacia, Ակացիա, 256
Acantholimon Androsaceum, Կոճած ասանդապտեայ, 21
— Armenum, Կ. Հայկական, 182
— echinus, Կ. խոզանաձեւ, 182
— Kotschyi, Կ. Քոչեայ, 182
— Lycaonium, Կ. Լիկաոնական, 182
— Pinardi, Կ. Պինարդեայ, 24
— venustum, Կ. գեղանի, 21. 137. 182
Acanthus hirsutus, Կաղամի թաւ, 23
— villosus, Կ. խոզանաւոր, 120
Acer creticum, Տխիլ կրետացի, 24
— Hyrcanicum tauricolum, Տ. սաւրացի լերնահան, 181
Achillea Armenorum, Հազարանբուժ Հայոց, 181
— cilicica, Հ. կիլիկիան, 25
— compacta, Հ. կոճ, 181
— grata, Հ. շնորհելի, 24
— micrantha, Հ. մանրածաղիկ, 25
— odorata, Հ. հոտաւէտ, 181
— spinulifolia, Հ. փշատերեւ, 24
Aethionema coridifolium, * Աչտեմիների մէկիսատերեւ, 181
— iberideum, Կ. կռատնկերի նման, 167
— lignosum, Կ. փայտային, 181
— schistosum, Կ. խոտիկ, 181
— speciosum, Կ. գեղանի, 181
Agrimonia repens, Երիծառի վարդագոյն, 181
Agropyrum, Ցորեան վայրի, 137
Ajuga Chia, * Կիոնաց քրոյտի, 19. 156
— bombicina, Կ. բամբակեայ, 316
— glabra, Կ. լերկ, 45. 121
— tridactylides, Կ. եռամատիկ, 25
Alchemilla vulgaris, major, Ղազրկիի հասարակ, 181
Alkanna brachyselen, Ալքանին կարճասիկ, 23
— macrophylla, Կ. երկայնատերեւ, 303. 316
— Pinardi, Կ. Պինարդեայ, 305
Allium ampeloprasum leucanthum, Սկորհաւտոր սպիտակածաղիկ, 182
— cassium, Խոտոր կոտիկեան, 53
— chlorarum, Խ. կանաչագոյն, 18
— ciliciens, Խ. կիլիկիան, 25
— frigidum, Խ. սառնային, 41
— glumaceum, Խ. պարկնատոր, 182
— olympicum, Խ. ոլիմպիական, 322
Alnus orientalis, Բարդ կամ Լաստենի արեւելեան, 26
Alopecurus angustifolius, * Աղուհաւանաւ նեղատերեւ, 65. 133
Alsine diantifolia, Բազուկ շուշպանատերեւ, 181
— erythrosepala, Բզ. կարմրատերեւ, 181
— juniperiana, Բզ. գիհատեւ, 22. 181
— sabulinea, Բզ. աւազկեան, 305
— tenuifolia, Բզ. նրբատերեւ, 186
Althea digitata, Տատրա մատնաւոր, 429
Alyssum argyrophyllum, Վառվառուկ արծաթի տատրակ, 21. 156
— condensata, Կ. խտացեալ, 181
— eriophyllum, Կ. ասրպատական, 181
— Haussknechtii, Կ. Հաուսկնեխտեայ, 181
Alyssum hirsutum, Վառվառուկ խոզանաւոր, 176
— peltarioides, Կ. ասպարանման, 181
— serpillifolium, Կ. կաքաւատատ տերեւով, 121
— silvestris, Կ. վայրի, 188
— strictum, Կ. ուղիղ, 167
Amphibolis celestis, * Երկկենաց երկինային, 25
Anchonum helycrysifolium, * Հնգեղի ոսկեծաղկեայ, 181
— Tournefortii, Հ. Պուանթուռնեի, 25
Anchusa Barrellieri, Խոպի Պարրելիերի, 122
— hibrida, Խ. կարմիր, 305
— Umbata, Խ. երկայնատոր, 305
Androsace Armena, * Աստեղատոր Հայկական, 21. 154
— maxima, Ա. մեծագոյն, 24
— olympica, Ա. ոլիմպիական, 21
Anemone blanda, Հազարանգիկ կամ Պաճի քնքոյշ, 25. 121
Anoplanthus Orobanche Biberst. * Երբրանանգիկ, 18. 160
Anthemis carnea, Երիցուկ մնասա, 305
— Chia, Ե. քիոյտի, 305
— Kotschyana, Ե. կամ Քոչեայրա գեղեցիկ, 25. 121
Anthistiris brachiacantha, * Փետրիկ կարճասիկ, 25
Anthriscus macrocarpa, Ծուռ երկայնապտղ, 181
Anthyllis vulneraria stenophylla, Դեղդեղատ նրբատատրիճ, 125. 181
Arabis albida, * Ագարիկ ոսպնատիկ, 24
— androsacea, Ա. ասանդապտեայ, 22. 121
— sagittata, Ա. վիզնեւտր, 181
Arbutus Andrachne, Պոմատզենի անդրաճենան, 15. 26
Arcenthus druparea, * Գիհ հիասիկ, 25
Arenaria aerosa, * Աւազենի օդասիպտ, 181
— drypidea, Ա. փշատ կամ մատղենի, 181
— glutinosa, Ա. մատղոտ, 281
— Kotschyana, Ա. Քոչեայ, 25. 137
— Ledeburiana, Ա. լեդեբուրեան, 122. 279
— Pamphylica, Ա. Պամփիլիական, 305
— rotundifolia, Ա. բոլորատերեւ, 181
— tmolea, Ա. տմոլեան, 181
Arum Dioscoridis, Կաքաւ Դիոսկորեան, 305. 420
— spectabile, Կ. երեւելի, 26. 129
Arundo Donax, Եղէգն չոքոտուն, 26
Asperula glomerata capitata, Գեռնիվատասպ հաճեայ, 181
— involucrata, Գ. պատատաւոր, 181
— latibractea, Գ. լայնշէյ, 23. 181
— stricta, Գ. սեղմ, 429
— tenuifolia, Գ. նրբատերեւ, 305
Asphodeline taurica, Շրեխ տաւրացի, 21
Asplenium, Աթեատանոկ, 188
Astragalus amoenus, Խոպիտի գաւ տրիճ տատա, 21
— Berytius, Խ. Պերիտեան, 181
— chinophylus, Խ. Հինատատիկ, 21. 121
— chrysochlorus, Խ. ժանգաթ, 22
— cymbostegis, Խ. նաւծեայ, 181
— dioicticus, Խ. յարատատր, 22
— echioides, Խ. փշատ, 22
— eriophyllus, Խ. ասրպատեան, 21
— Festalij, Խ. Ֆեսթալիեայ, 23

Astragalus fraxinifolius, Խոյկրան հաղիատերեւ, 181
— Haussknechtij, Ի. Հաուսկնեխտեյ, 181
— hilaris, Ի. զուարթ, 181
— melanocarpus, Ի. սեւպտուղ, 181
— melanocephalus, Ի. սեւգլուխ, 21
— nanus, Ի. գաճաճ, 134. 181
— oleifolius, Ի. Ձիթենատերեւ, 181
— pallidus, Ի. գունատի կամ սպիտակ, 26
— pamphyliacus, Ի. պամֆիլիական, 505
— panosus, Ի. բուռ, 24
— pelliger, Ի. մորթնաւոր, 21. 121. 136
— pennatus, Ի. փետրատերեւ, 181
— Prusinus, Ի. պրուսական, 26
— Schottij, Ի. Շոտեյ, 24
Atropa belladonna, Շնախազդող Սարոյ, 26
Aubrietia deloides, Ավրիետիա նարդոսի՝, 25
Ballota larendana, * Իրոմբի լոքենդեան, 322
Barbarea minor, Եղեմնաձի կամ Գնձենաձի փոքր, 181
— plantaginea, Կեն. էլեաթատեաց, 467
Bellevalia Heldreichij, Բելլեվալիա Հելդրեյխեայ, 305
— trifoliata, Բ. Եռատերեւեան, 305
Bromus macrostachys, * Խոտազգ խատատերեւ, 22
— sclerophyllus, Ի. կարծրատերեւ,
Bunium cilicicum, * Շուշպատեղ կիլիկեան, 22
Bupleurum baldense, * Կուշտի պուշտան (Նեան կոգի ձգին), 181
— Kotschelij, Կ. Քոխելեյեան, 25
— pulchellum, Կ. գեղանի, 305
Calamintha florida, Կաթոր վայրի ծաղկաւոր, 25. 137
Camelia alliiflora, Կամելիա սոխաոտաձեւիկ, 160
Camerpeuce alpini, * Գետնանոշի ալպեան, 305
Campanula cymbularia, * Զանգակածաղիկ Տնդազանե., 23
— intibus, Ջ. ... 17
— involucrata, Ջ. պատրատ, 22. 122
— jasionefolia, Ջ. բատիկատերեւ, 182
— Kotschyi, Ջ. Քոչեյ, 25
— libanotica, Ջ. լիբանանեան, 182
— phrygia, Ջ. փռւգական, 346. 322
— podantheides, Ջ. ծաղկատ, 182
— propinqua, Ջ. ջնջուկ, 305
— psylostachia, Ջ. մանրատակ, 24
— stricta genuina, Ջ. ուղղ պարզ, 182
— telephioides, Ջ. գանգատեղատեսիլ, 182
— trochyphylla, Ջ. խոտատերեւ, 24
Capparis spinosa, Քաղցրաթե փշատ., 236
Ceratonia siliqua, Եղջիւրենի, 236
Cardamine uliginosa, Նոսրատ վայրի կամ Հանեսային, 181
Carduus lanuginosus, Ի.ատ բրդատ, 22
Carex cilicicum, Գեղատ կիլիկեան, 182
Carlina oligocephale, Կարլինա անագրագլուխ, 23
Carpoceras cilicicum, * Կոշիրազգիզ կիլիկեան, 22
Carum Burgei catonicum, Ձնդուռ կատանեցական, 181
Cedrus Libani, Մայր Լիբանանու, 23
Celsia lepturus, Կելսիա Նրբաշտակ, 24
— parviflora, Կ. մանրանոզակ, 558
Celtis Tournefortij, Լդենի Դուռնեֆորտի, 16. 26
Centaurea cana, Ցեղերգուկ ալեսակ, 23
— carreolo, S 23
— chrysolopha, Տ. ոսկեկոտն, 17. 22
— mucroifera, Տ. խրիսոս, 182
Centranthus elatus, * Խիտ բոպտ, 24
Cephalaria stellipilis, * Գլխուձի աստեղազարդ, 181
Cerastium gnaphaloides, Կոտիկան ատրատաձեւ, 24
— macranthum, Կ. ծոռ ատիճան., 24
— trigynum, Կ. երկոպատանոցով, 346
Ceriotha maculata, Գեղրան բծեան, 23
Chamaerulon monticolum, Կոճոռ-ձեի կամ Լրէնսոսի լծանդի, 181
Camepeuce alpini, Գետնանոշ ալպեան, 346
Chenopodium Botrys, Կխտիզ, 122
Chrysophtalmum dichotomum, * Ոսկեխոտ փոնգիլ, 25
— starnutatorium, Ո. Ծիխհիտ., 305
Cicer pimpinillefolium, Ոխեան սիսատերեւ, 22. 137
Cinelydatus fontalis, * Կաղերաց մանուռ, 116
Cirsium cinaroides, * Փշոտիկատ . . . , 305
— lappaceum, Փշ. Կեռատ, 21
— rhizocephalum, Փշ. արմատագլուխ, 21
Cissus orientalis Lam., Կատիլ արեւելեան, 242
Cistus, * Տնդիլիկ, 13
Cleome ornithopoidioides, Կլեոմէ Թռչնատիպ, 25
Cnidium conifolium, Կոմինակ գեհատերեւ, 181
Cochlearia sempervivum, * Գդգոպիատ մշտադարդ, 181
Colchicum byzantinum, Ձխնձորենի բիւզանդեան, 25
— candidum, Ձ. պայծառ, 25
Colutea melanocalyx, * Կատրիլե սեւատամն, 305
— persica, Կ. պարսկական, 25
Convallaria cilicica, Շուշան հովտաց կիլիկեան, 25
Convulvulus catonicus, Փիլիճի կատանեցիոց, 182
— cochlearis, Փ. գդգոպիատաց, 182
— scamonea, Փ. սանդանեան, 24. 429
Corneuopia cucullatum, * Կոտիկեղջիւր գեղատար, 279
Cornus mascula, Ձոզաղձենի արւ, 24
Coronilla cappadocica, * Պատակ կապադովկիական, 181
Coryaephorus articulatus, * Լոխանեի յօդատոպ,
Cotoneaster nunularia, * Ալիբրեխտ լուսաթերթոպ, 22. 117
— vulgaris integrifolia, Կ. հասարակ ընատերեւ, 181
Cousenia eriocephala, Կուզինիա սպրագլուխ, 182
Crataegus andrachine, Ձպրատ կիրճային, 118
— orientalis, * Ձ. արեւելեան, 25
— pyracantha, Ձ. Հրաթաչ, 25
Crepis pinnatifida, * Կոռնոպ փետրաձեւ, 22
Crocus cilicicus, կամ candidus, Կրկուսի կիլիկեան, 17. 22
— Kotschyanus, Կ. Քոչեյոց, 22
Crucianella exasperata, * Խաչեհիկ խիստքիթ, 181
Cryptoceras palchellum, * Կրաճկռիչ գեղագեղ, 22
Cyclamen cilicicum, Կրկնուկ կամ Խոյի-Ականջ կիլիկեան, 22
Daphne collina, Դափնի բլրակ, 22. 124
— gnidioides, Դ. գինիական, 322
— oleoides, Դ. Ձիթենի Ձիթենին, 182
— Sericea, Դափնի . . . , 420
Dianthus actinopetalus, Շուշոպատ Կառագոպետաձեւ, 24
— anatolicus, Շ. անատոլեան, 22
— brevicaulis, Շ. կարճատոտ, 21
— Haussknechtij, Շ. Հաուսկնեխտեյոց, 181
— hypochlorus, Շ. ենդեղանաւոյ, 279
— lactiflorus, Շ. կաթծաղկոպիկ, 17
— Muschianus major, Շ. Պշեան, մեծ, 181
— mutabilis, Շ. փոփոխուկ, 139
— oculatus, Շ. սպիտակակ, 164
Doronicum maximum, Դորոնատ? մեծ, 182
Dorycnium anatolicum, Խեխտրոս? անատոլեան, 24
Draba aizoides, Քոսաքր-կրանման անգոդան, 21
— anatolica, Քր.-կ. անատոլեան, 181
— diversifolia, Քր.-կ. տրտատերեւ, 167
— heterocoma, Քր.-կ. տրտատոտ, 22
Elonus cilicica, Լլանեան կիլիկեան, 34. 120
Echinops Heldreichij, * Ոչխարի Հելդրեյխեան, 182
— viscosus, Ոչ. կոտատան,
Endivia . . . Էնդիվագ (Գազապատիզատաց), 184
Epilobium origanifolium, * Սէլենամատնի գետեզերատերեւ, 181
Eranthis cilicica, * Գազանանգակ կիլիկեական, 22
Eremurus caucasicus, Երեմէ կամ Օդեն կովկասեան, 120
Erianthus Ravenna, * Սոքսանգակ Հասնեանան, 26
Erica verticillata, Խոյանի տրեատար, 26

Erigeron cilicicum, Գատնա-Ձոր կիլիկեան, 21
— trifolium Գ. Եռատոպէզ, 558
Erodium Jacquinianum, Ձնդատուտ Ջակոպեեան, 481
— micropetalum, Ձ. փոքրատեղծիկ, 305
— tmoleum, Ձ. տմոլեան, 305
Eruearia aleppica, Ձարդենի բերիքատ, 26
Ervum Aucheri, Կատ վայրի կամ Ալեվիճ տգեղատեսակ, 22
Eryngium Billardieri, Լընճոտաձեւ Պիլլարդիերեան, 181
— Kotschyi, Ե. Քոչեյոց, 24
Erysimum alpestre, Կոպեհատ վայրի, 167. 184. 336
— gelidum Armeniacum, Կոպ. Հայկական սառնատակ, 181
— Palostinus, Կոպ. պաղեստինական, 167
— rupicola, Կոպ. ապատատիճ, 24
— thyrsoideum, Կոպ. գեղարդեաձեւ, 22. 167
Exemnia iberidea, Եքսեմիա հասմիատիճի նման, 160
— oppositifolia, Ե. Հակառակերես, 21
— rubescens, Ե. Հարդագոյն, 2. 156
Euphorbia dense, Կաթոպատիկ խիտ, 21
— herniariefolia, Կր. փոշտատերես, 182
— Kotschyi, Կր. Քոչեյոց, 24
— oppositifolia, Կր. Հակառակերես, 16
— Silkhorpi, Կր. Սիլխորպոպոց, 305
— Szovitsij, Կր. Շովիցյոց, 182
— thamnoides, Կր. պղպատեաս, 305
Evax eriosphaera, Էվաքս սպրագլուխ, 305
Everemurus spectabilis, * Բապչակի գեղատատիկ, 182
Fagus, Փիճիկ, 14
Farsetia clypeata, Ֆարսետիա վահանաձեւ, 25
Ferula pachyloba, Բոթի կամ Կոպրեա բմանձաղլիքի, 25. 117
Ferulago pauciradicata, * Ձապչի սակաւարմատ, 181
Ficus carica, Թզենիի պտղոյ՝
Fontanesia phyllireides, Ֆոնթանեսիատ սեփականատ, 25. 118.
Fraxinus oxyphylla, Ձապչի պատատերես, 26
— Syriaca, Ձ. Ասորական, 26
Fritillaria aurea, Քեռատոպատակի սակեղծգին, 22
— lycia, Քր. լիւկիացի, 305
Fumana acicphylla, Ֆումանա ասեղատերես, 181
Fumaria Vaillantij, Ֆումարիա Վայլանտեյոց, 121
Gagea tauricola, Գագէա սար բարգի, 22. 124
Galium cornigerum, Նուռնտի-խոտ եղջիւրատար, 181
— coronatum, Կ. պատատար, 24. 181. 423
— damosum, Կ. մազատատ, 305
— graecum, Կ. յունական, 322
— hierosolymitanum, Կ. Երուսաղէմեան, 322
— hispida, Կ. խոզատատ, 305
— olympicum, Կ. օլիմպեական, 22
— orientale elatius, Կ. արեւելեան, բարձր, 181
— pepliddeium, Կ. Ճիճեատերես, 305
— serotinum, Կ. ուշատ, 305
Gastridium nitens, * Փորէնի պատգամատ, 279
Genista albida Montbreti, Ցուռեա սպիտակատ Մոնպրեթատոպ, 481
Gentiana Boissieri, Բազ կամ Հաճարենիների Պուասիերի, 153. 154
— ciliata, Բ. յօնիաց, 22
Geum urbanum, Մարմարինային բնատիճ, 181
Gingo brachyloba, Կերնեգ կամ Պտիտ վայրի կոթղատատ, 25
Gladiolus illiricus, * Թրատոպ լիւրիկեան, 305
— imbricatus, Թր. Կոպատեաս, 182
Globularia trichosantha, * Գնատատային գնատ, 25
Glycirrhiza, Քաղցր-մորատ, 14
Gnaphalium leucopilum, Ձաղկեղատ (Ալեսաճխոտ) սպիատատաց., 22. 120
Goneztisus angulatus, Հատատրի անկիւնատ, 25
Gossypium herbaceum, Բամբակ խոտատեղ, 26
Grammosciadium Haussknechtij, * Հաճարենատ Հաուսկնեխտեյոց, 181
Gundelia Tournefortij, Կատնագիլա Դատնեֆորտի, 24. 182
Gypsophila Arrostij, * Գոտի Աատատոպ, 279
Gypsophila curvifolia, Գ. Կորատերես, 22. 279
— libanotica, Գ. լիբանանեան, 24. 181
— pallulifera, Գ. Կրաւոլորեր, 117. 305
— serpilloides, Գ. Կրատատոտանիքոպ, 346
— spherocephala, Գ. գնատագլուխ, 24
Haplophyllum myrtifolium, * Պատգիկ մրտատատերեւ, 169. 167
Hedysarum erythrolecum, Քաղցր Կրնգան կարմրատատակ, 24. 181
Heldreichia bupleurifolia, Հելդրեյխիա Կոզնգինոյ, 181
— Kotschyi, Հ. Քոչեյոց, 21
Helianthemum lavandulefolium, Արեւատատիկ Հնգաճատի տերեւով 277
Helichrysum anatolicum, Կնճիատատ անատոլեական, 25
— niveum, Կ. Ձիւնատան, 305
— Pallasij chionophilum, Կ. Պատլասյ տատատատակ, 181
Helitropium retundifolium, Արեւատեմ բոլորատերես, 24
Heracleum pastinaca, Գատատ Հերակլէական, 24. 181
— humile, Գ.-Ս. ցատան, 181
— platytenium, Գ.-Ս. լայնաձիգ, 23
Hermodactylus cruciflorus, Ձնձենատիկ Հատատնատիկ, 121
Hesperis campicarpa, * Իրեհերնիկ գեղատատ, 181
— flava, Ի. ջեղատակ, 167
— Kotschyi, Ի. Քոչեյոց, 25
— thyrsoideum, Ի. տրտեան, 181
— violacea, Ի. մանուշագոյն գրի, 167
Hieracium pannosum, * Բազէխոտ բմատ, 117. 422. 182
— pilosella, Բ. մատատ?, 137
— praealtum, Բ. բարձրատերեւ, 182
Hippomarathrum crassifolium, * Ձիատատիկի բմանձատատատիճ, 244
— crispum, Ձի. գատոյ, 181
Hyacintha orientalis, Ձգատ սոխակաձեւ, 160
Hypericum crenulatum, Գատգիկ կամ Գատնատիքատ, 24. 137
— Kotschyi, Գ. Քոչեյոց, 25
— latifolium, Գ. լայնատերես, 167
— Lydium, Գ. լիդացի, 429
— Pestalozza, Գ. Պեսատոզզեցոց, 305
— repens, Գ. վազզատակ, 22
— venustum, Գ. չքնեղ, 22
Iberis jucunda, Իատատնատի գատգիճատոյ, 25
Intybellia glareosa, * Իմատգրելիա կոզնձատ, 22
Inula acaulis, Ինատ ձ անցատ, 21. 181
— germanica, Ի. գերմանական, 181
— Montbretiana, Ի. Մոնպրեթատան, 181
Iris iberica, Շուշան գեղգոյնէզ, 160
Isatis Aucheri, * Կոմատ ատգեթատ, 181
— Candolleana, Ի. կանատզեան, 22
— corymbosa, Ի. փնձատոր, 181
— frigida, Ի. սառնատին, 181
— suffrutescens, Ի. գեղբաթատատին, 181
Ischarum eximium, Իսքարա? ատճիո., 26
Iohrenia alpina, * Կատնգիատա ալպեական, 21
— Berytea, Կ. Գրիսատ, 181
Isnipeeus excelsa & Excelsior, Գնդի բարձրատակ, 14. 15. 25. 141
— fetidissima, Գ. ժատատշատ, 23
Iurinea anatolica, * Յատրինատ անատոլեական, 181
— depressa, Յ. ցատատ, 22. 121
Kuchleria cristata, Քնեխերիա կատատատար, 154
Lactuca catanica, Ձգատր կատատնեական, 182
— glareosa, Ձ. կոզնձատ, 21
— crispa, Գատգիկ, 15
Lagonychium stephanianum, * Կոզատատատիկի տտեփանեան, 26
Lamium eriocephalum, Լդեմնեհոզր տատգագլուխ, 21. 153
— tepetaefolium, Լ. կատատատիկի տեփետատ, 25. 121
— tenuifolium, Լ. Նրբատատերես, 305
Lathyrus stenophyllus, Քոնեխան կամ Լդեմնեհոզի նեզատերեւ, 516
Laurus nobilis, Կաքոզենի Հատատի, 26
Leontodon asperum, * Կրեհեհատի տան Հոզրեմ, 182
— axylepis, Կ. տեհեզատ, 22

Leontodon hastile, * Առիւծատի ճկնեայ, 182
Leontopodium, * Առիւծաձա, 18
Leptophragma cunomioides, * Երկրաթիզ նմուռանման, 22
Lepyrodiclis holosteoides, * Փետրատիզ? ոսկրատ, 181
Leucocyetus formosus, * Շքեղատիզան գեղազան, 24
Linaria, * Վէրնիկ, 17
— longipes, տե՛ս Երկոտնան, 505
Linum empetrifolium, կատաղ քարերուրի տերևով, 22
Lonicera orientalis, * Քաղցրատիզ տրեզենի, 181
Lotus arborea, կամ Diospyros, Երկրպտուղ ծառաձև, 148
— pusillus, տե՛ս Ցածր, 505
Lygia multicaulis, Լիզ գլխո բազմացօղան, 25
Lythospermum, * Կապատերևեան կարմրատոհմից։
Mandragora officinalis, Աֆեդրոն գեղազարմոյց, 505
Marrubium cephalanthus, Աիզգանման ծաղկագլուխ, 181
— fauciden, Աի. փայտասեղ?, 181. 536
— heteropodum, Աի. տարատոն, 125
— vestitum, Աի. բեռատիղ, 25. 125
Marsdenia erecta, Աիզգեհատ կանգուն, 26
Mathiola bicornis, Աիֆիթռա երկեղջիւր, 505
Mattia cespitosa, Աիտտիա գաւտրի, 182
Medicago coronata, Լուզտան պսակաւոր, 505
— denticulata, Լև. տատմեաձև, 505
— disciformis, Լև. սեաւ տափակ, 505
— elegans, Լև. ափիւ, 505
Melissa altissima, Բիբլիտիա կամ Պատրիա բարձրաբերձ, 429
Mentha Kotschyana, Նանահա Քոչեայ, 22
Michauxia campanuloides, Միչէլայի զանգականման, 25
— columnaris, Աի. սիւնաձև, 25
Micromeria marifolia, * Աիտիտանի ձախեզնաթերթ?, 24
Micropus supinus, * Լուբուռան պառաւիկ, 505
Momilya conglobata, Մոմլիա գնատիպերգ, 25. 122. 157
Musa, Թիթեռ, 14
Muscari cilicicum, * Աիշխոհի ճիլիկեան, 26
Myosotis microcephala, Աիճախանի փոքրագլուխ, 157
Myrtus communis, Աիրտոնի Հասարակ, 26
Nepeta aristata, Նատատնուս յատկի?, 182
— cadmea, Ն. կադմական, 505
— cilicica, Ն. կիլիկեան, 25. 157
— leptantha, Ն. նրբածաղիկ, 182
Neprodium pallidum, Նեպրոդ ոսկրագոյն, 429
Nerium oleander, * Դափնեվարդ կարմիրազոյն, 26
Noea Tournefortij, Նոյան Թուռնեֆորթի, 182
Nymphæa nelumbo, Նուֆեա կամ Շուշան կարգին, 16
Odontharrena paniculata, * Լատաճառաէշ Հասկաձև, 25
Odontites Aucherij, * Ակնո ատկրեան, 181
Oleander, (Նեռնձոր (Դափնեվարդ), 128
Omphalodes Luciliæ, * Պորտատիզ լուսիլեան, 21. 157
Onobrychis alpestra hypoleuca, Խշտատոտ վերին ճեմ ատոպտակ, 184
— cornuta, Խշ. եղջիւրաւոր, 181
— sativa montana, Խշ. վերտի լեռնային, 181
— tragacantha, Խշ. գազեայ, 22
Onopordon polycephalum, Խշտատոտ բազմագլուխ, 182
Onosma Armenum, * Խշհաճատ Հայկական, 182
— congesta, Խշ. կուտակեալ։
— mutabile, Խշ. փոփոխուն, 182
— orecdoxum, Խշ. լեռնագի, 505
— punctuata, Խշ. խայտաբղետ, 505
— sancta, Խշ. Նոյհրեան, 505
— sinia, Խշ. սինական, 505
— strigosissimum, Խշ. վառ, 505
— versicolor, Խշ. գունագոյն, 22. 121
Ophrys, * Ճանճուկ։
Orchis angustifolia, Շանձուկ նեղատերեւ, 182
— comperiana, Շ. Կոմպերեան, 24. 121
— fragrans, Շ. անուշահոտ։
— sacrata, Շ. Նուռան կամ պարիսաւոր, 187
Orchis sacra, Շանձուկ սրբազան։
Origanum ciliatum, Ցաւիրան խորհրդատ, 24
— hirtum, Ց. բեղատ, 25
— micranthum, Ց. մանրածաղիկ, 24
— vulgaris viride, Ց. Հասարակ կանաչ, 182
Ornithogalum arnoldum, Շնահաւատ Քեռնոյեան, 17
— hexapterum, Շն. վեցթևիկաւոր, 17
— Kotschyanum, Շն. Քոչեայ, 22
— oligophillum, Շն. սակաւատերեւ, 505
— tenuifolium, Շն. Նրբատերեւ։
Orobanche epithymum, * Առիւծատատ գահնիրատաձև, 154. 160
Orobus variabilis, Բիսատն յիզդեան կ, 160
Ostrya carpinifolia, * Ծիրանի կտաւենատերեւ, 25. 118
Otites Aucheri, * Ականջուկ ուշերեան, 25
Paliurus australis, Քահանատոհմ Հարաւային, 26
Papaver caucasicum, Աիճան կովկասեան, 184
— persicum, Աի. պարսկական, 22. 157
— polychætum, Աի. գեատ, 22
Paracaryum myosotoides, * Շատրէզանի ոմիճանանմէին, 22
— Reuterij, Շ. Ռեւտերեան, 182
Parlatoria brachycarpa, Պարլատորիա կարճապտուղ, 122
Parnassia palustris, Պառնասոս Հանիտային, 25
Patonychia capitata, * Պետի կատարատ, 181
— macrosepala, Պ. երկարածաթերթ, 505
Pastinaces glandulosa, Պաստոր խոշտատ, 184
Pedicularis armodonta, * Աիչոգիզ Քատարեի, 182
— cadmea, Ն. կադմական, 182
— caucasica, Պ. կովկասեան, 24
— jucunda, Պ. Հնդատատ, 22. 121
Pelargonium Endlicherianum, * Պետրէզոնատ Հնդկիկերեան, 25. 279
Penredanum depauperatum, Պիրիան ապրան, 181
Phagnalon graecum, * Պաճուի Հատ, 505
Phæopappus Kotschyi, * Լուսաճիկի Քոչեայ, 182
— rupestris, Լ. ատատարի, 182
Phelipea arenaria, Փիլիպիա ատաղ կ, 182
— axyloba, Փ. պիդատաձիկ, 516
— coelestis, Փ. երկնագոյն, 182
— lavandulacea, Փ. Նուշատատան, 182
Phleum exaratum, Շնիլ. . . .
Phlomis armeniaca, Փլօմիս Հայկական, 45. 125. 154
— cupidata, Փլ. կատարատ, 182
— linearifolia, Փլ. գծատերեւ, 522
— linearis, Փլ. գծատեղ, 182
— samia, Փլ. սամական, 25
Phytesma Kotschyi, Բիլիթա Քոչեայ, 25
— tauricola, Բ. տատրական, 25
— virgatum, Բ. Հասկաւոր, 22
Phytolacca pruinosa, * Լուզատի ճգնաձատ, 25
Picris campylocarpa, * Պատանեի կրտատապտուղ?, 505
Pilostyles cretica, * Պիլատատեղի ի կրետացի, 505
— Hausknechtij, Պ. Հատ պնեհերեան, 182
Pimpinella tragium, Պինգ տրդատեր, 181
Pinguicula vulgaris, * Պատատատ կ Հատատաղ, 22. 120
Pinus Brutia, Շուռի Բրատատան, 25. 118
— carica, Ֆիճատ կատրեին, 16. 26
— Feutzelii, Շուռի Ֆեհեցելեայ։
— Laricio, Լիտատի, 25
— sativa, Ֆիճուռի, 14
Pistacea Palestina, Պիստատի պատատիճացի, 25. 505
Plantago carinata, Պատատիկատ Կիճատանեն, 182
— dioritica, Պ. փատատի, 16
Platanus orientalis, Պատ ատեղկատ, 26
Poa bulbosa, Պնգ կո Հզիկատ, 16
— diversifolia, Պ. ատյատատեր։
— poichrophila, Պ. Հնդատատեր։, 22
Podanthum virgatum, * Պոպպատան խոպատ, 182
— linifolium, Պ. վլատատեր։, 503

Podanthum lehloides, Պ. լէհատատ ար, 505
Podocytisus caramanicus, Հատատիզի գատատանեան, 25
Podospermum canum, * Կատիճատատիզի ատիճատ, 22
Polygala anatolica, Կատիճատատ ատատոլատ, 181
— prunosa, Կ. Հզիճատատ, 22
— supina, Կ. պատատ, 188
Polygonum aviculare, Պատատանգն (Հատատատիզ) Հրիպատիզիզ, 154
— histortoides, Պ. Հրճատատիզ, 22
— Olivieri, Պ. Օզիվիեհրեայ, 155
Populus cilicica, Կատատանեի կիլիկեան, 25
Potentilla Fentzelij, * Հատիտ Ֆենցելեայ, 22
— Kotschyi, Հ. Քոչեայ, 24. 181
— micrantha, Հ. փոքրածաղիկ, 122
— pulvinaris, Հ. բարձաձև, 24
— speciosa, Հ. վայելչագեղ, 24. 117. 157
Poterium glaucescens, * Բաժնի խատատ կ, 429
— verracaulosum, Բ. կանճատար, 505
Prangos Uechritzij, Պռանգոս Վեհխորհրդեայ, 181
Primula acaulis, * Կատիճատատ անճատատ, 24
— auriculata, Կ. ատատիճատ, 23. 182. 122
Pterocephalus Pinardi, * Պետրատատ Պինատատեայ, 22. 157
Ptilotrichum cycloearpum, * Երբատճատ շրջատատպ, 22. 181
Pyrethrum argenteum, Թաղանդատ արծաթատպ, 181
— balsamita, Թ. բալատատիզ, 181
— cadmeum, Թ. կադմական, 181
— cappadocicum, Թ. կապադոկիական, 181
— cedrorum, Թ. մայրական, 25
— ciliciem, Թ. կիլիկեան, 181. 429
— densum, Թ. խիտ, 181
— fructiculosum, Թ. պատատ, 181. 516
— Kotschyi, Թ. Քոչեայ, 181
Pyrus elaegrifolia, Տանձի ճկնատ տատերեւ, 181
— salicifolia, Տ. ատատատերեւ, 25. 122
Quercus alnetum, Կատիճ նգենեայ, 15. 24
— aegylops, Կատիճատիզ, 14
— Ehrenbergij, Կատիճ Կ. Էհրենպերգիայ, 15
— calliprinos, Կ. կատատպատիզ, 26
— cedrorum, Կ. մայրական, 24
— cerris կամ ballota, Կ. բատատ, 14. 26
— coccifera, Կ. պղինձատատիր, 14
— coccifera palestina, Կ. պղինձատատիր պատեստինեայ, 505
— Fentzelij, Կ. Ֆենցելեայ, 26
— Goedelij, Կ. Կէտատեհրայ, 15
— Haas, Կ. Հատատ, 15
— Ilicis, Կ. Կրիկեայ, 24
— infectoria, Կ. տատատչատ, 14
— Libani, Կ. Լիբանատեան, 24. 182
— Pyrami, Կ. Պիւռամեայ, 15
— rigida, Կ. կոշիատ, 25
— syriaca, Կ. Ասորական, 25
— Tauricola, Կ. տատրական, 25
— Ungeri, Կ. Ունգերեան, 15
— vallonea, Կ. վալլոնեան, 55
Ranunculus, Խոռատատիզ։
— cunostos, Խ. բեհատեն, 25. 167
— demissus major, Խ. Նեղատ, մեծ, 22. 181. 425
— napellifolius, Խ. Պետատատերեւ, 160
— palestinus, Խ. պատեստինական, 167
— villosus, Խ. Բիատ, 121
Rhamnus alaternus, Ցաղքի կամ Դափնի, 247
— cornifolius, Դափնի գատատատերեւ, 22. 157
— Heldreichi, Դաւ. Հէլտրայխեայ, 244
— oleoides, Դաւ. Հիմնիճի, 25
— petiolaris, Դաւ. կոթատատ, 25. 159
Rheum ribes, Խոպիդեզ Նոթեին, 182
Robinia, Ռոբինիա, 256
Rosa centifolia, Վարդ Հարիւրաթեր, 188
Rosa glutinosa, Վարդ մատղաչ, 121. 181
— poterifolia, Վ. պատճառե, 24
— pulchella, Վ. գեղանի, 24
— tomentosa, Վ. Բատատիզ, 181
Rubia Olivieri elliptia, Տոթտ Օլիվիեհրեայ, 505
Rubus cæsius, Աղբերի կատատատիզ, 181
— tomentosus, Աի. բատատիզ, 181
Rumex macranthus, Ցիխատանի երկդատծատատիզ, 25
Ruscus angustifolius, Ձիխատանի նեղատերեւ, 25
Salvia Aucheri, Կատիճատատ Ասգեհրայ, 25
— Benthamiana, Նտ. Բենիհամեայ, 25
— catanica, Նտ. Կատատանեայ, 182
— crassifolia, Նտ. Բատատիզատերեւ, 182
— grandiflora, Նտ. Մեծատատիզ, 25. 182
— Hausskneehtij, Նտ. Հատատնեհտեայ, 182
— molucella, Նտ. . . . .
— Oreades, Նտ. Լեռնային, 121
— Russelij, Նտ. Ռատատեհրայ, 182
— tauricola, Նտ. տատրական, 22
— verbascifolia, Նտ. Խոնդատատերեւ, 182
Saponaria Kotschyi, Սպնան Քոչեայ, 25
— pamphylica, Ս. պատիֆիլեան, 505
— pulvinaris, Ս. բարձաձև, 24
— pumilio, Ս. գատճառ, 121
Saxifraga aisoniat, * Քարհատատ կ. . . 22
— hedracea, Ք. բատեզինատ, 505
— Kotschyi, Ք. Քոչեայ, 24. 181
Scabiosa calocephala, * Քոզատատ կ գլխատատ, 429
— hispidula, Ք. Բատատիզ, 522
— Webbiana, Ք. Վէպպատ, 22. 122
Scandix Balansæ, Քէնգատատ Պատատանատ, 186
— brachycarpa, Ք. կարճատատ, 122
Scilla autumnalis, Կէհատ ատշնային, 24
— cilicica, Սկ. կիլիկեան, 23
— hyacinthoides, Սկ. յատճինատատերեւ, 505
— pseudomaritima, Սկ. գեղ-ծովային, 26
Scirpus setaceus, Գզիր մատղատիզ, 182
Scorzonera cilicica, Կատատիզի կիլիկեան, 157
— cinerea, * Ս.-Ա. Ատճատպատիզ, 24
— glabra, Ս.-Ա. Լերկ, 522
— Jacquiniana alpina, Ս.-Ա. լեռնային, 182
— rigida, Ս.-Ա. կոշիատ, 24
Scrophularia Kotschyi, * Խոչիզատիզ (խոպատատե՞) Քոչեայ, 24
— libanotica, Խ. Լիբատատեան, 24. 157
— Pinardi, Խ. Պինատատեայ, 505
— Scopolij tmolea, Խ. ատճչան Սկոպոլեայ, 182
Scutellaria albida orientalis, * Պետատի ատբեզնան, 25. 122
— salviæfolia, Ս. Կտատատատերեւ, 25
Sedum album, Կատատատիզի ատյատատ, 181
— lacosicum, Կ. լատճատատ, 181
— littoreum, Կ. ջրատեհրայ, 505
— olympicum, Կ. ոքատեհրեան, 155. 160
— sempervivum, Կ. Միշատատատ, 23
— tenellum, Կ. մատատ, 181
Senecio cilicicus, Կատատ-Հատատատիզի կիլիկեան, 25
— farfaræfolius, Կ.-Հ. փատատատերեւ, 24
— jurinefolia, Կ.-Հ. յուրինատերեւ, 182
— leucanthemifolia, Կ.-Հ. ատքատատատերեւ, 505
— megalophron, Կ.-Հ. ատբոտ, 22. 117. 124
— vernalis, Կ.-Հ. գետնային, 505
Seseli gummiferum, Ասէհատն (Հատատ?) խեհատիր, 25
Sesleria nitida, Կնատիրա ատյատիկ, 25
— tauricola, Կ. տատրական, 22
Sideritis ambigua, * Երբատիզատատ երկգատիճ, 24
— condensata, Ս. Հատճատ, 505. 522
— erythrantha, Ս. կատրատատատիկ, 505
— perfoliata, Ս. Հատատատերեւ, 25

Silene arguta, Հաճրենի նպրատար բ, 184
— capillipes, Հ. մազատ, 279
— capitellat, Հ. մանրագլխիկ, 181
— caramanica, Հ. կարամանեան, 279
— cappadocica, Հ. կապադովկիան, 505
— commutata, Հ. փոփոխական, 181
— dianthifolia, Հ. բոհոտրազգեստաբեր, 21. 181
— fruticulosa, Հ. պսպղաչա, 157
— Heldreichii, Հ. Հելդրեյխեան, 505. 516
— odontopetala, Հ. սատամնաթերթի, 21. 117. 137. 181
— olympica, Հ. ոլիմպական, 21
— ornades, Հ. . . . , 516
— pamphyliana, Հ. պամփիլիական, 505
— papillosa, Հ. պտկաւոր։
— pharmacofolia, Հ. փարմակեազգեստաբեր, 22
— pruinosa, Հ. նշենաձեա, 181
— sapina, Հ. գնձատեսան, 21
— stentoria, Հ. ահռելատեսան, 22
Smilax aspra, Կենգի գաժան, 15
Solidago virgaurea, * Կրճնեի ոսկեհասկ, 25
Sorbus graeca, Սկն Հունաց, 24
Spergula grandiflora, * Սիմակ մեծածաղիկ, 420
Spiraea ulmaria, * Գաւրօսի կեռնեռակ, 181
Stachys aleurites, Երամեռատ ալեւրասիան, 505
— Balansae, Ի. Գալանայ, 182
— Kurdica, Ի. Քրդաստանի, 24
— lavandulaefolia, Ի. նռնենատի տերեւով, 182
— rupestris, Ի. ապառաժի, 24
Stachlina apiculata, Յառնշէնա մեղուանուկ, 24. 117
Stellaria cilicica, * Աստղ կիլիկեան, 505
Stipa pennata, * Փետրատի փետրաւոր, 24
Styrax officinalis, Շեթ (Աստրակ) դեղագործական, 15. 25
Symphytum orientale, Շուշիկատի կամ Քորքոտ արեւելեան.
— Palaestinum dentatum, Շ. պաղեստինեան, 505
Tamarix Smyrnensis, Աշոշ զմիւռնեան, 26
Tanacetum argenteum, * Աղեգնատունէզ արծաթագոյն, 9. 25. 424
Taraxacum integrifolium, Գաղաքիսաւոր լիուտերեա, 182
— montanum, Գ. լեռնային, 182
— officinale alpinum, Գ. դեղագործաց, 182
Taxus baccata, Գեղձի (Աշենի) Հատառ, 26. 448
Teucrium creticum, Ջաղոշ (Լերդատեսա) հրետացի, 26
— Kotschyi, Ջ. Քոչեայ, 522
— Montbretii, Ջ. Պոնպրետեայ, 505
— pulustre, Ջ. Ճահճային, 454
— procerum, Ջ. բարձրաձայլ։
Thesium impressum, * Քիւռնուի խորասոյզ, 182
— romosum, Քի. ըարտուռնան, 182
— tauricolum, Քի. տաւրական, 182
Thlaspi densifolium, * Տաճկի խտատերագրի, 467
— Haussknechtii, Տ. Հաուսկնեխտեայ, 184
— violascens, Տ. մանուշագոյն, 25
Thomasinia Kotschyi, Թոմասինի Քոչեայ, 25
Tordylium Apulum, Շուկոտաչ Քուլլոց, 505
— brachyteanium, Շ. տատիկաձիգ, 505
— lanatum, Շ. ոտրատեակ, 265
— Pestalozzae, Շ. Պեստալոցցեայ, 505
Torilis triradiata, Շմխոյր եռատերեակ, 505
Thymus cilicicus, Քիւռ կամ Յատուտա կիլիկեցի, 522
— hirsutus, Ջ. խոզատատա, 22
— rigidus, Ջ. կարկամ, 25. 122
Trachelium serotinum, * Երկոտիկեի տեղատարի, 24
Tragopogon brevifolium, Քօշմերազ կարճատերեա, 182
— humile, Ք. ցած, 182
Trigonella Hyerosolimitana, Հայտնաձեւ Երուսաղէմացի, 505
— polycarpa, Հ. պտղաշատ, 503
— smyrnea, Հ. զմիւռնացի, 505
Trifolium arvense, Եռատերեա դաշտայ, 181
— nervulosum, Ե. ջղատ, 505
— niddicum, Ե. ջինտրցի, 505
— pamphyliacum, Ե. պամփիլիական, 505
— pratense majus, Ե. մարգագետ. մեծ, 181
— stellatum, Ե. աստղանման, 505
— subterraneum, Ե. տարերքրկեայ, 505
— suffocatum, Ե. մշկնեայ, 505
Tulipa pulchella, Կակաչ գեղանի, 23. 424
Tunica hispidula, * Պատմուճանիկ խառնուկ։
— stricta, Պ. ծնեց, 181
Tussilago Farfara, Տատրակ կամ Յոսկրքի, 117
Typha angustifolia, * Ջրեղջերդ նեղատերեա, 26
— pamphylica, Ջ. պամփիլիական, 505
Ulmus campestris, Կնձնի դաշտայ, 26
Umbilicus aizoon, * Գետնախ ճարտիկ, 22. 181
— erectus, Պ. ուղղաբերձ, 24
— globulariaefolius, Պ. գնդատերեա, 505
— libanoticus, Պ. լիբանանեան, 181
— Pestalozzae, Պ. Պեստալոցցեայ, 25. 181
Urtica membranacea, Եղինջ ափսեաձա, 505
Valeriana alliariaefolia, Պրուսնատի խոտրատերեա, 25
— corymbifera, Վ. ողկուզաբեր, 505
— costata, Վ. կողաձև, 505
— turgida, Վ. ուռացրկի, 505
Valerianella obtusiloba, Աղտպտուկ (Պրատնիկ) բիմարլիի, 516
Verbascum alyssifolium, Խոտոպատ (Երկնագի, փասմա բիսատերեա, 182
— cheiranthifolium, Խ. ֆոլգանդամոլիսատերեա, 182
— eriorrhadeos, Խ. ատաստամեան, 182
— Goldiae, Խ. գոլդիեան, 529
— leptocladium, Խ. նրբատիպ, 505
— myriocarpum, Խ. բուկրատապտղ, 505
— stenocarpum, Խ. նրբատապտղ, 516
— subeinae, Խ. Հիմնադիր, 182
Veronica champrytis, Պատշէմանի ծաւնեմայ, 182
— cinerea, Վ. մոխրագոյն, 182
— dichrus, Վ. երեգոյն, 22
— glaberrima, Վ. լիբերագոյն, 17
— Kotschyana, Վ. Քոչեայ, 24
— orientalis, Վ. արեւելեան, 22. 122
— pectinata, Վ. սանդրաձև, 157
— syriaca, Վ. Ասորւց, 505
Viburnum opulus, Կիրճատատի խեշտ, 184
Vicia cilicica, Վիկ կիլիկեան, 23
— hypoleuca, Վ. տատրատատակ, 22
Vinca Narbonensis, * Քաղմի ոսկ Նարբոնեան, 187
Vincetoxicum alpinum, * Քիւնամոտ լեռնային, 25
— canescens, Քի. ոսկոսակերպ, 25
— stellifolium, Քի. տատրատերեա, 25
— tmoleum, Քի. տմոլեան, 25, 123
Viola cratsifolia, Պատուշի թատատերեա, 21. 124. 153
Vitis orientalis, Քիմ արեւելեան, 512
— vinifera, Ո. գինեբեր, 26
Zacyntha verrucosa, Ջաքին-Նիթի հոծ-ատոր, 505
Zizyphus Spina-Christi, Ցուռնարի գերատ (պրպտատ բ), 26
Zosimia humilis, Ջոսիմիա ցածատ, 17

ՑԱՆԿ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Ագրպիտա, ա. Գոյատ։
Ագռաւ 204
Ագռաւ-եռատատա-ատա 205
Ագռաւկոտ կամ գ ագռ բ. 65. 347
Ագռագատ լ. 513
Ագռագրի 280
Ագռիկոյ լեռ 170. 178. 237
Ագռնոյատ 519
Ագռնոյատ 444
Ագռոյ-ծիտ 178. 336
Ագռագոյ, ա. Ագռագոյ։
* Ագռատատց բոյն 240
Ագռատց 525
Ագռոյքի լեռ 37
— քրմաբեր 453
Ագռատ (Կեռատատա) 506
— (Գազատ) 12. 455
— (տեսանգան Գատնայ) 12
Ագռատց լ. 1. 4. 12. 452
Ագռատանի 246
Ագռպետ, ա. Պատպետ։
— Խոսի 508
Ագրիատ 200
Ագրիատատ (Լատ) 557
Ագռց 508 տ.
Ագրիպի 211
Ագրի գատատ 37. 336. 400. 411. 424
Ագռատ 508
Ագռեսիատ 454
Ագռատ 454
Ագռցատ գիտ. 37. 515
— գատատց 345
Ագռատ լ. 449
Ագռատ-ըրիատրիկ 175
Ագռցիատատ Խատատ 236
Ագռատց 180. 487
Ագռատգատ 180. 192
Ագռատիտնեց 204
Ագռատց լ. 459, ա. և Ագռատ-տատ։
Ագռատատ լ. 199
Ագռիատ բ. 65
Ագռատ 340
Ագռատ, ա. Ագռատ։
Ագռատգ գատ. 211
Ագռչատ գատատ 15. 265
Ագռնիգատ բ. 65. 145
Ագռատ գատ. 12. 160. 400
— գիտ. 57
Ագռատնագռէ 454
Ագռիատ-գատ լ. 290
Ագռ գատ. 500, ա. Ագռատատ։
Ագռ-ծատատ 454
— գատ. 12. 454
Ագռ-ճիտատ բ. 458
Ագռիտագռ 273
Ագռնչէր 180. 195
— լ. 180
Ագռ-գատ. 525
Ագռ-գատ կամ գ ագռ բ. 65. 347
Ագռ-գատ լ. 513
Ագռգատ 280
Ագռ-ճիտ լեռ 170. 178. 237
Ագռնոյատ 519
Ագռնոյատ 444
Ագռ-ոչ-ճիտ 178. 336
Ագռ-գատ, ա. Ագռգատ։
* Ագռատատց բոյն 240
Ագռ-տատ 525
Ագռ-ագռի լեռ 37
— քրմաբեր 453
Ագռ-տատ (Կեռատատա) 506
— (Գազատ) 12. 455
— (տեսանգան Գատնայ) 12
Ագռատց լ. 1. 4. 12. 452
Ագռատանի 246
Ագռատգի, ա. Պատպետ։
— Խոսի 508
Ագրիատ 200
Ագրիատատ (Լատ) 557
Ագռց 508 տ.
Ագրիգի 211
Ագրի գատատ 37. 336. 400. 411. 424
Ագռատ 508
Ագռեսիատ 454
Ագռատ 454
Ագռցատ գիտ. 37. 515
— գատատց 345
Ագռատ լ. 449
Ագռատ-ըրիատրիկ 175
Ագռչատատ Խատատ 236
Ագռատց 180. 487
Ագռատգատ 180. 192
Ագռատիտնեց 204
Ագռատց լ. 459, ա. և Ագռատ-տատ։
Ագռատատ լ. 199
Ագռիատ բ. 65
Ագռատ 340
Ագռատ, ա. Ագռատ։
Ագռատգ գատ. 211
Ագռչատ գատատ 15. 265
Ագռնիգատ բ. 65. 145
Ագռատ գատ. 12. 160. 400
— գիտ. 57
Ագռատնագռէ 454
Ագռիատ-գատ լ. 290
Ագռ գատ. 500, ա. Ագռատատ։
Ագռ-ճատատ 454
— գատ. 12. 454
Ագռ-ճիտատ բ. 458
Ագռատ ատատ (գատ) 596
Ագռատատ 170
Ագռատատգ, ա. Գատատգ։
Ագռ Ագռգատ 544
Ագռատ Ագռգատ 172
Ագռատ 443
Ագռատգ 596
Ագռատգը 558
Ագռատ լ. 182-3
Աղատգրատ գատց. և գատ. 41. 51. 256-44. 531. 545. 555
— գատատ 54. 256
Աղատատ, ա. Աղատատ
Աղատատգ-ըրիատրիկ 125-6
Աղատատ ատգատգր 6. 54
— բ. 65. 434-2
— գիտ 6. 452
Աղատատատ 205
— Ա. Փիտրիկ 75
Աղատգատ { ա. Աղատգատ։
Աղատատատ { ա. Աղատգատ։
Աղատգատ, ա. Աղատգատ։
Աղատգի, ա. Աղատգատ։
Աղատատգ Ագռ և Ագռ 41. 171
Աղատ լ. 66. 259
Աղատգատ բ. 65. 528
Աղատատգատ 180. 492
— բ. 64
— լ. 66. 449
— գիտ. 64. 449
(Ա.) Աղատգրի Պաշտատ 151
Աղատրատատ տատ 157
Աղատրատ լ. 2. 446
Աղատրատատ 150
Աղատատ 469. 205
Աղատգատ, ա. Աղատգատ։
Աղատատ, Աղատատրատ բ. 524
— Ագռ (Խոխ Աղատատ) 522
— Գատատգատ 2. 520
— գատատ 64
Աղէ բ. 64. 496
Աղիատ բ. 543. 559
Աղէտիտ լ. 180
(Ա.) Աղատ վ. Յատ 540-1
Աղատ գատէ բ. 230
Աղատրրի 195
— ատ. գատ. 205
Աղատիտատ 2. 518
Աղատատ (տատ) 455-482. 490-50
— Ագռ Երևոյատատ 205 (Տատատատ)
— Կրատգատատ 46. 348. 457
— Գիտատատատ 551
— Աղատատատ 256
Աղատատ բատ 5. 4
Աղատրիկատ լ. 520

Աբգիտակ Մոզ, անձր և ջուր 12. 211. 538
Աբգիտակ 59. 265. 276
— գս. 276
Աբեմ-պերքիր 159
Աբեան 539
Աբբեաթ-պաշեճ, Աբբաթ-պէյը 419
Աթոռակիցք 517
Աթոռ ծառ Աղոտ է. 5. 130. 150.
Աւանիկ (Երեվանի) 173–6
— վիճ. 62. 173
Աւասան 172
Աւազակաց վ. 66. 175
Աւխտ բ. 55. 64
Աւծատ 291
Աւաղ-եկ-Քեհյի 69
Աւարտք 411
Աւերս, ս. Աղեսանաս.
Աւեցք 545
Աղեա (Աշտ) 398
Աղեսանաս { 66. 64. 115. 547
Աղեսանաց բ. {
Աղտերական ազգեր բ 172
Աղտենիկ, ս. Յովհաննէս.
Աղտիցկ, ս. Աթանասիոս.
Աղտոյց Գրամեր (Գիւղեան) 404. 449
Աղտիցաս 307
Աղտասաս ծառ Աղտասաս 538
Աղտասանաների վ. Զէյթունի 66. 185
— Թէ-ղղղերի, ս. Թէ-ղղղերի.
— Կարգիր Լերան 536
— Մեծ Ձոց, ս. Մեծ.
— Զէյթունցիներ 537
— Լեռցոյց, ս. Լեռց.
— Փոքրաց, ս. Փոքր.
Աղտասանաների է. 480. 494
Աղտիս { 503–5. 547. 550
Աղտիսիս {
— գաւ. 502
— Ձոց 299. 502
— Ձորի, ս. Մեծ է.
Աղտեա 236. 384. 506
— գաւ. 62. 256
— գաւս 262
Աղտասաս (Աղտասաս) 64. 528
Աղտիսասան 472
— է. 470
Աղտոյ բերդ Աղտոյ 389
Բազդ-Քեղտասաց 429
Բաղտաս (Ձաղտաս) 60. 423–34
— գաւ. 62. 425
Բազդասաս 258
Բազդաց 258
Բազեի 558
Բազդեի բ. 64
— վանք 470
Բաբեանի 445
Բաբեի-Հաղթի 546
Բաբիտաս, ս. Աբաւնեաս.
Բաբոյ վիճ. 245
Բազեի (Աբեգաղ) 180. 191
— վ. 65. 406
Բազեանգաս գաւ. 10. 522
— ընտան 2
Բազեի է. 552
Բազեի-Քեղտա գաւ. 425
Բազդասի վիճ. 37
Բազեի է. 5. 78. 96
— վ. ծամ ասացաս 66. 96
Բազեանգեի-Քեղտա 59
Բազեաս-պերքիր է. 159
Բազդ է. 548
Բազաս վիճ. 70
Բազդան-պազաց 598. 605
Բազաց պատ Հազի 518
Բազաս, ս. Աբազաս.
— գաւ. 605

Բազանա 428
Բազաս բ. 476
Բազաց-գազա է. 420
Բազաց է. 5
Բազա-ազգեցանա 9
Բազդանցի վ. 8. 66. 229. 253—5. 517. 546
Բազդաց. 180. 492
Բազդեի (Բէկտաշլը) 180. 492
Բազե 514
Բազ-քաղ 291
Յեղգասան Քաֆտա 215
Բազեանա 511
Բաֆրոպեանի Հրատարակ 523
Բազա-ազգ է. 5
Բազդար 429
Բազդան, ս. Գազդանցի.
Բաֆէտ գգ. և վիճակ 139
Բաֆէտէրեր 511
Բազդասաս 525
Բազդիր Ազգերագիրի 590
Բազդան 507
Բազդեանց 568
Բազեի բերդ 64. 157
Բազեցգազ 542
Բազեցգ? 414
Բազեի-Հրանգ 143. 535. 546
Բազեցգ ազգեի, ս. Գեռանգ.
Բազեցգ 166
Բազեանգազան? 404
Բազերցգան? 354. 389
} Բազեցգ բերդ 66. 147—9
} Բազեցգ գղեակ 534
— գաւ. 61. 146. 456
Բազգան-ազգան 66. 407
Բեհիցաս 250
Բեհ-Հեհան 534. 536
Բեհզգեցգ 163
Բեհց Բազեր, ս. Բազդեցգ.
Բեհցգեց 64. 534. 547
Բեհցգեան բերդ
Բեհցգաց-գազ Եկեղեցց 63—5. 352
Բեհցգաս բ. 54. 64. 195. 514
Բեհբեհեհեաց ձոց 525
Բեհբեհ բ. 551
Բեհգաս-Քաղ 352
Բեազգեհցեան 129
Բեհց ազեան 244
Բեհց վ. ծամ Բեհցեհ 66
Բեհց բ. 524
Բեհցբազաս-Հազ 368
Բազդց-Բազի (Porto Pali) 500
* Բազդց-Բեհեց (Porto Pino) 500. 527
Բեազգեց ազգե (Գեազգեցգեի գէս) 533
Բեազգեհաս է. 7
Բազդ բ. 504
Բեհ-Հեհեց 215
Բեազգեց? 172
Գազեր 209
Գազգեան 276
Գազգեցգ 166
Գազգ-գազ 70
Գազեբան-ազբեհ 289
Գազցաց-Հէ Ազգազ, ս. Ազգեհգ.
Գազգազեցգ, ս. Գազգազեցգ.
Գազգ-գազ 558
Գազգեցգ է. 158
Գազեի-քեզ 558
— Կալ Հեհեց 125
— Հեհեհեհ 430
— ազգեհ 161
Գազե-աս գաւ. 115
Գազգ ազգազան, ս. Գազգ.
Գազան 200
Գազգեի 522
Գազ-Կ Ազեհեհեց, ս. Հեհեհեհեց Գազ-Հ;
Գազգեցգ գաւ. 42
— ֆան 159

Գազգեհ 192
Գազգեան 200
Գազց-ազգեր (ֆան) 140
Գազգգ վիճ. 424
Գազգ-Հազգեց 166
Գազգազ է. 293
Գազեհեհ 419
Գազեհ գաւ. 295
Գազգ վ. ֆամ ազգազան 64. 291. 515. 557
Գազգգ (Կազգիր) է. 500
Գազգաց 37
Գազգազեցգ, ս. Գազգազեցգ.
Գազեհէ ֆամ Գազգեհ գղեակ 64. 148. 532
Գազեհգազեի 544
Գազգեհ 180. 194
— է. ազգ 180
Գազգեր 429
Գազգաց-Քեհեհէ 164. 180. 250
Գազգ-բերգ 250
Գազգաց 296
Գազգ, ս. Գազգ գազգ.
Գազգեհեհեհ 260. 525
Գազգ-քեհց 288
Գազգ-ազգ բ ֆան 440
Գազգ-ազգ Հ 419
Գազգ-գազ 397
Գազգազ 429
Գազգ-գազգ է. և ֆազգ 3. 4. 5. 416. 556
Գազգ-գազգ վիճ. 37
Գազգ-գազգ. 298. 596
Գազգազ 429
Գազգ-գազ է. 6
— վիճակ 37
— գազգաս 352
Գազգ-Հազգ 287
Գազգ-Լազ ազգ Հ 476
Գազգ-Հազ 425
Գազգ-Լազեհ 475
Գազգ-Քեհեհ 180. 194
Գազգ-Լազգ վիճ. 37
Գազգ-Հեհ վիճ 6. 54
Գազգ-Հեհեհ է. 3
Գազգ-Շահեհգ 262
Գազգ-Շահեհգ 283. 508
Գազգ-Հեհազ Քէվեհ 502
Գազգ Հա 508
Գազգ Հա-Հազգ 275. 508
Գազգ Հազգ վիճ. 37
Գազգ Հազգ-ազբեհ 104
Գազգ Հգ 519
Գազգ Հեհգ 275
Գազգազան գաւ. 279
— Հ Գազգգ բ 292
Գազգազան գազ, ս. Լազգազան.
Գազգազան 180. 195
Գազգազ 500. 596
Գազգ Հ է. 175. 476
Գազգազ, ս. Գազգազեցգ.
— գազգաս 5. 508
Գազգազ է 450
Գազգազ Հա բ 282
Գազգազգազ (Գազգազ) գաւ. 158
— (Լազ Հեհեհ) գաւ. 42
Գազգազգազ 175
— գիվէ է. 158
Գազգազգազան, ս. Լէ-Հ-Հեհեհ.
— գեհց 417
Գազգ-գազգ 212
Գազգ-ազգ գազգ Հ
Գազգ-Հեհ 370
Գազգ-ազգեհ է. 160
— գազգ 6
Գազգ-աս (Լազ Հեհեհ) գաւ. 42
— (Գազգաս) գաւ. 458
— գաւ. (աս Գիվազան) 420
— վիճ. գաւ. 42

Գազգ-աս. գեհ ՀԼազ 397
— գեհ Գազգեհ-քեց 506
Գազգ-ազգ է. (Ազեհեհ) 505
Գազգ-գազգ 276
Գազգ-Հեհազ Հ
Գազգ-Հ-քեց 159
— վիճ 159
Գազգազգազ 356
Գազգեհեհեհ է. 159
Գազգազեհ Հ-Հեհեհ 155. 159
Գազգ-գազ է. 6
Գազգազեհ 160
— գեհ 42. 158
— Հազ 158
Գազգազգ-գազգ Հ. 420
Գազգ-գազգ 511
— գազգազ է. 3. 6
Գազգ-Հ-Հեհեհ. վիճ 3. 7. 122
— ընտան 3. 6. 120
Գազգազ-ազբեհ 250
Գազգ է. ս. Գազգազ.
Գազգազ-գազ
Գազգազգազ
Գազգազգազ } վիճակ 141
Գազգազգազ գազգ բ. 6. 115
Գազ-գազ է. 4. 6. 18. 34
— գազգաս 120
— ազգ 165
— քեհեհեհ 165
Գազգեհ 568. 577
Գազգազ 137
— գեհ 42. 153
— Հազ (Հազ) 558
Գազգազ 64. 426–7
Գազգազ 250
Գազգեհ Գիվէ 255
Գեհեհազգեհ 281
Գեհեհազգեհ բ. 64. 273
Գեհգեհ 297
Գեհեհեհազգեհ 281. 287
Գազեհազգազգեհ 281. 289
Գազգ-գազ վիճ. 173
Գազեհ ֆամ Գազգեհ 55. 60
Գազգ (Portella) 5. 416. 556
Գազգ-ազգազ 158
Գազգեհ-գազգեհ 250
Գազեհեհ? 66. 450
Գազգազգեհ վ. 66. 250—6. 505. 516. 545
Գազգազ Գիվազան 5
— Ազգազգազ, ս. Գազգազ.
— Հազգազ 5. 504. 516
— Գեհեհեհեհ 3–5. 59. 425
— — Հ Ազգազ 510, ս. Հազգ-Գ-ազեհան.
— Հազգազ 5
— Գազգազգազ 5. 425
— Տազգազեհ 4
Հազգեհ (Հազ-Գ-Հազ Ազգազ) 566
Հազգազ գաւ. 211
Հազգազգազ 466
Հազ-Հազ 460
Հազգ-քեհց 275
Հազգազ 7
Հազեհ-Հազ բ. 65. 120
Հազգ ֆամ Հազեհ-գազգեհ 176
Հազգազեհ? չեզգեհ 425
Հազգազեհ 275
Հազգ-գազ 419
Հազեհազգեհ 429
Հազեհ, ս. Ազգ.
Հազգ 539
Հեհեհազեհ 180. 492
Հեհ-Հ-ազբեհ է. 280
Հեհազ գազգազ է. 480
Հեհգ-գազգեհ 464
Հազգեհ 157
Հազգազ-ազգ. ս. Հազգ-Հեհեհ.
Հազգեհ 157
Հազգազ-գազ. ս. Հազգ-Հեհեհ.
Հազգեհ-գազգեհ 172
— գազգ է. 6. 157
Հազգազ-ազգազ 121
Հազ-Հեհեհ 511
Հազգեհ 511
Հազգ 511
Հազգազ 297

Հազգ-գազ Հազգ 250
Հազգ-ազբեհ Հազ 296
Հազգ-գազգեհ 65. 253
Հազգ-գազգ 396
Հազգ-Հ-քեց 417
Հազգազ 447
Հազգազգազ 325
Հազեհ վ. 144. 333–4
(Ա-) Գազգազգ Հազգեհեհ 511
Հազգազ Հա 457
Հազեհ 6
Հազգազեհ 440
— գեհ 42. 158
— Հազ 158
Հազգազգազ. ս. Տազգազեհ.
Հազգազեհ 282
Հազեհազգազ, ս. Գեհեհգազգ.
(Ա-) Գազեհեհէ 208
Գազեհեհ? գազեհ բ. 6. 115
Գազ-գազգ է. 4. 6. 18. 34
— գազգաս 120
— ազգ 165
— քեհեհեհ 165
Գազեհ 568. 577
Գազգազ 137
— գեհ 42. 153
— Հազ (Հազ) 558
Գազգազեհ 64. 426–7
Հազգազ 250
Հազեհ Գիվէ 255
Գեհեհազգեհ 281
Գեհեհազգեհ բ. 64. 273
Գեհգեհ 297
Գեհեհեհազգեհ 281. 287
Գազեհազգազգեհ 281. 289
Գազգ-գազգ վիճ. 173
Գազեհ ֆամ Հազեհ 55. 60
Գազեհ (Portella) 5. 416. 556
Գազգազ-ազգազ 158
Գազգեհ-գազգեհ 250
Գազեհեհ? 66. 450
Գազգազգեհ վ. 66. 250—6. 505. 516. 545
Գազգազ Գիվազան 5
— Ազգազգազ, ս. Գազգազ.
— Հազգազ 5. 504. 516
— Գեհեհեհեհ 3–5. 59. 425
— — Հ Ազգազ 510, ս. Հազգ-Գ-ազեհան.
— Հազգազ 5
— Գազգազգազ 5. 425
— Տազգազեհ 4
Հազեհ (Հազ-Գ-Հազ Ազգազ) 566
Հազգազ գաւ. 211
Հազգազգազ 466
Հազ-Հազ 460
Հազգ-քեհց 275
Հազգազ 7
Հազեհ-Հազ բ. 65. 120
Հազգ ֆամ Հազեհ-գազգեհ 176
Հազգազեհ? չեզգեհ 425
Հազգազեհ 275
Հազգ-գազ 419
Հազեհազգեհ 429
Հազեհ, ս. Ազգ.
Հազգ 539
Հեհեհազեհ 180. 492
Հեհ-Հ-ազբեհ է. 280
Հեհազ գազգազ է. 480
Հեհգ-գազգեհ 464
Հազգեհ 157
Հազգազ-ազգ. ս. Հազգ-Հեհեհ.
Հազգեհ 157
Հազգազ-գազ. ս. Տազգազեհ.
Հազգեհ-գազգեհ 172
— գազգ է. 6. 157
Հազգազ-ազգազ 121
Հազ-Հեհեհ 511
Հազգեհ 511
Հազգազ 297

Հազգ-ազբեհ-ազբեհ (ազգազ) 404
Հազեհաս 544
Հազեհ ֆամ Հազգեհ 200
Հազեհազգ-գազգ Հազգազ 390
Հեհեհազգաս 597
Հեհեհ գազգ 195
— վիճ. 57
Հեհ-քեհց 139
— վիճ 176
Հազգեհեհեհ 258
Հազեհ-Հազգազեհ, ս. Շազգ-Հեհգազեհ.
Հազեհ-Հեհգեհ 511
Հազեհ-Հազեհեհ 511
Հազգազ-գազեհ 275
Հազգազգազեհ 356
Հազգեհ? գազեհ 65
Հազեհազեհ 65. 597
Հազեհազգազ 282
Հազգեհեհեհ, ս. Ազեհգազ.
Հազգազ 505
Հազեհ-գազեհ 258
Հազգեհ 368
Հազեհազ հեհգեհ (Գեհգեհ.) 354
* Հազեհազգազգազ (Castrum Adolescentium) 448
Հազեհ (Գեհազգազ) 12
Հազգեհ, ս. Տեհազգ
Հազգեհեհգեհ գազ. 506
Հազգեհ 430
Հազգազեհ ֆամ 459
Հազեհազ Գեհգազ 87
Հազգազ 529
Հազգազ (Հազգազեհգ) գաւ. 42. 158
Հազգազեհ 176
Հազգազեհգ բ. 65. 420
Հեհեհազ 180–190. 356–7
— վիճակ 479–491. 61.
— վանք 66. 980—5
Հեհեհեհ, ս. Հազգազ.
Հեհազգազեհ 281
Հեհգեհազեհ 41. 525. 548
— վիճ 502
Հազգեհ 457
Հեհեհեհազգ ֆամ Հեհեհազգազ բ. 556
Հեհազեհեհ է. 421
Հեհեհեհ 291
— գեհ 291
— վիճ. 37. 282
Հազեհ-Հ-ազեհազեհ 492
Հազեհազ գաւ. 454
Հէ-Հազգազ Հէ-Հազգաս 428
Հազգաս է. 460. 429
Հազգազգ 458
Հազգազ 502
Հէհազգ-գազգ } է. 425
— գազգեհ 6 {
Հէհազգգ է.
Հազեհազեհ? 288
Հէհեհգազգ վիճ 506
Հէհեհեհհեհգ 480. 492
Հազգեհ (Հեհազգ) 497
Հազեհգեհ 522
Հազգեհեհ 457
Հազգեհ է. 40. 459
Հազգեհգեհ 82. 440
Հազգազ 511
Հեհազգ 202
Հեհազգազեհ վիճ. 37. 469
Հազգազեհ վիճ. 37
Հազեհ-ազեհ, ս. Հազեհեհեհ.
Հազեհ-գազեհ 440
— Գազեհ 177
— գազ 492
— վիճ-գազ 470
Հազգեհ 289
Հազգազեհ վիճ. 282
Հազգազեհ 597

Իրևկնի. տ. Ալոանի.
Իրևկնի վիճ. 282
Իրմի-ոտիկ 280
— գ. 294
Իրմնակեր 180. 192
Իրմնե-նիսաին լ. 4. 6. 424
Իրմնին 341
Իրմնիկ 290
— վիճ. 289
— առ. գ. 280. 289
Իրոսի 275
Իրոսանիս 348
Իրոնիր քրիզ 347
Իրոնիկի գիտց 438
Իրոնեմիզ գ. և Հոր 12. 140
— լ. 439
Իրոմիրնիս 438
— պրոպոլ 438
Իրոմիրի գ. 348
Իրոմիրիս գ. 439
Իրոզիս-գիտնիսի լ. 4. 7
Իշիցոն Ֆ, տ. Իշիցոն Ֆ.
* Ընիսոտիցոց գ. 275
Ընիս-սիրի լ. 180. 198. 275
Ընիսոցոց գ. 64. 195
— վ. 65. 66
Ըրմանց-նիսցին 416
Ըոսիոր վիճ. 282
Ըոսիցոս գ. 529
Ըոսիսոնիս 418
Ըոսիսի-քնիսիրին 453. 459
Ըոնիցիրի վիճ. 37. 425
Ըոսնոր 19. 180
Ըոսոցոցոր 157
Ըոսցիրի 38. 363
Ըոսցոնիցոցոց 165
Ընիցնիցիր { 155
Ընիցնիցրի 165
Ընիցրիրի 250
Ընիսիրի գ. 347
Ընիսոի-ոնիրի ոցրիս 118
Ընիսիրի գ. 347
Ընիցնի 173
Ընիսնի լ. 280. 344
Ընիցնիսի կամ Ընիցցնի 125
— վիճ. 348
— վիճ. 416
— տնիցոլնիսի, տ. Լիլիննիսնիր.
Ընիցնի-ցոնցոր 437
Ընիցցիր 127
Ընիսոր-քնիսիրիս լ. 5
— ոսնցոր 383
Ընիցիրցոնի լ. 334
Ըոլցոն 5
Ըոիր Ալոցոյն 397
Ըոիր Հոսնցոցնց 53. 58. 64. 205. 389. 338. 337
— գ. 62. 204.
Ըոիր Ալոցոց 64. 201
Ըոիցնիսոիս 163
Ըոիսոցնիցնի լ. 280
Ըոիսցցցնիցի վ. 66. 156. 208. 347. 535
Ըոիցիր-ոնիցնիսի 159
Ըոսնցոր 180
Ըոնիս 176
Ըոսոնիցոց գ. 64. 195
Ըոցոն գ. 464
(Ը.) Ըոցոս? 208. 541
Ըոցոսի ճրցիր 208
Ըոսցոն 230
Ըոսոլոս գ. 65. 244
Ըոսցոց 236
Ըոսցոսնիցոս. 250. 5
Ըցցոցոցրի, տ. Ըցցոցոցի. 545
Ըցցցիցնի 253
Ըոսոսն-Ալի 137
Ըոսցոց-գոլ 165
Ըոսի-նիսոիս { լ. 280. 289
Ըոսցնե { լ. 280. 289
Ըոսոսց-գոլոս նսան 139
Ըոսցոսց-գոլոլ 65. 240
Ըոցցնիցոցր 165
վնոնիցնոց գ. 64. 200. 470 ֆ
վնոնոսցիրի գ. 11. 113
վնոնոսնիսնի Իչրինիսկ) 290
վնոնոսնիսնի գ. 64
Իչրոնիցոլ { 291
Իչնիսոլ { 291
Իչոսի 192
Իչնիկ 317
Իչոնիս (Ըոսոցնիսոր) 192. 533
— Իչրցնիս ֆ 7
Իչնիսոլոս 296
Իչնոսոց 296-7
Իչոսիր վիճ. 302
Իոնցոսոս լ. 280
Իոնցոսնս 138
Իոնիկ-Իոնիսնիկ լ. 3. 420
Իոնիկ-Իոնիսնիսի 464
Իոնցիր քրիզ 311
Իո-ոսրնսի 140. 438. 533
Իոչ-նիսի { 37. 61. 279. 282
Իոնիչ { 37
Իոսնի 277
Իոցի-Ալոցի-Տոսոսս գ. 422
Իոցոսոս 298
Իոցրիկ 476
Իոսնիչ 320
Իոսոսս. Իոսոցոսցրիս 293
Իոսոսրնս 41. 61. 287. 297. 462. 470. 480
Իոչոսհնի 402
Իոսնոչիրչ-սնիչ 252
Իոսիիսոսն Ըրոչ !
Իոսոսս ըոչ. և Ըրոչ 290. 397
Իոսիս 290
Իոսոսսոս 506
Իոիրոս տ. Իոցրիչ
Իոսոմ Հ11 Տ.
Իր Ալիսոսս գ. 179
Իոչ-ոսցոչ 170
Իոչ-ցոսիսս լ. 459
Իոչ-Իիսնիսի լ. 3. 6. 420
Իոսցոս 505
Իոչոսոսիս 280
Իոիսոսոնիսի բ. 64. 528
Իոիցնոս 411
Իոսնիս { բ. 64. 344. 346
Իոսնիս { գ. 529. 544
— գ. 11. 529
Իոսիցոսն բ. 64. 76-96. 504. 552
— գ. 64
Իոչիս 316
Իոչոսնիչ բ. 64
Իորոսնիս (Գոսրսոսնի) 292
— գ. 62. 279. 292
Իոսոցս { բ. 64. 282. 289
Իոսցոսոչ {
Իոսոսն 170
* Իիրոսոց ոսիսորՀ 39. 60
Իիչ, տ. Իոչոչ.
Իիչնիսիս { 344
Իիչնիցոս {
Իիսոն բիրց 334
Իիսոսի (Տցոց) գչ. տ. Տցոց Իիսոսի գչ.
Իիսոսի 341
Իիսոսի ճրցիր 60
Իիսոսնիչոց 64. 151
Իիսոնց 166
Իիիսնիցոն 45. 168. 334
Իիոսնսոսն 172
Իիցոչրիս գ. 348
Իիսոսն-Եչ-Գոսչոչ 327
Իիսոսնիսոի վ. 66. 153
Իիսնսոսոս վ. 453
Իիսոսոս 178. 297
Իիրնիրց, տ. Իիսոսիրնիրց. 334
Իոիրոսոսոչ բ. 500. 346
Իոնիցնիսոի 183
Իոսչիսոի 295
Իոչոս բ. 55. 149. 288. 444. 532. 550
Իոչոսոս, տ. Իոչոսոս!
Իոչոսոս 215
} Իոչոնիսոչոսց 64
{ Իոչցնչ 196
Իոսոնիցոսիոչ, տ. Կոսոնիցոսիոս.
Իոսոնս ըրոս 275
Իոչոչ-Ճրի-Ճրնիցոչ Հոսի ? 282
Իոսի-ոսրի Ճրնիսնիսի { 244
Իոսի-ոսրնսի {
Իոսի-Ըոսոսնիս, տ. Ըոսոսնիս.
Իոսոսոցոչ ոնիսոցոս 334
Իոսոսոնիչ, տ. Ըոսոսնիչ.
Իոսոսոս (Ը.) վ. Ճրնիսոսի 66. 191-3
Իոսոցոս 258
Իոսոչոլ լ. 300. 396
Իոսոնիսոս գ. 42
Իոսոնիցոչ ոնիսոցոս 280
Իոսոնիցոչ լ. 52 Տ. 164. 336
— բ. 64. 444
— վ. 5. 464
Իոսոնիչ-գոսոնիսի 146
Իոսոնիչ ցոսոչոչ 368
Իոսոցոսոչ լ. 396
Իոսոս 258
Իոսոսնիչ, տ. Իոսոսի Կոսհնիսի.
Իոչոչ ցոսի Իոսոսի ցնիչ 334
Իոչոնի ոնիսոցոս 66. 134. 334
Իոչոնիչ ցոսոցոչ Ըոչոսի 333
Իոչոնի-Հոչ 335
Իոսոչոս գ. 12. 179
Իոսնիս լ. 180
Իոսնս-գոսոնիչ բ. 145
— չոչ գ. 173
Իոսնս-ցնիսնիսի 288
Իոչ-ոսս-Ըոս բ. 70
Իչոսնիցոս. (Իչոսնիսնիչ) 43. 61. 169. 466. 554
Իչոսի Հոչոչ 1. 333
Իչոսիր լ. 480
Իչոչ Հոչոչ 1. 333
— Ալոսոչ 335
Իոչոչոնիչ չ, տ. Շոսոնիրիս.
Իոչչիս 171
Իոսոչոս 230
Իոչոնիսոիչ ? 424
Իոսոսոնիչոս, տ. Գոչոսոնիչոս.
Իոչոչ 300
Իոչոն-ցոչոնս գ. 11. 379
Իոչոնիսոս 64. 515
Իոսոնիսոչոս 64. 285-7. 506. 546
Իոսոսնիչ 500
Իոսոնիչ վ. 66. 145
Իոսոչրոչոս (Իչոսոչոս) 500
Իոսոնիսոիչ 76
Իոսոչիչոչ լ. 396
Իոսոչիս 238
Իոսոչոսոն ցոսի Իոչիսոսոն 97
Իոչոսոնիչ բ. (Իչոսոն) 64. 147
— Ը. Իչոն 147
Իոսոցնիչոր (Ալիչոս) 342
Իոսոնիսոս լ. 182-3
Իոսոչիչ բ. 64. 180. 195
— վ. 66
Իոչոսն բ. 64. 424. 429. 519
— գ. 179
— Կոչոչոսիս. 3
— Կոչոչ-ոչոչ 4
— Իոչիչոչ 333
— Իոչ-ցիչնոչ, տ. Իոսնիչոչ.
— Ցնիչնիսոիչ 152
— Կոսոսնիչոչ
— Ջ-ոնիսնոչ 191

Իչոսոն Տոչոչ 333
— Կիչոսնոչ 3
Իչոսոնիսոսն 458
Իչոսիիսնիչոս 162
Իչոսոսնիս 258
Իչոսոչոչ 242
Իչոսոսոչոչ 65. 165. 356
Իչոսոսոսոն 397
Իչոսոսոսն 64. 165
— վ. 66. 242. 356
} Իչոսոսնի 427. 435. 490. 496
{ Իչոսոսն
— սոչիչոչ 497
Իչոչիսոս 396
Իչոսոսոսոսոս 358
Իչոսոսիչոչ 41
} Իչոսոնի, տ. Իչոչոսնի բ.
{ Իչոսոնիսոչ 334
Իչոսոսոնի, տ. Գոչոսոնի.
Իչոսոսոնի (Ը.) վ. Ճրնիսոսի 66. 191-3
Իչոսոչոս 258
Իչոսիչոլ լ. 300. 396
Իչոսոնիսոս գ. 42
Իչոսոնիչոչ ոնիսոցոս 280
Իչոսոնիչոչ լ. 52 Տ. 164. 336
— բ. 64. 444
— վ. 5. 464
Իչոսոնիչ-գոսոնիսի 146
Իչոսոնիչ ցոսոչոչ 368
Իչոսոցոսոչ լ. 396
Իչոսոս 258
Իչոսոսնիչ, տ. Իչոսոսի Կոսհնիսի.
Իչոսոչ ցոսի Իչոսոսի ցնիչ 334
Իչոսոնի ոնիսոցոս 66. 134. 334
Իչոսոնիչ ցոսոցոչ Ըոչոսի 333
Իչոսոնի-Հոչ 335
Իչոսոսոս գ. 12. 179
Իչոսոսնիչ լ. 180
Իչոսոս-ցոսոնիչ բ. 145
— չոչ գ. 173
Իչոսոս-ցնիսնիսի 288
Իչոչ-ոսս-Ըոս բ. 70
Իչոսոսոսոս. (Իչոսոսնիչ) 43. 61. 169. 466. 554
Իչոսոչ Հոչոչ 1. 333
Իչոսոչ լ. 480
Իչոսոչ Հոչոչ 1. 333
— Ալոսոչ 335
Իչոսոչոսոնիչ չ, տ. Շոսոնիրիս.
Իչոսոչոս 171
Իչոսոչոս 230
Իչոսոսոսոչ ? 424
Իչոսոսոսոսոս, տ. Գոչոսոսոսոս.
Իչոսոչ 300
Իչոսոս-ցոչոսոս գ. 11. 379
Իչոսոսոսոս 64. 515
Իչոսոսոսոսոս 64. 285-7. 506. 546
Իչոսոսոսոչ 500
Իչոսոսոսիչ վ. 66. 145
Իչոսոսոչոսոս (Իչոսոսոսոս) 500
Իչոսոսոսոսիչ 76
Իչոսոսիչոչ լ. 396
Իչոսոսոս 238
Իչոսոսոսոն ցոսի Իչոսիսոսոն 97
Իչոսոսոսիչ բ. (Իչոսոսոն) 64. 147
— Ը. Իչոսոն 147
Իչոսոսոցոչ (Ալիչոսոս) 342
Իչոսոսոսոս լ. 182-3
Իչոսոսիչ բ. 64. 180. 195
— վ. 66
Իչոսոսոն բ. 64. 424. 429. 519
— գ. 179
— Կոչոչոսիս. 3
— Կոչոչ-ոչոչ 4
— Իչոսիչոչ 333
— Իչոչ-ցիչնոչ, տ. Իչոսիչոչ.
— Ցնիչնիսոիչ 152
— Կոսոսնիչոչ
— Ջ-ոնիսնոչ 191

Իչոսոսոսոսոսոս 11. 280
— (Իչոսիսոսիչ գ.) 42
Իչոչ-ոսոչ լ. 3. 280
Իչոչ-ոսիչ լ. 5
Իչիչոս-ոսոչիչ 341. 350
Իչոչիչոսոս 64. 167
Իչիչոչիս, ոսոչնիսոչ 1. 2. 38. 39 ;
— Ալոսիչ 41
— Իչոչոչոչ 41
— Կոսիչ 4. 61
— Կոսոչոսիչ 2. 45. 62. 198—278. 345
— Իչնոսոչիչ 62. 69-197
— Կիսոչիչ 62. 299-451
— Կոսոչիչ 2. 41. 62. 279—298
— Կոսոս 333
— Կոսհնիսոչ 39
— Կիսոչ 39
— Կիսոսիր, տ. Կիսոսիր
Իչիչոչիս-Ըոսիր 39
Իչիչոչիսոչիչ Ալոսոչ 65. 215
Իչիչոչիսոչոչ Կոսոս 399
Իչիչոսոչ 459
— սոչիչ 464
Իչոնոսչ (ցոսի Կիսոսի չ) բ. 428
Իչիսոսոսիչոչ, տ. Իչնոսոսիչոչ.
Իչնոչոչոսոս (Ը.) 332
Իչնոչոսոս Կիչոչ 482
Իչոսոսոսոս 64. 357
Իչոսոսոս (Ալոսոս) 236
Իչոչոչոսոս (Ալոսոչ) 173. 176
Իչոսոսոս գ. 11. 34. 116
— Ջոսիչ 417
Իչոչոչոչ, տ. Կիսոսիչ.
Իչոչոչոչ ցոսի 166
Իչոչոչոսոսոչ գ. 11. 276
Իչոչոչոչ տոսոնի 125
— — սոչոչ 6
— — բոսիչ 9
— Ալոսոսոս 17. 34. 421
— սոչոչ 425
— սոս գ. 11. 422
Իչոչոչիչ { 460
Իչոչոչոչ {
Իչոչոչոչ-չոչ 64. 350
Իչիսոս, տ. Իչոսոս
Իչոսոսոսոս Ալոսոսոչոսոսոս 257
Իչոսոսոսոս Ալոչոչոսոսոս 282
— Կոսոչոսոչ 344
Իչոսոսոսոս գ. 506
Իչոչոչիսոս չոչ. Իչնոսոս] 482
Իչոչոսոս գ. 403. 445
Իչոչիսոչ 354
Իչոչոչոչ բ. 138
Իչոչիչիչ գ. 137
Իչոչոչիչ-չիչիչ 5-6
Իչոսոսիս տ. Կոսոչ
Իչոչոչիչոչ 10. 230
Իչոչոչ-ոչոչիչ լ. 3. 159
Իչոչոչ 163
Իչոչոչ 524
Իչոչոչիչ վիճ. 502
Իչոչոչիչ 172
Իչոչոչոսոչ 325
Իչոչոչոչ բ. 65
Իչոչոչ-չոչ-չոչ բ. 269
Իչոչոչ-չոչ-չոսոչ 125
Իչոչոչոչ 277
Իչոչոչ-ոչոչ լ. 349
Իչոչոչոչ 137
Իչոչոչոչոչ 287
Իչոչոսոչ, տ. Կոսոսոչ.
Իչոչոչոչոչ լ. 6
Իչոչոչոչոչ, տ. Իոսոսոչոչ.
Իչոչոչոչ 291
Իչոչոչ-ոչոչ 291
Իչոչոչ-սոս (Ալոչիչ-չոչոսոս) 11. 280
— (Իչոչիսոսիչ գ.) 42
Իչոչոչ-ոչոչ լ. 3. 280
Իչոչոչ-ոչոչ լ. 5
Իչիչոչ-ոսոչիչ 341. 350
Իչոչիչոսոչ 64. 167
Իչիչոչիս, ոսոչնիսոչ 1. 2. 38. 39 ;
— Ալոսիչ 41
— Իչոչոչոչ 41
— Կոսիչ 4. 61
— Կոսոչոսիչ 2. 45. 62. 198—278. 345
— Իչնոսոչիչ 62. 69-197
— Կիսոչիչ 62. 299-451
— Կոսոչիչ 2. 41. 62. 279—298
— Կոսոս 333
— Կիսոչոչ 39
— Կիսոչ 39
— Կիսոսիր, տ. Կիսոսիր
Իչիչոչիս-Ըոսիր 39
Իչիչոչիսոչիչ Ալոսոչ 65. 215
Իչիչոչիսոչոչ Կոսոս 399
Իչիչոսոչ 459
— սոչիչ 464
Իչոնոսչ (ցոսի Կիսոսի չ) բ. 428
Իչիսոսոսիչոչ, տ. Իչնոսոսիչոչ.
Իչնոչոչոսոս (Ը.) 332
Իչնոչոսոս Կիչոչ 482
Իչոսոսոսոս 64. 357
Իչոսոսոս (Ալոսոչ) 236
Իչոչոչոսոս (Ալոսոչ) 173. 176
Իչոսոսոս գ. 11. 34. 116
— Ջոսիչ 417
Իչոչոչոչ, տ. Կիսոսիչ.
Իչոչոչոչ ցոսի 166
Իչոչոչոսոսոչ գ. 11. 276
Իչոչոչոչ տոսոնի 125
— — սոչոչ 6
— — բոսիչ 9
— Ալոսոսոս 17. 34. 421
— սոչոչ 425
— սոս գ. 11. 422
Իչոչոչիչ { 460
Իչոչոչոչ {
Իչոչոչոչ-չոչ 64. 350
Իչիսոս, տ. Իչոսոս
Իչոսոսոսոս Ալոսոսոչոսոսոս 257
Իչոսոսոսոս Ալոչոչոսոսոս 282
— Կոսոչոսոչ 344
Իչոսոսոսոս գ. 506
Իչոչոչիսոս չոչ. Իչնոսոս] 482
Իչոչոսոս գ. 403. 445
Իչոչիսոչ 354
Իչոչոչոչ բ. 138
Իչոչիչիչ գ. 137
Իչոչոչիչ-չիչիչ 5-6
Իչոսոսիս տ. Կոսոչ
Իչոչոչիչոչ 10. 230
Իչոչոչ-ոչոչիչ լ. 3. 159
Իչոչոչ 163
Իչոչոչ 524
Իչոչոչիչ վիճ. 502
Իչոչոչիչ 172
Իչոչոչոսոչ 325
Իչոչոչոչ բ. 65
Իչոչոչ-չոչ-չոչ բ. 269
Իչոչոչ-չոչ-չոսոչ 125
Իչոչոչոչ 277
Իչոչոչ-ոչոչ լ. 349
Իչոչոչոչ 137
Իչոչոչոչոչ 287
Իչոչոսոչ, տ. Կոսոսոչ.
Իչոչոչոչոչ լ. 6
Իչոչոչոչոչ, տ. Իոսոսոչոչ.
Իչոչոչոչ 291
Իչոչոչ-ոչոչ 291

Իչոսոսոսոսոսոս 64. 332—364
Իչոսոսիչոսոչ (Ֆ Իչիչոսոս) 482
Իչոսոսոսոս { 44. 457. 469. 477. 561. 535. 546
Իչոսոսոսոսոչ
Իչոսոսոսոսոչոչ 466. 448
Իչոսոսոսիչոչ 208
Իչոսոսոսոս բ. 69. 240. 392. 538
Իչոսոսոս 64. 328
Իչոսոսոչ 64. 328. 470
Իչոչիսոսիչ 424
Իչոսոսիչոսոս (Իչոսոսոչոսոս) 258. 278
Իչոսոսոչ լ. 357
Իչոսոսոչ 6. 54
Իչոսոսոսիչ բ. 69. 426
— գիտց 425. 450
— ցոսոսոսի 4. 425. 568
Իչոսոչիչոչ ցոսոսոսի 424. 588
Իչոսոսոսոչ 457
Իչոսոսոչոսոսոս, տ. Իչոսոսոչոսոսոս
Իչոսոսոս 64. 328
Իչոսոսոչիչ, տ. Իչոսոչիչոսոչ.
Իչոսոսոսոսոս գ. 11. 122
Իչոսոսոչոսոսոչ 208
Իչոսոսոսոչ 65. 302. 484
Իչոսոչոս 368 Տ.
Իչոսոչոսոսոս 200
Իչոսոսոչոսոսոչ-գոսոսոչ, տ. Իչոսոսոչոսոսոչ.
Իչոսոչոսոսոչոսոս բ. 428
Իչոսոսոսոչ չիսոսոսոսոչ 325
Իչոսոչիչոչ 464
Իչոչոչ-ոսոսոս բ. 63
Իչոսոսոչ լ. 2. 348
Իչոսոչ, տ. Իչոսոսոսոս
} Իչոսոսոս
{ Իչոսոչիչ 318. 347
— Կիսոչոչ 48
Իչոսոչոսոսոս 325
Իչոսոսոչոսոս 289
— Ճոսոչոսոչ 289
Իչոսոսոչիչ-չոսոչոչոչ 541
Իչոսոսոսոսոչոչ չոսոչոչ 541
} Իչոսոսոչոսոչ
{ Իչոսոսոչոչ 54. 469. 536
Իչոսոչոսոսոսոս, տ. Իչոսոչոսոսոս.
Իչոսոսոչոչ (Ալոսոչ) 368 Տ.
Իչոսոչոսոսոչ 208
Իչոսոչոչ (Իչոսոսոչոսոսոչոսոս) 333
Իչոսոչիչոչ 244
Իչոսոչիչ սոչիչոչ 37
Իչոսոչոսոսոչ Ճոչ Ֆ չիչ 141
Իչոսոչոսոչ 164-6
— վիճ. 61
— գիտց. 166
— վոսնչ, տ. Ը-Ֆոսոչոչ. 336
Իչոսոչիչ-ոսոսոչոչ 525
Իչոսոչիչ-ոչոչիչ լ. 205
Իչոսոչիչ-Ալիչիցոչ 256
Իչոսոչիչ-ոսոչոչ 180
Իչոսոչոսոչ 116
— Ճոսոչոչ 6
Իչոսոսոսոչ բ. 8. 64. 206. 392. 538. 557. 560
Իչոսոսոսոսոսոս 53
Իչոսոսոսոչ, տ. Իչիչոչ Իչոսոսոսոչոչ.
Իչոչոսոսոսոսոչ (Իչիչոչիչոսոս) 59
Իչոչոչոչ ծոսիչ. Ֆոչ 299. 353
Իչոչ-Իչոչիչոչ 306
Իչոչիչոչ լ. 4. 424
Իչոսոչոչ 297
Իչոչոչոչ 65. 464
— Ճոսոչոչ 6
Իչոսոսոչոչ 64. 440. 464
Իչոչոչիչ լ. 3
Իչոչիչոսոս (Ալոչիչոսոս) 291
Իչոչոչիսոսոչ { 62. 207. 392
Իչոչոսոչ
Իչոսոսոչոչ լ. 5
Իչոչոչոչոչ բ. 63
Իչիչոչոչիչ (Ալիչոսոսոս) 300

Հետաքրքիր 137
Հետաքրքրական տպագիր 6
Հետքեր 282
Հոգի { 327
Հոգին { 4
Հոգեվոր լ. 4
Հոյակ 291
Հոսանգոց գավ. 474
* Հոսքագրք բ. 444
Հոսքերի վրձ. 208
Հորեհատ 311
Հորթ 135
Հորոտան լ. 6. 242
Հուռ 164
Հուսատուր գավիճի բ. 275
Հուսեր 200
Հանգամ Նահիճ 11. 265
Հանհամիթես 500
Հարամ 278
Հարավիայ 464. 506
Հարավիական Հրամանագան, տ. Իսահակեանք.
Հասատ, տ. Պետրոսեան
Հասիայի քաղ (Bayes Ruisseli) 495
Հովհաննէս, տ. Ալի-Հովհաննէս
* Հովհաննոցոց Տաճարական (Porte Cavalière) 525
* Հովհաննեսեանց կղզի 525
Հովիտ բ. 168
Հոգոց Ա. Թոռան 66. 156. 225
— վանք 156
Հոյակապ 180. 192. տ. և Խաչիկ.
Հոյակ 177
Հոգեվարքեր-գործի, տ. Գաղանդեղց գաղթ.
Հոգեվարքեր, Քեռայ Ալիքանակի 537
Հոգեվարական լ. 5
Հոսանքի 214
Հոսանք 200
Հոսանքի բ. 64. 494
Հոսանքները գրեանի համ քառրդի Ալեսայ 396
Հոսքեր լ. 412
Հոսքեր ատեստատի 233
— ասկան լ. 5. 246
Հոնեցիկ 160
Հոգեր, մասն Ալեսայ 389
Ճնկեցիկ-քնեայ 438
Ճնշումների-ասքերի գա. 11. 115
Ճնկեցիկ-խան 159
Ճնկեցիկ-ասքերի 115
Ճնկեցիկ-ներ Գաղանեան (Ամերիա) 405
Ճնկեցիկ-ներ Թաղացիների լ. 3
— Եհ Նորք 3. 245–7. 346
— Իրլ Փհ Ճնկ 69
— Պխոխ 3
— Պասա 5. 405
— Պնկեցիկ վիճ. 57
— Ինվիդ 347
— Պետրան-ասքերի վիճ. 37. 166
Ճնկերիա վիճ. 37. 424
Ճնկեր հր. Շերեր 407
Ճնկերքերը բ 138
Ճնեղհան, տ. Ջուհան գիա. 12
Ճնեն Շոյ գա. 344
Ճնկոյ (Ի հնդկաց) 482
Ճնկոսի 176
Ճնկեր բ. 64. 440. 459
— գաս. 58. 62. 405–424
Ճնկոսի վ. 255
Ճոս 443
Ճոսագնեի 255
Ճոսքսիի գղ. և վիճ. 7. 236
Ճոհաս մ բ. 64
Ճոցքե? լ. 5. 6
Ճոքքե-հերոյ, տ. Ջուքիլ.
Ճոսկեցաս 305
Ճոսգասգաց 195
Ճոսքա-ֆայ. 64. 196. 295
Ճոխիսի 396

Մաթիմիա 180. 195
Մայիս, գաղն Ալարայ, 3
Մայրա 5. 552
Մայրամատան գաս. 552
Մայրեցարդեր 250
Մախիմայ գիա 55. 342
Մախալե 396
Մախիհասպրեա (Ալբա) 537
Մահմեսիե (Մահմետ) 37
Մահմետական 439
Մագարա 166
Մագասա (Կիպրոսի) 482
Մագիա 64. 288. 550
Մահար-քեղ 517
Մահիա (Ի.) վ. 66. 208
(Մահիայ գաս. և քաղ. 243–251. 399. 441. 497. 551. 546. 556
Մահեւնեսիա
Մահիա 177
Մահիրիե, տ. Կեհմետ
Մոյհան 130. 455
Մահաղ { 64. 76
Մահաս {
Մահաղ 525
Մահաս գաս 64. 309
Մահղահար (Ի հնդկաց) 115
Մահագիա 416
Մահագահե 523
Մահագաշ բ. 275
— Նոր 10. 211
Մահեան բ. 62. 295. 296. 547
Մահաս շահի գա. 420–4
Մահաշար 62. 65
Մահաշարդ վ. և Եհ Ճ 62–66. 407–9
Մահաշարդ-գործի, տ. Մագիա.
Մահի 72. 401. 548
Մահեղ 64
Մահաղեղ, տ. Մահաղեղ.
Մահիրի 459
Մահաղեղ լ. 459
Մահաղար ընկերակից 295
Մահաղար 424
Մահիա լ. 182
Մահիան 148. 455
Մահաղար 172
Մահեն-Եհ Ճ 6. 424
— ագգ լ. 158. 466
Մահագահեղեր 238
Մահաշ գաս. 479
— գիտք 250
— գաղ. 275. 552. 554. 556
Մահագար { գաս. տրեսարշ 61. 137. 259
Մահագահ
Մահագահ, տ. Մահերեկ.
Մահիահիկ-գահերի 494
Մահիգար 429
Մահեան 309
Մահեղ (Մահագաղ) 491. 495
Մահ լ. 289
Մահագաս 552
Մահերեան համ Մահերեկ 322
Մահիահեն 558
Մահեղ 66. 196
Մահեղար (Ի.գաս. աս.) 554
Մահեղար վ. և Եհ Ճ 57. 66. 196. 518. 557
— քնեայ 64. 496
Մահարան գղ. և գաս. 276–7
Մահեան, տ. Մահան
Մահեղար 124. 275
— գիա. 41
Մահերեան 558
— գիա 11. 558
Մահ 494
Մահեան 297
Մահան լ. 6. 445
Մահ համ Մահան վիճ. 37

Մահերեն, տ. Մահագաշ.
Մահերեան սահիկի բ. 57. 142. 467
Մահերեան համ 151. 442
— Հահագաղան 125
Մահեհահեղ-աս գա. 3. 11. 120
Մահագաս 509, տ. Մահագաս.
— վիճ. 37. 509
Մահահաս? 428
Մահաղեղ, տ. Մահաղեղ.
Մահահահեղ լ. 3. 6. 17. 156
Մահերեկան, տ. Շահ-Մահերեկան.
Մահերեկագր գա. 283
Մահ-հեղ-ահագաս 255
Մահերեագաղ բ 275
Մահերեղ բ. 445
— գա. 12. 403. 413
Մահեղ 180. 192
Մահահեղեր վ. 66. 433
Մահեր գագա-Հահագ վիճ. 502
Մահան բ. 296
Մահագա բ. 177
Մահեհահ 3
Մահաղան 64. 528
Մահահեղ 523
Մահագա. Մահեղ 528
Մահ բահահեղա, Մահ բահեղագա 404. 419. 425
Մահերեղեղ 152. 238
Մահիճ վ. 66. 74
Մահեղ բ. 142, տ. Մահեղեան
— գագա 441
Մահաղ 180
Մահեհան բ. (Մահան) 64
— գաս. 61. 441. 500
— գագա 64. 444
— Եհ Ճ 63
— վանք (Հերացոց) 442
Մահագաս բ. 552. 567
Մահան 201. 580. 3
Մահագահեան 245, տ. Մահահեան.
— գաս. 62. 245
Մահագահերեան 61. 424. 275
Մահагա 250
Մահագա. բ. 65. 235
Մահերեհագ վ. 66
Մահերեան վիճ. 502
Մահերեան գիա 209
Մահ բահահեղ (Հէ. 535, տ. Մահագա
Մահ գաղ, տ. Մահ.
Մահագահեր 289
Մահագա 64. 477
Մահագահ համ Մահահագահ ? 424
Մահագահեղ 64. 474. 478
Մահագա լ. 429
Մահագաղ-գահագահ Ի տահհեան Նահ 541
Մահ համ Մահ 37. 287–9
Մահագա 438
Մահ բահահ 506
Մահ բահագահ 180. 492
Մահ, տ. Մահահեան.
Մահերեն 554
Մահահեղ գիա. 455
Մահեղ 357
Մահերեղ 419
Մահահեղ 64. 205–6
Յահեղ (Ի.) վ. Հահահեղ 66. 165
Յահահեղ վ. 469. 518
Յահհահեղ Եհ Ճ 62. 63–6. 476
Յահան գղ. 334
Յահահեղ ահագահեղ 96
Յահահեղ ահահագահ 66. 90
* Յահհահեղ ահհեղ 446
Յահագահեղ-գհահ գահրահեղ 495
* Յահագահեղ գահան 124
Յահհեղահագահեղ 265
Յահահհեհահեղահագահեղ
Յահահհեհահագահեղ
Յահահեղ 201. 346

Հահագա. Հահագահ 322
Հահեղ 202
Հահեղ 64. 346
Հահեղհեղ 161
Հահհեղհեղ (Հահերահ) 532
Հահհեղհեղ 220
Հահեղեն 287
* Հահահհեղհեղ Հերոց (Porto-Pali) 395
Հահահհեղ-գհեղ 290
Հահ ահղեղ, տ. Մահահեղ.
Հահեղհեղ լ. 423
Հհեղհեղ մահեղ հհեհհեղ 4
Հհեղհեհեղ 63
Հհեհեղեն (Հհեղհ) 496
Հհեհահեղ 284
— Հահահ բհեղ 544
Հհհ-հեղ-ահ Հհ 275 Ն.
Հհհեհեղ համ Հհ հհեհ 64. 206. 356
Հհեհեղեն, տ. Հահերահ.
— Գհեղ 57. 76
Հհեհահհեղ Հհղհեհ վիճ. 290
Հհեհեղհ ահ գա. 340
Հհեհահեղ ահ գա. 421
Հհեղհեղ-ահղեղ 291
Հհեհեղահ Ա. Ծահհեհ 311
Հհեհեղեղհեղ 399. 401
— գահահ 404
Հհեհահեհ 382
Հհեհահեհ 470
Հհեղհ 64. 341
Հահ-բհեղ 64. 283. 506
— գհա 64
— գհա հա 204
— Հահհեղ 466
Հահ-ահղեղ 276
Հահեհղահեհ { 495
Հահեհղհեհ
Հահհեհեղ, տ. Հհղհ.
Հահհեհեղհեղ բ. 392
Հահ ահղեղհեղ բ 529
Հահ բ. տ. Հհեհեհ Հահ բ.
Հահեղհեղհ 298
Հահհահղ 287
Հահհահ 64. 494
Հահհ-հեհ-Հահ բ. 290
Հահհահեղհեղ Հհհեհհեղ բ. 63. 234. 546
Հահհ ահղեղհեղ 516
Հահհահեղ 9
Հահհեղհ 536
Հահղհեհեղ գահ 544
Հահ—ահհեղհեհ 166
Հահեհղհեհ վ. 409
Հահհահեղ բ. 64. 554
Հհեհհեղ—գհղհղ 548
Հհեհհեղհ վիճ. 445
Հհեհ—Հհահեղ
Հահհ—Հհահեղ 527
Հհեհահեղ 492
Հհեհհեղ 548
Հհեհղ 166
Հհեհհ—ահհեղհղ 12. 153
Հհեղ 173
Հհեհ—հեհ Հահհահ 427
Հհեղհեղհեղ, տ. Հհհ-հհեհհ.
Հհղհեղ գիա 554
Հհղհեղ 482
Հհղհեղահեղ 64. 492. 245. 520
Հհհ-հհեհհ 495. 548. 537
Հհհ լ. 446
Հհհ-հեղհեղհահհեղ վ. 66
Հհհ-հղհ ահհեղհեղ 66. 406–7
— բհեղ 407. 544
Հհհեհ 423
Հհհ-ահղղ բհեղ 532. 537
Հհհ-հ Հհեղհեհեհ 64. 411
Հհղհ 288
— գաս. 281

Հհղհեհ 282. 595
Հհ-բհղհղղ բ. 342
Հհ-բհեղ 209
Հհհեղհեղ համ Հհ-գահեհեհ լ. 5
Հհ-գահհ-ահղ բ 188
Հհահհ վիճ. 37. 61. 484. 492
— գղ. 76
— Կահա 70
Հհ-բհեհ 61. 484. 492
Հհ-բհհ-ահղղ 137
Հհ-բհհ-ահհ, տ. Հհեհեհ բ.
Հհ-գհղհ 291
Հհ-գհղհ 398
Հհ-հ 55
Հհ-հհղհ 320
Հհ-հհեհ լ. 65
Հհահհեհհ գա. 12. 458. 460
Հհահհահհեհհ 460
Հհ-հհեհ Հահ-ահհեհ լ. 6. 465
Հհղհղհեհ 176
— վիճ 420
Հհղհղհ բ 508
Հհղհղհ գա. 12. 455
Հհղհղհ-ահհեհ 187
Հհհհղհ 522
Հհհհհ 429
Հհհհհ-հեհհ 125
Հհհհհ-ահհղհ 4
Հհղհհհ 288
Հհհհղհ լ. 164
Հհղհհ 175
Հհհհհղհհ գա. 293
Հհղհհ-հհհհհեհ լ. 5. 422
Հհղ-բհեղ 511
Հհհհհեհհ 157
Հհհհղհ գաղհ 70–75
Հհհհ հեհղ 310
Հհհհհ լ. 180. 3
Հհղհհղհ 240
— գաղհ 417
— հհհհհղհ բհեղ 522
Հհղհհհհհղհ 159
Հհհղ—գհհհհ, տ. Հհհղ.
Հհհհհհ գհհհհհ 6. 122
Հհհղհհհ 3
Հհհհհղհհ, տ. Հհհհհհեհհ.
Հհհհհհ 244. 5
Հհհհհհ-հհհհ լ. 122
Հհհղհ-հհհհհե

Գնդեցի Ստիվ՝ 428
Գնդուն 419—26
Գնդան-ասպ 403
— գա. 403
— գիմակ 37. 336
Գոգ-ասպ 5. 158
Գոգ-գոմաղ 302
Գոգշեն 180. 187
Գոգոյենկեան, ա. Գարպետեան
Գոգոլենի 325
Գոգոլենի-ընտանեն 9. 139
— գնա 12. 139
Գոլոպոլոս, ա. Յոհաննէսեան 148
Գոլոսաչ (Գիւղաձոր) 11
Գոմեսարի 159
Գոմիտաս քահ. 230
— պատգ 420
Գոնիան չեթ. 335. 403
Գոպենհաղ արտայ 152
Գոհարի-մարտէզ 157
Գոչան, ա. Գոչեան
Գոչու-եկ Պարեն 59
Գոչուան Խիստան 60
— Պիթ 59
— Տօքսան 60
Գոչլեզի 244
Գոհարեան 429
Գոհարս ⎧ ⎫ է. 5. 138
Գոհարս-գա ⎩ ⎭
Գոհանկ 115. 85. 485. 552
Գոհարտա գա. 12. 397. 403
Գոհարի է. գետ 141
Գոհանձիտաս 40. 213. 405
Գոզդա գետ 500
Գոհարտաս (Գիւղատ) 482
Գոհատ բերթ 528
Գոհտուտա 528
Գոհտի 522
Գոչ-եկ տանակ՝ 244
Գոհատիա գա. 11, ա. Յուհան.
Գոտան գոյ. և տոպան 5. 44
Գոտանան (՝ի Կիպրոս) 482
Գոտանձիտաս գնչ. 320
Գոչեան՝ 337
Գոչոց ձոր գ, ՝ի Կիպ 541
Գոհեկի հատ Ուրգնի՝ 291
Գոչեկ 259
Գոտտա 195
Գոչոցներս
Գոտտանան ⎧ ⎫ 41. 64. 452. 555
Գոչուհի ⎩ ⎭
— գնա 12
— կուսան 429. 433
Գոհարտաս-ագրա 548—55
Գոհանկ 560. 525. 450
Գոտան, ա. Գոտանեան
Գոտանեն է., ա. Գոհանէ
Գոտիկան ասր 525
Գոտտանա 424
Գոտանիպտոց, ա. Գոչանցաս
Գոտտատ 64. 202
Գոչ-եկ Յոհաննա 564
Գոչոս, ա. Գոս
Գոչոցոյնի գա. 11. 280. 289
Գոչոցաձ Գնչգէ 37. 282
— անտաս 255
Գոչ-գոչոս է. 5. 6
Գոչ-գոչոս 202
Գոչ-տոպ է. 429
Գոչոս-տոպ տղեկան 282
Գոտտեզի գնչ. 469
Գոչոցոր չեր. 2. 5. 46
— Յոպոցա 6. 9. 34
— Տանեն 6. 455
Գոչոցոյնոս 525
Գոչհնիա, Գոչհնա 202

Գոչնաց է. 220
— գնչ. 302
— գէտ 289
Գոհնաս բ. 64. 287
Գոչեզ գա. 547
Գոտանեզ գչ. և գա. ⎧ ⎫ 536
— քոհմիրեան ⎩ ⎭
Գոտատնեան 423. 450
Գոտատպատ 64. 276
Գոտատան, ա. Գոտատ՝
Գոհր 287
Գոտտատ 348
Գոտահանա բ. 53. 64. 271. 350. 484
Գոչնեզ տանտր (՝ի Կիպ) 544
Գոչտատիան (Կիպրոս) 511. 482. 556
Գոհնանի գնչ. 37. 356
Գոհնանի տարատ 368
Գոհան է. 5. 180. 357
Գոհպնեզաց 300. 525
Գոչատ բ. 444
Գոչ-տոպատ, ա. Գոհչ տպատ՝
Գոչ-տոպ 459
— մեանեն 440
Գոտատ (Կը-տոպ) գատատ 539
Գոչտչ-մեանեն 9. 140
Գոտատնեան տեռատատ 66—147
Գոչտատ (Կ-) վ. 223
Գոտտատ համ Գոտտատ 296
Գոչտ-տոպատատ 40
Գոչ-գոտտ-թոպ Յհնեան տեռ 537
Գոտ 472
Գոտհանեզ 125. 275
Գոտհան-նոցեն 289
Գոտհան-տատ 289
Յատան գնտ 12. 479. 531. 558
— գնչ. 499. 590
Յհնգատիս բ գէ. 114. 518. 537. 547
* Յհնգատիս բ 454
Յհնգեան բ. 63. 114. 244. 532
Յատտատ. Հոգ 559
Յհնգհոպ տեռատատ 66. 115
Յրշտատեն վ. 66
Յոպեն-նչոց 64. 238. 568
Կոտիհէ 419
Կոտտատան, ա. Թոտեան՝
Կոտտատատ տեռատատ 66. 202
Կոտհան 68. 63
Կոտտ-նչոցեն 201
Կոտտ-Յոհնեհէր 2. 533. 450
Կոտհեն ? 214. 442
Կհնեա 216
Կոտտան, ա. Կոհնան՝
Կոտտեհեան նչգեր 58. 9
Կոտտատ-Հոգեա 424
Կոտտոպ-Կոտհեան 5. 416
Կոտտչոր, ա. Չոպչոր՝
Կոտտան
Կոտտատ 429
Կոտտատ 419. 429
Կոտտոպ 172
Կոտտատատ 258
Կոտչեա 500
Կոտչոպ 500
Կոտ-Հոգեան գնչ 341
Կոտտոպ է. 180
Կոտտոտ վ. 66. 115
Կոտտտ 244
Կոտ-Տէքտոպ ? 70
Կոհնվէրտոպ Յհնէ՝ Ե վ. 62. 65-6. 470
Կոտտատտ բ գէտ. 282
Կոհտոպտեր 153
Կոտտոպ, ա. Քէչ-Կոտտոպ՝
Կոտտան տատ
Կոտտան ⎧ գա. 12. 18. 158. 460. 499
Կոտտան ⎩
Կոտտոպեան ?, ա. Կոտտոպեան՝
Կոտոպոյ, ա. Կոպտոպոպ. 426
Կոտտոպեն-ատտաս ? 295

Կոտտատ 253. 438
Կոտտատան
Կոտտատան տոպ՝
Կոտտատան չոպ՝
— կոտտան 368
Կոտտատան-ատտ գնչ. 459. 467
Կոտտ-ատչոպ 123
Կոտտ-տատտոպ 37. 282. 287
— գնա 286
Կոտտ-Յհնգտոպ 203
Կոտտ-Կհնգվէ 192
Կոտտ-Կոտտատ 291
Կոտտ-տատչի 416
Կոտհան 477
Կոտհ-չատ գնչ. 37. 544
Կոտհեա, ա. Կոտտան՝
Կոտտատ գնտ 11. 458. 451. 264
— գէտ 554
Կոտտատհչի չոպ, ա. Կոտտատան՝
Կոտչոտ գնտ 322
Կոտտգնչան (Կիպրոս) 326
Կոտհան-չոպ գա. 11
Կոտտոտ, ա. Յոտտոտեան՝
Կոտհան-տատ 160
Կոտհոտտատ համ Կոտտոտտ 288
Կհնա գատան, ա. Գոտտհնչգ գոհան՝
Կհնա յեր. 5. 72. 405— (Կիպրոս)
Կհնատ (Կիպրոս) 544
Կհոտատ (Ի Հոպոց) 568. 577
Կհնէնհա 52. 64. 284—6. 458
— գա. 61. 284-7
— գնտ 448.
— Գատհիր բեան 308
— Կհատատան 554
Կհնհան ⎧ ⎫ 51. 53. 547
Կհնհան ⎩ ⎭
Կհնհատհ-ատ գա. 547
Կհոտչեն համ Կհոտհ 201
Կհնհան բ. 494. 552
Կհնոպ-նչոպան 425
Կհոտհ? 516
Կհոտհա 405
Կհոհատհեա, Կհոհտոտհ 554
Կհնատհեր բ 180
Կհնատհոտչի բ. 64. 205-6
Կհնհատ բ գա. 183
Կհնհչեա, ա. Կհոհէ՝
Կհնտոհ 550
Կհնհոտ չ 209
Կհոտտատ-ատ գա. 557
Կհհի-հհտհչ է. 192
Կհչհա-Կհչհան 157
Կհոտ, ա. Կհհչ՝
Կհոտտտհչ ? 273
Կհնհ գնտ. 502
Կհրհհտոտհչար, ա. Կհատատի չար՝
Կհրհչհր 298
Կհչհ է. 246
Կհհհհտոտհ գա. 12. 179
Կոտհա գա. 211
— գատ 250
Կհոտր գնտ. 37
Կհչտհ-հհտհչ ? 54
Կհոտ 508
Կհոտհ, ա. Կհհտհեր՝
Կհոտհ 482
Կհհ բ. 64. 349. 522
— գնա 522
Կհհ-հոհ-հչտհան բ. 66, ա. հ շհհ-հէ-հատհ՝
Կհհտհ 192
Կհհտհհհհչ 55. 66. 67. 200
Կհհհհտոտ 479
Կհչհան (Կոտհ, գա. 11. 458
Կհհտհոտ 464
— գնտ. 37. 282
Կհհտոտ գոչհան բ. 96
Կհհհտ 54. 528

Կհոհհհ 262
Կհոտ գոտտոտ ե. բհոտ 49. 212-229. 480. 538-44
— գնտ 214—250
— գոտտ 212. 227
— գոտտտատ 538-9. 544
— գոտտան 212
— գոտտտ 9. 212
— գնտ 42. 476
— տչհտատ 39
— հչտտ 359
— գոտտ 359
— Տհատտատ 359
Կհոտտ (Կհտ) 213
Կհոտհտտատ վ. 66
Կհոտտտ 39. ե տչհե.
Կհհ-Կհտտհտ տչհհտատ 62. 282-311
Կհոտտտ 459
Կհհ-հոտտտ 546
Կհհ-հհտհ գնտ 425, ա. Կհհտտհ՝
Կհհ-հէ 64. 532. 447
Կհհ-հհ-հչհտ-հհտ չհհ 180
Կհհ-տչհտհ 506
Կհհտհտհչ 176. 278
Կհհհհտոտ 466
Կհհ-վչհտհտ, ա. Կհհտտհ՝
Կհհհտոտ տատտատտ 66
— վհհհ 66. 97-112. 552-3
— տատտատտ 115. 533
Կհհտոտտ-հչհտ 64. 76. 258
Կհհհհ 554
Կհոտտ վ., ա. Կհտտտ.
Կհոհ (Կտտհչհտտտհ) 548—50
Կհոտտ գնտ 509
Կհտհչ ? 294
Կհհտհտ 481. ա. Յտտտհտ՝
Կհոտչտտհ-Հտտհհ 425
Կհհտհտ է. 5. 547
Կհտհհհտհչ ? տտչհհտ. գա. 6. 54
Կհհտհտհտհչ ? տտչհհտ բ. 545
Կհոտհ բհտտհ, ա. Կհտտ չհհհհտ՝
Կհոհ-Կհհ բ. 64. 517
Կհտհհհհ ⎧ ⎫ ա. Կհհհտտտ.
Կհտհհհհ ⎩ ⎭
Կհհհհտհտհչ Ո-չհհհտոտ վ. 184
Կհհտտ համ Կհհտհ 506
— հհտտհ 485
Կհոտտհ է. 458
Կհհտտհ 480. 495
Կհհտտտ վ 444
Կհտտտ-տտ 324
Կհհհտտհ-տտ գա. 287
— տհհհ գա. 357
Կհհհհտտ գոտհտ բ. 522
— հոտ գա. 522
Կհոտհտտհչ 286
Կհհհտտ 172
Կհտհչհ 47. 51. 64. 464-5. 225. 505. 533
Կհհտտտհ 533
Կհհտտհ բ. 64. 442. 458
Կհհհտ 445
Կհհտտ 202
Կհհտհչհտ վ. 66. 407
Կհհհտտհ գատ. 500. 529-50
Կհհհտհտ բ. 64. 294
Կհհհհտհչ 176
Կհտտ բ. 64. 294
Կհտտհտ 150, տտ. Կհհտհհհ՝
Կհտտտ է. 429
Կհհտտհտ 202
Կհհհտտհտտ (Կիպրոս) 488
Կհտտտհտհ գա. 544
Կհհտհտ 166
Կհտհհ 548
Կհտհչհ-հտտհ 54. 446
Կհտհտտ (Կհտտտ) 545
Կհտհչհ 273
Կհհհտհտ 564
Կհհտհտ (Կհտտհտհտտ) 237. 535
Կհհտտհտ 202
Կհհհտտտտհտ 509

Կհհհհհհհ 180
Կհհհհտտհ 294
Իտտհհտտհ-տտհտտ տհտտտ 433
Իհհ-գհհհտտ-տտհտտ է. 3. 6
Իտտհհտ. գա. 160. 466
— Իտտ-Իտտտ 64
Յտհհտտտ գատ. 64. 453
* Կհհտտհհտտ 457
Կհտտտհտ 65
Իտտհհտտ-գտտհհտ (Կտտհհտտ) 535
— տհհհտհ գա. 4. 44
Իհհտտտ, տտ. Իհհտտտ. 37
Իհտհտ-տչտտ 54
Իտտհհտտ Յհտ 138
Իտտտհհտտտհտ 44. 458. 533
Իհհտհտհ վ. (Կհհտհտհ) 152
Իհհտտհ 275
Իհհտտտհտտտ ⎧ ⎫ 289
Իհհհտհտտտ ⎩ ⎭
Իհհհտտտտտհտտ Բհհտ՝ վ. 62. 65. 66. 470
Իհհհտտ 275
Իհտտհհ 194
Իտտտհտ ⎧ ⎫ 215
Իտտհտտտտհտ ⎩ ⎭
Իտտհտ (Ո-) Տ-Հտհհտ 544
Իտտ Հհհտհհտտտտ 4. 74. 478
— Ո՞տհհտտհտ 4
Իտտտ համ Կհտտտ տհտտտտտ 254. 545
Իտտհտտտ-տտտհհ Տտհհտ 443
— Տհտտտտտ 54
Իհհհհհ (Ո-) վ. Յհհհտտտհ 487
Իտտ-տհտտհտ 455-440
Իտտտտտտ 457
— չտտ գնտ 12
Իտտհհտտ-տտտ է. 5. 460
Իտտտտտ Ո՞հտտհ 407
Իտտտտտտտ., տ. Իտտտտտտտ՝
Իտտտհտտտ 250. 545
Իտտհհտհտ 599
Իտտ 286
— գհհտտ 502
Իտտտտ-տտտհ է. 65
Իտտտտտ գհհտ. 37
Իտտտտտտտ ⎧ ⎫ 349
Իտտտտտտտտ ⎩ ⎭
Իտտտտտհտտտ 522
Իտտտտտտտտտտ 150-1
Իտտտտտ 458. 482
Իտտտտտտտտտհ ? 414
Իտտտտտհ ? 444
Իտտտհտտտտտտտ 454
Իտտտտհտտհտ 317
Իտտտտտ-տհտհ է. 3
Իտտտտտտտտտ 150-1
Իհտտտտհտհտ, տտ. Իհհտտտհտհտ՝
Իհհտտհհտ-տտհտտ 251. 546
Իհհտտտտտտտ վ. 66
Իհհհտտտտտտտտ տտտ 500
Իհհտտտտ համ Կհհտտտհ ? բ. 64. 535
Իհհհհտհտ, տտ. Իհհհհտհտ՝
Իհհհհտտտհտ, տտ. Իհհհհտհտտհտ՝
Իհհհհտտհտ գտ. 454
Իհհհհտտհտ 275
Իհհտհտ 411
Իհհտհտ տտհհտհ 502
Իհհհհ ե գհհտ. 282
Իհհհհ-Իհհտհտտհ գհհտ. 37
Իհհհհ-տտհհ բ. 65. 140. 470
Իհհհհ-տտհհ է. 5. 54. 420
Իհհհհ-տտհհտտ 74
Իհհտհհ է. տտտ է. 458
Իհհտհ գհհտ. 37
Իհհտհհ-տտտ է. 446
— Իհհտհհտհ. 340
Իհհտհհ 429
Իհհտհհ տտտ է. 405. 419. 429
Իհհհհտտ 320

Տահհհհտտ 180
Տահհհտտ 294
Իտտհհտտ-տտհտտ տհտտտ 433
Իհհ-գհհհտտ-տտհտտ է. 3. 6
Իտտհհտտ. գա. 160. 466
— Իհտ-Իտտտ 64
Յտհհտտտ գատ. 64. 453
* Կհհտտհհտտ 457
Կհտտտհտ 65
Իտտհհտտ-գտտհհտ (Կտտհհտտ) 535
— տհհհտհ գա. 4. 44
Իհհտտտ, տտ. Իհհտտտ. 37
Իհտհտ-տչտտ 54
Իտտհհտտ Յհտ 138
Իտտտհհտտտհտ 44. 458. 533
Իհհտհտհ վ. (Կհհտհտհ) 152
Իհհտտհ 275
Իհհտտտհտտտ ⎧ ⎫ 289
Իհհհտհտտտ ⎩ ⎭
Իհհհհտտհտտտհտտ Բհհտ՝ վ. 62. 65. 66. 470
Իհհհտտ 275
Իհտհտհ 194
Իտտտհտ ⎧ ⎫ 215
Իտտհտտտտհտ ⎩ ⎭
Իտտհտ (Ո-) Տ-Հտհհտ 544
Իտտ Հհհտհհտտտտ 4. 74. 478
— Ո՞տհհտտհտ 4
Իտտտ համ Կհտտտ տհտտտտտ 254. 545
Իտտհտտտ-տտտհհ Տտհհտ 443
— Տհտտտտտ 54
Իհհհհհ (Ո-) վ. Յհհհտտտհ 487
Իտտ-տհտտհտ 455-440
Իտտտտտտ 457
— չտտ գնտ 12
Իտտհհտտ-տտտ է. 5. 460
Իտտտտտ Ո՞հտտհ 407
Իտտտտտտտ., տ. Իտտտտտտտ՝
Իտտտհտտտ 250. 545
Իտտհհտհտ 599
Իտտ 286
— գհհտտ 502
Իտտտտտ-տտտհ է. 65
Իտտտտտ գհհտ. 37
Իտտտտտտտ ⎧ ⎫ 349
Իտտտտտտտտ ⎩ ⎭
Իտտտտտհտտտ 522
Իտտտտտտտտտտ 150-1
Իտտտտտ 458. 482
Իտտտտտտտտտհ ? 414
Իտտտտտհ ? 444
Իտտտտտհտտտտտտտ 454
Իտտտտհտտհտ 317
Իտտտտտ-տհտհ է. 3
Իտտտտտտտտտ 150-1
Իհտտտտհտհտ, տտ. Իհհտտտհտհտ՝
Իհհտտհհտ-տտհտտ 251. 546
Իհհտտտտտտտ վ. 66
Իհհտտտտտտտտտ տտտ 500
Իհհտտտտ համ Կհհտտտհ ? բ. 64. 535
Իհհհհտհտ, տտ. Իհհհհտհտ՝
Իհհհհտտհտ, տտ. Իհհհհտհտտհտ՝
Իհհհհտտհտ գտ. 454
Իհհհհտտհտ 275
Իհհտհտ 411
Իհհտհտ տտհհտհ 502
Իհհհհ ե գհհտ. 282
Իհհհհ-Իհհտհտտհ գհհտ. 37
Իհհհհ-տտհհ բ. 65. 140. 470
Իհհհհ-տտհհ է. 5. 54. 420
Իհհհհ-տտհհտտ 74
Իհհտհհ է. տտտ է. 458
Իհհտհ գհհտ. 37
Իհհտհհ-տտտ է. 446
— Իհհտհհտհ. 340
Իհհտհհ 429
Իհհտհհ տտտ է. 405. 419. 429
Իհհհհտտ 320

Քնքուա լ., ս. Քիրակ։
Քնքշանքն 180. 487
Քնքշանք վիճ. 37
Քնքուշ լ. 138
Քնքուչք 176
Քնքշիկ 417
Քնքշիկ գա. 44. 448
Քնքնիկ 286
Քնքնիս 348
Քնտռիանէ գա. 322
Քնտռիս-քեզ 275
Քնտռիսն 160
Քնտռիչք. 273
Քնտչիչք լ. 5
Քնտռիկ-գալչ 205. 214
Քնտռիչս-տէրտերս Ն. 438
Քիրթս 64
Քիրս 157
Քիրնիկ ։ 318
Քիւղիր 290
Քիպոսիոյ 300
Քիսեր (Զէյթէն) 187
Քիսդնիկ 172
Քիսդ, ս. Քիսրիկ ։
Քիսրիկ լ. 163
Քիւրտն-պօղոսդ? 175
Քիւրտուհուս (Քիւրտուդ?) 172
Քիւրտիւ 511
Քիւ Քիչք
Քիւրիմ լ. } 480. 495

Քիւրչի-գալչ ք. 65. 420
— լոյս գա. 317
— առ. գա., ս. Ջագրա։
— գիւ (Ալէտա) 458
Քիւրէնդիկ 180
Քիւրտ աչերիքի 502
Քիւրտ լ. 405
Քիւրդիկ 158
Քէրտս գա. 45
Քոգիս, ս. Կոսիկա։
Քոգա 41
Քոգան, ս. Քօշան։
Քոտա, ս. Հատա։
Քոտրկտար 414
Քոտ-պիտս, ս. Քնտ-պիտ-պիտար։
Քոգան վիճ. 458. 464-6
— սալ լ. 5. 458
Քոգուհաղ լ. 2. 291
Քոգոլչագ, Քոգուլագ 262
Քոշ լ. 180
Քոչան լ. 3. 6. 122
— վիճ 7. 122
— ճանան 3. 6.
Քոչալ 157
Քոգոլի 138
Օգնաւոլար 172
Օճախ? 255
Օշոսան 288
Օշոլգ 287
Օ(ղ)ան 287

Օղուա 348
Օճակլը 411
Օպրան նոր 164
Օսանանիկ 210
Օտնապէտ 325
Օրթա-պալու 202
Օրոս, ս. Հորա։
Յաճախասար (Նիպսոս) 482
Յասաղ } 139
Յասաւասանի }
Յորթնեաց ք. 64
Յորդոդ, ս. Վարդագ։
Յնհաս 300
Յնկրն 160
Յնհնկրն վիճ. 502
Յնհնկ 180
Յնկրնքն 294
Յնկրնկր 172
Յնկրն, ս. Վանհա։
Յնկրնկրն 115
Յոհաննէս 492
Յոհաննու, Յոհաս } 64. 179. 180. 192. 537
Յոհաննս }
Յոհաս հին 192
— վանք 66
Յնկրնաւան 297
Յնկրնասան 172
Յնկրնկրդ 325
Յրնհնկ-գալչ 415
Յրնհնկ ոսկրնկ 172

ՑԱՆԿ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Աբգարաշխարհ կաւախոչ Պատմ. 248
Աղձնէ գ. Ջրպլատին. 345
Աղ-Գաւազդ կամ Նխնամէշ-Գաւազդ կաւախոչ Պատ. 228. 342
Աղրիանոս կայսր (Ի Պարթ). 247
Աչտարտ Ա. Ջրպլատիկի կամ-ոսկիկա Պատ. 183. 218. 536. 539. 541
— Բ. Վլամրասի, հարկահանքի, հիմգ. Պատ. 218. 539
Ադիլ վանք. 187
Ադիլ Աբանից, ս. Վարդ. Աբանից։
Ամբանաս եպս. Պատ. 52
Ամիճոգոտ բանտարկուց կայսր. 266
Ամուսա ոսկր Պրտճին. 474
Այրարատեան Բիւրակատա աստան Խոհերը. 290. 343. 346. 521. 534
— Նշ-Քաղաքն աստան. 343
— Գաւառներն. 295
Ասէքս Ա կայսր. 42. 464
— Գ. Անգելոս. 465
Ասիատ-Պատգամ Նոտիոյ Հաղորդ. 442. 539
Ասի վանք պահիչներուն Խոսքերը. 443. 210. 262. 599
Ասիի ժողո Բ Կաւատանեաց Քահանարի. 272
— գ. Հիմնադիր Եկեղեցաց. 85. 272. 319
— գ. Գաղղացին (de Bourg). 47-8
— գ. Բ Նոթարիի. 38. 441. 495. 525. 533
— Հնագոյ գրագիր. 320
Ասիճախ ս. Բ Կեսարի. 85. 130. 442. 252. 258. 271
— ս. Ընտի Քահանարի, ս. Յհաղացու-ցած Հիմնադնդեր։
Ասլան-Կիլիսեան Ց. Յարթեր. 557
Ասպետ տղբեայ. Տօրտեն. 272
Աշքի հիմնարկ. 533
— գրասեներ Նոթարատղց. 401
Աֆեսեան տաճկան Ասպետղց. 454
Աչտան բժիշկ. 318
Աչնի ս. վանք. (առ. Բ Կիլիկեցին.) 413
Աղբիւրացիր Պատմ. 39. 427. 472. 265. 508. 548. 598-600
Ամոր Ք.գ. Նիկոլաոսի. 353. 456-7. 469. 510
— Գիտ. Նիկոլաոսի տիր Գաւազանի. 85. 357
Ամրակեսր Հաւատով Հաստղց. 366
Ամանիս եպս. Նիկոտեոսի. 571. 506
Ամատղցի, տ. Գիրիդոր Ամատղցին։
Ամրոսիս (Ս.) գրատեղր. 150
— առաքեղգրիր Ա. Հիմնադց. 485. 516
— եպս. Հաղորդաց. 164
— Բ Քղ. Ուղեղատղց. 457. 512. 515. 525. 527
— Սիմոնի տղբ. 452
Ամրոսիոս (Ս.) Հաշտաւոր Ամատղցին. 196
— Լուսաղրքեան. 55
— Հիմնան, գիւտղ կաղրի Ալեն. 53. 55. 58. 205
— Կղզղրքերի, գեոտղրի Ալեին. 558
Ամոհիտեան. 59

Ամեհան, Հաշտաւի յԱլիտա. 538
Ամոհիտեան Նրհնեաց. 40. 342
— ս. Գնեմ տարեալ. 40
— Քհան. 39
— Պետն. 39
Ամատն քաղին տղբեայ. Տօրտեան. 272
— եպս. Նկղեսաղ, Նտիրտի. 539
Ամիր վանք. 488
Ամա Հնկղ. 554
— տեր Հոհաղղ. 495. 494
Ամղտա գան. 554-555
Ամիրատ, ս. Գրիգոր Ամիրատ։
— եպղրքեր Ընիտ. Լամբրոնացղց. 80
Ամպատական իշխան. 49
Ամպղտարիս տղբեայն. 42. 74. 74. 77. 248. 266
— իշխան Զաքարէ. 192. 474
— մեծատիտ, տեր Նտուտեցիդ. 202. 471. 484
— տեր Պիտղ. 50. 142. 240. 258.
— Նեղբեին. 57
Ամպհատեղր. 552
Ամպտրհան Խորհրդղ. 473
Ամու Վահր աստան Նրքիտա. 560
Ամու-Գետր գրատեղր — 560
Ամղտրհանդ Ի Ներսիսեա. 446 ծ.
Ամեն-Տիեր Ներսէղ. 206
Ամրզ-տեղ պատ. 542
Ամտան, ս. Դիմոտղտա։
Ամոտա Ուրբանի. 552
— Հայ քաղաքական Պատղ. 49. 248
Ամտերիտա Հաշտաեղ Պատ. 41. 338
Ամատատասար Նտա. Պահանդի. 470
— Նկղան, Նտղտղտաիա. 392
— Դղտրեն, Պատճղի, հիմգ. 218
— Իշխանութեան-ազգատ. 188
— Քաղաքացիանց. 111-112
Աման (Աիր. 62. 282. 343. 344. 426. 471. 484. 485. 529-24. 525. 525. 547
Ամոմ պատ. 504
Ամատատ ատաղղաղղ. 348
Ամրհատատ գիպատ. 266
Ամնատղտն տեր Հոհաղ. 205. 494
Ամրհատեղիա Նտա. Պատղ. 560
— գղ. դրիւղ. 401. 402. 516
— գղ. Յհնհատղն. 556
Ամշիտղտ գրատեան. 499. 502. 510
Ամատ գ. Գաղան Կաստաղղն. 47
Ամատհան գրատղտ պատղի. 39
Ամղհգղտա Քղ. Կոստղտղտինեպս. 544
— Նտիտղտղտ Գ. Հաղղց. 266
Ամատ Հրատիչտ. 517
— Խոստաղղն (Քհատղտան). 539
Ամհատիր Նտա. Գրիգորեսղց. 238
— Թոտղտղն Հատատաղտա. 274
— Ամբհանգատ. 531
Ամշին, տեռ Ողնու
— պատղի. 405

Ամատ տեր Հիհարդ. 441. 459. 471
— տ. Քիհան ։
Ամբանա (Ի-) Նտա. Պատղ. 247
Բաղտատ Հրհան Ա Նհիրհիա. 47
Բաղատհի ս. Հիւանդի Բաղատհիանց. 551
Բաղատհի տաճկ. 46. 47. 551
Բաղտատան տեր Պատճատհի. 71. 458. 471
— գրատղտղտաղղ Պատղ. 368. 486
Բաղդի մատատաղ. 493
Բահնիկ չիտատղտի. 468
Բատիկ ս. Հիւանդի Բ. 557
— գղ. յատատղտն Լատրատհանցղց. 99. 516
— տ. Վրտիկ։
Բաղդատհի Ամատհատ. 187
— տ. Նրի Քաղատ. 560
Բաղդատհատա գղղատհատ. 486
Բաղդատհան Նրատհի. 40
Բաղդատ Նտա. Պատղ. 92
— տղղտղտղտղտ-տղբեղա Պատղ. 73. 444. 253-254. 516
— տղբեղա. Բաղդատղտղտ. 149
— տղբեղա. Պատղ. 250
— տղբեղա. Պատ. 224. 251-4. 516
— տղբեղա. Տատատի. 75. 274
— Նտա. Դղտղտղտհատ. 254
— — Խղհղհատի, Պատհատհատղտ. 494
— — Պատղտղտ. 192
— Նտա. Պետեհիդղ. 286
— — գատհատղտղտ Խղտի. 451. 238
— Պատհեհ-պղտի. 408. 547
— գղ. գեոտղտ Ա Հիմնադց. 516. 548. 532
— գղ. գիհատղտի. 251
— գղտղտատհ Ի Պետքատ. 496
Բատտ Քհատղտատհ. 445. 499. 510
Բանհատհի Պատհղղ ատքղտղհատղտ. 53. 333
Բանհեդհիատ մի Գատ. 359
Բատատղտատ գղտղտղտ. 49
Գաղղտղտիհ Հիմնադց. Պատ. 219
— Նհդհատղտ. 187
— քղտղտղտատ Պետքատհատղ. 47-8
Գատիհ Բ. Հիմնադց. Բաղդատատհի. 43-44. 71. 468
— — Կղղտղտ. 54
Գատղտի Հիմնադց. 348. 457
Գատ Հղտղտ Լատնիհ. Պատղտղտղտ. 544
Գաղտհնեց գատ. 564
Գաղտատհ Համ Խղտատհատ, ս. Գնտրե Գաքիհ. 53. 283. 290. 295. 294. 359
— տատհի Ե Հիմնադց. 293-6. 554. 539-64
Գաղտ-Պատղտր Հատատաղ Հաղղտղ. 557
Գաղտատհ ոգղտ. 141
Գեղտգ հիմնդ. 266
— Նտա. Պետքատհատղտ. 470
— — Հաղտքերքղտղտ. 449. 450
— Հիհատհ — 448. 471
— Հատհիհ. 250
— Պետքատհ. 49. 451. 254-254. 546. 554
— Պետհատղտ (Համ Հատերատհատղտ) տեհ.

Ծէր · 103-106. 145. 516. 532. 535. 552-556
Գեղարդ Քրիստոսի մեր · 98. 106. 447
— կէս · ատաղձակ · 518
— — 447-516
— ջուր · 130
— Sigłak, գեղասի Հայոց յԱշգէնա · 559
— ս. Աշխէն Գեղարդ ·
Գեղձ-Աբբայան · 305
Գեղց Վարդ. 47. 49. 495
Գեղանարդ, ս. կուսաթիւնէ Գեղանարդ ·
Գերդ ս. Աշխէն · 509-510
Գուսանութիւն կամ կոչնեն Աղբերգութիւն · 511. 514
Գուսան · Եզնիկ գեղի ասէր Կաղնոյ · 194. 340
Գոհանալ, ս. Եզնիկ ·
Գոհութիւն Պատարագիչ, փեսանիկ · 522
Գոհութիւնս գեղացոյն Ի Հռիփսիմեան · 365
Դարձուած Ի Գալ · 466
— ի — 514
— ժ-Ի — 511. 560
— Վկայասէր Աշխեն · 4 6. 466
— Տարօն · 57. 59. 252. 259. 448. 460. 466
— Ի Քաղաքին, կիմզ. 157. 251. 461
— Աստիճան · 37. 253. 274. 461. 472. 493. 505
— Աստուածընկալ · 216. 241-2. 516. 537. 536
— Ի Աստուածընկալ, կիմզ. Աստ. 218. 539
— Ի Աստեղազի — — 218
— Գ Ի տարբր — — — 219. 559
— Աղուէսքարաձ. 225
— Հոգս. Աստեղ · 260
— — — — գիտ. 260
— — Աստիճան · 407
— — — — գիտ. 408
— — Աստուած 258
— — Աշխիկ, գեղասի. 538
— — Տօրտան · 271
— — Տիեզերք · 173
— — Փիլիպպոսեան. 470
— Աշխեն տարի · 99-101. 515. 518. 524. 527. 535
— Տաճեւազի · 107
— տաճկերէն Քեւրերի գէմաց. 456
— — Քեւտեանց —, 518
— վէց · Գեղամեաններ. 258
— — գրեէ ՝ի Գէղձաձ. 536
— — Աստուածած. 188. 189
— Երկիր տաճկաց գեղ. 485
— գրեէ ՝ի Գէղձաձ · 535
— գրեէր գրեցաց · 485. 517
— Քարգեան, գեղասի Աշխեն. 538
— Խուէ · 103-6. 224. 547
— Ծագեալ և Ծիրանէ · 74. 518
— Գալիլ. 534
— ս. Լեւտեան, տեր Ներքուստ · 196. 471. 506
— Եղ · Եւ Լատինաձեալ · 80
— — ս. Գալաբեան · 538
— (Ոսկի) ս. Ս տեղեանի տէրութիւնքեր տեղեաց Տարտեի. 74
— — տեր Աստուած Յոհ. 196. 294
— — տաճկերէ · 184
Գրիգորեան գէղ · 238
Գրիգորեան տէրութ. կոտակաց · 191. 192. 470
— Խորհրդարանք, գեղացիներուն · 495
Դաւթեան (Ս.) անապատի յարեւելս · 538
Դանիէլ, քահանայ տէրութ. Տարտեի. 272
— Գեղերեցեի, Աշխեն · 518
— Ճորգեպոլ · 274
Դանիէլեան Նշ · Գալ · 59
Դաւ գրագրաց պարտիկ · 59
Դարեհ Վշտասպեայ · 59
— Գ. 308-500
Դաւ խիթ կիմզ. 250. 253. 470. 507-8
— — Բնիրեցեի կամ Կարգաւորեի. 218
— Հոգս. Նշան տաճկեի. 541
— — Ցնծիտեան. 536
— — Վշտասպ բանեի. 507
Դաւիթ Կանգնաւոր Գերեզմանց. 155
— — — Ի Գաւառն Խոր. 557
— Կիմ · Ի Գնացեան. 536
— Գեղարդաւոր. 224
Դաւ Բէլ, ս. Թադ Բէլ ·
Դեղեան բժիշկ. 518
Դեմոնի անգործեին Կիրճիկոյ. 361
Դեմոնիկ անգործեին Կիրճիկոյ ·
Դեմոնեան Կոչումն. 307-8
Ցնծիտեան. 187
Ցնծիտեան գիւղաց Հի յԱլան · 51. 557
Ցնծիտեան Հոգս. Աստեղ · 557
Ցնծիտեան գիւղաց Հի Ի Տարտ. 266
Ցնծիտեանց Հոգս. 499
— — Շուշ · Նուռ ·
Ցուրտեր, հղեր, Հեր, Շիրուշուղ · 80
Նշ · Մահան տաճկաձ. 42. 114
Ինքեր ըրաչ Տանտարտչեր Ի Կիրճիկ. 70. 128. 450. 5.
Կասեր Ի Կիրճ Կասաձ Աստ. 228. 538. 544
— Գնէկ · 467
Յաղեան գիւղ. Ի. Գիրճիկ տանտաձ · 76
— Հոգս. Աստեղ. 538
Յիսուս Քրիստոս Աստեղ. 546
Յիսուսէ բերեան Աստեղ. 546
Յիսուսէ. 260. 546
Յիսնեանոյ գեղ Ի Գիւղատաձ գիւղ. 72
Յիսնոց Ի Գալ · 550
— (Ս ·) Գնեատ տէ Հասատ · 451
Յիսնոցեան (Ս ·) Տանտաձ Ի Տարտ. 270
— Աստուածատան. 51. 247
— Գ. գեղ. Աստ. 219
— Հոգս. Նիգեղ. 516
— — Քեւրեան ·
Յիսնքեղ-տզլու. 467
Յիսնոցեան Տանտաձ. 558
Յիսուսեանցի, տ. Յիսուսեան Քրիստոսեանցի ·
Յիսուսեան Կիրճիկոյ. 19. 516
— Գեղ. 56
Յիսուս Ի (Նազ.) պատան. 42. 48-50. 462. 468. 238. 259. 378. 407. 442. 535-5
— Ի (Պատանութեան). 52-56. 59. 60. 81. 448. 462. 205. 425. 518. 532. 551
— ս. Ի Լեւտեան. 73. 448. 371. 549. 535. 537
— ս. Ի Յիսնոց. 401-402
— մեռանիսա. 542. 548
— Չարտեի, տ. Ցնծիտեի · 557
— պատգամեան տէրութեան Յիսուսեան 258. 486
— Ընտրեալ. 483
— տեր Քրիստոս Աստեղ. 202. 471
— (Աիր) Գատաձ · 561
— տ. Ընձեի մեռանիսա. 542
— Մեհեանչեին, գեղատ եր բաժանեն Աստեղ. 568. 559
— Պատի. 542
— Ի Գիւղ Գ. Աստ (Թեւատրատ)· 218. 534. 536. 542
— — — 218
— տարեցաց, առաձնադարձ. 485
— Հոգս. Աստեղ Հոգեր. 508
— — Ի Գիւղ Գ Աստ. 286. 470
— — Աստ. 221
— վանս Նահատակ Ի Գիւղ. 456
— — Աստեղ. 196
— Հոգեր Գատ տէրութ. 554
— Քարեր Գատ տէրութ. 552
— Ի Գիւղ Գ. Աստ (Թեւատրատ)· 218. 534. 536. 542
— — — 218
— տարեցաց, առաձնադարձ. 485
— Հոգս. Աստեղ Հոգեր. 508
— — Ի Գիւղ Գ.

Պղպեղ Շոթ օպլու. 188
— քաղհանդ. 540
Պղտմելուսին ճամ Պլյանկաուին, ս. Աստվածածնի. 349. 351
Պղտմելուսին Վիլլյամսպ ճամ Խոսրովյանց. 441
Պոլ կոմս կիպ. Պաղ. 216
— Պանդի, ասիպահ. 219
— վանականք Զեմեռնի. 181
— — Պ. Կոստանդնի Ազգանուն. 193
Գնահե գ. Պաղտին Բոզատարի. 48
Ձնէպատում. 402
Ձնծղան ն. 47
Ձողիկ բոլիչկ. 518
Ճուան Բազպազար Լիգնեանի. 484. 545. 559
Ճուանիր հայր. Կոստանդնի Պոլսի. 334
Ճնոյնի էարհուզ, ուր թեյալ. 205. 486
— կոստաստան. 506. 507
Ճնոյնի համ Ճնոյնի, ս. Հոգեմարդ էարհուզ. 415
— (Jeffroy l'Escrivain) քաղաստարար. 485
— ուր Շարհնեանի. 471
— քարհնեանի, ս. Աիրսաստ. 209
— (Կերմանուս) ուր Հարսնի. 206
Քաղիար պատրիարք Կոստանդ. 491
Պղպանից ասՀՀ. 554
Քաղաս էզ կոզար կոռնեհաս. 54. 57. 63. 205. 350. 557
— Բ, պատրիարք Ն. Պոզիկ. 554
— ասանձագործ. 485
Քաղքի համ Պիշոզ կաստալոյ Պաղ. 592
Քաղաղոյ, ասծպագործ Նիկոլիզոյ. 564
Քաստատ ասպատ. 65. 205. 332
Քաստանիա ասանձագոյ Ազգանուն. 186
Քաստիլ քաղհանդ. 74
— քաղհանդ. 184
Քաստիլեան Քաղհ, գծագ. Պաղ. 248
— ասքեղագա Տաղասնի. 560
Քաղաղոյ չէլյան գահ. 567
Քաղաղոյա գիչհանդ. 547
Քաղցրաբեր գիեն Քոզատի. 345. 356
— — Ն Լեհանի. 544. 560
Քարհամ, ասոյր Ասանի. Լուհեզոյ. 184
— էոյր Ա Հոհմ ագ. 402. 571
— գրատարդ — 571
— — Ասլյունի-Լիսմենիզի. 526
— — Օձնի Պողնի. 228. 544. 560
— էոյր Ե. Լաոլրաբերդաց. 80
— գիեն Պաղտան Ձկնաքարդաց. 496
Քարհան, գիեն Պաղտին մաքսախոհ. 245. 322. 540
Քաղհան ճայր. Կոստաց. 228
— գծ. Անհետացած. 107
— Ղզնատաց. 165
— Աւրբերաս. 158
— Ծիծեռն, գրատարի Վանեան. 554
— Պաղտ, Վանեանցին ասծեղաց. 559
Քաղարքաս ճայր. Պլյասաց. 395
— ասանձագոյ Ազգանուն. 186
— վանականք Ի Գնձեռնս. 410. 411
— գծ. Ի Կաձեր. 555
— — Ի տարին Ասանիայ. 258
Քաղաքանի Ցղնի. 276–7
Քաղբինա ն. Քոզատաղ Լրտեսասպահ. 47–8 ն.
Քաղպանեան կոստալ. 266.
Քեզնանեի համ Քեզնեհան գ. Քոզատաղին Լրտեսասպահ. 47–48 ն.
Քեզնհան գ. Աշնաղ Քոզատաղ. 510
Քեզնհաս. 595
Քաղհան Քաղտանագիս. 347
Քեզնը Ասհեան ասքիալ. 52. 557
— Աշրաֆ. 556
— Իսպեր, ասՀ. Լոռեզ.
— Ցնահաս. 592
Քհեհհեհան Աշնի. 261
— Աստղասան. 560
Քհեհան ասքիալան. 266
Քհասաղ գոչ. 408. 5

Մհիսոյհ, ասր Ներգոհան. 352. 471
— — Աստաս գյասհ. 471
Մհեան կիմ գ. Պաղ. 218
— ասրբերս. Լրտեսասպահ. 470
— հայր. 568
— ասքիալ. 540
Մհէտղ, ս. Աստնահ.
Մհեհհեհ ասրբերս Գահանայ. 502
— հայր. Ղեհկասահ կիմ գ. Պաղ. 219. 229
Մհեհ Գաթան. Տ.ահ. 82. 96. 298. 535. 551
— Պ. Ղաղ գ. 551. 559
Մհեհիմահ կիմ գ. 142. 145. 146. 147. 516
Գաղ. 229. 409. 508
— Ներհանցի. 401-2. 465. 546. 548. 552
— հայր. Ներհանցաւոր. 495
— Ստանձնի. 402
Մհերհեհ Ղեհձեհան կիմ գ. Պաղ. 248
— հայր. Ցնկհանի. 186. 556
— Ցահերհան, Ցնկհանցի. 188
Մղեհանհանի. 532
Մղեհան գծ. ասշահիս Գեհերպ Ցկհեհաս. ցոյց. 105. 404–405. 516
Մեասղեհ. 550
Մեզոպոտամ ասքիալ. 42. 238
Մեասս Խան-Պերա Քաղաքման. 564
— ս. Բ Մեհհեհհեհան. 445
Մեզոպոտամ Գաղասան. 560
Մեզրաս Բ, ասՀասն. 547
— Գ, — — 260
Մղիմ ասքիալ. 247
— գրատարդ. 152
Մրքին գնպաս. 260
Յահերհ Նահապահի Ն Ցկհեհան. 187
— Ա, կիմ գ. 516
— Բ, — 241. 560. 558
— ասրբերս. Վիասպրբրդ. 241
— — Պահերհան. 196
— հայր. Ասանձագ. 260
— — — — Պ. 260
— — — — Նորաշենհեան. 260
— — Նազանդ. 192. 258. 558
— — Ասրնեասագ. 258
— — Ասոյ. 221
— — Տաղասնի, Քրատեան. 272
— Ներցնկի. Հարհասան. 518. 557
— Պարհապ. քհեհի, ասանձագոյ Ցկհեհանի. 186
— — Պահասնեան — — 186
— գծ. Ղրշեան, ասանձագոյ Ցկհեհանի. 186 ն.
— Պահասնեան — — 186
— գծ. Նահիսի ասա Ներցնկ. 546
— հարհ Ի Դրահպրկ. 547
— Ներցնկան, գնդապետ Գ. Լեհանի. 558
— Պահասնի, գնհեհանցի. 488
— Ղնդահ. 518
— Ցնկհանցի. 489
— Ա. Ճգ. Նիհաղան. 544
— Բ, — — 544
— հայր. Գնհասան Ասրնեաս Ներցնկան. 542
— ճահեհան գահանայի Գնհեհասպի. 551. 557
Յահերհ գ Գաղիր. 185
Յահեհ, ս. Քահհան Ասրնեաս Ցկհեհան;
Յաբհ Քհեհ ասաՀասագ Ցկհեհանի. 186
— գծ. Տհգ-Ղահ Քհեհան — — 186
Յարհհեհան հայր. 266
Յահհեհան Ա, կամ Ցահհեհան Ճգր. Ներցնկան. 544
— Բ, — — 544
— Ճգր. (Աքհաս) քաղքասանի. 507
— հայր. Գահհեհ. 144–6. 516
— — ս. Վահհան Ճգր.
— — Ներցնկ. ասահհաղ գրի. 485
— գրեպ. 547
— Գրհեհ. 500. 510–1. 515. 523
— Ներհեհան. 250. 242
— Գաղհ, Ղահհան. 485
— De Brie, մաքսախոհ. 485
— De Myre, Ղահհան. 485
Յահհան De Talarin, մաքսախոհ. 485
— Ղահհ Ղհեհրհ. 560
— — Ցնկհանցաւոր (Nesle). 492. 496
— հայր. Ասանձհանց Յահհան. 559
— Լահեհն հայր. Տաղասնի. 272
— — — Ներցնկ, Յահհան. 559
— Ցհեան, կիմ գ. Աստղաղ. 462. 514
Յահհհհան կիմ Օձնի Քաղքասագի, քհաղ Օձնի Գաղիր. 558. 545
Յահհհհան (Ն.) Գրհեհ. 476
— Իհի Գաղ. 412. 250. 562. 567. 590. 591. 558. 559
— ս. Հոհմաղ Ի Ճգասագ;
— ս. Նղնհեհագի;
— Հ, կիմ գ. Ճհեհաղագ. 458. 252. 461. 464. 469. 470. 483. 495. 505-8. 521. 527
— Ա, կիմ գ. Պաղ Ասհեհագագի. 248. 559
— Բ, Ներհեհ բահեհի. 218. 226. 535. 559
— Գ, — — Նղնհեհի. 218
— Դ, — — Ցնկհանի. 218. 540. 546
— Ե, — — Հահեհեհի. 219
— Զ, — — — Ցահ. 219
— Է, — — 219
— Ներհեհան, ասրնեաս. Հհեհեհաց. 224
— ասրնեաս. Ասհեասրբաղ. 241
— — — — Ցահ. 241. 258
— — Ճգասագ (Բագասն). 250. 258
— հայր. Ցղ. Նասրբահեհեհագ. 395
— — — Ցահ. 595
— — Ղահհեհան. 570
— — Ցաղ. 271. 274
— — — գծագահ. 274. 560
— — Տաղասնի. 258. 274
— — — Ցահ. 272
— Ղահհասղահ Ցկհեհագ. 156
— ահասհեագ Ցկհեհանի. 186. 556
— — — Ցահ. 186
— — — Ղրրահեհ. 186
— — — Ղաղասհ Հահեհեհագ. 186
— գծ. Ղահհասրահի Ղ. Նասրբահեհագ. 477. 516
— Հհեհագ. 154
— Ճահրագահ. 250
— Ասհեան, ասշահիս Նղնհեհան. 547
— Ղահհեհագ. 547
— Ղահհ. 547
— Ղահհ. 428
— հայր. Նղնհեհագ. 559
— Ղահհեհան Ղահհ. Տաղասնի. 272
— Տաղասնի, գնդապետ. 560
Յահհան Ճահրագահ. 265. 416
— գծ. Ի Ցնկհանի. 556
Յահհհհ կիմ գ. Ցաղ. 218
— ասրնեաս. Ներհեհագ. 470
— հայր. Ցնկհանցաւոր. 518
— Ղահհեհան. 547
Յահհհհան Ա, կամ Ցահհհհան Ճգր. Ներցնկան. 544
— Բ, — — — 544
— Ճգր. (Աքհաս) քաղքասանի. 507
— հայր. Գահհեհ. 144–6. 516
— — ս. Վահհան Ճգր.
— — Ներցնկ. ասահհաղ գրի. 485
— գծ. 547
— Գրհեհ. 500. 510–1. 515. 523
— Ներհեհան. 250. 242
— Գաղհ, Ղահհան. 485
— De Brie, մաքսախոհ. 485
— De Myre, Ղահհան. 485

Նահհան հայր. Ցնկհասահիզ. 218
— — Տաղասնի. 271
— — Ցհանայ. 175
— — 492
— — Ներհասղահ. 516
— — ասահ Ղահհայ. 165. 167
— — ասահհաղ Ներհեհ ահհասագահ. 161
— — գծ. Ներհեհան Ցնկհանի. 99. 516
— — — գհեհագրի Ն. Գնհեհ գհահայ. 410
— Գահհեհան Ն. Գնհեհ գհահայ. 410
— Գահհեհան համ Գաղան. 147. 194
— հայրհեհան. 517
Նղնհան հասհասահ ի Ներհեհհեհ. 41. 558
Նղնհեհ հայր. 50. 427. 460
Նղնհհհան Ցնկհեհան. 282
Նղնհեհ գահհան գհահայ. 150. 248. 266. 450
Նղնհեհան ասահհան Ցնկհանհ և Վահհան. 291. 471
— — — յոյն, ուր Խահհասհայ. 528. 471
Նղնհեհ, Ներհեհան. 560
— Պասհեհան. 561
Նղնհեհագահ Գ. Պաղ. 536
— կիմ գ. 167
— հայր. Գահհեհան. 188. 195
— — — 539 ն.
— Ցհհեհ, Ասոյր. 243
Նահրե-Ցահեհ. 283. 295
Նահրեասհեհ. 55
Նահրեհան. 74. 557
Նահհահհասհան ասրնեաս Լահրհասհեհագ. 81. 415. 505
Նահհհեհ, ուր Ցնկհեհ կիմ գ. 283. 441
— հայր. Ցղ. Նասրբահեհեհագ. 80. 449
Նահհհան Ցնկհասհեհագ. 199. 210. 228. 394. 540. 545
Նհեհհասհան Պահհեհհան. 295
Նհեհհ. Պահհասհ, ուր Ահհեհի. 491
Նհհհան հհեհան. 429
Նհեհհհան Նահրհեհ (Ն.). 56. 81. 165
Նհհհան գ. Նհեհհհան, ասրնեաս. 80. 415. 505
Ներհեհան Ցնկհասհեհագ. 572
Ոլհհան համ Ոլհան ուր Տաղասնի. 488. 541
— հեհան Պահհեհհ հայրհ. 544
Ոհհրհան Ա, Պաղ. 502. 515. 525. 528
— — Բ, — — 556
Ո՝ահհ գհահան (Ն.) Ցահհեհ. 184
Ո՝ահհհ գահհեհ գհահ. 483. 495
Ո՝ահրհհան Հ, Պաղ. 544. 560
Պահրհեհ Ցնկհասհեհագ. 167
Պհհհհ պահ. 165
Պհհհհան գհահ Ի Ցահհեհհ. 535
Պհհհհ Ցահհ, Գհահ. 435. 544
Պահրհ Ներհեհան գհահան Գ. Լեհանի. 539
Պահրհեհ ահհ Ոլահրհհ. 50. 51
— Ա, Ճգ. Ներ ասաՀահ. 429. 248. 266
— ահրհհան. 149. 154. 271. 274. 412. 415. 484–5. 557
— — — — 285. 287. 447–8. 506–507. 520
— ներհեհագ Ներհեհ գահհ. 193. 471
— ահհ Պհհհհ հայր. 528. 471
— Պհհհ, գահհեհագահ. 550–1. 444. 484
Պահրհեհ, ասրնեաս. 564
Պահրհեհ (Պհհհհհհ) ասրնեաս. 560
Պահհհհան Նահհասհ Ի Տաղասնի. 266
Պհհհհան Նահհասհ Ի Տաղասնի. 266
Պհհհհան հասհասահ Ի Տաղասնի. 266
Պհհհհան Ն. Ներհեհ Ցնկհասհեհագ. 554
— Ներհեհան, Հհեհ Ներհեհան Ցնկհասհեհագ. 554
— Ներհեհան, Ցնկհասհեհագ. 554
— Ներհեհան, Ցնկհասհեհագ. 554
— Ներհեհան,

Աստիճանաւոր Տիրացու, նշան. Վանաւորական. 471
— նշան. Տարտախ, Կրաւեղէն. 74. 271. 470. 517. 558
— նշան. Տարտախ. 272
— — Քնարգուսի. 196. 470
— Դրան նշան. 238
— նշան. Կոպտիկ. 238
— — Հարդանաչ. 164
— — Ոսկեմատիկ. 538
— — Սկրատական. 256
— Գործեր Երիցական. 74. 85. 96-97. 102. 516. 532-3
— Կրաւեղէն. 547
— Աւրհի. 517
— Վաշհական. 516. 536
— առաջնորդ Ագնեցոյ. 454
— վանահայր Միաբնեցոյն. 455
— վր. տանտրաւիրք. 545
— Հոգւոյ Խորհ Վարագոյն. 451
— Քհ. պարտաւորեալ. 518
— գործ. 107
— վր. Աղջամուղկեան, տաւորոյ Զեխ թանձի. 186
— — Պաշտու. 186
— տանէ Խորհուրդին. 287
— — Թուանշոյ. 195. 471
— Հիմնոյ տանցի. 560
— ըստիչեալ. 518
— Քհ. տանտրչ. Ի Շուգր. 437
— լոսին նշան. Տարտախ. 272
— կամ Գիւտոյ. 36
Վարդան նշան. ոք և Քաղհան. 543
— քարտան գար Զեխ թանձի. 183. 536
— Հանեան գրի. 206
Վարդանակ ք/ Խրիչ. 518
— Խարան, վիպասան. 45. 516
— մեծատախտաս, տանէ Կառնիեան. 535. 538. 539. 485. 526
— Լոգիչ. 563
— Պետրոսեցի. 508
Վարդանեան ք/ց. 508
Վերադ Հայր Կուսս. Գրոյն. 115. 547. 525
— կամ Վարիչ. տ. Կուսս. Գրոյն. 195. 512. 519. 560
— տանէ Գրանանի. 71
— տանէ Գանձեց. 76
Վերին. տրդոյտ-Հայր. 484
— տ. Դաղ Վարիչ.
— տ. Վանահ, տ. Կուսս. Գրոյն.
— տաւոց մեծատախտաս. 542. 548
— մեծատախտաս, տանէ Վանահոյ. 142. 471. 485
— Տէրտ, տ. Գաղ Վարիչ. 49. 50
— տ. Օշնի մեծատախտաս. 542. 548
— Քահանայ, տ. Մեր. Գուռնա. 73. 401
— տ. Քոռուան Գրոյն. 560
— Օրհնեաց (Աբէլ.). 192. 524
— տանէ Խորհրդարոյց. 53. 548
— Եղբ. Դրիգորեանի հիմնի. 80
— Վարիչ տանէնադպիր Գ. Լեւոնեի. 192. 485
— — գրիչ. 548
— տէր. տ. Քահանէ
— — տանէ. Գրանանի. 526
— գաղիր. 485. 517
— տրդոյտ. 560
Վարդան տարեկոչ. Լամբրոնի. 470
— — Պետրոյ. 546
— նշան. Տարտախ. 271
— Պատեհ. 102. 224
— Բարեխրատ. 149. 516
— Տէրտոյն. 102
Վեհապատմական կոչոյ. 40
Վեհրիա Քաղաք Հի. 552
Վերնիսպրանա տանէ. 241. 476. 500
Վիճակնեան գրասենք. 425
Վիշապանդ. 393
Վահանիա նահանգ Ք/ Տարան. 51. 266
— Ը. Գաղ. 356
Տալիճա քոյր Ն. Լամբրանեցոյ. 80. 443. 503
Տանս Վերի հին Կուսս. Գրոյն. 84
Տանտրաղ. 225. 226
Տանդրի Համ Տանդրան. 49. 129. 209. 248. 257. 418. 427
— Հիմնի Կոպտիկ. 471
Տանաւոյ (Իմիրի). 503
Տաւս, տ. Տէտ.
Տաճիանս Տաւսս նահանգ. 41
Տարագանաց (Ի.). 176. 237. 266
Տարհանդիան Ա. և Բ Քաղաքաց. 40
Տարիչ, տ. Քահ.
Տաւսս բնկ. 560
Տէտ Հիմնի նահանգ չ Ա. 538
Տէտ Համ Տաւսս տանէ. 503. 561
Տէ — Շտեն գահանի տանէնաց. 560
Տիգրան Բ գր. տրշտնեան. 58. 40. 349. 378. 497
— ՀԻշխանաց Գաղ Վարիչ. 49
— տանէ Գահանանաց. 53. 550
— — — Քահ Վերին. 530. 471
Տիտանի Նահ Հայի Ինհանգիան Գ. 554
Տիրատար գհիմ. Սաղ. 218
— գր. տանտրոյ Տիրերեի. 41. 530
Տիրիգի տաքիայ. 351. 444
Տղայ Վարիչ, տ. Վանիչ.
Տուտաւրի. 92. 93
Տրապիտան գոյաւ. 347
Տրդատ պատրեան. 548
Տրերանեան. 508
Տրերան. 65
Բահանան տանէ. 260. 546
Բիւրավոյ Հանապարհորդիչ. 554
Փառան. 232
Փիլոս Փիլոսոփի. 483
Փիլոսոփոս. 57. 455
Փիլոսոփոն գահանի գրչող. 548
Փիլոսոփոսին գ. Բ Քաղքին. 38. 441. 504
Փիլոսոփոս Բ Օդոսոս Քգր. Փառհոյ. 280. 349. 559
— Պետրոյ. 512
Փիլոսոփեան Նահանգի Ք Տարան. 266
Փիլոսոփոսոյ Ա. և Բ Քաղաքոյ Քաղաքան. 40
Փիլիա. 393
Փիլոս Կիլիա. 296
Փերդիանոս. 266
Փրեսորիկ Ա Շահանդան. 446-8
— Բ. տ. Վիճակի. 449. 526
— Քոյր. Աիհիկոյ. 363
Քիչաան Վանաւոյ տանէնաց. 381. 389
Քիչհաւոյ Համ Տաւսս տանէնաց. 75. 130. 174
Քիչհաւոյս Բ (Տաւոյնչոյ). 450. 507. 514
Քիչհաւոյս տ. 114. 491. 519. 555
Քիչոյն-աղոյնոյ Սահման. 536
Քիչհաւոյ. Աահ Համ Խոսիչ տանէ. 504
Քաղ քանաչների. 15. 16
Քահդրան Քգ. Գաղ Վարիչ. 400. 507
Օգոսաոս Կայսր. 50
Օձնոյ տան-Քոյրոյ. 488
Օմար տարտանի. 550
Օյոտ պահ Քահ Հայր. 529
Օշնի Քոյր. 225. 252. 298. 270-1. 287. 365. 371. 537. 538
— տ. Բ Կաստանեցի Քոյր. 539
— Գաղ, տ. Հիմնոյ Գաղ. 274. 287. 295. 340. 484. 520. 538
— — տ. Կուսս. Գրոյն, տանէ Կոտիկոսի. 493. 528. 554. 556
— Սկրատաս, Հոյր Ն. Լամբրանեցոյ. 80-2. 549
— տ. Հիմնոյ (Հիմնոյ). 504
— տ. Կուսսանեցի Լամբրանեցոյ. 483
— Հարդարոյի Օձնի Գրոյն. 538
— տ. Քիչս Գահդրանաց. 75. 485. 519
— Գահնահիմի, տանէ Լամբրանի. 46. 53. 71. 77-80. 238. 504. 572
— տանէ Նահ Հայ. 495. 484
— — Կոպտաս տոյ. 258
— Քոտի Օձնի Հարդան Ա Հիմնոյ. 193. 238
— տանէ Աահիմնոյ, մեծատախտաս. 85
— — Նաստանեցոյ. 200. 519
— — Սիոն քոյրի. 322. 472
— Նշանահանդ տարտանաս. 568. 586
— Հարդարոյի Օձնի Գրոյն. 538
— յոյն Հիմնոյ. 177
Օսման տանէ. 167
Յաճմա Խոսիչ. 171
Յակոբ գիտոյ Զաղանի (Ա). 205. 527. 545. 549
— տ. Փիլոսոփոսի.
Յիմի Ա.տոյն. 83. 505
— գ. Հիմնոյ Ա. տանէն Սիհան. 225. 382. 555
Յոյներ տարտան տաւորոյն. 454
Յոհաննէսեան Հանէ Աահիմնոյ Խոյրոյն. 496
Յուլը կամ Յուլ. 428
Յունդիհոս Myre անհնակոյ. 485.

Յ Ա Ն Կ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Աբրաոն. Հանրաճանաչ ուխտաշտագիր յոյն (60 Կ. Փան. 25 Յ. Քրիս.). — Strabo

Անուանէ. Բառագիրք յոյն և լատին Աշխարհագրութեան. — Will. Smith, Dictionary of Greek and Roman Geography, in two volumes. *London*, 1854-57.

Անդրէաս. Հնութագրութիւն, կամ Ընդհանրական Աշխարհագրութիւն բաղդատական. Հատոր Ը-Թ. Ritter, Erdkunde, oder Allgemeine vergleichende Geographie, XIX Theil. *Berlin*, 1859.

Գերբերդ. Դասագիրք Հին Աշխարհագրութեան. — H. Kiepert, Lehrbuch der Alten Geographie. *Berlin*, 1878.

Ռուսեգեր. Հնութագրական ուշագրոյց Տաւրոսի և մերձ-ձայոց վայրաց. — Russeger, Geognostische Karte des Taurus und seine Nebezweige in den Paschalik Adana und Marasch, nebst den angrenzenden Theile des Paschalikes von Aleppo. *Wien*, 1842.

Բօլ-Լիւկաս (Պօտո-Վաղաս, ծն. 1664†1737). Հիմն. Ուղեւորութիւնք յատնական Թուրքաստան. — Paul Lucas, Voyage dans la Grèce, Asie-Mineure, la Macédonie et l'Afrique. *Amsterdam*, 1712.

— Voyage fait en 1714 dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte. 3 vol. *Rouen*. 1744.

Պօճըրդ. Գաղատիա. — Francis Beaufort, Karamania, or, a Brief description of the South coast of Asia Minor. *London*, 1817.

Պրուսա. Աւրիճ եւ փոքր Ասիա. — Briano Giorgio, La Siria e l'Asia Minore, illustrate. *Torino*, 1841.

Չիհաթչէֆ Պետրոս. Աշխարհագրութիւն փոքր Ասիոյ. — Tschihatscheff Pierre, Asie-Mineure; Description Physique, Statistique et Archéologique de cette contrée. 4 vol. *Paris*, 1853-1860.

— Նոյնի. Հնաշխարհագրական Քննութիւն Ուրհայ եւ Հայոց. — Tschihatscheff, Réisen in Klein-Asien und Armenien, 1847-1863. Itineraro redigirt und mit einer neuen Construction der Karte von Kleinasien begleitet von Kiepert. *Gotha*, 1867.

— Itinerar der Kleinasiatischen Reise im Jahre 1858, von Herrn Verfasser durch Herrn C. Ritter mitgetheilt, mit Anmerkungen und Karte von H. Kiepert. *Berlin*, 1859.

Պուրքէ. Թեմատիք, կամ Կիլիկիա և Վարդքեն. — Burckhardt Barker Will., Lares and Penates, or, Cilicia and its Governors. Edited by William Francis Ainsworth. *London*, 1853.

Լանգլուա. Ուղեւորութիւն ի Կիլիկիա. — Victor Langlois, Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus, exécuté pendant les années 1852-3. *Paris*, 1861.

Պելճիոսոզա Տիկին. Փոքր Ասիա և Սուրիք. — Belgiojoso (la Princesse), Asie Mineure et Syrie. *Paris*, 1861 (Deuxième édition).

Լ.ու Բօլ (Լեւան-Պօղաս). Ուղեւորք Հանապարհորդութեան յոյնլեզույ կողմանս. — Léon Paul, Journal de Voyage. Italie, Égypte, Judée, Samarie, Galilée, Syrie, Tarsus Cilicien, Archipel grec. *Paris*, 1865.

Յանգի եւ Մանդրոս. Հանապարհորդութիւն ի Կիլիկիա. — Favre C. et Mandrot B., Voyage en Cilicie. *Paris*, 1878.

— La Cilicie. (Article inséré dans la *Revue Britannique*), 1879.

Կուրտիվրոն. Արեւելակողմեայ Միջերկրական ծովու. — M. de Courtivron, Bassin oriental de la Mer Méditerranée. I.ere partie: Rhodes, Chypre, Caramanie et Syrie. Traduit du Mediterranean Pilot. *Paris*, 1880.

Տեվիս. Կեանք յ'ասիական Թուրքիա. — Rd. D.E. Davis, Life in Asiatic Turkey. A Journal of Travel in Cilicia Pedias and Trachæa, Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia. *London*, 1879.

Կոլիգնոն. Յուշագրութիւնք ուղեւորութեան ի փոքր Ասիա. — Colignon Maxime, Notes d'un Voyage en Asie-Mineure (1876). (*Revue des Deux Mondes*, Tome XXXVII-VIII. Livraisons I et IV), 1880.

Համիլտէն. Հետազօտութիւնք ի փոքր Ասիա, ի Պոնտոս և ի Հայս. — J. Hamilton William, Researches in Asia Minor, Pontus and Arm-

nin, with some account of their antiquities and geology. 2 vol. *London*, 1842.

Լորտէ· Ասորւոց երկիր յայժմեան (1875-78). — Lortet, La Syrie d'aujourd'hui, (*Le Tour du Monde*, 1880-1883).

Իջմարէր և Շապէ· Ճանապարհագրութիւն Արեւելից. — Ad. Chayet et Isambert, Itinéraire ... de l'Orient. Tome 3e. Syrie, Palestine, comprenant le Sinaï, l'Arabie Pétrée et la Cilicie. *Paris*, 1882.

Մարմիէ· Ճանապարհք Ամանոսի. — G. Marmier, Les Routes de l'Amanus. (8 pages). *Mâcon*.

Վիլսըն· Բնական և պատմական աշխարհագրութիւն Փոքր Ասիոյ. — Ch. W. Wilson, Colonel, Notes on the physical and historical Geography of Asia Minor, made during Journays in 1879-1882. (Proceedings of the Roy. Geog. Society). *London*, 1884.

Էտհեմ Մեհէմմէդ· Ճանապարհագրութիւն Պոլսոյ մինչեւ ի Մէկքէ (1682). — Mehemmed Edib ben Mehemmed, Itinéraire de Constantinople à la Mecque; Extrait de l'ouvrage turc intitulé Kitab menassik el-Hadj. Traduit par M. Bianchi. 1816-7.

Էյնսուըրս· Ճանապարհորդութիւն ի Փոքր Ասիա և ի Հայս. — Ainsworth F., Travels and Researches in Asia Minor, Armenia. *London*, 1841.

Թեշեն· Յուշարձանք Փոքր Ասիոյ, գեղարուեստք, հիւսուածոյքն, եւ այլն. — Ch. Texier, Description de l'Asie-Mineure. Beaux arts, monuments historiques, plans et topographies des cités antiques. 3 tomes, avec 241 planches. *Paris*, 1839-1849.

Մոլտկէ· Թուղթք զերայ Թուրքիոյ, յամն 1835-9. — Von Moltke, Briefe über Zustande und Begebenheiten in der Turkei, aus den Jahren 1835 bis 1839. *Berlin*, 1841.

Հաւաքումն Արեւմտեան և Արեւելեան Պատմչաց Խաչակրաց. Recueil des Historiens des Croisades:

— Historiens Occidentaux. Tomes I-III. *Paris*, 1844-66.

— Historiens Orientaux. Tomes I. II. 1869-72.

Իննովկոնտացւոյ Գ. Գործք եւ Թուղթք. — Gesta et Epistolæ Innocentii III. (*Migne*, Patrologie, Tom. CCXIV-VII.)

Լեւոնտրոս Երիտկաց Սեղանաւոր· Ճշգրիտ գրութիւն ճանապարհին ի Հալէպ, յամի 1586. — Relazione di quanto ha trattato il Vescovo di Sidonia (Leonardo), nella sua Missione in Oriente, data alla Santità di N. S. Sisto V. alli 17 aprile, 1587.

Վայլ· Պատմութիւն Աբպասեան խալիփայից Եգիպտոսի. — Weil D. Gustav, Geschichte des Abbasiden Chalifats in Egypten. — *Stuttgart*, 1860-2.

Մաս-Լաթրի· Պատմութիւն Կիպրոս կղզւոյ. — De Mas Latrie Comte Louis, Histoire de l'Ile de Chypre. 3 Vol. *Paris*, 1852-1861.

Դիւանք Լատին Արեւելից. — Archives de l'Orient Latin, publiées sous le patronage de la Société de l'Orient Latin. Tomes I et II. *Paris*, 1881. 1884.

Ռէյ· Գաղթ գաղթականութիւնք Լատին. — E. Rey, Les Colonies Franques de Syrie. *Paris*, 1883.

Հայս· Պատմութիւն Վաճառականութեան Արեւելից. — Heyd V. Wilhelm, Geschichte des Levantehandels in Mittelalter. *Stuttgart*, 1879.

Մաձձիորի· Ասորւոց քաղաք Փոքր Ասիոյ. — Maggiore Nicolò (Sacerdote), Adana città dell'Asia Minore. Monografia. — *Palermo*, 1842.

Ռոտէ· Լեւոն Բ (Ա). — Rhode Theodor, König Leon II von Kleinarmenien. Inaugural Dissertation. *Göttingen*, 1869.

Շուխպա· Տեղեկութիւն քաղքենկրութեանց (Բրընձի). — Schubach, Besondere und bisher grössentheils unbekannt gebliebene Nachricht von Rupino, welchen Kaiser Otto IV zum Könige von Armenien gemacht hat. (*Hanoversche Gelehrte Anzeigen*), 1852.

Պերալ· Կապարաշատք լերանց Կիլիկիոյ. — Beral M. E., Notes sur les Mines de Plomb argentifère et non argentifère de Bulgar-dag-mahden, Kulek-mahden et Bereketly; Extraites d'un Rapport adressé au gouvernement Ottoman, à la suite d'une mission accomplie dans le Taurus Cilicien, pendant l'été de 1864. *Constantinople*, 1866.

Քոչի· Ուղեւորութիւն ի Կիլիկիան Տաւրոս. — Kotschy D. Theodor, Reise in den Cilicishen Taurus über Tarsus. *Gotha*, 1858.

Պուասիէ· Ծաղկաբանութիւն Արեւելից. — Boissier Edmond, Flora Orientalis: sive Enumeratio Plantarum in Oriente, a Grecia et Ægypto ad Indiæ fines. *Genevæ et Basileæ*, 1866-1884.

Պուտկովսկի· Բառգիրք դրամագիտական. — Boutkowski Alexandre, Dictionnaire Numismatique. *Leipzig*, 1877-1884.

Շլումպէրժէյէ· Դրամագլխաբանութիւն Լատին Արեւելից. — Schlumberger Gustave, Numismatique de l'Orient Latin. *Paris*, 1878.

— Կնիք. Սիգիլագրութիւն Բիւզանդական կայսրութեան. — Schlumberger, Sigillographie de l'Empire Byzantin. *Paris*, 1884.

ՑԱՆԿ

ԵԻ ԳԼԽԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՆԻՒԹՈՑ ԲԱՆԻՑ

Յառաջաբան. Ե —

1 Միջոցառ կամ Կիլիկիա. Երկիր. Սահմանք 1

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

2 Լերինք. Կապանք. Դրունք 2

3 — Աշխարհագրա և Սմանա 4

4 Բաշխարաչափութիւնք 6

5 Լիճք 6

6 Տարափական կազմուած. Բուժոյք. Հալածոյք 7

7 Գետք 10

8 Բերք բուսականք 13

9 Բուսագրական Գահոյճ Կիլիկիոյ. (Գրուագ Ա) 18

10 Կենդանիք 29

11 Կիմայ 33

ՎԱՂԱՓԱՌԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

12 Բնակիչք. Ազգք 35

13 Վիճակք և գաւառք 37

14 Կիլիկիացւոյ գան գաղթութիւն Թաբինեանց 38

15 Դատաստանք Կիլիկիոյ ի Հայոց. (Գրուագ Բ) 42

16 Աշուղ և ժամիկք Հայկական Կիլիկիոյ 59

17 Հայկական գաւառք 69

18 Բերդաքաղք 62

19 Թեմք եկեղեցականք 65

20 Վանորայք 66

Ա. ԼԵՌՆԱՅԻՆ ԿԻԼԻԿԻԱ ԿԱՄ ԳԱՒԱՌ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

21 Լեառնային Կիլիկիա. — Ուրլա. Ալտայ 69

22 Ջանդարլի գաղթ. Պապևանձ. Միրաս Գանզաւտայ 70

23 Մարճ վանք 74

24 Ս. Փրիկէ վ. — Կաստաղիճ Պայլ, Աղբաշէնայր 74

25 Իմանայ. Լամբրոն և տեղագիր Հեթմեանք 76

26 Ս. Կիրակէ Լամբրոնեցի. (Գրուագ Գ) 86

27 Լամբրոն. Քաղաքի ազգագիր. Լամբրն լեառն 95

28 Սկեւռայ վանք 97

29 Սկեւռացիք, Գերեզման, Մխիթար, և այլն 99

30 Գերեզ Սկեւռացի և գրուածք նոր. Մոմիկս 102

31 Արքայական Սկեւռայ. Կաստաղիճ Բ կիզ. (Գրուագ Գ) 107

32 Ապրա վ. — Ս. Գեւորգ վ. — Ջվախրա, և այլն 113

33 Լուգայ բերդ. — Նախասա բերդ 114

34 Գետաձոր ՃԻՆՇԵՆԼԻՄ տէրեան. Յեզերք. Տաճկաց բերդ. — Գաղա-Գաթաւ կամուրջ 115

35 Կիւզեան ամրանք և Ջրվէժ. Պեշիկտաշ Տիկին 116

36 Քէրքիվիլի գետաձոր. Գանձէ գղեակ 118

37 Քանուէրի գետաձոր. — Բոյազ 120

38 Կռակուժայ գետաձոր. — Պահանք Կիլիկիոյ 122

39 Կռկպան. — Խրանք Կիլիկիոյ 123

40 Պատմական դէպք Կռկպայ. — Ներք Ս. Խաչատայ բնդ Կռկպանս Կիլիկիոյ 129

41 Հաճիրք արեւմտեան Ագրասի. Աշնայ. Աճգաւշեի բերդ 131

42 Գազանգաս. Ձաճամ բերդ. — Գերագաս-Ջազրա գետ. Թաթիա-քէօփրիւ 132

43 Ջերմուխտաբ. Ջիխան. — Խան. — Էրեանաս գետ. Գաւրատ — Տատէն կապարաշատ 134

44 Գերագաս գետ և գետ. — Ուլու. — Գըչար 137

45 Ջորտիոր Գերդ-կէշիտ. — Գետաստեղագիծ 138

46 Ջորտիոր Գերգան. Լերինք. ԳիրքէքՔիլի ատան և մեռագք. — Ինճիվանք 139

47 Ջորտիոր Նահէմիէ. Գան-մատէն. Գազագ-սէրբ. սիճեա 140

48 Սահմանք Աւատոյ լերանց. Գերատեան օդում 140

49 Մոյնուն վիճակ և բերդ. — Գարա Մուսի 141

50 Գաներ վ. և գետ. — Ջոխճանեան Ագրակերդայր 144

51 Բաթմրդեղ վիճակ և բերդ 147

52 Պղտրատանց օտան. — Խոյնար. Լեռնիկայ 149

53 Խորին Աշատաւան. — Գիրներ կամ Գերներ վ. 151

54 Սկիներ վանք և վանականք. — Հակատա գաւառ. Գարատղեղոց 153

55 Ջորդն Ս. Թորոս վ. — Թէրքիմ. — * Քնարերգ 156

56 Կապուտաւ բերդ 157

Մխիթարեանց Աստան.

57 Ջորտիոռիս Գամանդեանց և Սատան. Յատաչ 158

58 Գետաշխարհ Սատանի. Կէօրմէճ (Կատմպոլոյ). Բարտանք Քէլմէկի. Գէլէն. Կանիշէն 160

59 Վանիկոյ բերդ 161

60 Կատարդան վանք. Կարմիր լեառն. — Գետագ 163

61 Հաճին. — Ս. Ցակոբ վանք 164

62 Քազան օգում և այլ տանիք 166

63 Կիպտատաս. Կեդրոսափոխ. Զինիվար. Լեռնէրան 167

Թիւռնիք Գաձուն Կիլիկիոյ.

64 Տիւռնս գաւառ. – Նիկոփ. Աղտատիս. Փօռ. 170
65 Տիւռնս քաղաք 172
66 Աղանի (Հէթանիա) 173
67 Աւաշմանք Տիւռնոյ. – Ռիւբիւռաս. Խարիզ 175
68 Մանգաս բերդ. Աղրատանք Ա. Հէռմոյ 177

Լեանաւոյիտք Ջահան գետոյ.

69 Կապան գաւառ. գետք 179
70 Ա. Ջերան. Գրիս լեառն և բոյսք 180
71 — Ուչիփ. Ս. Սաթեփանոս Ուխեցի 183
72 — Քաղաքական դէպք 187
73 — Ազգութիւն Լէան Բոլի՛ն Ջերման 188
74 Բ. Կապան բերդ 191
75 Գ. Ցանօս – Կանդի. – Հանձի՛ բերդ 192
76 Ընկուզաւոր. Դաւիթական. Մեծքար վանք. Խաչիճ. Մաղաս Խաչ. Սնապ 194

Բ. ԴԱՇՏԱՅՈՑ ԿԱՂԱՒՆ 198

Ա. Գետառոյիտ Ջահանոյ.

Ա. Ազատումն Ջահանոյ տիկնէ ցՊետրոս.
77 Գաթաի-Ջիւղաւորիք. – Անուանի բերդ. – Սեհեռնի կոչ 199
78 Աւաշմանք Ակռաւոյ. – Գետաւոյ բերդ 201
79 Մերկոյ Գաթա-պապարի և Մարտոյ 202
80 Բ. Ջահանգոյնի Ջահանոյ. – Թիլ Հասիրնոյ 204
81 Հասուռ բերդ. – Հաթան 206
82 Սարտանդիկաք կամ Սարտան. – Բաժանն Տէրտէռեան ասպետաց 209
83 Ումանիք. – Թօփրագ-գոլ ք. Ջարտագ ք. Գաղչէ, և այլ գետք 210
84 Ախ, վիճակ և քաղաք 211
85 — Շինուածք. Դարպաս. Բերդ. Կաթողիկոսարան, և այլն 215
86 — Կաթողիկոսանք. Աշդանք. Լուսիակապք 218
87 — Եկեղեցիք 222
88 — Դպրութիւն. Լեզուոյ առանձն 223
89 — Գաւառական դէպք 225
90 Աւաշմանք Սոպ 229
91 Դպրապրի վանք 230
92 — Եկեղեցիք. Աստղորդք. – Սարգիս Պիծակ 233
93 Ծուպրիս 236
94 — Աստղորդք. — Գիրկոր Ջնաւորեցի 241
95 Աւաշմանք Ջնազարայոյ 244
96 Բաժանական վիճակ. – Հէսթէ-Նար լեառն 245
97 Բաժանական քաղաք 247
98 Շահի-մարան բերդ. – Կապաս 251
99 Աղբակայրի վանք 252
100 Աւաշմանք Բաժանոյ 254

Բ. Գետառոյիտ Սարաի.

101 Ծոռնս 256
102 Աւաշմանք Աստոյ, և գետք 259

Գ. Սատրին Հոմիտ Կիւղեսոյ.

103 Տարան. պատմական գետք 263
104 — Շինուածք 267
105 — Հայկականչխատակք. Եկեղեցիք. Նշաք. 269
106 Աւաշմանք Տարանի. – Բազատկրեներ. – Գաւազարոյ բերդ 275
107 Երթեղնա. – Ռուսականք 276

Գ. ՔԱՐԶԱՅՆ ԿԱՂԱՒՆ

108 Քնագրութիւն Քարզային Կիլիկիոյ 279

109 Ա. Գետառոյիտ Կաթուղիկոսաց 280

110 Ա. Մինեփիա 282
111 Աւաշմանք Մեկուփիոյ 285
112 Կաւազարեա բերդ և տեղքն. – Նորբերդ 286
113 Բ. Ցարքզուվոց եւ Մաղ 287
114 Աւաշմանք Քաղոց. Մազմա ք. Գաղէազարիա 288
115 Գ. Լյամնիկ 289
116 — Աւաշմանքն. Վէռաիփ. Վէս. Ջերմի 291

117 Բ. Լարաւնաս – Գալատաեան 292

118 Թագաւորանք. — Աթաբեն բերդ 293
119 Կխաղաս. – Գերքէ. – Խաղաս 296

Գ. ԶՈՂՈՑ ԿԱՂԱՒՆ

120 Քնագրութիւն Զողանի Կիլիկիոյ. Մրճաղաքիր Զողիգերաց Հայոց 299

Ա. Զրեւտեան Տոհմիտունք.

121 Ա. Գոմերիդիա 302
122 Ջռատրա. Տատէն. — Բաւականք 303
123 Լաստա. Մազիքաս. Երբիլեան գետ. Աղտէնդաս. Միկէ, և այլն 305
124 Ռաճաղաձոր. Ձաքա. Լեւկոթէա. Աձաքեան 309
125 Բ. Ձիտարի Մեր Աստուած. Կատակեսեան– Ձապա-Կապեռաս 311
126 Լագեան. Մեհեդրա. Սերինտ. Բաւասպէ. 316
127 Կապադեան Ձօռիք. Կապա. – Քարապրաս. Ալեմեռա 318
128 Ղազիզաս. Մեխախա. Սիկու բերդ. — Գեղձիմեան. Ակենդեղիա 322
129 Ջեմիռասեան. Գրամիջայ. Սարգեան. Հոլիա 325
130 Ձեմանոթ բերդաքաղ. Կապադ, Կամա, Կապա, Սինիա, և այլն 327

131 Բ. Մխիթի կամ Տարսոնի Տոհմախումբ.

132 Ա. Վարչագ վիճակ. Պեկիփ. Գաւանեան բերդ. Փերձէմպէ. Բերգիկ 329
133 Կոռիկոս. Քարպերք, քարպէր, բերդք 332
134 — Պատմական դէպք. Ցնորք Կոռիկոսի. — Հեթում Պաստիլ 336
135 Եղեռան. Լամեռ. Ղէազարիա. Ալիսաւաս. Գանձիտէլի 344
136 Սպէր-Գոմիգէազարիա 348
137 Բ. Զոռիգերք Տարանի. – Մեգարաս. Մալիս 351

138 Գ. Ալտրատ Հայոց Մեծոյ. Ցամ Հայոց. Գաւառք 355
139 Ա. Երկիրս գաւառ. Ա.յաս. Հին պատմութիւն 356
140 Ա.յաս. Շէնք. Վաճառականք Կէնուազիք, Վենետիկ, Մինիպեացիք, և այլք 360
141 — Արքունի ապարանք. Դարպաս (տաճար) 366
142 — Բանտաւան. Կարասանք. (Դիտագ ն) 367
143 — Վաճառք 369
144 — Ձափք և կշիռք 373
145 — Գեամբ Հայոց Կիլիկիոյ 378
146 — Ազգէ Նեմեց. Բառք 386
147 — Պատմական դէպք 389
148 — Քիւաառնք առ Լեւոնեանոյ թագաւորս 393
149 Թոքզոյ Բոլի. — Ա.ճանապարհ գրանք. Գետագոլաց. Գարսակլաս 395
150 Խաւս. Հակառաւանդին. Վերնագրիս. Բազդաքինս պատերազմանք. Մաճի 397
151 Բ. Ձիկր գաւառ. — Սեաւ Լերինք. Բռնաւորք հզգիանցս 403
152 Վանորայք Սեաւ Լերին 405
153 Ձիկր. Նղիր բերդ և տեղիքն 411
154 Գայաս. Մերկոզ 413
155 Ազգաանդրեասկ. — Գերանք Կիլիկիոյ – Ասորւոց. Ազգ-Քրիստոնէից. Գաւառն (Portella) 416
156 Գիլան. — Գերանք Աղարոյ 419
157 Գաւազանաւ. Գանձի՛ նահապետական. Ազիր, Աւան, և այլն, վիճակք 422
158 Գ. Հասան գաւառ. — Գաւառ Աշտիպոյ. Գազրաս. Գաղրասոյ. Շիհ 425
159 Կաւասի կամ Կասան բերդ. — Գիհոմ. Ազատաբաս 427
160 Հասան. — Գեղիան. — Սեւասի. — Ռնաս-խանձիր. — Վանորայք 428

ԼԵՒՈՆ ՄԵՆԱԳՈՐԻ

Քաղաքական գործունէութիւն. 435
Ա. Դիրայոյ. — 1. Քաղաքական դիրք Լեւոնի. — 2. Գաղտագաւոքներն. — 3. Ռեւոնիներէք. — 4. Ա.ռաքին պատերազմանք. Ազգասպանութիւն և սպանութիւն Թագաւորոյ. — 5. Ա.ռաջին խնդիրք և Լեւոն. Ա.ռաքին Գանձկաւոյ և Լուսաոյ. — 6. Ա.րշաւանք Սպաշէ՛սպահի՛ ի՛ աղշխանս Ռուբինոյ, զգօն նուաճէ Լեւոն. 437
Բ. 1. Գաւառս Գ. Խաչէրոյ. Փերաբրիկ Ա.կիպոս. — 2. Ա.ճ՛ սպաս. Խորհուրդ Բագատրունեաց Լեւոնի. 3. Ջնանդիանոյ Լեւոնի և գաղնակցել ընդ Խաչակիրս. 4. Ա.պատհասումն և Լեւոն. 445
Գ. 1. Գաւառանութիւն և ընդարձակ Ընդհանուր Ա.ծքագոյ. — 2. Հարկերանութիւն Լեւոնի ընդ Ա.ռեմեանոյց և ընդ Ա.ռաքեաց. — 3. Քաղաքագործութիւն ընդ ազգային և ընդ ոտիսի եկեղեցւոյն. — 4. Կնճռաւ Լամբրոնեցի և Լեւոն. 453
Դ. 1. Քաղաքագործութիւն Լեւոնի. — 2. Քաղաքական դիրքն ի կողմանէ Ցուռաց, և խնդիր միացեալեան եկեղեցւոյ. — 3. Միաբանութիւն ընդ եկեղեցւոյ Հռոմայ. — 4. Միջազգային քագատրաց-ամուրքն Լեռնի, և Կարգ արշաւանաց. — 5. Հանգէս Ջրօրհնեաց ի՛ 1212 ամի. 463
Ե. 1. Կոնստանդինն վասն Քագքենեալեանն. — 2. Ինքնակենսագրա Գ. և Լեւոն. — 3. Բարձեալ քաղաքագործեան Լեւոնի. — 4. Դիտմ Հակիական. — 5. Պատանեաց և Ջնաւորք. — 6. Դաւիթ վանականական-քեանն ընդ Աբեւմտեացս. 477
Զ. Միաբնական խնդիրն. Լեւոն պատրաստէ և իշխանացանակ դիւանն-Ռեւմունք. 490
Է. 1. Նշանակ Լեւոնի գաղգային ստգա. — Հնքնամբ ա.ծքագործ. — 2. Քաղհանգէս և կաթողիկոս. — 3 Կռւտագործանութիւնք. — 4. Ջգաթրէ Պատգամք և Լեւոն. — 5. Ռեքրտանի Քագաշնոյն, և կին երկրորդ ածել Լեւոնի. — 6. Քաղքն-Ռեւմանոյ կարգի Ժամանգ Լեւոնի. — 7. Քաղհանգէս Գրիմն Քագատր Երբատագրի վերայ Լեւոնի. 504
Ը. 1. Ցնծանդ Ջազգիի և կարգիչ Ժառանգ Քագատրութեան. — 2. Ռեռանք Լեւոնի ի՛ պաշտպանութիւն երկրին. — 3. Գաշտրանեն կազան բերդի ի՛ ատրանէն Խրնեանի. գերութիւն և գերեվարութիւն իշխանացն. Վերջին հաշտատարութիւն Լեւոնի. — 4. Միջտանի Քագրերի. 512։ — (Գրականութիւն և գրագրութիւն Սիսատանագրց. Ծատ.) 512
Թ. 1. Հիւանդութիւն Լեւոնի և մահ. — 2. Քաղաքին. — 3. Ա.ինկատագ Քագին. — 4. Բնատրութիւն փերքագրական Ա.ինքնագրոց, փետրանդրն ի՛ Ջազգէ, և միջ-ժամն. փախանակ նգաս Հռոմայ որգի Կաւատանդնի Պալի փետրանդ և Քագատրէ. — 5. Վերատեսութիւն ի՛ Լեւոն, և տատրա գործոց նորին. 523

ՑԱՒԵԼՈՒԱԾ ԵՒ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Ջահան գետ. – Մաթեոս գետ. – Ալեմանք և ջգրք. — Կռպիտայրք Կիլիկիոյ. Գետոյ Մերձ. — Բուրեն Ա. — Բազատրաստ. 531. — Գաղտ Լեւոն — Գոգաս Բ. — Մարտոյ տաճիճ. — Երբրդրոյք ընդ Կիլիկիոյ — Լամրոնն. Ընդն Լամրոնենգի. Ազգէս Ա.ղտրոնգի. — Ռեռնգանս Գոյներ Երբիլոյց. — Միմիքար Ռեռնագրի. — Գետոյ Ռեռնագրի. 532. — Ռեռնագոյ գծնոյ տիսբանգր. 533. — Կռատատան Ռեռնագոյ. — Ջրկռնոյց. — Լուտոյ բերդ. — Նեղագրք ազգիկ Ա. Խաչագրոյ. — Գաղանգոն. — Գռատատիագրեր. — Վանգեր. — Գռատ բերքոր. 533. – Բաղրեկոնք. – Գաղնեք. 533. — Մարտերգան գարագաչեան ի՛ Գաղնեք. — Կռատանեայ բերդ. — Խռչատոյոյ ատեագատ ի՛ ազշխանս Խոյնէրրերդի. — Լեւոնեան բերդ. — Խորին ատեագատ. — Մեծ Շուր և Քեչերբերդ է. — Գաղտն Գոգաս Ա. (Խոշ). 534. — Ա.ինեներ գանգ և գռատատագրեր. — Ռեռնագրի. — Ռեռնագրի. — Ռեռնագրի

բաժած և այլ ինչ բայս ՚ի Զնիման. — Զնիման. 536. — Դիտնական վարգապետք ՚ի ժ.Զ դար. — Թագք Զնիմանի, Ս. Քակոր եկեղեցի. — Յաղաս. — Շեպիրկի. — Պենջար. — Պայլա վանք որ և Զնիմայրիլի վանք. 537. — Պոան. — Թիլ. — Համան. — Կոմաս. — Սիս. Բնաւականք. Աշխարհն. Թիւ բնակչաց ՚ի Տեսիլ. Պարտէզ. 538. — Պարզաման և ապեակք չինուածք. Հիանալի գանձք, Պռոնասաման, և այլն. Գիտնական վարգապետք ՚ի ժ.Զ դար. Աշխատք. 539. — Եկեղեցիք. 540. — Գար. քարտ ազգաց յարքունիս Սիսահանայ. — Կառաւորին գ. Քաղաքաց, և գաւառականացն առ Սաս. 541. — Դէպք Լիպարտի, և այլն. — Եղիպատցի Կատարիչք Սայ. 542. — Կարգ Քաղաքացոյց Սայ. 543. — Քահանայք գ. Կառավարչին. — Կիան և վերջին Քաղաքաց. — Մելիք Լամիր. 544. — Շահ-Աւազ և. և Սայ դէպք. 545. — Ասաւոնի տալի բանասեր. — Պետապի վանք. — Թորա փիլիսոփայ. — Փոս անապատ. — Քաղաքաց. — Գազրվիկ. 545. — Ջղտկանք ՚ի Հէպէյ-Կարթ. — Մոխ. — Հնիման գրիչ. — Կամարըն. — Աղբեր եազիսի գաշտ. — Շահի-տաղն (Շահ-Աչքատն). — Աղբակաղնի վ. — Կառնու և տերացն Ծանուցանելիք. — Գանիլ. — Տարաձի պատգարձն Խոնարհական. 546. — Կամատաւա-Թաւնաքարայ. — Աստպան. — Ներանգք Սիոնկերիմոյ Լծորձուածոյ. — Կրակաս. — Զնքմաղիրք վանք և Գաղաստան. Վտրտակոտ Քահոր, Սոսիփանոս Պռոնցէ. — Բնբղիան բերդ. — Քահոր Թագաւոր մանկանատանեալ. Վահանական Գիներազի. — Թագւորի գրամ. 547. — (Անուս Գաղան) Գազարպատ. — Կապան Քաղաց. — Գաղրաս. — Աղաս. — Օրինակ երգման Լեռնին Ա. ՚ի Քաղաքիրէն. — Աւազ Զաւչք. — Գաղաստանաց գերք Լեռնի. — Խրանաց խրան. — Քարափարք. — Տղայս Գազբանիս. — Տեսեր պարի. — Հնիման ի գրաքաէր. 548. — Յիլիպ վերայ Զաղչի. — Լրտպատած գերք պատմութեան Լեռնի Սիսի. 549.

ՅԱՆԿ ՊԱՏԿԵՐԱՑ

Անձանց, Տեղեաց, Դիւաց, Բառից, Նմանագրութեանց, եւ այլն.

1 Քաղաքեալ ստորէք ՚ի կողմանս Կաւիլիայ 8
2 Էանար, վիճ Տրապոն 10
3 Յազկանի 13
4 Թէղագր Քաղի բազաւան 16
5 Յազկան ազգասէրք 17
6 Յաւրինակ ցանձն 20
7 Կոմճ գեղանի 21
* Յաղագս բարձանց և բառից Գաղանց Կաւիլիայ 25
8 Մաքի վայրի 30
9 Յոյ Գաղանիների 31
10 Թիլիեան Panorpa Coa 33
11 Կնանիչք Տարտակ 36
12 Կիլիկիա նահանգ. Հին քաղցակ Քրիստոն 42
13 Աղգագրական Նաւթերեանց 45
14 Տարեմուտիա Քաղաքաց Կիլիկիոյ 67
15 Աչխարհագրոյց Հին Կիլիկիոյ 68
* Պատմութ Պաղեստն բերդի (առ. 71 էջ)
Զեռնադիր Սմիրնայ Գանգատարդի 71. 72
* Գրիչք Կիլիկիոյ եւ Հոմիրոս Կիւրնեաց (առ. 77 էջ)
16 Եկեղեցի ասերակ ՚ի Պատաղ 77
17 Լամբրոն բերդ 78
18 Հոմրոյ Լամբրոնի 80
Վկայք Ախիերեանի գրեալ վասն Օշնի Լամբրոնեցւոյ (Նահանգով) 82
Աչխատան Սկիւտայ Ս. Նիբոլոսի եւ Հիմն Լամբրոնեցւոց (Նահանգով) 83
* Նորմինեցոյ խոսան նզոն ստացագրի (առ. 85 էջ)
Զեռնադիր Նիբոլոսի Լամբրոնեցւոյ (՚ի գիրս Կիւրզի Պատրոնեանց) ՚ի ՌԻԳ, 87
— — ՚ի Հայոցագրաց ստեղծագոյ Նիբոլսի, ՚ի Քաղի ՌԻԳ, 88
— — ՚ի Թղթի Ս. Գրիգորի 92
19 Գրութք գրչերի Լամբրոնի 96
20 Աղաչանագիրք Ն. Լամբրոնեցւոյ գրեալ հետ Գրամանաց 99
* Արքեպան Սկիւտայ (առ. 107 էջ) 107
21 — Գեղան Նորին 107
22 — Քեռնդակագրակիր Ս. Վարգանայ 110
23 — Քեռնդակագրակիր Ք. Հիմնի 111
24 Զեռնադիր Ն. Լամբր. ՚ի Նոր կանգրաքիր 112
25 Զրիվեր Կիւրնեաց 116
26 Հին չիրատ ՚ի Պաղատիր գերդ 119
27 Կապան (Ագանի) ստեղանակ 120
28 Լաղրիոն 123
29 Կապան Կամկանոյ 124
30 Յաստանեն Կաղիլոյ բերդի 126
31 Ստեպան 131
32 Ագերակ եկեղեցի Յաստեպան 135
33 Աղանգաղեցոյ Յաստեպան 136
Զեռնադիր Յամհանեան Աղքատներոց 145
Խոհրոս Մեծին Գանգոյ, գրեալ յամի 1299 ՚ի Քաղաք գրեանի 149
Հաստատագիր Ալ Կառաւորեալ կաթողիկոսի, յամի 1244, յաստեպանի Ագրիքսանդ ոստիկ 150
34 Շարժական գրեալ յամի 1325, ՚ի փերձեր վանս 152
35 Պատոյ գրեալ յամի 1336, յԱկներ վանս 155
Նահանգով գրչութեան յամի 1279, ՚ի Ս. Թորոս Զաթոյ վանս 156
36 Շահագրամ փախտակ 159
37 Քեռնադիրք Քառաց ՚ի Քերմիզ քերթս 161
38 Հաճին 165
39 Պատոյ գրեալ յամի 1332, յԱղներան 168
40 Եկեղեցի ասերակ յԱճապրան 169
41 Շերիմ Յոհննոյ Յոհաննէ սերբ ՚ի Նիկոպ 171
42 Յաստեպան Գաղա-պատճառ լերին 174
43 Պատկերագործակ Յոպրիկ 177
44 Զնքմանցի 183
45 Գիրք Զեռնադրութեան գրեալ ՚ի Զնիման 185
46 Շարականն գրեալ յամի 1578, ՚ի Ջըրանաս. 193
47 Հաճնի բերդ 195
48 Վկայագ Լանկուս 197
49 Պատրաստիրք գրեալ յամի 1336 ՚ի Պայլոյ վանս 201
50 Զեռնադիր Քահոյ Նիկոլի, ՚ի նին մատենի 201
51 Պատոյ գրեալ յամի 1338 ՚ի Ս. Յաստեպան վ. 203
* Պատճագիր Սմիրնայ տեսան Պատրաստիրքի ընդ Տեսաստեան ստացագոյ (առ. 210 էջ)
52 Սիս մայրագաղաք Հայոց Կիլիկիոյ 212
53 — Բերդ և վանք, (լուսանկար) 213
— Կոյն, գեղեցկագին լուսով (առ. 215 էջ)
54 — Կոյն, յամի գրամ Ք Կառաւորելի 216
— — Կոյն, լուսանկար 217
55 Հիմամ Ա, լուս պատկերագ գրամոյն 232
56 Պատրաստեն գրեալ ՚ի Պրոպագի 233
57 Աչխատան գրեալ յամի 1331 ՚ի Պրոպագի 235
* — Պատկեր Քահանայ ստեղանակի (առ. 235 էջ)
58 Աղաչագրաս գաղաք 237
Գրամ Աղաչագրաց 237
59 — Աղաչագրոյ, առ. վարդիրանաս կոսակերք 238
60 Եկեղեցի Աղաչագրոյ 238
61 Կոյն Աղաչագրոյ, լուսանկար 240
62 Աղեանգաղեցի յաստեպան, վերջ յԱղաչագրաս 243
63 Յաստեպան — Սոխ գաղաք 245
64 Հնչակ-Կարթ լեռան 246
65 Հին գրամ Պատրաստոյ 247
66 Գրամ Պատրաստոյ առ Հոմիրոցեցոյ 249
67 Յաստեպան գաղաքին Պատրոյ 249
68 Կամարք Պատ 250
69 Պահպան յանեան ՚ի Սոխ 251
70 Շահ-Պատն (Հնչկ բերդ, լուսանկար) 251
71 Պատրաստեն գրեալ յԱլբրոկաղեի վանս 254
72 Թասլու բերդ 255
73 Հին գրամ Պատոյ 256
74 Լուսաս, նոր մայրագաղաք Կիլիկիոյ 257
75 Լուսաս, Զահան գետ, և Տարսս լերինք 259
76 Երկանք վանդակ պատահանի մերձին Լուսոյ 261
77 Տարսոն, հին մայրագաղաք Կիլիկիոյ 264
78 Գեղեցկեան գրամ փերնիկեցի գրամ Տարսոնի 265
79 Յաստեպան գրամ Տարսոնի 265
80 Տէռնէկ-գաղ. գերեզման Պարպանագրաս 267
81 Գաւառ Թառնի-գոփան 268
82 Տէմիր-գոփան կամարագաղ 269
83 Թաղարան յորմեն եկեղեցւոյն Տարսոնի 271
84 Պահպան Աիհոյ 272
* Գիրք բերդի տրձանագիր (առ. 273 էջ)
85 Վանդագաղեցոյ յորմեան եկեղեցւոյն Տարսոնի 273
86 Պերթոն 277
87 Տիրկիլի-գաղ, վիճ կոմագանե, վերջ ՚ի Պերթոն 278
88 Լուսոյ մատգող (բոյս) 281
89 Գրամ Սկիւտիոյ առ Գրիգորեանս կոսակերք 282
90 Հին գրամ Սկիւտիոյ 283
91 Սկիւտիոյ Կալեկացիան 283
92 Տաճար մի ՚ի Սկիւտիոյ 283
93 Բերդ Սկիւտիոյ և գերեզմանք 284
94 Գրամ Գիմիտարիոյ 287
95 Գրամ Ոլորոյ, առ Գիտասս կոսակերաս 288
96 Յաստեպանե. Պուղ բերդի 288
97 Պարվան և
98 Լուսանաս } (առ. 288 էջ)
99 Պատճէն հնչական Ձեռնադրի Յ. Աղքատներոց 291
100 Պատմութ տղեսական 294
101 — Տիկին 294
102 Կին Սարդին Հայոց 295
103 Աղեսական Սարդին Հայոց 295
104 Գեան տաճարի յԱտարտա քաղաքի 297
105 Աչխատան գրեալ ՚ի Յահչանեի Աղքատներոյ 298
106 Գրամ Տարսոնի առ. Կոմիտաս կոսակերաս 301
107 Աղտաղիա քաղաք 303
108 Յաստեպանե Աստուածոյ 304
109 Վահանգաղեցոյ ՚ի պարհաց Աստուածոյ 304
110 Թագր Պերգէի 306
111 Հին գրամ Պաղինդու 307
112 Գրամ Պաղինդու առ Պատիճիա կոսակերաս 307
113 Աչատական ՚ի ասչմանս Պաղինդու 307
114 Զարքերգութեան Սիգէի 308
115 Գրամ Սիգէի առ Գամիտոնեան կոսակերաս 308
116 Պղտգոյք յԱպաճնդաս 309
117 Յաստեպանե Սիգէ քաղաքի 310
118 Կոտաչխոտն — Աղբաս Հրատարակեն, և յատեպանե քաղաքին 311
119 Աղբաս. Սիրոն, և ատեպատին 313
120 — քաղաք 314
121 — բերդն 315
122 Յաստեպան գրամ Եփրատագոյց 317
123 — Պատր, և Աղբեպատիր տրգի Տիգրանեայ 317
124 Սկիճնաս — Տրապիտատգոյս 318
125 Սկիճնաս Հրատարակեն 319
126 Սնդղ Սկիճնաս 319
127 Աչխատեք Սկիճնաս և Կապիտոյ 320
128 Խորհրք յոհնաս Սկիճնաս 321
129 Գրամ պատրիկ կոմիճնական Կապիտոյ 322
130 Սիրանիաս 323
131 Գրամ Սկիճնգերթս քաղաքի 324
132 Սկիճնգերթս 324
133 Սպարգան — Զար-Հիսան 326
134 Շէյր-Համան 327
135 Գրամ Աղգասէր քաղաքի 328
136 Եկեղեցի ասերակ մերձ ՚ի Փերչէմեկ 330
137 Յաստեպանե քաղաքի և բերդերէից Կապիտոյ 331
138 Երկրին բերդք Կապիտոյ 332
139 Գրամ Կապիտոյ առ Փերիպատ կոսակերաս 333
140 Յամաչրին բերդ Կապիտոյ 334
141 Չրախրին բերդ Կապիտոյ 335
142 Գիրատարարաց Բժչկարանի գրեալ յամի 1294 վասն Հիմնոյ Պատճի 337
143 Աչխատագիրք ՚ի Չրախրին բերդին Կապիտոյ 338
144 Շերիմ Թարգման ՚ի Կապիտոյ 339
145 Աա Չերիմ 340

Sigla 570
N. 30
Scalale

146 * Հնիմաւմ Պատմիչ և Կիմէէս Կ (առ 341 է՛)
147 Կպրպոց գիրք գրեալ յամի 1325 վասն Կռռաւանդի զռնդռռապետի (Նմանառաիք) 341
148 Կլևռռա — Ա յռ 343
149 Դրամ Կլևռռա քաղաքի 344
150 Շերիմ Կլևռռա 344
151 Ա յլ Շերիմ Կլևռռա 344
152 Կևերակ հին չինռաձոց ի Գառնենիկի 345
153 Պահպանան յռնեական ի Գառնենիկի 345
154 Կիևզրեցի ռևերակ ի Գառնենիկի 346
155 Ա յռւզռպք ի Լռմռռ 346
156 Ա յց-գայէ (Պպիռակ բերդ) 347
157 Ռոպի. Հին դրամ 348
158 — Ա յլ դրամ 348
159 Շերիմ Ա յռռռաք 348
160 Քռռակաձեռ Գռնպէռռպռպռց 349
161 Դրամ Գռնպէռռպռպռց 349
162 Կռմռպռիպռղց Գռնպէռռպռպռց 350
163 Սիրնք Գռնպէռռպռպռց 351
164 Գռպռպռց խռռ 352
165 Գռռպիկռն դրամ Պռյյռռի 352
166 Պեզռռռռ-Գռպռպռց, և ռռչմռնդն 353
167 Գռռռն Ռևերպէ, մերձ ի Լռմռռ 354
168 Դրամ Եղեկռռց 356
169 Ա յռռ 357
170 Քռռակաձեռ Ա յռռց և երկռցռռ բերդիցն 361
171 Դրամ Գռպռռ Քռռռի 378
172 — Հին Քռռրինռռ 378
173 — Կևռռի Քռռռպռի Հռյոց 380
174 — Բ Կևռռի 380
175 Դրռռի 381
176 Կպիչ դրամց ի դրամի 382
177 Վռռևրպռն ձեռռպիր Բ Կևռռի 388
* Գպրգևռպիր Բ Կևռռի (առ 388 է՛)
178 Դրամ Ռռռռռռժռռց Կոզռնի Կպրպռպիսի Ռշևռռռց Կրռռռպռվի 392
* Ա յռռց ռպռռռռքիւն (առ 392 է՛) 392
179 Դրամ Գևռռռի Ա. Քռռռռպռի Կևրռռռի 393
180 Խռչ (բերդռռռռ.) Մռպիռ-Գռզռի 395
181 Ա յռռռռռռն զռռռք 397
182 Ա յռչմռնք Խռռռի 398
183 — Խռռռն Հռկռռռռմռռռի 399
184 Խնկռռիռ ձեռռպրի Հ ևրմ ց Ա. յռմի 1252. 402
185 Հ ռռռրնևր գրեալ ի Մռռիևռռ վռռռռ, յ ժ ԹՐ գռռռ. (Նմռնռռռիք) 408
186 Կ ևռռռռն գրեալ ի Նռյն վռռռ (Նմռնռռռիք) 409
187 Ի գիկի ի Պռյռռ 414
188 Ի ռռռռց գրեալ ի Պռյռռ (Նմռնռռռիք) 415
189 Զռզռպիր ի Նռռի Ի ռռռռի 415
190 Ռռզռ-Քռռքռռ. Գռռռք Կիւիկիոյ-Ռռռռռց 416
191 Ռևէքռռռնդրևռկ և ռռչմռնդն 417
192 Դրամ Ռևէքռռռնդրևռկ քաղքի 418
193 Գռզ Հ ռռռռ. Ռևէքռռռնդրևռկի 418
194-5 Պէչռռն, ռռևռկ ի ցռռռքն և ի Տռռևկռպռռռնէ 420
196 Ի ռռռռ ինչ Ռևէքռռռնդրևռկ քաղքի 422
197 Քռռռռռռռռ 423
198 Քիչռռռևկռռռն Կ ևռռռռռռնի գրեալ յԱրքռյկղռռռն Քռչմռնդն (Նմռնռռռիք) 424
199 Ի ռռռիռռնէ Հռռռռնդռռռ և Ռևէքռռռնդրևռկ 429
200 Պևգիռռռ, և ռռռն Գռռրքրր Պէրքռռռռի 430
201 Խռռ-Խռռռռռռքիւն (քռռնդռկ) 431
* Կ ևռռռ Ա և Ժռռռռռռկռկիցքն (առ 435 է՛)
202 Կնիք Կ ևռռռի Ա. և խնկռռռիչ Ձեռռռպրի Նռռքն 435
203 Մ իռռ ևռռ խնկռռիչ Ձեռռռպրի Կ ևռռռի 438
204 Կ ևռռռ Ա. քռռ Ձեռռռպիր յռռռն ժռռռռնի 440
205 Գռռչևկռռռ Թէչռռրքի Կռռռկռնևռռ կռյռռնր 441
206 Կնիք Թռռռռռի Ա. Գռռռռնի Հռյոց 442
207 փրևռռրկի Ա Շևկռռռքռռռռ, կռյռի Ա յռռևռռռց 446
208 Ռռռռչհռռռն ռռռյռռռռ 451
209 Քռռռռկռռռ. Ա կհռռռ բերդի 452
210 Հին գռռրհռռք Ա յռռնք քաղքի 453
211 Դրամ Գևեմռռնդի Գ., Բրռնդի Ա յռռնքռռց 454
212 — Եռռրկի կռռռի Շռռռռռռնռռց 456
213 — Ա ևռիրնդի կռռռի Տրեռռրևռռց 456
214 Կնիք Տ կռռռռռռռռ կռռ Ա յռռռռռ Զ ևռռռռռց 457
215 Կնիք Զ ևռռռռռց Հ ևռռռզռռռռցին 458
216 Կնիք Տռռռռռրևռռ Զ ևռռռռռց 458
217 Կռռռռիկ ևռռռռռռ Գ., Ռ ռշռռռռռռռևռռ 479
* Կ ևռռռ Գ. Հ Ա ռռռռռ գռռռռռռռռռի, բռռ նևկռռռռ Գևռռռռռռ Ա ռռռգռի, յամի 1331 (առ 481 է՛)
218 Դրամ Կ ևռռռի, յռռռռ՚ քռռ գիռռռռռռքեն 483
219 Ռռևի գրռռ Կ ևռռռի 483
* Զ ևռռռ Սիռռռռնռռ (առ 487 է՛)
220 Բ ևգռռռռռ (Կ ևռռռևռռռ) ռռժռռռիի ռռևէզռռ 489
221 Գռռչ Ա ռռռռն Գևռռռռռի 491
222 Ա յռռևքռռռռ գրռռ Տևգռռռռռ Ա ռռռկռռռռ 497
223 — Դրռռ Կ ևռռռի ռռռռնռռռքեր 497
224 Դրռռ Գ. Գևռռռնդի 498
225 — Թռռրքնի, Բրռնդի Ա յռռևքռռռ 502
226 Հին ռռնդրի, ռռռռկներ Ա յռռևքռ քաղքի 503
227 Կնիք Թռռրքնի-Ա ևռիրնդի, Բրռնդի Ա յռռևքռռռ 509
228 Դրռռ Ա ռռհչռռռռռ Գրիննի 510
229 Կնիք Գռռռռրքեն կռռռռռռկռռ Հ ևռռռզռռռռցին 511
230 Տռռռռռռռռռ Հռյկռռռռ ի Կ ևռռռռռ 511
231 Ա յռռևքռռռռ գրռռ. Զ ռռռռռնի կռռռնևցևռ 522
232 Կնիք Կռռռռռռնդի կռռ Հռյկռռռռ 527
233 Գռռքռռռռռ. քռռնդռկ գռռռռ ի Կևկիևիռ 529
234 Կնիք Գևռռռռռ Ա ևհի կռռ Ռռռռռռռռ 531
235 Կռռռռրնևի Գռռռռռռռ, վերջին ռռռռռռռռռ Թռռռռ-հի Հռյոց, (Կևռռռռռ եւ Կրռռռռռևի) 544

10000

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0585931

